

Marija Stanonik

FOLKLORISTIČNI iz 20. stoletja **PORTRETI**

do konstituiranja slovenske
slovstvene folkloristike

Marija Stanonik
FOLKLORISTIČNI PORTRETI IZ 20. STOLETJA
DO KONSTITUIRANJA SLOVENSKE SLOVSTVENE FOLKLORISTIKE

Marija Stanonik
FOLKLORISTIČNI PORTRETI IZ 20. STOLETJA
DO KONSTITUIRANJA SLOVENSKE SLOVSTVENE FOLKLORISTIKE

Recenzenta red. prof. Marjan Mencej
izr. prof. dr. Andrej Vovko, znanstveni svetnik
Jezikovni pregled Mirko Ramovš
Oblikovanje in prelom Brane Vidmar
Izdal Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ljubljana
Zanj Ingrid Slavec Gradišnik
Založila Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana
Za založbo Oto Luthar
Glavni urednik Aleš Pogačnik
Tisk Cicero d. o. o., Ljubljana
Naklada 300 izvodov

Tiskano s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

398:929(497.4)"19"
398(497.4)(091)

STANONIK, Marija

Folkloristični portreti iz 20. stoletja : Do konstituiranja slovenske slovstvene folkloristike / Marija Stanonik. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2013

ISBN 978-961-254-664-9
270922496

© 2013, Založba ZRC, ZRC SAZU
Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612546649>

MARIJA STANONIK

**FOLKLORISTIČNI
PORTRETI
IZ 20. STOLETJA**

DO KONSTITUIRANJA
SLOVENSKE SLOVSTVENE
FOLKLORISTIKE

LJUBLJANA 2013

VSEBINA

Uvodna beseda	7
JIRI POLÍVKA (1858–1933) – buden spremljevalec slovenske slovstvene folkloristike	11
MATIJA MURKO (1861–1952) na razpotjih slovanske filologije	35
IVAN KOŠTIÁL (1877–1949) – razdiralec tabujev	87
IVAN GRAFENAUER (1880–1964) in njegove kulturno-historične in etnološko-primerjalne raziskave slovenske slovstvene folklore	103
FRANCE KOTNIK (1882–1955) pri raziskovalcu literarnosti pri Slovencih	191
JAKOB KELEMINA (1882–1957) – slovenski Jakob Grimm?	209
JOŽA GLONAR (1885–1946) – zajedljiv kritik zastarelih pojmovanj	253
FRANCE STELE (1886–1972) in njegova folkloristična epizoda	277
JANKO GLAZER (1893–1975) in njegova folkloristična epizoda – z nadaljevanjem	289
PAVLE ZABLATNIK (1912–1993) in njegova interdisciplinarnost v luči slovstvene folkloristike	305
VINKO MÖDERNDORFER (1894–1958) – politično angažiran zbiralec slovstvene folklore	345
LOJZE ZUPANC (1906–1973) – izrazit pripadnik slovstvenega folklorizma	361
JANEZ DOLENC (1926–2012) – nesojeni raziskovalec slovenske slovstvene folklore	415
MILKO MATIČETOV (1919) in slovenska različica primerjalne slovstvene folkloristike	427
SKLEPNE UGOTOVITVE IN ZAHVALA	477
SUMMARY	489
RAZČLENJENO KAZALO	501

UVODNA BESEDA

"Človeka, ki ni barbar,
bo vedno zanimalo,
kako so živeli njegovi predniki«
(Matija Murko)

Vzporedno s teorijo slovstvene folklore se je pisala tudi zgodovina izrecno slovenske slovstvene folklore od srednjega veka, prek protestantizma in naprej vse do iztekajočega se socialnega realizma. Rezultat tega prizadevanje je *Zgodovina slovenske slovstvene folklore* (Slovenska matica, Ljubljana 2009), ki torej predstavlja prvo in prvotno slovensko besedno umetnost predvsem glede na njeno fenomenologijo od srednjega veka do današnjih dni.

Tukajšnja knjiga je kronološko in logično nadaljevanje prve z naslovom *Folkloristični portreti iz treh stoletij / od protestantizma do moderne* (Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2012), o čemer priča že naslov *Folkloristični portreti iz 20. stoletja / Do konstituiranja slovenske slovstvene folkloristike*. Z njo se končuje projekt, ki je bil o zgodovini slovenske slovstvene folklore dolgoročni del programa na Inštitutu za slovensko narodopisje pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani in se je uresničeval v dolgih medsebojnih presledkih. Zato je bila polovica portretov že predstavljena in so za to priložnost samo obnovljeni, polovica drugih pa se tokrat pojavlja prvič.

France Kotnik v posebnem poglavju *Narodopisja Slovencev* (1944) in Vilko Novak v knjigi *Raziskovalci slovenskega življenja* (1986) sta poleg uglednih mož za slovensko etnologijo upoštevala tudi marsikatero ime, ki je zaslužno za slovstveno folkloristiko. Toda glede na to, da je prvo delo izšlo še v prvi polovici 20. stoletja, drugo pa sredi druge polovice, je razumljivo, da večina v tokratno monografijo vključenih oseb pri njihju sploh ni omenjena. Ingrid Slavec Gradišnik se v zgodovini konceptov slovenske etnologije (*Etnologija na Slovenskem. Med čermi narodopisja in antropologije*, 2000) do večine od njih opredeljuje z etnološkega vidika.

Tu se pojavljajo na ogled njihovi portreti bolj profilirano, prav glede na njihove izrecne zasluge za slovstveno folkloristiko. Bolj ali manj znane osebnosti iz slovenske kulturne, slovstvene zgodovine in jezikoslovja, so osvetljene v novi luči. Seveda bi se v galerijo s štirinajstimi portreti dalo uvrstiti še marsikoga, toda vanjo so izbrani le tisti, ki so odločilno pripomogli k individualizaciji samostojne discipline, ki povezuje filološka (jezikoslovje, literarna veda) in družboslovna (etnologija, zgodovina, geogra-

fija, sociologija, psihologija) znanja v interdisciplinarno vedo z imenom slovstvena folkloristika.

Edini duhovnik je k tukajšnjim avtorjem prištet s širokosrčnim merilom, saj se poglavje o njem veliko bolj nanaša na šege kot na slovstveno folkloro. S to predpostavko se lahko reče: Nobenega duhovnika pa več ideologije. V nasprotnih skrajnostih se stikata Ivan Grafenauer in Vinko Möderndorfer, sicer oba srčno vdana rodni Koroški. Sploh je lokalpatriotizem razen pri prvih dveh značilen za vse po vrsti: Jiří Polívka, Matija Murko, Ivan Košťál, Ivan Grafenauer, France Kotnik, Jakob Kelemina, Joža Glonar, France Stele, Janko Glazer, Pavle Zablatnik, Vinko Möderndorfer, Lojze Zupanc, Janez Dolenc, Milko Matičetov. Pač se precej razlikujejo med seboj njihova stališča do mitologije: od tako rekoč mitiziranja mitologije (Jakob Kelemina, Lojze Zupanc) do velike zadržanosti do nje (Milko Matičetov). Deset od štirinajstih je visoko izobraženih; kar devet jih je doseglo doktorate znanosti in štirje od njih (Jiří Polívka, Matija Murko, Jakob Kelemina, France Stele) so uveljavili univerzitetno kariero. Nekaterim so jo okoliščine onemogočile, tako da je kar sedem (Janez Dolenc, Janko Glazer, Ivan Grafenauer, Ivan Košťál, France Kotnik, Pavle Zablatnik, Lojze Zupanc,) gimnazijskih profesorjev, medtem ko je Vinko Möderndorfer poučeval na osnovni šoli. Poleg tega sta se Janko Glazer in Joža Glonar uveljavila kot cenjena bibliotekarja. Pregled se konča z obdobjem, ko je slovenska slovstvena folkloro šele po drugi svetovni vojni v osebi Milka Matičetovega dobila prvega profesionalnega raziskovalca. Velikanska škoda je, da se to ni zgodilo že prej, saj so zanj imeli potrebno izobrazbo in osebno afiniteto Matija Murko, Ivan Grafenauer, France Stele, Janez Dolenc. To se vidi iz njihovih rezultatov, kljub temu da se omenjeni stroki niso mogli docela posvetiti. Sledimo jim kronološko po letnicah njihovega rojstva:

Jiří Polívka, po rodu Čeh, je kot univerzitetni profesor kritično motril slovensko izdajateljsko dejavnost s področja slovstvene folkloristike in etnologije.

Matija Murko, prav tako univerzitetni profesor, pa je kot Slovenec največ svojih strokovnih moči razdal Češki, pa kljub temu zasnoval realistični koncept etnologije, ne da bi spregleda samostojnost, ki po predmetu, metodah in terminologiji pripada stroki, ki se danes imenuje slovstvena folkloristika.

Ivanu Koštiálu, s prav tako z deloma češkimi koreninami, se kljub znanju številnih jezikov ni posrečilo najti zaposlitve na univerzi, zato se je kot profesor na učiteljski, osredotočil predvsem na etnolingvistična vprašanja iz erotične motivike.

Ivanu Grafenauerju kljub prizadevanju prav tako ni bila usojena univerzitetna kariera. Vendar je kot najboljši slovenski medievalist zasnoval in s skrajno disciplino gojil tudi lasten koncept raziskovanja folklorističnih tém, kar mu je omogočilo, da je leta 1951 postal prvi predstojnik Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU.

France Kotnik je pogumno oral ledino z raziskovanjem novih tém, ki so bile dotlej docela prezrte. Predvsem rojstna Koroška ga je napeljevala k temu, da se je posvečal »ljudski dramatik« in odkril Andreja Šusterja Drabosnjaka in z bukovništvom utrl pot za problematiko, ki jo danes uvrščamo v literarjenje.

Jakob Kelemina je zasnoval in utemeljil ljubljansko germanistiko in kljub temu, da je vedel za pravila znanstvene akribije, si v zbirki *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva* (1930) dovolil tolikšne posege v že prej objavljena besedila, da je upra-

vičeno doživel odločno kritiko J. Polívke. Žal, je slovenski uporabniki premalo poznajo in upoštevajo.

Joža Glonar je bil samosvoja osebnost s kritičnimi ocenami brez dlake na jeziku. V slovstveni folkloristiki zasluži spomin predvsem zaradi dokončanja Štrekljeve zbirke *Slovenske narodne pesmi I–IV* (1895–1923) in temeljite spremne besede, v kateri je razgrnil velikanske težave, ki so spremljale nastajanje in izhajanje zbirke. Prav tako je razbil mit o bajčni živali Zlatorog, ki ga je zliterariziral Dragotin/Karol Dežman.

France Stelè je sicer postal odličen konservator in utemeljitelj slovenske umetnostne zgodovine; toda njegova folkloristična epizoda dokazuje, da bi bil isto lahko storil za etnologijo in slovstveno folkloristiko, če bi vztrajal na začetni poti.

Janko Glazer je kot publicist skrbel za vključenost štajerske pokrajine v slovensko folkloristično zavest.

Pavletu Zablatniku pa lahko oponesemo, da je zavrnil vabilo, da bi postal v Gradcu naslednik znamenitih slovenskih profesorjev. Toda njegova življenjska naloga je bila pobijati zavajajoče trditve Geoga Graberja o Koroških Slovencih kot vindišarjih, ki nimajo lastne kulture.

Vinko Möderndorfer je od vseh naštetih v življenju največ pretrpel. Že z desetimi leti je moral v svet in se na dom ni nikdar več vrnil, kot odrasel pa je bil zaprt v desnih in levih političnih sistemih, kar je presunljivo opisal njegov vnuk z istim imenom. Preden so ga odpeljali na Goli otok, je še utegnil pripraviti nekaj zbirk za velik načrt, ki ga pa zaradi oslabelosti po vrnitvi ni mogel uresničiti, pa tudi zbrano gradivo so mu zasegli.

Lojzetu Zupancu pa se ni zgodilo nič, čeprav še kulturnega molka ni upošteval. Odličen stilist je dosegel veliko popularnost, njegovo zapisovanje slovstvene folklore pa nikakor ne prenese strokovne kritike.

Janezu Dolencu sreča ni bila tako mila. Vendar je kljub pedagoški tlaki v provinci vzdržal. Še več, cele rodove dijakov je navajal k terenskemu folklorističnemu in etnološkemu delu. Sam pa se je po upokojitvi popolnoma posvetil mladostni ljubezni in izdal nekaj knjig s folklornimi pripovedmi ter monografsko obdelal življenje in delo rojaka Gregorja Kreka.

Milko Matičetov je doživel to srečo, da je postal prvi profesionalni raziskovalec slovstvene folklore, saj ga je iz Slovenskega etnografskega muzeja kmalu povabil na novo ustanovljeni Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU Ivan Grafenauer. Celo življenje je ostal zvest historično-geografski metodi oz. t. i. finski šoli. Znan je predvsem po tem, da je proslavil Rezijo in Rezija je proslavila njega. Žal se mu ni posrečilo zbrati njegovih tehtnih objav na enem mestu, zato to ostaja naloga ISN ZRC SAZU.

Janko Glazer in Pavle Zablatnik sta zadnja »potomca« graške folkloristične šole, ki se je začela v črti Gregor Krek, in nadaljevala s Karlom Štrekljem in Matijem Murkom. Njihove vzgoje so bili deležni še že omenjeni I. Koštial, I. Grafenauer, F. Kotnik in F. Stele. Imenitne osebnosti so nanje napravile tak vtis, da so se vsak na svoj način, pač v okviru življenjskih možnosti, trudili slediti njihovemu priporočilu, ki ga je Murko oblikoval v znameniti stavek: Človeka, ki ni barbar, bo vedno zanimalo, kako so živeli njegovi predniki!

Orisani portreti kažejo izredno širok razpon interesov, tém, primerjalnega zna-

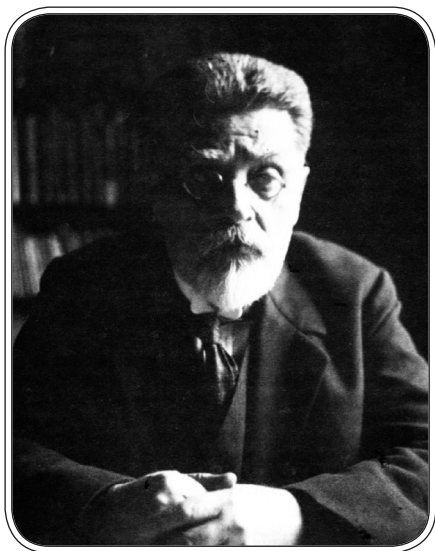
nja, minucioznih analiz in kritičnih ugotovitev, kar vse dokazuje, da na videz borna snov vsebuje neverjetno moč, ki je stoletja in stoletja pomagala vzdrževati pri življenju uporabnike njenega jezika, šeg in kulture.

Galerija se zapira s študentskimi spomini na univ. prof. dr. Vilka Novaka, ki je temeljito predstavil delo rojaka Štefana Küharja,¹ in se simbolično vrača na izhodišče z mislijo na Ivana Merharja in njegovo disertacijo o Janezu Vajkardu Valvazorju.²

Prav pa je, da je ob spominu na 50-letnici smrti s posebno mislijo posvečena *Ivanu Grafenauerju*, prvemu upravniku Inštituta za slovensko narodopisje pri (ZRC) SAZU v Ljubljani.

¹ Štefan Kühar, *Ljudsko izročilo Prekmurja*, zbral in uredil Vilko Novak, Pomurska založba 1988.

² Leta 1905 je Ivan Merhar doktoriral s témo *Würdigung der Tätigkeit Valvasors als Ethnographen*, ein Beitrag zur Geschichte der Südslavische Volkskunde, Wien 1905. Rokopisu disertacije je dodana pripomba, da je delo za Slovensko Matico pripravil v slovenščini, a je ostala v rokopisu. Za podatek se zahvaljujem Martinu Grumu.

JIŘI POLÍVKA (1858–1933)

– BUDEN SPREMLJEVALEC
SLOVENSKE SLOVSTVENE
FOLKLORISTIKE

UVOD

Jiří Polívka (1858 Enns, Avstrija – 1933 Praga, Češka), prof. za slovansko filologijo na Karlovi univerzi v Pragi, urednik številnih znanstvenih publikacij, član številnih znanstvenih ustanov in družb doma in uglednih organizacij v tujini ter popotnik po vseh slovanskih državah, je veliko storil tudi za slovensko slovstveno folkloristiko.

Poleg jezikoslovja, slovanske filologije in primerjalne literarne vede je bilo težišče njegovega dela na primerjalnem raziskovanju prozne slovstvene folklore.¹ Polívkov širok znanstveni interes dokazuje dejstvo, da nekaj revij z njegovimi objavami in njegove knjige hranijo vsi trije na filologiji utemeljeni inštituti² pri ZRC SAZU v Ljubljani: Inštitut Frana Ramovša za slovenski jezik,³ Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede⁴ in Inštitut za slovensko narodopisje.⁵ Pri tem le izjemoma gre za zamenjavo med Znanstvenim društvom za humanistične vede v Ljubljani in podobno ustanovo v Brnu, sicer pa so na omenjene ustanove prišle iz osebnih zapuščin prof. dr. Sveto-

¹ Teга poglavja ne bi bilo brez prijaznega posredovanja bibliografije Jiřja Polívke, ki jo je pripravila Viera Gařparíková iz Bratislave in sta mi jo preskrbela zakonca Zelenko. Pri zbiranju knjig in medbibliotečni izposoji člankov J. Polívke je bila odločilna prijazna pomoč Vanje Huzjan z Inštituta za slovensko narodopisje in predvsem bibliografa Draga Samca iz knjižnice SAZU, Ljubljana. Hvala!

² Podatke je preskrbel Drago Samec.

³ Na Inštitutu za slovenski jezik hranijo *Sbornik filologicky* 5, 1915, 63–75.

⁴ Na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede tudi prek Ilešiča hranijo *Archiv für slavische Philologie* 36, 1916, 569–570.

⁵ *Povídky kladské*, sebral a zapsal Josef Kubín. Komentářem kriticko-bibliografickým provází J. Polívka. Čast I. Nákladem společnosti narodopisného musea českoslovanského, v Praze 1909, 3–5. ISN jih je nekaj pridobil tudi z nakupom v Trubarjevem antikvariatu in v antikvariatu pri Cankarjevi založbi.

zarja⁶ Ilešiča, akad. Frana Kidriča in arhitekta Ivana Jagra. Kakor priča posvetilo v eni od knjig pomembnemu slovenskemu narodopiscu – 7/5 [19]25 Prof. Dr. Fr. Kotniku z *upo.....*⁷ vénuje Jiří Polívka⁸ – je bila nekdanja živa medsebojna povezanost slovenskih in čeških znanstvenikov.

I. METODA

Njegovi rojaki ocenjujejo, da je Polívka metodološko pristal na pozicijo znanstvenega pozitivizma. Na področju primerjalnih študij je okarakteriziran kot kritični zastopnik migracijske teorije. Od tod je jasno, zakaj ceni Karla Štreklja in Matijo Murka.⁹ Z obsežnimi deli in komentarji, primerjalnimi razpravami in okrepljenimi metodološkimi smernicami je dajal prve temelje primerjalni slovanski in evropski etnologiji. Kakšna je v praksi njegova metodološka usmerjenost, je prikazal v članku *O srovnávacím studiu tradic lidových* (1898), v katerem soglašava z učiteljem z A. Veselovskim z zelo širokim kulturno-psihološkim razumevanjem pojavov.¹⁰ V metodološko podobni razpravi *O směrech studia tradic lidových a jeho cíli*¹¹ se nanjo v uvodu neposredno sklicuje: »Od časa, ko sem v II. zvezku tega Zbornika obravnaval primerjalni študij ljudskih tradicij, je bilo z raznih strani postavljeno vprašanje o nastanku tradicij, s kakšnimi sredstvi se prenašajo, širijo, kako razložiti včasih tesne stike med tradicijami, zapisanimi v različnih krajih, o razmerju tradicionalne literature s književnostjo itn. V omenjenem članku »postavil jsem se na stanovisko theorie migrační«. Imel je in še ima, pravi Polívka, vzrok za prepričanje, da veliko podobnosti med tradicijami raznih obdobij in dežel resnično ni mogoče razumeti drugače kot s prenašanjem od rodu do rodu in širjenjem od naroda k narodu. Nauk o poligenezi pravljic je zanj popolnoma pravičen in upravičen.¹²

Polívka predstavlja različne tipe migracijske teorije.¹³ Vero, izročilo o spremembah ima za splošno človeška.¹⁴ Glede na to, da je »povídka lidová« na splošno, veliko bolj zapleten in umetni, včasih celo umetniški proizvod, zagotavlja, da je nastanek teh

⁶ Pač po očetu dr. Franu Ilešiču. Jiří Polívka in dr. Fran Ilešič sta oba objavljala v *Národopisný věstník československý*, od okoli leta 1906 in naprej. Po mnenju Draga Samca sta se očitno poznala.

⁷ Besede, žal, ne znam prebrati.

⁸ J. Kubín, *Povídky kladské*, 3–5.

⁹ Prim. v *Bibliografiji* Viera Gašparikove št. 221, 330, 331, 528, 530, 683, 684, 688.

¹⁰ Milan Kudělka, Zdeněk Šimeček a kolektiv, Polívka, *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1972, 389–392.

¹¹ *Pohádkovslovné studie*, napsal Jiří Polívka. *Národopisný sborník československý*. Vydává Společnost národopisného musea československého. Redaktor Jiří Polívka. Nákladem společnosti Národopisného musea československého (svazek X, sešit 2), V Praze 1904.

¹² O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, *Pohádkovslovné studie*, napsal Jiří Polívka. *Národopisný sborník československý*. Vydává Společnost národopisného musea československého, VI.

¹³ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, *Pohádkovslovné studie*, V.

¹⁴ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, XXVI.

»povídka«¹⁵ mogoče v glavnem in predvsem izvajati iz določenih ponekod že kulturno zrelih središč.¹⁶

Danes je že docela jasno, da se je snov / motivika začela v nekaj središčih, toda kje, od kod, po kakšnih poteh se je razširila na vse konce sveta? Lazar Sainéan domneva, da gre v vseh mitičnih in novelističnih povedkah za univerzalnost glavnih in temeljnih motivov, a gledano v celoti, smo presenečeni nad neizčrpnimi sredstvi ljudske ustvarjalnosti.¹⁷ Nekateri temeljni motivi iz čudežnih pravljic se ne morejo pripisati enemu obdobju niti enemu narodu, kar potrjuje francoski mislec in pisatelj Anatole France.¹⁸ Sainéan se v spisu na kratko dotika še drugih vprašanj in pokaže na nujno potrebo po folklorističnem študiju spisov iz starega veka in opozarja, da se podcenjuje vpliv literature na slovstveno folkloro.¹⁹

Jiří Polívka se zgraža, da »slavni etnolog Stan. Ciszewski« zavrača migracijsko teorijo in tudi vse poskuse za ugotavljanje začetkov in domovine posameznih pravljicnih snovi.²⁰ Sprašuje se, kako da se najstarejše egiptovske in antične zgodbe pojavljajo tudi v številnih in različnih modernih pravljicah in ironično nadaljuje: »To je nedvomno najzahtevnejši problem folklor[istik]e, toda vse dosedanje teorije so služile le temu, da bi kar se da jasno prepričale o njegovi neresljivosti.«²¹

Polívka se prav tako ne strinja z M. Kawczyńskim: ta stališča so pravljice narodov na nižji razvojni stopnji formalno bolj dodelane od tistih na kulturno višji stopnji (npr. angleške so blede in suhoparne), sploh ne upošteva. Odločno se Kawczyński upira temu, da bi se pri razlagi starejših slovstvenih spomenikov mogli in smeli opirati tudi na besedila, zapisana v 19. stoletju. Je velik nasprotnik literarno-vedne šole, predvsem Gastona Parisa.²²

Karl Reuschel trdi, da razlaga antropološke šole o nastanku pravljic ne zadošča. Pravljica je zanj rezultat človekove ustvarjalnosti, globoko v njem zakoreninjene ljubezni do izmišljanja in pripovedovanja. Pojavi se večinoma kot harmonično umetniško delo, ki presega domet antropologije. Zanj ni pomembna samo vsebina, ampak tudi forma. Ko prehaja od naroda k narodu, spreminja svoje oblačilo glede na okus zemlje, kamor se je naselila, trudi se zakriti tuji izvor in se ji posreči udomačiti se.²³

Tradicija je kakor seme, ki ne pozna meja. Toda kakor seme ne more povsod skaltiti, če ni pravega podnebja in prsti, se tudi vsaka pravljica ne more povsod prijati. Druga se prilagodi okolju. Polívka tak način širjenja razume kot veter, ki jih raznaša, če ne snov pa vsaj formo.²⁴ Tako se razširi posamezna snov v določenih formah na

¹⁵ Ni jasno, ali naj termin tu prevajamo kot pravljico ali kot povedko. Ali morda celo kot zgodba?

¹⁶ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, V.

¹⁷ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, VII.

¹⁸ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, VIII.

¹⁹ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, VIII.

²⁰ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, V.

²¹ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, VII.

²² J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, XXII–XXIII.

²³ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, XXVI.

²⁴ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, XXVIII.

razna geografska območja oz. kulturno-politična središča.²⁵ Avtor je prepričan, da se pravljice ne širijo kar tjavendan, ampak glede na kulturno-politične razmere.

Poleg splošno razširjenih snovi v najrazličnejših narodih v ozemljih in središčih so nekatere omejene le na nekatera področja, na različne jezikovno sorodne skupine in še bolj na kulturno-politične celote. Sam v Evropi loči tri: zahodno in srednje evropsko, vzhodno evropsko, južnoevropsko.

Čprav je Polívka prepričan, da migracijska teorija predvsem zadovoljivo osvetljuje podobnost številnih različic, zapisanih v raznih obdobjih pri raznih narodih, ki so razdeljeni s kulturno-političnimi, verskimi in jezikovnimi mejami, si ne dovoli razlagati podobnosti za vsako ceno le s prenašanjem in širjenjem, ampak se vedno znova sprašuje, ali ne nastajajo nekatere snovi na različnih krajih tudi samostojno na temelju podobnih psihičnih dispozicij.²⁶

V folklorni tradiciji so se ohranile številne starodavne snovi in motivi, čeprav je vanje prodrlo tudi veliko docela modernih znanj.²⁷

[Slovstvena] folklorja je za Polívko nekaj zelo zapletenega: ni le zbirka poškodovanih motivov slovstvenega izvora, ampak je v njej zaznati prežitke prastarega animizma, odmeve staroveške, ne le klasične, ampak tudi orientalske, egiptovske in babilonske tradicije, poznejše folklorne ustvarjalnosti in končno čisto literarne reminiscence.²⁸

Iz povzetka omenjene razprave je razbrati na prelomu 19. v 20. stoletje na področju tedanje slovanske filologije, kamor je tedaj še spadala danes imenovana slovstvena folklorja, živahno teoretično dejavnost in Jiříja Polívko označiti za pripadnika migracijske teorije.

II. TERMINOLOGIJA

Jiří Polívka se je znanstveno udejstvoval v času, ko se je izrazoslovje za področje slovstvene folkloristike šele začela terminologizirati.²⁹ To dokazujejo primeri kronološko predstavljenih strokovnih poimenovanj iz njegovih člankov in razprav, ki so predmet tukajšnje obravnave:

1888: znani folklorist slovenski (*»známým folkloristou slovinským«*).³⁰

1888: Češka folkloristika (*Folklorystika czeska*)³¹

1897: Tradicionalna ustna literatura (*Tradicionalní ústni literatura*).³²

1904: Folklorja in literarna zgodovina (*Folklor a historya literatury*). To je naslov

²⁵ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, XXVII.

²⁶ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, XXVIII.

²⁷ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, XXI.

²⁸ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, XXVI.

²⁹ Prim. Marija Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2001, 59–114.

³⁰ J.[iří] Polívka, *Slavistika*, *Athenaeum* 5, 1888, 264.

³¹ Wisła 2, 1888, 563–583. Naslov je naveden v bibliografiji *Bibliografická příloha Narodopisne revue* č. 20, Národní ústav lidové kultury, Strážnice 2006, str. 12, št. 179.

³² Tradicionalní ústni literatura na r. 1897. (Přispěli Iv. Kunšič a Kvido Hodura), upravit Jiří Polívka, *Národopisný sborník československý*, 4–5, 1899, 160–187.

dela, čigar avtor M. Kawczyński se pod vidikom današnjega pojmovanja folklorizma³³ že leta 1903³⁴ upira pojmu folklor. Jiří Polívka z njim polemizira, da so njegove sodbe presenetljive, nepravilne in neresnične in izražajo nezadostno folkloristično znanje, kajti po njegovem folkloru ponekod obsega več kot le tradicionalno literaturo in njemu je bližji angleški pomen tega termina.³⁵

1904: o sedanjem položaju folklorističnih študij (»o *nynějším stavu studií folkloristických*«).³⁶

1907: k slovanski folklori (»*Zum slavischen Folklor*«).³⁷

1926: Umetniška folklori (*Hudožestvennij folklor*).³⁸ Za slovensko slovstveno folkloristko je pomembno, da nov [sovjetski] časopis s tem naslovom definira folkloro in jo razmejuje od etnografije³⁹ na podlagi estetske funkcije. Posvečen je »študiju ljudske umetnosti: tj. ljudske poezije, godbe, in umetnosti, ki se pojavlja v obleki, stavbah«, torej likovni folklori. Poleg tega ima pred očmi tudi svatovske in druge šege in navade.⁴⁰ Glede na letnico objave se poraja vtis, da je bil v tem časopisu v izvirniku objavljen znameniti članek Romana Jakobsona in Piotra Bogatyreva Folklor kot poseben način ustvarjanja.⁴¹

III. METODIKA

Kljub lastnim monografskim študijam o folklornih snoveh se Jiříju Polívki ni zdelo za malo v zbirkah zbiralcev čeških folklornih pripovedi sodelovati z lastnimi opombami.⁴² Med njimi so *Povídky kladské* (Praga 1909) s Polívkovim *Komentářem kriticko-bibliografickým*. Josef Kubín v uvodu predstavlja zemljepisno lego in hud germanizacijski pritisk na okolje, od koder so omenjene folklorne pripovedi. Nekaj prebivalcev še govori češko, ne znajo pa več pisati. Češki napisi so le še v eni cerkvi. Le kje se še pojavi kaka nabožna knjiga, iz katere so brali očetje, vnuki pa je ne razumejo več.⁴³

Polívka se ne sramuje poudariti, da je zbirka z njegovimi komentarji veliko pridobila. Želi si, da bi češke variante prišle v svetovno obzorje raziskovalcev pravljic. Od prvotnega namena v prvem snopiču so se njegove »pripombe« širile in poglobljale in kdaj razrasle v pravcate študije o njihovih snoveh, le da so omejene zgolj na zbrano

³³ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, XX.

³⁴ Odtlej bosta ta avtor in letnica njegovega dela veljala za odločilna pri uvedbi tega pojma.

³⁵ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, XX–XXI.

³⁶ J. Polívka, O směrech studia tradic lidových a jeho cíli, VII.

³⁷ G.[eorg] Polívka, Zum slavischen Folklor, *Archiv für Slavische Philologie* 29, Berlin 1907, 445.

³⁸ jpa [= Jiří Polívka.], Hudožestvennij folklor, *Slavia* 6, časopis pro slovskou filologii, S podporou ministerstva školství a národní osvěty vydávají O. Hujer a M. Murko, Tiskem a nákladem české grafické unie A. S. v Praze 1927–1928, 622.

³⁹ jpa [= Jiří Polívka], Hudožestvennij folklor, *Slavia* 6, 622.

⁴⁰ jpa [= Jiří Polívka], n. d., 622.

⁴¹ Prim. M. Stanonik, *Teoretiční oris slovstvene folklore*, 140.

⁴² Milan Kudělka, Zdeněk Šimeček a kolektiv, Polívka, *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1972, 389–392.

⁴³ Josef Kubín, *Povídky kladské*, 3–5.

gradivo. Hotel je biti temeljit, toda medtem ko so se tiskale kladske povedke, je prihajala na dan nova [strokovna] literatura. Zato potoži: »Popolnost mi je postala zgolj ideal, ideali pa so nedosegljivi.«⁴⁴

Po zatrjevanju J. Polívke je ta Kubinova zbirka ena najbogatejših »*lidových českých*« z območja, koder je češki jezik obsojen na smrt in hkrati pohvali njeno sistematičnost. Posamezni pripovedovalci pred bralcem kar oživijo. Odlično bi bilo imeti podobne zbirke tudi iz drugih čeških dežel.⁴⁵

Res so čez sedem let izšle *Povídky lidu opavského a hanáckého*.⁴⁶ Dodal jim je kritično-bibliografske opombe o pripadnosti posameznih snovi in motivov.⁴⁷ Pri razvrstitvi gradiva se sklicuje na »Povídky kladske«. Tokrat se mu je le izjemoma posrečilo podati o pripovedovalcih več življenjepisnih dejstev.⁴⁸ Na koncu knjige so registri snovi in motivov, osebnih in zemljepisnih imen iz pravljic v komentarjih.

Jiří Polívka je bil zelo zahteven za zanesljive zapise in pristno terensko gradivo: »Prozna tradicija našega ljudstva do najnovejšega časa ni doživela nobene pozornosti. Imamo sicer nekaj zbirk, toda kako malo – le izjemoma – je v njih ohranjeno resnično pripovedovanje.«⁴⁹ Kar se pripoveduje, so le variacije splošno znanih snovi, pogosto pa je tiskano v drobnih knjižicah, ki krožijo med ljudmi. Pomembno je spoznati, v kaj je ljudstvo zaljubljeno, s čim se ukvarja po vsakdanjem delu, spoznati predvsem njegov duševni ustroj. Privlačno je slediti življenju snovi v vseh plasteh naroda in kako se reproducira pravljicična snov: v njej se prelivajo in mešajo različni motivi v nove pripovedi. Ustvarjalna moč in umetnost našega ljudstva je tudi priložnost za študij globljih spoznanj človekove duševnosti.⁵⁰

Iz bogate Polívkove dejavnosti so med njegovimi deli v Inštitutu za slovensko narodopisje pri ZRC v Ljubljani *Lidové povídky z českého Podkrkonoší* v dveh delih, iz leta 1923⁵¹ in 1926.⁵²

Iz prepričanja, da se nihče se ne nauči jezika iz gramatik, temveč z živim govorjenjem in gorečim branjem,⁵³ je Polívka leta 1924 začel izdajati izbrane ruske folklorne

⁴⁴ J. Kubín, *Povídky kladské*, 306.

⁴⁵ J. Kubín, *Povídky kladské*, 306.

⁴⁶ *Povídky lidu opavského a hanáckého* (Rozpravy česke akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění). Vydal a komentářem kriticko-bibliografickým opatřil Jiří Polívka. Nákladem česke akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, v Praze 1916.

⁴⁷ Jiří Polívka, Předmluva, *Povídky lidu opavského a hanáckého*, 2.

⁴⁸ Na knjigi je signatura B 1321 in pečat *Knjižnica ljubljanskih bogoslovcev*. Le s kom od njih se je Jiří Polívka dopisoval?

⁴⁹ J. Polívka, Předmluva, *Povídky lidu opavského a hanáckého*, 1.

⁵⁰ J. Polívka, Předmluva, *Povídky lidu opavského a hanáckého*, 1.

⁵¹ *Lidové povídky z českého Podkrkonoší*, Podhoří Zapádní (Rozpravy česke akademie věd a umění, Třída III, číslo 57). Z ust lidu zapsal Josef Kubín. Vydal a komentářem kriticko-bibliografickým opatřil Jiří Polívka. Nákladem česke akademie věd a umění, v Praze 1923.

⁵² *Lidové povídky z českého Podkrkonoší*, Úkrají východní (Rozpravy česke akademie věd a umění. Třída III, číslo 62). Z ust lidu zapsal Josef Kubín. Vydal a komentářem kriticko-bibliografickým opatřil Jiří Polívka. Nákladem česke akademie věd a umění, v Praze 1926.

⁵³ Sestavil Jiří Polívka, *Výbor ruských pohádek* I. Bajky a legendy. Knihtiskárna Státního nakladatelství. Praha, 1924, 6. Za Neslovana da je najtežji glagolski vid.

pripovedi,⁵⁴ ki bi bile hkrati učbenik za ruščino.⁵⁵ Veselje do primerjalnega raziskovanja dokazuje njegov uvod o širjenju posameznih motivov, stilu ruskih pravljic, profesionalnih pripovedovalcih in njihovih sledovih v pravljicah samih, kategoriji sprejemalca in zapisovanju preprostih folklornih pripovedi že v drugi polovici 18. stoletja.⁵⁶

Že leta 1914 so v tedanjem Leningradu (danes Sankt Peterburg) nameravali izdati južnomakedonske, vendar je do njihove znanstvene izdaje prišlo šele leta 1932⁵⁷ prav s Polívkovo pomočjo.⁵⁸ Glede na to, da so izvirna besedila napisana v cirilici, Polívka v komentarju navaja iste zgodbe v latinici in na koncu poskrbi za primerjalno bibliografijo o njih z izredno razgledanostjo po svetovni strokovni literaturi, v nemščini, srbsščini, angleščini, makedonščini, češčini, francoščini.⁵⁹

Polívkovo razgledanost po slovanski slovstveni folkloristiki dokazuje njegov dvojezični seznam slovaških pravljic *Súpis slovenských rozprávok*. (*Collection de Contes slovaques populaires*).⁶⁰

Tukajšnji oris upošteva zgolj knjige, ki jih hrani inštitut za slovensko narodopisje, ZRC SAZU, Ljubljana. Resnici na ljubo je treba priznati, da nekatere od njih še nihče ni vzel v roke. Posledica tega je veliko pomanjkanje slovanskih primerjalnih študij.

IV. ETNOLOGIJA

Jiří Polívka sem in tja opozori tudi na kako etnološko obravnavo v današnjem pomenu te besede. Na primer v poročilu o pridelavi in predelavi lanenih vlaken in tkanju na Murskem polju (ZNŽO) in o noši Slovencev na Štajerskem v prvi polovici 19. stoletja.⁶¹ Jan Baudouin de Courtenay poleg drugih etnografskihotic zbira tudi gradivo o svatbenih šegah, noši idr.⁶² Razstava v Istri bo imela tudi narodopisni oddelek z bogato razstavo ljudske noše.⁶³ Walter Šmid prikaže (Carniola 2, 39–45) preoblikovanje ljudske noše prek mestne oz. meščanske noše iz 17. stoletja, vpliv italijanske in viso-

⁵⁴ Jiří Polívka, *Výbor ruských pohádek* I. Bajky a legendy. Knihotiskárna Státniho nakladatelství v Praze, 1924.

⁵⁵ J. Polívka, *Výbor ruských pohádek* I., 5.

⁵⁶ J. Polívka, *Výbor ruských pohádek* I, 5–31.

⁵⁷ *Lidové povídky jihomakedonské*, z rukopisů St. Verkovičových vydal Petr A. Lavrov a Jiří Polívka (Rozpravy České akademie věd a umění, třída III, číslo 70), Nákladem české akademie věd a umění, v Praze 1932.

⁵⁸ P. A. Lavrov in J. Polívka, *Lidové povídky jihomakedonské*, III–IV.

⁵⁹ P. A. Lavrov in J. Polívka, *Lidové povídky jihomakedonské*, 385–525.

⁶⁰ V knjižnici ISN je na voljo III. del: *Súpis slovenských rozprávok* (*Collection de Contes slovaques populaires*). Napisal Dr. Jiří Polívka, Svázok III. Vydala Matica Slovenska, v Turčianskom sv. Martine, 1927.

⁶¹ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 16, 1906, 210.

⁶² Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 16, 1906, 210.

⁶³ Jiří Polívka, *Zprávy o museich a společnostech národopisných, Národopisný Věstník českoslovanský* 5, Společnost národopisného musea Českoslovanského, Praha 1910, 48.

konemške nanjo in ugotovi, da ljudska noša s lokalnimi in nacionalnimi lastnostmi diferencira evropsko splošno dobrino.⁶⁴

Ni za slovensko etnologijo pomembnejšega prispevka, piše Polívka, kot je članek Al. Harusina o hiši in dvoru na Kranjskem (*Živaja starina* 12, 1–32).⁶⁵ J. Lokar opisuje belokranjsko hišo (Carniola N. F. 3, 1–27) in njeno notranjo opremo od svetih podob in ogledalc na steni, svetil, gospodarskih orodij do gospodarskih poslopij, hlevov itn. Sestavek je opremljen z lepimi in poučnimi slikami.⁶⁶

Že Valvazor piše o splavarjenju na Savi in Ljubljani (Carniola 2, 172 sl.).⁶⁷ V članku o gospodarskih dobrinah (paša, gozd) in njegovi uporabi na južnem Štajerskem pri Ptujju pri Dravi Ljudevit Pivko govori tudi o pravnih šegah (ČZN 8, 11 sl.).⁶⁸

V socialno kulturo sodijo droben sestavek Josipa Grudna, *Uvere in mistične sekte v obdobju protestantizma* (Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 18, 60–66)⁶⁹ in ga Polívka označi kot prispevek etnologiji, prav tako pisanje o dveh praznikih v jeseni pri koroških Slovencih: gnojvoža, ob kateri vržejo lutko kot ženina med neomožena dekleta, in steljeraja.⁷⁰

Pomembni so članki o prebivalstvu. France Kidrič je pokazal, da je Kopitar sodelavec knjige *Die Illyrischen Provinzen und ihre Einwohner* iz leta 1812.⁷¹ Anton Trstenjak je najprej v *Laibacher Zeitung* in Slovenskem narodu ter nato v knjižni obliki opisal Slovence in Hrvate na Madžarskem (Ljubljana 1905). Z etnografsko obrambo krepko posega v čas slovanske naselitve in madžarizacije kot glavne teme.⁷² Leta 1909 je Matica Slovenska izdala spis »Vojvodina Koroška«⁷³ in že naslednje leto Jiří Polívka seznanja o tem svoje rojake.⁷⁴ Splošno etnografsko skico o Belokranjcih je podal J. Lokar s karakteristiko prebivalcev, uver, zbadljivk, plesa v kolu s pesmijo, pokrival, svatbenih šeg, noše in oblačilnih kosov iz lanu in hiše (Carniola 2, 1–31).⁷⁵

⁶⁴ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 23, 1913, 307.

⁶⁵ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 13, 1903, 239.

⁶⁶ G. Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 23, 1913, 307.

⁶⁷ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, v: Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 23, 1913, 307.

⁶⁸ G. Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, n. m.*, 307.

⁶⁹ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 19, 1909, 317.

⁷⁰ G. Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, n. m.*, 317.

⁷¹ G. Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 23, 1913, 306.

⁷² G. Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 16, 1906, 210.

⁷³ »Vojvodina Koroška«, I. zvezek. Prirodnoznanjski, političen in kulturni spis. Spisal prof. dr. Matko Potočnik. Ljubljana 1909. str. VIII + 184.

⁷⁴ Jiří Polívka, *Zprávy o museích a společnostech národopisných, Národopisný Věstník československý* 5, Společnost národopisného musea Československého, Praha 1910, 151.

⁷⁵ G. Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 23, 1913, 306.

V. SLOVENSKI ZBORNIKI IN FOLKLORISTIČNE ZBIRKE

Jiří Polívka je slovenski znanstveni periodiki, ki se nanaša na njegovo delovno področje, skrbno sledil skoraj petdeset let.

1. SPLOŠNO FILOLOŠKE OBJAVE

Prvo je poročilo J. Polívke o Letopisu Matice Slovenske za leto 1881, še pod uredništvom Janeza Bleiweisa-Trsteničkega. Toda vmes je ta očitno umrl, o čemer priča pesem Luize Pesjakove njemu v spomin. Med drugim navaja bibliografijo vseh knjig in časopisov, ki so izšli od 1. januarja 1881 do 1. januarja 1882. Pohvali pestro vsebino Letopisa,⁷⁶ toda vpricho Kresa in Ljubljanskega zvona, ki sta medtem začela izhajati, predlaga, da bi v njem odslej objavljali samo prevode. Še več, dovoli si opombo o »slovenski narodni poeziji«: razen Vrazove so vse zbirke nedosegljive, objave po posameznih časopisih ne zadoščajo. Zato daje v premislek, ali bi ne bilo bolje prostora, ki je v Letopisu posvečen leposlovju, nameniti »narodni poeziji slovenski in sploh študiju življenja slovenskega ljudstva.«⁷⁷ V bistvu gre za predlog, da bi Letopis postal področno bolj profilirana, kolikor toliko znanstvena revija.

V poročilu o Letopisa Matice slovenske za leto 1882, ki ga je uredil Fran Levec,⁷⁸ se Polívka veseli, ker upa, da je tudi njegova lanska opomba pripomogla k temu, da je novi urednik v soglasju z matičinim odborom predlagal, da bi LMS postal zbornik učeno-znanstveno in popularno-znanstveno pisanih slovenskih razprav.

Kakor prejšnje leto sledi predstavitev vsebine.⁷⁹ Polívka v njej najbolj ceni Erjavčevo filološko gradivo *Iz potne torbe* (str. 195–349).⁸⁰ Pomembno pri tem je, da češki nadebudni poročevalec že tedaj loči med filologijo in etnologijo: »Erjavec že nekaj let podaja pod tem naslovom prebogate prispevke k poznavanju jezika, nprav in navade slovenskega ljudstva po različnih krajinah po njem same izbrane, zanimive za filologa in prav tako za etnologa.⁸¹ Tega dela se spominja še čez štirideset let in morda je tudi to vplivalo, da je segel po njegovem kratkem vsestranskem orisu *Slovenci*.⁸² V dvanajstih razdelkih da obravnava slovensko ozemlje, slovensko zgodovino, narodni preporod, usodo Slovencev med I. svetovno vojno, politične opredelitve, jezik, literaturo, likovno umetnost, glasbo in dramatiko, ljudsko prosveto in kulturne organizacije, gospodarske in socialne razmere in razmerje do Jugoslavije. Resnicoljubni Jiří Polívka tokrat dodaja, da je strokovna kritika (LZ 43, 1923, 453 sl.) sicer opazila nekatere pomanjkljivosti, toda hkrati priznava, da je v knjigi zbrano veliko gradiva.⁸³

Morda na ljubo Franu Levcu, za katerega obstaja vtis, da sta navezala osebne stike, so edino slovensko literarno delo, na katero opozarja Jiří Polívka, *Jos. Jurčiča*

⁷⁶ Dr. J[irí] Polívka, Rozhledy v literatuře, *Slovanský sborník* 2, 1883, 215.

⁷⁷ J. Polívka, Rozhledy v literatuře, n. m., 215.

⁷⁸ Dr. J[irí] Polívka, Rozhledy v literatuře, *Slovanský sborník* 3, 1884, 395–396.

⁷⁹ Vendar je tu nima pomena navajati, saj se slovenski bralec lahko o tem pouči ob ogledu izvornika v slovenskih knjižnicah.

⁸⁰ J. Polívka, Rozhledy v literatuře, *Slovanský sborník* 3, 1884, 395.

⁸¹ J. Polívka, n. m., 395.

⁸² Fran Erjavec, *Slovenci*, Zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled Slovencev (Znanstvena knjižnica, 6. zv.).

⁸³ Jiří Polívka, Fran Erjavec, *Slovenci*, *Národopisný věstník českoslovanský* 16, Praha 1923, 186.

»Zbrani spisi«. ⁸⁴ O njih poroča takoj po izidu. ⁸⁵ Ob Jurčičevih *Spominih na deda* se Polívka ustavi tudi s folklorističnega vidika: Jurčič je mnogo občeval s preprostim ljudstvom, študiral njegove pravljice, navade, šege, vživel se je v njegov jezik, mišljenje in svet. »Spomini starega Slovenca« ni lastno Jurčičevo delo: napisal jih je bivši 76-leten avstrijski in francoski vojak [= Andrej Pajk] v času Napoleona. Jurčič ga je dodelal in oddal Mohorjevi družbi. ⁸⁶

Polívka je iz posameznih slovenskih in tujih časopisov in časnikov tehtno /i/ zbiral take članke in opozarjal nanje širšo strokovno javnost, ki bi ji utegnili priti prav pri njenem primerjalnem delu. Na primer: Nekaj pesmi in pripovedi iz Goriškega z erotično in obsceno vsebino sta objavila J. Koštiál in R. Trebše (*Anthropophyteia* 6, 383; 7, 365) in pregovore (*Anthropophyteia*, 8, 383). ⁸⁷ Jan Baudouin de Courtenay je obdelal (Zapiski der russ. Geograph. Ges. Abt. F. Ethnogr. 34, 237) slovenski letak z apokrifno vsebino: Trpljenje našega Gospoda Jezusa Kristusa, bolečini Matere Božje, eno besedilo Testament Jezusa Kristusa je objavil v izvorniku in ruskem prevodu. ⁸⁸

Češki filolog posebno skrbno sledi delu Matije Murka, s katerim sta pozneje postala sodelavca na praški univerzi. Bila sta na zvezi vsaj od leta 1891, ko oceni njegovo razpravo *Enklitike v slovenščini*: ⁸⁹ razloži, kaj je to enklitika, njihovo odvisnost od stavčnega naglasa in pojasni njih razvoj v zgodovini jezika. ⁹⁰

Jan A. Baudouin de Courtenay je izdal gradivo za južnoslovansko dialektologijo in etnografijo (*Materialy jugoslav. Dialektologii i etnografii*) v 78 zvezku »Sbornika« Petersburške Akademije (1904). Različno gradivo: pesmi, pravljice (znane: o beraču in kralju, domačih živalih /petelin/ in ravbarski hiši, o treh neumnih bratih, ki znajo reči samo: sir, pravica, za nas tri) in zapise melodij je urednik zbral v Terski dolini večinoma sam. ⁹¹

Jiří Polívka se izkaže z veliko pozornostjo do člankov o poljskem pregnancu v Ljubljano, Emilu Korytku. Med drugim Jovan ⁹² [= Ivan] Grafenauer in Ivan Prijatelj nastopata v slavnostnem zborniku v čast Vatroslavu Jagiću. Prijateljev članek o pr-

⁸⁴ Josip Jurčič *Zbrani spisi*, II. zvezek. Ur. Fr. Levec. Ljubljana 1884.

⁸⁵ J[iří] Polívka, Rozhledy v literatuře, *Slovanský sborník* 3, 1884, 331–335: Po predzgodnji smrti slavnega romantika in slovenskega publicista Josefa Jurčiča so si predstavniki naroda zadali tri pomembne naloge: sezidati spomenik nad njegovim grobom in postaviti spominsko ploščo na njegovem domu. Prvi dve nalogi sta že izpolnjeni. Tretja, izdati njegove spise je zahtevna. Načrt *Zbrani spisi* je dokaj obširen. Razvrščeni so v deset zvezkov. Vsako leto naj bi izšli trije zvezki. To, pripominjamo z upanjem, da je med našimi bralci kaj prijatelj slovenskega ustvarjanja. Najprej je izšel Deseti brat. Prodali so ga le 400 izvodov, pa je izšel pred poldrugim letom. Čeprav so Slovenci pri Gregorčiču dokazali, da se tudi posvetna knjiga lahko razproda.

⁸⁶ J[iří] Polívka, Rozhledy v literatuře, *Slovanský sborník* 3, 1884, 334–335.

⁸⁷ Georg Polívka, Berichte und Bücheranzeigen, v: *Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 23, 1913, 307.

⁸⁸ G. Polívka, Berichte und Bücheranzeigen, n. m., 307.

⁸⁹ *Enklitike v slovenščini*. Oblikoslovje. Napisal dr. Matija Murko. Ponatis iz letopisa Matice Slovenske za l. 1891. v Ljubljani 1891, 65 str.

⁹⁰ –a [= Jiří Polívka], *Enklitike v slovenščini*, *Athenaeum* 9, 1892, 212.

⁹¹ Georg Polívka, Berichte und Bücheranzeigen, *Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 16, 1906, 210.

⁹² Kdo je spremenil ime Ivana Grafenauerja, on sam na ljubo izdajatelju ali urednik?

vem zbiralcu in izdajatelju slovenskih narodnih / ljudskih / folklornih pesmi, ki so izšle v Ljubljani 1837, Polívka oceni kot prispevek k zgodovini slovenske etnologije. Po njegovem odlično piše o Korytku tudi Ivan Franko v *Mitteilungen der Ševčenko-Gesellschaft für Wissenschaft* (82, 82–122), na podlagi novih virov, ki jih je našel v rokopisni Korytkovi zbirki.⁹³ Maloruski učenjak trdi, da Korytko ni znal sam zapisati slovenskih pesmi in da je bilo njegovo delo pri prvem zveščiču, ki je izšlo za njegovega življenja, komaj zadovoljivo, saj pri nezadostnem znanju slovenskega jezika drugega ni zmozel. Njegov etnografski program je bil zelo pester, mnogostranski. Večji vtis kot slovstvena folklorja so imele nanj šege in uvere, demonologija, ljudska medicina, noša in od tod je načrtoval delo o Kranjski v poljskem jeziku. Žal je smrt izničila vse velike načrte tega svobodnjaškega slovanofila.⁹⁴

K zgodovini slovenske etnologije je prispeval J. [= Ivan] Merhar z disertacijo *Valvasor kot etnograf* (*Jahresbericht des k.k. Staatsgymnasiums in Triest 1909–1910*).⁹⁵

2. ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Za slovensko etnologijo je izredno pomembno, da ima nov lasten časopis za zgodovino in etnologijo, pospremi v svet mariborsko publikacijo Jiří Polívka: toda v prvem letniku žal v njem ni nobenega etnološkega članka. Omenja pa Štrekljevo razpravo *Prispevki k razlagi geografskih imen na nemškem Štajerskem*, čeprav ni nič etnološka.⁹⁶

Nekajkrat poroča o pomembnih člankih v *Časopisu za zgodovino in narodopisje*. V drugi številki se ustavi pri nemškem tisku iz Kölna am Rhein, in slovenskem tisku iz 18. stoletja s tremi molitvami o rešitvi duše umirajočega.⁹⁷ Leta 1913 v sedmi in osmi številki istega *Časopisa* sledi slovstveni folklori, ki jo je v Prekmurju, ali kakor pravi sam »v zahodnih pokrajinah Madžarske, kjer žive Slovenci, zbral Stevan Kühar. Verjetno mu je prekmursko narečje delalo težave, da njihove vsebine podrobno ne razčlenjuje.⁹⁸

Podobno pomembni so prispevki v spomin *Stanka Vraza* v sedmem letniku *Časopisa za zgodovino in narodopisje*. Ivan Prijatelj piše o njegovem potovanju po slovenskih deželah. France Kidrič sodeluje z novimi podatki o njegovem odnosu do Anastazija Grüna, posebno zaradi prevoda slovenskih ljudskih pesmi. Razen o njegovem zadržanju do poljskega izgnanca Emila Korytko, je najpomembnejši od vseh prispevek Davorina Beraniča *Kritika Vrazovega zapisovanja ljudskih melodij*. Zelo pomembna je Kidričeva bibliografija pisanih del in korespondence Stanka Vraza.⁹⁹

⁹³ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 19, 1907, 317.

⁹⁴ G. Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen*, n. m., 317–318.

⁹⁵ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 23, 1913, 305.

⁹⁶ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 15, 1905, 215.

⁹⁷ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 16, 1906, 210.

⁹⁸ G. Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 23, 1913, 307.

⁹⁹ G. Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen*, n. m., 305.

Še leta 1923 se Polívka vrne k *Časopisu za zgodovino in narodopisje*. V njem najde članek svojega znanca Frana Ilesiča z razlago krajevnih imen Brežice, Solčava.¹⁰⁰

3. FOLKLORISTIČNE ZBIRKE

Ivana Šašlja *Bisernice* (Polívka prevaja izvirni naslov v nemščino) iz Bele Krajine ima Polívka za zelo pomemben prispevek k slovenski etnologiji [sic!]. Po naslovih razdelkov se vidi, da gradivo zajema celoten žanrski sistem slovstvene folklore: od folklornih obrazcev, pesmi do pripovedništva. Pri pesmih poudarja stik s Štrekljem, da pa je poleg tudi veliko drugega gradiva iz izdaj Matice Hrvatske. Okarakterizira jih kot pripovedne in večinoma srbohrvaškega izvora; to da se vidi iz jezikovnih posebnosti in verznega vzorca, ki je deseterec. Po stari navadi povzema vsebino folklornih pripovedi, tako tudi pri pravljici o zlati ptici, ki ji navrže sorodstvo z eno iz Grimmovih (*Kinder und Hausmärchen*, 93).¹⁰¹

Medtem ko je bil prvič izviren naslov naveden samo v nemškem prevodu, je drugič v oklepaju naveden tudi izvirni naslov,¹⁰² ocena pa se glede na vsebino knjige deloma ponavlja – knjiga vsebuje pregovore in rekla, veliko pripovednih pesmi, balad, veliko religiozne vsebine, legende. Mnogo je izdajatelj pokazal s Štrekljem podobnih pesmi. Pri marsikateri, posebno v desetzložnih verzih so vključene srbskohrvaške pesmi. Tudi v jeziku se vidijo srbohrvaški vplivi.¹⁰³ Deloma pa posreduje javnosti novosti, ki knjigi dajejo pečat znanstvenosti: podatki o kraju zapisa (omejil se je zgolj na meje župnije Adlešiči) in zapisovalcih (večinoma ženske, ki so v opombah tudi navedene). Vpliv šole in cerkve, posebno v jeziku in stilu folklornih pripovedi je zanesljiv in nedvomen, čeprav so podeželani prepričani nasprotno. Polívka ugovarja tezi, da je [profesionalni] zbiralec slovstvene folklore bolj objektivni od poslušalca iz 'ljudstva'. Vedno novi poskusi slovenskih zbiralcev osebnega dejavnika ne morejo popolnoma odstraniti. Že pripadnost ljudstvu naredi svoje. Bilo bi največ vredno, končuje Polívka, če bi duhovnik iz Adlešičev našel svobodnega posnemovalca v svojem stanu.¹⁰⁴ In dodaja, da je obe Šašljevi knjigici odlično ocenil Rudolf Perušek v *Carnioli* 1, 167, 294; 2, 233).¹⁰⁵

VI. ŽANRSKI SISTEM SLOVSTVENE FOLKLORE

Tako kot slovstveni folklori drugih slovanskih narodov se je Jiří Polívka enako skrbno posvečal slovenski slovstveni folklori. O njenih novih zbirkah v njegovem času in njihovi motivni pestrosti je namreč pisal češko, nemško in rusko in ji tako pomagal, da se je iz anonimnosti prebila v mednarodno folkloristično obzorje.

¹⁰⁰ Jiří Polívka, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1923, *Národopisný věstník československý* 16, Praha 1923, 186.

¹⁰¹ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen*, *Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 17, 1907, 223–224.

¹⁰² *Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada* 2. Ljubljana 1909.

¹⁰³ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen*, *Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 23, 1913, 307.

¹⁰⁴ G. Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen*, n. m., 306.

¹⁰⁵ G. Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen*, n. m., 307.

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Glede na to, da je Ivan Kunšič (1874–1899) slovenski slovstveni folkloristiki znan predvsem po zapisu dveh zagovorov, je nekrolog, ki mu ga je posvetil mladi Jiří Polívka, naveden na tem mestu – tudi zato, da se tako ohranja spomin na veliki up¹⁰⁶ slovanske filologije.

»V cvetu mladosti nam je kruta usoda iztrgala velik up slovanske filologije,« začne poetično svoje pisanje Jiří Polívka. Potem predstavlja njegovo težko mladost. Kje se je rodil (Gorje nad Blejskim jezerom) staršem v veliki revščini. Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani in se prebijal z inštrukcijami, ne da bi imel od doma kakršno koli podporo. Leta 1895 je na željo staršev vstopil v celovško semenišče, toda že po enem letu ga je zapustil, da bi se mogel ves posvetiti slovanski filologiji. V Ljubljani so mu poskrbeli mesečno štipendijo in z njo se je podal v Prago. Očetovsko naklonjeni mu prof. Chodounský, ki se je bil z njim seznanil istega leta na nekem izletu, ga je povabil na narodopisno razstavo. Kunšič je v Pragi ostal dve leti, in se leta 1898/99 odpravil na univerzo na Dunaj, da bi se pri prof. Jagiću usposobil za slovanskega filologa. Kot študent se je udejeval v stanovskih, posebno južnoslovanskih organizacijah, toda bolj se je posvečal vedi: delal je pri etimološkem slovarju krajevnih imen v alpskih deželah, podpiral ga je dr. Jan Harrach. V praški muzejski biblioteki je zbiral korespondenco slovenskih učenjakov s češkimi in sestavil posebno zbirko, ki jo je prejela Slovenska matica. V letih 1897 in 1898 je v Národopisnem Sborniku objavil bibliografski del jugoslovanske narodopisne literature.¹⁰⁷

Polívka se mimogrede pomudi ob izidu prve številke narodopisnega zbornika *Kres* v Celovcu. Predvsem je navdušen nad člankom o rožanskem govoru s fonetičnimi vprašanji iz obče lingvistike in jezikovne interference: vplivi sosednjih jezikov (nemščina, italijanščina). Koliko slovanskega je še sploh ostalo v tem govoru?¹⁰⁸

Omemba folklornih obrazcev je v njegovem delu bolj naključna. P. Košir se v članku *Ljudska medicina na Koroškem* opira na znanega [češkega?] raziskovalca ljudske medicine dr. Hovorka. V enem od zagovorov je njegova formula podobna češkemu proti »božci«.¹⁰⁹

2. FOLKLORNE PESMI

Vsekakor je po Polívki vreden pozornosti droben prispevek za zgodovino slovanske narodne / ljudske / folklorne pesmi Nikolaja Omerse, ki kaže, kako je Denisov prevod Ossianovih spevov vplival na slovensko »*lidovou píseň domácí*«.¹¹⁰

Polívka je tuji svet opozoril na legendo o zamaknjenem menihu, ki misli, da po-

¹⁰⁶ J.[iří] Polívka, Ivan Kunšič [nekrolog], *Národopisný Sbornik českoslovanský* (letnik ni naveden) št. 4–5, Praha 1899, 194: »Upravičeval je velike upe, ti upi so strti.«

¹⁰⁷ Prim.: Tradicionalní ústní literatura lidová na r. 1897 Přispěli Ivan Kunšič a Quido Hodura. Upravil J. Polívka. *Národopisný Sbornik českoslovanský* (letnik ni naveden), št. 4–5, Praha 1899, 160–187.

¹⁰⁸ *Živaja starina* (periodičeskoe izdanie Otdjalenija etnografii imperatorskago ruskago geografičeskago občestva) 3, S.-Peterburg' 1891, 201.

¹⁰⁹ Jiří Polívka, *Časopis za zgodovino in narodopisje 1923*, *Národopisný věstník českoslovanský* 16, Praha 1923, 186.

¹¹⁰ J. Polívka, *Časopis za zgodovino in narodopisje 1923*, n. m., 186.

sluša petje ptice eno uro, v resnici pa je minilo sto let.¹¹¹ Deloma sodi sem Kidričev *Prispevek k zgodovini kočevarske ljudske pesmi* (Carniola 3, 28–43), iz katere se vidi Korytkovo prizadevanje za kočevarsko etnologijo in iz njegove zapuščine je tiskal nekaj pesmi z zgledom na Hauffena.¹¹² Ivan Grafenauer je pokazal, kako je France Prešeren posegal v folklorne pesmi (Carniola 1, 17).¹¹³ France Kotnik nas je seznanil z enim koroškim pesnikom iz 18. stoletja.¹¹⁴

Sicer je kronološko najzgodnejše (1890)¹¹⁵ Polívkovo poročilo v ruščini o prvi pokrajinski zbirki slovenskih folklornih pesmi Janeza Scheinigga,¹¹⁶ *Narodne pesni Koroških Slovencev*. Slovenski literarni zgodovini na splošno znana dejstva so pomembna zaradi težko dostopnih ali pravzaprav pozabljenih virov, na katere se naslanja¹¹⁷ in izrecnega poudarka, da ne gre za kako zamudništvo. Ne pozneje kot drugi Slovani so tudi Slovenci (Valentin Vodnik, France Prešeren, Stanko Vraz, Emil Korytko) postali pozorni na spomenike slovstvene folklore.

Šele nato se loti razvrstitve gradiva v Scheinigovi pesmarici in predlaga preuvrstitev nekaterih pesmi. Obžaluje, da je pri njih kraj premalo natančno naveden, samo območje namreč ne zadošča. Tehta razmerje med epskim in lirskim v pesmi in osvetli njihov socialni vidik. Dlje se pomudi pri Kralju Matjažu in pozna celo zbirko Anastasius Grün, *Volklieder aus Krain* (1850).¹¹⁸

Polívka je pri tem zares skrben in natančen. Tudi za eno samo besedilo se mu ne zdi zamalo močiti peresa v črnilnik. Na koncu poročil v letu 1907 navrže, da je v zborniku Zagrebške akademije (ZNŽO 10, 324) natisnjena pesem iz južne Štajerske v zvezi z vinogradom.¹¹⁹

Od leta 1903 naprej Jiří Polívka predvsem naklonjeno sledi izdajanju Štrekljevih *Slovenskih narodnih pesmi*. Ima jih za najboljšo, sistematično urejeno zbirko pri slovanskih narodih. Predvsem ga vznemirjajo pesmi iz kajkavskega območja v zahodni Hrvaški. Po njegovem jezikovna in etnična sorodnost na tem območju ne gresta vstric. Žal se tu ustavi: »Tu ni prostor za podrobnejšo obdelavo zanimivega vprašanja,« pravi Polívka. Štrekelj ima pesmi razvrščene po vsebini. Njihov repertoar redko prestopi hrvaško mejo (prim. variante neke v vseh slovenskih pokrajinah popularne pesmice (SNP, 1721–1733). Nasprotno najdemo iz zahodne Hrvaške odlične pesmi na ožjih slovenskih tleh (SNP, 1700–1701, 1782–1784). Pri vsaki posamezni pesmi urednik

¹¹¹ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 16, 1906, 210.

¹¹² Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 23, 1913, 306.

¹¹³ G. Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen*, n. m., 305–306.

¹¹⁴ G. Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen*, n. m., 306.

¹¹⁵ Ju. Polívka, *Narodne pesni Koroških Slovencev, Živaja starina* (periodičeskoe izdanie Otdjalenija etnografii imperatorskago ruskago geografičeskago občestva) 2, S.-Peterburg' 1890, 200–203.

¹¹⁶ *Narodne pesni Koroških Slovencev*, Zbral in na svetlo dal J. Scheinigg c. k. Gymn. prof. v Celovci, Ljubljana 1889, str. VII+468.

¹¹⁷ Že v 18. stoletju je začel zbirati Dizma Zakotnik (prim. Mihael Žolgar, *Slovensko narodno pesništvo v' programmja gimnazii v' Celji v' Štirii*, na g. 1873).

¹¹⁸ Ju. Polívka, *Narodne pesni Koroških Slovencev, Živaja starina*, 202.

¹¹⁹ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 17, 1907, 223–224.

skrbno opozori na vir in kraj, od kod izhaja. Slovenske pesmi so bolj prepletene z zahodnimi in severnimi, največ nemškimi jezikovnimi sestavinami. Vendar le temeljita primerjava slovenskih pesmi z nemškimi iz alpskih dežel šele pokaže kako globljo, tudi bližnjo notranjo sorodnost in zveze.¹²⁰

Nasprotno od pripombe pri Scheiniggu ima tu drugačno željo. Pri posameznih pesmih so pri Štreklju kraji, od koder so, navedeni, toda brez širšega okoliša, zato jih bralec na zemljevidu zlepa ne najde. Zato bi bilo odlično, ko bi vsak zvezek imel svoj zemljevid.¹²¹

Ob vsakem novem poročilu o tej imenitni izdaji Polívka natančno povzame njihovo količino in vsebino, navede odlomke iz Štrekljeve uvodne besede in navrže kako misel o njihovem stičišču z nemško soseščino.¹²² Leta 1906 se veseli, da Štrekljeva zbirka dobro napreduje in poroča, da vsebuje sedmi snopič 3. zvezka pesmi v zvezi s šegami: novo leto, sveti trije kralji, svečnica, jurjevske, kresne. Znova se ustavi pri potezah pesmi z zahodne Hrvaške in s slovenskih območij na Koroškem in Štajerskem.¹²³ Naslednje leto pri verzificiranih nekrologih poudarja, da jih večinoma delajo organisti ali cerkovniki v spomin ponesrečenim mladeničem in dekletom. Tu in tam so te pesmi zelo priljubljene in v veliko variantah. To da je brez dvoma umetna poezija, pogosto natisnjena z melodijami, iz različnih starih zbirk iz prve polovice 19. stoletja.¹²⁴ Zdi se, da se Polívka tu na tihem sprašuje o umestnosti uvrstitve teh pesmi v Štrekljevo zbirko. Z 11. in 12. snopičem se začneja četrta, zadnja knjiga tega velikega dela. Vsebuje religiozne pesmi, pesmi o Bogu, sveti Trojici, svetem Duhu, Jezusu, Mariji, med njimi so številne hagade. Vojaške pesmi so večinoma sfolklorizirane umetne pesmi.¹²⁵

Že leta 1907 Polívka predstavlja avstrijski projekt *Volkslied der Völker in Oesterreich*¹²⁶ z začetkom leta 1905. V mednarodnem odboru slovensko sekcijo zastopa in zelo skrbno vodi Karel Štrekelj, kajti kljub obsežnemu gradivu v njegovi zbirki, je v njej prišla v javnost komaj polovica gradiva. Polívki se zdi upravičena težnja, da se dokumentira vsak poseg v besedilo in se poleg njega ohrani tudi melodija. Ima pa pomisleke do preostrih zahtev za zapisovanje – zbiralci naj pri zapisovanju posebej gledajo na vse njegove fonetične lastnosti; celo stavčna fonetika naj bo natančno označena – saj jim komaj lahko ustreže tisti z ustrezno lingvistično izobrazbo. Polívka navaja še Štrekljeva vprašanja o plesu, noši, petju, otroških pesmih,¹²⁷ kar se nanaša na ravnino konteksta in teksture.

¹²⁰ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 13, 1903, 238–239.

¹²¹ G. Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen*, n. m., 1903, 239.

¹²² Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 15, 1905, 215.

¹²³ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 16, 1906, 209.

¹²⁴ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 17, 1907, 222–223.

¹²⁵ Georg Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 19, 1909, 317.

¹²⁶ O tem prim. Matija Murko, *Velika zbirka slovenski narodnih pesmi z melodijami, Etnolog* 3, Ljubljana 1929.

¹²⁷ G. Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 17, 1907, 222–223.

Leta 1913 z obžalovanjem poroča o Štrekljevi smrti (7. 7. 1912), predvsem zaradi nedokončane zbirke *Slovenske narodne pesmi*, kar je bilo le del njegovega velikega znanstvenega dela. Nato se sklicuje na Jagičev nekrolog v *Archivu für slavische Philologie* 34, 317) in Murkovega v *Vedi*, iz katere z veseljem povzema, da je njegovo véliko delo pripravljeno za tisk.¹²⁸

Štrekljeva smrt je Polívko zares pretresla, saj je isto leto podoben zapis objavil tudi v češčini, sklicujoč se na pozornosti vreden Murkov nekrolog Karlu Štreklju v *Vedi* (II, 529–542). Ocenjuje vsestransko dejavnost prezgodaj umrlega slavista v jezikoslovju in slovenskem narodopisju in njegovo bogato znanstveno zapuščino. Tudi tokrat poudarja, da za dokončanje zbirke *Slovenske narodne pesmi* ni nevarnosti, da pa je moral iz gradiva zanjo izločiti »*Robate in kosmate*«.¹²⁹

Obakrat Polívka ne more mimo Murkovega razkritja, da je moral Štrekelj pod pritiskom izdajatelja umakniti pomembne pesmi o incestu o ljubezni med bratom in sestro, čeprav je bil že prej izločil marsikako pesem. Vse kaže, da se ni pustil potlačiti, saj je ista snov predmet nedokončane razprave »*Eine Inzestballade als Kinderspiel*«, katere gradivo povezuje slovensko balado z zahodno Evropo. Upati smemo, da bo prišla v znanstvene kroge, končuje v Štrekljev spomin Jiří Polívka.¹³⁰

Da v tem času Štrekljev primer ni bil osamljen, priča izkušnja Polívke samega ob izdaji kladskih povedk, ki so v javnosti naletele na močan odpor, ker da nekatere žalijo nravni čut. Žal, se ni upoštevalo, da je to čisto strokovna publikacija, kar se med drugim more ugotoviti iz komentarjev, s katerimi so opremljene. Hoteli so predstaviti vse, kar si prebivalstvo posamezne dežele pripoveduje, v čem najde razvedrilo v oddihu po težkem delu, saj da se le tako lahko ustvari zanesljiva podoba o duševnem življenju češkega ljudstva. Kljub temu temeljnem načelu ni mogel sprejeti vsega, kar je Josef Kubín zapisal, ter je odstranil nekatere drobne odlomke, ki niso za zgodovino snovi nobenega pomena, lahko pa bi jih uvrstili v posebne zbirke »*erotického folkloru, anthropophytei*«.¹³¹ Objaviti malo dovtipne, toda surove opolzke anekdote se mu zdi tem bolj nevarno, ko v sosednji Nemčiji izključno za znanstvene namene izdane take publikacije zapadajo zaplembi.¹³² Tu Polívka misli na Kraussovo Anthropopheio.

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Prvo zbirko, ki jo je pretresel Jiří Polívka, je prva vseslovenska zbirka slovenskih pravljic in povedk,¹³³ petdeset po številu, od raznih zbirateljev in časopisov. S tem je njen urednik Bogomil Krek ustregel ne le povprečnim bralcem, temveč predvsem

¹²⁸ G. Polívka, Berichte und Bücheranzeigen, *Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 23, 1913, 305.

¹²⁹ j.[iří] p.[olívka], Drobne zprávy národopisné, *Narodopisny vestnik českoslovansky* 25, 1913, št. 8, 69.

¹³⁰ Georg Polívka, Berichte und Bücheranzeigen, *Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 23, 1913, 305.

¹³¹ Doslov, *Povídky kladské*, sebral a zapsal komentářem kriticko-bibliografickým provází J. Polívka. Část I. Nákladem společnosti národopisného musea českoslovanského, v Praze 1909, 306.

¹³² J. Polívka, *Povídky kladské*, 306.

¹³³ *Slovenske narodne pravljice in pripovedke*. Zbral Bogomil Krek. (Ljudska knjižnica, zv. 13–14. v Mariboru, brez letnice [1886].

raziskovalcem pravljic in jezika. Polívka načelno sklepa, da so zgodbe v zbirki pristinene. Škoda se mu zdi le, da zanje niso navedeni viri. Bledo da so podobne severnoslovanskim. Povedko o smrti (št. 3) ima za ženski pol Ahasverja (Ahasveriada), o kralju Matjažu (št. 20) je podobna nekaterim češkim, Ajdovo zrno (21) spominja na selitev Slovanov, toda sumi, da je avtorska. Zelo lepa da sta motiv in konec pri strahu (št. 23) in potopu (št. 45).¹³⁴

Toda po Polívki izjemnim znanstvenim namenom zbirka še ne more čisto ustreči, ker upošteva tudi nekatera kajkavsko hrvaška besedila in so narečna besedila poknjžena, kar lingvista moti. Pravljičice so večinoma variante že znanih v drugih slovanskih jezikih. Polívka jih nekaj geselsko našteje in jim dodaja variante iz objavljenih čeških zbirk. Tako bi se dalo, pravi, naštevati tudi ob drugih slovanske variante.¹³⁵

Ob drugi izdaji Valjavčeve zbirke *Narodne pripovedje u Varaždinu i okolici*¹³⁶ iz leta 1890 je kratek in jedrnat.¹³⁷ Bolje bi bilo, ko bi Valjavec kaj izdal, kar je objavil v Kresu.¹³⁸

V poročilu leta 1894 Jiří Polívka še prevaja naslove slovenskih del: *Volksmärchen aus den Isonzo-alpen* so *Narodne pripovedke v Soških planinah*.¹³⁹ V resnici gre za slovenske pravljice iz Soških Alp. V prvem zvezku je 10 pravljic, v drugem 9. Polívka z zadoščanjem ugotavlja, da jih bo v svojem poročilu napravil dostopne raziskovalcem. Vsako pravljico iz obeh zvezkov na kratko obnovi s prevodom v nemščino in dodaja francosko, hrvaško, nemško, poljsko, srbsko, rusko, češko, belorusko, poljsko in bolgarsko primerjalno gradivo.¹⁴⁰

Leta 1896 enako obdela III. zvezek,¹⁴¹ ki ga je Andrej Gabršček izdal kot 47. zvezek Slovenske knjižnice. Vsebuje 18 pravljic in eno balado. Dodaja jim bolgarsko, češko, makedonsko, poljsko, rusko in seveda slovensko varianto. V tej zvezi mu pride prav tudi Matija Valjavec in že omenjena zbirka Janeza Scheinigga (1889).¹⁴²

Iz primerjave letnic se vidi, da je Polívka takoj vzel v roke *Bajke, povedke in pravljice*¹⁴³ Antona v. Maillyja.¹⁴⁴ Povod za njihov izid sredi prve svetovne vojne je bilo nemara močno pisateljevo nemško stališče, ki povsod in vmes vidi vpliv nemške kulture in nemških tradicij, čeprav nemški živelj v te kraje ne spada, in kjer je bil, se je

¹³⁴ [Jiří] P.[olívka], Slovenske narod. Pravljičice in pripovedke. Zbral Bogomil Krek, *Časopis Musea Kralovstvi Českeho*, 1886, 151–152.

¹³⁵ J. Polívka, Slovenske narod. Pravljičice in pripovedke. Zbral Bogomil Krek, n. m., 151.

¹³⁶ Matija Valjavec, *Narodne pripevjestj u Varaždinu i okolici*, 1890, 328 strani.

¹³⁷ Ju. [= Jiří] Polívka, *Narodne pripevjestj u Varaždinu i okolici*, *Živaja starina*, 1891, 190.

¹³⁸ To se je zgodilo šele po zaslugi Ilje Popita, ki je uredil dve knjigi *Kračmanovih pravljic* I, II, Didakta, Radovljica 2002, 456 str. 2007, 478 str.

¹³⁹ *Narodne pripovedke v Soških planinah*, Andrej Gabršček, Slovanska knjižnica 25 in 29, Gorica 1894.

¹⁴⁰ Dr. G.[eorg] Polívka, *Narodne pripovedke v Soških planinah*, *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 1, 1895, 186–188.

¹⁴¹ G. Polívka, *Narodne pripovedke v Soških planinah*, n. m., 187–189.

¹⁴² G. Polívka, *Narodne pripovedke v Soških planinah*, n. m., 187–189.

¹⁴³ Anton von Mailly, *Mythen, Sagen, Märchen vom alten Grenzland am Isonzo*. *Volkskundliche Streifzüge*. Bearbeitet von Anton v. Mailly. München, Hugo Schmidt (1916), 92 str.

¹⁴⁴ Jpa. [= Jiří Polívka], *Drobné zprávy národopisné, Národopisný věstník českoslovanský* 11, Společnost národopisného musea českoslovanského, Praha 1916, 239.

asimiliriral slovenskemu življu, kar avtor zamlčuje.¹⁴⁵ Po Polívki je knjiga dobrodošla širšemu občinstvu, za strokovnjaka pa nima velike cene niti zbrano gradivo: podano je premalo natančno in potemtakem avtor ni posebno vzgojen v vedi, ki ji želi dati novo gradivo; niti ni videti, da bi poznal v izvorniku domačo slovensko literaturo. Zadošča mu le Fr. S. Krauss, ki prav iz teh najzahodnejših južnoslovanskih dežel v svojih delih o južnoslovanski etnologiji (lidověde) nima pristnega gradiva. Povedka o Zlatorogu sama vsaj po obliki ni folklorna, ampak Dežmanova lastnina, in prek tržaškega profesorja Wiljema Urbasa¹⁴⁶ je postala znana Rudolfu Baumbachu.¹⁴⁷ Ljudstvo povedke ne pozna, tudi ne v področju, kamor je bila lokalizirana,¹⁴⁸ niti je ni Rudolf Baumbach prevzel iz ljudstva. Polívka se pri tem sklicuje na Jožo Glonarja,¹⁴⁹ ki raziskuje nastanek in razvoj od Rudolfa Baumbacha znane pesmi o Zlatorogu: Izhaja iz nemške cerkvene pesmi Hoch von dem Thron ein Jeger, der jaget das Einhorn sein' (Wackernagel 1136), in obdeluje njeno slovensko predelavo, ki je bila tiskana leta 1672. Odtlej obstaja tradicija o samorogu in sveti rastlini dictamnus, dictamus, diptamus, najprej povezani z divjim lovцем. S pridižnim posredovanjem se je snov razširila med ljudi.

VII. JOHANNES BOLTE IN JIŘI (GEORG) POLÍVKA

Prejkone so zgledno urejene kritično-bibliografske opombe h kladskim povedkam¹⁵⁰ in sodelovanje z Johannom Boltejem pri *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* privedla do njunega skupnega komentarja k Otroškim in hišnim pravljicam (*Kinder und Hausmärchen bratov Grimm*) v petih obsežnih knjigah.

Pripombe k Grimmovim *Otroškim in hišnim pravljicam*¹⁵¹ so v 5 zvezkih izhajale od leta 1913 do leta 1932. Johannes Bolte sam na kratko pojasni od kod pobuda zanje. Prvič so z enakim naslovom kot dodatek izšle k dvema zvezkoma Otroških in hišnih pravljic že leta 1812 in 1815. Leta 1822 so izšle kot poseben zvezek in tretjič l. 1856. Že od vsega začetka so Pripombe zelo pomemben pripomoček za raziskovanje pravljic in primerjalno zgodovino njihove snovi. Zato se je pokazala potreba po obnovi in nadaljevanju tega dela. Že 40 let je, piše leta 1913 Johannes Bolte, kar mu je bil v ta namen izročil Herman Grimm rokopis svojega očeta in strica. Izjemna, toda nujna pozornost do slovanskega deleža v tokratnih Pripombah se kaže v tem, da prvi zvezek iz leta 1913 pred vsem drugim navaja pravila za izgovorjavo slovanskih besed – od poljskega nosnika ā do splošno znanega ž. Kljub temu, da je avtor opustil mitološko razlago, in zagotovilu, da se zaradi gospodarnosti s prostorom odloča vsebino številnih variant,

¹⁴⁵ jpa. [= Jiři Polívka], Drobné zprávy národopisné, n. m., 239.

¹⁴⁶ Marija Stanonik, Viljem Urbas, *Slovenski etnograf* 30, Ljubljana, 1979, 27–36.

¹⁴⁷ Georg Polívka, Berichte und Bücheranzeigen, *Zeitschrift der Vereins für Volkskunde* 23, 1913, 306.

¹⁴⁸ G. Polívka, Berichte und Bücheranzeigen, n. m., 306.

¹⁴⁹ Joža A. Glonar, Monoceros in Diptamus, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 7, Maribor 1910, 34–106. Prim. tudi *Zeitschrift der Ver. V.-Kunde*, 1913, 306.

¹⁵⁰ J. Polívka, *Povídky kladské*, 3–5.

¹⁵¹ *Anmerkungen zu den Kinder und Hausmärchen der Brüder Grimm*, neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polívka, Dieterische Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher, Leipzig 1913, 1915, 1918, 1930, 1932.

zemljepisno širjenje posamezne snovi in njene sledove v preteklosti posredovati zelo na kratko,¹⁵² se temeljitost komentarjev in količina dodane strokovne literature dá meriti že po tem, da jih je na 556 straneh samo za 60 oštevilčenih pravljic. Praviloma je upoštevano besedilo iz 3. izdaje *Otroških in hišnih pravljic*, kjer ni tako, je posebej pojasnjeno v oklepaju (1812) ali (1819).

Za bogato, toda v Nemčiji malo znano slovstveno folkloro (»Volksliteratur«) slovanskih ljudstev se mu je posrečilo pridobiti k sodelovanju strokovnjaka Jiřija (Georga) Polívka iz Prage, ki se je obvezal prerešetati jugovzhodno in vzhodnoevropsko, kakor tudi v slovanskih prevodih objavljeno kavkaško in osrednjeazijsko folklorno dediščino in hkrati pregledati in dopolniti njegovo delo. Poleg pregleda o uporabni pravljčni literaturi obljublja v zadnji knjigi še motivni register in sistematičen seznam sledov pravljčnih snovi. Vsebina snovi je razvrščena po številkah. Pod posameznimi naslovi je besedilo s potrebnimi pojasnili. Sledijo bolj ali manj kratke bibliografske oznake variant iz širših geografskih okolij ali iz posameznih dežel, npr. z Danske, Škotske.¹⁵³

Kot navedeni vir se po zaslugi F. S. Kraussove objave v nemščini nekajkrat pojavi Matija Valjavec. Morda je od njegovih kaka slovenska varianta skrita tudi med hrvaškim gradivom. Pogosto so navedene Gabrščkove Narodne pripovedke v Soških planinah, o katerih izidu je bil Polívka poročal, sem in tja Šašljeve Bisernice iz belokranjskega zaklada, včasih Jan Baudouin de Courtenay. Od revialnega tiska so upoštevani Kres, Archiv für slavische Philologie, Slovenski glasnik, enkrat samkrat Gašper Križnik, nekajkrat Karel Štrekelj. Največkrat je omenjena dotlej edina vseslovenska zbirka Slovenske narodne pravljice in pripovedke iz leta 1885 Bogomila Kreka.¹⁵⁴

V prvi knjigi so zaznamki o slovenskih virih na straneh 11, 59, 64, 72, 77, 108, 145, 175, 194, 244, 249–250, 284, 300, 304, 306, 315, 316, 319, 348, 354, 550, 320, 323, 372, 479, 525, 539, 552, 402. Mimogrede: v njih odkrijemo starejša slovenska poimenovanja za današnjo Pepelko. Njene starejše sestre so: *Pepelica*, *Pepelúha*, *Pepeluša*, *Pepeluhar*.¹⁵⁵

V tej knjigi navaja Georg (= Jiři) Polívka slovenske vire za pravljice št. 61, 64, 65, 70, 71, 72a, 73, 80, 86, 92, 94, 109, 112, 116 in 120.¹⁵⁶ V izvodu,¹⁵⁷ ki ga hrani Inštitut za slovensko narodopisje, so omembe vredni nekateri viroslovni zaznamki¹⁵⁸ Milka Matičetovega, na primer na enem mestu, kjer navaja, da ne gre za slovenski, ampak slovaški vir.

Izid prve knjige leta 1913 Friedrich von der Leyen navdušeno pozdravlja. Iz nje da se vidi, da so pravljice stare kot svet in povezane z vso svetovno literaturo, zato

¹⁵² *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* (neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polívka), I, št. 1–60 (Leipzig Dieterische Verlagsbüchhandlung Theodor Weicher, 1913), IV–VI.

¹⁵³ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm*, V.

¹⁵⁴ Iz tega se dá sklepati v delovni fazi na morebitno povezavo Gregorja Kreka s tem projektom. Bogomil Krek je bil njegov sin.

¹⁵⁵ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm*, 183.

¹⁵⁶ Ali sodita sem tudi številki 82a in 83, (mi) ni čisto jasno.

¹⁵⁷ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* (neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polívka) II, št. 61–120 (Leipzig Dieterische Verlagsbüchhandlung Theodor Weicher, 1914), 166, 331, 392.

¹⁵⁸ Pripisi Milka Matičetovega ali verjetno Albine Štrubelj v II. knjigo *Anmerkungen* so na straneh: 138, 139, 146, 149, 508, 510, 517, 559.

jih s povedkami in pesmimi raziskujejo ne le antropologija in etnologija, temveč tudi klasična, orientalska, romanska in slovanska filologija, starejša in novejša nemška literarna zgodovina.¹⁵⁹

Druga knjiga na 566 straneh je izšla v Leipzigu leta novembra 1914. Avtor se v veri, da bo sreča mila nemški strani, spominja Napoleonovega pohoda na Rusijo, kjer si je polomil zobe. In kakor sta ravno v tistem času brata Grimm pripravljala svoje *Otroške in hišne pravljice*, zdaj on v vojni oddaja v tisk drugo knjigo. Že nekaj mesecev je, ko so narodi, ki so si izmenjavali pravljичno snov, zdaj v krvavi vojni.¹⁶⁰ Knjiga vsebuje bibliografske in strokovne opombe za pravljice, oštevilčene od št. 61 do 120. Tudi v njej je za slovensko gradivo najpomembnejši vir Andrej Gabršček, pa tudi Bogomil Krek, Boudouin de Courtenay in objave v Jagičevem *Archivu für slavische Philologie* in *Slovenskem Glasniku*, Štrekljeve *Slovenske narodne pesmi*, na primer tista o gospodu in hruški.¹⁶¹ Pri rezijanski zgodbi je poudarjeno, da gre za slovensko.¹⁶² Le enkrat je omenjen Gašper Križnik, in to s psevdonimom Podšavniški,¹⁶³ kar pove, da gre za njegovo zbirčico Slovenske pripovedke iz Motnika (Celovec 1874). Navedki za slovenske vire so na straneh: 8, 13, 43, 46, 53, 64, 70, 90, 105, 106, 107, 110, 114, 116, 118, 125, 143, 148, 155, 160, 209, 237, 238, 244, 256, 294, 306, 330, 338, 351, 358, 384, 460, 465, 483, 487, 527, 543, 510, 549, 563. Pomembno je vedeti, da je prišlo slovensko folklorno gradivo v mednarodni obtok tudi prek prevoda v češčino (Erben).¹⁶⁴ Najobsežnejši odlomek je tu posvečen Kopitarjevim besedam bratoma Grimm o kurentu.¹⁶⁵

Tretja knjiga je izšla leta 1918, ko se je končevala 2. svetovna vojna. Pod tem vtisom Johannes Bolte poudarja, da še vedno Mars kroji usodo, da pa dela z upanjem v svobodo. K temu naj pripomorejo tudi njegove Pripombe. Pri tem se korektno zahvaljuje za pomoč in sodelovanje vsem sodelavcem, posebno v Pragi.¹⁶⁶ Na 624 straneh obravnava pravljice, oštevilčene od 121 do 225. Viri za slovensko gradivo so isti kot pri prvih dveh knjigah: 2, 4, 140, 227, 271, 328, 377, 418, 437, 442, 452, 467, 471, 535, 539.¹⁶⁷ V tej knjigi je slovensko gradivo navedeno pri pravljicah št. 121, 122, 142, 152, 165, 182, 191a, 194, 197, 199, 206, 219 in 221.

Četrta knjiga je izšla šele po 12-letnem presledku, leta 1930.¹⁶⁸ V opravičilo avtor

¹⁵⁹ Friedrich v. der Leyen, Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, *Deutsche Literaturzeitung* 34, 5. Juli 1913, št. 27, 1721.

¹⁶⁰ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* (neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polívka) II, št. 61–120, III.

¹⁶¹ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* II, št. 61–120, 108.

¹⁶² *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* II, št. 61–120, 398.

¹⁶³ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* II, št. 61–120, 449.

¹⁶⁴ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* II, št. 61–120, 271, 323.

¹⁶⁵ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* II, št. 61–120, 181–182.

¹⁶⁶ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* (neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polívka) III, št. 121–225 (Leipzig, Dieterische Verlagsbuchhandlung M. B. H. 1918).

¹⁶⁷ Pripombe v izvodu iz knjižnice na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU so na straneh: 389, 418, 464, 469, 473.

¹⁶⁸ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* (neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polívka unter Mitwirkung von Elisabeth Kutzer und Bernard Heller, IV, (zur Geschichte der Märchen), št. 121–225 (Leipzig: Dieterische Verlagsbuchhandlung, 1930).

lahko pove le, da je njen prvi in drugi del izšel leta 1920 in 1921 v Helsinkih pri Folklore Fellow Communications pod št. 36 in št. 39. Šele po dolgoletnem trudu se mu je posrečilo najti sodelavko (Elisabeth Kutzer) za indijske, hebrejske in arabske pravljice.¹⁶⁹ V tej knjigi ni več komentarjev k posameznim pravljicam, ampak študije, kakor sledijo naslovi poglavij: Ime in posebnosti pravljice; Značilnosti k zgodovini pravljic (št. 1–204); Pravljice v antiki (Egipt, Babilonija, Asirija, Izrael, Grčija, Rim); Pravljica v srednjem veku (Gesta Romanorum: keltska literatura, francoska, italijanska, španska, angleška, nizozemska, nemška literatura); Pravljica od 16. do 18. stoletja (Italija: Straparola, Basile; Španija in Portugalska, Francija: Perrault, Nemčija); Indijske pravljice (Elisabeth Kutzer), Hebrejske in arabske pravljice¹⁷⁰ (v talmudu in midrašu): zbirke znanih zbiralcev, psevdonimne zbirke, anonimna zbirka iz Zahodne Evrope, poznejše zbirke, prevodi v hebrejščino, lastnosti hebrejskih pravljic; Arabske pravljice (pred Mohamedom in pri Mohamedu): v arabski vzgojni literaturi, v zgodovinski, geografski in naravoslovni literaturi, arabski viteški roman, Tisoč in ena noč, prevajanje pravljic v arabščino; zbirke folklornih pravljic. Zbirka bratov Grimm: nastanek, viri, stil (delež Jakoba Grimma v njih, poznejše razvrstitve), bibliografija Grimmovih pravljic, njihov vpliv na umetnost in pesništvo.¹⁷¹ Johannes Bolte se zaveda, da med posameznimi poglavji ni ravnotežja, ker so bili posamezni deli že prej obdelani neenakomerno in se je moral ravnati po predhodnih objavah. Na koncu te knjige je 65 strani dolg seznam uporabljenih pravljicnih zbirk. Manjka še pregled nad zbirkami in raziskavami v 19. stoletju v različnih deželah in stvarno kazalo.

Oboje je objavljeno za 5. in zadnjo knjigo tega temeljitega dela. V njem je predstavljena zgodovina pravljic na posameznih področjih s celega sveta. Slovenska je na kratko očrtana v 17. razdelku *Südslaven*.¹⁷² Najprej označi Južne Slovane, da niso niti jezikovno niti kulturno enotna skupina.¹⁷³ Slovenci da so v sosesčini s Hrvati, s katerimi so bolj ali manj na enaki razvojni stopnji. Večja etnografska meja se vleče med Slovenci na južnem Štajerskem in na meji s Hrvaško.¹⁷⁴

V razdelku posebej o Slovencih pravi, da so slovenske pravljice zapisovali od 1850 leta naprej. Pri tem omenja po vrsti: Josipa Pajka, Karola Glaserja, Matijo Valjavca, Frana Miklošiča, Janeza Trdino, Davorina Trstenjaka, Bogomila Kreka, Gašperja Križnika-Podšavniškega, Jana Baudouina de Courtenaya, Andreja Gabrščka, Josipa Jurčiča, Ivana Šašlja, Stevana Kūharja, Kontlerja in Kopoljskega, Vinka Möderndorferja, Franceta Kotnika, Jana Koštiála in Jakoba Kelemino.¹⁷⁵ Iz seznama je videti, da so na

¹⁶⁹ Poleg zahvale zvestemu sodelavcu Jiříju (Georgu) Polívki v Pragi se zahvaljuje za pomembne izboljšave Walterju Andersonu v Tartuju.

¹⁷⁰ To poglavje je obdelal Bernhard Heller.

¹⁷¹ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm IV*, (zur Geschichte der Märchen), V–VI.

¹⁷² Glede na današnje in tedanje kulturno politične razmere in vmesni proces je premisleka vredna razvrstitev v tem razdelku: a) Slovenen, b) Serbokroaten, c) Macedonien, d) Bulgaren. Prim. *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm*, V (neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polívka unter Mitwirkung von Walter Anderson, Max Böhm, Reidar Th. Christiansen, †Robert Gragger, Bernard Heller, Georg Horák (zur Geschichte der Märchen, IX–XIV. Register), Dieterische Verlagsbuchhandlung, Leipzig 1932.

¹⁷³ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* V 99.

¹⁷⁴ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* V, 99.

¹⁷⁵ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* V, 100–102.

prvem mestu imena, ki so se pojavljala v Polívkovih časopisnih poročilih. Proti koncu navedena imena pa se pojavijo prvič, ker prej ni bilo priložnosti za njihovo predstavitev, saj so njihova dela izšla že po izidu prvih štirih knjig *Opomb*.¹⁷⁶

Zaznamkov o pravljličnih motivih iz slovenske slovstvene folklore je vsega skupaj blizu 100, ker je na nekaterih straneh tudi po več sklicevanj na slovensko gradivo. Statistično to pomeni glede na število (225) za skoraj polovico komentiranih pravljic. To je vsekakor dobro spričevalo za bogastvo slovenske slovstvene folklore.

Po Polívkovi zaslugi je v *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, prvič zbrano tudi od vsepovsod zbrano slovansko gradivo.¹⁷⁷ To desetletja trajajoče in kolikor mogoče meje hitro prestopajoče delo, je brezpogojno za raziskovalce pravljic. Zdaj šele se ustvarjajo razmere za temeljito raziskovanje o širjenju in potovanju posamezne pravljice in s tem zgodovine in življenjskih razmer pravljice sploh. Nič manj ni raziskovanje pravljice pomembno in povezano z literarnimi vrstami in zakonitostmi /de/kompozicije.¹⁷⁸

Najboljši rezultat Boltejevega in Polívkovega dela je, da pripravljata možnost za raziskovanje pravljic v prihodnosti.¹⁷⁹

VIII. MITOLOGIJA

V rubriki Drobne zprávy národopisné¹⁸⁰ Polívka ocenjuje Frana Ramovša poskus razložiti besedo *Trut-Trot* (Archiv für slavische Philologie, 36, 457–460) iz indogermanske osnove. Ko je povsod vladala tema, je bil iz zvezdnatega neba in zemlje rojen velikan – ki je s kamnitim kladivom razbil nebo (očeta) in napravil pot svetlobi in dežju na zemljo. Sledove te bajke Ramovš odkriva v slovenskih povedkah o Krsniku, Krstniku, Kresniku. Polívka navaja gradivo Črtic duševnega žitka štajerskih Slovencev,¹⁸¹ v katerih je iz raznih časopisov zbrano gradivo od leta 1858–1884. Lokalizirane so okrog gradu Würmberg (danes Vumberk) na levem bregu Drave pri Mariboru. Glavni junak teh zgodb je Krsnik, vendar Ramovš o njem ne govori. Le ena od njih pove, da je Krsnik imel brata Trota. Z njim je nekoč jahal v zlato kočiji na gostijo k babilonski kačji kraljici. Med tem je začelo grmeti. Kačja kraljica ni rada videla kresnika, čeprav se mu je stalno prilizovala. Poslala je proti njemu gada, kačo, ki je imel peruti kot orel. Vrgel se je nanj in ga hotel ubiti. Trot mu je vrgel v glavo zlato sekuro. Gad je bil pregan in oblak in vtila se je strašna ploha. Krsnik in Trot bi se bila kmalu utopila, ohranila sta se le z nogami svojih konj. Polívki se ne zdi, da Ramovš za potrditev svoje teze, navaja

¹⁷⁶ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm* V, 102.

¹⁷⁷ Friedrich v. der Leyen, *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, Deutsche Literaturzeitung* 34, 5. Juli 1913, št. 27, 1722.

¹⁷⁸ F. v. der Leyen, n. m., 1722.

¹⁷⁹ F. v. der Leyen, n. m., 1722.

¹⁸⁰ jpa. [= Jiří Polívka], Drobne zprávy národopisné, *Národopisný věstník českoslovanský* 11, Společnost národopisného musea českoslovanského, Praha 1916, 237.

¹⁸¹ Josip Pajek, *Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev*, Matica slovenska, Ljubljana 1884, 77–82.

tudi češkega pesnika Hanko, kot da bi ta poznal zgodbo izmed ljudi. To je po Polívki le knjižni vir in zato češka varianta nima nič skupnega z južnoštajerskimi Slovenci.¹⁸²

Jiří Polívka je bil hud nasprotnik mitološke teorije, kar se vidi iz njegovega strokovnega loka, ki je na obeh straneh povezan s Slovenci. Tako rekoč na začetku svoje znanstvene kariere odkloni po tedanji mitološki šoli zasnovano in za tisti čas sicer znamenito delo *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* Gregorja Kreka.¹⁸³

Najprej poudari, da je Krek že ob prvi izdaji omenjene knjige leta 1874 žel pohvalo – malo je bilo časopisnih člankov, ki bi ušli njegovi pozornosti – druga izdaja pa da je trikrat obsežnejša od prve.¹⁸⁴ Ob obilici nove literature mu očita nedoslednost, kar pokaže na primeru sv. Cirila.¹⁸⁵ Kajti Polívka s prstom od vrstice do vrstice sledi dopolnilom v knjigi, toda z negodovanjem, da je le malo predelana, kajti Krek svojih nazorov o raznih spornih vprašanih slovanskega starega veka ni spremenil. Zastarellost mu očita s stilistično eleganco: Prof. Krek se predvsem odlikuje po lastnosti, seveda nujni pisatelju takega kompendija, ki želi podati pregled ustaljenih pogledov na slovanski stari vek.¹⁸⁶

Polívka ne more sprejeti Krekove polemike z mladogramatikami¹⁸⁷ in o indoevropskem prajeziku in z novejšo folkloristično »entlehnungssüchtige Märchenstatistiker«.¹⁸⁸ Kreku tudi oponaša, da nima dovolj vpogleda v najnovejšo fazo spora o zelenogorskem in kraljedvorskem rokopisu, čemur da je kriv njegov znanstveni konservativizem. Polívka konča z očitkom, da se Krek sam ne drži Husovega gesla, ki ga je navedel v svojem delu *Ueber die Wichtigkeit der slavischen Traditionellen Literatur* (1869): »a primo studii mei tempore hoc mihi statui pro regula, ut quotiescunque saniosem sententiam in quacunq[ue] materia perceperim, a priori sententia gaudenter et humiliter declinarem.«¹⁸⁹

Na drugi strani, komaj leto pred svojo smrtjo Jiří Polívka prav tako zavrne mitologijo. Povod za to so *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*.¹⁹⁰

Germanoslavico¹⁹¹ sta začela leta 1931 izdajati Slovanski inštitut in Nemško društvo za slovanske raziskave v Pragi štirikrat na leto za raziskovanje germansko-slo-

¹⁸² Jpa. [= Jiří Polívka], *Drobné zprávy národopisné*, 237.

¹⁸³ Gregor Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, Graz 1887. Druga izdaja: str. XII+ 887.

¹⁸⁴ J.[iří] Polívka, *Slavistika, Athenaeum* 5, 1888, 263.

¹⁸⁵ J. Polívka, *Slavistika, Athenaeum* 5, 1888, 265.

¹⁸⁶ J. Polívka, *Slavistika, v: Athenaeum* 5, 1888, 264.

¹⁸⁷ Prim. Mladogramatičari, *Pravci u lingvističci*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970, 48–53: Njihova največja zasluga je dajanje znanstvene rigoroznosti komparativno-zgodovinski metodi. Nanaša se na vprašanje glasovnih sprememb. Izhajali iz konkretnega gradiva, ki so ga kopicili. Največ so obdelovali probleme fonetike in morfologije. Zgodovini živih indoevropskih jezikov je bila namenjena vsa pozornost.

¹⁸⁸ J.[iří] Polívka, *Slavistika, Athenaeum* 5, 1888, 264.

¹⁸⁹ J. Polívka, *Slavistika, Athenaeum* 5, 1888, 266.

¹⁹⁰ Jakob Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Družba sv. Mohorja, Celje 1930.

¹⁹¹ Jiří Polívka (ocena), *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*. Z mitološkim uvodom. Uredil Jakob Kelemina, *Germanoslavica* (Vierteljahrsschrift für die Erforschung der germanisch-slavischen Kulturbeziehungen), Praha 1931–1932, 619–628.

vanskih kulturnih stikov. Namesto da bi Kelemino kot prvega slovenskega germanista znanstvenika povabili k sodelovanju, je doživel ploho s Polívkove strani.¹⁹²

SKLEP

Jiři Polívka je spremljal slovensko produkcijo na področju, ki ga danes imenujemo slovstvena folkloristika, skoraj petdeset let (od leta 1883 do 1932). Predvsem je budno spremljal izdajateljsko dejavnost in o izidu posameznih zbirk poročal v češčini, nemščini in ruščini, praviloma s temeljitimi povzetki posameznih enot v njih in jih tako napravil dostopne širšemu raziskovalnemu krogu. To njegovo prizadevanje je okronano z izidom *Pripomb k Otroškim in hišnim pravljicam bratov Grimm*,¹⁹³ kamor je uvrstil tudi slovensko gradivo iz lastnega sprotnega ocenjevanja.

Bil je velik kritik mitološke teorije, kar sta od Slovencev posebno dobro občutila Gregor Krek na začetku Polívkove kariere in ob njegovem koncu Jakob Kelemina. Začne in konča se z oceno dveh kapitalnih del slovenskih avtorjev, ki doživita z njegove strani uničujočo kritiko. Ne samo zato, ker sta bila pripadnika njemu tuje mitološke teorije, temveč po Polívkovi sodbi predvsem zaradi zastarelosti konceptov v okviru njunega lastnega strokovnega nazora.

Iz spremljanja slovenske filološke produkcije se vidi, da je Polívka zelo cenil Karla Štreklja, Matija Murko pa je postal njegov bližnji sodelavec. Bili so si namreč blizu po metodološki naravnosti. To, kar bi glede na njegov strokovni habitus in prve pobude znotraj slovenske filologije pričakovala slovstvena folkloristika od Matije Murka, je zanj marsikaj storil Jiři Polívka.

V istih rubrikah, kjer je pisal o izdajah slovenske slovstvene folklore, je navadno še veliko več napisano o slovstveni folklori pri drugih južnoslovanskih narodih, zato bi bila nujna temeljita študija na to temo. Zato tukajšnji pregled Polívkovega delovanja spotoma odgovarja celo na vprašanje, od kod Matiji Murku nagib za raziskovanje južnoslovanske junaške epike:

Jiři Polívka ocenjuje knjigo *Slavischen Volkforschungen, Abhandlungen über Glauben, Gewohnheitsrechte, Sitten, Bräuche und die Guslarenlieder der Südslawen* von Friedrich S. Krauss, Leipzig 1908, 7, 432 strani.¹⁹⁴ Delo je razdeljeno v dva dela, v izvorniku in prevod v nemščino. Vsebuje komentar in številne razlage opomb in posebno se ustavlja ob muslimansko-slovanski pisavi, turškem vplivu na slovansko ljudskost. Krauss trdi: »Moja velika zbirka muslimansko-slovanskih epov je najočitnejše spoznanje za to, da južnoslovansko ljudstvo v tem ustvarjalnosti najde najvišje in najčistejše popoln izraz. Le starogrški Homerjevi epi so muslimansko-slovanski epiki ravni.¹⁹⁵ Kjer je Krauss nehal, je nadaljeval Matija Murko.

¹⁹² Ocena bo temeljito predstavljena v poglavju o Jakobu Kelemini.

¹⁹³ *Anmerkungen zu den Kinder und Hausmärchen der Brüder Grimm*, I– V, neu bearbeitet von Johannes Bolte und Georg Polívka, Dieterische Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher, Leipzig 1913, 1915, 1918, 1930, 1932.

¹⁹⁴ Jiři Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 19, 1909, 320–322.

¹⁹⁵ Jiři Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen*, n. m., 19, 1909, 320.

MATIJA MURKO (1861–1952)

NA RAZPOTJIH SLOVANSKE FILOLOGIJE

UVOD

Matija Murko (Drstelja pri Ptuj, 1861– Praga, 1952) doživlja v slovenski slavistiki ne- navadno usodo. Ne le, da ga ne pozna, tudi ne kaže posebnega interesa, da bi ga spo- znala.

Morda zato, ker je večino svojega ustvarjalnega življenja preživel na tujem in svo- jo kariero začel v germanistiki.

Vendar je v svojem času odločilno vplival na slavistiko par excellence, in to kot univerzitetni profesor v Gradcu, Leipzigu in Pragi, leta 1921 je sodeloval pri ustana- vljanju mednarodnega filološkega časopisa *Slavia*,¹ leta 1922 je kot »predsednik etno- grafske sekcije« dejavno oblikoval pripravo prvega srečanja slovanskih geografov in etnografov v Pragi² in prav tako v Pragi leta 1929 načeloval prvemu shodu slavistov z vsega sveta.³ Leta 1932 je bil na predlog slavnega Luborja Niederleja – »zadnjega

¹ Prim. Matija Murko, *Spomini*, Slovenska matica, Ljubljana 1951, 184–189.

² Prim. M. Murko, n. d., 192–197.

³ Prim. M. Murko, n. d., 206–207: »Za praško slavistiko in zame je bil zgodovinski dogodek I. kongres slovanskih filologov v Pragi l. 1929. ... Mene kot vodilnega ravnatelja seminarja za slovansko filologijo je doletela vodilna vloga pri sklicanju in prirejanju tega kongresa; pod- predsednik odbora in kongresa je bil prof. J. Polívka, tajnik J. Horák, profesor za slovanska slovstva in slovansko ljudsko izročilo, blagajnik M. Weingart, profesor za slovansko jezi- koslovje. Vztrajali smo pri imenu kongresa slovanskih filologov, kar je bilo določeno že po Jagičevi zaslugi za kongres v Petrogradu in je ustrezalo tudi češkemu pojmovanju slovanske filologije. V svojem otvoritvenem govoru sem poudaril, da smo ljubitelji besede ([...] logos), kakršna se kaže v jezikih, ljudskem izročilu in v umetnih literaturah slovanskih narodov. Ta stroka, na katere enotnosti vendarle vztrajamo, je velikanska, in zato se nismo odločili za običajni pojem slavistov, katerega je mogoče uporabljati tudi za zgodovinarje, pravnike in druge znanosti, nanašajoče se na Slované.«

velikega sintetika številnih vej slavistike«⁴ – izvoljen za drugega predsednika Slovenskega inštituta v Pragi. S tega mesta ga je leta 1941 prisilno odstranila nemška okupacijska oblast.⁵ Slovenski biografski leksikon mu posveča skoraj trinajst stolpcev, od tega jih je večina popisanih z Murkovo bibliografijo. V njem je predstavljen kot »slavist, primerjalni slovstveni zgodovinar in etnograf«, v nadaljevanju pa je rečeno da je njegovo življenjsko delo obsegalo čisto lingvistiko in filologijo v najširšem pomenu besede: slovstveno zgodovino (narodno in primerjalno), kulturno in politično zgodovino, etnografijo. Kot znanstvenik da ni 'nikoli živel v preteklosti, ampak vedno za sedanjost in prihodnost', kar da ga je nujno privedlo v publicistiko. Joža Glonar piše o svojem učitelju, da ni maral ostati 'kabinetni učenjak', na znanost je vedno gledal kot ustvarjalno sestavino »sočasnega narodovega življenja. S tem si je pogosto nakopal zelo ostru nasprotovanja«⁶ s strani strogo filološko usmerjenih slavistov.«⁷ Od tod verjetno Murkove ocene posameznih pomembnih slavističnih osebnosti. Na primer: »Miklošič je bil čist učenjak po vzgledu starih učenjakov; šlo mu je le za znanstveno nepristransko ugotovitev zgodovinskega razvoja, ni pa pripisoval takim znanstvenim resnicam pomena za sedanje življenje; to nam je razlagal npr. tako, da vprašanja Cirila in Metoda niso pomembna za današnje čase.«⁸ Ali: »Jagić je imel v mislih čisto znanost brez kakršnihkoli zlasti političnih ozirov in se je zavedal, da se filologija in življenje vselej ne ujemata.«⁹

Matija Murko je v narodopisju spoznal »eno najplemenitejših, najbolj narodnih panog znanstva.

Pri politiku [Božidarju] Raiču se je navzel gorečega domoljubja, pri Miklošiču je videl zvestobo narodu pokazano v neumornem delu znanstvenika, ki je najtežja znanstvena dela opravljal z isto resnobo in temeljitostjo kakor na primer sestavljanje kakšne čitanke za slovenske srednje šole. Ker takrat slovenskih srednjih šol sploh še bilo ni – slovenščina je bila po nemških srednjih šolah nekaka pepelka – je bila dobra slovenska čitanka naravnost sredstvo za narodno vzgojo. Tako je na Miklošiču lahko opazoval velik pomen podrobnega dela, ki ga lahko opravi vsak znanstvenik. Ta zavest ga ni nikoli zapustila. Prav to ga je menda napotilo, da je opustil germanistiko in se popolnoma posvetil slavistiki. 1887 je z državno štipendijo odšel v Rusijo, kjer je ostal poldrugo leto. Študiral je staro rusko slovstvo, poleg tega pa z bistrimi očmi opazoval razmere v Rusiji, od katere so takrat razni slovanski narodi, tudi mi, pričakovali osvoboditve iz politične odvisnosti. Ni bila njegova krivda, da ni v Rusiji našel vsega onega, o čemer so njegovi rojaki doma sanjali. [...]

Vse svoje življenje je slavistiko pojmoval v najširšem smislu besede: ni mu bila samo nauk o slovanskih jezikih, kakor so jo takrat mnogi umevali. Poleg jezika, ki je kaj-

⁴ Niederle Lubor, *Milan Kudělka, Zdeněk Šimeček a kolektiv, Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760* (Biograficko-bibliografický slovník), Praha 1972, 336.

⁵ Jiří Bečka, *Slovanský ústav a jeho historie, Slovanský ústav* (Akademie věd České republiky), 70 let činnosti, Praha 1998, 10.

⁶ Ali je tu ključ za odgovor na zgoraj zastavljeno vprašanje?

⁷ Joža Glonar, Murko Matija, *Slovenski biografski leksikon* II, ur. France Kidrič in Fran Ksav. Lukman, *Zadružna gospodarska banka, Ljubljana 1933–1952*, 169–170.

⁸ M. Murko, *Spomini*, 39–40.

⁹ M. Murko, *Spomini*, 236.

pada izhodišče vsega takšnega študija, je zahteval tudi upoštevanje vseh drugih duševnih pojavov pri slovanskih narodih, kar se samo približno da označiti z zahtevo po enaki upravičenosti tudi slovstvene zgodovine in narodopisja. Ker je vsak tak študij ploden le, če je primerjalen, je kajpada umljivo, da se takoj znanstveniku odpre polje, ki ga posameznik ne zmore sam obdelati. [...] Murko, ki je začel z jezikovnimi študijami, je kmalu prešel na slovstveno zgodovino, pozneje na narodopisje, toda nikoli ni pozabil ozke povezanosti vseh teh panog. Poleg tega pa tudi ni pozabil, da je znanstvenikovo delo v nekakem višjem smislu služba lastnemu narodu, da je činitelj v javnem življenju naroda.¹⁰

Matija Murko si je temeljno slavistično izobrazbo pridobil pri Franu Miklošiču na Dunaju in njegovem nasledniku Vatroslavu Jagiću, ki je bil odločno proti ozki specializaciji mladih slavistov in jim je hotel vcepiti prizadevanje za širok razgled »po jezikovnih, slovstvenih in narodopisnih vprašanjih vseh Slovanov«.¹¹

S Karlom Štrekljem sta dosegla, da je Zgodovinsko društvo v Mariboru že z naslovom glasila – *Časopis za zgodovino in narodopisje* – prevzelo nalogo gojiti tudi »proučevanje ljudske snovne kulture«. To je bil prvi slovenski strokovni časopis, pri katerem etnologija »ni bila samo bolj ali manj ljub gost«.¹²

Matija Murko je univerzitetni študij dokončal v prvi vrsti kot germanist. Leta 1886 je na Dunaju doktoriral s temo *Über das Adamglossar*¹³ in se prav tam leta 1897 habilitiral z delom *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der slavischen Romantik, I.T. Die böhm. Romantik* ki mu je v znanstvenih krogih prineslo veliki ugled. Na dunajski univerzi je dobil enoinpolletno štipendijo za izpopolnjevanje v Rusiji in po vrnitvi od tam se je popolnoma posvetil slavistiki. Leta 1902 so ga poklicali za rednega profesorja v Gradec, kjer je s svojim delom in s pobudami v slavističnem seminarju postal zgled mlademu rodu, izmed katerega so Ivan Koštial, France Kotnik, Joža Glonar in Janko Glazer¹⁴ v marsičem zaslužni za slovensko etnologijo in izrecno slovstveno folkloristiko.

Že ob petdesetletnici so njegovo delo razvrščali v štiri skupine: a) lingvistično, b) kulturno-zgodovinsko, c) primerjalno-literarno, d) narodopisno.¹⁵ Tukajšnje poglavje želi predstaviti Murkovo delo z vidika cepljenja slovanske filologije na posamezne samostojne vede, kakor je ta proces očrtal Ivan Prijatelj na ljubljanski slavistiki leta 1919 v nastopnem predavanju z naslovom *Literarna zgodovina*.¹⁶

¹⁰ Joža Glonar, Matija Murko – osemdesetletnik, *Mentor* 28, 1940–1941, 147–148.

¹¹ Anton Slodnjak, Uvod, *Matija Murko, Izbrano delo*, Ljubljana 1962, 9: »Tako je razširil Jagić tudi Murkovo obzorje, kar je Murko vedno priznaval, četudi se je upiral oznaki 'jagičevce', češ da ima slavistično podlago naravnost od Miklošiča.«

¹² Ivan Grafenauer, Matiji Murku v spomin, *Slovenski etnograf* 5, Ljubljana 1952, 201.

¹³ Janko Kotnik, Dr. Matija Murko, *Dom in svet* letnik?, Ljubljana 1911, 123–124.

¹⁴ I. Grafenauer, Matiji Murku v spomin, 201.

¹⁵ J. Kotnik, Dr. Matija Murko, 123.

¹⁶ Ivan Prijatelj, *Literarna zgodovina, Izbrani eseji in razprave*, Slovenska matica, Ljubljana 1952, 3–36.

I. DIFERENCIACIJA SLOVANSKE FILOLOGIJE

Po Prijatelju je toliko filologij, »kolikor je kulturnih narodov«, »oziroma kolikor je omikanih jezikov z literaturo in znanostjo, a mati vseh filologij je vendar klasična filologija« (poudarila ms).¹⁷ Naloga prvotne filologije je bila obnavljati kakor koli poškodovana in okrnjena stara klasična besedila. Že zgodaj je združila in razvila v svojem okviru jezikoslovje, narodopisje in slovstveno zgodovino, v kateri je gojila predvsem bibliografijo in biografijo. Univerzalno pojmovano filologijo kot vedo o celostnem duševnem življenju naroda, sta v začetku 19. stoletja razvila po Winckelmannovih klasičnih pobudah Nemca F. A. Wolf in Böckh.¹⁸ »Sredi 19. stoletja se je začela drobiti ta ogromna nemška stavba.«¹⁹

Ivan Prijatelj seveda nikakor ni imel pred očmi Matije Murka osebno, ko je predstavljal porajanje literarne zgodovine, ki jo je na Slovenskem ravno on odločilno posodobil. Toda vpričo prikazanega Prijateljevega tlorisa deluje življenjski opus Matije Murka kot njegov živ zglede, poosebljenje Prijateljeve razlage, z vsemi, tudi tragičnimi posledicami cepitve slovanske filologije na več strokovnih vej.

Slovansko filologijo je na univerzo v Gradcu vpeljal »kot docent, izreden in reden profesor Gregor Krek,« pojasnjuje Matija Murko in nadaljuje, da je le-ta »ustvaril lepo tradicijo v duhu romantizma, tako da je po uvodu o starih Slovanih pričeval opisovanje slovanskih slovstev z ljudsko poezijo«. Kot »prepričan pozitivist in optimistični realist«²⁰ ocenjuje delo svojega predhodnika zmerno kritično.²¹ Krekov uvod v slovansko literarno zgodovino (*Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, 1874) ceni »kot sintezo tedanjih nazorov«, v drugi razširjeni izdaji (leta 1887) pa hvali do popolnosti upoštevano dotlej znano slavistično literaturo.²² Iz naslova navedenega Krekovega, posebno v drugi izdaji zelo zajetnega dela in navedene vsebine Murkovih predavanj se lepo konkretizira Prijateljeva razlaga o diferenciaciji filologije. Kot profesor za slovansko filologijo²³ je Matija Murko »štel za svojo dolžnost, predavati tudi

¹⁷ I. Prijatelj *Literarna zgodovina*, 1952, 7: »Nastala je v aleksandrinskem ali neoplatonskem obdobju, oživela v renesansi in humanizmu ter porodila v dobi romantike zlasti na Nemškem celo vrsto hčeri: filologij drugih literarnih jezikov, npr. romansko in slovansko filologijo.«

¹⁸ I. Prijatelj, *Literarna zgodovina*, 7–8.

¹⁹ I. Prijatelj, *Literarna zgodovina*, 8: »Najširši obseg je dobila filologija v nemški visoki romantiki, ko je Schelling pridružil filologu pod eno roko še filozofa, pod drugo umetnika. Naposled je v področju filologije očrtal Friedrich Schlegel z začetnimi obrisi še jezikoslovca – specialista. Filozof je odpadel, ker je bil itak vedno samostojen in k filologiji samo prislonjen kot pomožni strokovnjak.«

²⁰ A. Slodnjak, Uvod, *Matija Murko, Izbrano delo*, 6.

²¹ Matija Murko, Karel Štrekelj, *Izbrano delo*, Slovenska matica, Ljubljana 1962, 160. Isti, *Spomini*, 132.

²² Opazil je tudi njegovo požrtvovalnost: »Krek je tudi ustanovil seminar za slovansko filologijo in bil celó njegov prvi knjižničar, ki je sam pisal knjižni katalog.«

²³ M. Murko, *Spomini*, 135: »Med slušatelji sem imel ne le Slovence, Hrvate, Srbe, ampak tudi Bolgare in izmed severnih Slovanov Poljake in Ukrajince iz Galicije; slednje so pošiljali na študij nemščine v Gradec, ker so na Dunaju imeli preštevilno poljsko družbo. Iz podobnih razlogov so študirali nemščino v Gradcu tudi nekateri Čehi. [...] Tako so imeli moji slušatelji tudi praktično možnost, seznanjati se s slovanskim svetom na predavanjih takisto kot v seminarju, v katerem sem sicer gojil največ jugoslovanske teme, posebej še ljudsko poezijo,

osnove slovanskih starožitnosti in narodopisja, posebno ljudske poezije, in zgodovino slovanske filologije«. ²⁴

1. JEZIKOSLOVJE

Ivan Prijatelj:

Prva veda, ki je zrastle povsem pod okriljem filologije in je najprej krenila iz tega duševnoznanstvenega panteona, je bilo jezikoslovje. Sledeč modnemu pozitivizmu "se je izločilo iz materinega doma in se naslonila na prirodoslovnega ženina". K temu je ni nagnilo le pozneje poplačano vztrajanje glasoslovja, da najde razlago zase v človeški fiziologiji, ampak tudi tedaj moderno izhodišče, ki je pri nastanku in razvoju jezika podcenjevalo posameznika in si prizadevalo priti "do občeveljanih zakonov, čisto tako, kakor to delajo prirodoslovci". ²⁵

Matija Murko je začel javno znanstveno delovati kot Miklošičev učenec in pozneje sodelavec, npr. pri njegovem etimološkem slovarju slovanskih jezikov. ²⁶ Miklošičevega učenca se je pokazal med drugim ob promociji v predavanju Pomen tujk (*Die Bedeutung der Fremdwörter*) ²⁷, v katerem se prepoznava njegov življenjski delovni načrt, ki sega čez okvir »tedaj navadne lingvistične arheologije«: ²⁸ »Po habilitaciji stopi zanimanje za lingvistična raziskavanja nekoliko v ozadje, vendar pa nikoli ne preneha«: "Moji spisi o ljudski epiki so me odvajali od nadaljnjih podobnih razprav, v katerih sem povezoval starožitnosti z jezikoslovjem." ²⁹ To smer jezikoslovja bi danes v posameznih primerih opredelili kot etnolingvistik. ³⁰ Sem sodijo Murkova pozornost do izrazov, ki izražajo socialne razmere, na primer »kos kruha«, »kót« za preužitkarje ³¹ ali njegova opazka o nastanku roparskega žargona, ko povzema članek Ivana Vrtovca v Ljubljanskem zvonu. ³²

Obe vprašanji bi bili lahko prav tako predmet sociolingvistike, kakor tudi obravnava o uvajanju osnovnošolskega sistema na Slovenskem: v njenem središču so šolske

vendar sem dajal vsem dijakom veliko prostost glede izbire njihovih referatov in tudi disertacij.«

²⁴ M. Murko, *Spomini*, 132–133: Obžaluje, da je graška univerza gledala postrani njegova kolega, odličnega slavista Vatroslava Oblaka in Karla Štreklja, ki sta zasedala katedro za slovenski jezik in slovstvo, »po zgledu drugih univerz, ki so imele poleg katedre za slovansko filologijo tudi katedro za ustreznih deželni slovanski jezik. [...] Toda ustanovljena je bila na pobudo slovenskih poslancev v državnem zboru in je zato veljala za politično profesuro«.

²⁵ I. Prijatelj, *Literarna zgodovina*, 8.

²⁶ *Slovenski narod* 1883, št. 186: Prva njegova tovrstna objava Miklošič in Hrvati v Slovenskem narodu l. 1883 že značilno povezuje, kar je zanj tako značilno, znanost in publicistiko. V njej se pokaže naklonjenega ilirističnim težnjam, saj se mu »zdi potrebno in seveda tudi mogoče, da se počasi oni proces, kateri je Hrvatom in Srbom dal jeden književni jezik, razširi tudi na Slovence«.

²⁷ *Wiener Zeitung* 1886, št. 43, 44; v prevodu: *Slovenski narod* 1886, št. 41–44.

²⁸ Joža Glonar, Murko Matija, *Slovenski biografski leksikon* II, 170.

²⁹ M. Murko, *Spomini*, 142.

³⁰ Prim. Jerzy Bartmiński (ur.), *Etnolingwistyka* 1, Lublin 1988 –

³¹ Matija Murko, Die slowenische Volksmärchen im Jahre 1895, *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* III, Wien und Prag 1897, 27–32.

³² M. Murko, Die slowenische Volksmärchen im Jahre 1895, 27–32.

razmere na Primorskem, Štajerskem in Koroškem za časa kraljice Marije Terezije in Jožefa II do l. 1805. Dunajski kanonik Jos. Špendov, ki je od l. 1788 ustvarjal šolski sistem ljudskih šol kot generalni direktor, je bil rojen Slovenec. Matija Murko odkriva v študiji na to témo »zanimive kulturnozgodovinske in socialne poteze«. ³³ Morda je črpal prav iz nje, ko je leta 1898 za Ottovo splošno ilustrirano enciklopedijo v češčini predstavljal položaj slovenščine v javnem življenju v tedanji Avstro-Ogrski: V vsakdanjem življenju ima slovenščina še pičlo mesto. Z izjemo Kranjske so mesta in mesteca še zelo ponemčena ali poitalijančena, vendar so tudi izjeme. Potem predstavlja sistem slovenskega osnovnega in srednjega šolstva: Popolne srednje šole Slovenci nimajo nobene, učiteljišča pa so ponekod utrakvistična, drugod pa nemška. Na sodiščih se uraduje v slovenščini večinoma le na Kranjskem, in na kmetih na Goriškem, v drugih pokrajinah o tem odločajo stranke. V političnih in drugih uradih ni moč govoriti o slovenskem uradovanju. ³⁴

To, kar je Ivan Prijatelj teoretično povzel, je bil predvsem Fran Miklošič praktično izpeljeval, ko je sledil glasoslovnim zakonitostim v posameznih jezikih, katerih »prvine« je raziskoval: »Miklošič je postal ustanovitelj slovanskega primerjalnega jezikoslovja, enako kot J. Grimm za germanske in Diez za romanske jezike. Civilizacija mu je bila sad dela vseh narodov, kakor so to dokazovale tudi njegove razprave o tujih besedah v slovanskih jezikih, o slovanskih prvinah v madžarščini, romunščini, v novogrščini in v albanščini ter o turških prvinah v južnovzhodnih evropskih jezikih. In tak je vzbudil Miklošič v meni zanimanje za različne kulturne pojave slovanskih narodov.« ³⁵ »V drugih predavanjih je obravnaval razne dele slovanske slovnice, slovanske starožitnosti in ljudsko poezijo.« ³⁶ Matija Murko prleškega rojaka brez zadrege vzporeja s slavnima možema iz germanske in romanske istorodne discipline. Iz navedenega pojasnila se lepo vidi, kje je treba iskati zaledje za nastanek revije *Wörter und Sachen* (1909 sl.) in Murkovo veselje za sodelovanje pri njej. ³⁷ Že samo ime pove, da si je zadala za cilj zajemati tudi problematiko materialne kulture, vendar kot kažejo objavljeni članki v njej, še vedno v okviru tedaj pojmovane filologije.

2. LITERARNA ZGODOVINA

Ivan Prijatelj: »Zroč za odhajajočo hčerko lingvistiko se je naposled tudi mati filologija, obdana od pozitivističnega filozofskega ozračja in socialistične struje takrat novega 'ekonomskega materializma' orientirala v isti smeri kakor hčerka". ³⁸ V zameno za izgubo lingvistike se je sklenila »odškodovati s tem, da je čisto brez tradicije« sprejela za svoje »znanstveno proučevanje novejša nemške literature«, kar je bilo dotlej v rokah edino »dnevnik kritikov in estetikov«. Prvi univerzitetni profesor zgolj nemške litera-

³³ M. Murko, Die slowenische Volksmärchen im Jahre 1895, 27–32.

³⁴ Matija Murko: Slovinci, *Ottův Slovník naučný*, ilustrovaná encyklopädie obecných vědomostí, třináctý díl. Jana - Kartas. Vydatel a nakladatel J. Otto v Praze, 1898, 367.

³⁵ M. Murko, *Spomini*, 39–40: in prav on me je opozoril na pomembno delo V. Hehna »Kulturpflanzen und Haustiere bei ihrem Uebergang von Asien nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa«.

³⁶ M. Murko, *Spomini*, 39.

³⁷ Prim. Matija Murko, Zur Geschichte der Heugabel, slav. vidly, *Wörter und Sachen* XII, 1929, 316 sl.

³⁸ I. Prijatelj, Literarna zgodovina, 8.

ture, stare in nove, je postal nemški filolog Wilhelm Scherer. Kot pripadnik »*Comtovega pozitivizma*«,³⁹ sodobnik »*Marxove in Engelsove materialistične zgodovinske filologije*«⁴⁰ in »*poslušen učenec istodobnega evoliucijskega prirodoslovnega nazora*«⁴¹ je kot začetnik »*filološkega izsledovanja novejših literatur tudi dokaj omejil vlogo individualnosti*. Schererjeva literarnozgodovinska šola, držeča literarno zgodovino v tesnem objemu s filologijo, vlada domala še danes« pravi leta 1919 Ivan Prijatelj, »*ne samo pri Nemcih, ampak tudi pri Slovanih. Prav takšna preusmeritev literarne zgodovine danes povzroča*« – pojasnjuje Ivan Prijatelj –

oziroma daje neposredni povod, da se skuša osamosvojiti, ločiti od matere filologije tudi hčerka literarna zgodovina, ne sicer kot sprta, ampak kot ljubeča hčerka.⁴² Literarna zgodovina, namreč, takšna, kakor jo pojmujejo danes, je dokaj mlada veda, zakaj šele v zadnjih desetletjih se je začela samostojno razvijati. Poprej je živela v področju filologije, katerega še do danes ni popolnoma zapustila, tako da bi mogli reči o nji, da stoji z eno nogo že na svojih lastnih tleh, z drugo pa še vedno na tleh filologije.⁴³ Svoj dom si hoče postaviti mnogo bliže materinega, nego sta to storila prejšnja odišleca: lingvistika in narodopisje.⁴⁴

Pri Murku se že zgodaj pojavi »zanimanje za zgodovino slovanskih literatur, posebno starejših, in slovanske filologije, ki je z njimi v tesni zvezi« in postopoma, toda razmeroma prav tako zgodaj tudi »za literature novejše dobe«,⁴⁵ čeprav »/z/godovine modernih slovstev Miklošič ni priznaval in je n. pr. mislil, da je za rusko literaturo treba filologije nekako do l. 1750, poznejša literatura je baje za estetike in kritike«. Murko svojemu učitelju v tem pogledu ni sledil, saj da se le-ta »ni zavedal, da je treba tudi za izdajanje in razlago novih pisateljev filoloških znanosti in da se mora nasprotno starejša literatura razlagati v novejšem duhu.«⁴⁶ Kdo bi si mislil, da si je to, danes že samoumevno izhodišče utiralo veljavo v raziskovanje besedne umetnosti že od Murka sem. Ali je imel Miran Hladnik pred očmi ravno to Murkovo spoznanje, ko je tehtal svojo odločitev, da bi pisal o kontinuiteti njegovega koncepta literarne zgodovine vse do Borisa Paternuja?⁴⁷

Za raziskovalce Murkovega življenja in dela je simptomatično, da se prva Murkova objava s področja literarne zgodovine navezuje na Rusijo;⁴⁸ od tam poroča »o Kor-

³⁹ »... kateremu niso bile individualnosti drugega nego proizvodi okolice, eksistenčnih pogojev«.

⁴⁰ »... ki vidi v gospodarskem stanju glavno gibalno kulturo;«

⁴¹ »... ki je proglasil iste zakone 'boja za obstanek', ki delujejo v prirodi, za odločujoče tudi v človeški zgodovini; in na podlagi vseh teh doktrin.«

⁴² I. Prijatelj, *Literarna zgodovina*, 8–9.

⁴³ I. Prijatelj, *Literarna zgodovina*, 7.

⁴⁴ I. Prijatelj, *Literarna zgodovina*, 9–10.

⁴⁵ J. Glonar, *Murko Matija*, 170.

⁴⁶ M. Murko, *Spomini*, 39–40: »Tako si razlagamo, da je pomembno delo o Herderju in nemški romantiki napisal filozof R. Haym.«

⁴⁷ Da si je premislil zadnji hip, pričajo še napovedi o njegovem nastopu na slavističnem kongresu v Novi Gorici, kamor so vključena tudi predavanja o Matiji Murku.

⁴⁸ Da se je prvotni življenjski načrt Matije Murka navezoval na Rusijo, pripoveduje sam. M. Murko, *Spomini*, 142–143: »Za sistematično proučevanje ljudske epike sem se odločil šele po dveh letih, ko sem se zaman potegoval za podporo ministrstva za uk in bogočastje za poto-

ševem prevodu Prešerna«. ⁴⁹ Vendar bolj kot ta je bil Murku zaradi lokalne pripadnosti, jezikovno in kot Miklošičev sošolec bližji Prešernov antagonist Stanko Vraz, »ki se je razvil pod vplivom severne slovanske romantike. Iz tega je nastala študija o nemških vplivih na češko, poljsko in rusko romantiko, ki se je nazadnje zaradi preobilice gradiva morala omejiti samo na Čehe. V tem fundamentalnem delu je prvi uvedel naziv 'romantika' za 'rodoljubno šolo' v češki književnosti in njej podobne pojave pri drugih Slovanih, ter dokazal, da je 'romantični duh', ki je značilno oblikoval duševno lice Evrope v 19. stoletja., izšel iz Nemčije; rezultat, ki je bil brez ugovora sprejet ne samo pri slavistih, ampak tudi v primerjajoči književnosti«. ⁵⁰ Da je Murkova literarna zgodovina vedno bolj ubirala primerjalno smer, dokazuje Joža Glonar na podlagi njegovih člankov *Kopitar und Vuk, Goethe und die serbische Volks poesie, Eine Jakob Grimm fälschlich zugeschriebene Rezension serbischer Volkslieder, Die serbokroatische Volkspoesie in der deutschen Literatur, Kopitar in Vuk Karadžić*. Na podlagi njune korespondence sklene: "Kopitar je ustvaril celega Vuka."⁵¹

Vse navedene objave se že nanašajo na južnoslovansko epiko. ⁵² *Die südslawischen Literaturen* je prva velika sinteza o južnoslovanskih literaturah. Murko v njej »na široko zasnovanem kulturnozgodovinskem ozadju kritično in s primerjalno zgodovinsko metodo podaja zgodovino idej, ki so v tej dobi gibale južne Slované«. Razlikuje dve zgodovinsko pogojeni obdobji. V prvem je od druge polovice 15. stoletja zaradi »gospodstva Turkov nad slovanskim Balkanom« »književnost pod vplivom Carigrada«. Cerkvenoslovanščina kot knjižni jezik »ima formalno res enako vlogo kakor v zahodni Evropi latinščina«, vendar je vse do 18. stoletja oddaljila njene uporabnike od duševnega razvoja evropskega zahoda. V drugem obdobju se na tem območju vpliv zahodne Evrope na književnost povečuje in se v njej uveljavlja živa govorica, dokler ne pride v 19. stoletju do »štirih narodnosti s tremi knjižnimi jeziki«. Murkova »ocena bizantinskega vpliva na južne Slované«, »kot zavore za njihov kulturni razvoj, in celotna koncepcija o razvoju južnoslovanskih literatur sta zbudili odpor v tistih krogih, kjer so bile »versko-nacionalne tradicije močnejše od znanja zgodovine in kjer je prevladovala latentna zavest o enotni, centralni južnoslovanski književnosti, ob kateri so periferične brez kakega pravega pomena«. ⁵³

Srečno naključje je hotelo, da se je na koncu ustvarjalne poti Murko spet zamislil nad zgodovino slovenske besedne umetnosti in vedo, ki se z njo ukvarja. Njegovo stališče do nje glede starejše slovenske besedne umetnosti je bilo bližje Ivanu Grafenauerju kot Francetu Kidriču. Prepričan je, da bi morala slovenska literarna zgodovina razen literaturi več pozornosti posvečati slovstveni folklori, še posebno zaradi specifičnosti naše srednjeveške zgodovine: »To vse spada v literarno historijo, ki se mora ozirati na ustno in pisano književnost, kar pa se pri nas še premalo upošteva;

vanje v Rusijo, da bi tamkaj proučeval medtem odkrite rokopise 'Povesti o sedmih modrijanah' in pripravljajl izdajo pri Ruski akademiji. ... 1913.«

⁴⁹ *Ljubljanski zvon* 1890, 47–49.

⁵⁰ *Die böhmische Romantik*, Graz 1897.

⁵¹ J. Glonar, Murko Matija, 171.

⁵² Z današnjega vidika tu velja pripomniti, da Joža Glonar, kakor verjetno tudi drugi v njegovem času, kategorialno še ne loči slovstvene folklore od literature.

⁵³ J. Glonar, Murko Matija, 172: »V načelno pretresanje fundamentalnih vprašanj pa se niso spuščali, ampak so se lovili ob posameznostih.«

ustno ohranjena književnost ima pri nas še posebno važnost, ker nam je večkrat ohranila motive srednjeveške književnosti, katere mi nismo imeli.«⁵⁴ »O visoki umetniški ceni mnogih naših balad in drugih pesmi tukaj ni treba govoriti. Slovenski pisatelji in pesniki so znali ceniti in porabiti narodno pesništvo, zanemarja pa ga slovenska znanost, ki ne sme pozabiti, da se književnost sestavlja iz pisane in ustne. Narodna književnost je bila v romantični dobi precenjevana, pozneje pa podcenjevana, vendar se ji v novejši dobi zopet posveča večja pozornost, posebno v znanosti.«⁵⁵ Taka ocena je prejkone slonela na Grafenauerjevih prizadevanjih, ki pa (pre)dolgo v naši literarni zgodovini niso doživela prave cene, saj še do danes slovstvena folklorica nima svoje katedre na ljubljanski slavistiki.

Večkrat sem o tem premišljeval in tudi v predavanjih omenjal, da Slovenci sicer nimamo srednjeveške literature kakor drugi slovanski narodi v večji ali manjši meri, ali da so se v naših narodnih pesmih ohranili sledovi mnogih del drugih literatur in mednarodnih motivov, obdelanih v poeziji in prozi. Slovenska literarna zgodovina, po novejših pojmih literarna veda, bi torej morala s tem računati in na naših narodnih pesmih pokazati, da nismo brez pesniškega blaga starejših časov.⁵⁶

Čeprav so te besede napisane v članku ob 60-letnici Franceta Kidriča, Murko metodološko sledi Ivanu Grafenauerju, kateremu na koncu dá javno priznanje⁵⁷ za njegovo načrtno dokazovanje o avtentični slovenski starejši umetnosti, kar podpira tudi sam:

Dandanes je že dobro znano, kako so razni motivi prehajali iz rokopisov in knjig od naroda do naroda, kako so se prenašali iz ust do ust. Ali zasluga pisateljev ostane, kako so sprejeto snov po svoje umetniški oblikovali. Tako so si tudi naši narodni pesniki, pevci in pevke ustvarili svojo Indijo, tako različno od Indije svetopisemskih apokrifov, romana Aleksandra Velikega in Epistole presbitera Janeza. Ta primer pa je samo eden izmed mnogih, ki dokazujejo, da ima naš narod na križišču raznih kultur kakor svojo slikarsko in glasbeno umetnost, tudi svojo starejšo književnost, ustvarjeno tekom stoletij in ohranjeno v narodnem pesništvu in drugi ustni literaturi, ki je še premalo zbrana in izdana.⁵⁸

Kaj je nagnilo Matija Murka, da na stara leta sprejema stališče o samostojnosti slovenske identitete, saj je znano, da je sicer zastopal združevalne težnje slovanskih narodov?

⁵⁴ Matija Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, Časopis za zgodovino in narodopisje 32, Maribor 1937, 303: »npr. Gudrun, pesem o deveti deželi – Indiji (> Štrekelj, SNP, I, št. 577, 578), ki predstavljajo slovensko verzijo Epistole presbitera Joannesa o tej čarobni deželi (ruski literaturi 'Skazanie o Indijskom carstve'), Lenoro (Mrtvec pride po ljubico) itd.«

⁵⁵ Matija Murko, Indija slovenskih narodnih pesmi, *Slovenski jezik* III /1–2, Ljubljana 1940, 27.

⁵⁶ M. Murko, Indija slovenskih narodnih pesmi, 20.

⁵⁷ M. Murko, Indija slovenskih narodnih pesmi, 26: »Prof. Grafenauer ima veliko zaslugo, da je pokazal, posebno v novejših razpravah v *Slov. jeziku* in *Domu in svetu*, kako motivi in spomini v naših narodnih pesmih segajo daleč nazaj, celo do 13. in 12. stoletja.«

⁵⁸ M. Murko, Indija slovenskih narodnih pesmi, 26–27.

3. NARODOPISJE

»Prilagoditev ustanovitelja časovnim tendencam je podaljšala sožitje matere s hčerjo,« govori še naprej Ivan Prijatelj o razmerju filologije in literarne zgodovine, »kljub temu da je medtem že drugo dete (narodopisje) zapuščalo materin dom in se etabliralo samostojno.«⁵⁹ »Svoj dom si hoče postaviti mnogo bliže materinega« kot sta to storila »lingvistika in narodopisje, ki domujeta danes« precej bližje prirodoslovju kot filologiji, »kljub temu da bi zlasti lingvistiki ne škodilo, ako bi se hodila včasih posvetovat k materi filologiji posebno o duševnem elementu jezika, kakor bi bilo v korist tudi narodopisju, ako bi pretresalo umetniške kretnje ljudske psihe skupno s filologijo, ki je o vsem tem marsikaj razmišljala v svoji literarnozgodovinski funkciji. Tudi obratno bi bilo to razmerje plodovito.«⁶⁰

Leta 1895 je bila v Pragi znamenita »narodopisna razstava češkoslovska«. Na Matijo Murka je napravila izreden vtis, saj je o njej poročal kar trikrat: najprej v glasilu dunajskega stanovskega društva,⁶¹ nato v *Ljubljanskem zvonu* v naslednjem letniku s kratko notico o publikacijah, ki jih je spodbudila omenjena razstava.⁶² Kritično se dotakne dveh poročil v *Domu in svetu* (Fr. Svetič in V. Bučar, Dis 1895, 671, 703) o njej, češ da nista »posebno poglobljeni«. ⁶³ Za predstavitev svojih smernic o prihodnosti slovenske etnologije in slovstvene folkloristike je zavestno izbral *Letopis Matice Slovenske*. Saj prav nanjo računa, da bi prevzela naloge, o katerih govori v svojem poročilu.⁶⁴

Murko pregledno in sugestivno predstavi posamezne oddelke te znamenite »češkoslovske razstave«, ki je imela »etnografski« in »kulturnozgodovinski del«. Logično je, da je bil jezikoslovni oddelek s prikazom razvoja starega in sodobnega češkega jezika in njegovih narečij uvrščen v etnografski del, čeprav bi kdo od današnjih raziskovalcev jezika temu utegnil ugovarjati. Z vidika današnje diferenciacije v slovenski folkloristiki je značilno, da so bile v enem oddelku združene panoge: »narodna pesem z narodno godbo in plesom«. ⁶⁵ Na drugi strani »tudi 'folkloristika' – Čehi jo imenujejo 'literatura lidopisná'⁶⁶ – ni pozabljena,« piše Murko. Uvrščena je bila v oddelek o češkem slovstvu nasploh v kulturnozgodovinskem delu razstave, v družbi z bogoslovnimi spisi, kjer so bile diagramsko obdelane vse stroke posvetne literature: znanstvene in umetnostne. Potemtakem v tej luči ni naključje, da se še danes sloven-

⁵⁹ I. Prijatelj *Literarna zgodovina*, 8–9.

⁶⁰ I. Prijatelj *Literarna zgodovina*, 9–10.

⁶¹ Matija Murko, Zur Geschichte und Charakteristik der Prager ethnographische .Ausstellung i. Jahre 1895, *Mitteilungen der Anthropologische Gesellschaft*, Wien 25, 90–98.

⁶² Matija Murko, Dela po narodopisni razstavi češkoslovska, *Ljubljanski zvon* XVI, 1896, 63–64.

⁶³ Matija Murko, Die slowenische Volksmärchen im Jahre 1895, 27–32.

⁶⁴ Matija Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, *Letopis Matice Slovenske*, Ljubljana, 1896, 75–137.

⁶⁵ Saj je bil leta 1934 po enakem modelu zasnovan slovenski Folklorni inštitut, pod vodstvom Franceta Marolta. Prim. Zmaga Kumer, *Ob 50-letnici ustanovitve Folklornega inštituta*, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje, Ljubljana 1984, 1.

⁶⁶ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 76.

Po tem vzorcu rabi Murko zvezo »narodopisna književnost«, kar je še ena varianta več v slovenskem prizadevanju za ustrezno terminologijo na tem področju.

ska péta folklor in slovstvena folklor obravnavata v dveh različnih ustanovah in tudi z različnimi predpostavkami.

V drugem delu svoje obravnave Murko pojasnjuje, kako je prišlo do prenove zavesti, ki je privedla do »novodobnega narodopisa«. Vpričo prenapetega češčenja omike in razuma je Rouseaoujev klic: Vrnimo se k naravi! blagodejno deloval na evropskega razumnika in v njegovo kulturno obzorje so prišli tudi nižji sloji prebivalstva t. i. »divjaki«. V tem ključu je treba gledati J. G. Herderja in W. Goetheja, ki sta posredno zaslužna za prodiranje slovenske folklorne pesmi v svet. Pomenljivo je, da je iz slovenske strokovne zavesti popolnoma izpadlo politično zaledje za razmah t. i. nemške romantike. Murko namreč še ve, da so to gibanje »razširili in povečali nasledki francoske revolucije, posebno boj proti svetovni vladi Napoleonovi. Takrat je vsak narod iskal zaslonbe v svoji individualnosti in preteklosti. Najbolj so razvijali nemški romantiki nauk, da ima vsak ne samo svoj jezik, ampak tudi popolnoma izvirno pesništvo, svojo staro vero, svoje samobitno pravo, svoje samobitne šege in navade, kar si je vse sam stvaril s svojim narodnim duhom.«⁶⁷ Po Murkovem prepričanju so ti pogledi največ navrgli prav slovanskim narodom, ki so bili nekateri že hudo potujčeni. Brez pomisleka si upa trditi, da je, morda z izjemo skandinavskih, pri vsakem slovanskem narodu nabrano več narodopisnega gradiva, kakor pri drugih evropskih narodih, katerim letega pač ni bilo treba. Pri le-teh so se le posamezniki bolj kot za svoje rojake iz nižjih družbenih plasti zanimali za nepoznana jim eksotična ljudstva. Pod pretnjo nevarnosti »novodobne kulture«, ki 'niveluje namreč vse narodne svojine', so se zavedeli potrebe, da se dokumentira njihov način življenja »v raznih predmetih, ki so ž njimi v zvezi, ali pa vsaj v pismu. Od tod izvira množica narodopisnih časopisov in knjig pri romanskih in germanskih narodih.«⁶⁸

Murko nato trezno, toda obzirno razmejuje na mitološko teorijo oprto »romantiško navdušenost« za 'narodove svetinje' od »novejšega narodopisa«, ki je »pod vplivom velikega napredka naravoznanstva«, pri čemer je zaznati nastavke tudi za (fizično) antropologijo: »Sedaj nas zanima ves človek in ves narod, ne samo duševne lastnosti, ampak tudi telesne«. Upošteva migracijsko teorijo:

In ne veruje se več v popolnoma samobitno kulturo katerega koli naroda, v popolno izvirnost in posebnost njegovega mišljenja in čutenja, ki se izraža v njegovih verovanjih, šegah in navadah, v pesmih, pravljicah in pregovorih. Mi danes vemo, kako so plodi človeškega uma ravno tako kakor razni tovari (= tovor, op. ms) romali od naroda do naroda in povsod zapustili svoje sledove in ravno tako jasno je dokazana resnica, da je človeški duh povsod enak in da si v podobnih razmerah povsod stvarja jednake predstave.⁶⁹

Pod vidikom tega zadnjega se Murko zavzema za primerjalno metodo pri raziskovanju kulturnih pojavov: »Marsikatera prazna vera, šega in navada je že precej obledela, ne vemo, kaj pomeni; ali bo nam takoj razumljiva, ako jo poiščemo pri nas in sorodnikih (= sorodnih ljudstvih, op. ms) v starših časih [...] Še bolj jasna nam bo, ako jo najdemo pri popolnoma nesorodnih narodih celo v Afriki in Avstraliji, kjer so

⁶⁷ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 76.

⁶⁸ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 76.

⁶⁹ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 77.

se ohranila na prvih stopnjah človeškega razvoja.«⁷⁰ Imena Lubbock, Tylor, Bastian pričajo, od kod je Matija Murko črpal motive za nove poglede, s katerimi se nato vrača k Čehom in Slovakom. Svoje podajanje v tej zvezi konča z mislijo: »*Kaj nam dé, ako izvemo, da nam marsičesa ni stvaril mitičen 'slovanskih duh'. Vsa novodobna kultura je večstoletno delo vseh narodov, vpraša se le, koliko je kdo ima. Kaj je kdo v njo prinesel in kako je ono, kar je od drugih sprejel, ipak po svoje preuredil. V tem oziru ima pa vsak narod svoj značaj, poleg telesnih posebnosti tudi svoje duševne, ki so odvisne od njegovih zemljepisnih, verskih in zgodovinskih razmer.*«⁷¹

V zadnjem delu pisanja, ki ga je naslovil *Nauki za Slovence*, se Murko vrača na rodna tla s pravkar izpričanim teoretičnim zaledjem in preudarno vabi svoje rojake na delo. Posebej počasti svojega rojaka: »*Skoraj na vse, kar se danes šteje k narodopisu, je mislil že Stanko Vraz.*«⁷² Ali mu je bil Emil Korytko manj blizu? Po oceni opravljenega – »*V duhu slovanske romantike so delovali skoro vsi naši buditelji. Vendar je pri nas marsikatero delo ostalo le v odlomkih. Zbrano gradivo bi bilo treba iskati po raznih knjižnicah, časopisih in časnikih*«⁷³ – tega ni mogoče trditi vnaprej. Začetek izhajanja *Slovenskih narodnih pesmi* v uredništvu Karla Štreklja zaznamuje z besedami: »*Pozneje kot drugi slovanski narodi prihajamo s popolno zbirko naših narodnih pesmi*«,⁷⁴ s čimer je morda kar preveč strog, saj so istočasno poročali o podobnih izdajah pri Rusih in Hrvatih.⁷⁵

Mimo Pleteršnikovega slovarja gre molče s priporočilom: »*Zbirajmo neznane narodne besede in pa take, ki se rabijo v nenavadnih pomenih, sploh pazimo na vse posebnosti v govoru po vseh delih slovenske slovnice. Vprašanje o premikanju jezikovnih mej, tako važno v narodnem oziru, spada seveda tudi semkaj.*«⁷⁶ Zato pa se o tem znamenitem slovarju razpiše v poročilu o pomembnih slovenskih objavah v *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* dve leti pozneje. Razlaga, kako dolgo je zorela misel nanj in kako so se spreminjali koncepti o njem. Po njegovem je k sreči padla v vodo ideja o velikem historičnem slovarju in so se omejili na bolj praktičen slovar, v katerem naj bo zbrano jezikovno gradivo iz ljudskih ust in literature. Ta cilj je s tem slovarjem dosežen. Všeč mu je, da je v njem upoštevano narečno besedišče v fonetični obliki iz vseh področij slovenskega jezikovnega prostora in da so izločene etimološke razlage, medtem ko so pri tujkah izjeme.⁷⁷

Bolj sproščen je Matija Murko pri Ivanu Navratilu (Metlika, 1825 – Dunaj, 1896): »Pri narodnih vražah in praznih verah je treba zbirati in dodajati, česar ni v Navrati-

⁷⁰ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 77.

⁷¹ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 81.

⁷² M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 133.

⁷³ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 133.

⁷⁴ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 133.

⁷⁵ A. Aškerc, Velikorusskija narodnja pjesni. Izdal A. I. Sobolevski, I tom, *Ljubljanski zvon* XVI, Ljubljana 1896, 178–183.

⁷⁶ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 133.

⁷⁷ M. Murko, Die slowenische Volksmärchen im Jahre 1895, 28: Le hrvaški kajkavski dialekt, ki ga jezikoslovje tudi prišteva k slovenskemu, je precej slabo obdelan. Vendar še zmeraj ni tako slabo kot v velikem slovarju zagrebške akademije. Povzetke iz tega dialekta je objavil M. Valjavec (LZ 1874).«

lovih zbirkah in pa popravljati, kar je tam krivo.«⁷⁸ Vendar to ne pomeni, da njegovega truda ni spoštoval, sicer leto poprej ne bi pisal o njem za njegovo sedemdesetletnico. Ob tej priložnosti poudarja, da »imamo od njega jako mnogo zanesljivega narodopisnega gradiva.«⁷⁹ Resnici na ljubo: Murko ne taji, v čem je njegovo gledanje navzkriž z Navratilovim konceptom *Slovenskih narodnih vraž in praznih ver*:

Navratil je hotel tudi nam spisati bajeslovni koledar slovenski; naše pokolenje pa ne ve več, kake svetinje so bile staršim slovenskim romantikom tudi prazne vere, ker v njih so kakor v jeziku in narodnem pesništvu iskali pravi in izvirni narodni duh ter ostanke slovanske mitologije. V znanosti tudi ne verjemo več v slovanski Olimp in v izvirnost tega narodnega duha, ker vemo, kako so narodne pravljice, pripovedke in pesmi ali vsaj motivi romali od naroda do naroda, in kako podobni so si vsi narodi v duševnem razvitku.⁸⁰

Murko nato razbira možnosti kako priti do gradiva,⁸¹ in svoje vabilo končuje z znanim klicem: »*Zbirajmo in hranimo torej svoje starine, samobitne in prisvojene, kolikor moremo, ker človeka, ki ni barbar, bo vedno zanimalo, kako so živeli njegovi predniki.*«⁸²

»Morebiti so bile poleg drugih teženj tudi te vrstice povod, da se je osnovalo in ustanovilo v Mariboru Zgodovinsko društvo, kateremu je sledil Narodni muzej.«⁸³ Leta 1904 je v Mariboru začel izhajati *Časopis za zgodovino in narodopisje*. Murkova zasluga je, da je bilo v programu Zgodovinskega društva Maribor sprejeto tudi *narodopisje* in se je ime glasila, ki naj bi prvotno imelo naslov *Zgodovinski list*, spremenilo v *Časopis za zgodovino in narodopisje*.⁸⁴ Med razpravami ni nobenega članka iz etnologije, pač pa so književna poročila razdeljena v A. Zgodovinska in B. Narodopisna. Tu je na prvem mestu Murkov dostavek k šegi Frjanovo, ki ga je Vid Habjanič opisal v *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* leta 1904. Gibanje na lastnem ozemlju, ne le geografsko, ampak tudi strokovno (= v lastnem časopisu!) je Murku omogočilo, da je lahko pokazal na kritična izhodišča omenjenega Zbornika glede zapisovanja etnološkega in folklornega gradiva, priložnost pa izkoristil tudi za povzetek programa, ki ga je bil razgrnil v *Naukih za Slovence*,⁸⁵ ko je pisal o znameniti praški narodopisni razstavi, na kar se sklicuje tudi sam. Za metodični pripomoček svetuje vprašalnico dr. A. Radića *Osnova za sabiranje i proučavanje gradje o narodnom životu*.⁸⁶ Ob tej priložnosti priporoča Murko branje Zbornika za narodni život i običaje tudi zato, ker prinaša »poročila o drugih slovanskih časopisih za narodopisje.«⁸⁷ Vendar v danih možnostih ni mogoče dognati, ali uvodna beseda urednika prve šte-

⁷⁸ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 133.

⁷⁹ M. Murko, Ivan Navratil, *Ljubljanski zvon* XV, 1895, 209–213.

⁸⁰ M. Murko, Ivan Navratil, 212.

⁸¹ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 134.

⁸² M. Murko, *Nauki za Slovence, Izbrano delo*, Ljubljana 1962, 217.

⁸³ Janko Kotnik, Dva jubileja v Gradcu, *Dom in svet* 24 (1911), 122–124.

⁸⁴ France Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, *Narodopisje Slovencev* I, Ljubljana 1944, 36, 39.

⁸⁵ Matija Murko, Frjanovo, *Časopis za zgodovino in narodopisje* I, 1904, 208–209.

⁸⁶ *Zbornik za Narodni život i običaje* II, Zagreb 1897, 1–88.

⁸⁷ M. Murko, Frjanovo, 208–209.

vilke Zbornika za narodni život i običaje upošteva Murkove *Nauke*, ko sicer upa na gradivo tudi od Slovencev in dodaja, da so samostojno začeli delati v Letopisu Matice Slovenske.⁸⁸ Murko sam je skušal pomagati k izvedbi napovedanih nalog tako, da je v *Zeitschrift für die österreichische Volkskunde*⁸⁹ začel objavljati slovensko narodopisno bibliografijo (za leti 1894, 1895), kar je za njim prevzel Janko Šlebinger.⁹⁰

Joža Glonar ocenjuje znamenito Murkovo objavo v Letopisu Matice Slovenske kot »popoln preokret«⁹¹ v njegovem narodopisnem⁹² snovanju. France Kotnik se z njim strinja in označuje Murkovo pisanje o omenjeni razstavi za prelomnico v zgodovini slovenskega narodopisja: »Kot realist je zavrgel romantično teorijo, ob kateri so se sicer prebujali slovanski narodi, in stopil na realna tla, po katerih naj bi v prihodnje hodilo slovensko narodopisje. Murko je s tem spisom ocenil tudi narodopisje kot moderno vedo.«⁹³ Vilko Novak⁹⁴ in Slavko Kremenšek⁹⁵ se strinjata, da bi imela slovenska etnologija – tudi slovenska slovstvena folkloristika! – čisto drugo ceno in razvoj, ko bi bil Matija Murko ob ustanovitvi slovenske univerze sprejel ponudbo, da pride v Ljubljano.

III. TERMINOLOGIJA

V zvezi s pripravami na znamenito praško razstavo Murko zmeraj rabi pojem folklor[istič]no v smislu naprednega, prodirajočega. O tem pričajo zveze: »Ne vem, je li gosp. ravnatelj Šubert teoretično zasledoval *moderno folkloristično gibanje* [...] Posebno važne pa so bile *mlade moči*, ki so *upoznale novo folkloristiko* [...], vendar niti starejše romantiške niti *novejše folkloristiške ideje* se niso rodile na čeških tleh [...]. Križali so se seveda tudi stari romantiški (v tem duhu je napisan proglas Eliške Krasnohorske) in *novi folkloristični pojmi*«⁹⁶

Očitno je, da je Murko, seznanjen s tedanjimi svežimi evolucionističnimi ali njim sorodnimi koncepti etnologije prisojal ime folkloristika vedi, ki jo danes po navadi imenujemo obča etnologija. Po nekaterih njegovih izvajanjih bi jo bilo mogoče povezovati celo z antropologijo. Na podlagi poznavanja njegovega beriva bi se morda dalo ugotoviti, kako je prišlo do takega stika. Na drugi strani Murko res rabi tudi zveze: »narodopisno gradivo, zanimanje za *narodopis*«; »*narodopisna razstava*«; »Delavci

⁸⁸ *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, JAZU I, Zagreb 1896.

⁸⁹ Poročilo o njem v Ljubljanskem zvonu (1896, str. 191) ga imenuje le »nov znanstveni list«, današnjemu raziskovalcu pa se nehote porodi vtis, da je začetek njegovega izhajanja spodbudila omenjena češkoslovska narodopisna razstava v Pragi – da bi avstrijski Nemci ne zaostajali za avstrijskimi Slovani na področju tedanje etnologije oz. folkloristike.

⁹⁰ F. Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, 35–36.

⁹¹ J. Glonar, Murko Matija, 172.

⁹² Namenoma tu še rabim Prijateljev izraz, saj je ta razdelek neke vrste ponazoritev njegovih idej na Murkovem primeru in je za terminološko razčiščevanje predviden poseben razdelek.

⁹³ F. Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, 35–36.

⁹⁴ Vilko Novak, Abteilung für Ethnologie an der Philosophischen Fakultät in Ljubljana, *Ethnologia Slavica* 4, 1972, Bratislava 1973, 276.

⁹⁵ Slavko Kremenšek, 40 let etnologije na ljubljanski univerzi – predzgodovina, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 21, Ljubljana 1981, št. 1, 3.

⁹⁶ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 78, 80, 82, 83.

na narodopisnem polju»; »Tudi narodopis v novem naravoznanskem in kulturnozgodovinskem smislu lahko dovolj služi narodnemu ponosu in narodni odgoji;« »Narodopisni oddelki«. ⁹⁷ V Naukih za Slovence piše: »Po mojem mnenju je za sedaj naša glavna naloga, da povsod zbiramo in študiramo, kar imamo za narodopis važnega.« ⁹⁸

Matija Murko povezuje nastanek »narodopisja« s predromantičnim klicem J. J. Rousseauja: »Vrnimo se zopet k naravi!«. ⁹⁹ Posamezne skupine evropskih narodov deli med seboj glede na bogastvo nabranega »narodopisnega gradiva«, posega tudi v problematiko, ki po današnjem pojmovanju zadeva neevropsko etnologijo, medtem ko jo Murko spretno povezuje s t. i. evropsko, torej po nekdanjem gledanju Volks- in Völkerkunde. Toda za standardno znani predmet folkloristike in naučeno védenje o Matiji Murku kot prenovitelju slovenske etnologije deluje naravnost osupljivo njegova razlaga obsega pojma 'folklore'. Ta nikoli več ni bila deležna tolikšne pojmovne širine in tudi ne tako pozitivnega predznaka, kakor ga je doživela pri Murku. Zaradi preseñetljivosti izvajanja navajam daljši odlomek:

Le polagoma se je znova širilo tudi zanimanje za svoje narode [...] Novodobna kultura niveluje namreč vse narodne svojine, in zaradi tega se čuti povsod potreba, naj se ohranijo spomini na vse narodovo življenje v raznih predmetih, ki so z njim v zvezi ali pa vsaj v pismu. Odtod izvira množica narodopisnih časopisov in knjig pri romanskih in germanskih narodih. Vendar to ni več stara romantiška navdušenost za 'narodne svetinje', ampak novejši narodopis stoji tudi pod vplivom velikega napredka naravoznanstva. Sedaj nas zanima ves človek in ves narod, ne samo duševne lastnosti, ampak tudi telesne in ne veruje se več v popolnoma samobitno kulturo katerega koli naroda, v popolno izvirnost in osebnost njegovega mišljenja in čutenja, ki se izraža v njegovih verovanjih, šegah in navadah, v pesmih, pravljičah in pregovorih. Mi danes vemo, kako so plodi človeškega uma ravno tako kakor razni tovari romali od naroda do naroda in povsod zapustili svoje sledove. [...] Marsikatera prazna vera, šega in navada je pri nas že precej obledela, ne vemo, kaj pomeni. Ali bo takoj [...] razumljiva, ako jo poiščemo pri nas in pri sorodnikih v starših časih [...] še bolj jasna pa nam bo, ako jo najdemo pri popolnoma nesorodnih narodih, celó v Afriki in Avstraliji, ki so se ohranili na prvih stopnjah človekovega razvitka. Te nazore, pod katerimi so se spočetka prekriževali narodnjaški in učenjaški romantiki, ter celo primerjajoči jezikoslovci, ki nikakor niso mogli dopuščati primerjanja 'plemenitih' indoevropskih narodov z avstralskimi divjaki, so najbolj stvarili in razširili Angleži (Lubbock, Tylor, med Nemci Bastian), in po njih je pomlajena in razširjena stara znanost, ki se v prvi vrsti zanima za nižje ljudstvo, dobila celo novo ime 'folklore' (= volkslehre, v nemščini volkskunde), tako da se danes na vseh jeziki govori o folkloristiki. V našem jeziku bi temu odgovarjala ljudopis (kakor češki ludopis) ali ljudoznanstvo, kar ni neutemeljena novotarija, kajti besedi ljudstvo in ljudski se pri nas še rabita. ¹⁰⁰

Murko redkeje rabi zveze kot sta »slovenski etnograf«, »etnografična razstava

⁹⁷ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovsanska v Pragi, 76, 78, 80, 86, 133.

⁹⁸ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovsanska v Pragi, 133.

⁹⁹ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovsanska v Pragi, 75.

¹⁰⁰ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovsanska v Pragi, 76–77.

v Moskvi.«¹⁰¹ Toda če je iz tukajšnjih navedkov še mogoče sklepati, da kategorialno razločuje »*etnografsko, narodopisno*« v pomenu nemške Volkskunde nasproti Völkerkunde, za kar on sam verjetno pod vplivom angleškega beriva vpeljuje termin folkloristika, se ta domneva podre ob dejstvu, ki ga je zaradi mimogrednosti res mogoče spregledati, a je za tukajšnji pregled dovolj pomembno. V pisanju o Stanku Vrazu namreč med drugim stoji: »O slovanskem *narodopisu (folkloristiki)* in mitologiji je imel Vraz posebno za tisto dobo res dobre, prav znanstvene nazore.«¹⁰² Vse kaže, da mu tudi tokrat narodopis in folkloristika pomenita eno in isto, in če je tako, je raba terminov zgolj poljubna, stroka pa bi bila na tej podlagi ena sama.

Matija Murko komentira pismo Vatroslava Oblaka iz leta 1892 o bivanju na otoku Lastovo (»Na celem otoku je samo ena vas in otok sam popolnoma izoliran. Zato so se tamkaj ohranili še marsikateri stari običaji. Videl sem tam ples z mečmi, katerega plešejo na pustni dan; tudi kres so žgali in sicer na večer 23. in 24. jun. Zažgali so celo vrsto malih ognjev, in potem v divjem teku jeden za drugim skakali čez nje. Od daleč je bilo videti kakor bojni ples Indijancev. Zdaj sem med nekoliko bolj civiliziranimi ljudmi.«) z besedami, češ: »Iz tega popisa tudi vidimo, da je bil Oblak izključno lingvist, ne pa tudi folklorist, ki bi popolnoma drugače govoril o takih starih običajih.«¹⁰³ Morda je ta Murkova izjava najzgodnejša, ki uporabi pojem »*folklorist*«, vendar je težko dognati ali v smislu etnologije ali ožje specializirane folkloristike v današnjem smislu.

IV. METODA

Koliko je bilo Matiji Murku do uresničitve njegovih »naukov« iz leta 1895, dokazuje ponovitev njihovih stališč (»Bila bi lepa naloga napisati načrt za narodopisne študije in navodilo za nabiranje potrebnega gradiva.«¹⁰⁴) čez deset let v prvi številki Časopisa za zgodovino in narodopisje leta 1904 v Mariboru.¹⁰⁵ K sodelovanju na tem polju vabi »*duhovnike, učitelje, dijake in druge omikance, ki živijo med ljudstvom*«. Ti »lahko marsikaj naberejo, kar bo koristilo znanosti in spoznavanju našega naroda.«¹⁰⁶ Priložnost uporabi za premislek, v kateri zvrsti jezika zapisovati etnološko in folklorno gradivo in za poduk, kako si pri tem tehnično pomagati. Dvomi, da je mogoče vse gradivo zapisati tako, kakor so zahtevala pravila za nabiranje gradiva iz narodnega življenja, ki jih je za Jugoslovansko akademijo napisal Antun Radić. Zaveda se, da se je zapisovanja narečnega gradiva za jezikoslovne raziskave treba lotiti drugače kakor za etnološke ali folkloristične. Jasno mu je, kaj je smiselno zapisovati v narečju in kdaj je primerneje rabiti knjižni jezik. »Jezikoslovec pa s takim zapisovanjem sploh ne more

¹⁰¹ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovanska v Pragi, 78, 82.

¹⁰² M. Murko, Knjiga o Stanku Vrazu, *Ljubljanski zvon*, 1910, 35–44; *Izbrano delo*, 304.

¹⁰³ Matija Murko, *Dr. Vatroslav Oblak*, Slovenska matica (Knezova knjižnica VI), Ljubljana 1899, 203.

¹⁰⁴ M. Murko, Frjanovo, Časopis za zgodovino in narodopisje 1, Maribor 1904, 209: »Na žalost tega tokrat ne morem in tudi nočem, ker bi moral ponavljati, kar sem pisal v svoji razpravi Narodopisna razstava češko-slovanska v Pragi I. 1895 v *Letopisu Slovenske Matice* za leto 1896, str. 75, 137, gl. posebno Nauki za Slovence na str. 132–137.«

¹⁰⁵ M. Murko, Frjanovo, 208–210.

¹⁰⁶ M. Murko, Frjanovo, 208–209.

biti zadovoljen, kajti za svoje preiskave sme rabiti le res narodno govornico v dobro zapisanih narodnih pripovedkah, pravljicah, bajkah in pregovorih; že pri narodnih pesmih mora biti jako previden, ker ve, kako potujejo s kraja v kraj.«¹⁰⁷ Matija Murko tu samo potrди stališče, ki ga je zastopal očitno skupaj z Vatroslavom Oblakom. Zanj ugotavlja, da je za svoje jezikoslovne študije »porabil vse pisane in tiskane vire, iz poznejših pa samo one, ki so pisani v narodnem govoru. Pri narodnih pesmih, ki bi mogle podajati mnogo gradiva, mu torej ni mogla služiti niti Korytkova niti Ahaclova zbirka, in tudi Vrazova mu ni bila popolnoma zanesljiva.«¹⁰⁸

Perušek v oceni Šašljevih Bisernic loči v njih troje jezikovnih plasti. Pripovedne pesmi so do malega še štokavske, v drugi manj, v novejših pa povsem v slovenskem jeziku. Ob ugotovitvi o mešanju treh narečij, ijekavskega, ikavskega in ekavskega v njej se domisli, da na to ne vpliva samo bivanje Uskokov v različnih krajih, ampak »najbrž tudi nespretnost zapisovalcev. Kdor hoče natančno beležiti narodne pesmi, mora jezik temeljito poznati in ne sme ljudi nikdar opozarjati na to, da hoče zbrano blago objaviti, ker se potem navlašč pačijo in hočejo pokazati, da so izobraženi, narodno blago pa se čuje najboljšje iz ust nepismenih ljudi.«¹⁰⁹ V drugem zvezku Bisernic opaža poročevalec veliko slabši jezik, po njegovem zato, »ker so domačini sami zapisovali pesmi in jih po svoje popravljali.«¹¹⁰ Preveč da »so v šolo hodili, da bi zapisovali čisti narodni jezik, nego so ga popravljali, pa so zopet premalo izobraženi, da bi vedeli ceniti natančno beleženje narodnega blaga.«¹¹¹ Trezni Matija Murko se zaveda, da je to »vprašanje, ki je bilo in je še nerešljivo. Ni mogoče čakati na dobre dialektologe, ki bi tudi narodno pesem zapisovali fonetično pravilno.«¹¹²

Štajercem daje za zgled *Pajkove Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev*, vendar so po njegovem preveč omejene le na »narodno verovanje, narodne šege in navade; mi pa hočemo vedeti, kje, v kakšnih hišah in vaseh in kako živi narod, kaj in kako dela po starem in doma i.t.d. Pri tem je pa treba zbirati tudi načrte, fotografije in slike ter jih tudi objavljati, ako je le mogoče, kajti pri mnogih rečeh izda podobica več nego najdaljši popis. Kdor želi natančnejšega pouka, naj pregleda najbližji nam narodopisni časopis *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, posebno pa v II. knjigi navodilo Dr. A. Radića 'Osnova za sabiranje i proučavanje gradje o narodnom životu'.¹¹³ Za Murka bo dobrodošlo kakršno koli »gradivo o tem ali onem predmetu iz narodnega življenja«, vendar ne taji, da si želi »podobnih razprav« predvsem »od strokovnjakov, ki so katerikoli predmet na Štajerskem ali pa po celem Slovenskem preštudirali ter ga morebiti tudi primerjali z življenjem pri drugih narodih.«¹¹⁴ Očitno

¹⁰⁷ M. Murko, Frjanovo, 208.

¹⁰⁸ M. Murko, *Dr. Vatroslav Oblak*, 180.

¹⁰⁹ Rudolf Perušek v oceni Šašljevih Bisernic, *Carniola* (1910), 168–169.

¹¹⁰ R. Perušek, n. d., 169.

¹¹¹ R. Perušek, n. d., 169.

¹¹² Matija Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, *Etnolog* 3, Ljubljana, 1929, 21.

¹¹³ M. Murko, Frjanovo, 209.

¹¹⁴ M. Murko, Frjanovo, 210: »Kako zanimivo je npr. življenje na naših planinah, ali nikjer ni tako popisano kakor črnogorsko, kateremu je vsaj v Julijskih Alpah neizmerno podobno. Rad priznavam, da se mi je v zadnjih letih, ko sem študiral hišo po Slovenskem, odpiral nov svet. Tako se bo godilo vsakemu, ki se bo resno lotil kakegakoli narodopisnega vprašanja.«

za Murka prepričljiva predvsem primerjalna raziskovalna metoda. Od tod njegovo priporočilo, da bodo v Zborniku¹¹⁵ Slovincem posebno dobrodošla poročila o drugih slovanskih časopisih za narodopisje.¹¹⁶

Svoje delo za etnologijo je Murko metodično poglobil v Gradcu (1902–1917), kjer je pričel sodelovati s primerjalnim jezikoslovcem Meringerjem ob vprašanih poimenovanja predmetov iz južnoslovanske snovne kulture. »Raziskovanje besed v zvezi s predmeti, ki jih zaznamujejo, je nagnilo Meringerja, da je pri ustvarjanju novega časopisa *Wörter und Sachen* (od 1909 naprej) povabil za sourednike romanista Mayer-Lübkeja, primerjalnega jezikoslovca Finca Mikkolo, germanista Mucha in slavista Murka. – časopis petih M – »Za te študije ni zadostovalo samo proučevanje pisanih virov in literature, treba je bilo tudi poznavanje predmetov in to ne le v muzejih, ampak tudi na samih nahajališčih, med ljudmi in v pokrajini.«¹¹⁷ Matija Murko ni imel vprašalnice, s katero bi odhajal na teren, vendar mu je bilo popolnoma jasno, da je treba vse¹¹⁸ pojave narodovega življenja »zbirati«, »opazovati«, »opisati« in opise, fotografije in ostanke stvarne kulture »obvarovati«, da bi bila tako čim bolj celovita, izčrpna in popolna podoba razvoja kakega etnosa.¹¹⁹

Joža Glonar daje Murkovemu poročilu Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, visoko oceno, ker je v njem »prav nazorno pokazal, kako so na tej razstavi tradicionalne romantične in moderne folkloristične ideje, oprte na naravoznanske in kulturnozgodovinske metode, dobile živo obliko, ki je pomembna za narodovo kulturo in politiko. Zato je popolnoma naravno, da je na koncu razprave dodal še posebne *Nauke za Slovence*, v katerih je razvil podroben načrt, kako se naj pri nas organizira etnografski študij in ustvarita zanj potrebna knjižnica in muzej.«¹²⁰

Murko sam je čez nekaj desetletij svojo metodo poimenoval drugače, vendar je še vedno oprta na pozitivistična izhodišča. Ni je sicer imenoval naravoznanska, tj. naravoslovno, čeprav je s fizisom še kako povezana: »Pri razporeditvi snovi se držim geografske metode in zgodovinskih enot, v katerih se je ljudska epika v stoletjih razvijala.«¹²¹ Da je s tem mislil resno, kaže naslov enega od poglavij v njegovi knjigi

¹¹⁵ Zbornik = Zbornik za narodni život i običaje.

¹¹⁶ M. Murko, Frjanovo, 209.

¹¹⁷ Ivan Grafenauer, Matiji Murku v spomin, 202.

¹¹⁸ Da je zares misli vse pojave, priča njegov ukor Planinskemu vestniku (prim. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, III, 1897, 28?) da v njem ni nič etnološke tematike: »Omembe vreden je tudi prispevek Fr. Orožna o prvih obiskovalcih Triglava v letih 1778–1837 in o gorskem vzponu pesnika Vodnika. Iz tega se vidi, da so Slovenci, posebno duhovniki, zgodaj dobili smisel za lepoto svojih Alp. Morem svetovati mladi slovenski Planinski zvezi, da bi svoje člane navajala tudi k etnološkemu opazovanju; v prvem letniku svojega organa *Planinski vestnik* (Lj. 1895) ni nobenega ustreznega prispevka.«

¹¹⁹ Petar Vlahović, Pristup Matije Murka proučavanju usmenog narodnog stvaralaštva, *Razvoj slovenske etnologije* / Od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj (Zbornik prispevkov s kongresa), Slovensko etnološko društvo, Ljubljana 1995, 46–50.

¹²⁰ J. Glonar, Murko Matija, 172.

¹²¹ Matija Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*: Putovanja u godinama 1930–32, Djela JAZU, Knj. 41–42, Zagreb 1951, 18. Matija Murko, Uvod (h knjigi *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*, I. knjiga), *Izbrano delo*, 254.

*Tragom srpsko-hrvatske narodne epike: »Geografija, zgodovina in mednarodni motivi v ljudskih epskih pesmih in njihova starost«.*¹²²

Novost, ki jo je Murko vpeljal v raziskovanje in zapisovanje slovstvene folklore, je prizadevanje, da se epske pesmi ohranijo v taki obliki, kot so jih pevci podali v svojem okolju. Snemal, fonografiral je pevce posamezno in v skupinah, fotografiral kulturno zgodovinske spomenike, o katerih govorijo pesmi in okolje, v katerih so pevci peli;¹²³ vse to kljub slabim aparataram,¹²⁴ kakršna so bila takrat na voljo:

Povsod sem skrbel, da se ohranijo epične pesmi iz ust raznih pevcev na tistem mestu, v njihovi sredini. [...] Nezasodne fonografske posnetke so najbolje ocenjevali pevci sami, od veselja, da morejo sami sebe slišati, so bili navdušeno izražali o tem; vendar so hoteli enako kot drugi ljudje, zlasti kavarnarji, imeti plošče, a sem jim moral razlagati, da fonografiram le v znanstvene namene.[...] Kolikor se je dalo, sem fotografiral tudi domače okolje pevcev in pevk, njih bivališče in domače razmere.¹²⁵

Glede na to, da se Murkova raziskovalna metoda in način predstavitve rezultatov v bistvu nista spreminjala, je mogoče oblikovati svojevrsten model njegovega opisa epskega življenja, ki se le z majhnimi odstopanji in nekaterimi izpusti in različnim zaporedjem informacij ponavlja iz teksta v tekst po naslednjih točkah:

- a) Kraj folklornega dogodka (petja)
- b) Pevci (rojstni podatki, šolanje, poklic, učenje petja, učitelji in od kod izhajajo, hitrost učenja, profesionalni pevci, slepi pevci, nagrade, obsežnost repertoarja, razmerje pevcev do pesmi, avtorji novih pesmi.
- c) Izvedba (kraj in čas petja, improviziranje, odstopanje od metrične norme, dolžina izvedbe, pevčeva gestikulacija, reagiranje publike).
- č) Spremljajoči instrumenti (gusle z eno ali z dvema strunama, dvožična tamburica, drugi instrumenti, petje brez instrumentov).
- d) Epske pesmi (tipologija, zvrst jezika, motivika, zemljepisne posebnosti, nove pesmi, pesmi iz tiskanih pesmaric).
- e) Vzroki odmiranja epike.¹²⁶

Iz te sheme se vidi Murkova posebna pozornost do kategorije pevcev (profesionalni, priložnostni, slepi itn.) in njihov izvajalski kontekst. V etnološki okvir so vstavljeni filološki in kulturno-zgodovinski vidiki folklorne epike:¹²⁷ »Zasledoval sem razmerje epskih pesmi do zgodovine in zlasti do kulturne zgodovine, ki je v njih resnična.«¹²⁸ Svojo raziskovalno metodo je Murko nekajkrat imenoval zemljepisna.¹²⁹ V njenem

¹²² M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 418–455.

¹²³ P. Vlahović, Pristup Matije Murka proučavanju usmenog narodnog stvaralaštva, 49.

¹²⁴ M. Murko, *Spomini*, Ljubljana 1951, 242: »V ta namen sem mogel uporabljati tako kot vsi drugi potniki le stari Edisonov fonograf, ki smo ga vrhu tega mogli dobiti le v slabi izvedbi.«

¹²⁵ M. Murko, *Spomini*, 242–243.

¹²⁶ Davor Dukić, Razotkrivanje epskoga života: Murkov pristup južnoslavenskoj narodnoj epici, *Razvoj slovenske etnologije / Od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj* (Zbornik prispevkov s kongresa), Slovensko etnološko društvo, Ljubljana 1995, 51–8.

¹²⁷ D. Dukić, Razotkrivanje epskoga života, 53–4.

¹²⁸ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 59.

¹²⁹ Matija Murko, Nekoliko zadaća u proučavanju narodne epike, *Prilozi proučavanja narodne poezije* 1/1, Beograd 1934, 2, 5. Isti, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 18.

ozadju stoji (hipo)teza, da epske pesmi nastajajo na mestu opevanega dogodka in se od tam širijo naprej ob pojavih dislokacij spreminjajo imena oseb ipd. Murko je pogosto gledal na zemljepisne podrobnosti epskih pesmi, in razmerje pevcev in publike do nje.¹³⁰

Zato se zastavlja vprašanje, ali ne bi Murka morali prišteli k zastopnikom geografsko-zgodovinske metode, ki jo je utemeljil Julius Krohn in so jo naprej izpopolnjevali drugi skandinavski raziskovalci slovstvene folklore ravno v času Murkovega najbolj ustvarjalnega dela. Temeljno delo te raziskovalne usmeritve Folkloristična delovna metoda (*Die folkloristische Arbeitsmethode*)¹³¹ je izšlo le eno leto pozneje, ko je Murko leta 1925 obiskal še danes svetovno priznано središče za raziskovanje slovstvene folklore, kar pomeni, da protagonistov te metode ni poznal le po strokovni literaturi, ampak je bil z njimi tudi v osebnih stikih: »S prof. Polívko sva se peljala v Helsinki, glavno mesto Finske, ki naju je posebej zanimalo s svojim bogatim in vzorno organiziranim finskim narodopisnim muzejem [...] in s svojo literarnozgodovinsko družbo; v arhivu te družbe je celotno gradivo za finski epos *Kalevala* in tu so tudi zbirke ljudskih pesmi in drugih ustnih izročil.«¹³² Malo nenavadna terminologija ne gre le na račun prevajanja Murkovih spominov iz češčine, ampak tudi drugačne organiziranosti finske humanistike. Medtem ko pri nas literarna veda statusno daleč prekaša etnologijo, kaj šele (slovstveno) folkloristiko, je namreč na Finskem ravno narobe. Murkov obisk omenjene ustanove daje njegovim raziskavam folklorne epike dodatno razsežnost, ki doslej še ni bila upoštevana.

V. NOVOSTI MATIJE MURKA PRI RAZISKOVANJU SLOVSTVENE FOLKLORE

Matija Murko v Naukih za Slovence z napotki za zbiranje (»Podobno je treba tudi zbrati narodne pripovedke, pravljice in pregovore ali pa vsaj sestaviti njih spisake (nekake regeste), da se ve, kaj se narodnega blaga pri nas nahaja in kje ga je treba iskati. Vsi narodni proizvodi naj se kolikor mogoče ohranijo v dotičnem narečju.«¹³³) slovstvene folklore v celoti pravzaprav sledi Štrekljevi Prošnji za narodno blago iz leta 1886.¹³⁴ Vendar terensko delo trezno presoja, tudi čisto pedagoško,¹³⁵ ko se iz preteklosti obrača v sodobnost in svari pred pretiravanjem in precenjevanjem starega.¹³⁶ K tej temi se še vrne v že omenjenem članku za prvo številko Časopisa za zgodovino in narodopisje leta 1904.¹³⁷

¹³⁰ D. Dukić, Razotkrivanje epskoga života, 54.

¹³¹ *Die folkloristische arbeitsmethode*, Begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen Forschern. Erläutert von Kaarle Krohn, Oslo, Leipzig, Paris, London, Cambridge, 1926.

¹³² M. Murko, *Spomini*, str. 195.

¹³³ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 133.

¹³⁴ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 133.

¹³⁵ F. Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, 35–36.

¹³⁶ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 135.

¹³⁷ M. Murko, Frjanovo, 208–209.

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Murkovemu filološkemu konceptu so blizu *Slovarski in besedoslovni paberki* Luke Pintarja,¹³⁸ saj po njegovem prispevajo k znanju o slovenskih šegah, navadah in kulturnih razmerah.¹³⁹ Murko se največ ustavlja ob znamenju na koncu vasi, imenovanem »kerlejš«, ob katerem se pokojni še zadnjič poslovijo in prosijo za odpuščanje. To v njegovem imenu stori kdo od njegovih sosedov. Pintar pravilno izvaja, pravi Murko, besedo »kerlejš« iz grškega vzklika Kirie eleison. Gospod, usmili se ga. S socialnega vidika se zdi Murku, zelo mikavna zveza »kos kruha« in »kót« za preužitkarje¹⁴⁰ Matija Murko se je te problematike dotaknil le načelno in mimogrede; kolikor ga je k temu prisilila vsebina časopisov in časnikov, ki jih je ocenjeval. Vendar tudi navidezna naljučnost njegovega srečevanja s folklornimi obrazy in slovstveno folkloro v prozi za stroko ni ostala brez sledu. Iz poročila o izletu urednika ilustrirane revije *Dom in svet* dr. Frančiška Lampeta na Notranjsko Murko opazuje, da njeni prebivalci veliko poberejo iz italijanskega šega. Kakšno vlogo ima kava, se vidi iz tega, da jo imenujejo »hišni mir«. Možno vidijo v njej najboljše sredstvo, da spravijo žene v boljše voljo. Ščititi življenje Kraševcev bi bila dejansko hvaležna naloga.

Kljub temu da je Murko vesel učitelja Antona Kosija objav za slovensko mladino, ga opomni, da bi bili zelo zaželeni natančni podatki o tem, od kod je gradivo dobil. Za pregovore in uganke v njegovih zvezkih ugotavlja, da niso vse sprejete iz tradicije,¹⁴¹ iz česar se spet lepo vidi njegova treznost in odpor proti prisilni folklorizaciji.

2. FOLKLORNE PESMI

Murko komentira delo slavnega učitelja z besedami: »V drugih predavanjih je Miklošič obravnaval razne dele slovanske slovnice, slovanske starožitnosti in ljudsko poezijo. [...] Mnogo njegovih razprav je posvečenih umotvorom slovanskega narodnega duha; romantičnim nazorom o narodni poeziji, zlasti o epiki, je ostal zvest do smrti.«¹⁴² Poved je pomembna zato, ker zrcalno označuje tudi Matijo Murka samega, le »romantične nazore« je treba zamenjati z realističnimi.

a) Organizacija zbiranja

Karlu Štreklju ni bilo dano, da bi svojemu epohalnemu delu dal piko na i.¹⁴³ Zaradi navzkrižja v pojmovanju estetike in znanosti je kot urednik prestal veliko natolcevanj, češ: »Ta obširna knjiga je delo jezikoslovca in dialektologa; zato se ne more meriti

¹³⁸ *Letopis Matice Slovenske* za leto 1895, 1–52.

¹³⁹ M. Murko, *Die slovenische Volkskunde im Jahre 1895, Zeitschrift für österreichische Volkskunde* III, 1897, Wien und Prag 1897, 94–96: Največ se ustavlja ob znamenju na koncu vasi »kerlejš«, kjer se pokojni še zadnjikrat poslovijo in prosijo za odpuščanje. Pintar pravilno izvaja, pravi Murko, besedo »kerlejš« iz grškega vzklika Kirie eleison: Gospod, usmili se ga, kar je vedel že Valvasor. (V opombi Murko za primerjavo dodaja staročeško »krleš« – cerkvena pesem, in druge podobne izraze. V Jurjevici pri Ribnici je Pintar slišal ljudsko etimologijo kržišče, tj. križišče, kraj, kjer se križajo poti. Z nekaterimi Pintarjevimi izvajanjem se Murko ne strinja.

¹⁴⁰ M. Murko, *Die slovenische Volkskunde im Jahre 1895*, 94–96.

¹⁴¹ M. Murko, *Das slovenische Volksmärchen im Jahre 1895*, 30.

¹⁴² M. Murko, *Spomini*, 39–40.

¹⁴³ Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi I–IV*, Ljubljana 1898–1923. Delo je izpeljal do konca Joža Glonar.

z estetskim merilom. Napaka je v načinu izdaje, napaka tudi v naslovu, kajti več ko 3/4 objavljenega gradiva ne zasluži pesniškega imena.«¹⁴⁴ Matija Murko se je svojemu kolegu na graški slavistiki krepko postavil v bran. Iz tedanje slavistike in folkloristike našteva celo vrsto mednarodno zvenečih imen (V. Jagić in K. Jireček na Dunaju, A. Brückner v Berlinu, W. Nehring v Bratislavi, J. Polívka v Pragi, G.A. Iljinskij v Peterburgu), ki da niso skoparili s pohvalami, med drugim: »Slovanski narodi imajo veliko in velikih zbirk narodnih pesmi, vendar nobene takšne, kakršna je Štrekljeva, ki prinaša vse dosedaj tiskano in zapisano gradivo, urejeno po znanstvenih načelih. Štrekelj sam jih je kratko in jedrnato razložil v Predgovorih prvih treh knjig,« pravi Murko in nadaljuje: »Tam bi si naj jih tudi tisti kritiki še enkrat prebrali, ki bi Štrekljevo izdajo še vedno hoteli meriti 'z estetskim merilom' [...] Štrekelj sam ni hotel podati 'lepe knjige', ampak 'samo kritičen prispevek k psihologiji slovenskega naroda, če smemo tako govoriti, prispevek k slovenskemu folkloru, tj. znanosti o slovenskem narodu, kakor se nam kaže v svojih pesmih'.«¹⁴⁵ Murko tu citira Štreklja samega iz njegove znamenite Prošnje za narodno blago.¹⁴⁶ Na primeru izločenega svežnja pesmi z napisom '*Spotakljive, ki niso smele biti vsprejete v I. zvezek*', prikazuje strokovno škodo; prvič, ker je tako zbirka pač osiromašena za določeno narodovo lastnost ali posebnost, drugič, ker smo v primerjalnih študijah brez potrebe zapostavljeni. Murko to ilustrira ob motivu »ljubezni med bratom in sestro, ki lahko prehaja tudi v grešno«. Sprašuje se, ali profesorji niso pomislili, da je po potemtakem »treba pregnati iz književnosti ali vsaj iz šol kralja Ojdipa in mnogo drugih pesniških proizvodov z incestom.«¹⁴⁷

Matija Murko predstavi še drug veliki projekt, ki je imel s slovenske strani v njem Štrekelj glavno besedo. Za uvod vanj z enim zamahom potegne rdečo nit od začetkov romantičnega gibanja na podlagi Rousseauovega nauka o vrnitvi k naravi in zanimanje za prvobitne narode in posebno za tako imenovano »narodno pesništvo«, ki je bilo pri Slovencih kronano s Štrekljevo zbirko.¹⁴⁸ Na podlagi sklepa, da se

¹⁴⁴ Matija Murko, †Dr. Karol Štrekelj, *Dom in svet* 25 (1912), 314.

¹⁴⁵ M. Murko, †Karol Štrekelj, 538–539: »Takega gradiva, ki ne zasluži pesniškega imena, je polno v zbirkah vseh narodov, saj še o toliko slavljениh srbohrvaških junaških pesmih, katerih imamo za cel knjižnico, pravi T. Maretič, da je dobrih kvečjemu za tri knjige.«

¹⁴⁶ Karel Štrekelj, Prošnja za narodno blago, *Ljubljanski zvon* 7, Ljubljana 1887, 629–632.

¹⁴⁷ M. Murko, †Karol Štrekelj, 538–539.

¹⁴⁸ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, n. d., 39 sl.: »Staroangleške balade (Percy, 1765), Macphersonov ponarejeni 'Ossian' in Herderjeve 'Volkslieder' (1778, 1779), kjer je izšel tudi Goethejev prevod srbohrvaške 'Asan-aginice', še bolj pa delovanje mlajše nemške romantike, so vplivali na vse Slovane. Pri nas sta se že Zois in Vodnik zanimala za slovensko narodno pesem, epska pesem 'Pegam in Lambergar' je bila predelana (Linhart) in prevedena (Župančič) v nemščino, čbeličarji so bili veliki častilci narodne pesmi in so omogočili Poljaku Emilu Korytku izdajo Slovenskih pesmi kranjskiga naroda' (1839–1844). Še več narodnih pesmi po vsej Sloveniji je nabral Stanko Vraz, ali izdal je samo en zvezek 'Narodne pesmi ilirske' (1839). Iz Vrazove in Korytkove zbirke je preložil Anastasius von Grün svoje 'Volkslieder aus Krain', ki jih med njegovimi pesniškimi deli najbolj cenijo. Njegove in mnoge druge rokopisne in tiskane zbirke so služile kot gradivo za monumentalno delo Karla Štreklja v Slovenskih narodnih pesmi I-IV, od leta 1895–1923. Delo je izhajalo preveč počasi, kar so zakrivila različni nasprotniki, Štrekljeva bolezen in smrt 7. 7 1912 in na koncu (prva) svetovna vojna, ki je prekinila Matičino delovanje. Delo ni dokončano tako, kakor si ga je zamislil Štrekelj, ali Joža Glonar, ki je uredil 15. in 16. snopič

»slovenska narodna pesem poje, njene besede so nerazločljive od melodije« kar pa »so dolgo zanemarjali«, ¹⁴⁹ želi Murko predstaviti delo Slovenskega delovnega odbora za monumentalni projekt *Narodna pesem v Avstriji*, katerega je pripravljalo, vendar ne dokončalo Ministrstvo za bogočastje in nauk v stari Avstriji od konca 1905. ¹⁵⁰ Prvi predsednik tega odbora je bil Karel Štrekelj, drugi in zadnji pa Matija Murko. ¹⁵¹ Posebnost tega podjetja je bila ravno v tem, da bi bila poleg besedil pri teh pesmih enaka pozornost posvečena melodijam in bi jih izdajali v posameznih zvezkih po narodih ali pod skupnim naslovom *Das Volkslied in Österreich* (Narodna pesem v Avstriji). ¹⁵² Na Dunaju so ustanovili Glavni odbor, v katerem so se kresala stališča med člani Odbora iz posameznih avstrijskih nemških in slovanskih dežel. Za nemško govoreče prebivalstvo tedanje Avstrije je bilo osnovano daleč več odborov kakor za slovanske, čeprav je bila pri njih »narodna pesem« veliko bolj živa, kar je pomenilo tudi več dela. To s finančnega vidika zanje ni bilo ugodno, saj so se finančna sredstva delila po posameznih odborih. Tehtali so, ali vsa besedila prevesti v nemščino. Glede na velikansko količino gradiva naj se izdaja jemlje samo kot vir za nadaljnje raziskovanje. Njegova znanstvena vrednost naj bi bila predvsem v bogatem, kolikor mogoče popolnem in natančnem strokovnem aparatu. Nasproti stališčem Glavnega odbora se je Štrekelj zavzemal, da je treba izhajati iz teksta in ne od melodije, a za njeno plat naj bo odgovoren ustrezen urednik. Upiral se je izrazu *Volksdichtung* na naslovnici, ker le-ta zajema tudi povedke, bajke, uganke in pregovore. Marsikatero od Štrekljevih pripomb so na Dunaju upoštevali. Vsak Odbor je moral pripraviti svoja navodila za delo, da so jih pretresali na svojih sejah. Moravski skladatelj Leoš Janáček je v svojih navodilih z resničnim navdušenjem in velikim predmetnim znanjem opominjal zbiralce, naj

(to je v IV. knjigi str. 481–819), se je omejil na tisk tekstov, vse drugo, kar bi polnilo še celo debelo (V.) knjigo, je opustil, kar je prav dobro razložil v svojem Predgovoru. Štrekljevo delo, ki je bilo ob izidu res najboljša znanstvena zbirka narodnih pesmi pri vseh Slovanih, za časa tega Murkovega pisanja ni bilo več videti brez pomanjkljivosti, toda služilo bo Slovincem v korist in čast.«

¹⁴⁹ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, n. d. 1–7: »Pri nas prvo in častno izjemo dela Stanko Vraz, ki je poleg besedil zapisal precej melodij. Od nekaterih novejših nabiralcev so 'samostojno zbirali in izdajali narodne pesmi z napevi največ naši glasbeniki G. Fleišman, J. Kocijančič, F. Gerbič, M. Hubad, H. Volarič, J. Žirovnik, Z. Prelovec, M. Bajuk, O. Dev, Z. Švikaršič idr. Lepe zasluže sta si pridobila tudi F. S. Kuhač, ki ima v svoji zbirki 'Južnoslavjenske narodne popievke / Zagreb 1878–1882/ tudi precej slovenskih in Čeh Ludvik Kuba, čigar Písně slovinské so izšle kot VIII. knjiga, zbornika Slovanstvo ve svých zepěvech /1890/, Lex, 251 str.)«

¹⁵⁰ Josip Tominšek, Prvo sestavno nabiranje slovenskih narodnih napevov, Časopis za zgodovino in narodopisje 32, Maribor 1937, 308–309: »Na pobudo ministra za uk in bogočastje, širokopoteznega in za splošni napredek vnetega W. Hartela, po poklicu vseučiliškega profesorja klasične filologije, je zasnovala Avstrija velik načrt, da vsaka narodnost na svojem jezikovnem ozemlju, ne oziraje se na provincialne (kronovinske) meje, zbere med narodom vse pristopne napeve katerekoli vrste, a si obenem zabeleži običaje, sploh narodopisne posebnosti, združene z napevi. [...] Za vsako narodnost se je izbral poseben 'delovni odbor', sestavljen iz glasbenikov in slovstvenikov. [...] 'Delovni odbor za slovensko narodno pesem' (tako se glasi službeni naslov) je ministrstvo za uk in bogočastje imenovalo z dekretom z dne 23. oktobra 1905, št 36517.«

¹⁵¹ Josip Tominšek, Prvo sestavno nabiranje slovenskih narodnih napevov, 308–309.

¹⁵² M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 7–10.

zapisujejo pesmi med ljudmi, kadar jih pojejo pri delu in zabavah. Dobro je opazil, da dober pevec ustvarja in da se ga v njegovem razpoloženju ne sme motiti. Treba je opazovati vse narodovo in umetniško življenje in ga ohraniti vsaj na fotografijah.¹⁵³

Matija Murko se je s slovensko »narodno« pesmijo veliko ukvarjal od 1905 naprej, ko je postal član, po smrti Karla Štreklja l. 1912¹⁵⁴ pa predsednik slovenskega odbora za to monumentalno delo. »Ž njim bi se mogle smernice nabiranja preokreniti v smer, ki bi vedla do novih pridobitev, morda manjših po številu in obsegu, a izdatnih po vsebini, zlasti s tehničnimi pripomočki fonografa in znanstveno točnega zapisovanja poklicnih *veščakov*.«¹⁵⁵ Predlagal je, da bi se dunajska Akademija znanosti, ki je imela posebno fonografsko komisijo, lotila fonografiranja tudi »narodnih pesmi« pri narodih v Avstriji. S tem je hotel olajšati delo in stroške Slovenskemu odboru. Nato podrobneje predstavi delo Slovenskega odbora, katerega člani so bili: Karel Štrekelj, Matija Murko, Mihael Hubad, Jože Kokošar, Josef Križman, Fran Levec, Gabrijel Majcen, Fran Milčinski, Luka Pintar, Janez Scheinigg, Anton Štritof, Josef Tominšek. 'Osnovna načela' za zbiranje so priporočala, kaj vse naj delo na terenu zajema in od kod naj se črpa, namreč iz že tiskanih virov in na terenu. Murko razvija smisel za variantnost slovstvene folklore: »Tudi narodna pesem, dasi vkljenjena v pesemsko mero in melodijo, se spreminja od kraja do kraja, in vsak pevec jo poje po svoje. Vedno se izplača zapisovati že zabeležene pesmi, zlasti tedaj, kadar kaže varianta lepe posebnosti v besedah ali v napevu. Saj nam šele variante kažejo pravo prožnost narodnega duha.«¹⁵⁶

Eden najtrših orehov pri slovstveni in glasbeni folkloristiki je zapisovanje. Štrekelj se je sicer opiral na načela, sprejeta na Dunaju, a je samostojno izdelal tiskovine Slovenskega odbora z navodili za zapisovanje.¹⁵⁷ Pri pesmi je treba izhajati iz zakona o spojenosti besedila in melodije »v živo enoto«: »Samo, če se tega ne da doseči, se smemo zadovoljiti le z zapisom enega samega njenega dela.« Prav tako oba zahtevata pri zapisovanju skrajno doslednost, »zvesto, po besedi in napevu, brez vsakršnega dostavka, [...] natančno po narodnem govoru, brez črtanja ali zamenjavanja surovih

¹⁵³ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 11–12.

¹⁵⁴ Josip Tominšek, Prvo sestavno nabiranje slovenskih narodnih napevov, 308–309: »Leta 1906 se je imenovani Odbor krepko lotil dela in v šestih letih, do Štrekljeve smrti l. 1912 se je nabralo nad 10.000 pesmi z napevi.

¹⁵⁵ Josip Tominšek, Prvo sestavno nabiranje slovenskih narodnih napevov, 308–309: »Taka smer bi se bila sicer odpirala le z izdatnimi gmotnimi pripomočki; a ti bi se bili našli, ker je vlada bila delu naklonjena in je prof. Murko bil kaj vplivna osebnost in je znal svoj vpliv na pravem mestu uveljaviti.«

¹⁵⁶ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, n. d., 23–28: »To zbiranje je zategadelj večjega sedanjega pomena, ker kultura spodriva narodne pesmi in melodije, ki so izgubljene za vselej, ako se pozabijo. Zbira naj se vse, kar je izšlo iz naroda ali izhaja iz njega. Najprej narodne pesmi vsake vsebine, najsi jih poje ena oseba ali cela družba pri kakšni priliki. Zametavati ni uspravank, pesmi pri delu, niti drobnih melodij z razumljivim besedilom ali brez besed. Tudi narodne gledališke igre je treba v pošteveh jemati. Naj se tudi opisuje vse, kar je v zvezi z narodnim petjem in narodno godbo.«

¹⁵⁷ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, n. d., 23–28: »Narečje naj se izrazi v pesmi kolikor moči natančno in zvesto, ali Štreklju samemu je bilo jasno, da od nestrokovnjaka ni zahtevati, da bi pisal kako narečje po znanstveni fonetiki. Zato se bo zadovoljiti s tem, da se enotno zaznamujejo vsaj tiste posebnosti narodnega govora, ki se tudi nešolanemu ušesu morajo zdeti nekaj nenavadnega.«

izrazov.« Po narečnih spremembah v besedilih pesmi je mogoče namreč »zasledovati, kako potujejo narodne pesmi«. Vsaka pesem mora imeti tudi natančen popisni oziroma »domovinski list, ki obsegaj ime zapisovatelja, oseb, ki so pesem pele ali kak kos godle, kraj zapisa, kake navedbe o tem, kako daleč je pesem ali godba razširjena in pa čas zapisa.« Z 'Osnovnimi načeli' za zbiranje se je razpošiljala tudi »Popraševalna pola' o narodnih pesmih, narodni godbi in narodnih plesih«. Naslovljenci so bili povabljeni, naj stopijo v krog zbiralcev ali vsaj odgovorijo na vprašanje: »pojejo se v njihovem kraju še narodne pesmi, posebno stare, redke, ne splošno znane, še ne zapisane niti po besedah niti napevu. So znani moški, ženske, ki znajo peti mnogo narodnih pesmi, so kje posebno starejše osebe, ki znajo peti, četudi le posamezne, toda stare, redke in neznane pesmi.«¹⁵⁸ Kljub temu da Murko skrbno popisuje Štrekljeve zasluge za zapisovanje pesmi, dodaja, da so bila navodila za terenske sodelavce prezahtevna. Potrdile da so se njegove izkušnje: najlepša navodila nič ne pomagajo; glavno je organizacija dela in ljudje, ki so k njemu poklicani ali se sami prijavijo zanj. Vendar se zdi, da tudi sam pri tem ni popuščal: »Takrat in pozneje sem odbornike posebe opominjal, naj oni in nabiratelji zasledujejo, kako narodna pesem živi, kdo so pevci, od koga so se učili, kako sami svoje pesmi menjajo, kar bi se naj vsaj v nekaterih slučajih konstatiralo. Opisujejo se naj plesi, šege in navade, pri katerih se pesmi pojejo. Sploh naj skupaj hodita muzik in etnograf.«¹⁵⁹

Največ je k uspehu pri zbiranju pripomogel Franc Kramar (Matena pri Igu, 27. 9. 1890). Članek Antona Štritofa v Mohorjevem koledarju leta 1908 ga je navdušil, da je začel že z 18. letom zapisovati po vseh ižanskih vaseh slovenske ljudske pesmi z napevi in jih pošiljati Franu Milčinskemu, ki je spoznal njegovo sposobnost za to delo. Tako je Slovenski odbor dobil odličnega terenskega sodelavca, ki je na Kranjskem in Štajerskem v letih 1908–1914 zbral največ ljudskih pesmi po Stanku Vrazu. Murko podrobno predstavi njegovo življenjsko pot: Glasbeni talent je podedoval po obeh starših in v domači fari postal organist že s 16. leti, s 17. letom pa je začel sam komponirati. Na Igu je izsledil napev in besedilo stare pripovedne pesmi Mlada Breda, v ihanski župniji Lepo Vido, v župniji Sv. Helene v vasi Vinje I. 1910 Pegama in Lambergarja, Godca pred peklom itn.¹⁶⁰ Murko obžaluje, da je bilo premalo narejeno za zbiranje na Koroškem. »Učitelji so večinoma nasprotni vsem, kar diši po slovenščini, kar jih je še, so ustrahovani. [...] To je dokument, ki slika koroške razmere.«¹⁶¹

Ob življenjepisu Katarine Zupančič (Kamenica, blizu Vinj, 1860), Katre Živčkove,¹⁶² je prepričan, da je ravno »zato še pela stare pripovedne pesmi, ker je bila

¹⁵⁸ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 28.

¹⁵⁹ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 31.

¹⁶⁰ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 36–37.

¹⁶¹ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 30–34.

¹⁶² M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 30–34: »Ona je pomnila dobro osebe in dejanja, drugače pa je pesmi vsaj do neke mere iznova stvarjala z znanim gradivom narodnega pesništva. Vsak dober narodni pevec pripovednih pesmi je več ali manj improvizator. Da je g. Kramar samo eno pesem od tiste pevke slišal večkrat, bi se bil čudil, kako jo menja. Ali kdo, ki zapisuje pesmi v naglici, bi prišel na tako misel, da bi si samo 106 pesmi, ona pa jih je znala okoli 200, ali pustil je na strani vse, ki jih je že drugod slišal! In tako kakor g. Kramar, so mislili do najnovejših časov največji učenjaki, da narodna pesem živi nespremenjena med ljudstvom. Moja vera v ta nauk je bila sicer že davno otrešana, ali

analfabetka, drugače bi že čitala Večernice družbe sv. Mohorja ali podobne spise ali pa liste«. ¹⁶³ Murko razgrne svoje poglede na življenje slovstvene folklore, posebej pesmi, kakršni so se mu oblikovali ob srečevanju z nosilci srbske in hrvaške epike. Seveda po njegovem »ostane vprašanje, kako so se pele v prejšnjih stoletjih in v ustih možakarjev, katerim so posebno pesmi o turških bojih bolj pristajale. Vendar bodimo zadovoljni, da so nam stare ženice in g. Kramar rešili vsaj nekaj naše tradicije. Ljubljanski odbor je to tudi dobro čutil in poslal h Katri Zupančič fotografa, ki jo je fotografiral v narodni noši¹⁶⁴ in kako sedi na zidku pri peči.«¹⁶⁵

»Toda komaj se je prof. Murko mogel oprijeti kritične presoje dokaj raznolikega zbranega gradiva, odkriti vrzeli v dotedanjem, naravno bolj fakultativnem nabiralnem delu ter poiskati in napotiti nove delavce k novim nalogam, je izbruhnila svetovna vojna v juliju 1914.«¹⁶⁶ Med prvo svetovno vojno je delo obtičalo. Odbori so enkrat z Dunaja prejeli zahtevo, naj pošljejo zbrano gradivo iz varnostnih razlogov tja, toda slovenski Odbor se temu ni odzval. Dogodki so se po zadnji seji l. 1918 hitro odvijali in tako ni izšel niti en zvezek s takim trudom in z velikimi stroški začetega dela.¹⁶⁷ Po prevratu, ob koncu prve svetovne vojne in nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, so ostali od starih odbornikov le še Matija Murko, Matej Hubad in Fran Milčinski, na novo sta vstopila vanj Anton Breznik in Ivan Grafenauer: »Bili smo prepričani, da bo treba zdaj, ko se je narod osamosvojil, nadaljevati z vso vnemo pričeto delo, ki ga je še dosti, zlasti na Koroškem, Štajerskem in osvobojenem¹⁶⁸ Prekmur-

vendar sem strmel, ko sem l. 1909, 1912 in 1913 po Bosni in Hercegovini študiral narodno epiko srbsko-hrvaško ter posebno pri fonografiranju v poslednjih dveh letih imel priliko opazovati, kako so pevci menjali svoje pesmi po nekoliko minutah, kajti najprej sem si zapisal začetek take pesmi po diktatu, potem se je pevec vadil pred fonografom in šele potem je pel za fonografiranje. N. pr. je isti pevec povedal v 8 verzih isto kar malo prej v 15. In našel se je celo pevec, ki je že prvi verz trikrat vselej drugače pel.«

¹⁶³ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 48–49: »Glavno pa je, da naša narodna pesem v dosedanji obliki izumira in mora izumreti. Narod, ki skoro ne pozna več analfabetov, za to pa ima razmeroma bogato razvito književnost in časnikarstvo ter v vsaki župniji in že tudi po vaseh prosvetna društva in tudi posebna pevska, ne potrebuje in ne more tudi dalje živeti od narodnega pesništva, ki se prenaša iz ust do ust. Lepo je, ako stare ženice še znajo na stotine pesmi, ali še lepše ter s kulturnega in z gospodarskega stališča je bolj pametno, ako jih čitajo stotisoči Slovencev ali pa pejo tisoči po notah, pod vodstvom več ali manje izkušenih dirigentov ali pa tudi brez njih. Treba bo še preiskati, na koliko so se narodne pesmi pele med meščanstvom, posebe po trgih in malih mestih, ali večinoma so bile last našega kmečkega ljudstva, ki pa jih zaradi svojega kulturnega in gospodarskega napredka tudi opušča. O delavcih, ki izhajajo iz malomeščanstva in iz kmečkega stanu, niti ne govorim, ker v premogokopih in tovarnah se ne more tako peti kakor nekdanj pri patriarhalnih razmerah v malih mestih in trgih, posebno pa na kmetih, kjer je narodna pesem naravnost spremljala delo doma in na polju. Danes se narodna kultura tudi ne stvarja samo za ljudstvo, ampak za vse stanove, ki sestavljajo narod v višjem pomenu te besede.«

¹⁶⁴ Ni v narodni noši, temveč v nedeljski obleki. Za pojasnilo se zahvaljujem Mirku Ramovšu.

¹⁶⁵ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 36–37.

¹⁶⁶ J. Tominšek, Prvo sestavno nabiranje slovenskih narodnih napevov, 308–309.

¹⁶⁷ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 11–21.

¹⁶⁸ Misel o osvobojenem Prekmurju se nanaša na dejstvo, da je bilo Prekmurje po prvi svetovni vojni izpod nekdanje Ogrske priključeno tedanji Jugoslaviji.

ju. Deželna¹⁶⁹ vlada naj poroča o našem delu osrednji vladi v Beograd, ki naj prične podobno akcijo za vso državo. Zaradi odhoda v Prago se je Murko l. 1921 poslovil od vodenja v Odboru. Za novega predsednika je predložil Mateja Hubada, za nove odbornike pa, v soglasju z dotedanjim Odborom, Jožo Glonarja kot nadaljevalca Štrekljevega dela, kanonika Franca Kimovca kot glasbenika in nabiralca »ljudskih« pesmi, Gojmira Kreka kot glasbenika, Frana Ramovša kot strokovnjaka za slovenski jezik. Zaradi tedanjih centralizacijskih teženj je obstajal strah, da bo gradivo prenešeno v Beograd, vendar je ostalo v Ljubljani. Murkov idealistični predlog, naj se akcija razširi na vso tedanjo jugoslovansko državo, ni dobil odmeva¹⁷⁰ in njegova funkcija pri tem podjetju je prenehala leta 1927,¹⁷¹ ko je prosvetno ministrstvo stare Jugoslavije razpustilo Slovenski odbor.¹⁷²

Zbrano gradivo, ki ga je dotlej shranjevala in po možnosti čuvala Glasbena Matiča v Ljubljani, je prevzel (slovenski¹⁷³) Etnografski muzej. Murko mu je predal tudi vse »predsedstvene spise in akte tega odbora, ki jih je še pravočasno izposloval iz slovenskega seminarja v Gradcu.«¹⁷⁴ V objavi se razgovori o hranjenju nabranega gradiva, načela urejanja in se zavzema za njegovo izdajo. V stilu nekakšnih novih »naukov za Slovence«, svetuje, kako naj poteka delo v prihodnje, katera ustanova naj ga vzame pod svoje okrilje, da mora biti pregledno katalogizirano, češ, »noben botanik ne bo zanesel celega pokošenega travnika v herbarij.«¹⁷⁵ Če je v poročilu o znameniti češkoslovanski narodopisni razstavi v Pragi dajal prednost materialni kulturi, je tu plošča obrnjena: »Te opazke naj bi pokazale nadaljno nalogo novega ljubljanskega Etnografskega muzeja, da mora poleg gradiva za materialno kulturo našega ljudstva zbirati tudi gradivo za njegovo duhovno kulturo. Prva skrb pa bodi, da dobimo čim prej dostojno izdajo slovenskih narodnih pesmi z napevi, ki bo našemu narodu v korist in čast v sedanjosti in bodočnosti. Gre res za monumentalno delo, kakršnega še nimamo in ga v nameravani obliki še nimajo tudi drugi narodi. More in mora pa se dokončati velikopotezno, kakor je bilo začeto.«¹⁷⁶ Še deset let pozneje, tik pred začetkom druge svetovne vojne

¹⁶⁹ Mišljena je vlada Dravske banovine, ki je po novi upravi prve Jugoslavije zajemala tedanje slovensko ozemlje (brez Primorske, ki je bila priključena Italiji!). Iz imena pa se vidi, da se je tudi tedanja jugoslovanska vlada obnašala do Slovencev raznarodovalno, saj se je ogibala imena Slovenija, slovenski ipd.

¹⁷⁰ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 44–48.

¹⁷¹ J. Tominšek, Prvo sestavno nabiranje slovenskih narodnih napevov, 309: Tedanji veliki župan Ljubljanske oblasti (dr. Vodopivec) je z dopisom z dne 6. julija (P. br. 1350) obvestil odbornike, da je umetniški oddelek ministrstva prosvete v Beogradu z odlokom U. br. 1377 od 7. aprila 1927 ukinjen.

¹⁷² Josip Tominšek, Prvo sestavno nabiranje slovenskih narodnih napevov, 310: »Zato je prof. dr. Murko pregledal ves dosegljivi mu poslovni material razpuščenega nabiralnega odbora in je kot obračun o delovanju, a obenem kot memento za prihodnost sestavil obširno zgodovino tega odbora, ki je izšla dve leti za razpustom, leta 1929., v III. letniku *Etnologa*, glasila Etnografskega muzeja v Ljubljani, z naslovom *Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami* (tudi v separatnem odtisu).«

¹⁷³ Tedaj se uradno še ni smel imenovati tako, ampak zgolj Etnografski muzej!

¹⁷⁴ J. Tominšek, Prvo sestavno nabiranje slovenskih narodnih napevov, 309.

¹⁷⁵ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami. Žal, ne morem najti natančnega mesta navedka.

¹⁷⁶ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 39–53.

mu je ta projekt ležal na srcu. Prvič se ga spomni leta 1937 v Časopisu za zgodovino in narodopisje, ko predstavlja svojo tezo o ženskah kot nosilkah epske tradicije:

V omenjenih analizah in še v drugih mojih fonografičnih zapiskih imajo tudi naši muzikologi potrebno gradivo, da preiščejo, je li kaka zveza med epičnim petjem hrvatskih žen po Dalmaciji, ki izumira, in med petjem pripovednih pesmi slovenskih žen, ki je že izumrlo. Tu imamo tudi lep primer, kako važna bo bodoča monumentalna izdaja slovenskih narodnih pesmi z melodijami ne samo za slovenski narod, ampak tudi za slovanski in neslovanski znanstveni svet. Naj pride skoro na svetlo!¹⁷⁷

Tri leta pozneje željo ponovi v *Slovenskem jeziku*, ko daje Slovincem za zgled »monumentalno zbirko, ki jo je začel izdajati 1935 Deutsches Volksliedarchiv pod vodstvom znanega strokovnjaka Johna Meiera. To delo naj bo tudi nova spodbuda, da se izdajo zbrane slovenske narodne pesmi z melodijami. Pesmi so seveda živele z melodijami, ki bodo novi dokaz umetniškega duha našega naroda, ali važni bodo tudi mnogi novi teksti, ki jih ni v Štrekljevi zbirki, in variante tudi k znanim pesmim.«¹⁷⁸

Še nekaj desetletij je bilo treba počakati, da se je začel uresničevati načrt, ki vsebuje veliko skupnega s temi Murkovimi predlogi. Gre pač za *Slovenske ljudske pesmi* pri Slovenski matici, pri kateri je doslej izšlo pet zvezkov.¹⁷⁹

b) Zgodovina slovenske folklorne pesmi

S slovenskimi folklornimi pesmimi je kulturni svet prvi seznanil Anastasius Grün (grof Anton Auersperg) s prevodom *Volkslieder aus Krain* (1850). Matija Murko je postal pozoren na zgodovinske vidike slovenske ljudske pesmi že na začetku znanstvene poti.¹⁸⁰ Vendar se je rojakom oddolžil z obravnavo na to temo šele na stara leta v Kovačičevem zborniku.¹⁸¹ S študijo predvsem želi dopolniti Vatroslava Jagića, ki je bil že leta 1876 v razpravi »*Gradja za slovinsku [t. j. slovansko] narodnu poeziju*«¹⁸² zbral »*historijska svjedočanstva o pjevanju i pjesništvu slovinskih naroda*«, toda prezrl slovenske vire, »dasi mu je bilo slovensko narodno pesništvo znano iz Vrazove in Korytkove zbirke«. Murkov poglavitni namen je opozoriti raziskovalce, »*naj iščejo sledove o slovenskem petju v raznih zgodovinskih virih, v listinah, sodnijskih aktih, kronikah, zgodovinskih spisih, pri pisateljih, posebno pri starejših pridigarjih itn. Posebno pomembni so uradni državni in cerkveni dokumenti, iz katerih se vidi preganjanje ljudskih posvetnih pesmi.*«¹⁸³

Matiji Murku je blizu hipoteza Petra Radicsa, »*da je prvi nabiratelj narodnih*

¹⁷⁷ M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 306.

¹⁷⁸ M. Murko, Indija slovenskih narodnih pesmi, *Slovenski jezik* 3 /1–2, Ljubljana 1940, 27: »Na tak ogromni znanstveni aparat, kakršnega nahajamo pri novi nemški zbirki, pri nas še ni misliti; tudi sama izdaja z uvodom in potrebnimi opombami bo neizmerno zaslužno in veliko delo.«

¹⁷⁹ I/1970; II/1981; III/1992; IV/1998; V/2007.

¹⁸⁰ M. Murko, Die slowenische Volksmärchen im Jahre 1895. ko je pokomentiral pisanje V. Bernika o romarski cerkvi sv. Valentina na Limbarski gori. Preseneča ga namreč, da v eni od pesmi Sv. Valentin in sv. Peregrin nastopata kot brata, čeprav sta živela 1000 let vsaksebi.

¹⁸¹ M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 300–307.

¹⁸² Vatroslav Jagić, Gradja za historiju slovinske narodne poezije, *RAD JAZU XXXVII*, 1876, str. 33–130.

¹⁸³ M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 300: »Spominjam se, da so

pesmi bil A. Bohorič, ... ker je kranjskim deželnim stanovom bojda daroval zbirko kranjskih cerkvenih in posvetnih veselih pesmi, ki se pa ni ohranila.«¹⁸⁴ Murko nato kronološko sledi dognanjem svojega časa o najzgodnejših spominih »slovenskega narodnega pesništva«, kakor sta začetka verza iz božične kolednice pri Primožu Trubarju (*Catechismus s dveima islagama* 1575), legendna pesem o Kristusu in svetnikih ter ogrskem kralju Matiji Korvinu kot o Kralju Matjažu, o čemer poroča furlanski zgodovinar Marcantonio Nicoletti sredi 16. stoletja. Najstarejšo kolednico za svete tri kraje nam je ohranil v svojem italijansko-slovenskem slovarčku *Alasia da Sommaripa*. V Kalobskem rokopisu iz leta 1651 je poleg cerkvenih pesmi zapisana legenda o sveti Uršuli. Glede na obravnavano tematiko Murko pohvali Valvazorja,¹⁸⁵ le da je zaradi obsežnosti njegove *Slave Vojvodine Kranjske* ustrezno gradivo težko dostopno¹⁸⁶ in obžaluje, da Slovenska Matica ni izdala monografije o njem izpod peresa Ivana Merharja.¹⁸⁷

Valvazor poroča s Krasa (II, 314), da je kaka nesrečnica rodila kačo namesto otro-

na začetku sedemdesetih let preteklega stoletja o mojih božičnih počitnicah žandarji pripeljali domov kolednike od Sv. Urbana pri Ptujju, ki so bili odšli celo v ljutomerski okraj.«

¹⁸⁴ M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 301.

¹⁸⁵ M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 302–303: Valvasor precej ironično poroča o žalovalkah pri mrtvih v Beli Krajini, posebno na Vinici, na Reki in primerja tako narekanje (shr. naricanje) pri Rimljanih, Grkih in drugih narodih. Piše o novoletnih in trikraljevskih kolednikih in o podobnem na svečnico, kaj pojejo otroci, ko zagledajo žerjave, zabavljico na račun nekega blejskega kaplana, in kar je najpomembnejše, o epski pesmi Pegam in Lambergar.«

¹⁸⁶ *Slovenki biografski leksikon*, 5 zv., 97: »Žalibog je ostala v rokopisu obširna nemška disertacija dr. Ivana Merharja o Valvasorju kot etnografu; posebno čudno pa je, da je tudi v slovenščino predelani del ostal v arhivu Slovenske Matice Dr. I. Merhar je objavil samo študijo Valvasor als Ethnograph in *Jahressbericht des k. k. Realgymnasium* in Triest, 1910, 26 str. Poleg tega je Merhar ocenil P. von Radicevo delo Johann Weikhard Freiherr von Valvasor, izdano l.1910 po Kranjski hranilnici, v *Ljubljanskem Zvonu* 1910, str. 117–19 z etnografskega vidika.«

¹⁸⁷ M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 301–302, v opombi pod črto: »Da ohranim nekaj spomina zaslužnemu kulturnemu delavcu, ki je padel v svetovni vojni, navajam iz odlomka njegovega pisma, ki mi ga je pisal bržkone v zimskem šolskem tečaju 1905/6, plan njegove monografije: Moje delo seveda še leži v miznici, ker je preobširno, da bi je kdo v celoti založil in izdal, ali doslej se mi ni hotelo do tega, da bi ga predelaval in prelival v slovensko obliko. Sedaj pa vendar mislim spraviti v *Zbornik Slov. Matice* prvi del, t. j. tisti, ki riše Valvasorja kot izobraženca in plemiča v razmerju k času in ljudstvu, s katerim se bavi, potem tudi kako je nabiral gradivo, kak namen je imel z njim in kaka je njegova kritika (to je od 28–95 str.moje disertacije; na 27 straneh sem napisal nekaj zgodovinski pregled o razvoju slovenskega narodopisja). V drugem 3 krat obširnejšem delu razpravljam o gradivu samem, kritikujem, zasledujem razvoj stvari v naslednjem 18. in večkrat tudi v 19. veku, kolikor so mi bili pristopni viri (od str. 96–412). Najprvo je govor o ozemlju in narodnosti ter jezikovnih razmerah dežele, po kateri se giblje V. kot etnograf, ter njegovo naziranje o teh deželah; kratka oznaka dialektoloških podatkov; tuji elementi na slov. ozemlju – nemške naselbine. Potem je obširnejša razprava o materialni etnografiji: nar. noše, dvor in hiša; opravila: poljedelstvo, domača obrt, trgovina kolikor spada v moj okvir, tu zlasti prometna sredstva; jed in pijača starega Kranjca. Duševna stran: značaj, šege in navade (zlasti svatbene!); narodni plesi etc.; pravni običaji (zlasti narodna avtonomija bivših isterskih občin, status občin!) Poslednji del se peča s folklorističnim gradivom, načenski pri bajeslovnih in praznoverskih poročilih do zagovorov, katero gradivo je, kakor sem že rekel,

ka¹⁸⁸ in Celjska kronika iz konca 16. ali začetka 17. stoletja omenja 'devico, prekleto od staršev, da je doli kača', čemur Murko vidi vzporednico pri Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmih, št. 127, 78, 79. Ista kronika v slovenskih folklornih pesmih pozna tudi motiv rojenic (de Royenicis), rekoč da o njih, t. j. o treh Parkah živi uvera in pesem med našimi (fides et cantilena inter nostrares), kar Murko primerja s Štrekljem (SNP, št. 608).¹⁸⁹ »To bi bila do sedaj znana poročila o slovenskih narodnih pesmih do 18. stoletja,«¹⁹⁰ pravi Matija Murko leta 1937 in našteva imena,¹⁹¹ ki so spodbudila evropsko romantično gibanje.

Že v tej razpravi Matija Murko omenja Pesem o deveti deželi (SNP, I, št. 577, 578), Indiji,¹⁹² podrobneje pa se ji je posvečal literarnemu zgodovinarju Francetu Kidriču v čast tri leta pozneje v članku »Indija slovenskih narodnih pesmi.«¹⁹³ Z njo želi slovenski literarni vedi dati zgled, kako lahko z Grafenauerjevo kulturnozgodovinsko in primerjalno metodo¹⁹⁴ prepričljivo dokaže, »da nismo brez pesniškega blaga starejših časov.«¹⁹⁵

Murko najprej reši dialektološko zagato kraške različice pesmi Indija komandija: *V žlici kašo kuhajo, / Sè sirom hiše belijo, / S pogačo jih pokrijejo / In skuto* jih orajhajo.* (SNP, št. 578),¹⁹⁶ nato predstavlja glavni vir (Epistola Presbyteri Johannis) za poznavanje Indije na zahodu v srednjem veku.¹⁹⁷ Predelovali so jo tudi v narodne jezike, posebno v nemških pesmih in povestih in prešla je tudi k Slovanom. Več čudes »Indije presbitera Janeza in tudi Aleksandrovega romana pa v naši narodnih pesmih ni. Marsikaj bi bilo našemu ljudstvu nerazumljivo.«¹⁹⁸ Murko nato pojasnjuje, kako se je pri nosilcih slovenske slovstvene folklore razvila slovenska predstava o Indiji,¹⁹⁹

najrevnejše! Sploh mislim, da sem v tej karakteristiki Valvasorjevi precej plastično narisal življenje starih Kranjcev v preteklih stoletjih (morda do sredine 19. veka).«

¹⁸⁸ Prim. Marija Stanonik, Janez Vajkard Valvazor in slovstvena folklorja v njegovem duhovnem obzorju, *Valvasorjev zbornik*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1990, 287–310.

¹⁸⁹ M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 303.

¹⁹⁰ M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 303.

¹⁹¹ M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 303: Rousseauja »s svojim evangelijem, naj se vrnemo k naravi«, Percyja s staroangleškimi baladami (1765), Ossiana, Herderja z njegovimi Volkslieder (1778), ki jih je Johannes Müller v drugi izdaji preimenoval *Stimmen der Völker in Liedern*, mlajše nemške romantike, posebno Jakoba Grimma, čigar pozornost za srbske ljudske pesmi je zbudil Jernej Kopitar.

¹⁹² M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 303.

¹⁹³ M. Murko, Indija slovenskih narodnih pesmi, *Slovenski jezik* III /1–2, 20–27.

¹⁹⁴ Zanjgo ga Matija Murko dvakrat pohvali. Prim. Matija Murko, Indija slovenskih narodnih pesmi, 26.

Isti, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 455.

¹⁹⁵ M. Murko, Indija slovenskih narodnih pesmi, 20.

¹⁹⁶ M. Murko, Indija slovenskih narodnih pesmi, 21.

¹⁹⁷ M. Murko, Indija slovenskih narodnih pesmi, 25: »V Indiji Janeza Presbitera obstajajo čudni ljudje (Psoglavci z enim očesom, šestimi rokami itn.), zveri, ptice (med njimi feniks), rastline (med njimi poper), reke, razni dragi kamni (živordeči rubin) itn.«

¹⁹⁸ M. Murko, Indija slovenskih narodnih pesmi, 25: »Kaj so bile mar krasne palače našemu kmetu, ko niti gradov svojih plemečev ni rad gledal, kaj bi naj počel z raznim dragim kamenjem in z drugimi neznanimi rečmi?«

¹⁹⁹ M. Murko, Indija slovenskih narodnih pesmi, 25: Naši pesniki iz ljudstva in med ljudstvom

bajni deveti deželi. Dopusča možnost, da je marsikaj od »teh slovenskih posebnosti« prevzeto iz katere od sosednjih (nemška, italijanska) literatur, prav tako je »marsikaj k obmejnim Slovincem moglo priti ustno.[...] Dandanes je že dobro znano, kako so razni motivi prehajali iz rokopisov in knjig od naroda do naroda, kako so se prenašali iz ust do ust. Ali zasluga pisateljev ostane, kako so sprejeto snov po svoje umetniški oblikovali. Tako so si tudi naši narodni pesniki, pevci in pevke ustvarili svojo Indijo, tako različno od Indije svetopisemskih apokrifov, romana Aleksandra Velikega in Epistole presbitera Janeza.«²⁰⁰ To je samo eden od številnih primerov, ki dokazujejo, »da ima naš narod na križišču raznih kultur kakor svojo slikarsko in glasbeno umetnost, tudi svojo starejšo književnost, ustvarjeno tekom stoletij in ohranjeno v narodnem pesništvu in drugi ustni literaturi, ki je še premalo zbrana in izdana.«²⁰¹

3. SRBSKA IN HRVAŠKA FOLKLORNA EPIKA

Joža Glonar v *Slovenskem biografskem leksikonu* lepo sledi Murkovemu postopnemu približevanju folklorističnim temam. V začetku študija bolj zadržano, zgolj ob etnoloških publikacijah, ki so mu prišle v roke v času njegovega izpopolnjevanja v Rusiji. Najprej se loti recenzij, npr. o poljskem prevodu srbske folklorne epike (boj na Kosovem²⁰², o izdaji beloruskih in maloruskih narodnih pesmi,²⁰³ piše o ruskem časopisu *Etnografičeskoje obozrenije*²⁰⁴ in iz ruskih časopisov povzame etnološko notico.²⁰⁵ Po trditvi Ivana Grafenauerja je Murko delovno metodo za proučevanje snovne ljudske kulture kmalu prenesel na raziskovanje srbsko in hrvaško epiko. Na mednarodnem zgodovinskem kongresu v Berlinu 1908 je predaval o bosanski mohamedanski epiki, ki jo je bil raziskal po knjižnih virih. Predavanje je vzbudilo splošno pozornost in iz Anglije je prejel vprašanje, kje bi se našlo še kaj več o tem problemu. »To zanimanje,« pravi Murko²⁰⁶ »je dalo meni samemu pobudo za daljni študij ljudske epike, najprej muslimanske, pozneje tudi krščanske v Bosni in Hercegovini.«²⁰⁷ Kot profesor v Leipzigu je zbudil s svojimi poročili o srbski in hrvaški epiki ter nekaterimi primer-

ter pevci in pevke, ki so pesmi spreminjali, niso bili tako skromni, da bi bili zadovoljni z rdečimi jagodami, imeli so višje cilje in si želeli tudi bolj domačih dobrin. Med pesniki so bili nadarjeni ljudje iz preprostega naroda, posebno muzikanti, ki so skrbeli tudi za besedno zabavo, kakor še dandanes na svatbah, in veseli vinski bratci, ki so kratkočasili sebe in svojo družbo, v srednjem veku potujoči študenti (vaganti), v poznejših stoletjih izgubljeni študenti, organisti ali tudi duhovniki in drugi izobraženci so lahko peli v duhu svojega ljudstva, ali mu vsaj posredovali višjo literaturo v pripovedovanjih in pridigah.

M. Murko, Indija slovenskih narodnih pesmi, 26: »Tako so naši pesniki in pevci postavili apostole po domače ali pesniški v naše polje, na visoko goro in vinske gorice, na naše vodé, sv. Tomaža v Indiji pa tolažijo s čudovitostmi, katerih si želi naš kmet v deželi, kjer ne kopljejo in ne orjejo, pa vsako leto trikrat ali dvakrat žanjejo (v večini pesmi pšenico), kjer ni dežja, snega in toče, ali dovolj rose.«

²⁰⁰ M. Murko, Indija slovenskih narodnih pesmi, 26.

²⁰¹ M. Murko, Indija slovenskih narodnih pesmi, 27.

²⁰² Ljubljanski zvon 1889, 575–6.

²⁰³ *Archiv für slavische Philologie* 12, 1889, 540–549.

²⁰⁴ *Archiv für slavische Philologie* 12, 1889, 557–559.

²⁰⁵ *Archiv für slavische Philologie* 12, 640.

²⁰⁶ Matija Murko, *Spomini*, 140.

²⁰⁷ I. Grafenauer, Matiji Murku v spomin, 202.

jalnimi opazkami tako osuplost, da je odličen poznavalec starofrancoske epike, prof. Philipp August Becker izjavil: »Če bi bili vi pred petdesetimi leti o tem takole predavali, bi vas bili proglasili za norca.«²⁰⁸

Sintezo vsega tega dela in ugotovitev s terena je nameraval že izdati že davno prej, vendar se je je mogel lotiti in jo končati šele v visoki starosti.²⁰⁹ Po besedah poznavalcev delo »ni samo opis potovanj iz let 1930, 1931, 1932, ampak je vanj zajeta vesoljna problematika predmeta. Kar nepregledni niz vprašanj, ki jih izziva, je Murko v njem ne le postavil, ampak ponajveč tudi rešil. Po množini gradiva, ki ga obsega, bo ostalo delo še v prihodnosti temeljno pomagalo za proučevanje srbsko-hrvatske narodne epike.«²¹⁰ V njem je zavrnil delitev ljudskih pesmi po Vukovem izrazoslovju (junačke, ženske, polomoške), kajti po njegovem je srbske in hrvaške ljudske pesmi mogoče pravilno deliti le na lirske in epske.²¹¹ Sistematično poroča o rokopisnih in tiskanih virih vse do njegovega časa. Tudi poglavje o glasbilih prinaša nova terenska odkritja. Posebno poglavje je posvečeno še malo znanemu petju brez glasbila.

a) Njeni nosilci

Murko je leta 1930–1932 že sedemdesetleten potoval po številnih pokrajinah stare Jugoslavije. Zelo pomemben je bil njegov obisk dalmatinskih otokov, kjer so se predvsem ohranile v slovstvu malo znane epske pevke in med njimi se mu je posrečilo izslediti štiriinosemdesetletno pevko Asanaginice. To slavno balado sta uvedla v svetovno poezijo Herder in Goethe. Od leta 1846 je na podlagi izjave Vuka Karadžića veljalo, da se je med ljudstvom izgubila.²¹²

Pevci so praviloma staroselci, vendar pa tudi doseljenci. Nagnjenost za petje se podeduje, učijo se ga ne le v družini, tudi v okolici, ostajajo mu zvesti tudi po začasnem bivanju v tujini. Presenetljivo je, da se pevci malo naučijo pesmi od drugih ljudi,

²⁰⁸ M. Murko, *Spomini*, 169–170.

²⁰⁹ Med drugo svetovno vojno je s svojimi pomočniki napisal svoje življenjsko delo v češkem jeziku in je izšlo v hrvaškem prevodu Jelke Arneri in dr. Ljudevita Jonkeja pri JAZU v Zagrebu tik pred pisateljevo smrtjo (dotiskano 1951) z naslovom *Tragom srpskohrvatske narodne epike ...*, posvečeno je spominu v narodnoosvobodilni vojski padlemu Murkovemu sinu in sodelavcu inž. Stanku Murku.

²¹⁰ I. Grafenauer, Matiji Murku (1861–1952) v spomin, 201–204.

²¹¹ M. Murko, *Spomini*, 238–239.

²¹² M. Murko, *Spomini*, 228–229: »Ta moja potovanja so trajala v celoti približno osem mesecev [...] Potoval sem po krajih, kjer po več tednov nisem videl železnice, zato pa so mi kaj dobro rabili na takšnem ozemlju močno razširjeni avtomobili in avtobusi. Potoval sem tudi s parniki in nekoč sem si bil naročil celo poseben motorni čoln. Jahal sem tudi na konju in mežu, kar je bilo zame posebno naporno. K uspehu mojih potovanj so mnogo pripomogle moje skušnje iz preteklih let, ki so mi omogočile delo z mojimi pevci, bistrimi ljudmi, ki jim ne imponira kdor koli. Povsod sem bil deležen pomoči uradov, ki so mi pevce priporočali in dovajali. Posebne uspehe sem dosegal v krajih, kjer je bil uradnik Črnogorec. V muslimanskih mestih sem iskal pomoči predvsem županov, toda pogosto so mi pomagali srednješolski profesorji srbohrvatskega jezika, učitelji, duhovniki in tudi drugi izobraženci. Pevci so prihajali sami, ker so tekmovali za svojo slavo, toda najbolj je nanje učinkovalo, da smo jih fotografirali in vzorec njihovega petja fonografirali, tako da so mogli sami sebe poslušati. Za to sem imel prav dobra pomočnika v svojih sinovih dr. Vladimiru Murku, ki me je spremljal na začetku mojih potovanj, in v kandidatu inženirstva Stanku, ki je bil moj uspešni pomočnik na vseh preostalih potovanjih.«

večinoma jih jemljejo od pevcev in iz knjig, tudi iz šolskih beril.²¹³ Pomagajo si s pesmaricami.²¹⁴ Navadno zadošča, da pesem slišijo le enkrat, in jo že upajo zapeti sami. Ne morejo navesti natančnega števila pesmi, ki jih znajo, saj jih tudi pozabljajo in se učijo novih. Pesmi so se začeli učiti v mladosti, v otroštvu, večina jih je začela peti javno v obdobju med 10 in 20 leti.²¹⁵ Najrajši pojejo stare pesmi o kosovski bitki ali nove o bojih v drugi polovici 19. stoletja. Sledijo kratki življenjski portreti posameznih pevcev iz posameznih krajev in poglavje o slepih pevcih in pevkah.²¹⁶ Toda »kljub bogastvu narodnih pesmi« Murko ugotavlja, da na področju srbskega in hrvaškega jezika »ni bil ustvarjen večji narodni epos«.²¹⁷

Murko sešteva, s koliko pevci se je bil seznanil, navaja številke po posameznih pokrajinah,²¹⁸ njihovo starost, po desetletjih in pokrajinah. Iz tabele se vidi, da največ pojejo moških od 30–40 let,²¹⁹ pri čemer noben stan in poklic nista izvzeta. Večinoma so z vasi, praviloma kmetje. Pogosto so med pevci vaški veljaki, kar je dokaz njihove inteligence, sposobnosti in tudi ugleda, ki ga jih veliko uživa.²²⁰ Nagibi, zakaj pojejo, so različni. Pevci pojejo, da razvedrijo sebe in okolico. Ponavadi zato ne prejmejo nikakršne nagrade, pojo za slavo, zato jih publika pogosti s kavo, čajem, žganjem in drugo pijačo.²²¹ Epsko petje je bolje ohranjeno v nepisnem okolju, toda neprimerno ga je imenovati »umetnost nepisanih«. Murko odklanja utvaro, da so bili ti pevci praviloma ali večinoma slepci: »Čudno je, kako so se mogli takšni nazori, nasprotujoči resnici, vzdržati dolgo tudi v tujih slovstvih.« Presenečeno odkriva, da številni pevci niso nepismeni, ampak imajo, predvsem tisti iz Srbije in Črne gore, vsaj osnovnošolsko izobrazbo, nekateri tudi srednjo in visokošolsko.²²²

Pevci so statistično obdelani tudi glede na veroizpoved.²²³ Murko se je trudil srečati s čim več muslimanskimi, katoliškimi in pravoslavni pevci, prestreči njih petje in zbrati podatke o tem, kaj, kje, kako in kdaj prepevajo, kako spreminjajo stare pesmi in kako ustvarjajo nove, zlasti v Hercegovini in v sosednji Črni gori, kjer se je v obmejnih krajih še ohranilo epsko življenje. Posebno pomembno vprašanje je tudi bilo, kako epske pesmi izginjajo.²²⁴

Ni čudno, da sta romantičnemu naziranju o »ljudstvu–pevcu« podlegli tako imenitni osebi, kot sta črnogorski pesnik Petar Petrović Njegoš in Medo Pucić, saj je dolgo veljalo tudi v znanosti. Vendar se je sčasoma tudi pri Srbih in Hrvatih prebil na površje nazor, da so ustvarjalci besedil folklornih epskih pesmi nekateri posamezniki, pogosto kar pevci sami. V nasprotju z vrhunsko poezijo, ki prihaja v razne antologije, za tovrstno ustvarjanje obstaja drugačna zakonitost. Murko ugotavlja: »Uspeh takšnih

²¹³ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 64–66.

²¹⁴ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 69–70.

²¹⁵ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 66–67.

²¹⁶ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 206–217.

²¹⁷ M. Murko, *Spomini*, 238–239.

²¹⁸ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 60.

²¹⁹ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 63.

²²⁰ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 61.

²²¹ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 62.

²²² M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 63–64.

²²³ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 62–63.

²²⁴ M. Murko, *Spomini*, 142–143.

pesnikov se kaže v tem, da se njihove pesmi prevzemajo.« Po njegovih izkušnjah je pogoj za nastanek pesmi vselej kakšen večji dogodek, ki so ga pevci sami doživeli²²⁵ ali o slišali o njem.²²⁶

Zbiralci folklornih pesmi pred Murkom so pod vplivom romantičnega naziranja, ki sta mu poleg Jakoba Grimma pripadala tudi Jernej Kopitar in Fran Miklošič in drugi, verjeli, da si je vsak narod stvaril, kakor jezik, pravo, šege, tudi svoje narodne pesmi 'iz svojega narodnega duha'.²²⁷ »Govorilo se je torej tudi o nekem mističnem postanju narodnih pesmi, ki jih je ustvaril in pel ves narod, torej 'das singende Volk', kar so Hrvatje in Srbi predelali v 'narod pevač'. Danes vemo, da so tudi narodne pesmi stvarjali umetniki med narodom in da so jih tudi peli za to posebno nadarjeni ljudje.«²²⁸

b) Razmerje med epsko pesmijo in prozo

Matija Murko se s to temo odziva na stališče M. S. Filipovića, da »pravljica« nadoomešča epsko pesem v krajih, kjer ta upada. Glede na izkušnjo že iz leta 1912 je njegovo stališče drugačno. Tedaj je v Mostarju poslušal delno šolanega pevca, ki je veliko pripovedoval, vendar je ponekod tudi pel, v glavnem ob opisih deklice in konja, ker so mu loci communes teh opisov olajšali petje. Vendar iz tega ne smemo izvajati sklepa, da pesem prehaja v prozo, trdi Matija Murko. Že tedaj je namreč opozoril, da veliko pevcev ne samo opeva junaška dela, ampak o njih tudi pripovedujejo, da pa nekateri ne znajo le pripovedovati. Saj je že Andria Kačić Miošić mešal poezijo s prozo in upošteva spomine vojvode Kuča Marka Miljanova je v Črni gori več takih primerov. Filipović sam navaja, da mu je neki pevec iz okolice Skopja pripovedoval dolgo povest o Kraljeviću Marku, ki jo je imenoval »pesem«, a Filipović in njegova družba »pravljica«. V dolgotrajnem prerekanju so vsi navzoči kmetje trdili, da sta zanje »pesem« in »pravljica« eno in isto, to je, da se o istem motivu lahko poje (pripoveduje »u red«, tj. v verzih) in pripoveduje, pač glede na priložnost. Še več, trdili so, da je zanje dober pevec najprej dober pripovedovalec, da tisti, ki ne zna pripovedovati, ne zna niti peti. Pevec iz druge vasi je pel zelo lepo začetek pesmi o odhodu v boj na Kosovo, in je nato zelo natančno povedal vsebino drugega dela pesmi, ki je ni mogel odpeti, ker je bil sam in v njegovem kraju je bilo za ta del treba vsaj dve skupini po dva pevca. Filipović je zvedel od njega, da se vsaka pesem lahko tudi pripoveduje, tj. da se vsak epski motiv more prikazati »so laf« (v prozi) in »so pesem« (v verzih). Odvisno je od okoliščin, kateri način se uporabi: kadar je bolj slovesna družba in kadar se pije, se poje, kadar se ne pije ali kadar se ljudje srečajo čez dan mimogrede, se pripoveduje.²²⁹

Na zgražanje G. Gesemanna, ki svari pred kakim »kukavičjim jajcem pripovedovalcev in izdajateljev« zaradi prekrivanja pripovedi in pesmi z enako vsebino, predlaga Matija Murko s sklicevanjem na gradivo Frana Ivaniševića na take pojave drugačno gledanje. Kadar v družbi ni pevcev, se najde »govoruša veseljak«, ki pripoveduje vse sorte »dogodivščine, pripovedi, pravljice in basni«. Ljudstvo to z eno besedo imenuje »pripovist ili pripovitka«. Na koncu ene od objavljenih zgodb je tudi ena v verzih

²²⁵ M. Murko, *Spomini*, 240: »Med junaki, ki so sami opevali svoja dejanja, se navaja iz balkanske in svetovne vojne Jusuf Mehonjić.«

²²⁶ M. Murko, *Spomini*, 240.

²²⁷ M. Murko, *Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami*, 39–41.

²²⁸ M. Murko, *Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih*, 303–304.

²²⁹ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 271.

(Ženitev mušice in komarja). Podobni verzificirani primeri se najdejo med šalami in satirami na sosede. Tako obstajata v epiki ena poleg druge poezija in proza, vendar med ljudstvom, ki še živi v epski lupini, vsekakor prevladuje oblika pesmi ali vsaj ritmična proza. Že v znamenitem predavanju na mednarodnem kongresu zgodovinarjev v Berlinu leta 1908 je Murko navedel primer iz Slavonije, kako si mlad vojak, kaplar v Varaždinu, in njegova žena dopisujeta v lepih verzih. Na potovanju po klasičnem ozemlju folklorne epike, v Hercegovini, je leta 1912 pogosto poslušal, kako so si o vsem pripovedovali v pesmih; še pritožbe deželni vladi v Sarajevu so pisali v desetercu. O hercegovskih katoličanih je zvedel, da jim kaj pomeni edino pesem (»kar je pesem, to gre, proza nikdar«) in celo, da bi bilo treba knjige za ljudsko prosvetljevanje tiskati v desetercu. Tudi na zadnjih potovanjih je Murko ugotavljal, da med ljudstvom še vedno živi pripovedovanje v verzih, celo kar zadeva politiko.²³⁰ Pri Srbih in Hrvatih so se prav tako ohranila razna pričevanja o tem, da šele po vseh vrstah poezije pride proza, kakor je to bilo na primer pri starih Grkih.²³¹

c) Ženske – kot nosilke epske tradicije

Murkove ugotovitve o tem vprašanju slonijo na neposrednih terenskih opazanjih, zato jim je težko oporekati, še posebno prepričljivo je njihovo sociološko utemeljevanje. Matija Murko je pevke epskih pesmi našel med kmeticami in meščankami pa tudi v višjih družbenih krogih. Kako so se mogle v vseh teh krogih širiti od ust do ust večkrat zelo dolge epske pesmi? Murko odgovarja, da so si bile vse ženske zelo blizu – na isti stopnji patriarhalne kulture in se niso smele niti učiti brati in pisati. Socialni položaj žene v Dalmaciji ni bil veliko boljši kot na Balkanu sploh; pri razmeroma visoki kulturi dalmatinskih mest je imelo to še posebne vzroke: pismenost je bila za ženske nevarna, kajti »daj ženski pero v roke, bo uničila sebe in rod, pisala bo ljubezenska pisma (tega so se starši, ki so hoteli hčerke možiti po svoji volji, posebno bali) ali pa ena drugi.«²³² Take ženske niso smele v mladosti peti nikakih ljubezenskih pesmi, ponekod niso pele niti v cerkvi na koru; 'pisma' ali 'pjesma' je bila zanje samo epska pesem o protiturških in drugih junakih. Pele so iste pesmi kakor moški, vendar so dajale prednost pesmim o ženitvah ter baladam in romancam iz ženskega življenja.²³³

Murko to stališče nazorno prikaže na slovenskem gradivu. Razumljivo je, pravi, da so Mlado Bredo, Mlado Zoro, Lepo Vido in druge pesmi o ženski usodi pele ženice. Toda že omenjeni Franc Kramar je leta 1910 zapisal iz ust Katarine Zupančič med drugim tudi Pegama in Lambergarja.²³⁴ Čeprav se Murko zaveda, da je prehitro posploševanje nevarno, se mu na tej podlagi zastavlja vprašanje, »kako in kdaj so prišle

²³⁰ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 271–272: »Tako je bil tiskan v desetercu v obsežni knjižici tiskan program kmečke klerikalne stranke v Dalmaciji, v desetercu se agitira na volitvah v Srbiji in drugod, v desetercu se širi krščansk gibanje med Srbi in propagira sokolstvo v Hercegovini.«

²³¹ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 271–272.

²³² M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 305: »Tako sem našel še l. 1932 na Hvaru 74-letno pevko, mater kanonika, ki tudi ni znala pisati, dasi je njen oče na Visu imel večjo ladjo (brod), ki je vozila v Benetke in Dubrovnik.«

²³³ M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 305.

²³⁴ M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 303–304: »... torej junaško in ne žensko pesem po terminologiji Vuka Karadžića, ki danes seveda tudi za srbsko-hrvaške narodne pesmi ni več na mestu.«

žene do tega, da pojejo pesmi tudi o takih junakih, kakor sta Pegam in Lambergar, in gotovo tudi o drugih bojih, posebno o turških«. Murko sam odgovarja nanj z naslednjim premislekom:

»Pesmi o naših junakih turških bojev so vendarle morale nastati med njimi samimi, v njihovi sredini, med njihovimi 'hlapci' in vojščaki, ki so jih tudi peli med seboj, da slavijo, hrabrijo in kratkočasijo svoje vodje in sebe, in te pesmi so potem dalje širili v narodu, ali bolje rečeno med našim ljudstvom. Tako so mogle pripovedne pesmi o junakih preiti tudi k ženam, ki so itak pele balade o tragičnih usodah svojih sester v dobi turških in drugih bojev. Narodno pesništvo pa je propadalo in se nazadnje izgubilo pod vplivom kulture višjih stanov in drugih narodov, kar velja posebno za Slovence tudi na drugih poljih narodnega življenja. Čitati in pisati so se najprej in v začetkih skoraj izključno učili le moški, ki so tudi največ zahajali v tuji svet. Narodna pesem pa je bila lepa literatura analfabetov. Je torej popolnoma naravno, da so žene, ki so sploh bolj konzervativne, ohranile dalje tudi narodne pesmi kakor nošnje, navade in druge narodne posebnosti. Tako smo imeli tudi pri nas še redko priliko opazovati, kako so narodne epske pesmi o junakih izumirale med ženami in danes že izumrle.«²³⁵

Murko utemeljuje svojo trditev z izkušnjami ob dalmatinskih pevkah, ki so mu pele epske pesmi brez spremljave instrumenta bolj na način recitiranja ali pa jih v lepih verzih zelo hitro pripovedovale. Govori se torej, da »pivaju (pjevaju) i kazivaju«, kakor v srednji visoki nemščini 'singen und sagen'.²³⁶

Folklorne pesmi so prihajale tudi pri Hrvatih in Srbih večkrat iz višjih krogov, tudi muslimanskih (mohamedanskih), kajti gospoda je bila v Dalmaciji in drugih bivših turških krajih muslimanska, pri njej so služila krščanska dekleta in žene ali hodi-le k nji na delo. Tako so se lahko naučile od gospode tudi muslimanskih pesmi. Matija Murko svoje pojasnilo podkrepi z razlago o nastanku²³⁷ slavne²³⁸ Hasanaginice in vlogi žensk pri njeni ohranitvi med ljudstvom do njega dni. V prvi Vukovi izdaji *Srpske narodne pjesme* je še ni, pač pa jo je Vuk Karadžić uvrstil v drugo izdajo iste zbirke leta 1846. Obveljalo je stališče, da je odtlej med ljudmi ni več. Zato je bilo veliko presenečenje objava njene različice, kakor jo je po spominu na poslušanje od svoje babice na začetku devetdesetih let devetnajsega stoletja zapisal kipar Ivan Meštrović in jo je v spomin na Goethejev jubilej leta 1932 objavila zagrebška Nova Evropa. Osuplosti je še istega leta napravil konec Matija Murko, »ker se mi je posrečilo na otoku Šipanu (nad

²³⁵ M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 303–304.

²³⁶ M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 304–5.

²³⁷ M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 305–6: »Nastala je v kraju, kjer se dogodek vrši, torej na bivši avstrijsko-turški meji v okolici Imotskega, ki je bil do l. 1717. turški, in se je največ ohranila med dalmatinskimi Hrvati.«

²³⁸ M. Murko, Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, 305–6: »... natisnjena l. 1774, v *Viaggio in Dalmazia* Italijana Alberta Fortisa, katere prevod je Goethe natisnil v Herderjevih *Volkslieder* (1778) in prevzel v svoja dela (od l. 1789. naprej), tako da je ta 'moralška' balada prva zanesla v svet slavo srbsko-hrvaške narodne poezije in bila nešteto krat prevedena v razne jezike, seveda tudi slovanske. Vuk Karadžić te pesmi, katero mu je kazal Kopitar, da ga pregovori, naj zbira narodne pesmi, med narodom ni mogel najti.«

Dubrovnikom) najti 84-letno izvrstno pevko Pavlo Kuvelič, ki mi je na moje največje iznenadenje zapela tudi *Asanaginico*.«²³⁹

č) Jezikovna tekstura

Murko je pri delu na terenu zavestno posvečal veliko pozornost pevcem in njihovem podajanju, npr., kako pevec posluša svoj glas ali kako se obnaša pri petju in v raznih drugih trenutkih, pri razgovoru, pri delu, v raznih legah ipd.²⁴⁰ Življenje srbske in hrvaške folklorne epike ponazarjajo, pojasnjujejo in dopolnjujejo njegove številne fotografije. Matijo Murka je najbolj presenetilo, da pevec isto pesem že po nekaj minutah poje²⁴¹ drugače; to pomeni, da »so se vsi naši tiskani teksti le enkrat tako peli ali narekovali, da so vsi pravi pevci do neke mere improvizatorji in znajo pesem izboljšati ali poslabšati. Našel sem celo pevca, ki je prvi verz pri nareku, poskušnji in petju v fonograf prepeval vsakokrat drugače.«²⁴² Pevci po Murkovem prepričanju niso le improvizatorji, ki bolj ali manj dodelujejo posamezno pesem, ampak so tudi pesniki, ki sestavljajo nove pesmi, ponavadi o kakem dogodku ali povezujejo nove motive z znanimi epskimi junaki.²⁴³ Improvizacija je poglobljena lastnost pevcev, pri čemer sproščeno uporabljajo vsebinske in formalne sestavine starejših pesmi. Prav tako nastajajo nove pesmi s kontaminacijami. Na raznih pesmih je opaziti močan vpliv javnega mnenja na ustvarjanje in vsebino epskih pesmi, ki so jih v Črni gori celó uradno cenzurirali. Nastanek ciklusov raznih pesmi se pojasnjuje s priljubljenostjo tudi manj pomembnih junakov, ki so imeli svoje pevce, si jih držali ali jih našli v svoji okolici.²⁴⁴

Ivan Grafenauer je do improvizacije na ravni jezikovne teksture hudo zadržan. Zato pohvali Murka, ki se je bil pripravljen popraviti, če je prišel do spoznanja, da se je v kaki svoji trditvi preneglil.²⁴⁵ Murku očita, da je prehitro prenašal maniro poklicnih pevcev na pevke, ki pojejo samo v domačem krogu. Nasproti Bećirovi metodi ustvarjanja pesmi s pomočjo stalnih formul (*loci communes*) najde potrditev za svoj prav pri hvarškem pevcu Miličiću, ki je malo spremenil besedilo, ko je pel Kačićevo pesem *O ženitvi Sibirjanina Janka*. Grafenauer zagotavlja, da bi se ob ustvarjanju »po Bećirovi ohlapni metodi« nobena stara baladna pesem ne bila mogla ohraniti; tudi *Asanaginica* bi se bila v 150 letih vsepovsod do nespoznanja popačila.²⁴⁶ To še toliko bolj drži za slovenske razmere:²⁴⁷ »Trditev, da 'vsak dober narodni pevec pripovednih

²³⁹ M. Murko, *Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih*, 305–6.

²⁴⁰ M. Murko, *Spomini*, 243.

²⁴¹ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 59: »Za recitiranje uporablja Vuk Karadžić le izraz 'kazivati', od tod 'kazivač' za moške pevce. Pevke so v Dalmaciji 'pivačice, pjevačice i kazivačice'.

²⁴² M. Murko, *Spomini*, 142–143.

²⁴³ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 70–71.

²⁴⁴ M. Murko, *Spomini*, 240.

²⁴⁵ I. Grafenauer, Matiji Murku v spomin, 204–205, opomba 12: Zgled za to navaja Ivan Grafenauer Murkovo stališče o Bećiru Islamoviću iz Bihaća. Leta 1909 je na podlagi njegovega petja izvajal veliko daljnosežnejše ugotovitve ('/P/evce svoje pesmi močno spreminja in do neke mere na novo ustvarja, pri čemer je odvisen od svojega razpoloženja, okolice in časa'), kakor si je ob isti osebi to dovolil desetletja pozneje. V terensko preverjeni monografiji o srbski in hrvaški folklorni epiki.«

²⁴⁶ I. Grafenauer, Matiji Murku v spomin, 204–205, opomba 12.

²⁴⁷ I. Grafenauer, Matiji Murku v spomin, 205, opomba 12: Zapisovalec Fr. Kramar se je čudil

pesmi je več ali manj improvizator' za slovenske pevce in pevke načelno ne velja, ker ti pojo, če le mogoče, vsaj v dvoje in drug drugega s svojim znanjem podpirajo.«²⁴⁸

d) Kontekst

Murko je že v prvi fazi svojega raziskovalnega dela, ob slovenski »narodni pesmi« nagovarjal terenske sodelavce, naj zasledujejo, kako »narodna pesem živi [...] Opisujejo se naj plesi, šege in navade, pri katerih se pesmi pejejo.« Glede na študij konteksta zelo daljnovidno sklene: »Sploh naj skupaj hodita muzik[olog] in etnograf.«²⁴⁹ V skladu z metodologijo, ki je upoštevala rabo besede v zvezi s konkretnimi življenjskimi okoliščinami, je Murko z velikim užitkom nemškimi bralcem prenesel razlago, da na Slovenskem novoletne pevce in muzikante imenujejo kolednike in da se ime izvaja iz besede koledar.²⁵⁰ Podobno ga navduši opis šege, kako so do nedavna na Kranjskem hodili pevci od sv. Miklavža do svečnice nabirat denar za oltarne sveče, pri čemur se mu takoj utrne podobnost s »Stern-singerin na Nemškem. Toda že Valvasor poroča, da je pri posameznih skupinah prišlo do nerodnosti in tekmovalnosti, zato so škofje to šego leta 1804/5 prepovedali. Na Gorenjskem se je šega ohranila do prve četrtine 19. stoletja, v komendski fari do leta 1850.

Prepričan je, da je treba »biologijo [...] južnoslovanske narodne epike« študirati na kraju samem, v njenem avtentičnem okolju, ga je zgodaj napotilo na teren.

Murkovi članki, objavljeni v romanskem,²⁵¹ germanskem²⁵² in slovanskem²⁵³ svetu, dokazujejo, kolikšnega pomena je bil njegov študij tedaj še žive južnoslovanske narodne epike za sorodne znanosti.²⁵⁴ Nenavadno sodoben, njegova dognanja čisto v skladu s sodobno slovstveno folkloristiko. Ko išče poročila o kraju, času in funkciji ljudskega petja, pravi, da je to »umetnost za manjše družbe na deželi in za resne družbe tudi v mestu« in odbijajo ga »turneje epičnih pevcev po šolah in še bolj po tujini« in »turnirji epičnih pesmi, ki so se razpasli po prvi svetovni vojni, nikakor niso

Katarini Zupančič iz Vinjega v Šentelenski fari, ki mu je bila zapela kar 106 pesmi, med njimi mnogo pripovednih, češ »kako more taka preprosta ženska, kot je bila ta Katra, toliko in tako dolge pesmi tako gladko na pamet znati...« Murko ga je zavrnil, kar z besedami, ki jih je pozneje dobesedno ponovil glede Meštrovića, in s sklicevanjem na Bećirjevo petje (*Etnolog* 1947, 1929, 36 (= Matyáš Murko, *Rozpravy z oboru slovanského národopisu*, V Praze 1947, 168). »Čisto narobe je bilo tudi, da je Murko svoje po Bećiru ustvarjeno mnenje brez stvarne osnove kar apriorno prenesel tudi na pevce in pevke slovenskih pripovednih pesmi.«

²⁴⁸ I. Grafenauer, Matiji Murku v spomin, 204–205, opomba 12: »Sam sem to slišal na Ihanškem; Maroltu pa je povedala pevka Lepe Vide v Hrašah pri Lescah Šmonova Lenka, da so 'dolge pesmi nekdanj pele tako, da je enkrat ena, enkrat druga poprijemala – t. j. pela vodilni glas – in da so pevke vse pesmi znale iz glave, imele so jih pa tudi zapisane' (I. Grafenauer, Lepa Vida, 83 s. op. 6).«

²⁴⁹ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, 31.

²⁵⁰ M. Murko, Die slovenische Volkskunde im Jahre 1895, 94–96.

²⁵¹ Matija Murko, L'état actuel de la poésie populaire épique yougoslave, *Le Monde Slave* II, 1928, 321–51. To je naslov predavanja na Sorboni v maju 1928. Razširjeno je kot uvod publikacije *La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle*, Paris 1929.

²⁵² Matija Murko, Neues über südslav. Volksepik, *Neue Jahrbichte für das klassische. Altertum, Geschichte und deutsche Literatur*.

²⁵³ Matija Murko, Nynější stav jihoslovanské národní epiky, *Národopisný věstník českoslov.* 22, 1–19.

²⁵⁴ J. Glonar, Murko Matija, 169–175.

bili v duhu intimne ljudske umetnosti.«²⁵⁵ V tem je že doživljal folklorizem, ne da bi pojav sam poimenoval s tem terminom. Zanj gre tudi ob pojavu profesionalnih pevcev folklorne epike. »Nova profesionalnost se je razvila po prvi svetovni vojni zaradi propagiranja epskega petja, posebno na pevskih natečajih, vendar je bilo zanimanje za potujoče pevce kratkotrajno.«²⁵⁶

4. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Murkovi napotki za zbiranje slovstvene folklore vseh vrst se ujemajo s Štrekljevo Prošnjo za narodno blago iz leta 1887.²⁵⁷ To vprašanje nekoliko podrobneje obdela v prvi številki Časopisa za zgodovino in narodopisje, kjer razmejuje strokovne pristojnosti slovstvenega folklorista in jezikoslovca in znova trdno zastopa stališče, da le-ta »za svoje preiskave sme rabiti le res narodno govornico v dobro zapisanih narodnih pripovedkah, pravljicah, bajkah in pregovorih.«²⁵⁸

K. Štrekelj je hotel po *Slovenskih narodnih pesmih* izdati še pripovedke, bajke, pregovore in reke, uganke, kletve, psovke, vraže in enako narodno blago in neizdano gradivo njegovih pesmi? Tudi naš najboljši nabiralec F. Kramar je poleg pesmi zbiral 'pravljice in drugo gradivo'. Mnogo takega gradiva je pri nas že izgubljenega, ali marsikaj bo se še dalo zapisati ali pa najti v starih rokopisih, knjigah (posebno kalendarjih) in časopisih. Naša 'narodna proza' je na vsak način preveč zanemarjena. Dela ostane še torej jako mnogo, ako hočemo izdati vse naše narodno blago, da spoznamo sam sebe in da nas drugi prav spoznajo.²⁵⁹

To so besede Matije Murka, menda edine, ki se načelno nanašajo neposredno na slovensko slovstveno folkloro v prozi. Kot nalašč za Jakoba Kelemina, ki je ta čas že moral pripravljati dotlej edino sumarno zbirko slovenskega folklornega pripovedništva *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*.²⁶⁰ Morda pa je nanj Murko vendarle vplival z idejo o »*nekakih regestah*« v Naukih za Slovence.²⁶¹ Ponuja se vprašanje, kako da Murko sam ni napravil kaj več na tem področju, še posebno, če upoštevamo svojevrsten dokaz zanimanja zanj še izza njegovih študentskih let. Ferkov arhiv v Gradcu hrani povedko o Kralju Matjažu pod goro. Obnova-priredba v nemščini je izpod peresa še dijaka ali študenta mladega Matije Murka.²⁶²

Murko obdela še ustrezne objave v Domu in svetu leta 1895, med katerimi je za tukajšnji krog seveda omembe vredno razglabljanje, od kod ime Črna gora za današnjo Ptujsko goro ali poročilo o topografsko-zgodovinski skici Matije Slekovca o gradu Wurmberg pri Ptuj na Štajerskem, od koder je slovenska povedka o zmaju (lintvern) in mitološkem bitju »Krsnik«. Med drugim, če se bliska brez groma, se reče: »krsniki

²⁵⁵ M. Murko, *Spomini*, 38–239.

²⁵⁶ M. Murko, *Tragom hrvatsko-srpske narodne epike*, 62.

²⁵⁷ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 133.

²⁵⁸ M. Murko, Frjanovo, 208–209.

²⁵⁹ M. Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi, 53.

²⁶⁰ *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*. Z mitološkim uvodom uredil Jakob Kelemina. Celje 1930.

²⁶¹ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 133.

²⁶² Milko Matičetov, *Letopis SAZU za leto 1977*, Ljubljana 1978, 197.

se tepejo.«²⁶³ Ustavi se pri podružnici sv. Petra na Urhu pri Turjaku (Auersperg), kjer da je umetniško presenečenje star krilni oltar iz 4.²⁶⁴ stoletja s predstavitvijo Matere Božje, sv. Elizabete in Katarine. Poslikal ga je domači slikar, ki je računal z ljudskim razpoloženjem. Cerkev je dal zgraditi en grof s Turjaka, ki se je v pragozdu zgubil in pot spet našel. Stari ljudje pripovedujejo, da še poznajo tiste, ki so se zbirali v cerkvi in oltarno podobo Božje matere zasramovali. Tedaj se je cerkveni zvonik précej zaprl in odprl šele po vročih molitvah mladih grešnikov.²⁶⁵

VI. MATIJA MURKO IN SLOVENCİ

Glede na to, da je Matija Murko svoje ustvarjalno življenje večinoma preživel na tujih tleh, razdelek posebej opozarja na tiste njegove objave, v katerih se snovno navezuje izrecno na rojake, Slovence.

1. ČEŠKO-SLOVANSKA NARODOPISNA RAZSTAVA, 1895

Najznamenitejše med njimi je poročilo o češko-slovanski narodopisni razstavi. Leta 1895 je bila v Pragi znamenita "narodopisna razstava češkoslovanska". Na Matijo Murka je napravila izreden vtis, saj je o njej poročal kar trikrat: najprej v glasilu dunajskega stanovskega društva,²⁶⁶ nato v Ljubljanskem zvonu v naslednjem letu 1896 s kratko notico o publikacijah, ki jih je spodbudila omenjena razstava.²⁶⁷ Za predstavitev svojih smernic o prihodnosti slovenske etnologije in slovstvene folkloristike je zave-stno izbral Letopis Matice Slovenske. Saj prav nanjo računa, da bi prevzela naloge, o katerih govori v svojem poročilu.²⁶⁸

V zadnjem delu svojega pisanja, ki ga je naslovil *Nauki za Slovence*, se Murko vra-ča na rodna tla s prej izpričanim teoretičnim zaledjem in preudarno vabi svoje rojake na delo. Posebej počasti svojega rojaka: »Skoraj na vse, kar se danes šteje k narodopisu, je mislil že Stanko Vraz.«²⁶⁹ Ali mu je bil Emil Korytko manj blizu? Murko nato razbira možnosti, kako priti do gradiva,²⁷⁰ in svoje vabilo končuje z znanim klicem: »*Zbirajmo in hranimo torej svoje starine, samobitne in prisvojene, kolikor moremo, ker človeka, ki ni barbar, bo vedno zanimalo, kako so živeli njegovi predniki.*«²⁷¹

Dolgoročnost in daljnosežnost Murkove vizije je očitna iz ponatisa odlomka v

²⁶³ M. Murko, Das slowenische Volksmärchen im Jahre 1895, 27–32.

²⁶⁴ Ali je mogoče, da bi bil iz 4. stoletja. Verjetno je izpadla enka in bi moralo biti: iz 14. stoletja?

²⁶⁵ M. Murko, Das slowenische Volksmärchen im Jahre 1895, *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* III, für M. Haberlandt, 1897, Wien und Prag 1897, 27–32: Kralj da je pri zasledovanju nekega jelena zaspal in se mu je v sanjah prikazal sv. Janez Krstnik v dolgi beli obleki z naročilom, naj sezida samostan tistim, katerih obleko nosi (cistercijani). Ta preveč učena povedka se je sfolklorizirala: Kralj se je prebudil in zaznal Božjo voljo prek tega, da je pod svojim plaščem odkril srčkanega zajca.

²⁶⁶ Matija Murko, Zur Geschichte und Charakteristik der Prager ethnografische, Ausstellung i. Jahre 1895, *Mitteilungen der Anthropologische Gesellschaft*, Wien 25, 90–98.

²⁶⁷ M. Murko, Dela po narodopisni razstavi češkoslovanski, *Ljubljanski zvon* XVI, 1896, 63–64.

²⁶⁸ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovanska v Pragi, 75–137.

²⁶⁹ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovanska v Pragi, 133.

²⁷⁰ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovanska v Pragi, 134.

²⁷¹ M. Murko, Nauki za Slovence, *Izbrano delo*, Ljubljana 1962, 217.

prvi številki *Traditiones*, zbornika Inštituta za slovensko narodopisje leta 1972, kjer je na častnem prvem mestu objavljen za slovensko etnologijo bistven odlomek s pomembnim nadpisom: 75-letnica prvega slovenskega narodopisnega programa. Niko Kuret ocenjuje, da ga je mladi Murko, ki je bil »tedaj tik pred habilitacijo za privatnega docenta na dunajskem vseučilišču in naj bi bil leta 1902 postal naslednik Gregorja Kreka na graški slavistiki, pisal kot nasprotnik Krekovi romantično-mitološki usmerjenosti«. ²⁷²

2. GESELSKA ČLANKA O SLOVENCIH, 1895 IN 1898

Za geselski članek o Slovencih ²⁷³ je bil Matija Murko naprošen dvakrat. Najprej, leta 1895 za Brockhausov leksikon članek *Slowenen* ²⁷⁴ in nato leta 1898 za splošno strokovno ilustrirano enciklopedijo, po češko *Ottův Slovník naučný*, ²⁷⁵ pri katerem je Murko sodeloval s člankom *Slovinci (= Slovenci)*. V njem najprej predstavi, kam sodimo glede na slovansko deblo, razloži pomen imena in zgodovino njegovega navajanja v slovenskih virih. Seveda takoj posvari, da jih je treba ločiti od Slovakov. ²⁷⁶

Nikoli več se Matija Murko ni več tako trudil za »slovensko stvar« kakor leta 1895, ko se je spustil celo v politično dogajanje. V dunajskem tedniku *Die Zeit* (1895, št. 21–2) je izšel članek *Die Slowenen*, ²⁷⁷ ki ga je pod naslovom *Slovenci* v sedmih nadaljevanjih prevedenega v slovenščino prinašal tudi *Slovenski narod* 1895 (št. 66–72), s podnaslovom (*Iz dunajskega tednika Die Zeit*), vendar brez navedbe avtorjevega imena. To je bilo tedaj morda v tovrstnih časnikih nepisano pravilo in odsotnost imena ni nujno razumeti kot skrivanje pred javnostjo. Iz objave slovenskih nadaljevanj se vidi, da je njihova snov razvrščena tako, da vsakič pride na površje ena vroča téma iz tedanjega političnega dogajanja, ki se nanaša na Slovence.

Začetek članka seže v jedro problema, ko načne vprašanje ljudskega štetja leta 1890 in navaja njegove rezultate; ti se mu zdijo nezanesljivi, kljub temu da Slovenci prevladujejo le na Kranjskem. Na Štajerskem in Koroškem se morajo bojevati za svoj obstoj z Nemci in na Primorskem z Italijani. Nato Murko z nekaj zamahi oriše preteklost Slovencev od preselitve Slovanov naprej prek prvih kulturnih pridobitev, ki so

²⁷² Niko Kuret, [Komentar], Matija Murko, *Iz poročila o "Narodopisni razstavi češkoslovanski" v Pragi l. 1895 (Letopis Matice Slovenske 1896), Traditiones 1, Zbornik Inštituta za slovensko narodopisje, SAZU, Ljubljana 1972, 22–23.*

²⁷³ Prikazal jih je z vidika jezikoslovja, literarne vede in etnologije.

²⁷⁴ J. Glonar, Matija Murko, 172.

²⁷⁵ M. Murko: *Slovinci, Ottův Slovník naučný*, 365–367.

²⁷⁶ M. Murko: *Slovinci*, 365: »Slovenci tvorijo ZS del južnih Slovanov. Treba jih je ločiti od Slovakov in izgovarjave nekaterih Slovencev samih, npr. na Štajerskem. Ime Slovenec izhaja iz naziva celega slovenskega imena in se rabi še pri Trubarju, Dalmatinu l. 1550, 1578 v obliki *Slověn (= Slovan)*. Enako razširjeno je bilo nemško ime *Wenden, Winden, Windische* na druge slovanske narode. Toda v času svojega preporoda so se začeli imenovati *Slovenci*, ki je postalo l. 1848 uradno veljavno ime. Tedaj je bilo tudi uvedeno ime *Slovenija*, za tiste slovenske pokrajine, ki bi imele biti povezane v kraljestvo tega imena. Prvotno nemško ime, ki ga danes Slovenci imajo za žaljivko, ohranjajo le krajevna imena v ponemčenih in slovenskih pokrajinah (To je pisano leta 1898!) in zgodovinski spomini, npr. ustoličenje koroških vojvod v *windischer Sprache*. Po sr. v. Karantaniji jo imenuje ruska t.i. Nestorjeva kronika *Korotan*, (Italijani) pa *Schiavi*.«

²⁷⁷ J. Glonar, Matija Murko, 172.

začele Slovence narodnostno pogojevati. Kljub nemškemu kulturnemu krogu, ki mu je bil članek namenjen, avtor ne zamolči francoskega obdobja:

Francoske demokracije učili so se praktično spoznavati Slovenci v 'ilirski kraljevini', kjer je francoska vlada dajala slovenščini precej prostora in dala iz lastnega nagiba spisati učne knjige in druga praktična dela. Zatorej je tem bolj umljivo, da so tudi narodno – patrijotične težnje nemške romantike, ki so tedaj vladale v literarnih organih na Dunaju in v južnih pokrajinah, se priljubile in našle odmev tudi pri Slovencih. Živo navdušenje za ožjo domovino in svoj jezik, navdušenje za svoje šege in navade, za svoje narodne pesni, bajke in pravljice, z jedno besedo za vso 'narodnost' moralo je preiti na Slovence, pitajoče se z nemškim slovstvom. Sicer pa so Nemci sami pospeševali te težnje. Na Štajerskem dal je sestaviti nadvojvoda Ivan slovensko slovnico, ki se je posvetila nositelju imena sedanjega deželnega glavarja, grofu Ignaciju Attems in štajerski deželni stanovi osnovali so 1812. leta v Gradcu učno stolico za slovanščino, kar se dandanes glasi kakor bajka. Kmalu se je mej Slovenci razširil glas o slovstvenem prerojenju Poljakov in Čehov, pri čemer so igrali važno vlogo v Gradcu in v Ljubljani internirani Poljaki.²⁷⁸

Za panslovensko gibanje Jana Kollarja pravi Murko, da je imelo »čisto slovstveni značaj«, vendar pa blažilni družbeni vpliv, ker »se z njega začetka izobraženi Slovenci niso več sramovali svojega jezika in se z ljubeznijo oklenili naroda.« Se je pa politična stran tega gibanja pokazala leta 1848, ko so se med drugim »udeležili slovanskega kongresa v Pragi in težili po zjedinenju vseh slovenskih pokrajin. To gibanje je vodilo z Dunaja društvo 'Slovenija', kateremu je bil na čelu kot slovanski Grimm prosluli Fr. Miklošič.«²⁷⁹ Pomlad narodov je prinesla Slovincem poleg »velicnih prevar« »tudi nekaj pridobitev«. Murko se v tej zvezi največ zadržuje pri uvajanju slovenščine kot učnega predmeta v »ljudske šole« in gimnazije, poudarja velike zasluge mohorjevka od leta 1852 naprej za splošno izobraževanje Slovencev, omeni ustanovitev Slovenske matice leta 1864, od pesnikov navaja Franceta Prešerna in Anastazija Grüna in trdi, da je »moč Slovencev« na kmetih: »Iz kmetijskega prebivalstva je izšla večina slovenskega razumnštva in se čuti z njim solidarično.« Murko se s tem obrne k orisu gospodarskih razmer med Slovenci; posebno je pozoren do »posojilnic«, danes bi rekli bančništva, in jezikovnega poniževanja Slovencev pri poslovanju v njih.²⁸⁰

Tretje nadaljevanje v Slovenskem narodu je spet posvečeno izrecno šolski problematiki. Nekaj drobtinic, ki so jih sprva dobili Slovenci, jih je omamilo, da so »njih poslanci zamudili najugodnejši čas za načelne zahteve v prvih letih Taaffejeve vlade«, ugotavlja vedno velikopotezni Murko in trezno presoja: »Mnogo je temu krivo, da niso imeli nobene prave narodne organizacije.«²⁸¹ Vse kaže, da je bilo tedaj zelo pereče vprašanje dvojezičnosti na gimnaziji v Celju in Mariboru.

Četrto nadaljevanje je posvečeno slovenščini v uradih in pravosodju. Vpraša-

²⁷⁸ —, Slovenci, *Slovenski narod*, št. 66, 21. 3. 1895, 1–2.

²⁷⁹ —, Slovenci, *Slovenski narod*, št. 66, 21. 3. 1895, 2.

²⁸⁰ —, Slovenci, *Slovenski narod*, št. 67, 22. 3. 1895, 1–2.

²⁸¹ —, Slovenci, *Slovenski narod*, št. 68, 23. 3. 1895, 2–3.

nje razgrne po posameznih upravnih enotah: Kranjska, Koroška, Štajerska²⁸² in tudi Istra.²⁸³

Kake konsekvence ima neznanje jezika v kritičnih trenutkih, to kaže 'upor', kateri je l. 1883. prouzročila trtoušna komisija v breškem okraju, ker ni mogla kmetom dopovedati, čemu je prišla pokončat lepe vinograde. Nekatero telesno poškodbo in večletni zapor – to je bila kazen, ki je zadela prebivalstvo, ker oblastvo ni bilo njegovega jezika zmožno. Iz tega, kar se je povedalo, sledi samo po sebi, kakov je program in kakovo je bistvo političnih strank v Slovencih. Vsi Slovenci so v tem jedini, da je za povzdigo duševnega in materijelnega blagostanja njihovega naroda delovati dosledno in energično na izvedenje v ustavi zajamčene jezikovne ravnopravnosti v vsem javnem življenju. Slovenci ne puste, da bi se ž njimi ravnalo kakor z državljani in deželani druge ali še nižje vrste, zahtevajo pa svoje pravice in svojo veljavo samo v tistih deželnih delih, kjer prebivajo kompaktno. Avtonomisti so samo v tem zmislu, sicer pa jim ni dosti za njih vojvodstva in grofije in njih nekoliko centralistično mišljenje ni tajnost. Na Dunaji sicer dostikrat ne razumejo njih potreb in zahtev, ali ne sodijo jih s tistim zagrizenim zaničevanjem in tisto nedobrohotnostjo, kakor mnogi lokalni državni, deželni in občinski mogočniki.²⁸⁴

V predzadnjem nadaljevanju Murko analizira združevalne težnje Slovencev glede na njihov tedanji politični položaj v stari Avstriji, predvsem ima pred očmi upravnno združitev primorskih pokrajin s Kranjsko, saj navaja nekaj primerov, kako znajo Italijani izigravati Slovence. Vse pozornosti je vredno tudi, da Murko že tedaj govori o možnosti dobesedno »jugoslovanske« države in ocenjuje stališče Slovencev do nje: »Jugoslovanska skupina dežel, katere ustanovitev bi mogla kdaj biti v interesu dinastije in stališča monarhije na Balkanu, bi imela za Slovence seveda veliko privlačno silo, zlasti če bi se do takrat slovenska individualnost premočno ne razvila. Sedanja Hrvatska, katere zastopniki sede v ogerskem drž. zboru, kakor delegacije gluhonemih, ne more, kakor pač umevno, biti Slovencem ideal.«²⁸⁵ V sklepnem delu članka Matija Murko ocenjuje, da si narod, v takem položaju, kot so Slovenci, »ne more dovoliti luksusa političnih strank«. Zato se mu zdi ob zmernem liberalizmu, ki ga zastopa tudi časopis, ki v slovenščini objavlja njegovo družbeno kritično analizo, nevaren pojav klerikalizma, za kar krivi splošne politične razmere v tedanji Avstriji.²⁸⁶

Že 1896. leta Murko opozarja na premikanje jezikovnih meja²⁸⁷ in navajanje števila slovenskih prebivalcev,²⁸⁸ saj imamo redko priložnost, da se z obojim seznanimo

²⁸² – , Slovenci, *Slovenski narod*, št. 69, 26. 3. 1895, 2.

²⁸³ – , Slovenci, *Slovenski narod*, št. 70, 27. 3. 1895, 1.

²⁸⁴ – , Slovenci, *Slovenski narod*, št. 70, 27. 3. 1895, 2.

²⁸⁵ – , Slovenci, *Slovenski narod*, št. 71, 28. 3. 1895, 2.

²⁸⁶ – , Slovenci, *Slovenski narod*, št. 72, 29. 3. 1895, 1.

²⁸⁷ M. Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, 133.

²⁸⁸ M. Murko, Slovinci: Po štetju prebivalstva l. 1890 žive prebivalci s slovenskim jezikom na Kranjskem (466.257, 94%), na Štajerskem (400.367, 32%), Koroškem (101.030, 28, 38%), Goriškem (135.036, 63%), v Istri (44.390, 14, 33%), Trstu in okolici (26.639, 20.48%) in v drugih avstrijskih deželah 2816. Sešteto skupaj jih je 1.176.535. Na Madžarskem šteje uradna statistika 70.658 Slovencev, na Hrvaškem 20.987. Ta številka in odstotni porast od l. 1880–1890 (3, 19%) se ne ujema z dejanskimi razmerami. Največ Slovencev je zamolčanih v Trstu, kjer jih

konkretno in dobimo možnost za primerjavo z današnjimi dejstvi. Podobno velja za veroizpoved.

Sorazmerno veliko prostora posveča zgodovini Slovencev, od 2. polovice 6. stoletja, ko njihovi predniki zasedejo pokrajine ob Donavi, na Balkanu, Jadranu in Alpah.²⁸⁹ V alpske dežele so se priselili po odhodu Langobardov v Italijo kot podložniki Avarov konec 6. stoletja. Nato navaja mejo iz časa »najbolj razširjenega slovenskega ozemlja v 7. stoletju.²⁹⁰ Na jugozahodu na meji s Furlanijo Slovenci do danes, torej do leta 1898, niso izgubili veliko tal, piše Matija Murko in nadaljuje: O samostojni zgodovini Slovencev vemo tudi v najstarejši zgodovini zelo malo.²⁹¹ Krščanstvo je prihajalo k Slovincem po treh poteh: iz Italije (Oglej), od Nemcev in Velike Morave. Češkemu bralcu je gotovo všečen podatek, da je na kratko gospodoval nad Slovenci tudi češki kralj Otokar II. Od leta 1283 je večina Slovencev povezana pod vladno Habsburžanov. Vendar je enotno ozemlje imelo malo skupnega, tako moremo o gibanju Slovencev govoriti le za časa turških vpadov, za časa reformacije in kmečkih uporov v 16. stoletju. V 19. stoletju je Napoleon povezal večino Slovencev v ilirskih provincah (1809–1813). Iz enega dela le-teh je nastalo avstrijsko kraljestvo ilirsko (do leta 1848), iz česar bi se

je 50.000, (20.000 v mestu, 30.000 v okolici), na Štajerskem in na Koroškem je treba dodati po 20.000, na Goriškem 15.000. Tudi v Istri se je naštel malo Slovencev, ker so bili pomešani s Hrvati, za to pa jih je bilo na Madžarskem iz teh vzrokov naštetih precej več (V. S. Rutar, LZ, 1892, str. 195).

Števila Slovencev v BiH se ne da ugotoviti, a jih je bilo najmanj 2000, kar ni niti polovico vseh pripadnikov Kranjske, Štajerske, Koroške, Goriške in Trsta. Poleg tega je bilo l. 1890 vseh Slovencev v Avstriji čez 1 1/4 milijona, v Avstro-Ogrski državi 1.330.000. V Italiji se jih šteje 33.000. Neveliko število Slovencev v Severni in Južni Ameriki in na Vzhodu (posebno v Egiptu) ni znano. Nabožno-literarna družba sv. Mohorja v Celovcu l. 1897 je imela v Ameriki 633 članov, v Afriki in Aziji 196.«

²⁸⁹ M. Murko, Slovinci: »Teorija, da so Slovani prebivali v Panoniji in Noriku že za časa Rimljanov, niso prepričljive. Isto velja tudi za hipotezo, ki so jo branili Kopitar Miklošič in drugi, da so Slovenci tvorili eno celoto s panonskimi [...] in podonavskimi Slovani, ki so jih razkropili Hrvati in Srbi, ki da so prišli pozneje. Ta dualizem se utemeljuje z razpravami Konstantina Porfirogeneta, ni mogoče braniti z zgodovinskimi dokazi, in še manj z dejanskimi razmerami, ker se jezikovno sorodstvo med Slovenci, Hrvati in Srbi primerja s sedanjim položajem (prim. Jagić, Archiv für slavische Philologie XVII, 47).

²⁹⁰ M. Murko, Slovinci: »Trebja je podčrtati, da Slovencev ni bilo veliko, in so živeli v posameznih naseljih, posebno na severu, samo v manjših rečnih dolinah in na gričevjih, brez politične zveze in pogosto skupaj z Nemci. Le s tem načinom se dá osvetliti hitro in dosti mirno pomemčenje teh pokrajin, kar je bil večinoma v enem stoletju dokončano. Zadnje korake v Avstriji lahko sledimo do 12. in 13. stoletja.«

²⁹¹ M. Murko, Slovinci: »Zares neodvisni in povezani so bili le v veliki zahodnoslovanski državi kneza Sama (623–658). Ko je ta zveza razpadla, je bila Karantanija sicer svobodna, toda morala je sama iskati pomoč proti Avarom, pri Bavarcih, katerim se je podredila l. 748. Tako so prišli Slovenci pod frankovsko državo in so bili l. 788 k nji pripojeni, ko je Karel V. iz osebnega/objestnega vzroka odstavil Tasila. S pobojem Avarov od Karla Velikega s pomočjo Slovencev samih se je dokončalo njegovo delo. Slovenci so bili razdeljeni v Karantansko in furlansko marko, ki jo je delila Drava. Posledica tega je bila delitev slovenskega ozemlja na nemško davčno in redovniško (cerkveno) in sistematična nemška kolonizacija. Kultura bavarskih kolonizatorjev sicer ni bila veliko višja, toda pomemčenje je podpirala ne le državna uprava, ampak najbrž tudi cerkev.«

moglo uresničiti hrepenenje Slovencev po združitvi. Pri uvedbi popolne avtonomije »kraljestva in zemlje« bi se po Murkovem mnenju Slovincem slabo godilo, ker imajo v svojih rokah le Kranjsko, le deželni zbor za Goriško je v ravnotežju z Italijani. S Kranjsko bi se morala povezati vsaj Primorska, ki je bila z njo že pogosto združena, pri čemer bi moral Trst dobiti položaj, kot ga ima Reka v ogrskem kraljestvu. Slovenci na Štajerskem, ki jih je le malo manj kot na Kranjskem ali na Koroškem, bi se morali v tem primeru sprijazniti s položajem, kot ga bodo imeli Nemci na Češkem. Murko pravi, da se narodnostno slovensko ljudstvo danes čuti kot celota, čeprav je bil provincializem dotlej silno razvpit. Na Kranjskem in tudi na Primorskem sta bila 'Slovenec' in »slovenski« izgubljena in sta bila šele s časopisi in literaturo spet vpeljana namesto 'Kranjec', »kranjski«. V raznih pokrajinah se je bil ohranil precejšen individualizem, kar da Slovincem škoduje v njihovih političnih in narodnogospodarskih bojih. Nato se Murko posveti jeziku in šolam: v vsakdanjem življenju ima slovenščina še pičlo vlogo.²⁹²

3. MURKOV KOMENTAR K SLOVENSKI ETNOLOŠKI IN FOLKLORISTIČNI KNJIŽNI BERI, 1897

Kaže, da je bil to čas, ko je Matija Murko živo spremljal dogajanje na domači sceni in skušal širiti vednost o slovenski etnološki in folkloristični knjižni proizvodnji v nemški kulturni krog. V Časopisu za avstrijsko etnologijo je namreč že naslednje leto, 1897, kot nekakšen recenzent predstavil celotno bero obeh omenjenih ved iz leta 1895.²⁹³ Vendar pojasnjuje, da lahko prispevke za slovensko etnologijo (Volkskunde) predstavi le iz periodičnih publikacij in časopisov (Zeitschriften), medtem ko članke iz dnevnikov (Zeitungen) izpušča.²⁹⁴ Dotakne se usode zbirk slovenskega folklornega pesništva, pred začetkom zbirke *Slovenske narodne pesmi*, ki jih oceni kot »moderno kritično objavo«. Opisuje vsebino prvega zvezka in omenja njegove glavne osebe: Kralja Matjaža, kot enega od slovenskih nacionalnih junakov, Pegama in Lambergarja, Kraljeviča Marka. »Sedaj ko bo gradivo zbrano na enem mestu«, bo »veliko lažje« slediti tematiki v »slovenski ljudski poeziji«. Glede na velik presledek med časom zapisa in izdaje pesmi se Murko strinja s Štrekljevo odločitvijo, da kot urednik jezikovno v besedila ne bo posegal. Prav tako razume, da jim ne bo iskal vzporednic v drugih literaturah, »ker izdajatelj po pravici iskanje teh razlaga kot nalogo literarne zgodovine«.

²⁹² M. Murko, Slovinci: Z izjemo Kranjske so mesta in mesteca še zelo ponemčena ali poitalijančena, treba pa je odkriti velik napredek tudi v večjih mestih kot so Gorica ali Celje. Ljudske šole so večinoma slovenske, z izjemo koroških, kjer so ti. utrakvistične, a v resnici le ponemčevalne. Z učiteljskih uradov so utrakvistične v Ljubljani, Gorici, Kopru, nemške v Mariboru in Celovcu. Popolne srednje šole Slovenci nimajo nobene, le utrakvistične nižje razrede gimnazije v Ljubljani (zdaj tudi posebno nižja gimnazija) v Novem Mestu (Rudolfovo) in v Kranju, utrakvistične nižje razrede v Mariboru in Celju, s tem je bila l. 1897 predelana utrakvistična nižja gimnazija. ... Na sodiščih se uraduje v slovenščini večinoma le na Kranjskem, in na kmetih na Goriškem, v drugih pokrajinah se Pražakova jezikovna reforma iz l. 1882 izvaja le, če to zahtevajo odločajo stranke. V političnih in ostalih uradih ni mogoče govoriti o slovenskem uradovanju.

²⁹³ M. Murko, Das slowenische Volksmärchen im Jahre 1895, 27–32.

²⁹⁴ M. Murko, Das slowenische Volksmärchen im Jahre 1895, 27–32.

Pohvali Slovensko Matico, ki je delo sprejela v svoj program in si želi »hitrejši tempo« njihovega »izdajanja«, in da bi dobremu uredniku »le ne delala« prevelikih težav.²⁹⁵

Zelo pohvali objavo jezikovnega gradiva, ki ga je zbral Jan B. de Courtenay v Reziji in posebej poudari, da bodo besedila, zbrana na najbolj izpostavljenem delu slovenskega zahoda, v velik interes ne le slovanski dialektologiji, ampak tudi etnologiji in [slovstveni] folkloristiki [sic!]. Dostopna bodo tudi tujim raziskovalcem, ker so izvirniki prevedeni v italijanščino in nemščino.²⁹⁶

Murko je bistro opazil mačehovsko držo urednikov do objav slovenske slovstvene folklore v tedanjih slovenskih literarnih revijah: »Sicer so proizvodi ljudskega duha obeh leposlovnih časopisov²⁹⁷ objavljeni na platnicah, kjer se največ izgubijo, ker take platnice navadno niso uvezane.²⁹⁸ Morda prav zato te objave navaja dokaj široko.²⁹⁹

4. ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE, 1904

V pogledu prizadevanja za slovenstvo nastane pri Murku nekajletni premor. Leta 1904 pa na znanstveni podlagi spet zaživi njegov domovinski eros. S Karlom Štrekljem dosežeta, da glasilo Zgodovinskega društva v Mariboru že z naslovom Časopis za zgodovino in *narodopisje* prevzame nalogo, da bo gojilo tudi etnologijo. Prva Murkova objava v njem je dostavek k šegi Frjanovo, ki jo je Vid Habjanič opisal v Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena leta 1904. Lasten strokovni časopis je Murku omogočil, da je lahko kritično pokazal na izhodišča omenjenega Zbornika o zapisovanju etnološkega in folklornega gradiva, priložnost pa izkoristil tudi za povzetek programa, ki ga je bil razgrnil v *Naukih za Slovence*.³⁰⁰ Bolj sproščen je pri Navratilu³⁰¹: »Pri narodnih vražah in praznih verah je treba zbirati in dodajati, česar ni v Navratilovih zbirkah in pa popravljati, kar je tam krivo.«³⁰² Vendar to ne pomeni, da njegovega

²⁹⁵ M. Murko, *Das slowenische Volksmärchen im Jahre 1895*, 27.

²⁹⁶ Prim. Jan Baudouin de Courtenay, *Materiali per la dialettologia e l'etnografia Slava meridionale* / *Materiali za južnoslovensko dialektologijo in etnografijo*, ZTT in Študijski center Nedža 1988. Pripravila za prvo objavo Liliana Spinozzi Monai, Folklor[istič!]*ni* komentar prispeval Milko Matičetov.

²⁹⁷ Mišljena sta *Ljubljanski Zvon* in *Dom in svet*.

²⁹⁸ M. Murko, *Das slowenische Volksmärchen im Jahre 1895*, 31.

²⁹⁹ M. Murko, *Das slowenische Volksmärchen im Jahre 1895*, 31, 32: Tako prinaša *Dom in svet* [letnik 1896; številke v okroglem oklepaju pomenijo številko revije v tekočem letu, saj platnice niso odstranjene.] ljudsko etimologijo imen (Kolovrat, št. 6). Navedeni so kraji, od kod, v nemščini!) pesmi o Janezu Krstniku iz Bele Krajine (št. 12, 13, 14), prispevki o vražah na Dolenjskem (št. 6), ljudske uvere pri Hrvatih (št. 17) in znanje o ljudskem iz različnih dežel Kranjske. (št. 15). *Ljubljanski Zvon* objavlja dve pravlji. »Stari ključ (št. 3, 6) je iz bogate zaloge redakcije. Predstavljena je kot primer, kako ljudska fantazija nenavadno čudno spaja različne stare motive in ureja nove pojave in stanja. Nato pravljico na široko obnovi. Poanta: kot novi ključ ne more odpreti vrat, tako novi kraljevič ni pravi. Vrne se prejšnji (s starim, pravim ključem). 32) Pravljiča o hlapcu ... (LZ št. 10, 11) platnice! pripovedujejo o treh revnih bratih. Nekaj ugank v koledarju Mohorjeve družbe za leto 1896 izšel v 1895 v Celovcu – ta velika ljudska zveza šteje 72.097 članov – objavljenih. Iz Levstikovega dela (Levstikovi Zbrani spisi V, 254–257) sledi, da v Megiserjevi Paremiologiji (izšla l. 1592 v Gradcu in 1605 v Leipzigu) pregovori niso slovenski, ampak hrvaški.«

³⁰⁰ M. Murko, Frjanovo, 208–209.

³⁰¹ Matija Murko, Ivan Navratil, *Ljubljanski Zvon*, 1896.

³⁰² M. Murko, *Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi*, 133.

truda ni spoštoval, sicer ob njegovi sedemdesetletnici leto poprej ne bi pisal o njem, da »imamo od njega jako mnogo zanesljivega narodopisnega gradiva...«³⁰³

5. RODNA POKRAJINA

Vsaka ptica se rada vrača v svoje gnezdo. Matija Murko ni pozabil svoje dežele, kakor priča članek Še nekaj o Prlekih iz leta 1938.³⁰⁴ Najprej pojasnjuje, od kod njihovo ime, kar se brž razveže v drobno etimološko razpravo primerjalne narave.³⁰⁵ Pozna zbadljivke na njihov račun; ne more mimo njihovih gibanic, pijače in konjskih dirk.³⁰⁶ Matija Murko poudarja, »da se pri nas vse premalo ceni ena največjih zaslug A. M. Slomška, da je združil štajerske Slovence v eno škofijo že na začetku narodnostnih bojev.«³⁰⁷ Ponosno ugotavlja: »Prlekija s svojim bistrournim in premožnim ljudstvom se je odlikovala tudi v kulturnem življenju slovenskega naroda.«³⁰⁸ Na kratko, toda prodorno oriše delo posameznih mož iz omenjene pokrajine, in to jezikoslovce: Antona Murka, Frana Miklošiča, Josipa Muršeca, Oroslava Cafa.³⁰⁹ K narodopiscem šteje Stanka Vraza, Davorina Trstenjaka³¹⁰ od zgodovinarjev omenja dva duhovnika – Antona Krempla in Frana Kovačiča, ustanovitelja Zgodovinskega društva v Mariboru in Časopisa za zgodovino in narodopisje.³¹¹ Od sodobnikov ima med drugimi pred očmi literarne ustvarjalce Ksaverja Meška, Edvarda Kocbeka in Bratka Krefta, literarna zgodovinarja Janka Šlebingerja in Jožo Glonarja ter slovničarja Rudolfa Kolariča.³¹² Čudi se, da se med Prleki najdejo celo planinci takega kova kot sta Franc Kocbek in Fran Šijanec. Posebej omenja politika Antona Korošca.³¹³ Čeprav daleč od dóma, konča sestavek o Prlekih z očitno naklonjenostjo do njih.³¹⁴

Matija Murko se je od svoje domovine poslovil z naravnost simboličnim člankom

³⁰³ M. Murko, Ivan Navratil, *Ljubljanski zvon* XV, 1895, 209–213.

³⁰⁴ Če držijo bibliografski podatki: *Slovenec*, 27. VII. 1938. To bibliografsko enoto navaja Milko Matičetov v *Slovenskem etnografu*, vendar je na omenjenem mestu ni mogoče zaslediti, v *Izbrano delu* (prim. M. Murko, *Izbrano delo*, Ljubljana 1962, 342–346) pa ni navedena.

³⁰⁵ M. Murko, Še nekaj o Prlekih, *Izbrano delo*, Uredil, uvod in opombe napisal Anton Slodnjak, Ljubljana 1962, 342.

³⁰⁶ M. Murko, Še nekaj o Prlekih, 342–343.

³⁰⁷ M. Murko, n. d., 343.

³⁰⁸ M. Murko, n. d., 343.

³⁰⁹ M. Murko, n. d., 343–345: »Volkmerjevo 'srednjo šolo' pri Sv. Urbanu pri Ptujju, kamor po njegovem segajo zarodki prve stolice za slovenski jezik v Gradcu; Od tod je doma Anton Murko, ki sta z Miklošičem veliko storila za poenotenje slovenskega knjižnega jezika, poleg drugih svojih rojakov sta uveljavljala ime Slovenec in za 'zedinjeno Slovenijo' leta 1848 so se najbolj zavzemali Prleki, na Dunaju Miklošič kot predsednik društva s tem imenom, v Gradcu pa dr. Muršec kot tajnik. O. Caf je zapustil koristno gradivo za Pleteršnikov slovar.«

³¹⁰ M. Murko, Še nekaj o Prlekih, 345.

³¹¹ M. Murko, n. d., 345.

³¹² M. Murko, n. d., 345–346.

³¹³ M. Murko, n. d., 346.

³¹⁴ M. Murko, n. d., 346: »Danes tudi v Prlekiji 'skrbi in huda leta moré ubož'ga kmeta', pojavljajo se nova gospodarska in socialna vprašanja, ki so obenem še vedno narodna, tudi zaradi tega, ker je mnogo blagoslovljene prleške zemlje v tujih rokah. Daj Bog, da bi moja najožja domovina našla tudi pri reševanju teh važnih vprašanj sedanjosti in bodočnosti prava nova pota!«

*Indija slovenskih narodnih pesmi:*³¹⁵ »Indija k o m a n d i j a ! / V žlici kašo kuhajo, / Sè sirom hiše belijo, / S pogač jo jih pokrijejo / In skuto³¹⁶ jih orajhajo.«³¹⁷ Sam namreč pojasnjuje, da je Indija v resnici pravljična »deveta dežela«:

Večkrat sem o tem premišljeval in tudi v predavanjih omenjal, da Slovenci sicer nimamo srednjeveške literature kakor drugi slovanski narodi v večji ali manjši meri, ali da so se v naših narodnih pesmih ohranili sledovi mnogih del drugih literatur in mednarodnih motivov, obdelanih v poeziji in prozi. Slovenska literarna zgodovina, po novejših pojmih literarna veda, bi torej morala s tem računati in na naših narodnih pesmih pokazati, da nismo brez pesniškega blaga starejših časov. Kot primer sem hotel navesti daljno Indijo, našo deveto deželo, ali zaradi drugega dela nisem do tega prišel in tudi danes morem v naglici samo načrtati nekoliko misli.³¹⁸

Tudi v tej razpravi se vidi Murkova naklonjenost do jezikoslovnega vidika slovsvene folklore. V razpravi raziskuje vire, iz katerih so se po Murku razvile pesmi z motivom Indije oziroma »devete dežele«, med njimi je bila vsekakor Epistola Presbyteri Johannis. Murko pohvali Ivana Grafenauerja, ki je »pokazal, posebno v novejših razpravah v Slovenskem jeziku in Domu in svetu, kako motivi in spomini v naših narodnih pesmih segajo daleč nazaj, celo do 13. in 12. stoletja.«³¹⁹

SKLEP

Marija Murko je zaoral globoko brazdo v ledino slovenske etnologije s svojim znamenitim poročilom o češko-slovanski narodopisni razstavi. Kako resno ga je jemala slovenska etnologija, se vidi po tem, da Niko Kuret čez osemdeset let geselsko in zgoščeno preverja, katere postavke (šege, noša, ljudska medicina, ljudski rokopisi, ljudsko pravo, ljudsko stavbarstvo, naselja, posodje in orodje, ljudska obrt in trgovina, domača delavnost in ljudska obrt, pridobivanje hrane, ljudsko gospodarstvo, ljudska prehrana, ljudske pesmi in napevi, ustanovitev Slovenskega etnografskega muzeja, ki skrbi za predmete t.i. materialne kulture) iz Murkovega programa je upoštevala slovenska etnologija v njenem nadaljnjem razvoju.³²⁰

³¹⁵ M. Murko, *Indija slovenskih narodnih pesmi*, 20–27.

³¹⁶ M. Murko, *Indija slovenskih narodnih pesmi*, 21: Z zvezdico označeno besedo Murko v opombi pojasnjuje: »*skuto* sem hotel jaz čitati s *kuto*, ker sem mislil, da hiše prekajajo z blagodišečo kutino (Pleteršnik s. v.), za katero bi bila mogoča tudi oblika *kuta*, ker je beseda prevzeta iz nemščine (stvn. chudina), kjer se glasi v novi nemščini *quite*, dial. *kitte*, *küte*, *kütte* (Bernecker, *Etym. Wb.*, 299). – G. prof. J. Šolar pa me je opozoril, da je treba čitati: s *skuto*, *skuta* je sesirjeno mleko, ponekod tudi prva mlezva po teletenju; beseda je v rabi o vsem Gorenjskem, Notranjskem in v Reziji (gl. Pleteršnik *skuta* 3). *rajhati* je drugod *ofrajhati*; po vsem Gorenjskem in Notranjskem do majhnih izjem pravijo 'rajh' namesto frajh. Pleteršnik ima *rajhati* die Mauer mit Mörtel verreiben, verputzen in *frajhati*). Torej: s *skuto* omečejo. Tako razumevanje je v skladu z drugimi verzi in podoba je do konca dosledno izpeljana.«

³¹⁷ K. Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi*, št. 578.

³¹⁸ M. Murko, *Indija slovenskih narodnih pesmi*, 20.

³¹⁹ M. Murko, *Indija slovenskih narodnih pesmi*, 26.

³²⁰ N. Kuret, [Komentar], Matija Murko, Iz poročila o "Narodopisni razstavi češkoslovanski" v

Zdi se, da je ta čas Matija Murko še računal na aktivno udeležbo v slovenskem znanstvenem in kulturnem življenju in v ta namen delal prve ustrezne korake.

a) Geselska članka o Slovencih 1895 in 1898 dokazujeta Murkovo široko razgledanost in velikopoteznost, ki se je praktično izkazala predvsem v njegovi organizatorski vni na slavističnem področju. Odgovornost za živo politično sodelovanje se vidi iz Murkove objave članka Die Slowenen v dunajskem tedniku "Die Zeit" leta 1895 in njegovega prevoda pod naslovom Slovenci v sedmih nadaljevanjih v *Slovenskem narodu*.

b) Med drugim je skušal širiti vednost o slovenski etnološki in folkloristični knjižni proizvodnji v nemški kulturni krog.

Nato nastane v pogledu prizadevanja za slovensko stvar pri Murku nekajletni premor. Leta 1904 na znanstveni podlagi spet zaživi njegov domovinski eros. S Karlom Štrekljem vred doseže, da glasilo Zgodovinskega društva v Mariboru že z naslovom Časopis za zgodovino in *narodopisje* prevzame nalogo, da bo gojilo tudi etnologijo. Za Matija Murka karakteristično je, da se njegova prva objava v omenjenem Časopisu a) navezuje na južnoslovansko snov; b) vendar pri vsej svoji naklonjenosti do nje ne ravna apologetsko, ampak je kritičen do izhodišč *Zbornika za narodni život i običaje* pri zapisovanju etnološkega in folklornega gradiva. Priložnost pa izkoristi tudi za povzetek programa, ki ga je bil razgrnil v *Naukih za Slovence*, ko je pisal o znameniti praški narodopisni razstavi.

Murkovo življenjsko delo na področju slovstvene in glasbene folklore je po Štrekljevi smrti organizacija projekta *Narodna pesem v Avstriji (Das Volkslied in Österreich)* za slovenski del, o čemer izčrpno poroča v *Etnologu* leta 1929. Posebnost tega podjetja je v tem, da bi bila poleg besedil enaka pozornost posvečena njihovim melodijam. Murko je predlagal, da bi se dunajska Akademija znanosti, ki je imela posebno fonografsko komisijo, lotila fonografiranja tudi »narodnih pesmi« v stari Avstriji. S tem je hotel olajšati delo in stroške Slovenskemu odboru, ki je mnogo premišljal o tem. Med prvo svetovno vojno je delo obtičalo in tako ni izšel niti en zvezek. Po zaslugi Murkovega modrega ukrepanja se je gradivo ohranilo in postalo eden od temeljev za arhivsko zbirko v Glasbenonarodopisnem inštitutu.

Tako kot se je v svojem času Vatroslav Oblak trudil speljati strugo raziskovanj v jezikoslovju iz romantičnih v realistične vode,³²¹ je imel isti cilj pred očmi Matija Murko na polju tedaj pojmovane folkloristike.³²² Vedno živa zavest, da je dolžnost pravega znanstvenika, da ob aktualnih vprašanjih iz obilice svojega znanja pove svoje mnenje, ga je že zgodaj pripeljala v publicistiko.³²³

Murko je na Slovensko Matico kot edino slovensko znanstveno ustanovo v njegovem času, konkretno naslavljal svoje pobude za napredek slovenske etnologije in vanjo vključene slovstvene folkloristike, kar pa je, razen edicije Slovenske narodne pesmi (1895–1923), šlo mimo nje.

Presenetljiva je misel Ivana Grafenauerja, da je Matija Murko svojo metodo iz raziskovanja materialne kulture prenesel na proučevanje srbske in hrvaške folklorne epike. Vrednost Murkovega dela bo v prihodnosti še vedno večja, toliko večja, koli-

Pragi l. 1895 (Letopis Matice Slovenske 1896), *Traditiones* 1, 23–26.

³²¹ M. Murko, Dr. Vatroslav Oblak,

³²² Marija Stanonik, Iskanje identitete slovenske (slovstvene) folkloristike, *Traditiones* 17, Ljubljana 1988, 43–45.

³²³ J. Glonar, *Slovenski biografski leksikon*, 173.

kor bolj bo z odmirajočimi ostanki fevdalne družbe odmirala tudi epika, ki je iz nje zrasla.³²⁴ Kakor je Matija Murko iskal ep med Srbi, Hrvati in Bosanci, ga je tudi pri Slovencih, zato je njegova pozornost namenjena slovenski izrecno epski pesmi.

Razdelki o nosilcih in nosilkah srbske in hrvaške folklorne epike, jezikovni teksturi in kontekstu petja ter Murkova opažanja o improvizaciji so odlično potrdilo teoretičnih izhodišč ameriške nove folkloristike, ki zagotavlja, da imata poleg ravnine teksta pri nastajanju slovstvene folklorne enako težo tudi ravnina teksture in konteksta.³²⁵

Murkovo delo izpričuje, da je bil vizionar, ki je hotel stati sredi življenja, svojo strokovno gibkost pa je uresničeval predvsem z velikopotezno organizacijo.³²⁶

Josip Tomižek ocenjuje delo Matije Murka s svetovnimi merili glede na njegovo folkloristično terensko delo, saj ga imenuje »svetovno priznani nabiratelj narodnega

³²⁴ I. Grafenauer, Matiji Murku v spomin, 202, 204.

³²⁵ Prim. Marija Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklorne*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2001.

³²⁶ J. Glonar, *Slovenski biografski leksikon*, 174–175: »Veliko je delo, ki ga je opravil na organizatoričnem polju kot znanstvenik in kot narodni delavec.

a) V Gradcu je moral kot Krekov naslednik v predstojništvu slavističnega seminarja njega znanstven aparat tako rekoč na novo ustvariti.

b) v Leipzigu je v nastopnem predavanju Die slawische Philologie in Deutschland pokazal ne samo retrospektivno sliko, ampak razvil tudi program za prihodnost.

c) Širok delokrog pa se mu je odprl v Pragi, kjer je bilo po osvoboditvi treba dati slavističnim študijam popolnoma novo, neprimerno širšo podlago.

č) Izkušnje, ki jih je pridobil pri izdajanju slavistične serije Slavica (Heidelberg, od 1919) in kot soustanovitelj filološke in kulturnozgodovinske publikacije Wörter und Sachen (ibid., od 1909), je lahko uporabil pri ustanovitvi centralnega slovanskega slavističnega organa Slavia (Praga, od 1922), ki mu je od začetka sourednik za literarni in kulturnozgodovinski del.

d) Pred popolnoma nove naloge pa ga je postavila reorganizacija slovanskih študij v Pragi, kolikor je zajeta v okviru seminarja za slov. filol. na Karlovi univerzi v okviru seminarja za slovansko filologijo na Karlovi univerzi in v Slovanskem inštitutu.

e) Nekako sintezo svojega življenjskega dela, nekak 'testament' znanstvenika in rodoljuba je podal v razpravi Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation f. das geistige Leben der Südslaven (Slavia, IV, V, v ponatisu Heilderberg 1927, 184 str.), v kateri hodita z roko v roki davna preteklost in živa sedanost, znanost in politika. ... Poleg vsega je knjiga tudi znanstveni program: pregledna sinteza dosedanjih izsledkov je razširjena z obilnimi prispevki iz lastnih študij pisca ... V njej se je najlepše pokazal kot znanstvenik s široko erudicijo in razgledom, poleg tega pa z živim zanimanjem za usodo lastnega naroda in njegovih sorodnikov, ki z besedo in z lastnim zgledom poudarja in izpričuje enotnost slovanske filologije v vsem njenem obsegu, ki pa naj bo v prvi vrsti zgodovina razvoja duha in idej; v ta namen morajo služiti vse njene panoge, v to smer mora voditi vse slavistično prizadevanje, pa naj bo že filološko, literarnozgodovinsko ali etnografsko. Murko je redke primer slovanskega učenjaka, ki govori slovanske jezike, ki sta mu v enaki meri znana slovanska preteklost in sedanost, ki slovanskega sveta ne pozna samo iz knjig, ampak tudi iz avtopsije. V inozemstvu znanstveno šolan in vedno v inozemstvu živeč je vendar vse svoje življenje ostal zvest tradicijam idealnega rodoljubnega kroga, ki je oblikoval njegovega mladega duha. [...] Za razvoj slavistike na univerzah pa gre nedvomno baš njegovemu delu zasluga, da je dal ž njegovo kvaliteto polnoveljavno legitimacijo za samostojne stolice slovanskih literatur.«

blaga«. ³²⁷ Enako ga postavlja v svetovne razsežnosti Joža Glonar: »Z vsem svojim delom na polju južnoslovenske etnografije je postal vodilni znanstvenik na tem področju; njegovi izsledki in preizkušene metode so že davno prevzete kot temelj za enaka dela v mednarodnem znanstvenem svetu.« ³²⁸ France Kotnik daje v svojem Pregledu slovenskega narodopisja priznanje Murku že z vmesnim naslovom *Matija Murko in prelom z romantično strujo*. ³²⁹

Ivan Grafenauer je dopolnil Murkov raziskovalni lok od njegovega začetka do konca: »Tako je Murko v začetku svoje poti pokazal slovenski etnografiji smer iz romantičnega sanjarjenja in precejevanja na realno pot stvarnega raziskovanja med samim ljudstvom in v pokrajini, poslednja leta pa se je pridružil tudi sodobnemu kulturno historičnemu in primerjalno literarnemu raziskovanju in mu dal svoj 'placet'«. ³³⁰ Vilko Novak je prepričan, da bi bilo ob ustanovitvi slovenske Univerze leta 1919 za našo etnologijo čisto drugače poskrbljeno, če bi Matija Murko tedaj prišel v Ljubljano, s čimer se strinja tudi Slavko Kremenšek. ³³¹

Ivan Prijatelj končuje svojo slikovito razlago o medsebojnih razmerjih treh novo porajajočih se ved z značilno metaforiko: »Idealna združba bi torej bila, da bi si podajale roke hčerke lingvistika in narodopisje z literarno zgodovino prek matere filologije«. ³³² Ali ni le-to Prijateljovo zamisel idealno uresničeval Matija Murko? Ali je bil le zadnji slovanski filolog klasičnega kova? Svojo pripadnost slavistiki je hotel izživeti v njenem srcu, v Pragi. Zanj je namreč značilna konceptualna, jezikovna, politična in literarna (slovanska) vzajemnost.

Vsaka ptica se rada vrača v svoje gnezdo. Matija Murko ni pozabil svoje dežele, kakor priča članek Še nekaj o Prlekih iz leta 1938. Toda od svoje domovine se je leta 1941 véliki Prlek poslovil z naravnost simboličnim člankom *Indija slovenskih narodnih pesmi*. Tudi iz te razprave se vidi Murkova velika naklonjenost do jezikoslovnega vidika slovstvene folklore. Sam namreč pojasnjuje, da je Indija v resnici pravljčna »deveta dežela«.

Ali ni na dnu zavesti ali v podzavesti Matija Murko domovino doživljal kot pravljčno nedosegljivo »deveto deželo«, po kateri je bil kljub svoji močatosti in uspešnosti hrepenel vse življenje?

³²⁷ J. Tomišek, Prvo sestavno nabiranje slovenskih narodnih napevov, 308–309.

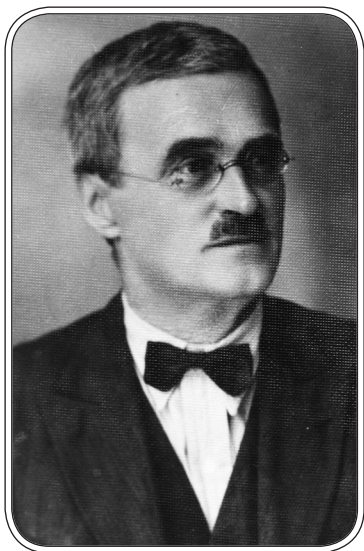
³²⁸ J. Glonar, Matija Murko, 173.

³²⁹ F. Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, 35–37.

³³⁰ I. Grafenauer, Matiji Murku v spomin, 205–206. »placet« = potrditev, dovoljenje, op. ms.

³³¹ Slavko Kremenšek, 40 let etnologije na ljubljanski Univerzi - predzgodovina, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 21 (1981), št. 1, 3.

³³² I. Prijatelj, Literarna zgodovina, 9–10.

IVAN KOŠTÍÁL (1877–1949)

– RAZDIRALEC TABUJEV

UVOD

Tukajšnje poglavje se vključuje v prizadevanje za poravnavo dolga do zapostavljenega znanstvenika¹ le z obrobnim, a za vtis o Koštiálovem znanstvenem obzorju zelo pomembnim področjem. Saj je nekako zasenčilo njegov celoten, po interesih in objavah zelo razpršen opus.

I. ŽIVLJENJE

Po očetovi strani je bil češkega in po materi nemškega² rodu, zato so v družini govorili nemško. Rodil se je v Gradcu (Avstro-Ogrska) in se razglašal za Slovenca, četudi se je s slovenščino seznanil in se je naučil šele na univerzi. Na Dunaju je začel študirati klasično filologijo, nato pa v Gradcu slavistiko, kjer so bili med drugimi njegovi profesorji Gregor Krek, Karel Štrekelj, Marija Murko.³ Prvo službeno mesto je dobil na gimnaziji v Novem mestu, od koder je prišel na eno ljubljanskih gimnazij. Kmalu je

¹ Irena Rožman, (Ne)znani jezikoslovec in folklorist prof. Ivan Koštiál (1877–1949) / Spominški posvet ob 60. obletnici smrti, *Traditiones* 39/2, Ljubljana 2010, 167–174.

Z jezikoslovnega vidika se to uresničuje v uredništvu Petra Weissa s posebnim razdelkom v *Jezikoslovnih zapiskih* 18/2, Ljubljana 2012. V njej poleg pobudnice za oživitev spomina na Ivana Koštiála, sodelujejo jezikoslovke Metka Furlan, Tjaša Jakop, Jasna Honzak-Jakić, Agata Šega in bibliotekar Drago Samec.

² Po drugi verziji je bila mati Slovenka. Prim. Marjan Dolgan, Miran Hladnik, *Fuk je Slovencem v kratek čas* (Antologija slovenske pornografske poezije s pripovednim pristavkom), Druga, dopolnjena izdaja, Mihelač1993, 156.

³ Rožana Koštiál, Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála, *Cesarsko-kraljevo možko učiteljske v Kopru 1875–1909 / Slovenski oddelek*, Pokrajinski arhiv, Koper 2010, 90.

bil kazensko⁴ premeščen na moško učiteljske v Koper. Po njegovi ukinitvi je poučeval na enakem učiteljsku v Gorici. Ob prvi svetovni vojni se je z družino kot begunec vrnil v Novo mesto, kjer je kot gimnazijski profesor poučeval slovenščino, latinščino, nemščino, francoščino, grščino, srbohrvaščino in neobvezno stenografijo. Že leta 1918 mu je umrla žena zapustila šest nedoletnih otrok. Verjetno so ga vsakdanje skrbi zanje odvrnile od univerzitetne kariere,⁵ ki so mu jo bili kot strokovnjaku za slovansko jezikoslovje ponudili in bi jo tudi zaslužil, kolikor ni na to vplivala izguba bogate, a zaradi vojne uničene knjižnice in znanstveno raziskovalnega gradiva.⁶

Kljub naštetim neugodnim okoliščinam je »darove in voljo do znanstvenega dela« izkoristil za številne drobne članke iz leksikologije, slovaropisja, etimologije, dialektologije, imenoslovja, frazeologije, terminologije, primerjalnega jezikoslovja, zgodovine knjižnega jezika, slovstvene folkloristike, stilistike in literarno-zgodovinske tematike.

Po več poskusih je končno temeljito celostno bibliografijo o njem pripravil Drago Samec.⁷ Iz objav po kronološkem redu se vidi, da je Koštiál začel objavljati na začetku 20. stoletja v kratkem času bivanja v Ljubljani, in to na ustanovi, kjer je bil tedaj zaposlen: *Izvestja II. Državne gimnazije v Ljubljani* (1901). Da mu vloga gimnazijskega profesorja ni dišala, kaže le trikratna objava v profesionalnem tisku: *Nastavni vjesnik* (1911, 1920), *Učiteljski list* (Trst, 1922).

Časovno najdlje objavjal je v *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* (Wien 1906–1910, 1912–1913, 1918–1921), kar pomeni, da je šlo za obojestransko priznavanje strokovne pripadnosti etnologiji. Najbolj ga je zaznamovalo sodelovanje v *Anthropophyteii* (Leipzig 1908–1914). V zrelih letih je gostoval v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* (1936) in *Etnologu* (1922–1923, 1937–1939, 1940), in poljski reviji *Lud słowiński* (1931).

Objavjal je še v drugih disciplinarno opredeljenih publikacijah. Ljuba mu je bila predmetna zgodovinska snov, kakor pričajo *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, XIX in *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* (1923). In seveda predvsem filološke teme, kakor pričajo *Veda* (Gorica, 1912–1915), *Časopis za slovensko jezikoslovje, književnost in zgodovino* (1920, 1924), *Južnoslovenski filolog* (1921, 1923–1926), *Geografski vestnik* (1926), *Mentor* (1926–1927, 1929–1930), *Slovenski jezik* (1939). Bil je gost specializiranih strokovnih revij: *Vjesnik »Staroslovanske akademije u Krku«* (1913–1914), *Maska* (1920–1921), *Kritika* (1925), *Življenje in svet* (1929–1939), *Ribiško-lovski vestnik* (1935), *Trgovski list* (1938), *Slovenija* (1940–1941), *Proteus* (1945–1947). Poleg tega so se pojavljali njegovi članki v kulturnih in političnih revijah, kot sta bila predvsem *Dom in svet* (1904–1906), *Ljubljanski zvon* (1911–1913, 1915, 1918–1920, 1924) ter *Edinost* (Trst, 1905, 1908, 1911, 1922–1923), *Soča* (1907, 1913–1914), *Adria* (Trst, 1912) na primorski strani, kamor ga je bila zanesla usoda. Nekaj let je bil zvest *Narodu* (1905, 1907–1908), *Slovenskemu narodu* (1910) in po eno leto *Tagespost* (Graz, 1911), *Zarji* (1912) in dnevniku *Jutro* (1911), njemu nasprotnemu *Slovincu* pa dve leti (1917, 1920). *Dolenjske novice*

⁴ R. Koštiál, Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála, n. m., 95.

⁵ Agata Šega, Ivan Koštiál – pozabljeni slovenski romanist, *Jezikoslovni zapiski* 18, št. 2, Ljubljana 2012, 90.

⁶ R. Koštiál, Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála, n. m., 91, 93, 94.

⁷ Drago Samec, Ivan Koštiál / bibliografija 1901–2011, *Jezikoslovni zapiski* 18, št. 2, Ljubljana 2012, 95–121.

(1919) ga niso privabile, koroška *Mladika* pa v presledkih kar dvanajst let (1925–1927, 1931, 1934–1936).

Njegovi nekdanji dijaki so kot odrasli ugotavljali, da bi bil svojim znanjem sodil na univerzo:

Franca Tomšič: Mirno lahko ugotovimo, da je segal daleč nad povprečje svojih kolegov na srednji šoli in da si je v slavistiki ustvaril lepo ime.⁸

Martin Jevnikar: Bil je pokončen mož, ki se ni oziral ne na desno ne na levo, vsakomur je povedal naravnost, kar je o njem mislil, zato je imel veliko nasprotnikov, še več pa prijateljev. Poleg slovnicearja Antona Breznika je bil med obema vojnama najbolj vnet zagovornik čiste in pravilne slovenščine, o tem je veliko pisal in na to je navajal svoje študente.⁹

Hubert Močnik: Bil je bolj poznavalec jezikov kakor književnik. Njemu je šlo za izvor, sorodstvo besed, za razvoj jezikov, za slovnico, pravopis, ne toliko za dela pisateljev. V zadnjem letniku nas je poučeval tudi nemščino. Primeren bi bil bolj za univerzitetnega docenta kot za učiteljšče. [...] Knjige vseh njemu znanih jezikov je moral ravnatelj vedno dopolnjevati na njegove predloge, a knjige so nosile vse njegove opazke in popravke. Škoda, da je ta bogata knjižnica vzela konec za prve svetovne vojne in da je nikdo ni rešil. Koliko jezikoslovnih virov in sorodstva jezikov se je izgubilo. Gotovo bi bil to danes bogat zaklad za višje jezikovne študije.¹⁰

Andrej Šavli: Kot učenjak bi pravzaprav moral ubrati akademsko pot. Na univerzo bi sodil bolj kakor za kateder srednje šole, še najbolj primerno mesto pa bi bilo zanj na znanstvenem inštitutu, kajti delo za dijaki mu je pomenilo tlako. [...] Njegov jezikoslovni opus je izredno velik, temeljit in raznolik, njegovo delo pa ima pomembno mesto v naši lingvistični znanosti.¹¹

Raffaele Corso:¹² Osebno Koštiála nisem poznal, pač pa sem bil z njim posredno v zvezi po zaslugi prijatelja Friedricha Salomona Kraussa z Dunaja, ko je šlo za sodelovanje pri reviji *Anthropophyteia* in njeni zbirki samostojnih knjižnih prilog.

Krauss se je v tistem času (1910–1914) s številnimi sodelavci po svetu zelo vneto lotil raziskovanja na področju erotične folklore, ki so ji takrat pravili tudi *Kryptadia* po grškem naslovu *Rollandove* in *Gaidozove* knjižne zbirke. Povabil me je, naj pripravim knjigo o izročilih s področja spolnega življenja v Italiji. V tem času nastopi Koštiál kot Kraussov sodelavec in prevajalec mojih spisov v nemščino.¹³ [...] Krauss

⁸ R. Koštial, *Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála*, n. m., 97.

⁹ R. Koštial, *Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála*, n. m., 99.

¹⁰ R. Koštial, *Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála*, n. m., 93.

¹¹ R. Koštial, *Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála*, n. m., 98.

¹² R. Koštial, *Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála*, n. m., 99: »*Raffaele Corso*, doktor etnografije iz Neaplja (Istituto Universitario Orientale), raziskovalec erotičnih izročil pri Italijanih, sodelavec Pitréja in Kraussa pri *Anthropophyteii* [...] o znanstvenem sodelovanju s slovenskim folkloristom Ivanom Koštialom med letoma 1919–1914«.

¹³ R. Koštial, *Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála*, n. m., 99: Prvi spis, ki ga je Koštiál prevedel, se nanaša na Kalabrijo. Prevajalec je moral premagati nemalo ovir v tekstu, ki je poln posebnih izrazov, pregovorov in pesmi v narečju. Pri prevodu drugega, obširnega spisa – še bolj kot v prvem primeru – je Koštiál pokazal svojo ostroumnost na raznih krajih s pojasnili in opombami, ki pa niso vse le lingvistične.

Kraussovo pismo Corsu z dne 24. aprila 1913 ob prevodu knjige v nemščino priznava, da je

je zelo cenil Koštiála. Ko ga omenja v nekaterih name naslovljenih pismih, se zmeraj izraža z besedami, ki odkrivajo, da je gojil tople občutke do tega prijatelja in sodelavca. Med obema znanstvenikoma se je bilo razvilo odkritosrčno prijateljsko razmerje, kar je še poživljalo njuno uspešno sodelovanje, v veliko korist znanosti, ki sta jo oba gojila z globoko ljubeznijo in izredno zmožnostjo-sposobnostjo.¹⁴

II. VNET SODELAVEC FRIEDRICH SALOMONA KRAUSSA (1858–1938)

Verjetno je bližina slovanskega otoka (Lužiški Srbi!) sredi germanskega morja vplivala, da je v Leipzigu poleg davno prej Grünovega prevoda slovenskih pesmi v nemščino (Volklied aus Krain, 1850) izšel tudi Kraussov prevod južnoslovanskih folklornih pripovedi: »slovenske, hrvaške, srbske narodne pravljice in pripovedke. Zadovoljen bode s knjigo vsak, kdor jo čita v zabavo. Drugače jo bode sodil, kdor jo ocenjuje z znanstvenega stališča, kakor A.[lekdander N.] Veselovskij in G.[ustav] Meyer v Jagičevem Arhivu (VII 30–319). Tema knjigi ne posebno ugodnima ocenama dodaje prof. Jagić opazko: Avtor ni sprejel vloge dobesedno zvestega prevajalca, ampak »pesniškega prirejevalca.«¹⁵

1. ŽIVLJENJE

»Na Dunaji živeči Hrvat dr. F. S. Krauss«,¹⁶ (Burnazovica pri Slavonki Požegi 1859–Dunaj 1938) se je kot nemški Jud rodil v izobraženi trgovski družini. Že v mladosti je začel zbirati slovstveno folkloro. Na dunajski univerzi je študiral klasično filologijo in zgodovino. Na željo prestolonaslednika Rudolfa¹⁷ Habsburškega in dunajskega Antropološkega društva je po doktoratu »v težkih okoliščinah, pogosto preoblečen v reveža, da se je laže približal ljudstvu in njegovim neponarejenim nravem«, potoval po Bosni in Hercegovini in nabral 200.000 verzov 'guslarskih pesmi mohamedanskih Slovanov'. Po vrnitvi na Dunaj je obilno zbrano gradivo iz vseh vrst slovstvene folklore izdal v več knjigah in objavil številne »prispevke o južnih Slovanih in njihovi folklori«. ¹⁸

ponemčenje prijatelja Koštiála nadvse ustrezno, kljub težavam z italijanskim tekstom zaradi posebnih narečnih izrazov.

¹⁴ R. Koštial, Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála, n. m., 100.

¹⁵ S. R., F. S. Krauss, Sagen und Märchen der Südslaven, *Ljubljanski zvon* 3, Ljubljana 1883, 736.

¹⁶ Milko Matičetov, Glonarjevo narodopisno delo, *Glasnik Slovenske matice* 21, št. 1–2, Ljubljana 1997, 36: »Pri tem tretjem moram braniti dunajskega narodopisca Friedricha S. Kraussa (1859–1938), sprva klasičnega filologa, ki si je nabral nekaj zaslug tudi za nas [slovensko slovstveno folkloristiko], s slovenskimi pravljicnimi besedili: dobil jih je od M. Valjavca in jih objavil v nemškem prevodu, medtem ko so izvorniki najbrž izgubljeni (ne po krivdi F. S. Kraussa).

¹⁷ V nepojasnjenih okoliščinah sta s 17-letno ljubico Mary Vetsero leta 1889 naredila samomor.

¹⁸ M. Dolgan, M. Hladnik, Okrogle in kosmate, *Fuk je Slovencem v kratek čas*, 154.

2. KRAUSSOVE ZASLUGE ZA JUŽNOSLOVANSKO SLOVSTVENO FOLKLORISTIKO

»Znani folklorist«¹⁹ – je leta 1883 izdal I. zvezek²⁰ in leta 1884 II. zvezek *Sagen und Märchen der Südslaven*. Kritika (Bogišič, Hattala, Gatschet, Gebauer, Koch, Schulenburg, Siebrecht, Müller) v nemških, francoskih in slovanskih listih je odobraval in hvalila njegovo delo, medtem ko sta mu A. Veselovskij in G. Meyer nasprotovala. Vatroslav Jagić mu očita, da v prevodu ne sledi strogo izvirniku in da včasih ali kaj izpusti ali iz svojega doda.²¹

Ljubljanski ocenjevalec spominja, da Krauss ni pisal knjige za učenjake, temveč je želel širše občinstvo seznaniti »z *zakladom jugoslovanskih* [slovenskih, hrvaških, srbskih] *narodnih pripovedek*«. In to se mu je posrečilo. Prvi zvezek je bil v enem letu razprodan. Na to je ugodno vplivala »tvarina že sama na sebi polna najlepše narodne poezije« in dejstvo, »da je dr. Krauss v resnici spreten pripovedovalec. Njegova beseda je živahna in preprosta, stil njegov prozoren in eleganten«. Drugi zvezek vsebuje sto šestdeset »krajših in daljših narodnih basnij in pripovedek«, dve tretjini iz raznih tiskanih virov in ena tretjina iz še nenatisnjenih rokopisnih zbirk. V zbirko je uvrstil številne slovenske povedke s Štajerske, Kranjske in Istre. Največ mu je z gradivom pomagal profesor in akademik Matija Valjavec, ki mu je velikodušno odstopil bogato in dragoceno rokopisno zbirko v poljubno porabo, za kar se mu je Krauss zahvalil: »So handelt ein wahrer Gelehrer und Patriot, dem es nicht um die Befriedigung seines Ehrgeizes, sondern nur um den Fortschritt der nationalen Sache und der Wissenschaft zu thun ist (pg. XXXVIII). Knjiga je v prid predvsem tistim, ki »ne morejo lepote in krasote narodnih stvarij slovanskih« zajemati iz izvirnika ali »narodne pripovedke prebirajo samo zaradi njih leposlovne vrednosti. Grajati pa moramo v ti knjigi besede, s katerimi Krauss smeši klasične in slovanske jezikoslovce. Kajti omikanemu možu bodi vsaka znanost sveta in baš slovanskega folklorista si brez slovanskega jezikoslovca misliti ne moremo«. ²² Kot navedeni vir se po zaslugi F. S. Kraussove objave v nemščini nekajkrat pojavi Matija Valjavec. Morda je od njegovih kaka slovenska varianta skrita tudi med hrvaškim gradivom.²³

Rajko Perušek v poročilu o Kraussovih Jugoslovanskih pravljicah in povedkah²⁴ zatrjuje, da sme biti Kres še posebno ponosen, »ker ima med sodelavci dva najodličnejša znanstvena zastopnika te stroke«, danes poimenovane slovstvene folkloristike, Kreka in Valjavca, ki je med Slovenci in Hrvati zbral in objavil največ folklornega gradiva.²⁵

¹⁹ To je v slovenščini najzgodnejša raba samostalnika, ki je izpeljan iz angleške besede »*Folklore*«.

²⁰ F. S. Krauss, *Sagen und Märchen der Südslaven*, *Kres* 3, Celovec 1883, 280.

²¹ F. S. Krauss, *Sagen und Märchen der Südslaven*, Ljubljanski zvon 3, Ljubljana 1883, 736.

²² Š-[trekelj], *Sagen und Märchen der Südslaven* (ocena), *Ljubljanski zvon* 4, Ljubljana 1984, 632.

²³ Iz tega se dá sklepati v delovni fazi na morebitno povezavo Gregorja Kreka s tem projektom. Bogomil Krek je bil njegov sin.

²⁴ Rajko Perušek, Dr. Fr. Krauss, *Sagen und Märchen der Südslaven*, I. zv. 1883; II. zv. 1884, *Kres* V, 1885, 221–223.

²⁵ France Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, *Narodopisje Slovencev* I, Ljubljana 1944, 32.

Friedrich S. Krauss pa je leta 1908 v Leipzigu izdal tudi knjigo *Slavischen Volkforschungen, Abhandlungen über Glauben, Gewohnheitsrechte, Sitten, Bräuche und die Guslarenlieder der Südslawen*.²⁶ 432 strani obsežna knjiga je razdeljena v dva dela, v izvirniku in prevod v nemščino. Vsebuje komentar in številne razlage opomb. Polívka, ki knjigo ocenjuje, se posebno ustavlja ob muslimansko-slovanski pisavi in turškem vplivu na slovansko folkloro. Krauss trdi: »Moja velika zbirka muslimansko-slovanskih epov je najočitnejše spoznanje za to, da južnoslovansko ljudstvo v tem ustvarjalnosti najde najvišje in najčistejše popoln izraz. Le starogrški Homerjevi epi so muslimansko-slovanski epiki ravni.²⁷ Kjer je Krauss nehal, je nadaljeval Matija Murko.

Iz primerjave letnic se vidi, da je Polívka²⁸ takoj kritično ocenil Antona v. Maillyja *Bajke, povedke in pravljice*²⁹ in se posredno obregnil ob upoštevane vire. Zadošča mu le Fr. S. Krauss, ki prav iz teh najzahodnejših južnoslovanskih dežel v svojih delih o južnoslovanski etnologiji (lidovēde) nima pristnega gradiva. Primer za to je povedka o Zlatorogu.³⁰ Polívka se pri tem sklicuje na Jožo Glonarja,³¹ ki raziskuje nastanek in razvoj od Rudolfa Baumbacha znane pesmi o Zlatorogu.³²

Na pobudo dunajskega Antropološkega društva (Anthropologische Gesellschaft in Wien. K. K. Naturhistorischen Museum) se je Friedrich S. Krauss od filologije obrnil k etnologiji. Z mislijo predvsem na Srbe in Hrvate je pripravil vprašalnico s 740 etnološkimi in nekaterimi folklorističnimi vprašanji. Slovensko poročilo o njej si želi njen prevod v slovenščino, ker da bi bila dobrodošel napotek učiteljem, duhovnikom, uradnikom, dijakom in celó neukim, ki bi radi nabirali »narodno blagó«, toda ne vedo, kako.³³

Iz tega se vidi, da je bil F. S. Krauss v tesnem stiku z nekaterimi s slovenskimi znanstveniki, kar mu šteje v dobro tudi sicer vedno zelo kritični Milko Matičetov.³⁴ S

²⁶ Jiří Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen, Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 19, 1909, 320–322.

²⁷ Jiří Polívka, *Berichte und Bücheranzeigen*, n. m., 19, 1909, 320.

²⁸ jpa. [= Jiří Polívka], *Drobné zprávy národopisné, Národopisný věstník českoslovanský* 11, Společnost národopisného musea českoslovanského, Praha 1916, 239; dobrodošle so za širše občinstvo, strokovnjaka pa niti zbrano gradivo ne zadovolji; podano je premalo natančno in potemtakem avtor ne obvlada vede, ki jo želi oskrbeti z novim gradivom niti ni videti, da bi poznal slovensko literaturo v izvirniku.

²⁹ Anton von Maily, *Mythen, Sagen, Märchen vom alten Grenzland am Isonzo*. Volkskundliche Streifzüge. Bearbeitet von Anton v. Mailly. München, Hugo Schmidt (1916), 92 str.

³⁰ Po obliki ni folklorna, ampak Dežmanova lastnina, in prek tržaškega profesorja Wiljema Urbasa je postala znana Rudolfu Baumbachu. Ljudstvo povedke ne pozna, tudi ne v področju, kamor je bila lokalizirana niti je ni Rudolf Baumbach prevzel iz ljudstva.

³¹ Joža A. Glonar, *Monoceros in Diptamus, Časopis za zgodovino in narodopisje* 7, Maribor 1910, 34–106. Prim. tudi *Zeitschrift der Ver. V.-Kunde*, 1913, 306.

³² jpa. [= Jiří Polívka], *Drobné zprávy národopisné*, n. m., 239.

³³ -, *Ethnographische Fragebögen der Anthropologischen Gesellschaft* in Wien, I, Südslaven. Von dr. Friedrich S. Krauss, Wien 1884, 48 str. *Ljubljanski zvon* 4, Ljubljana 1884, 633.

³⁴ M. Matičetov, *Glonarjevo narodopisno delo*, 36: »Pri tem tretjem moram braniti dunajskega narodopisca Friedricha S. Kraussa (1859–1938), sprva klasičnega filologa, ki si je nabral nekaj zaslug nabral tudi za nas, s slovenskimi pravljicnimi besedili: dobil jih je od M. Valjavca in jih objavil v nemškem prevodu, medtem ko so izvirniki najbrž izgubljeni (ne po krivdi F. S. Kraussa).

strani celotne južnoslovanske slovstvene folkloristike Friedrich S. Krauss še čaka na temeljito in pošteno oceno; slovenska pri tem ni izvzeta, kakor je razvidno iz pravkar navedene publicistike. Če se ta nanaša na Kraussov delež pri promoviranju med drugim slovenskih povedk in pravljic v 19. stoletju, ima še veliko večjo vlogo v začetku 20. stoletja z odločilnim vplivom na Ivana Koštiála.

III. ANTHROPOPHYTEIA (1904–1913)

Tudi iz zgodovinskega pregleda slovenske slovstvene folklorne in zbiranja se lepo vidi, kako je v začetku 20. stoletja začela naklonjenost do prvobitne besedne umetnosti upadati. Ugledne literarne revije so ji odmerjale prostor za objavo le še na platnicah.³⁵ Toda trdoživa kot je, se je prebila v središče pozornosti vsaj pri izjemno profilirani skupini znanstvenikov, članov dunajskega Antropološkega društva. Friedrich Salomon Krauss »je bil prepričan, da lahko postane tudi spolnost v ljudskem izročilu predmet znanstvenega raziskovanja, vendar se je treba najprej otresti kakršnihkoli predsodkov in zavor, ga začeti zbirati«³⁶ in objavljati.

Leta 1904 je v Leipzigu začel izdajati Letopise (Jahrbücher] *Anthropophyteia*³⁷ z namenom, da bi v njih izhajale zbirke, analize in interpretacije folklornega gradiva o spolnosti. Tak uredniški koncept mu je narekovalo dejstvo, da je motiv spolnosti dosledno izrinjen iz zbirk slovstvene folklorne in tedaj – tudi modno – snujoče se psihoanalitično gibanje, ki poudarja, da – sicer prezirana – spolnost zelo vpliva na kulturo in družbo.³⁸

1. ODMEVI

Letopisi so zbudili vsesplošno pozornost, tako da je o prvem že leta 1905 *American Anthropologist*³⁹ poročal: Krauss objavlja in razlaga južnoslovansko (iz Srbije, Hrvaške, Bosne in Hercegovine in sosednih pokrajin⁴⁰) folklorno gradivo, ki se nanaša na spolnost. Krauss sam ga je prevedel v nemščino in poleg znamenitih sodelavcev iz številnih evropskih držav v prvi številki⁴¹ sodeluje tudi Franz Boas iz New Yorka. Naslednje leto pa *Journal of American Folk-Lore* navaja, da so v drugi in tretji številki *Anthropophyteiae* antropologi in zdravniki zbrali imenitne zbirke »*materia folklorica genesica*«, tj. »erotične slovarje« in različne folklorne obrazce iz tedanjih še avstro-ogrskih dežel in evropskih držav.⁴²

³⁵ Marija Stanonik, *Zgodovina slovenske slovstvene folklorne*, Slovenska matica, Ljubljana 2009, 357.

³⁶ Johann Koštiál, Slovenische Scherzreden und Rätselfragen, *Anthropophyteia* 6, Leipzig 1909, 418. Glej M. Dolgan, M. Hladnik, *Fuk je Slovincem v kratek čas*, 122.

³⁷ R. Koštiál, Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála, 99.

³⁸ M. Dolgan, M. Hladnik, Okrogle in kosmate, *Fuk je Slovincem v kratek čas*, 154.

³⁹ James Mooney, *Anthropophyteia* I, Leipzig, 1904, *American Anthropologist* N. S. 7, 1905, 127–128.

⁴⁰ Ni jasno, ali so v ta dodatek vključene tudi slovenske?

⁴¹ Ta je bila leta 1914 ponatisnjena. – Za računalniški iztis se zahvaljujem Biblioteki SAZU v Ljubljani.

⁴² – , *Anthropophyteia* II, III, Leipzig 1906, *Journal of American Folk-Lore* 20 (77), 1907, 166–

Verjetno prvi se je od Slovencev pri Kraussovem novem podjetju mimogrede ustavil Joža Glonar. Zavidljivo mu oponese, da »se mu je posrečilo dobiti ministrsko podporo za etnografske študije pri južnih Slovanih«, da »pa je med znanstveniki klavrno pogorel« in »špekulira sedaj s svojo zbirko 'Anthropophyteia', zbirko takih stvari, da se ta knjiga ne sme javno prodajati in da je vseučiliške knjižnice ne posojajo. Plod teh njegovih etnografskih študij pri južnih Slovanih je nova znanost, ki jo je Krauss inauguriral, namreč 'skatologija' – nauk o napisih na straniščih.«⁴³

S tako oceno se ne mladi⁴⁴ ne zreli Milko Matičetov ne more sprijazniti:

Krauss, Jud iz Slav. Požege, sprva tarča neusmiljenih napadov, obrekovanj, obsodb – tudi na sodišču – je na svojih študijskih popotovanjih po Balkanu nabral dragoceno gradivo, ki že sto let čaka na trezno, pravično oceno. (Znano je, da mu tudi Miklošič ni bil naklonjen). Moralistična vnema, večkrat lažna, mu je nakopala vsesplošno nasprotovanje, posebno ob njegovi znanstveni reviji *Anthropophyteia* (1904–1914).⁴⁵

Do leta 1913 je izšlo 10 obsežnih zvezkov *Anthropophyteia* in nekaj Dodatkov za njen študij.⁴⁶ V deveti številki je postal član uredniškega odbora tudi Sigmund Freud.⁴⁷ 10. številka je imela širši podnaslov, vendar je leta 1918 nehala izhajati;⁴⁸ ne le zaradi propada Avstro-Ogrske, nemška vlada ga je na pritožbo Johannesa Bolteja prepovedala. Nadaljevali pa so se Dodatki, dokler jih ni dvajset let pozneje ob izidu Krauss-Satow zvezka o erotičnem življenju na Japonskem nacizem prepovedal.⁴⁹ Sicer pa je Krauss leta 1938 tako in tako umrl.⁵⁰

Iz dveh podnaslovov *Anthropophyteie* je razbrati njeno programsko usmeritev: objavljanje slovstvene folklore s spolno motiviko od koder koli »brez kakršnihkoli moralizatorskih zadržkov, največkrat v izvirnih jezikih in nemškem prevodu«, da so besedila postala bolj dostopna širšemu krogu zainteresiranih evropskih strokovnjakov. Za prosto prodajo nikakor ni bila na voljo.⁵¹ Izhajala je v zelo omejenih in oštevilčenih izvodih, zato jih je danes zelo težko dobiti.

2. KOŠTIÁLOVO SODELOVANJE

Novo nastajajoči smeri v evropski antropologiji se je navdušeno pridružil Ivan Koštiál. To se vidi iz tega, da se ni omejeval samo na slovensko erotično in seksualno

167.

⁴³ J. A. Glonar, Ljubezen in zakon pri Slovanih, *Ljubljanski zvon* XXXI, Ljubljana 1911, 111.

⁴⁴ Milko Matičetov, Joža Glonar (1885–1946), *Slovenski etnograf* 3–4, Ljubljana 1951, 400–401.

⁴⁵ M. Matičetov, Glonarjevo narodopisno delo, 36: »Ne gre mi v glavo, kako se je med Kraussovimi nasprotniki znašel tudi Glonar...«.

⁴⁶ R. Koštial, Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála, 99: »*Raffaele Corso*, doktor Etnografije iz Neaplja (Istituto Universitario Orientale), raziskovalec erotičnih izročil pri Italijanih, sodelavec Pitréja in Kraussa pri Anthropophyteii [...] o znanstvenem sodelovanju s slovenskim folkloristom Ivanom Koštialom med letoma 1919–1914«. Številke o Dodatkih so različne. Prim. M. Dolgan, M. Hladnik, Okrogle in kosmate, *Fuk je Slovincem v kratek čas*, 155.

⁴⁷ – Za računalniški iztis se zahvaljujem Biblioteki SAZU v Ljubljani.

⁴⁸ »*Anthropophyteia* [sic] Jahrbuch für ethnologische, folkloristische und kulturgeschichtliche sexualforschungen« – Za računalniški iztis se zahvaljujem Biblioteki SAZU v Ljubljani.

⁴⁹ – Za računalniški iztis se zahvaljujem Biblioteki SAZU v Ljubljani.

⁵⁰ Tako mu je bilo prihranjeno strašno preganjanje, ki se je začelo zgrinjati nad Judi.

⁵¹ M. Dolgan, M. Hladnik, Okrogle in kosmate, *Fuk je Slovincem v kratek čas*, 155.

besedišče in obsceno folklorno gradivo, temveč tudi iz drugih etničnih skupin v Istri in med avstrijskimi Štajerci iz njemu domačega Gradca, Čehi, Slovaki, Albanci, Angleži in celo Cigani. Za *Anthropophyteio* je prevajal v nemščino prispevke drugih slovanskih avtorjev, npr. Lužiških Srbov, Poljakov in Italijanov.⁵²

Najbolj temeljito so Koštiálove objave v *Anthropophyteii* obdelane z etnološkega vidika: Erotično in skatološko besedišče je objavil v okviru 50 člankih. V 5. in 6. zvezku *Anthropophyteie*, in to za moške in ženske spolne organe, spolno občevanje in rastline s predmetno konotacijo. Slovensko obsceno folklorno gradivo in besedišče je večinoma zbiral v krajih bivanja in poklicanega delovanja: na Primorskem v Kopru in Gorici in na Dolenjskem v okolici Novega mesta. Koder ni označen vir najdišča, pomeni, da so izrazi znani povsod po Sloveniji.⁵³

Gradivo, ki ga je Koštiál pošiljal F. S. Kraussu v objavo v *Anthropophyteai*, ne vedno v slovenščini, če že, dvojezično, praviloma pa v nemščini, je zdaj dostopno in komentirano v zbirki slovenske pornografske poezije.⁵⁴

III. JEZIK

V času Koštiálovega študija v Gradcu je bila tamkajšnja univerza izjemno kakovostna, z jezikoslovno vsestranskimi in interdisciplinarno usmerjenimi učenjaki svetovnega slovesa: jezikoslovec Johannes Schmidt, albanolog Gustav Meyer, klasični filolog Herman Bonitz, filozof Alexius Meinong. Glede na to, da je Koštiál na Dunaju vpisal primerjalno jezikoslovje, jih gotovo ni spregledal.⁵⁵ Kako bi drugače postal poliglot! Po hčerkinih pričevanjih je pasivno znal vse evropske jezike (20–30), med temi tudi jezik Ciganov. Ker jih je razumel, so se mu izogibali, da ne bi razkril njihovih skrivnosti. Poznal ali obvladal je tudi razna slovenska narečja in narečja drugih jezikov (italijanskega – kalabriščino, nemškega – jezik kočevskih Nemcev), jezik glagoljaške književnosti in pisavo glagolico, pa tudi turški in arabski jezik, etiopščino ter hebrejščino. Poleg raziskovanih jezikov narodov je poznal tudi šege in navade oz. način razmišljanja posameznih narodov. V nekem dokumentu sam navaja, da popolnoma obvlada: češko, srbo-hrvaško, nemško, italijansko, madžarsko, bolgarsko, francosko, angleško, latinsko, starogrško, novogrško, staroslovensko. Jeziki, ki jih obvlada delno, pa so: rusko, romunsko, furlansko, sanskrt, albansko, špansko, poljsko, flamsko.⁵⁶

»Zelo (puristično) si je prizadeval za čistost in pravilnost rabe slovenskega knjižnega jezika.«⁵⁷ Po drugi strani pa velja za pionirja pri jezikoslovnem raziskovanju kletvic in besedišča s področja spolnosti⁵⁸ pri različnih narodih.⁵⁹ To mu je omogočilo

⁵² Irena Rožman, Prispevki profesorja Ivana Koštiála v *Anthropophytei*, *Kolesar s Filozofske / Zbornik v počastitev 90-letnice prof. dr. Vilka Novaka*, Ljubljana 2000, 239–248.

⁵³ I. Rožman, Prispevki profesorja Ivana Koštiála v *Anthropophytei*, n. m., 239–248.

⁵⁴ M. Dolgan, M. Hladnik, *Fuk je Slovincem v kratek čas*.

⁵⁵ Agata Šega, Ivan Koštiál – pozabljeni slovenski romanist, 77.

⁵⁶ Rožana Koštial, Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála, 91–92.

⁵⁷ Jasna Honzak Jahić, Slovnici in slovarski brus knjižne slovenščine Ivana Koštiála, *Jezikoslovni zapiski* 18, št. 2, Ljubljana 2012, 571–71.

⁵⁸ V slovenščini glej: M. Dolgan, M. Hladnik, *Fuk je Slovincem v kratek čas*, 156–162.

⁵⁹ Rožana Koštial, Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála, 91–92. Glej D. Samec, Ivan Koštiál

prav znanje številnih jezikov in sodelovanje v znanstvenem časopisu *Anthropophyteia*.⁶⁰

Med prvimi, če ne prva, sta na prikrito vlogo F. S. Kraussa v slovenskem prostoru prek Koštiálovega sodelovanja z njim opozorila Marjan Dolgan in Miran Hladnik. Njune stike umeščata v kontekst slovenske kulturne in literarne zgodovine.⁶¹

Letni zbornik *Anthropophyteia* in Koštiálovo sodelovanje v njem od 1909 do 1912⁶² je povzela Irena Rožman v splošnem pregledu raziskovanja spolnosti v slovenski etnologiji in motivike v starejši slovenski literaturi. Po njenem je moralizem med jezikoslovci in narodopisci v Koštiálovem času vzrok, da je »folklorno gradivo z obsceno vsebino raje objavljal v tuji reviji in se s tem izognil morebitnim nevesečnostim s strani domače strokovne javnosti.«⁶³

Koštiál je bil preveč premočrten, da bi se oziral nanjo. Bolj verjetno je vplivalo na torišče njegovih raziskav znanstvo s F. S. Kraussom, ki prav tako kot Koštiál še čaka na pravično oceno njegovega dela za južne Slované in tudi Slovence.

Kljub temu da sta bila prijatelja, pa je bil Koštiál do njega tudi kritičen, kakor sledi iz ocene enega od sodelavcev v *Anthropophyteii*.⁶⁴

Poleg tistih, ki se nanašajo na spolno motiviko v *Anthropophyteii*, in jih je pretresla že I. Rožman,⁶⁵ podrobno pa obdelala Tjaša Jakop,⁶⁶ je tu omeniti številne članke o imenih in priimkih, npr. iz imen svetnikov (*Dom in svet* 1904), Rodbinski priimki na Slovenskem iz krajevnih imen (*Dom in svet* 1905), Rodbinski priimki iz rastlinskih imen (*Dom in svet*, 1906), priimki iz raznih narodnih s pomenom »mesar« (*Slovenski narod*, 30. nov. 1910), »Kovači« pri raznih narodih (*Slovenski narod*, 10. dec. 1910), o čevljih (*Družinski tednik* 1936, št. 27). Razen tematskih izhodišč je bil pripravljen sprejeti tudi zgodovinsko: Slovenska osebna imena iz XII. stoletja (*Veda* 1914). Za ta članek je Koštiál izpisal slovenska imena iz Trinkove brošure *Listina* iz leta 1170–1190.⁶⁷ Zemljepisno načelo upošteva objava Slovenska imena z Goriškega iz l. 1291 (*Veda* 1914).⁶⁸ Zanj je izpisal iz listne v goriškem deželnem muzeju imena slovenskih vasic in kme-

/ bibliografija 1901–2011, *Jezikoslovni zapiski* 18, št. 2, Ljubljana 2012,

⁶⁰ *Anthropophyteia*, Jahrbücher für Folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral. [Yearbooks for Folklore Collections and Investigations relating to the Historical Development of the Sexual Code.] Herausgegeben von Dr. Friedrich S. Krauss. Band I. Südslavische Volksüberlieferungen, die sich auf den Geschlechtsverkehr beziehen. I.

⁶¹ M. Dolgan, M. Hladnik, Okrogle in kosmate, *Fuk je Slovincem v kratek čas*, 154–162.

⁶² I. Rožman, Prispevki profesorja Ivana Koštiála v *Anthropophytei*, n. m., 239–248.

⁶³ I. Rožman, Prispevki profesorja Ivana Koštiála v *Anthropophytei*, n. m., 239–240.

⁶⁴ Prim. Ivan Koštial, Dr. Joh. Piprek, Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche, Wien-Stuttgart 1914, *Veda* 4, Gorica 1914, 408–411. Na str. 410 Koštiál ostro obsoja Kraussovo delo *Sitte und Brauch der Südslaven* (1885). – op. M. Matičetov v njegovi Bibliografiji, *Slovenski etnograf* III–IV, 397.

⁶⁵ I. Rožman, Prispevki profesorja Ivana Koštiála v *Anthropophytei*, n. m., 239–248.

⁶⁶ Tjaša Jakop, Izrazi za spolovila v gradivu za Slovenski lingvistični atlas in pri Ivanu Koštiálu, *Jezikoslovni zapiski* 18, št. 2, Ljubljana 2012, 37–56.

⁶⁷ Milko Matičetov, Bibliografija Ivan Koštiála, *Slovenski etnograf* III–IV, Ljubljana 1950–1951, 3939–399.

⁶⁸ Rožana Koštial, Bibliografija Ivana Koštiála, *Cesarsko-kraljevo možko učiteljišče v Kopru 1875–1909 / Slovenski oddelek*, Pokrajinski arhiv, Koper 2010, 102.

tov iz goriške okolice.⁶⁹ Poleg tega je raztolmačil še številne druge slovenske besede.⁷⁰ K tej problematiki se je vrnil še leta 1937 v poljudni reviji Življenje in svet.⁷¹

V letih od 1936 do 1938 objavil članke z geselskimi naslovi Domazet, Podlessek, Rimska cesta, Mavrica, Kristjan, Fant pa punca, Božični panj.⁷² Postal je redni sodelavec *Etnologa* s članki o oselniku,⁷³ eni od kletvic v raznih jezikih⁷⁴ in s primerjalnim člankom o slovenski in srbohrvaški mlekarški terminologiji.⁷⁵ Med zadnjimi sta objavila imenih ptic⁷⁶ in plazilcev⁷⁷ v Proteusu že po II. svetovni vojni.

Kakor pričajo naslovi člankov, je terminološko sledil stroki; prim.: Slovenske folklorne drobtine⁷⁸, le da je v duhu tedanjega časa samostalnik rabil še v moškem spolu: Iz slovaškega folklor.⁷⁹

IV. SLOVSTVENA FOLKLORA

Andrej Šavli je pravilno zaznal, da se je Ivan Koštiál rad »loteval tudi vprašanj na meji med lingvistiko in etnografijo«,⁸⁰ zato danes veliko njegovih prispevkov kategorialno sodi bolj v etnolingvistiko kakor v slovstveno folkloristiko. Poleg tistih, ki se nanašajo na spolno motiviko v *Anthropophyteii*, in jih je pretresla že I. Rožman.⁸¹ Množičnost in razpršenost njihovih objav je vzrok, da se ni bilo mogoče z vsemi seznaniti na kraju samem, zato je tukajšnji oris še zmeraj zgolj skica

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Za Koštiála so karakteristične številne a drobne objave, pogosto krajevno zaznamovane. Tak je tudi prispevek z gradivom dolenjskih in belokranjskih primerjalnih rekel in rekov.⁸² Kot jezikoslovca so ga privlačile predvsem tabujske teme. Kot domačin iz Slavonske Požege je Krauss lahko pripravil tudi zbirčico slavonsko-nemških ekspresivnih izrazov in kletvic, ki so bili tedaj predmet zainteresiranih folkloristov in jezikoslovcev.⁸³ Morda je to nagnilo Ivana Koštiála, da je ravnal enako. Od tod na eni

⁶⁹ Milko Matičetov, Bibliografija Ivan Koštiála, *Slovenski etnograf* III–IV, Ljubljana 1950–1951, 393–399.

⁷⁰ Prim. omenjeno *Bibliografijo*, 102–103.

⁷¹ Ivan Koštiál, Občna imena iz hišnih, *Življenje in svet* 21, 1937, 381–382.

⁷² R. Koštiál, Bibliografija Ivana Koštiála, 110.

⁷³ Ivan Koštiál, O oselniku, *Etnolog* X–XI, Ljubljana 1937–1939, 22–24.

⁷⁴ Ivan Koštiál, Kdo je divja horda, *Etnolog* X–XI, Ljubljana 1937–1939, 62–64.

⁷⁵ Ivan Koštiál, O slovenski in srbohrvaški ljudski mlekarški terminologiji, *Etnolog* XIII, Ljubljana 1940, 125–128.

⁷⁶ Ivan Koštiál, Imena naših ptic, *Proteus* 8, 1945, 53–56.

⁷⁷ Ivan Koštiál, Imena naših krkonov in plazilcev, *Proteus* 9, 1946/47, 13–14.

⁷⁸ Ivan Koštiál, Slovenske folklorne drobtine, *Ljubljanski zvon* 32, 1912, 156–160.

⁷⁹ Ivan Koštiál, Iz slovaškega folklor, *Življenje in svet* 11, 1937, knjiga 22, 43. Prim. D. Samec, n. m., 115.

⁸⁰ R. Koštiál, Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála, 98.

⁸¹ Irena Rožman, Prispevek profesorja Ivana Koštiála v *Anthropophyteii*, n. m., 239–248.

⁸² Johannes Kostial, Zur Krainer Volkskunde, *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 12, Wien, 1906, 217–221.

⁸³ Michael Reichmayr, *Ardigata! Krucinal!* (Ein slowenisches Schimpfwörterbuch, basierend

strani objava psov, ⁸⁴ kletvic, ⁸⁵ in na drugi folklornih obrazcev, ki se – po bibliografskih podatkih sodeč ⁸⁶ – večinoma nanašajo na spolnost, bodisi da gre za slovenske pregovore, ⁸⁷ šaljivke in uganke s Krasa, ⁸⁸ Primorske ⁸⁹ ali Kranjske. ⁹⁰

Nedolžni vzklík: »O máma, kuféta!« ima popolnoma drug pomen, kdor zna dešifrirati rebus. »Kakšna je razlika med lastovko in moškim?«. Za odgovor na obe vprašanji je treba drugačnih okoliščin. ⁹¹

Glede na lastno večjezičnost ga je vedno mikala podobna snov tudi v večjezičnem okolju, od tod objave pregovorov v miljski folklori, ⁹² ugank iz Istre v italijanščini ⁹³ itn. Sam je skrbel za večjezičnost v tem smislu, da je slovensko gradivo v objavah pogosto prevajal v nemščino, kakor na primer zagovore (iz vasi Krn, Vrsno, Gabrije, Štjak, Branica, Rihemberk). ⁹⁴

2. FOLKLORNE PESMI

Enako velja za Koštiálove objave slovenskih folklornih pesmi, ⁹⁵ kot je npr. *Pod okence sem prišel – na okence ne smem...* ki je po njegovem slovenska varianta madžarske folklorne pesmi. ⁹⁶ V osmih (8) kiticah je poskrbel za njen nemški prevod. Objavil je 29 »kosmatih«, zapisanih na Gorenjskem, Dolenjskem, Goriškem, Tolminskem, Štajerskem, Koroškem, v Ljubljani, Črnomlju, Trstu in Bovcu, ⁹⁷ ločeno pa slovenske

auf Arbeiten von Josef Matl (1897–1974) zum deutsch-slavischen Sprach- und Kulturkontakt, Wissenschaftliche Schriftenreihe des Pavelhauses, Band 1 / Znanstvena zbirka Pavlove hiše, 1. knjiga, Wien 2003, 169–170: »Die kleine Sammlung expressiver Ausdrücke und Gespräche von Slawonien-Deutschen stieß damals auf grosses Interesse bei namhaften Folklore- und Sprachforschern, unter anderem bei Friedrich S. Krauss, dem Herausgeber der *Anthropophytea*.«

⁸⁴ Antikorupcionist [= Ivan Koštiál], Italijanska nesramnost, *Slovenski narod* 38, 10. 5. 1905, št. 107, 2–3. Rodoljub [= Ivan Koštiál], Windische Hunde! *Soča* 35, Gorica 31. 10. 1905, št. 87, [2]. Italijanska nesramnost = Zasramovalec slovenskih dijakov, *Slovenski narod* 38, 1. 11. 1905, št. 251, 3.

⁸⁵ Johannes Kostial, Euphemistische Fluchworte, *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 13, Wien 1907, 35–36.

⁸⁶ Prim. D. Samec, Ivan Koštiál / bibliografija 1901–2011, 101, 103, 105, 106, 107.

⁸⁷ Ivan Koštiál, Slovenische Sprichwörter, *Anthropophytea* VIII, 1911, 383. Glej M. Dolgan, M. Hladnik, *Fuk je Slovincem v kratek čas*, 162–163.

⁸⁸ Ivan Koštiál, Slovenische Scherzreden und Rätselfragen, *Anthropophytea*, VI, 1909, 418.

⁸⁹ Ivan Koštiál, Slovenische Rätsel aus dem Küstenlande, *Anthropophytea* IX, 1912, 491–492.

⁹⁰ Ivan Koštiál, Slovenische Schwänke aus Krain, *Anthropophytea* IX, 1912, 430–431.

⁹¹ Odgovor: M. Dolgan, M. Hladnik, *Fuk je Slovincem v kratek čas*, 122.

⁹² Johannes Koštiál, Sprichwörter im Folklore von Muggia (Istrien), *Anthropophytea* VI, 1909, 406.

⁹³ Joh. Koštiál, Erotische und verwandte Rätsel aus Istrien, *Anthropophytea* VI, 1909, 413–417.

⁹⁴ Ivan Koštiál, Sieben Beschwörungsformeln (beside oder zagovori) aus dem slowenischen Teile des Küstenlandes, *Zeitschrift für Östereichische Volkskunde*, Wien 17, 1911, 171–173.

⁹⁵ Ivan Koštiál, Erotik in slovenischen Volksliedern, *Anthropophytea* V, 1909, 157–160.

⁹⁶ Ivan Koštiál, Parallelen zu einem magyarischen Volkslied: II. Slovenische (aufgezeichnet in Görz), *Anthropophytea* V, 1909, 350–351.

⁹⁷ Ivan Koštiál, Erotisches aus slovenischen Volksliedern (II. Folge), *Anthropophytea* V, 1909, 389–396.

pesmi s Štajerske,⁹⁸ slovenske šaljive poskočnice s Primorske.⁹⁹ Ena od njih je celo pripisana Francetu Prešernu.¹⁰⁰

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Če izvzamemo spolno zaznamovane šale in šaljive pripovedi iz Primorske,¹⁰¹ Kranjske¹⁰² in pokrajinsko neopredeljene¹⁰³ Koštiálu folklorne pripovedi na splošno niso prišle do živega. Če že, ga privlači le jezikoslovna analiza bajčnih bitij kot so Netek,¹⁰⁴ Vodomec,¹⁰⁵ Triglav.¹⁰⁶ Ugotovitev je vredno pozornosti, saj potrjuje nekdanjega Koštialovega dijaka, pisatelja Franceta Bevka, da je njegovemu profesorju slovensčine šlo predvsem za »izvor, sorodstvo besed, za razvoj jezikov, za slovnico, pravopis«, medtem ko za slovstvene pojave ni imel toliko smisla.¹⁰⁷

Sam jih ni zbiral, le opredeljeval se je do tistih, ki so jih nabrali drugi: *Ljubljanski zvon* je prinesel njegovo oceno Gabrščkovih *Narodnih pripovedk v Soških planinah*.¹⁰⁸ Prav tako v *Ljubljanskem zvonu* pod značilnim naslovom Slovenske folklorne drobtine navaja 'izbrana mesta o Slovencih' iz knjige Življenje v Furlaniji¹⁰⁹ (Val. Ostermann, *La vita in Friauli*). Veseli ga, da knjiga ne sramoti Slovencev, kakor to počno italijanski in avstrijski časniki ter ustrezne zastopanosti slovenske slovstvene folklorne v njej: ¹¹⁰ Prim.: Baba-Jaga – poosebljen vihar – izbriše vsako sled človeških stopinj, ter se strta ustavi šele na meji gostih gozdov. Pri pogrebu pojo Slovenci pobožne mrtvaške pesmi. Torke ali Torklje, po slovenski uveri, zahajajo ob torkih in sobotah pozno ponoči v hiše, kjer se zbrane predice bolj zabavajo kot delajo, in to v družbi veselih mladeničev. Movje so duše umrlih nekrščenih otrok; te iščejo miru, letaje po zraku in vzdihovaje, da bi jih ljudje slišali. Gorje mu, kdor se jim roga s smehom ali žvižganjem; kazen ga doleti takoj.¹¹¹ Koštiál je prevedel iz furlanščine povedko z Lenorinim motivom, ker kaže na slovanske sledove: Pod Avstrijo je moral mladenič iz ene od furlanskih vasic k vojakom, h konjenici. Z dekletom sta si bila prisegla zvestobo. Nekega večera dekle sliši trkanje na vežna vrata in glas, ki je klical njeno ime. Ko stopi ven, zagleda njenega

⁹⁸ Ivan Koštiál, Slovenische Lieder aus der Steiermark, *Anthropophytea* VIII, 1911, 348–349.

⁹⁹ Ivan Koštiál, Slovenische Schnadahüpfeln aus dem Küstenlande, Aufgezeichnet und übersetzt von, *Anthropophytea* IX, 1912, 465.

¹⁰⁰ M. Dolgan, M. Hladnik, *Fuk je Slovincem v kratek čas*, 10.

¹⁰¹ Slovenische Erzählungen aus dem Küstenlande, zapisal R.T.[rebše]. V nemščino prevedel Johann Koštiál, *Anthropophytea* VI, 1906, 272–275.

Erzählungen aus dem slovenischen Küstenlande, zapisal in prevedel v nemščino Joh. K., *Anthropophytea* IX, 1912, 429–430. Glej M. Dolgan, M. Hladnik, *Fuk je Slovincem v kratek čas*, 130–132, 140–141.

¹⁰² Ivan Koštiál, Slovenische Schwänke aus Krain, *Anthropophytea* IX, Leipzig 1912, 430.

¹⁰³ Prof. Joh. K., Slovenische Erzählungen, *Anthropophytea* VIII, Leipzig 1911, 348–349. Glej M. Dolgan, M. Hladnik, *Fuk je Slovincem v kratek čas*, 139–140.

¹⁰⁴ Ivan Koštial, Netek (odgovor na vprašanje), *Življenje in svet* 5, 1929, 363.

¹⁰⁵ Ivan Koštial, O vodomcu, *Življenje in svet* 7, 1930, 419, 578–579.

¹⁰⁶ Ivan Koštial, Trivigante, Triglav, Svetovit?, *Življenje in svet* 15, 1934, 478.

¹⁰⁷ R. Koštial, *Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála*, 93.

¹⁰⁸ *Ljubljanski zvon* 31, Ljubljana 1911, 447.

¹⁰⁹ Ivan Koštial, Slovenske folklorne drobtine, *Ljubljanski zvon* 32, 1912, 156–160.

¹¹⁰ Ivan Koštiál, Slovenske folklorne drobtine, *Ljubljanski zvon* 32 (1912), 156.

¹¹¹ I. Koštiál, Slovenske folklorne drobtine, n. m., 158, 159.

ljubega na konju. Zakličje ji, naj se povzpne k njemu v sedlo, »da bi vkup dirjala po poljanah«. Dekletu zastaja dih, ko zapazi, da sedi v sedlu z mrtvecem. Ko jezditka mimo neke hiše, ga prosi, naj jo pusti pit in že huščne za vrata. Jezdec jo milo prosi, naj se vrne iz hiše, naj mu da kaj, česar se bo dotaknil, preden se ločita za zmeraj.¹¹²

Leta 1937 poroča o knjigi A. v. Maillyja, *Sagen aus Friaul u. Den. Ju. Alpen*, Leipzig 1922.¹¹³ Seveda je tudi tu očitna njegova življenjska umeščenost na primorska tla. Od tod objava slovenskih [folklornih] pripovedi s Primorske po zapisu njegovega šolskega tovariša R. T. v Koštiálovem prevodu.¹¹⁴

SKLEP

Po objavah sodeč je Koštiál imel rad drobne stvari. Njegove objave so številne, toda kratke in predvsem gradivske. Najbrž zato, ker ni imel sklenjenega časa za znanstveno raziskovanje. K temu so ga navajale delovne obveznosti, velika družina in pomanjkanje ustrezne strokovne literature. Kot jezikoslovca so ga privlačile predvsem tabui-stične teme:

Kako so Ivana Koštiála cenili, dokazuje njegovo dopisovanje s Stankom Buncem, Ivanom Grafenauerjem, Franom Ramovšem, Ivanom Šašljem, Jankom Šlebingerjem, Otonom Župančičem, Friedrichom S. Kraussom, Maxom Vasmerjem, idr.¹¹⁵ Vendar ostaja nepojasnjeno, kako da ni bil povabljen k snovanju slovenskega etimološkega slovarja.¹¹⁶ Da so ga privlačile zapostavljene narodne skupnosti, se da sklepati iz član-kov, ki so posvečeni posebej Furlanom¹¹⁷ in posebej Lužiškimi Srbom¹¹⁸ ali celo hkrati obojim.¹¹⁹ Tudi kočevskih Nemcev ni spregledal: O slovenskih krajevnih imenih na Kočevskem.¹²⁰ Sodeloval je tudi v *Kočevskem zborniku*¹²¹ leta 1939 z razpravo O Kočevcih in kočevščini.¹²²

Znanje številnih jezikov je Koštiálu omogočalo, da se je rad podajal čez meje slovenskega etničnega prostora in iskal stičišč med slovenščino in drugimi jeziki, npr.

¹¹² Prim. Boris Merhar (ur.), *Slovenske ljudske pesmi*, (Kondor 45), Mladinska knjiga, Ljubljana 1961, 20–23.

¹¹³ Ivan Koštiál, Slovenske pripovedke v nemškem prevodu, *Življenje in svet* 21, 1937, 395.

¹¹⁴ Ivan Koštiál, Slovenische Erzählungen aus dem Küstenlande, *Anthropophytea* V, 1909, 272–275.

¹¹⁵ R. Koštial, Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála, 91–92.

¹¹⁶ Koštiálov Slovenski etimološki besednjak, *Jezikoslovni zapiski* 18, št. 2, Ljubljana 2012, 11–36.

¹¹⁷ Prim.: Ivan Koštiál, Eine friaulische Erzählung, *Anthropophytea* VIII, Leipzig 1911, 349.

¹¹⁸ Prim.: Ivan Koštiál, Sorbische Sprichwörter aus der Lausitz, *Anthropophytea* VIII, Leipzig 1911, 382.

¹¹⁹ Ivan Koštiál, Liebezauber der Völker, Bei den Lausitzer Sorben. Bei den Friaulern, *Anthropophytea* IX, 1912, 349–350.

¹²⁰ Ivan Koštial, *Življenje in svet* 16, 1934, 301.

¹²¹ Ivan Koštiál, O Kočevcih in kočevščini, *Kočevski zbornik*, Ljubljana 1939, 321–334.

¹²² Milko Matičetov, Bibliografija Ivana Koštiála, *Slovenski etnograf* III–IV, Ljubljana 1950–1951, 393–399.

Rožana Koštial, Bibliografija Ivana Koštiála, *Cesarsko-kraljevo možko učiteljišče v Kopru 1875–1909 / Slovenski oddelek*, Pokrajinski arhiv, Koper 2010, 110–111.

furlanščino. O slovanskih izposojenkah v furlanščino je pripravil članek, ki ga je Karel Štrekelj z naslovom *Slawisches im friaulischen Wortschatze* objavil v *Archiv für slavische Philologie* 31, 1910, 293–209. Na začetku imenuje Koštiála svojega nekdanjega učenca in se mu javno zahvaljuje za sodelovanje. Koštiál pa je k tej bibliografski enoti pripisal: »Štrekelj je moj rokopis razširil in objavil.«¹²³ Ali se je to zgodilo prej ali pozneje, ko je pisal o njem ob njegovi 50-letnici.¹²⁴

Kako težko je prenašal krivico, se vidi iz tega, da je na koprskem učiteljišču težko prenašal vsiljevanje nemščine, čeprav je bila to pravzaprav njegova materinščina.¹²⁵

¹²³ R. Koštial, Bibliografija Ivana Koštiála, 106.

¹²⁴ Ivan Koštiál, 50-letnica odličnega rojaka [= Karla Štreklja], *Slovenski narod* 43, št. 336, 12. 10.1910.

¹²⁵ R. Koštial, Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála, 91, 98.

IVAN GRAFENAUER (1880–1964)

IN NJEGOVE KULTURNO-
HISTORIČNE IN
ETNOLOŠKO-
PRIMERJALNE RAZISKAVE
SLOVENSKE SLOVSTVENE
FOLKLORE

UVOD

Ivan Grafenauer (Velika vas pri Brdu, Šmohor *7. 3. 1880), za domače '*Lizin Hans*', je o zgodnjem otroštvu na materinem domu, prvem šolanju in pridobivanju pijače iz muževnih brezovih debel v zgodnji pomladi¹ pisal tako živo, da bi lahko postal dober pisatelj. Čeprav je sin iz zavedne slovenske rodbine Grafenauerjev v Ziljski dolini do konca ostal zvest slovenski besedi, in je najprej kazalo, da se bo ves posvetil narečjem ožje domovine, se je njegovo obzorje vedno bolj širilo, tako časovno kot prostorsko. Raziskovanje slovenske literature ga je od sodobnosti vodilo globoko v srednji vek, ko pa se je predal raziskovanju slovenske slovstvene folklore, zanj kot da časovnih in prostorskih omejitev ni več: saj je s posameznimi motivi osvajal tako rekoč cel svet.

I. ORIS ŽIVLJENJSKE POTI

Na dunajski slavistiki so Ivana Grafenauerja najbolj prevzela predavanja Vatroslava Jagića, za vzor pa mu je bil (prezgodaj umrli jezikoslovec) Vatroslav Oblak. Sprva si je po njegovem zgledu zamislil sčasoma »sestaviti slovenska narečja v lep velik sistem, da bi obdelal tako ves živi slovenski jezik vseh pokrajin, ... to bi bil moj ideal«. Že jeseni 1903 je snoval razpravo, ki se je razvila iz seminarskega referata v petem semestru o »naglasih v ziljskem narečju«. ² Jagić ga je že kot mladega študenta »sa puno talenta za dialektološka pitanja te puno interesa za svoj kraj (Koruško)« priporočil 1904 Štreklju in mu za počitnice preskrbel štipendijo za študij koroških dialektov zunaj Zilje. Prav

¹ Ivan Grafenauer, Brezen in Brezova voda. *Slovenski etnograf* XV, Ljubljana 1962, 101–105.

² Ivan Grafenauer, Zum Accente im Gailthalerdialekte. *Archiv für slavische Philologie* letnik? Berlin 1905, 105, 195–228.

ti znanstveni začetki so ga prijateljsko povezali z Antonom Breznikom in ju napravili za poznejša sodelavca.³

Nič manj ga ni privlačevala slovstvena folklor. Že kot študent je v Jagičevem seminarju govoril o »razmerju koroškoslovenske ljudske pesmi do ljudske pesmi ostalih Slovencev« in o čemer priča nekaj objav iz začetkov njegovega dela (1907–1908).⁴ Za vedno si je zapomnil, kako je na svojem prvem delovnem mestu leta 1904 kot novo-pečeni profesor na gimnaziji v Kranju v prvih dneh v 5. razredu razlagal »narodno pesem« in »zabavljal« čez Sketovo razlago Lepe Vide.⁵

Srednješolski poklic je zavrnil Grafenauerjevo znanstveno delo.⁶ V ta čas spada tudi spoznanje, da v domači Koroški ne bo mogel najti zaposlitve. Čeprav je v starih letih ugotavljal, da mu je Ljubljana omogočila mnogo ugodnejše razmere za znanstveno delo, »ga je to razočaranje dovolj bolelo, da ga je navedel kot primer zavračanja koroških Slovencev, ki so se uveljavili v kulturnem življenju, pri namestitvah v ožji domovini«⁷

Prav ko se je jeseni 1908 odločalo o tem, je bil 5. septembra 1908 dodeljen I. klasični gimnaziji v Ljubljani, dobil na njej jeseni 1912 »redno profesorsko mesto« in ostal na na njej do upokojitve 1940.⁸

*Slovenski biografski leksikon*⁹ predstavlja Ivana Grafenauerja predvsem kot vsestnega srednješolskega profesorja, ki je za svoj predmet poskrbel s številnimi učnimi

³ Bogo Grafenauer, *Življenje in delo, Ivan Grafenauer, Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, Mohorjeva družba, Celje 1973, 240.

⁴ B. Grafenauer, *Življenje in delo, Ivan Grafenauer*, n. m., 241: Salomonova legenda v slovenski narodni pesmi je bila le odlomek razprave o celotnem razvoju Salomonove legende in Mladi Zori, ki je ostala v rokopisu; ko se je trideset let pozneje vnovič vrnil k istim vprašanjem in jih vnovič obdelal v širšem domačem okviru, je prvotni rokopis uničil.

⁵ B. Grafenauer, *Življenje in delo, Ivan Grafenauer*, n. m., 243.

⁶ B. Grafenauer, *Življenje in delo, Ivan Grafenauer*, n. m., 244–245.

⁷ Ivan Grafenauer, *Slovensko slovstvo na Koroškem, živ člen vseslovenskega slovstva. Koroški zbornik, DZS, Ljubljana 1946: 284–344.*

B. Grafenauer, *Življenje in delo, Ivan Grafenauer*, n. m., 245, 246, 292/4: »Leta 1906 se je začel pripravljati na pokoj Josip Apih, profesor zgodovine, slovenščine in nemščine na celovškem učiteljskišču. Vsako mesto te vrste na Koroškem v slovenskih rokah je imelo tolikšen pomen, da so ga Slovenci skušali ohraniti, še posebej ker so takšni ljudje v Celovcu imeli svoje naloge tudi pri prosvetni organizaciji koroških Slovencev in pri Mohorjevi družbi. Grafenauer je še kot dunajski študent (in v l. 1902/03 predsednik Danice in urednik Zore) opozarjal prav na potrebnost poživljenja ljudske prosvete med koroškimi Slovenci, če se hočejo ubraniti nemškega naraščajočega pritiska (4) [...] Brez dvoma je bilo tudi to delo za koroške Slovence sestavni del njegovega življenjskega načrta. Tako ni bilo le naključje, da ga je Apih za Binkošti 1906 povabil na razgovor v Begunje in ga vzpodbudil, naj zaprosi za njegovo mesto. ... Vse navedene priprave pa vendar niso nič pomagale spričo odpora nemških koroških deželnih oblasti, ki so se tedaj že dobro zavedale pomena učiteljstva za germanizacijsko politiko in niso hotele na učiteljskišču dopustiti nastavitve nobenega mladega, zavednega in organizacijsko aktivnega, še manj pa po znanstvenem delu pomembnega slovenskega profesorja, v kakršnega se je tedaj hitro razvijal Grafenauer. ... Mesto je bilo zasedeno, ko je bil razpis spremenjen tako, da Grafenauer zanj ni mogel vnovič zaprositi.«

⁸ B. Grafenauer, *Življenje in delo, Ivan Grafenauer*, n. m., 247–248.

⁹ *Slovenski biografski leksikon I*, Ljubljana 1925–1932, 243–244.

priпомočki: čitanke, takšni in drugačni pregledi slovenskega slovstva, kar je povzročalo o njegovem delu enostranski vtis praktika.¹⁰

1. NESOJENA POT NA UNIVERZO

Ob 80. letnica Univerze v Ljubljani in s tem tudi ljubljanske univerzitetne slavistike in slovenistike je bilo med drugim zapisano, da se včasih »zdi inkubacijska doba novih pogledov, znanstvenih dognanj in premisleka o odgovornosti družbene vloge, ki naj jo veda opravlja, kar predolga; po drugi strani pa je za temeljitost premisleka potrebno delo, ki neusmiljeno terja čas«. ¹¹ To spoznanje še posebej velja za slovensko slovstveno folkloristiko.

Snovanje slavistike v Ljubljani se je začelo takoj po prvi svetovni vojni. 6. marca 1919 je prišlo dovoljenje za ustanovitev univerze. 8. marca so o tem sklepali v vseučiliški komisiji, ustanovili podkomisije za posamezne fakultete. 10. marca 1919 je bila seja podkomisije za filozofsko fakulteto, kjer so izdelali predloge za novo ureditev študija in za imenovanje prvih profesorjev. 15. marca so bili oblikovani zanje prvi predlogi, med njimi za filozofsko (= modroslovno) fakulteto. Iz dopisov poznejših prvih profesorjev se vidi, »da sta se predvsem Ramovš in Nahtigal čutila odgovorna, da poskrbita za stroko, ki naj bi usposabljala za poučevanje v slovenskem učnem jeziku in raziskovalno utemeljevala slovensko samospoznavanje.« V predlogu o organizacijsko izpopolnjeni shemi predmetov in njihovi povezavi so za slavistično tematiko predvidene štiri stolice. Organizacijska povezava med njimi je bil Seminar za slovansko filologijo. Za vsako slovenistično katedro so načrtovali po dva učitelja. Kot možne učne moči so navedeni Anton Breznik, Ivan Grafenauer, France Kidrič, Rajko Nahtigal in Fran Ramovš.

Prva (Nahtigalova) stolica naj bi zajemala starocerkvenoslovanski jezik in literaturo, primerjajoče slovansko jezikoslovje, slovansko fonetiko, medsebojno razmerje raznih starih tekstov, sorodnost slovanski jezikov, slovanske starožitnosti itd. Druga (Prijateljeva) stolica naj bi zajela (kulturno) zgodovino slovanskih narodov. Tretja (Ramovševa) bi se ukvarjala z zgodovino slovenskega jezika, slovensko dialektologijo, slovensko fonetiko in z izdajanjem starih tekstov. Njen seminar bi prevzel nalogo zbirati gradivo za slovensko zgodovinsko slovnico in dialektološko karto. Naloga četrte, ki jo Ramovš v navedenem času še pripisuje Kidriču in Grafenauerju, pa naj bi bila kulturno-estetska zgodovina slovenskega slovstva.¹²

Ivanu Grafenauerju je že leta 1912, nekaj mesecev pred smrtjo, Karel Štrekelj sporočil, da ga na podlagi dotlej opravljenega znanstvenega dela – čeprav ni imel doktorata – namerava predlagati za visokošolskega profesorja na Češkem, toda Štrekljeva smrt je dogovarjanja preprečila. Leta 1916 je Grafenauerju s podobnim namigom sve-

¹⁰ Jože Pogačnik, Ivan Grafenauer in literarna zgodovina, *Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi*, Slovenska matica, Ljubljana, 1980, 682–683.

¹¹ Breda Pogorelec, dopolnila doc. dr. Irena Novak-Popov in doc. dr. Marko Stabej, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, *Zbornik Filozofske fakultete 1919 – 1999*, Ljubljana 1999, 225–226.

¹² B. Pogorelec, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, n. m., 226–227.

toval Matija Murko, naj doseže doktorat, kar je nato tudi storil. Junija in julija 1917 je opravil rigorozo in bil 21. julija 1917 promoviran za doktorja.¹³

Po Ramovševih pismih sodeč je veljal 1919 ob snovanju ljubljanske univerze za najresnejšega kandidata za profesorja slovenske književnosti. Za to si je pa po navodilih vseučiliškega odbora pridobil tudi formalno kvalifikacijo s habilitacijo na zagrebški filozofski fakulteti. 22. julija 1919 se je pri vseučiliškem odboru ob pripravljanju univerze tudi formalno prijavil s predložitvijo življenjepisa in bibliografije glavnih del. Zato je imel vse pogoje, da je ob snovanju ljubljanske univerze mogel misliti na profesuro na katedri za zgodovino slovenske književnosti, kakor je bilo predvideno v tedanjem osnutku za organizacijo filozofske fakultete. Kljub temu da je bil »edini, ki je 'skoro docela po prvotnih virih po obširnih pripravljanih študijah' predelal vso slovensko slovstveno zgodovino in v objavi *Kratke zgodovine slovenskega slovstva* (1917) predložil o svojem delu 'neke vrste predhodno poročilo o proučevanju', je bil z razlago o »drugačni ureditvi kateder« zavržen.¹⁴ Za rednega profesorja za starejše slovensko slovstvo je bil leta 1920 imenovan dr. France Kidrič.¹⁵

Z zgubljeno Grafenauerjevo nastavitvijo so edino predavanja o slovanskih starožitnostih pri Rajku Nahtigalu omogočala, da se nadaljuje tradicija, ki jo je vpeljal slovenski rod dunajskih in predvsem graških slavistov – da se znanstveno obravnavajo posamezna vprašanja slovenske slovstvene folklore. Vendar ni nobenih podatkov o tem, ali se je tudi res izvajala. Težko je razumeti, da je bilo področje slovenske slovstvene folkloristike na ljubljanski slavistiki formalno popolnoma prezrto.¹⁶

Po smrti Ivana Prijatelja (23. maja 1937) je Ivan Grafenauer kratek čas poslednjič mislil na povratek k novejši literaturi in na univerzitetno stolico. Po pogovorih s prof. Kidričem in prof. Ramovšem pa je spoznal, da je zaradi omejenega števila sistemiziranih mest na Filozofski fakulteti na razpolago le mesto docenta, ki ga glede na opravljeno znanstveno delo in materialne posledice zaradi številne družine ni mogel sprejeti.¹⁷

Ko mu je bilo že 75 let, ga je Filozofska fakulteta na predlog prof. dr. Antona Slodnjaka 6. decembra 1955 povabila, naj prevzame »honorarna predavanja iz slovenskega ljudskega pesništva« za slaviste. »Častno povabilo« je odklonil iz formalnih vzrokov.¹⁸ Morda je Milko Matičetov imel v mislih te pogovore, ko je na posvetovanju

¹³ B. Grafenauer, *Življenje in delo, Ivan Grafenauer*, n. m., 256: Med obema rigorozoma je zaprosil za razpisano mesto ravnatelja na II. klasični gimnaziji v Ljubljani, da bi izboljšal položaj številni družini. Prošnja je bila odbita, ker se ni bil pripravljen obrniti udinjati.

¹⁴ B. Grafenauer, *Življenje in delo, Ivan Grafenauer*, n. m., 258: Temu je botrovalo »seveda dejstvo, da je bilo res povsem kvalificiranih moči za zgodovino slovenskega slovstva (pa tudi sicer za slavistiko), več, kot je bilo mest na novi fakulteti, in pri izbiranju med njimi so nato odločale druge stvari, od tesnejše poprejšnje povezanosti do političnih momentov.«

¹⁵ Milko Matičetov, *Ivan Grafenauer, Letopis SAZU za leto 1964*, 15, SAZU, Ljubljana 1965, 65–71; B. Grafenauer, *Življenje in delo, Ivan Grafenauer*, n. m., 258: »Ivan Grafenauer pa je kot privatni docent le v zimskem semestru 1920/21 imel predavanja iz starejše slovenske slovstvene zgodovine in o razvoju slovenskega pisnega jezika v Zagrebu. Deset let je trajalo, da je nekako prebolel ta udarec.«

¹⁶ B. Pogorelec 1999: 230–231: Vendar se je nekako po ovinku ljubljanska slavistika simbolično utemeljevala tudi na folkloristični osnovi, ko je začela njena knjižnica graditi svoj fond »z nakupom dragocene knjižnice graškega profesorja dr. G. Kreka.«

¹⁷ B. Grafenauer, *Življenje in delo, Ivan Grafenauer*, n. m., 267.

¹⁸ B. Grafenauer, *Življenje in delo, Ivan Grafenauer*, n. m., 177–278: »/P/ravi [namen] pa je bil

o razmerju med etnologijo in slavistiko načel vprašanje katedre za slovstveno folkloro: »Vem, da so med prof. Grafenauerjem in prof. Slodnjakom že tekli pogovori in so bili narejeni prvi koraki, da bi se po vzorcu Beograda, Zagreba, Skopja itd. tudi na ljubljanski univerzi ustanovila katedra za ustno slovstvo.«¹⁹

Bo sploh mogoče plačati zamudne obresti za izpad slovstvene folkloristike iz strokovne zavesti ob ustanovitvi prve slovenske univerze? Seveda ostaja odprto, ali bi se Ivan Grafenauer ob zasedbi prvotno predvidene katedre na ljubljanski slavistiki res posvetil tudi slovenski slovstveni folklori, kakor se je vrnil k njej ravno zato, ker so mu bila vrata na fakulteto zaprta. Kljub formalni izločenosti iz akademskega življenja je v poznih letih dobil za svoje delo izjemno zadoščenje. Zaradi medvojnih objav ga ni doletelo izobčenje, kakor nekatere slovenske akademike, ampak je bil na predlog Franceta Kidriča, ki ga je že 16. maja leta 1940 predlagal za dopisnega člana Akademije znanosti in umetnosti, 21. decembra 1946 izvoljen za njenega rednega člana.²⁰ Slovenski slovstveni folkloristiki je vtisnil svoj pečat.²¹

2. PREDSTOJNIK INŠTITUTA ZA SLOVENSKO NARODOPISJE PRI SAZU V LJUBLJANI

Z ustanovitvijo Folklornega inštituta pri Glasbeni matici v Ljubljani leta 1926 so bili pod vodstvom Franceta Marolta položeni temelji za uspešno raziskovanje glasbene razsežnosti slovenske slovstvene folklore. Ta je že od nekdaj privlačila tudi pesnike in pisatelje, glasbenike in tudi zgodovinarje.²²

Iz leta v leto so si sledile pobude za čim bolj razvejeno in kakovostno raziskovanje različnih tém in vprašanj iz slovstvene folklore. Milko Ukmar [= pozneje Matičetov]

dvojen: žal mu je bilo porabljeni očitno ne več dolgo odmerjeni čas življenja (le par let poprej mi je dejal, da je življenje preko sedemdesetega leta 'podarjeno') za povzemanje starega in znanega mesto za iskanje novega in odkrivanje neznanega, pa bi še to storil, če bi imel upanje, da bi delo trajalo dovolj dolgo, da bi si vzgajal kakega učenca za nadaljevanje svojega dela. Toda tega si ni upal dočakati in je vedno sodil, da bi bil uspeh hitrejši in bolj zagotovljen, če bi mogel dobiti še kaka asistentska mesta na inštitutu pri akademiji in tako voditi k metodi, znanju in delu že ljudi z diplomom. [...] Že od leta 1948 je pod Grafenauerjevim vodstvom pri SAZU v Ljubljani obstajala 'komisija' ki je bila podlaga za ustanovitev Inštituta za slovensko narodopisje 3. oktobra 1951. Njegova prva sodelavca sta postala Milko Matičetov (1952) in Niko Kuret (1954), ki sta 1955 oz. 1956 dosegla doktorat kar na SAZU.«

¹⁹ Milko Matičetov, Diskusijski prispevki, razgovori ob referatih, pripombe in mnenja, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 20, Ljubljana 1980, št. 2, 112: »Do tega pa ni prišlo in to je minus, ki pa se da odpraviti. Uradna slavistika še danes lahko popravi to napako, saj je anomalija, da v Ljubljani katedre ni, čeprav jo imajo univerze v Jugoslaviji, celo mlada prištitinska fakulteta. Ta anomalija ima stare korenine, ki segajo še v Zoisov krog. Zois je namreč svetoval Vodniku, naj ne izda ljudskih pesmi, ker to ne bi bilo vredno njegovega imena. Potem je brošurico publiciral Zupančič. To so dejstva, ki jih bomo morali še načenjati. Pri slavistiki se bo dalo stvari popraviti, saj je imel že prof. Merhar ciklus predavanj. Zdaj to delo opravlja prof. Koruza, ki ljudsko slovstvo vključuje v svoja predavanja. Z naše strani pa obstaja želja, da bi bila veda zastopana na ljubljanski slavistiki.«

²⁰ B. Grafenauer, Življenje in delo, *Ivan Grafenauer*, 272, 276.

²¹ J. Pogačnik, Ivan Grafenauer in literarna zgodovina, *Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi*, 23–24, 25–26.

²² France Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, Slovenska poljudnoznanstvena knjižnica, Svet, Ljubljana 1943, 9.

se pridružuje Matiji Murku in Ivanu Grafenauerju, da bi se ji zaradi pomanjkanja srednjeveške umetne literature morali Slovenci še posebej posvečati. »Dozdevna praznina pred 16. stoletjem bo premagana šele, ko pridemo do 'obširnega, dovršenega slovstvenega komentarja vsaki pesmi, pravljici, pripovedi, vraži'.« Namignil je na ustanovitev ustrezne katedre in profesionalizacijo raziskovanja s primernim strokovnim glasilom, izdajanjem kapitalnih del, organizacijo med/narodnih kongresov in mrežo za zbiranje folklornega gradiva.²³

Prikrajšanemu za akademsko kariero je bilo Ivanu Grafenauerju gotovo v uteho, da je leta 1940 postal akademik, dopisni član [S]AZU,²⁴ še toliko bolj, ker ga je za to predlagal France Kidrič, saj sta si bila ob vprašanih slovstvene kulture v srednjem veku prišla nemalokdaj navzkriž. To ni bila samo častna gesta, saj mu je zanesljivo pripomogla, da je bil – seveda na podlagi minulega dela! – imenovan za predsednika Komisije za slovensko narodopisje (20. 12. 1947) pri [S]AZU.

Vmes je še omembe vredna epizoda. Uredništvo *Koroškega zbornika* je konec leta 1945 naprosilo Ivana Grafenauerja za sodelovanje in nastal je »najpopolnejši oris slovstvene zgodovine, ki jo ima kaka posamezna slovenska pokrajina, obenem pa je tudi vzorec, kako je Grafenauerju v starih letih dozorel koncept slovstvene zgodovine v združitve literature z ljudskim slovstvom, ob neprestanem upoštevanju jezikovnega razvoja.« Poleg tega ima razprava o slovenskem slovstvu na Koroškem tudi še drugačen pomen. Ob njej sta se namreč do kraja našla oba velika raziskovalca naše starejše zgodovine. Ko je namreč Grafenauer novembra 1946 izročil Kidriču separat te razprave, je ta čez nekaj dni ustno v celoti in brez pridržkov pritrdil k njegovim formulacijam (»v tej obliki pa vse podpišem«) in mesec dni kasneje je bil Grafenauer zopet po njegovem predlogu izvoljen za rednega člana Akademije znanosti in umetnosti (21. XII. 1946).²⁵

Na predlog akademika Ivana Grafenauerja je sklenila skupščina Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani dne 20. decembra 1947 ustanoviti Komisijo za slovensko narodopisje. Za predsednika je bil imenovan Ivan Grafenauer, za člane prvega znanstvenega sveta pa so bili določeni akademiki Milko Kos, Anton Melik in Fran Ramovš.²⁶ V pismu tedaj 67-letni Ivan Grafenauer ne skriva mladeniške vneme za novo delovno torišče.²⁷

Kdo je dal pobudo²⁸ zanj in kako se je odvijalo njegovo ustanavljanje, je skrbno

²³ Milko Ukmar, Milko Ukmar, Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa Vida. *Dom in svet* 52, Ljubljana 1940, 411.

²⁴ B. Grafenauer, Življenje in delo, *Ivan Grafenauer, Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, 272.

²⁵ B. Grafenauer, n. m., 276.

²⁶ Niko Kuret, Naša 25-letnica, Komisija (1947–1951) in Inštitut za Slovensko narodopisje SAZU (od 1951), Nastanek, razvoj, delo, *Traditiones* 1, Ljubljana 1972, 9–10.

²⁷ N. Kuret, Naša 25-letnica, Komisija (1947–1951) in Inštitut za Slovensko narodopisje SAZU, 10.

²⁸ N. Kuret, Naša 25-letnica, Komisija (1947–1951) in Inštitut za Slovensko narodopisje SAZU (Od 1951), 9–10: »Pobuda akademika Grafenauerja ima svojo zgodovino. Tedanji gimnazijski profesor Niko Kuret je namreč prek univ. prof. dr. Nika Županiča že maja 1947 poslal predsedstvu Akademije načrt svoje zamisli Slovenskega narodopisnega slovarja oz. Slovenskega narodopisnega arhiva. V spremnem dopisu h Kuretovemu načrtu je Niko Županič zamisel 'kot izredno koristno in važno' toplo pozdravil. Namen zamisli je bil: 1. Izda naj se Sloven-

opisano v prvih dveh ševilkah inštitutskega zbornika *Traditiones*,²⁹ tudi s pomenljivim mednaslovom: Grafenauerjeva doba 1951–1964. Grafenauerjev prispevek v tej zvezi še bolj osvetljujeva dva dopisa, ki sta se ohranila v arhivu Inštituta za slovensko narodopisje.³⁰ Na pismo z dne 14. februarja 1950³¹ je Ivan Grafenauer na široko in suvereno odgovoril že čez en teden. Pismo je objavljeno v celoti, saj je izjemen dokument ne le o njegovi viziji ustanavljajočega se inštituta, temveč tudi ilustrira avtorjev pogled na tedanje razmere v družbi in več strokah:

Razredu za zgodovinske in družbene vede (I) SAZU v Ljubljani

Komisija za slovensko narodopisje pri SAZU, Razr. I.

Na št. I–8/50 z dne 14. febr. 1950

Stanje znanstvenih kadrov na poprišču slovenskega narodopisja ni zadovoljivo.

Vzrok je ta, da znanstvena stroka narodopisja na Slovenskem ne razpolaga z dovoljnim številom službenih mest in zato za mladi znanstveni naraščaj ni prav nič vabljiva; mladim ljudem ne obeta kruha. To stanje, ki ovira tudi ves razvoj te znanstvene stroke na Slovenskem smo po stari Jugoslaviji podedovali še od bivše Avstrije in se tudi v novi Jugoslaviji doslej še ni bistveno izboljšalo.

V *bivši Avstriji* službenih mest za znanstveno, muzejsko-arhivno in nabiralno delo na poprišču slovenskega narodopisja na Slovenskem sploh ni bilo. Narodopisno delo v vsem njegovem obsegu je moglo biti slovenskim narodopisnim znanstvenim delavcem samo stranski predmet, ki so ga mogli opravljati zgolj le v prostem času, ki jim ga je puščalo drugačno poklicno delo. Ker pa so začetki stari že blizu 200 let (Pohlino, Zoisov krog) – v nemškem jeziku je podal obilo gradiva že Valvasor (17. stol.) – se je razvilo slovensko narodopisje pri najboljših delavcih in v nekaterih strokah do konca 19. in začetka 20. stoletja že do polne znanstvene višine (Murko, Štrekelj, Glonar, Grafenauer, Kotnik idr.). Pobudo za to so dali predvsem slavisti v Gradcu in

ski narodopisni slovar. 2. Dokler se ne omogoči publikacija slovarja, predstavlja gradivo naš Slovenski narodopisni arhiv, ki se stalno dopolnjuje tudi po izidu slovarja.' Razred (II) za 'zgodovinske vede, filozofijo, in filologijo' je Kuretov načrt po predlogu Nika Županiča sprejel na seji 5. oktobra 1947. Sklenil je ustanoviti Komisijo za narodopisni slovar in je njeno vodstvo poveril akademiku Ivanu Grafenauerju. Tedanji načelnik I. razr. Rajko Nahtigal je z dopisom z dne 10. novembra 1947 naprosil Ivana Grafenauerja, naj Komisijo organizira, to je, pritegne sodelavce ter določi končni program dela in njegovo delovno razporeditev.«

²⁹ N. Kuret, Naša 25-letnica, *Traditiones* 1, 1972, 9–18; *Traditiones* 3, 1973, 5–30.

³⁰ Za opozorilo nanju se zahvaljujem predstojnici ISN, dr. Ingrid Slavec Gradišnik.

³¹ Akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana I-8/50, Ljubljana 14. februarja 1950.

Spoštovani tovariš

Dr. Ivan Grafenauer

Profesor v pok.

Ljubljana

Spoštovani tovariš!

Prosim Vas, da v kar mogoče kratkem času sporočite I. razredu pregled o stanju znanstvenega kadra za etnografijo, s koliko znanstveno popolnoma usposobljenimi močmi ta stroka danes v Sloveniji razpolaga, katera njena področja so popolnoma zadovoljena, na katerih moči manjka, koliko je naraščaja, o katerem bi mogli soditi, da bi se dal razviti v znanstvene delavce, če se mu omogoči izpopolnitev v inozemstvu itd.

Z izrazi spoštovanja razredni tajnik (podpis nečitljiv)

na Dunaju, kajpada – ker jim je bilo narodopisje samo stranski predmet – samo za nekatere njene stroke; po pobudi Štrekljevi smo dobili tedaj tudi že prvi znanstveni časopis, ki je načeloma gojil poleg zgodovine tudi narodopisje: Časopis za zgodovino in narodopisje v Mariboru (I. letnik 1903/94); glavno delo pa so bila monumentalna Štrekljeva izdaja SNP I–IV.

V *stari Jugoslaviji* pa je bila slovenska narodopisna znanost kljub absolutnemu napredku relativno očitno zaostala ne le za svetovno ravniyo, ampak tudi za srbsko in hrvatsko. Narodopisna znanost se je drugod osamosvojila, dobila svoje univerzitetne stolice in institute (tudi v Zagrebu in Beogradu), svoje Narodopisne muzeje s štabi znanstvenih delavcev in pomožnih moči, Narodopisne inštitute pri Akademijah znanosti itd. Na Slovenskem pa smo dobili v tem času samo zasebni Glasbeno-folklorni inštitut pri Glasbeni matici – z eni samim upravno-znanstvenim službenim mestom (Fr. Marolt) – ki ga je šele malo pred razpadom stare Jugoslavije prevzela državna uprava, in Etnografski muzej v Ljubljani, t. j. osamosvojeni narodopisni oddelek ljubljanskega Narodnega muzeja z dvema znanstvenima mestoma (ravnatelj in varuhom). Ljubljanska univerza pa je dobila stolico za narodopisje (ravnatelj Etnografskega muzeja dr. N. Zupanič) šele tik pred razpadom stare Jugoslavije in ta niti ni prav začela delovati. Organizacija narodopisnega dela in vzgoja podmladka za to delo se je torej le prav neznatno izboljšala. Profesorji ljubljanske univerze so sicer pridno posegali s svojih glavnih strok tudi v obmejna področja narodopisne znanosti, nekateri tudi še na druga njena poprišča: M. Dolenc, J. Kelemina, M. Kos, A. Melik, Fr. Kidrič, K. Oštir, J. Polec, Fr. Ramovš, Fr. Stele. S svojimi raziskovanji in objavami so bistveno povišali znanstveno raven slovenske narodopisne znanosti na popriščih, na katera so posegali, toda slovenski vseučiliščnik se je mogel seznaniti samo s tistimi torišči narodopisne znanosti, ki so mejila ob njegovo glavno stroko, ni pa mogel v Ljubljani študirati narodopisje kot predmet, kaj šele kot glavni predmet, niti se ni mogel razgledati po vsem obsegu narodopisne znanosti.

Pobudo za znanstveno delo na poprišču slovenskega narodopisja in za njega poglobitev so dajali tudi znanstveni časopisi in druge publikacije. Poleg mariborskega ČZN je dobilo slovensko narodopisje še glasilo ljubljanskega Etnografskega muzeja "Etnolog" (1927 – srbsko-hrvatsko-slovenski). Narodopisne razprave in gradivo so priobčevala iz obmejnih narodopisnih strok tudi glasila Muzejskega društva v Ljubljani, Umetnostnozgodovinskega društva, društva pravnikov, geografov, revije Sodobnost, Čas, Dom in svet i.dr. Možnost publikacije so nudile tudi Znanstveno društvo v Ljubljani, oz. njega naslednica AZU, Slovenska matica, Mohorjeva družba, Glasbena Matica, Družba sv. Cirila in Metoda in zasebne založbe. Vse to je poživilo narodopisno delo, ga poglobljalo, utiralo pot znanstvenemu preučevanju narodopisnih strok, ki se poprej niso dosti gojile, širilo krog znanstvenih delavcev, dvigalo njihovo znanstveno raven. V posameznih področjih, kakor glede preučevanja zgodovine slovenske narodne poezije po metodi kulturnozgodovinske in literarno primerjalne analize, razvoja slovenske narodne ritmike idr. smo prehiteli ne le srbsko-hrvatsko, ampak tudi svetovno znanost.

Vendar pa so ostale še stare ovire. Slovenski narodopisni znanstveniki so mogli gojiti slovensko narodopisje le kot stranski predmet poleg drugačnega poklicnega dela, noben ni zasegel vseh torišč narodopisne znanosti. Maloštevilni mladi ljudje, ki so se [hotel]i kljub vsem zaprekam posvetiti narodopisnemu znanstvenemu delu kot

življenjski nalogi, so se le težko samotež dokopavali do svojega cilja in morali pri tem večji del svojega časa iz truda posvečati vendarle tisti drugačni stroki, ki jim je nudila kruh, oziroma možnost, da pridejo do kruha.

V *novi socialistični Jugoslaviji* slovenska narodopisna znanost še ni dosegla predvojnih ravni. Organizacija narodopisnega dela se je sicer nekoliko spopolnila. Narodopisni inštitut pri univerzitetni stolici za narodopisje je dobil svojega asistenta; pri SAZU v Ljubljani se je ustanovila Komisija za slovensko narodopisje z nalogo, da organizira slovensko narodopisno znanstveno delo; Etnografski muzej v Ljubljani je začel s podporo SAZU-ti organizirati sistematično nabiranje narodnega blaga na terenu po narodopisnih ekipah; narodopisje upoštevajo tudi gospodarskozgodovinske ekipe mariborskega pokrajinskega muzeja. Vendar pa univerzitetna stolica za etnografijo ni dobro zasedena. Predavanja ordinarija N. Zupaniča niso ne dovolj načrtna ne temeljita in so z njegovimi inštitutskimi vajami vred za univerzitetno mladino povsem nevljubljiva. Vseh 10 let obstoja stolica ni vzgojila niti enega mladega narodopisnega znanstvenika. Komisija za slovensko narodopisje pri SAZU nima še ne prostorov ne uslužbencev ne svojih znanstvenih sodelavcev. Pač je SAZU imenovala letos prve njene strokovne sodelavce, ki so si pod vodstvom predsednika Komisije načrtno razdelili delo in ga tudi že pričeli (redno se shajajo s predsednikom na posvete); ker so pa polno zaposleni s polnim svojim poklicnim delom, morejo delu za Komisijo posvečati samo pičlo odmerjeni prosti čas. Narodopisne ekipe morejo delati zaradi pičlega števila muzejskih znanstvenih moči samo v dobi počitnic in letnih dopustov, drugod uslužbeni strokovni sodelavci morajo darovati zato svoj letni dopust, ker je trajno nemogoče brez zdravstvene škode in škode tudi za delovno sposobnost. Pač pa je delo v ekipah zelo koristno za vzgojo sodelavcev iz vrst dijaštva in učiteljstva.

Največja ovira za vzgojo novih kadrov, znanstvenega podmladka za narodopisno delo pa je skoraj popolno pomanjkanje znanstvenega narodopisnega tiska. Izmed predvojnih narodopisnih znanstvenih časopisov se zaslužni mariborski ČZN sploh ni nadomestil, ljubljanski Etnolog je čakal naslednika "Slovenskega etnografa" cele tri leta (1948) – zakasnil se je zaradi založitve rokopisa pri uradih, ki jim je bil predložen (med njimi en dragocen unikat) za več kot eno leto – drugi letnik, ki bi moral iziti l. 1949 in je bil pravočasno gotov, še do danes ni izšel. Knjiga II. Narodopisja Slovencev – ki bi dokončal po prvotnem načrtu (vsaj relativno) pregled vsega slovenskega narodopisja, ki se ji je natisnilo po izgonu okupatorja že 1945 prvih 8 pol, do leta 1947 postavilo še blizu 9 pol in se oddal 1947 po teh polah sestavljeno alfabetsko kazalo imen, krajev, predmetov idr. zaradi likvidacije založne knjigarne še do zdaj ni izšla, tiskarna je stavek nenatisnjenih pol razmetala, rokopis kazal izgubila! Pri SAZU že dolga vrsta rokopisov za Razprave I. in II. razreda – med njimi tudi narodopisne – pa ni izšla že od izgona okupatorja do danes – ne po krivdi Akademije niti ena knjiga razprav teh dveh razredov. Za vzgojo novih znanstvenih kadrov je vse to naravnost porazno.

Ob edinem (140 strani obsegajočem) letniku Slovenskega etnografa in bibliografskih podatkih, ki jih nudi, ni mogoče podati pregled vseh, ki se danes bavijo z narodopisno znanostjo.

Z znanstvenim, muzejsko-arhivnim i. dr. narodopisnim delom so po službeni dolžnosti polno zaposleni:

na SAZU v Lj.: predsednik Komisije za slovensko narodopisje akad. Iv. Grafenauer (a star 70 let in bolehen nima več prejšnje delovne sile);

Na ljublj. univerzi: ordinarij etnografije N. Zupanič (gl.zg.) in njegov asistent dr. V. Novak;

v Etnografskem muzeju v Lj.: ravnatelj B. Orel in varih M. Matičetov;

na Glasbeno-folklornem institutu pri Glasbeni akademiji: ravnatelj Fr. Marolt.

Službeno se bavi z narodopisjem tudi ravnatelj Mariborskega pokrajinskega muzeja Fr. Baš, a ne zgolj in predvsem z narodopisjem.

Strokovni sodrukniki Komisije za slov. narodopisje pri SAZU so: dva, ki sta tudi službeno zaposlena drugače z narodopisnim delom: M. Matičetov in dr. V. Novak; dva, ki sta službeno drugače zaposlena: Niko Kuret, prof. Gospod. šole, dr. Sergij Vilfan (Polčev učenec), uslužben žal v Grosupljem.

Z znanstvenimi vprašanji, ki posegajo v narodopisje, se bavijo na univerzi mimo zgoraj navedenih rednih profesorjev tudi mlajši člani univ. družine, zlasti Melikov učenec Svetozar Ilešič in Kosov učenec Bogo Grafenauer.

Zunaj univerze se bavijo z narodopisnimi znanstvenimi vprašanji še drugi, mimo poklicnega dela: dr. Fr. Kotnik, Marjan Mušič (kmečka arhitektura), Rado Kregar (isto), Radoslav Hrovatin (glasbena folklor).

Ordinarij etnografije na univerzi še ni vzgojil nobenega znanstveno delujočega učenca.

Da se omogoči vzgoja podmladka narodopisne znanosti treba aktivirati etnografsko stolico na univerzi. Omogočiti je treba, da se najbolje kvalificirani izmed mlajših narodopiscev dr. narodopisja Vilko Novak, sed. univ. asistent, kvalificira za vsučilišnega docenta. Drugod zaposlene narodopisne znanstvenike (mlajše) bo treba z novimi službenimi mesti pritegniti popolnoma k narodopisnemu delu. Narodopisno delo bo treba popularizirati, potem bo tudi lažje vzgojiti novih znanstvenikov.

V Ljubljani dne 21. februarja 1950.

Ivan Grafenauer

3. oktobra 1951 je bil pri SAZU ustanovljen inštitut za slovensko narodopisje. Ivan Grafenauer je bil imenovan za njegovega prvega predstojnika.³² »Čas, ko bi akademik Ivan Grafenauer lahko užival zaslužena 'otia', spreminja z železno voljo in vztrajnostjo iz leta v leto dan na dan v 'negotia'. To je nemirno, nepretrgano snovanje, z ugibanji o naši kulturni preteklosti, z iskanjem skrivnih niti, ki so nekoč povezovalе ustno in pisano besedno umetnost, pa so se v stoletjih zavozlale ali pretrgale, z odkrivanjem zvez med domačimi in tujimi izročili, blizu in na daleč.«³³

Ustanovitev in vodstvo inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU sta mu bila z njegovimi sodelavci tako pri srcu, ker je vedel, da se njegovo delo ne bo končalo z njim in bodo njegove delovne izkušnje koristile tudi pri njegovem nadaljevanju. Največja skrb mu je bila, da začeto delo ne zastane, zato je želel dobiti mlade asistente.³⁴

³² To je ostal do smrti (Ljubljana, †29. 12. 1964).

³³ Milko Matičetov, Ivanu Grafenauerju ob osemdesetletnici, *Slovenski etnograf* X, Ljubljana 1960, 199–200.

³⁴ B. Grafenauer: Življenje in delo, *Ivan Grafenauer*, 281–282.

Njegova prva stalna znanstvena sodelavca sta postala Milko Matičetov (1952) in Niko Kuret (1954).³⁵

Čez pet let, kakor za tehtno obletnico, je izšla prva številka inštitutskega glasila *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU V Ljubljani*, leto I, oktober 1956, številka 1, 1. Namenjen je bil predvsem stiku s terenskimi sodelavci, ki so z njegove strani nagovarjeni kot »prijatelji«.³⁶

Prav gotovo je Grafenauerjeva primerjalna metoda, ki je zahtevala čim več kompetentnega mednarodno gradiva botrovala zamisli za posvetovanje vzhodno- in osrednjealpskih narodopiscev v Ljubljani. Sam jo takole pojasnjuje:

Slovenski narodopisci trčimo v svojem raziskovalnem delu vedno znova na dejstvo, da nešteti pojavi v ljudski kulturi, zlasti iz predelov severozahodne Slovenije, niso osamljeni, marveč imajo svoje vzporednice tudi v sosednjih alpskih področjih; v nemško-avstrijskem, furlanskem, italijanskem in švicarskem. Iz tega se nujno poraja misel, da gre za neko obširno območje, ki se ne meni za jezikovne razlike in politične meje, pač pa kaže – pod vplivom zemljepisnih posebnosti ali kot posledica drugih činiteljev alpskega sveta – sorodne poteze, neko skupnost v mišljenju in ustvarjanju, neko enovitost ljudske kulture. Upravičena je bila zato odločitev slovenskih narodopiscev, da zaradi uspešnejšega nadaljnega raziskovalnega dela povabijo vidne narodopisce vzhodnoalpskih predelov na razgovor, kjer bi se položili temelji bodočemu sodelovanju, vzajemni pomoči pri raziskovalnem delu ter študiju te vzhodno- in osrednjealpske ljudske kulture.³⁷

Prvo posvetovanje je sklical Inštitut za slovensko narodopisje SAZU od 26. do 28. marca 1956. Udeležili so se ga Leopold Kretzenbacher (Gradec) in Oskar Moser (Celovec) iz Avstrije, Gaetano Perusini (Videm), Evel Gasperini (Benetke) in Giuseppe Vidossi (Torino) iz Italije, Robert Wildhaber (Basel) iz Švice, Milovan Gavazzi (Zagreb) iz Hrvaške, iz Slovenije pa poleg inštitutskih sodelavcev seveda še Emilijan Cevc, Marija Jagodic, Jakob Kelemina, Zmaga Kumer, Vilko Novak, Boris Orel, Sergij Vilfan, Valens Vodušek, »Delovni spored je bil razdeljen na tri oddelke: 1. opredelitev pojma 'alpski prostor' in njegova ljudska kultura, 2. ljudsko slovstvo in 3. ljudski običaji.«³⁸ Grafenauer je z zadoščanjem zapisal da pomeni omenjeno posvetovanje

važen mejnik v srednjeevropskem narodopisju in pomembno afirmacijo slovenskega narodopisja. [...] Ljubljana je začela novo dobo znanstvene vzajemnosti, odprla je poglede za raziskovanje alpske ljudske kulture pod širokimi vidiki, kakršni so bili doslej komaj v navadi. To pomeni važen napredek v znanstvenem delu Srednje Evrope. Naš Inštitut za slovensko narodopisje se je s svojo pobudo in z brezhibno organizacijo tega posvetovanja častno uveljavil v mednarodnem svetu.³⁹

³⁵ Prvi je prevzel oddelek za ljudsko slovstvo, drugi za ljudske šege in igre; Oba sta dosegla doktorat na SAZU, prvi leta 1955 in drugi 1956.

³⁶ Našim prijateljem. *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU V Ljubljani*, leto I, oktober 1956, številka 1, 1.

³⁷ Ivan Grafenauer, Posvetovanje vzhodno- in osrednjealpskih narodopiscev v Ljubljani, *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani*, I, oktober 1956, št. 1, 3.

³⁸ I. Grafenauer, Posvetovanje vzhodno- in osrednjealpskih narodopiscev v Ljubljani, n. m., 3.

³⁹ I. Grafenauer, Posvetovanje vzhodno- in osrednjealpskih narodopiscev v Ljubljani, n. m., 4.

V naslednji številki *Glasnika* je Grafenauer obnovil lepe vtise na to posvetovanje, pozneje poimenovano *Alpes Orientales* in obžaloval, da se ga ni mogel udeležiti prof. dr. Leopold Schmidt. Najprej mu je izrazil priznanje kot »raziskovalcu ljudskih iger, vodji Avstrijskega muzeja za narodopisje na Dunaju, uredniku muzejskih publikacij in časopisa *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, ljubeznivemu mentorju vseh jugoslovanskih znanstvenikov, ki so se strokovno srečali z njim.«⁴⁰

Nikakor pa se ni strinjal, da bi si avstrijski znanstveniki in znanstvene ustanove prilaščale monopol za narodopisno raziskovanje »v tako imenovanih obmejnih krajih, za kakršne Schmidt, kakor se zdi, šteje ne le Pohorje, ampak kar ves slovenski del nekdanje Štajerske. [...] Iz tega, da 'das Bacherngebiet... beinahe ein Jahrtausend bei Steiermar, bei Österreich gewesen war' (str. VIII), še ne sledi, da bi ta trdo slovenska gorska pokrajina – saj to priznava sam Schlosser (Da sind die Pohorzen, Bergslowenen besten Schläges) – tudi še danes morala biti pri Avstriji.«⁴¹ Spotoma je Grafenauer odločno nastopil proti nezanesljivi izdaji Schlosserjevih 'Bachern-Sagen' [Pohorskih povedk].⁴²

O Grafenaurjevem mednarodnem uveljavljanju priča njegovo poročilo o (prvem?) mednarodnem kongresu raziskovalcev ljudskega pripovedništva v Kielu in Kopenhagnu od 19. do 29. avgusta 1959.⁴³ Na njem je Grafenauer orisal stičišča slovenskih pripovednih pesmi z evropskim severom, z Irsko, Anglijo in Skandinavijo.⁴⁴

Prav tako je odziv na mednarodne stike poročilo in ocena 4. zvezka nemških balad (*Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien*) iz leta 1959 ki sta jo s sodelavci pripravila Erich Seemann (ki se je naučil slovensko izrecno iz znanstvenih vzrokov)⁴⁵ in Walter Wiora. Zbirka družinskih balad, največ s tragičnimi ženskimi usodami mu je

⁴⁰ I. Grafenauer, Posvetovanje vzhodno- in osrednjealpskih narodopiscev v Ljubljani, n. m., 8.

⁴¹ I. Grafenauer, Posvetovanje vzhodno- in osrednjealpskih narodopiscev v Ljubljani, 8–9: »Tudi trditev 'Auch die wissenschaftliche Erforschung der Untersteiermark ist immer eine österreichische Angelegenheit gewesen und die volkskundliche daher auch, solange von dieser überhaupt gescprochen war – den kann' velja le, če se k pojmu 'österreichisch' v smislu zgodovine privzamemo ne le Nemci, ampak tudi Slovenci. Da so bili ti pri narodopisnem delu tudi na Štajerskem udeleženi že pred več kot sto leti, je razvidno iz Kotnikovega Pregleda slovenskega narodopisja (*Narodopisje Slovencev* I, 21–52). Pa tudi Nemci bi svojega dela ne bili opravili brez slovenskih poročevalcev in sodelavcev.«

⁴² I. Grafenauer, Posvetovanje vzhodno- in osrednjealpskih narodopiscev v Ljubljani, 9: » – ne glede na predzgodovino, ko je bil rokopis že last Zgodovinskega društva v Mariboru – nikakor ne ustreza sodobnim znanstvenim zahtevam. Prvotno besedilo so nemški narodni socialisti 1941 v Mariboru uničili. O nastanku nove izdaje pa pravi avtor (str.2): 'Noch einmal unternahm ich es, wenigstens die schönsten und wertvollsten Erzählungen auf Grund meiner eigenen Originalaufzeichnungen neu zu bearbeiten' (1941). Naj bi bil zastran nas svojo nemško 'Bearbeitung' izdal v nemškem jeziku za literarne gurmane, za znanstvene namene bi bil moral vsaj v opomnjah izdati tudi (slovenske) 'Originalaufzeichnungen', kajti le ti zaznamki imajo znanstveno vrednost. Zakaj pa v Švici priobčujejo v nemških knjigah vsaj izbrane retoromanske tekste v izvorniku med glavnim besedilom, v opomnjah pa nemški prevod? (Glej npr. A. Büchli, Sagen aus Graubünden I-II, Sauerländer & Co. Aarau Leipzig, s. a.)«

⁴³ Ivan Grafenauer, Mednarodni kongres raziskovalcev ljudskega pripovedništva v Kielu in Kopenhagnu od 19. do 29. avgusta 1959. *Slovenski etnograf* 13, Ljubljana 1960, 234–236.

⁴⁴ Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi* I, Slovenska matica, Ljubljana 1895–1898, št. 466, 369, 370, 366, 367/368; 632/633, 645.

⁴⁵ I. Grafenauer, Posvetovanje vzhodno- in osrednjealpskih narodopiscev v Ljubljani, 8.

prišla prav za nekatera dopolnila, npr.: Vraga, ni ženska oblika slovenskega vrag (Teufel, Unhold), temveč genitiv ali akuzativ: prim. vzklik: hudirja, zlomka!).⁴⁶

II. FILOLOGIJA

1. DUHOVNA BRAMBA IN KOLOMONOV ŽEGEN

Kot mlad profesor v Kranju⁴⁷ se je Grafenauer lotil interdisciplinarne filološke etnološke / folkloristične teme o *Duhovni brambi in Kolomonovem žegnu*. Že Šafařík je vedel, da sta ti dve knjigi polni vraž.⁴⁸ Med njima ni druge povezave, kakor da oba tiska izvirata iz istega »duševnega okrožja, skupnega besedila nimata nobenega«. ⁴⁹

Duhovna bramba in Kolomonov žegen prvotno nista imela takšne oblike, kakor ju je poznal tiskana v slovenskih prevodih Ivan Grafenauer. Molitve in žegni itn., pisani in tiskani, so krožili na posameznih listih. Grafenauer je še videl npr. npr. »Sedem nebeških ključavnic« pri romarjih na Perovi pri Beljaku. Vsebina je enaka, kakor v *Duhovni brambi* (175⁵⁰) »*Ti sveti fedem NEBESHKI RIGELNI Katire je en brumen Pushzhaunik od fvoiga svetiga Angelza varha fadobiu*«, ali pa v Kolomonu (str. 66–75), kjer obsega »*Ta 26. KAPITL, ter 7 svete Kolzhenze*«. ⁵¹ Tudi te molitvice (Zlati očenaš, sanje Device Marije) obljublajo, kaj bo dobrega, kdor jih bo zmolil. Duhovna bramba in Kolomonov žegen nista popolnoma vražarski in praznoverski knjigi, ampak zmes raznih 'molitev', 'zarotenj' in 'cahnov', ki so bili obstajali posamezno, dokler jih ni ne ve se kdo, »združil v enih platnicah in izdal na ta način knjižico, ki je za vse dobra. Pa tudi to se ni izvršilo kar naenkrat.« ⁵²

Čas od leta 1793 do 1815 je bil zelo ugoden za razširjenje Kolomona in Duhovne brambe med Slovenci. Skoraj ves čas je bila Avstrija zapletena v vojne proti Franciji in pozneje Napoleonu. Vojna v vojakih vselej vzbuja hrepenenje, da bi se nekako utrdili proti bojnim nevarnostim. Nek južnonemški tiskar je tiskal veliko takih 'čarovniških' listkov. Grafenauer domneva, da so francoske vojske ne povzročile, temveč pospeševale razširjenje Duhovne brambe. Primerjava Kolomonovega žegna s podobnimi nemškimi proizvodi bi našla marsikaj skupnega, že zato, ker oboji izvirajo deloma iz srednjeveške magije. ⁵³ Jezik koroške Duhovne brambe in Kolomonovega žegna se skoraj ujemata, v sicer rožanskem narečju se kažejo tudi vplivi »pismenega jezika tedanje dobe« ⁵⁴

O tem, kdo naj bi bil pisec Duhovne brambe in Kolomona, zgodovina molči. Na

⁴⁶ Ivan Grafenauer, *Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien, Zeitschrift für Volkskunde* 56, kraj? 1960, 128–130.

⁴⁷ Na koncu razprave je datum: V Kranju, 20. januarja 1907.

⁴⁸ Ivan Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku. Donesek k zgodovini praznovanja med Slovenci. Časopis za zgodovino in narodopisje 4, Maribor 1907, 1.

⁴⁹ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 39, 42–52.

⁵⁰ Grafenauer v oklepaju navaja strani tiste izdaje Duhovne brambe in Kolomonovega žegna, ki ju je imel sam pri rokah in na tej podlagi pisal omenjeno razpravo.

⁵¹ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 15–16.

⁵² I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 23.

⁵³ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 35, 36–37.

⁵⁴ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 39, 42.

podlagi pomembnih podobnosti med Kolomonom in Drabosnjakovimi spisi mladi Grafenauer sklepa, da je avtor Kolomona Andrej Šuster, Drabosnjak (Zgornje Drabosinje *1768).⁵⁵

Posamezni deli Kolomona in Duhovne brambe so nastali deloma pod vplivom praznoverja in vraž, deloma v zvezi s srednjeveško mistiko in z mysticizmom. Najprej so krožili posamezni pisani ali tiskani listi, pri katerih so se spreminjali in množili največ predgovori in priporočila izdajateljev. V Avstriji ali nedaleč stran so posamezne liste polagoma zvezali v knjige in dobili končno obliko šele v 17. ali 18. stoletju. V slovenščino so jih prevedli bržkone v času francoskih vojsk, Kolomona mogoče prej. Jezik koroške Duhovne brambe in Kolomonovega žegna je rožansko narečje iz okolice Vrbskega jezera na zahod in sever. Štajerska Duhovna bramba je doma v Slovenskih goricah.⁵⁶

Vsebina Duhovne brambe so praznoverske molitve, s katerimi da se

človek obvaruje vsake nesreče in je varen pred coprnijo in vsemi nevarnostmi; kdor nosi ta 'žebzanja' pisana, zlasti pa 'udrukana' pri sebi, mu noben sovražnik ne more škodovati, trpel ne bo nobene škode 'za pravice dela', varen bo pred točo, pred požarom, pred 'šelmi (tatovi) in merdrarmi in pred raubarmi', kratko, nič hudega se mu ne more zgoditi; še celo morilno orožje do takega človeka nima nobene moči: žena pa, ki si položi take molitve in 'žegne' na glavo ali na život, bo lahko rodila in otrok bo zdrav in ljub Bogu in ljudem.⁵⁷

V Kolomonovem žegnu so poleg takih obrambnih žegnov še razni zagovori, rote-nja, navodila, kako klicati duhove, vzdigovati zaklade in si dobiti od raznih svetnikov ali duhov denarja. Kdor dobi tak denar, ga mora 'popotriebi nuzati: kar naofart: poni-

⁵⁵ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 52–53: »Bil je jako šaljiv človek in se bavil s pisateljvanjem. Spisal je l. 1811 Marijin Pasijon, več Obacejev – tudi v Mar. Pasionu se vrste začetne črke odstavkov po abecedi – preložil koroško pasijonsko igro in druge malenkosti. Imel je po zanesljivem izročilu svojo domačo tiskarno, kjer je tiskal razne žegne in drugo drobnjav. Prej ko ne radi tega, ker so mu na ovadbo nekega 'prijatelja' konfiscirali tiskarno in vse, kar je bil natiskal – tako namigava v nekem Obaceju, – je prišel na kant in živel na stare dni kot dninar v Turjah blizu Trga, kjer je l. 1818 preložil pasijonsko igro. Umrli ni ne v strmški in tudi ne v kostanjski župniji. Valentin Winkler p. d. Cavznik na Jezercu, ki trdi, da je še poznal Drabosnjaka kot 8–9letni deček, pravi, da je umrl Drabosnjak v skočidolski župniji.

Po vsem njegovem literarnem značaju, po jezikovnih in grafiških podobnostih, zlasti pa radi besede 'venzhen', ki jo rabita 'Delava' in 'Kolomon' in jo rabi Andrej Šuster-Drabosnjak, pač ne more biti več dvomljivo, da je res Drabosnjak, »en poreden pauer u Korotane', spisal 'Delavo' in 'Kolomon'. Iz vseh znakov se mora soditi, da sta bila to njegova prva spisa, kr v poznejših spisih ne rabi več oblike 'venzhen'. Gotovo se bo pri natančnejšem raziskovanju Drabosnjakovih spisov dalo najti še več skupnosti, kot sem jih mogel dognati jaz, gotovo pa je tudi, da bosta Delava in Kolomon dobro služila tudi, ko bo treba določiti razvrstitev raznih Drabosnjakovih spisov. Potem morda bi se našel tudi ključ v tem oziru za Duhovno brambo, ki kaže isto narečje kakor Kolomon in – Drabosnjak, samo da se v grafiki zelo razlikuje od njega.«

⁵⁶ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 53–54.

⁵⁷ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 3.

shen noi usmilan' naj bo 'pruet sazhomei uresnizi potrebnoui [sic!] inu savierne Dushe' naj daja 'aimoshne noh meshe' naj plačuje 'obieuno' (Kol. 160).⁵⁸

Taki zagovori in molitve izhajajo iz občutka človeške slabosti, ki se čuti brez obrambe proti nezgodam, ki pretijo človeku s strani narave in zlih ljudi, posebno še v časih, ko se za javno varnost še ni toliko skrbelo kakor dandanes. To je bil vzrok, zakaj so se take knjige tako naglo in močno razširile med prebivalstvom.⁵⁹ Ali pa so nastale večinoma zgolj z goljufigo raznih knjigarjev, ki jih spet in spet izdajajo in si kujejo dobiček iz človeške nevednosti in praznoverja. Še danes [1907!] celo večje knjigotržnice zalagajo in izdajajo razne 'krepke' molitve, Tobijev in Hišni žegen, 7 nebeških ključavnic itn. v nemščini in tudi v slovenščini. A to še ne more dovolj pojasniti nastanka večine teh proizvodov.

Take »molitve« so potekale iz treh virov: iz starega ljudskega praznoverja, vplivov kabalistične magije (orientalska in srednjeveška), slabo prebavljene mistike.⁶⁰ Pri Nemcih se pojavljajo domači in orientalski zagovori že v staronemškem obdobju.

1. Najstarejši so zagovori, ki v njih učinkuje izgovorjena ali pisana čarovniška beseda. Te besede, ki jih je izročilo pogosto tako predelalo, da jih skoraj ni mogoče spoznati, so po izviru grški in še večkrat orientalski (semitski), tedaj kakor prvotno židovska kabala in morda tudi z njo povezani.

2. Druga vrsta je »poganskonarodna« in ima pesniško vrednost. V njih se najprej v vezani besedi pripoveduje kak dogodek, sledi izrek, ki je imel v tistem primeru tak uspeh, kakršen se zdaj želi. Zdravilno moč ima torej dostojanstvo oseb, ki jih »pripovest« omenja. Takšen je na primer drugi Merseburški zagovor (rkp iz 10. stoletja, zagovor je seveda starejši),⁶¹ poganski zagovor, prenesen na krščanska tla. Pa to ni samo kaj nemškega ali germanskega, podobne zagovore imajo Algonkvinski Indijanci in hausasški zamorci.⁶²

Nekaj se jih je ohranilo tudi pri nas. Prim. drugi Merseburški zagovor in sledečega iz Potne torbe: *Kadar se noga izgáne /izvîne*.⁶³

Jaz prosim živega Bogá,
Da se imajo scélit' žilice in koščice,

⁵⁸ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 3–4.

⁵⁹ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 4.

⁶⁰ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 4, 15.

⁶¹ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 5, 6: V slovenskem prevodu se glasi: »Phol (Vol, Vla) in Wodan sta jezdila v les; tedaj si je konj poglavarja bogov ('balderes', ne 'Balderes') izpahnil nogo. Zagovarjala jo je Sinhtung, Sunnina (solnce) sestra, zagovarjala jo je Frija, Vollina (Folina, mogoče tudi Folova) sestra, zagovoril jo je Wodan, ki je to dobro znal, i izpah kosti i krvi i členka: kost h kosti, kri h krvi, členek k členku, ko da bi bili zlepljeni.' [...] Besede Wodanove naj torej učinkujejo kakor v tistem primeru, tudi v vsakem drugem. Po zgledu takih poganskih zagovorov so pozneje nastali krščanski 'žegni', v katerih nastopajo Kristus, Marija, apostoli in drugi svetniki. Tako se zagovor proti volkovom, znan kot 'dunajski zagovor za pse' (Wiener Hundesegen, rkp iz 9. stoletja) v prevodu glasi: Kristus se je rodil prej kot volk in tat. Tedaj je bil sv. Martin Kristusov pastir. Sveti Kristus in sv. Martin blagovoljno čuvajta danes pse in psice, da jih je oškodi ne volk, ne volčica, kamorkoli polete po gozdu, po potu ali po vresišču. Sveti Kristus in sv. Martin naj mi je pošljeta danes vse zdrave domov.«

⁶² I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 6.

⁶³ Fran Erjavec, Iz potne torbe, *Letopis Matice Slovenske*, Ljubljana 1882/1883, 338.

Kakor je scelila sama sveta Trojica
Zemljo in nebo.

»Potlej se moli sedem očenašev in sedem češčena si Marij' na čast svetej Trojici ter izvinjeni ud se pomaže ali z maslom ali s salom, a vselej nizdolu.«⁶⁴

Taki zagovori so bili med ljudmi že zdavnaj domači. Koliko sta zajemala Duhovna bramba in Kolomon iz tega vira, je težko določiti, a upoštevala sta gotovo tudi nemške »narodne vraže«. Grafenauer nato navaja primer iz »Kolomona

Tam stoji Ana Svata gora? Natei gori stoji an svat stov? Natam stovi sedi sveti shen pas? an svat mezh urokah dershi? Pershua je kniemu Mathi Boshja? Je pernasua naroze usmilana Jesusa! noi je rakua kniemi sakai ti nafertigash tega zhuoveka: al-paje sheviua (sic!) parezi sakai ti nafertigash to shevino N, paper jemeni jemlui taku dovgo kaker shitro sakonska shana sa tiem mosham gre je skushano od guishnah arzatou kateri to shevino noi ludi praznujajo.'

in zagovor v Letopisu Matice slovenske za leto 1882/1883, 339:

Jaz tebi preganjam strup v ime Boga in svetega Jurija: jaz tebi preganjam strup v ime Boga in svete Marjete: jaz tebi preganjam strup v ime Boga in svetega Šenpasa. Tam je zlata gora, na zlatej gori je sama devica Marjia in vsa sveta Trojica. In tam je težka skala in ta škodljivi črv. Ti, črv! Imaš svoj strup na-se vzeti, bodi kača ali kačon: bodi vipera ali viper; bodi bel ali bela; bodi črn ali črna; bodi pirhast ali pirhasta; bodi rudeč ali rudeča; bodi zelen ali zelena; bodi rus ali rusa; bodi mutast ali mutasta; bodi gluha ali gluha; ali bodi breja ali ne! – ti imaš svoj strup na-se vzeti v ime Boga očeta, v ime Boga sina, v ime Boga svetega Duha. Ti ne smeš nič škodovati temu človeku (tej živini), moraš ga pustiti, kakor je na svet prišel.⁶⁵

Ta dva zagovora razen na enem mestu ne ustrezata popolnoma drug drugemu, vendar se jasno vidi njuna ista narava. Večje skladnosti ni pričakovati, ker je Kolomonov zagovor preveden iz nemščine.⁶⁶ Ob izginjanju domačih poetično nabitih zagovorov je »ljudstvo« začelo sprejemati take, »ki so nastali pod vplivom orientalske kabale«, kar pozna že nemška srednjeveška vražarska literatura. Še v 18. stoletju »v stoletju 'prosvete'« so se »zelo radi pečali s kabalistiškimi knjigami in poskusi, Goethe je »te svoje študije kesneje porabil v Faustu«. ⁶⁷ »Poznejša 'praktična' kabalá pa se ni omejila samo na špekulacijo, ampak se je zgodaj vdinjala magiji in iskala pota, kako bi bilo mogoče sporazumeti se z bitji sredi med božanstvom in človekom, po katerih bi

⁶⁴ Ivan Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 7.

⁶⁵ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 9.

⁶⁶ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 9.

⁶⁷ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 9; 10: Kabbala (hebr. izročilo) je bilo baje od samega Boga Mozesu razodeto globlje spoznanje skrivnosti, skritih v zakonu. To spoznanje se je baje od Mojzesovih časov tajno izročalo poznejšim rodovom po izvoljenih izraelskega ljudstva, nazadnje pa se je zapisalo v knjigah Jezíra (stvarjenje) in Zohar (svetloba). Prav za prav pa je kabalá v okrilju židovstva nastal panteistiški nauk, ki združuje orientalski emanacijski nauk s helenističnimi elementi. Kakor misli Adolfe Frank (La kabbala, Pariz, 1843, 9. izd. 1892), sega kabalá nazaj v dobo babilonske sužnosti. Jedro kabalistiškega nauka se je zapisalo o Kristusovem času, zadnjo obliko pa je dobil v 13. stoletju.

se mogla potem izvedeti prihodnost in doseči nadnaravna vednost. Na ta način so posamezni učitelji kabale dali obliko tajne znanosti. Z njeno pomočjo naj bi se doseglo, da bi vplivale duhovne moči na materialni svet in bi tako dosegel človek nadnaravne moči in mogel delati čudeže. Na ta način, da se izgovore ali zapišejo na amulette ('cane') besede iz Svetega pisma, ki vsebujejo po kakem kabalistiškem pravilu tolmačenja imena *duhovnih moči*, je mislila poznejša kabalá, da si dotične duhove ali tajne moči naredi uslužne. Ž njimi bi se moglo potem ustavljati kri, ozdravljati bolezni, pogašati požare itd. Vsled tega, da se je ta kabala pečala največ z magijo, je zapadla tudi cerkvenim kaznim.⁶⁸

Sledove take »kabalistiške magije« vsebujeta Duhovna bramba in še več Kolomon: »'citacije' duhov«, »hebrejska in grška imena za Boga: Heloim, Adonez, Sabaoth, Sadai, Emanuel, Jehova, Alpha, Omega«. Veliko jih je popačenih, da sploh ni več mogoče najti v njih smisla, tako npr. v besedah larafari, dalafari, rarerari, o katerih pravi Kolomon, da »tv je gebrejsh«. Veliko takih besed je prišlo do ljudi in »v naše knjižice posredno od kabale, od arabske magije«, »tudi navodila za vzdigovanje zakladov in pridobitev denarja«.⁶⁹

Z vplivom vraž in kabale pa ni mogoče razložiti, večine, kar je po obliki popolnoma krščanskih molitev. Posebno se upirajo taki razlagi premišljevanja o Kristusovem trpljenju. Prim.: *15 skrivna terplenja Jesvsa Kristvsa nasha lvbiga moiftra? Katiere terpenje so se Evangelisti sramvali (!) poshribati?* – [Kolomon, 77–95.] »To so slabo prebavljivi vplivi srednjeveške mistike, nekoliko pomnoženi s praznoverjem.«⁷⁰ Bolj kakor prava mistika so na knjižice kot sta Duhovna bramba in Kolomonov žegen vplivali nekateri njeni izrodki,⁷¹ ki so kakor nalašč, da vzbude v ljudstvu vero v različna 'pisma iz nebes', kakor jih ima tudi Duhovna bramba.⁷²

Grafenauer se je k vprašanju vrnil čez petintrideset let kot zrel znanstvenik. Grafenauerjeva analiza je predvsem filološka. Kot je že navada pri njegovih razpravah, najprej navede, kdo vse je že pisal o problemu, ki se ga loteva, on povzema izsledke iz mladostnega pisanja na to temo. Toda predvsem umika svoje stališče, da bi bil za slovenske vraževerne knjigice odgovoren Andrej Šuster Drabosnjak.⁷³ Nove najdbe s

⁶⁸ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 10.

⁶⁹ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 12.

⁷⁰ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 12–13.

⁷¹ I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 12–13: Rulman Merswin (†1382), bogat trgovec in patricij v Strassburgu, je prodal vse, živel strogo spokorno. Govoril je o »božjem prijatelju«, čigar imena nikdar ni izdal, in ima njega Merswina za medij, po katerem sporoča svoje nauke. Dolgo niso odkrili, da je bilo to Merswinovo »literarno sleparstvo«.

⁷² I. Grafenauer, O »Duhovni brambi« in nje postanku, n. m., 14.

⁷³ Ivan Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«. Nove najdbe in izsledki. *Razprave*, Knj. I, Ljubljana 1943, št. 4, 203–205; 230, 232: »Ni misliti, da bi priredil obe knjižici isti bukovnik (Drabosnjak!), le da se je med časom naučil bolje pisati. Tako sem domneval v razpravi v ČZN IV.« [...] Andrej Šuster-Drabosnjak pa tudi kot prireditelj prvega KŽ- ne prihaja več v račun, čeprav kažeta njegov jezik in pravopis presenetljivo podobnost s KŽ-om in z Delavama (ČZN, 51 sl.). Kakor kaže njegovo bližnje razmerje do nemške Geistliche Schild-Wacht iz l. 1705, je prvotisk KŽ-a prestar, da bi bil mogel nastati v času, ko bi ga bil Drabosnjak (r. 1. 1768) lahko še priredil. Podobnost v jeziku treba razložiti z istim krajevnim narečjem, tako posebno enkratno 'venzhno' v OBAC-eju. Pravopisna skladnost (posebno v

Koroške in iz Cerkelj na Gorenjskem (Niko Sadnikar/ Fran Ramovš, Glonar, Janko Kotnik, France Kidrič, Josip Košťal) so tudi vnovič sprožile vprašanje, kdaj sta nastala Duhovna bramba in Kolomonov žegen.⁷⁴

»Zadostuje naj skop pregled«, kaj je na tem področju po tridesetletnem obdobju novega: »magične črke in cahni ali karakterji izvirajo končno še iz antičnih virov, predvsem staroegiptovskih in babilonsko-aramejskih, ki so pa vplivali tudi že na stare Grke (Ephesia grammata) in Rimljane, krščanski Evropi pa jih je posredovala razen rimskih spisov najbolj srednjeveška judovska Kabbala; tudi nekateri zagovori so iz takih virov, medtem ko so drugi še iz starega ljudskega praznoverja, v osnovi še poganskega, v oblikah pokristjanjenega; drugi obrazci pa so nastali pod vplivom slabo prebavljenega mysticizma in začinjeni s praznoverjem, spet drugi kažejo očiten vpliv cerkvenih eksorcizmov, praznoversko se zlorablja tudi evangeljski teksti (Jn 1,1–14). Prav tako so zašli »v te praznoverske knjižice verzi iz psalmov in prave cerkvene molitve, večinoma opremljene s praznoverskim obeti.«⁷⁵ Prim., kako je srednjeveški dvodelni 'krščanski' zagovor zoper krvavitev pustil svojo sled v Tobijevem žegu: analogna zgodba o Kristusovem krstu v Jordanu se je namreč tu prenesla na zarotitev sovražnikovega orožja.⁷⁶

Poglavitna naloga njegove druge razprave je, da pojasni, katera izdaja Duhovne brambe in Kolomonovega žegna je najstarejša in vzor/ec poznejšim izdajam, in če je mogoče, odkrije tudi kdaj in kje so posamezne izdaje izšle. Nato pa, kje in kdaj so se posamezni odstavki in odlomki Duhovne brambe in Kolomonovega žegna prevedli v slovenščino, kod so se širili in kdaj in v kakšni obliki so prešli v ohranjene rokopise in knjižice. Pri tem bo upošteval tudi nemške predloge slovenskim obrazcem in knjižicam, kolikor so mu ne/posredno dostopne.⁷⁷ Kako se lotiti dela: Nadvse verjetno je,

1. da je v ponatisu več tiskovnih napak kakor v prvem tisku.
2. da je med napakami, ki jih je ponatiskovalec na novo zagrešil, tudi takšna, kateri tisk je drugoten. »Pri tako obširnem tekstu je med novimi napakami skoraj gotovo kakšna taka, da bi iz nje noben ponatiskovalec ne mogel več razbrati prvotne, prave besede. Tisti tisk, ki takih napak ima, je ponatisk.«
3. Ker je ponatiskovalec za vsako ceno hotel ohraniti isto razvrstitev besed po vrstah, kakor jih ima vzorec, čeprav črke niso čisto enake, je moral priti včasih s prostom v zadrego.⁷⁸

Kolomonov žegen je bil natisnjen pred Duhovno brambo, o čemer pričata oprema knjige in njen pravopis. »Colemone-Shegen je prvi književni proizvod še čisto primitivnega, neknjižnega bukovništva, ki je bilo do tedaj stopilo v stik s tiskarnami kvečemu z objavo kakega praznoverskega letaka. Naslovni list je bolj kakor knjižnemu naslovnemu listu podoben naslovu takega praznoverskega letaka: *TOJE TAPRAVI INV TAZIELI Colemone-Shegen Taprvevo bart noi v latinshzhei shprachi vnkei dan*

Marijinem Pasijonu) pa s tem, da se je naučil Drabosnjak pisanja v bukovniški tradiciji KŽ-a in pri KŽ samem. Izpričano je vsaj, da je sam KŽ na domu imel, morda celo razpečaval; sicer bi mu ga oblast pač ne bila zaplenila.

⁷⁴ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 205–207.

⁷⁵ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 208.

⁷⁶ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 209.

⁷⁷ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 209.

⁷⁸ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, 212–213.

Potam pa nanemshko Sedei pa ta prvvo bart na sovenjo nonovo kvhan inu frishno pazhan«. ⁷⁹ »Duhovna branua« je v tem že boljša in izdajatelj sam se je zgledoval pri nemških knjižicah. ⁸⁰ Ne le oprema, tudi dostavek o sv. Kolmanu – ki ga v nemški predlogi ni, – priča, da je izdajatelj Duhovne brambe mislil na »Colemone-Shegen«, ki so ga ljudje že poznali. Njegova knjiga naj bi ne imela manjše veljave. ⁸¹ Enaka težavnost, ki ga kaže oprema, se vidi v Kolomonovem žegnu tudi iz pravopisa: S in f piše s s, u in v z v, pika je le na koncu odstavka, o ločilih ni pojma. ⁸² V Duhovni brambi je takih nerodnosti veliko manj. ⁸³

O njunem kulturnohistoričnem ozadju je Grafenauer ugotovil, da sta oba sestavljena iz več prvotno samostojnih delov. To se vidi že po tiskarski razporeditvi knjižice. Kakor naslov *Duhouna branua* pravzaprav velja samo njenemu prvemu delu, je enako *Colemone-Shegen* le prvi del knjigice. Drugi del ima kakor prvi spet svojo naslovno stran, ki je tiskana prav s takimi črkami in s prav tako razporejenim besedilom kakor prvi.

TOJE	TV JE
TAPRAVI	TAPRAVE
INV TAZIEL I	HOBERMONAVO
Colemone -Shegen	Shebranje?
Kateri je bil vkeleranje	tefte shebranje se mora
Taprvevo bart vdrvkan vtam	is velko andohtijo shesbra-
Lete: 1321 noi v latinshzhei	ti? inv frihtati tv dovi don-
shprachi vnkei dan : potam	kenje se mora sgoditi takv
pa nanemshko sedei pa ta	shitro kaker tv rotenje :
prvvo bart nasovenjo no-	kaker shitro ti srazhas jas
novo kvhan inu frishno	tabe sarotim takv shitro
pazhan.	Morash ti tude srezhi jas
D. K. 10. R.	tabe donkam dovi:

Prvi del, v ožjem pomenu, je dobil ime po '*visokem svetem žegnu*', ki je natisnjen v 23. kapitlno na drugem mestu (str. 50–53) in je bil baje '*Od Kolemonva papasha venka dan*'. Namenjen je bil predvsem obvarovanju pred vsakršnim sovražnikovim orožjem. Zato je vanj poleg 'karakterjev' ali 'cahnov' in čarovnih črk sprejet tudi poljuden zagovor, kako sovražniku '*shës saveshash*' z nedvomno slovenskim narodnim verzom shbert inv kamn obdershi tvoi pvamn kaker Jesus svoje jëme.

Že iz tega se vidi, da je bil Kolomonov žegen namenjen predvsem vojakom, ki so šli v vojsko. To najbolj potrjuje opomnja: »*tv so tavelzhi krali inv firshiti noi Generali pershouti inv per shruti persabe meli inv nvzali daje niem povsoda posrezhi shvo noi*

⁷⁹ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 228.

⁸⁰ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 224, 227, 228.

⁸¹ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 229.

⁸² I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 229.

⁸³ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 232.

so vse pramagali.« Tudi drugi del Kolomona, ki je pravzaprav namenjen pridobivanju posvetnega blaga, varstva pred sovražniki, seveda predvsem v vojski, ne zanemarja: »varnost na vodi noi na susham« ali »nazieftah ali naraishi savol shlahtah ludi«. ⁸⁴ *Hobermanovo shebranje* je prvo 'rotenje' duhov, ki naj bi človeku prinesli denarja, in se »pričenja tako drugi del knjige, ki je namenjen malodane izključno takemu pridobivanju bogastva.« ⁸⁵

»Duhouna branua« je namenjena predvsem popotnikom. Že na naslovni stran prvega zvezka (in vse knjižice) pravi, da je izšla »K' troshtenji ufah teh, kiri na vodi, inu na semli raishajo, da bodo fksus muzh te Branue prad ufimi navarnofzami obuaruani.« ⁸⁶

Popotnikom je bil namenjen tudi koroški Duhovni brambi zadaj dodani *Tobiasou shegen*: »Če bi pa bila človeku na poti le smrt 'namenjena', pa mu je 'Duhovna vahta' priporočala zavetnike za smrtno uro, in naj bi prišla 'u kateri uri k'ozhe', saj 'bo te svolani patron merkou inu vahtou, da sourashnik shnja skushnjavo kna bo mogou ta zhloveka sapelati, al alli szagati, inu u pogublenje perprauiti.« Na daljna potovanja so hodili kmečki ljudje v preteklosti, ko sta bila trgovina in rokodelstvo pridržani meščanom, samo kadar so romali na daljne božje poti: v Rim, Kompostello ali 'Cahe'. [Achen]. ⁸⁷ Taka romanja so bila naporna in povezana z gospodarskimi težavami, ter nevarna tudi zaradi bolezni in »shlahtah ludi«, ki so na popotne prežali »na potah in na stezdieh«. Ni bilo redko, da se kdo z romanja ni vrnil in nihče ni vedel, kaj se je z njim zgodilo. ⁸⁸

Politične in gospodarske razmere v času francoskih Ilirskih provinc so pridobile Duhovni brambi poleg romarjev še druge odjemalce: voznike, tovarnike. Ko je Jožef II. kmetom odvzel tlačanstvo, so lahko šli na pot tudi kmetje s parizarji in razvil se je promet z Italijo. Dokler jih ni pregnala železnica. ⁸⁹

Primerjalna filološka analiza in analiza grafije je pripeljala do zanesljivih izsledkov: Grafenauer ugotavlja, da sta bila Duhovna bramba in Kolomonov žegen tiskana v Gradcu. ⁹⁰ Časovno zaporedje tiskov Kolomonovega žegna in Duhovne brambe bi bila po vsem dognanem takale:

1. Prvi tisk Kolomonovega žegna (KŽ I) 1736–1739, morda tudi šele za prve ali druge vojne za Šlezijo (tiskarna Geistl. Schild-Wacht iz leta 1705).
2. Prvi tisk Duhovne brambe (DB I) verjetno l. 1747 (ali 1754) in ne že l. 1740. natisnila ista tiskarna kot Kolomonov žegen I.
3. Egrov ponatis Duhovne brambe (DB II) verjetno l. 1816 (Eger, Ljubljana)

⁸⁴ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 255.

⁸⁵ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 281.

⁸⁶ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 256–257.

⁸⁷ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 258–260: Vzroki za romanje v Aachen, Trier, Köln, kazali svetinje: oblačila Jezusova, Marijina, eno obdobje vsako leto, nato vsako sedmo leto.

⁸⁸ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 257: Primož Trubar, Kratka Postila, 1558, o štiftarici Margeti Hudakončevki: »je v Ah hodejoč – nišče ne vej kej oli koku – umrla.«

⁸⁹ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 263.

⁹⁰ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 248–252.

4. Posnetek (ponatis) prve Duhovne brambe (DB I²) okoli l. 1820. natisnil verjetno Kienreicih v Gradcu.

5. Posnetek (= ponatis) prvega Kolomonovega žegna (KŽ II) okoli l. 1830. natisnil verjetno Kienreicih v Gradcu.

6. štajerska Duhovne brambe okoli l. 1835. tiskar ni znan.⁹¹

Grafenauer je skušal ugotoviti medsebojno razmerje besedil med slovenskimi izdajami koroške Duhovne brambe in Kolomonovega žegna.⁹²

Za nekatera besedila v Duhovni brambi je raziskava odkrila zaledje v slovenskih protestantskih knjigah.⁹³

Prireditelj Kolomonovega žegna do svojih predlog ni bil tako tenkovesten kakor prireditelj Duhovne brambe. Naj je dobil besedilo od koder koli, ga je prepisal in priredil po svoje.⁹⁴ Ni lahko uganiti, kaj vse je v knjigi sam prevedel ali spisal. Verjetno je tiste zgodbe in razlage, ki v 1. os. ed. pripovedujejo, kako je to ali ono zarotilo sam ocenil ali preizkusil in kako je treba obrazce rabiti, res napisal on sam, čeprav sledijo nemškimi predlogam. »Mikavno je kako v teh razlagah – in že na samem naslovnem listu knjige (*Colemone –Shegen ... ta prvo bart nasovenje nonovo kvhan inu frishno pazhan*) – prihaja do izraza značaj prireditelja – moža, ki se razume na višje sile in na nižje in se s tem tudi rad malo pobaha, a se tudi majhne šale ne sramuje.«⁹⁵

'Te buque so povhene skriunuefti noi boshje mozhi: te buque so satefte motne (modre!) ludi udrukane; kateri se usa grieha varijajo; noi so bogu svefti noi se pomujejo podorah deilah: inv vender spuevi vnote tezho (158–159)... Ti se kna zhudi daje taku udrukano: jas tabei bodam utei shrif[f]ti poduzhov: al utam poguevare dati knabosh mienov kaker druji aboutni mienejo: (162)...dale skues hudizha se dnarji dobojo: tu ti nekoli navarjemi (163)... mene so te bukve uniemshzhei shprashi podrozhe perszhle katiere so ble od isabitariou poshribane inu velko barti odnieh Samih skushane (165–166)... te bukve kaker je mena poviedano daso oni ko sami sase imeli shribane inu te bukve soble niem ukradane inu tu dei (tudeji) odpavershzah ludi skushane nat soble kanomi duhounomi pernashane inu odniega samiga skushane natu so ble she menei saupane, da sim je jas tude prabrau inu sim sposnou da je tu rezniza (166)... natu je mena ta misou obshua te bukve na sovenjo shpraho pnshribati (pv.) inu udruk dati? H' peruomi bogu h' zhefti k' drujemu ludem knuzi h' trezhiomi viernam dusham h' pomvezhi' (167).⁹⁶

V Duhovni brambi je prireditelj veliko bolj zadržan. V nobeni razlagi, priporočilu, pobožnem navodilu ne stopi v ospredje kot oseba, vedno govorijo le zapiski sami. Samo na sklepnih strani prvega in drugega dela Duhovne brambe spregovori v prvi osebi: *Bodi htur ozhash te bukelze mei zhries suatu in srebru, bodi bouzhan (Bolčan), ali krajnz, bel corosz, imei je u zhefte, jes tabe na ushete pouim*. Pa še to je pač prirejeno

⁹¹ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 263, 264.

⁹² I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 264.

⁹³ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 284.

⁹⁴ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 301.

⁹⁵ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 304.

⁹⁶ Številke v oklepajih v navedenem odlomku se nanašajona strani v uporabljenem Kolomonovem žegnu.

po predlogi, le da je Tirolce in Bavarce ali, kar so že bili, spremenil v Bolčane,⁹⁷ Kranjce in Korošce.⁹⁸ Ta neosebni, tradiciji zvesti značaj izdajateljja Duhovne brambe zastavlja vprašanje, kakšen je bil njegov delež pri njeni izdaji? Od drugih bukovnikov je dobil posamezne žegne in molitve (obrazce) pa tudi obširnejša besedila, jih razvrstil, kakor so v nemških knjižicah, jih tudi izpopolnil in, kjer je bilo treba, popravil. Merilo za popravke so mu bili nemški tiski, vendar ne popolnoma. Glede jezika in pravopisa pa se je zvesto držal slovenskih predlog na enem mestu spregovori v prvi osebi.⁹⁹

Štajerska dežela je imela svoje bukovnike, a drugačne, kakor Koroška.¹⁰⁰ Te praznoverske knjižice, zlasti koroškoslovenska Duhovna bramba in Kolomonov žegen so kulturnohistorično zelo pomembne.

Dokazujejo nam, da je bila celo ta na pol narodopisna bukovniška književnost že od prvih početkov, ko se je nekako ob prevalu XVI.–XVII. začela razvijati, v tesnih stikih s književnim razvojem osrednjih slovenskih pokrajin. Osnova njihovemu pismenskemu jeziku ni bilo čisto ziljsko ali rožansko ali podjunsko narečje, ampak osrednjeslovenski književni jezik, kakor so ga izoblikovali in ustalili slovenski protestantski pisci XVI. stoletja, predvsem *Dalmatinova Biblija*, tudi njihov črkopis in pravopis. Sprejeli so oboje, kakor so to storili tudi katoliški pisatelji XVII. stoletja, predvsem prireditelji in izdajatelji najbolj razširjene knjige sledečega poldrugega stoletja, uradnih cerkvenih Evangelijev in listov, s Hrenom in Schönlebnom na čelu, in s tem ohranili strnjeno slovenskega kulturnega razvoja od srednjega veka do novejšega časa. Res se je sicer kakor v Evangelijih inu listih sčasoma tudi v koroškem bukovniškem pismenstvu in njihovi književnosti vedno bolj uveljavljal tudi novejši razvoj slovenskih narečij in razkroj starega pravopisa; kakor tam pa narečja tudi na Koroškem starega skupnega književnega jezika, čeprav so ga prepojila bolj kakor v drugih pokrajinah, nikoli niso spodrinila. In ta, dejal bi, podtalna literatura, je doživela še čase, ko je stari književni jezik in pravopis z Japljevo in Kumerdejevo izdajo *Svetega pisma starega in novega testamenta* na novo oživel, ko je dobil v Kopitarju svojega znanstvenega slovničarja, v Vodniku in Ravnikarju reformatorja, pesniškega in proznega sloga, ko sta O. Gutschmann in U. Jarnik priključila tudi koroške Slovence dokončno v skupni slovenski kulturni in književni razvoj.¹⁰¹

Grafenauer ugotavlja torej, kako so te na videz zasramovanja vredne knjižice pomagale na Koroškem vzdrževati jezikovno kontinuiteto z osrednjeslovenskim kulturnim prostorom in s tem koherentnost slovenskega etničnega ozemlja.

Raziskovalce (Grafenauer, Kidrič, Kotnik) Kolomonovega žegna je predvsem zaposlovalo vprašanje o času njegovega nastanka in natisa: pod konec 18 ali v začetku 19. stoletja.¹⁰² Zastavlja pa se še zgolj načelno vprašanje, kam sodi? Med zagovore ali uroke? Verjetno zaradi kočljive vloge uroki dotlej še niso postali predmet raziskave.

⁹⁷ Glede na deželno pripadnost drugih dveh skupin, so z Bovčani verjetno mišljeni današnji Primorci.

⁹⁸ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 304.

⁹⁹ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 304–305.

¹⁰⁰ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 310.

¹⁰¹ I. Grafenauer, »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«, n. m., 311.

¹⁰² France Kotnik, Kdaj je bil natisnjen Kolomonov žegen? Časopis za zgodovino in narodopisje 34, Zgodovinsko društvo, Maribor 1939, št. 1–2, 106.

Zato se je lahko zgodilo, da so bili vključeni med zagovore, kakor primera, da »se lov-
cem puška zaveže ali pa jim narediš, da zajec ne pade«. ¹⁰³

Zagovorom kot posebnemu folklornemu žanru je Grafenauer posvetil še posebno
razpravo. ¹⁰⁴

2. PREGOVORI

Pri raziskavi *pregovorov v Gutsmanovi slovnici in besednjaku* se je Grafenauer še
gibal v okviru slavistike in germanistike, ki ju je študiral. Gutsmanovo delo je imel za
eno najstarejših zbirk slovenskih pregovorov in hkrati najbogatejšo med njimi. Precej
jih je porabil Anton Murko v *Besedniku*, izbrane so objavili Janez Scheinigg v *Kre-
su*, Jakob Sket v *Slovenski slovstveni čitanki* in sam Grafenauer v *Slovenski čitanki za
višje razrede*. Precej enakih in podobnih pregovorov je v Kocbek-Šašljevi zbirki *Slo-
venski pregovori in reki* (1934), vendar ne iz Gutsmanova niti iz Scheiniggove, Sketove
ali Grafenauerjeve objave njegovih pregovorov, temveč nekaj neposredno iz Murka,
večinoma po terenskih virih. Veliko Gutsmannovih pregovorov danes ni več znanih.
Scheinigg je zatrjeval, da hrani njegov slovar »blizu 90« pregovorov in rekov, Grafe-
nauer jih je naštel 150. ¹⁰⁵

Ali je Gutsman pregovore, reke in prilike prevedel iz nemščine, kakor je sklepal
Scheinigg, ali iz latinščine, ali jih je priredil po domačih ali tujih virih, ali jih je sli-
šal od koroških in drugih Slovencev in jih zapisal? Pregovori v Gutsmanovi slovnici
(razdelek: Zierliche Sprüche und Ausdrücke) so narodovi, saj slovenskim pregovorom
odgovarjajo po obliki čisto drugačne nemške ustreznice (npr. Norce pasti – Narren
feil haben) in dva pregovora tega Gutsman nalašč navaja, da so nekateri slovenski
pregovori nemškim čisto podobni: 1. »Vsakiteri vie, kei ga čreul tiši / en jeder weisz,
wo ihn der Schuh drückt.« 2. Primi sam sebe za nusz, nimm dich selbst bey der Nase.
Vendar je za tako trditev treba še drugih dokazov. V ta namen bi bilo najbolje, če bi
mogli najti vzorec / vzorce, po katerem / po katerih je prirejen Gutsmannov bese-
dnjak. ¹⁰⁶

Rabil je Pohlinov besednjak in celovško izdajo Megiserjevega slovarja, toda no-
beden od njiju nima pregovorov. Anton Breznik je kot vir ugotovil še Jambrešičev
Latinski leksikon, a že latinski pregovori v njem niso preveč pogosti, razen tega jih
je Jambrešič (ali Sušnik čigar delo je Jambrešič dokončal in izdal) največkrat prepro-
sto razložil, včasih kar v latinščini, le redko pa s hrvaško-kajkavskim pregovorom ali
rekom. Verjetno je bil ta ali oni izmed Jambrešičevih pregovorov povod, da se je Gut-
smann ob njem spomnil poznanega domačega pregovora in ga zapisal ali je kak izrek
po Jambrešičevih besedah tudi kako jezikovno preoblikoval. ¹⁰⁷

Jambrešič (ali Sušnik) je bil tudi nekaj pesnika in včasih se ni zadovoljil samo s
prozno razlago pesniškega izreka ali verza, ampak jim je dodal verzificirano parafrazo,

¹⁰³ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti* (Slovenska poljudnoznanstvena knjižnica 1, št. 4), Zadr-
ružna tiskarna, Ljubljana 1943, 122.

¹⁰⁴ Ivan Grafenauer, Najstarejši slovenski zagovori. Časopis za zgodovino in narodopisje 32,
Zgodovinsko društvo, . Maribor: 1937, 275–293.

¹⁰⁵ Ivan Grafenauer, Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, rekov in prilik.
Časopis za zgodovino in narodopisje 30, Zgodovinsko društvo, Maribor 1935, 2.

¹⁰⁶ I. Grafenauer, Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, n. m., 2.

¹⁰⁷ I. Grafenauer, Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, n. m., 3.

kajkavske rime ali kitice. Grafenauer je sklepal, da so ti Jambrešičevi verzi Gutsman-na spodbudili, da se je v slovarju tudi sam preizkusil kot verzifikator moralizirajočih rekov in kitic, nekaj pa je priredil, po Jambrešičevem zgledu, »narodnih dvovrstičnih rimanih pregovorov, nekatere tudi na osnovi narodnih rekov«. ¹⁰⁸

Uspešnejše kakor z Jambrešičem se je izkazalo primerjanje Gutsmannovega besednjaka z nemškimi besednjaki iz 18. stoletja. Gutsmann je torej sestavljal svojega na osnovi nekega nemško-latinskega besednjaka, saj je svoj rokopis izpopolnjeval in popravljal še s pomočjo drugih virov. ¹⁰⁹

Kateri bi bil ta nemško-latinski slovar, Grafenauer poskuša ugotoviti s primerjavo alfabetarija in sorodnosti gesel. ¹¹⁰ Gutsmannov besednjak ima precej iztočnic, ki jih nimajo njegov glavni vir Nieremberger in tudi ne Adelung ali Frisch. Oziral se je predvsem na besedišče koroških Nemcev, ker je bil njegov besednjak namenjen prav njim in koroške nemščine vajeim izobraženim Slovencem. Ti so bili večinoma duhovniškega stanu, zato je upošteval tudi besedišče za verski in moralni pouk. Pogosto je alfabetarij razširjen prav zaradi slovenskega besedišča; privzel je nemško sestavljenko, narečno ali redko besedo samo zato, da bi mogel vključiti v besednjak lepo slovensko besedo, ki v običajnem nemškem pismenem občevalnem jeziku ni imela enačice. ¹¹¹

Grafenauer ni dvomil, da so Gutsman-na spodbudili nemški zgledi (Nieremberger, Frisch, Adelung), da je začel uporabljati v besednjaku slovenske pregovore. ¹¹² Gutsmannovi nemški pregovori – kolikor jih je potreboval za razlago slovenskih – so po obliki večkrat podobni Nierembergerjevim kakor Frischovim ali Adelungovim. Največkrat pa se vidi, da nemških pregovorov ni prepisal od tega ali onega, ampak da jih je že poznal, in to v posebni koroški obliki; »to dokazujejo majhne besedne razlike med Gutsmannovimi zapiski in nemškimi slovarji. Primer: vsi Nemci govorijo o spanju, Gutsmann pa o ležanju (kakor si boš postlal, tako boš ležal). Najbolj pa to dokazujejo pregovori, ki jih pri Nierembergerju, Frischu in Adelungu ni. ¹¹³

Gutsmann slovenskih pregovorov ponavadi ni prevedel iz nemščine ali latinščine. Zapisoval jih je, kakor jih je hranil v spominu ali jih je slišal; diplomatično natančen seveda ni bil vedno, a v celem zvest. Nierembergerjevi, Frischovi in Adelungovi nemški in latinski pregovori in reki so ga razgibali, da se je spomnil sorodnih slovenskih pregovorov in rekov, tudi takih, ki na nemške (latinske) spominjajo samo po kaki besedi in takih, ki so ne glede na obliko podobne po smislu. Včasih je kak pregovor iz spomina po latinskem ali nemškem vzoru kaj preoblikoval. Zgled: *Zgodaj začne žgati, kar ima kopriva postati*. ¹¹⁴ Po Nierembergerju in Frischu se latinska oblika glasi: *god vult urtica manere*. In Gutsmann je pregovor res predelal: *Zguda začne žgati, kar kopriva oče ostati*. O vsem tem se dá prepričati s primerjavo Gutsmannove zbirke pregovorov, rekov in prilik z omenjanimi nemškimi avtorji in hrvaškim Jambrešičem.

Od okrog 150 pregovorov v Gutsmannovem zapisu se jih kakih 20 dobesedno ponovi v Kocbek-Šašljevi zbirki, blizu 60 jih je v mlajši obliki, pa tudi pri tistih okoli

¹⁰⁸ I. Grafenauer, Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, n. m., 3–4.

¹⁰⁹ I. Grafenauer, Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, n. m., 5.

¹¹⁰ I. Grafenauer, Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, n. m., 5–12.

¹¹¹ I. Grafenauer, Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, n. m., 12–14.

¹¹² I. Grafenauer, Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, n. m., 14–15.

¹¹³ I. Grafenauer, Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, n. m., 15.

¹¹⁴ Fran Kocbek-Ivan Šašelj, *Slovenski pregovori in reki*, Ljubljana? 1934, 206.

80, ki jih nji v njej, pričajo skoraj brez izjeme misel, jezik in slog, »da so pravo narodno blago«, niti deset med njimi jih ni sumljivih, kar kaže, da so nastali nekaj pod Jambrešičevim vplivom, nekaj pa kot pridižna improvizacija.¹¹⁵

Po jeziku sodeč niso vsi Gutsmannovi narodni pregovori koroško-slovenski. Nekaj jih je gotovo dobil od drugih slovenskih in slovanskih virov, skoraj gotovo ustno od stanovskih tovarišev, npr. Kolikor ljudi – toliko čudi – Uradnik okradnik. Vendar Grafenauer ni tvegala, da bi mogel glede na narečja pravilno oceniti vse Gutsmannovo gradivo.¹¹⁶

Od Gutsmannovih variant so nekatere prav dragocene, saj so starejše, prvotnejše in pravilnejše v primerjavi s Kocbek-Šašljevimi. Pri nekaterih moremo šele v Gutsmannovi obliki doumeti pravo misel ali se veseliti njih duhovitosti in umetniške oblike.¹¹⁷ Sledi spisek pregovorov, rekov in prilik iz Gutsmannovega besednjaka in slovnice.¹¹⁸

3. KOROŠKA NAREČJA

Na stara leta, verjetno naprošen s strani uredništva, je za *Koroški koledar* Ivan Grafenauer napisal informativen in apologetičen članek o koroških narečjih. Bralcem se je skušal približati a) z njihovimi narečnimi posebnostmi: »Narečje ali dialekt – Nemci pravijo Mundart – to je tisti jezik, ki ga govorijo – marnjujejo, žuborijo – ljudje na vasi med seboj in s sosedi, pri delu in počitku, doma in na potih.« b) s prostorskimi koordinatami:

Vsak jezik ima veliko narečij: dalje ko so drugo od drugega oddaljena, bolj so narečja drugačna, v ravninskih krajih v večjih razdaljah, v goratih že v manjših. V gorati Koroški se pri Nemcih Mölltalec komaj še sporazume z Lavretalcem, pri Slovencih pa Ziljan ali zvrhnji Rožan le težko s Podjunčanom iz Pliberške okolice.¹¹⁹

Po kratki zastranitvi v knjižni jezik (»Vsa narečja istega jezika zato povezuje knjižni jezik – Nemci pravijo Schriftsprache ali tudi – preprosto, pa ne prav natančno – Hochdeutsch. [...] Knjižnega jezika se morajo ljudje pri vseh narodih, tudi pri Nemcih, Francozih, Angležih itn. posebej učiti, mladina kajpada v šoli.«) se vrne k narečjem na splošno, da bi se odpravilo njihovo podcenjevanje:

Ljudje, ki so le malo po vrhu izobraženi, pravijo dostikrat, da so narečja kmečka, grda in neokretna, da se jih je treba sramovati in jih opustiti, posebno, če je narečje slovensko. Pravi izobraženec, ki je pogledal globlje v zgodovino jezika in se je seznanil z njegovo lepoto, ta pa vé, da jemlje knjižni jezik svojo moč in barvitost prav iz ljudskega, kmečkega govora. Največji pisatelji vseh narodov so prisluškovali, kako preprosti človek besede stavi, kako govorico poživlja s podobami iz narave in življenja, s pregovori in reki. Neskončno več je vredna govorica kmečkega očanca v njegovem narečju kakor papirnato blebetanje napol izobraženega ošabneža v knjižnem jeziku.¹²⁰

¹¹⁵ I. Grafenauer, Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, n. m., 16.

¹¹⁶ I. Grafenauer, Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, n. m., 16.

¹¹⁷ I. Grafenauer, Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, n. m., 6–17.

¹¹⁸ I. Grafenauer, Gutsmannov besednjak in njegova zbirka pregovorov, n. m., 17–28.

¹¹⁹ Ivan Grafenauer, Nekaj o koroških narečjih. *Koledar slovenske Koroške*, 1958, 33. [separat, strani niso oštevilčene].

¹²⁰ I. Grafenauer, Nekaj o koroških narečjih.

Še posebno so dragocena koroška narečja za zgodovino jezika, »ker so se ohranile ravno na Koroškem mnogotere lepe slovenske jezikovne starine, ki so drugod že davno minile«. ¹²¹ »Koroški Slovenci so potemtakem povezani z drugimi Slovenci in njihovimi narečji ne samo z jezikovnimi potezami, ki so vsem Slovincem skupne, ampak celo s samimi koroškimi jezikovnimi posebnostmi.« ¹²²

III. LITERARNA ZGODOVINA

Ivan Grafenauer je največ moči posvetil problematiki srednjega veka. ¹²³ V uredniški besedi k njegovim *Literarnozgodovinskim spisom* (1980) je zapisano, da je bil njihov avtor »prvi slovenski resnični medievalist« ¹²⁴ in kot tak bi tokrat zaslužil celostno oceno svojega dela. A tukajšnji prispevek se iz razumljivih razlogov omejuje le na izsek Grafenauerjevega medievalističnega opusa. Ob prizadevanju za celostno podobo slovenske slovstvene kulture je Grafenauer v tridesetih letih 20. stoletja razširil interes od pismenstva na cerkveno pesem: »Ta stara velikonočna pejsen in še kaj« ¹²⁵ in predvsem na slovstveno folkloro. ¹²⁶ Novejša literarna zgodovina ga v tem njegovem prizadevanju podpira. ¹²⁷

Metodo, ki jo je uporabil pri razpravi o karolinški katehezi in brižinskih spomenikih (1936), je sklenil prenesti na folkloristično področje, še toliko bolj, ko se mu je za nekaj dvočlenskih in enočlenskih zagovorov posrečilo najti srednjeveške nemške vzporednice in z njihovo podporo datirati nastanek »teh v slovenščini pozno zapisanih besedil med 10. in 13. stoletjem«. To ga je opogumilo, da bi »z metodičnim raziskovanjem pesemskih motivov, s primerjanjem z narodnim blagom drugih narodov in z raziskovanjem kulturnih in zgodovinskih razmer, v katerih so narodne pesmi v zgodovini nastale, poskušal razbrati resnično zgodovino naših narodnih pesmi«. Predvsem je želel v njih zasledovati srednjeveške sestavine. ¹²⁸

Čeprav je kazalo, da si bo Grafenauer čim prej pridobil formalno znanstveno kvalifikacijo predvsem za slovensko dialektologijo in narodopisje, je obravnava kulturne in slovstvene problematike iz srednjega veka na Slovenskem v Grafenauerjevem znanstvenem opusu osrednjega pomena. »Prvo resno in sistematično ukvarjanje z omenjeno predliterarno fazo ima nesporno vrednost zaradi domiselnosti in doganljivosti v dokumentiranju ter povezovanju odkritih podatkov ali pojavov. Na podlagi trdega

¹²¹ I. Grafenauer, Nekaj o koroških narečjih.

¹²² I. Grafenauer, Nekaj o koroških narečjih.

¹²³ Posvečeno jim je okrog petdeset bibliografskih enot.

¹²⁴ J. Pogačnik, Ivan Grafenauer in literarna zgodovina, *Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi*, 684, 19, 43.

¹²⁵ Ivan Grafenauer, »Ta stara velikonočna pejsen« in še kaj, *Čas* 36, Ljubljana 1942, 89–138.

¹²⁶ Prim. B. Grafenauer, Življenje in delo, *Ivan Grafenauer*, 262–263; Jože Pogačnik, Ivan Grafenauer in literarna zgodovina, *Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi*, 22.

¹²⁷ Darko Dolinar, Ljudsko slovstvo v slovenskem literarnem zgodovinopisju, *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj* (Knjižnica Glasnika SED, št. 23), Ljubljana 1995, 83.

¹²⁸ B. Grafenauer, Življenje in delo, *Ivan Grafenauer, Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, 267.

dela, ki je združevalo znanja iz kulturne, politične in socialne zgodovine, arheologije, teologije, filologije in književnosti, se je med študijem razvijala poglobljena Grafenauerjeva koncepcija, katera je celotno dobo osmišljala in tudi vrednotila.«¹²⁹

Njegovo poznavanje klasičnih jezikov, germanistična in slavistična izobrazba so idealno ustrezali raziskovalnim potrebam za to obdobje. I. Grafenauer je kot prvi slovenski resnični medievalist upošteval troje izhodišč:

1. Slovensko srednjeveško kulturo sestavlja več jezikovno-kulturnih kontekstov: med njimi so najpomembnejši latinski, nemški in italijanski.

2. Vsestranska analiza obravnavanega obdobja ne more mimo dejstva: srednjeveško slovensko slovstveno življenje je večplastno in zajema: »ustno slovstvo, pismenstvo, cerkveno pesem in tujejezično slovstvo«.

3. Najpomembnejša in za kritike Grafenauerjevega dela najbolj sporna je teza, da je v slovenskem etničnem prostoru v srednjem veku obstajala tudi slovenska jezikovna in slovstvena tradicija. Avtor jo je do kraja razvil v polemičnem spisu *O pokristjanjevanju Slovencev in početkih slovenskega pismenstva*,¹³⁰ v katerem je ob konkretnih mediavelističnih objavah M. Kosa in ob prvem poglavju Kidričeve Zgodovine slovenskega slovstva podal svoj pogled na to problematiko.¹³¹

Ivana Grafenauerja je doletela čast, da je dobil v roke rokopise znamenitih osebnosti iz 19. stoletja: Valentina Vodnika, Franceta Prešerna. Novico o tem je objavil leta 1911:

V podstrešju hiše, ki je bila last umrle Amalije Pfeiferjeve, hčere Čbeličarja Miha Kastelca, je našel deželne sodnike nadsvetnik g. Jul. Polc precejšnjo množino rokopisov. Večinoma so pisani z roko Kastelčevo; pa tudi Prešernovih, Zupanovih in drugih rokopisov je vmes; obsegajo največ gradivo za *Kranjsko Čbelico*, rokopis IV. bukvic, kos rokopisa II. bukvic Čbelice, pa tudi gradivo za izdajo Vodnikovih pesmi, vmes eno lastnoročno krajšo varianto Vodnikove »Ilirije zveličane«, zapise narodnih pesmi in drug drobiž. – Prvo vest o tem rokopisu je prinesla Ljubljancanka (Laibacher Zeitung) z dne 20. novembra 1909, št. 266, str. 2405; objavila je tudi še neznan sonet iz rokopisa IV. bukvic »Kranjske Čbelice«. Kmalu nato je izročil lastnik rokopisa dragoceno gradivo meni, da ga objavim, za kar naj sprejme na tem mestu mojo iskreno zahvalo.

Na prvem hočem priobčiti še neznane variante raznih Prešernovih pesmi, pisane s Prešernovo in Kastelčevo roko, potem kar je rokopisa II. in IV. bukvic »Kranjske Čbelice«, nazadnje razne ostale rokopise. Kolikor jih radi pomanjkanja prostora ne bi bilo moč, jim bom vsaj navedel in opisal.¹³²

¹²⁹ J. Pogačnik, Ivan Grafenauer in literarna zgodovina, *Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi*, 19.

¹³⁰ Ivan Grafenauer, O pokristjanjenju Slovencev in početkih slovenskega pismenstva. *Dom in svet* 47, Ljubljana 1934, 349–503.

¹³¹ J. Pogačnik, *Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi*, 19–20.

¹³² Ivan Grafenauer, *Iz Kastelčeve zapuščine*. Rokopisi Prešernovi, Kastelčevi in drugi. / Pomnožen in popravljen ponatisk iz »Časa« letnik IV (1910). Založila Katoliška Bukvarna. Ljubljana 1911, 1.

IV. SLOVSTVENA FOLKLORISTIKA

Grafenauer je bil po temeljni izobrazbi filolog, slavist in germanist. Zato ni naključje, da se med njegovimi slovstveni folklori namenjenimi razpravami pojavijo vmes docela filološki odlomki, bolj redko pa se drži takega izhodišča ves čas. Kot da bi se po sprejemu novih primerjalnih metod filološkim stališčem odpovedal, je njegov spis *Nekaj o značaju našega narodnega pesništva* iz leta 1944 ostal v rokopisu. Vendar je lepo povzel temeljne lastnosti slovstvene folklore kot prv(otn)e veje besedne umetnosti. Njena estetska funkcija tokrat torej ni zanemarjena, Grafenauer jo je celo izrecno upošteval, resda tesno povezano z etiko, tudi s kančkom idealiziranja,¹³³ toda tudi poetike grdega ni spregledal.¹³⁴

Po definiciji slovstvene folklore, ki jo Grafenauer dvoumno, brez pojasnila, zakaj, imenuje »narodno pesništvo«¹³⁵ se posveti njenemu

1. jeziku: besedišču, skladnji, prevzetim besedam, ritmičnim oblikam, celo glede na posamezne žanre;¹³⁶

2. Za slog slovstvene folklore so značilne tipičnost, stvarnost (objektivnost), nazornost. Sfolklorizirajo se lahko samo pesmi »z občečloveško, torej občeveljavno tipično vsebino. *Tipičnost* se kaže v upodobljenem dejanju, osebah, čustvih in mislih in obliki. Tipične lastnosti se rade pretiravajo v dobro ali slabo. Isti motivi se v baladah in pravljicah radi ponavljajo z istimi besedami. Sem štejejo tudi manjšalnice, priljubljene v pesmih, in stalna števila (3, 7, 9), pogostna v baladah in pravljicah, 'desetnico', ki je prek svetega števila 9. *Stvarnost (objektivnost)* se ne omejuje samo na pripovedne žanre, povedke in pravljice, balade, »ki podajajo le, kar in kolikor oko vidi, kar in kolikor uho sliši (Žigon o Lepi vidi, DS 1927, 41), ampak se kaže tudi v liriki s tem, da čustveno razvnetost prikaže v dejanju, najrajši v obliki dvogovora, ali v podobi, simbolu in jo tako hkrati skriva in odkriva; saj izraža preprosti človek svoja čustva tudi v življenju najrajši s pomembnimi dejanji in podobami.«¹³⁷ *Nazornost* je po Grafenauerju ena bistvenih »lastnosti ljudske govornice in narodnega pesništva«: »ne ljubi pojmovnega (abstraktnega) izražanja, ampak govori rajši stvarno (konkretno); namesto občne la-

¹³³ Ivan Grafenauer, *Nekaj o značaju našega narodnega pesništva*, Traditiones 3, 1974, 10: »Če poslušamo, kaj fantje na vasi pojo, dekleta v izbah, svatje na gostiji, prevladuje v njihovem petju tista narodna pesem in takšna, kakršna je s svojo prisrčnostjo in preprostostjo navdušila prve občudovalce narodne poezije med svetom. Montaigne (1533–1592), Percy (1729–1811), Herder (1744–1803), in naše narodne poezije, Vodnika, Prešerna, Vraza, Majarja, ki so se jim samo take pesmi zdele 'prave, stare« narode pesmi. Skruna kvanta in prazna plaža ne živi med vsem narodom, ampak se skriva v družbah, ki jih narodno občestvo kot celota ne čišla in se od njega same izločujejo. Zato so take pesmi le kratkožive.«

¹³⁴ I. Grafenauer, *Nekaj o značaju našega narodnega pesništva*, 9: »Narodne pesmi in pravljice, pregovori in reki se po duhovni vsebini in estetski vrednosti močno med seboj razločujejo (pripovedke z bajkami in legendami kot usedlina narodnih zgodovinskih in verskozgodovinskih izročil po izvoru niso umetnine in se odtegujejo ne le čisto estetskemu ocenjevanju, tudi vplivu nižinskih duhovnih plasti v narodnem občestvu), [...] Kjer krave teletijo, kobile žrebetijo in žene mrjo, tam gospodarstvo dobro napreduje). Tudi ta nižinska plast s svojimi izročili spada nujno v celotno podobo našega narodnega občestva, naše narodne poezije.«

¹³⁵ I. Grafenauer, *Nekaj o značaju našega narodnega pesništva*, 7.

¹³⁶ I. Grafenauer, *Nekaj o značaju našega narodnega pesništva*, 7–8.

¹³⁷ I. Grafenauer, *Nekaj o značaju našega narodnega pesništva*, 8.

snosti pove poseben primer metonimija), namesto pojma njegovo prijemljivo podobo (metafora): Namesto lenuh pravi narodni pregovor Čič.¹³⁸

3. »Duh narodnega pesništva je duh narodnega občestva, pot, smer njegovega mišljenja in čustvovanja, vodilo njegove duhovnosti. Pri vsakem narodu je drugačen, pa tudi pri istem narodu ni v vseh dobah kulturnega razvoja enak, tudi ne v vseh pokrajinah niti v vseh slojih. Pri tem se ne uveljavlja toliko različnost družabnih slojev [–], mnogo bolj pa prihaja do izraza različna notranja ubranost oseb, duh in značaj posameznih ljudi, ki so v narodnem občestvu združeni, torej različne duhovne plasti v narodu.« Duh narodne poezije se ne kaže toliko v snovi kakor v čustveni ubranosti, življenjski usmerjenosti.¹³⁹ Sledijo primeri, kako so se prvotni motivi in fabule predelali na slovenskih tleh. V bistvu Grafenauer tu povzema lastne že več ali manj objavljene študije in razprave: Lepa Vida, Mlada Zora, legenda o Sv. Andreju, O kralju Ojdipu, Spokorjeni grešnik, bajka o Kurentu.¹⁴⁰ Na to temo je tudi poseben članek, ki dodobra upošteva duh časa, morda je ravno zato ostal v predalu in je objavljen šele posthumno.¹⁴¹

1. TERMINOLOGIJA

Ivan Grafenauer je leta 1943 predstavljen javnosti kot »najboljši poznavalec *literarne folklore*.«¹⁴² Besedna zveza je prejkone nastala po analogiji v pisanju Stanka Vurnika ali Franceta Marolta, ki sta rabila izraz: *glasbena folklor*.¹⁴³ Tine Debeljak oceno končuje z nemajhnim ponosom: »Tako je Slovenčeva knjižnica dala svojim naročnikom *prvo pesniško knjigo*: narodne pesmi kot živ pesniški venček, obenem pa z vso literarno zgodovinsko in *folklor*[istič¹⁴⁴]no *razlago o njihovem nastanku in rasti ter smislu*, v kolikor more zanimati slovenskega izobraženca.«¹⁴⁵

Tisti čas se je gojila zavest o uporabi primerne orodja v porajajoči se folkloristiki kot profesionalni vedi. Zato Grafenauer v razpravi o lakoti in kugi brez manjvrednostnega kompleksa zapiše:

Kljub temu se v *svetovni folkloristiki* o tej medsebojni zvezi še ni prida govorilo, čeprav so se dovolj na široko razpisali o ljudskih predstavah in izročilih o kugi pa tudi o silnih jedcih-junakih ljudskih izročil od Homerjevih časov dalje, toda brez zveze z lakoto. Nasprotno se je v *slovenski folkloristiki* precej pisalo o Neteku, toliko kot nič pa o Kugi-Ponočni potnici. Razen rega *evropska folkloristika* doslej še ni ničesar zvedela o ustreznem slovenskem gradivu, v slovenski pa še ni nikomur prišlo na um,

¹³⁸ I. Grafenauer, Nekaj o značaju našega narodnega pesništva, 8.

¹³⁹ I. Grafenauer, Nekaj o značaju našega narodnega pesništva, 9, 10.

¹⁴⁰ I. Grafenauer, Nekaj o značaju našega narodnega pesništva, 10–12.

¹⁴¹ Ivan Grafenauer, Duh narodnega pesništva (Iz rokopisne zapuščine Ivana Grafenauerja). *Naši razgledi* 14, Ljubljana 1965, št. 6 130.

¹⁴² td.[= Tine Debeljak], 'Peli so jih mati moja... (Kulturni obzornik), *Slovenec*, sreda, 6. okt. 1943, št. 226, 2.

¹⁴³ Marija Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2001, 75.

¹⁴⁴ Danes bi bilo pravilno: folkloristično. Ta pridevnik se nanaša na stroko: slovstveno folkloristiko; folkloren pa se nanaša na snov: folkloro.

¹⁴⁵ td.[= Tine Debeljak], 'Peli so jih mati moja...', 2.

da bi k slovenskim izročilom o Neteku in Ponočni potnici poiskali enačic v inojezičnem folklorinem gradivu.¹⁴⁶

V poročilu o ustanovitvi *Društva folkloristov Slovenije*¹⁴⁷ dobesedno piše: Po pravih je namen društva med drugim zlasti organiziranje in podpiranje vsakovrstne znanstvene, umetniške in propagandne dejavnosti na področju *glasbene, plesne, književne*¹⁴⁸ in *druge folklore*;« Iz tega sledi, da so glede na tedanje miselne okoliščine oz. strokovni kontekst popolnoma naravno uporabljene besedne zveze, kakor jih zastopa in utemeljuje današnja slovstvena folkloristika.¹⁴⁹ Velikanska škoda je, da slovenska folkloristika ni resno vzela predvidenega načrta: »*Skušali bodo urediti izrazoslovje v zvezi z ljudskim slovstvom, z glasbeno in plesno folkloro (važno predvsem za hrvatsko in srbsko območje), obravnavali starosvetnosti in skušali razbistriti problematiko in metode leksikografiranja folklorne blaga.*«¹⁵⁰ V oceni Grafenauerjeve knjige o Spokorjenem grešniku Matičetov brez kompleksa uporablja pozneje od njega samega diskriminirano terminologijo: »hrvatski folkloristi«, »avstrijska folkloristika«.¹⁵¹

Res je presenetljivo, da je Kelemina samoumevno operiral s *povestjo* kot sestavino folklornega žanrskega sistema. Ni dvoma, da jo je Ivan Pregelj le šest let pozneje navezoval zgolj na literaturo, vendar še brez pečata manjvrednosti.¹⁵² Tone Šifrer (1936) je hkrati zelo kritično pisal o njej, vendar že v pomenu: *ljudska povest*.¹⁵³ Problem kliče po podrobnejši analizi, saj je Ivan Grafenauer še dvajset let pozneje naslavljaj poglavje o prozni folklori *Narodne povestice*.¹⁵⁴ Ali je bil tisti čas še živ občutek, da se povesti

¹⁴⁶ Ivan Grafenauer, Neték in »Ponočna potnica« v ljudski pripovedki. *Razprave IV/4*. Ljubljana: Razred za filološke in literarne vede, Ljubljana 1958, 160.

¹⁴⁷ -, Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani, I, oktober 1956, št. 1, 4–5.

¹⁴⁸ Današnja slovstvena na več mestih folkloristika pojasnjuje, zakaj je primernejša zveza slovstvena folklor namesto književna folklor.

¹⁴⁹ M. Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*, 42–114.

¹⁵⁰ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 5.

¹⁵¹ 1951 Ivan Grafenauer: Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik in staroalpska krvno-duhovna sestavina slovenskega naroda, *Slovenski etnograf III–IV*, Ljubljana 1951, 430.

¹⁵² Ivan Pregelj, *Osnovne črte iz književne teorije*, Jugoslovanska tiskarna, Ljubljana 1936, 32: »Povest – ne zahteva toliko umetniške poglobitve in stilne prefinjenosti kot novela (lahko bi jo imenovali ljudska novela). Gre za to, da zgodbo pripoveduje smotrno z namenom, da prijetno kratkočasi in hkrati etično vzgaja. To doseže tako, da z zgledom iz življenja ponazori neko zamisel (tému), jo eksponira kot moralo in etično jedro in z zgodbo samo dokazuje. Slovenci imamo v večerniški in koledarski povesti. Ljudski pripovedniki zabavno čtivo. Povest, ki išče problem duhovnosti in narodnega svojstva prehaja v domačijsko novelo ali v svojstveno našo idilo.«

¹⁵³ Tone Šifrer, *Ljudska povest, Ljubljanski zvon* 56, 1936, 189–192: »Najvidnejši znak ljudske povesti je razen tendence, pomanjkljivost umetniškega ustvarjanja...ljudska povest je večinoma preračunano na zmožnosti, prilike in psihična stanja naivnega nekultiviranega bralca, za katerega je umetniško delo samo neki zunanji dražljaj, ki mu sprostí čustva in lastna všečna psihična stanja. Ljudski pisatelj pa še vedno pripravljaj za ljudstvo čarobe svoje literarne kuhinje po starem načinu, dodajoč tu in tam mero psihologije, socialnih borb, folklore, jezikovnih posebnosti in pregovorov.«

¹⁵⁴ Ivan Grafenauer, *Narodno pesništvo. Narodopisje Slovencev II*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952, 85.

navazujejo na kaj, kar se je res zgodilo, v nasprotju s folklornimi pripovedmi, v katerih vse obstaja zgolj na ravni jezika, se le pripoveduje. Prim.: »Ustno izročilo v narodnih pesmih in pripovedkah, pa tudi v *resničnih ljudskih povestih*, nam zatrjuje, da so ugrabljali vitezi po gradovih in med podložniki lepe hčere in jih skrivali pri sebi.«¹⁵⁵

2. METODOLOŠKI KONCEPTI

Kadar je bil Ivan Grafenauer trdno prepričan, da ima prav, se od svojih stališč ni pustil zмести ne na levi ne na desni – ne Kidriču¹⁵⁶ ne Grivcu.¹⁵⁷ Toda če je ugotovil, da se je zmotil, je bil to pripravljen javno priznati. Zato je za slovenske razmere izjemno zdravilen zgled med njim in Francetom Kidričem. V strokovnih pogledih se pogosto nista strinjala, toda to ni vplivalo na njuno spoštovanje dela in osebnosti drugega.

Iz medievalističnega obdobja je bila najpomembnejša in za kritike Grafenauerjevega dela najbolj sporna teza, da v slovenskem etničnem prostoru obstaja srednjeveška tudi slovenska jezikovna in slovstvena tradicija. Avtor jo je do kraja razvil v polemično naravnane sestavku O pokristjanjevanju Slovencev in početkih slovenskega pismenstva (1934).¹⁵⁸ Zaradi vztrajanja pri zagovarjanju izročila srednjeveškega pismenstva, za kar je najdeval oporo tudi v posameznih plasteh slovstvene folklorne, sta prihajala navzkriž s Francetom Kidričem, s katerim pa sta se pozneje akademsko poravnala.¹⁵⁹

Grafenauer se je lotil slovenske slovstvene folklorne kot literarni zgodovinar, ob delu z njo pa je ob poglobljanju v gradivo postal folklorist.¹⁶⁰ Po prestopu na folkloristično raziskovalno področje je kmalu ugotovil, da slovstveni folklori ne ustrezajo enako delovne metode, kakor grafično konservirani slovstveni kulturi.

Po lastnih besedah je že kot gimnazijec odklanjal »romantične narodopisne teorije« J. Grimma in G. Kreka. Da je bil njima res gorak, izrecno dá vedeti na več mestih že kot popolnoma formiran znanstvenik.¹⁶¹ S »komparativno literarnozgodovinsko metodo« se je seznanil kot študent v Jagičevi šoli in po njegovi »metodi« spisal članek o Mladi Zori. »Zaradi pomanjkanja literarnih virov pa s to metodo pri nas ni bilo kam priti.«¹⁶² Ob raziskovanju slovenskih »enočlenskih« in »dvočlenskih« zagovorov se mu je posrečilo najti srednjeveške nemške vzporednice in na tej podlagi vmestiti njihov nastanek v čas med 10. in 13. stoletje. To ga je spodbudilo, da bi »z metodičnim raziskovanjem pesemskih motivov, s primerjanjem z narodnim blagom drugih narodov

¹⁵⁵ Leopold Podlogar, Roparji na slovenski zemlji, *Mladika* 4, Prevalje 1923, 65, 66.

¹⁵⁶ Ivan Grafenauer, K razvoju naziranj o razmerju med umetnostjo in nravnostjo, *Čas* XXX, 1939/40, 265–276.

¹⁵⁷ Ivan Grafenauer, »Vondrákove in Grafenauerjeve zmote o zgradbi Klimentovega govora v spomin apostola in mučenca«, *Čas* 35, Ljubljana 1941, 350–364.

¹⁵⁸ J. Pogačnik, Ivan Grafenauer in literarna zgodovina, *Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi*, 19–20.

¹⁵⁹ B. Grafenauer, Življenje in delo, *Ivan Grafenauer*, 263, 265, 275–276.

¹⁶⁰ J. Pogačnik, Ivan Grafenauer in literarna zgodovina, *Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi*, 24.

¹⁶¹ Ivan Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – C. *Slovenski etnograf* XII, Ljubljana 1959, 135–162.

¹⁶² Ivan Grafenauer, [Odgovor na oceno M. Matičetovega]. *Slovenski etnograf* 3–4, Ljubljana 1950–1951, 431.

in z raziskovanjem kulturnih in zgodovinskih razmer, v katerih so narodne pesmi v zgodovini nastale, poskušal razbrati resnično zgodovino naših narodnih pesmi«. ¹⁶³

Toda v pisanju o Matiji Murku Grafenauer poznejše predmetne in metodološke in preusmeritve ne jemlje za popolno presenečenje, ker da je bil z njo začel že v Jagičevem Zborniku (prim. Legenda o Salomonu v slovenski narodni pesmi, ¹⁶⁴ Jagič-Festschrift, 1908, 32). ¹⁶⁵

Ob raziskavi velikonočne pesmi, znane že iz Stiškega rokopisa, si je Grafenauer upal dregniti tudi v nekakšno tabu temo:

Kakor vsaka druga pesem je tudi cerkvena pesem lahko prava narodna pesem, četudi jo je zložil izobražen pesnik bodi iz svojega ali občestvenega verskega doživljanja, po domačih ali tujih vzorcih, če jo je ljudstvo po ustnem izročilu, po spominu jo prepevaje, za svojo sprejelo, jo daljšo dobo po svoje pelo in spreminjalo, morda tudi širilo in krčilo ter jo tako polagoma prilagodilo svojemu okusu in slogu. ¹⁶⁶ »Po vsem tem je šteti tudi cerkvene pesmi, kolikor so se pele in se pojo ne le v cerkvi, ampak tudi sicer in po spominu, med prave narodne pesmi. Zgodovinsko najpomembnejše so tiste srednjeveške katoliške cerkvene pesmi, prirejene po latinskih ali nemških predlogah, ki so jih slovenski protestanti, sledeč Luthrovemu zgledu, mestoma po 'krščansko' popravili ali poboljšali in sprejeli v svojo cerkveno pesmarico. ¹⁶⁷

Že površna primerjava kaže, da se od predlog močno ločijo po besedilu in motivih. Skupno jim je skoraj samo najstarejše jedro. Poznejši so se razvijale neodvisno od predlog, deloma pod vplivom drugih slovenskih cerkvenih narodnih pesmi, ki so se nekaterim izmed njih ohranile enačice že v srednjeveških zapisih, večini pa šele v mladih zapisih iz 19. stoletja. V protestantskih tiskih ohranjene enačice so pomemben vir za dokaz o obstoju starih enačic še iz srednjega veka. Že ime pove, da je Trubarjeva redakcija Te stare velikonočne pejsni prirejena po predlogi izpred protestantizma, saj je pripisano, »da je 'v nekuliku mejstih popravljena', ni pa bilo že od kraja jasno, kakšna je bila njena katoliška predloga«. V Stiškem rokopisu (o. 1440) je ohranjena samo prva kitica, »o mlajših katoliških tiskih pa se ni vedelo, ali so sledeče kitice povzete iz protestantskih predlog, ali slonijo zgolj na nepretrganem starem katoliškem izročilu, ali so morda po vsebini stare, po obliki pa po protestantskih redakcijah popravljene«. Novo odkrito gradivo olajšuje presojo teh vprašanj. Ob poglobitnih dveh besedilih, Trubarjevi in Schönlebnovi redakciji 'Ta stare velikonočne pejsni' si hočemo ogledati tudi motivne različice drugih dostopnih nam enačic, tiskanih in rokopisnih. ¹⁶⁸

Nasproti romantičnemu stališču, češ da je »narodna pesem [...] čudežno zrasla naravnost 'iz duše pevajočega naroda', trezno zatrjuje, da je »vsaka pesem 'posameznikova umetnina', delo pesniško nadarjene osebnosti; tudi občestvene pesmi – pred

¹⁶³ B. Grafenauer, Življenje in delo, *Ivan Grafenauer*, 266–267.

¹⁶⁴ V bibliografiji iz leta 1973 je naslov: Salomonova legenda v slovenski narodni pesmi, kar je napačno. Prim. *Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung (prim. Grafenauer 1908: 65–70).

¹⁶⁵ Ivan Grafenauer, Legenda o Salomonu v slovenski narodni pesmi. Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Weidmann, Berlin 1908, 65–70.

¹⁶⁶ Ivan Grafenauer, »Ta stara velikonočna pejsen« in še kaj. Čas 36, Ljubljana 1942, 89.

¹⁶⁷ I. Grafenauer, »Ta stara velikonočna pejsen« in še kaj, 92.

¹⁶⁸ I. Grafenauer, »Ta stara velikonočna pejsen« in še kaj, 94–95.

vsem delovne pesmi, ki so nastale ob ritmu skupnega dela, da ga uravnavajo, pa tudi plesne in kultne – so nastale po skupnem ali povrtnem sodelovanju le posameznih pesniških oseb. Prav tako ni nujno, da bi si »vse narodne pesmi« med preprostim ljudstvom izmislili sami neuki pesniki, slepci, goslarji ipd. Pri Nemcih so že do leta 1909 dognali, da se je sfolkloriziralo okrog 1700 pesmi znanih avtorjev. Kljub Štreklevi volji je tudi v zbirko Slovenske narodne pesmi prišlo nekaj takega gradiva: Vodnikove, Prešernove, Jenkove, Gregorčičeve pa tudi Gor čez izaro (Treiberjeva), 'Tam za turškim gričem', 'Soča voda je šumela idr. Razen nekaj mlajših štajerskih 'sloves' (posmrtnih pesmi) v procesu folklorizacije jih Karel Štrekelj načeloma ni vključeval v zbirko. Za nekatere je to na srečo ugotovil šele, ko so bile že objavljene, za druge je to dognal Joža Glonar.¹⁶⁹

»Izvor pesmi (od ljudskega ali izobraženega pesnika) je treba zato iz pojma narodne pesm izločiti.« Odločilno je ljudsko ustno, spominsko izročilo s petjem ali (pri narodnih molitvah) z ritmičnim recitiranjem. Pojem ljudstva se pri tem ne sme omejevati samo na nižje sloje preprostega, neizobraženega ljudstva, pač je za narodno pesem v nasprotju s popevko značilno dalj časa trajajoče izročilo.«¹⁷⁰

1. »Ni pa zato treba, da bi bila vsaka prava narodna pesem prastara, da bi bila narodna pesem že sama po sebi vzor pesništva, časovno in duhovno izhodišče umetnemu pesništvu, a z bistveno svojim značajem. Tudi ni nujno, da so vse prave narodne pesmi domačega izvora. Ta nazor je izšel iz mišljenja romantike; po njem bi bili motivni obrazci pripovednih oblik pri evropskih narodih, kolikor niso zgodovinski, obledele praindoevropske bajke (arijska teorija), torej pri vsakem narodu v bistvu dediščina iz sive pradavnine.« (*Mitološka teorija*).

2. *Indijska teorija* je v drugi polovici 19. stoletja izpodrinila mitološko teorijo. Po njej bi izvirale vse evropske pravljice iz stare Indije zadnjih stoletij pr. Kr. Na osnovi še starejšega gradiva (starogrškega, egiptovskega, babilonskega) se je ta teorija v sledečih desetletjih spreminjala in se počasi preosnovala v nekakšno občno teorija izposojevanja, potovanja narodnih pripovednih obrazcev. (*Migracijska, teorija*).

3. *Antropološka, poligenetična teorija* je spodrinila migracijsko teorijo, evolucijsko smer v etnologiji in naj bi veljala ne le za Evropo, ampak za ves svet. Po njej bi bili nastali etnološki pripovedni obrazci, pred vsem bajke in pravljice, poligenetično pri vseh narodih iz najstarejših verskih predstav, starejših od mitologije visokokulturnih narodov, ki da so bile pri prvotni kulturni stopnji – mislili so na animizem – povsod enake. Poligenetično pa se dado razložiti samo posamezi motivi, tako rekoč elementi pripovednih obrazcev, ne pa pripovedni obrazci sami, v katerih je povezana vrsta motivov v določenem redu v zaokroženo umetniško enoto, pri pravljicah pogosto kar v pravljичne novele.

Tu Grafenauer sicer omenja '*zgodovinsko-zemljepisno*' toda v isti sapi že tudi *kulturnohistorično metodo*, ki da sta jo finska učenjaka Kaarle Krohn in Antti Arne prenesla v [slovstveno] folkloristiko.¹⁷¹ Toda njuno poenačevanje ni primerno, saj je – na

¹⁶⁹ I. Grafenauer, »Ta stara velikanočna pejsen« in še kaj, 89.

¹⁷⁰ I. Grafenauer, »Ta stara velikanočna pejsen« in še kaj, 90.

¹⁷¹ I. Grafenauer, »Ta stara velikanočna pejsen« in še kaj, 91: »Antropološko teorijo z njeno od naravoslovja izposojeno aprioristično evolucionistično metodo, moderna etnologija ni nadomestila spet z novo teorijo, ampak z novo '*zgodovinsko-zemljepisno*', v bistvu *kulturno-historično metodo*. Etnološke pripovedne umetnine so pač nastale kakor katera koli druga

kratko – finska šola¹⁷² veliko bolj prizemljena, ker operira s konkretnimi, pozitivistično! opremljenimi dejstvi.

Grafenauerja je popolnoma prevzela t. i. »kulturnozgodovinsko-literarnoprimerjalna metoda«, t. j. kombinacija filološke Jagičeve šole, etnološke dunajske šole¹⁷³ in tako imenovana »kulturnohistorična smer v etnologiji preprostih kultur. Njej je izdelal metodo zgodovinar-etnolog Gräbner, P. W. Schmidt¹⁷⁴ pa jo je izpopolnil.« Prvič »novo pot« predstavlja v programsko naslovljenih *Prakulturnih bajkah pri Slovencih* s pomenljivim mednaslovom: *Etnološke osnove raziskovanja*. Upravičeno poudarja, da etničnih skupin na prvotni stopnji razvoja ni dostojno prezirati, češ da so »'nekulturni' divjaki, 'naravni', 'nezgodovinski'«. Sicer sklicujoč se na teorijo »kulturnih krogov« (prim. Kaj Birket Smith), v katerih da so strnjene sestavine snovne, družbene in duhovne kulture, se ob spoznanju o njeni omejenosti¹⁷⁵ opira na arheološko t. i. »kulturohistorično metodo«. ¹⁷⁶ Pri njej je treba upoštevati:

– *Oblikovni kriterij*: Pri bajkah o ustvarjenju so taki oblikovni kriteriji npr. ali bajka pripoveduje o ustvarjenju vsega sveta ali samo zemlje; ali je v začetku že pramorje ali ga ni; ali Bog pred začetkom ustvarjanja spi ali ne; ali ustvari svet iz ničesar ali iz že obstoječe snovi; ali dobi snov s poniranjem; ali prineso to snov ptiči ali želva, vodni sesalci ali Bog sam; ali več prsti ali samo eno zrno; tekma med stvarnikom in njegovimi pomočniki (pomočnikom); ustvarjalna gesta: ukaz, sama želja, dih, pogled.

– *Množinski kriterij*: Če se v primerjanih bajkah družijo več takih oblikovnih kriterijev, se govori o združenem oblikovnem in množinskem kriteriju, ki je še bolj prepričljiv od množinskega kriterija z več oblikovno podobnimi ali enakimi kulturnimi predmeti.

– *Tretji, pomožni kriterij kontinuitete*: »Če so podobne bajke znane v zemljepisno zelo oddaljenih ozemljih, mora obstajati še dokaz, da so nositelji teh bajk nekdanji bivali v sosesčini in se od tam odselili ali pa da so jih tuji rodovi ali mlajše kulture razrinile.«

– *Še novi kriterij starosti*: »Razrinjene kulture so v določenem prostoru starejše od tistih, ki so jih potisnile v stran, toliko starejše, kolikor več je kultur različne starosti, ki so jih ločile, čim bolj so jih potisnile na rob zemljepisnega prostora.«¹⁷⁷

Njegove razprave se prav na to metodo najpogosteje sklicujejo in odtlej se v nje-

besedno-duhovna umetnina v določenem času in določenem kraju iz določenih življenjskih in občekulturnih razmer, ta tu, druga tam. Vse to pa je na osnovi čim najobširnejšega primerjalnega gradiva za vsako umetnino posebej določiti z metodo zgodovinskega raziskovanja. To novo metodo kulturnohistorično usmerjene etnologije sta prenesla na področje folklornega raziskovanja finska učenjaka Kaarle Krohn in Antti Arne in se vedno bolj uveljavlja.«

¹⁷² Marija Stanonik, *Slovstvena folkloritika med jezikoslovjem in literarno vedo*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2004, 98–115.

¹⁷³ Ivan Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, *Etnolog* /Glasnik etnografskega muzeja v Ljubljani, knj. XIV, Ljubljana 1942, 6, 5, op. 8.

¹⁷⁴ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, 6: Delo P. Wilh. Schmidta, S. V. D., *Der Ursprung der Gottesidee* (I–VI, 1926–1935) je, pravi Grafenauer, najbolj pomagalo, da je »prišel našim prakulturnim bajkam na sled in jih mogel vsaj v bistvenih potezah razložiti.«

¹⁷⁵ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, 4–5.

¹⁷⁶ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, 5–6.

¹⁷⁷ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, 10.

govem pisanju pogosto pojavljata besedi z značilno predpono pra: *pra*-kultura, *pra*-obrazec.¹⁷⁸

Na kratko so impresivno predstavljeni posamezni kulturni krogi kontinentalnih razsežnosti¹⁷⁹ in od tod naj bi bili Indijanci istega plemena kakor starsibirski rodovi. »Na osnovi podrobnega študija kulturnih plasti pri ameriških Indijancih sta Kai Birket-Smith in Wilh. Schmidt zasledila, da so se Indijanci in Eskimi preselili iz Azije v Severno Ameriko v več zaporednih selitvenih valih. [...] Vsi ti rodovi so prišli v Ameriko verjetno še po suhi poti in ob ugodnejšem podnebju, nego vlada danes v Aljaski in na azijskem severovzhodu; Ledeno morje še ni bilo prebilo širokega zemskega mostu med Azijo in Ameriko.«¹⁸⁰

Sergij Vilfan se je o Grafenauerjevi »novi poti« izrazil tako spretno, da se sliši naklonjeno, toda po premisleku je lahko tudi nasprotno: »Metoda Ivana Grafenauerja, ki išče zveze pesniškega motiva s kulturnimi razmerami okolja, v katerem je zrasel, je pripomogla do presenetljivih rezultatov, ki jih tudi pravni zgodovinar ne sme prezreti.«¹⁸¹

Mlajši slavisti pa niso bili tako diplomatski. France Bezlaj ni le dvomil o pristnosti Trdinovega terenskega zapisa »šišenske bajke« in »mengoške bajke«¹⁸², kar je Grafenauerja zelo vznemirilo, dvomil je tudi o njegovi etimologiji Kurenta.¹⁸³ Po Bezlaju je namreč ta prej romanska kakor ugrofinska < Keremet.¹⁸⁴ Prav tako se nista strinjala pri razlagi besede »bog«. Bezlaj ni odklonil, da bi bila iranskega izvira, medtem ko je Grafenauer temu nasprotoval.¹⁸⁵ Vsekakor je moralo Grafenauerja prizadeti, da ga je Bezlaj uvrstil med pripadnike mitološke šole, ko se je sam tega izrecno hranil. Bezlaj je nasprotoval tudi tezi o »slovanskem monoteizmu«,¹⁸⁶ ker ne upošteva »vse široke problematiko slovanske religije«. ¹⁸⁷ Po ovinku je meril na Grafenauerja:

¹⁷⁸ Ivan Grafenauer, Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu. *Slovenski etnograf* 3–4, Ljubljana 1950–1951, 189–240.

¹⁷⁹ I. Grafenauer, Prakulturne bajke pri Slovencih, 7–8.

¹⁸⁰ I. Grafenauer, Prakulturne bajke pri Slovencih, 8.

To niti tu ni poudarjeno naključno, saj avtor navezuje na ta kulturni krog tudi slovenske »prakulturne bajke«.

¹⁸¹ Sergij Vilfan, Pravni motivi v slovenskih narodnih pripovedkah in pripovednih pesmih. *Etnolog* 16, Ljubljana 1944, 4.

¹⁸² Francè Bezlaj, Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih. *Slovenski etnograf* III–IV, Ljubljana 1950–1951, 348: »S prakulturnimi bajkami je treba ravnati kakor s fosilnimi ostanki peloda v paleontologiji, samo po statistični metodi. Eno samo zrno ne pomeni ničesar, kdo ve, od kod ga je zanesel veter; šele kadar jih je cela plast, je mogoče sklepati, da je nekoč tam rastle določeno drevo. Vprašanje pa je tudi, koliko se lahko zanesemo na Trdino kot na zapisovalca. Dovolj skeptično se je o Grafenauerjevi tezi izrazil že Kelemina.

¹⁸³ Ivan Grafenauer, Ali je praslovanska beseda Bog' iranska izposojenka, *Slovenski etnograf* 5, 1952, 240–241.

¹⁸⁴ I. Grafenauer, Ali je praslovanska beseda Bog' iranska izposojenka, 241.

¹⁸⁵ I. Grafenauer, Ali je praslovanska beseda Bog' iranska izposojenka, 242.

¹⁸⁶ Francè Bezlaj, Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih, 346.

¹⁸⁷ F. Bezlaj, Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih, 347–348: »Idea primarnega monoteizma, ki se po Schmidtu krasno ujema s svetopisemskim izročilom, naj bi bila ena izmed glavnih značilnosti najstarejših kulturnih krogov. Toda že Montandon si je po Schmidtu predstavljal te kulturne kroge in njihovo razvrstitev bistveno drugače. Lahko jih pojmuje tudi več ali manj samo geografsko. Bilo bi odveč slepo odklanjati vsa ta tipanja

S podobno delovno metodo kakor pri nas Grafenauer je v zadnjem času operiral tudi beneški profesor E. Gasparini [...] razlaga nekatera slovanska mitološka bitja kakor Jago babo ali ruskega Koščerja za južnoslovanskim kolom vred za ostanek četrtega Schmidtovega prakulturnega kroga. V široko zasnovanih in od vseh vetrov znešenih pravljicnih motivih vzbuja porabljeni slovanski material dojem včasih kar nasilne iztrganosti iz celote, poleg tega pa mu tudi zelo številne grobe napake v podajanju slovanskih citatov odrekajo potrebno resnost. Treba pa jih je registrirati tudi za našo etnografijo in morda se kdaj utegnejo nekatera njegova opozorila izkazati porabna. V svojem jedru pa vsi takšni poskusi niso nič drugega kakor nasilno natezanje slovanskega gradiva na kopito neke določene teorije, kateri se mora snov že a priori podrediti.«¹⁸⁸

Grafenauer je v zvezi z Lepo Vido zapisal: »Ker se motiv te balade ... nikjer drugje ne najde, ne v slovanski, ne v romanski ali germanski narodni poeziji, je Lepa Vida po vsej verjetnosti zrasla iz samega slovenskega življenja in trpljenja« v obdobju od 9. do 11. stoletja.¹⁸⁹ Na navedene besede se je odzval Milko Matičetov s sporočilom o njenih vsaj sedmih različicah »v italijanski in albanski narodni poeziji«. »Balada o ugrabljeni materi potemtakem ni zrasla 'iz samega slovenskega življenja in trpljenja', niti ni omejena izključno na jadransko ali jonsko ali tirensko morje, ampak je vobče sredozemska.«¹⁹⁰

Še ostrejši je bil Matičetov v oceni knjige o Spokorjenem grešniku. Natančno in skrbno je povzel njeno vsebino in mu priznal, da »z njemu lastno temeljitostjo oriše kulturnozgodovinsko ozadje, to je starokrščansko in srednjeveško spokorno disciplino«. Nato je spet brez komentarja povzel Grafenauerjevo tezo.¹⁹¹ Matičetov je Grafenauerjevo obravnavo ocenil za »prvi večji poskus, pritegniti substratno teorijo na področje folklornih raziskavanj.« Načelno ga je pozdravil, konkretno pa ga Grafenauerjeve izpeljave niso prepričale.

Prvič, ob posameznih enačicah je pogrešal vsaj približno letnico zapisa; kjer je ni mogoče ugotoviti, pa leto objave. »Vse kar nam more povedati tekstnokritična, kulturnozgodovinska ali primerjalna književnozgodovinska analiza, je samo neke vrste predzgodovina naše pesmi o Spokorjenem grešniku. Drugič: »Razmerje med knjižnim in ustnim izročilom tu ni popolnoma jasno.«¹⁹² Tretjič, dvomil je o tolikšni

v moderni etnografiji, kakor to počne sovjetska znanost samo zato, ker niso več popolnoma v skladu z Engelsom, ki je gradil svoje poglede na pozitivistu Morganu, prav tako pa tudi ni mogoče priznavati novejšim teorijam definitivne veljavnosti. Schmidt-Koppersova teorija o postanku religije se mora za svojo današnjo popularnost zahvaliti predvsem izredni podpori vseh konfesij, za katere so bila izvajanja pozitivistov popolnoma neprebavljiva. Za treznega delavca zadostuje ugotovitev, da je treba poleg raznih oblik politeizma računati tudi s prav tako starimi tvorbami klanskega monoteizma ali henoteizma. Za slovansko stanje so prav tako kakor za vse višje kulture vse te etnografske hipoteze dokaj brezpomembne, ker ne prinašajo nobene večje jasnosti v nerešene probleme.«

¹⁸⁸ Francè Bezljaj, Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih, 349.

¹⁸⁹ Ivan Grafenauer, Slovenska narodna balada o Lepi Vidi, *Dom in svet* 50 (5), 230–237.

¹⁹⁰ M. Ukmar, Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa Vida, 411–412.

¹⁹¹ Milko Matičetov, Ivan Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik in staroalpska krvno-duhovna sestavina slovenskega naroda, *Slovenski etnograf* 3–4, Ljubljana 1951, 425.

¹⁹² M. Matičetov, Ivan Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik..., 425.

vlogi, kolikoršno je pri folklorizaciji motiva pripisal Vlahom.¹⁹³ Za Matičetovega je v tem pogledu verjetnejša zveza s kajkavskimi in čakavskimi Hrvati. Predvsem pa so se mu zdele »problematične razvojne stopnje ali 'tipi pridižnega zgloda in njegovih preobrazb'«, kakor jih je predstavil Grafenauer, ker so se mu zdele preveč hipotetične.¹⁹⁴

Matičetov je navedel še druga dejstva o Grafenauerjevem pogumu in na koncu navedel številan (23) seznam novih zapisov, ki jih obravnavana Grafenauerjeva razprava ni upoštevala, kar je pač utegnilo vplivati na njena prenašljena sklepanja.¹⁹⁵ Tu se nehote utrne misel, ali je Grafenauer v tem podoben Maroltu?

Vseh pripomb Matičetovega Grafenauer ni sprejel, toda njegov ton v odgovoru je bil precej blažji kakor do Bezlaja, čeprav sta oba enako stvarna.¹⁹⁶

Po lastnih besedah je

kulturnohistorično metodo prenesel na preučevanje narodopisja visoke kulture slovenskega naroda, pa jo spojil s primerjalno književnozgodovinsko metodo. In ta doslej v svetovni etnografiji še ne uporabljena kulturnozgodovinsko-literarno-primerjalna metoda je prinesla pri preučevanju naših narodnih pesmi kar lepe rezultate. Previdna uporaba v vrsti razprav je pripeljala do spoznavanja kriterija za kriterijem za starost naših ljudskih pesmi, oblikovanih v ritmiki dvodelnih dolgih vrstic, kratkih vrstic, osmercev idr., motivnih kriterijev kraljičev, španskih kraljic in kraljev, zamorski deklic in zamorcev. In Lepa Vida je delo, ki se ga Slovencem ni treba sramovati. Tudi v razpravi o Spokorjenem grešniku gre za uporabo te nove metode, ne morda za kake nezavedne ostanke stare romantike. Metodi bo treba kajpada še utrditi veljavo, pokazati meje njene veljave.¹⁹⁷

Kljub očitnemu navzkrižju zaradi različne interpretacije nekaterih dejstev ob vprašanju Spokorjenega grešnika, je Matičetov postal Grafenauerjev prvi sodelavec in naslednik pri proučevanju slovenske slovstvene folklorne.¹⁹⁸

Bolj po tihem je potekala diskusija med Borisom Merharjem in Ivanom Grafenauerjem. V poglavju Ljudska pesem v *Zgodovini slovenskega slovstva* so izražena nekatera stališča, ki jih je lahko razumeti tudi kot pomisleke zoper nekatere rezultate Gra-

¹⁹³ M. Matičetov, Ivan Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik ..., 428.

¹⁹⁴ M. Matičetov, Ivan Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik..., 426–427.

¹⁹⁵ M. Matičetov, Ivan Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik..., 430.

¹⁹⁶ Ivan Grafenauer, [Odgovor na oceno M. Matičetovega]. *Slovenski etnograf* 3–4, Ljubljana 1950–1951, 430–431.

B. Grafenauer, Življenje in delo, *Ivan Grafenauer*, 430–431.

¹⁹⁷ I. Grafenauer, [Odgovor na oceno M. Matičetovega], 430–431.

¹⁹⁸ B. Grafenauer, Življenje in delo, *Ivan Grafenauer*, 281.

fenauerjevih dognanj,¹⁹⁹ ne da bi bil avtor posebej imenovan. Predvsem se priporoča previdnost pri preveč zgodnjem datiranju nastanka posameznih pesmi.²⁰⁰

Grafenauerju opomba ni ušla in je nanjo prav tako obzirno, kakor je bil izzvan, odgovoril, ne da bi posebej navajal, da gre za razčiščevanje stališč, sredi razpravljanja o spokorjenem grešniku. Takole pravi:

Če govorimo o starosti naših starih ljudskih pesmi – tudi pripovedk, legend, ipd., se to nikoli ne nanaša na pesemsko, pripovedno obliko, v kateri so se nam te pesmi, pripovedke, legende ohranile, ta je lahko stara, lahko pa tudi zelo mlada. Gre namreč za starost substrata zgodbe, za starost motivov in njihovih povezav, motivnih obrazcev, motivnih nizov in za njihovo stvarno, dejansko, zgodovinsko ozadje. [...] Ločiti je torej treba presojanje literarne oblike in zgodovinske osnove pesniškega dela. Tudi pri ljudskih pesmih je treba torej ločiti starost pesniške oblike od starosti podstave, zgodovinske snovi. Pogosto je obojna starost močno različna. Kriterij starosti ljudske pesmi z zgodovinsko snovjo ali s snovjo, ki je zakoreninjena v zgodovinskih razmerah, je prvič presoja, katera so tista zgodovinska dejstva ali tiste zgodovinske razmere, ki jim pesemska snov ustreza, iz katerih je praobrazec pesmi nastal, drugič presoja, koliko enačica ali enačični tip prvotni pesemski vsebini še ustreza, koliko so se v njem pojavile že spremembe po novih pobudah. Iz katere dobe je pesemska oblika, to je drugo vprašanje.²⁰¹

Takšno razločevanje med prvotno zasnovo sižeja in okoliščin, ki so ga spočele in vplivale na njegovo rojstvo, in njegovo konservirano obliko, s pomočjo katere raziskovalec sploh zasleduje njeno krotovičenje skozi čas – saj je tu težko brez pridržka

¹⁹⁹ Boris Merhar, *Ljudska pesem, Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana: Slovenska matica, Ljubljana 1956, 58: »*Spričo pomanjkanja dokumentarnih oporišč lahko tudi vprašanje nastanka posameznih pesmi rešujemo le s hipotezami. Pri poizkusih datiranja se opirajo raziskovalci tako na formalne (npr. pripovedni dolgi verz) kakor tudi na vsebinske vidike; pri slednjih se zaradi mednarodnega značaja številnih obrazcev in motivov upoštevajo zlasti tuje variante, prezreti pa se ne smejo tudi medsebojni vplivi med tradicionalnim slovstvom in književnostjo. A tudi če ugotovimo možnost, da je neka pesem nastala v tem in tem času, bodisi že po prevzemu od drugod ali pa kot obdelava določenega zgodovinskega dogodka, je še vedno vprašanje, če je ta pesem res nastala že ob prvi dani možnosti in ne šele precej ali mnogo pozneje. Takojšnja upesnitev dogodka je redoma značilna predvsem za junaško epiko, ki si ljudstvo v njej oblikuje in zbira izkušnje svojih osvobodilnih bojev [...] Drugače je s pesmimi, ki prikazujejo razne družinske ali občne človeške odnose, najsi tudi se le-ti razpletajo v otipljivo fevdalnem okolju. Take pesmi so lahko nastale v širokih mejah svoje dobe kadarkoli prej ali pozneje, spesnjene pa so bile lahko po domačem proznem izročilu, kot posvojitve tujega obrazca ali pa tudi po literarni predlogi. [...] Nasprotno pa utegne biti neka pesem resnično zelo stara in je nastala kot odmev določenega zgodovinskega dogodka ali dolgega zgodovinskega izkustva, pa je časovno neopredeljiva prav zaradi svoje starosti in mnogoterih sprememb, ki jih je doživela v stoletjih od svojega nastanka. Ob svojem rojstvu je namreč taka pesem opremljena še z mnogimi podrobnostmi in resničnimi zgodovinskimi imeni, s stoletji pa spomin obledi in v procesu tako imenovane tipizacije se individualne črte in postave preobrazijo v tipične, lahko pa se tudi zgodba sama prenese v novo, poznejšim rodovom bližjo zgodovinsko situacijo.*«

²⁰⁰ B. Merhar, *Ljudska pesem*, 31–114.

²⁰¹ Ivan Grafenauer, *Spokorjeni grešnik*, Študija o izvoru, razvoju in razkroju slovensko-hrvaško-vzhodnoalpske ljudske pesmi, SAZU, Ljubljana 1965, 100–101.

govoriti o razvoju, ko pa smo večkrat pričre raje propadanju – pomeni pomemben napredek v raziskovanju pričujočega vprašanja, kjer je še vedno možno težišče na ravni 'parole'.

Ali je zato Ivana Grafenauerja²⁰² doletel očitek statičnega razumevanja tradicije v slovstveni folklori, čeprav je hkrati izrečeno, da jo je pojmoval kot proces. Kakorkoli že, pri razlagi svoje metode je kot enega od kriterijev omenil tudi kontinuiteto.²⁰³

Ivan Grafenauer je izsledke – pogosto tudi o eni in isti temi – objavljal v treh oblikah:

1. v široko zasnovanih monografskih razpravah: v njih svoje trditve podkrepljuje s pogostimi ekskurzi, ki se znotraj temeljne raziskave že osamosvajajo v dodatne raziskave (kar marsikdaj bralcu otežuje zasledovati rdečo nit iskanja odgovora na središčni problem). Te obravnave so bogato opremljene s strokovnim aparatom.

2. poljudnih v krajših člankih, brez zastranitev in z le sem in tja omenjenjenimi viri.

3. v sintetičnih pregledih, v katerih rezultate analitičnih proučevanj združi in predstavi metodično premišljeno, kar je mogoče pripisati njegovi srednješolski praksi.

V vsaj treh razpravah je enakovredno upošteval obe veji besedne umetnosti. Prva od njih po nastanku, a zadnja po objavi, je *Delo menihov sv. Benedikta in sv. Bernarda za staro slovensko književnost*.²⁰⁴ Sledi po sili razmer še posebej aktualno *Slovensko slovstvo na Koroškem, živ člen vseslovenskega slovstva*.²⁰⁵ Ta razprava je avtorja še posebej zadevala kot rojenega koroškega Slovenca in je bila del širših prizadevanj po II. svetovni vojski za pošteno narodnostno severno slovensko mejo. *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva* je »najobsežnejša sinteza Grafenauerjevega preučevanja našega srednjeveškega pismenstva in ljudskega slovstva«, a je izšla šele petindvajset let po nastanku.²⁰⁶

Razprava *Narodno pesništvo*²⁰⁷ ni povzetek Grafenauerjevih dotedanjih le zgodovinsko in etnološko zasnovanih ustreznih preučevanj, saj upošteva tudi nekatera formalna merila za razmejevanje posameznih vrst slovstvene folklore in nemara najbolj ustreza Grafenauerjevi prvotno zamišljeni »kulturnozgodovinski-literarnoprimerjalni metodi«, od katere se je vedno bolj uveljavljal le njen prvi del. Literarna zgodovina ob Lepi Vidi opaža Grafenauerjev metodološki premik od poprej »književnozgodovinske« metode v »sistematično in metodično odprto obravnavo ustnega slovstva z aspekti in prijemi, ki so slovenski folkloristiki dali nov zagon«. »/Z/aradi metodo-

²⁰² Božidar Jezernik, Družbene osnove tradicije o bogobornem Kralju Matjažu, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 19, št. 2, Ljubljana 1979, 34.

²⁰³ I. Grafenauer, Prakulturne bajke pri Slovencih, 10.

²⁰⁴ J. Pogačnik, Ivan Grafenauer in literarna zgodovina, *Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi*, 115–168, 687–688.

²⁰⁵ Ivan Grafenauer, Slovensko slovstvo na Koroškem, živ člen vseslovenskega slovstva. *Koroški zbornik*, Ljubljana 1946, DZS, 284–344.

²⁰⁶ B. Grafenauer, Življenje in delo, *Ivan Grafenauer*, n. m., ščitni ovitek.

²⁰⁷ I. Grafenauer, Ali je praslovanska beseda Bog' iranska izposojenka, 1952, 237–238: »Narodno pesništvo za Narodopisje Slovencev II, ki naj bi bilo izšlo 1944, pa se je usedel nanje s korekturami vred nacistični prosvetni komisar (ali kaj je že bil) dr. Koschier in so vse to izkopali iz njegovega urada šele po razsulu nacizma; posebni odtisk je nato izšel 1945 (G III), z vso knjigo 1952.

loškega zorenja in prehoda iz književnozgodovinskega v svojevrsten folkloristični prijem«,²⁰⁸ da doživlja pozornost, toda ne daje mu zanjo kakršnega koli priznanja.

Ob študiju Lepe Vide je Grafenauer upravičeno zahteval, da so za znanstvene namene veljavni samo zanesljivi zapisi: »Kakršnokoli spreminjanje besedila, bodi iz subjektivnih vidikov, npr. jezikovne in estetske lepote, ali objektivnih ozirov, npr. moralno-pedagoških, lahko zabriše sledove, ki bi nas vodili v preteklost. Niti tekstnokritično obnavljanje ni na mestu, če hoče obnova natančni zapisek nadomestiti.« V izdajah za široko rabo pa je predlagal »samo najlepše in najznačilnejše iz znanstveno že priobčenih«, nekako tako kakor se podajajo besedila antičnih klasikov, starih italijanskih, starofrancoskih, starih nemških in drugih pesnikov, tj. po najboljšem rokopisu, ki pa se vneso vanj popravki iz drugih rokopisov, v katerih so se posamezna mesta bolj ohranila zmaličene in zato nerazumljive besede in stavke pa skušajo iz popačenih zapisov tudi uganiti (konjekture).«²⁰⁹

Kako to, da je čez nekaj let svoje stališče spremenil. Ali ga je bolj ali manj očitna praksa osebnega, zavestnega stiliziranja pri zapisovanju slovstvene folklore navedla, da jo je skušal tudi s strokovnega vidika utemeljiti, upošteva nadvse stroga merila:

Visoko usposobljenim umetnikom, tistim, ki so obvladovali ne le ljudski jezik, ampak tudi vse vrste ljudske pripovedovalne umetnosti pa so tudi snovno do dna poznali ljudsko pripovedništvo, je [tekstna kritika] priznala pravico, da so iz nepopolnih in z vrinjenimi motivi popačenih in različnih širše pokrajine rekonstruirali idealne ljudske umetnine, s tem, da so izločili tuje primesi, zbrali iz in v umetnino spadajoče motive in uvrstili v pravi red ter vsej celoti dali vseskozi enkratno ljudsko besedno in stilno obliko. Jasno, da bi sleherna ljudski umetnini tuja sestavina, tuja misel, ljudstvu tuje reklo ali papirnata beseda pristnost ljudske pripovedne umetnine kvarila in pačila. Zato pa je svetovna kritika to pravico potrdila samo velikim umetnikom in poznavalcu: "Perrault, Wilh. Grimm, Afanasjevu, slovenska kritika Levstiku, Finžgarju." (Grafenauer 1951: 46–47).²¹⁰

Na to stališče je vznemirjeno reagiral Milko Matičetov, opiraje se na misel, da je »zmerom najbolje, če [...] teorija lepo izhaja iz prakse«. Z že znano metodo, da primerja oblikovanje pripovedi v živem pripovedovanju in drugače priznanih pisateljev daje prednost prvemu, pa naj se kosajo z njim še tako slavna imena:

Zgodovina folkloristike nam pove, da je vsaka doba gledala na pripovedno izročilo drugače: Perrault je npr. prestavil pravljice preprostega ljudstva v francoske salone 17. stoletja, Grimm pa je lepo približal nemško pravljico predvsem meščanskim ljudem in otrokom in izoblikoval »tip« pravljice, ki je dobrih 100 let veljala za najboljši vzor pristne ljudske pravljice, Afanasjev je zavzemal stališče o nedotakljivosti teksta in si je le tu in tam dovolil kak uredniški popravek v besedilu rokopisov, ki jih je iz-

²⁰⁸ J. Pogačnik, Ivan Grafenauer in literarna zgodovina, *Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi*, 1980, 25.

²⁰⁹ Ivan Grafenauer, *Lepa Vida*, / Študija o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o Lepi Vidi, Akademija znanosti in umetnosti (Filozofsko-filološko-historični razred. Dela 4), Ljubljana 1943, 372–373.

²¹⁰ Ivan Grafenauer, Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu, Razred za filološke in literarne vede, SAZU, Dela 4, Ljubljana 1951, 46–47.

dajal. Vuk je kljub zgledovanju pri Grimmu spet po svoje pojmoval svoje poslanstvo ob preurejanju srbskih ljudskih pravljic, kot sta pokazala Mojašević in Maja Bošković-Stulli. Nobenega izmed omenjenih, tudi našega Levstika in Finžgarja, danes ne moremo več posnemati in jemati za zgled. Vsak izmed njih je ob svojem času po svojih najboljših močeh izpopolnjeval svoje poslanstvo, vendar danes iščemo novih potov in preskušamo nove prijeme, da bi se prikopali morda bliže viru ljudskega ustvarjanja kot rodovi pred nami.²¹¹

V skladu z lastnimi izhodišči je primerjal sižé o slami, ogelčku in bobku, kakor so ga oblikovali Wilhelm Grimm, Fran Levstik in Fran S. Finžgar na eni strani in na drugi kmet Lojze Tratar, ki se v tej tekmi po mnenju Matičetovega enakovredno uvršča ob znamenite pisatelje.²¹² Zato je opozoril, naj »nihče ne preskuša svojih prirediteljskih ali pisateljskih zmožnosti na njihovih tekstih«. Če drži načelo, da so tudi »pripovedovalci iz ljudstva lahko umetniki, potem pač ne more biti več govora o tem, da bi drugi umetniki – čeprav morda »visoko usposobljeni«, popravljali njihove umetnine, spreminjali njihov jezik, stil, vsebino. Jalov je poskus modernega prireditelja, da bi iz »nepopolnih« »popačenih« variant rekonstruiral »idealno ljudsko umetnino«. Po njegovem »idealnih ljudskih umetnin« ni ali pa so samo fiktivni kabinetni izdelki. Strinjal se je z Grafenauerjem, ki je v nadaljevanju sam sebe nekako popravljal: »Tekstna kritika je z vso ostrino odrekla pravico do rekonstrukcije vsem zapisovalcem« in njih dolžnost je najti samo to in po možnosti vse to, kar jim »nudijo pripovedovalci iz preprostega ljudstva« in da poizvedo med njim za najboljše in z najboljšim sporedom.²¹³

a) Slovstvena folklor in prakulturna obdobja

V še večje zemljepisne razdalje in v daljne prazgodovinske globine nas vodijo bajke, predvsem o stvarjenju sveta in prvega človeka iz stvarnikovega potu ter o stvarjenju naše zemlje iz snovi, prinesene s poniranjem z dna praveškega morja. Zapisal jih je Janez Trdina v Mengšu in v Šiški. Enačice teh bajk srečujemo od Slovenije na vzhod po vsej Evraziji, zlasti na severu, ter po vsej širini Severne Amerike do obrežja Atlantskega oceana.²¹⁴

1. Glede na to, da se je migracijska teorija razvila iz indijske, je nekako simbolično, da Ivan Grafenauer svoja strokovna popotovanja na »velike razdalje« začenja v Indiji, kakor nakazuje naslov *Valjavčeva »Miš deklica« v indijski legendi*.²¹⁵ Transformacija živalice v deklico in nazaj v prvotno stanje ima fatalistično poanto, da »je vse nično, kar poskuša človek zoper usodo, ki je komu namenjena«. V grški basni – od koder je našla pot v srednjeveško slovstvo in se pozneje širila po vzhodu in zahodu – se v mladeniča zaljubi mačka in Afrodita jo spremeni v dekle, ki pa ne neha loviti miši;

²¹¹ Milko Matičetov, *Pravljica o bobkovi črni kapi* (AT 295) v rokah W. Grimma, Levstika, Finžgarja in Tratarja, *Slovenski etnograf* 12, Ljubljana 1959, 132–134.

²¹² M. Matičetov, *Pravljica o bobkovi črni kapi* (AT 295) v rokah W. Grimma, Levstika, Finžgarja in Tratarja, 128, 129, 132, 133, 134.

²¹³ I. Grafenauer, *Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu*, 46–47.

²¹⁴ Ivan Grafenauer, *Pogled na gorenjsko ljudsko pesništvo, Rad kongresa folklorista Jugoslavije* VI. Bled 1959, 46.

²¹⁵ Ivan Grafenauer, *Valjavčeva »Miš deklica« v indijski legendi, Slovenski jezik* II, Ljubljana 1939, 230.

zato jo spremeni nazaj v mačko.²¹⁶ Avtor se vrne k tej motiviki še dvajset let pozneje: »Mišicina basen« od Zilje in njen pomen.²¹⁷

2. *Prakulturne bajke pri Slovencih* pa so prvo, teoretično zasnovano delo po novi metodi. Da v znanosti ni nič dokončno, nakazuje podnaslov *Začasno poročilo*,²¹⁸ toda kako resno je Grafenauer jemal nov pristop, se vidi iz teoretičnega uvoda in pojasnila: »Ne gre tu za bajke, ki so jih prevzeli Praslovani že kot dediščino, ko so se kot posebna narodna skupina izločili iz indoevropske skupnosti, tudi ne za take bajke, ki so jim vrasle iz domačega verstva, ampak za bajke, ki so jih kot Praslovani dobili od drugih rodovnih skupin, s katerimi so živeli v sosedstvu in so posamezne izmed njih kot narod z višjo kulturo tudi asimilirali.«²¹⁹

Mengeška bajka: Najstarejša med slovenskimi bajkami o ustvarjenju je mengeška bajka. Trdina jo je v Nevenu 1858 (str. 60) priobčil v hrvatskem prevodu: Odkuda čovjek (Čuo u Mengšu). Grafenauer jo objavlja z razdelitvijo po vsebini v odstavke

1. [Bajka o ustvarjenju sveta:] Iz početka ne bijaše ništa nego Bog i Bog spavaše i snivaše. Vieke vjekova mu taj san trajaše. Nu sudjeno bi, da se probudi. Prenuv se izza sna oziraše se i svaki pogled mu se promieni u zviezdu. Bog se začudiv i stao putovati, da razgleda što je očima stvorio. Putuje te putuje, nu nigdje ni konca ni kraja.
2. [Bajka o ustvarjenju prvega človeka:] Putujuć dodje i do naše zemlje, nu već se bijaše umorio; pot mu se čela hvataše. Na zemlju padne kap znoja – kap se oživi, i eto ti prvoga čovjeka.
3. [Moralizujući sklep:] Božja mu je rodbina, nu stvoren ne bi za razblude, iz znoja se rodio, već početkom mu sudjeno bilo, da se muči i znoji.²²⁰

Da gre res »za prakulturne²²¹ in za praslovanske bajke«, dokazuje s primerjavo Trdinove t. i. mengeške in šišenske bajke (*Neven*, Reka 1858) s poljsko (Kolberg, 1874) in rusko (Jakuškin, 1861).²²² Glede na to, da Slovenci s Poljaki, Ukrajinci in Rusi že od

²¹⁶ I. Grafenauer, Valjavčeva »Miš deklica« v indijski legendim n. m., 230.

²¹⁷ Ivan Grafenauer, Das slowenische Kettenmärchen vom Mäuslein, das durch einen Zaun Kroch, aus dem Gailtal in Kärnten, *Humaniora*, Essays in Literature, Folklore, Bibliography, New York: J. J. Augustin, Locust Valley, 239–250.

V nemščini z naslovom Slovenska verižna pravljica o miški, ki je skozi plot zlezla, iz Ziljske doline na Koroškem.

²¹⁸ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 2–3: Podrobno dokazovanje, da je temu tako, bo morala podati pač šele monografija, ki je že skoraj dovršena, a se ne ve, kdaj se bo mogla natisniti. V tem začasnem poročilu morem podati samo poglavitne obrise dokaza ob bistvenih potezah mengeške bajke o ustvarjenju sveta in prvega človeka in šišenske bajke o ustvarjenju naše zemlje.«

²¹⁹ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 2.

²²⁰ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 11.

²²¹ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 3–4: »Prakulturni značaj naše šišenske bajke pa je ugotovljen, ker so bajke o ustvarjenju zemlje z motivom poniranja v pramorje najbolj ohranjene in najbolj razširjene prav pri prakulturnih narodih:« pigmejci; [indijanski] rodovi iz Severne in Južne Amerike, sibirski, uralski rodovi po Severni Aziji, vzhodni Evropi, Indiji, Indoneziji. Ena enačica celo v Oceanijo.«

²²² I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 2–3.

naselitve v Vzhodnih Alpah (VI./VII. stol.) niso bili več v živem stiku, naj bi bili omejeni bajki še praslovanska dediščina.²²³

Grafenauer je nato zelo skrbno predstavil Trdinovo objavo Mengeške bajke²²⁴ in njene (namenoma ali ponesrečene) ponatise: K. J. Erben (1865), Afanasjev (1865, 1868), L. Léger (1877), M. Dragomanov (1894), O. Dänhardt (1907).²²⁵ Najbolj znana je po Erbenovi samovoljni rekonstrukciji iz leta 1866 in češkega prevoda iz leta 1869.²²⁶ Grafenauer je zagotovil, da je Trdinov zapis menceške bajke »nedvomno pristen, po vsebini in po obliki povzet po narodnem pripovedovanju. Ne enega motiva ni v njem, ki bi bil bajkam prvega tipa prakulturnih narodov neznan; v svojevrstnem izboru, združitvi in razvrstitvi, kakor stoje ti motivi v menceški bajki, bi si jih še najboljši umetnik ne mogel izmisliti, tudi če bi poznal vse do danes znano bajčno gradivo«,²²⁷ medtem ko je Trdinovo objavo »dolenjske inace menceške bajke« v Verskih bajkah na Dolenjskem (*Ljubljanski zvon* 1881, 184) razumel kot pisateljev odziv na napačno Erbenovo rekonstrukcijo, toda brez pravega učinka v etnološki strokovni literaturi. Kljub temu da je v več točkah ugotavljal v njem avtorske posege v obliko, slog, kompozicijo in motiviko pripovedi, je sklepal, da je za raziskovanje dovolj uporabna.²²⁸ Slovensko menceško bajko je imel avtor za najbolj odmaknjeno na robu ozemlja, do kamor so še prišli motivi arktičnosevernoameriških bajk o stvarjenju, a je lahko prišla na današnje slovensko ozemlje le z vzhoda, nikakor ne z juga, »kajti med Hrvati, Srbi in Bolgari ni niti sledu o kaki bajki prvega tipa. Tako je mogla menceška bajka ohraniti še prvotni prakulturni značaj. To velja prav posebno za prvi del menceške bajke, za bajko o ustvarjenju sveta.«²²⁹ Grafenauer je zatrdil, da niti menceške bajke vodijo »do staroalgonkinskega bajčnega obrazca«: solzna (vodna) kaplja ali slina pa se je spremenila po vplivu drugega bajčnega obrazca, bajke z motivom potenja v kapljo božjega potu. Ta drugi obrazec nas vodi torej preko starofinskih (staroarktičnih) bajk v Severno Osrednjo Kalifornijo. Slovenska menceška bajka torej ni preprosto odraslek finsko-iransko-skandinavske bajke z motivom potenja, ampak samostojna inace, ki je ohranila prakulturni značaj zvesteje kakor katera koli druga evrazijska bajka. Dobili smo jo kot Praslovani nedvomno po posredovanju kakega prakulturnega staroarktičnega rodu tam kje v Polesju.«²³⁰

Šišenska bajka *Odkuda nam zemlja* z motivom poniranja²³¹ (Neven, 1858):

»Ništa ne biaše, nego Bog, sunce i more. Sunce pripicaše. Bog se ugrio te zaronio, da se u moru okupa. Kad se opeta podignu, osta mu za noktom zrno pieska. Zrno izpalo

²²³ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 3.

²²⁴ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 11.

²²⁵ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 11–12; 15–16.

²²⁶ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 13–14: Grafenauer obžaluje, da je zoper uveljavitev menceške bajke pripomogel celo Gregor Krek, ki je v knjigi *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte* sprejel Erbenovo rekonstrukcijo in res navedel tudi Trdinovo objavo v Nevenu, vendar z napačnim letnikom »in je s tem usodo bajki zapečatil«.

²²⁷ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 14–15.

²²⁸ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 15.

²²⁹ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 23.

²³⁰ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 24, 17–22.

²³¹ 1. motiv, Bog sam prinese z dna morja snovi za ustvaritev zemlje;

2. motiv enega samega zrna, ki ga kako bitje prinese iz morja.

I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 26).

te ostalo na pučini (str. 61) jerbo početkom sve ondje ležaše, kamo padaše. To zrno je naša zemlja – morsko dno njezina domovina.« (Grafenauer 1942b: 25).²³²

je bila prvotno pač pesem, kar razodeva še ritmika v Trdinovem hrvaškem prevodu. V natančnem, tudi ritmično nespremenjenem prevodu se glasi

Ničesar ni bilo ko Bog, sonce in morje. Sonce je pripekalo. Bog se je ugreel in se potopil, da se v morju skoplje.

Ko se je spet vzdignil,

mu je ostalo za nohtom zrno peska.

Zrno je izpadlo ter ostalo na površini.

[kajti v začetku je vse tam ostalo, kamor je padlo.]

To zrno je naša zemlja –

Morsko dno njena domovina.²³³ (Grafenauer 1944c: 77).

Grafenauer je o navedeni tezi navdušeno predaval in pisal na več krajih,²³⁴ kljub temu da je v zanesljivost Trdinovih zapisov podvomil že »sicer učeni Jiří Polívka.²³⁵ Grafenauer je bil prepričan, da je Trdinov zapis nedvomno pristno narodno izročilo, star bajčni drobci, ki se mu je dodal v novejšem času samo stavek, da 'je v začetku vse tam obležalo, kamor je padlo'«²³⁶ in žal mu je, da je bila v strokovni literaturi še manj upoštevana kakor mengeška bajka.²³⁷ Tudi v tem primeru je sledil motiviki v arktično-severnoameriških bajkah »od vzhodnega vznožja Rocky Mountains (Zah. Algonkin) preko Osrednje Kalifornije v severni Ameriki do severozahodne Sibirije« in verjame, da vrzel med »Gozdnimi Juraki in Slovenci izpolnjujejo gališko- in karpatskoukrajinske kolednice«.²³⁸

»/O/ zvezi praslovanskih prednikov današnjih Slovencev z arktično prakulturo in iz nje izšlo primarno in sekundarno pastirskonomadsko kulturo« po Grafenauerju pričajo na eni strani tudi prve predstave in bajke o Kurentu, »slovenskem poganskem božanstvu vina in veselja« in na drugi strani so »tak kakovostni kriterij« [stare bloške] »smuči, značilno orodje arktične kulture lednega lova in iz nje izšle kulture pastirjev črednih severnih jelenov«.²³⁹

Če se strinjamo z opisanimi migracijami motivov, je vprašanje, ali sta navedeni Trdinovi bajki dovolj zanesljiv vir za Grafenauerjeva izvajanja. Vsekakor pa je slovstvena folklor Grafenauerju le izhodišče za študij »kulturnih povezav na velike razdalje«.²⁴⁰ Toda ravno to je vprašanje, ali res gre za genetske povezave ali zgolj za zunanje podobnosti.

²³² I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 25.

²³³ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 77.

²³⁴ Ivan Grafenauer, *Bog daritelj*, praslovansko najvišje bitje, v slovenskih kosmoloških bajkah. *Bogoslovni vestnik* XXIV, Ljubljana 1944, 57–97.

²³⁵ Ivan Grafenauer, *Bog daritelj*, praslovansko najvišje bitje, n. m., 74–76.

²³⁶ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 26.

²³⁷ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 25–26.

²³⁸ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 26–28.

Priča smo še veliko zastranitvam z motivom želve (žabe kot njene namestnice), gosi in drugih ptičev (prim. I. Grafenauer, n. m., 28–35).

²³⁹ I. Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih*, n. m., 39–40.

²⁴⁰ Ivan Grafenauer, *Kulturne povezave na velike razdalje*. *Razprave SAZU* IV, Ljubljana 1958/59

3. Druga obsežna, tudi reprezentativna študija, izdelana po navedenem postopku, je *Lepa Vida*, študija o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade.²⁴¹ Grafenauer najprej okarakterizira tipična slovenska (ženska in moška) imena v slovenskih »ljudskih pesmih« *Lepa Vida*, *Alenčica*, *knez Marko*, *Lambergar*.²⁴² Zmeraj zamorec, t. j. nekristjan, po ljudskem mišljenju: 'pogan' 'nevernik' mlado ženo – mater nekako zvabi na ladjo in jo odpelje, razločujejo pa se ob usodi ugrabljenе žene po ugrabitvi. Različice *Lepe Vide* o ugrabljeni mladi ženi-materi Grafenauer uvršča v tri tipe:

a) Mlada *Vida* se v usodo, da bi bila neverniku sužnja in priležnica, ne vda, in se vrže v morje. (Ihanski tip s tragičnim izidom; dolenski inačični tip z elegičnim (na pol tragičnim) izidom;²⁴³ in enačice balade o ugrabljeni mladi ženi-materi (*Lepi Vidi*): albansko-kalabrijsko-sicilska skupina, s prvotno tragičnim koncem.²⁴⁴

b) Zamorec ženo-mater kot sužnjo odpelje na Špansko, od koder ji ni vrnitve. Usoda pa ji je usmiljena, da pri španski kraljici doji njenega sina in je s tem varna pred skrunjenjem. (Kočevski in hrvaški prehodni tip.²⁴⁵

c) Zamorec jo odpelje v 'špansko deželo', in mu je tam priležnica, gospa in gospodinja. Čudežno se vrne s soncem na dom.²⁴⁶

(Gorenjski tip s srečnim izidom);²⁴⁷

V predstavitvi dotedanjih razlag *Lepe Vide* loči literarne interpretacije (Prešeren, Jurčič, Cankar, Murn),²⁴⁸ in znanstvene (Kelemina, Marolt), toda Polívka in sodelavci Glasbenonarodopisnega inštituta so dokazali za oba, da nista zanesljiva.²⁴⁹

Danes je na splošno sprejeta Grafenauerjeva teza o kulturnozgodovinskem ozadju te balade: zamorec v njej ni črnc, ampak arabski Maver, španska kraljica pa spominja na arabsko-mavrsko državo na Španskem (711–1492).²⁵⁰ Potemtakem naj bi prvotna balada nastala v 9–11 stoletju, ko so »Arabci-Mavri neovirano plenili po vseh obrežjih Zahodnega Sredozemlja, uplenjene sužnje pa vozili v afriška in španska pristanišča in prodajali. Doba, preden so Normani (1010–1071) zajezili saracenske napade na južno Italijo ter jo iztrgali iz grške oblasti«. ²⁵¹

Grafenauer nato podrobno obdeluje motive posameznih tipov in skuša dognati njihovo geografsko in časovno genezo.

– *Tragični konec o ugrabitvi mlade žene-matere*: »Vse pesemske inačice spričujejo tudi, da mohamedovski pomorski plenilci ugrabijo mlado mater zaradi njene lepote, da bi bila sužnja, ugrabitelju priležnica. Žena se v usodo ne vda, in si izbere smrt. To pa veže albansko-italske inačice tesno z najstarejšo slovensko inačico, Breznikovo iz

4. zv., 122–126.

²⁴¹ Ivan Grafenauer, *Lepa Vida*, 372–373.

²⁴² I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 9–13.

²⁴³ I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 64–78.

²⁴⁴ I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 4–63: Na južnoitalske variante je prvi opozoril Milko Ukmar v DiS 1940, 411–412.

²⁴⁵ I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 74–81.

²⁴⁶ I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 19.

²⁴⁷ I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 20–24; 81–102.

²⁴⁸ I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 103–111.

²⁴⁹ I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 111–125.

²⁵⁰ I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 126.

²⁵¹ I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 127.

Ihana, kjer Mlada Vida izreče v bistvu iste besede: Raj čem na sred murja skočit, / Koker par tjàb, se čaràn zamurc, vazit.«²⁵²

– *Skok v vodo*: hrvaške, srbske (in bolgarske) »narodne« pesmi pripovedujejo o krščanskem dekletu, ki naj bi tako ali drugače zapadla Turku / Arabcu / drugemu 'neverniku', pa skoči v vodo: »Volim, da me ribe jedu, / nego Turci da me ljube!« Ali podobno. Vzrok za to je ljubezen do ženina, zvestoba rodu, različna verska pripadnost.²⁵³

Volim biti utopnica / Nego *turska* poturica. Legendarno se skok v vodo navezuje na starokrščansko izročilo o antiohijskih mučenkah.²⁵⁴

– *Pogovor s soncem in mesecem*: V praindoevropski družbi in v mlajši pastirsko-nomadistični kulturi sploh je bila žena brezpravna. Nikdar ni mogla odločati o sebi, nikdar ni imela svojega imetja. Bolj kakor ne/dorasli sinovi je bila pod popolno oblastjo družinskega poglavarja,²⁵⁵ ki je odločal celo o življenju in smrti novorojencev.²⁵⁶

– *Zvabitev na ladjo*. Žene matere ne zvabi na ladjo ničemrnost, ampak skrb za bolnega otroka, krepost. Motiv starega moža oslabi Vidino trdnost in krepost, želi se otresti težav, s tem začne slabeti tragika baladnega obrazca. Tragični sklep odpade.²⁵⁷

Od kod motiv zvabitev na ladjo?²⁵⁸

1. dogovorjena zvijačna ugrabitev neveste, ki je oče noče dati nikomur za ženo;
2. nedogovorjena zvijačna ugrabitev neveste, ki je oče noče dati nikomur za ženo;

3. zvijačna ugrabitev krščanskega dekleta za sužnjo;

4. nedogovorjena ugrabitev žene, ki se možu potem izneveri;

5. nedogovorjena ugrabitev nezveste žene;

6. nedogovorjena zvijačna ugrabitev (veljaške) neveste.²⁵⁹

Ob pripravi razprave o Mladi Zori in povedkah o Salomonu in njegovi ženi je Grafenauer zasledil, da je v starovisokonemški novelistični ep Rother (okrog 1150) vpleten bistveni motiv slovenske Lepe Vide: zvabitev mlade žene-matere na ladjo z zdravilom. Kontaminiran je z motivom dragocenega blaga.²⁶⁰ To odkritje Grafenauerja še bolj uverja, da sega ihanski tip slovenske Lepe Vide že v obdobje, »ko so Saraceni-Mavri kot gospodarji Sicilije in delov Spodnje Italije neovirano plenili po vseh krščanskih obrežjih Osrednjega Sredmozemlja, tudi po Adriji, torej v dobo od 9–11. stoletja.«²⁶¹

Nordijska saga o Hildi je omejena na evropski sever. Najdlje na jug je segla v Vzhodne Alpe, kjer je v avstrijski Donavski dolini – v 12. stoletju so bili tam še močni

²⁵² I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 174, 182.

²⁵³ I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 183.

²⁵⁴ I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 205.

²⁵⁵ Doma oče, po poroki pod moževo oblastjo, če vdova, bratje ali najstarejši sin. Take pravne in družbene razmere še v Homerjevi Odiseji.

²⁵⁶ Ivan Grafenauer, *Lepa Vida*, 223.

²⁵⁷ Ivan Grafenauer, *Lepa Vida*, 242.

²⁵⁸ I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 304). Po Herodotu so že Feničani kot trgovci ugrabili v Argosu (Helada) kraljično Io in jo odpeljali v Egipt.

²⁵⁹ I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 291–302.

²⁶⁰ I. Grafenauer, Novi doneski k zgodovini narodne balade o »Lepi Vidi«, *Dom in svet* 54, 130 sl.

²⁶¹ I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 287.

slovenski jezikovni otoki (Windisch-Garsten idr.) – iz slovenskih različic balade o Nedogovorjeni ugrabitvi neveste (Meljavšici) Hildina epizoda sprejela motiv zva-bitve na ladjo z dragocenim blagom in oddala motiv nevarne snubitve slovenski baladi o Salomonu in njegovi nezvesti ženi, da se je iz prešuštna zgodbe spremenila v balado o grajski gospodični Mladi Zori, ki ji brata (namesto očeta) ne pustita, da bi se omožila. Z italško balado o ugrabitvi mlade žene-matere z motivom zva-bitve na ladjo z dragocenim blagom je mogla priti v stik samo po Normanih.²⁶²

Tuji vplivi in razkroj slovenskih enačic Lepe Vide.²⁶³ Vida se vrne. Motiv čudežne vrnitve je zašel k Lepi Vidi iz srednjeveških legend, kakršne so bile v 13. stoletju zelo priljubljene.²⁶⁴ V pravljicah raznih narodov se spet in spet ponavljajo in spreminjajo motivi zavistne sestre, hudobne tašče, čarovnice ali koga drugega, ki mladi kraljici, ko rodi v moževi odsotnosti, vzame novorojenčka in ga izpostavi in mladi materi podvrže kako žival itn. To se ponovi navadno po večkrat. Ravno ko nedolžno mater peljejo na morišče, zloba in laž prideta na dan. Otroke so bili rešili dobri ljudje in pravična kazen doleti povzročiteljice materinega gorja.²⁶⁵

4. Z razpravo *Bog-daritelj* je Grafenauer skušal utrditi tezo o »slovanskem monoteizmu«, pri čemer se je spoprijemal s Keleminovim mitološkim sistemom v knjigi *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*.²⁶⁶ Tokrat je izrecno navedel delo,²⁶⁷ ki ga je tako očaralo, da je književno-zgodovinsko zamenjal s kulturnohistorično metodo, ker da Tylorova animistična teorija velja za obdobje matriarhata in z njim povezan »sadilski kulturni krog«, ne pa za »versko gradivo mnogo starejšega prakulturnega kroga«, ki da dokazuje, »da monoteizem, res da preprost, vendar popolnoma čist, stoji že na začetku verskega razvoja vsega človeštva, ne šele na koncu«.²⁶⁸

Grafenauer je želel preveriti, ali to velja tudi za praslovansko in praslovensko verstvo? Prvič, po njegovem poimenovanju »Bog« za nebeškega vladarja ni samo slovansko in iransko, ampak vzhodnoindoevropsko. Besedni koren in pomen pa je občeindoevropski. »Prakulturni priimek Najvišjega bitja Bog-baga-Daritelj si torej Iranci in Slovani niso drug drugemu izposojali, ampak ga podedovali že iz arktične prakulture«.²⁶⁹

Drugič, slovanski Bog-Daritelj je ostal Najvišje bitje, dokler ga niso prvi krščanski misijonarji na Balkanu in v Karantaniji prenesli na troedinega krščanskega Boga.²⁷⁰

²⁶² I. Grafenauer, Ivan Grafenauer, *Lepa Vida*, 1943, 290: Normani so spoznali to balado v Italiji iz ust domačega romanskega ljudstva. Motivni obrazec sam jim je bil všeč, saj je veljal njihov boj pred vsem in vedno spet Saracenom, 'poganom'. Ni pa jim bilo všeč, da se obrazec tragično konča, saj so bili v boju s Saraceni vedno zmagalci.

²⁶³ Ivan Grafenauer, *Lepa Vida*, 313–341.

²⁶⁴ I. Grafenauer, n. d., 328.

²⁶⁵ I. Grafenauer, n. d., 333. Na koncu Grafenauer strne izsledke (I. Grafenauer, n. d., 342–372). V Bibliografiji iz leta 1973 je napaka: 8–18. Razprava o Lepi Vidi je po zaslugi prevoda M. Matičetovega objavljena tudi v italijanščini: (Grafenauer 1953: 8–11).

²⁶⁶ I. Grafenauer, *Bog daritelj*, 58–59.

²⁶⁷ Walter Schmidt, *Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie*, Münster 1937). Prim. poročilo o njej (E[hrllich] = Lambert Ehrlich, *Razvoj etnologije in njene metode v zadnjih desetletjih*, *Etnolog* 3, Ljubljana 1929, 14–52).

²⁶⁸ I. Grafenauer, *Bog daritelj*, n. m., 59–60.

²⁶⁹ I. Grafenauer, *Bog daritelj*, n. m., 59–60, 61.

²⁷⁰ I. Grafenauer, *Bog daritelj*, n. m., 62.

Potrditve svojega naziranja je našel v najstarejšem zgodovinskem poročilu o verstvu slovanskih prednikov iz srede 6. stoletja in v Nestorjevi kroniki.²⁷¹ Tretjič, Prokopijevo poročilo ne daje povoda za kakšen dualizem, znan iz Zaratustrovega verstva.²⁷²

Grafenauer je spet dobil priložnost za nasprotovanje »le malo po Tyloru prireza-
ne zastarele naravnomitološke smeri pri Slovanih (Afanasjev in Krek (E XIV, 12, 13)).²⁷³

Grafenauer je za prakulturne opredelil še nekatere druge Trdinove Verske bajke. Bajki 'o prvotnem raju na zemlji (pšenica vse leto zeleni, cveti in rodi ipd.) in njega izgubi zaradi greha prvih ljudi' (Ljudje se prevzamejo, Boga pozabijo in moč svoje volje zlorabijo v škodo drugim) je našel vzporednico v bajkah prakulturnega rodu v osrednji Kaliforniji.²⁷⁴ Pripoved o božjem petelinu da »je prakulturna bajka«, le »totemistično spremenjena«, saj prakulturno Najvišje bitje sveta ne uredi samo, ampak to naroči kulturnemu junaku Petelinu-Soncu. Stične točke naj bi bile z eno od afriških (Massai) bajk.²⁷⁵

Pastirskonomadski sta Rutarjeva bajka o nastanku Krasa²⁷⁶ in Trdinova bajka o tekmi Kurenta in Človeka (Neven 1858) za vladarstvo nad zemljo. Kurent poraza ne more preboleti. Česar ni zmožgal s silo, hoče doseči z zvijačo.²⁷⁷ Kurent v drugi polovici Trdinove bajke je Keremet-Šajtan, Hudobno višje bitje, Temni mesec, ki z opojno pijačo zapelje človeka v prvi greh. Prepoved opojne pijače je zlepljena z etiološko pripovedjo o moči in delovanju opojnih pijač, posebno vina, kar je že od starega veka razširjeno po Aziji in Evropi. Grafenauerja zelo veseli slediti selitvam posameznih motivov iz pripovedi v pripoved, da kar pozabi na osrednjo linijo razpravljanja.²⁷⁸

Iz mesečnih premen je nastala vsa lunarna mitologija²⁷⁹ in Grafenauer si v njenem okviru dá veliko opraviti z bajkami o Kurentu iz Trdinovih zapisov (Neven, Reka 1858), z namenom, da bi dokazal tezo o Bogu-Daritelju kot Stvarniku in Gospodu vesoljstva nad človekom in nad kulturnim junakom, ki ga pozneje zamenja Kurent. Ta kot kulturni junak naroči človeku gojenje sadilske rastline (v praslovanski bajki je to hmelj (prim. mordovsko bajko), vinske trte; ta je stopila na mesto drevesa na gori sredi potopa (saj se je pač tudi ovijala drevesa). V šolske čitanke je prešla mlajša Bilčeva varianta in spet se je Trdinova (Neven 1858), ki je po Grafenauerjevem prepričanju etnološko starejša in dragocenejša, izgubila iz zavesti.²⁸⁰

5. Aškerčev Mejnik Grafenauer najprej obdela literarnozgodovinsko.²⁸¹ Nato prestopi na folkloristična tla: sledijo dotlej znane različice »o kaznovanem grešniku zoper mejo« doma (dolenjska, prekmurska, štajerska, brkinska) in po Evropi (od Estonije do Slavonije, po srednji in zahodni Evropi). Grafenauer poišče evropske vzporednice

²⁷¹ I. Grafenauer, Bog daritelj, n. m., 63, 66, 67.

²⁷² I. Grafenauer, Bog daritelj, n. m., 71.

²⁷³ I. Grafenauer, Bog daritelj, n. m., 72–73.

²⁷⁴ I. Grafenauer, Bog daritelj, n. m., 80.

²⁷⁵ I. Grafenauer, Bog daritelj, n. m., 80–81.

²⁷⁶ I. Grafenauer, Bog daritelj, n. m., 81.

²⁷⁷ I. Grafenauer, Bog daritelj, n. m., 82.

²⁷⁸ I. Grafenauer, Bog daritelj, n. m., 83, 84–85.

²⁷⁹ I. Grafenauer, Bog daritelj, n. m., 86–87.

²⁸⁰ I. Grafenauer, Bog daritelj, n. m., 85–86.

²⁸¹ Ivan Grafenauer, Aškerčev »mejniki« in ljudsko izročilo, *Jezik in slovstvo* 2, št. 6, Ljubljana 1956/1957, 241.

še za subjektivno doživljanje časa v Aškerčevem Mejniku. »Nekaj ur večnosti, ki se pogubljenemu Vidu zdé sto let, si je Aškerc izposodil iz ljudske pesmi, v kateri je motiv uporabljen v nasprotnem smislu, ko se zdi menihu tri sto let ob petju rajske ptice kake tri ure« (SNP I, št. 306–309). Aškerc si nagle sosedove smrti zagotovo ni izmislil sam, ker da je motiv o prestavljanju mejnikov znan tudi iz švicarskih krajev, le da se nanaša na oškodovanje srenjske lastnine.²⁸²

Sklicujoč se na starorimsko obdobje, svetost občinskih in drugih javnopravnih meja sega globoko v predkrščanske čase.²⁸³

6. *Stavbna daritev* je staroveška, po vsem svetu in pri ljudstvih na vseh kulturnih stopnjah živa uvera, da je treba za vsako novo stavbo daritve, da bo trajna in varna. V srednjem veku je bila v navadi pri vseh evropskih narodih in v posameznih šegah živi še danes. Pri velikih stavbah splošnega pomena, velikih mostovih, morskih in rečnih jezovih, mestnih obzidjih, velikih cestah, gradovih, na državnih mejah so vzdavali v temelje ali zakopavali v zemljo najprej žive ljudi, posebno otroke. Herodot poroča, da je perzijska vojska na poti proti Grčiji prestopila Strimon, po mostovih, ki so jih našli že zgrajene, in so zvedeli, da se kraj imenuje Devet potov, ker so »vzeli devet dečkov in devet deklc tamkajšnjih domačinov in jih žive zakopali.' Namesto ljudi samih so vzdavali tudi njihovo senco ali tudi le mero in ti ljudje so, kakor so verovali, kmalu nato umrli.«²⁸⁴

Pri zasebnih stavbah so že v pradavnini vzdavali lovske ali domače živali. Temu je priča popolnoma nepoškodovano célo jelenje okostje iz enolitskega obdobja v posebni jami pod megaronsko livarsko hišo v Vučedolu pri Vukovarju v Slavoniji tik Donave. Tudi so pozneje začeli namesto ljudi ali njihove sence ali mere vzdavati živali, najrajši domače, mačko, psa, petelina, jajca, tudi denar in druge vrednote, celo igralne karte.²⁸⁵ Stavbna daritev naj bi pomirila demonska bitja. Darovano bitje pa naj bi postalo stavbi nekak duh varuh. Namen stavbnih daritev je bil, da bi sploh šele omogočila zidanje ali naredila stavbo trdno; drugič, da bi bila stavba varna za človeka, ki bi v njej prebival ali jo uporabljal.²⁸⁶ Starodavno verovanje v nujnost stavbne daritve in izročila o opravljenih daritvah pri balkanskih narodih so obravnavali Ivan Navratil (na splošno), F. Krauss (pri Srbih in Hrvatih), M. Arnaudov (pri Bolgarih), G. Cocchiara (pri Grkih). Davorin Nemanič (pri Slovencih) je opozoril na belokranjsko povedko in pesem-uganko: »Čigar sem bila lani hči, sem letos mati, zahvali se mi ti, moj sin, moje matere mož!«²⁸⁷ Nekate-

²⁸² I. Grafenauer, Aškerčev »mejnik« in ljudsko izročilo, n. m., 242–244.

²⁸³ I. Grafenauer, Aškerčev »mejnik« in ljudsko izročilo, n. m., 245.

²⁸⁴ I. Grafenauer, Človeška stavbna daritev v slovenski narodni pripovedki in pesmi. *Slavistična revija* X, Ljubljana 1957, 41.

²⁸⁵ I. Grafenauer, Človeška stavbna daritev, 43–44: Slovenski narod XVII, št. 187 (14. avgusta 1896 je poročal o najdbi živalske stavbne daritve iz 17. stoletja, odkrite pri podiranju neke hiše v Mariboru (mačka, vzdana v zid neke hiše in okoli vratu listek rimska letnica 1667.

²⁸⁶ Včasih so darovali v ta namen dvoje daritev, eno v začetku, drugo na koncu dela. Poročilo o vnovični utrditvi mesta Jeriho se glasi: v dneh kralja Ahaba »je Hiel iz Betela zidal Jeriho: na Abiram, svojega prvorojenca je postavil njen podstav, in na Seguba, najmlajšega svojega je postavil njena vrata, po besedi Gospodovi (3 Kr 16,34)«.

²⁸⁷ I. Grafenauer, Človeška stavbna daritev, 43, 44.

re navade so ostanki nekdanjih stavbnih daritev: ko v temeljni kamen vzdjavajo 'mrtve' (nežive) žrtve, na prvotni vzrok [človeško stavbno daritev] nihče več ne pomisli.²⁸⁸

Skupina legendnih pravljic in pesmi ne pripoveduje neposredno o človeški stavbni daritvi, temveč kako hudobo, ki jo hoče izsiliti, za človeško žrtev ukanijo. Sem štejejo predvsem pripovedi, da si hudič za sezidani most izgovori prvo živo bitje, ki bo šlo čezenj. Seveda računa na človeka. Pa je to žival, pes ali volk.²⁸⁹

Hudičevi mostovi (Teufelsbrücke, Ponte del diavolo, Pont du Diable) in povedke, kako jih je hudobec sezidal, so znani po vsej južni, srednji in zahodni Evropi. Pridéle so se v srednjem veku mostovom iz rimske dobe, pozneje tudi mlajšim. V tehnično zaostali dobi se je zdelo, da obokani mostovi s širokim razponom, izpeljani visoko nad deročim rekami presegajo človeške moči, pa so menili, da jih je naredil hudobec. Za plačilo je zahteval kajpada človeško dušo. To ni nič drugega kot nekdanja človeška stavbna daritev – saj poganski duhovi niso bili nič drugega kakor hudobci. Razložek je samo ta, da stavbe zdaj ne dokonča človek, ko je poprej to omogočil s stavbno daritvijo, ampak hudobec, ki zahteva za to delo prejšnjo stavbno daritev kot plačilo. Kakor pa so že v predkrščanski dobi človeško stavbno daritev nadomestovali z daritvijo živali, tako tudi v pripovedkah; pa s tem 'neumnega hudiča' prekanijo sploh za plačilo, to je za človeško dušo.²⁹⁰

7. *Stava na ženino čistost*, kot je Grafenauer naslovil pripoved o moževem zaupanju, da ga žena ne (bo) vara(la), je v različicah znana od 13. stoletja naprej do njega dni od Walesa in Francije do Indonezije. Tematiko je raziskoval že Gaston Paris, vendar brez poznavanja srbohrvaških enačic. On je ugotovil, da je treba ločiti dva tipa. Baladni tip je prvotnejši. V njem se ženina nedolžnost izkaže takoj, ker mož vidi, da odrezani prst ni od njegove žene ali ker žena pokaže celo roko ali lase (prim. grško balado: Mavrianos in kralj).²⁹¹ V novelistično-pravljicnem tipu slepar stavo najprej dobi in ženina nedolžnost se izkaže šele po dolgem času in vsakovrstnih prigodah. Tedaj šele sleparja zadene kazen (Boccaccio, Decameron).²⁹²

Za starost zgodbe govori že surovo ozadje najokrutnejšega gospodarjenja s sužnji – to velja ne samo za ženskarja zvodnika, ki se dekle kar z nožem loti, ampak tudi za krepostno ženo – kaj takega more izvirati le iz družbenih razmer v despotskih vladavinah starega Orienta. Surov motiv odrezanega prsta je znan že iz pregovora v zbirki *Fecunda ratis* (Bogati splav, čoln) in se je v prozi ohranil v latinskem spisu Salomon et

²⁸⁸ I. Grafenauer Človeška stavbna daritev, 44: »V Motniku imajo domači (slovenski) zidarji to navado: Kedar delajo nov zid pa pride kdo gledat, 'ožnorajo' ga, tj. opletejo s kako vrvjo in potlej jim mora kupiti pijače, da se reši.' (zapisal G. Križnik). Tudi to neradovoljno darilo meri menda na nekdanjo posilno žrtev onega človeka, kateri je prvi prisledil (tj. prišel k stavbi, ki se je začela zidati) [pa se ni mogel rešiti ali odkupiti nikakor]. Kajpada bi moglo biti 'ožnoranje' tudi ostanek jemanja človekove 'mere', ki se je potem vzdajala in je človek potem moral baje v kratkem umreti. Zidarsko 'ožnoranje' je bilo v navadi tudi drugod po Slovenskem in se je ohranilo mestoma na kmetih še do danes.«

²⁸⁹ I. Grafenauer, Človeška stavbna daritev, 53–54, 55.

²⁹⁰ I. Grafenauer, Človeška stavbna daritev, 56.

²⁹¹ Ivan Grafenauer, Problematika pripovedke-balade z motivom stave na ženino čistost. *Narodna umjetnost* 4, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb 1966, 4–5; 9.

²⁹² I. Grafenauer, Problematika pripovedke-balade z motivom stave na ženino čistost, n. m., 6–8.

Marcolfus. Kakor potrjujejo grške enačice, naj bi zgodba prišla iz Orienta (Babilonije? Perzije) v Bizanc in od tam v zahodno Evropo.²⁹³

b. Slovstvena folklor in srednji vek

Čeprav je prispevek Ivana Grafenauerja za zgodovino slovenske slovstvene folklore v srednjem veku bistveno že ovrednoten,²⁹⁴ ga je v orisu njegovega celotnega prizadevanja na polju slovstvene folkloristike mogoče dopolniti z njegovimi novimi bibliografskimi enotami, ki si sledijo kronološko. Ivan Grafenauer je bil predvsem raziskovalec geneze snovi, ki je sčasoma postala del slovenske slovstvene folklore, in preučevalec okoliščin, ki so pripeljale do tega. Pri tem mu je s pridom rabila Štrekljeva zbirka Slovenskih narodnih pesmi.²⁹⁵ Morda se je prav zaradi že opravljenih predelov njej posvetil največ péti slovstveni folklori.

1. Razen ugrabljanja in usužnjevanja (Lepa Vida, Matjaževa Alenčica, Zarika in Sončica, Kompostelski romar), udeležbe pri preganjanju kristjanov (Sveta Barbara vržena v ječo, Sveta Uršula streljana) dolži slovenska narodna pesem t. i. 'zamorče', Saracene tudi skrunjenja presvetega Rešnjega telesa v podobi svete hostije. Taka legenda je ohranjena v Cafovem zapisu iz Frama, kjer mu je pela Marinka Bobnica (prim. »Sveta hostija onečaščena«, SNP, št. 519): Ljudje gredo mimo zamorčeve hiše v cerkev k spovedi in obhajilu. Mlad zamorčič z ženo sklene poslati tja mlado krščansko dekle, naj »sveto Rešnje telo prinese domov, kjer kruto ravna z njim in hoče to prikriti. Krvavečo hostijo je treba zdaj uničiti, zato jo vrže v peč:

V peči je postalo dete mlado,
dete mlado no dete sveto.²⁹⁶
Zdaj treba dete uničiti:
Vun sta ga uže vrgla med hude svinje.
Svinje so se dol dopadale,
Na svoja kolena pokleknole.
[...]
Oj Jezus, oj Jezus, vsmiljeni Bog!
Svinje te spoznajo, zamorčič pa ne.²⁹⁷

²⁹³ I. Grafenauer, Problematika pripovedke-balade z motivom stave na ženino čistost, n. m., 9–11, 11–13.

²⁹⁴ Marija Stanonik, *Zgodovina slovenske slovstvene folklore*, Slovenska matica, Ljubljana 2010.

²⁹⁵ Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi I–IV*, Slovenska matica, Ljubljana 1898–1925.

²⁹⁶ J. Senica, Trije botri, *Oglarjev sin in druge pripovedke*, Ljubljana 1938, 17: Siromak, ki čaka sedmega otroka, zanj ne najde botra. Na poti se mu ponudijo sveti Peter, Marija in sam vrag iz pekla. Avtorizirano je predelan motiv o deklici, ki mora molčati, da bi se rešila zla. Vrag se ji hoče maščevati in stori, kar avtor predstavi s kanibalskim motivom: poje lastnega otroka. Tašča sina pregovori, da jo obsodijo na grmado. Potisnejo jo v krušno peč. Možu postane žal njegove odločitve, vendar prepozno. Ko odpre peč, sedi »pred njimi na pozlačenem stolu smehljajoča se žena« in »drži v naročju izgubljenega otroka«.

Ali je tu ostanek motivike, ki jo Grafenauer z motivom žareče peči odkriva v motiviki oskrunjene hostije? Izhodišče pravljice je žgoča socialna tematika, vendar gre avtor popolnoma mimo nje, pač morda po nekakšni psihoanalitični doktrini pride na dan z izjemno hudimi motivi.

²⁹⁷ I. Grafenauer, Mavri v narodni pesmi, *Dom in svet* 51, Ljubljana 1939: (5), 24.

Za visoko starost te pesmi govori dejstvo, da hostijo skruni zamorec, Maver. V srednjem veku za taka dejanja dolžijo Jude (prim. Jelinčič Boeta 2009: 458, 464), o čemer priča tudi slovensko pesemsko gradivo: Cerkvini ropar prodal Judom sveto hostijo (SNP 703):

Čureževega Jaka, ki je iz cerkve ukradel tri svete hostije in jih Judom prodal, 'kriška rihta' (graščinsko sodišče v Križu pred Kamnikom) ujame in ga obsodi na smrt. 'Kriška grafinja' ga v eni od variant želi izgovoriti. V sledeči enačici iz istega okolja »kriška gospa« ravna nasprotno:

Jaka, Jaka Cirmanov,
tam iz ta gornih Gamelnov,
je ukradu svet' rešn'telo,
ga je ukradu, ga je prodau,
ga je Judam v Gorico dau.
K nem' je pršla sestričičca,
sestrič'ca, ime ji je blo Micika:
»Oh, skri se, skri se, Jaka ti,
tebe iščejo rihte tri:
kriška, goriška in smledniška.«
»Kriške, goriške se na bojim,
smlednški pa figo molim.«
Komaj Jaka to zgovori,
že kriški b'rič za nim stoji.
Uklenu ga je prou trdo,
Jaka je režou prou grdo.
Kriška gospa govori:
»Oh, škoda ga j' obešati
in nemo glav'co jemati.
Nar'dimo mo eno zibuko,
z nožmi, britlam natakmeno.
Not'r bo ležou let in dan,
da si bo sprosu smrti sam.«²⁹⁸

Grafenauer trdi, da je to ena najstarejših »slovenske narodne pesmi«, ker da je ohranila »še staro pripovedno dolgo vrstico«.²⁹⁹ Za njeno visoko starost govori tudi, da skruni hostijo zamorec, Maver. Ali je to isto kot Saracen, o katerem govori Grafenauer na drugem mestu. Nastanek njene prvotne, izgubljene oblike postavlja nekako v 12., kvečjemu v 13. stoletje. V poznejši srednjeveški pesmi kot skrunitelji hostije nastopajo

²⁹⁸ Besedilo je vloženo v Grafenauerjev separat (Knjižnica ISN, ZRC SAZU, Ljubljana). S svinčnikom je dopisano: Stanek Janez. Povedala Slanovec Ana, rojena 1870 v Mengšu, 1. XII. 1955. Kokaljeva, 3/ I.

Cf. I. Grafenauer, Zamorci in zamorske deklice v narodnih legendah 1. »Sveta hostija onečaščena« DS LI (1939), 344 op. 1a, 348, *Narodopisje Slovencev* II, 45.

²⁹⁹ Tezo o »dolgi vrstici« je pozneje ovrgel Valens Vodušek (Prim. Valens Vodušek, Arhaični slovanski peterec-deseterec v slovenski ljudski pesmi, *Etnomuzikološki članki in razprave*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2003, 112–113).

Judje (SNP, 703). Čureževega Jaka, ki je iz cerkve ukradel tri svete hostije in jih Judom prodal, obsodijo na smrt. Kriška grofinja ga skuša rešiti, toda grof jo gladko zavrne: »Kdor za Jakca prosil bo, / Ta bo ž njim vred dal glavó. / Ko b Jakec ne bil Boga prodal, / gotovo glavce bi ne dal!« Nastanek te pesmi in temu ustrezajočo redakcijo nemške pesmi Grafenauer postavlja v 15. ali 16. stoletje.³⁰⁰ Vlomilec v Marijino samostansko cerkev v Passauu unese osem partikul in jih proda Judom v mestu. Skrunitev hostije je enaka kot v omenjeni slovenski legendni pesmi: »Judje namreč sveto hostijo z noži zbadajo, da iz nje priteče kri; tudi se Jezus prikaže v podobi mladega otročiča.« Legende o krvnih čudežih so se iz zgodnjega srednjega veka vsaj od leta 240 naprej iz Sirije začele širiti po krščanskem svetu. Dosegle so tudi naše kraje (Žihpolje na Koroškem, Radovljica na Gorenjskem). Take legende in božje poti k sveti Krvi so prišle do viška okoli l. 1300. Čeprav mu je Cerkev ostro nasprotovala, se je nov val lahkovernosti o krvavečih hostijah in romanj v kraje, kjer so jih kazali, vzdignil proti koncu srednjega veka.³⁰¹ Istočasno so se širile govorice o skrunjenju sv. hostije po Notranji Avstriji in tudi po Slovenskem netile z drugimi vzroki vred (bančništvo) sovraštvo do Judov. Po letu 1495 so jih izgnali s Štajerske in Koroške, leta 1515 iz Ljubljane, leta 1564 iz Gorice.³⁰² Le v Trstu so ostali. Članek sodi v Grafenauerjev cikel o evharističnih pesmih, vendar ne z apologetsko snovjo. Premisleka vredno je, kako da jo je avtor objavil prav v času, ko se je proti Judom začel v Evropi hud pogrom.

2. *Spokorjeni grešnik* je v legendno pesem izoblikovan pridigarški zgled (*exemplum*), ki ga je Grafenauer povezal celo z II. brižinskim spomenikom (vrstice 103–108). Spokorjeni morilec in razbojnik gre prav tako naravnost v nebesa kakor po cerkvenem nauku krščanski mučenci.³⁰³ Legenda je po vsej Evropi in globoko v Aziji znana kot pravljica: Razbojnik in morilec nad morilci se zboji, ko mu mlad duhovnik pove, kakšne posebne muke ga v peklju čakajo. Duhovnik zasadi njegov kij v zemljo in mu naroči, naj ga zaliva s solzami in negiben čaka, da ozeleni, zraste in rodi sad. Kot starac se vrne duhovnik, zdaj škof, na tisti kraj, najde drevo s sadjem in spokornika pod njim, vsega odrevenelega in zaraslega z mahom. Podeli mu odvezo, spokornik razpade v prah, tudi škof umre, duši pa zletita skupaj v nebo. – Značilni motiv te legende je v zemljo zasajeni kij (palica, suho drevo), ki ozeleni in rodi. Svetopisemska Aronova palica je prešla v številne srednjeveške legende, med katerimi je tudi slovenska.³⁰⁴

Od 13. stoletja naprej so dokazani številni pridižni zgledi z drugačno osrednjo mislijo. Poudarek ni na spokorjenem grešniku, ampak na 'pravičnem' puščavniku (razbojnikovem 'pravičnem' bratu), ki se spotakne ob Božje usmiljenje in ga zato doleti pekel, medtem ko je razbojnik rešen.³⁰⁵

Raztreseni nekateri starejši pridižni zgledi (brez 'pravičnega' puščavnika) vsebu-

³⁰⁰ Ivan Grafenauer, Zamorci in zamorske deklice v slovenskih narodnih legendah, Vir ni znan. Uredništvo Doma in sveta? Arhiv Slovenije, referat II, fasc. 333/I/6.

³⁰¹ N. d., Arhiv Slovenije, referat II, fasc. 333/I/6.

³⁰² Grafenauerjev tipkopis: Josip, Apih, Židovstvo, *Letopis Matice slovenske* za leto 1886, 11.

³⁰³ Ivan Grafenauer, Irsko-anglosaška misijonska metoda in slovensko pismensko in ustno slovstvo, *Zbornik zimske pomoči*, Ljubljana 1944, 372.

³⁰⁴ I. Grafenauer, Irsko-anglosaška misijonska metoda in slovensko pismensko in ustno slovstvo, 372.

³⁰⁵ I. Grafenauer, Irsko-anglosaška misijonska metoda in slovensko pismensko in ustno slovstvo, 373.

jejo motivni obrazec, da se skesani grešnik dá sežgati (pri Slovanih, Litovcih, Ircih in na nekdanjih keltskih tleh v Franciji) ali razkosati (Nemci).³⁰⁶ V teh enačicah gre vedno za tajno spoved in zasebno pokoro.³⁰⁷

Slovensko-hrvaška legendna pesem o Spokorjenem grešniku je starejša od vseh navedenih pridigarskih zgledov in pravljicnih enačic in tipov. Čeprav so se vanje prikradle poteze iz mlajših pravljic, so se v njih ohranile še prave starokrščanske. Grešnikovi grehi so vsi taki, da je bilo treba zanje nekdaj delati javno pokoro. Grehov se res spove na ves glas z brega na ladjo. Kristus mu ukaže, naj gre k tej in tej samotni cerkvi in tam negibno kleči, dokler ne pride sam k njemu, da ga grehov odveže. Cerkvica je spomin na javno pokoro, ko so spokorniki stali pred cerkvijo in prosili vernike za molitev. Pokora za poglobitve tri grehe – odpad od vere, umor in prešuštvo – je trajala, če so jih okoliščine še oteževale, še v 4.–5. stoletju do smrti, odveza (vnovični sprejem v Cerkev) se jim je podelila šele na smrtni postelji ali v očitni smrtni nevarnosti; rekonziliaciji je sledilo takoj obhajilo, in to v obeh podobah. Vse kakor v naši pesmi. Ko je po dolgih letih spokornik že ves odrevenel, suh in prirasel k tлом, Kristus res pride in mu sporoči, da je pokoro opravil. Podeli mu odvezo, ga nahrani s svetim Telesom in napoji s sv. Krvjo. Nato se ga dotakne, telo mu razpade, duša pa zleti v nebo. Snov pesmi torej sega še v čas pred uveljavitvijo Karlove cerkvene zakonodaje med drugim o 'primerni' pokori.³⁰⁸

»Pri nas pa so bili nosilci teh starih izročil krščanski Vlahi, ki se jih je v Karantaniji še precej ohranilo. [...] Ohranjeni pridigarski zgled za pokoro, ki je prešel celo v našo narodno pesem, je dokaz za pridige in kateheze o pokori v slovenskem jeziku v Karantaniji že v prvem polstoletju pokristjanjevanja.«³⁰⁹

Nove, slovensko-kajkavsko-čakavske različice³¹⁰ legendne pesmi o spokorjenem grešniku so Grafenauerja spodbudile k vnovični analizi, ker da omogoča s pomočjo »predvsem kulturnohistoričnih in književnozgodovinskih« podatkov »polnovreden, strnjen zgodovinski prikaz.«³¹¹ Najprej jih oceni po ritmični plati (Grafenauer 1947: 19) in strukturalno razčleni glede na motive motiviko: Vstop, 2: Zakaj kliče grešnik Jezusa? 3. Spoved 4. Določitev pokore; 5. Pokorjenje; Jezusov prihod; 7a. Rekonziliacija; 7b: Smrt in zveličanje. Nato jih podrobno primerja in skuša ugotoviti njihovo starost

³⁰⁶ I. Grafenauer, Irsko-anglosaška misijonska metoda in slovensko pismensko in ustno slovstvo, 373: Pokoro s smrtnim izidom je tu nadomestil še poganski daritveni obred (pri živalskih, prvotno človeških daritvah, ki so se poredko pojavljale tudi pozneje); sežiganje je značilno za nekatera materopravno lunarna verstva, razkosavanje za lunarnomitolško aficirano verstvo mlajše pastirskonomadske kulture.

³⁰⁷ I. Grafenauer, Irsko-anglosaška misijonska metoda in slovensko pismensko in ustno slovstvo, 373.

³⁰⁸ I. Grafenauer, Irsko-anglosaška misijonska metoda in slovensko pismensko in ustno slovstvo, 374.

³⁰⁹ I. Grafenauer, Irsko-anglosaška misijonska metoda in slovensko pismensko in ustno slovstvo, 374–375.

³¹⁰ Ivan Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik« in staroalpska krvno-duhovna sestavina slovenskega naroda, Razred za zgodovino in društvene vede, *Razprave* 1/1, Ljubljana 1950, 3–52.

³¹¹ I. Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik«, n. m., 11.

(Grafenauer 1947: 25). Seveda ima Grafenauer zelo rad asociacije na prakulturo, ki so v bistvu arheološka obdobja.³¹²

Za študij njegove metode so pomembna pravila, po katerih ugotavlja starost oz. prvotnost, zaporedje posameznih »vodilnih motivov in inačičnih tipov«.³¹³ Na nekaterih mestih se seveda vrača k prejšnji študiji na to temo, le da jo pogloblja in razširja z novim gradivom.³¹⁴ Enako ravna pri »razboru posameznih motivov«³¹⁵ in »kulturno-historičnem ozadju«: »Da bo mogoče določiti književni značaj predloge, po kateri je bila narodna legenda Spokorjeni grešnik prevzela svoj motivni obrazec, in čas, kdaj je nastala predloga, kdaj narodna pesem, se moramo na kratko ozreti na zgodovino starokrščanske in srednjeveške spokorne discipline.³¹⁶ Javna cerkvena pokora je potekala v štirih korakih, le da so to določilo spoštovali le po posameznih cerkvenih pokrajinah različno upoštevali. Zato se vsi motivi spokorne prakse iz slovensko-kajkavsko-čakavske pesmi o Spokorjenem grešniku ne uvrščajo vse v časovno enako omejen kulturno-historični okvir.³¹⁷ Negibno klečanje in puščavniška samota, v kateri se pokora opravlja, spominjata na irsko meniške askezo, ki ji Grafenauer³¹⁸ sledi vse tja v stari Egipt.

Z literarno primerjalnega vidika je zgodba o spokorjenem grešniku tudi svetopisemsko utemeljen «starokrščanski zgled (exemplum)«, obstajajo pa tudi pravljичne enačice tega pridižnega zgleada,³¹⁹ kar se je predvsem pri Slovanih spletlo v pripoved o drugič rojenem svetem Andreju.³²⁰ Od tod naslednji tipi pridižnega zgleada in njegovih preobrazb:

a) *Starokrščanski pridižni zgled* z Jezusom spovednikom in dosmrtno pokoro. Nastal je za časa boja za pokoro v zahodni Cerkvi (3./4. stol.); z zahoda je lahko prišel tudi na vzhod kot bojno sredstvo zoper montaniste.

b) *Zgodnjesrednjeveški pridižni zgled* s puščavnikom kot spovednikom in na videz lahko pokoro, ki pa spokorniku prinese smrt. Nastal je na vzhodu, verjetno že v 5. stol., na zahod je mogel priti v 6. stol. (Cesarjev nauk o vrednosti kratke, pa vnete pokore); z dodatkom o 'pravičnem' puščavniku, ki je verjetno kaj mlajši, se je ohranil na zahodu ok. 1200.

c) *Poljudna preobrazba* s puščavnikom spovednikom in spokorno smrtjo s žiganjem ali razkosanjem. Prva na vzhodu pač že konec 8. stoletja (Konstantin Koprnymos).

č) *Srednjeveški legendarni obrazec* z neukim (mladim) spovednikom, poznejšim škofom, in motivnim obrazcem ozelenele razbojnikove palice (kola, kija). Nastal je po obrazcu a) in b) pred prehodom od 12.–13. stoletja.

d) *Pravljična priredba* z motivi iz d), b) in z dodatki iz različnih pravljic. Po 12./13. stol.

Grafenauer tudi tokrat zagotavlja, da je prišel starokrščanski pridižni zgled v

³¹² I. Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik«, n. m., 24.

³¹³ I. Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik«, n. m., 27, 28.

³¹⁴ I. Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik«, n. m., 29–30.

³¹⁵ I. Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik« n. m., 30–33.

³¹⁶ I. Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik«, n. m., 33.

³¹⁷ I. Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik«, n. m., 36–38.

³¹⁸ I. Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik«, n. m., 39.

³¹⁹ I. Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik«, n. m., 40–42.

³²⁰ I. Grafenauer, Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik«, n. m., 43.

»slovensko narodno pesem« s posredovanjem alpskih romaniziranih Vlahov. Dokaz, da je bilo tako, hrani po njegovem sklepni odstavek v drugem Brižinskem spomeniku (BS II, 79–108).³²¹

3. Grafenauer je ugotovil, da sega predstava o najtežjih grehah, o katerih govorijo tudi Brižinski spomeniki, v prakrščansko obdobje in temelji na Pavlovem pismu Galačanom. Zanje je bilo treba v zgodnji Cerkvi delati dosmrtno pokoro. Predpis o dosmrtni pokori je zapustil sledove v slovenskih narodnih pesmih, ki opisujejo grešnika, ki tako dolgo kleči, da zraste z zemljo.³²² Tako tudi v začetku razprave *Bogastvo in uboštvo v slovenski narodni pesmi in irski legendi*.³²³ Čeprav naslov daje vtis, da gre za družbeno kritično sporočilo, je v resnici moralne narave. Povzetek irske legende: v času, ko je Devica Marija potovala po zemlji, poprosi imenitno gospo, ali bi ji hotela nekaj časa nesti otroka. Žena odkloni. Devica potuje naprej in kmalu naleti na ubogo staro, ki pa ji sama ponudi pomoč. Paradoksalno je, da Odrešenik prvo ženo veliko bolje poplača: 'Njenih dvanajst sinov ji bo streglo na smrtni postelji,' medtem ko starčka najde »doma od hiše in sina samo še pepel.« Sin ji pojasni, da pravo plačilo pride v večnosti.³²⁴

To potrjuje tudi slovenska legendna pesem Marija gre z Jezusom na božjo pot. Grafenauer daje na prvo mesto enačico iz Grgarja pod Sveto goro (Štrekelj, SNP I, 466 sl.). S primerjavo enačic skuša ugotoviti, katere poteze so snovno-motivno in družbeno-idejno v slovenski legendni pesmi prvotnejše in katere mlajše.³²⁵ Primerjani skupni motivi so:

a) *Marija z malim Jezusom v naročju na potovanju:*

Slovenske legendne pesmi: Marija gre na božjo pot h kateri njej sami posvečenih cerkva.

Irski legendi: Marija Devica potuje po zemlji. In to je prvotno. Pri poveljčani Mariji ni mogoče govoriti o utrujenosti in potrebi po pomoči. Izhodišče za prenos zgodbe v novejši čas je v enačicah z Jeruzalemom motiv božje poti.

b) *Marijina utrujenost:* na rokah nosi Jezusa. Irska legenda in starejše slovenske enačice to utrujenost še utemeljujejo.

c) *Marijina prošnja za pomoč pri nošnji malega Jezusa.* Obe irski legendi, krajša in kontaminirana, izpričujeta, da so prvotnejše slovenske enačice z dvema ženskima osebama, neprijazno bogato in prijazno ubogo. Druga skupina enačic ima kar dve neprijazni bogatinki in tretja skupina ju izloči in zamenja podvojeni prijazni ženski osebi z dvojico študentov. Krajša irska enačica in z njo vred vse slovenske enačice iz prve in druge skupine kažejo, da sta v kontaminirani irski legendi ošabna bogatinka in prijazna starčka nadomestili prvotni dekleti. To v slovenskih enačicah soglasno potrjuje tudi povezava med plačilom in kaznijo s številom otrok v predvidenem zakonu.

d) *Kazen in plačilo se v v obeh irskih legendah in v večini slovenski enačic glede na bistvo sodbe ujemata, le da je različno metaforizirana.* Sklonjeni glavi in številnim težavam na tem svetu ob večnem zveličanju na eni strani ter pokonci glavi na tem sve-

³²¹ I. Grafenauer, *Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik«*, n. m., 45–47.

³²² S. Vilfan, *Pravni motivi v slovenskih narodnih pripovedkah in pripovednih pesmih*, 4.

³²³ Ivan Grafenauer, *Bogastvo in uboštvo v slovenski narodni pesmi in irski legendi*. *Razprave* IV, II. razred za filološke in literarne vede, Ljubljana 1958, 39–99.

³²⁴ I. Grafenauer, *Bogastvo in uboštvo v slovenski narodni pesmi in irski legendi*, n. m., 39–41.

³²⁵ I. Grafenauer, *Bogastvo in uboštvo v slovenski narodni pesmi in irski legendi*, n. m., 50.

tu in večnem pogubljenju na drugi v irski kratki legendi ustreza v slovenskih enačicah malo blaga ob večnem zveličanju in dosti blaga ob pogubljenju. Zemeljska usoda obeh žena je nekako povezana tudi s številom sinov, prav kakor v večini slovenskih enačic s številom otrok. Po Grafenaurju je irska daljša legenda ohranila kulturno-historično starejše naziranje: bogatinki bo streglo na smrtni postelji dvanajst sinov, uboga starka ima samo enega sina pa še ta ji s hišo vred zgori. Veliko za delo in boj sposobnih sinov je v patriarhalni družbi za družino osnova njene moči in družbene veljave. V slovenski pesmi pa se prisoja veliko otrok siromašni hčeri kot breme. V irski kontaminirani legendi je jasno, zakaj je smrt edinega sina ubogi starki po njeni smrti v srečo, saj ji kot angel kaže pot v nebesa, ni pa jasno, zakaj naj bi bilo prevzetni bogatinki njenih dvanajst sinov ob smrtni uri po njeni smrti v nesrečo. Legenda samo ugotavlja: na poti k sodbi ne bo luči, da bi jo vodila. Koliko so tega krivi sinovi, ni razvidno. Tudi simbolno dejanje, ko Jezus prižge za Marijinim hrptom dvanajst sveč, »ki spred nič svetlobe ne dado,« tega ne pojasni. »Tu je nedvomno nekaj bistvenega izostalo.« To bistveno pojasnjujejo slovenske pesmi in legende o bogastvu in uboštvu:

e) Bogatin je na smrt bolan in njegovi se pripravljajo za dediščino. Njegova duša je »na žnabelcah bela ko rutica«, »rdeča ko gartroža«, »črna ko tintica«. Dva (črna) moža jo neseta na dno pekla. Pri beraču molijo roženkranc in z njegovo dušo je ravnoprotno, na koncu je »bela ko rutica« in »dva bela moža« [= angela] jo neseta v nebo (Smrt bogatinova, smrt beračeva, SNP I, 369). »To je očitno tudi smisel prizora z dvanajstimi sinovi pri smrtni postelji prevzetne bogatinke. Ta drobna poteza, skupna irski legendi o Marijinem potovanju in slovenski pesmi o bogatinovi in siromakovi smrti, čisto gotovo ni nastala po kaki ustnotradicijski ali pismenski zvezi, pa naj bi bila še tako posredna. Podobnost je potekla pač na Irskem in na Slovenskem iz istega etičnega naziranja, mišljenja in čustvovanja.«³²⁶ Še druge pesmi govore o bogastvu in uboštvu in njuni etični ne/vrednosti; npr. Berač nikjer ne dobi prenočišča, zato gre na pokopališče. Dve pokojni ženi se pojavita kot krota in vrana, tretja, ki je bila dobra do ubogih pa kot gospodična z zlatim jabolkom (SNP I, 366–368).³²⁷

Kresnice (SNP I, 297) ima Grafenauer »za pesemsko pravljico, ki je bila prvotno bajka o ženitvi sončnega junaka Kresnika, poosebljenega sonca, s človeško deklico kresnico, poosebljeno zemljo. V zgodnjem srednjem veku je bajeslovnega Kresnika zamenjal kraljič – tako so imenovali tedaj velike fevdalne gospode: regulus, kuning-knez«. Kraljič sliši tri glasove: kot žegnanih zvonov, drobnih ptic, »glas čistah devic«, prvi dve se s svojim petjem postavljata, tretja: »Jaz le pojam, kakor znam.« Prvi dve sta iz premožne družine, kar simbolizirata rumena pšenica in denar, tretja je sirota brez očeta in matere. Kraljič vzame v deveto deželo tretjo!³²⁸ V poznem srednjem veku »kraljiča« zamenja »žlahtni gospod', zastopnik mlajšega, iz nesvobodnih ministerialov nastalega plemstva«. Kresnice so ostale tudi v enačicah iz krajev, kjer jih v šegah

³²⁶ I. Grafenauer, Bogastvo in uboštvu v slovenski narodni pesmi in irski legendi, n. m., 53–56, 57.

Tradicijsko zvezo pa je priznati tu podobi, s katero se v slovenski pesmi prikazuje očiščevanje beračeve duše z molitvijo rožnega venca, v irski legendi pa reševanje duše nekega škofa iz vic z mašami, ki se zanj bero. Tu rožni venec: tam maše!

³²⁷ I. Grafenauer, Bogastvo in uboštvu v slovenski narodni pesmi in irski legendi, n. m., 57–58.

³²⁸ I. Grafenauer, Bogastvo in uboštvu v slovenski narodni pesmi in irski legendi, n. m., 59–60.

že davno več ne poznajo.³²⁹ Dve pesmi o kresnicah sta se spremenili v legendni pesmi. V Poženčanovi gorenjski enačici Jezus prosi županovo hčer, ali bi ga skrila, pa ga odpravi, da ima prelepo krilce, sirotna hčerka pa bi ga, toda sramuje se, ker je preveč raztrgana. Prvi bo dal za plačilo veliko bogastva in malo otrok, revni pa veliko otrok in malo bogastva. Ta, poglavitni, del Poženčanove enačice se malodane natančno ujema z »motivnim nizom« iz legendne pesmi o Marijinem potovanju z malim Jezusom in o dveh dekletih, le da sta kazni in plačilo še večji, ker je oboje preneseno tudi na vse sorodstvo. Z bajčno pesmijo, iz katere izhaja pravljica pesem Kresnice, sega ta sodba o uboštvu in bogastvu že v predkrščansko obdobje slovenske zgodovine.³³⁰

V slovenskih in irskih legendah in pesmih o uboštvu in bogastvu je sodba o etični vrednosti uboštvu in nevarnosti bogastva upovedeno »isto družbeno in duhovno naziranje in čutenje, ni pa nujno misliti zaradi tega na tradicijsko zvezo bodi ustno, bodi pismensko, razen v posameznih podobah, v katerih so misli upodobljene; te so pač popotno blago, ki je lahko prehodilo dolge razdalje.«³³¹

Pač je podobnost »celotnega pripovednega obrazca, kompozicije in posameznih motivnih nizov« v slovenski legendni pesmi Marija gre z Jezusom na božjo pot in v irskih legendnih enačicah o Marijinem potovanju, Dvanajst apostolov in Plačilo in kazni, »da jo more razložiti samo skupno izročilo«: »Kako je prišlo do take zveze, ali je prišla legenda z Irskega po neki poti v Slovenijo ali iz Slovenije na Irsko ali iz kakega tretjega kraja na Irsko in v Slovenijo, ni neposrednih podatkov in zaradi pomanjkanja vmesnih členov ni mogoče odgovoriti.³³² Morda se odpira odgovor s pomočjo legendne pesmi sv. Štefanu in Herodu (Herodeški). Ohranila se je pri Slovencih in na evropskem severu; če ne prav na Irskem pa vsaj na Angleškem in v Skandinaviji. Grafenauerju je znanih doslej 6 slovenskih enačic, štiri pesemske in dve prozni, v pesemski obliki pa tudi v eni angleški enačici s sorodno farörsko, v dveh švedskih in eni zahodnofinski; nanjo spominjajo tudi srednjeveške švedske in danske cerkvene skulpture. Snov je docela edinstvena, zgodba in njena zgradba sta tako posebni, da vse to ni moglo nastati hkrati na različnih krajih: Štefan ni dijakon jeruzalemske Cerkve, ampak Herodov služabnik, ne oznanja križanega in od mrtvih vstalega in poveličanega Kristusa, ampak rojstvo deteta Jezusa, prihodnjega Kralja kraljev. Švedski raziskovalec Hilding Celander (Zgodovina razvoja Štefanove legende in pesmi o Štefanu, 1945) upošteva tudi slovensko gradivo je iskal pot s Švedske na slovenska tla prek Nemčije. Sergio Baldi je legendi o Štefanu in Herodu iskal pot v Anglijo in Skandinavijo prek romanskega sveta. In slovenske enačice to naziranje potrjujejo.³³³ »Če so se s pričevanjem slovenskih enačic, ki jih Celander še ni poznal, domnevne naravnostne ali posredne

³²⁹ I. Grafenauer, Bogastvo in uboštvu v slovenski narodni pesmi in irski legendi, n. m., 61: »Za prvotni bajeslovni značaj govori tudi to, da sta se dve enačici pesmi o Kresnicah spremenili v legendo o malem Jezusu. Saj je znano, da so lepe predkrščanske verske obrede v misijskem času radi preoblikovali v obrede s krščansko vsebino (npr. kres v čast sv. Janeza Krstnika, pomladni obred na čast sv. Jurija) in da so stare predkrščanske bajke prenašali na krščanske svetnike (npr. bajke o Ojdipu na apostola Matija, ki očeta ubije, na sv. Gregorja, ki mater za ženo vzame itn.).«

³³⁰ I. Grafenauer, Bogastvo in uboštvu v slovenski narodni pesmi in irski legendi, n. m., 63–64.

³³¹ I. Grafenauer, Bogastvo in uboštvu v slovenski narodni pesmi in irski legendi, n. m., 64–65.

³³² I. Grafenauer, Bogastvo in uboštvu v slovenski narodni pesmi in irski legendi, n. m., 65.

³³³ I. Grafenauer, Bogastvo in uboštvu v slovenski narodni pesmi in irski legendi, n. m., 66.

vezi z nordijskimi enačicami kar razšle, so se zveze z angleško pesmijo okrepile. Ker pa so nordijske enačice nastale pod vplivom angleškega izročila, gre pot razvoja ne od severa na jug, ampak z juga na sever. Gotovo ne s Slovenskega na Angleško, in naprej v Skandinavijo, pač pa z romanskega sveta na eni strani na Slovensko, na drugi k zahodnim in severnim Germanom.«³³⁴

Trije modri (kralji) povedo, da se je rodil judovski kralj iz device. Herod hoče dokaz: petelin, priparjen v skledi, dobi spet perje, vstane in začne peti.³³⁵ Po Baldiju vsebuje ta čudež kot napoved Kristusovega vstajenja že v apokrifnem Nikodemovem evangeliju iz 4. stoletja. Čudež, da petelin, pripravljen za jed, zapoje ali vzleti, v spričevanje kakega dejstva, ki ga ljudje ne verjamejo, je vpleten tudi še v druge srednjeveške legende.³³⁶ V nasprotju z vsemi angleškimi in nordijskimi legendnimi pesmimi o Štefanu v slovenskih petelinjega čudeža ni. V Franciji je bil že v 11. stoletju povezan z zgodbo o sv. Treh kraljih in Herodu in naj bi se na Angleškem združil z mučeništvom sv. Štefana, od tam pa da je nova legenda prišla v Severno Evropo. Na Slovensko pač ni prišla z germanskega severa, temveč z romanskega juga. »Tudi za legendo in pesem o Marijinem romanju z malim Jezusom je vodila pot pač od nekod na bizantinskem vzhodu in romanskem jugu na eni strani na Slovensko, na drugi strani na Irsko.«³³⁷

4. Po Grafenauerjevih ugotovitvah je pesem o Mariji in brodniku prvi zapisal Matija Majar Ziljski kot rožeški kaplan (Rožek, 1840–1842) v Doljah (Dulah) in natisnil Anton Janežič v prvem in edinem zvezku *Cvetje slovanskega naroda* (Celovec 1852, št. 21). V prvem zvezku Slovenskih narodnih pesmi v uredništvu Karla Štreklja pa je objavljenih že štirinajst slovenskih različic (št. 523–537) in ena kajkavska (št. 529). Grafenauer pa je razpolagal že z okrog 100 različicami,³³⁸ od tega je ena tretjina natisnjenih, druge so bile v rokopisih, večinoma z napevi. Slovenske in severnohrvaške različice »kažejo različne stopnje razvoja, razkroja in spajanja z drugimi pesmimi,³³⁹ kar dokazuje, da je za obojnimi dolga pot – podobno kakor za *Spokorjenim grešnikom*, *Sveto družino* in *razbojnikom* in druge še iz pobud, ki izhajajo iz starokrščanskih izročil, apokrifnih evangelijev ter folklornih legend na takih osnovah.³⁴⁰ V nobeni od različic, ki jih Grafenauer obravnava, ni pojasnjeno, zakaj se Mariji tako hudo mudi, da hoče kar peš čez morje.«³⁴¹ Grafenauer primerja med seboj posamezne variante pesmi in jih razvršča v tipe. Iz bogatega gradiva razbere pet motivičnih tipov:

I. Marijina pot do morja in ladje;

II. Marijina prošnja za prevoz in brodnikov odgovor;

³³⁴ I. Grafenauer, Bogastvo in uboštvo v slovenski narodni pesmi in irski legendi, n. m., 73.

³³⁵ I. Grafenauer, Bogastvo in uboštvo v slovenski narodni pesmi in irski legendi, n. m., 73.

³³⁶ I. Grafenauer, Bogastvo in uboštvo v slovenski narodni pesmi in irski legendi, n. m., 74.

³³⁷ I. Grafenauer, Bogastvo in uboštvo v slovenski narodni pesmi in irski legendi, n. m., 75.

³³⁸ Ivan Grafenauer, *Slovensko-hrvaška ljudska pesem Marija in brodnik*, SAZU, razr. II, Dela 21, Ljubljana 1966.

³³⁹ I. Grafenauer, *Slovensko-hrvaška ljudska pesem Marija in brodnik*, 68–77: Grafenauer med drugim ugotavlja kontaminacijo pesmi s pesmijo Marija gre z Jezusom na božjo pot.

³⁴⁰ Ivan Grafenauer, *Slovensko-hrvaška ljudska pesem Marija in brodnik*, SAZU, razr. II, Dela 21, Ljubljana 1966, 7.

³⁴¹ I. Grafenauer, *Slovensko-hrvaška ljudska pesem Marija in brodnik*, 11.

III. Marijina samopomoč, mornarjeva kazen;

IV. Mornar(ji), brodnik(i) kliče(jo) Marijo na pomoč, Marija mu (jim) prošnjo odbije;

V. Marija mornarjevo prošnjo usliši.³⁴²

5. Zgodovinsko in kulturno ozadje »zgodovinskih narodnih pesmi« o Turkih pred Dunajem ni razčiščeno; niti tega ne vemo, na katero dunajsko obleganje se posamezne pesmi nanašajo, ali na prvo leta 529 ali drugo 1683.³⁴³ Grafenauer ima navado, da samega sebe dopolnjuje in popravlja in tudi tu je tako.³⁴⁴ Sledi objava in filološka analiza pesmi (SNP I, 21, 22–23).³⁴⁵

Prva, študentovska pesem o Turkih pred Dunajem je po vsebini in duhu čisto drugačna kot druga pesem. Pač je v študentovski pesmi nekaj potez, znanih iz zgodovine drugega obleganja Dunaja: beg cesarjev, plemstva in bogatega meščanstva; študentje (in profesorji), ki se združijo z rektorjem na čelu v posebno četo 700 mož, vendar je bila le pomožna, ki so jo z drugimi meščanskimi oddelki vred uvrstili med bojevniske šele v drugi polovici obleganja. Na koncu čisto zgodovinske analize pesmi se zastavi vprašanje, kdo bi bil njen avtor. Enkrat je študent, drugič »izobražen mož, nadarjen pesnik [–] pa tudi komponist in ljudski pevec. [...] Ne vemo, ali je bil duhovnik, klerik ali svetnega stanu«. Grafenauer je dvomil, da bi pesnil iz neposrednega vtisa iz obleganja. Snov je bolj verjetno iz spisov o dunajski bitki, morda celo iz pripovedovanja papeževega in cesarjevega zaupnika Marca d'Aviano, ki je bil priča dogodkov in je v Ljubljani pridigal 11. in 12. oktobra 1634) pri kapucinih v sedanjem Kongresnem parku in v stolnici.³⁴⁶

»Zakaj in kdaj se je krepka zgodovinska baladna pesem o rešitvi Dunaja, Srednje Evrope in naše domovine iz nevarnosti turškega pobarbarjenja sprevrgla v klečeplazno cesarskodinastično popevko, kakršna se nam kaže danes?« Naše prednike je velika protiturška vojna (1683–1699) rešila sto- in stoletnega turškega ropanja in zaslužnjanja, največ po zaslugi odličnega vojnega organizatorja in vojskovodje princa Evgena Savojskega (1663–1736). Njegovi vojaški uspehi (1695, 1716–1717) so utrdili cesarjev absolutistični režim. Nič nenavadno ni, da so »ljudski pevci v času, ko so stari bojevniki pomrli, stari spomini obledeli, vpletli v staro pesem cesarjevo ime«. ³⁴⁷ Grafenauer je natančno rekonstruiral prvo turško obleganje Dunaja leta 1529 in skušal dognati, koliko se z njo ujema vsebina prve, študentovske pesmi o obleganju cesarskega mesta.³⁴⁸ Kljub velikemu Grafenauerjevemu védenju so take rekonstrukcije pesmi kočljive. Zagotavljanje, da je pesem v zvezi s prvim obleganjem Dunaja, komaj kaj sloni na konkretnih dejstvih, zato ne deluje prepričljivo. Vsekakor hoče, da bi bila videti čim starejša. Uvodni in sklepni del pesmi da se popolnoma ujema z zgodovinskimi dejstvi prvega dunajskega obleganja, ne pa z drugim.³⁴⁹ Manj gotov je o sredini pesmi, ki je

³⁴² 1966a *Slovensko-hrvaška ljudska pesem Marija in brodnik*, 12–14.

³⁴³ Ivan Grafenauer, *Turki pred Dunajem*. Slovenske narodne pesmi iz leta 1529 in 1683. *Slavistična revija* 4, Ljubljana 1951, 34–36.

³⁴⁴ I. Grafenauer, *Turki pred Dunajem*, 37.

³⁴⁵ I. Grafenauer, *Turki pred Dunajem*, 38–43.

³⁴⁶ I. Grafenauer, *Turki pred Dunajem*, 50, 51.

³⁴⁷ I. Grafenauer, *Turki pred Dunajem*, 51.

³⁴⁸ I. Grafenauer, *Turki pred Dunajem*, 53.

³⁴⁹ I. Grafenauer, *Turki pred Dunajem*, 54.

hkrati njen idejni vrhunec: »ostra obsodba vodilnih slojev fevdalne družbe in države v dobi razpada – spet so to trije: vladar z dvorom in vlado (cesar), deželni stanovi, sestavljeni iz 'gospode' in zastopnikov mest (zdaj izmaličenih v 'kmete') – in proslava 'šolarjev' kot zastopnikov politično in gospodarsko brezpravnih in brezpomembnih slojev«. ³⁵⁰ Ostra obsodba fevdalnega družbenega in državnega sistema, da je bila v tem času popolnoma upravičena. Cesar Ferdinand in večina gospode in meščanstva se je umaknila iz slabo utrjenega mesta, ki mu je grozil Turek, deželni stanovi vseh habsburških dežel še za obrambo svoje dežele niso storili nič pravega, kaj šele za obrambo habsburških dežel skupaj.

Oblika, kako je pesnik to povedal [...], kajpada ni zgodovinsko resnična, vendar odseva iz nje, smešno izopačena kakor iz duhovite karikature, dejanska podoba propadajoče fevdalne družbe in države. V vsej naši pisani in tiskani literaturi prav do dokončne osvoboditve kmečkega stanu ni najti niti ene tako natančne in ostre politične satire in še v tako skladni pesniški obliki. Ni dvoma, da odseva iz pesmi občno mišljenje našega ljudstva v dobi kmečkih uporov; saj se po velikem slovenskem punktu 1515 kmečki položaj ni nič izboljšal, misel na upor ni minila, le malo let poprej (1525) so stanovi zatrli kmečki upor na Gorenjskem. Ni neverjetno, da je tekla tudi v pesnikovih žilah uporniška kri. Slovensko ljudstvo je njegovo pesem sprejelo za svojo, razširilo jo je po vsem Slovenskem (to pričajo iz nje izposojeni odstavki v drugih pesmih), rod jo je izročal rodu in še polčetrto stoletje po nastanku so jo peli v tolminskih hribih, da jo je mogel A. Pegan zapisati in jo ohraniti nam in še našim potomcem.« ³⁵¹

6. Ivan Grafenauer ³⁵² je dodobra izkoristil pripombe Jiřija Polívke na račun Jakoba Kelemine zaradi Kralja Matjaža. ³⁵³ O njem so dotlej pisali Matija Majar Ziljski, Simon Rutar, Jakob Sket, Zenon Kuzelja, Jakob Kelemina, Bartolomeo Calvi, Georg Graber, ki »pravilno zavrača vsakršno mitološko razlago tako pesmi kakor pripovedk o Kralju Matjažu, o zahodnem izvoru Matjaževskih balad pa mu ni bilo treba samo domnevati«, saj bi bil že iz Slovenske čitanke za 5. razr. (1921, 290) »lahko izvedel, da je motivni obrazec pesmi o Kralju Matjažu in Alenčici doma ne med Nemci, ampak na Provan-salskem« in »govoriči o nemških igrških pesmih, po katerih je prišla balada o Kralju Matjažu in Alenčici med Slovence, čuti potrebo dokazovati, da posamezne pesmi o Matjažu, ki so se na Koroškem ohranile le v ostankih (kar ni res), niso tam nastale (česar nihče nikoli ni trdil), ampak prišle tja po potujočih pevcih (za kar ni dokazov), se usti, da je treba 'dvojne prvidnosti' pri razsojanju potvorb v proznih zapisih (ki naj bi pač zabrisavale nemški vpliv), ne da bi obdolžitev kakor koli dokazal«. O Graberjevi znanstveni vestnosti pa najbolj priča, da je o pesmi o Kralju Matjažu in Hanci, ostan-ku Koglekove enačice k Matjažu in Alenčici (SNP I, št. 3), zapisanem 1912(!) v Selah (v

³⁵⁰ I. Grafenauer, *Turki pred Dunajem*, 54.

³⁵¹ I. Grafenauer, *Turki pred Dunajem*, 57.

³⁵² Ivan Grafenauer, *Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu*. *Slovenski etnograf* 3–4, Ljubljana 1950–1951, 189–240.

³⁵³ Jiři Polívka, 931–1932 Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. Z mitološkim uvodom. Uredil Jakob Kelemina, *Germanoslavica* (Vierteljahrsschrift für die Erforschung der germanisch-slavischen Kulturbeziehungen), Praha 1931–1932, 624 (ocena).

hribih nad Šmarjeto v Rožu, od koder je Koglekova enačica), samo v nemški parafrazi poročal, da je pa ni podal v izvirnem besedilu in jeziku.«³⁵⁴

Poglavitna izmed teh razprav, Kuzeljeva, si je zastavila nalogo raziskati pesmi in povedke o Kralju Matjažu po sledečih načelih: 1. v njih oblikovana snov je starejša od Matije Korvina in ime Kralja Matjaža se je vanje vneslo šele pozneje; 2. zgodbe niso mitične, torej niso »v smislu naravnomitološke teorije kot upodobitve bodi dnevnega, mesečnega, letnega krogotoka ali vremenskega ali drugega dogajanja v naravi vsepovsod zrasle kakor gobe po dežju, ampak jih je 3. kakor »vse umetnine ljudskega pesništva izoblikoval nekje, v nekem času, ob nekih zgodovinskih razmerah ali dogodkih neki pesnik, znan ali neznan, da jih je ljudstvo po svojih pevcih in pripovedovalcih sprejelo za svoje, jih pelo, pripovedovalo, spreminjalo ter da so se tako širile na vse strani; in jih je 4. mogoče presojati, le z metodami književnozgodovinskega in zgodovinskega raziskovanja virov, če so se in kolikor so se ohranili.«³⁵⁵ Grafenauer nato obdela pesmi Kralj Matjaž reši svojo nevesto; Kralj Matjaž v turški ječi, Smrt Kralja Matjaža. Kralj Matjaž – Godec pred peklom.³⁵⁶ V tej zvezi se dotakne enačic srbsko-hrvaško-bolgarske junaške pesmi o Marku Kraljeviču in predvsem enačicam hrvaško-srbske krajiške pesmi Ženidba Stojana Jankovića, Jankovića oslobada Turkinja djevojka, ki pomenita prehodno stopnjo od praobrazca pripovedki-baladi o jetniku, ki ga oblastnikova hči reši iz očetove ječe in postane njegova žena v angleškem baladnem tipu *The fair flower of Northumberland* na eni strani, do baladnega tipa Tamnovanje bana Zrinjanina na drugi.³⁵⁷ Osnovni tip: Jankovića ujame Mustaj-beg, osvobodi ga njegova hči-sestra;³⁵⁸ mlajši tip: Stojan [Jankovič] z njenim soglasjem odpelje begovo hčer.³⁵⁹ Obdelano je tudi razmerje Kraljeviča Marka in francoskih chansons de geste o Guillaumeu d'Orange ter angleških balad.³⁶⁰

Motiv krščanskega ujetnika v ječi muslimanskega glavarja in se hči rešiteljica pred poroko spreobrne h krščanstvu ter dá krstiti, kaže, da je vzorec pesmi o Jankoviču in turškem dekletu mlajši, srednjeveški, iz dobe križarskih vojska. Nato na široko o zgodovinskih osebah, predvsem seveda o Stojanu Jankoviću, junaškem bojevniku proti Turkom, ti so ga sicer ujeli in poslali v dar sultanu v Carigrad, toda od tam je zbežal in se znova vrgel v boj proti Turkom, zato so ga Benečani odlikovali.³⁶¹

7. Iz dosedanjega pregleda je bilo težko sklepati, da bi se ta razdelek mogel končati hudomušno. J. Jurčič in F. S. Finžgar sta v svojo literaturo vključila vsak po eno šaljivko iz srednjega veka. Jurčič je v znamenito Kozlovsko sodbo v Višnji gori prerekanje med Višnjani in Žuženberčani o preluknjanem loncu, ki ga je treba najprej obrniti, da ga bo mogoče zakrpati. Grafenauer postreže s podatkom, da se podobno bere že v srednjevisokonemški verzni priredbi latinskega Razgovora med Salomonom in Mar-

³⁵⁴ I. Grafenauer, Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu, 192.

³⁵⁵ I. Grafenauer, Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu, 192.

³⁵⁶ I. Grafenauer, Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu, 192–223.

³⁵⁷ Ivan Grafenauer, Hrvatske inačice praobrazcu balade »Kralj Matjaž v turški ječi«. *Slovenski etnograf* VI–VII, Ljubljana 1954, 241–243.

³⁵⁸ Ivan Grafenauer, Hrvatske inačice praobrazcu balade »Kralj Matjaž v turški ječi«. *Slovenski etnograf* VI–VII, Ljubljana 1954, 243–246.

³⁵⁹ I. Grafenauer, Hrvatske inačice praobrazcu balade »Kralj Matjaž v turški ječi«, 246–268.

³⁶⁰ I. Grafenauer, Hrvatske inačice praobrazcu balade »Kralj Matjaž v turški ječi«, 253–254, 261.

³⁶¹ I. Grafenauer, Hrvatske inačice praobrazcu balade »Kralj Matjaž v turški ječi«, 261–267.

kolfom, posebno priljubljeni v 14. in 15. stoletju.³⁶² F. S. Finžgar je v igro Divji lovec vpletel uganko, ki jo je kot kaplan slišal v Bohinjski Bistrici: kdo bo na sodni dan vstal, ki ni bil rojen? (Odgovor: Adam). Omenjena »katekizemska uganka« je zapisana že v latinski knjižici iz 9. stoletja in je bila last Alkuina, slavnega dvornega teologa, filozofa, pedagoga, astronoma, pesnika in domačega učitelja frankovskega kralja in poznejšega rimskega cesarja Karla Velikega.³⁶³

Podobno navihano se znajde prekmursko dekle v pravljici o *Mačas-krali*, kar Grafenauerja spodbudi, da se teme loti znova. Novo terensko odkritje o Kralju Matjažu in razumnem kmečkem dekletu je vzrok, da se je Grafenauer še enkrat vrnil k srednjeveški pripovedi o Salomonu in Markolfu. Ker jo je mogoče upoštevati kot vir za pravljčni krog o umnih reševalcih ugank, avtor polemizira z de Vriesom, nizozemskim raziskovalcem slovstvene folklore. Ta namreč trdi, da je madžarska posebnost, za kar je on sam odkril srednjeveški vir.³⁶⁴ Burkež Markolf spravi v zadrego samega modrega Salomona s skupim pojasnilom o lovu na uši, kar je bilo menda spravilo v smrt samega Homerja: »Homer je sedel na morskem obrežju in vprašal ribiče, ki so šli mimo, ali so kaj prida nalovili. 'Kar smo ujeli,' so odvrnili dvoumno, 'smo pustili, česar nismo ujeli, pa nesemo domov.' Mislili so kajpak uši, ki so jih nekaj potrli, nekaj pa imeli še na sebi. Homer si je zaman belil glavo, da bi to uganko razvozlal, pa je po treh dneh od jeze in žalosti umrl...«³⁶⁵ To dokazuje, da je bil motiv znan ne le že iz zgodnjega srednjega veka znan daleč po Evropi, Aziji in Severni Afriki, med drugim tudi na slovenskih tleh, temveč že v stari Grčiji.³⁶⁶

V. ALPES ORIENTALES

V ta razdelek so uvrščene Grafenauerjeve razprave, ki želijo ozavestiti skupne sestavine v duhovni kulturi pri prebivalcih v Vzhodnih Alpah in so nastale bolj ali manj v prizadevanju po oživitvi sodelovanja etnoloških (in folklorističnih) ustanov na tem območju – bodisi z medsebojnimi vprašanji in informacijami do organizacije občasnih posvetovanj slovenskih, avstrijskih, švicarskih in furlanskih narodopiscev.³⁶⁷

Raziskovanje slovenskih bajk in povedk je več ko enkrat zadelo na presenetljivo podobnost med gradivom iz Recije, tj. današnje Gorjanske Švice, Vorarlberga, Tirol-

³⁶² I. Grafenauer, Prigoda iz srednjevisokonemškega Razgovora med Salomonom in Markolfom pri Jurčiču. *Slovenski jezik* II, Ljubljana 1939, 230–231.

³⁶³ Ivan Grafenauer, Srednjeveška katekizemska uganka v Finžgarjevem Divjem lovcu, *Dom in svet* 53, Ljubljana 1941, 41–46.

Grafenauer se s Finžgarjem še enkrat sreča. S poznavanjem snovi je pisal o vseh štirih pravljicah iz njegove Makalonce. Prim. Ivan Grafenauer, F. S. Finžgar, Makalonca. *Etnolog* 17, Ljubljana 1945, 137–138.

³⁶⁴ Ivan Grafenauer, Srednjeveška pripovedka o Salomonu in Markolfu in prekmurska pravljica o Mačas-krali ino dekli. *Slovenski etnograf* VIII, Ljubljana 1955, 129–144.

³⁶⁵ Ivan Grafenauer, Srednjeveška pripovedka o Salomonu in Markolfu ... , 131.

³⁶⁶ Ivan Grafenauer, Srednjeveška pripovedka o Salomonu in Markolfu, ..., 130–131.

³⁶⁷ Ali je prišlo do njih prav po njegovi pobudi (prim. B. Grafenauer, Življenje in delo, *Ivan Grafenauer*, 277–278) ali morda Milka Matičetovega (prim. M. Ukmar, Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa Vida, Ljubljana 1940, 411) ali Nika Kureta, puščam odprto.

skega in današnje Slovenije v nekdanjem južnovzhodnem delu Norika in njeni sosesčini. To in ono je morda dediščina iz obdobja po naselitvi prednikov Slovencev v novi, zdaj že blizu 400-letni alpski domovini; nekaj pa je gotovo mlajšega, kar se je zaradi podobnih kulturnogospodarskih razmer ohranilo prav v danes večinoma alemanski, tudi italijanski, nekoliko vendar še tudi retoromansko-ladinski nekdanji Reciji in v današnji Sloveniji – kaj celó samo na teh dveh ozemljih.³⁶⁸

1. *Zmaj iz petelinjega jajca*. Naj se zdi naslov še tako nenavaden, je prva téma v tukajšnjem poglavju namenjena naravnim pojavom. V slovenskih povedkah je zmaj prisposodba za nesrečne naravne pojave: posipi, plazovi, viharji, neurja s točo in povodnjimi, nevarnosti ob jezerih z močvirnimi dostopi ob barjih in »zibéh«. ³⁶⁹ Povedke o zmaju pripovedujejo, kako se izvali iz petelinjega jajca in doraste v nevarno zver, o njegovem divjanju v pogubnih naravnih pojavih. Tu in tam se pritakne pravljíčna in legendna poteza o devicah, s katerimi se mu morajo odkupiti, ³⁷⁰ da vsega kraja ne pokonča, o mašah, ki jih morajo darovati, da krotijo njegovo divjanje, tudi o zmajih pod neusahljivimi in presihajočimi studenci in poginu zmaja, ker se zoper njega, ko pride na dan, vzdignejo naravne sile, ali se mu postavi v bran bajčno-pripovedčni junak korenjak. Grafenauer se sprašuje, od kod je zmaj, ki se izvali iz petelinjega jajca in povzroča viharje, nevihte in povodnji. Poiskati želi sledove, ki jih je zgodovinski razvoj bolj ali manj ohranil v slovenskih in drugojezičnih povedkah in bajkah. ³⁷¹

Najstarejšo različico povedke o zmaju, ki se izleže iz petelinjega jajca – neznanu od kod iz Gorenjske? – je ohranil Janez Železnikar: ³⁷² bel, črn ali pisan petelin po sedmih letih iznese jajce, ki je trdo in zleze kar samo od sebe v tla. Ko je godno, se zvali ostudna žival, zmaj, »lintvern«. Mladi lintvern kljuje in kljuje, da kmalu prileze na zemljo. »Ko se prikaže, leté pohištna, drevje, skalovje in celi griči nad-enj, da ga podsujejo«. Dodana povedka iz Zgornje Kokre kaže, kako se narava ne upira le, da bi izvaljeni zmaj prišel na dan, ampak že temu, da bi petelin znesel jajce, ki bi prineslo nesrečo, in kako človek, ki razume govorico narave in sluša njeno voljo, nesrečo res prepreči. ³⁷³ Na Slovenskem (Štajerska, Primorska) se je ohranilo še več pripovednih drobcev s prvim motivom o jajcu, ki ga petelin znese in se iz njega izleže zmaj, in tretjem motivu, kako mladi zmaj prikljuje na dan in ga vse naravne sile skušajo uničiti, kar je povezano s hudimi naravnimi nesrečami. Ponekod človek pomaga zmaju iz petelinjega jajca tako, da izleženo jajce nosi pod pazduho. Škratec, ki zleze iz jajca, je hudobec – v Svetem pismu in svetniških legendah se Satan večkrat imenuje zmaj. ³⁷⁴

³⁶⁸ Ivan Grafenauer, *Die Volkserzählung vom falschen Sarg. Fabula 1*, Göttingen 1957, 32–46, *Fabula 2*, 97.

³⁶⁹ I. Grafenauer, *Zmaj iz petelinjega jajca*, n. m., 313: »zibi so Ziljanom močvirja, ki živino in ljudi požirajo in vodijo preko njih samo steze, ki se pod koraki zibljejo, včasih pa tudi ugreznejó.

³⁷⁰ Ivan Grafenauer, *Zmaj iz petelinjega jajca / Der Drache aus dem Hahnem-Ei. Razprave II.*, Razred za filološke in literarne vede, Ljubljana 1956, 313: »Legendarnemu in pravljíčnemu zmaju, ki se mu morajo ljudje od leta do leta odkupovati z darovano devico, dokler ga sv. Jurij ali pravljíčni junak ne ubije, [so] že davno našli vzorce v antični bajki o Perzeju in Andromedi, junaški različici starejšega mita o Apolonu in zmaju Pitonu.«

³⁷¹ I. Grafenauer, *Zmaj iz petelinjega jajca*, n. m., 313.

³⁷² Slovenski glasnik 5, št. 3, marca 1860, 89.

³⁷³ I. Grafenauer, *Zmaj iz petelinjega jajca*, n. m., 314.

³⁷⁴ I. Grafenauer, *Zmaj iz petelinjega jajca*, n. m., 315, 316.

Vzhodnoalpske nemške povedke navajajo v bistvu isto, kar osnovne slovenske: npr. kmetu v Piswegu (južno od Krke-Gurk) je petelin sredi zime znesel jajček. Kmet je bil radoveden, kaj bo iz njega in ker kokoši pozimi ne valijo, je dal jajček v vrč z vodo in postavil na topli peč v kot. Čez nekaj časa se vrč zamaje, prevrne in iz njega zleze mlad lintvern. Nenasiten je požrl vse, kar je mogel doseči in napadal celo ljudi.³⁷⁵

Povedk o zmaju iz rakov ali iz uši pri Nemci ni poznal, pač pa pri kajkavcih iz ribe, žabe, kače.³⁷⁶

Pač so na široko raztresene enačice o naravnih silah, ki mladega zmaja, ko pride izpod zemlje, skušajo z vsemi sredstvi uničiti. Kjer si pripovedujejo, da je gora polna vode, »si tudi mislijo, da je 'zmaj' ali 'lintvar' strašna žival. Pravijo tedaj, da če lintvar, in najsí je še tako majhen kakor rak, iz vode prileze, gre vse po njem. Začne grmeti, bliskati; veter lomi drevje in dež curkoma lije. To pa ne jenja prej, da ni lintvar ubit.« Poglavitni motiv, da narava skuša zmaja uničiti z vsemi sredstvi, ko se pripravlja, da prikljuje na dan, se je prenesla v Prlekijo in Haloze, kjer zmaja v viharju in neurju izpelje črnošolec, pri kajkavcih večinoma imenovan grabancijaš dijak. Ali ga v ježi odpeleje v vzhodne dežele ali Afriko, kjer ga zakoljejo in njegovo meso uporabljajo za to, da si hlade neznošno vročino v tistih krajih.³⁷⁷ Iz nemškega okolja so še druge variante, ki pa ne prilegajo osnovni varianti.³⁷⁸ V nekaterih slovenskih in nemških povedkah zmaj prekljuva iz jezera in grape, kjer je bil prej zaprt, na prosto, pri čemer divja vihar z neurjem in povodnijo, ki pokončava ljudi in živino, o poginu zmaja pa ni govora. (prim. enačici iz Gornjega grada o zmaju na Ljubenskem in o uničenju Starega Tržiča.³⁷⁹

Povedk o zmaju, ki se šele bo prikljuval iz podzemeljskega jezera na svet, je dovolj v povedkah tudi pri vzhodnoalpskih Nemcih.³⁸⁰ Da bo zmaj – kakor v povedki o Olševi – izpustil podzemno jezero šele kdaj v prihodnosti, se poroča na več krajih tudi v nemškem okolju. Prim: Iz devetih studencev pada voda 60 m čez skale in spodaj se združijo v potok. V jezeru je zmaj, ki bo nekoč preglodal iztok še desetemu studentu in tedaj bodo Dole utonile in Putschal se bo pogreznil. Tedaj bo konec sveta.³⁸¹

Kljub prizadevanju naravnih sil, da bi mladega zmaja pokončale že pri vstopu na svet, se jim to popolnoma ne posreči, povedke od vsepovsod pripovedujejo o zmajih, ki povzročajo neurje, plazove, povodnji, ki požirajo živino in ljudi, ali preprosto tu ali tam prebivajo. (Konjiška gora).³⁸²

Ne manjka povedk o tem, da skušajo ljudje to strašno zver ubiti. Pri bojih po vzoru Perzeja in sv. Jurija junaki pokončajo zmaja v viteškem boju z mečem in sulico, največkrat ob pomoči hvaležnih živali – take pravljice so razširjene široko po svetu. Posebno je treba opozoriti na Valjavčevo iz Zamladnica.³⁸³

Bolj kmečki so opisi boja z lintvernom v povedkah, kjer se ga ljudje lotijo, da ubranijo sebe in živino. Meč in pravljicne živali pomočnice zamenjajo živa vaba in kiji

³⁷⁵ I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 317.

³⁷⁶ I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 314.

³⁷⁷ I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 318.

³⁷⁸ I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 319.

³⁷⁹ I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 320.

³⁸⁰ I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 321.

³⁸¹ I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 322.

³⁸² I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 322.

³⁸³ I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 323.

ali mrtva vaba (bik, konj, voz sena), nadevana z živim apnom, hudim strupom, smodnikom in vžigalom, na zmajevu pot postavljene navzgor naperjene kose. Gnojne vile in krampi, s katerimi edino se more ubiti v vrču izvaljeni zmaj v povedki iz Pisawega, spominjata na trovrhi macesen v Kocbekovi solčavski enačici.³⁸⁴

Kajkavsko-prleške povedke o zmaju, ki ga odpelje in uniči grabancijaš dijak, črnošolec dijak trinajste šole, je stopil v tej povedki na mesto naravnih sil, ki v stari povedki hočejo mladega zmaja z vsemi sredstvi uničiti že ob vstopu v svet. »Grabancijaš dijak, čist mladenič, mlad duhovnik črne šole, trinajst šol učen, dijak trinajste šole«, ni nikakršno bajeslovno bitje, kakor so mislili nekdanje, marveč je nastal na podlagi cerkvenih eksorcizmov, ki so jih po srednjeveškem pojmovanju, da povzročajo neurja hudi duhovi in njihovi služabniki, uporabljali tudi za odvrnitev neurij. Neuki ljudje pa so jim pripisovali ne samo molitveno, ampak magično, avtomatično učinkujočo čarovno moč, ki se ji nihče ne more ustaviti. Tako moč so pripisovali samo posebno 'učenim' duhovnikom (dijak tu ne pomeni študenta, ampak po starem klerika; črnošolec je torej kakor pravi enačica s Huma 'trinajst šol učen'). To so taki, ki so mimo rednih šol za duhovnike dovršili še posebno trinajsto šolo.«³⁸⁵

Vzhodnoalposka, slovensko-nemška povedka o petelinjem jajcu, iz katerega se izvali zmaj, ima pri nas bajčno predhodnico. Po pripovedovanju v rojstnem kraju jo je zapisal J. Trdina in objavil v hrvaškem jeziku (Neven, Reka 1858) Narodne poviesti iz staroslovenskoga bajeslovja.³⁸⁶

Ta mengeška bajka o božjem petelinu je s kulturnohistoričnega vidika zelo zapleten pojav. Grafenauer je ob njej obsežno uporabljal terminologijo W. Schmidta. Vzporodnice zanjo je odkrival v afriški bajki iz rodu Masai v stepah od Vzhodne Afrike, med Kilimandžarom in Viktorijinim jezerom.³⁸⁷ Jasno, da ne moreta biti v nikaki rodovni zvezi. Podobnost obojnih bajk je mogoče razložiti samo s stikom enakih ali vsaj sorodnih kulturnih skupin, pri čemer je povezanost enakih ali vsaj podobnih bajčnih motivov mogla dati enak ali vsaj podoben uspeh. Prav to razloži tudi različno stališče obojnih bajk do zmaja oz. petelinjega jajca, 'možnega' zmaja. V masajski bajki je zmaj nevaren sovražnik, v mengeški pokoren služabnik.³⁸⁸

To postane razumljivejše, če se zavemo, da je zmaj-kača bajeslovni simbol Meseca in s tem Praočeta lunarne mitologije, sadilskih kultur.³⁸⁹ Zdi se, da se je isto stališče

³⁸⁴ I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 324.

³⁸⁵ Jagić je opozoril pri tem na Bologno ludbreške inačice (k njej smemo primakniti tudi Razlagovo z Babilonom): na bolonjski univerzi je bil v 16. in 17. stoletju ogrsko-hrvaški kolegij, kamor so pošiljali na nadaljnji študij najodličnejše gojence iz bogoslovnice na Ogrskem in Hrvaškem. (I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 326). Grabancijaša dijaka, dijaka, ki je dovršil črno šolo, trinajsto šolo, si moramo po Jagiću predstavljati kot mladega klerika (dijak = diaconus) ali mladega duhovnika. (I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 324).

³⁸⁶ I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 328–329: Dolga je eno stran in pol in je v modernizirani obliki je izšla ta bajka v Janeza Trdine, Zbranem delu IV 1952, str. 162–164. O značaju te redakcije poroča Emil Štampar, n. d. 358–359.

³⁸⁷ I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 329.

³⁸⁸ I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 330.

³⁸⁹ I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 331: O tem priča Trdinova Verska bajka (št. 2 (ZS II, 1904, 1–2), v kateri se 'Bog', tj. Praoče, izenačen z Najvišjim bitjem, loči od svojega trupla in gre v nebesa, a truplo se spremeni v prst in naredi zemljo, ki je bila 'od konca pusta,

do zmaja – petelinjega jajca kot bodočega zmaja – kakor v mengeški bajki ohranilo – vsaj v sledovih še v nekaterih drugih slovenskih in kajkavskih pripovedkah o zmaju.³⁹⁰

Najpomembnejše je Valvasorjevo sporočilo o 'vrhniškem Lintvernu' pod Zaplano ali, kakor ga Valvasor imenuje, 'Voda, ki samo ob določenem času teče, sicer pa le, če se je dotakneš'. To da povzroča zmaj: »'Tam, kjer leži zmaj, je studenec; ko se voda nabere in postane tako velika, da je ima zmaj preveč, jo odlije. Tako gre venomer naprej.' Kmet mu je še dalje razlagal: 'Zmaj kar naprej živi, dokler je pod zemljo, in ne pogine, pa čeprav bi živel tisoč let. Ko pa pride iz zemlje na zrak, tedaj se za njim vse podre in utrže, dokler ga ne ubije.'«³⁹¹

Valvasorjev zapis iz leta 1684 je najstarejši zapis slovenske in vzhodnoalpske nemške povedke o mladem zmaju, hkrati pa ključ do njene pravilne razlage: zmaj je koristen varuh stalnih studencev; ko pa svoje odmenjeno mesto zapusti in pride na beli dan, postane svetu nevaren in narava sama se vzdigne, da ga pokonča. V Valvasorjevem času so še trdno verjeli v resničnost te povedke. Valvasor se je kmetovi veri smejal, in ta se je skliceval, da je zadnji posip studenca pred dvema letoma zakrivil mlad zmajič, ki je pri tem tudi poginil.³⁹²

2. *Razmejivni tek*. Povedka o Krvavem kamnu na Gorjancih. Vzrok sporov med Uskoki in Kranjci so bili pašniki na Gorjancih, kjer zdaj Trdinov vrh, prej cerkev sv. Nikolaja, zdaj sv. Gere in sv. Ilije. Vmes pa je »Krvavi kamen«.³⁹³ Tu tečeta na Markov dan z uskoške in kranjske strani dva mladeniča, a morata počakati nekakšen odbor. Na nesrečo Uskokov prej pride kranjski in odločijo se, da bodo oba mladeniča živa zakopali, da se ne bo vedelo, kje so se sestali. Z uskoškim je po nekih verzijah prišlo tudi dekle. In Kranjci so vse tri odpeljali nazaj proti Žumberku in morali so izkopati jamo in skočiti vanjo. Nanje so navalili velikanski kamen. In vrhu njega so se poznale tri kaplje krvi, to se vidi še danes.³⁹⁴

Povedka kaže, kako so se iz Švice znani motivi predelovali in izgubljali. Uskoški

vse sama skala', rodovito, tako da si ljudje v njej lahko sami iščejo živeža. Na sorodne bajke rodovnih skupin s starimi kulturami Indijancev, Pigmejcev in z mlajšimi Nordijcev, Perzijcev opozoril v *Narodopisju Slovencev* II, 55–56, 82: op. 48–51, 54–55.

Zdi se, da se je isto stališče do zmaja – petelinjega jajca kot bodočega zmaja – kakor v mengeški bajki ohranilo – vsaj v sledovih še v nekaterih drugih slovenskih in kajkavskih pripovedkah o zmaju.

³⁹⁰ I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 331.

³⁹¹ I. Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 332.

³⁹² Ivan Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, n. m., 332: Izkazalo se je, da je bil 'dozdevni zmaj komaj ped dolg in po obliki podoben kuščarju – prvo sporočilo o jamskem močerilu ali človeški ribici (proteus anguineus – Grottenolm). Po vsem tem ta oblika pripovedke o mladem zmaju ni samo najstarejša po sporočilu, ampak tudi po izročilu, ker sega verjetno še v dobo pred prihodom Slovenov v Vzhodne Alpe. Antično obliko bajčno (o Apolonu, Perzeju) in legendarno (o sv. Juriju) smo dobili šele v novi domovini in v srednjem veku.

³⁹³ Ivan Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – A. *Slovenski etnograf* X, Ljubljana 1957, 103.

³⁹⁴ Ivan Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – B, n. m., 44–46.

Janez Trdina (Izprehod v Belo krajino, 1873) pripoveduje, kako pri Krvavem kamnu brat zakolje brata Hrvata zaradi njegove žene Kranjice, ki ju je razdvojila, nato zakolje še sam sebe in tam sta oba pokopana. In še več podobnih. Grafenauer preverja zgodovinska dejstva, kako je prišlo do razmejivte med Žumberčani in Podgorjani, Uskoki in Kranjci. Zato ta

mladec je veliko prej prišel, ne pove pa se, da se je to zgodilo zaradi pospešenega petelinjega petja. Oba mladeniča vodijo nazaj proti Žumberku. To je ostanek premagančevega smrtnega teka z zmagovalcem na hrbtu; zakopavanje živih tekačev pa ni ostanek premagančeve junaške smrti, nasprotno, ta smrt je v švicarskih enačicah nadomestek za starosvetno človeško daritev ob mejnem kamnu, stranska veja človeške stavbne daritve, ki se je izpolnjevala prav z zazidavanjem živega človeka, pogosto več živih ljudi. Tu se je izmaličeni novi motiv smrtnega teka z nasprotnikom na hrbtu prilepil staremu motivu človeške daritve pri mejnem kamnu. Kranjska povedka, njena Babnikova priredba se glede na razpored zgodbe ne razločuje od žumberške, vendar je anahronistična.³⁹⁵

Švicarske enačice govorijo o razmejitvenem teku s človeško daritvijo.³⁹⁶ V alemanški Reciji – gorati Švici in Vorarlbergu – ter na slovensko-hrvaški meji na Gorjancih se je ohranila prastara napol bajka napol povedka o razmejitvenem teku (Grenzlauf). Pomembnost švicarskih enačic je poudaril že W. Miller-Bergstöm in med strokovno literaturo navedel antične in srednjeveške predhodnice in sočasne etnološke sorodnice. Slovensko-hrvaških ni poznal. »Prav te pa, ki njih samih brez švicarskih vorarlberških enačic ni prav razumeti, pojasnjujejo morda najpomembnejšo potezo švicarskih enačic: daritvena smrt zakasnelega tekača je ostanek starosvetne človeške daritve ob mejnem kamnu.«³⁹⁷

Kako je prišlo do tega, da je večji del Velikega Fermunta pripadel oddaljenemu Steinbergu, le ostanek pa bližnjim Gaschurncem: Strinjali so se, naj se določeni dan ob prvem petelinjem petju od vsake strani napoti po en sel; kjer se bosta srečala, tam naj bo meja. Pa je v Engadinu stara ženica svetovala, naj petelina dan poprej ne krmijo, in tako je zakikirikal že zvečer ob devetih. Steinsberžan se je na mah odpravil in prišel v Mess zadaj za Bellamaiesom. Gaschurnec se je odpravil šele zjutraj in ko je prihitel do tja, je bil prvi že vsekal v skalo dva križa, ki še danes kažeta, kje je meja. Tako so dobili Engadinci večji del planin globoko na avstrijsko stran. Po davčnem okrožju spada Fermuntska dolina v Gaschurn, uporabno pravico imajo Engadinci.³⁹⁸

Od bistvenih motivov so v tej povedki naslednje štiri:

1. Tek iz krajev po poti, ki ju povezuje, naj določi, naj bo meja, kjer se tekača srečata.
2. Čas odhoda določi domenjenega dne petelinji klic (praveška ura, ki oznanja dan).
3. Ena stranka prejšnji dan petelina strada, da bi se prej zbudil in dan oznanil.
4. Ta stranka pomakne mejo globoko na ozemlje druge stranke.³⁹⁹

Grimmov zapis (Deutsche Sagen) je najpopolnejša enačica o razmejitvenem teku: Čas za tek se določi ob jesenskem enakonočju, ko so planine še kopne in tam ni veliko živine, da bi tekača motila: Urenci petelina potisnejo v košaro in ga le malo nakrmijo, Glarenci ga pitajo, da bi jutro bolj veselo pozdravil. Seveda zato zaspi do belega dne. Bistveno dopolnilo je: brez krivde zapozneli tekač si izmoleduje, da mu srečni tekmeč odstopi toliko pridobljenega planinskega sveta, kolikor ga zamudnik v teku ponese

povedka ni zgodovinska, ampak se je umetno prilepila na to območje (prim. I. Grafenauer, Človeška stavbna daritev, n. m., 49).

³⁹⁵ Ivan Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – A, n. m., 104.

³⁹⁶ I. Grafenauer, Človeška stavbna daritev, n. m., 51–53.

³⁹⁷ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – A, n. m., 97–98.

³⁹⁸ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – A, n. m., 99.

³⁹⁹ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – A, n. m., 100.

na hrbtu nazaj v klanec. Zamudnik z zmagovalcem na hrbtu teče, dokler se mrtev ne zgrudi, ko se Glarncem z Urencem na hrbtu ob hladni vodi skloni, da bi si žejo potolažil, ker mu ta drugače ne dovoli, da bi pil. Je še nekaj, vendar že literariziranih motivov te vrste.⁴⁰⁰

Varianti o Krvavem kamnu in retijske niso nastale ob razmejitvi med Žumberžani in Podgorci, med Urenci in Glarenci, ampak so povedko prenesli na te kraje kot odmev praveških šeg ob razmejitvi plemenskih lovišč in pašnikov in med sosednjimi deželami raznih narodov. Prim. staroveške povedke o razmejitvenem teku med punsko Kartagino in grško Kirenajo. J. Grimm opozarja na Salustovo poročilo, da sta se dala zmagovita punska tečaka brata Filena na zahtevo Kirenajcev, ki so ju osumili prevare, živa zakopati. Hkrati spominja na človeške daritve pri Nemcih in Slovanih ob deželnih mejah, posebno v času kuge. Grimm je omahoval med domnevo o srednjeveški literarni zvezi med švicarskim in antičnim izročilom ter med domnevo o njunem samorodnem nastanku v antiki in Švici. In ta se je bolj prijela. Slovensko uskoške enačice, ki združujejo švicarske in antične motive, ki niso mogli priti vanje iz knjižnih virov in tudi ne nastati samorodno, so bolj v prid prvi domnevi.⁴⁰¹ Grafenauer pa zagovarja drugo tezo.

Z zakopavanjem živih bitij se kraj posveti. Prav zagrebenei vzdani človek, pokopani junak je tisto višje bitje, ki kraj posvečuje.⁴⁰² Krvavi kamen na Gorjancih je hkrati milnik in nagrobnik.⁴⁰³ Podoben primer je znan za eno od planin nad Ziljsko dolino in tekma med bratoma za planino na Karnici iz vasi Bela in Njiva v Reziji. Sploh vrsta motivov te povedke, ki kar križema povezujejo alpski svet od Wališke doline in vse gorske Švice čez Vorarlberg, ladinskih dolin v tirolskih Dolomitih, Rezijo, Ziljo in Rož do slovensko-hrvaških Gorjancev, in se ponavljajo v antični povedki, sporočeni iz Severne Afrike in Male Azije, kaže, da o samorodnem nastanku tako zapletenega povedčnega obrazca v vseh teh krajih in deželah ne more biti govora. Povedka je nastala kdaj »v antiki, verjetno kje v Sredozemlju in se z ustnim izročilom širila na vse strani v kraje, kjer so posestne razmere kazale na dozdevno krivično razdelitev zemljiške posesti, deželnega ozemlja« in »tako pretrajala stoletja in tisočletja«.⁴⁰⁴

Ko je Jakob Grimm primerjal švicarske enačice pripovedke o razmejitvenem teku z antično povedko o teku med Kartagino in Kireno in o bratih Filenih – tek med Lampsakom in Parijem, omenja le mimogrede – je poudaril skupne črte zlasti človeško daritev- daritveno smrt tekača, grobni spomenik-mejnik-grob (smrt) na meji, tudi domnevni razloček, punsko zvižanost ter švicarsko poštenost. Na osnovi tega je proti literarni zvezi poudaril možnost samostojnega postanka švicarskega izročila. Pri tem je v bistvu ostalo, kljub pomnoženemu gradivu pri raznih narodih, nad sto let.⁴⁰⁵

Ni pa opazil, da je varanje z različnim krmljenjem petelinov posrečen in pone-srečen poskus, nasprotnika oškodovati. Šele Lutz Röhrich je ugotovil, da v povedki razmejitveni tek ni zgodovinsko resničen, ampak na videz krivična meja, za katero

⁴⁰⁰ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – A, n. m., 104–105.

⁴⁰¹ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – A, n. m., 97–98.

⁴⁰² I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – C. *Slovenski etnograf* XII, Ljubljana 1959, 139.

⁴⁰³ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – C, n. m., 143.

⁴⁰⁴ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – C, n. m., 147–148.

⁴⁰⁵ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – C, n. m., 136–142.

je ljudstvo našlo razlago v mednarodnem motivnem zakladu. To velja že za antične povedke o bratih Filenih. Na videz krivičnim mejam se je pritaknila povedka tudi v Alpah, Slovensko-hrvaško-ladinske enačice povezuje z antičnim izročilom prevara pri teku ali obdolžitve prevare, živo zakopani tekači, nagrobnik kot mejni kamen. V švicarskih enačicah je živo zakopani človek postal nemogoč – v povedkah o hudičevih stavbah je človeka zamenjala žival – tekačovo smrt povzroči ali nošnja pretežkega mejnega kamna-skale ali nošnja konkurenčnega tekača, kar izvira iz novele Marije de France 'Lai deux Amants'. Švicarske in slovenske enačice povezuje to, da ne gre za državne ali deželne meje, ampak za meje planinskih pašnikov, da je mejno znamenje v skalo vsekan križ, tekačeva nevesta idr.⁴⁰⁶

V starem Rimu so že v prvih časih *Fratres arvales* posvečevali meje rimske občine s posebnim obredom, v preprostejših kulturah pa so meje posvečevali celo s človeškimi daritvami. S svetostjo meja so povezana tudi izročila o posmrtni pokori grešnikov zoper njih svetost. Retijske povedke kažejo, da je šlo tudi tam prvotno za varstvo javnopравниh, srenjskih in občinskih meja zoper posege pohlepnihih zasebnikov. Po praveški veri duša nepokopanega človeka in tudi duša takega grešnika po smrti ne najde pokoja, ampak mora mejnik prenašati, dokler mu kdo ne svetuje naj ga dé tja, od koder ga je vzel, ali pa mora iskati pomoči, da mu kdo odorano njivo preorje.⁴⁰⁷

3. *Zagovor zoper otok* (NP III, 5174) iz okolice Bleda je arheološka starina. Šele s primerjalnim gradivom (1. staronemški; 2. starocerkenoslovanska molitev; 3. švabski zagovor; 4. švicarski zagovor) se je po Grafenauerjevem prepričanju dalo ugotoviti, kaj pomenijo narobe slišane ali zapisane besede v njem »most«, (= mozeg), »tuc« (= tulec), »bodi« (= pojdi). »Vsi zagovori s slovenskim vred izganjajo bolezenskega duha »raz mozg na kost, raz kost na meso, raz meso na kožo, raz kožo na dlako, raz dlako« iz telesa; v starocerkenoslovanski molitvi naj bi Gospod zabranil boleznin sprotno pot: 'po polti skoz meso in žile v kosti'⁴⁰⁸ Divjina, za pašo neprimerna, celo nevarna, je po patriarhalni pastirskonomadski predstavi domovina demonov. Po predstavi matriarhalnih zemljedelskih kultur je pod zemljo domovina demonov, htoskih bitij. Gorjanski zagovor združuje obe predstavi. Matriarhalna predstava švicarskega in gorjanskega zagovora izvirata pač iz mediteranskega kulturnega kroga, ki je segal tudi v Alpe k Retijcem in Noričanom, patriarhalna predstava staronemških zagovorov, švabskega in gorjanskega pa je indoevropska. Enačice tega zagovora srečujemo – nekoliko spremenjene – tudi pri starih Indijcih (1959b: 45–46). Čeprav Grafenauer še zmeraj vztraja pri kulturnohistorični metodi, so tokrat, sploh po 2. svetovni vojni, formulacije bolj pristopne, manj zapletene in kombinirane, na W. Schmidta se pa tako in tako ni več skliceval.

Grafenauer je našel stičišča v tem prostoru tudi med slovenskimi in švicarskimi zagovori. O tem piše tudi v nemščini na srečanju *Alpes Orientales* v Gradcu.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ Ivan Grafenauer, *Der slovenisch-kroatisch-ladinische Anteil an der Grenzlaufsaage und dessen Bedeutung* (I). *Volkskunde im Ostalpenraum* Vorträge von Fachkollegen aus Italien, Jugoslawien, der Schweiz und Österreich, Graz 1961, 47.

⁴⁰⁷ I. Grafenauer, *Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi* – A, n. m., 105.

⁴⁰⁸ I. Grafenauer, *Pogled na gorenjsko ljudsko pesništvo*, 45.

⁴⁰⁹ Ivan Grafenauer, *Ein altpflanzerisch-htonischer Wurmsegen in der Schweiz und in Slovenien. Alpes Orientales*. Acta tertii conventus de Ethnographia alpium orientalium tractantis. Basileae, 1961, 148–152.

4. Kakor da se je pripravljaj na to sodelovanje, je Ivan Grafenauer že pred tem temeljito razčlenil snov o divjem možu.

Najprej so ga vznemirile povedke o *divjem možu in hudi mucu*, kakor so šaljivo pravili udomačenemu medvedu. Ta se je na pobudo koga, ki je moral divjemu možu napraviti kakšno uslugo, šel ruvat z divjim možem, ki jo je skupil in zbežal. Z »divjo mucu« so ga tudi strašili, da odtlej ni več upal do hiše. Zgodovinar Peter Hicinger iz Trziča je v Novicah leta 1858 objavil povedko po spominu. Grafenauer navede še več variant iz Trziča, Nove Štifte, Dražgoš, Slovenjega Plajberga, Solčave.⁴¹⁰ Ob njih se Grafenauerju zastavlja vprašanje, ali res gre za istega divjega / gozdnega moža / hostnika, ki so mu »v današnjih slovenskih pripovedkah 'podložne zverine v črnih gozdi'« (M. Besednik 1872, 22; v leposlovni obliki M. Tonejec, Kres IV, 1884, 650 sl.; Kelemina, Bajke, št. 151 in str. 391). Dvomi, da bi se bila povedka o »hudem možu' že od začetka pripovedovala o takem divjem možu, medved bi se nadenj sploh ne spravljal. Prvotno se je pripovedovala gotovo o pritlikavem vilinskem bitju«. Grafenauer to sklepa iz enačice, v katerih »divji mož medveda vrže ob steno, da se kar ves hišni vogel podere, zbeži pa, ko mu nato medved hlače razporje« (!) in iz solčavske enačice, v kateri se boj s hudo mucu pripisuje Kanihu,⁴¹¹ ki je »velik kakor dečak šestih let'«. ⁴¹² Kelemina je primerjal ime Kanih z ladinskim imenom »gannes« za ženo divjega moža, kar bi lahko pomenilo, da izvira od »keltsko-romanskih Vlahov, prednikov Slovencev na naši zemlji«, ta enačica po Grafenauerjevem prepričanju dokazuje, da so povedke o »hudem mucu« prvotno merile na pritlikavo vilinsko bitje. Nemci so taka bitja imenovali škrate (scrat = pilosus, kosmati gozdni duh, Kluge-Götze); kot škrate je zašel v slovenske bajke, v pomenu hudobno bajčno bitje.⁴¹³ Slovenska enačica za starovisokonemškega škrate je prvotno pač pritlikavi divji mož, gorni mož (kor.), čeprav ga današnje slovenske povedke ne poznajo več kot pritlikavca in zna biti tudi dober. To potrjuje dejstvo, da ve divji mož kakor nemški škrate ali bergmandeljca za vse zaklade in rude, srebro in zlato v zemlji.⁴¹⁴

Povedka o boju med takim pritlikavim gozdnim možem (stvnem. scrat) in 'hudo mačko', medvedarjevem medvedom, je med evropskimi narodi zelo razširjena, kar Grafenauer dokazuje z veliko nemškimi viri. Najstarejša literarna priča tej pripovedki je starovisokonemška šaljiva zgodba v verzih Daz schretel und der wasserber, ki vsebuje tudi epizodo o 'veliki mački', tj. medvedarjevem medvedu. Delo pripisujejo neznanemu avtorju iz 13. stoletja, povedka sama pa da je »seveda dosti starejša kakor ta najstarejša književna priča«. Slovenske povedke o 'hudem mucu' so stare domače

⁴¹⁰ Ivan Grafenauer, Slovenska pripovedka o »hudi mucu« in njena inačica v srvnem.[= starovisokonemškem] slovstvu. *Slovenski jezik* III, 1940, 52–53.

⁴¹¹ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o »hudi mucu«, 53: »Kanihi so po tej pripovedki (to je pač mlada poteza) Luciferjevi angeli, ki se niso z njim vred Bogu uprli in so bili zato mileje kaznovani: 'Bog jih je za kazen poslal na zemljo, kjer morajo čakati sodnega dne.'«

⁴¹² I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o »hudi mucu« in njena inačica v srvnem.[= starovisokonemškem] slovstvu, 52–53.

⁴¹³ Jakob Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Družba sv. Mohorja, Celje 1930, 123–127.

⁴¹⁴ J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, št. 151.

enačice vseevropske povedke. »Najboljši dokaz za to je, da v njej ne nastopa nemški škrateelj, ampak stari domači slovenski njegov enaček divji mož, gorni mož.«⁴¹⁵

Grafenauer se je h kontaminaciji divjega moža in gornega/gozdnega moža še vrnil. V slovenskih povedkah se pogosto zamenjavata. Gorni mož je po pričevanju povedke o hudi mucii prvotno »pritlikavo vilinsko bitje«, »hišni malič« (Das schretel und der wasserber iz 13. stoletja), pritlikavi gozdni možek, 'kakor deček šestih let' (Kanih), pritlični gorski možič (gornjegrajska enačica), varuh gorskih zakladov (koroško-slovenska enačica (Lipice ob Dravi severno od Pliberka). Vendar večina enačic pripoveduje o divjem možu, kar ni smiselno. Divjega moža / gozdnega moža / hostnika, ki je gospodar vse zverjadi v črnih gozdovih in kroglo, naravnost v usta ustreljeno, hladnokrvno izpljune, ker da je slab tobak, takega divjega moža bi se medved ne lotil, in če bi se ga, bi ga divji mož na mestu raztrgal. Podmilšakova enačica (SG 1864, 281) združuje dve tipični in zato nezdržljivi potezi divjega in gornega možiča: divji mož najprej medveda vrže ob steno, da se ves hišni vogel odvali, ko se ga pa nato medved loti in mu hlače razporje (!), zbeži in se skrrije v gozd (zdaj je pač gorni možič).⁴¹⁶ Očitek o zamenjavanju teh dveh bajnih bitij doleti celo Jakoba Kelemino.⁴¹⁷ Grafenauer spotoma opozarja na razmeroma lahko umikanje starejših imen mlajšim, kar vodi do zmede v bajeslovnem sistemu.⁴¹⁸

Tuškova povedka Od divjega moža (Iz Martinj Vrha nad Selško dolino) vsebuje motive, ki so značilni zanje: »V njej so v najkrajši obliki izraženi vsi bistveni motivi povedke:

A: vzrok, zakaj ljudje divjega moža ujamejo;

B: ga ujamejo omočenega z upijanljivo pijačo;

C: ga izpuste, ko se odkupi gospodarsko pomembno skrivnostjo;

Č: izpuščeni divji mož ljudi zasmehuje, ker ga najpomembnejšega niso vprašali.⁴¹⁹

Tuškova povedka govori o divjem možu; s tem se ujema tudi njegova sla po kruhu in mleku, tudi njegovo globoko znanje naravnih skrivnosti, kar označuje skrivni namen, ki ga ima kozulja-žica v podobi križa v orehu. Prevzel je tudi že posle gornega moža, gorskega maliča ali škrateeljna, ko razkriva ljudem rudninske zaklade. Mešanje motivov je bolj ali manj opazno v drugih različicah, vendar se izločuje iz njih belokranjsko-štajerskozasavska skupina, ki je skoraj brez kakršne koli škratejske primesi in je v njih divji mož skoraj zgolj kot varuh rastlinstva in živalstva v naravi. Povedka iz Adlešič se snovno loči od martinjvrške s tem, da je divji mož v njih zgolj varuh rastlinskega življenja v naravi in pospeševalec poljedelstva, nikdar pa ne poseže v oblast gospodarja rudnega bogastva, gornega moža.⁴²⁰ V belokranjskih enačicah je motiv uporabljen celo že v začetku: divji mož v adleški enačici s poljedelskim znanjem ne odkupi svobode šele, ko ga ujamejo – kakor v martinjvrški z razkritjem železne

⁴¹⁵ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o »hudi mucii«, 54–55.

⁴¹⁶ Ivan Grafenauer, Popolnoma je izmalilil zgodbo o divjem možu in medvedu Lojze Zupanc 1952–1953: 125. (Prim. Lojze Zupanc, *Velikan Nenasit / Belokrajinske pripovedke*, Založba Murenček, knjigarna Jože Žužek, Ljubljana 1944.

⁴¹⁷ Ivan Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu. *Zgodovinski časopis* VI–VII. Ljubljana 1952–1953, 125–126 in op. 5.

⁴¹⁸ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, n. m., 128.

⁴¹⁹ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, n. m., 128.

⁴²⁰ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, n. m., 130.

rude – ampak v vseh treh enačicah že od vsega začetka iz svoje volje kmetom poma-ga, svetuje, kdaj naj orjejo, sejejo, žanjejo. Redoma pa to ni naloga divjega moža. To je pri nas redno naloga žalik žená – starost motiva potrjuje skrb za setev, saditev in rast najstarejših poljskih sadežev, boba in prosa – na Štajerskem in Kranjskem se je to preneslo na rojenice. Res tudi graubündski – po izvoru retoromanski – divji možiči ob kaki priložnosti svarijo ljudi pred pretečim nenadnim neurjem ali drugačno nesrečo, sicer pa so kljub dobrodušnosti z nasveti zelo skopi. V gorenjskih enačicah divji mož ne čuva le rastlinja in njega zdravilnih moči, ampak je tudi varuh divjačine v gorah in gozdovih, čred po planinah, priložnostni pomočnik lovcem in pastirjem, ima pa tudi nekaj potez gornega moža, gospodarja rudninskih bogastev.⁴²¹

Slovenske koroške štiri povedke se ujemajo s skupino o ujetem gornem možu / gorskem škratku / gospodarju rudnega bogastva v gorah. Najodličnejša je Šašljeva iz Slovenjega Plajberga.⁴²² Gornega moža nam predstavlja samo kot gospodarja rudnega bogastva, o skrivnem znanju rastlinskih moči in pospeševanju poljedelstva, gospo-darjenju nad divjačino in skrbi za živino na planinah ni drugega sledu, kakor da hodi pastirjem posnemati mleko. To velja tudi za vse tri drobnejše vzporednice. V nasprotju s temi, ki govorijo o pritlikavcu / pritlikavem gornem možičku / jamskem škratelju škuberlu, je slovenjeplajberska povedka gornega moža preobrazila po vzoru divjega moža / hostnika in povodnega moža v pravega velikana. Kakor kaže ljudska zmerljivka, so si ga ljudje predstavljali tako velikanskega, da se to kar nič ne ujema z možno-stjo, da bi ga povezali s srobotom in bi kakor povodni mož '*anò lepó déčvo wjew*' in za ženo vzel. Velikost o njem se v ljudskih predstavah o njem menja.⁴²³

Povzeti je mogoče, da se je povedka o opojnem in ujetem vilinskem bitju pripove-dovala prvotno kot o velikem divjem / gozdnem možu / hostniku / varuhu rastlinstva in živalstva, ne pa o pritlikavem varuhu rudninskih zakladov, gora.

Kaj pravijo na to drugojezične vzporednice in starejši viri, npr. bloške enačice?⁴²⁴ Zdi se, da koroškonemške povedke omenjenemu sklepanju nasprotujejo. Graberjevi zbirki nimata niti ene tipične povedke; ena sama govori o divjem možu kot varuhu živine in ljubitelju mleka, več jih je o gornem možičku, varuhu rudnega bogastva.⁴²⁵ Povedke iz Graubündena in njihovo pričevanje je toliko vrednejše, ker predstavljajo starejšo retoromansko kulturno plast, zahodno vejo stare alpske kulture, katere njena vzhodna veja je segla v temelje alpskoslovenskega kulturnega razvoja.⁴²⁶

Kadar govorijo graubündske povedke o ujetem ali z vinom opojnem vilinskem bitju, res ni, kakor v večini slovenskih enačic in v nemškokoroški iz Wachsenberga, divji mož velikan, ampak drobni, tri in pol čevlja visoki in krepki in silno urni divji možič. Ta je kakor slovenski kórenski divji mož gospodar divjačine in divjega rastli-nja, poznavalec njegovih skrivnih moči; živi se z mlekom divjih koza, jajci gozdnih in gorskih kur in z divjimi jagodami, dobro se razume tudi na sirarstvo in gozdno delo. Nikjer pa se ne govori, da bi bil gospodar rudnega bogastva v gorah, kvečjemu uslugo kdaj poplača z ogljem, ki se doma spremeni v zlato. Človeku se je pridružil baje šele

⁴²¹ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, n. m., 132–133.

⁴²² I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, n. m., 136.

⁴²³ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, n. m., 137.

⁴²⁴ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, n. m., 138.

⁴²⁵ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, n. m., 139.

⁴²⁶ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, n. m., 139.

v 16. stoletju, pa ne prihaja v človeška bivališča, kvečjemu v pastirski stan, najčešče pomaga pri pastirskem delu in nezaupno skriva svoje praktično znanje. Ljudem ni nadležen, nikoli ga zaradi tega ne odpravijo, kakor npr. divjega moža. Kadar ga ljudje opišejo, to storijo iz objestnosti, da bi mu izvabili katero od njegovih skrivnih znanj ali spretnosti.⁴²⁷

Divji mož Salvanel, gospodar velikih ovčjih čred po planinah, hodi ponoči skrivaj k pastirjem mleka pit. Eden vlije v vse mlečne posode vina in pijanega Salvanela zveže. Ko se prebujen ne more osvoboditi, vpraša pastirja, katera pijača ga je tako sladko uspavala. Pastir se mu zlaže, da od sadov trnovnega grma. 'Daj Bog,' pravi Salvanel, 'da bi raslo povsod, koder zemlja sega!' Ko bi bil pastir resnico povedal, bi vinska trta rasla tudi v takih višinah, v katerih raste samo še trnje. Pastir ga vpraša, čemu hodi mleko krast, ko ga ima sam na pretek. Salvanel mu razloži, da dela iz svojega mleka sir in maslo, ter mu pokaže, kako se tej reči streže. Hvaležni pastir ga izpusti, Salvanel pa: »Prezgodaj si me izpustil; ko bi me še ne bil, bi ti bil pokazal, kako se iz sirotke vosek dela.«⁴²⁸

Smisel in pomen alpskovlaške skupine iz Graubündena in Laškega Tirolskega [Južna Tirolska v Italiji] lepo dopolnjujejo štiri bovške enačice, ki jih je po zaslugi Šimena Gregorčiča in Abrama odkril odkril Matičetov v Logu pod Predelom (Mangr-tom). »Tam so ujeli Divjega moža. Naučil jih je siriti. Ko so ga izpustili, je dejal: 'Če bi me ne bili izpustili, bi vas bil naučil še kaj boljšega.' Lovili so ga, a zastonj.«⁴²⁹

Tem alpskoromanskim in bovškim in slovenskim enačicam se od daleč približuje še koroškonemška enačica iz Wachsenberga pri Feldkirchnu, četudi je tudi neurejena, v kateri divji mož skrbi samo, da dajejo krave obilo mleka, kmet sam pa iz njega dela presno maslo (tam okoli ni planin, da bi izdelovali sir). Potemtakem je ta povedčni tip razširjen po vsem ozemlju, na katerem so znane povedke o (upijanjenem in) ujetem divjem možu, a ne strnjeno, ampak po nekaj enačic v krajih, ki so daleč narazen. Taka razširjenost je značilna za relativno najstarejše narodopisne pojave⁴³⁰ Grafenauer se ni opredelil do cerkljanskih lavfarjev s pustnim šemljenjem, čeprav je šego »v alpskem okviru« »identificiral« »kot splošno alpsko 'igro o divjem možu'«⁴³¹

Kakor so vzhodnoalpske povedke o odkritju železnih in svinčenih rudnih ležišč odziv na novo oživljeno rudarstvo v visokem srednjem veku v naših krajih, ker je starorimsko rudarstvo po prihodu Slovenov v Karantanijo propadlo, tako se povedke o uvedbi sirarstva v Osrednjih in Vzhodnih Alpah nanašajo na podoben kulturnohistoričen dogodek. Povedke o divjem možu, učitelju sirarstva, so kulturnohistorično velikega pomena. Izdelava trdega sira iz presnega mleka ni bila staroindoevropska zadeva. Kelti, Germani in Slovani so poznali samo mehki sir iz kislega, 'zasirjenega' mleka: slovensko juha prvotno pomeni mehki sir. Grki so se od balkanskih staroselcev naučili delati trdi sir iz ovčjega in kozjega mleka. Kelti so se naučili sirarstva od Rimljanov ter sprejeli od njih tudi ime, podobno Germani. Slovani, ki trdega sira niso

⁴²⁷ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, n. m., 140.

⁴²⁸ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, n. m., 142.

⁴²⁹ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, n. m., 142.

⁴³⁰ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, n. m., 143.

⁴³¹ Ivan Grafenauer, Posvetovanje vzhodno- in osrednjealpskih narodopiscev v Ljubljani, *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje* pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani, I, oktober 1956, št. 1, 3.

dobili neposredno od Rimljanov, ampak posredno in ne samo od njih, so ohranili staro besedo – sir iz kislega mleka pa je postal po potrebi pač mehki sir. Na katero obdobje se nanašajo retoromanska (južnotirolska in slovensko-vzhodnoalpska) povedka nanaša, se ne da za trdno reči.⁴³²

O divjem možu sirarju se pojavljajo nove povedke. Tri izmed njih prek nekdanjega retoromanskega, zdaj ponemčenega ozemlja na Vorarlberškem in Severnem Tirolskem povezujejo graubündenske retoromanske enačice v Švici z enačico o Salvanelu na nekdanj retoromanskem, zdaj italijanski južni Tirolski.⁴³³

Še pomembnejša od teh vorarlberških-nemškotirolskih po izviru retoromanskih enačic je tipična, vendar svojevrstna enačica iz Lukke (Lucca) v popolnoma italijanski Toskani. Pomen te italijanske enačice – saj ni mogla pripotovati v Toskano iz Švice ali Tirolske – je, da zavrača možnost, da bi se v 5. in 6. stoletju v Alpe prispeli germanski rodovi' naučili sirarstva od staroselskih Retoromanov in ostaja le še druga možnost, da 'so se keltsko-rimski priseljenci naučili planinjenja in sirjenja pri Retijcih in Noričanih' oz. Latini-Rimljani pri staroselskih predindoevropskih rodovih.⁴³⁴

Med retijskimi in slovenskimi enačicami je zelo šibka teritorialna povezava po opojnem, pa ne ujetem divjem možu mlekarju in maslarju (ne sirarju) v enačici iz Wachensberga pri Feldkirchnu (v nemškem delu Koroške). Literatura, ki je ISN prejel leta 1956 od prof. Roberta Wildhaberja v Baslu, podoba divjega moža sirarja v marsičem dopolnjuje. Ostalo pa je skrivnost, kako se iz sirotke dela vosek, zlato.⁴³⁵

Razporeditev motivov kaže, da sta motiv opojitve in motiv ujetništva divjega moža v povedkah o divjem možu sirarju popolnoma različnega izvora.⁴³⁶

K tem povedkam o Divjem možu sirarju se je našlo še nekaj enačic iz Južne Tirolske, kjer se srečujejo vzhodni in zahodni motivi. In še nove variante!⁴³⁷ Nove enačice potrjujejo, da povezava Recije s Slovenijo s povedkami o Divjem možu sirarju poteka čez romansko-ladinski svet.⁴³⁸

Motiv opojitve in ujetništva je prišel v povedko o divjem možu sirarju iz mnogo bolj razširjenega pripovedčnega tipa o opojnem in ujetem ali vsaj zvezanem divjem možu (možiču), ki je verjetno tudi starejši. Enačice so znane iz alemanske in romanske Recije, precej jih je tudi iz Slovenije, iz Bele krajine, štajerskega Zasavja, Gorenjske in slovenskega dela Koroške in so po nemških koroških enačicah dobro povezane z retijskimi. Po srednjeveški nemški pesnitvi o Salomonu z epizodo o opojnem in ujetem zmaju ter s srbsko pravljico z motivom opojenih in ujetih slonov so povezani tudi z judovskim Talmudom (Salomon in Ašmedaj) in naprej s staroindijsko in starogrško-maloazijsko mitologijo. K tipu povedke o opojnem in ujetem divjem možu (možiču) ali demonu – ne sirarju – ki ga surovo primorajo, da si s kako razkrito skrivnostjo

⁴³² I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, 144.

⁴³³ Ivan Grafenauer, Dostavek k »slovenskim pripovedkam o ujetem divjem možu«, *Zgodovinski časopis* VIII, Ljubljana 1954, 132.

⁴³⁴ I. Grafenauer, Dostavek k »slovenskim pripovedkam o ujetem divjem možu«, 133.

⁴³⁵ Ivan Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – B. *Slovenski etnograf* XI, Ljubljana 1958, 51.

⁴³⁶ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – B, 56.

⁴³⁷ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – C, 152.

⁴³⁸ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – C, 153.

odkupi svobodo, spada očitno tudi motiv pridržane dragocene skrivnosti, pa je šele od tu prišla tudi povedka o divjem možu sirarju.⁴³⁹

Kakor izpričuje starogrški mit iz Male Azije, sega bajka o frigijskem kralju Midu in satiru Silenu, Dionizovem / Bakhovem vzgojitelju, v predgrške čase. Najkrajše jo označuje Ksenofon, ko v opisu Kirovega pohoda proti bratu kralju omeni kraj, kjer se je bajka godila: kralj Midas ga je z njegovim spremstvom deset dni tako sijano gostil, da mu je Silen dal na prosto katerokoli željo. Midas si je zaželel, da bi se vse, kar bi prijel, spremenilo v zlato. Da ne bi od lakote in žeje umrl, se je moral na Silenovo povelje skopati v reki Paktolu; v njej je od tedaj zlato.⁴⁴⁰ Ne le vrsta motivov v tej bajki – z vinom pomešana studenčnica, opojitev in ujetje bajčnega bitja, plačilo dvomljive vrednosti in opozorilo, da je tako – je enaka kakor v povedkah o divjem možu. Divjemu možu, romanskotirolskemu Salvanelu, ljubitelju vina in vinske trte se odlično prilega Satir kot bajčno bitje rastlinske in živalske rasti, prav posebno pa še Silen, Diónysov vzgojitelj in spremljevalec.⁴⁴¹

Vzhodne vzporednice: nekaj skupnih potez je v srbski pravljici Zlatorunski ovan, ki je kakor slovenska pravljica o Pastirju (prim. Valjavčevo pesem) v zvezi z arabsko pravljico o Aladinu in čudoviti svetilki (Tisoč in ena noč).⁴⁴² V talmudski apokrifni povedki o Salomonu in Ašmedaju, poglavarju hudih duhov sta pastirja in divjega moža (Mida in Silena) lahko zamenjala Salomon in knez hudih duhov v podobi zmaja.⁴⁴³ Ne glede na te in še ne popolnoma pojasnjene podrobnosti je treba priznati, da imajo povedke, ki so zapisane šele pred ne davnim časom – najstarejša naša povedka o divjem možu je iz leta 1840 – lahko za seboj že več ko 2000-letni razvoj, kajpada ne le pri enem samem narodu.⁴⁴⁴

5. *Skoz okno ustreljeni roparski vitez*. Erazem Predjamski je bil morilec, upornik in roparski vitez, ki se je s svojega nepremagljivega gradu na Notranjskem (Jama / Lueg) kar na svojo roko vojskoval, ropal po okolišu, plenil in požigal. Zato je cesar Friderik III. ukazal tržaškemu glavarju Ravbarju, naj ga ujame živega ali mrtvega. Ravbar je šel pred Jamski grad, ga oblegal in Erazma (1485) ustrelil. Tako zgodovina. Povedka pa o njem in njegovem gradu veliko več. Navedenemu zgodovinskemu jedru je pridelala veliko dogodkov, ki so Erazma pripeljali do tega, da je postal morilec, vojskovelec zoper cesarja in vso okolico. Cesarski poveljnik si pridobi Erazmovega služabnika, da mu ta z ruto pokaže kraj, z lučjo pa čas, ko ga more s strelom usmrtiti (Valvasor, IV. knj., 7. pogl.).⁴⁴⁵

Razen potez, kako Erazem postane upornik in razbojnik, je vse to enako v nekaterih povedkah iz alemanske Recije: iz Vorarlberga, Graubündna⁴⁴⁶ in Sanktgallenskega. Motivno se ločujejo samo po tem, da se nobeden od vitezov nasilnikov v njih ne upira deželnemu knezu ali deželni oblasti. Vsi pa delajo nasilje preprostemu ljudstvu, tudi

⁴³⁹ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – B, 57.

⁴⁴⁰ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, 144.

⁴⁴¹ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, 144–145.

⁴⁴² I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, 145.

⁴⁴³ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, 147.

⁴⁴⁴ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, 150.

⁴⁴⁵ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi, 62.

⁴⁴⁶ Nove variante iz Graubündna (Grafenauer 1959: 156–159). xx

kmečkim dekletom nevestam.⁴⁴⁷ Bistveno drugačen od retijsko-alemanskih povedk je družbeno-duhovni vtis povedke o Erazmu Predjamskem. Družbeno okolje povedke o poslednjem gospodu Predjamskem je čisto fevdalno. Ljudsko je v njej kvečjemu veselje, kako umni razbojnik zasmehuje gosposke in plačane hlapce zasovraženelega skopega in oderuškega cesarja, ki jih brez pomoči prepušča nasilnim turškim plenilcem.⁴⁴⁸

V štirih izmed petih retijsko-alemanskih enačic se kmečki ljudje uprejo viteškim nasilnikom in jih ugonobijo: Kmečka dekla da znamenje (rdeča nogavica, bela ruta) upornikom za dostop do surovega viteza.⁴⁴⁹

6. *Netek*. Da sta bili kuga in lakota v preteklosti in spominu zelo trdno povezani med seboj, izpričuje starokrščanski litanjski klic: Kuge, lakote in vojske – Reši nas, o Gospod! O vsaki zase se je že marsikaj pisalo, Grafenauer pa prva dva člena prošnje bistveno povezuje na podlagi primerjave folklornega gradiva v slovenščini in nemščini.⁴⁵⁰ Priča o zvezi Neteka s Kugo je vorarlberška povedka Der Fresser (Snedez), iz tridesetletne vojne, ko so Švedi prinesli v deželo poleg lakote tudi kugo.⁴⁵¹ V tej vorarlberški povedki je Snedež, v slovenski povedkah Netek, zamenjal poseobljeno Kugo / 'kužnega možiča' / 'kužne ženico' (Pestmandl, Pestweibl), Aškerčevo 'Ponočno potnico'.

Grafenauer, ki je bil dobro seznanjen z viri o Neteku (Josip Drobnič, Janez Trdina, Fran Kocbek, Fran Zbašnik, Ivan Koštial, Jakob Kelemina, Vinko Möderndorfer, Josip Mal, Milko Matičetov, Janez Logar, France Kotnik, Robanov Joža, Vlado Novak, Lojze Zupanc),⁴⁵² se je etimološko posvetil besedi: ne-tečnost, ne-tekniti, netek, nenasičnost⁴⁵³ in ne spregleda medicinskega⁴⁵⁴ niti vremenoslovnega vidika: Netek-nenasičnost, lakoto v letih 1814–1817 so povzročile zapovrstne slabe letine žitaric, ko zaradi neprestanega deževja žita niso mogla dozoreti.⁴⁵⁵

V štajerskih in koroških povedkah Netek ni nikakršen bolezenski demon ali demon elementarnih nesreč, ampak nekak duh varuh družbenega reda, predvsem gostoljubja.⁴⁵⁶

Grafenauer je nato zelo skrbno obdelal Trdinovo zgodbo, ki jo je dal v usta nezna-

⁴⁴⁷ I. Grafenauer, *Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi* – B, 62.

⁴⁴⁸ I. Grafenauer, *Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi* – B, 63.

⁴⁴⁹ I. Grafenauer, *Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi* – B, 63–65.

⁴⁵⁰ Ivan Grafenauer, *Neték* in »Ponočna potnica« v *Ljudski pripovedki. Razprave IV/4*. Ljubljana: Razred za filološke in literarne vede, Ljubljana 1958, 160.

⁴⁵¹ I. Grafenauer, *Neték* in »Ponočna potnica«, n. m., 159.

⁴⁵² I. Grafenauer, *Neték* in »Ponočna potnica«, n. m., 161.

⁴⁵³ I. Grafenauer, *Neték* in »Ponočna potnica«, n. m., 160–165.

⁴⁵⁴ I. Grafenauer, *Neték* in »Ponočna potnica«, n. m., 166–168.

⁴⁵⁵ »O tem pa, kaj je bil vzrok temu trajnemu deževju in kakšne posledice je imelo, se premalo ve. Trajno deževje tistih let so povzročili menda pogostni izbruhi ognjenikov na otoku Krakatau, ko so vetrovi ognjeniški prah raznašali po vsem obnebu naše Zemlje. Nasledek trajnega deževja je bilo pomanjkanje vitaminov v živalih in krmi. V letu 1817 so bili menda v vsej vegetaciji dobi samo trije sončni dnevi. Pa še kmetje vedo, da po dolgem deževju travnikov ne smejo kositi takoj, ko neha deževati, ker jih mora prej obsijati sonce, sicer krma ni dobra. ... med vzroki netečnosti omenil tudi pomanjkljivost zimske hrane ter pomanjkanje nekih encimov vitaminskega izvora.« (Grafenauer 1959: 154).

⁴⁵⁶ I. Grafenauer, *Neték* in »Ponočna potnica«, n. m., , 172, 175.

ni krčmarici.⁴⁵⁷ Tenkočutno vključi v analizo družbeni red: Netek vstopi v gostilno, ne v navadno kmečko hišo. »To je spremenilo kulturno ozadje pripovedke-bajke. Gostoljubje, v preprosti kulturi vsesplošna dolžnost do mirnega potnika iz drugega kraja, je moralo dobiti s tem bistveno drugačen značaj. [...] Krčmarji so bili – v dobi, v katero je postavljena vrsta povedk o Neteku – če ne bogati, vsaj imoviti ljudje. In dolžnost imovitih ljudi je, da so radodarni do ubogih. Izvrševanje te dolžnosti, sploh dobrotljivosti, pa ni, dejal bi, z zakoni urejena državljanska dolžnost, toliko bolj občeločloveška, moralna dolžnost. Zato toliko bolj dragocena. Tako je razumljivo, da dobiva ta prostovoljna dobrotljivost tudi kolektivni, družbeni pomen. Pomanjkanje dobrotljivosti se kaznuje na vsem kraju, vršenje se poplača vsemu kraju. [...] Trdinova verska bajka pa je to novo razmerje nekako povezala s staroveškim družbenim redom, v katerem je pripovedka nastala: krčmarica Neteku ne streže kot krčmarica s tujim kupljenim blagom, ampak zgolj z doma pridelanim. Tako v pripovedki ta dobra žena pravzaprav ni krčmarica, ampak kmečka gospodinja.«⁴⁵⁸

V nobeni slovenski povedki Netek ni prinašalec kuge. Že iz pomena slovenske besede Netek in nemške Der Fresser je sklepati, da so slovenske povedke o Neteku in lakoti starejše od nemške o Snedežu in kugi.⁴⁵⁹ V vorarlberški povedki je bilo plačilo za to, da je krčmarica brezplačno pogostila Snedeža s kosilom za 20 ljudi, da se je s tistim dnem kuga nehala širiti in v kratkem prenehala. Na nekdanjem retijsko-keltskem ozemlju, od koder izvira vorarlberška povedka o Snedežu in kugi je tudi povedka o samem Neteku, vendar ta ni božji hlapec ali poslanec, ki dobro plačuje in hudo kaznuje, ampak kot bogokletnež, ki ga zato zadene zaslužena kazen.⁴⁶⁰

Kužna človečka, žena z metlo in mož z lopato (*»Jaz bom metal z lopato dol, ti spodaj pometaj!*) sta naročila kosilo za trideset ljudi. Pa sta izginila. Vse sta sama pojedla, nič jima niso računali; povsod drugod je pustošila kuga, izumrle so cele družine, le v tej krčmi ni nihče zbolel. Od liechtensteinskega je prišlo dvoje pošasti; ena je nosila metlo, druga lopato. Ob reki je dejala ena drugi: *'Pojdi ti sem in lopati tu skozi, jaz pa pojedem tja in pometem tam skozi!'* To je bilo véliko umiranje. Če je koga (pošast) samo pogledala, se je ta opotekel in počrnel, kdor pa je kihnil, je dobil mrzlico in padel še isti dan mrtev na tla. S kihanjem se je (bolezen) pokazala in ljudje so vsi v strahu dejali: *'Bog pomagaj!'*⁴⁶¹ V dolini Inn so videli skupaj Smrtnika s koso čez ramo in smrt (die Tödin) z grabljami in metlo v rokah.⁴⁶² Kuga kot služabnica Smrtnikova je še groznejša kakor Smrtnik sam.⁴⁶³ Koroška enačica (dolina potoka Malte / (Maltetal): *»Nekoč je dejal Smrtnik Smrti: 'Jaz vzamem koso, ti grablje; jaz bom sékel, ti boš za menoj grabi-*

⁴⁵⁷ I. Grafenauer, Neték in »Ponočna potnica«, n. m., 175–177, 178.

⁴⁵⁸ I. Grafenauer, Neték in »Ponočna potnica«, n. m., 179.

⁴⁵⁹ I. Grafenauer, Neték in »Ponočna potnica«, n. m., 179.

⁴⁶⁰ Netek je tu zašel v povedke o objestnih planinskih sirarjih in pastirjih, ki eden drugega in celo Križanega (*»Pa še ti jej, ko že dolgo nisi ničesar pokusil!«*) obmetavajo s smetano in drugimi mlečnimi izdelki. Tedaj nastane v hlevu strašen ropot in rožljanje. Vsi hitijo v hlev reševat živino, toda tam je vse mirno. Ko se vrnejo, vidijo, kako neka pošast bogokletnika na strehi živega iz kože deva. Enako se godi planšarjem, ki kljub svarilom neprestano kolnejo (Grafenauer 1958č: 181).

⁴⁶¹ I. Grafenauer, Neték in »Ponočna potnica«, n. m., 184.

⁴⁶² I. Grafenauer, Neték in »Ponočna potnica«, 183.

⁴⁶³ V nemščini in grščini je smrt moškega spola. (Grafenauer 1958č: 185).

la. Tako sta šla Smrtnik in Smrt po Maltski gori navzgor. Ko sta prišla do poslednjega kmeta, je začel Smrtnik séči, po vsej Maltski gori navzdol, ona pa je pokošene redi z grabljami vlačila za njim nakup. Medtem je divjala po gori kuga, noben človek ni ostal živ, vse je Smrtnik posekel. Mož s koso je (= mož z lopato, Smrtnik, der Tod) v povedkah o kugi poosebitev smrti sploh.«⁴⁶⁴

Prinašalka kuge je ženska. Moški Smrtnik in ženska Smrt (Kuga) sta kot prinašalca kuge znana daleč in na široko med nemškimi Bavarci, Franki, Alemami. V romanščini, slovanščini in baltijskih jezikih sta obe, smrt in kuga, ženskega spola; zato je nujno tudi, da je bila poosebitev obeh, tj. kuge in smrti = smrti za kugo, pri njih ženska. To velja kljub močnemu nemškemu vplivu tudi za Retoromane v Churski Reciji severno od glavnega grebena Osrednjih Alp.⁴⁶⁵ Kot žensko v različnih podobah si jo predstavljajo balkanski narodi, Romuni, današnji Grki, Albanci, južni Slovani, Bolgari, Srbi, Hrvati, Rusi, Litvanci, Francozi, Litvanci, Švici. V švedskih povedkah je prišla kuga z juga v podobi majhnega lepega dečka, za njim pa kužna devica in pometla z metlo pred vrati.⁴⁶⁶ Romunsko podeželje pripravlja (ko grozi kuga) po vseh poteh jedila, da bi kugo, ki hodi okrog kot ženska, nasitili, in gostijo vse mimoidoče potnike. Na Hrvaškem postavljajo Kugi mleka na gnojišče; kjer jo z mlekom pogostijo, ne dela škode. Če jim človek ustreže, mu prizanesejo in obvarujejo njegove svojce. Potemtakem povedke o Neteku – tu v podobi žene Lakote – nekdaj niso bile znane le med vorarlberškimi in graubündenskimi Alemami – njihovimi predniki na tem ozemlju Retoromani – ampak tudi na vzhodu med balkanskimi in dakijskimi Romuni ter balkanskimi Slovani.⁴⁶⁷

Različice o ženi Kugi nakazujejo, kako se je mogel na poosebljeno Kugo prenesti iz povedk o Neteku-Lakoti motiv nenasitnosti. Netek-Lakota in Smrtnik-Kuga sta dozvetna za prijazen sprejem in postrežbo. Po sv. Avguštinu je kuga vlačuga, ki se klati po svetu in se dá za denar tudi podkupiti. Kakor po Avguštinovem poročilu tudi po balkanskih povedkah Kuga šviga iz kraja v kraj in potuje, kakor nanese: peš, z vozom, na konju, posebno rada se da nositi, čez vodo pa sama ne more, prenesti ali prepeljati jo mora človek.⁴⁶⁸

Z alemansko Recijo povezuje Slovenijo tudi Trdinova Verska bajka (št. 48). Jeseni 1879 jo je zvedel od odlične pripovedovalke na Gradišču pri Dolenjskih Toplicah in si jo na kratko zapisal. Po tem zapisu in po spominu jo je čez eno leto v slogu poročevalke obnovil in 11. februarja 1881 s sedmimi zadnjimi Verskimi bajkami (št. 44–50) poslal Ljubljanskemu zvonu: Neték je prišel v krčmo, naročil jedi za 12 oseb – in pojedel vse sam. Krčmarica mu ni računala nič in s tem odvrnila lakoto v deželi. »N/ič ne bi bilo teknilo, če bi bili tudi ljudje kaj jesti imeli. Ta Netek bil človek ali pošast, ne vem, ali tako sem nekolikokrat slišala.«⁴⁶⁹ Pri skopem Osojniku je nenasitnost očitno

⁴⁶⁴ I. Grafenauer, Neték in »Ponočna potnica«, n. m., 184–185.

⁴⁶⁵ I. Grafenauer, Neték in »Ponočna potnica«, n. m., 186.

⁴⁶⁶ I. Grafenauer, Neték in »Ponočna potnica«, n. m., 187.

⁴⁶⁷ I. Grafenauer, Neték in »Ponočna potnica«, n. m., 188.

⁴⁶⁸ Bolj podrobno: I. Grafenauer, Neték in »Ponočna potnica« v Ljudski pripovedki, n. m., 160–200.

⁴⁶⁹ I. Grafenauer, Zveza slovenskih pripovedk z retijskimi – B, 57, n. m., 58.

omiljena kazen za nespoštljivo ravnanje s hrano in za zasmehovanje višjega bitja, pač pa je tu življenjsko okolje že krščansko – pri predkrščanski pošasti usmiljenja ni.⁴⁷⁰

7. *Mrličiči v hudi zimi shranjeni v snegu.* Malone v vseh Vzhodnih Alpah od Chura do Murice, od Tolminskega do Bavarskih Alp so se ohranila sporočila, da so morali v hudih zimah, ko ni bilo mogoče priti do fare, shranjevati mrličiče v snegu, na podstrehi, kje na mrazu ali celo v dimu, dokler jih ni bilo mogoče odpeljati ali odnesti k pogrebu. Iz shranjevanja na podstrehi, kjer so v 'trugah' hranili tudi posušeno sadje, so nastale pripovedi, da so pri pogrebu truge zamenjali, sadje pokopali, mrličiča pa pustili doma; šele ko je gospodinja hotela pogrebem postreči s suhim sadjem, da so pomoto odkrili. – Če je v zgodbi podstreho zamenjala klet, je iz šaljive zgodbe nastala žaljivka, ker je motiv napačne krste tu zamenjalo nespoštljivo ravnanje z mrličičevim truplom: »*Ko je umru adn pr Temnikarji na Gradišči, so ga v klet nesli pa k zelnem škafrslonli. Pol je pa dekla pršla po zele pa mu je tresko v gobec vteknila, da je svejtu.*« Nekdo iz družbe je kar med Borlekovim pripovedovanjem dejal, da so pa (b) pri Jakeljnu imeli mrličiča v snegu pokopanega. Sporočila o shranjevanju mrličičev v snegu ali na podstrehi so se ohranila navadno v tistih krajih samih, kjer se je to zgodilo; zgodbe o zamenjavi krste pa se navadno pripovedujejo le bolj v oddaljenih krajih, ker se čuti v njih vsaj lahen posmeh.⁴⁷¹

Remšnik 600–800 m visoko na Pohorju pripoved o zamenjavi truge s suhim sadjem na podstrešju povezuje Slovenijo z alemansko Recijo. Grafenauer je poznal vsega tri enačice, z alemansko iz Vorarlberga pa še četrto. Ena je bila z nemškega obrežja Severnega morja (Nordsee); povsod drugod so znane enačice, v katerih najdejo mrličiča šele pozneje in so sitnosti večje. Stare enačice so se ohranile torej le na robu prvotne razširjenosti in to v krajih, kjer so se še njega dni srečevali z zimskimi nevšečnostmi.⁴⁷² Le v Sloveniji in v alemansko-bavarski Reciji so se ohranila najstarejša poročila o shranjevanju mrličičev v snegu.⁴⁷³ Iz Solčave so odnašali mrličiče pokopavat v Večno vas na Koroškem. Pozimi pa, »*dr je bou tolk tistega snega, z ga [sc. mrličiča] pač notr u trugo del pa notr zakopal v sneg, pol s pa čakal tak doug, da s mogli naprej ž njem. No, pol je mau skopnou, da s mogli naprej, s je pa nosil sam, taku da s dva dni nosil. S Solčave je delč.*« Sledi epizoda o nesreči, da je »*ta mrtva ta žiuga ubiua.*«⁴⁷⁴

Poročila o shranjevanju mrličičev v snegu pričajo o časih s prav nizko stanovanjsko in stavbno kulturo. Hiše niso imele podstrešja niti drugega varnega hladnega prostora v hiši, kamor bi mogli spraviti mrličiča do časa, ko bi bil pokop mogoč.⁴⁷⁵ Enako nizka bivalna raven se kaže v poročilih – memoratih – o mrličičih, ki so jih posušili v dimu, da

⁴⁷⁰ I. Grafenauer, Zveza slovenskih pripovedk z retijskimi – B, 57, n. m., 61.

⁴⁷¹ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – A, n. m., 107. Objave o tej temi prim. še: Ivan Grafenauer, Die Volkserzählung vom falschen Sarg, Fabula 1, 32–46; Fabula 2, 265–289 in na zborovanju Alpes Orientales (I. Grafenauer, Ljudska povestica o napačni krsti, *Alpes Orientales* I, Ljubljana 1959, 13–32) na kratko v slovenščini, na široko v nemščini in temeljitem povzetku v italijanščini, da bi vzhodnoalpska srenja bila z motiviko dodobra seznanjena.

⁴⁷² I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – A, n. m., 107.

⁴⁷³ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – A, n. m., 107.

⁴⁷⁴ I. Grafenauer, Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi – C, n. m., 149.

⁴⁷⁵ Če že: Ali niso bile nekdanj tudi stanovanjska poslopja zelo mrzla. Vsekakor pa je bilo za njihove prebivalce bolj varno (higienično!), da so mrličiče položili v (zmrznjen?) sneg.

so jih potem spomladi prepeljali ali pretovorili na oddaljeno pokopališče. Hiše so bile očitno dimnice⁴⁷⁶ brez podstrešja. Take enačice poznamo iz Bohinja s pogrebom pri sv. Danielu v Volčah na Tolminskem, iz Osojan v Reziji s pokopavanjem baje vAhtnu-Attimis vzhodno od Čente itn.⁴⁷⁷ Nekako podobno so v izjemnih okoliščinah shranjevali mrlične v Makedoniji.⁴⁷⁸

VI. OSEBNOSTI

Z znanstvenega vidika je Ivana Grafenauerja bolj zanimal problem kakor človek. Izjema, ki potrjuje pravilo, je Anton M. Slomšek, saj je pisanje o Matiji Murku bolj ali manj zadeva pietete.

1. *Anton Martin Slomšek*. Ivan Grafenauer je bil po poklicu srednješolski profesor, zato tudi pedagog v času, ko je bilo to še mogoče. S tega vidika je razumljivo, da njegov prispevek k podobi Slomškovega pedagoškega erosa ni bil zgolj vpljudnostno dejanje.⁴⁷⁹

Oboje, naklonjenost velikemu narodnemu buditelju škofu Antonu M. Slomšku in strokovna motivacija pa sta se srečali v rokopisa »narodne pesmi *Juri s pušo*«. ⁴⁸⁰ Natančnemu opisu podlage (svetlozelen papir, formata 10,4x 17cm, enkrat preganjen) in rokopisa (na treh straneh, na 4. strani pa še enkrat isti naslov z označitvijo pesmi *Jur s' pušho, / pesem izmed nar /starjih na Krajnjskim*, sledi vprašanje, kdaj je Slomšek pesem zapisal. Grafenauer domneva, da jo je Slomšek zapisal v času, ko je bil spiritual v celovškem bogoslovju (1829–1838) in ga je k temu spodbudilo druženje s Prešernom, ko je ta delal v Celovcu usodni odvetniški izpit. Slomškov rokopis ni zapis po petju ali narekovanju, ampak prepis tujega zapisa. Slovnicične oblike v njih niso v skladu s knjižnim jezikom in jih Slomšek v svojih spisih ne uporablja; zato jih v rokopisu popravlja, toda ne vedno na vseh mestih.⁴⁸¹ Slomšek je prepisoval z veliko naglico, kar izpričuje vedno bolj neurejena pisava in precej pisnih pomot, ki jih je le nekaj sproti popravil. Od tod Graenauer sklepa, da je Slomšek utegnil pesem zapisati med bivanjem v Ljubljani dne 5. in 6. septembra 1934. Pesem je namreč kranjska.⁴⁸²

Objavljena je v Korytkovi zbirki (*Slovenske pesmi kranjskiga naroda* I, 64) in po Grafenauerjevi filološki analizi sta si besedili v sorodu, »ker podajata isto inačico ljudske pesmi in celo isti zapisek, ampak tudi po delni umetni redakciji rékel in po pravopisnih oblikah. Pravopisne oblike, ki niso Slomškove, pa so skupne rokopisu in tisku«.

⁴⁷⁶ Op. ms: v dimničnih hišah ni dimnika. S. Rutar (Zgodovina Tolminskega, 1882, 34) je nedvoumen: »Ljudi so nosili celo iz Bohinja (?) v Volče pokopavat, in ako je kdo pozimi umrl, obesili so ga v dimnik in posušili ter potem šele spomladi pokopali.

⁴⁷⁷ I. Grafenauer, *Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi* – C, n. m., 150.

⁴⁷⁸ I. Grafenauer, *Zveza slovenskih ljudskih pripovedk z retijskimi* – C, n. m., 159.

⁴⁷⁹ Ivan Grafenauer, Arhivni doneski k podobi Slomška pedagoga / Urkundliche Beiträge zum Bild Slomšeks als Pädagogen. *Razprave* II. Ljubljana: Razred za filološke in literarne vede, SAZU, Ljubljana 1956, 150–231.

⁴⁸⁰ Ivan Grafenauer, Slomškov rokopis narodne pesmi »Juri s pušo«. *Slovenski etnograf* IX, Ljubljana 1956, 197–202.

⁴⁸¹ I. Grafenauer, Slomškov rokopis narodne pesmi »Juri s pušo«, 197–201.

⁴⁸² I. Grafenauer, Slomškov rokopis narodne pesmi »Juri s pušo«, 197–200.

Slomšek jo je potemtakem prepisal po predlogi s kranjskimi narečnimi oblikami, saj ni verjetno, da bi bil Korytko, Kastelic ali kdor že bodi iskal zapis kranjske narodne pesmi v Celovec. Torej izhajata Slomškov rokopis in tiskana pesem v Korytkovi zbirki ne/posredno od istega kranjskega neznanega zapisovalca. Toda Slomškov zapis, ki se mu še poznajo kranjske narečne oblike, je izvorniku precej bližji kakor objavljena v Slovenskih pesmih kranjskega naroda. Slomškov prepis pesmi je starejši od tiskane in tudi zvestejši prvotnemu zapisu.⁴⁸³

2. *Matija Murko*. Ivan Grafenauer je kar nekaj člankov posvetil filološkemu predniku. Vsakič ga je osvetlil z druge strani. Na njegovo »narodopisno oblikovanje je vplival njegov študij v Peterburgu in Moskvi (1887–89), prevzela ga je narodopisna razstava čehoslovenska v Pragi (1895). »Obširno poročilo o tej razstavi (Letopis MS 1896, 75–137) podaja Slovincem kar nekaj uvod v narodopisje, in celoten načrt za organizacijo slovenskega narodopisnega dela, nabiralnega in znanstvenega:

Hkrati z izdajanjem Slovenskih narodnih pesmi naj se pripravi izdaja slov. narodnih pripovedek, pravljic, pregovorov, ugank – pri Slovenski matici naj se zbero čim popolneje zapisi ali vsaj izpiski z vsemi potrebnimi podatki, zbere naj se gradivo o šegah in navadah, vražah in uverah, neznane ljudske besede, in rekla, ob pričah o duševni kulturi obrača pozornost tudi na gradivo iz vseh panog materialne kulture od noš do hiš in naselij. V Ljubljani, kjer naj se vse to zbere in hrani, naj Slovenska matica skrbi tudi za izdajanje znanstvenih del iz vseh področij narodopisne znanosti; V ta namen je treba ustanoviti tudi znanstveno društvo in narodopisno strokovno glasilo.

Ta povzetek Murkovega dela je bil pravzaprav izhodišče za načrtovanje dela v ustanovljajočem ali že ustanovljenem Inštitutu za slovensko narodopisje.⁴⁸⁴

Grafenauer je nato orisal Murkove dosežke na področju slovenskega in tedanjega jugoslovenskega narodopisja in konča: »Te pobude niso ostale brez uspešne. Ob slavištičnih stolicah v Gradcu, pa tudi drugod, so se začeli oblikovati počasi novi narodopisni strokovni delavci, čeprav so bile razmere na Slovenskem za to malo ugodne. Na vsem Slovenskem v stari Avstriji ni bilo niti enega etnografskega muzeja, za oskrbovanje etnografskih oddelkov v deželnih muzejih (v Ljubljani en razstavni prostor) niti enega mesta za narodopisnega strokovnjaka. Brezkrušnemu študiju in delu pa so se posvečali v prostem času ljubitelji najrazličnejših poklicev.« Nadaljevanja ni.

Z razpravo »Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih« (Kovačičev zbornik, ČZN 1937, 300–307) da je hotel uresničiti »v malem za slovensko narodno pesem to, kar je storil svoj čas V. Jagić za srbsko-hrvatsko«. Grafenauerju je ljubo to omeniti, saj je bil Jagićev študent in učenec. Prav tako mu je v posebno zadoščenje, da se mu je Murko pridružil v kulturnozgodovinskemu in primerjalnemu raziskovanju »slovenske narodne poezije« in da to omenja v svojem kapitalnem delu na koncu XVI. poglavja velikega dela *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike I*, 455.⁴⁸⁵ Grafenauer se

⁴⁸³ I. Grafenauer, Slomškov rokopis narodne pesmi »Juri s pušo«, 200.

⁴⁸⁴ Ni namreč znano, kdaj je to pisanje nastaja(ja)lo. Ker ni dokončano in se na sredi neha.

⁴⁸⁵ Ivan Grafenauer, Matiji Murku (1861–1952) v spomin, *Slovenski etnograf* 5, Ljubljana 1952, 197–207.

klanja Murku še v Letopisu SAZU za leto 1952–1953⁴⁸⁶ in končno v *Razpravah SAZU II* še bolj podrobno.⁴⁸⁷ Vendar to še ni vse.

Grafenauer je odgovoril na Murkov odziv tudi strokovno: ob Murkovi ugotovitvi, da bosenski guslar »poje isto pesem po nekolikih minutah drugače«, se je vprašal, ali je zapisan takšen primer tudi pri Slovencih in svetoval tak poskus. Murkovega nasveta menda nihče ni preizkusil. Ohranila pa sta se dva kolikor toliko ustrezna primera. Grafenauer primerja zapisa Jezus in svet noseča riba (SNP, št. 492–493) iz iste Murovčeve matere, zapisana po sinu Ivanu Murovcu in po Janezu Kokošarju. Drugi je očitno zapisan po petju, v njem so označene kitice, in to je pravilno; tudi začetek je pri njem smiseln. Murovec pa je zapisal besedilo le po spominu in ta ga je prevaril. Zadrege so enakšne, kakršne je opazil Štrekelj pri pevki, ko mu je pesem narekovala. Pevka Murovčeva mati za pomote sinovega zapisa ni odgovorna.⁴⁸⁸

Drug tak primer sta enačici pesmi o Spokorjenem grešniku, iz istega kraja, od Sv. Ane v Slovenskih goricah. Grafenauer primerja Šlebingerjev zapis (SNP I, št. 490) in zapis Gabriela Majcna po petju Julijane Lovrenčič 20. junija 1909 (GNI, št. 5620), upošteva pa se lahko še Vrazov zapis iz ljutomerske okolice (SNP I, št. 489). »Premembe besedila so vse take, da ustrezajo ustaljenemu besedilu z malenkostnimi variacijami. Nobenega sledu ni o pevski tehniki ustnotradicionalnega sloga guslarjev-pevcev pesnikov«. ⁴⁸⁹

K diferenciaciji med slovensko »narodno / ljudsko / folklorno pesmijo in južnoslovansko epiko na primeru bosansko-hercegovskih guslarjev se Grafenauer vrne še ob oceni knjige A. B. Lorda o njih. Parry in Lord sta šla po Murkovih stopinjah in dodatno ugotovila, da ob vseh spremembah bistvo pesmi ni dotaknjeno. »To bistvo je pevcu zgodba, ki se ne sme spremeniti, ker bi se to po njegovem prepričanju reklo pripovedovati neresnično zgodbo ali ponarejati samo zgodovino.« Ta globoko zakoreninjena zvestoba pa se ne nanaša na besedilo, ki nikoli ni utrjeno; to seveda velja za daljše pesmi, pri krajših je oblika bolj stalna. ⁴⁹⁰

Grafenauer se je skliceval na ugotovitve Parryja in Lorda, ki sta po Murkovem znamenitem delu o južnoslovanski epiki nadaljevala njeno raziskovanje in ugotovila, da njen 'tako visoko formulski slog ne more biti samo tradicionalen, ampak mora biti hkrati tudi usten'. Ta slog se je moral razviti v mnogih rodovih pripovednih pevcev, ki

⁴⁸⁶ Ivan Grafenauer, Matija Murko, *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti*. Peta knjiga. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 168–177.

⁴⁸⁷ Ivan Grafenauer, Matije Murka znanstvena pot / Des Mathias Murko wissenschaftlicher Weg. *Razprave II*. Ljubljana: Razred za filološke in literarne vede, 8–30. Predstavi ga po razdelkih: Glavni življenjepisni podatki, Kurikulum, Dom in rod, Gimnazijec, Univerzitetni učitelj, Pot do habilitacije (narodopisje), Privatni docent na Dunaju, Graška leta, Murko v Lipskem [= Leipzig], Murko v Pragi, Znanstvena žurnalistika, seznam častnih nazivov po akademijah in učenih družbah.

⁴⁸⁸ Ivan Grafenauer, Abgerissene Zusammenhänge slowenischer erzählender Lieder mit dem europäischen Norden, *Internationaler Kongress der Volkserzählungsforscher in Kiel und Kopenhagen* (Vorträge und Referate). Berlin 1961, Walter der Gruyter & Co., 98–104.

⁴⁸⁹ Ivan Grafenauer, Nekaj o spreminjanju besedila v slovenskih pripovednih pesmih. *Slovenski etnograf* 14, 186–187.

⁴⁹⁰ Ivan Grafenauer, Albert B(ates) Lord, The Singer of Tales, *Slovenski etnograf* 14, Ljubljana 1961, 222–226.

niso znali pisati in so metrične vrste gradili s pomočjo formul in formulskih izrazov.⁴⁹¹ Formula je po Parryjevi opredelitvi 'skupina besed, ki se redno uporablja ob istih metričnih pogojih za izraz določene bistvene misli, ideje.'⁴⁹² Premisliti bi bilo treba, ali ji ni po vsebinski plati soroden »motivni obrazec« pri Ivanu Grafenauerju.

3. *Jakob Kelemina*. Grafenauer se je spoštljivo poslovil tudi od Jakoba Kelemina.⁴⁹³

VII. SINTEZE

Podrobni razčlenitvi Grafenauerjevih sintez se tukajšnja razprava zaenkrat odpoveduje.

1. *Narodopisje Slovencev* je še danes neprekosljivo delo o življenjskem stilu Slovencev v času prevladovanja agrarne kulture. Ivan Grafenauer in Boris Orel sta uredila njegov II. del (1952⁴⁹⁴). Po sodbi literarne zgodovine je v njem »Grafenauerjev delež največji; njegova razprava Narodno pesništvo je bila tako po obsegu kot izvedbi osrednja.«⁴⁹⁵ Delo bo podrobno vključeno v raziskavo o žanrskem sistemu slovenske slovstvene folklore.

2. Razprava *Koroška Slovensko slovstvo na Koroškem, živ člen vseslovenskega slovstva* (1945) je tudi vzorec, kako je Grafenauerju v starih letih dozorel koncept slovstvene zgodovine z združitvijo literature in slovstvene folklore ob neprestanem upoštevanju jezikovnega razvoja. Ta vzorec je uporabil v *Kratki zgodovini starejšega slovenskega slovstva*.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ I. Grafenauer, Albert B(ates) Lord, *The Singer of Tales*, 222–223: »In ob pesmih se kaže, da je v prav dobesednem pomenu predvajanje posebna pesem: vsako petje pesmi je edinstveno, ki se ne ponovi več, vsako nosi značilnosti svojega poeta-pevca. Ta se je mogel naučiti pesmi in tehnike grajenja pesmi od drugih pevcev, toda, bodi dobra ali slaba, zapéta pesem je pevčeva last. Poslušalci jo poznajo kot njegovo. Pevce pripovednih pesmi je tako hkrati nosilec nosilec izročila in individualni pesnik. Njegov način sestavljanja pesmi se loči od dela pesnika pisatelja po tem, da si ustni pesnik ne prizadeva, da bi bil izviren; naglica sestavljanja hkrati s petjem ga sili, da uporablja izročene oblike in snovi in v tem je zelo svoboden in prožen. Njegova umetnost ne obstoji v učenju in s ponavljanjem že oblikovanih pesmi, ampak v sposobnosti, da ob petju stare vzorce naglo nanovo oblikuje: on je tradicionalno-ustvarjalni umetnik. Ta slog ima tudi osebne poteze in mogoče je razločiti pesem enega pevca od pesmi drugega, čeprav imaš pred seboj samo zapis besedila brez spremljave instrumentalnega in pevskega glasu. Da zagotovi pravo razumevanje tega procesa A. B. Lord ponovno in odločno poudarja, da izraz 'ustna poezija' ne pomeni poezijo, ki bi se za ustno predvajanje napisala; odločilno ni zgolj ustno predvajanje, ampak sestavljanje pesmi hkrati z ustnim predvajanjem in petjem. Lord pa opozarja na drugačen izvor in drugačno predvajanje obrednih besedil.

⁴⁹² I. Grafenauer, Albert B(ates) Lord, *The Singer of Tales*, 224, 225.

⁴⁹³ Ivan Grafenauer, Jakob Kelemina. *Slovenski etnograf* X, Ljubljana 1957, 199–200.

⁴⁹⁴ Zakaj je izšlo šele leta 1952, prim.: »Narodopisje Slovencev II [...] naj bi bilo izšlo 1944, pa se je usedel nanje s korekturami vred nacistični prosvetni komisar (ali kaj je že bil) dr. Koschier in so vse to izkopal iz njegovega urada šele po razsulu nacizma; posebni odtisk je nato izšel 1945 (G III), z vso knjigo 1952. (Grafenauer 1952: 237–238).

⁴⁹⁵ J. Pogačnik, Ivan Grafenauer in literarna zgodovina, *Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi*, 23.

⁴⁹⁶ B. Grafenauer, Življenje in delo, *Ivan Grafenauer, Kratka zgodovina starejšega slovenskega*

Družbeni kontekst po pravkar končani II. svetovni vojni je zahteval, da je resno obračunal z nemškimi nacionalističnimi, če ne kar nacističnimi tendencami na Koroškem in t. i. vindišarsko teorijo, ki je tedaj begala slovenske prebivalce.⁴⁹⁷

Posebno kritičen je bil do znanstvenikov, ki služijo tem težnjam celo s potvarjanja citatov, zavednega zamolčavanja nasprotnih dejstev ali se dela lotevajo s premalo znanja. Imenuje jih »provincialne koroške znanstvenike propagandiste, ki jih »odlikuje še neverjetno neznanje v področjih, o katerih razpravljajo, ko sodijo o nekulturnosti in duhovnem uboštvu koroških in drugih Slovencev«. ⁴⁹⁸ Kritičen do potvarjanja nemških znanstvenikov o slovenščini in slovenski kulturi. Wutte koroškimi Slovencem odreka sleherno kulturno in književno delavnost in vpliv. »Bolj kakor kritika bo pokazala neresničnost nacističnih propagandističnih trditev pozitivna obrazložitev deleža, ki ga je koroški del Slovenije – Karantanija se je še v 12. stol. imenovala del Slovenije – prispevala k razvoju in razcvetu občeslovenskega književnega jezika in občeslovenske književnosti in kulture«. ⁴⁹⁹

3. Med drugo svetovno vojno je Grafenauerju dozorela misel na sintetično obdelavo slovenskega slovstva. Nakazal jo je v razpravi Irsko-anglosaška misijonska metoda in slovensko pisemsko in ustno slovstvo (1944). Kako je nastajala *Kratka zgodovina slovenskega slovstva*, je temeljito opisal Bogo Grafenauer v njeni spremni besedi. Avtor se je pisanja lotil že proti koncu leta 1948 in z eno glavnih slovenskih založb je bila sklenjena založniška pogodba za izdajo knjige. Vendar se je zataknilo in dva izvoda rokopisa (tipkopisa) sta se neznanokam izgubila. Okrog leta 1955 je avtor svoj rokopis (tretji tipkopisni izvod) še nekaj malega popravil, vendar izida dela ni več dočkal.⁵⁰⁰ Izšla je posthumno (1973). »Zvečine gre za povsem novo knjigo, ki je prvič v celotno zgodovino slovenskega slovstva vključila tudi ljudsko slovstvo« in »je najobsežnejša sinteza Grafenauerjevega proučevanja našega srednjeveškega pismenstva in ljudskega slovstva.«⁵⁰¹ Literarna zgodovina jo pozdravlja, toda obžaluje njeno zamudo: »*Ko bi bila omenjena knjiga lahko izšla med obema vojnama, bi bila utegnila s svojo načelno usmeritvijo nadvse pozitivno vplivati na slovensko literarnozgodovinsko pisanje. Objavljena pa je bila v času, ki ni bilo naklonjeno srednjemu veku, in v trenutku, ko so bile tudi na Slovenskem definitivno zamenjane delovne metode. Njen pomen je ostal ozko strokoven.*«⁵⁰²

Ivan Grafenauer si zamišlja zgodovino slovenskega slovstva

1. »kot del zgodovine umetnosti pri posameznem narodu«;
2. »zraslo iz kulturnih in družbenih razmer naroda in časa«;
3. »in osebnosti njihovih ustvarjalcev«

slovstva, 276.

⁴⁹⁷ I. Grafenauer, *Literarnozgodovinski spisi*, 441.

⁴⁹⁸ I. Grafenauer, *Literarnozgodovinski spisi*, 448.

⁴⁹⁹ I. Grafenauer, *Literarnozgodovinski spisi*, 447, 448.

⁵⁰⁰ Besedilo pričujoče knjige je le v majhnem delu zavezano Grafenauerjevi 'Kratki zgodovini slovenskega slovstva', ki je v prvi izdaji izšla za širšo javnost v letih 1917 in 1919, v drugi, le nekoliko popravljene in za šolo potrjene izdaji pa leta 1920.

⁵⁰¹ Besedilo na zavihku knjige: Ivan Grafenauer, *Zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, Celje 1973.

⁵⁰² J. Pogačnik, Ivan Grafenauer in literarna zgodovina, *Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi*, 23–24.

4. »si prizadeva v vzročno razvojnem zaporedju prikazati napredovanje in nazadovanje tega, kar je lepotno in duhovno dragocenega v slovstvenem snovanju narodnega občestva.«

5. »Zgodovina slovstva je tudi pomemben del kulturne zgodovine, ker nam odpirajo slovstvena dela nazoren pogled v narodni duhovni in družbeni razvoj. Kot del kulturne zgodovine se mora zato slovstvena zgodovina ozirati tudi na strokovna in znanstvena dela, ki so značilna za narodno in časovno kulturo, življenje in družbene razmere. To velja zlasti za starejša razdobja slovenskega razvoja, ko je vsako delo pomembno za zgodovino naroda in njegovega duhovno-družbenega življenja.«⁵⁰³

Posebnost Grafenauerjevega koncepta je, da želi »uvrstiti v slovstveni razvoj tudi lepotno in vsebinsko pomembne umetnine narodnega ustnega slovstva (kolikor jih je nadrobno znanstveno raziskovanje že moglo uvrstiti v zgodovinski tok).« Zakaj? Predvsem zato, ker je »ustno slovstvo (seveda ne vse) mnogo mnogo starejše od pismenega«. Po »vzniku pismenskega slovstva sta živela ustno ljudsko pesništvo in pesništvo izobraženih krogov v živih medsebojnih stikih« in rodovitnem oplojevanju in izmenjavi že od Brižinskih spomenikov naprej.⁵⁰⁴

Ponuja se enkratna priložnost za primerjavo slovenskega in ruskega medievalista, Ivana Grafenauerja s slovenske strani in D. S. Lihačova (1972). z ruske strani s prav specifičnega vidika. Kako gledata na razmerje med slovstveno folkloro in literaturo v srednjem veku. Zapleteno vprašanje o vzajemnosti žanrskega sistema stare ruske literature in sistema folklornih žanrov je večinoma pogojeno s potrebami cerkvene in posvetne prakse.⁵⁰⁵ Medtem ko je bil sistem folklornih žanrov celovit in dovršen, sposoben, da kar popolno zadovolji potrebe množice nepismenih, sistem književnih žanrov ni bil popoln. Dopolnjeval se je s folklornimi žanri.⁵⁰⁶ Vsekakor primerjava obeh del ostaja vabljava naloga za prihodnost.

SKLEP

Kot mlad srednješolski profesor se je Ivan Grafenauer lotil interdisciplinarne filološke etnološke / folkloristične teme o *Duhovni brambi in Kolomonovem žegnu*. Oba sta polna vraž.

Prikrajanemu za akademsko kariero je bilo Grafenauerju gotovo v uteho, da je leta 1940 postal akademik, dopisni član (S)AZU, kar mu je zanesljivo pripomoglo, da je leta 1952 postal prvi predstojnik Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU v Ljubljani.

Na prvem mednarodnem kongresu raziskovalcev ljudskega pripovedništva (IS-FNR) v Kielu in Kopenhagnu 1959 je orisal stičišča slovenskih pripovednih pesmi z evropskim severom, z Irsko, Anglijo in Skandinavijo.

Slovenska literarna zgodovina daje Ivanu Grafenauerju priznanje, da je »prvi slovenski resnični medievalist«. Raziskovanje slovenske literature ga je vodilo globoko v srednji vek, ko pa se je predal raziskovanju slovenske slovstvene folklore, zanj kot

⁵⁰³ I. Grafenauer, *Zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, 13.

⁵⁰⁴ I. Grafenauer, *Zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, 13, 14, 15.

⁵⁰⁵ Demetrij. S. Lihačov, *Poetika stare ruske književnosti*, Beograd: Književna misao, 1972, 75.

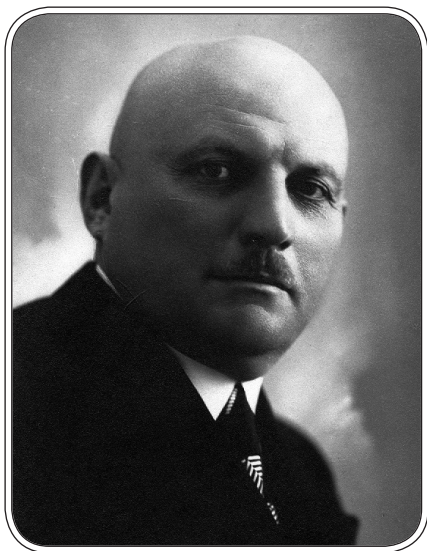
⁵⁰⁶ D. S. Lihačov, *Poetika stare ruske književnosti*, 75.

da časovnih in prostorskih omejitev ni več: saj je s posameznimi motivi osvajal tako rekoč cel svet. Metodo, ki jo je uporabil pri razpravi o karolinški katehezi in brižinskih spomenikih (1936), je sklenil prenesti na folkloristično področje, še toliko bolj, ko se mu je za nekaj dvočlenskih in enočlenskih zagovorov posrečilo najti srednjeveške nemške vzporednice in z njihovo podporo datirati nastanek »teh v slovenščini pozno zapisanih besedil med 10. in 13. stoletjem«. Popolnoma ga je prevzela t. i. »kulturno-zgodovinsko-literarnoprimerjalna metoda«, t. j. kombinacija filološke Jagičeve šole, etnološke dunajske šole in tako imenovana »*kulturnohistorična smer v etnologiji preprostih kultur*. Njej je izdelal metodo zgodovinar-etnolog Gräbner, P. W. Schmidt pa jo je izpopolnil.« Prvič »novo pot« predstavlja v programsko naslovljenih *Prakulturnih bajkah pri Slovencih* s pomenljivim mednaslovom: *Etnološke osnove raziskovanja*. Upravičeno poudarja, da etničnih skupin na prvotni stopnji razvoja ni dostojno prezirati, češ da so »'nekulturni' divjaki, 'naravni', 'nezgodovinski'«. Sicer sklicujoč se na teorijo »kulturnih krogov« (prim. Kaj Birket Smith), v katerih da so strnjene sestavine snovne, družbene in duhovne kulture, se ob spoznanju o njeni omejenosti opira na arheološko t. i. »kulturohistorično metodo«. Njegove razprave se prav na to metodo najpogosteje sklicujejo in odtlej se v njegovem pisanju pogosto pojavljata besedi z značilno predpono pra: *pra*-kultura, *pra*-obrazec. Resnici na ljubo so Grafenauerjeve razprave o »slovenskih prakulturnih bajkah« s poudarjanjem megalomanskih razsežnosti njihovih prednic danes težko sprejemljive.

Raziskave Ivana Grafenauerja razgrinjajo predvsem okoliščine, ki so v davni preteklosti dajale snov za nastanek posameznih motivov in jih je sprejela tudi slovenska slovstvena folklor, medtem ko veliko manj govorijo o besedilih samih

Kot vsem slovenskim koroškimi znanstvenikom tudi Grafenauerju ni ušla grenka naloga skrbno slediti pisanju nemških koroških kolegov in zavračati njihove interpretacije, kadar so bile v škodo slovenstvu in še toliko bolj, če se niso skladale z dejstvi kot takimi. Takoj po II. svetovni vojni je bilo to zelo aktualno: »Nemški znanstveniki so na poprišču zgodovinskih ved že zdavna vajeni, da vse, kar imajo Slovani skupnega z Nemci in ni povsem razvidno občeindoevropsko blago, razglašajo za nemško kulturno lastnino, ozemlje pa, na katerem se taki pojavi nahajajo, za nemška kulturna tla. Kar manija pa je to postalo nacionalističnim znanstvenikom propagandistom od prve svetovne vojne dalje, kadar govore o Slovencih, zlasti obmejnih, posebno pa o Slovencih na Koroškem. Te 'znanstvene' izsledke so hitlerjevski nasilniki v drugi svetovni vojni prevajali tudi v dejanja: Slovence na ozemlju, ki so ga ugrabili, so razglasili za Nemce, ki so šele pod vplivom novejšega panslavizma začeli slovensko govoriti, Slovence, ki s tem niso soglašali, pa so, kolikor so le mogli, trebili.«

Ivan Grafenauer je bil predvsem raziskovalec geneze snovi, ki je sčasoma postala del slovenske slovstvene folklore, in preučevalec okoliščin, ki so pripeljale do tega. Pri tem mu je s pridom rabila Štrekljeva zbirka Slovenskih narodnih pesmi, čemur ni oporekati, medtem ko pri folklornih pripovedih ni imel sreče, da bi lahko jemal v roke zanesljivo terensko gradivo. Janez Trdina je bil pač dober pisatelj! Odličien! Tako dober, da je speljal na led tudi tako resnega znanstvenika, za kakršnega se je imel Ivan Grafenauer. Ali ta pri t. i. Šišenski bajki in Mengeški bajki ni pomislil na morebitne »zglede« starih rokopisov na Otoku in v bližini češki Zelenodvorski rokopis?

FRANCE KOTNIK (1882–1955)

– PRVI RAZISKOVALEC
LITERARJENJA PRI
SLOVENCIH

UVOD

Po odhodu Matije Murka v Prago je bil njegov učenec France Kotnik »dolga leta najbolj razgledani etnograf, ki je v širši javnosti namenjenih revijah edini spremljal poleg domače tudi tujo strokovno literaturo in ob njej opozarjal na naše potrebe.«¹ K vsestranskemu zajemanju problemov sta največ pripomogla zgled omenjenega akademskega učitelja kot filološko usmerjenega etnologa in slavistična izobrazba z obsežnim zanimanjem. »V tem pogledu je Kotnikovo delo edinstveno, čeprav je mogel objaviti z nekaterih področij le manjše prispevke.«² Že leta 1925 je zapisal: »*Sedaj se je zanimanje [za narodopisje] zopet vzbudilo, a pogrešamo sistema. Nujno potrebna je bibliografija slovenskega narodopisja. In naša narodna dolžnost je, da se poprimemo dela s pravega znanstvenega stališča.*«³

I. ŽIVLJENJE

Kot kmečki sin se je rodil na Dobrihah pri Ravnah na Koroškem. Po ljudski šoli na Ravnah je vstopil v humanistično gimnazijo v Celovcu in jo l. 1902 z odliko dokončal. Na pobudo profesorja Janeza Scheinigga je že v 4. razredu celovške gimnazije začel zapisovati pesmi, pravlјice in povedke,⁴ medtem ko ga je profesor Jakob Sket navdušil

¹ Vilko Novak, Etnografsko delo Franceta Kotnika / ob njegovi sedemdesetletnici, *Slovenski etnograf* 5, Ljubljana 1952, 182.

² V. Novak, Etnografsko delo Franceta Kotnika, 179.

³ V. Novak, Etnografsko delo Franceta Kotnika, 182.

⁴ Pavle Zablatnik, Beseda na pot, *France Kotnik, Storiје*, Družba sv. Mohorja, Celovec 1957², 5–6.

za literaturo. Kot gimnazijec je pod psevdonimom Doberčan v celovski Mir pošiljal »podlistke narodopisne vsebine«. Dvajsetletnemu mu je Časopis za zgodovino in narodopisje objavil Koroške narodopisne črtice z različnimi temami iz zapiskov dr. Jos. Wieserja.⁵ Posebno je bil nadarjen za jezike, zato se je odločil za študij jezikoslovja, posebno slavistike. Na graški univerzi sta ga oblikovala predvsem Karel Štrekelj in Matija Murko. Le-ta se je razveselil njegovega odkritja koroškega bukovnika A. Š. Drabosnjaka, iz katerega je Kotnik tudi doktoriral in napisal več člankov in razprav.⁶

Od leta 1906 do 1914 je na celovski gimnaziji poučeval grščino, latinščino in slovensščino. Med I. svetovno vojno je moral vsa štiri leta nositi vojaško uniformo. Po koroškem plebiscitu je njegov rojstni kraj pripadel drugi strani meje, zato se je preselil v Jugoslavijo, kjer je postal šolski nadzornik za srednje šole. Po Hitlerjevem napadu Jugoslavije je postal begunec. Po II. svetovni vojni se je upokojil, toda ni miroval. Postal je ravnatelj celjske Mohorjeve družbe⁷ in s celjskim Mestnim muzejem sodeloval pri narodopisnih popotovanjih.⁸

France Kotnik je sistematično obdeloval narodopisne, kulturne in književne »starine« – ali po Kotniku: »*starosvetnosti*« koroških Slovencev.⁹ Primerjal jih je s »starinami« iz drugih slovenskih pokrajin, slovanskih in evropskih narodov. S svojimi izsledki je seznanjal bralce tudi v poljudnih objavah.¹⁰ Leta 1924 je izdal prvo znanstveno urejeno zbirko slovenskih folklornih pripovedi *Storije*. Zato se je Pavle Zablantnik odločil, da so posthumno, leta 1957, izšle v ponatisu tiste iz leta 1924¹¹ in leta 1958 še drugi del *Storij*,¹² ki jih je bil zbral pozneje. Sredi priprav za njihov razširjen ponatis je namreč izdihnil. »Z njim je sodobna slovenska etnografska znanost izgubila, lahko trdimo, tisto osrednjo osebnost, ki ji je z razsežnostjo svojih raziskav in tehtnostjo svojih dognanj pomagala utrditi znanstven temelj in pokazala zanesljivo pot k moderni metodi.«¹³

Ob sedemdesetletnici ga je leta 1947 mednarodna organizacija Commission internationale des arts et traditions populaires. Centre international de documentations et d' études comparatives sur l'ethnographie, le folklore et les arts populaires (UNESCO) v Parizu kot prvega Slovenca počastila s članstvom, Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU v Ljubljani pa ga je imenoval za znanstvenega sodelavca.¹⁴

⁵ Prim. Odtisek iz Č. Z. N. 1912, 1–6 in 1–2. Hrani Knjižnica ISN, SAZU.

⁶ P. Zablantnik, Beseda na pot, *France Kotnik, Storije* [1957], 6.

⁷ Pavle Zablantnik, Beseda na pot, *France Kotnik, Storije* [1957], 6.

⁸ Francè Kotnik-Jakob Božič, Delo etnografske skupine Mestnega muzeja v Celju, *Slovenski etnograf* VI–VII, Ljubljana 1954, 306–307.

⁹ Franc Kotnik, *Slovenske starosvetnosti* (Nekaj zapiskov, orisov in razprav), Zadrúžna tiskarna, (Slovenska poljudnoznanstvena knjižnica 1, št. 4), Ljubljana, 1. dec. 1943.

¹⁰ Prim. Francè Kotnik, Pri Zvrhnjem Drabosnjaku, *Koledar Mohorjeve družbe*, Celje 1950, 163–165.

¹¹ *Storije* I, Koroške narodne pripovedke in pravljice. Zbral in uredil Francè Kotnik, Družba sv. Mohorja, Celovec 1957.

¹² *Storije* II, Koroške narodne pripovedke in pravljice, Zbral in uredil Francè Kotnik, Družba sv. Mohorja, Celovec 1958.

¹³ Vlado Novak, Uvod, *France Kotnik, Storije*, II. del 5.

¹⁴ Vlado Novak, Uvod, *France Kotnik, Storije*, II. del 5.

II. METODOLOŠKA IZHODIŠČA

Kotnik si je od Matije Murka »pridobil zlasti literarno in jezikoslovno metodo, s katero je pomagal premakniti slovensko etnografijo iz romantičnega, nekritičnega gledanja ljudskih starin na trdno znanstveno podlago.«¹⁵

Sredi II. svetovne vojne so izšle *Slovenske starosvetnosti*,¹⁶ kakor France Kotnik podaja vanje '*nekaj besed za uvod v narodopisje*'. Kljub temu da mu Vilko Novak oponaša njihovo »poljudnost« in pomanjkanje definicije, češ »da bi si želeli iz pisateljeve obilne prakse nekaj bolj dognanih, jedrnatih oznak«,¹⁷ mu priznava, da se je vseh področij »etnografije«¹⁸ lotil »prvi pri nas tako sistematično in obsežno.«¹⁹

Presenečenje knjige je teoretični uvod, v katerem Kotnik s snovno kulturo na hitro opravi, medtem ko se široko razpiše o družbeni, ali kakor pravi sam, »občestveni kulturi«.²⁰ Najbolj temeljito so obdelane šege:²¹ vsako od njih sestavljajo: 1. dejanje, 2. izročilo, 3. občestvo.²² Poleg njih je Kotnika »zamikalo dotlej sistematično nenačeto poglavje *naše folklore*²³ – ljudska medicina.«²⁴ Iz razdelka o likovni folklori,²⁵ ki jo Kotnik imenuje »ljudska umetnost«,²⁶ je s folklorističnega vidika bistveno, da zahteva zanj, najbrž pod vplivom Stanka Vurnika, drugačna merila kot za t. i. visoko umetnost: »*Izdelkom ljudske umetnosti moramo priznati posebno kvaliteto, za katero moramo izbrati drugo merilo, prav tako kakor ima visoka umetnost za podlago druge estetske zakone.*«²⁷

Kotnikov Pregled slovenskega narodopisja v *Narodopisju Slovencev I* je »prvi poskus podati slovensko narodopisje v razvojni črti od protestantizma naprej. Avtor odlično pozna stvarino in bo poglavje eden »*izmed temeljev našega narodopisja*«. Jakob Kelemina v oceni ni zadovoljen le z navajanjem bibliografskih opomb in obžaluje,

¹⁵ Tako je o njem zadnji, ki je še bil deležen sadov graške folkloristične šole, Pavle Zabltnik, *Uvod*, France Kotnik, *Storije II*, 6.

¹⁶ Franc Kotnik, *Slovenske starosvetnosti* (Nekaj zapiskov, orisov in razprav), Zadrúžna tiskarna, (Slovenska poljudnoznanstvena knjižnica 1, št. 4), Ljubljana, 1. dec. 1943, 8–9.

¹⁷ V. Novak, *Etnografsko delo Franceta Kotnika*, 183.

¹⁸ Vilko Novak se tu še drži prvotne razmejitve stroke na etnografijo in etnologijo; po eni verziji je prva omejena na Evropo, druga pa na druge kontinente. Po drugi verziji pa etnografija popisuje in zapisuje, etnologija pa zbrano gradivo analizira in interpretira.

¹⁹ V. Novak, *Etnografsko delo Franceta Kotnika*, 182.

²⁰ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 5.

²¹ Kotnik sicer govori o »običajih«.

²² F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 5–8.

²³ Presenetljivo, da Vilko Novak tu izjemoma uporabi ta izraz.

²⁴ V. Novak, *Etnografsko delo Franceta Kotnika*, 188.

²⁵ Prim. Marija Stanonik, *Umetnostnozgodovinski vidik slovstvene folklore, Interdisciplinarnost slovstvene folklore*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2008, 351–412.

²⁶ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 8: »Ljudska umetnost je samo ena kategorija v umetnosti naroda, a ne narodna umetnost sama.«

²⁷ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 11.

da ni obdelan srednji vek. Pregled virov²⁸ za to obdobje bi nazorno pokazal, kako Slovenci kot »etnografska enota« polagoma vstopajo »v relief« evropske zgodovine.²⁹

III. TERMINOLOGIJA

Starosvetnosti je koroški izraz za »vse, kar je iz starega sveta«:

'To je starosvetno' pomeni, da je že davno minilo, da sicer ponekod po hribih in oddaljenih krajih še obstaja, drugod, posebno po dolinah in prometnih krajih, pa je že izginilo. 'Oblači se po starosvetno' se pravi, da obleka, ki jo kdo nosi, ni več običajna, ni več v modi, da so jo nosili pač predniki, sedanji svet se je pa brani. In če govori ded ali kak očanec o običajih v starih časih, če pripoveduje stare narodne pripovedke in pravljice, če govori o stari narodni noši, imenujemo vse to starosvetnosti. 'Hiša je starosvetna' se pravi, da je stara, lesena ali pa je zidana v starem kmečkem slogu.³⁰

Vilko Novak pogreša Kotnikovo definicijo za »etnografijo«: »Ob opozorilu, da nam bo poleg domačega gradiva *'dostikrat pojasnil kak običaj šele narod, ki prebiva daleč od nas, pri katerem pa so ohranjeni še elementi običaja, ki so pri nas že izginili'* (6) – bi mogel prav primerno pojasniti primerjalno raziskovalni značaj etnografije in etnologije, ki velja za vsa njuna področja.«³¹ Je pa Kotnik, verjetno na podlagi strokovne razgledanosti v slovenski etnologiji, prvi registriral pojem družbene kulture, ki jo je pod imenom »*občestvena kultura*«³² predstavil v *Slovenskih starosvetnostih*, poudarjajoč, da »'običaj' izvršuje občestvo po starem izročilu.«³³

»Naš narod na Koroškem, a tudi drugod, imenuje narodne pripovedke, pravljice in legende s skupnim imenom *storije*, zato sem naslovil tudi to zbirko tako.«³⁴

²⁸ Jakob Kelemina, Narodopisje Slovencev, I in II del. Ljubljana 1944 in 1952, *Slovenski etnograf* VI–VII, Ljubljana 1954, 321–323; Viri zanje so isti kot za politično zgodovino: diplome, kronike, historični prikazi, urbarji, le da jih je treba pretehtati glede na »narodopisni pomen«. Torej npr. Fredegarjevi »befulci«; Karol Veliki zapove leta 802, da naj se v vsem cesarstvu čitajo zakoni v domačem jeziku (Lorscher Annalen, MG Sc. I. 39); Conversio; poganstvo v Beli krajini (1228, 8. 18. oktobra = Schumi II, št. 59, populium... ritum gentilium quodam modo imitantem), tolminski upor...; Chronicon Anonymi Leobitense a.a. 1335 (Petz I, 964); Unrestova Koroška kronika; Megiser, ki ga Kotnik sicer imenuje, mastito pripoveduje po neki starejši kroniki padec rimske Salle, was windisch die Hübsche bedeutet. Urbarji so neizčrpen vir za materialno narodopisje, za starejše (do 1500) je sestavljen seznam M. Kos; v tako imenovanih Stockurbarjih (izza druge polovice 16. stoletja) najdemo redno sestavke: »Vischwasser«, »Pillichfang«, »Aasrecht«, »Reisgejaidt«, kjer je zabeležena tudi najmanjša ribiška vodica po Slovenskem. Dovolim si opozoriti še na svoj članek v Stranem Prehledu 1937 Slovenačko-nemački kulturni odnosi u srednjem veku, kjer sem podal prvi pregled nemških virov za naše narodopisje (V. Folklor i narodopisna književnost).

²⁹ J. Kelemina, Narodopisje Slovencev, I in II del, 321–323.

³⁰ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 5.

³¹ V. Novak, *Etnografsko delo Franceta Kotnika*, 182.

³² F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 5–7.

³³ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 5–7.

³⁴ F. Kotnik, *Storije*, Družba sv. Mohorja, Celovec 1957, 7²: »V nemškem jeziku je izdal zbirko koroških narodnih pripovedk in pravljic Rappold, obsežno pa dr. Georg Graber l. 1914 pod

IV. JEZIK

Namesto o duhovni³⁵ govori o duševni kulturi, za katero trdi, da jo »posreduje jezik«, ki ga narodopisje obravnava drugače kakor jezikoslovje.³⁶ Vilko Novak je nad tem navdušen:

France Kotnik prvi pri nas – »pravilno« označuje »etnografsko raziskavanje«, 'ljudskega jezika', ki da je »docela drugačno kot jezikoslovno pojmovanje«, po katerem je napisal članek o njem Breznik v *Narodopisju Slovencev* II.³⁷

Mogoče je France Kotnik res prvi, ki si upa razmišljati o študiju jezika zunaj jezikoslovja. Pri tem pravzaprav zaide v psiholingvistiko: »Če bi zapisali celotni besedni zaklad kake vasi in pregledali, koliko besed ima abstrakten in koliko konkreten pomen, bi spoznali predmetno naziranje tega prebivalstva.«³⁸ »Raziskovati moramo duševno vsebino jezika, premostrivati moramo jezik psihološko, kakor so znanstveniki to delali za primitivne narode. Psihologija jezika je med drugimi nalogami predmet narodopisja.« Na drugi strani ga zanese v stilistiko: »Narodopisje naj bi opozarjalo na vsebinske oblike narečja, na moč opazovanja, na slikovitost in ustvarjajočo umetnost v izražanju, na prisrčnost in dovtipnost.«³⁹ Pred očmi ima narečno pesništvo.

Bližje današnjemu pojmovanju etnolingvistike je z omembo Meringerjevega časopisa *Wörter und Sachen* in s spodbudami za raziskovanje osebnih, hišnih, ledinskih in krajevnih imen.

Tudi z domačimi imeni rastlin in živali se bo bavil. Rastlinstvo bo v narodopisju imelo posebno poglavje, ne kot botanika, ampak kot etnobotanika. Najprej bo navedel vsa imena, ki so za posamezne rastline med narodom znana, etimologija imen bo tu pa tam pojasnila funkcijo, ki jo ima rastlina v narodopisju, nato bo zasledoval rastlino v običajih, v narodni pesmi, pripovedki in pregovorih, nazadnje pa bo še pojasnil njen pomen v ljudski medicini. Tako bi prišli tudi mi Slovenci do etnobotaničnih študij. Na podoben način bo treba postopati z živalstvom.

Slovenske medicinske knjige začno spisovati v začetku 18. stoletja. Kotnik jih je evidentiral štirinajst. Številne zdaj nerazumljive besede kolobocija (*collutio?*), žebrati (*salivare*) spominjajo na staro zdravilstvo.⁴⁰

naslovom *Sagen aus Kärnten* v Dietriechovi založbi v Lipskem. Knjiga je doživela l. 1921 že tretjo izdajo in obsega tudi mnogo blaga iz slovenskih krajev. *Gor čez izaro*, zbirka, ki sta jo izdala Košir in Gaspari, je namenjena predvsem mladini.«

³⁵ Pojem je domač študentom Vilka Novaka, danes ga nadomešča nesnovna dediščina, ki pa ima širši pomen.

³⁶ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 8–9.

³⁷ V. Novak, *Etnografsko delo Franceta Kotnika*, 183.

³⁸ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 8–9.

³⁹ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 8.

⁴⁰ Jakob Kelemina, *Narodopisje Slovencev*, I in II del. Ljubljana 1944 in 1952 (ocena). Slovenski etnograf VI–VII, Ljubljana 1954, 329.

V. SLOVSTVENA FOLKLORA

Kotnik se je veliko posvečal zapisovanju in objavljanju slovstvene folklore.⁴¹ Od posameznih folklornih žanrov se je več posvetil poglavitnim evropskim raziskovalcem pravljič, medtem ko so drugi žanri le omenjeni z navedbo nekaterih izdaj in literature.⁴²

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Od vseh slovenskih folklornih obrazcev so bili raziskovalci še najbolj naklonjeni *pregovorom*. France Kotnik poudarja, da imajo slovenski pregovori »poleg književne tudi zgodovinsko in etnografsko vrednost, so pa kakor drugi poleg vsega drugega usedline bogate življenjske izkušnje« in spominja na Veselina Čajkanovića, ki slovenske pregovore deli na refleksije, sentence, metafore in alegorije.⁴³

Kotnik po Grafenauerju po obliki deli pregovore na eno- in dvočlenske.⁴⁴

Bistvo *zagovora* je čarovni izrek.⁴⁵ Čeprav se je njihovo raziskovanje začelo zelo pozno,⁴⁶ je bila zaradi praviloma zapisanih besedil do njih sorazmerno lahka pot. Tako kot I. Grafenauerja, F. Kidriča je tudi Franceta Kotnika zaposlovalo predvsem vprašanje, kdaj je nastal in bil natisnjen Kolomonov žegen: konec 18. ali v začetku 19. stoletja.⁴⁷

Zastavlja se načelno vprašanje, kam sodi? Med zagovore ali uroke? Verjetno zaradi kočljive vloge *uroki* dotlej še niso postali predmet raziskave. Iz poglavja o ljudski medicini so vredni pozornosti odstavki o magičnem zdravljenju, kjer Kotnik razlaga strokovne izraze in *zagovore* ali *beseđe*. Kotnik se je med prvimi študiously zavzel za medicinske knjige na Slovenskem.⁴⁸

2. FOLKLORNE PESMI

Kotnik z zadoščenjem piše o ustanovitvi Inštituta pod vodstvom Franceta Marolta, ker da so bili z njim položeni temelji za uspešno raziskovanje slovenske glasbene folklore. Le-ta je že od nekdaj privlačila tudi pesnike in pisatelje, glasbenike in tudi zgodovinarje.⁴⁹

⁴¹ Vilko Novak uporablja izraz: »ljudska književnost.«

⁴² V. Novak, *Etnografsko delo Franceta Kotnika*, 183.

⁴³ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 9.

⁴⁴ France Kotnik, *Iz ljudske medicine*, 123–124.

⁴⁵ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 14–17.

⁴⁶ Saj po prepričanju uporabnikov ne delujejo več, ko se razkrijejo njihove skrivnosti.

⁴⁷ F. Kotnik, *Kdaj je bil natisnjen Kolomonov žegen?* Časopis za zgodovino in narodopisje 34, Zgodovinsko društvo, Maribor 1939, št. 1–2, 106: Imam v usnje vezan izvod K. ž., ki sem ga dobil od svojega rajneta tetiča Andreja Glavarja, p. d. Spodnjega Tičlarja v Guštanju. Ne vem, ali je bil izvod Kolomona že pri hiši, ko se je k njej priženil Andrej Glavar, ali pa ga je prinesel s seboj iz Šmarjete nad Pliberkom, kjer je bil tetič doma. ...Če niso natisnjene pole K. ž. že ležale več let pri knjigovezu, potem je z gornjim datumom določen terminus post quem. Potemtakem je Kolemone žegen izšel po letu 1798. Gotovo pa je tudi, da knjigovez ni jemal novih aktov za kaširanje, ampak starejše, ki niso bili več važni. Zato bi bilo postaviti Kolomona vsaj v prvo desetletje 19. stoletja.

⁴⁸ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev*, 329.

⁴⁹ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 9.

Svojo zamisel take analize Kotnik uresničuje z razpravo Slovenska legenda o svetem Ožbaldu.

a) Najprej navaja *vir*⁵⁰ in *različico besedila*: Sveti Oswald je bil puščavnik, ki je prebival v gojzdu trintrideset let. Ta čas mu je brada zrasla, da bi se bil lahko odel z njo. K njemu prileti bel golobček, naj se odpravi domov, da se bo oženil. Puščavnik se začudi: saj vendar nima neveste: »Jedna je sicer nevesta za me, pa je daleč za silnim morjem, lepa zamorkinja.« Golobček: »Lep perstan mi daj, oj Oswald, in ga nesem čez morje nevesti, lepej zamorkinji. Sveti Oswald da golobčku svoj perstan zlat, kateri se je svetil, da bi luč pri njem peržgal.« Golobčka nad morjem preseneti huda burja, da skoraj izgubi prstan, toda od strahu zanj se tako ustraši, da pri tem počrni. »Zlati perstan srečno lepej nevesti zamorkinji pernese in se črn golobček k svetomu Osvaldu verne in od zamorkinje zakonski perstan prinese.«

Sveti Oswald se časti kot mogočen priprošnjik v morskih nevarnostih. Slikajo ga kot viteza, klečečega nad oblaki, pod njim je na morju barka v hudi burji. Na roki mu sedi črn golobček, držeč u kljunu prstan neveste zamorke. Nekateri napačno mislijo, da je ta črna ptica vran – je pa le bel golobček, ki je od strahu počrnel.⁵¹

b) Poskus, da bi izluščil iz slovenske legende zgodovinsko jedro, je brezuspešen. Ožbald v zgodbi je puščavnik, zgodovinski pa je bil kralj. Še znamenitejši je sv. Ožbald v nemškem srednjeveškem pesništvu.⁵²

c) Po križarskih vojnah, »ki so ovile okoli zgodovinskega Ožbalda v romantični orientski bršljan«, se je začel njegov kult širiti tudi na slovenskih tleh. Takrat je dobil tudi vrana, ki nosi v kljunu poročni prstan. Da je bil v tej srednjeveški konceptiji znan tudi pri nas, dokazujejo stari kipi in slovenska ziljsko-rožanska legenda kot ostanek slovenske folklorne pesmi o sv. Ožbaldu.⁵³

č) Sledi motivna analiza Ožbaldovega atributa. Vran – golob, ki je od strahu postal črn – je skoraj stalen na kipih in slikah, ki upodabljajo sv. Ožbalda kralja.⁵⁴ Alternacija vrana in goloba obstaja že v Svetem pismu (Mz 1, 8, 6) in antični literaturi (Curtius IV, 7, 15).⁵⁵

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Kotnikova zbirateljska dejavnost sega še v nižjo gimnazijo. Med prvimi njegovimi je šestnajst povedk iz Guštanja in okolice pod naslovom Narodno blago s koroško-štajerske meje (1910). Za zbiranje je pridobil celovške dijake in nasproti dotedanjim diletantskim izdajam zasnoval kritično izdajo povedk in pravljic za vse slovensko ozemlje.

Pri nas smo izdali mnogo narodnih pripovedk in pravljic. Te zbirke so namenjene ali ljudstvu ali pa mladini in zasledujejo leposlovne svrhe. Zbirke, ki bi zadostovale narodopisnim znanstvenim zahtevam, imamo bore malo. Če ne navedemo v zbirki,

⁵⁰ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 79; legendo je zapisal Matija Majar-Ziljski. Prim. *Spominski listi / ob tridesetletnici Muzejskega društva v Ptujju 1893–1923. / Ponatis iz Časopisa za zgodovino in narodopisje* l. 1924, 9–20.

⁵¹ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 79.

⁵² F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 80.

⁵³ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 86, 87.

⁵⁴ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 85.

⁵⁵ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 83.

kdo je pravljico ali pripovedko pripovedoval, komu, kdaj in kje jo je pravil in koliko je pripovedovalec star, jo odmaknemo gradivu, ki je pripravno za narodopisno raziskavanje. Če jo ponatisnemo iz starejših virov, je treba seveda točno navesti vir.⁵⁶

Zamisel je uresničil s koroškimi povedkami in pravljicami v prvem zvezku *Storij* (1924).⁵⁷ Skladno s strokovnimi načeli primerno pove, kdo vse je že pred njim pripravil kaj podobnega⁵⁸ in od kod so zbrane pripovedi.⁵⁹ Od štiriinosemdeset oštevilčenih bajk, pripovedk, pravljic in legend je devetnajst folklornih pripovedi zapisal sam, druge njegovi učenci, nekatere so bile že objavljene, zato njih zapisi niso enotni, nekateri motivi so le skopo nakazani. Imenik in opombe z vzporednicami zaključujejo delo.⁶⁰ Gradivo je po vsebinski sorodnosti in motiviki razvrščeno po snovnih vidikih v petnajst razdelkov: I. *Povodni mož*, II. *Žalik žene*, III. *Zaklete deklice*. *Zakladi*. *Potujoče duše*. IV. *Zmaji*, V. *O hudobi in coprniških Kolomonovih bukvah*. VI. *Bela kača*. VII. *Aitiološke*. *O postanku krajev, cerkev itd*. VIII. *Zgodovinske*. IX. *Lah odnaša zaklade iz naših gor*. X. *Rudniki*. XI. *Pregreham sledijo kazni*. XII. *Legende*. XIII. *Živalske*, XIV. *Pavliha*, XV. *Prerokovanja*. *Kralj Matjaž*. Sledijo viri, Imenik krajev in rek in opombe. Vse to kaže Kotnikov namen, da bi *Storije* ustrezale »znanstvenemu raziskovanju«.⁶¹

Njegova zbirka je vsekakor »mejnik na tem področju, čeprav ni odpravila tradicije nestrokovnih izdaj«. »Pomenile so prvo znanstveno urejeno zbirko te vrste, toda zaman jo je [Janko] Glaser postavil za zgled poznejšim zbirkam«, ko jo je ocenil kot »novost pri nas«.⁶²

Podobno visoko jo je ocenil Jakob Kelemina, ki je verjetno prav pogodil, zakaj ni postala splošen model za izdajanje tovrstnega gradiva: »Da se knjiga ni razširila bolj med narod, je krivo to, ker prinaša bolj pokrajinsko gradivo, ki ne more zanimati širše publike. Toda material je obdelan znanstveno, kakor to zahtevamo od takšnih zbirk.«⁶³

Kotnik je v uvodu »razčlenil objavljeno gradivo in ga stvarno razložil; tu in tam je navedel tudi nemške vzporednice in predmetno literaturo.

Da se tedanja kritika ni zavedela njenega pomena, je morda kriv tudi avtor sam, ki jo imenuje zgolj »poljudno berilo«, kar že Ivanu Preglju ni všeč: »Vsebinska knjige oči-

⁵⁶ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 9.

⁵⁷ *Storije* I, zbral in uredil France Kotnik, Prevalje 1924.

⁵⁸ F. Kotnik, *Storije*, Družba sv. Mohorja, Celovec 1957, 7²: »V nemškem jeziku je izdal zbirko koroških narodnih pripovedk in pravljic Rappold, obsežno pa dr. Georg Graber l. 1914 pod naslovom *Sagen aus Kärnten* v Dietriechevi založbi v Lipskem. Knjiga je doživela l. 1921 že tretjo izdajo in obsega tudi mnogo blaga iz slovenskih krajev. *Gor čez izaro*, zbirka, ki sta jo izdala Košir in Gaspari, je namenjena predvsem mladini.«

⁵⁹ F. Kotnik, *Storije* I², 7–8: Njegovi bivši dijaki so mu jih pridno zapisovali. Od štiriinosemdesetih objavljenih je njihovih dvainštirideset, sam jih je zapisal devetnajst, iz starejših tiskanih virov jih je dvaindvajset, ena je Šašljeva. Vse so iz slovenskih virov, le iz celovške *Carinthije*, glasila koroškega zgodovinskega društva.

⁶⁰ V. Novak, *Etnografsko delo Franceta Kotnika*, 188.

⁶¹ Temu služi tudi temeljita spremna beseda. Prim. F. Kotnik, *Storije* I², 8: »Otroci, starke in starci so najboljši viri za narodno blago. Napredujoča prosveta pa je narodnim izročilom sovražna.« Morda se Kotnikove *Storije* po tihem kosajo z Graberjevimi *Sagen aus Kärnten*.

⁶² V. Novak, *Etnografsko delo Franceta Kotnika*, 183.

⁶³ J. Kelemina, *Slovenske narodne pripovedke med Nemci*, *Etnolog*, Glasnik kr. Etnografskega muzeja v Ljubljani, Leto II, Ljubljana 1928, 92.

tuje namreč strokovnjaka nabirača in izdajatelja«. ⁶⁴ Z jezikovnega vidika je bila sprejeta kot »sad kompromisa«. »Folkloristi in filologi bi z obilo večjim veseljem pozdravili tako zbirko, če bi bila do konca zabeležena v pristno narodni govorici, preprosti bralec bo nemara štel nekatere inačice za premalo zanimive enačice [...] Snovno kajpak niso do korena samorodne. Indoevropsko blago, ki se je kraju primerno prikrojilo po slovenskem Korotanu.« Drug ocenjevalec se domisli variant iz šolskih knjig in nekaterih objav iz drugih slovenskih pokrajin, ⁶⁵ o Kralju Matjažu pozna »prav sorodno drugačico pri dolnjelužičkih Srbih«, ob hvaležnem medvedu se spominja »Androkleja in njegovega leva«, »o Pavlihovem sestanku s papežem ste bržkone že brali v Costerjevem Eulenspieglu«. ⁶⁶ Goriška Mladika se ustavlja le ob številčnih podatkih zbirke, koliko zgodb prinaša, koliko so jih zapisali njegovi učenci in da je vzporedna literatura na koncu največ Graberjeva. ⁶⁷

V uvodu pregledno pojasnjuje teorije o izviru pravljic.

a) *Mitološka*: brata Grimm sta iskala domovino pravljice v indoevropskem, posebno germanskem kulturnem krogu, Slovani pa v slovanskem. Imeli so jo za ostanke vere, ki sega v davno preteklost.

b) *Indijska*: Teodor Benfey, je na podlagi prevoda Pančatatre (1859) tolmačil vse evropske pravljice kot vpliv budistične dvorne umetne poezije iz 4. stol. pr. Kr., ker je v besedilih dosti podobnosti.

c) *Poligenetična*: Po odkritju grških in egiptovskih zapiskov so angleški folkloristi (prim. E. B. Tylor in Andrew Lang) uvedli poligenetično razlago o nastanku pravljic in delo se je sprevrglo v raziskovanje motivov. ⁶⁸

Tako je sam temeljito obdelal motiv Makalonca: iz arabske zbirke *Tisoč in ena noč* se je širil po vzhodu, celo na Kitajskem in sredi 15. stoletja z naravno komunikacijo prišel v Italijo v pesmi (Ottinello Giulia) in leta 1453 ali 1457 se v francoski Provansi pojavi v romanu *Zgodba o hrabrem vitezu Petru, sinu provansalskega grofa, in o lepi Mageloni, hčeri neapeljskega kralja* (Listorie du vaillant Cheualier Pierre filz du conte de Prouence et de la belle Maguellone fille de Roy de neaples). »Ime Magelone se navezuje na francoski otok Maguelonne okrog 10 km južno od provansalskega obalnega mesta Montpellier. Otok je bil že v 6. stol. sedež škofije; toda v 16 stol. so ga prestavili v Montpellier in tam zgradili cerkev sv. Petru in Pavlu. Na tej podlagi je ljudska domišljija spletla zgodbo o provansalskem princu Petru in o hčeri neapeljskega kralja Mageloni ter ju povezala s starim vzhodnim motivom »o zvesti ljubezni med dvema mladima človekoma.« ⁶⁹

⁶⁴ Ivan Pregelj, F. Kotnik, *Storije, Dom in svet* 38 (1925), 61.

⁶⁵ Prim. Motiv Zlodejevega mosta ima že Klodič -Sabladolski v epu *Livško jezero* v zastavici o ukanjenem vragu.

⁶⁶ J. Šega, ocena: France Kotnik, *Storije, Ljubljanski zvon* 45 (1925), 561–562.

⁶⁷ J. Debevec, poročilo: France Kotnik, *Storije, Mladika* 5 (1924), 438.

⁶⁸ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 9–10.

⁶⁹ Jože Šifrer, O Finžgarjevi Makalonci, *Fran Saleški Finžgar, Makalonca*, Mohorjeva družba, Celje 1988, 99–100: Franc Kotnik v svojem spisu navaja vsebino te francoske inačice: zgodbo je razdelil v štiri dele, in sicer:

»a) Peter, sin provansalskega grofa, je slišal o lepoti princezinje Maguelonne in potuje v Neapelj, kjer preoblečen v ubogega viteza s pomočjo njene dojlje pridobi njeno ljubezen in ubeži z njo iz očetovega kraljestva.

Kolacioniran rokopis za II. del *Storij* je Inštitut za slovensko narodopisje poslal Pavletu Zablatniku, ki se je bil Kotnik z njim že hudo bolan pogovarjal o novi izdaji *Storij*.⁷⁰ Nova izdaja naj bi vsebovala le 75 storij, od tega bi jih bilo 48 iz prve izdaje. Toda pozneje se je odločil, da bi tudi iz te izdaje ponatisnil vse folklorne pripovedi in jim dodal novo zbrane. Drugi del *Storij* vsebuje 39 enot, tri pravljice, deset bajk in šestindvajset povedk. V Opombah⁷¹ je za vsako naveden vir in k številnim dodatna pojasnila; dodan je seznam imen krajev in rek.⁷²

VI. NOVOSTI

V Naukih za Slovence je Matija Murko povabil rojake: »Naj se posebno iščejo pisane knjižice, ki se še med ljudstvom hranijo, tudi stare listine, oporoke in pisma, seveda tudi stare knjige.« Tu je ključ za novo področje, ki daje pečat portretu Franceta Kotnika v tukajšnji galeriji. Kot filolog je namenil posebno pozornost tistemu delu slovstvenega ustvarjanja, ki je že avtorsko zaznamovano, »ljudskim igram in knjigam«. ⁷³ Za preproste kmečke prepisovalce raznih »bukev« je skoval posrečen izraz »bukovniki«, ki ga danes razumemo kot zgodovinsko podlago danes pojmovanega literarjenja.⁷⁴

1. BUKOVNIŠTVO

»*Bukovnika*« je uvedel v našo literarno zgodovino prav France Kotnik: Beseda bukovník ni nova, izraz bukovski za latinski jezik so rabili že naši protestantski pisci. [...] Bukovski jezik je bil latinski jezik, ki je živel v bukvah. »Bukovniki, piščiči roko-delci in slični oskrbujejo nezahtevno občinstvo s svojevrstnim berivom, ki se širi v rokopisih.«⁷⁵

b) Ko se Magelone vleže v gozdu, da bi zaspala, opazi Peter v njenih nedrjih rdeč paketič, ga izvleče in najde v njem prstane, ki jih ji je prej podaril. Ptica roparica mu ga iztrga in z njim odleti. Peter jo zasleduje, vstopi v čoln, ki je ob morski obali. Valovi ga odnesejo.

c) Na visokem morju ujamejo Petra morski roparji in ga pripeljejo k sultanu v Aleksandrijo. Ker je v službi vesten, pride do veljave (ugleda). Izprosi si dopust, da bi obiskal svoje starše in odpotuje z ladjo proti Provansi. Svoje zaklade spravi v 14 bačev, ki jih zgoraj in spodaj napolni s soljo. Ko pristane ob otoku Sagoni, se vleže Peter na kopnem k počitku, presliši signal k odhodu in zaostane sam. Ribiči ga spravijo v Trapono (pač Trapani na Siciliji), od koder ga vzame provansalski kapitan s seboj v domovino.

č) Magelona, ki se ni upala vrniti k staršem, je oblekla romarsko obleko, potovala v Provanso in je z dovoljenjem grofa ustanovila na otoku Mageloni bolnišnico za bolne tujce. Mornarji, ki jih je Peter najel v Aleksandriji, ji izročijo 14 bačev s soljo kot blago, ki nima gospodarja. Grofica ji pokaže tri prstane svojega sina, ki jih je našel kuhar v trebuhu velike morske ribe, kot znamenje njegove smrti. Slednjič se vrne ljubljenec bolan in obubožan v bolnišnico. Magelona ga spozna in pokliče svoje starše. Veselo snidenje. Poroka.' Tako ta izvirna francoska varianta.«

⁷⁰ Pavle Zablatnik, Uvod, *France Kotnik, Storije*, II. del, 7.

⁷¹ *France Kotnik, Storije*, II. del, 79–85.

⁷² *Storije*, II. Del, 86.

⁷³ V. Novak, Etnografsko delo Franceta Kotnika, 183.

⁷⁴ Marija Stanonik, Literarjenje, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana.

⁷⁵ J. Kelemina ga dopolnjuje z novimi podatki (prim. *Narodopisje Slovencev*, I in II del. Ljubl-

Kotnik predstavlja bukovnike kot ugledne može, ki so na vasi imeli »besedo« ob porokah in pogrebi: »*Bukovnik beseduje na ženitovanjih in sedminah ter je v pravem pomenu besednik, ki neguje slovensko besedo v govoru in v pismu.*« Pri prepisovanju so rabili »majuskulo, torej vzorec tiskane besede«, pozneje pa minuskulo. »Z okorno roko in s težavo so bukovniki prepisovali ob nedeljah in praznikih, posebno pa pozimi, ko je bilo za tak posel časa na pretek.«⁷⁶ V *Narodopisju Slovencev* je strnil dotedanje izsledke v poglavjih Maurerjeva cerkvena pesmarica, Antikrist, Andrej Schuster-Drabosnjak, Miha Andreaš, Jurij Vodovnik in drugi: France Leder Lisičjak, Anton Lisičnik, Valentin Ocvirk, Matija Kresnik, Lovro Stepišnik, Jože Iskrač Frankolski, Vojteh Kurnik, Gašpar Križnik, Matej Kračman, Andrej Kančnik, Ignacij Petrič. Knjige so prepisovali iz praktičnih (zdravilstvo), eshatoloških (razna prerokovanja: *Antikrist, Šembiljine bukve*), bogoslužnih (cerkvene pesmarice; tudi praznoverna besedila: *Duhovna bramba, Kolomonov žegen*), »ljudskoliterarnih« (»Fabuliranje je bilo udomačeno, mikale so jih srednjeveške historije, ki jih je prevajal Drabosnjak, nekatere ljudske knjige so bile tudi tiskane), estetskih (»tudi posvetna pesem se je širila po rokopisih). Na koncu Kotnik tudi ovrednoti njihovo dejavnost.⁷⁷

V ospredju njegovega zanimanja za ljudsko književnost je že od visokošolskih let pa do danes bukovnik Andrej Schuster – Drabosnjak. Od izvlečka iz disertacije v programu celovške gimnazije, v kateri je v celoti prikazal delo glavnega koroškega in sploh slovenskega bukovnika, je doslej v več spisih nadrobno raziskal in razčlenil njegove spise: o Ahasverju – Prerokovanja od tega ebekshusterja..., Untersherberg al bukelci od Matjasha..., za katere je ugotovil nemške predloge: Svovenje Obace. – Posebej se je ukvarjal z Drabosnjakovimi priredbami ljudskih iger, s pasijonom, božično igro in Izgubljenim sinom, o katerem je dognal, da 'je bržkone iz repertoarja koroškega kmetskega gledališča med Nemci' in vsebuje različne prvine od 14. stoletja do latinske drame.⁷⁸

Od Drabosnjaka je razširil raziskovanje na slovstveno ustvarjalnost kmetov še v drugih slovenskih pokrajinah. Njihovo dejavnost je povzel v *Narodopisju Slovencev II*. S tem prizadevanjem je tej panogi ljudske duševne kulture pridobil veljavo v naši etnografiji, medtem ko so jo prej imeli le za obrobno, pa zanemarjeno literarnozgodovinsko področje.

Vilko Novak prvi pohvali Kotnikov prispevek o bukovnikih, ljudski pesnikih in

jana 1944 in 1952 (ocena), *Slovenski etnograf VI–VII*, Ljubljana 1954, 328: »Za vzhodno Štajersko je izkazano delo te vrste že za leto 1835, Štrekelj beleži tak rokopis k št. 5262, spisal ga je neki Albert O. Žižek (Schischek) na Kajžarju pri Sv. Miklavžu. Štrekelj omenja, da se besedilo strinja z nekim kajkavskim tekstom; zatem se pojavlja na Murskem polju v Karbovem zapisu (Pajek, Črtice 272 sl.) Na vzhodnem Štajerskem je bil razširjen kajkavski pendant h Kolomonu; *Fuček-knjiga*. Kdor ga šteje (čita), se mu zmeša. Rokopisno je morala biti razširjena povest, ki jo je priobčil R. Razlag v koledarju Zora leta 1852, Erbosajdan, tj. prodani otrok (pri Kraussu), nemško Der geraubte Schleier (Musäus, Volksmärchen).«

⁷⁶ France Kotnik, *Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci*, *Narodopisje Slovencev / II. del / Poseben odtis*, Ljubljana 1945, 86.

⁷⁷ France Kotnik, *Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci*, *Narodopisje Slovencev / II. del / Poseben odtis*, Ljubljana 1945, 100–101.

⁷⁸ V. Novak, *Etnografsko delo Franceta Kotnika, 187–188*.

pevcih, ker da se zelo »smiselno pridružuje prejšnjima o ljudskem jeziku in tradicionalnem slovstvu.«⁷⁹ Med drugim navaja en tak produkt narodnega slovstva *Godčevski katekizem*, ki ga je v letu 1884 v Mariboru priobčil Lovro Stepišnik in ki mu je bil vzor mogoče kakšen nemški Hochzeitsbitter.«⁸⁰

Leta 1949 je na podlagi 20-kitične pripovedne avtobiografske pesmi, edine, ki je zanesljivo njegova, obdelal življenje in delo pesnika *Antona Lesičnika* (1836–1915) iz Selovca v šentjaški fari na meji med Koroško in Štajersko.⁸¹

Na podlagi prevoda Življenjepisa Antikrista, ki ga je leta 1682 izdal p. Dionizij v Frankfurtu, je leta 1767 »po slabej modrosti' preobrnil v slovenski jezik – pa ne celotno besedilo, ampak samo 'po tem večem'« *Matija Žegar*, pač eden od koroških bukovnikov, »zavolj svojih dobrih prijateljev.«⁸² Kotnik sledi motivu Antikrista na ožjih koroških tleh in se ne more zanesljivo reči, kje pravzaprav se je spočel. V zvezi z njim omenja kraje Loga vas, Rute, Plešerka, Dholica, Tinje, Šent Ilj ob Dravi, Vilnjóvs, Podgorje pri Šent Jakobu v Rožu.⁸³ Drug rokopis je samo dve leti mlajši, iz leta 1769, znan iz preddvorske fare, kar kaže na močne gospodarske zveze Koroške z Gorenjsko.⁸⁴ Iz leta 1790 je, po samohvali prepisovalca, izboljššan rokopis, češ »*kateri je te bukve pervikrat iz nemškega na slovensko prestavlov, ni dober slovenec bil, ker se je potler veliko nemških besed noter znašlo, da bi njih deseti komaj zastopil. Tiste sem se jes potrudiv prestaviti.*«⁸⁵

Kotnik registrira in filološko opiše najdbe še vsaj desetih drugih rokopisov o Antikristu z Gorenjske in Koroške in celo z Dolenjske.⁸⁶

Po eni strani je Žegarjev Antikrist romal čez Ljubelj na Gorenjsko in je že 1769 bil gost v Preddvoru, prišel je 1838 v Ljubljano, kjer je ostal do 1854, medtem pa tudi prodrl v Višnjo goro, na drugi strani pa je l. 1790. razsvetljen, potoval po lepi beli cesarski cesti preko Celovca in Velikovca v dravograjsko okolico, kjer se je pojavil 1803 ali 1805, bržkone pa že prej. Tu je rodil več sinov. Ko pa je utihnilo živo življenje na beli cesti in ko je jel 1860 lukamatija pihati iz Maribora po ozki Dravski in še ožji Mežiški dolini proti Pliberku in Celovcu, ga je žvižg lokomotive pregnal v samotne

⁷⁹ V. Novak, Etnografsko delo Franceta Kotnika, 188.

⁸⁰ J. Kelemina ga dopolnjuje z novimi podatki (prim. *Narodopisje Slovencev*, I in II del. Ljubljana 1944 in 1952 (ocena), *Slovenski etnograf* VI–VII, Ljubljana 1954, 328: »Za vzhodno Štajersko je izkazano delo te vrste že za leto 1835, Štrekelj beleži tak rokopis k št. 5262, spisal ga je neki Albert O. Žižek (Schischek) na Kajžarju pri Sv. Miklavžu. Štrekelj omenja, da se besedilo strinja z nekim kajkavskim tekstom; zatem se pojavlja na Murskem polju v Karbovem zapisu (Pajek, Črtice 272 sl.) Na vzhodnem Štajerskem je bil razširjen kajkavski pendant h Kolomonu; *Fuček-knjiga*. Kdor ga šteje (čita), se mu zmeša. Rokopisno je morala biti razširjena povest, ki jo je priobčil R. Razlag v koledarju Zora leta 1852, Erbosajdan, tj. prodani otrok (pri Kraussu), nemško Der geraubte Schleier (Musäus, Volksmärchen).«

⁸¹ Francè Kotnik, Ljudski pesnik Anton Lesičnik, *Slovenski etnograf* II, Ljubljana 1949, 93–99.

⁸² France Kotnik, Bukovniški rokopisi Antikrista, separat iz knjižnice ISN, ZRC SAZU. Ni jasno, od kod.

⁸³ F. Kotnik, Bukovniški rokopisi Antikrista, 417.

⁸⁴ F. Kotnik, Bukovniški rokopisi Antikrista, 417, 418.

⁸⁵ F. Kotnik, Bukovniški rokopisi Antikrista, 418.

⁸⁶ F. Kotnik, Bukovniški rokopisi Antikrista, 419–424.

kraje, na Sele in Vrhe, podobno, kakor so že prej zbežale žalik žene pred zvonjenjem zvonov sv. Neže in sv. Uršule na Plešivcu.⁸⁷

Podobno skrbno Kotnik obdela kult sv. Antona Padovanskega. Najprej seveda s stvarnimi podatki o njegovem življenju in delovanju in češčenju v njemu posvečenih bratovščinah,⁸⁸ nato pa o »ars poetica«, s katero so motiviko o njem predelovali nosilci slovstvene folklore.⁸⁹ Ustavi se pri pridigi Janeza Svetokriškega na praznik sv. Antona Padovanskega, ki zatrjuje, da je svetnik pridigal tudi slovensko. Posebno presenetljivo je, da je motiv sv. Antona Padovanskega vdrl tudi v koroško Duhovno brambo, kar Kotnik natančno obdela.⁹⁰ Pesem o njem se najde tudi v Drabosnjakovem molitveniku, toda ni mogoče trditi, da je Drabosnjakov izdelek.⁹¹

2. IGRE

Tudi preprost človek je dovteten za lepo in za umetniška čustva. O tem pričajo »narodne pesmi in drugi ostanki narodne umetnosti«. Mislim pa, da mu tudi ne gre odrekati dovtetnosti za užitek, ki ga nudi drama. Religiozna drama ima že itak v ljudstvu svoj začetek.«⁹² Avtor teh besed ima še toliko bolj prav, če se zavemo, da slovstvena folklor marsikdaj zaživi scensko, npr. pesmi pri raznih obhodih in koledniški prizori. Na to obliko ljudske ustvarjalnosti je postal pozoren France Kotnik, ki je ta čas odkril Andreja Šusterja Drabosnjaka.⁹³ Drabosnjak je bil kmet, vražar, ljudski filozof in pisatelj – čudak.⁹⁴ »Čudna mešanica, to njegovo delo!« vzklika Ivan Grafenauer, ki sledi Kotniku:

Najgorostasnejše praznoverje (npr. Kolemon) poleg mistične pobožnosti (Marijin Pasijon), narodne pobožne igre poleg satiričnih in moralizujočih verzov (OBACE in zbornik brez napisa).⁹⁵

Ti verzi dopolnjujejo ustno izročilo, da so našemu 'pisatelju' nekoč pobrali vse knjige, in sicer Kolemonov žegen Salomonove bukve, ter Šibilje (Stari Cavznik) in se skladajo z vestjo, da je imel doma tiskarnico (Vest o tiskarnici je negotova, ker neka druga verzija pravi, da je imel tiskarja v Rožeku. Verjetno pa je, da so Kolomona, Duhovno brambo in druge vražarske knjige tiskali bolj skrivaj, četudi morda v kaki mestni tiskarnici, le, da je OBACE mlajši od Kolomonovega žegna (in Delove) življenjepisa.⁹⁶

⁸⁷ F. Kotnik, Bukovniški rokopisi Antikrista, 424.

⁸⁸ France Kotnik, O kultu sv. Antona Padovanskega, separat iz knjižnice ISN, ZRC SAZU, 149.

⁸⁹ F. Kotnik, O kultu sv. Antona Padovanskega, 149–151.

⁹⁰ F. Kotnik, O kultu sv. Antona Padovanskega, 151–152.

⁹¹ F. Kotnik, O kultu sv. Antona Padovanskega, 157.

⁹² F. G. Ljudska izobrazba, Čas 6 (1912), 78–79.

⁹³ France Kotnik, Andrej Šuster-Drabosnjak (preveri!), Časopis za zgodovino in narodopisje (1913)...

⁹⁴ Danes je Drabosnjak že kar precej raziskan. Prim. Slovenska književnost, leksikon CZ (Ljubljana 1996), 461.

⁹⁵ Ivan Grafenauer, F. Kotnik, Andrej Šuster-Drabosnjak, Dom in svet 27, Ljubljana 1914, 165. »Najvažnejše mesto je pač tisto v OBACEju, v katerem pripoveduje o neki nezgodi, ki ga je doletela zaradi nevoščljivosti krivega 'prijatelja'. Ta pije vino in je prato (meso), »Jas imam pa, ravno to je dobro, da imam dobro vest.«

⁹⁶ I. Grafenauer, ocena: F. Kotnik, Andrej Schuster-Drabosnjak, 165.

V tretjem zvezku Štrekljevih *Slovenskih narodnih pesmi* je Kotnik pozoren predvsem na dramske sestavine pri božičnih,⁹⁷ ki jih je treba razločevati od božičnih iger. V Štrekljevi zapuščini upa najti Kotnik še več podobnega gradiva, ki ga je Drabosnjak ohranil v božični pastirski in trikraljevski igri, 'takih pastirskih božičnih pesmi, ki so ostanek naše narodne dramatike'. Tako se bo izkazalo, »da je Drabosnjak le epigon onih 'narodnih' dramatikov, od katerih imamo baš te odlomke ohranjene v Štrekljevi veliki zakladnici 'slovenske narodne poezije' in da se je tudi pri nas razvila drama iz cerkvenih obredov, kakor so (strokovnjaki) dokazali za Nemce in druge narode.«⁹⁸

Od kod človeku težnja po igranju: »Človekov nagon za igranje, združen z verovanjem v demone, je nekak praelement ljudske igre.« Prve oblike mimike so deloma ohranjene v šegah. Kotnik na slovenskih primerih prikazuje prehajanje od šeg k igram:

V Šent Danijelu nad Prevaljami so v starih časih uprizarjali različne šaljive prizore, tudi v Slovenskih goricah, na Ptujskem polju in v Halozah se vršijo na ženitovanjih taki prizori. –Toda ljudsko igro so smatrali za del božje službe. Ljudska igra je od srednjega veka do danes občestvena igra. Prvotno jo je pospeševala Cerkev in ljudstvo je nastopalo v podrejenih vlogah ali pa kot statisti.⁹⁹

Postopoma se je degradirala in morala najprej iz cerkvenega prostora in nato iz mesta sploh!

Ker pa je število igralcev naraščalo in ko so se vanje vrinili komični prizori, so postale za uprizoritev v cerkvi nesposobne, potisnili so jih iz cerkve na trg, kjer je prevzel skrb zanje mestni magistrat, kot na primer v Velikovcu. Polagoma pa so jih izpodrinili tudi iz mest in trgov in zatele so se v varno kmečko zavetje na deželi, kjer jih je ljudstvo negovalo do sedanje dobe. Če je naše ljudstvo na Koroškem uprizarjalo Drabosnjakove igre od leta 1826 do 1933 – nad sto let –, je to častivredno staro izročilo, ki sega med koroškimi Slovenci že v prejšnje dobe, ker so pasijonsko igro v Železni Kapli bržkone uprizarjali tu že na koncu 18. stoletja v slovenskem jeziku.

Od kdaj potemtakem osamosvojenost, da Kotnik nadaljuje: »*Uprizarjalo jih je večinoma ljudstvo samo in dostikrat tudi ustvarjalo, to se pravi, da jih je kdo izmed ljudstva sestavljal ali prevajal, kakor pri nas Drabosnjak. Ljudska igra je od srednjega veka do danes občestvena igra.*«¹⁰⁰

Na nastanek iger so vplivali prazniki cerkvenega leta. Kotnik na Drabosnjakovem primeru našteva vrste iger. Vendar so tu predstavljene po svetopisemskem zaporedju. *Egiptovskega Jožefa* in *Bogatega moža* s starozavezno snovjo so bili uprizarjali na Ko-

⁹⁷ France Kotnik, *Slovenske narodne pesmi*, Čas 19 (1924/25), 86–89. »Take pesmi so prepevali tudi pri službi božji. Nekatere izmed njih so tudi darovalne pesmi, ki so jih prepevali med darovanjem okoli oltarja.«

⁹⁸ F. Kotnik, *Slovenske narodne pesmi*, 86–89: »Ona velika praznina med Brižinskimi spomeniki, ki so nastali blizu nekdanjega državnega centra blizu Gospe svete, in slovenski protestanti in navidezna praznina po reformaciji bo izginila. Treba dati dôbi vsebine iz naših epskih narodnih pesmi. Zato pa je treba temeljitih študij, sličnih, kakor je Glonarjev 'Monoceros in Diptamus'«.

⁹⁹ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 11–12.

¹⁰⁰ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 11.

stanjah, rokopisa ali prepisa zanju pa Kotnik še ni našel. Prav tako je starozavezna igra o Amonu (Amanu) in Esteri.¹⁰¹

Božični »cerkveni narodni prazniki« vsebujejo veliko dramatskih sestavin. Take božične scene so uprizarjali najprej v cerkvah in v njih prepevali. Drabosnjakova in božična igra iz Mežiške doline sta 'sobni komediji', ker se dogajata v notranjosti brez umetnega odra.¹⁰² O uprizoritvi Drabosnjakove božične igre je Kotnik posebej pisal.¹⁰³

Drabosnjakova *Komedija od zgubljeniga sina* je »prelepa svetopisemska parabola«: »Prevzela je prizore renesančne dijaške komedije, ki segajo v prizoru z zvodnicami v 13. stoletje.«¹⁰⁴ Prvo najdeno besedilo je Kotnik objavil leta 1933 in ga filološko skrbno opisal.¹⁰⁵ Raziskovalci previdno molčijo o času njenega nastanka, vsekakor ga je šteti za Drabosnjakov ustvarjalni vrh. Avtorsko besedilo se nanaša na svetopisemsko priliko (Lk 15, 11–32) s primesmi folklorne pripovedi o tatvini v gostilni in surovimi realističnimi scenami iz vsakdanjega življenja.¹⁰⁶

Postni čas in Velika noč sta narekovala pasijonske igre. Avtor je malokdaj znan. Le za kostanjevske igre se ve, da jih je Drabosnjak prevajal iz nemščine. Besedilo igre, ki je nekaka postna procesija, je služilo ponekod samo za razlago živih podob, ki so jih vozili po mestnih in trških ulicah – kakor n. pr. v Škofji Loki.¹⁰⁷ *Komödia od Kristusouiga Terplinja, Katiro so nekidei na te ueliki Zhetertig inu na te uelikonozhni Pondelik v Kapli spilali*.¹⁰⁸ Prvotno besedilo je zložil najbrž kak duhovnik, a tudi vanj so se vtihotapile robate scene, komične za ljudstvo.¹⁰⁹ Kotnik je tudi o slovenskih pasijonskih igrah na Koroškem še posebej pisal.¹¹⁰

V članku Drabosnjak in Cochem France Kotnik sledi nastanku Drabosnjakovega Marijinega pasijona in njegovim zapisom po Koroškem in Gorenjskem.¹¹¹

Igra iz Železne Kaple poudarja Marije Device češčenje, ki so ga v poreformacijskem času obnavljanja katoliškega verskega življenja posebno priporočali jezuiti.¹¹²

V oceni *Narodopisja Slovencev* J. Kelemina k posameznim poglavjem dodaja gra-

¹⁰¹ Franc Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 13.

¹⁰² F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 12–13.

¹⁰³ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 106–107.

¹⁰⁴ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 13: »Šest prizorov je naslikanih tudi na gorenjskih čelnicah (panjskih končnicah), štiri scene so iz lepe svetopisemske parabole, dve pa sta 'posvetni'. (Izgubljeni sin med ženskami zvodnicami, Izgubljenega sina iztirajo na pol nagega in oropnega s šibami iz hiše). Iz galantne rokokojske dobe ga imamo naslikanega na steklu. To so iste scene kot na panjskih končnicah. Na čelnicah so upodobljene podobne scene, kakršne ima Drabosnjakova igra. To so tipizirane slike, ki jih je prenašal kmetski umetnik s panjskih končnic na nove. Toda o tem bom moral obširneje govoriti v posebni razpravi.«

¹⁰⁵ F. Kotnik, Drabosnjakov »Izgubljeni sin« /separatni odtis iz »Etnologa« VI, glasnika Etnografskega muzeja v Ljubljani, 1933, 260–276.

¹⁰⁶ Marija Stanonik, Koroška narečna dramatika: poetika Drabosnjakovega Izgubljenega sina, *Slovenska narečna književnost*, Slavistično društvo, Maribor 2007, 16–31.

¹⁰⁷ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 11–12.

¹⁰⁸ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 99–105.

¹⁰⁹ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 11–12.

¹¹⁰ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 88–98.

¹¹¹ Francé Kotnik, Drabosnjak in Cochem, *Slovenski jezik*, Glasilo Slavističnega društva IV, snopič 1–4, Ljubljana 1941, 175–176.

¹¹² F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 12–13.

divo iz domačega vzhodnoštajerskega okolja, h Kotnikovi razpravi o slovenskih ljudskih verskih igrah pa nima kaj dodati. Vendar je tamkaj znana beseda hempa, hempež, m. bedak, škrat (?), n. Haimpel, Hemperl ipd, kar prvotno pomeni neumnega vraga iz velikonočnih iger.¹¹³

Predlaga pa terminološko zamenjavo: »namesto igre bi bilo ustrežneje reči *igrokazi*, ker nas avtor seznanja z *dramatsko umetnostjo*.« Ugotovitev evropske literarne zgodovine, »da se je moderna drama razvila iz narodnih iger, cerkvenih predstav in šolske ter dvorske drame«, bi dopolnil: »*da se pripozna tudi ljudski dramatik* pripadajoči delež«: »V naših narodnih obhodih in nastopih srečujemo sicer *dramatske elemente*, tako pri mencanju *prosa*, *pustnih oračih* itd., toda nihče jih ni razvil v *kake primitivne drame*, kakor so nemške *Fastnachtspiele*.«¹¹⁴

Da je France Kotnik zvesto sledil novim odkritjem o Drabosnjaku, pričajo še tri objave, dve leta 1941: poučno pesnitev Drabosnjakov Svovenje obace. Besedilo filološko razčleni, estetsko oceni in sociološko interpretira.¹¹⁵

Narodopisje Slovencev II je Kotniku omogočilo, da je strnil ugotovitve o »verskih ljudskih igrah« v zbirnem članku z razdelki Božični pastirski prizori, Božične igre, Pasijonske procesije, Raj – igra o paradizu, Duhovne igre v Rušah in Gorici, Pasijonske igre, Izgubljeni sin.¹¹⁶

VII. TEREANSKO DELO

Že v poznih letih je France Kotnik v organizaciji Mestnega muzeja v Celju vodil nekaj terenskih ekspedicij na štajersko podeželje, češ da Etnografski muzej v Ljubljani ne more postoriti vsega.

Leta 1951 je njegova »etnografska skupina« štela deset članov.¹¹⁷ Od 16. do 31. julija je prebivala v katastrski občini Sv Florjan pri Mavriču nad Gornjim gradom. Kmetija ima centralno lego za vse druge samine. Člani skupine so od tod vsak dan obiskovali po pogorju raztresene kmetije. Delo je bilo razdeljeno na popisovanje materialne, socialne (letne šege) in duhovne kulture (predvsem zbiranje izrazov o domači obrti in orodju, stavbarstvu in v drugih panogah, zapisovanje folklornih pesmi, nekaj tudi z napevi; ugank, otroških pesmi in uspavank). Po vzorcih Etnografskega muzeja v Ljubljani so opravili 26 hišnih popisov.¹¹⁸ Vsi iz skupine so se tudi po dokončanem delu še

¹¹³ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev*, 328–329.

¹¹⁴ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev*, 328–329.

¹¹⁵ Francé Kotnik, Drabosnjakov Svovenje obace, *Slovenski jezik*, Glasilo Slavističnega društva IV, snopič 1–4, Ljubljana 1941, 40–54.

¹¹⁶ France Kotnik, Verske ljudske igre, *Narodopisje Slovencev* / II. del / Poseben odtis, Ljubljana 1945, 103–121.

¹¹⁷ Francé Kotnik-Jakob Božič, Delo etnografske skupine Mestnega muzeja v Celju, *Slovenski etnograf* VI–VII, Ljubljana 1954, 306–307: France Kotnik, vodja skupine, Anton Stupica, ravnatelj muzeja, Vlado Novak, ravnatelj Študijske knjižnice, Jakob Božič, sodnik v pokoju, Branko Zemljič, učitelj v pokoju, Jože Lekše, strokovni učitelj na Ekonomski srednji šoli, Drago Predan, gimnazijski učitelj v Žalcu, Stane Terčak, nameščenec muzeja v Celju za NOB in za etnografijo, Tatjana Terčka, absolventka Šole za umetno obrt, Majda Gorinšek, študentka etnologije.

¹¹⁸ F. Kotnik-J. Božič, Delo etnografske skupine Mestnega muzeja v Celju, 306.

vračali v omenjeno okolje. V celjskem Mestnem muzeju so na sestankih obravnavali nabrano gradivo.¹¹⁹

Drugo leto je skupina štela sedem članov. Od 8–15. julija je dopolnjevala v istem okolju lepo poprej nabrano gradivo. Od 21. julija do 2. avgusta 1952. leta so na območju Jurkloštra, posebno v vaseh Polana in Gornji Voluš zapisovali predvsem jezikovne posebnosti, pesmi, bajke, pravne šege.¹²⁰

Tretje leto se je šest sodelavcev odpravilo v kozjanski okraj in v Podsredi so jih pričakali občinski možje. Ti so članom skupine preskrbeli stanovanje in hrano. Naslednji dan so si ogledali teren in našli osebe, ki so jim mogle postreči z zanesljivimi podatki. Zbrano je bilo veliko domačih izrazov za različno sadje in poljske pridelke, bajke in povedke (npr. o Kralju Matjažu).¹²¹

Zbrano gradivo so objavili v *Kotnikovem zborniku*, o čemer je pisal *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje*: »Celjska narodopisna skupina, ki jo je zdaj že rajni dr. France Kotnik pred več leti zbiral okoli sebe, pripravil za zbirateljsko delo in nekaj časa tudi osebno vodil po raznih krajih Štajerske, se je res lepo oddolžila spominu svojega ustanovitelja in prvega strokovnega mentorja s 154 strani dolgim zbornikom, ki je takole podnaslovljen: Narodopisni zapiski z Gornjegrajskega in Kozjanskega (Celje 1956).¹²²

SKLEP

»Tako nam je graška slavistična stolica dala tri markantne osebnosti, ki so začrtali v našem narodoslovju globoke brazde, Gregorja Kreka, Karla Štreklja in Matija Murka (NS I, 38). K temu moramo dodati sedaj četrto markatno osebnost te šole, njenega učenca in nadaljevalca etnografskega dela prve trojice – Franceta Kotnika.«¹²³

Upravičeno je vredna graje brezbržnost odgovornih, ki so po ustanovitvi slovenske univerze leta 1919 etnološko stolico dve desetletji raje pustili prazno, namesto da bi jo ponudili Kotniku in bi bil razvil vse svoje sposobnosti, kar bi bilo imelo dolgoročne pozitivne posledice v stroki in v družbi. Kljub temu je kot profesor sprva

¹¹⁹ F. Kotnik-J. Božič, Delo etnografske skupine Mestnega muzeja v Celju, 306.

¹²⁰ F. Kotnik-J. Božič, Delo etnografske skupine Mestnega muzeja v Celju, 306–307.

¹²¹ F. Kotnik-J. Božič, Delo etnografske skupine Mestnega muzeja v Celju, 307.

¹²² –. »Kotnikov zbornik«, Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani, Leto I, oktober 1956, št. 1, 6. Izdajo terenski zapiskov je začel pripravljati že dr. Kotnik, a ko mu je bela žena prekrizala načrte, je za njim prevzel uredništvo Vlado Novak, upravnik študijske knjižnice v Celju. Gradivo so poleg dr. Kotnika, ki je utegnil dovršiti le krajši sestavek o 'pustotah', prispevali: J. Božič, D. Predan, F. Hribernik, B. Zemljič in J. Vreže – s področja tvarne kulture (dom, gospodarstvo, delo, domača obrt, splavarstvo idr.); S. Terčak, J. Lekše, in B. Stupica – z ostalih področij (običaji, verovanja, pripovedništvo in pesništvo, umetnost idr.). Besedilu so dodane številne risane ali fotografirane podobe, ki dvigajo dokumentarno vrednost knjige. Vsebinsko je ta precej bogata in prinaša tudi vrsto mikavnih novosti, ki jih bo pa lahko izluščila in podčrtala šele strokovna kritika. Gradivo je z razdrobitvijo na manjša poglavja pač nekoliko nepregledno in neenotno. Kljub temu pa zbornik tople priporočamo.

Naj bi mu le kmalu sledili še drugi – v Celju in povsod tam, kjer se dela na terenu!

¹²³ V. Novak, Etnografsko delo Franceta Kotnika, 180.

na celovški in nato na celjski gimnaziji zelo na široko gojil Murkovo realistično smer z raziskovanjem materialne, socialne in duhovne kulture.¹²⁴ Vilko Novak je napisal odličen članek o zaslugah Franceta Kotnika za slovensko etnologijo. S folklorističnega vidika jih je mogoče strniti v naslednje tri točke:

1. »Do Ložarjeve razprave v NS I [= *Narodopisje Slovencev* I], ki je sledila leto pozneje, je Kotnikov obravnavani spis od Murka sem prvi svoje vrste in pomeni obenem z izdajo knjige same važno dejanje za popularizacijo etnografije.«¹²⁵

2. Poleg Drabosnjaka je obdelal še nekatere druge slovstveno prizadevne kmete v drugih slovenskih pokrajinah in »priboril bukovnikom naziv in mesto v naši slovstveni zgodovini«. S tem je »tej panogi ljudske duševne kulture pridobil veljavo v naši etnografiji, medtem ko so jo prej imeli le za obrobno, pa zanemarjeno literarnozgodovinsko področje.«¹²⁶

»Odkritje in znanstvena obdelava slovenskih ljudskih pesnikov in pisateljev, tako imenovanih 'bukovnikov' je Kotnikov najpomembnejši prispevek k slovenski literarni zgodovini.«¹²⁷

3. Enako zaslugo si je pridobil Kotnik za »ljudske igre«: »Po spisih o pasijonskih in Drabosnjakovih igrah, s katerimi je uvedel novost v našo kulturno zgodovino in etnografijo, je zaokrožil lastna dognanja z ostalim gradivom v pregled o verskih ljudskih igrah (NS II) in s tem oskrbel naš strokovni priročnik s poglavjem o naši tako skromni ljudski dramatik, ki ji posveča na primer etnografija sosednih alpskih dežel toliko skrbi.«¹²⁸

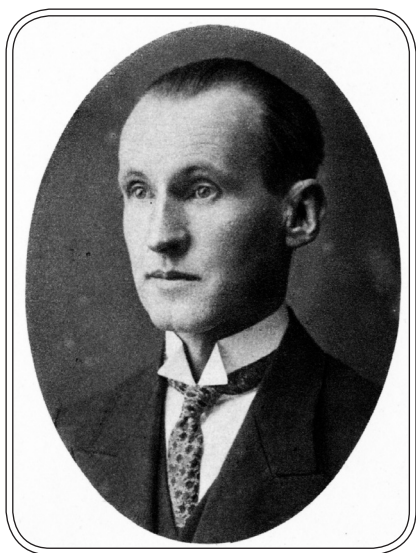
¹²⁴ V. Novak, 179–180, 183.

¹²⁵ V. Novak, Etnografsko delo Franceta Kotnika, 183.

¹²⁶ V. Novak, Etnografsko delo Franceta Kotnika, 188.

¹²⁷ Pavle Zablatic, Uvod, *France Kotnik, Storijske, II.*, Družba sv. Mohorja, Celovec 1958, 6.

¹²⁸ V. Novak, Etnografsko delo Franceta Kotnika, 188.

JAKOB KELEMINA (1882–1957)

– SLOVENSKI JAKOB
GRIMM?

UVOD

Jakob Kelemina je bil rojen 1882 na Vinskem Vrhu nad dolino Miklavža pri Ormožu. Najmlajši sin revnega viničarja je začel hoditi v ljudsko šolo pri Miklavžu. Na gimnaziji v Mariboru je bil le malo časa. Kakor hitro je njegov stric duhovnik ugotovil, da nečak ne namerava ustreči njegovi želji, da bi mu v poklicu sledil, ga je nehal podpirati. Zato se je njegovo šolanje zavleklo. V upanju, da se bo z inštrukcijami tam lažje vzdrževal, se je odpravil v Pulj in tam leta 1904 z odliko maturiral.¹ Na Dunaju se je vpisal na germanistiko in jo dokončal v Gradcu z doktoratom. Aktivno je sodeloval v Akademskem tehničnem društvu *Triglav*, kar dokazuje Keleminovo soavtorstvo² pri publikaciji, ki opisuje zgodovino društva v smislu narodnega gibanja na Štajerskem in vsebuje seznam vseh članov društva.

Po nekajletnem službovanju na gimnaziji v Novem mestu in Ljubljani so ga leta 1920 povabili na novo ustanovljeno ljubljansko univerzo, kjer je leta 1928 postal redni profesor. Kelemina velja za utemeljitelja ljubljanske germanistike, ki si je v prvi Jugoslaviji pod njegovim vodstvom pridobila vodilno mesto.³

Leta 1927 je izdal prvo teoretično zasnovano *Literarno vedo*, v kateri zagotavlja,

¹ Anton Janko, Germanist Jakob Kelemina, *Slavistična revija* 42, Ljubljana 1994, 407.

² Soavtorji: Šandor Hrašovec, Jakob Kelemina, Srečko Serajnik, (Ljubljana 1906).

³ France Bezljaj, Ob sedemdesetletnici profesorja Jakoba Kelemine, *Slavistična revija* V–VII, Ljubljana 1954, 276: Zgolj po naključju ni izgubil življenja, ko je med vojno na oddelku pogorela celotna knjižnica, ki jo je bil prizadevno povečeval. Ta nesreča je v Sloveniji za dolgo preprečevala napredovanje znanstvenega raziskovalnega dela na področju germanistike. Na drugi strani se je kot študijska smer vedno bolj uveljavljala angleščina; Kelemina je predaval angleško historično slovnico in deloma zgodovino angleške književnosti in je bil edini predavatelj na oddelku, pri katerem je število slušateljev naraščalo.

da se »bo morala literarna zgodovina pri svojem delu okoristiti iz izsledki narodopisne vede ali folkloristike; ta skuša umeti raznovrstne predmete svojega proučevanja kot fenomenologijo narodne duše.« Kajti »imamo poleg literature še druge vire, narodno blago, v kojih se zrcali ta narodna duša in da jo je treba razbrati predvsem iz teh virov.«⁴ Janko Kos ima Jakoba Kelemino poleg Ivana Grafenauerja za enega od avtorjev, ki uvajata v slovensko zavest novo razumevanje o razmerju med literaturo in slovstveno folkloro.⁵ Zgodovina slovenske etnologije prišteva Jakoba Kelemino k avtorjem,⁶ ki so folkloristiko enačili z narodopisjem.⁷

Literarna veda velja za tehten začetek slovenskih strokovno-znanstvenih objav na področju literarne teorije in znova odkriva njegovo strokovno širino in metodološko interdisciplinarnost. Slovenski kritiki so ji sicer priznavali bogato obvestilnost, oporekali pa so prevladujočim izhodiščem nemških literarnoteoretičnih šol, ki jih je Kelemina pač najbolje poznal. Kelemina se zavzema za avtonomijo literarne vede. Za Jakoba Kelemino je »literarna veda metodologija dela, ki pride pri proučevanju pismenih umotvorov v poštev.«⁸ Ločuje jo od filologije⁹ in jo umešča v polje estetike, vendar ne toliko v filozofskem smislu, temveč po sistematiki – pri čemer misli »na analitične metode in funkcijske vidike književnosti«. Hkrati z avtonomijo literarne vede razvija tudi idejo o avtonomni literaturi, »ki jo odmika od vsakršnih pragmatičnih in moralično-didaktičnih teženj: 'Pesnitev z nagnito, izprieno moralo je lahko stokrat bolj umotvor nego delo, čigar moralno jedro je nepriekorno.'«¹⁰

Pred drugo svetovno vojno je od ugledne ameriške univerze dobil ponudbo za zaposlitev, a se zaradi ženine navezanosti na Dolenjsko zanjo ni odločil. »Pozneje sta to oba obžalovala, ker bi se tako lahko izognila raznovrstnim težavam med drugo svetovno vojno in po njej.«¹¹ Ker je bil pokončen človek, demokrat in svobodoljubno usmerjen, so ga preganjali vsi režimi. Ko sva s tesnobo v srcu opazovala nemške vojake, ki so po padcu Jugoslavije prikorakali v Krško, sem ga prestrašeno vprašala, če bomo sedaj vsi morali govoriti nemško. On mi je odgovoril: 'Midva ne bova.' Nemci so ga v neki ofenzivi na Dolenjsko leta 1943 skoraj ustrelili, po vojni pa je bil tudi nekaj časa zaprt v človeka nevrednih razmerah.«¹²

⁴ Jakob Kelemina, *Literarna veda*, Nova založba, Ljubljana 1927, 94, 107.

⁵ Janko Kos, »Stari in novi pogledi na slovensko slovstvo, *Sodobnost* 18, Ljubljana 1970, 176.

⁶ Poleg njega še Matija Murko, Josip Wester, France Stele, Joža Glonar.

⁷ Ingrid Slavec Gradišnik, *Etnologija na Slovenskem* / med čermi narodopisja in antropologije, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2000, 100.

⁸ J. Kelemina, *Literarna veda*, 6.

⁹ Jakob Kelemina, Naloge in metode literarne zgodovine, *Dom in svet* 38, Ljubljana 1925, 183: »Filologija, ki jo smatramo s stališča literarne teorije kot pomožno vedo, je seveda sama po sebi samostojna stroka, ki obsega tri delna področja: tekstno, jezikovno in realno filologijo: zadnja obravnava *starožitnosti, folklor, tradicionalno slovstvo*«.

¹⁰ Dejan, Kos, Keleminov pogled na literarno vedo, *Dr. Jakob Kelemina 1882–1957* / Ob petdesetletnici smrti, Zgodovinsko društvo, Ormož 2008, 32.

¹¹ Doris Križaj, Osebni spomin na očeta, *Dr. Jakob Kelemina 1882–1957* / Ob petdesetletnici smrti, Zgodovinsko društvo, Ormož 2008, 12.

¹² D. Križaj, Osebni spomin na očeta, 14: »O tem piše tudi profesor Vojeslav Mole. 'Že takoj prvi dan po osvoboditvi, ko sem šel zjutraj proti univerzi, sem srečal vso objokano gospo Keleminovo. [...] 'ko je Oton Župančič izročal v imenu slovenskega naroda oblast osvoboditeljem – Titovim partizanom. Prišel je domov ves vesel, kakršnega nisem še nikoli videla,

Rad je hodil v naravo in bil sočuten z ljudmi. Z njimi se je pogovarjal o folklornem pripovedništvu ali proučeval krajevna imena.¹³

O tehtnosti Keleminovega etnološkega dela govori podatek, da je bil v petdesetih letih 20. stoletja zunanji sodelavec Inštituta za slovensko narodopisje v Ljubljani.¹⁴ Kelemini je bilo verjetno v veliko uteho, da je bil še eno leto pred smrtjo, od 26. do 28. marca 1956, navzoč na posvetovanju Alpes Orientales, tj. vzhodno- in osrednjealpskih narodopiscev v Ljubljani. Posvetovanje je sklical Inštitut za slovensko narodopisje SAZU v Ljubljani.¹⁵

I. JEZIK

Pomanjkanje starih virov povzročča, »da sloni vsa teža novih najdb in njihova osvetlitev na filologu in jezikoslovcu.« Izjemni položaj Slovencev na stičišču slovanskega, germanskega, romanskega in ugrofinskega sveta povzročča, da je treba »na tem prastarem geografskem vozlu«, »kjer so se naselili naši pradedje«, s »historičnega, kulturno-zgodovinskega, jezikoslovnega in etnografskega« področja, vsako podrobnost zmeraj raziskovati na široko, daleč čez narodne meje, kar zahteva od znanstvenika izredno razgledanost.¹⁶ Kelemino so še posebej privlačili ostanki gotske poselitve v južnoslo-

in je rekel, da je bil to najsrečnejši dan v njegovem življenju. Ob eni uri ponoči pa so prišli ponj, ga aretirali in odpeljali. ..." Vest me je presenetila. ... Politično se ni nikoli udeleževal, njegovi nazori pa so bili vedno tako 'titovski', da mi je bila njegova aretacija popolnoma nerazumljiva. Šele po dolgem razmišljanju sem se spomnil, da je imel neko funkcijo v odboru – ali je bil celo predsednik angleškega kluba v Ljubljani. Toda ali je bila to pregreha? In vendar je bilo tako. [...] Pa še kako so ga zasliševali, a je moral podpisati, da ne bo živi duši črnil o tem. [...] takrat nihče od njegovih kolegov ni bil pripravljen mami pomagati – ne Oton Župančič, ne prof. Kidrič, ne drugi. Edina izjema je bil njegov prleški sorojak, prof. Slodnjak, ki je imel dovolj poguma, da se je angažiral svojemu rojaku v pomoč. Spominjam se, da je prišel oče domov ves zaraščen, sama kost in koža. Od tedaj naprej ni bil nikoli več popolnoma zdrav niti sproščen. Piko na i pa je še dodala gonja po časopisih ob njegovem prejemu Prešernove nagrade. [...] se ni znal niti malo diplomatsko obnašati in da je začel v najtežjih povojnih časih demonstrativno, ob 11. uri dopoldan vsem na očeh zahajati k maši v frančiškansko cerkev. Bil je vedno zaveden Slovenec, poštenjak in socialno čuteč človek, ki ni mogel razumeti, da bi se v povojnih letih moral sprenevedati in trobiti v isti rog kot okolica. Na sejah fakultetnega sveta je namreč pogosto šokiral navzoče z izjavami kot: 'Saj je vseeno, kaj sklenemo, saj je itak že vse vnaprej zmenjeno.'¹³

¹³ D. Križaj, Osebni spomin na očeta, 12.

¹⁴ Vida Jesenšek, Jakob Kelemina – raziskovalec in učitelj širokih obzorij, *Dr. Jakob Kelemina 1882–1957 / Ob petdesetletnici smrti*, Zgodovinsko društvo, Ormož 2008, 20–21.

¹⁵ –, Posvetovanje vzhodno- in osrednjealpskih narodopiscev v Ljubljani, *Glasnik* Inštituta za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti in Ljubljani, Leto I, Oktobar 1956, št. 1, 3: »Prvi sestanek je bil v ponedeljek, dne 26. marca 1956 dopoldne. Delovni spored je bil razdeljen na tri oddelke: 1. Opredelitev pojma 'alpskega prostora' in njegove ljudske kulture, 2. ljudsko slovstvo in 3. ljudski običaji. Po uvodnem pozdravu akademika dr. Ivana Grafenauerja je prevzel predsedstvo sestanka univ. prof. dr. Jakob Kelemina.«

¹⁶ F. Bezljaj, Ob sedemdesetletnici profesorja Jakoba Kelemine, 276: »Pritegnila so ga Hauptmannova preiskovanja zgodnje slovenske zgodovine, Kaspretova ter kasneje posebno Dolenceva prizadevanja za ugotavljanje samoniklosti slovenske pravne preteklosti, uspešna

vanskem prostoru,¹⁷ pri tem se ni omejil le na jezikoslovne probleme,¹⁸ temveč je veliko pomembnega razkril za kulturno zgodovino. Mladi France Bezlaj je bil navdušen nad njim: »V tisoče gredo njegovi etimološki prispevki s področja germano-slavike, čeprav se je zdelo, da je prav tukaj po delu Miklošiča, Schucharda, Štreklja, Lessiaka in drugih že skoraj vse opravljeno. Smelo smemo trditi, da je slovenistiki do sedaj koristil več kakor poleg Ramovša kdor koli drug na ljubljanski univerzi.«¹⁹

Kelemino so zaposlovali predvsem vplivi Keltov, Gotov,²⁰ Langobardov²¹ na tedaj nastajajočo slovenščino. Predvsem se je posvečal slovenskemu besedju v nemščini in germanskim leksikalnim vplivom v slovenščini, preučeval je etimologijo in pomenski razvoj slovenskega besedja, a posebno ga je privlačila toponomastika. Razen o panonskih krajevnih imenih²² je v krajših razpravah v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* in *Slavistični reviji* pisal o tujkah v slovenščini, pregledno o koroških izčrpano o Hajdini,²³ Kosezah,²⁴ Ljubljani.²⁵

Razprava o slovensko-nemških kulturnih stikih v srednjem veku z naslovom Slovenačko-nemački kulturni odnosi u srednjem veku²⁶ naj bi bila prva s to tematiko.²⁷ Kelemina je germanistiko razumel »kot del slovenske znanosti in se je tudi ukvarjal z njo s stališča slovenskih narodnih interesov«. ²⁸ Sicer pa je v etimoloških študijah rad povezoval »slovenistično in germanistično znanje z dognanji drugih znanosti, predvsem splošne zgodovine in kulturne zgodovine« ter etnologije in mitologije.

Za Kelemino je kategorija živega jezika postranska, jezik je predmet njegovega razpravljanja strogo s stališča literarne poetike: »Akustične učinke, ki jih posreduje

Ramovševa metoda substitucij v jezikoslovju, nič manj pa tudi ne etnografija, ki se prvih petnajst let na ljubljanski univerzi sploh ni gojila.«

¹⁷ Jakob Kelemina, Popa Dukljanina »Libellus Gothorum« (I–VII), studija o starogermanskih spominih v naši zemlji, *Etnolog* 12, Ljubljana 1939, 15–35.

¹⁸ A. Janko, Germanist Jakob Kelemina, 414.

¹⁹ F. Bezlaj, Ob sedemdesetletnici profesorja Jakoba Kelemine, 277: »Snov sama si je izsilila njegove delovne metode. Vse, kar je objavil, je plod dolgega in naporenega zbiranja, tehtanja in dvomov.«

²⁰ Jakob Kelemina, Goti na Balkanu, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 27, Maribor 1932, 121–136.

²¹ Jakob Kelemina, Langobardski spomini pri Slovencih, *Slavistična revija* 4, št. 3–4, Ljubljana 1951, 177–196.

²² Jakob Kelemina, *Krajevna imena iz spodnjepanonske marke*, Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1927.

²³ Hajdina (toponomastični prikaz), *Časopis za zgodovino in narodopisje* 28, Maribor 1933, 113–118.

²⁴ Jakob Kelemina, Kazaz, Kosez, *Slavistična revija*, Ljubljana 1950, 464–467.

²⁵ Jakob Kelemina, Ljubljana (imenoslovna študija), *Razprave / Dissertationes* 1, II. razred za filološke in literarne vede SAZU, 1950, 95–108.

²⁶ Jakob Kelemina, Slovenačko-nemački kulturni odnosi u srednjem veku. *Strani pregled*, Štamparija M. Sibinkića, Beograd 1937.

²⁷ V. Jesenšek, Jakob Kelemina – raziskovalec in učitelj širokih obzorij, 21.

²⁸ Alja Lipavac Oštir, Jakob Kelemina kot raziskovalec zemljepisnih imen, Jakob Kelemina – raziskovalec in učitelj širokih obzorij, *Dr. Jakob Kelemina 1882–1957 / Ob petdesetletnici smrti*, Zgodovinsko društvo, Ormož 2008, 90.

govorica, najdemo organizirane v poeziji v določene oblike, kakor so pravilni ritem, gradnja verzov po določenem razporedu, rima.«²⁹

V oceni slovenskega narodopisja poglavja o kmečkem domu in kmečki hiši, naselbini, ribolovu, poljedelstvu, planšarstvu in pastirstvu dopolnjuje z lastnimi etimološkimi dognanji (npr. kmet, pastir (< pastorem) in takimi, ki se nanašajo na zgodovino jezika v germanski ali romanski soseščini. Kmetstvo in pastirstvo je verjetno »od nekdanj zvezano z vlaškim elementom. Pri pastirstvu in planšarstvu se mešajo romanski, germanski in slovanski elementi«. Enako ravna pri poglavjih o vrtnarstvu, vinarstvu, prehrani. Pri pravnem narodopisju niso dovolj upoštevane pravne razmere ogrskih Slovencev.³⁰

Razliko med knjižnim jezikom in narečji ugotavlja sociološko: pismeni jezik je last izobražencev, ljudski jezik pa »ljudstva«. Sledeč Ramovševi razdelitvi slovenskih narečij jih na kratko oriše in ovrednoti njihov prispevek za knjižni jezik in književnost. Njegove leksikalne pripombe so dobra osnova za slovensko etnolingvistiko.³¹

II. TERMINOLOGIJA

Za cenjenega etimologa ni nenavadno, da priporoča odkriti prvotni pomen izrazov za posamezne folklorne žanre: basen, bajka, bajulja: slednja beseda je znana na vzhodu danes še v pomenu »keifende Rede«³²; godica, pesem, popevka. Zatem gadati in pregadati (abgedroschenes zeug erzählen³³), gatati, prečo prečati (štaj. vzhod; pač: priče pričati) itd.³⁴

Kelemina poudarja, da natančne »meje med bajko, povedko in pravljico ni, vendar skuša podati njihove temeljne lastnosti.³⁵ Zanje uporablja tri izraze, kar sinonimno in enakovredno, saj iz njegovih izvajanj ni mogoče izpeljati nikakršne diferenciacije pojmov.

PRAVLJICA

Kljub temu da Kelemina razmeji pravljico od bajke³⁶ in že z naslovom knjige in še v uvodu poudari, kako želi seznaniti bralca z bajko in pripovedko, »tema najvažnejšima oblikama narodne pripovedne umetnosti ter prispevati k poznavanju slovenskih bajeslovnih predstav«,³⁷ njegova vnema za terminološko preciznost kmalu popusti.

²⁹ J. Kelemina, *Literarna veda*, 22–23.

³⁰ Jakob Kelemina, *Narodopisje Slovencev*, I in II del. Ljubljana 1944 in 1952 (ocena). *Slovenski etnograf* VI–VII, Ljubljana 1954, 324.

³¹ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev*, (ocena), 325.

³² France Tomšič, *Nemško slovenski slovar*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1964, 400: keifen (nemško): jezikat, gobezdati, dreti se, lajati nad kom.

³³ F. Tomšič, *Nemško slovenski slovar*, 9, 963: omlačeno, premlateno [= prežvečeno] snov pripovedovati.

³⁴ Jakob Kelemina, Matl, Jos. Die Entwicklungsbedingungen der epischen Volksdichtung bei den Slawen. (ocena), *Časopis za zgodovino in narodopisje* 25, Maribor 1930, 248.

³⁵ Dragica Haramija, Delo Jakoba Kelemine *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Dr. Jakob Kelemina 1882–1957 / Ob petdesetletnici smrti, *Zgodovinsko društvo, Ormož* 2008, 60.

³⁶ J. Kelemina, *Predgovor, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 5–6.

³⁷ J. Kelemina, *Predgovor, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva* 5.

Če prav razumemo njegov namen, v tukajšnji zbirki naj ne bi bilo pravljič. On pa se pogosto sklicuje nanje:

»Naše pravljice govore tudi o Desetniku kot izvoljenem junaku«, »Nebo se nam prikazuje v pravljičah v podobi Zlate ali Steklene gore.«³⁸

POVEST

Ni jasno, kaj Kelemini v tukajšnjem sobesedilu pomeni povest. To, kar nam pripoved, torej skupno ime za različne prozne folklorne žanre ali je povzetek vsebine, siže, zgodba:

»Povest o solnčnem junaku je bila razširjena v različnih oblikah.³⁹ Imamo večje število *povesti*, ki so nam ohranile isti mitološki prizor;⁴⁰ »vsaj *povesti* o Vedomcih in Vetrovih se krijejo.⁴¹ »K vsakemu takemu imenu je spadala nekoč tudi *povest*, ki ga je razlagala.⁴² /.../ Lepo število kajkavskih astralnih *povesti* je nabral Valjavec.⁴³ [...] *Povest* o križu sv. Helene, na katerega morajo gledati popotniki, je zelo razširjena⁴⁴ Za *povesti*, ki skušajo obrazložiti nastanek kake posebnosti na zemeljski obli, rabimo izraz ajtjološke *povesti* (gr. aitia, vzrok, razlog).⁴⁵ V *povestih* (Sagen) je ta raj lokaliziran na ta in oni kraj.⁴⁶ »Zato naše *povesti* vedno pripovedujejo o beguncih, ki beže iz vztočnega ujetništva.«⁴⁷ »Zgodovinske *povesti*«. «⁴⁸ »V *povestih* o močnem kovaču...», "Imamo večje število *povesti*, ki so nam ohranile isti mitološki prizor, postavljen na neko posebno pozorišče", "...obstojajo o močnem kovaču tudi *povesti* pravljničnega značaja", "Legendarna *povest* o sv. Matiji, ki stopi na mesto Perunovo, nam poroča, da zgradi Matija 'za kazen' rimski most, ki je seveda mavrica". "Za *povesti*, ki skušajo obrazložiti nastanek kake posebnosti na zemeljski obli, rabimo izraz ajtjološke *povesti*«⁴⁹ Itn.

Da je Kelemini povest in povedka eno in isto dokazuje tudi nemška soznačnica: »V *povestih* (Sagen) je ta raj lokaliziran na ta in oni kraj: takšen zemeljski raj je Zlatogorovo bivališče in tudi Trdinov Cvetnik v Gorjancih.«⁵⁰

POVEDKA

Glede na naslov zbirke bi pričakovali dosledno rabo termina pripovedka, glede na vztrajanje Milka Matičetovega pri pojmu povedka, čemur siceršnja slovenska fol-

³⁸ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 10, 26.

³⁹ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 10.

⁴⁰ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 11.

⁴¹ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 14–15.

⁴² J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 26.

⁴³ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 26.

⁴⁴ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 26.

⁴⁵ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 26.

⁴⁶ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 27.

⁴⁷ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 29.

⁴⁸ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 27.

⁴⁹ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 10, 11, 13, 25, 26.

⁵⁰ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 26, 27.

kloristika sledi, pa se veselimo povedke, ne da bi tajili nelagodnost ob terminološki nedoslednosti, če gre za znanstveno delo:

»zato je Vesnikovo mitično *povedko* težko ločiti od Kresnikove.«⁵¹ »Prvotno pravo jedro teh *povedk* je pa čisto otemnelo. *Povedke* so dobile etičen zmisel.⁵² »Tudi naše *povedke* nam kažejo to bitje z neprijazne strani.«⁵³ Sporočilo o »vesoljnem potopu«, ki je kazen za greh, se ponavlja v raznih *povedkah* o lokalnih nezgodah.⁵⁴ V *povedkah* o kaznovani Skopulji je obrazovana pojemajoča moč narave, zimski nalivi.⁵⁵ Itn.

PRIPOVEDKA

»Samo da v germanskih *pripovedkah* ni govora o skoku.«⁵⁶ Iz bajk postanejo napol zgodovinske *pripovedke* (historische Sage). Take *pripovedke* so predmet naše junaške poezije.⁵⁷ »Samo da v germanskih pripovedkah ni govora o skoku;«⁵⁸ »Vrag je predmet najrazličnejših pripovedk;«⁵⁹ »Iz bajk postanejo napol zgodovinske pripovedke (historische Sage).⁶⁰ Take pripovedke so predmet naše junaške poezije.«⁶¹

Izjemoma se pojavi *pripoved* kot četrta možnost: »*Pripoved* kaže tukaj že docela viteški značaj.«⁶²

Njegova poljubnost žanrskega poimenovanja dokazuje, da se Jakob Kelemina ni zavedal, kako pomembna je terminološka doslednost za vzpostavitev znanstvenosti posamezne stroke.

III. SLOVSTVENA FOLKLORA

Literarna veda Jakoba Kelemine vsebuje tudi odlomke, ki se nanašajo na naš predmet. Med drugim v njej daje slovstveni folklori prednost pred literaturo kot gradivu za »zrcalo narodne duše.«⁶³ Ta knjiga in monografije o Tristanu in Izoldi napoveduje Keleminovo proučevanje zgodovinskih in kulturnih podstav v slovenski slovstveni folklori.⁶⁴

Zadefinirana strokovna terminologija pri njem ni dosledna; pri njem alternirajo »na-

⁵¹ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 10.

⁵² J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 18.

⁵³ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 24.

⁵⁴ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 26.

⁵⁵ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 26.

⁵⁶ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 11.

⁵⁷ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 27.

⁵⁸ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 11.

⁵⁹ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 14.

⁶⁰ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 27.

⁶¹ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 29.

⁶² J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 30.

⁶³ J. Kelemina, *Literarna veda*, 94: »treba je le pripomniti, da imamo poleg literature še druge vire, narodno blago, v kojih se zrcali ta narodna duša in da jo je treba razbrati predvsem iz teh virov.«

⁶⁴ V. Jesenšek, Jakob Kelemina – raziskovalec in učitelj širokih obzorij, 20–21.

rodno blago«,⁶⁵ *starožitnosti, folklor*[istika]: »Zbirka *Sagen aus Friaul und den Julischen Alpen* [...] je važna za domačo folkloristiko«,⁶⁶ *tradicionalno slovstvo*«:⁶⁷ tradicija v ednini in množini (»*tradicija* o tej postavi«, »tava odslej v *naši tradiciji*«, »*ljudska tradicija*«,⁶⁸ »*kajkavske tradicije*«⁶⁹).

1. FOLKLORNI OBRAZCI

V oceni *Narodopisja Slovencev* pri poglavju o folklornih obrazcih Kelemini manjkajo pokrajinski vzdevki (*Kóbanki, Záplanci, Lileki* itn.) ali za naselja (Čufarji, Postojinčarji), tudi s prizvokom, znani že iz antike: *Abdere* in *Abderiti*, *Korotan-No-rotan* (Levstikova pesem).

Pri krajih, ki slovijo kot *Abdere*, udarijo v ušesa tuja imena: *Veržej, Lemberg, Šebrelje*. Njih prebivalstvo je bilo tujerodno in zato predmet smešenja; smešnice na račun Ribnice se mogoče nanašajo na naseljence, ki so jih pripeljali v deželo Ortenburžani. Vsebinsko se ne razlikujejo od tistih, ki se drže *Schildbürgerjev*.⁷⁰ Po humorju ustreza Pavliha Petrici Kerempuhu pri kajkavcih in Tillu Eulenspiegelu pri Nemcih; od njega drugačen je *Bedasti Pavše*, znan na vzhodu, ki je kakor *Der dumme Hans* pri Grimmu (*Deutsche Märchens* 34). Reklo »*Fant od fare*« pri zahodnih Slovencih je langobardskega izvora; lombardsko fara pomeni rod.⁷¹

Kelemina se strinja z ugotovitvami, da »pomankanje uporabnih zbirk povsod ovira znanstveno preiskovanje«, kar velja tudi za *pregovore in uganke*. Pri pregovorih na podlagi »ljudske modrosti«, loči od njih »pravdoreke ljudskih sodišč, ki se tudi često citirajo«. Verjetno zaradi njihove formulativnosti trdi: »ugankam in pregovorom bi se morale priključiti še druge oblike jezikovnega ustvarjanja, *smešnice, anekdote* itd., ki si jih pripovedujejo sosede o sosedih, pokrajine o pokrajini.«⁷²

V poglavju o slovstveni folklori v *Narodopisju Slovencev* pogrša pozornost do zagovorov in molitvic, ki se prednašajo recitativno. Iz poglavja o ljudski medicini so po njegovem za filologa privlačni odlomki o magičnem zdravljenju. *Zagovori* ali *besede* so najstarejši proizvodi »narodne poezije«. Presenetljivo, da v njih ne najde »mitičnih prvin, temveč samo krščanske«. ⁷³ Kot vir za nadaljnje raziskovanje zdravljenja kot večšine poznavalsko navaja številne stare nemške vire s hranilišči v ljubljanski Semeniški knjižnici in mariborski škofijski knjižnici. V dobi humanizma je tudi pri nas odmeval glas o čudežnih zdravljenjih *Theophrastusa Paracelsusa* (1493–1541).⁷⁴

⁶⁵ J. Kelemina, *Literarna veda*, 94.

⁶⁶ Jakob Kelemina, Slovenske narodne pripovedke med Nemci, *Etnolog* 2, Ljubljana 1928, 91–92.

⁶⁷ Jakob Kelemina, *Literarna veda*, 6, 183.

⁶⁸ Jakob Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Družba sv. Mohorja, Celje 1930, 9, 10, 11, 13.

⁶⁹ J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 9, 10, 11, 13, 19.

⁷⁰ J. Kelemina, n. d., 325: »To je opazil že Hauffen v knjigi o Kočevju. Primer, kako so si Nemci privoščili nas, se najde v pesmi *Handwerksburschengeographie*, ki sem jo priobčil v *Zs. des Ver. für Volkskunde* 1908, 296 sl. z nadaljnjo literaturo.«

⁷¹ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev* (ocena), 325.

⁷² J. Kelemina, n. d., 325.

⁷³ J. Kelemina, n. d., 326.

⁷⁴ prim. LMS 1882–1883, 334; *Bajke in pripovedke* 87, 1. Tam omenjeni vrač, ki obira gadom mast, je prvotno *Paracelsus*. –

Verjetno kračina in ritem vplivata, da Kelemina v zvezi z drugimi folklornimi obrazci nagovarja k zbiranju *zbadljivih verzov* na račun sosednjih vasi in njihovih prebivalcev, sodobna glasbena in slovstvena folkloristika jih praviloma uvrščata k pesmim.

2. FOLKLORNE PESMI

Kelemina je leta 1909 doktoriral s tekstno-kritično in filološko analizo srednjevisokonemškega epa Tristan in Izolda. Z naslovom *Untersuchungen zur Tristansage* je izšla v Leipzigu kot XVI. zvezek v cenjeni zbirki Teutonia. Raziskavo je pozneje razširil na celotno srednjeveško evropsko tradicijo o Tristanu in Izoldi in jo leta 1923 objavil kot habilitacijsko delo z naslovom *Geschichte der Tristansage nach den Dichtungen des Mittelalters*: Skoraj nepregledna literatura o izvoru in razvoju Tristana in Izolde vsebuje dve struji. Francoska literarna zgodovina zagotavlja, da izvira ta srednjeveška pripoved iz nekega neohranjenega prateksta, ki je bil delo francoskih pesnikov. Druga šola pa trdi, da »je prvotni vir nastal v keltski folklori na britanskem otočju«. Kelemina je znova podrobno proučil vsa ohranjena besedila in celotno pripoved o Tristanu in Izoldi motivno razčlenil na posamezne ter jim sledil ves srednji vek. Ne zavrača možnosti, »da je obstajal nek pratekst⁷⁵ v Franciji, kamor je prišla tradicija po posredovanju Bretoncev«, toda osebna in krajevna imena in keltske vzporednice posameznih motivov ga napeljujejo k ugotovitvi, »da izvira tradicija iz zgodovinskih in mitoloških motivov, ki so se razvili med Kelti v Walesu.⁷⁶

Pri poglavju o »narodni« / folklorni pesmi dodaja Grafenauerjevim filološkim ugotovitvam vprašanje o njenih nosilcih. K temu ga je najbrž privedla prav izkušnja ob študiju epa Tristan in Izolda, prepredenega z romancami, ki so vedno blizu folklore, ga je privedla k proučevanju čiste [= slovstvene, op ms] folklore.⁷⁷ Kelemina tu – presenetljivo! – nič ne mitizira »ljudstva«, kakor še Ivan Grafenauer, temveč za razliko od drugih poudarja individualne nosilce pesemske kulture: z madžarsko povezana »igrc« in »hrgadüş« (hegedüs godec); »Kakor Orfej v starem veku postane pri nas Kurent prototip godca.« Do danes je ostalo zanemarjeno s Keleminovega vidika zastavljeno »vprašanje o socialni podlagi narodne poezije: »Plemiški dvorci našemu igrcu, godcu niso bili odprti, toda obiskoval je božja pota ipd. ter zabaval ljudi s petjem in igro na javorove gosli.«⁷⁸

Podobno kot pozneje Boris Merhar je že Kelemina obzirno zadržan do Grafenauerjeve časovne razpredelnice v njegovem zgodovinskem očitovanju »narodne pesmi«⁷⁹ v srednjem veku: »Težkoča pri tem je, da noben naš literarni spomenik ne sega v srednji vek, dasi seveda tvarina, ki jo obdeluje, lahko sega v sivo davnino.« Kelemina ne bi bil Kelemina, če ga stare pripovedne pesmi ne bi privlačile zgolj z mitološkega vidika (»Nižja mitologija je še živa v starejših *narodnih baladah*. Trdoglav in Marjetica,

⁷⁵ Janez Stanonik, Jakob Kelemina (1882–1957), *Panonski zbornik*, Pomurska založba Murska Sobota 1966, 332: »Tega prateksta pa ni več mogoče natančno rekonstruirati.«

⁷⁶ J. Stanonik, n. d., 332.

⁷⁷ J. Stanonik, n. d. 332–333.

⁷⁸ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev*, (ocena), 326.

⁷⁹ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev* (ocena), 326: »praslovanska in praslovenska doba do 8. stoletja; doba pokristjanjevanja in včlenitve v družbeni red 8.–13. stoletje), doba razkroja srednjeveške duhovnosti in družbe (14–16. stoletje)«.

Potoglav, Desetnica, Sončika in Zarika, Lepa Vida s kačo, Primorkinja») in medsebojnega prevzemanja epske snovi od sosednjih narodov, za kar utegne biti raziskovalcu v korist »velika zbirka nemških narodnih pesmi«, ki je tisti čas izhajala.⁸⁰

Pri lirski poeziji k Grafenauerjevim ugotovitvam spet pogreša stare zapise in dodaja, da so vplivali na obliko in melodijo naše lirične pesmi romanski in nemški vzori. Vsaj za alpsko-nemški prostor je primerjava opravljena: Vplivi so se začeli že v dobi *viteške poezije*,⁸¹ »Tuji vplivi se razodevajo v tem, da je slovenska narodna poezija dospela do kitic, poezija drugih južnih Slovanov pa ne. Že v srednjem veku je sprejela beseda viža, srvn. Wīse melodija, mile viže, sanfte Weisen, Liebesweisen; množina viže se rabi zlasti za štirivrstične pesmi, sorodne nemškim Schnader-hüpfeln.«⁸²

Na slovensko »narodno poezijo« so vplivali goljardi ali vaganti. Potujoči dijak nekaj ni bil le »sleparski črnošolec ali grabancijaš«, temveč tudi s plemenitega vidika kot kdo, ki zna ob spremljavi instrumenta lepo peti v latinskem ali domačem jeziku. Kakor drugod je vplivala »tudi pri nas poezija tega stanu na domače ustvarjanje.« Kelemina se ob tej dijaški poeziji kar zadrži. Prav tako prepričljivo pojasnjuje različne prevojne stopnje glagola peti: peti, pevati, pojati. Posebno dragoceno je njegovo opozorilo na že tedaj pozabljen izraz »kroziti«; Prešeren pa ga je še poznal: »kdor pevcev peti kaj ne ve, o letnih časih kroži; k temu še okrogle peti ali zagosti, tj. in der Runde singen; izraz kaže v določeno dobo nemškega petja.« prav tako je nemško alpsko »übersingen« postalo pri Slovencih 'čez vzeti'. Z zahoda so na Goriško in Beneško prevzeli način prepevanja psalmov: geliti ali helkati; rezijansko hek. Štrekelj to tolmači iz nemščine.⁸³

Veliki slovenski upor na prehodu iz srednjega v novi vek leta 1515 je postal predmet nemške zgodovinske pesmi, medtem ko v slovenski poeziji o njem ni sledu.⁸⁴

Ivan Grafenauer se je v monografiji o Lepi Vidi s pridom naslanjal na gradivo, ki ga je v slovensko zavest o njej vpeljal Kelemina in se zavzeto opredeljeval do njegovih stališč.⁸⁵

Jakob Kelemina je prvič predstavil lastno domnevo o izvoru in značaju Lepe Vide v mitološkem uvodu k *Bajkam in pripovedkam slovenskega ljudstva* leta 1930. Prišel jo je k demonskim bitjem (prim. št. 190). V razdelku Junaške snovi (št. 251) dodaja še »prozno parafrazo« Prešernove pesmi o Lepi Vidi, kot da gre za zgodovinsko povedko. Grafenauer se upravičeno sprašuje, odkod Kelemini nenavaden uvod, da je »'nekje v našem Primorju ponosen grad, last imenitnega, že nekoliko postarnega gospoda', Vidi-nega moža«. Ob vsej razgledanosti po gradivu ga sam ni mogel odkriti niti v kočevarskih različicah *Schöne Mare*.

Grafenauer povzema motivno in primerjalno (starogrško, slovansko, germansko) gradivo za Keleminovo utemeljevanje, da je Lepo Vido treba šteti za bajčno bitje,⁸⁶ da pa je »nastala tudi balada o Lepi Vidi, ko je narodna poezija mitološki snovi odela zgo-

⁸⁰ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev* (ocena), 326.

⁸¹ J. Kelemina, n. d., 326.

⁸² J. Kelemina, n. d., 326.

⁸³ J. Kelemina, n. d., 326–327.

⁸⁴ J. Kelemina, n. d., 327.

⁸⁵ Ivan Grafenauer, *Lepa Vida / Študija o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o Lepi vidi*, Akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1943, 20.

⁸⁶ Navaja I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 113–114.

dovinsko haljo«. Grafenauer se s tem nikakor ne strinja, ker da gre za »slog« »že davno preživele filološko-naravnomitološke etnološke smeri rajnega A. Afanas'jeva in Gr. Kreka, ki se tudi nista bala narodopisne dokumente po svoje prirezati ali retuširati.«⁸⁷ Grafenauer zadovoljno nadaljuje, da je Kelemina sam pozneje stališče o domnevi, da »je Lepa Vida hudobno demonsko bitje in prešuštnica«, dokazoval bolj oprijemljivo »in nekoliko bolj metodično«. S člankom *Die Meererin*⁸⁸ da si je pridobil velike zasluge za rešitev vprašanja, od kod Lepa Vida:

iz skupka inaič Lepe Vide – Schöne Märe, balade o ženi-materi, na ladjo zabljeni in ugrabljeni, je z določno črto odločil kočevske inačice o Meererin, tj. balade o spoznamni ugrabitvi mladega dekleta za nevesto, in pokazal, da je Meererin-Primorka izšla iz srbskih, hrvaških, slovenskih (belokranjskih) pesmi o Primorki, tudi je v tej razpravi odkril in v nemškem prevodu razznal hrvatsko inačico Lepe Vide, ki je bila do tedaj pozornosti raziskovalcev ušla.⁸⁹

Vendar se Grafenauer tudi z novo Keleminovo mitološko razlago⁹⁰ Lepe Vide ne strinja in ga zavrača, čeprav se še na več mestih sklicuje na dotlej neznano različico Lepe Vide v Keleminovi obdelavi in druge variante v *Bajkah in pripovedkah slovenskega ljudstva*.⁹¹ Posamezne motivne sestavine same na sebi niso nikakršna kakovostna merila, ki bi dokazovala njihov skupni izvor ali medsebojno genetično zvezo. Zanj je treba, da so tam in tu tudi enako uporabljene in v enaki ali vsaj podobni medsebojni zvezi. Samo ime Vida in prilastek Lepa za dokaz genetične zveze ne zadostujeta.⁹²

O Lepi Vidi sta se Grafenauer in Kelemina precej prerekala, toda tokrat se ne spušča v polemiko. Pričakuje novo varianto iz Čičarije. »Primorkinja je prvotno doma v Bretanji, kjer je poznana kot Morgain; od tam je bila zanesena na Sicilijo, kjer jo opevajo kot fato Morgano, s Sicilije je prišla prek južne Italije na jugoslovanska tla, pesem o njej se poje pri Hrvatih ob ženitovanju. Od nas ali Hrvatov so Primorkinjo prevzeli Kočevci [= Kočevarji] kot Meererin.«⁹³

Kelemina je morda zadnji v vrsti tistih, ki jih je privlačila epska pesem kot reprezentativen žanr klasične slovstvene folklore. Verjetno na podlagi izkušenj, ki si jih je pridobil s študijo o Tristanu in Izoldi, Kelemina v oceni knjige o epskem pesništvu pri Slovanih⁹⁴ načenja novo témo, ki je v slovenski glasbeni folkloristiki še danes zanemarjena. Namreč ne privlačijo ga besedila sama, temveč njihov nosilci in kontekst njenega obstajanja: »pripovedovatelj ali pisec, publika in epski ambient.« Kelemina zameri Matlu, da /o/d južnoslovanskih narodov pridejo do besede Srbi in Hrvatim, medtem ko Slovence in Kajakvece prezre. Vendar prizna, da so tega krivi tudi domači raziskovalci, ker so se tej témi premalo posvečali.

Kdo je bil torej »nositelj« pevске kulture pri Slovencih? Na podlagi »povesti Kralj

⁸⁷ Navaja I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 114.

⁸⁸ Jakob Kelemina, *Die Meererin, Südost-Forschungen*, letnik, Leipzig 1941, 823–831.

⁸⁹ I. Grafenauer, *Lepa Vida*, 115.

⁹⁰ I. Grafenauer, n. d., 112, op. 30, 115.

⁹¹ I. Grafenauer, n. d., 20, 183, 184, 207, 211–212, 263, 266.

⁹² I. Grafenauer, n. d., 118, 119–121.

⁹³ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev* (ocena), 327.

⁹⁴ Jakob Kelemina, Matl, Jos. Die Entwicklungsbedingungen der epischen Volksdichtung bei den Slawen (ocena), *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Maribor 25, 1930, 248–249.

Matjaž gode pred peklom,«⁹⁵ »orodje so mu 'žolte goslice',«⁹⁶ Kelemina izvaja, da se je zanj »ohranil terminus technicus«, »igrč«. ⁹⁷ O pomembnosti te institucije po Kelemini priča dejstvo, da so besedo *igrč* prevzeli Madžari. ⁹⁸ »/N/aš *igrč* je postal tam kot »*igricz*« nositelj epskih tradicij; 'ko so prišli Ogrji v Evropo, so sicer imeli poklicne pevce, če so pa kljub temu prevzeli slov.[ensko] besedo, je moral pomeniti *igrč* posebno vrsto takih ljudi, ki so se v svoji umetnosti razlikovali po obliki in vsebini od domačih ogrskih poklicnih pesnikov.«⁹⁹

Matl se strinja s splošnim stališčem, da se zgodovinski substrat in duševna dispozicija za ustvarjanje epike pri južnih Slovanih začne v obdobju turških napadov. Vsako ustvarjalno močno obdobje vsrka, kar je ustvarila »ljudska fikcija prej«: pri južnih Slovanih je obstajala junaška epika že pred prihodom Turkov. Pesniške sile za motiv npr. Petra Klepca pri Hrvatih je sprožil vpad Mongolov. Kelemina pa si ne more kaj, da se ne bi spraševal, »koliko so v junaški epiki utelešene mitične postave in predstave.«¹⁰⁰

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Slovenska slovstvena folkloristika je Kelemini hvaležna za evidenco nemških folklornih zbirk, ki hote ali nehote vsebujejo tudi slovenske folklorne pripovedi. Ne samo zato, ker »so se posluževali zlasti naši prvi zapisovalci nemškega jezika«. Tudi t. i. alpski Nemci da že od nekdaj posvečajo »svojo pozornost tudi našemu narodnemu blagu« [...] in tako moremo reči, da je skoro toliko naših narodnih pripovedk sporočenih v nemškem jeziku kakor v slovenskem. Vse to bogastvo, ki je raztepeno v težko dosegljivih publikacijah, bo treba polagoma spraviti v domače shrambe.«¹⁰¹ Po takem uvodu Kelemina bolj ali manj temeljito bibliografsko predstavi naslednjih šest zbirk:

a) Tedaj znani pesnik Joh. Gab. *Seidla*, da je kot gimnazijskega profesorja v Celju privlačilo pripovedovanje slovenskega kmeta (»der wendische Bauer«). Kot rojen poet je odel svoje zapiske v vrlo lepo obliko. Nekatere njegovih zapiskov je zbral dr. Anton Schlossar (J. G. Seidl, *Sagen und Geschichten aus Steiermark*, Graz, 1881.

b) »Na slovenske tradicije se ozira zbirka štajerskih narodnih povesti *Steir.[ische] Volkssagen* (1–12), Grätz 1837–1841), ki jo je priredil R. G. Puff.«

c) Marljiv zbiralec štajerskih tradicij je bil Hans v.[on] der Sann (J. Krainz), spo-

⁹⁵ Štrekljeve *Slovenske narodne pesmi* ne vsebujejo pesmi s tem naslovom, tudi v njegovih *Bajkah in pripovedkah* ni proznega primera (op. ms).

⁹⁶ Jakob Kelemina, Matl, Jos. Die Entwicklungsbedingungen der epischen Volksdichtung bei den Slawen (Ocena), n. m., 248–249: Beseda pomeni Spieler (auf ein Instrument), Musikant. V sh. ima 'igrač' še splošnejši pomen: lusor in saltator. Razvidno je, da se je pojem oblikoval po nemškem izrazu 'Spielmann', ki je prodril tudi na slovanski jug.

⁹⁷ »/P/eklenski vladar vpraša Matjaža: 'Čuješ ti, *igrč*, Kralj Matjaž?'«

⁹⁸ Navaja J. Kelemina: Jakob Bleyer, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur XXXI, 589;

⁹⁹ J. Kelemina, Matl, Jos. Die Entwicklungsbedingungen der epischen Volksdichtung bei den Slawen (Ocena), 248–249. »Domnevati moramo, da so igrci obravnavali v svojih pesmih tudi epske snovi; trditev, da so služili le nizkokomični zabavi, se često ponavlja, a ni z ničemer dokazana. Poleg te sposojenke moremo še često opaziti vpliv slovanski na ogrsko vagantsko in narodno poezijo.«

¹⁰⁰ J. Kelemina, Matl, Jos. Die Entwicklungsbedingungen der epischen Volksdichtung (ocena), 249.

¹⁰¹ J. Kelemina, Slovenske narodne pripovedke med Nemci, 90.

dnještajerski rojak. Izbrane za širšo javnost so izšle v 3. izdaji leta 1922 z naslovom *Sagen aus der grünen Mark*, žal brez podrobnih virov. Zbirka upošteva celotno ozemlje nekdanje štajerske vojvodine.

č) *Alpensagen* (1858) Theodorja Vernalekena so bile v rokah starejših raziskovalcev (prim. Gebhart, *Österr. Sagenbuch*, Budapest, 1862) in so ohranile »marsikateri biser slovenske narodne tradicije«, a so ostale popolnoma neznane.

d) Klasično delo v tej stroki so G. Graberja, *Sagen aus Kärnten* (Leipzig 1927⁴). Po obsegu je to »resničen repertorij« vseh pomembnejših pričevanj iz »starodavnega Korotana med obema narodoma«. Kelemina pohvali tehnično plat knjige »za zgled«, ne strinja pa se z Graberjevimi stališči v Uvodu vanjo, ker se v njem od izdaje do izdaje ponavljajo nekatere nepravilne izjave: Graber ne pozna slovstvene folklore drugih slovanskih narodov, zato v koroških slovenskih povedkah vidi bolj ali manj od Nemcev izposojeno blago. Cela njegova zbirka želi dokazati »globoko kulturno odvisnost slovenskega življa od nemške kulture«. Prim.: V Carinthii (1913, 103, 108 sl.) dokazuje, da je slovenska beseda *a) movje* izposojena iz nemškega »muowe« »sova«, »vešča«. Docela pa prezre Miklošiča (Et. Wb. 211), da poznajo *mave* v pomenu otroških dušic tudi Malorusi: mavki, duši nekreščenych mladencev. *b)* Slovenski zapisovalci imajo upravičeno ženska bitja Bille-weiß za slovenske *bele žene ali žalik-žene*¹⁰² ali drugod bele vile, medtem ko Graber trdi, da izhajajo iz nemškega kulturnega kroga. Toda Bilwiz ali Getreideschneider pri vzhodnih Nemcih opravlja docela druge naloge kakor ta ženska bitja; spominja na slovenske védomce in srbohrvaške *vjedogonje*. Njegovo ime je mogoče slovanskega izvora (Feifalik, *Zeitschrift f. öst. Gymn.* 1858, 408). Bosa je, *c)* da izvira »povest« o kralju, spečem v gori, iz nemške tradicije; ali da *č)* je nastala uvera v psoglavce pod vplivom anekdote o langobardski vojni zvijači. Langobardi in Slovani (> Slovenci) so si jo med seboj neodvisno prilastili z Orienta.

e) Anton von Mailly je avtor dveh zbirk: *Mythen, Sagen und Märchen vom alten Grenzland am Isonzo* (München 1916) in *Sagen aus Friaul und den Julischen Alpen* (Leipzig 1922) upošteva romansko, slovensko in hrvaško gradivo. Čeprav »zajema deloma iz žive tradicije«, zbirka ne vsebuje novih pomembnih »tipov povesti«; za podrobnejši študij so dobrodošli predvsem podatki o geografski razširjenosti posameznih motivov. Dotlej ni bil znan demon *Blagodej*, Čatež je razširjen tudi po Istri, Furlani poznajo *Orku* ustrezno žensko bitje *Orkule, Storcule*, iz tega slovenska *Tork[l]ja*, za katero da rabijo Slovenci na Krasu tudi besedo štokrlja (LMS 1894, 56).¹⁰³

f) M. Pirkerjeve *Alpensagen* (Österr. Bibl. 24¹⁰⁴) se odigravajo deloma tudi po slovenskem ozemlju.¹⁰⁵

Iz tukajšnje evidence so Kelemini ušle *Der Sagenkreis der Poštela*, ki jo je izdal Paul Schlosser leta 1912.

Kelemina na primeru »ene naših najboljših narodnih povesti (o *Zlatorogu*)« obžaluje, da celó domači raziskovalci potiskajo »tujcem« izvor »narodnega blaga«,

¹⁰² J. Kelemina: Ime »žalik-žene« je res nemško, stvar sama pa najbrž romanska.

¹⁰³ Na konkretnem zgledu Kelemina navrže: »Pisatelj ni [vedno] večš slovenskemu jeziku.«

¹⁰⁴ Manjka letnica izida.

¹⁰⁵ J. Kelemina, Slovenske narodne pripovedke med Nemci, 91–92.

»/k/akor da bi bila nar.[odna] poezija nekak privilegij samo Nemcev in Romanov«,¹⁰⁶ zato ni čudno, »da pridemo Slovenci pri tujih preiskovalcih nekoliko na kratko«. ¹⁰⁷

Ali ga ni prav zgornja ugotovitev napeljala, da se je lotil in tudi izpeljal še pred drugo svetovno vojno Karlu Štreklju enakovredno delo slovenske slovstvene folkloristike.

K. Štrekelj je hotel po Slovenskih narodnih pesmih izdati še pripovedke, bajke, pregovore in reke, uganke, kletve, psovke, vraže in enako narodno blago in neizdano gradivo njegovih pesmi? Tudi naš najboljši nabiralec F. Kramar je poleg pesmi zbral 'pravljice in drugo gradivo'. Mnogo takega gradiva je pri nas že izgubljenega, ali marsikaj bo se še dalo zapisati ali pa najti v starih rokopisih, knjigah (posebno kalendarjih) in časopisih. Naša 'narodna proza' je na vsak način preveč zanemarjena. Dela ostane še torej jako mnogo, ako hočemo izdati vse naše narodno blago, da spoznamo sam sebe in da nas drugi prav spoznajo.¹⁰⁸

IV. MITOLOGIJA

Besede Matije Murka so bile kot nalašč za Jakoba Kelemino, ki je tedaj verjetno že pripravljajl doslej edino sumarno zbirko slovenskega folklornega pripovedništva, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*.¹⁰⁹ 260 slovenskih folklornih pripovedi, večinoma bajk in povedk je zbral iz objav iz druge polovice 19. stoletja: Letopis Maticе Slovenske, Slovenski glasnik, Zora, Kmetijske in rokodelske novice in Kres. Od zapisovalcev so najpogosteje navedeni Matija Valjavec Kračmanov, Karel Štrekelj, Janez Trdina, Davorin Trstenjak, Simon Rutar, Jožef Pajek, Fran Erjavec, Vinko Möderndorfer, Števan Kūhar, s posameznimi besedili pa še drugi (npr. Valvasor, Kotnik, Cilensšek, Peterlin, Slekovec idr.).¹¹⁰ Iz popisa uporabljenih virov se vidi, da je pri tujih avtorjih (Mailly, Müllner, Graber idr.) črpal gradivo večidel iz knjižnih zbirk. Primerjalni viri segajo na avstrijsko Koroško, delno na Tržaško, malenkost tudi na obmejna območja Hrvaške: Medmurje, Zagorje, delno Zagreb.¹¹¹

Kelemina ni sam zbral in zapisoval bajk in povedk, temveč je tematsko uredil gradivo, ki je bilo raztreseno po slovenskem časopisju in v nekaterih znanstvenih zbirkah. Za zgled, kako se dela lotiti, navaja Franceta Kotnika: »Delo, ki je v *Storijah* tako srečno začeto, naj bi v širšem obsegu nadaljevale moje *Bajke in pripovedke*.«¹¹²

Čeprav Keleminovo delo hoče biti znanstveno, je posamezne variante prikrojeval in jih združeval misleč, da rekonstruira prvotno pojavno obliko zgodbe in se v ta

¹⁰⁶ J. Kelemina, n. d., 91.

¹⁰⁷ J. Kelemina, n. d., 92.

¹⁰⁸ Matija Murko, Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi, *Etnolog* 3, Ljubljana 1929, 53.

¹⁰⁹ *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*. Z mitološkim uvodom uredil Jakob Kelemina. Družba sv. Mohorja, Celje 1930. Ponatis: Studio Ro, Založništvo Humar, Bilje / Dan, Ljubljana 1997.

¹¹⁰ D. Haramija, Delo Jakoba Kelemine *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva* z mitološkim uvodom, 72–73.

¹¹¹ D. Haramija, Delo Jakoba Kelemine *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 73.

¹¹² Jakob Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 5.

namen zatekal celo v hrvaško slovstveno folkloro. France Bezlaj pa ima za najtehtnejši tisti del iz Uvoda, ko razgledani germanist ugotavlja germanske vplive na slovensko mitologijo.¹¹³

Iz tiskanih virov zbrano gradivo je po podobnosti motivov in poglavitnih folklornih oseb¹¹⁴ razvrstil v šest poglavij. Kadar je bilo na voljo več različic, jih zastopa po njegovih kriterijih najznačilnejša, druge so navedene v opombah. Kelemina se zaveda, da ni zbral vseh možnih različic, da zbirka niti po besedilih niti opombah ni popolna. Komentira tudi trdnost vsebine v slovstveni folklori, hkrati pa trdi, da za obliko ustaljenost ne velja, ker da je ta odvisna od zapisovalca. Zato da si je sam dovolil redakcijo besedil, pri čemer je »bilo pač potrebno poiskati v zapiskih poglavitne momente in jih povedati z avtorjevimi besedami.«¹¹⁵ Z njimi si je pridobil velik sloves vse do danes, a prislužil tudi bridko strokovno kritiko. Zato je zmotno stališče: »Tovrsten poseg v besedila je pravzaprav edina Keleminova napaka, saj je zgodbe pisal v tedanji sodobni slovenščini, izjemoma je ohranil kak narečni izraz.«¹¹⁶

1. *Duhovi* (izvirajo iz vere v človeško dušo ali človeškega duha).¹¹⁷ V prvo poglavje je uvrščenih 114 zgodb z bajčnimi bitji: kresnik, čarovniki (in črnošolci), vesnik (zeleni Jurij, povezan s šego jurjevanja), netek, jutрман (pred sončnim vzhodom trosi roso po travnikih), kurent (zelo močan, povezan s pustnimi šegami, demonsko bitje), jarnik (ob sv. Jerneju se ne sme orati, morebitni orač izgubi življenje), vrag / hudič, zlatorog (temu dajejo čudežno moč triglavske rože), vedomci (delajo sončni mrk), vesna, večče (žensko bitje, ki se prikazuje nad močvirjem ponoči kot luč in tja zvalja ljudi), coprnice, pehtra (ima posebno moč ob kvatrnih dnevih), mora (majhnim otrokom pije kri), volkodlaki, sojenice in rojenice (napovedujejo človekovo usodo ob njegovem rojstvu). Upošteval pa je tudi besedila, v katerih poteka metamorfoza človeka v žival, pogosto v kačo (dahovine so deklice, ki postanejo kače).

V tem poglavju so tudi nekatere bajke z vilinskimi bitji (rojenice, sojenice in netek (sodi med škrate), za katere bi bilo primerneje, da bi prišle v drugo poglavje. Bajke v najožjem pomenu se nanašajo na poganske religije; višja bitja v njih pa so edini upovedeni liki. »V slovenskem prostoru je ta temeljna določilnica precej razrahljana«, saj je slovenskih 'čistih' bajk le malo, v njih se višja bitja srečujejo s človeškim svetom.¹¹⁸ Pogosto se prepletajo poganski in krščanski motivi, npr. (krščanski) križ, vsekan na štor, varuje vile pred zlimi bitji.

Med duhovi Kelemina posebej ceni *kresnika*, ki je »zlatolasi in zlatoroki sin nebeškega vladarja.«¹¹⁹ Prikazan je kot pozitivno duhovno bitje, ki zna bajati (iskati vodne vire in energijske tokove. Bajanje je pogosto povezano s čaranjem in z napovedova-

¹¹³ F. Bezlaj, Ob sedemdesetletnici profesorja Jakoba Kelemine, 277.

¹¹⁴ Dragica Haramija tu uporablja literarnovedno terminologijo, kar ustvarja zmedo v razmejevanju slovstvene folklore in literature. Prim.: Delo Jakoba Kelemine Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, 58.

¹¹⁵ J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Ljubljana 1997², 35.

¹¹⁶ D. Haramija, Delo Jakoba Kelemine Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, 62.

¹¹⁷ Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2004, 104: Zgodbe o duhovih v najožjem pomenu govorijo o »breztelesnih bitjih, ki naj bi prevzemalo največkrat človeško podobo, bel eteričen videz ali podobo rajnega«.

¹¹⁸ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 7–17.

¹¹⁹ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 8–9.

njem usode); je sončni heroj, saj je že njegovo ime povezano s spremembo časa, vstajenjem. Že Valvasorjeva Slava opozarja na razliko med *kresnikom*, ljudem naklonjenega bajčnega bitja, in vedomcem, ki človeku prinaša trpljenje in lakoto. Nasprotna pola dobrega in zla v izbranih zgodbah odkriva tudi Kelemina, saj se iz izbranih bajk vidi, da kresnik, če je le mogoče preprečuje vedomcu slaba dejanja. Na splošno je kresnik velik čarovnik, ki se more spreminjati v katerokoli obliko in se narediti tudi nevidnega; enake lastnosti ima njegov dvojniki *vedomec*. *Netek* ima podobne lastnosti kot hudič (zlodej, vrag), včasih je z njim kar izenačen, deloma pa ustreza nagajivosti hišnega škrate, ki z ljudmi nikoli ni zadovoljen, zato jim nagaja in jim skriva stvari. Zelo razširjene so zgodbe o hudiču / vragu, najpogosteje je opisan kot črno ali zeleno bitje, ki pogosto s človekom sklepa kupčije za njegovo dušo, lahko pa tudi za dušo (še nerojenih) otrok. Kelemina ga deloma enači s *povodnim možem* (imenovanim tudi *jezernik*, *vodovnik*; *gestrin*, *muk*), saj omenja, da »vrag, ki ga pozna naše ljudstvo, se v razliko od krščanskega rad zadržuje v vodi«. Vesne »prebivajo le po visokih gorah, vrh katerih imajo grozno lepe palače. Tam gori se pomenkovajo, kako in kaj bo to leto, kaka letina bo, kdo bo umrl, in še mnogo drugih reči.«¹²⁰ Negativno usodo lahko trosijo med ljudi tudi coprnice; njihova modrost se prenaša iz roda v rod po ženski liniji. *Volkodlaki* imajo čez dan lahko človeško podobo, ponoči se klatijo po gozdovih in tulijo kot volkovi, velikokrat škodujejo ljudem.¹²¹

2. Druga/čna bajčna bitja so *vilinska bitja*, ki so manj pokrajinsko opredeljena kot duhovi (*zlatorog* npr. živi le v Triglavskem pogorju, *kurent* na Dravskem polju, čeprav so nekateri znani po vsem slovenskem ozemlju, npr. hudič, kresnik, vedomec), čas njihove posebne moči je pogosto med polnočjo in eno zjutraj, čeprav to ne velja za vsa vilinska bitja, predvsem pa ne v teh zbranih zgodbah. V petdesetih zgodbah so različni škrtati, vile, divji mož (tudi pod imenom *hostnik*), *divji lovec* in *povodni mož* (ponekod imenovan *gestrin* ali *muk*) natančneje orisani: »Tudi ta bitja imajo svoj izvor v veri v dušo, ki živi svoje življenje po smrti. Toda ljudska fantazija jih je naselila po zraku, po gozdovih in hribih, po poljih in vodah. Dozdevajo se zastopniki v tišini delujočih naravnih moči; njihovi odnosi do človeka pa niso več tako tesni kakor pri duhovih.«¹²²

Zelo razširjena skupina vilinskih bitij so škrtatje, načeloma niso preveč zlobni; njihova temeljna lastnost je nagajivost. Jezni na človeka pa pokažejo tudi svojo temnejšo plat. K njim sodijo po Kelemini *kapič*, (»imenovan po kapici, ki je temelj oblačilne kulture škratov«), *malik* ali *malič* (dela odmev),¹²³ čuvarji zemeljskih zakladov. Rudniški škrtat, *berkmandelj* je čuvar zemeljskih zakladov. *Lesnik* je drevesno bitje, imenovan tudi *gugljaj*, ker se guga na drevesu. Škratec kakemu nosi denar, v zameno 'se mu človek s krvjo zapiše, mu zastavi lastno senco in pismo položi na okno'.¹²⁴ K zgodbam o škrtatih je uvrščen tudi Čatež, pol človek, pol kozel in je sam peklenski hudič. V drugi verziji je odgovoren za izvire dobre pitne vode.

Druga vrsta vilinskih bitij so vile. »/S/plošno znana, vseslovanska bitja izvirajo iz staroslovanskega verovanja in so med vsemi mitičnimi bitji pri Slovanih najbolj popu-

¹²⁰ D. Haramija, Delo Jakoba Kelemine Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, 64–65.

¹²¹ D. Haramija, n. d., 65.

¹²² J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 20–22.

¹²³ D. Haramija, n. m., 65: »'Odmev je škrtatovo delo in se zove malik'.«

¹²⁴ D. Haramija, n. m., 66.

larne.¹²⁵ Večinoma so pozitivna, take 'kot najlepša dekleta, prekrasne od glave do peta, drugič pa kaže njihov videz, na demonsko poreklo«, vendar pri Kelemini te dvojnosti ni opaziti. Načeloma so dobre do ljudi, saj jim dobro svetujejo, čeprav se včasih zdi kaj nelogično (npr. naročijo sejati bob, ko sneg še pokriva tla), rade si kaj sposodijo, in če so jim ljudje naklonjeni, jih pogosto bogato poplačajo (npr. dajo klobko preje, ki je nikoli ne zmanjka). Vile so oblečene v bele prosojne oblekice, hodijo tako, da se ne dotikajo tal, pogosto so zamerljive in odidejo iz krajev, kjer jih ljudje ne spoštujejo.

Divji mož / hostnik je 'obrastel kakor panj, ki je obdan z mahom' in je načeloma dober do ljudi, saj jim daje nasvete o oranju, setvi in žetvi, medtem ko je *divji lovec* zloben.¹²⁶ Precej težav povzroča ljudem povodni mož.¹²⁷

3. *Demonska bitja* (se zdijo zastopniki neukročenih moči v naravi in so po duhovnih zmožnostih nekoliko bliže. V petintridesetih zgodbah so predstavljeni velikani, zmaji, vetrovi, bele žene, torklja in mokoška.¹²⁸

Velikani imajo različna imena; najbolj znani so tisti iz Ajdovske jame. Imajo človeško postavo, vendar so veliko večji od ljudi. Vsi so zelo močni, a ne preveč pametni; zato jih spreten človek s svojo pametjo zlahka premaga. *Zmaji* ljudi ustrahujejo. V zameno za svoja življenja jim morajo pogosto žrtvovati mlade device.¹²⁹ *Vetrovi* so posebljeni in imajo usodno moč; nenehno se bojujejo med seboj in tisti, ki zmaga, močno zapiha in tedaj lahko goni pred seboj tudi *coprniike* in druga bajčna bitja. *Bele žene* so lahko vodne vile, če ni oznaka za smrt. *Smrt* je precej milostna, velikokrat je rešitev iz hudega trpljenja. »Ljudem se najpogosteje prikaže tik pred zoro, očitno je v tem času njena moč največja (za razliko od polnočnih bitij).« *Torklja/ torka* je demonsko bitje, ki bdi nad hišnimi opravili, predvsem nad prejo in tkanjem. *Ženske* morajo upoštevati dneve (torek, četrtek, kvatrni teden), v katerih se ne sme presti in tkati. *Mokoška* ima pozitivne in negativne poteze, včasih naredi ljudem kaj dobrega, še več pa slabega. Pogosto krade in odnaša otroke.¹³⁰

4. *Nebeški vladar* je najvišje bitje in neomejeno vlada nad vsem življenjem in svetom. Njemu je kot žena pridruženo neko demonsko bitje. Prva od le štirih zgodb v tem poglavju opisuje najvišjega boga Slovanov, ki so ga častili tudi Slovenci: *Perun* je vla-

¹²⁵ D. Haramija, n. m., 66.

¹²⁶ D. Haramija, n. m.: Kelemina ne pojasnjuje natančno razlike med divjim lovcom in divjim možem ali hostnikom. Hostnika sicer delno opiše, divjega lovca pa ne. Zelo natančen opis divjega lovca podaja v istoimenski zgodbi Jože Tomažič: »namesto oči sta mu gorela dva ogla, okrog ramen mu je visel zelen plašč, spleten iz trave, na travi pa mu je rasel zelen mah. Noge pa je imel potisnjene v prave pohorske javorove cokle s pleteno trtnato mrežo iz leščevja. Preko ramen mu je visela puška.« (Tomažič 1990, 177–178). Tomažič opiše hostnika takole: ... je bil čokat in plečat možak, nogi sta mu stali kot dve ravni debli dveh mladih bukev, velikanski roki pa kot dve stari veji, ki rasteta iz debelne razsohe. Njegova glava pa ni bila nič kaj lepa, saj je bila vsa rusasta, obraz pa bradat, kakor bi s stare hojke visel od vrha do tal bradati lišaj.« (Tomažič 1990, 70).

¹²⁷ Damjan J. Ovsec (*Slovanska mitologija in verovanja*, Domus, Ljubljana 1991, 392) pravi, da najdemo najrazličnejše pripovedi o povodnih možeh na vseh koncih Slovenije: »/T/a bitja so opisana kot luskasta, sluzasta in zelena, nekateri imajo med prsti na rokah ali nogah plavalno kožico pa dolge zelene ali algaste lase, navadno tudi nimajo kosti.«

¹²⁸ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 22–24.

¹²⁹ Prim. J. Kelemina, *Zmaj v Konjiški gori*, n. d., 241–242/173.

¹³⁰ D. Haramija, n. m., 68.

dar groma in bliska, ki dela ljudem škodo. Ljudje se ga bojijo, saj ima v megli ognjeno in vodeno strela. Prva vžge, druga pa z veliko močjo vse podere in prodre globoko v zemljo. Simbol Peruna je zlata sekira. Je zaščitnik perunike, svet mu je tudi netresk, v katerega strela nikoli ne udari. *Gromovnik Ilija* zaradi hudobnega duha ubije lastnega očeta in tega greha se nikoli ne reši. *Lucifer* je pravzaprav pošten: mladeniču, ki mu služi, pomaga najti ukradeno rožo, zaradi katere mladeničeva sestra žalostna hira. Pozneje mladenič s svojo vztrajnostjo Luciferja reši. Četrta zgodba govori o *sv. Matiji*, ki so mu rojenice prerokovale, da bo ubil lastna starša. Prav zato, ker se želi temu ogniti, je konec tragičen.¹³¹

5. *Svet in njegova ureditev* (Vesoljstvo z vsem spremembami je delo boga oziroma navedenih višjih bitij. V triintridesetih zgodbah se pojavljajo zelo različna bajčna bitja in upovedeni prostori. Prve so nekakšne legendne povedke o nastanku sveta in človeka. »*Opisano je Božje stvarjenje vsega, kar nas obdaja, na koncu pa Bog iz svojega potu naredi še človeka, to pa 'v večni opomin, da si mora v potu svojega obličja služiti svoj kruh'.*«¹³² Zaradi strahu pred njim so ljudje prosili Boga, naj jih pusti same na Zemlji. Upošteval je njih prošnjo in se umaknil. V skrbi zanje jim pošlje petelina, ki ga prav tako ne odklonijo. Ljudje se polenijo, zato pride vesoljni potop. Po eni od variant so ga preživel le štirje, med njimi *Kurent*, ki mu je posvečen pustni torek.

Cvetnik je zgodba o Božjem vrtu, ki ga Bog ustvari za dobrega puščavnika. Sem sodi tudi pripoved o Pekrski gorci (Pekarski vrh ali Slovenska Kalvarija): *bela žena* reši Maribor pred pogubljenjem, ki ga načrtuje *hudi duh*. S *hudičem* je povezana zgodba, v kateri mu kmet naroči, naj si odnese gozd, kar v resnici stori.

Sledi aitiološka motivika o nastanku jezer ali njihovi selitvi (Rabeljsko jezero, Črno jezero, jezero, ki ga povodni mož prestavi z Uršlje gore na Pohorje; ukleti tolmun v Drnovem / Trnovem pri Kamniku; čaranje za odpravo močvirij in nastanku izvirov, katerih vode se izlivajo v vitanjski potok; nevarno jezero, ki ima posebno moč; Cerknjsko jezero in izpolnjena prerokba povodnega moža), ker bajčno bitje ne prenese cerkvenega zvonjenja. Zgodbe o živi vodi: Soči divja baba naredi novo strugo; rečni tok Drave, Save in Soče, rečica Škratkovica je poimenovana po škrtu / hudiču.

Okamnelost je kazen za prevzetnost in skopost. V vseh variantah je prostor dogajanja natančno naveden. Drugačen ali celo drugi, tj. podzemni svet je v bajčnih povedkah eden od pomembnih mitičnih sestavin. Gluha loza je kraj brez božje milosti.¹³³

Na koncu so različice o praprotnem semenu, ki ljudem omogoči razumeti govorico živali, zgodbe o žrtvovanju ljudi, urokih in vedeževanju. Zadnja je zgodba o desetnici, ki sta ji namenjena posebna moč in milost.¹³⁴

6. *Junaške snovi* (Mitična / bajčna bitja sčasoma privzamejo človeške poteze in kot heroji postanejo nosilci najstarejših zgodovinskih izročil kakega naroda).¹³⁵ Zadnje poglavje vsebuje dvajset zgodb, predvsem z zgodovinsko snovjo: resnična je zgodovinska osebnost ali zgodovinski prostor ali zgodovinski čas nekega dogodka. Prve poved-

¹³¹ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 69.

¹³² D. Haramija, n. m., 69.

¹³³ D. Haramija, n. m., 70: V zgodbah je običajno, da se v gluho lozo ne sliši zvonjenje cerkvene-ga zvona; takega primera Kelemina sicer ni zapisal, so pa razširjeni pri drugih zbirateljih.«

¹³⁴ D. Haramija, n. m., 70.

¹³⁵ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 62.

ke se nanašajo na Psa Marka ali Pesjana, potomca kraljične in psa, saj je deklica, zaprta v stolp brez vrat »povila nestvor, napol človeka, napol psa«. ¹³⁶

Pesjani ali Pesoglavci so pravzaprav napadalci, ki se jih ljudstvo ne more ubraniti, enako strašni kralj Atila, ki se ga prednikom Slovencev vendar posreči premagati. Štiri različice upovedujejo prihod Slovencev v kraje njihovega sedanjega prebivanja. Najbolj znana je povezana z ajdovim zrnem. Kresnik, ki ni božanstvo, temveč človek z bajnimi in čarnimi sposobnostmi, je povezan z gradom na Vurberku; prva zgodba je datirana z letom 111 pred Kristusom / n. št., ko naj bi začeli na istem mestu zidati prvi grad, v nadaljnjih devetih različicah ni letnic dogodkov. Delno se s Kresnikom prekrivajo različice o kačji kraljici in njeni kronici in se dogajajo večinoma tam, kjer »se deli Drava v dva rokava, ki oklepata lepi in tajinstveni Felberjev (kačji) otok«. Sledijo zgodbe o kralju Matjažu, Pegamu in Lambergarju, Lepi Vidi, Miklovi Zali, Veroniki, Petru Klepcu, Martinu Krpanu in nekaterih, manj znanih junakih. ¹³⁷

1. DOMAČI ODZIVI

Na domačih tleh je Keleminova zbirka doživela lep sprejem. Jakob Šilc sicer zavrača Keleminovo prenapeto mitološko izhodišče, češ »nam tudi ni misliti na nekaj prazgodovinskega, ampak bolj na nekaj pračloveškega [...] Zato bajke in pripovedke v pretežni večini niso metamorfoza prazgodovinskega, ampak človeškega iz različnih dob«. ¹³⁸ Avtor mimogrede navrže misel o dveh smereh v aktualizaciji slovstvene folklore: »Ena ohrani tradicijo kot Grimm, druga kak motiv dalje razvija, kot Brentano v Lorelei, iz besede in simbola si izmisli mitično, ajtiološko razlago. Edini od avtorjev, ki so ta čas vstopali v krog novega gledanja na slovstveno folkloro, ima pred očmi njeno celoto in ne zgolj naravnost mitično obravnavano »narodno« pesem: »Kajti narodna pesem se ne razvija drugače kot umetna. Tudi ona ni produkt kolektiva, kot so prej mislili, ampak produkt osebnosti... Kolektiv sodeluje le toliko, kolikor se pesem v teku časa razpoje, kolikor se bajka razbaja in pripovedka razpripoveduje.« ¹³⁹ Šilc primerja Keleminovo delo z delom bratov Grimm v začetku devetnajstega stoletja, predvsem glede na jezikovno redakcijo gradiva. Nasproti »enotnemu narodnemu slogu« bratov Grimm, »da sta izbrala najboljše in za naivno čustvovanje naroda najbolj značilne poteze iz besedotvornosti in sintakse, Kelemina ni enoten; včasih obnavlja z lastnimi besedami, včasih navaja, »Mislim pa, da Jurčiča le ni bilo treba popravljati kot dijaško nalogo... Ker ni vseh pripovedi enotno stiliziral, ampak je jezik približal književni rabi, bi bilo bolje, da je dobesedne izpise prinesel v velikem tisku z imenom zapisovalca, kjer je pa le vsebino naznačil, naj bi bil mali tisk. Tako bi še enkrat začutili vso barvo in ton narodne proze, kar je zdaj deloma zabrisano.« ¹⁴⁰ Medtem ko po Kelemini oblika v prozni folklori ni pomembna, Šilc poudarja: »Ne gre le za vsebino, gre tudi za obliko, v katero so bile povesti zapisane in v njej živijo.« »Grimm je določil razliko med pripovedko in pravljico tako, da je prva navezana na kraj in čas, pravljica pa je brezčasna in brezkrajevna (Goethe: Pravljica je občečloveška, spominja na vse in nič),«

¹³⁶ D. Haramija, n. m., 70.

¹³⁷ D. Haramija, n. m., 70.

¹³⁸ Jakob Šilc, Jakob Kelemina, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva (ocena), *Dom in svet* 43, Ljubljana 1930, 328–329.

¹³⁹ J. Šilc, n. m. (ocena), 328.

¹⁴⁰ J. Šilc, n. m., (ocena), 328.

dokazuje kritik svojo razgledanost na tem področju in obzirno nakaže, da bi mu bila drugačna razporeditev snovi ljubša, kakor je sedanja Keleminova. »Morda bi komu prijala razdelitev po motivih, kolikor je moremo spoznati iz okrnjenih ostankov.« J. Šilc se ogreva se za znanstveno rekonstrukcijo zgodnjih verskih predstav.¹⁴¹ Slovenske zbiralce slovstvene folklorne deli v tri skupine: prva je skrbno povzemala »narodovo pripovedovanje (Trstenjak)«, drugi so razvijali narodne motive v smislu kritike javnega življenja (Trdina), tretji v smislu poetične zaokroženosti (Levstik), zato razume Kelemino, da je v resnici težko izbral pravo.¹⁴²

Tako kot sta Karel Štrekelj in Joža Glonar poskrbela za »zbirko narodne poezije nam je J. Kelemina podal izbor narodne proze«. Kaj je bilo prej: vezana ali nevezana beseda?

Vezana in nevezana oblika sta bili istodobni kakor sedaj. Ritem in rima sta bolj slavnostni obliki, proza je bolj osebna. Tako nam tudi ni misliti vedno na nekaj prazgodovinskega, ampak človeškega iz različnih dob. Tudi v bajkah in pravljicah sta dve smeri: Ena ohrani tradicijo kot Grimm, druga kak motiv dalje razvija kot Brentano v Lorelei, iz besede in simbola si izmisliti mitično, ajtiološko razlago. Kajti narodna poezija se ne razvija drugače kot umetna. Tudi ona ni produkt kolektiva, kot so prej mislili, ampak produkt osebnosti. Kolektiv sodeluje le toliko, kolikor se pesem v teku časa razpoje, kolikor se bajka razhaja in pripovedka razpripoveduje.¹⁴³

Oba Grimma sta zbrala pri Nemcih narodno prozo v začetku 19. stoletja, pri nas je trudapolno delo izvršil J. Kelemina na podlagi obširnega materiala, ki so ga tekom stoletja zapisovali iz ust naroda. Dasi je mogel podati na 400 straneh le izbor, vendar ni bistvenih stvari opustil in nam je dal knjigo, ki jo bo izobraženi in preprosti del naroda z veseljem bral. Priobčil je najznačilnejše tipe, sorodne je navedel v virih. Grimma sta izvedla enoten narodni slog, da sta izbrala najboljše in za naivno čustvovanje naroda najbolj značilne poteze iz besedotvornosti in sintakse. Kelemina je priobčil pripovedi deloma dobesedno, kakor so jih zapisali zbiratelji, dal jim je le pravilno slovniško obliko, deloma je le glavne momente povedal z avtorjevimi besedami, kjer so narodne motive preveč raztezali, včasih pa je povedal le vsebino (32). [...] Mislim pa, da Jurčiča le ni bilo treba popravljati kot dijaško nalogo, kar je J. Kelemina storil; tako se vsiljuje pisatelju le logična brezbarvnost »pravilnega« jezika. Ker ni vseh pripovedi enotno stiliziral, ampak le jezik približal književni rabi, bi bilo bolje, da je dobesedne izpise prinesel v velikem tisku z imenom zapisovalca, kjer je pa le vsebino označil, naj bi bil mali tisk. Tako bi še enkrat začutili vso barvo in ton narodne proze, kar je zdaj deloma zabrisano. Ne gre le za vsebino, gre tudi za obliko, v katero so bile povesti zapisane in v njej živijo. Si parva licet... za Schlegel-Tieckovo prestavo Shakespearja so se pojavile 'pravilnejše', a ton Schleglove prestave se ne da nadomestiti, ton starine in zgodovine. J. Kelemina je opustil ton in barvo onega čustvovanja, iz katerega so bile napisane v Novicah, Glasniku, Kresu, Zori itd. Drugače je knjiga pisana v lepi in snažni slovenščini.¹⁴⁴

¹⁴¹ J. Šilc, n. m. (ocena), 328.

¹⁴² J. Šilc, n. m. (ocena), 328–329.

¹⁴³ J. Šilc, n. m. (ocena), 328.

¹⁴⁴ J. Šilc, n. m. (ocena), 328–329.

Grimm je določil razliko med povedko in pravljico tako da je prva navezana na kraj in čas, pravljica pa je brezčasna in brezkrajevna (Goethe: Pravljica je občečloveška, spominja na vse in nič). Kelemina pravi v mitološkem uvodu: »V bajki prevladuje mitično jedro in višja bitja. V pripovedki mitično jedro otemni, višja bitja dobe človeške poteze, pravljica pa je le igra fantazije in namišljena istinitost, v katero pripovedovatelj sam ne veruje, medtem ko so za narod bajke in pripovedke kos dejanske istinitosti. Pravljica se konča z zmago pravičnega, za bajke je dobro in slabo brez pomena«. Ker ni jasne meje med temi vrstami, je Kelemina snov drugače razdelil, po predmetih, po vrstah bitij, o katerih govore povesti. Morda bi komu prijala razdelitev po motivih, Kelemina je hotel osvetliti prvotno mitologijo, kolikor je moremo spoznati iz okrnjenih ostankov. Omenili smo že, koliko je mogoče govoriti o prvotnosti in koliko so vzbujale narodno fantazijo velike sugestije, da je deloma stare snovi prevlekla z novo barvo, deloma samotvorno iznajdovala v dobi viteštva, čarovništva, tlačanstva itd. Te kulture so odele starejše snovi, pa tudi same so bile vir novega bajanja. – Čeprav ni mogoča znanstvena eksaktnost in se fantazija znanstvenika poljubno razvija, je vendar precejšen kos dela v takih rekonstrukcijah, v katerih je prvotno jedro otemnelo. Druga je pa to, da so tudi naši zbiratelji pripovedi delali iz različnih nagibov: Eni so točno povzeli narodovo pripovedovanje (Trstenjak) drugi (Trdina) so razvijali narodne motive v smislu kritike javnega življenja, tretji v smislu poetične zaokroženosti (Levstik), tako da je bilo v resnici težko napraviti pravi izbor. Motive je le deloma pomeril ob sorodnih narodih, omejil se je na Hrvate in Nemce, pa to je delo za druge, Kelemina je vendar ustvaril iz zaprašenih in pozabljenih listov lepo knjigo.¹⁴⁵

Karel Ozvald jo imenuje knjiga o slovenskem mitu. Avtorju se opravičuje, da njegovega dela ne ocenjuje »z 'literarnega' vidika«. Kot utemeljitelj kulturne pedagogike¹⁴⁶ jo ocenjuje predvsem s svojega zornega kota, češ »vsako kulturno dejanje že samo po sebi ustvarja pedagoške ali obrazovalne težnje, naloge, možnosti, dolžnosti, cilje« pri čemer navezuje na Keleminovo željo, »da bi zbirka Bajk in pripovedk poživila v širših krogih zanimanje za našo narodno starino in da bi postale pripomoček narodne vzgoje«. S tem avtor izpričuje, da mu 'vzgoja' ni zgolj prazna beseda (»façon de parler«), »ampak eden izmed velikih kulturnih vidikov, s katerih se dá motriti bitje in žitje človeka poedinca in vsega naroda«. Za zgled daje 'ljudsko visoko šolo' na Danskem, »ki je celoten narod dvignila na tako stopnjo kulture, da jo svet občuduje, se s posebno ljubeznijo goji – domača, nordiška mitologija.«¹⁴⁷

Navadno se misli, da so bajke »neplodna tvorba žive fantazije brez stvarnega jedra ter zato zgolj berilo – za otroke«. Ozvald se sklicuje na tedaj ugledne mitologe in

¹⁴⁵ J. Šilc, n. m. (ocena), 329.

¹⁴⁶ *Enciklopedija Slovenije* 8, Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, 214–215.

¹⁴⁷ K.[arel] Ozvald, *Knjiga o slovenskem mitu: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva* (ocena), *Ljubljanski zvon* 51, Ljubljana 1931, 67.

filozofe, celo na Nietzscheja,¹⁴⁸ ko zagovarja njihov pomen za razumevanje v razvoju človekove kulture.¹⁴⁹

Na primeru grške kulture¹⁵⁰ se sprašuje, ali »tudi bajke in pripovedke slovenskega naroda niso živ izraz takim ali takim zanimivim razvojnim stopnjam, ki jih je prehodil davni in pradavni prednik slovenskega človeka in ki so zgodovinarjevim sredstvom nedosegljive?« Raziskovalcu Bachofnovega kova da je Kelemina »prav lepo nadelal pot«. ¹⁵¹

Veliko bolj se je poglobil v Keleminove Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva literarni zgodovinar in kritik Peter Pajk.¹⁵² Najprej oriše svoj pogled na »mitos« in različna stališča na nastanek bajk in povedk¹⁵³ ter Keleminovo gledanje nanju, tudi v primerjavi s pravljico.¹⁵⁴

Pajk zrelo ocenjuje tedanji položaj »najpomembnejšega slovenskega ljudskega snovanja« in se zaveda, da gre za »problem, ki je bil do sedaj znanstveno komaj načet«. V drugi polovici 19. stoletja se je nabralo veliko gradiva, a je »razmetano« po različnih časopisih in njihovih letnikih. Poleg tega je »povsem neenakorodno« in različne kakovosti, zapisovano »pogosto na najmanj prikladne načine«. Nekatero samostojno zbirke (Šašelj, Pajek, Möderndorfer, Kotnik idr.) se omejujejo le posamezne slovenske pokrajine, znanstvenim zahtevam ustrezajo le Kotnikove *Storije*. Posamezni motivi in problemi so res kritično osvetljeni, toda »svet slovenske bajke in pripovedke še zmeraj terra incognita«. Kelemina pa se je »lotil problema v celoti«. Glede na zastavljeno nalogo je skušal kritično razbrati gradivo in ga smiselno urediti v čitljivo zbirko, ki bi sorazmerno upoštevala vse slovenske pokrajine, obenem pa razložiti »značaj in po-

¹⁴⁸ K. Ozvald, Knjiga o slovenskem mitu: n. m., 67: »Toda bajeslovci (*npr. J. J. Bachofen (1855–1887), *Der Mythos von Orient und Okcident. Eine Metaphysik der alten Welt*, München 1926), ki so raznim mitom resno razbirali duha, so ugotovili vse kaj drugega. Po njihovem izpričujejo vse mitologije (starogrška, nordiška, orijentalške ...), da je najvažnejše gibalno v tistem duševnem procesu, ko iz 'podčloveka' postaja človek, pri vseh narodih – religija. In Nietzsche prelepo pravi, da ima kulturno življenje vsakega naroda svoj 'trdni in sveti prase-dež' – v mitu. Po takim torej bajke nikakor niso kak prisiljen plod iz rastlinjaka poezije ali pa filozofije. V mitu se nam marveč zrcalijo starodavni doživljaji naroda v verski luči.«

¹⁴⁹ K. Ozvald, Knjiga o slovenskem mitu: n. m., 67.

¹⁵⁰ K. Ozvald, Knjiga o slovenskem mitu: n. m., 67: »Če hočemo izvedeti, kakšna istinitost je zaodeta v to ali ono bajko, tedaj je treba bajko tolmačiti (ne zgodovinarsko kritizirati), se pravi, ji vestno, to je njenemu duhu primerno iskati smisla. Plodovito pot je tukaj sijajno pokazal Bachofen, ki je na primer iz grške mitologije dognal, da k očetovskemu pojmovanju človeka, kakor ga Grkom v historični dobi utelešuje olimpijski Zeus in slednjič vse do danes uzakonjuje rimski jus civile, v predzgodovinski 'pelagijski' dobi grških rodov ustreza kulturna stopnja, kateri je za temelj čisto drugačen življenjski čut ali etos: materinsko pojmovanje človeka. Je to doba ginajkokratije ali ženovladja, ko je pri Likijcih, Egipčanih in drugod veljal (nezapisani) jus naturale kot – 'materinsko pravo': po duhu materinskega prava sin ali hči v rodovniške svrhe ne navaja očeta, temveč – mater in njene prednike, pravica do dedovanja pritiče izključno hčeram, sestra 'izplačuje' bratom dediščino, hči ima dolžnost skrbeti za onemogle starše itd.

¹⁵¹ K. Ozvald, Knjiga o slovenskem mitu: n. m., 67–68.

¹⁵² *Slovenska književnost* (Leksikon), Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, 335.

¹⁵³ Peter, Pajk, Kelemina Jakob: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva (ocena), *Ljubljanski zvon* 51, Ljubljana 1931, 631.

¹⁵⁴ P. Pajk, Kelemina Jakob: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 631–632.

men bajk in pripovedke in jih zvezati med seboj. Gre torej za antologijo slovenske bajke in pripovedke in za priručnik slovenske mitologije«. ¹⁵⁵

Pajk nato oceni Keleminov Uvod. Njegova opredelitev dveh folklornih žanrov da je »pri nas pač najpopolnejša«: »Mitične predstave slovenskega ljudstva osvetluje razvojno in po sestavinah in vzporeja z odnosnimi predstavami sosednih narodov.« Kako noben znanstvenik ni izvzet iz družbenega konteksta, se vidi iz Pajkove ugotovitve, da si Kelemina prizadeva »iz domačih virov dognati slovensko mitološko terminologijo in jo »priredi[ti] zlasti srbsko-hrvaški«. Očitek, da skuša na silo »skonstruirati slovenski Olimp«, bi bil krivičen: »prvič je mitološki vidik sam po sebi plodovito hevristično načelo, drugič stoji delo vseskozi na izkustvenih tleh.« ¹⁵⁶

Na razvrstitev gradiva po posameznih poglavjih nima bistvenih pripomb, zaradi preglednosti pa bi si želel več pododdelkov. »Zaokroženosti zbirke bi bilo v prid, če bi prišel na čelo zbirke *Nebeški kralj*, ne pa, da je pristal šele na četrtem mestu.¹⁵⁷ Vzpоставila bi se hierarhija mitičnih bitij:¹⁵⁸ nebeški kralj, duhovi, vilinska bitja, demonska bitja. Kako temeljito je Pajk premostril Keleminovo zbirko, se vidi tudi iz njegove opazke, da ni dovolj pregledna. Kot da ni zmeraj pravega preudarka, kaj sodi v uvod in kaj k opombam. Nedoslednost pri tem bi bila veliko manj očitna, če bi »knjiga imela Polifemovo oko – register«.¹⁵⁹

Pajk skrbno primerja Keleminov uredniški koncept s Štrekljevim pri Slovenskih narodnih pesmih. Ta je skušal '*iz raztresenih naših virov samo zbrati pripravno tvarino, da filologu in literarnemu historiku ne bo treba stikati za njo po vseh kotih*'. Keleminova uredniška udeležba pri *Bajkah in pripovedkah*' pa je večja. Ne podaja le gradiva samega na sebi, temveč ga že obdeluje. Ne niza vseh posameznih povedk,¹⁶⁰ ampak ponudi od vsake bajke in povedke le najznačilnejši in najpopolnejši tip, variante pa navaja v opombah. Za razliko od Štreklja je tudi »svobodnejši« s predlogami, po načelu, da je vsakokratna zapisana oblika povedke naključna:

'že iz čisto tehničnega ozira bi bilo v mnogih primerih nemogoče, ohraniti prvotno stilizacijo, ker je imela vsa Trdinova generacija navado, razblinjati brez mejá narodne pripovedne motive'. Nekritični zapisovatelji so včasih občutno zabrisali pristne lice bajke. Pridajali so ji narodno-buditeljske elemente, vršili racijonalistično kritiko snovi, z nje ironizacijo, z neumestnim moraliziranjem in psihologiziranjem izprevrgli osnovni značaj ljudskih tvorb. Ako sem dejal, da je pripovedka brez določene zunanje forme, je treba dodati, da vendarle ni povsem amorfna; kdor ji odvzame naivnost, prisrčnost in stvarnost, jo razkroji. Prireditelj je torej ravnal s predlogo zlasti očiščevalno in zgoščevalno. Ni dvoma, da je izbral najprikladnejšo pot. Iz raz-

¹⁵⁵ P. Pajk, Kelemina Jakob: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 632.

¹⁵⁶ P. Pajk, Kelemina Jakob: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 632.

¹⁵⁷ P. Pajk, Kelemina Jakob: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 632: Seveda pa bi v tem primeru pomemben Kresnikov cikel ne bil prvi.

¹⁵⁸ P. Pajk, Kelemina Jakob: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 633.

¹⁵⁹ P. Pajk, Kelemina Jakob: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 633–634.

¹⁶⁰ Glede na to, da Keleminova raba v Uvodu niha med pripovedko in povedko, si tu dovoljuje mo ostajati pri terminologizirani povedki, ki je v slovstveni folkloristiki danes že dodobra uveljavljena.

vlečenega in razcefranega izročila je sestavil nekake regeste, izpiske, ki z avtorjevimi besedami, a tesno in strnjeno, podajajo vsebino.¹⁶¹

Pajk tu začuda nekritično sprejema Keleminov uredniški koncept o prirejanju besedil in ga ne moti, da je posegal vanje tudi oblikovno:

Dialektične oblike je vseskozi nadomestil s književnim jezikom, pridržal je le kake karakteristične posebnosti v besedi in skladnji, posamezne 'prabesede' itd. Vsebinsko pritegnjenih pesmi je prenesel v prozo, kakor je to storil za vso nemško junaško pripovedko Uhland. Reprodukcijske je avtor približal normalnemu govoru; indirektni govor je torej spremenil v direktnega, če se je ta izkazal prešibkega, je bilo treba seveda spet prelivati v indirektni govor. Le natančna primerjava z originalom bi nam dala slutiti, koliko je prireditelj prirezoval, ugnetal in prelival, preden je iz tako upornega in nesoustreznega gradiva sestavil tako ubrano in prijetno čitljivo zbirko. Seveda: so še mesta, ki zvane prisiljeno, Kelemina ponekod ni pogodil tona v vsej pristnosti. Toda take neubranosti v besedilu bo lahko v prihodnjem natisku popravil, kakor sta tudi brata Grimm v poznejših izdajah Pravljič jezik izboljševala. Pri vsem predelavanju gradiva v smislu lepe knjige ni Kelemina nikdar prekoračil dopustnih mej in ni posezal samovoljno v izročilo. Fragment je ostal fragment; tu in tam je avtor združil dve ločeni izročili, ki spadata skupaj, nekatere vrzeli je izpolnil s srbsko-hrvaškim gradivom.¹⁶²

Pri utemeljitelju ljubljanske germanistike verjetno upravičeno odkriva vplive nemških avtorjev (Uhland, brata Grimm) na njegovo uredniško ravnanje in Kelemino zares pohvali:

V Keleminovi knjigi smo dobili prvi celotni prikaz in prvo zbirko bajk in pripovedk iz vseh slovenskih dežel. Delo je zrastle na filološko-znanstveni podlagi, a sega po zamisli in izvedbi še preko območja izključno znanstvenega zanimanja. Tekst bajk in pripovedk predstavlja notranje zaokrožen izbor vseh količkaj važnih motivov, zahtevam lepe knjige ustreza dikcija, ki jo je avtor skušal ujeti v pristnem tonu ljudskega snovanja, in jezik, ki je enotno približan književni rabi. Keleminova knjiga podaja znanstveniku trdno podlago, na kateri je omogočeno nadaljnje izsledovanje v vseh smereh, vsakemu čitatelju pa, ki si je doslej pomagal le s približno, v slučajnih najdbah zapopadeno predstavo, odpira neposredno panoramo slovenske bajke in pripovedke, ki po bogastvu perspektiv preseza vsa pričakovanja. Ta panorama daje slutiti najosnovnejšo svojstvenost našega duhovnega gledanja in doživljanja, našega najintimnejšega snovanja, ki je utemeljeno v rasni, zgodovinski in psihični strukturi slovenskega človeka. Prireditelju gre veliko priznanje, le deloma tudi izdajateljici, ki bi bila tako važni publikaciji lahko omislila boljši papir.¹⁶³

¹⁶¹ P. Pajk, Kelemina Jakob: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 632–633.

¹⁶² P. Pajk, Kelemina Jakob: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 633.

¹⁶³ P. Pajk, Kelemina Jakob: Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 634, prim. n. m., 633: Pomemben poskus redintegracije je avtorju uspel v ciklih: različna sporočila, ki so nekdanj tvorila celoto, se grupirajo okoli posameznih centralnih postav. Da je avtor ravnal vseskozi kritično, pričajo diskrepance, ki jih ni zabrisal. Najpomembnejša taka cikla sta oba Kresnikova (št. 1, 245).«

Peter Pajk je Keleminove Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva podrobno preštudiral in bil do njih mestoma kritičen, toda Jiří Polívka je še veliko bolj.

2. ZNANSTVENA OCENA

Germanoslavico¹⁶⁴ sta začela leta 1931 izdajati Slovanski inštitut in Nemško društvo za slovanske raziskave v Pragi štirikrat na leto za raziskovanje germansko-slovanskih kulturnih stikov. Namesto da bi Kelemino kot prvega slovenskega germanista znanstvenika povabili k sodelovanju, je doživel ploho s Polívkove strani. Povzetek njegove ocene:

Največja in enkratna zasluga izdaje, ki jo je Kelemina napravil kot germanist na univerzi v Ljubljani, je v tem, da je z največjim znanjem in pridnostjo zbral skupaj iz starih časopisov in knjig, tudi iz nemških zbirk gradivo iz dežel s slovenskim prebivalstvom. Njegova zbirka vsebuje 260 enot, ne vštevaje znotraj njih številne variante. Na straneh 370–404 so navedeni viri, iz katerih so sestavljene njegove pripovedi, in nekatere razlage. V mitološkem uvodu (5–32) avtor poskuša rekonstruirati slovensko mitologijo z zelo bohotno fantazijo, ki žal ni zgrajena z globokim poznavanjem strokovne literature in raziskovalne metode. Razen na Máchalsa Nákrasa se posebno sklicuje na delo Natka Nodila, katerega usodepolni vpliv je na Kelemino nenavaden. Poleg tega navaja še Mannhardta in Fr. Rankeja. Zelo zaverovano in nekritično je sprejel v svoje zbirke tudi povedke, ki so predelane iz starih pisateljev, prevode iz srbohrvaških ali tudi čeških predlog v slovenščino (posebno iz Davorina Trstenjaka) ali pesniško predelane (posebno iz Janeza Trdine) in sta jih uporabila tudi tadva za predstavitev slovenske mitologije.¹⁶⁵

Hud očitek Polívka ponazarja s karakterističnimi primeri:

a) Kurent

zavzema v slovenskem povedčnem svetu dvomljiv položaj. Beseda sama je zanesljivo tuja, je prepričan Polívka, ki se pri tem opira na Štrekljevo delo *Zur slavischen Fremdwörterkunde* (Denkschriften, Wien, Akad. L. s. 81)¹⁶⁶ kjer jo popolnoma zadovoljivo izvaja iz Kurrent, »*Kurrent-schüler, discipuli stipem colligentes, eine Gesamtheit armes Schüler, die ums Brot vor den Häusern singend die Strassen durchhien*« (= učenec, ki hodi od hiše do hiše in zbira s petjem mile darove; Kelemina 1930: 12). Kelemina na kratko odpravi Štrekljevo razlago, da je ravnal prenačljeno. Gladko pa soglaša s Štrekljevo razlago Kurenta v slovenskih povedkah.¹⁶⁷ Polívka za Kurenta našteva mednarodne različice iz čeških, hrvaških, madžarskih in nemških zbirk, kar je Kelemini ušlo. Celó Bolte-Polívkó II, 90 je spregledal.¹⁶⁸

Kurent nastopa tudi v kozmogonskih bajkah. Eno je objavil Janez Trdina leta 1858

¹⁶⁴ Jiří Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. Z mitološkim uvodom. Uredil Jakob Keleminina, *Germanoslavica* (Vierteljahrsschrift für die Erforschung der germanisch-slavischen Kulturbeziehungen), Praha 1931–1932, 619–628.

¹⁶⁵ Jiří Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva (ocena), n. m., 619.

¹⁶⁶ Polívka navaja drugo mesto izdaje, kakor jo izkazuje Štrekljeva bibliografija: Karel Štrekelj, Beiträge zur Slavischen Fremdwörterkunde, *Archiv für slavische Philologie* 1889, 1892.

¹⁶⁷ J. Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 619.

¹⁶⁸ J. Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 619–620.

v časopisu *Neven* in neko drugo leta 1857 v Novicah. Vse te povedke je Erben prevzel v Slovansko čítanko in nato v Izbrane bajke in povedke,¹⁶⁹ od koder je bila ena (št. 10) leta 1865 prevedena v *Slavischen Blättern* in je od tam prišla v Dähnhardtove Naravne povedke (*Natursagen* I, 311). Kelemina je iz iste predloge kot Erben (št. 7) prevzel le povedko Kurent reši človeka iz vesoljnega potopa. Predloga sama Polívka ni dostopna. Erben je v zbirko *Sto ljudskih pravljic in povedk*¹⁷⁰ ni prevzel, Keleminovo besedilo pa je stilistično precej drugačno od Erbenovega prevoda. Polívka nato natančno poda njeno vsebino.¹⁷¹ Na koncu beremo še: »Kurent¹⁷² je bil v veliki časti pri starih Slovenih: sedanjí pust je spominski dan starega Kurenta. Posvečen mu je bil torek.«¹⁷³ Polívka se tu spet sklicuje na Štreklja: mož divjega videza v surovem kožuhu z rogovi kot pustni norec, slamnati mož, ki je po preteku pustnega časa sežgan ali pokopan (na Lastovem: človek iz slame, ki ga na koncu sežgejo). Od tod Štrekelj najprej povezuje zagonetno ime z italijanskim quaranta, torej quadragesima. Pleteršnikov slovar Koranta šaljivo imenuje tudi sv. Kurent = Pust. V druge povedke o Kurentu, pravi Polívka, ne želi posegati, ker jih Kelemina v svojo zbirko ni vključil. Kar seveda meri na nepopolnost pri tako pomembnem bajčnem(?) bitju oz. folklornem motivu.

Po razlagi izvora in pomena besede, pri čemer se Polívka krepko drži Karla Štreklja, se ustavi pri Kurentovi mitološki funkciji: K. J. Erben je v razpravi o slovanskih mitih o stvarjenju sveta (Č. Č. M. 1866, P. 43) razlagal Kurenta kot poletnega-sončnega boga, Kelemini pa so povedke o Kurentu zgolj mit o luni.¹⁷⁴ Njegovo stalno mesto po smrti je na mescu, toda Polívka oponese Kelemini, da te trditve ni zamejil na slovansko povedčno gradivo,¹⁷⁵ ker da pove le, da po nekaterih povedkah močan kovač Kurent v luni najde svoj počitek (str. 4/št. 13).¹⁷⁶ V zbirki bratov Grimm (št. 82) nastopa kovač, ki ga po smrti lovita smrt in hudič, in Kelemina povezuje z njim druge povedke, v katerih je kovač brez imena v luni (66 /št. 16).¹⁷⁷

Polívka tu dodaja še nemško literarno gradivo: Heine (*Harzreise*, Zbrano delo

¹⁶⁹ Izvirnika Polívka ne navaja. Predvidevam, da gre za delo K. J. Erben, *Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských*, Praha 1869. Prim. Milan Kudělka, Zdeněk Šimeček a kolektiv, *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760* (Biograficko-bibliografický slovník), Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1972, 110.

¹⁷⁰ Izvirni naslov: *Sto prstonárodních pohádek a pověstí slovanských v nářečích původních*, (*Čítanka slovanská s vysvětlením slov*), Praha 1865. Izdano vzporedno. Prim.: Milan Kudělka, Zdeněk Šimeček a kolektiv, *Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od r. 1760* (Biograficko-bibliografický slovník), Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1972, 110. Op. a: Ni (mi) jasno, ali gre za samo eno delo ali dve deli, ki sta hkrati izšli.

¹⁷¹ Prim. Jakob Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 285/št. 208.

¹⁷² Polívka izpušča prvo besedo: »Malik ...

¹⁷³ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 620.

¹⁷⁴ J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 12–13: »Povest o Kurentu, ki se pripoveduje širom domovine, ni nič drugega, kakor mitus o mesecu. Ako zaključí v nekaterih povedkah močni kovač, nazvan Kurent, svojo zemeljsko pot v nebesih, je vendar njegovo stalno bivališče po smrti v mescu.«

¹⁷⁵ Kelemini v zagovor: To ne drži popolnoma. Prim.: »Povest o Kurentu, ki se pripoveduje širom domovine,« se prejkone nanaša na slovenski prostor.

¹⁷⁶ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 620.

¹⁷⁷ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 620–621.

1890, str. 22) se v pesmi sprašuje: »Obstaja res kak mož v luni? Slovani pripovedujejo, da se imenuje Klotar in ta »naraščeneč («Wachsen«, polna luna?) deluje prek prelivanja vode.« Heine je veliko ustvarjal iz Brentana. Ta v svoji zgodovinsko-romantični drami *Gründung Prags* Wlasti polaga v usta: »Kotar je v luni že tako poln (vollgeossen), da kapljá / se preliwa na zemljo (Zbrano delo X, 31).¹⁷⁸ Negotovo je, ali in kako sta ti dve povedki povezani s slovenskimi povedkami? Povedke o kovaču v luni so kar precej razširjene (prim. Čajkanović, Srpske nar. pripov. 509, št. 29), kot tudi o drugih zaradi različnih prestopkov kaznovanih ljudi, tudi bibličnih osebnosti (prim. Maria Roalf Cox, *Introduction to Folk-Lore*, 251 sl.).¹⁷⁹

b) Kresnik

Še bolj podrobno se Polívka razpiše o Kresniku (Krstniku). Imeni sta etimološko popolnoma različni, Kresnik se povezuje s kresom, Krstnik s »Kroste«,¹⁸⁰ Kristus. Tudi v slovenskih povedkah se pojavlja v obeh oblikah.¹⁸¹ Po Kelemini je to sončni junak, toda Kresnik je zanj le »apelativ« (občno ime), njegovo pravo ime da je »Božič, Svarožič, itn.« (str. 2¹⁸²). Polívka sledi Kelemini, da imata čakavska tradicija v Istri in slovenska skupen izvir: kresniki so zaščitniki posameznega rodu.

Kelemina tudi tu loči dve fazi tega bitja, staro in mlajšo, toda Polívka se tu – presenetljivo: če se spomnimo, kako kritično je ocenil njegovo delo! – sklicuje na Gregorja Kreka, da je to v opombi komaj omenil. Polívka po svoji navadi zelo podrobno navaja predlogo, tokrat Kelemino in njegove navedbe preverja z Josipom Pajkom, zraven pa v smislu migracijske teorije dodaja novo, angleško, hrvaško, slovaško in celo švicarsko bibliografsko gradivo na to témo. Povedka o Kresniku kot učencu črne šole in izvedenem v vseh umetnostih, saj je prestal trideset šol, spominja na slovaško pravljico pri Boženi Němcovi, ki ima vzporednico iz Švice. Tak Kresnik je enak grabancijašu iz severne Hrvaške, znan iz nekromantije:¹⁸³ prav tako je absolviral trideset šol, jaha na zmaju itn. (prim. Jagić, *Archiv für slav. Phil.*, II, 437–481). Ponekod je težko slediti miselnemu procesu ocenjevalca, ker nastaja vtis, da je kakšno dejstvo zgrešil tudi on. Primer: »Beremo o tem, da je Kresnik odnesel krono Kačji kraljici, toda junak ni imenovan.«¹⁸⁴ Jiří Polívka oponaša Kelemini, kadar mu manjka natančna umeščenost posamezne zgodbe. To je vedno klic k alarmu. Prav tako je nejevoljen, kadar ugotovi, da se naslanja na Davorina Trstenjaka, ker ga sumi, da ta sam s pomočjo analogije ustvarja svojo lastno mitologijo.

Polívka je že načelno kritičen do Keleminovih izvajanj. Na primeru zgodbe, kako se Kresnik lahko preoblikuje v vola, se naredi nevidnega, umre ne, temveč grob zapusti kot nevaren vampir (Kelemina 1930: 9), utemeljuje dolg odlomek iz Keleminovega uvoda za potrebno, da predstavi, kako veliko vlogo ima fantazija pri interpretaciji te

¹⁷⁸ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 621: Brentano v opombi pojasnjuje: »Kotar je po krajnski povedki mož v luni, ki narašča prek vodnega gibanja /prelivanja. Tu se Kikimora obvezuje vse mesece kópati, nekoč potopi Leschiena (Satyrn), toda Kotar, pastir to opazi [in ga reši]. On se obveže ga zato ljubiti in postavi ga v luno.

¹⁷⁹ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 621.

¹⁸⁰ Ne vem, kaj Polívki to pomeni: krst, križ?

¹⁸¹ J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 35–39, 41–, 339–350.

¹⁸² Tu je pomota. Pravilno: J. Kelemina: *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 8.

¹⁸³ Nekromantija = zaklinjanje duhov umrlih, naj povedo prihodnost.

¹⁸⁴ Res ne pri Kelemini, n. m., 39, pač pa – če prav razumem očitek – na strani 35.

povedke in da se pokaže, da sta pristnost in čista zmernost teh povedk zelo dvomljivi. Prej jih je treba podvreči kritičnemu ovrednotenju, kot pa porabiti za kak znanstveni mitološki sistem.

Zelo konkretno dokazuje, da Kelemina kakšno zgodbo svobodno predela. Za primer daje po Ivanu Šašlju povzeto zgodbo na str. 37/št. 6, in ugotavlja, da je zadnji odstavek samovoljno dodan. Toda ali res gre za odstavek, saj je celo besedilo v enem kosu. Toda kljub temu je treba Polívkove pripombe vzeti resno, ker Keleminovi navedki res niso zanesljivi.¹⁸⁵

Po Keleminovi interpretaciji so povedke iz mlajše faze združene na 339 sl./št. 245. Prva od njih je prevzeta iz Pajka.¹⁸⁶ Primerjava, celo z vzporednim tiskom, zelo nazorno kaže, da je Kelemina povedko ne le prestavil v knjižni jezik, temveč jo tudi predelal in z dostavki razširil. Pri Pajku manjka cel prvi odstavek, prava povedka se začne šele v 4. vrstici.¹⁸⁷

Polívka nadrobno navaja več takih primerov, kako Kelemina podaljšuje zgodbe iz Pajkovih *Črtic* in na tej podlagi izreče uničujoče besede: »*Iz tega se vidi, kako svobodno Kelemina ravna s svojimi predlogami, nič manj kot pesniško; čisto spregleda, da naj bo njegova knjiga v kaki znanstveni biblioteki in ne v knjižnici za – otroke.*«¹⁸⁸

Prav tako je velika razlika med predlogo in povzetkom

»Enkrat pa je rekel Vurberški Kresnik: 'Danes bo nastala strašna nevihta in hlišč.'« (Pajek 1884: 80)

:

»Nekega dne je začel Vurberški gospod od ure do ure postajati slabši in bledejši. Ko je žalosten počival v svojem dvoru, ga vpraša zvest kmetič: »Kaj ti je, svetli knez, da tako blediš?« Kresnik reče: »Kaj ne bi bledele, ko prihaja nadme sovražnik, proti kateremu sam ne morem ničesar. Ti pa mi moreš pomoči, ako te je volja. Danes nastane strašna nevihta in hlišč.« (Kelemina 1930: 347/št. 7).

Boj mršavega merjasca (Kresnika) z debelim merjascem in zmaga mršavega je iz Pajka prepisan dobesečno:¹⁸⁹

Na polji se bodeta klala med seboj dva 'neresta' ali 'pera'; eden bode slok, mršav, drugi pa bode debel. Debelemu ne smete pomagati, on je že itak močnejši. (Pajek 1884: 80) = (Kelemina 1930: 347/št. 7).

c) Kralj Matjaž

ima v slovstveni folklori Hrvatov, Slovencev in Slovakov zelo pomembno vlogo.

¹⁸⁵ To vem iz lastne izkušnje, ko sem pripravljala članek Opombe k poljanskemu izročilu Janeza Dolenca, *Traditiones* 4, 1975, Ljubljana 1977, 185–196; in razpravo: Vprašanje realizma v slovenski folklorni pripovedi. *Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. Boris Paternu (Ljubljana, 1982), 519–533.

¹⁸⁶ Josip Pajek, *Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev*, Matica slovenska, Ljubljana 1884, 81–82.

¹⁸⁷ J. Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 621–623.

¹⁸⁸ J. Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 624.

¹⁸⁹ J. Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 624.

Po Kelemini¹⁹⁰ so Slovenci nanj prenesli tradicijo sončnega mita in tudi tu hoče razlikovati stari cikel¹⁹¹ od novega.¹⁹²

Polívka obžaluje, da Kelemina ne pozna temeljite raziskave o Kralju Matjažu iz leta 1906.¹⁹³ Že zato so njegove ugotovitve lahko zastarele. Slovenskim virom pristavlja ruske in nemške izsledke,¹⁹⁴ da bi tudi s tem pokazal na pomanjkljivost Keleminovih trditev. Ogorčeno odbija njegove misel, da imata kaj skupnega Kralj Matjaž in tolovaj Mataj: »On seveda ni pozoren na to razširjeno snov o skesanem roparju, kot se pogosto imenuje Madaj in drugi.¹⁹⁵

S tem se Polívkova kritika Keleminove mitološke teorije konča. Kar je pokazal, po njegovem zadošča za ugotovitev o Keleminovih pomanjkljivih izhodiščih za zanesljive razlage. S tem pa mu ne odreka priznanja za opombe oz. izsledke o prodornem vplivu povedk nemških alpskih naseljencev [na slovensko povedčno gradivo]. Le da samo iz tega izvedeni sklepi niso dovolj, saj je pri takem prodiranju tujih povedčnih oblik in sploh vseh nemških bitij in jezika zelo neverjetno, da bi se pri Slovencih do danes obdržali ostanki praslovanskega verovanja.¹⁹⁶

Že v prvem delu ocene Polívka opozarja na Keleminovo nekritično prevzemanje gradiva iz Slovincem zanesljivo neznane literature. Avtor opozarja, da je bilo v drugi polovici 19. stoletja marsikaj sprejeto iz srbohrvaške in češke literature, ne da bi bili viri navedeni, tako da je ostal vtis, kot da je slovenska dobrina. S takim ravnanjem prednjači posebno Davorin Trstenjak.

1. *primer*: dodole v Ščavniški dolini (Kelemina 1930: 246 /št.181). Šega s tem odpevom je znana samo v zahodni Bolgariji, Srbiji in Albaniji, pravi Polívka in v ta namen navaja strokovno literaturo iz leta 1924.¹⁹⁷

2. *primer*: Slovensko ljudstvo da govori: Rarašek je majhen možek z dolgo sivo brado in služabnik Pehltre babe, podrejen demonu vetra. Čeprav navaja Davorina Trstenjaka, ki da se sklicuje na Pohlina, je Kelemina v opombi oprezen: ali se ta beseda v slovenščini sploh rabi.¹⁹⁸ Kelemina je pozabil, pravi Polívka, da je gramatik Pohlin delal besede iz češčine, in pri izjemni razširjenosti te besede na Češkoslovaškem ni dvoma, da jo je prevzel od tam.¹⁹⁹

3. *primer*: Komaj je domače ime Mokoška, o kateri pravi Trstenjak, da je postala ajdovska kraljica, iz katere je nastala močna čarovnica, ki v svojem močvirnem okolju

¹⁹⁰ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 10.

¹⁹¹ J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 47–51.

¹⁹² J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 353.

¹⁹³ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 624: »Zenon Kuzelja, Uhorskýj korolj Matvij Korvin v slavjanskij ustnij slovesnosty, str. 154 (SA. Zapijsky nauk. tovar. Im Ševčenka, Bd. 67–70.«

¹⁹⁴ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 625: »Aleksander Veselovskij, Izvestija russ. Jaz. Slov. VI, H, 2, str. 5 sl. Jakob Freys Gartengesellschaft, hg von Joh. Bolte 208, št. 14.«

¹⁹⁵ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 625: »Bolte-Polívka III, 465. N. P. Andrejev, Die Legende vom Räuber Madej, 1929, (FF Com, št. 69), v kateri so navedena tudi slovenska besedila (str. 38).«

¹⁹⁶ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 624–625.

¹⁹⁷ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 625.

¹⁹⁸ Jakob Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 250/št. 185, 394.

¹⁹⁹ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 625.

ropa otroke (Kelemina 1930: 271/št. 201). Drugačno funkcijo ima rusko mitično bitje Mokoš (Prim. Veselovskij, Razyskanija V, 291), od koder si je Trstenjak nemara izposdil koren mok-.²⁰⁰

4. *primer*: Po Trstenjaku je povedka t. i. Prekmurcev o Rusalkah (Kelemina 1930: 211/št. 146, 2) ponovljena in narejena popolnoma od njega samega po zgledu vzhodno-slovenskih mitov.²⁰¹

5. *primer*: Spet je od Trstenjaka povedka Šetek, o nekem hišnem duhu, ki je majhen kot palček (Kelemina 1930: 183/št. 125), sicer navadno imenovan škratek (< nemško). Res ima te povedke že Pajek (1884: 227), toda prevzel jih je iz češčine. Nobene teh besed nima Pleteršnik v svojem slovarju.²⁰²

6. *primer*: Gromovnik Ilija (Kelemina 1930: 274–275/št.203) je prevzet iz Bisernic Ivana Šašlja. Kelemina ima v naslovu grško-pravoslavno obliko Ilija, v besedilu pa zahodno obliko Elija. Povedka o gromovniku Eliji je zahodnemu katoliškemu svetu neznan (glej Máchal, Nákres 24 sl.). Od Srbov je prodirala prek Hrvatov in do Belokranjcev, kjer jo je prestregel Šašelj. Dlje, se zdi, k Slovincem povedka ni prodrła. Z Elijem je povezana povedka o ubogem duhu: od njega je naščuvan hudi duh, ki umori svojega očeta. Ta povedka je prodirala naprej in je zapisana pri Hrvatih (ZNŽO, III, 261).²⁰³

Iz navedkov je očitno, da Kelemina ni redko predeloval svojih virov. Še nekaj dokazov:

7. *primer*: (Kelemina 275/št. 204). Avtor kot predlogo povedke navaja v opombi (str. 396) Gabrščka, Nar. prip. Sošk. Planin I, 13, št. 2 (nova izdaja 1910, str. 21/št. 2), ki jo je zelo močno predelal. Posebno Lucifer kot skesani ropar, ki mu je naložena kazen, je čisto drugačen. Pri Gabrščku vtakne otrok v gozd v tla dva meča in v drevesni panj tudi dva, tako da špica gleda v zrak. Podobno je pri B. Kreku²⁰⁴ in Andrejevu,²⁰⁵ medtem ko pri Kelemini (277/št. 204) Lucifer gre na nek hrib, tam najde suh štor, tam naj poklekne in ostane.²⁰⁶

8. *primer*: (Kelemina 215/št. 150). Tu v opombi (str. 391) Kelemina kot vir navaja Ivana Šašlja (I, 215). Spremembe so neznatne; Kelemina izpušča krajevna določila in »ajd« iz predloge je preimenovan v »divjega moža«. Kelemina pa sam prizna, da je konec pripovedi prevzet iz druge s Štajerske (Pajek 1884: 109, 110). Polívka se upravičeno zgraža nad takšnim početjem: takšna zliivanja dveh povedk so za kako znanstveno delo popolnoma nedopustna!²⁰⁷

9. *primer*: (Kelemina 59/št. 13) je kot vir naveden Pajek (1884: 198), ki pa piše o Pustu in ne o Kurentu, kakor Kelemina. Tudi vsebinsko je povedka predelana.²⁰⁸

10. *primer*: (Kelemina 1930: 353/št. 248): Josip Jurčič (Zbrani spisi: I, 81) je pripoved naslovil Deklica in Pesoglavci, medtem ko je pri Kelemini postala Junaška deklica.²⁰⁹

²⁰⁰ J. Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 625–626.

²⁰¹ J. Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 626.

²⁰² J. Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 626.

²⁰³ J. Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 625–626.

²⁰⁴ B.[ogomil] Krek, *Slovenske narodne pravljice in pripovedke*, J. Leon, Maribor, b. l. [1886].

²⁰⁵ N. P. Andrejev, *Die Legende vom Räuber Madej*, FFC, Helsinki 1929, 132.

²⁰⁶ J. Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 626.

²⁰⁷ J. Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 626.

²⁰⁸ J. Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 626.

²⁰⁹ J. Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 627.

Polívka ugotavlja, da je Kelemina precej zvesto, toda z različnimi stilističnimi spremembami obnovil pripovedi št. 44, 52, 80, 86, 127, 152, 192, 241 po Pajku str. 10, 26, 35, 67, 228, 109, 132, 161.²¹⁰

Poleg tega je Kelemina uvrstil v svojo knjigo nekaj slovenskih balad. Da jih je sprejel med *Bajke in pripovedke*, je utemeljeno v njegovem nazoru, da je snov bajk in povedk vsebina nekdanjih kratkih in daljših pripovednih pesmi (balade večjega obsega). V življenju vezane poezije nastopi čas krize: ljudstvo izgubi smisel za vezano obliko. Preostanek tega propadanja so bajke, povedke, legende v nevezani besedi (Kelemina 1930: 5, 6).²¹¹

V skladu s tezo o starejši in novejši fazi mitološkega razvoja Kelemina iz Štrekljeve zbirke parafrazira pod dvema naslovoma Lepa Vida več različic in jih precej svobodno obnavlja (Kelemina 1930: 253/št. 190) po Štreklju (SNP I: 131/št. 76, 77), nato nadaljuje: neka deklica sreča kačo z devetimi repi in na vsakem je bil po en ključ. To je bil zakleti kraljič. Po Keleminovi razlagi je to sončni junak, ki vodi Lepo Vido iz suženjstva domov (Kelemina 1930: 19). Zanj je to vodna vila (Kelemina 1930: str. 24). Tu je najbrž prišlo do jezikovne interference, saj Kelemina nič ne govori o »srbohrvaški Vidi«, kakor piše Polívka,²¹² temveč omenja Lužiške Srbe (Kelemina 1930: 24). Kelemina se sklicuje še na neko drugo pesem pri Štreklju (SNP I: 130/št. 75), ki pripoveduje o slovesu mlade Vide od njenega ubogega moža in bolnega otroka, ko odide z zamorcem na ladjo. Polívka morda iz zadrege za pravi izraz, kako ga približati nemškemu bralcu, slovenskega »zamorca« prevede kot »črni mornar« (»ein schwarz Seemann«).²¹³ To kaže, da za kakšno spremembo sem in tja Kelemino morda pretrdo prijema, čeprav je zares veliko dokazov za ohlapnost v prenašanju gradiva iz prvotnih virov v njegov vademekum.

Za novejšo fazo v razvoju te balade se Kelemina opre na različico (SNP I, 124, št. 73–75), ki je na splošno najbolj znana iz Prešernove prepesnitve (Kelemina 1930: 361/št. 251), toda češ da je ta brez pravega konca, doda še kočevarsko besedilo, v kateri se morda skriva konec tudi slovenske balade (prim.: Kelemina 1930: 403).²¹⁴

Tudi pod naslovom Desetnik (Kelemina 1930: 326/št. 239) si Kelemina privoščila snovno mešanico iz Pajka (1884: 17) in Štreklja (SNP I, 352/št. 311). Posebno uvod zaman iščemo v pesmih; ta je prevzet iz ene iz Pajka tiskane povedke in jo razširja z novimi motivi.²¹⁵

Zadnji udarec zada Polívka Kelemini z analizo različic najbolj cenjene slovenske junaške pesmi Pegam in Lambergar (SNP I, 34 sl./št. 13–27), ki se tu obravnava kot balada. Po skrbnem razbiranju besedil, opozorilih na drobne spremembe v poimenovanju in zaradi poknjževanja ocenjevalec ugotavlja, da je Kelemina pravzaprav ustvaril novo varianto.²¹⁶

Polívka konča s trditvijo, da se mora strokovnjak, ki namerava predstaviti predloženo povedčno gradivo, omejiti na skrbno podajanja resničnih povedk in ne sme sam

²¹⁰ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 626.

²¹¹ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 628, ironično konča: »Poročevalec je slišal to pred pol stoletja v predavalnici.«

²¹² J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 627.

²¹³ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 627.

²¹⁴ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 627.

²¹⁵ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 627.

²¹⁶ J. Polívka, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, n. m., 627.

ustvarjati novih različic, sicer izgubi pravico, da mu raziskovalec sledi in rabi njegovo knjigo za nadaljnji študij.²¹⁷ Najbolj obžalovanja vredno je, da je Kelemina tako zapravil veliko pridnost, s katero je zanesljivo pripravljala svojo knjigo, in je postala neuporabna za znanstveno raziskovanje tradicij njegovega ljudstva,²¹⁸ končuje svojo dolgo in temeljito oceno o Keleminovi knjigi Jiři Polívka.

Tako kot za češkega strokovnjaka tudi za današnje slovstveno folkloristiko ni sprejemljivo Keleminovo redakcijsko stališče:

Za proizvode narodne pripovedne umetnosti je značilno, da je njih vsebina kolikor toliko trdna in ustaljena, oblika pa ne. Ta se spreminja na poti od ust do ust. Oblika, ki jo najdemo pri povedkah v enem ali drugem zapisku, je vselej last dotičnega zapisovalca. Kesnejši izdavitelj na to obliko ni vezan, vsaj ne tako močno kakor izdavitelj narodnih pesmi. Že s čisto tehničnega stališča bi bilo v mnogih primerih nemogoče ohraniti prvotno stilizacijo, ker je imela vsa Trdinova generacija običaj, razblinjati brez meja narodne pripovedne motive. V takih primerih je bilo pač potrebno poiskati v zapiskih poglobitve momente in jih povedati z avtorjevimi besedami.²¹⁹

Polívkova pritožba zoper tako Keleminovo ravnanje ni pretirana, saj se mu pridružuje Ivan Grafenauer še dvajset let pozneje ob motivu Divjega moža ali Vilénjaka (Kelemina 1930, št. 150): »Inačici Ivana Šašlja iz Adlešič je odrezal smiselni, le nekoliko nepopolni sklep in ga nadomestil s čisto nasprotnim, le glede ene poteze popolnejšim iz Raven pri Zdolah v dolenskem štajerskem Zasavju ter tako belokranjsko inačico izmaličil.«²²⁰

Prav tako Ivan Grafenauer protestira proti Kelemine zapisu variant o zmaju iz petelinjega jajca v *Bajkah in pripovedkah*. V enem primeru je spremenil glagol in konec spremenil po svoje. Namesto... »in ustrelil petelina« pravi: »in ga pihne. Sam Bog ve, kako škodo bi bil sicer naredil lintvern.« V drugem primeru (Kelemina 1930, št. 174/II) je strnil dve različici tako, da je pri eni zadnji dve vrstici izpustil in vpletel bistvene poteze v drugo daljšo, ki ima več realnega krajevnega ozadja, je pa motivno nejasna, »a jo je Kelemina nekako pristrigel«. Ob poljudni izdaji bi zoper tako početje ne ugovarjal, »za znanstveno uporabo pa tako besedilo ni.«²²¹

V premislek jemlje Keleminove etimologije poimenovanj za Kurenta,²²² odklanja pa da ga hoče avtor razcepiti na bajnega, legendarnega in pravljličnega.²²³ V tej diskusiji na začetku kariere Bezljaj bolj sledi Kelemini kakor Grafenauerju in tudi v oponašanju Grafenauerjeve teze o eno-boštvu Slovanov se sklicuje nanj.²²⁴

²¹⁷ J. Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 627.

²¹⁸ J. Polívka, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 628.

²¹⁹ J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 31–32.

²²⁰ I. Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, *Zgodovinski časopis* 6–7, Ljubljana 1952–1953, 125–126 in op. 5.

²²¹ Ivan Grafenauer, Zmaj iz petelinjega jajca, *Razprave II. razreda*, Ljubljana 1956, 4, op. 1, 2.

²²² I. Grafenauer, Bog-daritelj, praslovansko najvišje bitje, v slovenskih kozmoloških bajkah, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XXIV*, (ur. Josip Mal), Ljubljana 1943, 112.

²²³ I. Grafenauer, Bog-daritelj, praslovansko najvišje bitje, v slovenskih kozmoloških bajkah, n. d., 112.

²²⁴ France Bezljaj, Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih, *Slovenski etnograf III–IV*, Ljubljana 1951, 349: »O etimologiji imena Kurent še ni mogoče izreči dokončnega

Kljub temu ima Grafenauer Keleminove *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva* »za nepogrešljivo pomagalo vsakemu nadaljnjemu raziskovanju slovenskega ljudskega pripovedništva«, kljub temu da »mitološki uvod« in priredba besedil ne ustrezata znanstvenim zahtevam, je »osnova vsem nadaljnjim študijam«: »Kajpada mora raziskovalec v vsakem primeru poseči tudi po prvotnem besedilu (in Keleminove hibne rekonstrukcije omeniti), pa to bi moral storiti tudi, ko bi bila vsa besedila podana popolnoma pravilno, kajpada tudi pri besedilih, ki jih Kelemina samo navaja, ne da bi jih bil priobčil. In vendar koliko mu je Kelemina s svojim urejenim izborom in s svojimi navedki vse to olajšal!«²²⁵

Kljub upravičeni kritiki na znanstveno zanesljivost Keleminove zbirke je ta spodbudila pozitiven odmev v tedaj porajajoči se slovenski primerjalni literarni vedi. Antona Ocvirka je nagnila, da se je lotil znamenite razprave o »najelementarnejših« slovenskih »mitičnih simbolih: *Lepa Vida*, *Peter Klepec*, *Kralj Matjaž* in *Kurent*, s katerimi se je skušal »dotipati do štirih osnovnih duševnih potez« slovenskega človeka. Ocvirk ni prezrl, da Kelemina daje prvenstvo Kresnikovemu ciklusu, toda sam se je osredotočil na tiste motive, »ki so našli odziv tudi v našem leposlovju«: »Nikakor ni važno, če so ti štirje liki prišli v najzgodnejši dobi od drugod k nam, če so nekateri skupni tudi drugim narodom – saj je njih osnova občna –, važno je, da smo jih tako preoblikovali, da so danes zgolj naša duhovna vsebina.«²²⁶ S to opazko Ocvirk po tihem polemizira s Kelemino na račun slovenskosti gradiva kot njegovega merila za sprejem v zbirko: »*Sprejete so v zbirko zlasti povesti, ki so naše, bodisi da nosijo dotična bitja domače ime, bodisi da so povesti lokalizirane v naših krajih*«. Strokovni vidik zastopa odločitev, da od vsake vrste povedk izbere najtipičnejši primer, sorodni so navedeni v virih, vendar »bibliografski podatki niso do zadnjega izčrpani«, za primerjavo je največ upošteval kajkavsko in čakavsko gradivo. Zbirko izroča javnosti z željo, da bi spodbudila »*zanimanje za našo narodno starino in da postane pripomoček narodne vzgoje*«. ²²⁷

France Kotnik zagotavlja, da se je ta Keleminova želja uresničila,²²⁸ vendar ne taji, da je zbirka »povzročila mnogo kritike v inozemstvu«. Strinja se z drugimi slovenskimi ocenjevalci, da je kljub ugovorom uvodu in načinu povzemanja povedk, doseгла svoj namen, ker je edina, ki zajema celotno slovensko ozemlje in si je na njenega gradiva mogoče ustvariti predstavo o prozni slovstveni folklori. Prav ima, ko posebej poudarja pomembnost pri vsaki povedki navedene literature.²²⁹

Ali je bil J. Šilc Kotniku premalo, da ga spregleduje, češ da se Keleminove knjige izmed Slovencev nihče ni v celoti strokovno lotil, saj se v oceni končno strinja z njim. Šilc med drugim poudarja pomen Keleminovega dela s tem, da ga navezuje na Štrekcljeve *Slovenske narodne pesmi*, nato pa se ustavi ob vprašanju: Ali je bila prej vezana

mnenja. Kelemina prinaša nove doneske v potrdilo nekdanje Štrekcljeve razlage iz romanščine. Dovolj skeptično se je o Grafenauerjevi tezi izrazil že Kelemina« (Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XXV–XXVI, 112).

²²⁵ I. Grafenauer, Jakob Kelemina, *Slovenski etnograf* 10, Ljubljana 1957, 199–200.

²²⁶ Anton Ocvirk, Slovenski kulturni problemi, *Ljubljanski zvon* 51, Ljubljana 1931, 245.

²²⁷ J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 5–32.

²²⁸ France Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, *Narodopisje Slovencev* I, Ljubljana 1944, 45: »Jakob Kelemina je najbolj znan po svojih Bajkah in pripovedkah slovenskega ljudstva, ki jih je kot berilo s pridom rabila srednješolska mladina pri pouku slovenščine.«

²²⁹ F. Kotnik, Pregled slovenskega narodopisja, n. d., 45.

ali nevezana beseda? »Logika pravi, da je prej proza«, Kelemina in znanost trdita, da je »ta snov nekoč tvorila vsebino daljših ali krajših pripovednih pesmi, pozneje pa je narod izgubil smisel za vezano umetniško obliko in ostanki tega razpada so bajke in pripovedi v nevezani besedi.«²³⁰

Kot ocenjevalci pred njim Kotnik poudarja, da je Keleminova zbirka prva sistematično urejena z gradivom iz vseh slovenskih pokrajin in kot taka dobra podlaga za nadaljnje raziskovanje slovenske mitologije.²³¹

Mladi France Bezlaj skuša ublažiti²³² porazno Polívkovo oceno *Bajk in pripovedk slovenskega ljudstva*. Češ zgolj »ime slavne avtoritete« je krivo, da je prišel Kelemina »na slab glas«. Pravzaprav da je itak strokovno nezanesljivo gradivo – »ker so ga povečini zapisovali in poustvarjali romantiki« – vplivalo na Keleminovo odločitev, da je posegal vanj strokovnim zahtevam navkljub. Polívka da ni razpolagal z vsemi različicami, »po katerih je Kelemina rekonstruiral posamezne motive in zato se dajo vsi njegovi očitki reducirati na nekaj nebitvenih napak v stilizaciji motivov«.²³³ Bezlaj si dovoli celo trditev, da je »razvoj Polívkove očitke povečini postavil na laž«, a tudi današnja slovenska slovstvena folkloristika daje prav češki oceni. Keleminova knjiga je zanj v svojem času res pomenila napredek, toda njegove povzetke je treba ne le oblikovno, temveč tudi vsebinsko preverjati v izvirnih zapisih.²³⁴

Nasprotno od Bezlaja se Keleminov naslednik na ljubljanski germanistiki Janez Stanonik v bistvu ujema s Karlom Osvaldom, čeprav je težko reči, ali se naslanja nanj, ker ga nikjer ne imenuje.²³⁵ Bolj kot Mitološki uvod, ceni Keleminove *Bajke in pripovedke* same: »To je prva urejena, razmeroma popolna zbirka slovenskih bajk in pripovedk iz vseh slovenskih pokrajin. Teksti, objavljeni v tej zbirki, so bili pred to publikacijo često težko dosegljivi ali pa celo nepoznani. Z izčrpno bibliografijo, ki spremlja tekste, knjiga olajšuje nadaljnjo raziskovalno delo na tem področju.«²³⁶ Sprva se res še dá zbrano slediti Keleminovemu mitološkemu vodstvu po slovenski slovstveni folklori; začne pa se zatikati pri njegovi razlagi zgodovinskih povedk, ker avtor vidi mitološko zaledje tudi v stvarnih življenjskih pojavih.²³⁷

Tudi on ima Polívko za preostrega in enostranskega.²³⁸ Pri tem se sklicuje na »važne raziskave kasnejših etnologov, ki so često prvenstveno izhajale in materiala, ki ga je Kelemina zbral«. Diplomatsko prezre pogloblitve Polívkove očitke, da se nanj ni mogoče zanesti. Ob napačnih predpostavkah pa tudi ugotovitve ne morejo biti vero-

²³⁰ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 5, 6.

²³¹ V. Jesenšek, Jakob Kelemina – raziskovalec in učitelj širokih obzorij, 20–21.

²³² Na Bezlajevo dobrohotnost je najbrž vplivala Keleminova 70-letnica, ob kateri je bil objavljen njegov članek.

²³³ F. Bezlaj, Ob sedemdesetletnici profesorja Jakoba Kelemine, n. m., 276.

²³⁴ F. Bezlaj, Ob sedemdesetletnici profesorja Jakoba Kelemine, n. m., 277.

²³⁵ J. Stanonik, Jakob Kelemina (1882–1957), n. m., 333: »To je prva urejena, razmeroma popolna zbirka slovenskih bajk in pripovedk iz vseh slovenskih pokrajin. Teksti, objavljeni v tej zbirki, so bili pred to publikacijo često težko dosegljivi ali pa celo nepoznani. Z izčrpno bibliografijo, ki spremlja tekste, knjiga olajšuje nadaljnjo raziskovalno delo na tem področju.«

²³⁶ J. Stanonik, Jakob Kelemina (1882–1957), n. m., 333.

²³⁷ J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 27–31.

²³⁸ J. Stanonik, Jakob Kelemina (1882–1957), n. m., 333.

dostojne. Obstaja vtis, da slovenski ocenjevalci pravzaprav niso brali Polívkove ocene, zato se do nje tudi pavšalno opredeljujejo.

Resnici na ljubo je treba priznati: Polívkova ocena je trda, toda poštena in pravična, o čemer nedvomno pričča njena tukajšnja analiza. Res je nenavadno, da si je dovolil popravljati že kanoniziranega pisatelja, kakor je bil na primer Josip Jurčič. V *Bajkah in pripovedkah slovenskega ljudstva* povzetki niso zanesljivi, vedno je treba iti gledat prvotni vir, za kar pa je v opombah navedena bibliografija seveda neprecenljive vrednosti.

Zato se je zelo strinjati s Karlom Ozvaldom, ki Bachofenove besede navezuje nanj: 'Ta knjiga si v javnosti ne lasti ničesar drugega, nego da pred učene raziskovalce polaga za razmišljanje tvarino, ki ji ni zlahka najti mej. Ako zmore tako moč za pobudo, se bo rada umaknila na skromno mesto pripravljalnega dela ter se z mirno dušo uklonila običajni usodi vseh prvih poizkusov: da jo nasledniki malo uvažujejo pa presojuje edinole po nedostatkih in nedovršenih plasteh'.²³⁹

V. GERMANISTIČNI PRISPEVKI ZA SLOVENSKO KULTURO

1. KRITIČNO SPREMLJANJE SLOVENSKE OZ. SLOVANSKE MITOLOGIJE

Kakor je npr. ocena Peiskerjeva članka o devinem skoku in podobnem.²⁴⁰ »*Razprava prinaša bogato gradivo iz toponomastike za proučevanje slovanske mitologije, razlaga tega gradiva bo pa jedva dosegla soglasno odobravanje.*«²⁴¹ Kelemina najprej dopolni seznam s poimenovanji hribov po raznih slovanskih krajih, ki imajo v osnovi besedo tvarogъ. Druga toponomastična skupina, ob kateri izrecno nasprotuje avtorjevi razlagi, je dvojica »*děvinъ in svarožičъ*« (oz. ustrezni izrazi: *svętovidъ, sv. Vid*). *Děvinъ* je adjektiv k substantivu *děva*, Säugerin, Jungfrau; dostaviti je skok (ali skala, pečina).²⁴² *Děva* je pač *Vesna*, beseda pomeni v tolminskem isto kakor večša.²⁴³ Nanje se navezuje folklorna tradicija s tipično vsebino, da se deklita reši pred zasledovanjem nezaželjenega ljubimca s skokom v globino. Take pripovedi da ima Peisker za neokusne (»*abgeschmackt*«) in dokazuje, da gre za dve mitološki bitji, ki da so jih Slovani prevzeli v verske predstave iz Zaratuštrovega kulta. Svojo trditev da skuša avtor tudi zgodovinsko utemeljiti. Kelemina ima nasproti njegovim izvajanjem drugačno razlago:

dejstvo, da se ponavlja ob istem krajevnem imenu »*Děvin skok*« vedno tudi tradicija o bežeči deklici, se da na preprosti način razložiti tako, da je na dotičnih krajih lokaliziran starodavni naravni mythus Slovanov: demon zime (viharja?) je ugrabil děvo, božico pomladnega življenja in jo drži v svojem gradu. Solnčni heroj pride čez nekaj časa pod grad in omogoči z bajli ujetnici skok iz grajskih lin. Kmalu dospe i sam

²³⁹ K. Ozvald, Knjiga o slovenskem mitu, n. m., 67–68.

²⁴⁰ J. Peisker, Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes, *Blätter für Heimatkunde* IV, 1926, št. 7–8, 49–57.

²⁴¹ Jakob Kelemina, J. Peisker, Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes, *Blätter für Heimatkunde* IV, 1926, št. 7–8, 49–57. *Etnolog* I, 1926/1927, 166–169.

²⁴² J. Kelemina, J. Peisker, Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes, 166–167.

²⁴³ J. Kelemina, J. Peisker, Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes, 169.

demon in začno se pregovarjanja... iz slovanske narodne literature je znana pesem o Trdoglavu in Marjetici, ki obravnava to epizodo. Solčni heros (španski kraljevič) prinese pod grajske line, kjer je zaprta njegova sestra Marjetica, zaželjene predmete: *Vzel je okjkove križe tri... / Vzel je tri leskove šibice; / Z vsako trikrat vdaril je / Potlej Marjeto rešil je. / Marjeta se doli spusti / Po drobni zlati ketini... [...]* V par trenutkih se prikaže še tudi Trdoglav! To je »dėvin skok« v pravljčni obliki; oder, kjer se odigrava ta epizoda, je nedoločen (»Pusti grad«). V pripovedni obliki je ta prizor lokaliziran na razne prepade, ki nosijo odslej zadevno ime. Za Štajersko so zbrane te povesti pri Krainzu (Hans v. der Sann), Sagen, str. 4–5; za Koroško pri Graberju str. 437. Zasedovalec je tukaj postal kak vitez; rešitelj, ki je v slovenski bajni povesti devin brat, postane v povestih soprog, ali kdo drugi. V neki koroški povesti pade zasledovana devica v naročje sv. Rozalije; še danes si hodijo kmetje tje iskat leka za vid. (Substitucija za sv. Vida, ki je istotako svetnik za oči).²⁴⁴

Pri tem prizoru so udeležene tri osebe – dėva, svetli heroj in demon viharja ali zime. Peiskerjeva teorija pozna samo dve, a tudi pri njem se poleg dėve pokaže še po kakšen hudič.²⁴⁵ V slovenski in čakavski folklorni tradiciji se taki heroji imenujejo kresniki. V slovenskih pravljicah bivajo na Zlati gori, v povedkah pa jim dodeljujejo bivališča na različnih krajih. Drugo ime takega heroja Světovidъ na slovenskih tleh se je v krščanskem obdobju sprevrglo v sveti Vid; tudi sveti Jurij in sveti Mihael sta nadomestila slovanske predstave.²⁴⁶

Demon, ki ugrabi Dėvo, je bil prvotno pač črtъ. Čatež je tabu za črta: »Čatež je pol človek, pol kozel, sam peklenški hudič' (Trstenjak, SG I, 1859, 172), »'bog vetrov in viharja« (DiS 1892, 377). Spomin nanj ohranjata dva kraja na Dolenjskem: Čatež ob vznožju Gorjancev z župnijsko cerkvijo Sv. Jurija in s podružnicama sv. Vida in sv. Mihaela – sami značilni svetniki! – in Čatež nad Trebnjim z župno cerkvijo sv. Mihaela. Kelemina dodaja še naselje Čatež v občini²⁴⁷ Virštanj na Kozjanskem. Zanesljivost Keleminovega pisanja bi morali preveriti slavistični in germanistični strokovnjaki za toponomastiko, saj ga s folklorističnega vidika vznemirja njegovo večkratno sklicevanje na Davorina Trstenjaka, čigar pisanje marsikdaj ne prenese kritike in do danes še ni doživelo dokončne ocene. Kelemina opozarja še na eno Trdoglavu podobno ime: *Kratogvaj* je žlemberski gospod z gradu Schmierenberg nad Mariborom: »*ko je nekoč zasledoval pred njim bežečo kmetsko deklico, pade čez skalo v globok prepad in se ubije. Kmetje ga najdejo mrtvega, okrog vratu mu je bil ovit pisan gad*« (prim. *Popotnik* 1883, 239). Kelemina odkriva zahtevano trojico bajčnih bitij tudi v kombinaciji Dėva, Světovid (župna cerkev sv. Vida) in Strašilo, Strašidlo (pri Čehih), zapisano kot Straszengel, Strazinola, Strazille (1159), Strazelle (1265), kar je mogoče ime hriba. Trstenjak (Novice 1857, 90) da pa pozna slovenjegoriško šego, kako se na sv. Jurija sprimeta »*zeleni Jurij*« ali »*Vesnik*« »z *Raboljem*, ki je oblečen v kožuh ali slamnati plašč. Beseda *rabolj* je mogoče prevzeta iz madžarščine in pomeni ujetnik, arestant, suženj. *Zlodej* je pač tudi *tabu* za Črta.²⁴⁸

²⁴⁴ J. Kelemina, J. Peisker, Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes, 167.

²⁴⁵ J. Kelemina, J. Peisker, Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes, 168.

²⁴⁶ J. Kelemina, J. Peisker, Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes, 168.

²⁴⁷ Upoštevati je treba čas pisanja leta 1926/1927!

²⁴⁸ J. Kelemina, J. Peisker, Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes, 168.

Kelemina se končno ustavi še pri krajevnih imenih. Z osnovo »*děva*« jih najde a) na Koroškem: Tiffen, Tevvin, Tiuina, tudi kot »Jungfernsprung«. b) V štajerskem viru iz leta 1583 se Črešnjevski potok imenuje Devina voda. Sem je umeščena povedka Šentovcu (hrib), in Zlodjev mlin (Pajk, Črtice sub Šent): »*Div*« in zlodej se pripravata za dušo nekega mlinarja. Šent prišanta (!) s sekiro, ter odvede dušo seboj! Šentova sekira daje slutiti, da gre za Peruna ali Trota, ki nosi tako orodje. Taki sekiri pravijo Slovenci pri Žetalah (Schiltern) 'ščitarji', v Halozah *taranbalta*! c) na Tržaškem (v Italiji) je *Devin*, ital. Duino, nem. Tibein.²⁴⁹ č) Kelemina omenja še dva zapisa za kraja, ki ju danes ni več: Depinach pri Ponikvah (1451); Tybeiner (1480). Krajevno ime 'Devin skok' je slovanska paralela k nemškemu 'Brunhildenbett' (Symons, Heldensage², 656).

Perun je pri Slovencih ohranjen v imenu perunika. Perkunji hrib, na katerega je pogosto opozarjal Trstenjak, je v starejših oblikah zapisan kot Perkonigberg (1490), še starejša oblika (1441: Prewukiry) je pokvarjena. Isto slovnično osnovo kot bog groma Трѣтъ, Трѣдъ ima rastlina trdovnik?, (Hauswurz, Donnerkraut) in krajevna imena: Trotkova na Goričkem (1265), Trętov hrib (> Traidersberg), severozahodno od Leobna (1293), Truntisperch ob Leobnu, Trętnikъ pri Lienzu na Tirolskem (1075–1090), Trętnikъ (> Trainting, vzhodno Antheringa).²⁵⁰

Kelemina je dostojanstveno prenesel kritiko Jiřija Polívke. Dotakne se je le ob Kresniku, ki da je »plemenski duh – zaščitnik«: *'puk veruje, da svaki rod (pleme) ima po jednoga Kudlaka in po jednoga Krsnika; to su dva protivna bića; Kudlak nastoji, kako će ljudima nauditi, a Krsnik kako će ih ubraniti (ZNŽO,I, 124). Tudi s tem je dokazana našega in čakavskega Kresnika istovetnost, o kateri je brez pravega vzroka dvomil Polívka.*« (Germanoslavica I, 621).²⁵¹

Prejkone je uvidel, da mu položaj znanstvenika, od katerega se pričakuje stroga distanca do obravnavanega gradiva, ne dovoljuje poseganja vanj v smislu »rekonstruiranja« – v tem primeru rekonstruiranja mitov – če za to nima res zanesljivih meril. Res je v njegovem času še veliko bolj samovoljno in fantazijsko pri pesmi to počel Francè Marolt,²⁵² da bi povečal ceno slovenski folklorne pesmi. Tako sta oba s svojim ravnanjem zdrknila v držo romantikov, ki so v želji po lastnem slovanskem in slovenskem Olimpu kot narodotvornem sredstvu, marsikdaj podobno ravnali.

Kot prvi slovenski germanist in prizadeven mitolog je bil Jakob Kelemina vseka-

²⁴⁹ J. Kelemina, J. Peisker, Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes, 168.

²⁵⁰ J. Kelemina, J. Peisker, Tvarog, Jungfernsprung und Verwandtes, 169.

²⁵¹ Jakob Kelemina, Dr. Edmund Schneewis, Grundriß des Volksglauben und Volksbrauchs der Serbokroaten. Mit 45 Abbildungen. Celje 1935. Družba sv. Mohorja.VI+267 strani), Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, XVII, zvezek 1–4, Ljubljana 1936, 151 (ocena): Med Slovenci in Čakavci znani mitološki figuri Kresnik najde mesto med pošastmi (Wiedegänger), kar je krivo; Krsnik je v mlajši tradiciji čarovnik, ki se mora spreminjati v najrazličnejše podobe; po smrti pa se povampiri. Starejša slovenska tradicija pripisuje Kresniku, ki vlada na Zlati gori, čine, ki spominjajo na Heraklejev ciklus. Sicer pa Kresnik ni samo pri nas plemenski duh – zaščitnik, temveč tudi med Čakavci: 'puk veruje, da svaki rod (pleme) ima po jednoga Kudlaka in po jednoga Krsnika; to su dva protivna bića; Kudlak nastoji, kako će ljudima nauditi, a Krsnik kako će ih ubraniti (ZNŽO,I, 124). Tudi s tem je dokazana našega in čakavskega Kresnika istovetnost, o kateri je brez pravega vzroka dvomil Polívka (Germanoslavica, I, 621).

²⁵² Zmaga Kumer, France Marolt 1891–1951), (Ob stoletnici rojstva slovenskega etnomuzikologa), *Traditiones* 20, Ljubljana 1991, 9–28.

kor upravičen izraziti svoje stališče ob knjigi Edmunda Schneeweissa, *Grundriß des Volksglauben und Volksbrauchs der Serbokroaten*.²⁵³ Čeprav po njegovem »/z/a popolnostjo knjiga ni stremela« in se omejuje na srbsko in hrvaško ozemlje, »vštevši tudi kajkavce«, je v njej tudi toliko omemb slovenskega, da je tudi slovenski »narodopisec« ne bo smel zgrešiti. Resnici na ljubo ga moti, da pri gradivu Schneeweiss daje prednost F. S. Kraussu, ko bi jo upravičeno zaslužil Matija Valjavec Kračmanov, ki je slovensko in kajkavsko folklorno gradivo priobčeval v Kmetijskih in rokodelskih novicah, Kresu, Slovenskem Glasniku, Zori idr., saj da »/p/omen teh Valjavčevih prispevkov ne zaostaja niti najmanj za njegovimi akcentološkimi studijami«. Schneeweiss pa pozna samo Valjavčeve *Narodne pripovjesti*.²⁵⁴

Na kratko predstavljeno gradivo razvrsti krajevno in časovno in primerjava s podobnimi pojavi pri drugih narodih mu omogoči, da pride do njihovega prvotnega pomena. Prav Schneeweissov metodični filološki postopek omogoči razlago različnih naslojev v narodnih tradicijah Srbohrvatov: pogansko-slovansko osnovo, krščanske oz. islamske vplive, doliv od drugih narodov.²⁵⁵

Kelemina ne sprejema Schneeweissove podmene, da so pred sprejemom krščanstva Slovani častili le demone, češ da so se vsi poskusi, da se na njihovih tleh rekonstruira višje verstvo, »izjalovili«. Da bi zadostil omenjeni tezi, potisne avtor vse, kar so dotlej razlagali »kot relikv višjega verstva na jugu, enostavno med nižjo religijo« in v bibliografiji prezre npr. obsežno N. Nodilovo delo *Religija Srba i Hrvata* ali članek *Tvarog, Jungfernsprung und Vervandtes* J. Peiskerja.

Jakob Kelemina se s tako Schneewisovo podmeno ne strinja in navzočnost »visoke religije« v duševnem obzorju Slovanov utemeljuje »s sprejemom besede« 'bog'. Glede na naslov dela se upravičeno čudi, da Schneeweiss »skupne slovanske sponženke iz iranščine«²⁵⁶ nikjer ne omenja. Če je na eni strani 'bog' pridobil krščanske predstave [Bog – op. ms], »je ohranila ljudska tradicija v njem še marsikatero prvobitnejšo potezo, npr. da se prebudi po dolgih vekovih spanja na dnu morja (= solnce), da se prikazuje v žarečem ognju človeku, ki je zlobno podtaknil ogenj.« Avtor tu ne more mimo besede božič, toda njegov prvotni pomen 'Gottessohn' spet poniža v demona ('Vegetationsdämon'), Kelemina pa vztraja, da neodvisno od božičnih šeg »ne pomeni samo 'Weihnachtsklotz', ampak božiček, možek, je tudi Donnerkraut, sempervivum tectorum«.²⁵⁷

Čudno se mu zdi, da Schneeweiss popolnoma prezre pri Slovencih in Hrvatih popularnega Korata ali Kurenta. Če ga že niso pritegnile povedke o njem, ki ustrezajo »šaljivemu godcu nemških pravljic«, bi ga morale šege, ki ga dojemajo kot simbol rodovitnosti (Novice, 1853, 291: 'proso manejo').

Kelemina nadaljuje kritiko Schneewisovih izvajanj glede na hierarhijo bajčnih bitij v mitološkem sistemu,²⁵⁸ pri čemer izhaja iz etimologije in primerjalne mitologije,

²⁵³ J. Kelemina, Edmund Schneeweiss, *Grundriß des Volksglauben und Volksbrauchs der Serbokroaten*, 150–152.

²⁵⁴ J. Kelemina, Edmund Schneeweiss, n. m., 151.

²⁵⁵ J. Kelemina, Edmund Schneeweiss, n. m., 151.

²⁵⁶ J. Kelemina, Edmund Schneeweiss, n. m., 151: Na iransko poreklo kažejo tudi pojmi Svarog, Svetovid in mogoče še drugi.

²⁵⁷ J. Kelemina, Edmund Schneeweiss, n. m., 151.

²⁵⁸ J. Kelemina, Edmund Schneeweiss, n. m. 151: npr. pri bele žene, črni vrag, dahovina, desetnik,

predvsem iz slovanskih, južnoslovanskih jezikov in nemščine, s katero je temeljito seznanjen. Kot pionirsko delo, ga pohvali, v podrobnostih pa ima nanj veliko pripomb.²⁵⁹

2. NARODOPISJE SLOVENCEV

Zelo temeljita in skrbna je Keleminova ocena Narodopisja Slovencev. Pri temeljnem uvodnem članku Rajka Ložarja *Narodopisje in njegov pomen* pograša »splošno oznako slovenskega narodopisnega področja«.²⁶⁰ Morda je prav ta opazka spodbudila Vilka Novaka, da je odpravil to pomanjkljivost z opredelitvijo alpskega, panonskega, osrednjeslovenskega in sredozemskega kulturnega območja.²⁶¹

Kotnikov *Pregled slovenskega narodopisja* ceni kot »prvi poskus, podati slovensko narodopisje v razvojni črti. Kelemina mu priznava odlično poznavanje stvarine, obžaluje le, da je pustil vnemar srednji vek in »zastavil pero« šele pri protestantih. Metodološko ga moti prepletanje prikaza z viri zanj. Ti so isti kot za »politično zgodovino«, treba jih je le pretehtati z narodopisnega vidika, kakor jih Kelemina za zgled podrobno navaja celo vrsto.²⁶² Saj je leta 1937 sam podal prvi pregled nemških virov za slovensko narodopisje v tistem času.²⁶³

Jakob Kelemina ima *Narodno pesništvo* za sintezo Grafenauerjevih številnih razprav o slovstveni folklori. Kljub temu so Keleminovi dodatki k temu poglavju zelo smiselni in koristni. Razprava zgolj o *bajkah* je po njegovem premalo za oris slovenskega predkrščanskega *verovanja*. Treba bi ga bilo obdelati še na podlagi drugih virov:²⁶⁴ »Kakor povsod je tudi naše verstvo nastalo iz sinkretizma starih in novih predstav.«

Kakor drugod se tudi tu vidi velika načitanost Jakoba Kelemine in njegova prizadevnost za razgledanost po sosednjih območjih. Od tod njegov obrazec

škrat (slovensko) = škrapec (kajkavsko) = *Scrâwaz* (nemško)

Polemiki o/b kozmogonski problematiki in Kurentu se Kelemina tokrat spretno izogne, ko se naveže na Bezlajevo nasprotovanje Grafenauerju. Premisleka vredna je Keleminova pripomba, da Grafenauer »precenjuje delež zgodovinskega Matije Korvina pri oblikovanju našega Kralja Matjaža«. Kako da ravno »Prekmurci, ki so vendar okušali zlate čase pod Korvinom, o njem ničesar ne vedo in kajkavci le suhe historične podatke«. Poleg Kralja Matjaža so legendarni slovenski vladarji še na Štajerskem *Vurberški Kresnik*, na Dolenjskem *Ribičev Janez*, v Savinjski dolini *Breznikov Nace*, kanibalski zmaj Vukotin. Dobri Kralj Matjaž, ki ob koncu svojega življenja čudežno premine, bi ustrezal keltskemu Artusu, toda v izročilo o njegovi vrnitvi so se pome-

desetnica, hudenice, kvaternica, mrak, nočni jager, nočni človek, nori Juri, Juri s pušo, palčki, ris ali risovina, torka, torklja, vampirju, velikani, volkodlaku, zeleni vrag, zelenec.

²⁵⁹ J. Kelemina, Edmund Schneeweis, n. m., 152.

²⁶⁰ J. Kelemina, Narodopisje Slovencev, n. m., 321.

²⁶¹ Vilko Novak, Struktura slovenske ljudske kulture, *Slovenska ljudska kultura*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1960, 3–30.

²⁶² J. Kelemina, Narodopisje Slovencev, n. m., 321–323: »Karol Veliki zapove leta 802, da naj se v vsem cesarstvu čitajo zakoni v domačem jeziku«; »Megiser Urbarji so neizčrpen vir za materialno narodopisje; »v tako imenovanih Stockurbarjih (izza druge polovice 16. stoletja) najdemo redno sestavke: »Vischwasser«, »Pillichfang«, »Aasrecht«, »Reisgejaidt«, kjer je zabeležena tudi najmanjša ribiška vodica po Slovenskem.«

²⁶³ J. Kelemina, Narodopisje Slovencev, n. m., 321–323.

²⁶⁴ J. Kelemina, Narodopisje Slovencev, n. m., 327–328. »kakor so bajke in pripovedke, ki so vendar literarno blago, zaneseno k nam od drugod.«

šala verovanja, ki potiskajo Kralja Matjaža v bližino tolovaja Mataja in legendnega Matije.²⁶⁵

Za *pravljice* avtor poudarja, da bo treba napraviti katalog. Bibliografija v Bolte-Polivkovih pripombah h Grimmovim pravljicam ni popolna. Skoraj za vsak tip je potrebna študija, kakor jo je preskrbel Grafenauer za pravljico O kralju in kuharju.²⁶⁶

Legende v ne/vezani besedi vpovedujejo iste snovi kakor pri drugih narodih. Med njimi vzbujajo pozornost tiste iz morebiti heretičnega okolja, npr. Lucifer zveličan (št. 204), prototip velikega grešnika; v isti krog spada sveti Matija (št. 205). Kelemina jih ima za parabole ali parimitije naravnih dogodkov.²⁶⁷ Kelemina z Grimmovo pravljico Das Junggeglühte Männlein dopolnjuje povedko o Kovaču Aloju.²⁶⁸ V Šentjanževi maši²⁶⁹ prepozna starodavno Marijino legendo Dialogus inter Mariam et Anselmum: neki Anselm in Marija se pogovarjata o Kristusovem trpljenju. V slovenščini je snov predelana v otroško molitev. Latinsko zapisana da se je ohranila v župnišču v Kranju,²⁷⁰ prav tako je v latinskem zapisu ohranjena legenda o Osvaldu, angleškem kralju.²⁷¹

Obdobje turških vpadov je Slovincem prizadelo veliko trpljenja, vendar je prinašalo tudi nekakšno olajšanje. Ob mejah so padala nemška mesta in gradovi, nemški živeli se je umikal, v obmejne dežele priseljujoči Hrvati in Srbi prinašajo nove narodne tradicije. V Beli krajini postane znan Knez Marko.²⁷² Takšno Keleminovo interpretacijo je vsekakor razumeti kot davek času; sploh ko so bili po II. svetovni vojni Nemci zelo slabo zapisani, medtem ko so prebivalci južnih republik v Sloveniji dobivali vedno večjo avtoriteto.

Kelemina priznava Francetu Kotniku prvenstvo v kategorizaciji slovstvene dejavnosti, ki ga je poimenoval bukovništvo, toda tudi tu postreže z novimi podatki, kar dokazuje njegovo veliko razgledanost in angažiranost: Iz vzhodne Štajerske je izkazano tovrstno delo že iz leta 1835;²⁷³ *Fuček-knjiga* je kajkavska različica Kolomonu: kdor ga »šteje« [= bere], se mu zmeša. Kelemina predvideva, da se je rokopisno širila »povest, ki jo je priobčil R. Razlag v *Zori* leta 1852«. Vzor za *Godčevski katekizem* iz leta 1884 v Mariboru je bil kakšen nemški Hochzeitsbitter.²⁷⁴

Kelemina ni zadovoljen s Kotnikovim terminom »*verske ljudske igre*«. Bolje da bi bilo reči »*igrokazi*«. Sklicuje se na evropsko literarno zgodovino, da se je moderna drama razvila »iz narodnih iger, cerkvenih predstav in šolske ter dvorske drame«.

Na vzhodnem Štajerskem znana beseda »hempa«, »hempež«, tj. bedak, škrat (< Haimpel, Hemperl ipd.) prvotno pomeni neumnega vruga iz velikonočnih iger.²⁷⁵ Po

²⁶⁵ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev*, n. m., 328.

²⁶⁶ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev*, n. m., 328.

²⁶⁷ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev*, n. m., 327–328.

²⁶⁸ Prim. *Slovenski Glasnik* IV, 1858, 73, oz. Trdina, Ljubljanski zvon, 1881, št. 38.

²⁶⁹ Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi III*, Slovenska matica, Ljubljana 1904–1907, št 6591.

²⁷⁰ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev*, n. m., 327; M. Kos, *Rokopisi* 101.

²⁷¹ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev*, n. m., 327.

²⁷² Prim. Milko Matičetov, *Pesmi o Marku (Knezu, Kraljeviču ipd.) na Slovenskem, Traditiones* 13, Ljubljana 1984, 49–58.

²⁷³ Štrekelj omenja tak rokopis pri pesmi št. 5262 in se ujema z nekim kajkavskim tekstom. Spisal da ga je neki Albert O. Žižek (Schischek) na Kajžarju pri Sv. Miklavžu. zatem se pojavlja na Murskem polju v Karbovem zapisu (Pajek, Črtice 272 sl.).

²⁷⁴ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev*, n. m., 328.

²⁷⁵ Karel Štrekelj, razlaga nekterih krajevnih imen po slovenskem Štajerju II, *Časopis za*

zgledu Richarda Weissa (Vokskunde der Schweiz) Kelemina *ljudski ples* dodaja poglavju o *ljudski dramatik*. Oboje da izvira iz magičnih kulturnih dejanj in se odvija vse do profanih zabav. Plesati« v slovenščini pomeni ritmične gibe z nogami, Srbi te besede nimajo.²⁷⁶

V obdobju humanizma so se Slovenci seznanili s Theophrastusom Paracelsusom (1493–1541)²⁷⁷ in njegovimi čudežnimi zdravljenci. On je bil tisti prvi zdravnik, ki obiraga dom mast.²⁷⁸ Slovenske medicinske knjige z zdravilnimi napotki začno spisovati v začetku 18. stoletja. Kelemina jim na slovenskih tleh dodaja nove vire. V Kotnikovem članku o ljudski medicini Kelemino kot filologa privlačijo posebno strokovni izrazi: *zagovori* ali *besede*. Mnoge danes nerazumljive besede spominjajo na staro zdravilstvo.²⁷⁹

SKLEP

Sloki »z značilnimi sunkovitimi kretnjami, skromno zadržan, a srčno dober mož« poleg Franceta Kidriča, Rajka Nahtigala, Ivana Prijatelja in Frana Ramovša pripada tistemu rodu, ki je po prvi svetovni vojni ustanovil Univerzo v Ljubljani in pribojeval slovenskim humanističnim vedam mednarodni ugled. Čeprav po ožji strokovnosti germanist, je Kelemina raziskovalno bogatil in poglobil poznavanje slovenske kulturne zgodovine.²⁸⁰

Jakob Šilc prvi osvetljuje prvega slovenskega germanista Jakoba Kelemino v luči Jakoba Grimma. Le-ta je pri Nemcih utemeljil znanstveno tudi pravno zgodovino, kar je Kelemina storil s *Pravnimi starinami*.²⁸¹ Grimmovim *Deutsche Weistümer* so pendant Keleminove *Staroslovenske pravde*.²⁸²

France Bezljaj ne zamolči primerjave Kelemine z bratoma Grimm, toda namigne, da je utegnila biti njegova dejavnost preširoka,²⁸³ čemur Janez Stanonik ne podleže:

Značilna za njegovo delo je široka raznolikost znanstvenih interesov, ki pa vsi kažejo neko določeno usmerjenost: prehaja iz čistih germanističnih problemov vse bolj v sfero slovensko-nemških kulturnih stikov in končno celo v čisto slovenistiko, iz literarne teorije pa preko folklorne vse bolj v lingvistiko. Kot literarnega zgodovinarja in folklorista zanima Kelemino literarna umetnina in ljudsko izročilo bolj po vsebinski

zgodovino in narodopisje, 1906, 147.

²⁷⁶ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev*, n. m., 328–329.

²⁷⁷ Avtorjeva opomba: prim. Lev Glesinger, *Lječniški Vjesnik*, Zagreb 1936 (rujan).

²⁷⁸ Fran Erjavec, *Iz potne torbe*, *Letopis Matice Slovenske* 1882–1883, 334. J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 87/1.?

²⁷⁹ J. Kelemina, *Narodopisje Slovencev*, n. m., 329.

²⁸⁰ Tone Luskovič, Dr. Jakob Kelemina, *Dr. Jakob Kelemina 1882–1957 / Ob petdesetletnici smrti*, *Zgodovinsko društvo, Ormož* 2008, 12–13.

²⁸¹ Jakob Kelemina, *Pravne starine slovenske v filološki luči*, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XIV*, Ljubljana 1933, 52–94.

²⁸² Jakob Kelemina, *Staroslovenske pravde*, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XVI*, Ljubljana 1935, 35–60.

²⁸³ F. Bezljaj, *Ob sedemdesetletnici profesorja Jakoba Kelemine*, n. m., 276.

strani, kot motiv, manj pa kot estetska vrednost ali kot izraz dobe in družbe, čeprav slednjim raziskavam ne odreka njihovega pomena.²⁸⁴

Keleminove širine prav tako ne spregleda Anton Janko,²⁸⁵ ki od vseh najbolj podarja takšno njegovo metodično naravnost, da se ga kot jezikoslovca in literarnega zgodovinarja lahko ima za slovenskega Grimma.²⁸⁶ Jakob Kelemina je kot urednik zbranega folklornega proznega gradiva res opravil pionirsko delo.²⁸⁷ Njegove *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva* so zaradi bogatih opomb, seznama virov, tujih različic in jezikoslovnih razlag »dragocen študijski pripomoček«. Toda Slovenski etnološki leksikon upravičeno opozarja, da so »bajke deloma rekonstruirane«.²⁸⁸

Kljub temu se Zmago Šmitek v svojih interpretacijah sklicuje nanje.²⁸⁹ Ni še dokončnega pregleda, v koliko reprezentativnih zbirk slovenskih folklornih pripovedi so vključene²⁹⁰ in koliko jih je za svoje objave črpala iz Keleminovih Bajk in pripovedk slovenskega ljudstva Dušica Kunaver in kako jih je prirejela za svoje namene.²⁹¹ Pri tem se je lahko učila pri njem samem: Kako je potekal njegovo rekonstrukcijski postopek, se lepo vidi iz konkretnega pojasnila:

Povest o vurburškem Kresniku je obsegala celotni potek njegovega življenja: verjetno je, da so vplivale tradicije Lohengrinovega romana na vsebino domače povedke. Lohengrin pripada nekemu mitičnemu rodu, čigar skrivnost se ne sme razkriti; vendar povzroči žena iz neprevidnosti ali ljubosumja katastrofo. Nekak pojem o pesmih, ki so krožile med narodom, dobimo iz odlomka vzhodnoštajerske pesmi, ki je sporočena v Vrazovi zapuščini (Vraz XVII, 35). Junak, pač Kresnik, išče sedem let Julianezo, cesarjevo hčer, ki jo je ugrabil zamorec. Ime Julianeza kaže, da se gibljemo v viteških krogih. Moja obnova te znamenite snovi uporablja gradivo, ki ga je pogla-

²⁸⁴ J. Stanonik, Jakob Kelemina (1882–1957), n. m., 332.

²⁸⁵ A. Janko, Germanist Jakob Kelemina, n. m., 408: »Področja Keleminovega strokovnega in znanstvenega zanimanja so bila raznolika, najvažnejše pa so njegove raziskave starejše nemške literature, slovenskega ljudskega pripovedništva in s tem slovenske kulturne zgodovine ter primerjalne jezikoslovne in etimološke študije. Celotno Keleminovo znanstveno in publicistično delo je bilo zastavljeno široko in interdisciplinarno. Vključenost več akademskih disciplin v obravnavo izbranega problema, ki danes sodi med zaželeno načela znanstvenega dela, je Kelemina brezpogojno udeležal v vsem svojem raziskovalnem početju.«

²⁸⁶ V. Jesenšek, Jakob Kelemina – raziskovalec in učitelj širokih obzorij, n. m., 16–17. Po njegovem zgledu da je v germanistične raziskave intenzivno vključeval germansko oz. nemško (predvsem pravno) zgodovino in etnografijo.

²⁸⁷ D. Haramija, Delo Jakoba Kelemine Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 59.

²⁸⁸ Mojca Ravnik, Ingrid Slavac Gradišnik, *Slovenski etnološki leksikon*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2004, 208.

²⁸⁹ D. Haramija, Delo Jakoba Kelemine Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva, n. m., 73.

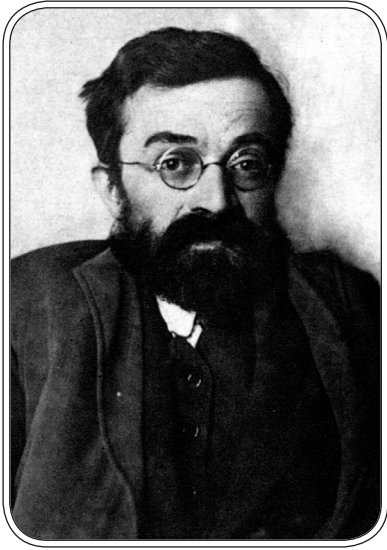
²⁹⁰ Prim. Rabeljsko jezero, Kristina Brenkova (ur.), *Babica pripoveduje / slovenske ljudske pripovedi*, Ljubljana 1999, 2001², 21–22 (= J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, št. 286/ št. 209).

²⁹¹ Prim. Dušica Kunaver, Slovenske ljudske pripovedke: Velikan Hrust – graditelj Šmarne gore, Drava, Sava, Soča, *Kekec*, Ljubljana 2007, 12–13 (= J. Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 103–105/št. 55/IV, 299–300/št. 217. Dušica Kunaver, Kako je nastalo Cerknško jezero, *Rodna gruda* 37, 1990, št. 2, 50 (= J. Kelemina, *Cerkniško jezero, Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 295–299, št. 215).

vitno nabral neumorni Trstenjak, nato pa uredil Jože Pajk (Kres II, 578). Temeljito poznavanje snovi mi je pomaglo, da sem vzdal v te razvaline še kakšen kamen in kamenček, ki se je bil tekom let razrahljal in izluščil iz prvotne zveze. Seveda je moja rekonstrukcija samo poskus in je nujno želeti, da se nabere še novo gradivo.²⁹²

Take konceptualistične težnje na račun znanosti se pojavljajo tudi danes, zato je bilo primerno še posebej natančno opozoriti na take predhodnike in opozoriti na skrajno previdnost pri uporabi Jakoba Kelemine kot zanesljivega vira.

²⁹² J. Kelemina, Predgovor, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, 30.

JOŽA GLONAR (1885–1946)

– ZAJEDLJIV KRITIK
ZASTARELIH POJMOVANJ

UVOD

Joža Glonar (Sv. Barbara¹ pri Mariboru) je doštudiral slavistiko in klasično filologijo v Gradcu, kjer se je l. 1911 zaposlil v univerzitetni knjižnici. Po prvi svetovni vojni je prišel v Ljubljano za knjižničarja v državno-licejsko – sedanjo Narodno in univerzitetno knjižnico, kjer je ostal do smrti 1946. V tej zvezi je prav omeniti »kvalitetno in objektivno« bibliografijo o Slovencih in Sloveniji v tujem in domačem tisku v obdobju 1914– 1940; tako je naslovljena, v resnici pa podatki segajo precej nazaj, tudi v leto 1860, in naprej, do leta 1943.² Delo je izvirno znamenje protesta proti okupaciji slovenskega naroda. Kljub temu da je nemška revija, v kateri je bila bibliografija objavljena, črtala naslov rubrike Slowenien in jo nadomestila s poniževalno 'Provinz Laibach' oz. 'Laibacher Gebiet' in je izšlo v nacistični Nemčiji, si je Glonar med drugim upal uvrstiti vanj tudi članke proti ponemčevanju in poitalijančevanju posameznih delov slovenskega ozemlja in tako »izpričuje[jo] obstoj in razvoj črtanega slovenskega naroda.«³

Bil je predvsem bibliotekar in slovaropisec in še kaj več: »*Od človeka, ki se je tako spoznal na ljudsko pesem, bi bili lahko dobili neprimerno več, če bi se bil mogel intenzivno, poklicno posvetiti folkloristiki, v kateri je bil podkovan kot malokdo v njegovem*

¹ Danes Zgornja Korena v bližini Maribora.

² Jože Munda, Glonar Joža: Die Slowenen im Schrifttum 1914–1940 (Posebni odtis iz »Südost Forschungen«, München 1944/45, 497–583). *Knjižnica / Glasilo Društva bibliotekarjev Slovenije* 22, št. 1–2, Ljubljana 1978 121.

³ J. Munda, Glonar Joža: Die Slowenen im Schrifttum 1914–1940, 122.

času.«⁴ Bibliografijo »Glonarja-folklorista«⁵ je kmalu po njegovi smrti pripravil Milko Matičetov in ob njeni petdesetletnici s tega vidika napisal o njem pregledni članek.⁶

I. JEZIK

Joža Glonar je že leta 1919 napisal brošuro *Naš jezik*. Opažal je, da narečja zanimajo strokovnjake, javnosti pa so le v posmeh.⁷ Na pomembnost študija jezika v péti folklori je opozoril še v IV. knjigi Štrekljevih *Slovenskih narodnih pesmi* z mislijo, da je njenega duha spoznati šele iz podrobne obravnave, kako »izbira, zameta, spreminja in kombinira elemente izražanja«.⁸

Neposredni povod za njegov razmislek o razmerju govornega in knjižnega jezika je bilo zavzemanje Josipa Tomiška za več velikih začetnic v slovenskem pravopisu.⁹ Tedaj se je Glonar globoko zavedel živosti govornega jezika: »*Jezik vendar živi na jeziku in je v knjigi mrtev, zato je od pravopisja mnogo bolj važno pravorečje.*«¹⁰ Njegovo pisanje spremlja zavest o notranji razčlenjenosti slovenščine v različne socialne zvrsti, čemur se Glonar iz narodnoobrambnih vzrokov upira. Spotika se nad dr. Bezjakom¹¹, ki je »*izrečno štaliral za slovenščino celo 3 (tri) stile [...] visokega – za slavnostne prilike in nagovore izbirčnim filologom (Bezjak ga imenuje 'čisti knjižni jezik'), srednjega ('konverzijski govor') za medsebojno občevanje inteligence in tretjega, ki so ga Rusi imenovali 'prostor' – za ubogo gmajno (narečje).*«¹² Tudi Ilesičevemu ilirizmu se ogorčeno ustavlja:

⁴ Milko Matičetov, Glonarjevo narodopisno delo, *Glasnik Slovenske matice* 21, št. 1–2, Ljubljana 1997, 34.

⁵ Milko Matičetov, Joža Glonar (1885–1946), *Slovenski etnograf* 3–4, Etnografski muzej, Ljubljana 1951, 399.

⁶ M. Matičetov, Glonarjevo narodopisno delo, 29–38.

⁷ M. Matičetov, Glonarjevo narodopisno delo, 30.

⁸ Joža Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi* IV, Slovenska matica, Ljubljana 1923, 49.

⁹ Joža Glonar, Slovensko slovstvo, *Veda* 2 (1912), 202–208: »Velike začetnice so v resnici samo tipografski (ali rokopisni) element dekoracije in lokalne markacije, v filologiji so čist nesmisel in nepotrebno igračkanje. Resno se moramo obrniti proti njim zato, ker kvarijo jezik s tem, da ga bolj prikrajajo za oči, vsled česar se zanemarjajo drugi elementi izrazitosti in preciznosti, ki tiče v jeziku samem. Danes pišemo preveč velikih začetnic, preveč silimo v oči bravca z razprtim tiskom, preveč mežikamo in namigujemo z raznimi ušesci in narekovaji, pri tem pa zanemarjamo premišljeno in organsko arhitektoniko stavkovne perijode, ki je edina potrebna, da dobe naše besede jasnost izraza in silo prepričevalnosti. [...] Vse zlo našega knjižnega jezika izhaja iz usodnega dejstva, da so naši poklicani filologi pozabili staro pravilo, ki velja v slovenski filologiji že nad 100 let, da se jezik ravna sam in da ga ne sme ravnati osebni okus ali kapricijozna individualnost kakega tudi filozofa. Iz jezika samega se naj posnamejo zakoni, ki mu ravna njegov razvoj, individualne želje posameznikov ne smejo prihajati v slovnico. V gramatiki nima besede niti cesar, so trdili stari rimski retorji. Te zavesti pa pri naših filologih ni ravno mnogo.«

¹⁰ Joža Glonar, Slovensko slovstvo, *Veda* 1, Gorica 1911, 206.

¹¹ Kdo je to? Stanislav Škrabec?

¹² J. Glonar, Slovensko slovstvo, n. m., 208.

Danes smo v resnici prišli že tako daleč, da imamo v lastno in veliko škodo dva 'jezika', enega govorenega, drugega pisanega. Ravno ti nepoučeni filologi so nam ustvarili jezik, ki se vedno bolj oddaljuje od žive narodove govornice, edinega naravnega vrelca za vsak živ knjižni jezik. In že danes se kaže, kam nas to vodi. Razlika med živim, govorenim jezikom in tiskanim postaja vedno večja, knjižni jezik izgublja vez z živo govornico, korenine, ki bi mu naj dovajale moči za vedno regeneracijo, se vedno bolj suše in odmirajo, knjižni jezik se bliža polagoma obliki mrtvega jezika [...] In kdor je opazil, da so najvnetejši pijonirji te visoke slovenščine naši ljudskošolski učitelji (tudi v kijkljah – in ti še prav posebno), ta si bo vsaj deloma lahko razložil, zakaj ponekod naše ljudstvo učiteljstva ne mara, če ga že naravnost ne mrzi [...] Če nam narodnost ni fraza, ampak štejemo med slovenski narod vse one, ki govorijo naš slovenski jezik, potem naroda ne smemo umetno deliti v dva sloja, ampak moramo ohraniti ono enotnost, ki je za vsako narodnost prvi in glavni znak, enotnost jezika. To ni samo naravna posledica umevanja termina narod, narodnost, ampak za ohranitev naroda tudi prava potreba. Brez te enotnosti je vsaka politika nemogoča [...] Socijalna razdelba se ne da utajiti, prava res narodna politika pa zahteva sodelovanje vseh slojev in to je mogoče le z enotnostjo jezika. Zato je tudi predlog, da naj sprejmemo hrvaščino kot višji, knjižni jezik, slovenščino pa ohranimo za 'ta folk', prava nepolitična absurdnost.¹³

Joža Glonar je še bolj kritičen do jezikovne podobe v zbirki *Narodne pripovedke v Soških planinah*, ki jo je ponatisnil Andrej Gabršček.¹⁴

II. TERMINOLOGIJA

Prvič je pojem *folklor* kratko in jedrnatno označil Joža Glonar: »*Tukaj se beseda 'folklore' prvič pojavi v slovenščini. Štrekelj jo rabi v širšem pomenu, ki ga je dobila šele na kontinentu ... Prvotno je v nasprotju z 'Book-lore' ponujala samo ono 'narodovo modrost', ki se širi od ust do ust, torej Štrekljevo 'ustno ali tradicijsko slovstvo'. V razširjenem pomenu 'nauk ali vesti o narodu' pa se že tudi danes rabi na Angleškem.*«¹⁵

Na drugem mestu je Glonarjeva opredelitev širša: »Označbo 'folklor' za celokupnost tega, kar imenujemo Slovenci v najširšem pomenu besede 'narodno blago', je ustvaril angleški arheolog W. J. Thoms leta 1846. Ta prvotno angleška označba je počasi prešla tudi v druge jezike in se vedno bolj širi ...«¹⁶ Leta 1938 Glonar označi geslo 'folklore' v Poučnem slovarju kot tujko s pomenom: »*izprva ustno izročilo med narodom, danes sploh narodopisje v vsem obsegu in znanost o njem.*«¹⁷ Tako je začrtana

¹³ J. Glonar, Slovensko slovstvo, n. m., 207.

¹⁴ Avtorju in založniku hkrati zameri, da ob ponatisu zbirke po več kot dvajsetih letih ni opravil v njej nobene redakcije in je zato knjižni jezik v zbirki zastarel. Prim. Joža Glonar, Slovensko slovstvo, 500.

¹⁵ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi IV* (1923), 19, op. 8 [pravilno je: 5].

¹⁶ J. Glonar, Saintyves P., Manuel de Folklore, Paris 1936, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 33 (1938), 121–122.

¹⁷ M. Stanonik, Iskanje identitete slovenske slovstvene folkloristike, *Traditiones* 17 (1988), str. 43–48.

daljica, ki je v slovenskem okolju dojemala folkloro v pomenu klasične etnologije in njenega raziskovalnega predmeta vse od Karla Štreklja, Matija Murka, Josipa Westra, Jakoba Kelemine do Joža Glonarja.

III. SLOVSTVENA FOLKLORA

Po prvi svetovni vojni je leta 1918 večji del Slovencev prišel pod Jugoslavijo. Ali je to vplivalo, da se je Glonar posredno poklonil novi državi s pohvalo publikacije, ki jo je že dvajset let izdajala Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* Glonar imenuje 'gruntne bukve' »vseh balkanskih Slovanov«. ¹⁸ Toda v nadaljevanju se osredotoči na članek Frana Ilešiča, »Izvori i paralele nekih, napose narodnih priča«, ker mu nikakor ne ugaja »*nenavadna metoda njegovega raziskavanja*«. Med drugim »*meša brez reda in sistema pravo narodno blago in njega literarne forme ali pedagoške, 'in usum delphini' prikrojene redakcije*«. Glonar poznavalsko navaja celo vrsto zbirk večinoma v nemščini ustreznega gradiva, ki bi Ilešiču prišlo še kako prav, če bi upošteval »*trdno znanstveno tradicijo, ki je ustvarila trdno metodo za taka raziskovanja. Ne glede na to, da imamo v raziskavah Polivke dovolj izdelanih metodičnih vzorcev, po katerih se lahko posname način znanstvenega raziskovanja našega narodnega blaga v prozi*«. ¹⁹

Neprizadeti bralci so pač uživali ob Glonarjevih prodornih in duhovitih kritikah; tisti, ki jih je zadela, pa niso zmeraj molčali. ²⁰

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Pri Glonarju ne bi bilo primerno vztrajati pri uvodni trditvi, da je bil 'Štrekljev učenec', saj so mu bile na voljo že nove pobude. Ivana Grafenauerja *Duhovna bramba in Kolomonov žegen* (Donesek k zgodovini praznoverja pri Slovencih, ČZN 4, 1907) je bila nedvomno povod za izdajo knjižice *Colemone-Shegen* (1920). V nji je Glonar bibliotekar skombiniral dve nepopolni besedili, shranjeni v tedanji licejski knjižnici in poskrbel za izboljšan ponatis stare knjižne redkosti: koroškega anonimnega tiska, katerega prva izdaja je po Grafenauerjevih ugotovitvah izšla sredi 18. stoletja. ²¹

2. FOLKLORNE PESMI

Še preden je bil Joža Glonar utegnil dokončati veliko zbirko *Slovenskih narodnih pesmi*, je Janko Glaser že izdal del njih, zbirko *Slovenska narodna lirika*. ²² Navadno jedki ocenjevalec je do štajerskega rojaka izredno dobrohoten, saj za Glaserjevo poseganje v besedila najde salomonsko rešitev: »V krog pravih 'narodnih pevcev' je stopil Glaser sam, ko je iz različnih varijant sestavljal pesmi, ki jih je sprejel v svojo zbirko. Ko je tako na polju narodne lirike opravil to, kar je v epiki ustvaril – doslej brez kon-

¹⁸ Dr. Jož. A. Glonar, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. 21, 1917, *Ljubljanski zvon* 38, 1918, 76–77.

¹⁹ A. Glonar, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 77.

²⁰ Prim.: Juš Kozak, Opomin J. Glonarju, *Ljubljanski zvon* 55, Ljubljana 1935, 516–517.

²¹ M. Matičetov, Glonarjevo narodopisno delo, 35.

²² Janko Glaser, *Slovenska narodna lirika*, Zvezna tiskarna, Ljubljana 1920.

kurence – Prešeren.«²³ Vpričo Prešerna se šele prav ovemo, da je bil tudi Glazer pesnik in je torej s Štrekljevim gradivom ravnal predvsem s takšnega vidika.

Podati torej nekaj, kar je hodilo na misel vsem onim, ki široko in na znanstveni podlagi zasnovanega Štrekljevega dela niso razumeli in so vedno poudarjali estetično plat naše narodne lirike. Tako estetično izbero je Štrekljevo monumentalno delo šele omogočilo,« pravi Glonar in dodaja, kako že naslov meri k novi vlogi. to ni več 'Pesarica', kakor smo jih imeli svoje dni, ampak 'lirika'. »S stališča esteta je pisan tudi obširen uvod, ki podrobno analizira posamezne lirične tipe in individue. Te analize, ki lepoto naše lirike razlagajo in je ne cefrajo, so vseskozi znanstveno delo. Pisane z dobrim, ljubeznivim umevanjem, brez visokega, prezirljivega učenjaštva, pa tudi brez puhloslovne, navdušene patetike, s katero smo doslej še prevečkrat obravnavali 'narodno' umetnost.«²⁴

Joža Glonar obžaluje, da se Janko Glazer kot urednik Slovenske narodne lirike »ni vprašal: ali se ne dá iz teh analitično pridobljenih estetičnih elementov 'narodne' pesmi sestaviti karakteristika, definicija 'narodne' poezije?« Z odgovorom postreže kar sam: »Odgovor bi bil samo ta, da ne; pač poezije sploh, ne pa neke posebne vrste poezije, ki ji pravimo 'narodna' [...] Če je bila analiza opravljena z zadostnim materialom in pravilno metodo, bi bil nujen sklep te raziskave samo ta: 'narodne' poezije ni, vse je samo 'poezija' ali kakor pravilno pravimo: 'umetna poezija'.« Glonar pripisuje Glazerju še staro romantično gledanje na besedno umetnost, zato da »tudi izrečno kontrastira 'narodno' in 'umetno' poezijo«. To je krivo, da »sta si – zaradi stare tradicije – prišla v navzkrižje 'znanstvenik' in 'estetik', ki opravljata vendar isto delo!«²⁵ Joža Glonar je s to oceno vedel za nove poglede na slovstveno folkloro v svetu. Priložnost, da jih predstavi, je izrabil v uvodu IV. knjige Štrekljevega opusa.²⁶ Glonar je eden redkih, ki je bil pripravljen o »narodni pesmi« razmišljati tudi teoretično. Pri tem se je naslanjal na Johna Meierja: »Vsaka pesem je, kot izraz posameznikovega umetniškega hotenja, umetna. Zanja je brez pomena, ali je njen avtor šolan ali neuk, znan ali ne.« Štrekljevo gradivo ga je prisililo, da se je moral opredeliti do sfolkloriziranih in folklornih pesmi na eni strani ter folklornih in 'umetnih' na drugi. 'Narodna pesem' kot konkreten individuum je samo ena, poljubna oblika,

zajeta iz splošnega rezervoarja pesniških izraznih sredstev, ki ga venomer množi in spreminja prav 'umetna' poezija. Umetna poezija stoji pod varstvom avtorskih pravic, narodna poezija ni nič drugega ko večni in neprestani plagiat, kar je nje edina bistvena poteza! Umetna poezija ustvarja vedno nove elemente in oblike poetičnega izražanja, narodna poezija pa naravnost samo ob tem živi, da to tuje blago s suverenostjo, ki je narodu lastna, po svoje kombinira in vedno znova variira.²⁷

²³ J. A.G., Slovenska narodna lirika, izbral in uredil Janko Glaser, *Ljubljanski zvon* 41 (1921), 119–120.

²⁴ J. A. G., Slovenska narodna lirika, n. m. 119–120.

²⁵ J. A. G., Slovenska narodna lirika, n. m., 119–120.

²⁶ Joža Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi IV*, Slovenska matica, Ljubljana 1908–1923, 45.

²⁷ J. Glonar, Predgovor, n. m., 45.

Jan Mukařovský je nekaj pozneje tako stališče preciziral s pojmom estetske funkcije: v literaturi estetska funkcija prevladuje, v slovstveni folklori je zgolj navzoča.²⁸

Mladi Glonar se je temeljito spoprijel s skrivnostjo slovenskega Zlatoroga. Poleg stare slovenske cerkvene pesmi Jager na lovu šraja (Š-6403) je pozoren na nemško cerkveno pesem (pri Wackernaglu), ki precej spominja na staro slovensko cerkveno pesem Poslan je angel Gabrijel. Še več drugih pesmi o Marijinem oznanjenju je, katerih izhodišče je po Glonarju objava iz leta 1544. V še starejši, iz leta 1536, s popolnoma enakim motivom, a drugačnim naslovom se primerja angel Gabrijel z lovcem, Kristus pa z enoročcem (samorogom), (Einhorn), ki zbeži pred lovcem v krilo device (Marije). Kako je samorog postal simbol Kristusa? Glonar vrti film nazaj tja do leta 410 pred Kr.²⁹

Ta monografska analiza je Glonarju prinesla sloves najboljšega zadevnega raziskovalca. Toda za urednika *Slovenskih narodnih pesmi* je bil po Štrekljevi smrti 1912. leta povabljen šele potem, ko sta se temu odpovedala Maks Pleteršnik in Oton Župančič. Matičetov domneva, da so Glonarja tiščale v ozadju spletke takratnega predsednika Slovenske matice Frana Ilešiča, ki že Karlu Štreklju in projektu *Slovenskih narodnih pesmi* ni bil naklonjen, kako bi bil njegovemu učencu.³⁰ Glonar je srečno premagal ovire in dokončal Štrekljevo edicijo ter jo pospremil v svet s temeljito zgodovino o njenem nastajanju in od prvega urednika predvidenim *'literarno-zgodovinskim pregledom o slovenskih narodnih pesmih'*.³¹

Glonar je osebnost zase in iz omenjene spremne besede se razbirajo njegovi nazori o slovstveni folklori, ki jo v njegovem primeru zastopa vezana beseda: »*Narodna poezija pa ni nič zaokroženega, ampak nepretrgan tok, ki spremlja narodovo življenje in dobiva iz vedno novih virov vedno nove pritoke. Izdati vse narodne pesmi – pa bile tudi slovenske! – v eni knjigi, je ravno tako početje, kakor ujeti tekočo reko v en sam, bodisi še tako velik sod!*«³²

Iz tega temeljnega načela je pri Štreklju nujno izhajala delitev slovenskih pesmi v tri kategorije: 1. umetne, 2. ponarodele in 3. narodne. Po naslovu so bile za objavo določene samo prave 'narodne'. Prvi dve skupini za to nista prišli v poštev. Tako razlikovanje je bilo za Štrekljev čas razumljivo. Toda prav tedaj je začel razglašati »o bistvu narodne poezije« novo teorijo *John Meier* »na podlagi podrobnega študija biologije 'narodne' pesmi«. Glonar jo kot »pravilno definicijo«, ki da jo »od Štreklja izdano gradivo sijajno potrjuje, takole predstavi:

Vsaka pesem je kot izraz umetniškega hotenja posameznikovega umetna; je li njen oče šolan pesnik ali neuk pevec, je za definicijo nje bistva ravno tako brez pomena, kakor dejstvo, da mogoče slučajno ni znan. 'Ponarodelih' pesmi torej ni; razlika med njimi in 'narodnimi' je samo gradualna. Med 'umetno' in 'narodno' pesmijo je mogoča samo sledeča razlika: 'umetna' je ona, v kateri narod (v najširšem pomenu

²⁸ Marija Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2001, 143.

²⁹ Joža Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 41: Prvi piše o enoročcu Ktezij, zdravnik na dvoru kralja Artaksersksa Memnona, v 1. stol. po Kr. pa Plinij Starejši.

³⁰ M. Matičetov, Glonarjevo narodopisno delo, 31.

³¹ M. Matičetov, Glonarjevo narodopisno delo, 31–32.

³² J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi*, zvezek IV, 45.

besede) rešpektira tvorbo umetnikovo na ta način, da ji pušča vso njeno prvotno, od umetnika ji dano obliko. 'Narodna pesem' pa kot konkreten individuum ni nič drugega ko samo ena, slučajna oblika, zajeta iz splošnega rezervoarja pesniških izraznih sredstev, ki ga venomer množi in spreminja baš 'umetna' poezija. Umetna poezija stoji pod varstvom avtorskih pravic, narodna poezija ni nič drugega ko večni in neprestani plagijat, kar je nje edina bistvena poteza! Umetna poezija ustvarja vedno nove elemente in oblike poetičnega izražanja, narodna poezija pa naravnost samo ob tem živi, da to tuje blago s suverenostjo, ki je narodu lastna, po svoje kombinira in vedno znova variira.³³

Glonar primerja staro in novo definicijo na konkretnih primerih: »Vse te pesmi bi bil Štrekelj moral sledeč svojemu načelu izločiti, če bi jih bil spoznal kot 'nenarodne'. njegova opazka k št. 351 (I, 386) kaže, da je bil Štrekelj že spoznal, da je lahko kaka ume-tna predloga tuje umetne pesmi 'postala narodna pesem', toda ravno zaradi dokazane tuje provenijence jo je bil – po nepotrebnem izločil.«³⁴ Na novo umevanje obstajanja folklorne pesmi je Štreklja vodilo opazovanje štajerskih sloves:

O njih pravi (III, 527): 'Čim starejša so, tem bolj narodno je njih lice. Proizvodi zadnjih let so že popolnoma nenarodna roba, da ne rabimo o njih izraza 'umetni'. Zadnji stavek bi se moral pravilno glasiti: 'Proizvodi zadnjih let, torej mlajši, so še popolnoma nenarodna roba, namreč umetne pesmi.' Štrekelj je fino opazil, kako nastajajo iz narodnih 'sloves' pesmi, ki ne veljajo več umrlemu posamezniku, ampak na sploh epično opisujejo kak tragičen slučaj, ustrašil pa se je konsekvenc, ki bi iz tega izhajale za njegovo delo. Iz zadrege se je rešil s polovičnim kompromisom: v svoje delo je 'iz obilnega gradiva' sprejel alfabetične začetke takih sloves in natisnil celo par celotnih vzorcev pesmi, ki po njegovi lastni teoriji niso narodne, ampak naravnost umetne.³⁵

Glonarju je žal, da se drugod Štrekelj niti za tak kompromis ni mogel odločiti. Toda da se mu njegovi doslednosti navkljub ni posrečilo natisniti samo »'prave' narodne, ampak da je v zbirki tudi mnogo ponarodelih in naravnost umetnih pesmi, nam daje možnost, da v zbirki sami lahko opazujemo postanek narodne pesmi v nje najrazličnejših fazah. Taka zbirka je za bijološki študij neprimerno boljša in porabnejša, ko pa bi bila n.pr. zbirka, v kateri bi bile zbrane samo narodne pesmi v svoji zadnji fazi. V tem tiči vrednost obilice priobčenih varijant!«

Glonar še pojasni, zakaj je zbirka »težko pregledna«: »Neenotnosti zasnove ni zakrivil Štrekelj sam, vsililo mu jo je gradivo.«³⁶ Velika Glonarjeva zasluga je, da je dokončal izdajo *Slovenskih narodnih pesmi*, ki jih je začel izdajati njegov univerzitetni učitelj Karel Štrekelj.³⁷ Škoda, da ni postal Štrekljev naslednik v Gradcu. Glazer ima

³³ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi*, zvezek IV, 45.

³⁴ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi*, zvezek IV, 49.

³⁵ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi*, zvezek IV, 49–50.

³⁶ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi*, zvezek IV, 48, 49, 50: »Kakor sam zatrjuje, je vse gradivo razdelil na šest delov po njegovi vsebini. ... Ko mu je prihajalo vedno več gradiva v roke, je dobival vedno več pesmi, katerih vsebina je bila taka, da jih ni bilo mogoče vtakniti v nobenega izmed že določenih oddelkov. ... Zato so se morale vse te pesmi shranjevati za publikacijo v 'dodatku'.«

³⁷ Prim. Karel Štrekelj (1859–1912), *Folkloristični portreti iz treh stoletij /od baroka do moder-*

Glonarja kot poznavalca »naše narodne pesmi« za Murkovega učenca, ki se je metodično in znanstveno imel priložnost seznaniti »z bistvom narodne poezije na gradivu Štrekljeve zbirke, katere znanstveno izdajo je srečno dokončal in v spremni besedi »programatično« načel vrsto vprašanj o njej.³⁸

Ob Glonarjevem prepričanju da »narodna pesem živi svoje življenje naprej«, je naravno, da ga navdušenje zanjo ni minilo. Slovenska Matica mu po letu 1923 najbrž ni več dala priložnosti, zato se njen nekdanji urednik ni čutil več vezanega do nekdanje založnice; tako je *Dodatek k Slovenskim narodnim pesmim*.³⁹

Gre za tistih petnajst pesmi, ki jih je Štrekelj leta 1896 na željo ali zahtevo odseka (Fran Wiesthaler, Francišek Lampe, Maks Pleteršnik) pri Slovenski matici izločil iz 2. snopiča *Slovenskih narodnih pesmi*. Glonar jih je zdaj objavil v enaki obliki, kakor bi bil to storil prvi urednik, vseh 15+1, samo s kratko uvodno utemeljitvijo, da bi bil 'corpus' brez njih »nepopoln, saj bi mu manjkalo tako pomemben in starinski motiv, kakor je npr. incest«. ⁴⁰ Že naslovi napovedujejo bridko vsebino: Brat umori sestro (Ljutomerska okolica, Fram, Gorenjska, Ljubljana, Bratonci), Sestra ubije brata (Belokranjska iz Gribelj), Nezakonska mati otroka zavrže (Gorenjska, Rož na Koroškem), Brat najde sestro (Gorenjska, Izpod Krasa), Mati prevarjena (Škoflji grad na Hrvaškem), Meniha (Gorenjska), Študent ob glavo dejan (kraj ni naveden, Melci na Tolminskem, Gorenjska, okolica Kranja). »Pesmi, ki so pri Slovenski Matici pod konec 19. stoletja vzdignile toliko zgražanj, hrupa in hude krvi, da jih je bilo treba umakniti iz 2. snopiča Slovenskih narodnih pesmi zaradi dozdevnih spotakljivosti (omemba incesta ali krvoskrunstva ipd.), so ob koncu 30 let 20. stoletja šle mimo gladko, skoraj neopazno.«⁴¹

Naslednje leto (1939)⁴² so izšle *Stare žalostne*.⁴³ Mogoče jih je imeti za popravke Fleretove – po mnenju kritike – zgrešene izdaje slovenskih pripovednih folklornih pesmi (1924)⁴⁴ in enakovreden pendant Glazerjevimi lirskim iz leta 1920.

Glazer ima več pripomb na Glonarjevo redakcijo, ker da je bil premalo estetičen in preveč »samo folklorist«. ⁴⁵ Urednikova težnja »za čim pristnejše in za narodno poezijo čim značilnejše, je sama po sebi sicer pravilna, vendar bi si pri izdaji, ki je uvrščena v knjižno zbirko skupaj s Prešernom in Gregorčičem, urednik moral prizadevati tudi

ne, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2012, 384–402.

³⁸ Janko Glazer, *Stare žalostne*, *Razprave*, članki, ocene, založba Obzorja, Maribor 1993, 484.

³⁹ Joža Glonar, *Dodatek k »Slovenskim narodnim pesmim I.«*, Posebni odtis iz *Etnologa* X–XI, 1938, 224–232.

⁴⁰ J. Glonar, *Dodatek k »Slovenskim narodnim pesmim I.«*, 224.

⁴¹ M. Matičetov, Glonarjevo narodopisno delo, 33.

⁴² »S posvetilom Korytkovemu spominu je dobila zbirka še jubilejni značaj«.

⁴³ *Stare žalostne / Slovenske pripovedne narodne pesmi*. Izbral in priredil Joža Glonar. Akademska založba, Ljubljana 1939.

⁴⁴ Pavel Flere, *Pripovedne slovenske narodne pesmi* (Ljubljana 1924).

⁴⁵ Ta Glonarjev profil bi se imel izkazati pri stvarnih opombah: »So v pesmih izrazi in situacije, ki jih nepoučen bralec prav gotovo ne bo razumel. Zato bi stvarna pojasnila bila vsaj tako dobrodošla in potrebna, kakor dodane bibliografske navedbe – za večino bralcev pa še bolj. Med navedeno literaturo pogrša Ivana Grafenauerja. »Hvale vredno je, da seje lotil izdaje znanstvenik-veščak, ali prav zaradi tega je bil tem bolj dolžen, da svoje znanje dá bralcu tudi v resnici in v im večjem obsegu na razpolago.« Janko Glazer, *Stare žalostne*, *Razprave, članki, ocene*, (Izbral, uredil in opombe napisal Viktor Vrtnjak), Založba Obzorja Maribor 1993, 488.

za »pesniško čim bolj zadovoljivo gradivo«. Ali je bilo res treba pesmi, ki so kot »splošno znane obdelave prvih zapisovalcev in prepesnjevalcev«, »sprejete tako rekoč že v kánon naše poezije«, »izpodrivati z neznanimi, večinoma pesniško manjvrednimi zapisi« iz starih, še neobjavljenih rokopisov?!⁴⁶ Glazer Glonarju očita, da je enostransko izbiral le mračna, celo boleštna besedila.⁴⁷

Ali sta zato izšli takoj za tem, sicer pri drugi založbi, dve miniatarki *Slovenske pesmarice*. Obe je sestavil Joža Glonar. Prva⁴⁸ iz leta 1940 vsebuje 300 besedil, ki so razvrščena po abecedi in že naslov priča, da je miniatarka priročna za pomoč pri petju. V bistvu je tu osnova za poznejšo popularno zbirko *Tristo narodnih*, ki se je ponatiskovala dolga leta še v naš čas, ne da bi bil prvi avtor pošteno naveden.⁴⁹ Že na pragu II. svetovne vojne, leta 1941 je izšla *Druga zbirka Slovenske pesmarice*⁵⁰ z 274 besedili in pripombo na koncu: »Več pesmi je sprejetih na izrečno željo založbe.«⁵¹ Kruti čas, ki je napočil, je verjetno vzrok, da o teh dveh ni bilo v javnosti nobenega odmeva.

Stare žalostne, zbirko, ki jo je pripravil razgledan strokovnjak na več področjih, ceni tudi Milko Ukmar.⁵² Veseli ga, da je bila pri Akademski založbi uvrščena v ugleden program miniaturk takoj za Prešernovo in Gregorčičevo. Načelno ne odklanja poljudnih izdaj, ki bi »tudi širše občinstvo uvedli v čudoviti hram ljudskega ustvarjanja.« Toda vsako stvar se potem, ko je že narejena, dá izboljšati. Naslov posameznih razdelkov v knjigi mu ne ugajajo, ustrežnejše so risbice ob njih, tudi z razvrstitvijo gradiva ni zadovoljen.⁵³ Prav tako ni zadovoljen z naslovi razdelkov.⁵⁴ Največ neskladja med naslovom in uvrščenim gradivom čuti v šestem poglavju. »Če je zapis kakega izročila časovno preblizu njega postanku (otipljivi individualni znaki, moraliziranje in pod.), ne moremo še govoriti o 'narodnem' blagu.« Merilo za sfolkloriziranje avtorskega besedila sta po njegovem časovna in krajevna oddaljenost od njegovega izvira. Trditev podkrepi z gradivom iz lastne izkušnje. Podobno kot Glazerju se tudi njemu zdijo opombe preskope, vendar pa v nasprotju z njim pohvali obilico dotlej še neobjavljenih in sploh redko dostopnih besedil.⁵⁵

⁴⁶ Janko Glazer, *Stare žalostne, Razprave, članki, ocene*, (Izbral, uredil in opombe napisal Viktor Vrbnjak), Založba Obzorja Maribor 1993, 487.

⁴⁷ J. Glazer, *Stare žalostne, Razprave, članki, ocene*, 484–488.

⁴⁸ *Slovenska pesmarica*, Sestavil Joža Glonar, Založba »Hram«, Ljubljana MCMXXL [= 1940].

⁴⁹ Prim. *Tristo narodnih* / in drugih priljubljenih petih pesmi. Deseta izdaja. Zbral in uredil Stanko Prek s sodelovanjem Borisa Merharja, Cankarjeva založba, Ljubljana 1982.

⁵⁰ *Slovenska pesmarica*, Druga zbirka. Sestavil Joža Glonar, Ljubljana MCMXXLI [= 1941].

⁵¹ *Slovenska pesmarica*, Druga zbirka, 313.

⁵² Današnji Milko Matičetov.

⁵³ Milko Ukmar [= Milko Matičetov], *Stare žalostne*. Slovenske pripovedne narodne pesmi. *Dom in svet* 52 (1940), 368–370.

⁵⁴ M. Ukmar [= Milko Matičetov], *Stare žalostne*, 368–370.

⁵⁵ M. Ukmar [= Milko Matičetov], *Stare žalostne*, 369–370: »Poučna sta v tem pogledu dva naša naslova: Komposteljska romarja (I in II, str. 165, 169), še bolj pa Zakrknjena grešnica I (str. 198) – iz konca 18. stoletja – ki je zelo blizu umetni podstavi (tudi če jo je zapisal 'neznanec'). Ker je pripoved ljudstvu ugajala, je mogla nemoteno živeti in se razvijati. Ko je v drugi polovici preteklega stoletja prišla v roke Jurčiču (II, 202), se je bila že precej otrsela umetne navlake. A niti tedaj se na svoji poti ni ustavila, saj jo še danes srečamo na Krasu. (*Boga je žalila, po drugem spolu gledala, poslali so po dohtarja, pa ji ni mogel več pomagati. Poslali so po duhovnika, a ga je odklanjala, »saj se nisem z Bogom kregala. ... Jen pole so prišle hu-

Avguštin Pirnat je v oceni prizanesljivejši, zbirko šteje za poljudno, a hkrati podurja njen znanstveni aparat, da vsakdo primerja razlike med virom in objavo. V na novo dostopnem gradivu ga privlači »*elementarnost, [...] od materinske erotike do incesta*«. ⁵⁶ Vendar opaža, da je »/v/ *naši narodni pesmi [...] /m/oraličen poudarek [...] tako močan, da ustvari pesem, ne zaradi človeške usode, temveč zaradi nauka, da ob tragični zgodbi prikaže nekaj idejni negativ. Kipenje se umiri, pesem ni več iskanje, bolečina, ampak dognanje, nauk, da pokaže vrednoto. [...] Kot Prešeren bo tudi ta drobna knjižica vademekum*«. ⁵⁷

Sam urednik je zbirko pozneje označil za »*antologijo z mnogimi dotlej še ne natisnjenimi teksti, določena sicer za bolj uživaškega esteta..., a porabna tudi za strokovnjaka*«. ⁵⁸

Eno najlepših potrdil za Glonarjevo odlično folkloristično podkovanost vidi Matičetov v članku ⁵⁹ z enkratno hvalnico oblikovni podobi pesmi Jelengar. ⁶⁰ Variante pesmi je vzel v precep sredi II. svetovne vojne: ena z glavnim nosilcem po imenu Jelengar je iz Korytkove zbirke *Slovenske pesmi krajnskega naróda* IV (1841) v Prešernovi redakciji, drugo iz Gozda na Gorenjskem (prvič objavljena 1852), je Glonar prepoznal v Lajnarju (Štrekelj-SNP 137), ⁶¹ tretja je neveljavna, ⁶² četrta se deloma navezuje na Cigana (SNP, 133–136). Glonar filološko temeljito predstavi vsa besedila in njihove zapise ter skrbno sledi procesu, ki je privedel do slovenskih variant. »Jelengar je slovenska verzija stare narodne balade o ubijalcu deklet, ki je bila še v Glonarjevem času znana v domala po vseh germanskih, romanskih in slovanskih deželah. Natisnjena je bila na Nizozemskem leta 1540:

Halewijn, tako se tam imenuje zapeljivec, očara s svojim petjem neko kraljevsko hčer tako, da vkljub vsem svarilom obleče najlepšo obleko in ž njim odjaha v gozd. Tam vidi viseti dekleta, ki so dotlej že postale njegove žrtve. Ker pa je med vsemi najlepša, si sme izbrati način smrti: vodo, vrv ali meč. Odloči se za meč kot najbolj častno smrt. Prej pa naj Halewijn na njen nasvet odloži svoje svileno vrhnje oblačilo,

diče jen so je uziele – Ponovno mi jo je 31. marca 1940 narekovala in pela moja nunca Franca Tišlerjeva v Koprivi na Krasu. Sicer sem jo že julija 1937. čul v Avberu od njene sestre Marije Mihatove (pov. Tudi od -o in 12). Pri tretji sestri (Karlina Šinigoj v Mirnu pri Gorici) sem izvedel prozni pristavek. Naučil jih je oče France Gulič. Ko 'ga je imel pod klobukom', jo je kar sam vrezal, drugače pa so jo resno peli zvečer na ognjišču).«

⁵⁶ A. [vguštin] Pirnat, Stare žalostne, Slovenske pripovedne narodne pesmi. *Dejanje* 3, (1940), 126.

⁵⁷ A. [vguštin] Pirnat, Stare žalostne, 126–127.

⁵⁸ Joža Glonar, Ulinger-Jelengar-Lajnar, Ponatis iz *Zbornika Zimske pomoči*, Ljubljana 1944, 391, op. 12.

⁵⁹ J. Glonar, *Ulinger – Jelengar – Lajnar*, 384–391.

⁶⁰ M. Matičetov, Glonarjevo narodopisno delo, 34.

⁶¹ J. Glonar, *Ulinger – Jelengar – Lajnar*, 386–387.

⁶² M. Matičetov, Glonarjevo narodopisno delo, 34: »Kakor že drugi pred njim (npr. Ivan Grafenauer 1943), je tudi Joža Glonar nasedel Francetu Maroltu, navdušencu, z mistifikatorsko žilico obdarjenemu umetniku, ki je hotel nekatere naših najlepših pripovednih pesmi (Lepa Vida, Kralj Matjaž, Spokorjeni grešnik, Jelengar) pomnožiti z lastnimi – sicer precej spretnimi – kontrafakturami. Na srečo se resnica prej ali slej le prebije na dan.«

da se ne bo obrizgalo s krvjo. Ko se slači, torej nima prostih rok, mu ona z njegovim lastnim mečem odseka glavo.⁶³

V angleških in francoskih verzijah si žrtev pomaga drugače. Na poti po vsej Evropi se je snov motivno spreminjala, glavni junak pa je zamenjaval imena. Glonar filološko, sociološko in estetsko med seboj primerja našete domače variante s tujimi in se na koncu veseli »Folklorističnega instituta v Ljubljani, s katerim da je nastopilo obdobje »sistematičnega zbiranja in znanstvenega obdelovanja« pesmi.⁶⁴

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Leta 1911 je Fran Milčinski izdal *Pravljice*.⁶⁵ Kaj neki je zaneslo drugače tako kritičnega Glonarja, da knjigo priporoča s presenetljivim navdušenjem: »Milčinski si je s temi pravljicami pridobil trajen sedež v naši literaturi.«⁶⁶ Skoraj se mu čudi, da se je upal spustiti v folklorno pesemsko snov. Zelo da se mu je posrečilo spajanje sestavin iz posameznih pesmi in dodajanje iz svojega »popolnoma v duhu narodovega pripovedovanja«. »To se posebno vidi na tem, kako spretno je s prav 'narodno' modrostjo zaokrožil in zaključil pravljice Neusmiljeni graščak, Bridka smrt in Tomaž, laž in njen ženin [...] Milčinskega Pravljice so vesel pojav in mnogo obetajoč simptom, da se nam pripravlja renesansa našega slovstva in kulture.«⁶⁷

Oton Župančič se z Glonarjem nikakor ne strinja: Knjiga se mu zdi »večjega narodno-pedagoškega pomena, nego estetske vrednosti.« Zakaj se Milčinski ni »lotil narodnih pravljic samih ter jih priredil za deco«, ampak je prelivaval v prozo »narodne pesmi«. »Zakaj ne bi srebrala naša mladina napoja narodne pesmi naše iz čistega pristnega vrela, mi ni jasno.«⁶⁸

Medtem ko Glonar priporoča pravljico Gospod in hruška »za didaktičen zgled«, ker da »je prav po narodovo šegava«,⁶⁹ se zdi Župančiču čisto ponesrečena: »Namesto živega naivnega pripovedovanja literatura, papir.«⁷⁰

Glonar skrbno obnavlja, zakaj je prišlo do ponatisa Gabrščkovih *Narodnih pripovedk v Soških planinah*.⁷¹ Odreka se znanstveni oceni o njej, saj da so bile »zapisane zaradi snovi in ne zaradi jezika, kar se jim tudi na prvi pogled lahko vidi.«⁷² Graja pa knjižno opremo,⁷³ kajti tudi knjigo je »treba kultivirati in negovati, kakor vsako drugo stvar, če naj uspeva.«⁷⁴

⁶³ J. Glonar, *Ullinger – Jelengar – Lajnar*, 386.

⁶⁴ J. Glonar, *Ullinger – Jelengar – Lajnar*, 391.

⁶⁵ Fran Milčinski, *Pravljice*, Lavoslav Schwentner, Ljubljana 1911.

⁶⁶ J. Glonar, Slovensko slovstvo, *Veda*, 176–177.

⁶⁷ J. Glonar, Slovensko slovstvo, 176–177.

⁶⁸ Oton Župančič, K Milčinskega Pravljicam, *Ljubljanski zvon* 31, Ljubljana 1911, 205–206.

⁶⁹ J. Glonar, Slovensko slovstvo, n. m. 176–177.

⁷⁰ O. Župančič, K Milčinskega Pravljicam, n. m., 177.

⁷¹ *Narodne pripovedke v Soških planinah*. Zbral in napisal Andrej Gabršček, Gorica 1910.

⁷² »Raziskovalcev takega blaga pa bo vedno več, posebno sedaj, ko bodo končane Štrekljeve Slovenske narodne pesmi in jim bo sledila zbirka pravljic in pripovedek,« je še optimističen Glonar, leto pred Štrekljevo smrtjo.

⁷³ Se vidi, da jih je imel v rokah iz dneva v dan.

⁷⁴ J. Glonar, n. m., 500–501.

Leta 1917 je Joža Glonar razkril zmoto o dveh slovenskih dozdevnih bajčnih bi-tjih. Prepričljivo je pojasnil, da gre za slab prevod iz latinščine.⁷⁵

4. PREDLOGE ZA POVEDKO O ZLATOROGU

Leta 1904 je Anton Aškerc izdal Zlatoroga. »Usodno je bilo,« pravi Glonar, da ga je podnaslovlil »narodna pravljica«. Tako ga je večina brala in pisala o njem pod vplivom žanrske oznake, kot »da je Zlatorog pristno narodno blago in da je pravljica«. O njem se je zvrstilo več ocen.⁷⁶ Glonar jih komentirano predstavlja – kot po navadi – odrezavo in pikro. O folklornosti Aškercovega Zlatoroga sta prepričana Ivan Merhar in Fran Govekar, medtem ko je »prvi začel dvomiti o narodni pristnosti« Zlatoroga J. C. Oblak.

Razlogi, ki jih navaja za svoj dvom, pa so za naše narodno pesništvo pravecite kri- vične, brez vsakega pomisleka hladnokrvno zapisane žalitve [...] Da so Trentarji po- zabili Zlatoroga, je med drugim lahko krivo tudi zgodovinsko dejstvo, da so izginili vzroki, da je prenehal povod, s katerim je obstanek Zlatoroga v zvezi [...] In kako velikanski je razloček ravno med onimi pesmimi, ki so jih zapisali naši prvi nabirači narodnega blaga in ki so danes, kolikor jih niso držale razne čitanke, po veliki večini pozabljene, pa med onimi, ki se med Slovenci še danes poj^o⁷⁷

Oblak opozarja še na mitičen izvir Zlatoroga in navaja »pravljico« o Jazonu in Zlatem runu, »ki ima vsaj sorodne, če ne že povsem analogne poteze.« Večkrat pesni- ško govorjenje o 'prirodnih mitih' in Zlatorogu kot prastarem mitu pripisuje Glonar »neposrednemu vplivu Aškercove dikcije in je deloma tudi znak premagane antikvarič- ne filološke šole, ki jo je med Slovenci posebno zastopal pokojni G. Krek«. ⁷⁸ Zeleni lovec v Aškercovem Zlatorogu naj bi dajal le-temu predvsem pečat pristnosti, a je postal že zdavnaj – tako Glonar – popolnoma postranski motiv, brez pravega in utemeljenega poseganja v dejanje. Glonarju je žal, da so se izgubili viri o podobnosti med Zlatoro- gom in drugimi pravljicami / povedkami, čeprav obravnava le stranske motive in nič ne govori o čudežnih triglavskih rožah in ozdravljenju obstreljenega jelena.

O. Wagner jemlje lastno razpravo o Baumbachovem Zlatorogu za prispevek k nemško-slovenskim književnim stikom: Preiskuje, kako je Baumbach sprejel od De- žmana in Urbasa podano snov. »Zelenega lovca« je zamenjal z demonsko krasotico Špelo, menda slovensko Brunhildo; to tem bolj, ker pravi Urbas, da se v Alpah številne slovenske žene po velikosti, moči in odločnosti lahko merijo z njo. Po Wagnerju si je Baumbach prizadeval v Zlatorogu pokazati »slovanski kos zemlje, na katerem je živel,

⁷⁵ Dr. Jož. A. Glonar, O »Poberinu« in enakih starih slovenskih »bogovih«, *Ljubljanski zvon* XXXVII, Ljubljana 1917, 330–332.

⁷⁶ Prim.. J. Merhar LZ 24 (1904), 115–118; Jos. Vošnjak, *Slovan* 2 (1903), 195. F. Govekar, *Slovan* 3 (1903–1904), 59; Jos. C. Oblak, *Slovan* 2 (1903–1904), 81–82, 115–117; A. Ušeničnik, *Katoliški obzornik* 8 (1904), 223–226;

⁷⁷ Joža Glonar, »Monoceros« in »Diptamos« (Postanek in zgodovina pripovedke o Zlatorogu in stare cerkvene pesmi »Jager na lovu šraja«. Časopis za zgodovino in narodopisje 7 (1910), 34–37.

⁷⁸ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 37.

v vsej njeni lepoti«. Snov je sprejel kot slovensko in se je naravnost trudil, da bi jo kot tako tudi pokazal.⁷⁹

Aleš Ušeničnik se v Katoliškem obzorniku bolj peča z idejo Aškerčevega Zlatoroga, na kar meri značilni naslov njegove ocene: Slovenski Mefisto. »Da 'narodna pravljica' Aškerčev Zlatorog [...] nikdar in nikoli ni, opozarja pod črto, a to še ne pomeni, da dvomi tudi v pristnost in folklornost Dežmanovega Zlatoroga.⁸⁰

Ena najtehtnejših razprav Jože Glonarja iz slovstvene folkloristike je »Monoceros« in »Diptamos«, s katero uvaja v slovensko literarno vedo pojem hermenevtike, ki jo sam imenuje »hermeneja«, »simbolična razlaga«.⁸¹ Od posameznih folklornih motivov sta doživeli največjo pozornost dve izrazito bajeslovni bitji živalske narave – zlatorog⁸² in rajska ptica!

Glonar nato povzema »Baumbachovo pripovedko« [sic!] o Zlatorogu v Dežmanovem zapisu. Posebej podčrtuje, kar je pomembno za raziskovanje z njegovega vidika: Jezerska dolina in skalna Komna sta bili nekdanj alpski raj. Tam so bivale bele žene, mila dobrosrčna bitja, ki se jih narod še danes hvaležno spominja. Večkrat so se prikazale v dolini, pomagale ubogim v stiskah in ženam pri porodu, tak otrok je bil potem pod njihovim posebnim varstvom. Pastirje so učile spoznavati zdravilna zelišča in po skalovju so dajale rasti travo, da se je živina ubogih lahko pasla. Za vse to niso zahtevale hvale. Na steni v soško dolino so se pasle bele koze belih žen; če se jim je kdo približal, so spuščale nanj kamenje. Te koze je vodil Zlatorog, krasen kozel z zlatimi rogovi. Bele žene so ga naredile neranljivega. Če ga je strelec zadel, je iz njegove krvi zraslo zelišče, »čudežni balzam« ali »triglavska roža« (der Wunderbalsam oder Triglavrose«). Zlatorog je pojedel le en list tega zelišča in takoj ozdravel, najsi ga je lovec zadel v srce. Njegovi zlati rogovi so ključ do zlata v gori Bogatin. Pri sotočju Koritnice in Soče je stala ob cesti v Trbiž krčma. Krčmaričina hči je imela mnogo snubcev, ljubila pa je trentarskega lovca, slepe vdove sina, o katerem se je govorilo, da ga varujejo bele žene. Poznal je vse steze in ni se mu bilo treba bati kamenih plazov. Neko pomlad so prišli na svoji poti na sever beneški kramarji v krčmo in med njimi se je mlad in bogat Lah z zlatom in sladkimi besedami hčeri posebno dobrikal. Zaradi tega sta se hči in trentarski lovec sporekla in ona mu je oponesla, da so Lahi fina gospoda, ne taki, kakršen je on, ki »pozna vsa bogastva gora in ji doslej ni prinesel niti triglavskih rož«. Na to ji lovec pikro odgovori: »Vem, kje je ključ do Bogatina in če ga dobim, bom kralj v primerjavi s tvojimi laškimi kramarji, ki jim lahko potem dalje tabernaš.« Užaljen je zapustil krčmo in se sestal z zelenim lovцем, ki ni bil na najboljšem glasu. Pregovoril ga je, da sta šla zalezovat Zlatoroga. Trentarski lovec ga je res zadel in sledila sta ga po ozki poti do strme stene. Tedaj je zagledal trentarski lovec med snegom in ledom

⁷⁹ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 37–38.

⁸⁰ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 38–39.

⁸¹ Joža Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 41, 70: »Dvoje je v tem opisu novo: 1. način, kako se lovi enorožec, česar pri starejših avtorjih ni. 2. Drugo *hermeneja*, tj. simbolična razlaga vsega, kar ve Fizijolog povedati o enorožcu.... Izidor iz Sevilje, 7. stol. po Kristusu. V svojih etimoloških razlagah pod geslom "Monoceros". Hermeneje, alegorije in tipologije v njegovem delu sploh ni, ker podaja samo etimologijo verbalne in realne razlage besed v takratni latinščini [...] Ko je postala kača – po krščanski *hermeneji*.«

⁸² Prim. še Tone Cevc, Pripovedno izročilo o gamsih z zlatimi parklji iz Kamniških Alp, Traditiones 2, 1973, 79–96.

na ozki stezici najlepše triglavske rože in med njimi tudi planike, iz katerih je kupal materi zdravilo za oči. Spomin na ubogo mater bi ga skoraj odvrnil od njegove name-re, a zeleni lovec ga je ironično zbadal. Zlatorog se je medtem že najedel triglavske rože. – Drugo pomlad je voda prinesla lovčev truplo pred krčmo; v roki je držal šopek triglavske rože. In ko so poleti spet prišli pastirji v Jezersko dolino, so našli na mestu prejšnjega raja skalno pečevje: bele žene so kraj za vedno zapustile, z njimi so odšle tudi bele koze. Zlatorog je v jezi razkopal sončne livade in še danes se v skalovju poznajo sledovi njegovih rogov. Tako Dežman.⁸³ Urbas je posnel povedko po Dežmanu. Oba opisujeta (v nemščini) konec trentarskega lovca precej mistično.⁸⁴

V slovenski povedki je Zlatorog kozel z zlatimi rogovi. Kako je samorog postal simbol Kristusa? Glonar vrta film nazaj tja do leta 410 pred Kr.⁸⁵ O zlatorogem jelenu pišejo starejši klasični pisatelji Evripid, Pindar, Apolodor, Valerij, Flak. Vsa mitološka poročila o bajnem enorožcu je prevzel in jih v tipoloških razlagah na novo simboliziral krščanski Physiologus – Fizijolog. Stara krščanska simbolika pri njem poudarja predvsem rog, ki varuje pred zastrupitvijo. Zato se s to lastnostjo povezuje znamenje sv. križa in razpelo, s katerim se zaradi tega »panajo« strupeni zmaji in nečisti duhovi. Glonar z enciklopedičnim znanjem podrobno navaja druge avtorje (Izidor iz Sevilje, 7. stol., Albert Veliki, Vincencij Beanvaiški, 1264, Peter Berkorij, Filip Picinelli, v knjigi iz leta 1694–1730, štirikrat izdana v latinskem prevodu avguštinca Eratha – v njej je 6984 takih simboličnih razlag⁸⁶), kako razlagajo pojem. Lov na enorožca so razlagali tudi drugače: na mesto Judov – lovcev je stopil arhangel Gabrijel, poslan je »od nebeškega trona«, da bi ulovil enorožca Kristusa, ki se pred njim zateče v krilo device Marije. Prvotna verzija je pač latinska. Nemška verzija (Wackernagel) ni neposredna matica slovenskemu zapisu stare cerkvene pesmi Jager na lovu šraja, a je starejša, in kar je največ vredno, ista ideja je v njej boljše ohranjena kot v slovenski.⁸⁷

Medtem ko je Glonar široko razgledan po zahodnem kulturnem krogu, ga za vzhodno Evropo primerno dopolnjuje Ilešič o zlatorogem jelenu v češki literaturi. Češka vedeževanja prerokujejo o času, ko bo Čeh na praškem mostu tako redek, kakor zlat jelen ali jelen z zlatimi rogovi. Že v šestnajstem stoletju se to prerokovanje imenuje »staro« ter se Čehu daje atribut »pravi«, tj. iskren, brez prekanjenosti, prave vere. Češki cerkveni pisatelji (Komensky) govore namesto o pravem Čehu o pravem kristjanu, ki ga je težko najti, kakor jelena z zlatim rogovjem v gozdu ali na praškem mostu. Snov je obdelal slovaški romantični pesnik Jan Kollár.⁸⁸

⁸³ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 39–41.

⁸⁴ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 40, 41.

⁸⁵ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 41: Prvi piše o enorožcu Ktezij, zdravnik na dvoru kralja Artaksersksa Memnona, v 1. stol. po Kr. pa Plinij Starejši.

⁸⁶ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 47–48: »Za slovensko slovstvo pomembna neposredno tudi zato, ker je bil eden poglavitnih virov, iz katerih je naš propovednik P. Rogerij jemal kar po cele strani.«

⁸⁷ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 50.

⁸⁸ Slavy dcera, 1832, 235. sonet: »Šel sem v praško staro mesto, a glej koncem praškega mostu vidim stati zlatorogega jelena. Hotel je na most, toda Milek (sin majke Slave, Amor) se je hitro preobrazil v češkega lovca, pomeril vanj iz silnega loka in jelen je padel obstreljen v vodo. O, kako se mu je srce radovalo, da se je odvrnila od nas prerokba z grozami onih časov, ko bi bilo baje laže videti divjega jelena z zlatimi rogovi nego resničnega Čeha.« Zlatorogi jelen čez praški most še ni bežal." F. I. (= Fran Ilešič, po načinu pisanja v ZNŽO sodeč in

Glonar ugotavlja, da je slovenska verzija prvič natisnjena v Schönlebnovi (drugi) izdaji Hrenovih *Evangelia inu Lystuvi* (Grätz 1672, 400). Preden je prišla med Slovence, se je zgodila še druga korenita sprememba: na mesto enorožca je stopila bolj domača in znana srna. Zaradi gramatičnega spola ni mogla biti simbol Kristusa, zato je postala simbol Marije. Tako je prišlo do zmede: motivi se polagoma spreminjajo in oddaljujejo od prvotne verzije.⁸⁹ Nemška in slovenska imata veliko skupnega, a tudi marsikaj različnega. Glonar pri nemških verzijah ugotavlja v predelavi razne faze. Mistična simbolika se vedno bolj umika preprosti upesnitvi svetopisemskih besed.⁹⁰ Prehodna stopnja je dosledni paralelizem kot v latinski Marijini pesmi *Aurora solis prodroma*, ki ima vedno po eno simbolično in eno neposredno kitico. V prvi kitici se govori o kaki lastnosti jutranje zarje (*sensus physicus*), v drugi kitici se ista lastnost kaže na Mariji (*sensus myticus – allegoricus*); cela pesem je tako dosledna prisposoba Marije z jutranjo zarjo. Nazadnje je ostalo samo še neposredno izražanje in pesem se je končno popolnoma skrčila na verzificirane svetopisemske besede ali parafraze cerkvenih himn in molitev. Prvotnejšim simboličnim verzijam so bile vzor ideje in misli iz latinskih in nemških mistično simboličnih predlog. Odvisnost slovenske cerkvene pesmi od njih se da lahko dokazati. Novejšim verzijam je skupen splošen vir sveto pismo, ali že kolikor toliko kanonizirana slovenska svetopisemska besedila cerkvenih knjig. Zato so starejše verzije po idejah in motivih vseskozi in deloma tudi po besedilu posnetki tujih predlog, novejše verzije pa pretežno domače.⁹¹ Glonar od njegove prve objave leta 1672 sledi spremembam slovenskega Jagra, ki na lovu šraja, v nadaljnjih izdajah Hrenovega priročnika *Evangelia inu listuvi*: 1730, 1741, 1764, 1777 do njene objave v Štreklju.⁹² V pesmi je popolnoma zabrisan njen stari izvir in stoletni pester razvoj; iz pesmi je odstranjen ves simbolizem, ostala je le še preprosta parafraza besed iz Lukovega evangelija.⁹³

V drugem delu razprave se Glonar naslanja na Janeza Svetokriškega: »*Ljudje se imajo učiti od nespametnih živali, ko je Jelen ranjen, teče po zdravilno zelišče (Ditamus) [...] tudi mi, ko smo ranjeni od greha, tecimo k spovedi in h' pokori.*«⁹⁴ Omenjeno zelišče omenjajo že Teofrast, Aristotelov prijatelj, Virgil, Ciceron, Plinij, Izidor iz Seville, Albert Veliki, Peter Berkori, Picinelli.⁹⁵ Pisali so o čudovitih lastnostih zelišča, ki ga pač niso nikdar videli. Nastala je zmešnjava kakor pri enorožcu: sprva je bil indijski osel, včasih govedo, jagnje, mešanica iz raznih živali, dokler ga ni nazadnje zamenjal nosorožec; »v heraldiki in simbolografiji se je iz kozliča spremenil v bajnega konja.«⁹⁶ Nekaj podobnega lahko opazamo tudi pri diptamu, pri čemer se Glonar podrobno za-

kraticah/; Zlatorog in »jelen z zlatimi rogovi«, Časopis za zgodovino in narodopisje 15 (1919), 163–164.

⁸⁹ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 50.

⁹⁰ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos« Prva, a jasna in očitna sled razpadanja mistične simbolike dikcije se pojavlja v nemški verziji št. 1136.

⁹¹ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 32, 55.

⁹² Prim. Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi* III, Slovenska matica, Ljubljana 1904–1907, št. 6403–6407.

⁹³ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 55–57.

⁹⁴ Janez Svetokriški, *Sacrum prompturarium* IV, 1700. J. Glonar, n. m., 58.

⁹⁵ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 58.

⁹⁶ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos« n. m., 58–61.

držuje. Po Pliniju so se Rimljani od srn in jelenov naučili rabiti rastline v zdravilstvu. Opazili so, da te živali poiščejo različne rastline v razne namene in začeli so jih posnemati. Postopoma so zdravilne lastnosti diptama prenesli na jelena samega.⁹⁷

Kakor prej že Plinij Berkonij razlaga jelena »na duhovno vižo« za Jezusa Kristusa. Več krščanskih razlagalcev je poudarjala sovraštvo med jelenom in kačo. Kljub dovolj izraženemu dvomu (Albert Veliki) o tem v 13. stoletju se je izročilo o takem sovraštvu gojilo še v simboliki 17. in 18. stoletja. Povezava antičnih sporočil s krščansko simboliko je imela dve pomembni posledici. Predvsem se je popolnoma spremenilo razmerje do kač. Stari Grki in Rimljani so imeli kače za nekakšne hišne čuvarje. Take so upodobljene na številnih reliefih. Ko je – po krščanski razlagi – kača postala simbol vsega zla, hudega duha, se je začelo sovraštvo med kačo in človekom. Epiteton 'zvita' kača je nastal šele na podlagi biblične frazeologije in krščanske simbolike. Domač in prvotnejši je pri nas epiteton 'jara' (»hud kakor jara kača«). Ta krščanska simbolika je povzročila, da so se stare simbolične razlage gesel *Monoceros* in *Diptamus* strnile v Kristusu jelenu in srni Mariji. Že zgodaj se je na zahodu (literarno manj znani) enorožec sprevrgel v (realno) bolj znanega nosorožca in učinki zdravilne zeli (diptama) na jelena, ki je pozneje pridobil še simbolične lastnosti realno neznanega enorožca. Tako sta se v jelenu strnili 'monoceros' in 'diptamus'. Kar se pripoveduje o enorožčevem rogu, se tudi o jelenovih rogovih, ali o drugih delih njegovega telesa. Klasičen primer dosledno izvedene povezave doslej opisanih sestavin (*monoceros*, *diptamus*, *cervus*), ki so se nazadnje strnili v Kristusu – jelenčku – in srni – Mariji, je najti pri Rogeriju.⁹⁸

Od Ktesijevega enorožca in Teofrastovega diptama do Rogerijeve srne, v kateri sta se strnila ta dva stara simbola, je proces dveh tisočletij. To nepretrganost je Glonar skušal dokazati s številnimi navedki. *Monoceros* in predvsem *diptamus* izvirata iz stare grške mitologije. Vsi starejši pisatelji navajajo Kreto kot domovino pravega diptama. Ta je naravni atribut Lucine, ki so jo kot varuhinjo porodnic častili že v Egiptu, ravno tako Grkinje in Rimljanke. Nekateri učenjaki jo istovetijo z Artemido ali Diano. Glonar se mudi ob njej v Homerjevi Iliadi: iz nje dobi razlago, od kod pri diptamu nenavadna vzporednica med strelno rano in porodno bolečino. Diana je bila prva in z lahkoto rojena, zato je pomagala materi pri porodu Apolona. Kakor je sploh vsaka huda bolečina nevidna puščica razsrjene boginje, tako so porodne bolečine puščice Ilithije. Na diptam sta se porod in rana od strele tem laže prenesla, ker že Homer primerja bolečine, ki jih dela Agamemnonu rana, z bolečinami, ki jih povzroča Ilithija ženam pri porodu. Glonar ugotavlja, da imenujejo diptam z raznimi imeni in da služi v razne namene. Tako je postala zmešnjava še večja. Pleteršnikov slovar pozna *jesenj*, *jesenček*, Tušek v Slovenskem Glasniku rabi *jesenov koren*. Vsa ta imena so posneta po *jesenu*, na podlagi podobnosti z jesenovim listjem, so pa tudi globlji vzroki. O jese- nu se pripoveduje, da je enako dober protistrup kakor diptam. Ta čudovita zdravilna

⁹⁷ »Kakor si nadomeščajo Arkadci drago in redko zelišče s tem, da pijejo kravje mleko, ki je nastalo iz raznih zdravilnih zelišč in je zato, posebno spomladi, zelo zdravilno, ravno tako služijo pri Pliniju, še bolj pa poznejših pisateljih, razni deli jelenovega telesa, ki se zelo rad pase po diptamu, in se z njim zdravi, v iste namene in kot enaka zdravila. Saj je vanje prešlo precej one zdravilne moči, ki so jo imela ona zelišča, ki jih je jelen jedel in rabil.« J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 67.

⁹⁸ P. Rogerij, *Palmarium empireum* II, 1743, 9–18. Prim. J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 73–81.

sredstva in simbolične razlage zanje niso znane samo starejšim leksikografom, ampak tudi pesnikom, pravi Joža Glonar in navaja primere iz dubrovniške literature. Njih sledove je najti tudi v slovenski slovstveni folklori, npr. ravno pri Zlatorogu, kjer so nanižani na prvotno jedro povedke o Zlatorogu, na pravljico o »večnem (divjem) lovcu.«⁹⁹

Glonar povzema nastanek in zgodovino divjega lovca po A. Kuhnju (1868), ki razločuje dva značilna prvotna tipa. Prvi (der wilde Jäger) mora zaradi kakega greha ali zločina večno loviti, – zato, ker je šel na lov v petek, nedeljo ali kak velik praznik. Lovec drugega tipa (Freischütz) ustrel v križ in s tem dobi moč, da zadene vsak njegov strel. Isto doseže tudi s strelom v sonce ali mesec. Če padejo iz sonca tri kaplje krvi in se spremeni hostija v živega Kristusa, je postal tak lovec Freischutz. Pozneje sta se obe vrsti hudodelskega lovca marsikje strnili, zato v nadaljevanju teče beseda le o divjem lovcu kot takem. Prvotno je tak lovec pač lovil zajce, kar se marsikje še izrečno trdi. Pozneje zajca zamenja jelen, ki ima večkrat med rogovi križ. Tako je nastala pobožna legenda o svetem Hubertu. Kuhn povzema: vsi indoevropski narodi so imeli skupen mit, kako bog viharja in noči lovi in ustrel kot (divji) lovec sončnega boga v podobi jelena ali njemu podobne živali. Takšna zgodba je prvotno jedro povedke o Zlatorogu. Po Glonarjevem prepričanju nam je »v celoti ohranjena v narodnih pesmih, ki pripovedujejo o 'nesrečnem lovcu'!¹⁰⁰

Po podrobni predstavitvi vseh štirih variant Glonar konča: vse pesmi (znane že Vodniku, Prešernu, Kastelcu, Korytku, Vrazu) so z zahodne strani slovenskega prostora, nekatere (Š - 242) celo z ožje domovine Zlatoroga (Volče na Tolminskem). Zdi se, da je snov potovala od juga proti severu, na Gorenjsko in v Ziljsko dolino. Tudi v posameznostih se stika s povedko o Zlatorogu. Tako je npr. materino svarilo, ohranjeno v prvi in prikrito v drugi verziji pesmi. Še ena sled prvotne folklorne verzije je ostala v Zlatorogu – zeleni lovec, ostanek prvotnega 'divjega lovca', ki je tu samo zli princip, postranska oseba, ki zapelje trentarskega lovca v nesrečo.¹⁰¹ Niti trentarski lovec ni več glavna oseba. Središče vsega je sedaj Zlatorog. Tudi način, kako se Zlatorog maščuje, po Glonarjevih ugotovitvah ni več popolnoma v slogu slovstvene folklore. Slovnisko je »zlato rog« sumljiva oblika. Nima je noben slovenski leksikograf, kakor je sploh Dežmanov Zlatorog pravi unicum. Popolnoma je tuj čudežen način, kako jelen ozdravi. Med ljudi je prišel v 17. in 18. stoletju s pridigami, kar nam dokazuje nepretrgana veriga literarnih poročil od Plinija – do slovenske pridižne simbolike v preteklih stoletjih.¹⁰² V »triglavskih rožah« je skrit nekdanji diptam, ki je pristno antičen, posredno posnet po Pliniju. Njihovo povezavo z diptamom Glonar utemeljuje s tem, da je trentarski lovec pod posebnim varstvom belih žen. Torej so njegovi materi najbrž

⁹⁹ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 81–89.

¹⁰⁰ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 89; Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi* I, Slovenska matica, Ljubljana 1895–1898, št. 239–242. Štiri verzije, ki so vse zapisane na zahodu, najstarejše verzija, ki je vse stare motive najlepše ohranila, je izšla v Janežičevem *Glasiniku* 1854, štirinajst let pred Dežmanovim zapisom njegovega Zlatoroga.

¹⁰¹ Fran Ilešič opozarja na motiv divjega lovca pri Bürgerju (Die wilde Jäger) in v baladi »Ljudmila« Miroslava Vilharja. Izvori i paralele nekih, napose narodnih prič, Zbornik za narodni život i običaje 21, Zagreb 1917, 3.

¹⁰² J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 91.

pomagale že pri njegovem rojstvu. Razen v porodnem kultu je sledove diptama najti še drugje po slovstveni folklori.¹⁰³

Glonar se strinja s C. Oblakom, da je Dežmanova povedka o Zlatorogu motivsko prenasličena in domneva, da je Dežman najbrž prvi in tudi »edini zapisal to pravljico in spravil razne odlomke v harmonično celoto«. Zlatorog je po njegovem podoben rekonstrukciji starega templja, v katerem se tu in tam še poznajo stari kosci, vendar ni jasno, »*kaj je posnel z zemlje, na kateri so stali, kaj dodal iz svojega.*« Prvotno jedro Zlatoroga je splošno indoevropsko, »*ohranjeno v naši narodni pesmi, poleg te je marsikaj lokalno privzetega (Bogatin, Trenta), iz zgodovine dodanega (Benečani), mnogo je prišlo vanj iz stare klasične literature, s posredovanjem simbolike naših starejših pridigarjev. Zagotovo Zlatorog v Dežmanovem zapisu ni naroden. Tudi oblika, v kateri nam je ohranjen, je vsekakor popolna Dežmanova last.*«¹⁰⁴

Glonar odgovarja na vprašanje, kako je ta umetno razpletena simbolika nastala, kako se je pri Slovencih kazala in zakaj je izginila. Izvir stare krščanske simbolike vidi Glonar v stari krščanski eksegezi, posebno v razlagah medsebojne povezanosti Stare in Nove zaveze, v prerokbah, ki v Stari zavezi simbolično napovedujejo dogodke Nove zaveze, Sveto pismo je med drugim polno raznih živali, ki so jih morali razložiti. Da je Ezekielov orel simbol evangelista Janeza – saj se tudi z njim upodablja – vemo danes.¹⁰⁵ Razlagalci so morali poiskati stičišča med obema, tertium comparationis, katere lastnosti so obema skupne. Treba je bilo orla najprej opisati fizično (eksfrazo) in potem simbolično pokazati iste lastnosti na evangelistu Janezu. Pri moralnih razlagah je treba poiskati nauk, ki ga daje kaka žival človeku. Tako se je razvila široka tipologija, ki kaže v živalstvu tipe raznih človeških lastnosti (kozol – nečistost, volk – požrešnost, osel – lenoba). Glonar sledi preobrazbam svetopisemskih živali od Fizijologa / Naravoslovca na stiku vzhoda in zahoda, morda v Aleksandriji. Najbrž v 3. stoletju je nastala zbirka realnih in simboličnih razlag živalstva v Svetem pismu. Najprej jo je navajal Origen in jo pridno rabil, Gregor Veliki (590–604) je na veliko zajemal iz nje. Avrelij Kasiodor: v Svetem pismu so številne resnice podane le metaforično in postajajo razumljive le s pomočjo gramatike, retorike in dialektike. Cerkvni očetje so bili zelo izobraženi, poznali so klasično literaturo, filozofijo in dodobra verstvo, saj jim je bila ta znanost neizogibno orožje v kontroverzah z izobraženimi zastopniki poganskega klasičnega sveta. Klasični kulturi niso bili vedno sovražni, ravnali so z njo kot čebele, ki iz strupenega cvetja dobivajo sladko strd. Krščanstvo se je začelo širiti, ko je antična kultura že prestopila vrh in se razblinila. V teološki literaturi je imel Izidor Seviljski s široko zasnovanim delom Origenessive etymologiae (realni besednjak z etimološkimi razlagami, a brez simbolike in alegoriziranja) poleg Aristotela in Plinija stoletja velikanski vpliv in se je po samostanih dolgo rabil kot učna knjiga. V 13. stoletju so vso to simboliko spravili v sistem in v 14. stoletju je Peter Berkorij sestavil obsežno enciklopedijo o njej. Vse te knjige so pridigarji veliko rabili, ker so v njih takoj našli simbolično razlago in moralna načela.¹⁰⁶

¹⁰³ Prim. Navratil, Letopis Matice Slovenske, 1986 o ratlini soma, somovica, jelensko zelje, da je človek, ki jo je, vedno zdrav in vesel. Oščipu jo obdeajo po gorah jeleni. J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 91.

¹⁰⁴ J. Glonar, J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 94, 95.

¹⁰⁵ J. Glonar, J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m. 89, 90.

¹⁰⁶ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 96–97: »Če je kje v svetem pismu kdo čital

Po pregledu tujega predmetnega slovstva se Glonar vrne na domača tla. V slovenskem slovstvu je omenjena simbolika zelo stara. Kolikor je ohranjena v protestantskih pesmih, priča o obstoju že v katoliškem obdobju pred reformacijo. V tisti čas segajo tudi začetki Jagra. Glonarju je žal, da je v starejših pesmih še veliko neraziskane simbolike.¹⁰⁷ »Ni samo naključje, ampak pojav in dokaz kontinuitete stoletne literarne tradicije, če Škrinjar, 1817 pri razlagi psalma 41,1 pojasnjuje: »*Kdaj hrepeni jelen najbolj po mrzlih vodah? Sv. Avguštin pove, da kadar kače pomori. Takrat je njegova žeja največja. Kače so grehi, kadar te pomorim, tedaj moje srce najbolj žeja in najbolj hrepeni po tebi, o Bog.*«¹⁰⁸ Bohotno alegoričnost – prim. številne simbole Marije in bogato zbirko alegorij o njej v lavretanskih litanijah v preglednem sistemu – so precej pristrigljivi treznejši nazori. Poglavitno in zadnje delo je opravil protestantizem, ker prezira patristično literaturo, ki je tako simboliko negovala in širila. Kar je te simbolike v protestantskih pesmih, je iz starejših, katoliških predlog.¹⁰⁹

K zatonu te smeri je mnogo pripomoglo simbolično slikarstvo. Težko je upodabljati stvari, o katerih so se po knjigah širila najrazličnejša poročila in jih v resnici nihče ni videl.¹¹⁰ Vsi mistiki niso imeli tako visoke in rafinirane notranje kulture, kakor je izpričana pri sv. Bernardu, Frančišku Asiškem in Bonaventuri. Vedno so obstajali ljudje, ki jim niso mogli slediti v nadčutne višave in »katerih duša se ni mogla s temi orli povzdigniti nad predstave fizične realnosti.« Mistiki so zrl sled sence zarje onostranske gloriole in se skušali živjeti v ono, česar uho še ni slišalo, oko ni videlo in človeško srce ni čutilo, slikarji pa so kazali samo materialni del vse te simbolike, nekaj realnega, kar kaže realne proporce, ki se lahko merijo in s katerimi računa kritični duh. Prezrlo se je, da imata pesnik in slikar razna pota in različna sredstva, s katerimi dosegata svoj namen. Vse to so bili notranji vzroki, ki so povzročili, da je ta simbolična manira polagoma izginjala. Pri nas se je obdržala najbolj zaradi tesnih stikov z Italijo, daleč v 19. stoletje, tja do Janežičevega obdobja. Joža Glonar končuje pot po tej dolgi in široki panorami evropske civilizacije in kulture, ki sta na svoj način tudi v slovenskem okolju

o enorožcu, mu je bilo treba samo poiskati geslo Unicornis monoceros, pa je imel vse lepo skupaj. In tako so pridigarji učeno govorili o lovu enorožca in devici Mariji, pri temi citirali Fizijologa (= Naravoslovca), Plinija, Izidorja Seviljskega, Alberta Veliškega, da so se poslušalci čudili njihovi učenosti. Čudimo se tudi mi, dokler ne zasledimo vira za njihovo učenost. Pri vsem tem pa so bili zelo nekritični. Ti pridigarji se niso prav nič trudili, da bi spravili razna poročila med seboj v skladnost, ampak so jih verno prevzemali in rabili celo neskladnost samo za simbolične razlage. Ti pridigarji se niso nikdar vprašali, ali enorožec res živi in je li resnično, kar se o njem pripoveduje. Nekritičnost teh pridigarjev se kaže tudi v raznih imenih in priimkih, ki jih dajejo svojim avtorjem. Rogerij, npr. imenuje Plinija naturalista in enako Izidorja Seviljskega. Pa je bil prvi le marljiv, nekritičen kompilator, drugi pa precej nespreten etimolog.«

¹⁰⁷ Iz Janeza Svetokriškega je bilo navedeno mesto o diptamu. P. Rogerij, ki v svojem obširnem delu nima ni trohice slovenskega in ki je precej podoben kakemu pridigarju iz 13. stoletja, je poln take simbolike. Pri njem imamo navedene vse pisatelje, s katerimi smo se doslej pečali, od Plinija do Picinellija, Rogerijevega sodobnika. J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 98, 100, 101.

¹⁰⁸ O tem dualizmu fizičnega in simboličnega sveta govori Škrinjar izrečno. J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 101.

¹⁰⁹ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 102.

¹¹⁰ J. Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 102.

odlagali semena in bremena, najprej z razumevanjem, kako sta za odpor do takega študija krivi »premoč formalistične klasične vzgoje, ki se trudi za nedosežnim idealom ciceronske elegance« in mržnja do 'katoliške' literature, 'dolgočasnih' pridigarjev in starih 'špehov'. Glonar prigovarja, zakaj je študij vsega tega smiseln in potreben:

Te stvari segajo v obdobje našega slovstva pred Trubarjem, so torej najstarejši ostan-ki in prvi dokazi našega umetniškega življenja. Ti ostanki stare klasične literature, prekuhani v zahodni retorti in prepojeni z različnimi sholastičnimi elementi, slabo prebavljenim humanizmom in večkrat zablodelim vizionarstvom srednjeveške mi-stike, tvorijo romanizem v naši kulturi, ki gre v našem slovstvu v nepretrgani črti, vzporedno z drugimi strujami in večkrat neomejeno vladajoč, od početkov našega slovstva visoko v devetnajsto stoletje. V šestnajstem stoletju je katoliška in pozneje protestantska cerkvena pesem, v sedemnajstem Janez Svetokriški, v osemnajstem stoletju p. Rogerij, ki je tipičen zastopnik te struje, v 19. stoletju imamo pri Škrinjarju dokaz za nepretrgano kontinuiteto te literarne struje. Veritijev Popotnik široke in vozke poti (Lj. 1828) je ena sama obširna simbolična slika v tem žanru. Vredno in potrebno je se seznaniti s tem slovstvom, ki je dalo pesnikom in upodabljalnim umetnikom številne snovi in sredstva ter v narod zatosilo precej narodnega blaga (snovi, okraskov, primer, idiotizmov) s slovstvom, od katerega smo dobili prve daro-ve klasične kulture, ki so nam res prešli v meso in kri.¹¹¹

IV. OSEBNOSTI

Najmočnejšo sled v slovstveni folkloristiki je v obdobju med I. in II. svetovno vojno pustilo delo Jože Glonarja. Tukajšnji razdelek ni posvečen njemu, ampak osebam, ki jih je sam ta čas predstavljal javnosti.

1. *Fran Miklošič*. Primerja ga z enim od bratov Grimm,¹¹² da je tudi »že vse opazil in motril, samo da se mu ni zdelo vredno, da bi se ob vsaki malenkosti ustavljal in izvajal iz nje potrebne konsekvence.«¹¹³ Poleg prirojene genialnosti mu pripisuje žele-zno vztrajnost. Če smo že pri slovstveni folklori, imamo lepo priložnost za dokaz, da ta ne obstaja le med neukimi plastmi kakega naroda, ampak je doma tudi v njegovih najvišjih krogih:

Dičil ga je oni – za znanstvenika tako potrebni – 'podex plumberus', o katerem je Miklošič sam dobro vedel, da je še premnogokrat edino sredstvo, s katerim si kak znanstvenik zasluži svojo slavo. In s pristrčno hudomušnostjo je pripomnil, da take-mu znanstveniku z lorvorjevim vencem ne dekorirajo glave, – ampak nasprotno plat. Ta anekdota in pa njegova resignirana deviza: *Grammaticae est quaedam nescire'* – sta dve jasni pričji njegovega velikega, treznega intelekta.¹¹⁴

2. *Davorin Trstenjak*: Če je bil Fran Miklošič sam sposoben z ironijo ohraniti

¹¹¹ Joža Glonar, »Monoceros« in »Diptamos«, n. m., 34–106.

¹¹² Kateri Grimm, Jakob ali Wilhelm.

¹¹³ Joža Glonar, Davorin Trstenjak (1817–1890), Slovan 15 (1917), 266.

¹¹⁴ »Ravno tako trezen in matematično suhoparen je način njegovega pisanja; z besedami je neizmerno skop in stavi namesto njih večkrat samo preprosta stavkova ločila, tako da so

razdaljo do svojega dela, jo je do Davorina Trstenjaka postavila zgodovina. *Najbolj se je proslavil s svojimi raziskovanji na polju slovenske mitologije, filologije in stare zgodovine [...] in vendar so se končale brez vsakega rezultata,*« je rahel Glonar. »Znanost je šla mirno mimo njega. Tega je bila kriva njegova pomanjkljiva znanstvena izobrazba; znal je neizmerno mnogo, toda vse to njegovo znanje in raziskovanje je bilo brez pravega metodičnega reda in sistema.«¹¹⁵ Zanj pretresljivo, za posamezne stroke tudi škoda je, da se niti na njegovo terensko gradivo (pesmi, običaji, vraže itd.), ki ga rabi tu in tam za svoje dokazovanje, ni mogoče zanesti.¹¹⁶ Glonar ima »Trstenjakovo znanstvenikovanje« za oviro pravi znanstvenosti.¹¹⁷

Na drugem mestu Glonar pojasnjuje, da slabost, kateri je zapadel Davorin Trstenjak, ni omejena samo na slovenski prostor. »Prva desetletja 19. stoletja so v nemški literaturi, posebno v nje provincijalni masi, značilna baš po tem, da v tej literaturi se je izobrazila in v tem času zoblikovala ona slovenska problematična natura, ki je bila krščena na ime Davorina Trstenjaka. Kdor bere Trstenjakove mitološke spise, ne sme tega prezreti.«¹¹⁸

3. *Karel Štrekelj*:¹¹⁹ Umril je daleč od svoje domovine, bil je učenjak... In ko smo ga pokopali na pokopališču pri Sv. Lenartu pri Gradcu na onem pokopališču, kjer počivata Josipina Turnograjska in Ivan Macun, se je le redkokdo jasno zavedel, kakega moža smo s Štrekljem izgubili. Njegova smrt ni samo za slovenistično znanost velika izguba, velika izguba predvsem za nas Slovence. Saj je bilo njegovo znanstveno delovanje posvečeno v prvi vrsti slovenstvu, saj je velik del njegovih razprav izšel v slovenskem jeziku. Slovenska znanost je izgubila z njim enega najboljših in najbolj vnetih sodelavcev, danes pa ni med nami nikogar, ki bi le eno njegovo mnogih del lahko nadaljeval tako, da bi mu bil vreden naslednik. Kot znanstvenika ga je vedno

njegove gramatične dedukcije bolj podobne matematičnim formulam ko kakšnemu filološkemu tekstu.« Joža Glonar, Davorin Trstenjak (1817–1890), n. m., 266.

¹¹⁵ »Krivo je bilo marsikaj tudi napačno izhodišče njegovega znanstvenega prizadevanja, ki je bilo že v prvih začetkih napačno orijentirano... Njegova znanost ima izrazit nacionalno-politični namen in skuša dokazati nekaj, kar je Trstenjaku že a priori dokazano, kar pa se mu zdi za narodno probno neizmerno važno. 'Od prvega tukaj stanuje moj rod,' je zaklical navdušeno Vodnik in tudi Trstenjakovo dokazovanje gre za tem, da bi dokazal, da so Slovenci po svojih deželah prebivali že pred Rimljani. To mešanje znanstvenih stremeljenj in nacionalno pedagoških teženj se je maščevalo že nad Vodnikom, ki je v svojem »Povedanju od slovenskiga jezika« ustvaril potrjen plagijat strogo znanstvenih Linhartovih preiskav. Trstenjaku pa je tako skalilo pogled v znanstvena dejstva, da ni mogel priti do nikakih zanesljivih rezultatov...Njegovo znanstveno ubadanje je bilo brez upa in brez koristi.« J. Glonar, Davorin Trstenjak (1817–1890), n. m., 272. – Tu je rdeča nit, ki vodi k današnjim »venetskim« teorijam. op. ms.

¹¹⁶ Tako sumljivo je, da je o njegovi vrednosti podvomil celo vseskozi nekritični Karel Glaser, pravi Glonar. Prim. Karel Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva* I–IV, 1894–1900.

¹¹⁷ »Dokler je bil Bleiweiss absoluten vladar pri Matici, je poleg sebe trpel samo še dva človeka: poeta Koseskega in znanstvenika Trstenjaka. Baš zaradi tega ni mogel Škrabec priobčiti svojih spisov pri Matici. Danes je v znanstvenem svetu slaven človek; akti o Bleiweissu in Koseskem so sklenjeni, sklenimo jih tudi o Trstenjaku znanstveniku.« J. Glonar, Davorin Trstenjak, n. m., 272–273.

¹¹⁸ Dr. Jož. A. Glonar, O »Poberinu« in enakih starih slovenskih »bogovih«, 332.

¹¹⁹ Janko Kotnik, Dva jubileja v Gradcu, Dom in svet 24 (1911), 122–124.

odlikovala treznost in premišljena sistematičnost. Njegov krog znanstvenega delovanja se je vedno bolj širil. Začel je z opisom domačega narečja, sledili so leksikološki prispevki o besedišču iz »žive govornice narodove«.

Ni naključje, nakazuje Glonar, da so ti članki nastajali v letih, »ko je bil Štrekelj urednik slovenske izdaje državnega zakonika, s katerim je dobival in dobiva naš jezik nekako državno sankcijo«. ¹²⁰ »Tokrat je moral jezik v njegovih rokah dokazati, da je sposoben za vse številne izraze mnogoličnega javnega življenja, ki jih ureja državni zakonik. Takrat je moral besede ustvarjati in paziti na njih pregnanco in umljivost, takrat je on pač menda vendar le spoznal, da je jezik »socijalen faktor in spoznal tudi, v čem tiči njegova socijalnost.« ¹²¹

Od raziskovanja izposojenk in tujk v slovenščini je prešel na vprašanja, ali in kaj so si naši sosedje izposodili od nas od tod njegove obširne in temeljite razprave o slovanskih elementih v furlanščini, italijanščini in nemščini. »Kot filolog, ki je svojo stroko globoko umeval, pa se ni omejil samo na besede, ampak jih je zasledoval in proučeval življenje naroda tudi v njegovi poeziji. Tako je nastalo njegovo monumentalna zbirka Slovenske narodne pesmi... To delo, ki je pravi 'Standard work' narodne poezije, kakor ga imamo med vsemi Slovani edini mi Slovenci, je bilo nekako njegovo življenjsko delo«. ¹²² Veselilo ga je, da je publikacija, ki ji je sam ukrojil znanstveno vlogo, postala dejavnik narodnega probujenja in ne objekt znanstvenega raziskovanja. Kako je prešla v literaturo in vplivala na moderno, ni opazil. ¹²³ Njegove literarnozgodovinske študije se vse nanašajo na »narodno pesem«. ¹²⁴

Glonar ne bi bil Glonar bibliotekar, če bi spregledal, kako založena je bila Štrekljeva knjižnica. V njej so bila skoraj vsa dela v kakršni koli, večkrat neznatni zvezi »z našim narodnim pesništvom«: Kastelčeve *Bukvice sv. Roženkranca* in Repeževih in drugih pesmaric, razne zbirke »narodnega pesništva raznih indoevropskih narodov« in »učena dela o narodni poeziji od Sicilije do Archangelska, od Gibraltara prek Urala. Na vsem njegovem delu, ki ga je posvetil narodni poeziji svojega poldrugomilijonske-

¹²⁰ Joža Glonar, Dr. Karel Štrekelj, *Ljubljanski zvon* 32, Ljubljana 1912, 410: »V tej dolgi dobi sedmih let je dodobra uvidel, da pri ustvarjanju jezika ne more noben filolog presti posameznih besed iz sebe kakor pajek nit. Najprej je treba iti vprašat in iskat onega, ki si je besedo sam ustvaril, pri katerem je tako rekoč iz živega izrastla. To ga je privedlo do zapisovanja zakladov iz žive narodove govornice.«

¹²¹ J. Glonar, Dr. Karel Štrekelj, n. m., 411.

¹²² J. Glonar, Dr. Karel Štrekelj, n. m., 412: »Naravno je, da tako delo ne more biti nikdar popolno in zaokroženo, saj snuje in poje narod vedno naprej. Marsikaj se je že rešilo, mnogo pa se bo. In tako bomo imeli verno, intimno in nepopačeno zrcalo, v katerem se nam bo kazal jasen odsev narodovega mišljenja in čustvovanja; V njem bomo videli sebe.«

¹²³ J. Glonar, Dr. Karel Štrekelj, n. m., 113: »Njemu, treznemu in hladnokrvnemu možu, naša 'moderna' ob svojem prvem nastopu ni bila simpatična in ga je skoro odbijala. [...] Na Župančiču, ki je v zadnjem snopiču postal tudi njegov sodruknik pri njegovi zbirki, bi bil lahko videl, kako daleč in kako visoko je prodrla ta 'znanstvena' zbirka, ki postaja vedno bolj plodna za naše duševno življenje.«

¹²⁴ J. Glonar, Dr. Karel Štrekelj, n. m., 412–413: »Pisal je o Vodniku, izdal Cafovo korespondenco in napisal vzorno razpravo 'Prešeren in narodna pesem', ki pa je žal ostala brez pravih sledov in odziva. Tudi sicer je pisal o stvareh, ki zadevajo naše narodno pesništvo. V Jagičevem Arhivu priobčil dve razpravi Über das slovenische Alexiaslied (X, XI zv.) in Zur Literatur über die Koleda bei den Slovenen (XVII zv.).

ga naroda, se pozna, da ga je zrl kot delec evropske celote. Poleg intimne poglobitve v snov ni zanemaril visokega stališča in širokega obzorja. Vestnost je bila značajna črta njegovega predvsem lingvističnega znanstvenega delovanja.«¹²⁵

4. *Fran Detela*. Glonar je razočaran nad njegovo »povestjo« *Pegam in Lambergar*. Opisuje boje in praske med cesarjem Friderikom, Katarino, grofinjo Celjsko in 'Pegamom' Vitovcem za nasledstvo zadnjega celjskega grofa Urha II. (†1456). Po snovi in zasnovi je »strogo aristokratska, [...] skoro popolnoma neslovenska, kar nastopa v nji Slovencev, so vsi samo postranski figuranti. [...] Proti tej trditvi [...] ne govori niti dejstvo, da je (v uvodu in naslovu) naslonjena na našo narodno pesem o Pegamu in Lambergarju.«¹²⁶

SKLEP

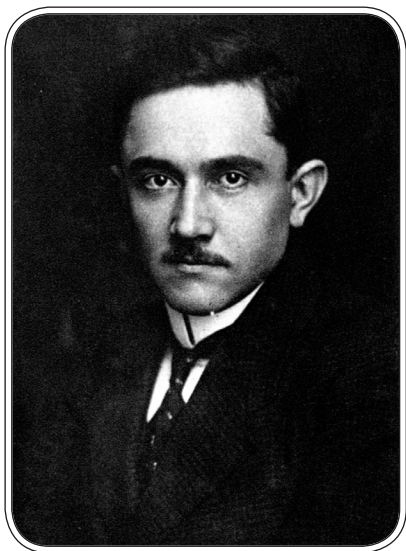
Joži Glonarju je sloves prinesla razprava o snoveh, ki so vplivale na nastanek Baumbachovega *Zlatoroga*. S posamičnimi ocenami je polagoma zorel v slovstvenega folklorista. Medtem ko je *Pravljice* Frana Milčinskega hvalil, čeprav jih je ta predeloval v prozo na podlagi folklorne epike, pa Janka Glazerja – pač upravičeno – ošteva, ker je redaktorsko posegal v besedila za *Slovensko narodno liriko*. Pa so posegi prvega veliko hujski kot pri drugem, čeprav tudi ti niso sprejemljivi.

Najbolj je zaslužen, da je leta 1923 zgledno dokončal zbirko *Slovenske narodne pesmi*, ki jih je leta 1895 začel izdajati Karel Štrekelj. Besedila je uredil po enakem načelu, v uvodu skrbno pojasnjuje dolgoletne uredniške boje za vsak snopič posebej, dodal nekatera kazala, predvsem pa krepil slovenski prostor z novim gledanjem na nastajanje in življenje folklorne pesmi.¹²⁷ *Stare žalostne* so Glonarjev labodji spev na polju slovstvene folklore.

¹²⁵ Joža Glonar, Dr. Karel Štrekelj, 409–416. Prim. Monika Kropelj, *Karel Štrekelj / Iz vrelcev besedne ustvarjalnosti*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2001. Rajko Muršič (ur.), Mojca Ramšak (ur.), *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj*, Slovensko etnološko društvo, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1995.

¹²⁶ J. Glonar, *Slovensko slovstvo*, 283.

¹²⁷ J. Glonar, Predgovor, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi* IV, 44–60.

FRANCE STELE (1886–1972)

IN NJEGOVA FOLKLORISTIČNA EPIZODA

UVOD

France Stelè je slovenski javnosti znan predvsem kot cenjen pionir slovenskega spomeniškega varstva in skupaj z Izidorjem Cankarjem utemeljitelj umetnostne zgodovine na novo ustanovljeni Filozofski fakulteti v Ljubljani. Tukajšnje poglavje dokazuje, da bi bil lahko postal odličen etnolog in še bolj likovni ali slovstveni folklorist ali oboje skupaj.

V njegovih terenskih zapiskih, ki se hranijo na Umetnostnozgodovinskem inštitutu dr. Franceta Steleta je v ostalo marsikaj pomembnega za slovstveno folkloristiko. Nekaj od zbranega gradiva je objavil že konec tridesetih let 20. stoletja in nato sredi šestdesetih let. Zdaj je v celoti izšlo v knjigi *Zlati hrib*.¹

Arheologom je znano, da zgodbe o zlatem teletu skrivajo v bližini pomembne prazgodovinske ostanke. *Zlati hrib* (»zvat hrif«) pa so v eni od pripovedi mesta, na katerih so odkrivali zaklade, pa če so to bili ali ne. Zbirka dokazuje, da so bile prave, rustikalne pravljice in povedke veliko bolj namenjene odraslim in jih je za pocukrane in polikane, za otroško berivo, naredila pomehkužena meščanska poetika.

I. ŽIVLJENJE

France Stele se je rodil pri Birtu v Tunjiški Mlaki. Po mamini smrti ga je devetletnega sprejela teta v Podgorju.² Po osnovni šolanju v Tunjicah in Kamniku se je odpravil na

¹ *Zlati hrib*, pravljice in povedke iz Tunjic in okolice. Zapisal France Stele, uredile Breda Podbrežnik Vukmir, Marija Stanonik, Ivanka Učakar, Matična knjižnica, Kamnik 2013.

² Matej Stele, Rodbina Stele, *Zlati hrib*, 160.

gimnazijo v Kranj. Umetnostno zgodovino³ je doštudiral na Dunaju, leta 1911 in že leta 1912 doktoriral pri Maxu Dvořaku. Še isto leto je postal praktikant pri dunajski Centralni komisiji za varstvo spomenikov in se kot njen predstavnik in deželni konservator za Kranjsko naslednje leto odpravil v Ljubljano. Ob prvi svetovni vojni je bil vpoklican v avstro-ogrsko vojsko. Že jeseni 1914 je padel v rusko vojno ujetništvo in ga preživel na različnih krajih v Sibiriji. Tedaj je študiral umetnost in slavistiko in se po raznih peripetijah in zadolžitvah vrnil iz Rusije šele leta 1919, toda z znanjem vseh slovanskih in drugih poglobitnih evropskih jezikov.

Kot pionir slovenskega spomeniškega varstva⁴ se je tako hitro razgledal po celotnem slovenskem etničnem ozemlju, da je že leta 1924 objavil *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*.⁵ Z Izidorjem Cankarjem veljata za utemeljitelja ljubljanske umetnostno-zgodovinske šole. Kot univerzitetni profesor je vzgojil več rodov umetnostnih zgodovinarjev. Zaradi zaslug za slovensko umetnostno zgodovino je postal akademik; inštitut, ki jo raziskuje pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, pa se od leta 1975 imenuje po njem. Prav ta Inštitut hrani njegovo strokovno zapuščino, ki priča, da bi bil France Stele lahko postal tudi odliččen (likovni in slovstveni) folklorist ali celo etnolog.

O njem je ohranjenih več rodbinskih anekdot.⁶

II. ZAPISOVANJE SLOVSTVENE FOLKLORE

Nadebudni Tunjičan je začel najbrž že kot četrtošolec, pred letom 1903, zapisovati »hišno izročilo«: pesmi in povedke. K praktičnemu zbirateljskemu delu so ga spodbujali v domači hiši ded Tomaž⁷, oče France in bratje, sorodniki v bližnjem okolju, šola in knjiga. V poznih gimnazijskih in v študentskih letih so nanj vplivale narodnostne prebudne akcije Janeza Ev. Kreka in odločilno pisni stiki s Karlom Štrekljem.⁸ »Krog pripovedovalcev« se je »razlil v tunjiško in kamniško okolico in nazadnje na vse kraje, kamor ga je pozneje zanesla strokovna pot. V terenskih notesih naletimo vse do zadnjega med umetnostnozgodovinskimi popisi spomenikov tudi na folklorne notice.«⁹

³ Zakaj se je odločil zanjo, pričajo anekdote iz njegovega življenja. Prim. Matej Stele, Anekdote iz življenja dr. Franceta Steleta, *Zlati hrib*, 163.

⁴ Spomenike je pojmoval kot priče preteklosti, ki jih ne gre restavrirati, temveč konservirati, s čimer se ohrani kar največ njihove zgodovinske pričevalnosti.

⁵ France Stele *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih* / Kulturnozgodovinski poskus. Druga izdaja, Mladinska knjiga, Ljubljana 1966. Toda delo je najprej, leta 1923, objavil v *Domu in svetu*.

⁶ Celó o napovedi lastne smrti je ohranjena družinska anekdota Zdaj sem pa dopil. Glej Matej Stele *Anekdote iz življenja dr. Franceta Steleta. Zlati hrib*, 166.

⁷ France Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, *Traditiones* 14, Ljubljana 1985, 129: »Moj stari oče je bil 85 let star, ko sem se začel resno baviti z njim in izkoriščati zaklade, ki si jih je nabral v svojem dolgem življenju; [...] Do 80 pesmi in pravljic sem zapisal iz njegovih ust, a koliko je pa še nesel s seboj v grob tudi takih stvari, ki mi jih ne more nihče več povedati, ker jih je on edini še vedel in še on le nejasno ali v odlomkih, posebno kar se tiče pesmi.«

⁸ Emilijan Cevc, France Stele in narodopisje, *Traditiones* 14, Ljubljana 1985, 124.

⁹ E. Cevc, France Stele in narodopisje, 124.

Steletu je bilo zbiranje folklornega gradiva »srčna zadeva«, saj je še kot dunajski študent na umetnostni zgodovini, leta 1909 gimnazijcem priporočal:

Zapisujte pesmi, dr. Štrekelj vam bo za vse hvaležen. Zapisujte spomine o Francozih; letos je čas za to, ko Slovenska Matica zbira take spomine, da jih izda v posebni knjigi. Zapisujte krajevna imena (kako imenujejo njive, travnike, gozde, skupine hiš, potoke, pašnike itd.), in vse, kar zanimivega vidite ali slišite. Jeseni, ko se vrnete v gimnazijo, izročite zbirko svojemu učitelju slovenščine, on jo bo gotovo z veseljem poslal na pristojno mesto, kjer se bo porabila. Vzemite si te besede k srcu; dijak zelo veliko lahko stori, ravno kar se tiče zbiranja narodnega blaga. Samo odprite oko in uho!¹⁰

Še v sedemdesetih letih 20. stoletja so zavračali terenske poizvedovalce¹¹ z izgovorom o večjih davkih in se na drugi strani sprostili, če so odkrili kakšno stično točko z njimi. Podobno je bilo v Steletovem času:

Naj vam povem iz lastne skušnje! Bilo je v Moravški dolini, kjer sva z nekim tovarišem nabirala krajevna imena. Prišla sva v neko hišo, kjer sva dobila samo dve ženski. Ko poveva, kaj bi rada izvedela, naju starejša najprvo jako nezaupljivo premeri od nog do glave, češ sta pa že dva škrica, in se odreže: 'Jaz nič ne povem! Bodo pa spet večji davki.' Z nobeno besedo ji nisva mogla do živega; ko pa moj prijatelj pove, da je sorodnik v tistem kraju obče priljubljenega gospoda, se žena naenkrat omeči, postane jako prijazna, začne naju precej dotičnemu gospodu primerjati, češ, kako sva mu oba podobna, da bi bil nazadnje še jaz kmalu mislil, da sem njegov sorodnik. Povedala nama je vse, kar sva hotela. Šla sva dalje in prišla do hiše, kjer so imeli ravno krovca; sedla sva na škopnik na tleh in začela krovca spraševati to in ono, in ta nama je zadovoljno povedal imena za večje okrožje z mnogimi drugimi zanimivostmi.¹²

Manj prijetna je anekdota, kako je poizvedoval za zgodbami o Francozih. »Študent je našel starca za pečjo, toda na vprašanje: 'Oče, ali vi še pomnite Francoze?' je dobil za odgovor drugo vprašanje: 'Fant, a s' bovan?' Takoj nato je mož zapadel v delirij: 'A viš miši ...' – Tako je mladenič zvedel samo, da je neka bolezen, ki se ji pravi 'francoska'.¹³

V napotkih za delo na terenu je sledil Štreklevim navodilom, vendar je bil bolj kratkočasen, ker jih je prepletel z lastnimi terenskimi izkušnjami in doživljaji:

Zapisuj vestno tako kot narod izgovarja, da so tvoji zapiski zanesljivi in imajo za znanost kako resno vrednost. Tudi se ne sme zavreči pesem ali pravljica, ki ni cela; če tudi je samo en stavek, le na papir z njim, mogoče je ravno tukaj kaj, kar pod gotovimi okoliščinami in pogoji še postane važno. Zgodilo se mi je že, da sem kako stvar pustil, češ: saj je itak brez pomena, a prišel je čas, ko sem se spomnil na to; bi bil dotično reč že rad imel, a je bilo prepozno. Zamujena prilika se navadno ne povrača.¹⁴

¹⁰ France Stele, Abiturientom, *Zora* 15, 1908/1909, 198.

¹¹ Avtopsija, terenska študijska praksa v krajih pod Stolom (Dežela).

¹² F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, 129.

¹³ E. Cevc, France Stele in narodopisje, n. m., 126.

¹⁴ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, 130–131: »Saj vam je menda znana zgodba o sramežljivem gostu, ki je prišel v hišo ravno ob času kosila. Povabili so ga, naj prisede in zajame, pa se je sramoval in se izgovarjal: 'Nisem lačen, ne bom.' Ko so ga pa nehali

III. »NARODOPISNO PREDAVANJE«

V Steletovi zapaščini na Umetnostnozgodovinskem inštitutu se je v svežnju listov z datumom 28. junija 1906 ohranilo predavanje o »narodopisnem zbirateljskem delu«, ki ga je France Stele, pred maturo na kranjski gimnaziji namenil sošolcem. Želel jih je spodbuditi za zbiranje slovstvene folklore in evidentiranje likovne folklore. Emilijan Cevc, ki je besedilo objavil, se je navduševal nad njegovo zrelostjo.¹⁵

Mladost je Steletu dovoljevala, da je predavanje začel romantično in se pri tem oprl na verz v eni od pesmi Antona Medveda: »*Vesoljni narod naš je sam... poet...*« Misel kamniškega rojaka je podkrepil s trditvijo, da je slovenski narod »v prvi vrsti liričen poet«.¹⁶

Kakor se vidi iz nadaljevanja, je bila Steletu že tedaj likovna umetnost bližja, saj je estetski narodov čut najprej navezal na vizualno: »*lepota pokrajine*«, lega bivališč in »*hramov božjih*« ter njihovo okrasje.¹⁷ S pomočjo motivike na panjskih končnicah je spretno prešel z likovne problematike na slovstveno folkloro. Pojmi: »zabava«, »užitik«, »duša« so v skladu z razpoloženjem njegovega časa, ki je vseh vrst folkloro obravnaval predvsem psihološko.¹⁸

Narod je nekdam posebno na Kranjskem veliko gojil čebele in kjer je marsikako nede-ljo prepušil in opazoval svoje 'muhe', je hotel imeti tudi svojo zabavo: Dal si je konč-nice poslikati s *snovmi iz narodne pesmi in pravljice, iz bajeslovja ali pa s satiričnimi*

siliti, mu je postalo žal, ker je videl, da mu ne bodo več rekli, naj prisede, in je rekel: 'E – reci-te no še enkrat tako, kot ste prej rekli.' A sedaj mu ni nihče več rekel in gledati je moral samo, kako so drugi zajemali iz polne sklede. Poučna zgodba tudi za nabiravca narodnega blaga!«
¹⁵ E. Cevc, France Stele in narodopisje, n. m., 123–124: »Prof. Stele se res ni v polnosti predal folklor[istič]nemu raziskovanju. Svoje življenje in delo je posvetil v prvi vrsti umetnostni zgodovini in konservatorstvu. Toda na kulturo našega naroda je gledal celovito in ljudsko izročilo – besedno in likovno in obredno – mu je bilo ena njenih temeljnih sestavin. Velja celo, da je prav zgodovinsko ozadje ljudskega izročila našlo v Steletu – zgodovinarju močan odmev, doživetje njegovih (tudi umetnostnih in likovnih) vrednot pa se mu je rodovitno vcepilo na umetnostnozgodovinsko raziskovanje, saj je ljudska psiha neločljivo povezana z ljudsko estetiko, vsa ta kompleksna ubranost pa sega s koreninami do elementarnega zna-čaja pokrajine, ki ga na slovenskem ozemlju karakterizirata izredna raznoličnost in bogas-tvo prehodov. Ob vsem tem lahko razumemo tudi upravičenost in strokovno porabnost Steletove variante umetnostnogeografske metode, zasidrane v intenzivnem doživljanju po-krajinskih naravnih danosti in enkratnega ambientalnega sožitja z likovno ustvarjalnostjo kot izraza primarne kulturne volje – ta pa se v vsej elementarni prisotnosti razodeva že v ljudskem izročilu in načinu življenja. [...] Zvest čustvovanju svoje domačije se je rad vračal z delom in bitjem v njeno tradicionalno ozračje in v njeno življenjsko, z vero in letnimi časi povezano obrednost. Kot umetnostnega zgodovinarja ga je pritezala ljudska likovna ustvarjalnost, prav tako pa mu je bilo pri srcu ljudsko besedno izročilo, pesmi in povedke, pregovori in rekla, odprte oči je imel tudi za šege.«

¹⁶ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 128.

¹⁷ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 128.

¹⁸ Prim. Ivan Prijatelj, Psihologični paralelizem s posebnim ozirom na motiv slovenske narodne pesmi, *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov*, Slovenska matica, 4. zvezek, Ljubljana 1902, 1–23.

snovmi.¹⁹ Gotovo ni imel s tem namena kratkočasiti čebel, ampak samega sebe. Pečat svoje duše je vdihnil tem slikarijam, da je mogla potem pri opazovanju dobiti zaželeni užitek njegova duša. In *pesmi in pravljice in zabavljice*, vsi se je izmislil, da dá duška temu, kar je ležalo v duši in na drugi strani preskrbi svoji duši nekaj, ob čemer se bo lahko zabavala. Svojo filozofijo in mišljenje pa je izrazil v kratkih, jedrnatih rekih in poučnih zgodbah, ki jih mora imeti pripravljene stari oče in mati, da jih vcepi v mlada srca, kjer rodé pozneje najblaže sadove.²⁰

Stele je bil dobro poučen o predmetu, ki ga je predstavljal. Segel je v sam začetek zbiranja folklornega gradiva konec 18. stoletja. Povod zanj je bila zbirka *Stimmen der Völker in Liedern* J. G. Herderja.²¹ Na kratko povzame zgodovino »nabiranja« pesmi pri Slovencih, pri čemer omenja Dizmo Zakotnika, Antona T. Linharta, Emila Korytka, Andreja Smoleta, Stanka Vraza, Anastazija Grüna, Matijo Valjavca, Janeza Scheinigga, Karla Štreklja, Ivana Šašlja in edicije Kranjska Čbelica, Kmetijske in rokodelske novice, Besednik, Kres, (Ljubljanski) Zvon, Dom in svet, Slovan, knjige Mohorjeve družbe.²²

»Veda, ki se s tem vsem, torej z narodnim blagom pečá, se imenuje folk-loristika, narodoznanstvo.«²³ Načitani Stele se je tu skliceval na Jos.[ipa] Westra, ki v Slovanu v desetih točkah razčlenjuje, kako naj »folklorist sistematično nabira«.²⁴ Štrekljeva²⁵ pisma pa so perspektivnega mladeniča najbrž spodbujala, da se je sam odpravil med ljudi. »Oči odprite, – in videli boste zaklad neznán!... [...] torej narodno blagó²⁶ in prazen je izgovor tistih, ki pravijo, da ga ni, ker ga oni ne vidijo.«²⁷

Na več mestih je krepko zavrnil splošno razširjeno stališče, da se na terenu ne dá najti nič več gradiva. Za zgled, kako se je treba zanj potruditi, je uporabil še danes veljavno metaforo:²⁸ »koplji globokeje, kot rudar za dragimi kovinami in videl boš, da je narodno blago tudi pri vas.«²⁹

Kako resnobno je jemal svoje delo, priča dejstvo, da se je mlad, kot je bil, obregnil nad »mladimi dekleti«, da so »včasih 'prevzvišene' za narodno poezijo«. Še bolj sta bili po njegovem mnenju krivi za njeno propadanje »šola in z njo umetna pesem«, zato je priporočal, kar je lahko enostransko, »le bistri spomin starih mamic in dedov.[...] K tem se enkrat podaj in videl boš, da je bil res 'vesoljni narod naš en sam – poet.'«³⁰

Mogoče je bil celo prvi, ki je pravilno zaznal kočljivost poseganja stroke v narav-

¹⁹ Tu in v nadaljevanju poudarila avtorica.

²⁰ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 128.

²¹ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 132.

²² F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 132.

²³ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 130.

²⁴ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 130.

²⁵ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 130.

²⁶ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 128: »K narodnemu blagu spadajo vsa tista narodova dela, ki je on v njih izrazil svojo nprav, z eno besedo *sebe* (poudaril avtor): zidava in okraski, lega poslopij, katere in kakšne kraje posebno odlikuje, kake snovi jemlje za slike na končnicah, pesmi, pravljice, pripovedke, bajke, zabavljice, rékla (frazе), pregovori, poučne povesti, noša, šege in običaji.«

²⁷ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 128.

²⁸ Lastna praksa.

²⁹ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 129.

³⁰ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 129.

no življenje prv/otn/e besedne umetnosti: »Z zapisovanjem narodnih pesmi in izdajanjem jih v tisku se samo škodi, ker ljudje potem nečejo več peti, češ 'saj je že drukano!'«³¹ France Stele se je k temu vprašanju še vračal. Izgóvori, da je pesem že v Štrekljevi zbirki, niso sprejemljivi: »/K/edò vam pa garantira, [...] da to ni le kaka inačica, varijanta, verzija dotične pesmi, saj je znano, da vsak pevec skoro drugače poje pesem, vsaka vas po svoje, kakor ravno vgaja; malo okrajša ali pa pridene.«³² Prav tako je svaril pred izboljševanjem zbranih besedil, češ da je bil to »največji greh naših nabiravcev narodnega blaga pred Vrazom«. Treba je zapisovati »dobesedno«.³³

Preudarno je ugotavljal, da je obravnavano terensko delo »znanstvu in poeziji« bolj koristno, »kakor če delate slabe verze³⁴ in pišete dolgočasne, plitve razprave o rečeh, ki jih še sami ne razumete. Tu je polje, ki na njem lahko dela vsak, izobražen in neizobražen.« Zgled zanje mu je bil pred letom umrli »motniški trgovec Gašper Križnik«.³⁵

Ali današnja terenska izkušnja še potrjuje Steletove ugotovitve, da so »stari ljudje ali sploh kmečki ljudje« v zadregi ob »zaljubljenih pesmih, češ »kaj bom jaz tebi kvante pel?«³⁶

Kakor ga je začel, je predavanje tudi končal v romantičnem zanosu:

»Na delo tedaj, ker resnobni so dnovi, a delo in trud nam Nebó blagoslovi.' Starci naši, ki so bila njih srca vzgojena ob milih zvokih narodne pesmi, ki jim je mladeniško srce širila pesem o silnih junakih in ki se še sedaj v krogu vnukov ali ob ulnjaku, edinem znancu iz cvetnih let, s pipo v ustih radi spominjajo tistih pripovedk in pesmi, ti starci in starke, ki so mlade deklice rade poslušale povesti o zakletih kraljičinah in o groznih roparjih in ki še danes rade zašepetajo v večeru kak 'zlat očenaš' itd., ti starci in te starke legajo v grobe. Nekaj njihovih duševnih zakladov še preide na vnuke, ki jim pa šola mogoče še te zamori, mogoče, da jih celo radi pozabijo, ker so 'preotročji' za nje in jih zamenjajo z modernimi in mnogokrat slabšimi izdelki. A malo je torej tega, kar dandanašnji vnuk podeduje, nato pa tudi tista nekdanja tako slavljena idiličnost beži z dežele, – kam? – ve Bog.³⁷

Ne zgolj s strokovnega in narodnostnega vidika, temveč verjetno pod vtisom še ne tako davne smrti deda Tomaža Steleta, je njegov vnuk čustveno opisal, kaj vse se izgublja s starejšimi generacijami. Njegovo evforičnost ob folklornem gradivu je zaznati tudi iz tega, da njegove najlepše izdelke na več mestih imenuje *biseri*, kar pač ni strokovno izhodišče.

Vselej, kadar umrje star človek, ki bi bil mogoče kaj vedel, se mi zdi, da mu zamre na ustnicah ta ali ona pesem ali povest. Mogoče, da mu je že pricvetela iz srca, da so jo

³¹ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 129.

³² F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 129.

³³ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 131.

³⁴ Tudi njegovi so med njimi. »Ko se je v mladih letih poskušal s pesnikovanjem, je ritem verzov rad pomeril po ljudski ali po Valjavčevi meri. Kako zgovoren je že začetek 'Pravljice o Sreči'.« »Vsedel za zapeček / se je stari oče / in prižgal je vivček / pa zakašljal težko, // mi pa zadržali vsak smo dih si v prsih, / z dušo smo in srcem / pravljico vživali ...«
Zora 13, Ljubljana 1907, 97. Navaja E. Cevc, France Stele in narodopisje, n. m., 124.

³⁵ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 131.

³⁶ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 129.

³⁷ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 133–134.

že enkrat tresoč se ustne že zašepetale malemu vnuku, pa ta je bil še premajhen, da bi si znal obdržati cvet, čigar vonj je en trenutek užival, in tako je moral z zadnjim znakom življenja zamreti na ustnicah. In ako smo res tako daleč, da dan za dnem izginjajo biseri za vedno, biseri, ki jih je danes še mogoče rešiti, jutri so pa že za nas izgubljeni, ali ne bomo napeli vseh moči, da rešimo, kar se dá rešiti, da ne bo govoril pozni vnuk o nas: 'Vedno je sinu draga slika očetova ali materina in vsak oče in vsaka mati jo z veseljem zapusti svojemu sinu, ker mu je v tolažbo, če vé, da se ga bo vendar nekdo spominjal; naši starejši pa so bili tako malomarni, da nam niso zapustili svoje slike, da obujamo nanje spomin in vsaj ob sliki čut hvaležnosti do njih. Morali so biti malomarni ljudje.' Ne, tako ne smejo govoriti! Narodno blago je narodova slika, zapustimo jim jo, da si ob nji nabirajo plemenitih misli in resnih ciljev za bodočnost, ko bodo v *njihovih* imenih slovela *naša* imena. Na krov torej, da uravnamo barko po zvezdah tja, kjer nas čaka varen pristan, odkoder bomo z zadovoljstvom lahko gledali na prehojena pota, odkoder bomo z jasnim in bistrim očesom opazovali prihod novih ladij, prihajajočih po varnih potih, ki smo jih načrtali mi. – Naj bi dobile moje besede mnogo odmeva: ne le *pritrjevanja* ampak v prvi vrsti *dejanja*.³⁸

IV. SLOVSTVENA FOLKLORA

Iz ohranjene predloge se vidi, da je bil Stele dobro seznanjen s tedanja folkloristiko pa tudi lastne terenske izkušnje mu niso manjkale.

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Že mladi Stele je zelo stvaren: »*Za ostale dele narodnega blaga se še zdaleč ni toliko storilo kakor za pesem, a upajmo, da že še pride čas tudi za te.*«³⁹ Ob folklornih obrazcih se ustavi na tri načine: z apologijo, da je narod »/s/vojo filozofijo in mišljenje izrazil v kratkih, jedrnatih rekih«;⁴⁰ drugič z napotki, da je treba zbirati »besede, ki jih rabijo za razna orodja, dele voza in hiše, peči in druge karakteristične besede in priimke, ki jih dajejo soljudem«, »kakšne živali ali predmete izbirajo sosednjim vaščanom, da se norčujejo iz njih«,⁴¹ kletvice, rekla, pregovore, zagovore, uroke, kako oponašajo npr. zvonjenje v sosednji fari;⁴² in tretjič s terensko izkušnjo, kako sta s tovarišem v Moravški dolini zbirala krajevna imena.⁴³

Pomembna je Steletova razlaga rekla: »'Dokler bodo hranili klobuk' oziroma 'Dokler se klobuk pri hiši ne zmenja', pomeni: Dokler moški rod ne izumre.«⁴⁴

³⁸ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 133–134.

³⁹ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 133.

⁴⁰ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 128.

⁴¹ Ni jasno, ali mu to pomenijo zabavljece.

⁴² F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 129–130.

⁴³ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 129.

⁴⁴ France Stele, Izročilo Tomaža Steleta / Narodno blago iz Tunjic pri Kamniku, *Etnolog* 10–11, 1937/1939, 340, op. 1. Prim. tudi Matej Stele: *Rodbina Stele*, Zlati hrib. »Se še ni klobuk prevrgel pri nas.«

2. FOLKLORNE PESMI

»France Francetov« je že kot dijak v Kranju pošiljal v domačem okolju nabrane pesmi uredniku Slovenskih narodnih pesmi Karlu Štreklju. Ta ga omenja med sodelavci na platnicah 9. snopiča leta 1905 izdanih *Slovenskih narodnih pesmi*, kjer zapiše da mu je poslal 62 pesmi. V predgovoru k III. zvezku Slovenskih narodnih pesmi leta 1907 (str. VII) pa ga že imenuje »*Francišek Stele, abiturient v Kranju*«. Stele sam zagotavlja, da se je pri Štreklju podpisoval »večinoma s psevdonimom France Francetov«. ⁴⁵ Kadar se ob nekaterih najde pravo ime, to raziskovalce spravlja v zadrego: »Štreklju je namreč pošiljal pesmi še neki drugi France Stele, prav tako Kamničan in sorodnik našega dijaka; ⁴⁶ celo kraji zbiranja so pri obeh večkrat isti: Kamnik, Tunjice, Podgorje itd. Nekatere zapise 'mlajšega' Steleta se da ugotoviti po vpisih v njegov notes iz leta 1905–1906, za druge bi bilo treba pregledati rokopise v Štrekljevem fondu.« ⁴⁷

Emilijan Cevc domneva, da je avtor spodbujačoe notice *Nabiranje slovenskih narodnih pesmi* v Srednješolcu, dijaški prilogi *Zore*, prav tunjiški France Stele. O osrednjem odboru za zbiranje narodnih pesmi v prvotni, pristni obliki »se zelo akademsko veliko bere pri Štreklju in Murku, tu pa smo pričre živemu vrenju ob novi nalogi za dijake, ki je zadevala predvsem melodije – 'pristna oblika' meri prav nanjo.« ⁴⁸

Stele je tudi v obravnavanem predavanju *O narodopisnem delu* pozoren do nje in vizionarsko predvideva bistvene slovenske narodne ustanove:

Kdor se peča z múziko, bi mu svetoval, da zapisuje tudi narodne napeve, kar je pri nas storil prvi Vraz Stanko. Važno je to radi tega, ker je sklenila avstrijska vlada izdati avstrijske narodne pesmi z napevi in je za urednika muzikaličnega dela slovenskih pesmi odločen občeznani in priznani vodja 'Glasbene Matice' v Ljubljani, Hubad, za urednika besedila pa vseuč.[iliški] prof. v Gradcu dr. Karol Štrekelj. Pa če bi tudi že tega nujnega momenta ne bilo, naj bi se vseeno zapisovali napevi, ker toliko idealni že smemo biti, da upamo, da naše književno in znanstveno delo še ni doseglo svojega vrhunca, saj smemo enkrat upati narodnega vseučilišča, z njim novih potreb in novih obzorij; mogoče tudi, da vidi še kdaj v poznejših prosvetljenih stoletjih Lju-

⁴⁵ F. Stele, *Izročilo Tomaža Steleta*, n. m., 299, op. 1.

⁴⁶ France Stele (Kamnik 1855–1924). Glej Slovenski biografski leksikon III, 465: » ... je obiskoval sprva učiteljsiše, se zraven glasbeno izobraževal [...] ... bil je odličen pevec in zborovodja kamniškega pevskega društva Lira. Štreklju je poslal (E. Cevc se sprašuje, ali res šele 1910, kot piše SBL?) kar 286 zapiskov ljudskih pesmi iz kamniške okolice.«

⁴⁷ E. Cevc, *France Stele in narodopisje*, n. m., 125.

⁴⁸ *Srednješolec* 1, 1907/08 (priloga *Zore* 14), 47. »Da so se za ljudsko kulturo zavzemali tudi drugi sodelavci *Zore*, kaže članek 'Počitnice', ki svetuje dijakom, kako počitnice pametno preživeti in izkoristiti. Avtor se je skrtil pod psevdonim M. Mančan. Ker je bil študent prava, je seveda najprej opozoril na ostanke ljudskega prava. Medicinac bo našel ljudske vraže zoper bolezni in zdravilne rastline, zgodovinar pravljice, ki so povezane s krajevno zgodovino, in anekdote starih vojakov, geograf razlago krajevnih imen, voda, gora, filolog oblike ljudskega govora in primerjal bo narečja, tehnik bo lahko študiral stavbarsko tehniko kmečkih hiš, njihovo ornamentiko, različne sloge, harmonično zraščenost vasi z okoljem itd., folklorist bo spoznal ljudske noše, pregovore, reke, ljudski značaj, narodne pesmi ... Preučevati pa je treba tudi slabe strani ljudstva, kakor npr. pijančevanje, in premisliti, kako bi se napake odpravile in kako bi se zadostilo potrebam ljudi ... (*Zora* 17, 1910/11, 136–137). Tudi to leto je bil Stele urednik *Zore*.« – Navaja E. Cevc, *France Stele in narodopisje*, n. m., 126–127.

bljana kdaj narodno akademijo in pod takšnimi razmerami vsaj smemo upati, da se bo dobil požrtvovalen mož, ki bo po zgledu Štrekljeve izdaje besedila naših pesmi izdal zbirko naših narodnih napevov, za sedaj nabrano gradivo se bo pa že zavzel kak domač kulturne zavod (in če bi se ne domač, bi se mogoče kak tuj tega ne branil, kar bi domač ne hotel sprejeti!), da ga ohrani poznim rodovom v uporabo.«⁴⁹

»/Stele je/ v ruskem ujetništvu med prvo svetovno vojsko popisal zajetne zvezke z romunskimi in tržaško-italijanskimi pesmimi«, zbral jih je od »soujetnikov, ki jih je kot oficir smel imeti za strežaje. [...] /V/mes so tudi pesmi v vojaškem žargonu, zgovorne za razpoloženje, ki je vladalo med vojaštvom in bilo vojskovanju in komandam malo naklonjeno. Ti zapisi pa so mrtev kapital – nihče se jih še ni študijsko polotil in tudi dr. Stele sam ni imel volje, da bi jih bil kritično obdelal.«⁵⁰

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Karel Štrekelj je spodbujal Franceta Steleta, naj nabira folklorno gradivo tudi v nevezani besedi, saj je nameraval in si želel po dokončani izdaji *Slovenskih narodnih pesmi* pripraviti podobno izdajo pravljic in povedk. Kako blizu sta si bila Karel Štrekelj v njegovem zenitu in za narodovo kulturo zavzeti mladi France Stele, priča njuno zaupno dopisovanje o smrti. Mentorjeva slutnja in Steletovo za/upanje, če ga prehití, da se bo dobil »tako neustrašen urednik, ki si bo upal pri takih razmerah, kot so pri nas«,⁵¹ lotiti tako težavnega dela, kar je seveda namig na utrudljive boje, ki jih je imel Štrekelj zaradi navzkrižja med estetskim in znanstvenim konceptom pri izdajanju *Slovenskih narodnih pesmi*.

V notesu iz obdobja 1905–1906 so poleg pesmi, ki so povečini že našle pot v Štrekljeve *Slovenske narodne pesmi*, motivi o roparjih, »mačkinem gradu«, krivičnih sosedih, dekličih iz pomaranč itd.⁵² Stele je del zbranega gradiva iz domačega družinskega kroga ali širše iz Tunjic in kamniške okolice objavil dvakrat: prvič izročilo deda Tomaža,⁵³

⁴⁹ F. Stele, 131–132.

⁵⁰ E. Cevc, France Stele in narodopisje, n. m., 127.

⁵¹ France Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, *Traditiones* 14, Ljubljana 1985, 131.

⁵² E. Cevc, France Stele in narodopisje, n. m., 125.

⁵³ France Stele, Izročilo Tomaža Steleta / Narodno blago iz Tunjic pri Kamniku, *Etnolog* 10–11, 1937/1939, 329: »Narodno blago, ki ga tu priobčujem, sem zapisal pred letom 1903. po pripovedovanju svojega starega očeta Tomaža Steléta, ki je bil rojen v Tunjicah pri Kamniku dne 16. decembra 1818. in tam na svojem domu h. št. 17, kjer je pred mojim očetom gospodaril, umrl dne 28. febr. 1903. Danes obžalujem, da njegovih besed nisem ohranil v pristnem, častitljivo starinskem jeziku, v katerem nam jih je otrokom pripovedoval: ampak sem iz prvotnih zapiskov priredil sedanjo, nekam literarno obliko. Čitatelj bo iz obsega teh zapiskov tudi opazil, da sem mu mnogo vprašanj [...] namenoma stavil, da ugotovim, če živi še v njem n. pr. izročilo o Pegamu in Lambergarju, o morskih deklicah, o škratih, o divjih možeh, o Rojenicah, o čudežnih kačah, o Kljukcu in o Jakcu – hudobcu, ki me je v otroški domišljiji posebno zanimal.«

drugič izročilo očeta Franceta⁵⁴ in bratov Toneta in Jožeta.⁵⁵ Precej gradiva je ostalo še v rokopisu, raztreseno po raznih zvežčičih.

V predavanju gimnazijcem Stele priporoča, naj nabirajo »pravljice, pripovedke, bajke, ki se nanašajo na sv.[eto] pismo, posmrtno življenje, nadnaravna bitja, naravne prikazni; legende«, [...] »povesti; ki jih pripovedujejo o zadnjih vojskah, o narodnih junakih« in »prazne vere«.⁵⁶

Koliko mu je bilo do te snovi, se vidi iz tega, da se kmalu zatem trudi še bolj podrobno razložiti poslušalcem, kaj naj zbirajo, pri čemer se opira na razvrstitev gradiva po Josipu Westru. Slovstvene folklore se deloma dotikajo točke 1, 7 in 10. Kaj si pripovedujejo o otrokovem spočetju, rojstvu in krstu ter materi kot otročnici. Kako si razlagajo nastanek imen in vasi in uvere. To zadnje je najbolj temeljito dopolnjeno:

Kaj pripoveduje narod o Bogu, svetnikih, o stvarjenju in koncu sveta? Katere cerkvene praznike (sópraznike) praznuje? Od kdaj to, čemu to? [...] Kako misli ljudstvo o duhovnikih? Kateri cerkveni obredi se porabljaajo za čarodejstva? Kaj mislijo o drugovercih? Nazor o hudiču in strahovih, o čarodejih, čarovnicah, vedeževalkah. Pomen in razlaga sanj. – Kaj si misli ljudstvo o soncu, mesecu, zvezdah, o vplivu teh teles na naravo, rast človeka, živali, rastlin? Kaj pomenijo zvezdni utrinki, repatice, lunin mrk, dež, toča, sneg, blisk, grom? Vremenska pravila. – Čiste in nečiste živali. Rastline, razlaga njih postanka in njih imen; zdravilne rastline, sveta drevesa; življenje v gozdu, bajna gozdna bitja.⁵⁷

»Jakec pomeni isto kot hudoba, hudič. Pri nas so se v moji mladosti do skrajnosti izogibali besede hudič, ker so jo imeli za velik greh. Imenovali so ga le hudoba, hudik, peklenšček ali Jakec.«⁵⁸ Ob Steletovem sporočilu o tabuiziranju se zdi, da doslej spregledano ime, evfemizem, drži le za svetopisemskega satana; toda preveriti bo treba, ali ne velja tudi za druga bajčna bitja, katerih se je v obdobju izgubljanja njihovih specifičnih poimenovanj prijeljo poenoteno ime hudič?

Da je tudi Steletu to bajčno bitje dalo misliti, priča njegova opomba še šestdeset let po njegovem zapisu.⁵⁹ Na rodbinsko izročilo o Tomažku in Jakcu hudobcu se v zre-

⁵⁴ France Stele, Ljudsko izročilo iz Tunjic in kamniške okolice. *Slovenski etnograf* 16–17, Ljubljana 1964, 337: »Iz številnih zapisov, nabranih po pobudi prof. K. Štreklja, ki mi je svetoval, naj poleg pesmi zapisujem tudi pravljice, ker bo tudi to gradivo treba enkrat skupno izdati, sem po želji uredništva Slovenskega etnografa izbral tisto, kar je pred desetletji še živelo v spominu mojih domačih, predvsem očeta Franceta in bratov Toneta in Jožeta. Očetovo pripovedovanje se nanaša predvsem na hišno izročilo in spomine na Francoze, zbrano leta 1909 za Slovensko Matico kot gradivo za spomine na Francoze, ki jih je objavil J. Gruđen v Zborniku Matice Slovenske XIII. zv., Ljubljana 1911, str. 1–28.«

⁵⁵ France Stele, Ljudsko izročilo iz Tunjic in kamniške okolice. *Slovenski etnograf* 16–17, Ljubljana 1964, 337–349.

⁵⁶ France Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, *Traditiones* 14, Ljubljana 1985, 129–130.

⁵⁷ F. Stele, 130.

⁵⁸ France Stele, Izročilo Tomaža Steleta / Narodno blago iz Tunjic pri Kamniku, *Etnolog* 10–11, Ljubljana 1937/1939, 331, op. 1: »V tej zvezi opozarjam na člančič V. P. Zadnja čarovnica v Dolini gradov, *Jutro*, 16. aprila 1937. Čarovnica je priznala, da je imela na Kleku ljubčka peklenščka, Jakca po imenu.«

⁵⁹ Zapisal jo je okrog 1903, objavil pa leta 1964!

lih letih že svetovljansko razgledani Stele namreč odziva z navedbo nordijskega vira tj. »storije o zanesljivem strelcu lovcu Tomažku, ki je ugnal Jakca-hudobca, ker ta ni vedel, da ima šternico v riti'. Vtis imam, da je pri tej storiji kakor tudi v ozadju storije o šuštarjih in mačkih pri Vinšeku, ki jo je pripovedoval moj brat Jože, odmev pravljice o Peru Gyntu.« Od kod bi mogla priti Steletovim pripovedovalcem na ušesa? »Stari oče Tomaž je bil poklicni lovec, najprej v službi graščine Zaprice v Kamniku, po letu 1848 pa v lovskih družbah kamniške uradniške gospode. Po teh zvezah bi bil mogel priti analfabet Tomaž in po njem tunjiški ljudje do pravljice o Peru Gyntu.«⁶⁰

Druga doslej malo znana ali celo neznana bajčna bitja, ki jih Steletovo gradivo vsaj blede registrira, so »merkvičarji, pol človek pol merklica (opica). Veliko jih je. Enkrat so zapazili neko deklenco in njihov ta véliki si jo je izbral za ženo. Ko so prišli ponjo, jih je bila polna streha.«⁶¹

Stele je namenil posebno skrb Francozom. K zapisu družinskega izročila ga je podžigala odločitev Slovenske matice, da bo spomine nanje objavila v posebni knjigi. Z njimi je ustregel zgodovinarju Josipu Grudnu, ki se v razpravi Spomini na Francoze⁶² večkrat sklicuje nanj.⁶³ Gruden veliko upošteva Steletovo gradivo iz Podgorja pri Kamniku, ki je ohranjeno v notesu iz let 1905–1906. Z zgodovinopisnega vidika mu ni kaj oporekati, po Cevčevi sodbi pa je manj ustrezno za slovstveno folkloristiko. Steletu je šlo »bolj za vsebino kot za dikcijo, [in] ni pazil toliko kot drugod na narečne posebnosti in pripovedovalčev osebni slog.«⁶⁴ Kljub temu ga je veliko pozneje samostojno objavil v *Slovenskem etnografu*.⁶⁵

»Bridke zgodbe [...] ne delajo časti niti Francozom niti našim ljudem. Posebno okolica Domžal in Črni graben sta polna podobnih spominov in nikjer ne manjka pripovedi o 'francoski blagajni', ob kateri je Boris Orel duhovito pa trpko zapisal, da 'ima slovenski blodni duh svoj bojni račun v ropu francoske blagajne'.«⁶⁶

Vsekakor ta snov še čaka na temeljito obravnavo.

SKLEP

Stele v obravnavanem predavanju stvarno povzema v njegovem času vročo debato o objavljanju slovstvene folklorne. Pri tem da obstajata dve izhodišči. »Poezija in znanstvo torej imata tukaj nakopičenega mnogo, mnogo gradiva.«⁶⁷

a) »Poezija«: Prvi pesniki »so hodili v šolo pri narodu; in sedaj, ko narodna pesem in nar. blago sploh izumira, je zadnji čas, da še rešimo, kar je še mogoče rešiti, da damo

⁶⁰ Navaja po Die Märchen der Weltliteratur, hgb. von Friedrich von der Leyen u. P. zaunert, Nordische Volksmärchen II. Norwegen. Übersetzt von Klara Stroebe. Jena 1919, str. 3–8.

⁶¹ F. Stele, Merkvičarji, *Etnolog* 10–11, 1937/1939, 334.

⁶² Josip Gruden, Spomini na Francoze, *Zbornik Matice Slovenske* XIII, Ljubljana 1911.

⁶³ »Največ gradiva je nabral g. Fran Stele, cand. Phil. (str. 1, 15, 25, 26).« Navaja E. Cevc, n. m., 125, v op. 8 pod črto.

⁶⁴ E. Cevc, France Stele in narodopisje, n. m., 125.

⁶⁵ France Stele, Ljudsko izročilo iz Tunjic in kamniške okolice. *Slovenski etnograf* 16–17, Ljubljana 1964, 345–346.

⁶⁶ E. Cevc, France Stele in narodopisje, n. m., 126.

⁶⁷ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 133.

tudi poznejšim rodovom priliko črpati iz narodovega duha.«⁶⁸ Od tod ideja o »lepi knjigi«, ki pa je bila za večino »nabirateljev« »prevzvišen« cilj. Po Steletu ga je dosegel le Janez Trdina: *Bajke in povesti so res »lepa knjiga, ki se bere kot kak roman, da, še z večjim zanimanjem jih človek bere, ker vé, da je to delo njegovega, stoletja tlačnega naroda. Vsebina vseskozi zanimiva, razvrščena takó, da vlada nad celoto neka notranje-vsebinska vez. Jezik izbran, a pri tem vendar naraven; besede se na mnogih mestih, kot bi pisal sam mojster jezika.*«⁶⁹

France Stele prav tako pohvali Bisernice Ivana Šašlja: *»Mož ima to dobro lastnost, – mogoče ga je rešilo ravno to, da sam ne dela verzov [...] in torej ni dobil izkušnjav popravljati, – da je pustil belokranjščini biti belokranjščina in nam tako v vsebinskem in jezikovnem oziru podal pomembno knjigo. Tako je namen deloma zvezal z drugim.*«⁷⁰ Stele hoče reči, da Šašljeve Bisernice že želijo uresničevati tudi znanstvene cilje.

b) *»Znanstvo*«: Za znanstveno izdajo želi izdajatelj predstaviti

gradivo učenjakom, da se iz njega spozna bogatost jezika in zato ne iščejo ti samo celotnih pesmi, dobrodošli so jim tudi odlomki, tudi se ne ozirajo na to, ali so tam notri ravno izrazi, ki se jih rabi v salonu, ampak naj diši kateri tudi po hlevi itd., zadovoljni so že, da morejo, četudi le en sam kamenček podati v prilog stavbe narodne poezije in narodnega jezika. Nabiratelj zadnje vrste noče biti interpres, ampak on, objektivni nabiravec, poda učenemu svetu samo pesem ali pravljico, kakor jo je dobil, z brezbriznim izrazom v obrazu in kvečjemu z opazko: 'Táko sem dobil, podajam vam, da sodite!' [...] Dalje so te zbirke največje važnosti za jeziko- in narodoslovca, ki dobi tu podatkov, ki bi jih sicer ne mogel dobiti nikjer. Vsa narodova duša, deloma njegove materijalne razmere in druge okoliščine se tu notri zrcalijo, deloma tudi njegova zgodovina, in ti momenti povedo že veliko.⁷¹

Stele tu brani znamenitega mentorja Karla Štreklja. Njegova zbirka da »nima namena biti 'lepa knjiga', ampak samo zbirka narodnega blaga, ki jo bo učenjak z veseljem vzel v roke, 'iz naroda za narod' pa kakor Trdinove 'bajke' ni namenjena.« Zbirko avditoriju na kratko predstavi⁷² in poudarja Štrekljev namen, da bodo delu dodane »vse pozneje poslano nove varijante in pesmi, tako da ste lahko čisto brez skrbi, če začnete sedaj nabirati, da bo vse prišlo v zbirko«. [...] *»Zares ogromna snov! Pri vsaki pesmi nam poda več inačic, varijant in redakcij (popravljenih pesmi), če so: toda vedno kolikor mogoče natančno kraj, zapisovalca, zbirko, razne opazke in pri Vrazovih tudi melodijo. Ko opazujemo ta ogromni sestav, moramo občudovati vztrajnega urednika, ki je pa tudi žel priznanje pri največjih učenjakih v slavistiki.*«⁷³

⁶⁸ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 133.

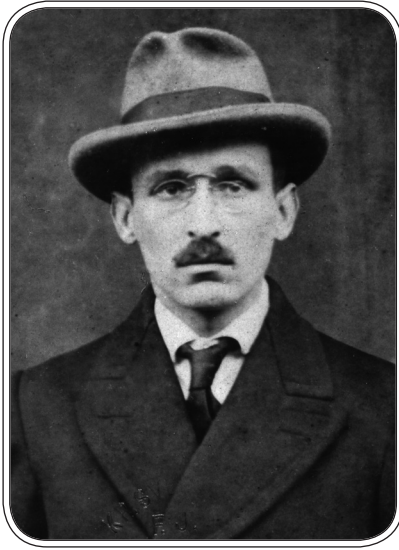
⁶⁹ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 133: »Upam, da ne rečem preveč, če trdim, da je hodil za jezik Cankar k Trdini v šolo, vsaj tako mi je prišlo nehoté v glavo ob branju teh 'bajk', in tako bo tudi čisto lahko razumeti, zakaj ga ravno Cankar tako hvali.« Je bil Stele prvi, ki je na ta način povezal Trdino in Cankarja?

⁷⁰ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 133.

⁷¹ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 132, 133.

⁷² F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 133: »Slovenske narodne pesmi, iz tiskanih in pisanih virov zbral in uredil dr. Karol Štrekelj; izdala in založila Slovenska Matica v Ljubljani od 1895 dalje. V zbirko so sprejete narodne pesmi iz vseh slovenskih krajev, kakor tudi kajkavske nar. pesmi, ki jih Hrvati niso sprejeli v svojo zbirko in jih je torej v svojo rešil dr. Štrekelj. Delo je posvečeno Vatroslavu Jagiću, velikemu Varaždincu.«

⁷³ F. Stele, Predavanje o narodopisnem zbirateljskem delu, n. m., 133.

JANKO GLAZER (1893–1975)

IN NJEGOVA FOLKLORISTIČNA EPIZODA – Z NADALJEVANJEM

UVOD

Janko Glazer je kot pesnik predvsem v pokrajinsko tematizirano poezijo¹ vpletel marsikatero etnološko temo² in folklorni motiv.³ Cenjen slovenski pesnik v obdobju ekspresionizma in socialnega realizma pa je kot sourednik *Časopisa za zgodovino in narodopisje*⁴ zaslužen za slovstveno folkloristiko tudi strokovno. Čeprav je bil le malo časa Murkov študent, je dobil dovolj podlage za spoštovanje »ljudske kulture«; Vilko Novak je obžaloval, da se ji ni bolj posvečal.⁵ Tukajšnji oris se omejuje zgolj na to, kar je storil za slovstveno folkloristiko.

I. JEZIK

Glazerja sta do konca njegovega življenja privlačevala domača pokrajina in človek v njej: njegovo delo, govor, način razmišljanja in čustvovanja.⁶ Alenka Glazer pa odkriva, da je bil njen oče že kot dijak prizadeven zapisovalec slovenske slovstvene folklore.

¹ Janko Glazer, *Pohorske poti*, Zvezna tiskarna, Ljubljana 1919.

² Janko Glazer, *Pohorje*, založba Obzorja, Maribor 1968, 10, 12, 13, 17, 30, 35, 36–37, 38, 39, 40, 43.

³ J. Glazer, *Pohorje*, 20, 21, 22–25, 33.

⁴ Alenka Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, *Traditiones* 24 / Slovstvena folklor, SAZU, Ljubljana 1995, 134: »Kot sourednik ČZN za književno zgodovino, jezikoslovje in narodopisje je od leta 1929 do vključno 1936 neimenovan, je skrbel, da je bila v reviji zastopana tudi etnologija ('narodopisje')«.

⁵ Vilko Novak, *Etnologija*, Glazerjev zbornik, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Nova vrsta 13 (XLVIII), Maribor 1977, št. 1–2, 265–273.

⁶ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 135.

V dve beležki je leta 1908 in nato od leta 1911 naprej ter 1922 in 1923 zapisoval »narodno blago« iz domačega okolja (Ruše, Selnica ob Dravi). Vseh vpisov je 181: posamezne besede, rekla, (tudi vremenski) pregovori, vraže, razlage sanj, oponašanje zvonov, pesmi, dve povedki, legenda, pripoved o bajčnem bitju, otroška igra.⁷

Prva beležka (B I, dodatni list v njej B I a) v velikosti 19 x 12,5 cm in z naslovno nalepko *Narodno blago*. Janko Glaser obsega 24 štetih strani; popisani sta tudi obe notranji strani platnic, pred prvo in za zadnjo stranjo. Vpisi od 1. do 17. strani so zaporedoma datirani in so nastajali od 1. III. 1908 do 4. VIII. 1908. Ta čas je Glazer obiskoval in dokončal tretji razred klasične gimnazije v Mariboru. Snov kaže, da je pobudo za zbiranje in zapisovanje dobil od profesorja slovenščine Ljudevita Pivka.⁸ Zapisi v drugi beležki (B II, vložek pa B II a) z naslovno nalepko *Nar. blago*. JRGlaser⁹ v velikosti 16,6 x 10,1 cm, obsegajo osem neoštevilčenih, nedatiranih strani in na obeh straneh popisan vloženi list.¹⁰

Po prvih treh mesecih zapisovanja je na dodatnem listu naredil rekapitulacijo, nekakšen obračun zapisanega. Prevladujejo razlage besed iz narave in kmečkega okolja, v kakršnem je Glazer odraščal. Glazerjevemu domu so »dajali gmotno osnovo za uspešno gospodarjenje« gozd (»mlaj«, »presék«, »dražnica«, »kopišče«, »smolje«, »meh«, »vresje«, »sladko koreničje«, »bukovica«, »češminja«; »štirnik«, »čvetiriti«, »ravna«, »krpļje« /v drugem pomenu), žagarstvo (»skočnik«, »bir«, »jarem«, »žagnik«) in vinogradništvo (»šmarček«, »lij«, »haburiti«; »poldnič«). Na poljedelstvo se nanašajo besede »plužnik«, »jarem«, »krepļje«, »žito«, »drob«, »krpļje«, »kožuhati«, »koruznica«. V ta okvir sodi pojasnjevanje ledinskega imena Pri treh žrebljih; z žebļji, zabitimi v drevo na meji, mejašnico, so na Pohorju poleg mejnikov zaznamovali meje med gozdnimi parcelami. K hišnemu inventarju je prišteti »motovilo« in »vetrnik« /»vitrih«/. »Apnica« in »glen« pričata, da so v Glazerjevem otroštvu doma, pri Kovaču, veliko zidali.¹¹ »Privreti«, »ciganiti«, »mehi«, »shod«, »krepelec« utegnejo biti v zvezi z žegnanjsko tj. 'ruško' soboto / nedeljo. Z gospodinjskim delom so povezane besede »zid«, »sklednik«, »pokrivalka«, s hrano pa pridevnik »gladoven«.¹²

Za raziskovanje družbene kulture je pomembna informacija o instituciji »likofa«¹³ v smislu nekakšne are, tj. predplačila, ki ga je dobil hlapec o božiču, če je še naprej ostal pri hiši. Če si je premislil, je likof prinesel nazaj. Pripovedni drobec »izzove v

⁷ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 133.

⁸ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 135; Ljudevit Pivko (1880–1937), »čigar delovanje je bilo zelo mnogostransko, je zbiral tudi narodopisno gradivo zlasti o svoji rojstni vasi (Nova vas pri Markovcih).« Očitno je znal za to tudi pritegniti dijake, med njimi mladega Glazerja, ki se je z zbiranjem etnološkega gradiva ukvarjal še pozneje že kot profesor. V Glazerjevi beležnici iz leta 1908 so namreč na straneh 18–21 ter na 1a in 24a zapisi iz let 1922 in 1923.

⁹ Podpis vključuje začetno črko priimka Robnik; tako se je pisala Marija Robnik, od l. 1917 Glazerjeva žena, s katero se je zblížal v jeseni 1911. Vpise iz te beležnice moremo torej postaviti v čas od leta 1911 naprej.

¹⁰ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 135, 136.

¹¹ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 147.

¹² A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 147.

¹³ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 145.

bralcu živo predstavo o medsebojnih odnosih na kmetiji.«¹⁴ Besedljiv je: rad toži.¹⁵ Naštete in druge izraze so pomensko razložili ali Glazer sam ali s pomočjo slovarjev in strokovne literature Alenka Glazer s primeri iz žive rabe.¹⁶

Primerjava zapisov iz obeh beležk kaže, da se je Glazerjeva radovednost z leti selila od materialne kulture v kmečkem okolju k duhovni kulturi: privlačili sta ga jezikovna ustvarjalnost domačih ljudi in njih duševnost, kakor se kaže »v stalnih besednih zvezah, primerah, reklih in pregovorih.«¹⁷ Tukaj se že prepletata etnolingvistika in slovstvena folkloristika; slovnične kategorije (prislovi in predlogi),¹⁸ številni glasoslovni pojavi,¹⁹ v oblikoslovju ostanki »družilniškega oj« pri samostalnikih ženskega spola v mestniku: pod gorój (goro), za vadój (vodo), za Dravój (Dravo),²⁰ feminizacija nevter o /-esa,²¹ ter raba pasiva (Bodite prošeni! – Ali so hlapci klicani?²²)²³ sodijo v dialektologijo. Namesto pravljam in povedkam, ki navadno izstopajo iz realnega sveta, je Glazer raje dajal prednost besedam, besednim zvezam, pregovorom ipd. iz stvarnega, neidealiziranega življenja v njegovem okolju. Toda ob koncu zapisovanja je iztrgal pozabi folklorno pripoved, v kateri se pojavi novo bajčno bitje »kankerl«, hudobec.²⁴

II. SLOVSTVENA FOLKLORA

Zanimanje za življenje in ljudi v domačem okolju v Rušah pred odhodom leta 1905 v gimnazijo v Maribor se kaže v Glazerjevih zapisih besed iz domačega govora, rekov, pregovorov, vraž, povedk, pesmi in iger.²⁵

Pregled etnoloških članaka u glasilu Zgodovinskega društva v Mariboru je prvi Glazerjev poskus vrednotenja in vsebinske razčlenitve »narodopisnih« prispevkov iz prvih dvajsetih letnikov *Časopisa za zgodovino in narodopisje* in veliko več kot etnoloških je v njem folklorističnih člankov.²⁶ Glazer je tudi ocenjeval knjige, ki so prinašale slovstveno folkloro ali literarizirane folklorne motive v ne/vezani besedi. Na enem mestu jih je mogoče najti v četrtem poglavju v knjigi *Razprave – članki – ocene*.²⁷ Kronološko si sledijo najprej poročila o zbirkah v vezani besedi,²⁸ poročila o štirih

¹⁴ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 160.

¹⁵ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 145.

¹⁶ Pri tem so ji pomagali so ji pomagali Jelica Jurše, Katka Osterveršnik, Franci Namestnik in drugi vaščani. A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 157.

¹⁷ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 157.

¹⁸ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 158.

¹⁹ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 143.

²⁰ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 141.

²¹ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 141.

²² A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 162: Take oblike so v ruškem govoru žive še danes. Morda gre za kopiranje finega govora iz visokih stanov.

²³ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 142.

²⁴ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 165.

²⁵ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 135.

²⁶ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 134.

²⁷ Janko Glazer, *Razprave – članki – ocene*, (Izbral, uredil in opombe napisal Viktor Vrbnjak), Založba Obzorja Maribor 1993, 467–505, 1141–1145.

²⁸ Janko Glazer, *Razprave – članki – ocene*, 469–488: *Slovenske narodne pesmi*, 16. snopič. Ure-

zbirkah folklornih pripovedi oz. njih priredb in literarnih obdelav ocena Vurnikovega pregleda slovenske etnologije v poljščini.²⁹

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Od rekel in besednih zvez v Glazerjevih beležkah so nekatere splošno znane,³⁰ toda ali res v širšem slovenskem prostoru? »Saj je vseeno – Vseeno so krpilje: obrni jih kakor hočeš, vedno ostanejo enake.«³¹ »Sadje je navlek. = Mnogo sprašujejo po njem.«³² »Oteme se mi, otelo se mi je = naveličal sem se (otemič je).«³³ »Toča pod streho« je šifra za služabnika, ki krade.³⁴

Nekatera primerjalna rekla so standardna (»Priden ko ura.«³⁵), naslednja tri zbudijo pozornost zaradi asociacije na mitični (»Se je pripeljal *kakor* škopnik«³⁶) in krščanski kulturni krog (če je bilo (na mizi) malo mesa ali česa drugega in so se otroci za to stopili, starejši pa so o tem dejali:³⁷ »Spipali so se zanj, *tak ko bi* juda v pekel vrgel.«³⁸ »Vleče se *kakor* evangelje na cvetno nedeljo.«³⁹ »O, še ne bo kmalu polno! Je ravno *tako kakor* farški hajžer ali pa mlinerski rokav«⁴⁰ »Tako smo spravli domu, *kakor bi* kradli.«⁴¹) ter vojaški stan (»Raven ko strel«⁴²). »Občutljiv *kakor* breja mačka.«⁴³ Razumljivo je, da se rekla in pregovori navezujejo na nekdanj najbolj živo kmečko življenje:⁴⁴ »Kdor se med otrobi zmeša, ga svinje požrejo.«⁴⁵ »Kjer baba gospodari, volk mesari.«⁴⁶

dil dr. Joža Glonar. *Pripovedne slovenske narodne pesmi*. Mladini izbral in priredil Pavel Flerè, 1924. *Volkslieder der Slawen*. Ausgewält, übersetzt, eingeleitet und erläutert von Paul Eisner. 1926; Kotnik Janko: *Lesičjak*. Ljudski pesnik in pevec iz Korotana. 1929; *Koroške uganke in popevke*. Zbral Vinko Möderndorfer. 1933. Ilešič Fr.[an], *Hrvatska dobrovolja i popevka Od knetskoga stališa preštimanja*, 1938; *Stare žalostne* (Slovenske pripovedne narodne pesmi), Izbral in priredil Joža Glonar, 1939.

²⁹ J. Glazer, *Razprave, članki, ocene*, 489–504, 1143–1145: Ivan Albrecht, *Paberki iz Roža*, 1920. *Narodne pravljice iz Prekmurja*. Priredila (Julij) Kontler in Kompoljski (= Anton Hren). I. zvezek 1923, II. Zvezek 1928. *Storije* I. Koroške narodne pripovedke in pravljice. Zbral in uredil Franc Kotnik. 1924. K Schlosserjevimi Pohorskim pripovedkam.

³⁰ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 158.

³¹ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 145.

³² A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 143.

³³ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 143.

³⁴ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 142.

³⁵ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 145.

³⁶ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 145, 159: »Če človeka nisi pričakoval, če je prišel nepričakovano. Škopnik so rekli padajočim zvezdam (K. Osterveršnik).«

³⁷ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 159.

³⁸ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 144.

³⁹ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 146.

⁴⁰ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 144.

⁴¹ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 145.

⁴² A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 144.

⁴³ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 142.

⁴⁴ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 142: Veliko sta mu povedala oče in mati, kar je na nekaterih mestih tudi označil.

⁴⁵ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 142.

⁴⁶ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 143.

»Naduha spravi človeka od kruha.«⁴⁷ »Luč v pest, ključ s pesti!«⁴⁸ Med vremenskimi pregovori⁴⁹ je slikovito pojasnjena temperaturna razlika med dvema mestoma: »... za eno suknjo je v Gradcu bolj mrzlo, ko v Mariboru.«⁵⁰ Rast pridelka ni razložena z danes veljavnimi merskimi enotami, temveč metaforično: »Ob Šentjurjevem se mora vrana skriti v žitu.«⁵¹ Pregovori v obliki uver včasih niso bili redki: »Ako umre kdo na pust, pravijo, da bodo imeli pri isti hiši tudi na Veliko noč mrliča.«⁵² Na koncu pa vendar ostane še samo uvera: »Ako človek kaj zgubi, lahko najde, ako hudiča zaveže. Pljuniti se mora na trpotec in položiti kamen na to.«⁵³ Te vraže v Rušah ne poznajo več. »Če se komu sanja, da stoji na visokem prostoru, dotičnik še vedno raste.«⁵⁴

Blizu oporekanju psovkam in drugim izrazom⁵⁵ je oporekanje v stilu: »Piši me v r...« odgovor: »Kapuna pa v torbo.«⁵⁶

Ena od *izštevank* pri otroških igrah (lovljenje) si sposoja svetopisemski motiv, ki ga zavije po svoje: »Adam je po vrtu hodil, / kolko tičev je dobiu, / povej mi zdaj ti.«⁵⁷

Besede »objestnega berača« na Mariborskem (Felberjevem) otoku, »s katerimi je odbiral bele kose kruha od črnih in prve shranjeval, druge pa zametoval«,

Črni muri
douta po grmouji,
beili bekič
noter v torbo.⁵⁸

je Glazer ohranil po očetovi (Alojz Glaser 1857–1934) zaslugi. V literarni obdelavi leta 1923 je besedilo preoblikoval: »Beli hlebček, / noter v torbo! / Črni muri, / dol po bregu!« »Tako se je izognil zlasti germanizmu bekič, zamenjal pa je tudi zaporedje obojega kruha.« Alenka Glazer dodaja še različico iz očetove domače hiše (»Beili bajsek noter v torbo, črni muri / dōta po grmouji.«⁵⁹) in iz Selnice ob Dravi (»Beili jokl noter v žokl, črni muri douta po grmouji.«⁶⁰). V vseh je stalnica opozicija oz. kontrast med belo in črno barvo, izmenjavajo pa se samostalniki pri beli: »bekič«, »hlebček«, »bajsek«, »jokl«. Kaj je pravzaprav »muri«, bo treba še raziskati.

Na uganke Janko Glazer menda ni naletel, se je pa odzval na *Koroške uganke in*

⁴⁷ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 142.

⁴⁸ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 144.

⁴⁹ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 139, 140.

⁵⁰ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 142.

⁵¹ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 139.

⁵² A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 137.

⁵³ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 145, 159.

⁵⁴ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 137.

⁵⁵ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 156; (prim. Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi IV št. 7915, Kozjak nad Mariborom, Svitoslav Hauptman).

⁵⁶ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 143.

⁵⁷ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 143; Pesem je vzporednica izštevanki o Evi. Prim. Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi IV, Slovenska matica, Ljubljana 1908–1923, št. 8153 s Suhe na Koroškem (zapisala Neža Srienc).

⁵⁸ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 156.

⁵⁹ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 156.

⁶⁰ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 156.

popevke, ki jih je izdal Vinko Möderndorfer.⁶¹ Zbirčica je bila namenjena otrokom, kar je odločilno vplivalo na izbiro snovi, »ker se je bolj gledalo na vsebinsko neoporečnost ko na popolnost in narodopisno vrednost zbirke«; zato je Glazer oštel Möderndorferja, zakaj so nekatere uganke izpuščene, »npr. ... o naprstniku (z izrazitim koroškim obeležjem): Je manjše ko miš, pa ima več lukenj ko Pliberk hiš. Tudi uganka o uši in glavniku po svoji nazornosti ni slaba: »Ojej, mrtvec živega iz gozda vleče!«⁶² Glazer upravičeno odklanja neumestne jezikovne popravke: »Zakaj bi v lepi uganki o koruzi 'do golega sleč' (str. 27) bilo bolje ko 'do nagega sleč', kakor pravi ljudstvo...« Žal mu je, da so izvirna besedilca poknjžena in niso navedeni viri, od kod so: »Ker je služila za podlago zbirka, nabrana neposredno iz ust ljudstva, bi bila taka rešitev pač primernejša in bi zbirateljevemu delu v večji meri pripomogla do veljave.«⁶³

Vprašanje je, ali oponašanje zvonjenja sodi k folklornim obrazcem ali jih je treba uvrstiti k pesmim. V obeh tukajšnjih primerih sta uporabljena priimka dveh gospodarjev izpred nekaj desetletij v Rušah: Kako torej zvonijo ruški zvonovi:

Lingl, Riemer, Lingl, Riemer. ...

Ali

Od Lingla do Riemerja, tam ni dauč, tam ni dauč

Od Lingla do Riemerja, tam ni dauč, tam ni dauč...⁶⁴

Lingelj je bil premožen kmet sredi vasi, na levem bregu Ruškega potoka, Riemerjeva kočja je stala nedaleč stran. V verzih je izrazit ritem, ki oponaša navadno zvonjenje (prvi primer) in trijančenje (drugi primer). »Zvočno oponašanje poleg ritma prepričljivo soustvarja tudi glasovna podoba verzov, ki so – vsaj deloma – zapisani v narečju (dauč namesto daleč).«⁶⁵

Čura malerka, / radanta rašanta, / moti matulova, / vmrla ti bom.⁶⁶ Podrobna raziskava bi pokazala, ali gre za zagovor ali je okrušek neke pesmi.⁶⁷

2. FOLKLORNE PESMI

Mladi Glazer je prestregel »verižno«⁶⁸ ali »verižno-vpraševalno«⁶⁹ pesem:

⁶¹ *Časopis za zgodovino in narodopisje* 29 (1934), št. 1–2, 82–83. = *Razprave – članki – ocene*, 481–482, 1142.

⁶² Navaja po prepisu Möderndorferjevega rokopisa, ki ga hrani Zgod. društvo v Mariboru. – op. oc.

⁶³ Janko Glazer, Koroške uganke in popevke, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 29 (1934), št. 1–2, 82–83. = *Razprave – članki – ocene*, 481–482.

⁶⁴ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 140.

⁶⁵ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 155.

⁶⁶ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 145.

⁶⁷ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 161–162.

⁶⁸ Za podatek se zahvaljujem Marjanci Klobčar. Prim. Zmaga Kumer, Vloga, zgradba, slog slovenske ljudske pesmi, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 1996, 85.

⁶⁹ Zmaga Kumer, *Pesem slovenske dežele*, Založba Obzorja, Maribor 1975, 325, št. 213, GNI 31.702. Prim. Izročilo ljudske otroške pesmi na Slovenskem, *Otrok in knjiga* 14, Maribor 1986, št. 23–24, 14.

A: *Pojmo doumo.*
 B: *Ko mo domó deilali?*
 A: *Mačkijo župo kuhali.*
 B: *Ščim mo jo meišali?*
 A: *Z mačkijo toco.*
 B: *Ke je tista toca.*
 A: *Na gorni polici.*
 B: *Ke je tista polica?*
 A: *V ogni je zgorela.*
 B: *Ke je tisti ogen?*
 A: *voda ga je pogasila...*⁷⁰

V dvogovoru se izmenjujeta A in B. Začetek je resen, toda sogovornika nadaljujeta šaljivo, saj se izmikata stvarnosti. »Pogovor sproži oseba A., oseba B. jo sprašuje, sprva po namenu nameravanega ravnanja, nato po načinu, kako se bo to zgodilo, končno samo še o tem, kje naj bi bili predmeti, pojavi, živali, rastline, ljudje, ki se v odrezavih odgovorih osebe A. nepričakovano pojavljajo in sproti izničujejo, kar ustvarja nove in nove nesmiselne položaje. Tako je celotna igra grajena z motivi narobe sveta in se njena komika stopnjuje do groteskne podobe gospode: *Po morji se péle, / vse štiri v luft drži, mo tri kadi šise, / tri kadi cukra pa tri kadi meida.* V sklepu se govorca obrneta do vseh, ki ju poslušajo, ter zagrozita prvemu, ki se bo zasmel, tako da igra na koncu vplete v dogajanje tudi občinstvo.⁷¹

Prav tako je ohranil variantni odlomek iz pesmi: *Marička, kaj tajiš, / da sama tu ležiš?* in o *rožici, ki jo je slanica umorila*.⁷²

Prva misel ob pesmi: »*Moj oče so bili en korpopletač, / a jaz sem pa bil en njih zvest pomagač, / sem slamo dol pucav, / sem klasje dol štucav, / sem vitre namakau v žehtar,*«⁷³ iz Glazerjevih zapiskov, je, da je njen avtor Jurij Vodovnik; tudi njeni pevci mu jo pripisujejo.

To sicer ne drži, saj so domnevno prvotno besedilo in variante, ki se naslanjajo nanj, drugačne,⁷⁴ vsekakor pa je z njim v sorodu. Najbližje Glazerjevemu zapisu je besedilo iz Štrekljeve zapuščine, ki ga je zapisal Franjo Malgaj, žal da ni znano, kje.⁷⁵

Po prvi svetovni vojni je bil prav Janko Glazer eden najbolj skrbnih spremljevalcev dogajanja na folklorističnem prizorišču. Že leta 1920 je izdal antologijo *Slovenska narodna lirika*.⁷⁶ Po Vilku Novaku je »prva moderna antologija našega ljudskega pe-

⁷⁰ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 140.

⁷¹ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 155.

⁷² A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 143.

⁷³ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 145.

⁷⁴ Prim. Jurij Vodovnik, *Pesmi / poljudna zbirka za branje in petje vseh do sedaj znanih Vodovnikovih pesmi, vključno z domnevno njegovimi in tistimi, ki se mu več ne pripisujejo.* Zbral, uredil in opremil Anton Gričnik, Ljubljana, Družina 2004, 17–25.

⁷⁵ Franjo Malgaj (Štrekljeva zapuščina, GNI ZRC SAZU, št. 94), Prim. Jurij Vodovnik, *Pesmi*, 52–53.

⁷⁶ Janko Glazer, Predgovor, *Slovenska narodna lirika*, Zvezna tiskarna, Ljubljana 1920, = *Razprave – članki – ocene*, 244.

sništva in njen predgovor je še danes sodoben in zelo primeren za uvajanje v njega razumevanje«.77

Časopis za zgodovino in narodopisje je prinašal Glazerjeve tehtne ocene folklornega gradiva. Takoj po izidu, že leta 1924 je izšla njegova ocena pri Slovenski Matici dokončane zbirke *Slovenskih narodnih pesmi*.78 Upravičeno je ozaveščal javnost, da dotlej nobeno drugo delo ni nastalo »s sodelovanjem tolikernih plasti našega naroda«:

od neznanega narodnega pevca častitljive davnine preko orglarjev, šolmaštrov in godcev do vseh neštetihi prepisovalcev, pevcev in pevk, ki so ustvarjali in soustvarjali to, kar imenujemo slovensko narodno pesem; od Primoža Trubarja, ki je v 'Catehismu s dveima islagama' prvi natisnil odlomke iz naše narodne poezije, in Sommaripin in Schönlebna preko Vodnika, romantikov in narodnih buditeljev vse do Župančiča in še dalje do najmlajše naše generacije: vsi so soudeleženi ob tej monumentalni slovenski pridigi. Zato jo bolj ko katerokoli drugo lahko imenujemo našo s k u p n o last, skupno v dvojnem oziru: po gradivu, ki ga vsebuje, pa tudi po delu, ki je to gradivo zbralo. Delo več stoletij je nakopičeno v njej, tako je Štrekljeva zbirka eden najzgovornejših dokumentov slovenskega kulturnega udejstvovanja. [...] Malokatero sega tako globoko in v toliko panog vsega našega žitja in bitja, nudi toliko problemov in tako mnogovrstnega gradiva.

Glazerju je bilo žal, da se delo ni nadaljevalo s še razpoložljivim, ki ga je bil urednik izločil zaradi moralnih zadržkov, in s sfolkloriziranim gradivom, »takozvane 'ponarodele' zaljubljene, vojaške, pobožne, obsmrtnne, pivske, svatovske, satirične pesmi, nanašajoče se na zgodovinske dogodke, makaronske, robate in kosmate itd.«.79 naj se naprej vsaj zbirajo v ustreznih javnih ustanovah v študijske namene. Čeprav je »pričakoval tudi izčrpne študije o naši narodni pesmi«, razume, da »o predmetu, ki zahteva še toliko podrobnega analitičnega dela«, sinteza še ni mogoča.80 Ob vsej hvali, ki jo je zapel Štreklju, mu manjka kronološka bibliografija za vsako pesem, kar je nujno za raziskovanje njihovega razvoja. V ta namen bi bilo treba ugotoviti, kdaj so nastale posamezne pesmarice in poznati vsaj rojstne podatke o pevcih in pevkah. To bi bilo mogoče uresničiti le s pomočjo rokopisnega gradiva v uredništvu.81

Verjetno je splošno navdušenje ob dokončanju Štrekljeve zbirke nagnilo Pavla Flereta, da je izdal slovenske pripovedne pesmi za mladino. Toda po strogi kritiki Janka Glazerja sodeč ni bil dorasel nalogi: »Lepa je bila prirediteljeva misel, da pokloni naši mladini cvet slovenske narodne epike, in tudi njegov načrt je bil v bistvu dober, ponesrečila pa se mu je izvedba. Skoraj ves trud je izdajatelj položil v to, da primerno priredi besedilo pesmi. [...] Bolje bi bil storil, ko bi več truda posvetil [...] komentarju.«82

Sam je ravnal tako, ko je leta 1920 pripravil antologijo slovenske narodne lirike »ne v z n a n s t v e n i , ampak e s t e t i č n o – u ž i t n i o b l i k i«, ne zaradi »popol-

77 V. Novak, *Etnologija*, n. m., 265.

78 Janko Glazer, *Slovenske narodne pesmi, Časopis za zgodovino in narodopisje* 19 (Maribor 1924, št. 1, 41–43. = *Razprave – članki – ocene*, 469–472.

79 J. Glazer, *Slovenske narodne pesmi*, n. m., 469.

80 J. Glazer, *Slovenske narodne pesmi*, n. m., 470.

81 J. Glazer, *Slovenske narodne pesmi*, n. m., 470–472.

82 Janko Glazer, *Pripovedne slovenske narodne pesmi, Ljubljanski zvon* 45 (1925), 185–187 = *Razprave – članki – ocene*, 473–475.

nosti glede motivov«, temveč pokazati jo od njene estetske strani«. Zato je pri vsaki pesmi izbral tisto varianto, ki se mu jezdela »pesniško najboljša«. Upošteval pa je »ponekod posamezne verze ali kitice tudi iz ostalih variant«, če jih je našel v njih lepše ohranjene.⁸³ Današnja slovstvena folkloristika je ob takih posegih v folklorne besedila zadržana, saj verjame, da se s tem avtonomni estetski funkciji v slovstveni folklori dela krivica.

Glazerjeva hipoteza o folklorizaciji in obstoju folklornih pesmi zelo poudarja ravnino konteksta.⁸⁴

Prvotno koncepcijo vsake teh pesmi bi bilo brez dvoma treba iskati v čisto konkretnem, osebnem doživljanju. [...] V resnici imamo pesmi, ki nam naravnost ad oculos kažejo tisti posamezni življenjski dogodek, iz katerega so nastale; tako npr. pesem *Micika po trgu hodila*. Pri večini pa se je ta prvotna individualna nota sicer zabrisala, posplošila, sorodni motivi so se često pomešali, gotove figure so se ustalile in prehajajo iz ene pesmi v drugo – toda tudi vse te izpremembe so se vršile in se vršijo v ozkem stiku z življenjem. Kakor je različno razpoloženje, mišljenje, čustvovanje, kateremu naj pesem odgovarja, tako se menjava tudi njena oblika. Vedno pa je narodna pesem neločljiva od dogodkov in vtisov vsakdanjega življenja.⁸⁵

Slovensko samobitnost v tedanji jugoslovanski državi je obzirno nakazal s pripombo, da so si pesmi med seboj različne po vsebini in obliki » – bolj ko pri ostalih Jugoslovanih! –

»da pa je vsem skupna njihova »ozka in tesna vez z resničnim življenjem«.

Kot popravek Fleretove zgrešene izdaje slovenskih pripovednih pesmi in enakovreden pendant Glazerjevim lirskim so leta 1939⁸⁶ izšle *Stare žalostne*.⁸⁷ Njihov urednik Joža Glonar jih ceni kot antologijo »z mnogimi dotlej še ne natisnjenimi teksti, določena sicer za bolj uživaškega esteta [...], a porabna tudi za strokovnjaka.«⁸⁸ Kot bibliotekar se je seznanil z gradivom, ki drugim ni bilo dostopno, in to mu je omogočilo pripraviti zbirko, ki ni povzemala, temveč dopolnjevala kapitalno Štrekljevo zbirko.

Janko Glazer je Glonarja zelo cenil že kot učenca Matije Murka, saj je njegove metodične in znanstvene vidike proučevanja »narodne poezije« uveljavil, ko je po Štrekljevi smrti dokončal od njega zamišljeno kritično izdajo slovenskih »narodnih« pesmi in v predgovoru v zadnjem zvezku »programatično načel vrsto problemov, ki se tega predmeta tičejo.«⁸⁹ Toda zbirka ni popolnoma uresničila njegovih pričakovanj: opombe se mu zdijo preskope; sploh pa da je preveč izbral le mračna, celo bolesta

⁸³ Janko Glazer, Predgovor, *Slovenska narodna lirika*, Ljubljana 1920, = Razprave – članki – ocene, 244.

⁸⁴ Marija Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2001, 293–313.

⁸⁵ J. Glazer, Predgovor, *Slovenska narodna lirika*, n. m., 234.

⁸⁶ »S posvetilom Korytkovemu spomenu je dobila zbirka še jubilejni značaj«.

⁸⁷ *Stare žalostne / Slovenske pripovedne narodne pesmi*. Izbral in priredil Joža Glonar, Akademski založba, Ljubljana 1939.

⁸⁸ Milko Matičetov, Glonarjevo narodopisno delo, *Glasnik Slovenske matice* 21, št. 1–2, Ljubljana 1997, 33.

⁸⁹ Janko Glazer, *Stare žalostne, Časopis za zgodovino in narodopisje* 35 (Maribor 1940), št. 1–2, 103–106. = *Razprave – članki – ocene*, 484.

besedila in ni upošteval svetlejših strani slovenske »narodne« pesmi.⁹⁰ V skladu s svojo estetsko normo se ni strinjal z Glonarjevo redakcijo besedil, češ da je bil premalo esteta in preveč »samo folklorist«.⁹¹ Sprašuje se, ali je bilo res treba pesmi »splošno znane obdelave naših prvih zapisovalcev in prepesnjevalcev«, »sprejete tako rekoč že v kánon naše poezije«, zavreči in jih »izpodrivati z neznanimi, večinoma pesniško manjvrednimi zapisi« iz starih, še neobjavljenih rokopisov?! Urednikova težnja, da bodi gradivo »čim pristnejše in za narodno poezijo čim značilnejše, je sama po sebi sicer pravilna.« Vendar bi si pri izdaji, ki je uvrščena v knjižno zbirko skupaj s Prešernom in Gregorčičem, urednik moral prizadevati tudi za »pesniško čim bolj zadovoljivo« gradivo.⁹²

Kakor da bi Glazer pozabil na poprejšnje stališče, da je folklorna pesem povezana z življenjem in so zanjo tekst + tekstura + kontekst enakovredne sestavine, medtem ko pri literaturi estetska funkcija deluje zgolj na ravni teksta.⁹³ Glonarjevo odločitev slovstvena folkloristika seveda pozdravlja in jo lahko zagovarja tudi z estetskega vidika.

3. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Najdragocenejše besedilo v Glazerjevih zapiskih je bajčna povedka o »kankerlu (= hudobec):⁹⁴

Neka kmetica (gostilničarka) je kupila dva polovnjaka vina. Hlapec ga je peljal s konji proti domu, sama pa je sedela na vozu med polovnjakoma. Ko so se peljali mimo nekega travnika – bilo je že mračno – so nenadoma zagledali belega konja, ki se je pasel na trati. Vprežena konja sta se tako ustrašila, da sta skočila v stran in pri tem sta polovnjaka tako treščila drug ob drugega, da sta kmetico zmečkala.

⁹⁰ J. Glazer, *Razprave – članki – ocene*, 486.

⁹¹ J. Glazer, *Razprave – članki – ocene*, 486. Ta Glonarjev profil bi se imel izkazati pri stvarnih opombah: »So v pesmih izrazi in situacije, ki jih nepoučen bralec prav gotovo ne bo razumel. Zato bi stvarna pojasnila bila vsaj tako dobrodošla in potrebna, kakor dodane bibliografske navedbe – za večino bralcev pa so najbrž še bolj.« Med navedeno literaturo pogreša Ivana Grafenauerja. »Hvale vredno je, da se je lotil izdaje znanstvenik-veščak, ali prav zaradi tega je bil tem bolj dolžen, da svoje znanje dá bralcu tudi v resnici in v večjem obsegu na razpolago.«

⁹² J. Glazer, *Razprave – članki – ocene*, 486, 487.

⁹³ M. Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*, 143–146.

⁹⁴ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 164: »V nemščini pomeni beseda Kanker raka, prav tako beseda kánkara v Hercegovini in Dubrovniku (Bezljaj). Po rakah je verjetno bil poimenovan potok v Kamniški grabi (zahodno od Maribora), kjer je stal dvor Konkaren (zabeležen 1282), oziroma Kunkaren (2. 1. 1296); poimenovanje se je v listinah deloma spreminjalo, dokler ni prišlo 1458 do imena Gannkern in 1499: Gannkerspach. Tako je mogoče z dokajšnjo verjetnostjo sklepati, da se je kateri od viteзов s tega dvora (dvori so imeli posest v velikosti vsaj dveh kmetij) kot jezdec na belem konju po svojih lastnostih in ravnanju zapisal v spomin ljudi kot negativna oseba. Poznejši rodovi so na njegov konkretni obstoj pozabili, ostala pa je predstava zlega bitja, ki je zadobilo bajeslovne poteze.« Zgodovinska dejstva je posredoval avtorici članka dr. Jože Koropec.

Naziv Kerkaluka iz knjige pohorskih pripovedi *Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo* Antona Gričnika, očitno samo nekoliko podobno zveni, ni pa med poimenovanjema povezave.«

Tistega belega konja je baje pasel 'kankerl'.⁹⁵ (Mati.)

Alenka Glazer je zapisano gradivo skrbno analizirala in interpretirala: Zgodba zveni realistično in se je kdaj kaj podobnega zares primerilo in ostalo ljudem v spominu. Glazer je »kankərla« poenačil s hudobcem, zlim duhom. »*Gotovo je tako razlago slišal od matere, ki mu je zgodbo pripovedovala. Tako je mogoče predvidevati, da je tako pojmovanje za 'kankərla', nekoč med ljudmi (vsaj na levem bregu Drave) bilo živo, čeprav se danes tega nihče več ne spominja.*«⁹⁶

Na podlagi gradiva iz zbirke Glasovi obstaja vtis, da so dandanes na Slovenskem še najbolj razširjene povedke o Kristusu in svetem Petru. Toda razlagalna, odkod hren, je izjemno redka.⁹⁷

Ko sta potovala Kristus in sveti Peter, prideta nekega dne mimo neke koč. Na pragu je stala posestnica hiše in začela grdo zmerjati mimoidoča popotnika. Kristus se je razjezil nad preveč zgovorno ženo in dejal Petru: 'Idi pa jej izderi njen dolgi jezik!' Peter je storil to in vrgel jezik kraj ceste. Iz njega pa je zrastle zelišče, hren, čegar okus je še dandanes hud in pekoč, ker je nastal iz ženskega jezika.⁹⁸

Glazer je »aitiološko legendo« zapisal že prvi dan, ko se je lotil zbiranja »narodnega blaga«. Legenda »večkrat izpričuje drastično nazornost kmečkih predstav. Motiv o hudem in pekočem hrenu, ki je zrasel iz izdrtega ženskega jezika, je znan v več variantah.«⁹⁹

Dokaz, kako nekdanje folklorne pripovedi niso bile posladkane, je razlaga, »/z/akaj pes taco vzdigne, kadar hčije? Včasi je ni. Potem pa je enkrat hcal pri nekem kupu drv, pa so se drva zvrnila nanj. Zato vzdigne zdaj vsakokrat nogo, da podpre z njo drva ali pri čem pač stoji.«¹⁰⁰ Za zgodovinski je šteti dve pripovedi o Kralju Matjažu,¹⁰¹ medtem ko je šaljiva o »pijani zemlji«. Neka žena je namakala zemljo v žganje in opravičila svojo žejo: »Če je zemlja tako pijana, da ga je spila četrt, ga smem pa še jaz!' In ga je.«¹⁰² Pozneje so se odkrile še dve varianti te šale iz Glazerjevega okolja.¹⁰³

Komaj kaj je uzaveščeno, da je že pred začetkom II. svetovne vojne Nemči-

⁹⁵ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 142: To mu je povedala mati (doma iz Selnice ob Dravi).

⁹⁶ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 164.

⁹⁷ Po mojem vedenju.

⁹⁸ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 136.

⁹⁹ Tako obstaja pregovor, ki motiv podaja v strnjeni obliki: Bog je ženski iztrgal jezik, ga vsadil in zrasel je hren. Sporočilo s podobnim motivom se je ohranilo tudi v Selnici ob Dravi, rojstnem kraju Glazerjeve matere (Antonija Pustavrh, roj. Sternad (1901–1983) je poznala nekoliko omiljeno, otrokom v svarilo namenjeno pripoved: Iz groba jezične ženske je zrastle hren, hrenovo perje. Otrokom so ga kazali in jim pretili, da se bo tudi njim jezik spremenil v hren, če bodo preveč jezični. Povedal Viktor Vrbnjak (roj. 1934). A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 147–148.

¹⁰⁰ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 146.

¹⁰¹ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 139.

¹⁰² A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 144.

¹⁰³ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, n. m., 160.

ja vplivala na jugoslovansko in slovensko notranjo politiko. Na vprašanje Milka Matičetovega,¹⁰⁴ zakaj je bilo treba tako dolgo čakati na objavo *Pohorskih pripovedk*,¹⁰⁵ je Glazer pojasnil:

za tretjo knjigo Arhiva, priloge mariborskega Časopisa za zgodovino in narodopisje so bili predvideni Maistrovi spomini, uokvirjeni z dokumentarnim gradivom o narodnostnih bojih na Štajerskem. Leta 1938 je ta knjiga res začela izhajati, a že po tretji poli je nadaljevanje banska uprava prepovedala, ker so to zahtevali Nemci; bilo je v času Stojadinovičeve Nemcem prijazne politike. S tem je Arhiv za nedoločen čas bil ukinjen in Schlosserjeve Pohorske pripovedke so obležale v mariborski Študijski knjižnici, v uredniškem predalu pisalnega pulta, kjer sem shranjeval vse, kar se je tikalo Časopisa. Tam so tudi ostale, ko so me dne 22. aprila 1941 Nemci odpustili iz službe in sem moral oddati ključe, tako da v knjižnico nisem imel več dostopa. Kaj se je zgodilo z njimi nadalje, ne vem. Čudno je, da niso prišle v roke Schlosserju, bodisi že v Mariboru, saj je bil v zadnjih letih ponovno pri meni in je vedel, kje je rokopis shranjen, bodisi pozneje v Gradcu, ko so Nemci skoraj ves knjižni in rokopisni fond Študijske knjižnice odpeljali tja. Schlosser sam pravi (v uvodu svoje knjige), da je gradivo med okupacijo propadlo. Ali je propadlo po nesrečnem naključju ali si ga je kdo prilastil, se pač ne bo dalo ugotoviti. Med lastnino Študijske knjižnice, ki je po vojni bila zopet repatriirana, Pohorskih pripovedk ni bilo.¹⁰⁶

Glazer pa odkriva tudi stisko uredništva: Zaradi gradiva, ki se nanaša na Pohorje, so bile načelno sprejete v program, toda s pomisleki, ker je Pohorje v zbirki neenakomerno pokrito. Skoraj vsi zapisi so iz bližine Maribora, in vzhodnega in severovzhodnega roba Pohorja, medtem ko njegovo osrčje povečini ni bilo zajeto. Še večja težava je bila zaradi zapisov v nemščini. Z zapisovanjem v tujem jeziku veliko tega, kar daje folklornemu besedilu značilno barvo, gre v izgubo. Dve ali tri povedke je skušal prevesti v slovenščino in ugotovil, »da bi to in ono bilo treba povedati precej drugače, kot je formulirano pri Schlosserju. »Kako povedati, da ne bo samovoljno in potvorjeno, pa bi brez zveze z živim virom bilo težko zadeti.« Preverjanje na terenu bi bilo deloma nemogoče, ker je bilo precej Schlosserjevih pripovedovalcev že mrtvih, in tratenje časa, ter v tem primeru bolj smiselno, da povedke zapiše sam. Poleg tega so se v letih krize vse znanstvene ustanove spoprijemale z denarnimi težavami in ni bilo mogoče sproti izdajati vsega razpoložljivega gradiva.¹⁰⁷ Pojasnilo Glazer v smislu finske šole izkoristi še za stvaren prispevek o kontinuiteti dveh folklornih pripovedi.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Milko Matičetov – Maja Bošković-Stulli, Dobra zbirka slovenskih pripovedk iz leta 1910, slabo izdana 1956, *Slovenski etnograf* 11, Ljubljana 1985, 187–200.

¹⁰⁵ Paul Schlosser, *Bachern-Sagen*, Wien 1956. Prim. Milko Matičetov-Maja Bošković-Stulli, Dobra zbirka slovenskih pripovedk iz leta 1910, slabo izdana 1956. Viktor Vrtnjak, Opombe k besedilom, Janko Glazer, *Razprave – članki – ocene*, Založba Obzorja, Maribor 1993, 1145.

¹⁰⁶ Janko Glazer, K Schlosserjevim pohorskim pripovedkam, *Slovenski etnograf* 13 (1960), 219–224. = *Razprave – članki – ocene*, 500.

¹⁰⁷ J. Glazer, K Schlosserjevim pohorskim pripovedkam, n. d., 499.

¹⁰⁸ J. Glazer, K Schlosserjevim pohorskim pripovedkam, *Razprave – članki – ocene*, 500–504: Prva je rekonstrukcija, kako je s povedko Razbojniška krčma v Rušah [v Glazerjevem svobodnem prevodu. Znana je iz literarizacije Jožeta Tomažiča, *Mož brez strahu* (Pohorske

Zgodovinski pregled problema zapisovanja in današnji teoretični premislek na to témo sta predstavljena drugod.¹⁰⁹ Glazerja pri *Narodnih pravljicah iz Prekmurja* (1923, 1928)¹¹⁰ upravičeno motijo nepotrebni redakcijski vrviki v folklorno pripoved, ker »dcela razblinijo stavek in mu vzamejo vso plastiko.«¹¹¹ Glede na to, da knjiga, namenjena šolski mladini, zajema povedke, legende in anekdote, bi bil zanj ustreznejši drugačen naslov, ugotavlja Janko Glazer v oceni I. zvezka. Vsekakor je hvalevredno, da je vsaka enota opremljena »s točno domovnico – z imenom zapisovalca in kraja«. Nad gradivom samim ni navdušen, »saj so glavni pravljlični motivi naravnost internacionalni, splošno razširjeni in znani. Povsod srečujemo iste prikazni, z vedno istimi lastnostmi, stalne situacije s stalnimi rešitvami. Elementi, iz katerih pravljica ustvarja svoj svet, se neprestano ponavljajo, izpreminja se samo njih kombinacija.« Potrditev za take 'metamorfoze' so pravljice Ježek, Strah, O začaranem vrtu, O dobrosrčnem kovaču in legenda Krištuš i sv. Peter. Prvi dve se v osnovi ujemata s pravljicama Sin jež in Jurko je iskal strahu pri Milčinskem (Tolovaj Mataj, 34, 83). Pri pravljici O začaranem vrtu Glazer navaja različico v Freuensfeldovem Zdravilnem jabolku. V pravljico O dobrosrčnem kovaču je prešla znana legenda o Skrbi in Smrti. Ob legendi Krištuš i sv. Peter je vredna omembe Glazerjeva navezava na eno od Goethejevih pesmi.¹¹² Glazer razume, da je sicer »lepo narečje«, razen v treh kratkih primerih, nadomeščeno s knjižnim jezikom, vendar bi se urednika morala 'prirejanja' lotiti bolj skrbno. Odkar je Fran Milčinski postal merilo za tako početje, njegovi nasledniki ne bi smeli zaostajati za njim. Preveč je stilističnih neuglajenosti in slovniških napak.¹¹³

Glazer je bil podobno kritičen pri oceni II. zvezka *Prekmurskih narodnih pravljic*. Za zgodovino slovstvene folklorne je pomembna informacija, da so jih zbrali učitelji. Prav tako kot prva je namenjena mladini in temu primerno opremljena z ilustracijami in v knjižni slovenščini. Po njegovem naj bi vsaka taka zbirka izpolnjevala »obe nalogi, i leposlovno i znanstveno. V naših skromnih razmerah bi bilo to potrebno že iz ekonomskih razlogov; pa tudi kakovosti dela bi taka združitev le koristila.« Za pomembne je imel stare motive, katerih različice je odkrival v *Anmerkungen zu den Kinder- und*

pravljice, 135)]. Gre za pravo kriminalko, pravcato razbojniško zgodbo. In za preigravanje med naravnim in tehničnim tipom komunikacije. (Rudolf Puff, *Steirische Volkssagen* XI). Na tem mestu je Puff objavil »pripovedko o kačji kraljici...«. Prim. Glazer, *Razprave – članki – ocene*, 504, 1144–1145. »V zbirki *Der Sagenkreis der Postela*, ki jo je izdal Schlosser leta 1912, ob povedki o dobrodelnem ognjenem možu (v Pohorske pripovedke ni uvrščena), opozarja na paralelo (n. m. 20, 67), ki jo ima Puff v VII. zvezku zgoraj omenjene zbirke *Steirische Volkssagen*. To kaže, da je Puffovo zbirko poznal. Ali jo je pri redigiranju Pohorskih pripovedk prezrl iz nepazljivosti ali jo je pustil neupoštevano hote, ne vem.«

¹⁰⁹ Prim. Marija Stanonik, Zapisovanje in redakcija slovstvene folklorne kot metodološki problem, *Teoretični oris slovstvene folklorne*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2001, 345–380.

¹¹⁰ Zapisala sta jih [Julij] Kontler in Kompoljski [= Anton Hren]. Janko Glazer, *Narodne pravljice iz Prekmurja*, *Razprave – članki – ocene*, 492.

¹¹¹ Milko Matičetov, Pri treh Boganjčarjih, ki znajo »lagati«, *Slovenski etnograf* XVIII–XIX, Ljubljana 1966, 92.

¹¹² Janko Glazer, *Narodne pravljice iz Prekmurja*, I. in II. zvezek, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 19 (Maribor 1924), št. 2, 121–122. = *Razprave – članki – ocene*, 491–492, 1143–1144.

¹¹³ J. Glazer, *Narodne pravljice iz Prekmurja*, 491–492.

*Hausmärchen der Brüder Grimm.*¹¹⁴ Mučilo ga je namreč vprašanje, »ali je vse v njej priobčeno blago v resnici narodna last Prekmurja. Pod vsako pravljico je sicer pripisan zapisovalec, a ravno tako važen bi bil podatek, kdo je pravljico p r i p o v e d o v a l, odkod je dotičnik, kje živi, oziroma je živel, koliko je star, ali je pismen ali nepismen. Če bi zapisovalec gledal na vse to, bi njegovo delo čisto avtomatično postalo mnogo bolj kritično, s tem vred pa tudi bolj uporabno za znanstvene svrhe.« Sam je namreč sumil, da so nekatera besedila prevzeta iz literature. Eno je celo posnetek po L. N. Tolstoju (Kako je kmet gosi delil). Sklepal je, da je prišlo v Prekmurje po zaslugi Sket-Westrove *Slovenske čitanke*. Glazer se nad tem zgraža, toda primer je mogoče vključiti v proces folklorizacije, kar je seveda naravno.

Koristna je njegova opomba, da izogibanje ponavljanju ni vedno v skladu z naravo predmeta. V pravljicah se podobne situacije večkrat (navadno po trikrat) ponavljajo: ali se dogodek ponavlja v celoti in se o njem vsakokrat podrobno pripoveduje, ali se podrobno pripoveduje samo enkrat, drugod pa se omeji na kratek povzetek. Taka odločitev nasprotuje konkretnim pravljicam in učinkuje prozaično. Avtorja zbirke sta posebno skrbno gledala na to, da ničesar ne ponavljata, ampak izraze variirata. In prav to ni dobro. »Ne samo, da je ponavljanje naravnost značilnost narodne poezije – tudi kot izrazno sredstvo je ponavljanje lahko izredno učinkovito.«¹¹⁵

Ivan Albrecht je pod naslov *Paberki iz Roža* združil šest »narodnih pravljic in eno legendo«. Stari motivi so koroško obarvani: »Kajti sami na sebi so obdelani motivi več ali manj splošno znani, tako na primer: 'povodnji mož', ki ga poznajo menda povsod, 'škoprnjak', ki pod imenom škopnik straši npr. tudi po Pohorju. Kljub tem skupnim črtam pa kažejo te pravljice mnogo posebnega, značilnega za mišljenje in čustvovanje koroškega človeka.« Glazer, ki ocenjuje zbirčico, opozarja »na neobičajno močno podčrtano seksualnost, [...] npr. kako je kmetica posodila svojega moža žalik-ženi. Glazer se sprašuje, koliko se te koroške pravljice razlikujejo od variant po drugod; kaj in koliko je folklornega in kako je pisatelj sestavljal nabrane drobce v celoto, kaj in koliko jim je prideval iz svojega. Presenetljivo je, da v primerjavi z Janezom Trdino, ki svojih 'bajk' tudi ni zgolj zapisal, ampak jim dajal lastno obliko, Albrechtu daje višjo oceno.«¹¹⁶

Storije so obveljale za prvo znanstveno zbirko slovenskih folklornih pripovedi. Zapisal jih je deloma France Kotnik sam, deloma jih je prevzel iz starejših tiskanih virov; največ so mu jih zbrali bivši celovški dijaki. Obveljale so za prvo znanstven zbirko slovenskih folklornih pripovedi. Janko Glazer razume, zakaj je njih slog tako različen. Neenotna je zbirka tudi v tem, da niso vsi motivi v njej epsko razpletene, ampak nekateri le na kratko označeni. Navedene pomanjkljivosti ne gredo na račun zbiralca, saj njegove *Storije* niso leposlovno delo (kakor s k u š a j o biti druge podobne zbirke), ampak znanstveno urejena izdaja folklornih pripovedi. »To kaže ves ustroj knjižice, ki

¹¹⁴ Prim. Marija Stanonik, Jiři Polívka kot buden spremljevalec slovenske slovstvene folkloristike, Slavista Jiři Polívka v kontexte literatury a folkloru I–II, Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FF UK, Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Česká asociace slavistů, Ústav etnológie SAV, Slavistická společnost Frana Wollmana v Brne, Bratislava – Brno 2008, 67–101, 229–230.

¹¹⁵ J. Glazer, Narodne pravljice iz Prekmurja, I. in II. zvezek, *Razprave – članki – ocene*, 493–495.

¹¹⁶ Janko Glazer, Ivan Albrecht, Paberki iz Roža, *Razprave – članki – ocene*, 489, 490.

poleg vzorno razvrščenega gradiva prinaša tudi primeren uvod, vire, imenik krajev in rek ter opombe o nekaterih nemških in slovenskih variantah.« Teh se Glazerju zdi še premalo. Zaradi zanesljivosti glede na okolje pogrēša vsaj Potočnikovo *Vojvodino Koroško* I. Ne izključuje namreč, da je ta ali drugi dijak zajemal iz – Potočnika. Svetuje, da bi bili vsi zapisi opremljeni z letnicami, ker omogočajo kronologijo¹¹⁷ v zasledovanju procesualnosti posameznih folklornih pripovedi.

V obdobju socialnega realizma je poleg Jože Glonarja Janko Glazer najbolj skrbno spremljal objave in raziskave slovstvene folklorne in v komentarjih o njej dajal smiselne napotke. Le izjemoma se je odločil za samostojno objavo, in to o genezi motiva o presitem beraču, ki mu je le še za beli kruh: »*Berač, ki je nabral polno malho kruha, se je vsedel na travnat rob kraj Drave in začel prebirati svoj plen. Bele kose je deval v torbo, črne je metal po trati. Pri tem poslu ga je zasačil ribič in ga sklenil za njegovo objest kaznovati. Pod pretvezo, da mu za kruh, ki ga ima na pretek, preskrbi kupca, ga je zvalil na otok sredi Drave in ga pustil tam tako dolgo, da je vse do zadnje skorjice, tudi najtršo in najbolj črno, s slastjo pojedel.*« Motiv ribičeve pretveze je posebnost mariborske variante. Janko Glazer je odkril njegovo prvo literarizirano objavo v graškem listu *Der Aufmerksame* 17. okt. 1826. V nepodpisani pesmi *Der Schiffer und der Bettler* in podnaslovom *Eine wahre Geschichte aus Untersteyer* Mariborski otok ni naveden, vendar je dogodek lokaliziran 'na bregu Drave' in 'skalnem otoku'. Vsebina je natančno taka kot v mariborski varianti. Z njo se popolnoma ujema v slovenščini napisana pesem Antona Šerfa *Germ ma vüha*.¹¹⁸ V 29 kiticah pripoveduje, kako 'prošec' (prosjak) Repnjak zametuje 'arženjak', 'grahornjak' in 'plesnivec', kako 'brodnar' zvali na 'osredok' sredi reke in ga pusti tam, dokler ne pride do spoznanja:

*Glad me je tü dobro vere zviücil,
No mi je bil dobra začimba;
Kda sem že jas njeg'vo moč občütil,
Sem ne več prebiral krühovja.*

Vse drugo je enako, le Dravo nadomešča Mura in zgodba se odigrava 'ne daleč dol od Radgone'. Mogoče je isti motiv znan tudi tam; še bolj verjetno ga je Šerf sam premedil bližje vzhodnoštajerskim Slovincem, katerim sta Mura in Radgona bližja in bolj domača ko Drava in Maribor. Najbrž se je Šerf seznanil z njim prav v navedeni nemški pesmi. V Mladiki leta 1923 je isti motiv obdelan v prozi:¹¹⁹ dejanje je spet postavljeno ob Dravo, na 'samoten, zapuščen otok sredi reke', vendar ime otoka ni navedeno.¹²⁰ Glazer predstavlja motiviko s prepričanjem, da je doma le na Štajerskem. Toda že v 19. stoletju je bila znana tudi na Kranjskem.¹²¹

Po zaslugi Janeza Koprivnika in Elze Lešnik Glazer odkriva o Mariborskem oto-

¹¹⁷ Janko Glazer, *Storije I. Koroške narodne pripovedke in pravljice*, Časopis za zgodovino in narodopisje 20 (Maribor 1925), št. 1, 103 = *Razprave – članki – ocene*, 496.

¹¹⁸ V pesniški zbirčici *Cvetenjak ali rožnjek* l. 1839 v Radgoni, 13–20.

¹¹⁹ J. G. [= Janko Glazer], *Kupec*, Mladika, Prevalje 1923, 181–182.

¹²⁰ Janko Glazer, *Mariborski otok in ljudsko izročilo / Pripovedki o objestnem beraču, limbuškem vitezu in kačji kraljici*, Mariborski večernik *Jutra* 4 (1930), št. 134, 14. VI. 1930, 2. = *Razprave – članki – ocene*, 497–498.

¹²¹ Marija Stanonik (ur.), *Janez Jelenc, Ledinska kronika / Zgodovinske črtice ledinske župnije*, Ledine 2009, 92.

ku še eno pripoved: »Na otoku je bilo nekoč mnogo kač in njihova kraljica je imela dragoceno zlato krono. To krono si je zaželela hčerka bližnjega limbuškega graščaka. Mlad vitez je sklenil ustreči njeni želji in res se mu je posrečilo ubiti kačo-kraljico ter ji vzeti krono; ko pa se je hotel vrniti, se ga je ovilo vse živo kač in ga potegnilo v vodo, da je utonil.« Na podlagi sklepa iz druge variante (»Na dravskem otoku je še danes mnogo kač, ki žalujejo za svojo umorjeno kraljico«) zmeraj resni Glazer tokratno pisanje konča s hudomušnim namigom na »vitke kače«: »Kakšne bodo storije, s katerimi ta nova doba preplete in okraši Mariborski otok, o tem pa ljudsko izročilo zaenkrat še molči.«¹²²

Po drugi svetovni vojni so raziskovalci izbirali teme, ki bi bile politično čim manj vpadljive. Janko Glazer pa ostaja v prizadevanju za resnico zvest sam sebi in Pohorju. Ko je zasledil, da se med nadomestki za mandragoro (nadlišček) najdišče trave somovice na podlagi njene omembe v Župančičevi dramatski sliki Noč na verne duše, pripisuje tudi Beli Krajini, je napačno domnevo takoj krepko, toda utemeljeno in vljudno zavrnil: »Kot dokazilo, da je somovica znana tudi Belokranjcem, torej 'Noč na verne duše', ne prihaja v poštev in glede tega je Minařikov članek treba popraviti. Somovico pa moremo potemtakem smatrati za posebnost Pohorja.«¹²³

SKLEP

Vilko Novak je v *Glazerjevem zborniku* leta 1977 obžaloval, da se je Glazer odtegnil etnologiji;¹²⁴ enako obžalovanje velja s strani slovstvene folkloristike. Toda po zaslugi mariborskega Časopisa za zgodovino in narodopisje jima je v obdobju med dvema svetovnima vojnama najbolj sistematično sledil in ju kritično motril. Slovstveno folkloro je ocenjeval z vidika literature, kar je pač zgrešeno, ker sta to dva samostojna sistema. Kakor ne moremo ocenjevati knjižnega jezika z enakimi merili kot posamezno narečje, ima tudi slovstvena folkloro v primerjavi z literaturo drugačne estetske zakonitosti.

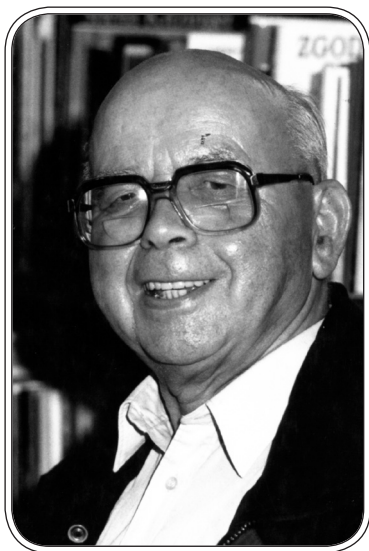
Vseskozi je ostal zvest lokalni provenienci. Zato Alenka Glazer lahko skrbno razbira kontekst posameznih folklornih besedil v družini, širše v vasi ali na Štajerskem, po drugi strani pa tudi primerjalno v drugih slovenskih pokrajinah in starejši zadevni literaturi.¹²⁵

¹²² J. Glazer, Mariborski otok in ljudsko izročilo, *Razprave – članki – ocene*, 498.

¹²³ Janko Glazer, Ljudski motiv s Pohorja v Župančiču, *Nova obzorja* 1 (Maribor 1948) št. 1–2, 64 = *Razprave – članki – ocene*, 102–103.

¹²⁴ V. Novak, Etnologija, Glazerjev zbornik / *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Nova vrsta 13 (XLVIII), Maribor 1977, št. 1–2, , 266.

¹²⁵ A. Glazer, Janko Glazer zapisovalec »narodnega blaga«, *Traditiones* 24 / *Slovstvena folkloro*, SAZU, Ljubljana 1995, 153.

PAVLE ZABLATNIK (1912–1993)

IN NJEGOVA INTERDISCIPLINARNOST V LUČI SLOVSTVENE FOLKLORISTIKE

UVOD

Dozorel je čas za oris delovne metode narodopisno¹ zasnovanih razprav Pavleta Za-

¹ Pavle Zablatnik terminološko sicer enači narodopisje s folkloro, toda vsebinsko mu pomeni tudi etnologijo. To se najlepše vidi iz naslednjega odlomka: »Narodopisje je po svojem bistvu posebno pripravno za to, da stopi v službo domoznanstva. Kajti narodopisje je znanost, ki raziskuje in tolmači pojave materialne, socialne in duhovne ljudske kulture, v kateri se zrcali ljudska duša v vsej svoji globini in širini.

Materialna ljudska kultura se nam prikazuje v obliki selišč, tj. vasi in trgov, v gradnji hiš, v izdelkih domače obrti, v čudoviti ljudski umetnosti, ki se kaže v ljudskem nakitu, v narodnih nošah, v okrasu kmečkih skrinj, raznega orodja ipd. *Socialna* ljudska kultura odseva družbene razmere in spremembe socialne strukture. *Duhovna* ljudska kultura pa se izraža v ljudskem verovanju, v šegah in navadah, v ljudskem pripovedništvu, tj. v bajkah, basnih, pravljicah, pripovedkah ipd., v ljudski pesmi v ljudskih pregovorih, rekih, ugankah ipd. Za vse te pojave materialne, socialne in duhovne ljudske kulture je angleški znanstvenik William John Thoms leta 1846 uvedel nov izraz 'folk-lore', ki pomeni ljudsko izročilo. Izraz se je splošno uveljavil kot izposojenka tudi v drugih jezikih, v slovenščini v obliki *folklor* ali *foklora*. Spoznavanje folklor ali folklore pa naj bi bil tudi predmet domoznanskega pouka v šoli – zelo v prid učencem in učenkam.« Pavle Zablatnik, Narodopisje v službi domoznanstva (tipkopis). Predavanje v Št. Petru pri Št. Jakobu v šoli za ženske poklice.

Vrenje v slovenski etnologiji v zadnjih letih njegovega življenja ga ni zbegalo. V novih pogledih mlajše generacije je gledal dopolnjevanje in nadgrajevanje prejšnjih prizadevanj. V njih vidi »različne metode raziskovanja, različne načine pristopa k eni in isti znanosti, za katero je angleški učenjak William John Thoms leta 1846 v londonski reviji 'Athenaeum' kot prvi uporabil naziv 'folklore', kar pomeni narodopisje, znanost, ki raziskuje, opisuje in tolmači raznolične oblike ljudske kulture. Vprašanja o ljudski kulturi je samoumevno treba gledati in osvetljevati v luči interdisciplinarnih raziskav, tako da so lahko istočasno ali pa zaporedoma predmet raznih ved, zdaj etnografije, ki ji po nominalni in realni definiciji pripada

blatnika. Svoje življenjsko delo na tem področju je zbral v treh knjigah *Od zibelke do groba*,² *Čar letnih časov*,³ *Volksbrauchtum der Kärntner Slowenen*,⁴ toda prejkone je zunaj njih ostalo še marsikaj neizčrpanega gradiva, ki je v tukajšnjem prispevku kolikor toliko tudi upoštevano.⁵

Še preden je duhovnik, slavist, pedagog in neumorni kulturni delavec⁶ na Koroškem utegnil povzeti svoje strokovno delo v knjižno obliko, mu je akademik Jože Pogačnik, ne da bi sicer njegovo delo kakor koli razčlenjeval, upravičeno dal laskavo priznanje: »Za folkloristiko koroške dežele pa je po [Ivanu] Grafenauerju največ napravil Pavle Zablatnik.«⁷ To svojo sodbo o njem utemeljuje ugledni literarni zgodovinar z Zablatnikovimi »sintetičnimi sestavki v celovski kulturni reviji *Die Brücke*« in disertacijo *Die geistige Volkskultur der Kärntner Slowenen* iz leta 1951.

Sam Pavle Zablatnik je zapisal: »Kdor želi spoznati ljudska verovanja, mora med drugim seči tudi po starih ljudskih bajkah, pravljicah in pripovedkah, kajti v njih nam preprosta ljudska domišljija na svoj način daje odgovor na razna vprašanja.«⁸ Drži pa tudi narobe: kdor skuša ugotavljati pravo sporočilo folklornih pripovedi, je dobro, da čim bolj obvlada tudi vsebino starih verovanj in uver. Od tod upravičena pozornost slovstvene folkloristike do Pavleta Zablatnika. Ne nazadnje zato, ker svoja dognanja rad podkprepljuje prav s slovstveno folkloro.

I. IZTOČNICE ZABLATNIKOVE INTERDISCIPLINARNOSTI

Milko Matičetov je leta 1956 bistvo svoje stroke označil z besedami: »... mlada znanstvena panoga, ki jo imenujemo folkloristika, si je namreč izoblikovala z združitvijo filoloških, književnozgodovinskih, kulturnozgodovinskih, geografsko-statističnih in drugih prijemov svojo lastno metodo. S posebnimi prijemi se dá marsikdaj določiti

predvsem znanstveno opisovanje ljudske kulture, zdaj etnologije, ki kritično analizira in primerjalno preučuje izsledke etnografije, nato pa se z njimi lahko tudi ukvarja kulturna antropologija, ki osredotoča svoja opazovanja predvsem na človeka kot nosilca in oblikovalca ljudske kulture v raznih fazah razvoja v času in prostoru. V narodopisje pa se seveda smejo vključevati še druge znanstvene vede, kakor npr. etnopsihologija, etnosociologija, zgodovinopisje idr.« Majda Fister, Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom, v: *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 1991, št. 3–4, 114.

² Dr. Pavle Zablatnik, *Od zibelke do groba. Sege in navade na Koroškem*, Mohorjeva založba, Celovec 1982, 148 str.

³ Dr. Pavle Zablatnik, *Čar letnih časov v ljudskih šegah* (Stare vere in navade na Koroškem), Mohorjeva založba, Celovec 1984, 255 str.

⁴ Dr. Pavle Zablatnik, *Volksbrauchtum der Kärntner Slowenen*, Verlag Hermagoras / Mohorjeva 1992, 140 str.

⁵ To je zasluga Majda Fister, dipl. etnol. ki ureja njegovo bogato zapuščino.

⁶ Prim. Marija Stanonik, *Že zdavnaj bi zaslužil Murkovo priznanje* (80-letnica dr. Pavleta Zablatnika), *Naš tednik*, 4. dec. 1992, str. 10–11.

⁷ Jože Pogačnik, *Ivan Grafenauer, Literarnozgodovinski spisi*, Slovenska Matica, Ljubljana, 1980, 699.

⁸ Pavle Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 123.

med drugim starost – vsaj relativno – tudi za zgodbe, ki so bile pri nas prvič zapisane šele v 19. ali celo v 20. stoletju.«⁹

1. OSEBNOSTNA NARAVNANOST IN ŽIVLJENJSKE OKOLIŠČINE

Čeprav ni dvoma o sodelovanju Pavla Zablatnika in Milka Matičetovega,¹⁰ se dá prepričljivo dokazati, da je izredni Koroški Slovenec v svojih raziskavah sledil navedenemu cilju iz lastnih strokovnih pobud. Zablatnikova interdisciplinarnost izvira iz zanesljivega študijskega zaledja. Sloveščino je vpiljal z materinim mlekom in vse to, »kar je predmet narodopisja«, ga je po njegovih lastnih besedah, mikalo pravzaprav »že od mladih nog.«¹¹ Pri šolanju, ki ga je pričel v Bilčovsu, se je moral hitro spoprijeti z nemščino, toda na klasični gimnaziji v Celovcu mu je »narodopisni interes« krepil prav »profesor nemščine, velik ljubitelj folklore«, ki je svojim dijakom med drugim rad dajal za domačo nalogo kaj v zvezi z njo. »Spominjam se, kako sem [...] bil skrajno nadežen staršem in sosedom, pri katerih sem z veliko zavzetostjo skušal zbrati čim več zanimivega gradiva za naloženo temo. Tedaj sem tudi že z zanimanjem začel segati po člankih in knjigah narodopisne vsebine.«¹²

2. ŠTUDIJSKO ZALEDJJE

Leta 1939 je Pavle Zablatnik v Celovcu dokončal bogoslovje¹³ in bil med drugo

⁹ Milko Matičetov, *Ljudsko slovstvo Zgodovina slovenskega slovstva I*, Slovenska matica, Ljubljana 1956, 130.

¹⁰ Prim. Inštitut za slovensko narodopisje, *Letopis SAZU*, Ljubljana 1958, 148.

¹¹ Majda Fister, Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom, 106: »Doraščal sem še v patriarhalnih razmerah, v strnjeni slovenski občini, kjer je slovenski župan še po stari navadi ob nedeljah po glavni maši na sejmišču pred cerkvijo očetovsko tolmačil občanom odredbe državnih in deželnih oblasti v domačem jeziku, kjer so ljudje na vasi še skrbno čuvali stara izročila kot dragoceno kulturno dediščino svojih prednikov, kjer so našega človeka na podeželju skozi vse letne čase in mimo vseh mejnikov človeškega življenja od zibelke do groba še živo spremljale stare šege in navade, kjer se je domača pesem še glasno razlegala po hribih in dolinah ter se ubrano oglašala pod vaško lipo, pri delu na polju, ob setvi in žetvi, ob košnji, na paši, ob teritvi, preji in drugih kmečkih opravilih, ki jih mlajši rod ne pozna več. Radi smo poslušali petje in tudi sami zapeli. Nič manj radi pa smo v časih, ko še ni bilo radia in televizije, prisluhnili mikavnim pripovedovanjem in prerokovanjem starejših ljudi. Spominjam se, kako smo otroci z odraslimi vred pogosto vsi zamaknjeni poslušali zelo nadarjenega pravljničarja iz naše vasi, Robincovega Folta, upokojenega železničarja, ki je ob zimskih večerih rad prisedel k predicam ter nam ob brnenju kolovratov na očarljiv način neutrudno pripovedoval mikavno ganljive pa tudi pošastno grozljive pravljice, pripovedke in basni. Še danes mi je žal, da je šlo vse to pripovedno bogastvo z njim v grob. Doživljanje vsega tega bogatega 'narodnega blaga' v patriarhalnem okolju domačega kraja je že v otroških letih samo po sebi izvajalo name poseben čar.«

¹² Majda Fister, Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom, 107.

¹³ Novo mašo je pel leta 1938. Kako se je začela njegova služba v Gospodovem vinogradu med njegovimi trpinčenimi rojaki na Koroškem, je izpričano tudi v knjigi *Po sledovih...* Pričevanja koroških Slovencev 1920–1945, [zbrala Helena Verdel] Drava, Celovec 1991, 82–83: njegova prva službena dolžnost je bila nadomeščati odsotnega župnika v Št. Lenartu pri sedmih studencih, ker so ga bili odpeljali nacisti. V Šmarjeti pri Velikovcu je l. 1941 dobil povelje, naj odstrani v cerkvi slovenske napise. S humorno suverenostjo jih je branil in se

svetovno vojno zaradi svoje pokončne drže duhovnika in Slovence stalno v nevarnosti, da ga odvedejo v »kacet«,¹⁴ torej koncentracijsko taborišče.

Od leta 1946 je v Gradcu študiral psihologijo, filozofijo, klasično filologijo in slavistiko. Ta je vzdrževala »tradicijo Murkove in Štrekljeve šole, ki je v redni študijski ponudbi še vedno odmerjala častno mesto tudi študiju slovanskega narodopisja.«¹⁵ »Prav vseč mi je bilo,« pravi Pavle Zablatnik, da sem za prvi seminarski referat v slavističnem inštitutu dobil dodeljeno narodopisno temo. Predaval sem o Grafenauerjevi znameniti študiji o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o Lepi Vidi. Ko sem za drugi seminarski referat lahko sam izbiral temo, sem se spontano odločil za narodopisno snov. Razpravljal sem o edinstvenem običaju ziljskih Slovencev, o slavnem ziljskem štehanju, o njegovem dozdevnem vzniku in pomenu. Po živahni diskusiji mi je tedanji vodja Inštituta prof. Heinrich Felix Schmid, svetoval, naj napišem disertacijo o šegah in navadah koroških Slovencev. Ko je prof. Schmid kmalu nato odšel na Dunaj ter tam prevzel vodstvo Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo, me je novi vodja slavističnega inštituta v Gradcu, prof. Josef Matl, Murkov in Štrekljev učenec, takoj opomnil na Schmidovo pobudo ter mi za disertacijo končno določil naslov: *Die geistige Volkskultur der Kärntner Slowenen* (Duhovna ljudska kultura koroških Slovencev). Z njo sem si ob rigorozih iz filozofije, slavistike in klasične filologije leta 1951 pridobil doktorat filozofije.«¹⁶ Ocenila in odobrila sta jo prof. Josef Matl in prof. Viktor Geramb, tedanji vodja etnološkega inštituta graške univerze.¹⁷

vdal šele l. 1943, vendar ne zares, saj jih je le prekril z zlatim (!) papirjem.« 8. maja 1945 je bil ta papir v nekaj minutah odstranjen.

¹⁴ Majda Fister, Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom, 116.

¹⁵ Pavle Zablatnik, Narodopisje v službi domoznanstva (predavanje v Št. Petru pri Št. Jakobu v šoli za ženske poklice, tipkopis): »Ko je pred dobrimi sto leti (1871) graška univerza dobila svojo slavistično stolico, so se tamošnji profesorji slavistike kar od vsega začetka posebno oprijeli slovanskega in še posebej slovenskega narodopisja ter postavili narodopisno delo na trdno znanstveno podlago. Trije graški slavisti so si pridobili na tem področju posebno velike zasluge: prof. Gregor Krek (1840–1905), prof. Karel Štrekelj (1859–1912) in prof. Matija Murko (1861–1952). [...] Po tem bežnem ekskurzu v področje koroške slovenske narodne pesmi naj se spet vrnemo k prozi – in sicer k izhodišču mojih izvajanj, k Murkovi in Štrekljevi šoli, ki ji gre velika zasluga, da je odločilno pospeševala in usmerjala slovensko narodopisje. Iz te šole je prišel med drugimi zaslužni koroški slovenski narodopisec France Kotnik, ki je s Štrekljevo in Murkovo kritično metodo pomagal premakniti slovensko etnografijo (narodopisje) iz romantičnega gledanja ljudskih starin na trdno znanstveno podlago. Profesorja Murka je Kotnik že na univerzi v Gradcu razveselil z odkritjem koroškega ljudskega pesnika in bukovnika Andreja Schusterja Drabosnjaka, o katerem je napisal doktorsko disertacijo. Kot Korošec se je s posebno ljubeznijo poglobljal v koroške starosvetnosti. O tem npr. pričajo tile njegovi narodopisni prispevki: Doneski k zgodovini praznoverja na Koroškem (ČZN 1906), Koroške narodopisne črtice (ČZN 1908, 1911, 1913, 1919), Narodno blago s koroško-štajerske meje (Straža 1910), Ljudsko petje, Nekaj črtic o pasijonskih igrah na Koroškem, Drabosnjakov Ahasver idr. Posebno znane so njegove *Storije*, zbirka koroških narodnih pravljic, pripovedk, bajk, legend in basni; prva izdaja je izšla 1924 pri Mohorjevi družbi na Prevaljah, druga pa razširjena v dveh knjigah pri Mohorjevi družbi v Celovcu v letih 1957 in 1958 – po Kotnikovi smrti (Kotnik je umrl 6. 2. 1955 v Celju).«

¹⁶ Majda Fister, Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom, 108.

¹⁷ To je Pavletu Zablatniku omogočilo, da je v letih 1973–1983 po nalogu avstrijskega Ministrstva za znanost in raziskovanje imel v slavističnem inštitutu celovške univerze v luči pri-

Prof. Matl je Pavletu Zablatniku »vrh tega še močno prigovarjal, da bi se habilitiral za slovensko in južnoslovansko narodopisje na graški univerzi« in s tem nadaljeval Murkovo in Štrekcljevo tradicijo:¹⁸ »V graški disertaciji *Duhovna ljudska kultura koroških Slovencev* Zablatnik v široko zajeti analizi in temeljiti, zaokroženo podani razpravi prikazuje mantični in magični miselni svet v ljudskem verovanju, ljudsko kulturo v šegah in navadah, v ogledalu jezika, ljudske pripovedi in ljudske pesmi...« (Glej letno¹⁹ poročilo Državne gimnazije za Slovence v Celovcu X-1965/66, str. 84).²⁰ »Obžaloval je, da se ta njegova želja ni dala uresničiti, ker me je Koroška čez glavo zaposlila z neodložljivimi obveznostmi.«²¹

3. VZORI

Pavle Zablatnik je gojil veliko spoštovanje do koroških slovenskih duhovnikov, ki so izgorevali za svoj narod tudi z vsestransko kulturno in marsikdaj tudi politično dejavnostjo.²²

Kolikor mu je čas dopuščal, jim je sledil tudi sam in tako stopil v vrsto tistih rojakov, ki so se ob izučnem poklicu z vso vnemo posvečali praviloma duhovni kulturi svojega naroda: duhovniki Urban Jarnik, Matija Majar Ziljski, Andrej Einspieler, učitelj Vinko Möderndorfer in Pavel Košir, sodnik Josip Šašel, profesorji France Kottnik, Ivan Scheinig. Od njih je profesor Ivan Grafenauer postal celo prvak Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU v Ljubljani. Razen z njimi je gojil tesne osebne stike s člani ljubljanskih etnoloških ustanov: Borisom Orlom, ravnateljem Slovenskega etnografskega muzeja, Nikom Kuretom, dolgoletnim tajnikom Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU, Rajkom Ložarjem, urednikom Narodopisja Slovencev in Vilkom Novakom, predstojnikom Oddelka za etnologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Od nemških etnologov mu je ostal svetel vzor uglednega znanstvenika dr. Leopold Kretzenbacher, ki ga je z navdušenjem poslušal na graški univerzi kot predavatelja primerjalnega narodopisja in ga je še posebej visoko cenil kot odličnega »poznavalca slovenske folklore in uspešnega raziskovalca izrednih ljudskih šeg pri Slovencih in njihovih sosedih.«²³

merjalnega narodopisja redna predavanja o duhovni, materialni in socialni kulturi Slovencev in drugih slovanskih narodov. Majda Fister, Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom, 108.

¹⁸ V izvirniku: »In der Grazer Dissertation von P. Zablatnik *Die geistige Volkskultur der Kärntner Slowenen* (1951) wird in einer weittausgreifenden Analyse und einwelt im Volksglauben, das Volkstum in Sitte und Brauch, im Spiegel der Sprache, der Volkserzählung und des Volksliedes dargelegt. Als akademischer Lehrer bedauere ich sehr, dass mein Wunsch und Plan, dass sich der begabte und fleißige Zablatnik für slowenische und südslavische Volkskunde an der Grazer Universität habituiere und damit die Murko-Štrekclj-Tradition fortsetze, wegen anderweiter Arbeitsbelastung nicht realisiert werden konnte.« Univ.-Prof. Dr. Josef Matl, Slowenische Literaturgeschichte und Volkskunde, *Letno poročilo Državne gimnazije za Slovence v Celovcu* 10, 966/67, 84.

¹⁹ Letno se tu piše z veliko začetnico, ker gre za naslov publikacije. Torej: *Letno poročilo...*

²⁰ V navedeni letnici je prišlo do pomote. Pravilna letnica *Letnega poročila* je šolsko leto: 1966/67. Majda Fister, Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom, 110.

²¹ Majda Fister, Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom, 112.

²² Pavle Zablatnik, *Duhovnik in narod* (tipkopis), 1958.

²³ Majda Fister, Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom, 110.

4. PRIMERJALNA IZHODIŠČA

Od tod ni težko uganiti, od kod privrženost Pavleta Zablatnika primerjalnim izhodiščem njegovih številnih razprav:

– Najprej sloni na avtoriteti njegovih profesorjev.

– Drugič ga zahtevajo cilji: Življenjska resničnost Koroških Slovencev izziva k stalnim primerjavam in njihov položaj zahteva dan na dan nove premisleke o svojem položaju in išče ustrezne odgovore nanj. Po Zablatniku imenovano "narodopisje" ima med Slovenci na Koroškem pomembno vlogo za ohranitev slovenske narodne identitete.

– Končno sta prav široka izobrazba in vsestranska razgledanost Pavletu Zablatniku omogočila uresničevati omenjene cilje.

»S študijem zgodovine in s pomočjo primerjalnega narodopisja se nam odkriva dejstvo, da so na Koroškem Slovenci in Nemci v večstoletnem sožitju drug drugemu in drug od drugega sprejemali. Kljub večstoletni politični odvisnosti od nemškega sosedu pa koroški Slovenci nikakor niso zgubili svoje kulturne samobitnosti in narodne povezanosti z ostalim narodnim telesom. Saj so v preteklem stoletju – v Janežičevi in Einspielerjevi dobi – za nekaj časa prevzeli celó vodilno vlogo za ves slovenski narod.«²⁴ Pavle Zablatnik se sklicuje na Anton Breznika, enega najboljših poznavalcev slovenskega besednega zaklada (1881–1944), ki opozarja na številne slovenske besede, ki so se najdlje ohranile na koroških tleh in so jih prav koroški Slovenci prispevali za skupni slovenski knjižni jezik (šivilja, vdati se, vodér, ograda, vigred idr.). Za slovenski knjižni izraz »krompir«, ki je le spakedrana nemška izposojenka iz nemške besede "Grundbirn", so pri koroških Slovencih v rabi boljši domači izrazi: »Podzamlenske hrusce«, (podzemeljske hruške), in »repca« v Rožu, »repíca« v Podjuni in »čompe« pri Zilji, »repa v Slovenjem Plajberku.«²⁵

»Moderno narodopisje je že davno zavrglo pretirane teze o avtohtonosti narodnega blaga, ker je prodrlo spoznanje, da je vsaka kultura v raznih fazah svoje rasti več ali manj stala pod vplivom drugih kultur. Tako tudi v preprosti ljudski kulturi ni vse zrastle na domačih tleh, ampak mnogo izročil se je po zamotanih poteh priselilo od drugod – iz tujih krajev, morda celó z drugih kontinentov. Pač pa je ljudstvo tudi izposojenim izročilom in motivom povsod vtisnilo svoj lastni pečat ter jih s prilagoditvijo prej ali slej uvrstilo med svoje 'narodno blago'.«²⁶

Tako se nam v luči primerjalnega narodopisja tudi ljudska kultura koroških Slovencev kaže v tesni zvezi s kulturami drugih narodov. Jasno je, da je tisočletno sožitje koroških Slovencev z Nemci zapustilo posebno močne sledove medsebojne kulturne izmenjave in povezanosti. Pač je treba poudariti, da koroški Slovenci pri tej izmenjavi niso samo prejeli, ampak vedno tudi dali. Tako npr. smo koroški Slovenci prevzeli marsikako nemško besedo kot izposojenko v besedni zaklad naših narečij (žida, viža, hoscit, žnidra idr.), izposodili pa so si tudi sosedni Nemci od nas ta ali oni izraz, kakor npr. besede: Tscharfel = črevelj (pejorativno), Tschreapp'n = črepinja (črepua), Tschoder = koder, tetschen = tolči (tleči), zwilli'n cviliti idr. Na Zgornjem

²⁴ Pavle Zablatnik, Narodopisje v službi domoznanstva (tipkopis), 12.

²⁵ Pavle Zablatnik, Narodopisna podoba Koroške (tipkopis). Predavanje v Modestovem domu za likovne umetnike iz Slovenije, Celovec, 7. 7. 1986.

²⁶ Pavle Zablatnik, *Čar letnih časov*, 5–6.

Koroškem pravijo ponekod, npr. v Perneggu, kresovanju 'Griashaz'n'. Ta izraz je nastal v dobi, ko je bila Zgornja Koroška še slovenska, a je že začela podlegati prodirajoči germanizaciji. 'Griashaz-n' ni nič drugega kot 'krias žgati', torej narečna oblika za 'kres žgati'. /K/ulturnogodovinska zanimivost, da Nemci na zgornjem Koroškem ponekod še danes uporabljajo, ne da bi se tega zavedali, slovensko besedo 'kres' v nekdanji in današnji narečni obliki 'kriæs' kot izposojenko z nekoliko skaženim obrazom, ko npr. v Perneggu pri Spittalu ob Dravi za kresovanje slej ko prej uporabljajo označbo 'Griashazn'.²⁷ Prvi del te besede 'Grias' je prevzet iz slovenščine in ni nič drugega kot nekoliko popačena slovenska narečna označba za kres v koroščini, ki se glasi 'kriæs'. Drugi del besede 'Griashazn', to je izraz 'hazn' pa je koroškonemška narečna oblika za glagol 'heizen', kar pomeni 'netiti'. Izraz 'Griashazn' je torej nastal iz prvotne oblike 'Kriæs hazn', tj. 'kriæs niætætə', kres netiti, njegov vznik sega v čase, ko je bila tudi zgornja in srednja Koroška še slovenska. Ko so se Slovenci na severnem Koroškem ponemčili, nemška govorica na teh tleh le ni zbrisala zadnjega sledu nekdanje slovenske naselitve. Med te sledove sodi dolga vrsta krajevnih in ledinskih imen na severnem Koroškem, ki so slovenskega izvora, kakor npr. Sagritz, tj. Zagorica, Flattnitz, tj. Blatnica, Glanz, tj. Klanec, idr., tu sem pa spada tudi ime 'Griashazn' za kresovanje.²⁸

Pavel Zablatnik se zaveda, kako pomembna za kolikor toliko zanesljivo sklepanje je razgledanost tako po domači kot tuji strokovni literaturi: Narodopisno gradivo o duhovni, socialni in materialni ljudski kulturi koroških Slovencev je raztreseno po številnih slovenskih, pa tudi nekaterih drugih slovanskih in neredko tudi v nemških publikacijah. Danes pospešuje take publikacije na podlagi primerjalne narodopisne metode zlasti močna znanstvena komunikacija od naroda do naroda, kakor jo gojijo za Slovence na narodopisnem področju npr. Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani s svojim Inštitutom za slovensko narodopisje, Glasbenonarodopisni inštitut, Slovenski etnografski muzej v Ljubljani in ljubljanska univerza z Oddelkom za etnologijo.²⁹ »Za primerjalno narodopisno delo pa je treba poznati poleg domačih virov in domače narodopisne literature tudi tuje vire in tujo narodopisno literaturo. Za nas je pomembno, da poznamo tudi glavne nemške vire in nemško narodopisno literaturo. Koristno je seči po že imenovani Franzisizijevi knjigi: *Culturstudien über Volksleben, Sitten und Bräuche in Kärnten*, Wien 1879. Zelo informativen je tudi zvezek: *Die Österreichischisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild, Kärnten und Krain*, Wien 1891. Treba je vedeti, kako obravnavajo ljudsko kulturo koroških Slovencev predvsem avstrijski narodopisci nemške narodnosti, kot so univerzitetni profesorji Leopold Kretzenbacher, Viktor Geramb in Oskar Moser, poleg njih pa še posebej koroški narodopisci, kot so Franz Koschier, prejšnji ravnatelj celovškega deželnege muzeja, ki se ukvarja predvsem s koroškimi ljudskimi plesi, Georg Graber idr. Do vseh teh in še drugih narodopiscev nemške narodnosti, ki obravnavajo folkloro koroških Slovencev, je zavzel pred kratkim kritično stališče prof. Vilko Novak, vodja narodopisnega inštituta na ljubljanski univerzi, v svoji razpravi *Über den Charak-*

²⁷ Pavle Zablatnik, *Narodopisna podoba Koroške* (tipkopis), 13. Isti, *Narodopisje v službi domoznanstva* (tipkopis), 12.

²⁸ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 199–200.

²⁹ Prim. P. Zablatnik, *Narodopisje v službi domoznanstva* (tipkopis), 9.

ter der slowenischen Volkskultur in Kärnten (München 1973). Glavni del te kritike je naperjen proti Georgu Graberju, ki je bil glavni zastopnik koroškega narodopisja do druge svetovne vojne.«³⁰

II. KOROŠKA KULTUROLOŠKA SOSEŠČINA

V spomilih na dijaška leta Pavle Zablatnik pravi: »Vem, da sem tedaj naletel tudi na Graberjevo knjigo 'Volksleben in Kärnten', proti kateri sem pozneje napisal del svoje doktorske disertacije, ko sem ob študiju slavistike na graški univerzi našel pot do znanstvenega pristopa k etnologiji.«³¹ Soočenje z njo je postalo Pavletu Zablatniku njegova življenjska usoda, saj je prav pobijanje nevzdržnih stališč in izvajanj Georga Graberja da/ja/lo ton večini Zablatnikovega znanstvenega dela.

Proti Graberjevemu stališču o enačenju slovenske in nemške ljudske kulture na Koroškem Pavle Zablatnik v svoji disertaciji podrobno dokazuje, da je »tisočletno sožitje Slovencev in Nemcev na Koroškem seveda zapustilo posebno močne sledove v medsebojni kulturni izmenjavi, pri kateri pa Slovenci niso samo prejeli, ampak vedno tudi dajali sosedu iz svojega, in da Slovenci kljub večstoletni politični odvisnosti od vladajočega nemškega sosedu nikakor niso zgubili svoje kulturne samobitnosti in narodne identitete.«³²

1. GEORG GRABER

Georg Graber, med drugim ravnatelj celovškega učiteljišča Trešiče pri Kostanjah (1882 – Celovec, 1957), je zaslovel po dveh zajetnih zbirkah koroških pravljic in povedk (Sagen aus Kärnten, Leipzig 1914; Sagen und Märchen aus Kärnten, Graz 1935) in vsebujeta tudi veliko folklornih pripovedi koroških Slovencev. Z znanstvenega in s slovenskega stališča je najbolj sporna njegova obsežna knjiga *Volksleben in Kärnten* (Graz 1934), ki podaja »p/opolnoma zmaličeno narodopisno podobo Koroške«. Avtor »brez dokazov popolnoma izmišljeno trdi, da na Koroškem vlada ena sama in to germanska, nemška ljudska kultura«³³ in koroškimi Slovincem popolnoma odreka kakršno koli lastno ljudsko kulturo, češ da je zanje značilna »popolna enotnost in enovitost kulture z nemškimi sosedi.« (*Volksleben in Kärnten*, Graz 1941², 9). Z lastno tako imenovano »kontinuitetno teorijo«³⁴ celo dokazuje, da je bil tudi obred ustoličenja koroških vojvod na Gosposvetskem polju stara germanska šega, kajti po Graberju »se nobena poteza te šege ne dá razlagati iz uveljavljanja kakega slovanskega prava na

³⁰ Prim. P. Zablatnik, *Narodopisje v službi domoznanstva* (tipkopis), 9–10.

³¹ Majda Fister, Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom, 107.

³² P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 5–6.

³³ P. Zablatnik, *Narodopisna podoba Koroške*, 1–2.

³⁴ Ta sloni na nesmiselnih trditvah, češ Koroška zavzema 'izjemno mesto med ostalimi alpskimi deželami' in da 'izza nordijske dobe koroške dežele germanski element na Koroškem od odejo nikdar ni izumrl', da živi na južnem Koroškem prav v Rožu posebno izrazit nordijsko germanski tip prebivalstva (»eine durch hellere Farbenmerkmale, schlankeren Bau, bedeutendere Körpergrösse und nordische Gesichts-bildung charakterisierte germanische Bevölkerung«), da so koroške šege in navade le 'ostanki religiozних obredov tiste nordijske dobe koroške dežele', in podobno. (G. Graber, *Volksleben in Kärnten*, Graz 1941)."

Koroškem« in germanski izvor šege da dokazuje zlasti »'prisega na kamnu (der schwur auf dem Stein), ki je bila najstarejša oblika starogermanske prisege'. (n. d. str. 48).«³⁵ »Knjiga s takimi in podobnimi trditvami je izšla v Gradcu in na Dunaju v treh visokih nakladah v letih 1934, 1941 in še 1949 in je veljala tedaj in še pozneje zlasti na Koroškem kot splošno priznano standardno delo o etnološki podobi Koroške.«³⁶

2. PAVLE ZABLATNIK

Pavle Zablatnik z zadoščenjem ugotavlja, da je Graberjeve neznanstvene trditve zavrnil že Franjo Baš v oceni omenjene knjige³⁷ in posebno temeljito Vilko Novak.³⁸ Prav tako »/a/vstrijski narodopisec Adolf Mais ob svoji oceni Graberjeve knjige o ljudskem življenju na Koroškem pripominja, da se slovenski raziskovalci upravičeno pritožujejo zaradi enostranskosti Graberjeve perspektive ter izraža začudenje, da Graber za obravnavanje narodnega blaga koroških Slovencev, ki ga je obilo nabral na južnem Koroškem, sploh ni uporabljal slovenske narodopisne literature.«³⁹

V Pavletu Zablatniku se je našel človek, ki se je nevzdržnim Graberjevim trditvam uprl z znanstveno najvišje mogočo avtoriteto, z doktorsko disertacijo. Pod naslovom *Die geistige Volkskultur der Kärntner Slowenen* je zavrnil Graberjeve nevzdržne teze s sintetičnim prikazom in podrobno analizo duhovne ljudske kulture koroških Slovencev z zgodovinskega, jezikoslovnega, filološkega, etnološkega in folklorističnega vidika:⁴⁰

Graberjevo teorijo o avtohtonosti nordijskih izročil na Koroškem zavračam v luči primerjalne etnologije in etnografije, ki odklanja pretirane teze avtohtonosti, t. i. narodnega blaga z dokazovanjem, da t. i. 'narodno blago' ljudske kulture nikjer ni v celoti zraslo na domačih tleh, marveč da se velik del tega, kar označujemo kot 'narodno blago', razodeva deloma kot skupna last velike družine indoevropskih narodov, da se je na koroških tleh v ljudski kulturi še posebej ohranilo mnogo sledov antične, rimsko-grške kulturne dediščine iz dobe nekdanjega rimskega imperija, ki je stoletja zajemal tudi naše kraje, da si narodi od nekdanj povsod tudi med seboj izposojajo drug od drugega del svoje kulturne dediščine, da pa vsak narod izposojenim izročilom končno le vtisne svoj narodni pečat jih po svoje preoblikuje in prilagodi domačemu okolju ter jih tako uvrsti med svoje 'narodno blago'.⁴¹

»Proti Graberjevi tezi o avtohtonosti germanskih izročil nordijskega značaja⁴² na

³⁵ "Ne glede na to, da si je Graber 'prisego na kamnu' kot germansko šego kratko malo izmislil, so ostale njegove trditve o ustoličenju v popolnem nasprotju z zgodovinskimi viri zlasti 13. in 14. stoletja (Janez Vetrinjski, Enej Silvio Piccolomini, Otokarjeva kronika *Schwabenspiegel* idr.), ki vsi soglasno poudarjajo slovanski značaj šege in uporabo slovenskega obrednega jezika." Pavle Zablatnik, *Narodopisje v službi domoznastva* (tipkopis), 10.

³⁶ Majda Fister, *Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom*, 111.

³⁷ *Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo* XVII 1936.

³⁸ *Über den Charakter der slovenischen Volkskultur in Kärnten*, München 1973.

³⁹ Pavle Zablatnik, *Narodopisna podoba Koroške*, 2.

⁴⁰ Prim. J. Matl, *Slowenische Literaturgeschichte und Volkskunde. Letno poročilo Državne gimnazije za Slovence v Celovcu*, letnik X–1966/67, 84.

⁴¹ Majda Fister, *Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom*, 111.

⁴² Majda Fister, *Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom*, 111. »Disertacija vsebuje v glavnem odločno apologijo proti neznanstveni germanski kontinuitetni teoriji koroškega narodopisca

Koroškem, o ostankih verskih obredov iz nordijske dobe v koroških šegah, o pravljicah in povedkah, ki baje dokazujejo ožjo povezanost med Skandinavijo in Koroško ipd., se dá ugotoviti, da Koroška ne hrani samo germansko, ampak tudi slovansko narodno blago in da na teh tleh, ki so bila skozi stoletja del rimske province, tudi naselitev Slovencev v šestem stoletju in poznejši приход Nemcev ni mogel zabrisati vseh sledov nekdanje keltske in antične, rimsko-grške kulture. Tako npr. znana božična in novoletna šega kajenja in škropljenja domov očitno spominja na šego starih Grkov in Rimljanov, ki so ob začetku novega leta kadili in kropili svoje domove, da bi pregnali in odvrnili zle duhove in bese, ki bi utegnili nesrečo v hišo. Grki so imenovali to šego 'katharmoi', Rimljani pa 'lustrationes'; oboje pomeni isto, namreč očiščevanje. Pozneje je Cerkev dala šegi krščansko lice. Srečujemo pa se na Koroškem, kakor tudi drugod, še mnogo izročil in navad, ki so prastara skupna dediščina indoevropskih narodov ali pa celó skupna last vsega človeštva.⁴³

Prav tako ni sprejemljiva Graberjeva 'vindišarska teorija',⁴⁴ po kateri naj bi se Slovenci razločevali od 'vindišarjev'. Zablatnik jo zavrača z dokazi, da so narečja koroških Slovencev popolnoma enakovredna govoricam drugih Slovencev, da se celó posebno odlikujejo ter pri jezikoslovcih zbuja izredno pozornost zaradi edinstveno ohranjenih prastarih jezikovnih lastnosti, arhaizmov v besedišču, slovnici in skladnji. Glede na položaj koroških Slovencev na severnem robu slovenskega jezikovnega ozemlja je naravno, da so le-ti bolj kot drugi Slovenci sprejemali v svoje besedišče izposojenke iz nemščine, posebno za tiste tuje predmete in ustanove, ki so jih prevzemali od Nemcev. Toda tako prevzemanje je potekalo tudi obratno. Izposojenke iz slovenščine so prihajale v koroško nemščino.⁴⁵

Kakor je videti tudi iz navedenega odlomka, Pavletu Zablatniku razmejevanje med etnologijo / etnografijo in (slovstveno) folkloristiko dela težave, prepričljivo pa je njegova ugotovitev o skupni indoevropski in antični dediščini slovstvene folklore na koroških tleh. Svojo misel na drugem mestu podkrepi s slovstveno folkloro, ki jo ceni kot »pomemben vir za globlje spoznavanje duhovne ljudske kulture. To ne velja samo za pripovedne motive, ki so zrasli na domačih tleh, ampak tudi za take, ki so se priselili od drugod, iz tujih krajev in dežel, morda celó z drugih kontinentov. Tudi izposojeni motivi so si namreč tam, kjer so se na novo ukoreninili, pridobili domovinsko pravico, prilagodili so se novemu okolju – ljudstvu in krajem.«⁴⁶

Pavletu Zablatniku so dognanja njegove disertacije postala vodilni motiv njego-

Georga Graberja, ki zlasti v svoji knjigi 'Volksleben in Kärnten' Slovencev na Koroškem kratko malo odreja vsakršno lastno ljudsko kulturo ...»

⁴³ Pavle Zablatnik, Narodopisje v službi domoznanstva (tipkopis), 11.

⁴⁴ G. Graber se tudi pridružuje tistim (npr. nemški koroški zgodovinar Martin Wutte), ki jezik koroških Slovencev namenoma označujejo kot »vindišarski«, češ da nima nič opraviti s slovenščino in s trditvijo, da t.i. »vindišarji« (Windische) na Koroškem niso Slovenci. Prim.: Majda Fister, Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom, 111.

⁴⁵ »Oba znanstvena ocenjevalca disertacije sta mi še posebej pismeno potrdila, da se popolnoma strinjata z mojo argumentacijo proti Graberju.« Majda Fister, Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom, 112.

⁴⁶ Pavle Zablatnik, Slovenska pripovedka, na Koroškem, *Koroški kulturni dnevi 1* (zbornik predavanj), Maribor 1973, 179.

vih javnih nastopov. Z novimi poudarki jih je ponavljal, kadar koli se mu je za to pokazala priložnost:

»Tako imenovano narodno blago pa ni v celoti zrastle na domačih tleh, marveč se nam v luči primerjalnega narodopisja razodeva

- deloma kot občečloveška dediščina,
- deloma kot skupna last, t. i. indoevropskih narodov, katerim na evropskih tleh pripadajo slovanski, germanski in romanski narodi,
- nekaj starih izročil so nam kot kulturno dediščino iz antike zapustili stari Rimljani, večstoletni gospodarji naših krajev v starem veku,
- nekaj starožitnosti pa smo na naših tleh menda podedovali celó od noriških staroselcev, keltskih in ilirskih prebivalcev nekdanjega noriškega kraljestva.
- Na Koroškem pa je tisočletno sožitje dveh narodov, Slovencev in Nemcev, seveda zapustilo posebno močne sledove medsebojne kulturne izmenjave. Treba pa je poudariti, da Slovenci

na Koroškem pri tej izmenjavi niso samo prejeli, ampak vedno tudi dajali in da kljub večstoletni politični odvisnosti od nemškega soseda niso zgubili svoje kulturne samostojnosti, samobitnosti in narodne identitete. Slovenci so tudi izposojenim izročilom vtisnili svoj narodni pečat, jih po svoje preoblikovali, jim dali domače lice in jih tako uvrstili med svoje 'narodno blago'. Narodopisno podoba Koroške je torej treba gledati v luči nacionalne dvojnosti, v ogledalu dveh ljudskih kultur v deželi.«⁴⁷

3. KOROŠKA RESNICŃNOST

Pavel Zablatnik porabi vsako priložnost za izpričevanje lastne identitete Koroških Slovencev glede na nemški kulturni krog:

Če zasledujemo razvoj ljudske kulture Koroških Slovencev s študijem zgodovine in s pomočjo primerjalnega narodoslovja, se nam odkriva dejstvo, da so Koroški Slovenci v večstoletnem sožitju s svojimi nemškimi sosedi zares sprejeli precej kulturnega blaga od nemške strani. Četudi priznavamo, da obstaja na Koroškem med Nemci in Slovenci deloma prav dalekosežna kulturna skupnost, vendar nikakor ne drži Graberjeva trditev o popolni kulturni skupnosti in enakosti [...] Prejasna in očitvidna je naravna narodna in kulturna povezanost Koroških Slovencev z ostalimi Slovenci, s slovenskim materinskim narodom. V drugi polovici preteklega stoletja se je to pokazalo posebno v tem, da so Koroški Slovenci dalje časa v kulturnem življenju celotnega slovenskega naroda igrali vodilno vlogo. To je bilo v dobi Andreja Einspielerja in Antona Janežiča, ko je iz Celovca prihajala krepka iniciativa nad vse plodovitega kulturnega udejstvovanja in ustvarjanja, čigar glavni nositelji so bili takozvani 'Mladoslovinci' v dobi škofa Antona Slomška, ko se je v Celovcu ustanovila Družba sv. Mohorja.⁴⁸

Iz vsega tega se vidi, da je najgloblji nagib za slovensko narodopisje pri Pavletu Zablatniku izviralo iz skrbi za slovensko narodno zavest.⁴⁹ »Moderna tehničarizacija in racionalizacija« sta izpodnesli tradicijo: »*Kar je bilo še pred nedavnim živo narodno*

⁴⁷ Pavle Zablatnik, Narodopisna podoba Koroške. 7. / . 1986, v Modestovem domu za likovne umetnike iz Slovenije (tipkopis), 1.

⁴⁸ Besedilo naprej manjka.

⁴⁹ Pavle Zablatnik, Narodopisje v službi domoznanstva (tipkopis), 1, 13.

blago, se danes bolj kot kdaj poprej vidno pogreza v pozabo. Še sreča, da je vsaj že pred poldrugim stoletjem romantika ravno še pravočasno zbudila živahno zanimanje za narodopisje in s tem rešila dragocene zaklade potapljajočega se narodnega blaga – deloma vsaj še za muzej.»⁵⁰

Ob splošni težnji po demitizaciji starih izročil do neke mere razumemo umikanje nekaterih šeg in navad, ki slonijo na preživelih ljudskih verovanjih in ne sodijo več v današnji čas, kot naraven pojav, upirati pa se je treba nasilnemu potapljanju starih slovenskih šeg ob pljuskanju nevarnih valov nasilne germanizacije in asimilacije v deželi. Najbolj so ogrožene šege, pri katerih naš človek stopa pred javnost z domačo slovensko besedo in pesmijo... Ko zamre slovenska pesem, bo z njo prej ali slej izumrla tudi slovenska šega [ziljsko štehvanje], o kateri je celo nemški ziljski narodopisec Franz Fanzisci v prejšnjem [= 19.] stoletju izrazil prepričanje, da je slovanskega izvora. Z izumiranjem takih starih šeg in izročil pa ljudstvo, žal, izgublja tudi del svoje narodne identitete.⁵¹

4. BIBLIOGRAFSKA RAZGLEDANOST

Kot izkušen pedagog je Pavle Zablatnik v svojih predavanjih rad obnavljal spomin na najzaslužnejše može na narodopisnem polju v preteklosti: »Med koroškimi Slovenci se je v začetku minulega stoletja pod vplivom romantike kot prvi z vso vnemo lotil narodopisnega dela župnik in slavist Urban Jarnik(1784–1844), njegovo delo pa je marljivo nadaljeval njegov mlajši ožji rojak in učenec župnik Matija Majar Ziljski (1809–1892). Njuna narodopisna zapuščina je zelo dragocena in bogata ter živo prikazuje tedanjo ljudsko kulturo koroških Slovencev. Matija Majar je mnogo zbranega narodnega blaga sam priobčil v raznih revijah, mnogo pa ga je dal na razpolago Stanku Vrazu in profesorju Miklošiču. Poseben zbornik Majarjevih narodopisnih zapiskov iz leta 1869 je ohranjen kot t. i. Moskovski rokopis. Majar je ta rokopis sam deponiral v Moskvi ob narodopisnem kongresu, ki se ga je udeležil. Nekaj narodnih pesmi, ki jih je zbral Matija Majar, je priobčil Fran Kuhač v Zagrebu v svoji zbirki 'Južnoslovjenske narodne popievke' I–IV (1878–1881). Leta 1846 je v Celovcu pri Leonu izšla Majarjeva 'Pesmarica cerkevna ali Svete pesme'«. ⁵²

Pavel Zablatnik izpričuje široko razgledanost po vseh treh ravninah etnologije, vendar je težišče tukajšnje razprave na slovstveni folklori: Koroško slovensko pripovedništvo je poleg Franceta Kotnika marljivo zbiral Ziljan Vinko Möderndorfer iz Melvič, ki je bil učitelj v Mežici. Znanе so njegove *Koroške narodne pripovedke* (Celje 1937, 1946). Rožan Pavel Košir je z Antonom Gasparijem izdal zbirko koroških pravljic in popevk z naslovom *Gor čez izaro*. Mnogo koroškega gradiva pa je zajel tudi Jakob Kelemina v svoji zbirki Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. Kot zbiralec »ljudskega pripovedništva« je posebej omenjen Milko Matičetov, »npr. pri g. Isopu, pd. Lebnu v Gorinčičah, pri Jamrovem očetu v Potočah, pri Biclnu v Bistrici in drugod. Prof. Ivan Grafenauer nam je na stara leta še podaril bogato 'cvetje v jeseni' z znanstvenim

⁵⁰ Pavle Zablatnik, Narodopisje v službi domoznanstva (tipkopis), 1.

⁵¹ Pavle Zablatnik, Narodopisje v službi domoznanstva (tipkopis), 1, 7, 13.

⁵² Pavle Zablatnik, Narodopisje v službi domoznanstva (tipkopis), 2.

pretresom zanimivih motivov koroških slovenskih pripovedk, basni in pripovednih pesmi. Odkrival je skrivne vezi med domačimi in tujimi izročili.«⁵³

III. KORENINE SLOVENSKE (SLOVSTVENE)⁵⁴ FOLKLORE

Kjer se le ponudi priložnost, torej v svojih predavanjih in objavah Pavle Zablatnik utrjuje prepričanje o globokih koreninah slovenske folklore, pač z njemu lastno terminologijo in s kakšnim stilnim ali mogoče zgolj lektorskim odtenkom: »Tako imenovano narodno blago pa ni v celoti zraslo na domačih tleh. Je samo deloma kot prava narodna last. V luči primerjalnega narodopisja se velik del našega, t. i. narodnega blaga razodeva kot skupna last tako imenovanih indoevropskih narodov, ki so bili v pradavnini od Indije do Evrope ena sama velika jezikovna skupnost. Tej skupini pripadajo na evropskih tleh slovanski, germanski in romanski narodi. nekaj starih izročil so nam kot kulturno dediščino iz antike zapustili stari Rimljani, večstoletni gospodarji naših krajev v starem veku, nekaj starožitnosti pa smo na naših tleh menda podedovali celo še od noriških staroselcev, keltskih in ilirskih prebivalcev nekdanjega noriškega kraljestva, ki so ga podjarmili Rimljani ob začetku 1 stol. po Kr. Marsikaj pa so naši slovenski predniki na koroških tleh (Slovenci) že v času nekdanje Karantanije, ki je segala daleč preko meja današnje Koroške še do 14. stoletja veljala kot slovanska dežela, 'regio Sclavonica', seveda prevzeli od sosednih Nemcev in drugih sosednih narodov. Pač pa so Slovenci tudi izposojenim izročilom vtisnili svoj pečat, jih po svoje preoblikovali in prilagodili domačemu okolju ter jih tako uvrstili med svoje 'narodno blago'.«⁵⁵ Navedena obsežna poved je odlična podlaga za naslednje razdelke, v katerih je snov razvrščena geselsko po abecedi.⁵⁶ Njihova naloga je namreč predvsem prikazati vsestranskost Zablatnikove razgledanosti, ki sta mu jo omogočilo širina in globina njegove izobrazbe.

1. ORIENTALSKA PLAST

Težko je reči, kje in kdaj je začetek civilizacije, toda iz Zablatnikovih izvajanj se zdi, da prisoja najstarejšo kulturo deželam Bližnjega Vzhoda.

Baba – zadnji snop ima pri žetvi pomembno vlogo. Ponekod se ga žanjice bojijo,

⁵³ Pavle Zablatnik, Narodopisje v službi domoznanstva (tipkopis), 5.

⁵⁴ Pridevnik je v oklepaju zato, ker Zablatnik sam ni imel pred očmi le slovstvene folkloristike, toda dejstvo je, da so njegova dognanja veljavna tudi zanjo. Izrecno na slovensko slovstveno folkloro in slovensko literaturo se več naslanja v svojih predavanjih, katerih snov je tu manj temeljito predstavljena. Prim. Narodopisna podoba Koroške (tipkopis), 13.

⁵⁵ Pavle Zablatnik, Narodopisna podoba Koroške (tipkopis), 1; *Od zibelke do groba*, 5. Prim. še: Na koroških tleh se je v našem narodnem blagu še posebej ohranilo precej sledov antične, tj. iz grško-rimskega starega veka izvirajoče kulturne dediščine. Saj je koroško ozemlje v starem veku več stoletij bilo podložno rimskim cesarjem. Vpad Slovencev v to deželo v 6. stol. ni mogel zabrisati tu vseh sledov antične kulture. Toda tudi iz grško-rimske antike ni prišlo vse kar iz prvega vira v naše kraje. Kakor znano, so si stari Rimljani radi prisvajali verovanja, izročila in običaje svojih podložnikov; zlasti od podložnikov vzhodnih provinc so sprejeli mnogo ljudskih izročil, šeg in navad, katerih sledove najdemo še dandanes v naših krajih.

⁵⁶ Snov je razvrščena po Zablatnikovih merilih v tisti razdelek, torej v tisto zgodovinsko obdobje oziroma plast, za katero izrecno omenja njen prvotni oziroma najstarejši izvir.

drugod se zanj tepejo: žanjica ga objame in močno stisne k sebi. Tej šegi pravijo »babo zvezati ali babo zadušiti«. V velikovski okolici je svojčas »žanjica udarila zadnji snop z roko in rekla: 'Baba je ubita!'« Pri Zilji je »še pred nekaj desetletji vsaka žanjica želela 'baba pažetæ' (babo požeti), se pravi požeti zadnji snop. Ponekod v Podjuni in sosednji Labotski dolini so proti koncu žetve vzkliknili: 'Zdej bo pa pok zakuan!' (Zdaj bo pa kozel zaklan!). Ob Vrbskem jezeru »je žanjica, preden je dvignila zadnji snop, najprej pogledala ali se morda pod njim skriva kaka žival.« Ime »baba« za zadnji snop najdemo skoraj pri vseh slovanskih narodih, zraven pa se najde tudi še moška označba, kakor npr. naziv »djedo« pri Bolgarih in »dziad« pri Poljaki, kar pomeni isto kot v slovenščini »ded«. Pri nekaterih narodih srednje Evrope je za »deda« oziroma »babo« v rabi tudi izraz »stari« ali »stara«. Vinko Möderndorfer: »v Šaleški dolini na Slovenskem reče žanjica pri zadnjem snopu: 'Vežem babo in deda, da bi prav veliko pšenice (rži, ajde, kar pravkar žanjejo) navela!' Nato ta žanjica na vso moč trikrat zauka in zato (po ljudskem verovanju) namlatijo obilo zrnja. Zdi se, da gre tu za čarodejno dejanje, ki naj bi pomnožilo poljski pridelek. Po Liungmanu, Mannhadtu in Frazerju bi take šege utegnile imeti svoj vznik v prastarih mitičnih predstavah, ki so se po zamotanih potih iz vzhodnih dežel priselile v naše kraje.«

»V krajih okoli Mrtvega morja (v Moabu, Arabiji in drugje) je navada, da mora zadnji snop zvezati gospodar sam. Snop položi v majhen grob z vzklikom: 'Stari je mrtev!' Nato pokoplje 'starega' tj. zadnji snop, in moli ob grobu, naj bi žito od smrti vstalo. Ta šega je v zvezi z nekdanjim, prastarim češčanjem Ozirisa, ki so ga stari Egipčani častili kot boga rasti in rodovitnosti. Stari Egipčani so imeli navado, da so položili snop zraven podobe mrtvega Ozirisa. O Ozirisu pa so pripovedovali, da ga je ubil njegov sovražnik Seth-Typhon, bog suše, a ga je boginja Isis, njegova žena, spet obudila k življenju. Oživljenemu Ozirisu, ki daje rast in rodovitnost, pa so Egipčani ob vsaki žetvi zaklali in darovali kako žival, navadno kozla, ki jim je predstavljal ostudnega boga Seth-Typhona, poosebljeno sušo. S tega mitičnega ozadja bi se dale razložiti zgoraj omenjene žetvene šege naših krajev. Vzklik: 'Zdej je pok zakuan' bi nas utegnil spominjati na pravadno darovanje kozla, ki je predstavljal boga suše; vzklik 'Baba je ubita' pa se je prvotno bržkone glasil 'Ded je ubit', spominja nas pa lahko na ubitega, a zopet oživljenega boga rodovitnosti, Ozirisa. Da je v šegi 'baba' izpodrinila 'deda', bi se dalo razlagati s tem, da imajo z žetvijo največ opravka ženske in da se je v poznejši dobi, zlasti pod vplivom starih Grkov in Rimljanov, ki sta jim bili Demeter in Ceres boginji rodovitnosti, uveljavilo češčanje ženskega božanstva. Tako je po mitološki razlagi namesto vzklika 'Ded je ubit' prišlo do vzklika 'Baba je ubita!' Vzklik 'Ded je ubit' pa bi se lahko nanašal tudi na demona Seth-Typhona, prisposobljenega s kozlom, ki so ga zaklali. Potemtakem bi se v zadnjem snopu lahko tudi skrival sovražni demon, ki ga je treba zaklati ali ubiti. Ta razlaga bi se lahko nanašala na podjunski vzklik: 'Zdej je pok zakuan!'«⁵⁷ K tej Zablatnikovi razlagi se ponuja premislek: Kaj pa če 'baba' ni baba, ampak tudi ded? V turščini namreč 'baba' pomeni oče.⁵⁸ To misel podpira tudi Jezusov znameniti »Aba«, ki je tudi oče, očka.⁵⁹ To pomeni, da utegne biti beseda

⁵⁷ Pavle Zablatnik, *Čar letnih časov*, 179–186.

⁵⁸ Avtopsijska; po biblični ekskurziji v Turčijo, 24. 4.–4. 5. 2003.

⁵⁹ Prim. Sveto pismo, Mr 14, 36.

»baba« prevzeta beseda iz uraloaltajščine in semitske jezikovne skupine. Je to leksično in semantično ujemanje besede res zgolj naključje?

Dodatki rajnim v grob. Kakor pričajo izkopani grobovi iz starega veka, so stari Egipčani, Grki, Rimljani in drugi narodi dajali svojim rajnim v grob oziroma »na oni svet« s seboj živila in druge predmete, ki jih na tem svetu niso mogli ali hoteli pogrešati. Vse to v veri, da jih bodo prav tako potrebovali še na onem svetu. Stari Grki so dali mrliču s seboj na oni svet tudi še denarja; pod jezik so mu položili »óbolos«, denar za brodnino čez podzemsko reko Stiks, o kateri so verovali, da loči ta svet od onega. Podobne navade in vere so imeli tudi naši predniki v predkrščanski dobi. Deloma so se ohranile v pokristjanjeni obliki: v hodiški fari so še pred nedavnim imeli navado, da so držali čez mrliča, ko so ga položili v rakev, veliko skledo raznih živil: moko, jajca idr., ki so jih po pogrebu razdelili med reveže. Nekoč so jih dajali mrliču s seboj v grob. V krščanskem obdobju so jih spremenili v miloščino za uboge – na podlagi krščanskega nauka, da trohljivo telo v grobu ne potrebuje več hrane, pač pa da se z dobrimi deli lahko daje velika pomoč neumrljivi duši rajnega.⁶⁰

Hud pogled. Zaradi njegove čarodejne moči so se ga silno bali že vsi vzhodni bodisi semitski ali arijski narodi starega veka, stari Grki in Rimljani kakor sploh vsi evropski narodi. »*Da uroke povzroča tako imenovani hudi pogled, je pri vseh Slovanih splošno znana ljudska vera. Pri Rusih se hudi pogled ('durnòj glaz' ali 'nedóbryj glaz') sploh enači z uroki, pri Srbih pa skuša zaklinjevalka urokov izvedeti, 'od kakih oči je prišel urok, ali od modrih al od črnih ali od zelenih.'*« Nekoč so ljudje verovali in tu pa tam še danes, da zavist na čarodejen način škoduje zavidani osebi ali stvari. Ta škodljivi čarodejni vpliv se prenaša po očeh na zavidani predmet. V tem smislu enačijo (Afanasjev) hudi pogled z zavistnim, nevoščljivim pogledom.⁶¹

Prastara je ljudska predstava, da pohvala in občudovanje otrok in domačih živali zbuja nevoščljivost nevidnih demonskih bitij ali besov. Njihov zavistni 'hudi pogled' je povzročitelj urokov. Pogani so nekoč iz strahu pred zavistjo svojih bogov rajši molčali o sreči, ki jih je doletela. Evripid, 'Alkestis' (5. st. pr. Kr.): Alkestis, žena tesalskega kralja Admeta, je umrla. Pogumni grški junak Heraklej jo je spet iztrgal Smrti iz rok in jo vrnil kralju, njenemu možu. Kralj ni vedel, kaj bi počel od samega veselja. Tedaj mu zakliče Heraklej v svarilo: »Varuj se, da te ne zadene zavist bogov!« Če se je pri starih Grkih kdo preveč hvalil zaradi svoje sreče, so vzkliknili: »Klanjam se boginji maščevanja«. Ta poklon boginji vsebuje prošnjo, naj človeška hvala ne bi rodila njene zamere. Podoben pomen je imela navada starih Rimljanov, da so se ob vsaki pohvali zavarovali proti zavisti bogov z vzklikom: »Absit invidia verbo!« («Izrečena beseda naj ne zbuja zavisti!»). Slovenska navada preganjanja urokov: »Ne bodi mu / ji urok!« potemtakem vsebinsko ni nič drugega kot zvest posnetek prastarega poganskega urekanja zlobnih, nevoščljivih demonskih bitij. Slovenskemu uročnemu vzorcu popolnoma ustrežata hrvaški in srbski, ki se glasita: »Ne budi uroka!«⁶²

Bolniku na smrtni postelji v vernih hišah čimprej pokličejo duhovnika, da ga sprevidi. Bolnik ne umira zapuščen, okoli njega so zbrani njegovi sorodniki, prijatelji in znanci. Celó sovražniki pridejo, da se spravijo z njim, kajti umirajočemu je treba

⁶⁰ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 108, 109.

⁶¹ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 18.

⁶² P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 19.

olajšati smrt zlasti z odpuščanjem. Ko izdihne, mrliču najprej zatisnejo oči. Kakor poroča Plinij starejši, je bila že starim Rimljanom to »sveta šega«. Že od nekdaj izraz pietete, spoštovanja do rajnega, toda zdi se, da hkrati apotropejska, obrambna šega. Izvira tudi iz strahu pred mrličevim »hudim pogledom«. Od nekdaj so se ljudje bali, da ne bi mrlič »z očmi povlekel koga za seboj.«: če mrlič gleda, bo pri hiši v kratkem še kdo umrl.⁶³

Obredna ženitev ob teritvi na Radišah: treba je treh krepkih fantov; dva se postavita drug za drugega, tretji leže čez oba tako, da se oprime prednjega za rame z rokami, zadnjega pa z nogami. Vse tri pogrnejo z veliko rjuho in spredaj pritaknejo še konjsko glavo. Tudi to naredijo iz rjuhe, ki jo »nabulajo« (natlačijo) z otavo, za ušesa pa porabijo rjušne cipe. To je »šimelj«. Eden izmed fantov ga kot »ženin« zajaha jezdi skozi hišna vrata naravnost v sobo, kjer so terice zbrane za mizo. Jezdec samozavestno pogleda po sobi gor in dol in pozdravi: »Dober večer pri vas!« Iz kota izza mize se oglasi terica, ki je napravljena kot »nevesta«: »Al' je dober al' ni!« Med jezdecem-ženinom in terico-nevesto se razvija obredni pogovor.

Ta starosvetna šega obrednega ženitovanja je prvotno služila čarodejnemu oplajanju narave. Pri raznih narodih v Aziji in Evropi jo ponekod izvajajo ob času setve, drugod ob žetvi (Liungman). Na Koroškem se je »šimelj« pojavljal svoj čas tudi ob pustu. Ženitev je od nekdaj sama po sebi simbol oplajanja in rodovitnosti. A kdo naj bi bila v našem primeru ženin in nevesta, katerih ženitev naj bi pričarala rodovitnost zemlje? Ženin na belcu, ki prihaja čez devet gorá, hribov in dolin, utegne predstavljati Sonce na nebu, ki zjutraj vstane na Obirju, opoldne stoji nad Babo, zvečer se sreča z nevesto – Luno. Ta nevesta se tudi razodeva kot nadsvetno bitje: sto manj kot devedevetdeset gradov ima, to je manj kot nič, pa je kljub temu mogočna kot kdor koli na tem svetu. Po zlatem mostu nebesnega svoda se srebrna Luna podaja na pot za zlatim Soncem. Naš sončni junak jaha belca, šimeljna, saj se je starogrški bog Febus Apolon (Phoibos Apolon) tudi vozil s konji po nebu. Sonce in Luna sta si po grškem in rimskem bajeslovju brat in sestra, v mitih raznih narodov pa nastopata tudi kot ženin in nevesta. Ljudstvo ne pripisuje samo soncu, ampak tudi luni posebno oplojevalno moč. Zato so npr. na Koroškem v Rožu in drugje svoj čas cepili drevje najrajsi o mladem mesecu po starem pregovoru: »Bolj ko o starem cepiš, pozneje ti bo rodilo.« Za setev je veljalo kmečko navodilo: »Ob starem orati, tri dni po mladem sejati, pa vse dobro rodi.« Potemtakem je simbolična ženitev Sonca in Lune po ljudskem verovanju utegnili biti magično, čarodejno dejanje za oplajanje narave.⁶⁴

Petelin nam vsak dan naznanja konec noči in teme in začetek nove svetlobe in mladega dneva. V starem veku je bil na Jutrovem pa tudi pri starih Grkih in Rimljanih petelin poganom znak božanstev luči in svetlobe. Prav tako so tudi stari Slovani svojega boga svetlobe Svetovita upodabljali s petelinom. Ko se oglasi petelinje petje, se morajo vsi duhovi teme takoj umakniti in ustaviti svoje delo, kakor pričajo številne povedke. Petelin, ki ga v Rožu vozniki navadno ukradejo pri nalaganju bale in ga pri vožnji nosijo s seboj na prvem vozu ali ga celo pred njim na čelu spreveda ali ga vihtijo

⁶³ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 98.

⁶⁴ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 219–223.

po zraku, je obrambna žival, ki preganja vse bese in zle duhove, ki bi utegnili nameniti ženinu in nevesti kaj hudega.⁶⁵

Pirhi, »velikonočna jajca«, v spodnji Podjuni ponekod pravijo »pisánke«, med velikonočnimi jedili zavzemajo posebno odlično mesto. Pirhi so imeli že v predkrščanskem obdobju pomembno vlogo posebno pri narodih vzhodne Azije. Pobarvana jajca so poznali že stari Kitajci, Egipčani in Perzijci. Perzijski novoletni praznik, ki so ga obhajali spomladi, so imenovali »praznik rdečega jajca«; ob začetku vigredi, ob svojem novem letu, so darovali pirhe svojim sorodnikom, prijateljem in znancem, v veri, da jim s tem prinašajo srečo in zdravje.

Jajce je vsem indoevropskim narodom znan vigredni simbol, v krščanstvu je postalo simbol Kristusovega vstajenja. Za jajcem kot simbolom zbujujočega se novega življenja v zgodnji vigredi se je skrivala nekoč nekaka čarovnija z idejo: Kakor koklja, ki vali piščeta, s svojo telesno toploto zbuja in spravlja na dan izpod bele jajčne lupine mlado življenje, tako naj toplota vigrednega sonca čimprej razmakne belo snežno odejo, ki pokriva zemljo, ter pričara izpod nje v vigredi novo življenje. Misel na sonce, ki zbuja in daje življenje v naravi, se izraža še na prav poseben način v pirhih. Ti so bili prvotno samo rdeči ali rumeni, ker sta ti dve barvi od nekdanjega simbol sonca (E. Wunderlich). Slovenska ljudska pesem ga opeva kot »sonce zlato« ali »sonce rumeno«.⁶⁶

Da so bili pirhi prvotno tudi pri Slovencih samo rdeči ali rumeni, priča pomen besede »pirh«. Sicer se iz slovenščine prvotni pomen te besede ne dá več razločiti, ampak iz sorodnih slovanskih jezikov, v katerih so se še do danes ohranili izrazi, ki so v zvezi s slovensko besedo »pirh«. Sem spada češka beseda »pyřeti«, ki pomeni »pordeti, postati rdeč«, in izraz »pyriti«, ki pomeni »pordečiti, rdeče pobarvati«. Iz tega je razvidno, da je bil pirh prvotno rdeče ali rdečkasto pobarvano jajce.⁶⁷ Cerkev je prevzela prastaro simboliko jajca oziroma pirha in jo v krščanskem smislu dopolnila s simboliko Kristusovega vstajenja.⁶⁸

Sveti Jurij je bil po legendi pogumen vitez iz Kapadocije v Mali Aziji: premagal in usmrtil je grozovitega zmaja, ki je ogrožal življenje kraljične Aje. Legenda vsebuje spomin na prastaro pogansko predstavo boja med Zimo in Pomladjo. Jurij predstavlja Pomlad, ki premaga Zimo ter ji iztrga iz krempljev Zemljo – ogroženo kraljično. Jurjevanje je obredno vpeljevanje vigredi, ko Jurij predstavlja zmagovalca nad zimo. Hrup trobentanja, zvončkljanja in tuljenja naj bi pregnal vse zimske demone. S kresovi in metanjem žarečih bukovih ploščic so naši predniki v predkrščanskem obdobju čarodajno skušali ojačiti sonce, božanski ogenj na nebu.⁶⁹

Kot tipičen pastirski praznik nas god sv. Jurija spominja na starorimski pastirski praznik »Palilia«, s katerim so v starem Rimu vsako leto 21. aprila počastili pastirsko boginjo Pales. Njej v čast so pastirji zažigali kresove in prirejali hrupne obhode, katerim so sledile pojedine. Na vse to spominja starosvetna šega jurjevanja na Koroškem z imenom »Šent Jurja jahatæ« (tj. »Šent Jurja jagati«), nemško »Georgijagen«. Pri Slova-

⁶⁵ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 56.

⁶⁶ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 123–124.

⁶⁷ Prim. Bojana Verdinek, Samo moja piška znese rdeče jajce, *Lesene cokle* (Glasovi 26 / 261), Ljubljana 2002.

⁶⁸ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 123–124.

⁶⁹ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 141.

nih je Sv. Jurij verjetno nadomestil pomembno pomladansko božanstvo, boga rodovitnosti z imenom Jarilo (Afanas'ev).⁷⁰

Šibe / šajbe . Pri indoevropskih narodih je kolo od nekdanj simbol Sonca. Njemu v čast so ob kresu spuščali s hribov v dolino ognjena kolesa. Na južnem Koroškem je bila šega živa vsaj še do začetka 19. stoletja: Ovili so kolo s predivom in suhim dračjem, vtaknili skozenj drog, zažgali kolo in zdrveli z njim po hribu navzdol. Prvotni namen te šege je bil čarodejno pomagati soncu, ki je ob kresu »obstalo«, da bi se naprej vrtele po nebesnem svodu. Pri Zilji in Baškem jezeru so prihajali soncu na pomoč s tem, da so prožili goreče »šibe« ali »šajbe« v zrak. Prvi je to šego opisal Matija Majar Ziljski leta 1851, Milko Matičetov pa je ugotovil, da je značilna za Vzhodne Alpe. Poznajo jo Furlani, alpski Nemci in zahodni Slovenci, ki so jo sprejeli od Nemcev najpozneje v 12. stoletju, kar se dá sklepati iz imena »šibe«, izposojenega iz srednjevisokonemščine, v kateri se je današnja nemška beseda »Scheibe« še glasila »schibe«.⁷¹ Proženje gorečih »šib« kakor tudi spuščanje ognjenih koles s hribov v nižine spominja po Liungmanu in Frazerju na žareče puščice, ki so jih nekoč streljali proti nebu stari Babilonci v čast sončnemu bogu Marduku, ali pa na navado starih Perzijcev, ki so poleti slavili »zmago sonca nad zmagajem« na ta način, da so privezali pticam na rep suhe trave, jo zažgali, ptice pa z gorečo travo spuščali v zrak. Metanje gorečih ploščic in tlečih glavenj je bilo do nedavnega v navadi pri južnih Slovanih na Balkanu: Srbi so taki šegi pravili »lila« ali »olalija«, Bolgari pa »ololija« ali »orla«.⁷²

Šimelj ob teritvi na Radišah. Tudi zanj se domneva posebno mitično ozadje, če pomislimo, da so stari narodi, npr. Perzijci, stari Grki in Rimljani častili konje za božanska bitja. Rimski praznik žetve, t.i. »Consualia« so obhajali s konjskimi dirkami, konja, ki je zmagal, pa so žrtvovali bogovom. Grška boginja Demeter rodovitnosti in njena rimska vrstnica Ceres sta se po ljudski veri prikazovali včasih v konjski podobi (Herodot). Po Graberju je bajeslovni šimelj iz koroškega teritvenega slavja znan po vsej Nemčiji, ter s tem meri, odkod si ga je Koroška izposodila. Res že rimski pisatelj Tacit omenja zlasti vedeževanje s konji pri Germanih kot posebnost tega naroda in pri starih Germanih je konj, zlasti belec (šimelj) užival božanske časti. Študij mitoloških virov in etnološke literature vodi do spoznanja, da so konje in še posebej belce častili tudi drugi indoevropski narodi (Negelein, Frazer). Na slovanskih tleh je to češčenje najbolj izpričano pri zahodnih Slovanih: bel konj je bil posvečen slovanskemu bogu Svantevitu in so mu zlasti v Arkkoni izkazovali mnogovrsten kult (E. Wienecke). »Po vsem tem se zdi, da so se ob teritvi na Koroškem v starosvetni šegi obredne ženitve jezdeca na šimeljnu z zagonetno nevesto iz kroga teric trdoživo ohranile reminiscence, predkrščanske predstave iz pradavnih časov.«⁷³

Velikonočno streljanje je ostanek pradavnih obrambnočarodejnih vigrednih šeg in navad. Ob prehodu iz zime na vigrad so s hruščem in truščem, z ropotom in pokanjem prestrašili in odganjali zimske duhove, ki bi jim utegnili škodovati in da bi pomagali do zmage vigradno-poletnim duhovom. Krščanski pomen pokanja je potres

⁷⁰ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 135.

⁷¹ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 193.

⁷² P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 194.

⁷³ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 222–223.

ob Kristusovi smrti. Nekoč so pokali z biči, potem streljali z mož/n/arji, ki so jih zamenjali že prav moderni topiči.⁷⁴

Zvezde. S posredovanjem Rimljanov je prišlo v vzhoda, zlasti iz Babilonije in Egipta tudi k Slovencem veliko starih uver, predvsem tistih, ki spadajo »v področje astrologije, magije in vedeževanja (mantike). Že v Svetem pismu Stare zaveze beremo (Iz 47, 13), da so preroki judovsko ljudstvo svarili, naj se ne vdaja prazni veri (Babilonci), da so zvezde znamenja usode, iz katerih se da razbirati predvsem bodočnost. Ta vera je prišla v helenistično-rimski dobi tudi na zahod, kjer se je v Evropi tako ukoreninila, da so npr. do Ludovika XIV. vsi evropski vladarji imeli na svojih dvorih vsaj po enega astrologa.«⁷⁵

Komét, zvezda repatica je že starim Indijcem pomenila vojno, kugo ali kakšno drugo nesrečo za celo deželo; tako je ta vera najbrž indoevropskega izvora. »Zvezda z repom«, kakor jo imenujejo Koroški Slovenci pri večini narodov »napoveduje najbrž zaradi svoje rdečkaste barve prelivanje krvi, vojno, kugo, lakoto ali splošno kako 'šibo božjo' kakor se pravi v Rožu. Rdečkasta barva je najbrž tudi vzrok, da se prav tako polarna svetloba ('nebo žari') razlaga kot napoved prelivanja krvi in vojne. Usodna znamenja so tudi druga bitja, npr. človek (ženska, ki te zjutraj sreča, pomeni nesrečo), žival (pes, ki tuli z navzdol obrnjeno glavo), rastlina (štiriperesna detelja).⁷⁶

Od nekdanj ljudje prerokujejo prihodnost zlasti iz znamenj na nebu. Že iz najstarejših časov je pri mnogih narodih izpričana vera, da ima vsak človek svojo življenjsko zvezdo, katera se ob njegovem rojstvu pojavi na nebu in ob njegovi smrti izgine. Na svojem potovanju z daljnega vzhoda je ta vera pri raznih narodih sprejela razne dodatke: na Koroškem se kaže prastara poganska vera že v pokristjanjeni obliki: pri otrokovem rojstvu angel prižge na nebu novo zvezdo, katero bo ob njegovi smrti spet ugasil.⁷⁷

Žegen (Ziljska dolina), žeganje (spodnji Rož in večji del Podjune), semenj (za zgornji Rož, okolica Baškega jezera in rožanske Gure) je bil prvotno proslava posvetitve (žeganja) cerkve, danes pa je to proslava godu cerkvenega zavetnika, župnijskega ali podružničnega, kajti žeganje ne obhajajo samo župnijske, ampak tudi podružnične cerkve. Vse kaže, da je današnje žeganje prekrilo in nadomestilo neko predkrščansko žetveno slavje, ki so ga obhajali predvsem z obilnimi pojedinami. Tudi dandanes je žeganje zahvalni dan za dobro letino. Zdi se, da je ziljski »žegen« še najbolj jasno ohranil svoj prastari obredni značaj kot praznik žetve s spominom na češčenje božanstva ki so mu naši poganski predniki pripisovali povzročitev rasti in rodovitnosti v naravi. Starosvetni prvi letni raj pod lipo v zvezi s štehvanjem razodeva še nekaj starih obrednih potez češčenja nekih rastlinskih božanstev, prisposobljenih v zeleni lipi. Po Borisu Orlu »pokovo ojscet«, tj. kozlovo svatbo za žeganje ponekod v Podjuni razlaga tako, da so svoj čas na praznik žetve zaklali kozla (nemško Bock). Domneva, da so stari Slovenci pokovo ojscet kot praznik končane žetve »obhajali kar najslovesneje: z veliko gostijo, na kateri so pojedli spečenega kozla, z raznovrstnimi igrami, plesi in šegami. Da je žeganje veljalo za praznik končane žetve, bi utegnili potrditi šega, po kateri je bilo treba pogačo za semenj ponekod na Gurah svoj čas speči iz novine, t. j. iz moke novo požete pšenice. Še živi spomin, da so prebivalci vasi Kajza-

⁷⁴ P. Zablantnik, *Čar letnih časov*, 126–127.

⁷⁵ Pavle Zablantnik, *Nepoznani zakladi* (rokopis, C18), 15–16.

⁷⁶ Pavle Zablantnik, *Nepoznani zakladi* (rokopis, C 18), 16.

⁷⁷ P. Zablantnik, *Od zibelke do groba*, 37.

ze in Moščenica šli prosit župnika, da oznani njihov semenj za en teden pozneje, kadar pšenica o Šentjakopelci še ni bila zrela in niso še imeli novine za pogačo.⁷⁸

2. INDOEVROPSKA PLAST

»Velik del našega 'narodnega blaga' se pri natančnem raziskovanju razodeva kot skupna last velike skupine takozvanih indoevropskih narodov, ki so bili v pradavnih časih ena sama velika narodna družina. Tej skupini pripadajo v Evropi med drugim vsi slovanski, germanski in romanski narodi.«⁷⁹

Binkošti praznujemo pogosto še meseca maja, sredi bujnega pomlajanja v naravi; zato je ta praznik že zgodaj pritegnil nase mnogo vigrednih, zlasti majniških šeg in navad: npr. stara navada, da na Koroškem kakor tudi drugje za binkošti zatikajo ob hišna vrata in okna zelene lipove ali brezove vejice – z utemeljitvijo, da »Sveti Duh gor sede«. Danes si krščanski človek od te šege obeta poseben »žegen« z nebes, toda ta navada sega že v predkrščansko obdobje. V njej se je rešila v današnji čas v novi obliki stara vera v skrivnostno čarodejno moč vigrednega zelenja. Z njim so v poganskem obdobju skušali pričarati v svoja bivališča poživitev življenjskih sil, zdravje in srečo. To je ista vera, iz katere se je porodila šega tepežkanja, šapanja ali otepanja z zeleno šibo.⁸⁰

Dvanajsteronočje. Čas o zimskem kresu je bil vsem indoevropskim narodom skrivnosten in obsega po starem izročilu dvanajst dni, dneve od božiča do svetih treh kraljev. Zanj so znana posebna imena: grško »dodekahémeron«, nemško »die Weihnachtswölfen« ali »die zwölf Nächte«, slovensko »dvanajsterodnevje« ali »dvanajsteronočje«. Po stari veri v tem času človeka ogrožajo razne temne sile, hudi duhovi in besi. Z raznimi čarovnimi sredstvi jih je človek od nekdaj skušal odvracati od sebe, da bi se obvaroval škode. Že v predkrščanskem obdobju jih je odganjal z vodo in ognjem, s kropljenjem in kajenjem. Starodavni namen kajenja in kropljenja je ponekod ostal ljudem v spominu tudi še v krščanstvu. N. pr. v Podjuni pokadijo in pokropijo svoje domove zato, da ne pride h hiši Pehtra baba. Pravijo, da se je bati hudega, če bi pozabili pokaditi in pokropiti za praznike. Tudi začetnice imen svetih treh kraljev (G M B), ki jih z blagoslovljeno kredo zapišejo na vrata s križci in novo letnico varujejo po ljudski veri pred Pehtro babo in hudimi duhovi.⁸¹

Parkelj ima vsekakor prastaro domovinsko pravico na indoevropskih tleh. Slovensko ime je spakedranka iz nemške besede »Bartl« (brada), ki prav tako kakor ime »Spitzbartl«, pri Slovencih v rabi kot »špicparkl«, označuje nosilca brade oziroma kozjebradca. Ta je po ljudski predstavi zlodej, vrag, ki posebno v pravljicah pogosto nastopa kot kozel. V krščanskem srednjem veku so v krinkah nekdanjih zimskih demonov začeli nastopati parklji ali parkeljni kot peklenščki.⁸²

Ponočna, divja jaga je prastara in skupna indoevropskim narodom. Pehtra baba kot vodnica divje jage spominja med drugim na staroveško čarovnico Hekato, o kateri so stari Grki verovali, da drvi po zraku v spremstvu raznih duhov, ki so začarani v pse. Tudi vera v divjo jago kot sprevod duš nekrščenih otrok ima svoje korenine že v

⁷⁸ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 168, 169.

⁷⁹ Pavle Zablatnik, *Narodopisna podoba Koroške* (tipkopis), 1.

⁸⁰ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 146–147.

⁸¹ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 61.

⁸² P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 9, 10.

poganski antiki, kajti rimski pesnik Vergil je že pred dva tisoč leti v svoji Eneidi opisal neki sprevod prerano umrlih otrok, katerih jok in stok se sliši iz podzemlja. Predstavo divje jage dandanes po svoje še posebej predstavljajo na Koroškem Ziljani povsod tam, kjer imajo šego, da »Pjerhto jagajo«. ⁸³

Tepežkanje je prastara šega, ki je znana skoraj vsem indoevropskim narodom in je bila v predkrščanski dobi izrazito magično, čarodejno dejanje. Wilhelm Mannhardt ga razlaga kot čarodejen »udarec s šibo življenja«. Zimzelena šiba naj bi prenesla na človeka ali drugo bitje, ki se ga dotaknemo, življenjsko moč in pomlajenje. Čehi imenujejo omenjeno šibo »pomlaska«, pri njih tepežkajo tudi živino, da bi bila zdrava. Koroška izraza za tepežkanje sta šapanje (pri Zilji, na Gurah, v Zgornji Podjuni) in otepanje (Spodnja Podjuna, južno od Drave, okoli Pliberka). Na Koroškem so včasih poslali prvega tepežkarja, ki je prišel v hišo, tudi še ošapat vse sadno drevje, da bi obilno obrodilo. »Za vsemi temi navadami se skriva stara ljudska vera, da imajo rastline ki jim niti zima ne more vzeti zelenja, kakor tudi rastline, ki spomladi najprej ozelenijo, v sebi čarodejno pomlajevalno moč, ki se dá s čarodejnim udarcem, s šapanjem ali otepanjem, prenesti na ljudi, živali in rastline. Po Mannhardtju so bili udarci z življenjsko šibo sprva namenjeni ženskam, samicam domačih živali in sadnemu drevju, posredovali naj bi rodovitnost. Tepežkali (šapali ali oteпали) so prvotno predvsem doraščajoči fantje in odrasli možje dekleta in mlade žene celó s krepkimi udarci. Spomin na to se je še ohranil npr. v Prekmurju, kjer šego ponekod imenujejo 'ròdivanje' in kjer dekletu med udarci 'rodívajo' z besedami: 'Ródi, rodi, dekle k moží!'«⁸⁴

Torklja ali Torka, o kateri se je veliko pripoveduje v raznih slovenskih krajih, je mitično bitje, ki so ga Slovenci podedovali iz poganskega obdobja in je v krščanstvu prevzelo varstvo posvečevanja kvatrnih dni. Prepoved preje je vzniknila iz nekega predkrščanskega izročila iz poganske predstave o bajeslovni indoevropski Sredozimki, ki je zelo spreminjala svoj obraz ter se predstavljala pod različnimi imeni: zdaj kot 'temna' zdaj kot 'svetla' Pehtra, pri Slovencih pa tudi kot Torka in Torklja, ki je v poganskem obdobju varovala predice pri njihovem zimskem opraviilu ob kolovratu, v krščanskem pa postala maščevalka nad predicami, ki niso spoštovale zimskih kvatrnih večerov.⁸⁵

Znanilci bližnje smrti. Mednje je ljudstvo od nekdanj štelo predvsem živali z nenavadnim vedênjem. Krt kot t. i. »htonična žival«, ki biva pod zemljo in rije po njej, že sam po sebi prav lahko spominja na črni grob v hladni zemlji. Miš in podgano so imeli v starih časih vobče za znanilki nesreče, ki v najhujšem primeru naznanjata tudi smrt. Sova in čuk sta bila že starim Indijcem in Grkom v pradavni dobi znana kot 'smrtni ptici'; bali so se ju, če sta se pojavili blizu hiš. Tudi psa najdemo pri poganih v starem veku v najtesnejši zvezi s smrtnimi božanstvi. Pri starih Germanih na primer je bil pes spremljevalec smrtne boginje Hele in Norn, boginj usode, pri starih Indijcih je črn pes spremljal smrtnega boga Jama. V tako imenovani 'ponočni jagi' po ljudski veri psi spremljajo neodrešene duše, ki iščejo miru.

Grški zgodovinar Herodot poroča o narodih na Jutrovem, pesnik Homer pa zlasti o starih Grkih, kako so v svoje oraklje / prerokovanja kot znanilce usode pritegnili

⁸³ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 64.

⁸⁴ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 39.

⁸⁵ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 81.

tudi konje. Konjski oraklji so bili po poročilih rimskega pisatelja Tacita znani tudi starrim Germanom in po poročilih bamberskega meniha in kronista Herborda prav tako tudi Slovanom. Konju se torej od nekdanj pripisujejo posebne preroške zmožnosti in v zvezi s tem tudi dar, da čuti in naznanja bližino smrti.⁸⁶

3. STAROSELSKA PLAST

Prežitki predrimskih staroselcev Ilirov in Keltov so v našem okolju še na splošno slabo raziskani, vendar jih Zablatnik vsaj dvakrat resno upošteva.

Leteča procesija, nemško »Vierbergelauf« je romanje na štiri gore v urnem teku. Po starem pojmovanju naj bi posnemalo sončni tek z vzhoda na zahod in čarovno pospeševalo ugodno rast na polju in na travnikih. Šega kaže na star vegetacijski kult, češčenje božanstev rodovitnosti, ki sega v pradavne čase. Morda so tu že staroselski Kelti in Ilirci, za njimi pa priseljeni Rimljani in končno tudi poganski Slovenci po nepisani postavi kontinuitete, nepretrgane zveze šeg obhajali vsako leto kak pomladanski sončni praznik in se shajali po višinah, ki so bile najbližje soncu viru luči in toplote. Kjer so nekdanj pogani častili svoja božanstva, tam zdaj kristjani častijo svoje svetnike. Prastare kultne šege iz poganskih časov so se trdoživo ohranile iz roda v rod in deloma neokrnjene jih je prevzelo krščanstvo.

»*Petek treh žrebljev*«, kakor pravijo Slovenci na Koroškem (nemško »Dreinagelfreitag«) »prazniku sv. sulice in žebeljev našega Gospoda«, ki ga je uvedel papež Inocenc VI. leta 1353 na drugi petek po veliki noči, je na Koroškem od nekdanj v navadi starosvetno romanje na štiri gore, na Štalensko, Šenturško, Šentvidsko in Šentlovrenško goro, ki z vseh štirih vetrov čuvajo Gosposvetsko polje. Za praznik treh žebeljev se podajajo še danes številni romarji od blizu in daleč na celodnevno božjo pot k sv. Heleni in Magdaleni, sv. Urhu, sv. Vidu in sv. Lovrencu, h gorskim svetiščem, ki stojijo na tleh nekdanjih poganskih templjev.⁸⁷

Pehtra baba je vsaj indoevropski, če ne celo širši evrazijski pojav. Potemtakem so Pehtra babo kot indoevropsko mitično bitje Slovenci poznali že pred svojim srečanjem z Nemci. Izročilo o njej je moglo biti znano celó že ilirskim in keltskim staroselcem v Vzhodnih Alpah pred prihodom Bavarcev in Slovencev v te kraje. Kako so jo imenovali Kelti in Iliri, ne vemo. Nemci jo danes imenujejo navadno Percht ali Berchta. Po slovenski ljudski pripovedi je bila *Pehtra* hči krutega kralja Herodeža. Ker je znala lepo rajati ji je kralj obljubil izpolniti vsako željo. Po nasvetu svoje matere je zahtevala od kralja glavo svetega Janeza Krstnika. Za kazen je bila zacoprana v grdo Pehtra babo in mora zdaj z divjo jago rajati po svetu.⁸⁸

4. ANTIČNA PLAST

Iz obsega te plasti se najlepše vidi, kje je bil Pavle Zablatnik zares doma. Pri starih Grkih in Rimljanih.⁸⁹

Bedenje. Po stari navadi je sveto noč treba prebedeti. Ponekod postavijo na mizo blagoslovljeno svečo, ki gori celo noč, drugod pustijo goreti vsaj navadno luč. Navada

⁸⁶ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 96, 97.

⁸⁷ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 131–132.

⁸⁸ P. Zablatnik, *Čas letnih časov*, 65–66.

⁸⁹ Ta razdelek je ob šibki oziroma nikakršni izobrazbi generacije iz socialističnega obdobja v tem pogledu še posebej dobrodošel.

bedenja je ponekod dala svetemu večeru celo ime in ustreza latinski besedi »vigilia«, ki pomeni bedenje in se je na Koroškem kot izposojenka razvila v obliko »bila« ali »bilja«, tako da je sveti večer znan tudi pod imenom »sveta bila«. Zdi se, da je tudi celonočno bedenje v zvezi z nekdanjim češčenjem sonca, saj npr. južni Slovani prebedijo božično noč pod milim nebom, kot da bi hoteli biti tam priče pomlajenja sonca in Srbi še danes pravijo, da se o božiču sonce rodi, češ »sunce se radja«. Vsekakor v zvezi z božičem je pri njih »badnjak«, posebno poleno, ki ga na božič položijo na ogenj. Pri Črnogorcih tli badnjak od božiča do novega leta neprestano na ognjišču. Kdor pride v hišo, ga podrega, da začnejo odletavati iskre. Tedaj prišlec izrazi domačim željo, da bi imeli pri hiši toliko otrok, živine, ovac idr., kolikor isker se je utrnilo iz polena. Isto šego imajo tudi Bolgari; to poleno se pri njih imenuje »budnik«. Ta šega je star način čaranja v srečo. Valvasor je v svoji Slavi izpred tristo let opisuje podobno šego pri Slovencih, ne omenja pa, kako se je pri njih imenovalo tako poleno. Vsekakor so goriški Slovenci še v 19. stoletju polagali na odprto ognjišče takšno poleno, ki so ga imenovali »božič« ali pa kratko malo »čok« (Ivan Navratil). Ta šega je bila razširjena po vsej južni in srednji Evropi, pri Nemcih se je žareči panj imenoval »Christblock«, pri Francozih »calendeau«. V šegi se je izražalo starodavno češčenje ognja in čaranja z ognjem, kakor so ga nekoč izvajali npr. stari Rimljani ob novoletnem praznovanju rojstva ali pomlajenja »nepremaganega sončnega boga« in ga je opeval že stari rimski pesnik Ovid pred 2000 leti. Zdi se, da je tudi celonočno bedenje v zvezi z nekdanjim češčenjem sonca.⁹⁰

Blagoslavljanje domov je pokristjanjena šega iz predkrščanskega obdobja. Na sveti večer pred božičem, novim letom in svetimi tremi kralji na Koroškem po stari navadi še kropijo domove, stanovanjska in gospodarska poslopja z blagoslovljeno vodo ter jih kadijo z žerjavico, na katero polagajo predvsem blagoslovljene vejice iz cvetne butare. Že stari Rimljani in Grki so ob pomlajenju sonca, za rojstni dan nepremaganega sončnega boga, oziroma ob začetku novega leta kadili in kropili svoje domove. Rimljani so to šego imenovali »lustrationes«, Grki »katharmoi«. Oboje pomeni očiščevanje. Ogenj in voda imata v šegah od nekdanj obredno očiščevalno vlogo.⁹¹

Božič. Stari Rimljani, ki so več stoletij imeli pod svojo oblastjo tudi naše kraje, so 25. decembra vsako leto praznovali rojstni dan »nepremaganega sončnega boga« (dies natalis Solis invicti). Ta poganski praznik je Cerkev v 4. stoletju nadomestila s krščanskim božičem, rojstnim dnem Njega, ki je »luč sveta«. S spominom Kristusovega rojstva je hotela prekriti poganski spomin mladega Sonca, ki so ga Rimljani praznovali s slovesnimi obhodi sredi zime, ob zimskem sončnem kresu, ko se je božansko Sonce po njihovem verovanju leto za letom vedno na novo rodilo ali pomlajalo ter se z novo močjo začelo povzpenjati na nebu spet više in više. Podobno so na severu stari Germani sredi zime obhajali poganski praznik sončnega pomlajenja, tako imenovani »Julfest«. Po domnevah Borisa Orla se je pri starih Slovanih menda tudi Svarog, bog poljedelstva, ob zimskem kresu rodil vsako leto na novo. Kot novorojencu mu je lahko bilo ime »Božič«, t. j. mali bog, kakor to staroslovensko ime tolmači Ivan Navratil. Po

⁹⁰ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 30, 31.

⁹¹ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 29.

Niku Kuretu je lahko še iz predkrščanskega obdobja prešlo po pokristjanjenju Slovanov na krščanski praznik Kristusovega rojstva.⁹²

Ebehtnica pravijo koroški Slovenci Pomladanske Marije, ki ga Cerkev uradno imenuje Gospodovo oznanjenje v spomin na angelovo oznanjenje Mariji, da bo rodila Mesija (Lk 1, 26–38). S praznikom Pomladanske Marije je Cerkev pokristjanila star poganski praznik v čast boginji Kibeli, ki so ji stari Rimljani pravili »Magna mater« (Velika mati), ker so jo častili kot mater vseh bogov. Praznovanje se je začelo 22. marca s praznikom »Arbor intrat« (drevo prihaja). Na ta dan so prinesli smrekovo drevesce kot simbol rasti in rodovitnosti v tempelj, ker so Kibelo častili tudi kot boginjo rodovitnosti. 25. marca se je praznovanje končalo s slovesnim obrednim umivanjem kipa Velike matere Kibebe. Namesto praznika Velike matere Kibebe, poganske matere vseh bogov, so v krščanstvu začeli obhajati praznik Matere božje. Praznik, ki ga Cerkev obhaja 25. marca, je dobil pri Nemcih ime »ebennahte« zaradi bližnjega enakonočja, ko sta dan in noč enako dolga. Prihaja iz srednjevisokonemške besede »ebennante«, tj. Ebennacht, kar pomeni enakonočje, latinsko aequinoctium. Pri Nemcih se je to ime pozabilo, koroški Slovenci kot sosede v deželi pa so ga kot izposojenko ohranili v obliki »ebehtnica« do današnjega dne.⁹³

Iniciacija pomeni obredno vpeljevanje v svet novih pravic in dolžnosti. Človek se prvič rodi kot otrok staršem; starši ga »dobijo«. Drugič se rodi kot mladostnik za človeško družbo; takrat ga starši »zgubijo«; izmakne se jim. To drugo rojstvo se naznanja s pojavom očitnih duševnih sprememb; mladostnik se osamosvaja. Prehod iz enega starostnega obdobja v drugega pomeni zanj vstop v nov svet in je že od nekdaj povezan s posebnimi obredi in šegami. V starem veku so grški mladeniči obredno slavili tako imenovano efebijo, to je polnoletnost, s katero so prejeli vse meščanske pravice in priznanje sposobnosti za orožje; stari Rimljani pa so vsakemu polnoletnemu mladeniču prav tako slovesno in obredno pred zbranim ljudstvom oblekli tako imenovano moško togo (toga virilis). Toga je bila starorimska vrhnja obleka, po kateri si lahko spoznal stan in čin njenega nosilca. Nič manj slovesni kot staroveški so bili srednjeveški iniciacijski obredi. Sem sodi občeznani ceremonial srednjeveškega povišanja v viteški stan in obredno vpeljevanje v tedanje stanovske cehe. Ostaline takih iniciacijskih obredov so se rešile celo še v današnji čas. V Ziljski dolini je še danes za vsakega mladostnika pomemben dogodek in veliko doživetje, če ga vaški fantje razglasijo za polnoletnega ter ga obredno sprejmejo v svojo družbo, ki je znana pod imenom »konta«: Obred poteka navadno v kaki gostilni. Mladostnika posadijo za mizo, kjer mora prestati razne skušnje: Mora se izkazati potrpežljivega, ko brijejo norca iz njega in mora prestati razne nevšečnosti: jesti sol in poper; odgovarjati na težka vprašanja in reševati uganke. Po srečno prestanih skušnjah si izbere izmed navzočih fantov botra (kotra), v Rožu pa "špana" (nemško »Gespan« = tovariški spremljevalec), ki mu je odslej poseben varuh in spremljevalec.⁹⁴

Kihanje je pri starih Grkih pomenilo izpolnitev kakšne želje. Homer: Ko je Penelopa ravno izrazila pristrčno željo, da bi se njen mož Odisej vrnil, je njen sin Telemah močno kihnil. Ona se veselo nasmehne v prepričanju, da se bo to zgodilo, in bo od-

⁹² P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 22.

⁹³ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 108–109.

⁹⁴ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 41–42.

gnal nadležne snubce. Grki so mislili, da kihanje povzroča neko demonsko bitje, ki bi človeku tudi lahko škodovalo, zato so imeli navado, če je kdo kihnil, poklicati Zevsa z vzklikom na pomoč. To navado so prevzeli od Grkov tudi Rimljani. Plinij starejši poroča, da je rimski cesar Tiberij od svojih spremljevalcev vedno zahteval ta grški vzklik, kadar je kihnil. V pokristjanjeni obliki najdemo isti vzklik še danes pri Slovencih, če pravijo pri kihanju: »Na zdravje«, »Bog pomagaj«, enako Nemci: »Zum Wohl! Helf' Gott!« Po Navratilu je v 19. stoletju pri koroških Slovencih imelo kihanje ponekod tudi še isti pomen kot pri starih Grkih, namreč izpolnitev srečnih želja. Slovenci si navado, da se pri kihanju vzklikne: »Bog pomagaj!« ko niso več razumeli prvotnega smisla nekdanjega poganskega vzklika, razlagajo s posebno krščansko povedko. Najbrž je nastala ob spominu na kako otroško kužno epidemijo. Glasi se: Nekdaj je divjala nevarna bolezen v deželi. Kdor je zbolel, je trikrat kihnil in umrl. Neki bolnik, ki je že dvakrat kihnil, je v strahu pred smrtjo vzkliknil: »Bog pomagaj!« Tedaj je slišal odgovor: »Ta vzklik ti je rešil življenje!«⁹⁵

Koledovanje za novo leto so poznali že stari Rimljani s hrupnimi čarovnimi obhodi, s katerimi so odvrčali od svojih domov hude duhove, demone in bese, ki so se jih bali. Nekaj takega strahu pred neznanimi zlobnimi silami tiči nemara v nekdanji novoletni šegi v Dolah in na Rutu pri Brdu v Ziljski dolini (Matija Majar Ziljski; Vinko Möderndorfer): Tisti, ki je na novega leta dan ostal doma za varuha, domačih ni takoj spustil v hišo, ko so prišli od maše. Tiščal je od znotraj na vrata. Domači so s pestmi tolkli po vratih in končno s silo vdrli v hišo. Otroci, ki so tudi tiščali vrata, pa so klicali: »Rešite se novega leta!«⁹⁶

Staro rimsko koledovanje, ki je služilo odganjanju zlih demonov, se je udomačilo tudi pri narodih, ki so bili Rimljanom podložni. Rimski, tj. latinsko ime za novo leto in hkrati za novoletno koledovanje se glasi: Kalendae Januariae. Ime »Kalendae« je prešlo kot izposojenka v slovanske jezike, v ruščino npr. v obliki »koljada«, v slovenščino kot »koleda«. Z imenom vred je prešla k Slovanom tudi stara rimska šega. Dolgo je bila še v krščanstvu tako prežeta s poganskim duhom, da jo je Cerkev kristjanom na dveh cerkvenih zborih, leta 567 in 692, izrecno prepovedala. Še leta 1445 je francoski kralj Karel VII. s posebnim odlokom preganjal pogansko praznovanje koled. Ko se šega ni dala odpraviti, jo je Cerkev skušala pokristjaniti s tem, da so se začeli celó duhovniki udeleževati koledovanja ter prirejati krščanske kolednice, ki se deloma pojejo še danes.⁹⁷

Kres je najskrivnostnejši dan poletnega časa, ko sonce doseže najvišji vrh svoje navidezne nebesne poti, nato se spet začne spuščati niže. To je bajeslovni kresni dan, o katerem pravi pregovor. O kresi se dan obesi. Čeprav se dan v resnici že prej obesi (21. junija), velja po starem izročilu, ki sega še v predkrščansko obdobje, 24. junij za dan sončnega kresa, tj. sončnega obrata, za najdaljši dan leta. Odkar so pogani Sonce posebili in ga začeli častiti kot božansko bitje, so verovali, da je treba božanski ogenj na nebu, ki je vir življenja, krepiti z zemeljskim ognjem. Zato so zanetili kolikor mogoče blizu neba po hribih in gorah mogočne kresove, da bi sonce od njih prejemale kar se dá veliko toplote in svetlobe. Pozimi, ko se jim je zdelo, da sonce peša in izgublja moč,

⁹⁵ Pavle Zablatnik, *Nepoznani zakladi* (rokopis, C 18), 16–17.

⁹⁶ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 44.

⁹⁷ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 44–45.

so prižigali kresove v resnem strahu, da jim nebeški ogenj ne bi popolnoma ugasnil, spomladi so mu s kresovanjem hoteli pomagati do čimprejšnje zmage nad zimo in mrazom, poleti, ko se je dan obesil, se pravi, ko so se začeli dnevi krajšati, so soncu s posebno velikim kresnim ognjem skušali ohraniti višek njegove moči. Staro izročilo je vedelo, da Sonce o kresu obstoji, da nekdanj tri dni ni šlo v zaton. Spomin na čaščenje Sonca kot božanskega bitja se je na Koroškem ohranil v eni izmed najlepših slovenskih kresnih pesmi, v bajeslovni pripovedni pesmi o Kresnicah, ki jo je v preteklem stoletju Matija Majar Ziljski našel in zapisal v Podgorjah v Rožu. Pesem pripoveduje o ženitvi bajeslovnega sončnega junaka Kresnika z najmlajšo izmed treh Kresnic in je sestavljena je iz 50 dvodelnih dolgih vrstic, ki so najstarejša ritmična oblika slovenske ljudske pesmi. (Štrekelj, SNP I, 297). Janez Scheinigg (Kres V, 1885, 35) domneva, da ta pesem prikazuje mitično ženitev Sonca z Zemljo. Pozneje je ta pesem poganske motive zamenjala s krščanskimi, kakor to kaže kresna pesem, ki so jo svoj čas peli pri kresovanju v Štefanu na Zilji (Štrekelj, SNP III, 5151).

Cerkev je poganskega Kresnika spretno izpodrinila s sv. Janezom Krstnikom, ki se je pri Slovencih tem laže uveljavil, ker sta si naziv »Krstnik« in »Kresnik« zelo podobna. Cerkev, ki je praznik Kristusovega rojstva, božič, postavila prav na rojstni dan nepremaganega Sonca, rimskega sončnega boga (dies natalis Solis invicti), tj. na dan 25. decembra, je spričo evangelijskega sporočila (Lk 1, 36), po katerem se je Janez Krstnik rodil 6 mesecev pred Jezusom, povsem naravno praznik rojstva Janeza Krstnika postavila za 6 mesecev pred praznik Jezusovega rojstva, tj. na dan 24. junija, ki se je ujemal s poganskim kresnim dnevom, in s tem pokristjanila pogansko kresovanje. Pri tem pa se je še lahko sklicevala na Janeza Krstnika samega, ki pravi o Kristusu: »On mora rasti, jaz pa se manjšati« (Jn 3, 30). Se pravi: Kakor je bil namen poganskega kresa, da bi rastlo Sonce na nebu nad nami, tako naj bi po pokristjanjenem šentjanževem kresu rasel Kristus, duhovno Sonce na nebu božjega kraljestva.⁹⁸

Pokristjanjenega šentjanževega kresa se je slej ko prej trdoživo držala in se tu pa tam še danes držijo marsikaka predkrščanska vera, šega in navada. Ob kresnem ognju, ki so ga prvotno kresali iz kamna, so iz magičnih predstav nastale še druge obredne šege. Ponavadi se ob kresovanju zlasti mladina ob veseli godbi še dandanes rada zavrti v plesu okrog kresa. Ples okoli kresa je bil v poganskem obdobju namenjen češčenju sonca. Rajanje je bilo poganom nekaj svetega, vzvišenega, del verskih obredov, s katerimi so častili božanstva. Posebno dobro znan primer za to je poganski ples Izraelcev okoli zlatega teleta, o katerem govori Sveto pismo (2 Mz 32, 1–20). Skakanje čez kres ima izrazito obreden in čarodejen značaj. Posrečen skok je po stari ljudski veri obetal zdravje, dolgo življenje in srečo; iz ponesrečenega skoka so skakalcu prerokovali nesrečo. Ognju, zlasti pa kresnemu ognju, so od nekdanj pripisovali očiščevalno, obrambno in zdravilno moč, ki po ljudski veri odvrča zle duhove, preganja pa tudi uroke in bolezni pri ljudeh in živalih, kar omenja že rimski pesnik Ovid (Fasti I 4). S to vero v zvezi je nekdanja šega, da so pri nas ponekod gonili celo živino čez žerjavico kresa (Graber).⁹⁹

Georg Graber opozarja, da so na Koroškem svoj čas netili kresove ponekod tudi na druge dni poletnega časa, kakor na Vidovo (15. junija), na god sv. Petra in Pavla

⁹⁸ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 189–191.

⁹⁹ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 192.

(29. junija) in na Urhovo (4. julija). Iz tega domneva, da poletno kresovanje prvotno ni bilo vezano na določen dan, da pa je moralo biti vsaj v določenem poletnem obdobju. Sartori (Sitte und Brauch III, 255) pravi, da to večkratno kresovanje, ki je razširjeno od Balkana do Anglije in se je v krščanstvu povežalo s prazniki raznih poletnih svetnikov, izvira iz časov, ko so bili ljudje še predvsem živinorejci in so puščali živino večidel pod milim nebom, tedaj da so ponekod – zlasti v vzhodnih deželah – kresovali kar cel teden ali celo en mesec, da bi živino ubranili nevarne zverjadi in nadležnega mrčesa.¹⁰⁰

Kvatrni dnevi. Trikrat na leto so stari Rimljani ob setvi, žetvi in trgatvi obhajali v čast božanstvom poljedelstva svoja zahvalna obredja (feriae sementivae, feriae messis, feriae vindemiales) z razkošnimi pojedinami in hrupnimi zabavami. Cerkev jih je prekrila in pokristjanila z zahvalnimi obredji nasprotnega značaja. Toda prepovedi preje ob kvatrnih večerih gotovo ni izdala Cerkev.¹⁰¹ Obhajala jih je kot postne dneve. Pomnožila je njihovo število na štiri in uvedla svoj »ieiunium quattuor temporum«, tj. post štirih letnih časov. Odtod ime »kvatre«. Vsak letni čas je dobil svoj kvatrni teden kot postni teden. Za kvatrni teden v postnem času je bil zaukazan svoj čas še posebno strog post. Verovali so na Koroškem, kakor tudi drugod, da človeku, ki se v kvatrnem tednu ne posti, v grobu lasje ne strohnijo, ampak se držijo lobanje nedotaknjeni. Kako resno so jemali ta post, ponazarja med drugim navada, da so v Rožu in na Gurah še pred manj ko sto leti s svinjsko mastjo ocvrte »fancoute«, ki so preostali na pustni torek, na pepelnico spravili v jedilno shrambo »kaščo«) ter jih dali sušiti na »rajželne«, na katere se obeša meso, da so jih na veliko noč podrobili v juho. V kvatrnem tednu so se v nekaterih hišah v sredo, petek in soboto »pri mleku postili«, se pravi, da domači te dni niso poskusili niti mleka in so ga dali vbogajme, da bi obdarovani siromaki molili za rajne. Verjeli so, da bojo potem imeli vse leto dovolj mleka. V resnici ta šega temelji na stari ljudski veri, da v kvatrnem času duše rajnih nemirno potujejo po svetu in prihajajo v svoja bivša bivališča ter iščejo pomoči pri živih ljudeh. Zato je bolje, da ostaja človek v kvatrnih nočeh doma, kajti v teh nočeh rado straši. To so si razlagali, da duše tistih, ki so v življenju na tem svetu morda premikali mejnike v gozdu ali delali sosedom drugo škodo, ne najdejo miru na onem svetu. Od tod Kvatrnica ali Kvatrna baba. Kvatrni dnevi so za ljudstvo od nekdaj dnevi spomina na rajne. Ponavadi so o kvatrnih tudi cerkvena opravila za rajne.¹⁰²

Maškarada, igre z maskami, so prešle celó v krščanstvo. Cerkev jim je nasprotovala, ker so bile deloma pohujšljive. Po predpisu 24. trulanskega cerkvenega zbora iz leta 692 duhovnikom ni bilo dovoljeno prisostvovati tem ženitovanjskim igram. V začetku srednjega veka so najbolj slovele v Bizancu. Potujoči igralci so jih prinesli tudi v zahodne dežele in kmalu so se razširile po vsej Evropi. Glavno vlogo v teh igrah je kot lažna nevesta imela smešna, grda stara baba. Osnova take stare igre se je na Koroškem do danes še ohranila v Zilski dolini, kjer pred poroko na nevestinem domu potisnejo pred ženina kot »prvo nevesto«) grdo našemljeno babo. Na te igre spominja tudi našemljena baba, ki sedi na veliki skrinji in čuva nevestino balo.¹⁰³

Ne/srečni dnevi. Najboljši primer za to, kako posamezni dnevi polagoma lahko postanejo dnevi ne/sreče, so tako imenovani »dies fasti«) in »dies nefasti«) starih Ri-

¹⁰⁰ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 201–202.

¹⁰¹ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 81.

¹⁰² P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 105–106.

¹⁰³ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 67–68.

mljanov. Prvi so imeli v koledarju označbo »fas«, kar je pomenilo, da so za te dni »dovoljeni« javni posli: sodnijske razprave, zborovanja ipd.; pri dneh, kjer je bilo pripisano »nefas«, so bili taki javni posli iz verskih vzrokov »prepovedani«. Polagoma so dneve z označbo »nefas« začeli jemati za neugodne sploh za vse posle in opravke, dokler se končno ni uveljavilo mnenje, da je na tak dan vsako početje že vnaprej obsojeno na nespeh. Tako so »dies fasti« in »dies nefasti« prišli do pomena »dnevi sreče« ali »dnevi nesreče«. Petek, najbrž kot spominski dan Kristusove smrti, je šele pod vplivom krščanstva postal dan nesreče, medtem ko se je nedelja kot dan Kristusovega vstajenja uveljavila kot dan sreče. Po tem pravilu je za mohamedance nedelja dan nesreče, ker je Mohamed umrl na nedeljo. Še danes se pri nas nekateri ljudje npr. ob petkih ali pa dne trinajstega v mesecu ne upajo ničesar začeti.¹⁰⁴

Novo leto se ni pri vseh narodih vedno in povsod začinjalo ob istem času, niti ne v istem letnem času. Pri starih Rimljanih je veljal najprej 1. marec za začetek leta, o čemer nam še danes pričajo latinska imena mesecev, ki smo jih prevzeli tudi mi: september pomeni sedmi, oktober osmi, november deveti in december deseti mesec. Zadnji mesec leta prvotno ni bil december, marveč februar, kateremu še danes pritikamo 29. dan kot 366 dan prestopnega leta. Leta 46 pr. Kr. je rimski imperator Gaj Julij Cezar določil 1. januar za začetek novega leta ter s tem uvedel t. i. julijanski koledar. Papež Gregor XIII. je leta 1582 popravil pomanjkljivosti julijanskega koledarja in od tlej uveljavil t. i. gregorijanski koledar, katerega se držimo tudi mi do današnjega dne. Stari Rimljani so sicer prevzeli po julijanskem koledarju 1. januar kot uradni začetek novega leta, religiozni praznik novega leta pa so obhajali 25. decembra, na rojstni dan nepremaganega Sonca (dies natalis Solis invicti), ob zimskem kresu. Da kristjani ne bi skupno s pogani slavili rojstvo poganskega sončnega boga, je Cerkev v 4. stoletju po Kr. nadomestila poganski praznik rojstva nepremaganega sonca s krščanskim praznikom Gospodovega rojstva, kakor se glasi uradno ime za božič.¹⁰⁵

Pasji dnevi (23. 7. do 23. 8.) so ime za poletno obdobje, ki vzbuja strah. Svoje ime so dobili od "pasje zvezde", ki so jo stari Rimljani imenovali »Canicula« (lat. canis, tj. pes), ki ji je v resnici ime »Sirius« (Sirij). Ta zvezda začne vzhajati na jutranjem nebu s soncem vred po 20. juliju. Po stari, že starim Rimljanom znani veri, prinaša ta zvezda škodo in nesrečo ljudem, živalim in žitnim poljem. Baje so v štirih tednih pasjih dni imeli posebno moč psom podobni zli demoni ali besi. Rimljani so darovali vsako leto, ko se je prikazala ta zvezda na nebu, Siriju rdečkaste pse, da bi ga potešili. Dokler stoji ta zvezda na nebu, vlada »pasja« vročina, pretijo pa človeku razne nevarnosti. Pri južnih Slovanih na Balkanu je to čas od kresa do sv. Elije (od 24. junija do 20. julija).¹⁰⁶

Podtikanje predmetov, čaranje po podobnosti. Rdeča barva, blagoslovljen predmet in znamenje križa so znana sredstva za odganjanje vsakovrstnega zla. Z vodo, v kateri se kopa novorojenček, ponekod, zlasti v Podjuni, radi prilivajo mladim drevescem in cvetlicam – v želji, da bi otrok dobro rasel kakor drevesce ali cvetlica. Isti namen ima »čaranje s podobnim«, ko ponekod polagajo pod kopalno kad blagoslovljene predmete, knjige, glasbila, denar idr., z željo, da bi bil otrok pobožen, moder, dober pevec in morda še godec, da bi imel v vsem srečo in prišel do bogastva. S podtikanjem

¹⁰⁴ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 39–40.

¹⁰⁵ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 7, 8.

¹⁰⁶ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 201–202.

predmetov so hoteli pričarati otroku življenjsko srečo. V zvezi s tem šele postane razumljivo, zakaj v hodiški okolici polagajo pod novorojenčka, ko ga prvič kopajo, rdeče blagoslovljene sveče.¹⁰⁷

Nekoč so tako ravnali zato, da bi zlobneži ne mogli otroku »poddjati«, tj. podtakniti kaj v škodo in nesrečo. Bolj znano je bilo namreč nekaj takšno podtikanje predmetov kot čarovno dejanje za povzročitev škode. Na Koroškem so tedaj dejali, da je bilo komu »poddjano«. Že J. V. Valvazor (1689) je pisal, da je vera v čarovništvo zelo razširjena tudi na Koroškem in še v Zablatnikovem času so starejši gojili uvero v možnost takšnih čarodejstev. Arheologji so izkopali veliko pločevinastih ploščic, ki pričajo, da je bilo podtikanje čarovnih predmetov v škodo osovražnim osebam v navadi že pred več tisočletji pri starih Grkih in Rimljanih. Da bi čarodejstvo po pomoti ne zadelo napačne osebe, so zapisali na čarovne ploščice celo ime tistega, ki so mu hoteli »podtakniti« in dodali ime njegove matere. Po starem rimskem pravu se namreč dá samo mati vedno zanesljivo ugotoviti, oče nikoli.¹⁰⁸

Pust nas vodi iz zime v zgodnjo vigred in ga je krščanstvo še najmanj spremenilo. V pustnih šegah in navadah se skriva polno poganskih prvin. Stari Grki so obhajali praznik v čast vinskemu bogu Diónisu. Naš pust nas zelo spominja na antični poganski praznik »Liberalia«, ki so ga stari Rimljani obhajali vsako leto 17. marca v čast Bakhu, bogu vinske trte, ki je imel tudi priimek Liber. Rimski pesnik Vergil v pesnitvi »Georgica« opeva ta praznik in opisuje, kako so ga obhajali z maskami in razuzdanim veseljačenjem. Bil je to vesel praznik pozdravljanja vigredi, ki se je pod rimskim imperijem razširil tudi v naše kraje, kjer so se stare šege prepletle z novejšimi in imajo še danes v marsičem čarodejen pomen in namen. Na Koroškem igrajo vlogo Kurenta v bolj ali manj pošastnih maskah pri Zilji t. i. »pústnjači«, v Rožu in na Gurah »pustni norci«, v Podjun »pustnjaki«.¹⁰⁹

Pust je bil že v starem veku prava ženitovanjska sezona. Pri starih Grkih je bil to mesec »gamelión« – cvetlični ali pomladanski mesec, čas od srede januarja do srede marca. Pustni čas kot zgodnjepomladanski čas je, po starem verovanju, čarodejen, ker da s svojimi šegami pospešuje srečo in rodovitnost v zakonu. Na kmetih se ženijo navadno o pustu, se pravi v času od sv. Treh kraljev do pepelnice.¹¹⁰

Sedmina prvotno pomeni sedmi dan po smrti ali po pogrebu, ime se je nato preneslo na mrtvaško gostijo ob tako imenovani »osmici«, se pravi, osem dni po pogrebu; ponekod se je ime te gostije, ki ji pravijo »sedmina«, preneslo tudi na pogrebščino: skoraj povsod še danes povabijo na pogrebu sorodnike, sosede in pevce na dom ali v gostilno. V Rožu temu pravijo »pogrebščina«, ponekod »karmina«, v Podjuni »sedmina«. Pogrebščina in sedmina s krušnimi darovi vred – ne glede na današnja cerkvena opravila – izvirajo iz pradavnih časov in spominjajo na navado starih Grkov in Rimljanov, da so počastili spomin rajnega z daritvijo in obedom na dan pogreba, osem dni po pogrebu in tudi še na obletnico smrti in tudi na staroslovanske mrtvaške slovesnosti, na »stravo« in »trizno«.¹¹¹

Svečnica spominja na praznik luperkalij (Lupercalia), ki so ga stari Rimljani sla-

¹⁰⁷ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 11–12, 13.

¹⁰⁸ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 12–13.

¹⁰⁹ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 90.

¹¹⁰ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 67–68.

¹¹¹ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 115–116.

vili vsako leto kot praznik očiščevanja meseca februarja v čast Luperku, bogu gozdov rastlinstva in pastirjev. Darovali so mu kozle in prižigali plamenice. Cerkev je menda pokristjanila ta poganski praznik s tem, da na svečnico v začetku februarja blagosla-vlja sveče in prireja obhod z gorečimi svečami.¹¹²

Sveti Florijan naj bi v krščanstvu izpodrinil kako pogansko božanstvo. Ali je bil to vodni bog Jupiter Pluvius, ki je starim Rimljanom pošiljal dež z neba? Zablatnik se bolj nagiba, da je bila to starorimska boginja Flora, boginje cvetja in vigredi. Njej v čast so stari Rimljani obhajali spomladi t. i. »Florale sacrum«, »sveti praznik cvetja« kot slovesno vpeljevanje pomladi z obrednimi obhodi od 28. aprila do 3. maja, Florjan pa goduje 4. maja. Ime Flora izvira prav tako kakor ime Florjan iz iste latinske besede »flos«, ki pomeni cvet ali cvetlico. Že zaradi sorodnosti imena sv. Florijanu ni bilo tež-ko nadomestiti boginje Flore. Na večer pred Florjanovim hodijo v Podjuni predvsem v Št. Vidu še danes, potem ko večernico odzvoni, fantje–pevci od hiše do hiše, od vasi do vasi koledovat, »Florjana pet«. ¹¹³

Verne duše. V pozni jeseni, ko nas veneče listje in cvetje v naravi močno opomi-njata na minljivost življenja, na smrt in umiranje, obhajamo poseben spominski dan mrtvih. Cerkev je posrečeno postavila v ta letni čas svoj praznik rajnih, vernih duš dan, kakor ga imenujemo.

Vsaj do 10. stoletja naprej se ga že omenja kot cerkveni praznik, splošno pa se je uveljavil v 11. stoletju. Cerkev je z njim prekrila in pokristjanila spominske dneve mrtvih, ki so jih pogani po svojem izročilu obhajali od kraja do kraja različno ob raz-ličnih časih in ga strnila na en sam dan. Stari Grki so svoj praznik mrtvih imenovali »Anthesteria«. Verovali so, da mrtvi ob tem času obiščejo svoja nekdanja bivališča. Zato jim je vsaka družina pripravila doma na mizo jedi in pijače. Tri dni so jih gostili, tretji dan pa so jih rotili, naj spet odidejo, z obrednim pozivom: »Thýraze, keres, uk' et' Anthesteria!« To pomeni: »Pojdite ven, duhovi, dnevi mrtvih so pri kraju!« Podobne šege omenja rimski pesnik Ovid tudi pri Rimljanih. Stari Rimljani, ki so zapustili na naših tleh mnogo sledov svojih verovanj, šeg in navad, so vsako leto na svoj način praznovali »Parentalia«, spominski dan prednikov. Tedaj so nosili svojim rajnim na grobove jedila in vino ter jim darovali cvetje. Na tako gostitev rajnih spominjajo ne-katere šege in navade naših krajev, o katerih vedó še danes pripovedovati stari ljudje.

Na praznik mrtvih ali na vernih duš dan so Ziljani svoj čas zvečer posebno toplo zakurili družinsko izbo, po klopi ob peči razgrnili mehko odejo, da bi se verne duše na toplem dobro spočile. Ta šega je nasledek prastare vere, da se hišni rajni zbirajo ob do-mačem ognjišču. Tam so jih že stari Rimljani in Grki gostili z jedjo in pijačo.¹¹⁴ O vseh svetih zvečer in na vernih duš dan so še v začetku 20. stoletja ponekod na Koroškem po stari šegi postavljali na mizo hleb kruha, t. i. »mižnjak« / »mižnjek«, blagoslovljeno vodo in mošt ali drugo pijačo – v veri, da pridejo opolnoči verne duše v hišo, da se osvežijo in okrepcajo z jedačo in pijačo. Predvsem v Podjuni so svoj čas pekli za vernih duš dan poseben kruh iz ajdove in koruzne moke, t. i. »hejdovec« oziroma »ejdovec«, in »sirkovec« ali »túrčjak«. V okolici Borovelj v Rožu, posebno v Glinjah, pečejo túr-čjak še dandanes (1984). V Rožu in celovski okolici so te »kržiče« navadno delili ob

¹¹² P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 83.

¹¹³ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 141–142.

¹¹⁴ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 117.

cerkvi ubogim, ki so v dolgi vrsti čakali darov. Celo otroci iz Celovca so z vrečami prihajali v okoliške hribovske vasi in nabirali take kruhke (Graber). Kmetje so jih radi obdarili, kajti od tega dobrega dela so si pričakovali poseben blagoslov. Hlebčki tega kruha so v Podjuni predvsem v pliberški okolici imeli obliko žemelj, ki jim je bil vrezan križec. Te »kržeje« in cele vreče moke so na vernih duš dan delili na pokopališču siromakom kot miloščino. Kar so pogani nekoč prinašali svojim rajnim na grobove kot hrano, to se je v krščanski dobi spremenilo v miloščino, za katero tiči tale krščanska misel: Trohljivo telo v grobu ne potrebuje več hrane, pač pa se z miloščino lahko pomaga duši rajnega. Vsak »Buæh uonej« (Bog plačaj), ki ga izreče obdarovani siromak ali otrok, gre v prid duši, za katero je namenjen dar.¹¹⁵

Zapenjanje / šranganje s plačevanjem »mute« je bilo prvotno namenjeno odvrčanju zlih duhov, ki bi zaročencema radi zaprli pot do zakonske sreče. Celó obredno reševanje zastavljenih uganek pri zapenjanju ali šranganju meri na to. Starogrški mit o Sfingi to potrjuje. Sfinga je bila pošast z levjim životom in žensko glavo. Sedela je pred Tebami, glavnim mestom Beotije, na visoki skali kraj pota ter zastavljala mimo-idočim uganke: »Katera stvar hodi zjutraj po štirih, popoldne po dveh, zvečer pa po treh nogah?« Vsakega, ki uganke ni rešil, je zgrabila in pahnila s skale v globok prepad. Nihče ni znal rešiti te uganke, dokler ni prišel v ta kraj Edip. Ta je Sfingi takoj pravilno odgovoril: »To je človek, kajti kot otrok leze po vseh štirih, pozneje hodi pokonci po dveh nogah, na stara leta pa, ko ga zapuščajo moči, se opira na palico ter tako hodi po treh.« Ko je Sfinga to slišala, je sama skočila s skale v prepad in se ubila. Tako je Edip z rešitvijo uganke rešil deželo strašne pošasti, ki je bila usmrtila mnogo Tebancev. Z rešitvijo zastavljene uganke je vzel Sfingi oblast nad seboj; še več: uničil jo je. Tako naj bi tudi rešitev zastavljenih uganek pri zapenjanju ali šranganju po ljudskem verovanju vzela oblast vsem zlim duhovom, ki bi hoteli zaročencema škodovati.

V Rožu in Podjuni zastavijo »zapenjači« / 'šrangovci' – spremljevalcem neveste vsaj tri uganke, ki se ponavadi odlikujejo po veliki duhovitosti in šaljivosti. Primeri:

1. »Kateri Bog je bolj bogat – nemški ali slovenski?
2. Vozniki morajo odgovoriti: »Nemški, ker se pelje v nebesa, ('Christi Himmel-fart'), slovenski pa le hodi ('Kristusov vnebohod'). Druge uganke so:
3. – Katere ovce potrebujejo več krme ('fuættra'), črne ali bele? – Tiste, katerih je več.
4. – Kateri svetnik je najmočnejši?
– Sv. Leopold, ker nosi cerkev v roki. (Umetniki upodabljajo tega svetnika s cerkvijo v roki.)
5. – Katera palica je najtežja? – Beraška palica.
6. – Kdo gre po glavi v cerkev? – Žebliji, s katerimi so nabiti čevlji.
7. – Štirje naletijo drug za drugim, pa eden drugega ne dohiti. – Kaj je to? – Vozna kolesa.

Ta uganke je prastara in se je prvotno nanašala na sonce, luno, noč in dan, ki tudi sledijo drug drugemu, a drug drugega ne dohitijo. Ljudstvo pri nas pa je to rešitev uganke že pozabilo in jo nadomestilo z novo o voznih kolesih.

8. Ob Baškem jezeru se sliši tale hudomušna ženitovanjska uganke:
– Neko Mojco je kača piknila. Kaj mislite, da se je zgodilo?

¹¹⁵ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 223–225.

– Kaj mislite, da se je zgodilo? Kača je poginila, ker je imela ta Mojca čudno strupen ('hifætæn') jezik.

Če vozniki znajo rešiti uganke, lahko sami določijo vsoto odkupnine ali »mute«, drugače jim jo predpišejo zapenjači oziroma šrangovci.¹¹⁶

Ziljsko štehanje. Niko Kuret je v svoji knjigi Ziljsko štehanje in njegov evropski okvir (1963) z novimi spoznanji demitiziral mitološke razlage ziljskega štehanja. Po temeljitih raziskavah ugotavlja, da je vprašanje Urbana Jarnika, ali bi utegnilo biti štehanje ostanek iz rimskih časov, že »blizu resnici«, da pa je Jarnik z domnevo, da je štehanje nemara vojaška vaja, »zadel žebelj na glavo«. Kuret z obilnim primerjalnim gradivom prepričljivo dokazuje, da ima ziljsko štehanje v današnji obliki svoj vznik v posnemanju bojnih in športnih iger, ki so bile v navadi od antike do konca fevdalne dobe pri visoki gospodi.¹¹⁷

Ženitovanjska kraja neveste. Z zvijačo jo pod katero koli pretvezo zvabijo na prosto, obkolijo in odvedejo v bližnjo gostilno. Dokler je ne najdejo, si v gostilni po mili volji lahko privoščijo pijačo na njegov račun. Ženin gre iskat nevesto z godci in svati. Če ugrabitelje še dohiti na poti h gostilni, se z najdeno nevesto in vsemi spremljevalci lahko pošteno odškoduje na njihov račun z odlično pijačo. »Ceho« (račun) pa morajo poravnati ugrabitelji sami zase in povrhu še za ženina in njegovo družbo tudi tedaj, kadar neveste ne morejo vrniti takšne, kakršna je bila prej; to se pravi, kadar ji kaj manjka, kar je še imela pri gostiji. To se pripeti, kadar jih nevesta spelje s tem, da npr. neopazno stisne komu prstan v roko, z naročilom, naj ga nese ženinu. Tako izve, da mu je nevesta ukradena in jo gre iskat. Zlasti pri Zilji in v Rožu medtem ko svatje iščejo ukradeno nevesto, »tolčejo šino«, t. j. razbijajo po kosu železa. Nekoč je bil namen tega preplašiti in pregnati sovražne bese in zle duhove od neveste, ugrabitev neveste pa naj bi jih speljala na krivo sled. Potemtakem svoj čas niso kradli neveste ženinu, temveč zlim duhovom.¹¹⁸ Kraja neveste je danes šaljiva igra, ki spominja na nekdanji rop neveste, na Balkanu znan pod imenom »ótmica«. Kar je danes igra, je bilo nekoč zares. Ženin je svoj čas ponekod res ukradel nevesto, ter jo proti volji njenih staršev odvedel na svoj dom; v najboljšem primeru jo je s pristankom staršev odkupil za primerno ceno. Grški zgodovinar Herodot: v 5. st. pr. Kr. so ilirski Veneti, Makedonci in Babilonci in drugi na dražbi kupovali dekleta za ženitev. Po Schneeweisu so ponekod na Balkanu do najnovejšega časa starši postavljali zámožne in možitve željne hčerke na ženitni trg ter jih na dražbi prodajali za ženitev.¹¹⁹

5. SLOVANSKA PLAST

Iz tukajšnje analize se lepo vidi, kje je še velik primanjkljaj v raziskovanju zgodovine naše kulturne identitete. Po drugi strani pa je tudi dokaz o veliko globlji ukoreninjenosti naše civilizacije, kot si ponavadi lahko mislimo. Je pa tudi res, da je bila Zablatnika pozornost tu usmerjena predvsem na indoevropske in antične sestavine slovenske ljudske kulture na Koroškem, v čemer je iskati njegov eleganten odgovor, od kod njene stičišča z nemško. Torej ne v mlajši nemški ali germanski plasti, ampak veliko globlje.

¹¹⁶ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 52–53, 54–55.

¹¹⁷ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 166–167.

¹¹⁸ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 78–79.

¹¹⁹ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 79.

Mrliške šege. Pod pare za mrliča navadno postavijo škafo vode, ki da potegne nase neprijetni mrtvaški duh. Ta šega se dá razlagati tudi kot morebitni ostanek predkrščanskega hranjenja in napajanja mrtvih. Ta razlaga se naravnost vsiljuje v primerjalni luči. Srbi npr. postavijo pod mrtvaški oder vodo z namenom, da bi se duša z njo poživila, Lužiški Srbi so nekoč položili tja še hleb kruha – rajnkemu v okrepčilo. Ko si je naš človek postiljal ležišče še s slamo in plevnico, je bila navada, da so slamo iz postelje, v kateri je kdo umrl, takoj zanesli iz hiše ter jo ponoči zažgali pod milim nebom. Svetli plamen je bil sosedom in okoličanom hkrati sporočilo o smrti. Prvotni nagib za to navado je bil brez dvoma strah pred rečjo, ki je prišla v neposredni dotik z mrličem. Ta strah je bil nekoč ponekod tako velik, da si nihče ni več upal ležati v postelji, v kateri je kdo umrl. O Rusih na primer vemo, da so vsako tako posteljo zavrgli in sežgali.¹²⁰

Smrt si Slovenci z ostalimi Slovani vred predstavljamo kot belo ženo, medtem ko pri sosednih Nemcih smrt nastopa kot moško bitje, kot okostnjak s koso na rami. Bela barva je bila pri Slovanih nekoč barva žalosti.¹²¹

Strah pred vrnitvijo mrliča je tudi podlaga šegi, da s krsto prekrizajo hišni prag, tj. naredijo nad pragom z njo Andrejev križ. Ponekod napravijo celo tri križe: prvega na pragu mrliške sobe, drugega na hišnem pragu, tretjega na meji posestva ali domačega grunta. Vse to z utemeljitvijo, da bi rajnkemu zaprli pot nazaj na njegov nekdanji dom, da bi ne hodil strašiti ali "kanit". Še bolj očitno se skušajo zavarovati pred vrnitvijo rajnega drugi narodi: pri Srbih in Hrvatih ponekod skrbno zaprejo vrata, skozi katera so odnesli mrliča, drugod ga niti ne nesejo skozi vrata, marveč ga porinejo iz hiše skozi posebno luknjo v steni in jo takoj zazidajo.¹²²

6) KRŠČANSKA PLAST

Ta je kronološko gledano, seveda starejša od slovanske, toda Slovencem je postala domača šele, ko so si jo udomačili.

Ante pante populore je verz iz najbolj znane in žive svečniške šege v Železni Kapli na Koroškem. Tamkajšnji otroci za svečnico izdelajo majhne cerkvice iz lepenke, line, okenca in vrata prelepijo z raznobarnim papirjem, v vsako cerkvico postavijo svečo, cerkvico pa nato pritrdijo na deščico vrh dolgega droga. Na večer pred svečnico se otroci zberejo pri cerkvi Marije v Trnju na severnem koncu trga. V rokah držijo cerkvice, v katerih brli luč. Ko odzvoni večernico, zdrvijo z njimi skozi trg, spotoma pa kričijo, kar se da, v en glas: »Ante pante populore, / ante pante populore, / Kocla vrata cvilijore.« Od daleč se to sliši kakor litanije. Na južnem koncu trga se ustavijo na mostu čez Belo, snamejo svoje cerkvice z drogov in jih spustijo v vodo. Valovi reke Bele odnesejo razsvetljene cerkvice v noč. Svoj čas so pri tem sprevodu duhovniki peli Simeonov slavospjev v latinskem jeziku. Ta slavospjev vsebuje med drugim tele besede iz Simeonovih ust: »zakaj videle so moje oči tvoje zveličanje, ki si ga pripravil pred obličjem vseh narodov...« To besedilo se glasi v latinščini takole:

»quia viderunt oculi mei salutate tuum, / guod parati ante faciem omnium / populorum...« (Lk 2, 30–31). Besede »ante faciem populorum«, so se končno spakedrale v obliko »ante pante populore«, ko so na mesto duhovnikov molili ta slavospjev samo

¹²⁰ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 100, 101.

¹²¹ P. Zablatnik, *Narodopisna podoba Koroške* (tipkopis), 10. Isti, *Od zibelke do groba*, 95.

¹²² P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 110, 111.

še otroci. Leta 1854 se je zgodilo nekaj nenavadnega. Ko so otroci šli v procesiji po trgu mimo hiše, ki se ji je tedaj po domače reklo pri Koclju, so hišna vrata čudno zacvilila, ker niso bila namazana. Medtem ko so otroci na ves glas vpili »Ante pante populore«, je tedaj neki hudomužnež šaljivo dodal še tole rimo: »Kocla vrate cvilijore«. Ta hudomušni dostavek je otrokom tako ugajal, da so ga kar pograbili in se ga oprijeli za vedno. Ohranil se je do današnjega dne.¹²³

Cvetna nedelja je spomin Cerkve na Kristusov vhod v Jeruzalem. Kakor so – po evangelijskem poročilu – v Jeruzalem prihajajočemu Kristusu stlali na pot palmove veje, duhovnik blagoslavlja na ta dan pomladansko zelenje, povezano v snope ali butare. To je sicer stara krščanska šega, izpričana že v 9. stoletju, je pa v Evropi verjetno prekrila in pokristjanila neko starejše, predkrščansko obredje, s katerim so pogani simbolično prinašali v hišo zeleno vigred ter s čarodejno močjo pomladanskega zelenja skušali posredovati sveže življenjske sile ljudem in živalim, pa tudi rastlinam na polju. Na dnu teh šeg in navad tli starodavna vera v poživljajočo in pomlajevalno moč zelenja, kar srečujemo tudi v znani nam šegi tepežkanja, šapanja ali otepanja.¹²⁴

Jaslice Navadno se trdi, da je bil »začetnik« jaslic sv. Frančišek Asiški, ki je leta 1223 na sveti večer ob polnočnici sredi gozda pri Grecciu na svoj način ponazoril dogodek Kristusovega rojstva s tem, da je k oltarju postavil s slamo napolnjene jasli in zraven prignal osla in vola. Niko Kuret ugotavlja, da likovno upodabljanje Kristusovega rojstva sega že v čas starega krščanstva: v katakombah so ohranjene freske, ki kažejo tri kralje in Kristusovo rojstvo. Bizantinska, romanska in gotska umetnost so ohranile številne upodobitve Kristusovega rojstva, iz katerih je v protireformaciji posebno s prizadevanjem jezuitov vzkliklo to, kar danes imenujemo jaslice.¹²⁵

Kolacija je božična obredna jed, znana v Podjuni. »Kolacijo« so pripravljali kot mrzlo večerjo in postno jed iz posušenega sadja in fižola. Ljudem je bila ta postna obredna jed spomin na to, da sta se Jožef in Marija v Betlehemu morala zadovoljiti s skromno večerjo. Po dognanju Franceta Kotnika ime izhaja iz srednjeveške latinščine, v kateri je beseda »collatio« pomenila med drugim postno jed, ki so jo zauživali menihi kot okrepčilo pred duhovnim branjem po večernicah. To ime je lahko zašlo med ljudstvo iz nekdanjih samostanov v Dobrli vasi, Grebinju, Velikovcu in Vetrinju.¹²⁶

Križevnik prejme krščenec od botrov kot posebno krstno darilo v Podjuni, Rožu in pri Zili do Št. Lenarta pri sedmih studencih. O tem piše že Janez Vajkard Valvazor. Ime za bel prtič oziroma belo krstno oblačilo iz platna ali tudi iz muslina (»mošlina«), tenke bombažaste (»pavolnate«) tkanine se koroških tleh od kraja do kraja pojavlja v raznih oblikah. Besedna osnova vseh naštetih imen tega krstnega darila se izvaja iz grške besede chrisma oz. iz latinske oblike chrisam, po naše krizma ali križma. Po starokrščanskem krstnem obredu so krščenci takoj po krstu in maziljenju s krizmo prejeli belo krstno obleko, ki so jo nosili skozi vso velikonočno osmino. »Bela nedelja« po Veliki noči nas še danes spominja na to. K tej obleki je spadala tudi nekaka oglavna obveza ali čepica, ki so jo latinsko imenovali »chrismale«. Ta oglavna obveza z imenom krizmal naj bi ščitila s krizmo maziljena mesta na krščencevi glavi. Ta krizmal je vzel duhovnik drugi ali tretji dan po krstu krščencu z glave; za ta obred je bila predpisana

¹²³ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 87–88.

¹²⁴ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 109.

¹²⁵ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 24.

¹²⁶ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 36–37.

posebna cerkvena molitev. Izvrševanje tega obreda se za zasledovati do 17. stoletja. Ko pa je Cerkev ta obred ukinila, se ga je ljudstvo po svoje trdovratno držalo še naprej in ga prevzelo v svojo ljudsko liturgijo. Združilo ga je s prvo kopeljo po krstu.¹²⁷

Pepelnica sledi za petami pustnemu torku in z njo se začne štiridesetdnevni postni čas. Cerkev je uvedla postni čas v spomin na Kristusov štiridesetdnevni post kot protiutež pustnemu norenju, s katerim se je zaman ubadala skozi stoletja. Od pepelnice do velike noči naj bi se po želji Cerkve pustna razigranost umaknila resni spokornosti. Uvajala je temu času primerne pobožnosti zlasti v čast Kristusovemu trpljenju. Ljudstvo pa je v isto smer razvijalo ob cerkvenem bogoslužju svojo lastno ljudsko liturgijo. Med drugim je prepevalo stare religiozne ljudske pesmi, kakor npr. pesem »od sv. Roženkranca«.¹²⁸

Psoglavci. Proti koncu 15. stoletja so zlasti koroški Slovenci doživljali nepopisno gorje zaradi krutih pohodov Turkov po naših krajih. V Ziljski dolini, Rožu in Podjuni so požigali, nečloveško morili, mladeniče in mladenke vlačili s seboj v 'globoko Turčijo'. Jakob Sket je v povesti o Miklovi Zali zbral in uporabil vse živo izročilo o turških bojih na Koroškem. V njegovo povest o Miklovi Zali se je vtihotapil še star orientalski motiv iz nekaterih srednjeveških pripovedi o Aleksandru Velikem in o trojanski vojni. Tam se pripoveduje o antičnih mitičnih bitjih, ki imajo človeško telo s pasjo glavo pa tri noge. Ta bitja so Slovenci spravili v zvezo s krvoločnim Turkom; predstavljali so si ga skrajno nečloveškega, ostudno grdega. Ta pravljlična bitja spremljajo po ljudski domišljiji krvoločne Turke na krutih pohodih. Na Koroškem so jim dali ime 'pesjani' ali 'peslajnarji', drugod pri Slovencih pa so znani kot pesoglavci.¹²⁹

Svečnica (2. februarja). Po ljudskem verovanju je po otrokovem rojstvu v hudi nevarnosti tudi otrokova mati. To velja zlasti za čas t. i. vpeljevanja. V tem obdobju še pred nedavnim ni smela izpod strehe, ker bi jo sicer potegnili v zrak in odneslo. Če je le morala iti na prosto, je morala obleči moško sukno ali se vsaj pokriti z moškim klobukom, da se ji ne bi kaj pripetilo. To označujemo v narodopisju kot varanje demonskih bitij. Ta ljudska vera se naslanja na postavo Stare zaveze, po kateri je mati po porodu fanta veljala za nečisto sedem dni, po porodu deklice pa štirinajst dni ter se potem še triintrideset (torej skupno štirideset) oziroma šestinštirideset dni ni smela pokazati v javnosti. Ko je potekel ta čas, je morala iti v tempelj k predpisanemu obrednemu očiščevanju.¹³⁰ Svečnica je v cerkvenem liturgičnem koledarju praznik Marijinega očiščevanja v spomin na to, kako je štirideseti dan po porodu svojega sina po judovski postavi Marija šla v tempelj, opravila predpisano daritev in se tako »očistila« (Lk 2, 22–40). Spomin na ta dogodek je prva Cerkev obhajala že v 4. stoletju.¹³¹

Sv. Genovefa hrani utrinke na obdobje pokristjanjevanja in bojov med Franki in Slovenci. Dogodki, ki so potekali v Podjuni ob prehodu iz 10. v 11. stoletje, odmevajo v znani koroški slovenski legendi o Lihardi, ženi grofa Alboina; živel je na gradu Proznica pri Zagorjah. Legenda ima zgodovinsko ozadje, toda ljudska domišljija ga

¹²⁷ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 26, 28, 29.

¹²⁸ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 97.

¹²⁹ P. Zablatnik, Slovenska pripovedka, na Koroškem, *Koroški kulturni dnevi* 1, 184.

¹³⁰ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 24–25.

¹³¹ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 83.

je, v prepričanju, da božja pravičnost kaznuje nasilje in varuje nedolžnost, prepletla z različnimi priljubljenimi motivi, zlasti iz legende o sveti Krescenciji in Genovefi.¹³²

Sveti trije kralji (6. januarja) je praznik, ki se v cerkvenem koledarju s starim grškim imenom uradno imenuje »epifanija« (epiphania), slovensko pa »razglašenje Gospodovo«. V liturgiji se spominja obiska iz Jutrove dežele, »modrih«, ki so, kakor poroča evangelij, počastili božje dete in mu darovali zlato, miro in kadilo. Po teh treh darilih se je v zahodni Cerkvi izoblikovalo izročilo o »svetih treh kraljih«, ki da jim je bilo ime Kaspar (Gašper), Melhior in Baltazar (Boltežar). V starokrščanski Cerkvi je bil to osrednji praznik »božičnega časa«, preden se je v 4. stoletju uveljavilo praznovanje današnjega božiča, na dan 25. decembra.¹³³

Sveti Mihael. Ko sonce na nebu stopi v znamenje tehtnice in sta dan in noč enako dolga, se začne astronomski jesen. Za kmečkega človeka se začne prava jesen šele nekaj dni navrh, ko v kmečkem koledarju, v pratiki, stopi na plan svetnik s tehtnico v roki, sv. Mihael, ki »duše vaga«. Predstava o tehtanju duš pri sodbi po smrti je prastara in je bila znana že poganskim narodom starega veka. Tudi Sveto pismo Stare zaveze jo pozna in krščanstvo jo je prevzelo. Ime Mihael hebrejsko pomeni: »Kdo je kakor Bog?« Po poročilu Sv. pisma je to bil bojni klic nadangela Mihaela, s katerim je pahnil odporne angele v pekel. Bojni klic se je nadangela prijel kot ime. Nadangel je dal na tehtnico pravične sodbe v Stari zavezi najprej angele, v Novi zavezi pa je prevzel tehtanje duš, ki stopajo pred božjo sodbo. Najstarejša upodobitev sv. Mihaela s tehtnico je izpričana šele iz 13. stoletja. O tem svetniku pravi ljudski pregovor: »Sv. Mihael leto zapre, sv. Jurij ga pa odpre.« God sv. Mihaela se imenuje v Podjuni na Koroškem »Šmihelca«, v Rožu, na Gurah in pri Zilji pa »Šmišelca«.¹³⁴

Sveti Miklavž, ki je bil škof v Miri v Mali Aziji ob začetku 4. stoletja, najprej ni delil darov otrokom, marveč je tako od vsega začetka ravnala Befana v južni Italiji. Od tod je prišla ta navada v naše kraje. Najbrž je k njej prispevala svoj delež legenda o veliki radodarnosti svetega škofa. Sledove nekdanje povezanosti med Miklavžem in Befano, ki je istovetna z našo Pehtro babo, najdemo še danes na Koroškem v Podjuni. Tam namreč spremlja Miklavža ponekod poleg baučijev tudi še grdo našemljena ženska, ki ji pravijo Pehtra Marjeta.¹³⁵

Tobijeve noči so ime za šego, da je bilo marsikje na Koroškem, posebno pri Zili, po starem nevesti prepovedano prve tri dni in tri noči po poroki bivati in spat v ženinovi hiši. Nevesta je morala prespati tako imenovane Tobijeve noči na svojem domu, potem šele je prišel ženin ponjo. Tobiju je bilo v Svetem pismu stare zaveze naročeno, naj se po poroki tri dni in tri noči ne dotakne svoje žene Sare, ki je bila obsedena s hudim duhom, da ne bi tudi on postal žrtev hudega duha. Ko je Tobija zvesto izpolnil to naročilo, je bila njegova žena rešena obsedenosti in Bog je blagoslovil njuno zakonsko zvezo.¹³⁶

¹³² P. Zablatnik, Slovenska pripovedka, na Koroškem, 184.

¹³³ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 46.

¹³⁴ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 209.

¹³⁵ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 12.

¹³⁶ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 93–94.

7. GERMANSKA PLAST

Razumljivo je, da je nemška vsakdanja soseščina dala Koroškim Slovencem svoj pečat. Tu se to najbolj vidi v imenih posameznih bitij.

Ajd, 'hajd' je nemška izposojenka (Heide) in se pomensko ujema z latinskim izrazom 'paganus', ki prvotno pomeni prebivalca podeželja (pagus), v času pokristjanjevanja pa tudi nekristjana, kar pomeni tudi slovenski izraz 'pogan', ki je pač izposojenka iz latinščine. Do tega imena je prišlo zato, ker so se podeželani pokristjanili pozneje kot meščani. Nemška izposojenka 'hajd, ajd', ki pomeni isto kot 'pogan', je pri Slovencih dobila dodaten pomen orjaškega bitja, ki zelo spominja na antične gigante, titane in kiklope.¹³⁷

Marijo nosijo, kakor pravijo, v posameznih vaseh devet večerov pred božičem od hiše do hiše v spomin na to, kako sta Jožef in Marija v Betlehemu iskala prenočišča. Obredje izvajajo predvsem ženske. Ko zazvoni večernico, se vaščani s prižganimi svečami uvrstijo v sprevod, da z molitvijo in pesmijo pospremi Marijin kip, ki ga nosijo dekleta, do hiše, kjer je zanj pripravljen okrašen oltar. Ob prihodu k hiši Jožef in Marija pred zaprtimi vrati prosita za prenočišče, od znotraj v petem dvogovoru odgovarjajo domači z obredno pesmijo: Kdo trka še? Obred se ponavlja devet večerov zapored vedno pri drugi hiši. Pri zadnji, deveti hiši Marija ostane 40 dni, do svečnice. Kuret vidi korenine te šege v devetdnevni adventni pobožnosti iz 17. in 18. stoletja v čast »noseče Marije«, ki so jo po latinsko imenovali »Mater gravida« in se je v sedANJI obliki prenesla k Slovencem s Tirolskega, kjer je baje preživela viharje jožefinskih preganjanj. Na drugi strani da je bila podobna devetdnevnicu čisto ljudske narave konec 19. stoletja še znana tudi na Koroškem.¹³⁸

Škopnik, »škopnjak« je v zvezi s starovisokonemško besedo »scoup«, od kate-re je izposojena slovenska beseda »škopa«, ki pomeni slamo ali snop slame. Namreč kot goreč snop, goreča metla ali kot goreča kroglu z ognjenim repom (prim. Kotnik, Möderndorfer) očitvidci opisujejo nenavadno nebesno »pošast«. Nemcem je znan kot »glühender Schab« in so se ga nekoč bali kot nevarnega demona, zlega duha, ki je lahko ogrožal mater pri porodu, posebno pa njenega novorojenčka. Ljudska vera, da otroka lahko rešiš iz škopnjakove oblasti s tem, da stopiš na enoletno konopljo, ki se je sama zasejala, sloni na legendni povedki, da so konoplje zaščitile in skrile Jezusa, ko je bežal pred svojimi sovražniki, in zato lahko odvrčajo hudobne sile. Škopnika so pogosto enačili s hudičem, zato so ga preganjali z blagoslovljeno vodo in z vzklikom »Bog pomagaj.«¹³⁹

Trutamora, rožansko tudi »trontamora«, podjunsko »trentamora« pomeni za otroka veliko nevarnost. Ime je sestavljeno iz germanskega imena »Trud, Trude, Drud« in starovisokonemške besede »mara«. Oboje pomeni isto, namreč neko nočno pošast. O njej so stari Germani verovali, da skuša zadušiti človeka v spanju. To vero so že zelo zgodaj prevzeli od Germanov tudi slovanski in romanski narodi (Leopold Kretzenbacher).¹⁴⁰

¹³⁷ P. Zablatnik, Slovenska pripovedka, na Koroškem, 180.

¹³⁸ P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 17–18.

¹³⁹ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 22, 23.

¹⁴⁰ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 13.

SKLEP

Po orisu Zablatnikove interdisciplinarne metodo glede na 1. njegovo osebnostno naravnost in življenjske okoliščine, 2. študijsko zaledje, 3. vzore, 4. primerjalna izhodišča se drugi razdelek sooča s koroško resničnostjo v luči dveh nasprotujočih si etnoloških izhodišč, ki po znanstveni tehtnosti nista primerljivi, saj je prvo politično tendenciozno. Tretji razdelek z vidika najzgodnejših vplivov razvršča na Koroškem ohranjeno snov »*od zibelke do groba*« in »*letnih časov*« na orientalsko, indoevropsko, staroselsko, antično, slovansko, krščansko in nemško plast. Strnjeno so njegove ugotovitve naslednje:

1. »Iz navedenih izvajanj vidimo, kako daleč nazaj je včasih treba poseči, da se za silo prikopljemo do virov zamotanih naših ljudskih verovanj in običajev. Težko jim je priti čisto do dna, pač pa ob njih vsaj lahko zaslutimo, kako trdoživo se prastara ljudska izročila ohranjujejo skozi dolga stoletja ter prehajajo iz roda v rod deloma skoraj neizpremenjena.«¹⁴¹

2. Pavle Zablatnik pojave slovenske ljudske kulture na Koroškem obravnava v »luči sodobnega primerjalnega narodopisja, ki zavrača pretirane teze avtohtonosti tako imenovanega narodnega blaga ter ugotavlja, da v preprosti ljudski kulturi nikakor ni vse zraslo na domačih tleh, marveč da se je mnogo šeg in navad priselilo od drugod, v prvi vrsti od sosednjih narodov pa tudi iz oddaljenih krajev, deloma celo z drugih kontinentov. Pač pa je vsak tudi izposojenim izročilom vtisnil svoj pečat, jih po svoje preoblikoval in prilagodil domačemu okolju.«¹⁴² V skladu s temi izhodišči avtor sledi npr. posameznim šegam tja v indoevropsko dediščino in po načelih primerjalne metode opozarja na podobne pojave tudi pri starih Grkih, Rimljanih, Slovanih (Srbih, Rusih, Čehih), Germanih, kar utemeljuje z zgodovinskim položajem Koroške, češ, »saj je bila naša dežela v starem veku več stoletij pod oblastjo rimskih cesarjev. Preko rimsko-grške antika pa je našlo pot v naše kraje zlasti mnogo starih izročil z vzhoda, iz azijskih in drugih provinc rimskega imperija.«¹⁴³

3. Narodopisno podobo Koroške je treba gledati v ogledalu dvojnosti ljudske kulture v deželi. Tisočletno sožitje Slovencev na Koroškem s sosednjimi Nemci je seveda zapustilo posebno močne sledove medsebojne kulturne izmenjave (in povezanosti). Treba pa je poudariti, da Slovenci na Koroškem pri tej kulturni izmenjavi niso samo prejeli, ampak vedno tudi dajali in da kljub večstoletni odvisnosti od nemškega sosedja niso zgubili svoje kulturne samobitnosti in narodne identitete.

4. Njegovo teološko znanje mu je pomagalo razvozlati marsikak etnološki in folklorni pojav s pomočjo Svetega pisma ali opuščenih cerkvenih obredov. Verniki se jim niso bili pripravljene odreči in so jih s posvečenih tal prenesli na svoje domove, kjer so se okoliščinam ustrezno prenašali iz roda v rod, ne da bi njihovi uporabniki vedeli za njihov prvotni izvir in pomen. Pri zagovarjanju lastne slovenske kulture na koroških tleh mu je prav tako prišla zelo prav klasična, slavistična in germanistična filološka izobrazba, saj je na tej podlagi lahko prepričljivo zavračal strokovno in narodnostno nevzdržne teze »o germanski kontinuitetni teoriji« koroškega nemškega etnologa Georga Graberja.

5. Tukajšnji prispevek je skušal predvsem prikazati in dokazati Zablatnikovo inter-

¹⁴¹ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 97–98.

¹⁴² P. Zablatnik, *Čar letnih časov*, 5–6.

¹⁴³ P. Zablatnik, *Od zibelke do groba*, 5.

disciplinarno metodo, ne da bi si prizadeval za izčrpnost snovi, čeprav tudi ta ni zane-marljiva. Avtopsija in razgledanost po slovenski in nemški kulturi v najširšem pomenu besede, teološka in vsestranska filološka izobrazba so mu omogočale, da je predmet svojih raziskav interpretiral prodorno in zanesljivo.¹⁴⁴ Naj bo še enkrat poudarjeno: Kaj je napravil Pavle Zablatnik s svojim znanjem iz klasične filologije za slovensko slovstveno folkloristiko in etnologijo!¹⁴⁵

6. Pavle Zablatnik, se je podobno, kot blaženi škof Slomšek, zavestno odpovedal kari-rieri v korist svojega ljudstva: »Prof. [Josef] Matl mi je vrh tega še močno prigovarjal, da bi se habilitiral za slovensko in južnoslovansko narodopisje na graški univerzi in s tem nadaljeval Murkovo in Štrekljevo tradicijo. Obžaloval je, da se ta njegova želja ni dala uresničiti, ker me je Koroška čez glavo zaposlila z neodložljivimi obveznostmi.«¹⁴⁶ Na graški univerzi je filološko zasnovani slovenski koncept raziskovanja folklornih in etno-loških pojavov obstajal vse od ustanovitve slavistike naprej in Zablatnikova odpoved visokošolski kariieri sredi 20. stoletja v prid slovenski narodni skupnosti na Koroškem dobi pravo težo šele v luči spoznanja, da se je z njegovo žrtvijo ta tradicija končala. Sam še zadnjič javno pojasnjuje:

7. »Vlogo narodopisja na Koroškem vidim kot koroški Slovenec povezano s posebno nalogo: poznavanje kulturne dediščine naj bi bilo na koroških tleh še posebno tesno povezano s prizadevanjem za njeno ohranitev. To bi utegnilo slovenskemu življu na Koroškem biti močna opora za ohranitev narodne identitete, opora za narodni obstoj.«¹⁴⁷ Ali ni kakor znamenje, da pol leta pred smrtjo misli predvsem na mladi rod in slovensko besedo: »Velik del zamejskih slovenskih otrok na Koroškem je oropan narodne identitete. Za mnoge, ki niti niso več deležni pouka slovenščine v šoli, otroška folklorja ni več izraz slovenske narodnosti. Na Koroškem je avtohtona slovenska ljudska kultura izpostavljena potapljanju ob pljuskanju nevarnih valov nasilne germanizacije in asimilacije slovenskega življa. Pri tem so najbolj ogroženi stari običaji, pri katerih naš človek stopa pred javnost z domačo slovensko besedo in pesmijo, kajti slovenska beseda in pesem slej ko prej nista zaželeni v koroški javnosti.«¹⁴⁸

To sta Zablatnikov memento in testament!

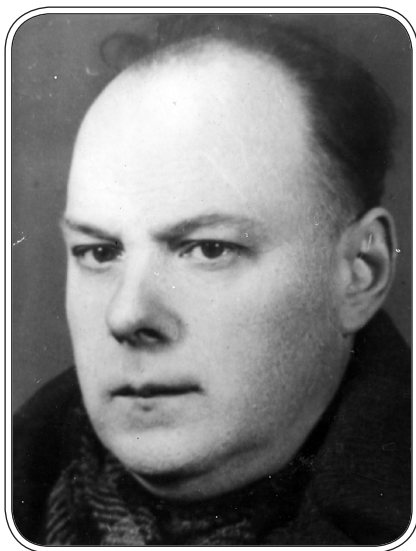
¹⁴⁴ »Ob svoj pedagoški in znanstveni zaposlitvi pa sem bil po želji škofijstva slej ko prej še vedno na razpolago tudi za dušnopastirsko delo. S svojega bivališča v Celovcu sem 'excurrando' oskrboval tele župnije: Golšovo pri Žihpoljah, Šmiklavž ob Dravi, Marijo na Zilji, Št. Ilj ob Dravi in Otmanje. Pa tudi kot upokojenec sem na osebno škofovo prošnjo še prevzel dušnopastirsko pomoč najprej v Št. Janžu v Rožu in v Glinjah pri Borovljah.« Pota koroškega narodopisja – pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom. Vprašuje dipl. etnol. Majda Fister. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 1991, št. 3–4, 112.

¹⁴⁵ Samo za primerjavo: Nasproti npr. odličnemu slovenskemu pisatelju, ki ga zelo cenim in se rad postavlja s svojo klasično izobrazbo, (slovstveno?) folkloro pa kar naprej žali. Zadnji primer te vrste: *Glasnik Slovenske matice*, XXV/XXVI, št.1–2, 2002, 20. Prim.: (Slovstvena) folklorja – grešni kozel slovenske kulture?, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Založba ZRC, Ljubljana 2001, 33–40.

¹⁴⁶ Prim. *Letno poročilo Državne gimnazije za Slovence* v Celovcu X–1966/67, 84.

¹⁴⁷ Pota koroškega narodopisja – pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom. Vprašuje dipl. etnol. Majda Fister. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 1991, št. 3–4, 114.

¹⁴⁸ »Posebno očitno se je to koroško vzdušje razodelo pred 20 leti ob t. i. 'Ortstafelsturmu', ko so narodni nestrpneži divje navalili na dvojezične krajevne napise in jih kruto podirali.« Pavle Zablatnik, Otroško praznično leto pri koroških Slovencih, predavanje na Pedagoški fakulteti v Mariboru, 11. 11. 1992 (Kopija tipkopisa).

VINKO MÖDERNDORFER (1894–1958)

– POLITIČNO ANGAŽIRAN
ZBIRALEC SLOVSTVENE
FOLKLORE

UVOD

Vinko Möderndorfer¹ se je rodil v vasi Dule (Dolje) v Ziljski dolini. Očeta ni poznal, mati Elizabeta, delavka v svinčevem rudniku Rabelj mu je umrla, ko je bil star osem let. Tako je že desetleten zapustil revni dom, kamor se nikoli več ni vrnil. V Mariboru je leta 1914 končal učiteljsiše, a po začetku I. svetovne vojne je bil zaradi naklonjenosti do napadene države prvič zaprt, nato je kratek čas poučeval na osnovnih šolah v Št. Vidu pri Ptuj in v Žetalah. Leta 1915 je bil vpoklican k vojakom in konec vojne dočakal v Gorici. Decembra 1918 se je vključil med koroške prostovoljce.² Politično se je izpostavil že v plebiscitnem boju za Koroško, nato pa se umaknil v Dravograd. Nato je bil nameščen za učitelja na osnovni šoli v Mežici in postal vodilni v socialno-demokratski stranski. Na volitvah leta 1927 je na enotni proletarski listi kandidiral za poslanca v prevaljskem in slovenjegraškem okraju.³ Ko je razgrnil težave in spletke, ki

¹ Janez Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil (Ob 100-letnici rojstva Vinka Möderndorferja), *Traditiones* 23, Ljubljana 1994, 392: Möderndorfer je v šolski začetnici leta 1945 sam prevedel svoj priimek v Modrinjevesčan.

² Članek se v celoti nanaša na Möderndorferjevo družbeno-politično delo na Koroškem od I. svetovne vojne naprej in drugod vse do preselitve v Ljubljano, dokler ga ni »doletela usoda mnogih starih revolucionarjev«: »Nova komunistična oblast, za katere ideje se je toliko žrtvoval, ga je zaprla in prestati je moral še nekaj let grozodejstev na Golem otoku.« Štefan Lednik, *Mežica 1994* (O podobi in preteklosti kraja ob njegovi 840-letnici). Za posredovanje se zahvaljujem Alojzu in Marti Repanšek iz Črne na Koroškem), 189–190.

³ Š. Lednik, *Mežica 1994*, 189: »Njegova zasluga je priprava in izpeljava obsežnega občinskega programa komunalnih del in socialnih pridobitev: nove šolske zgradbe za osnovno in meščansko šolo, krajevnega vodovoda, graditev novih stanovanj za rudniške delavce in drugo, kar naj bi se uredilo s prispevki mežiškega rudnika, ki je takrat prinašal svojim angleškim lastnikom velikanske dobičke.«

so spremljale izpolnjevanje njegovega programa (dograditev šole in vodovoda),⁴ so ga znova zaprli. Zaradi nadaljnjih težav z oblastjo je za dve leti izstopil iz državne službe. Leta 1929 je postal upravitelj osnovne šole v Šentjurju pod Kumom [danes Podkum] na Dolenjskem. Po večletnem neposrednem opazovanju gospodarskih, družbenih in duhovnih razmer⁵ v šolskem okolišu pod Kumom jih je razredno angažiran monografsko opisal »z nesuhoparno uporabo bogatega statističnega gradiva«, da je nastalo več kot le »mikavno sociološko-narodopisno delce«⁶ z naslovom *Slovenska vas na Dolenjskem* (1938). »Premotrivanje šolske mladine, proučevanje gospodarskega in socialnega razvoja ter zbiranje folklornega gradiva v teh treh smereh se je že doslej gibalo Möderndorferjevo delo in te tri sestavine odsevajo tudi iz njegove pričujoče knjige.«⁷

Še pred II. svetovno vojno se je preselil v Ljubljano.⁸ Po kapitulaciji Italije je iz taborišča Renicci prišel v Ljubljano in se kljub letom pridružil dolenjskim partizanom. Po II. svetovni vojni je 1945 postal šolski nadzornik v Celju in se hkrati kljub oviram⁹ z veliko voljo spet lotil »dela na slovenskem narodopisnem polju«. ¹⁰ Leta 1948 je kot informbirojevec spet moral v zapor.¹¹ Trpela je tudi njegova družina: ženo z njunimi štirimi otroki so preselili v enosobno stanovanje. Bolnega so ga izpustili šele septembra 1951.¹²

Po prestopu poniževanjih na Golem otoku,¹³ najhujšem obdobju v njegovem življenju, je do zadnjega urejal bogato folklorno in etnološko gradivo, ki ga je bil poprej zbiral. Umrli je 10. septembra 1958 v Celju, ko je še opravil novo redakcijo *Koroških pripovedk*, ki so z ilustracijami Gvida Birolle izšle pri Mladinski knjigi.¹⁴ Sicer je kljub različni svetovnonazorski usmerjenosti največ sodeloval z Mohorjevo družbo. To se mu je obrestovalo predvsem po II. svetovni vojni. Najstarejša slovenska založba je

⁴ Vinko Möderndorfer, *Boji in napredek Mežiških rudarjev*, 1926.

⁵ Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2004, 333.

⁶ Milko Matičetov, Vinko Möderndorfer, *Slovenski etnograf* 12, Ljubljana 1959, 222.

⁷ Svetozar Ilesič, *Vinko Möderndorfer, Slovenska vas na Dolenjskem*, Ljubljanski zvon 59, 1939, 91.

⁸ Štefan Ledinek, *Mežica 1994*, 190: Med okupacijo so se v njegovem stanovanju zbirali funkcionarji KP in OF, med drugimi Prežihov Voranc.

⁹ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil (Ob 100-letnici rojstva Vinka Möderndorferja), 392: »Tako po osvoboditvi oblast narodopisju ni bila naklonjena, ker ga je štela za nazadnjaško kmečko zadevo. Več narodopiscev, npr. Ložar, Mrkun, Turnšek, Lenček, se je umaknila v tujino. Tiskanje *Narodopisja Slovencev* se je ustavilo sredi drugega dela, vsa zaloga prvega dela se je znašla pod ključem. Znanstvena revija *Etnolog* ni smela več izhajati s tem imenom, ker ni upoštevala kulturnega molka. Ko sta nova urednika Boris Orel in Milko Matičetov zbrala gradivo za novi letnik z novim imenom Slovenski etnograf, je gradivo za več let poniknilo v neki birokratski inštituciji in se pojavilo šele leta 1948.

¹⁰ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil (Ob 100-letnici rojstva Vinka Möderndorferja), 392.

¹¹ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil, n. m., 393.

¹² J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil, n. m., 393.

¹³ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil, n. m., 393. Njegov vnuk Vinko, pisatelj in režiser, je v februarški številki revije *Srce in oko* 1993 literarno prikazal dedovo tragično usodo »popolnoma izmišljeni zgodbi« Čevlji, ki pa je v glavnem bridka resnica.

Vinko Möderndorfer [ml.], *Vsakdanja spominjanja*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2008.

¹⁴ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil (Ob 100-letnici rojstva Vinka Möderndorferja), n. m., 392.

takoj obnovila svoje delo in osnovala poleg redne zbirke mohorjevsk še posebno zbirko za poljudno znanstvena dela in zahtevnejšo literaturo z imenom Tiskovna in produktivna zadruga.¹⁵ Prva in druga knjiga v njej sta ravno Möderndorferjevi. Že aprila leta 1946 so izšle *Koroške narodne pripovedke* in naslednjo pomlad peta (5.) knjiga iz njegove zbirke *Verovanja, uvere in običaji Slovencev*.¹⁶

Čeprav je pisal le v prostem času in je naloga verjetno presejala moči enega člona, bi bil načrt zaradi svoje zagnanosti v celoti uresničil, če bi mu bila usoda naklonjena. Žal mu ni bila!¹⁷

I. JEZIK

O Möderndorferjevi naklonjenosti do tistih jezikovnih vprašanj, ki posebej sodijo v folkloristiko, priča ocena etnobotaničnega dela Janka Barleta, ki »se polovico svojega življenja bavil z nabiranjem slovenskih imen naših rožic«. Tri leta pred smrtjo je dokončal slovenski imenik rastlin in je z naslovom *Prinosi slovenskim nazivima bilja* v letih 1936 in 1937 izšel v 30. in 31. zvezku zagrebškega *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena*. Šest sto novih imen za rastline je urejeno po abecedi s primerjavami že znanih in objavljenih imen iz istega korena. Vsakemu geslu so dodane soznačnice iz drugih slovanskih jezikov, tako da vsebuje 172 strani obsežna knjiga »najmanj tri tisoč imen za okoli šest sto vrst steljčnic, zeli, drevja in grmovja«. Möderndorfer Barleta pohvali tudi za skrbno navajanje krajev, koder je zapisal posamezna rastlinska imena, na kar so drugi avtorji v zadevnih imenikih pozabili. Zato ta imenik upravičeno imenuje »slovenski botanični slovar«. Še več:

Barle pa kot večš etnolog ni obstal samo pri naštevanju imen zelišč, v imeniku navede še pripovedke, vraže in vse, kar je z rastlino v zvezi, niti receptov ljudskih rastlinskih zdravil ni prezrl. Še čast našega Valvasorja je rešil. Scopoli je v predgovoru II. izdaje »Flora racniolica« (1772) trdil, da je navedel Valvasor le osem domačih rastlinskih imen. Barle pa je naštel iz Valvasorja stotino starih in lepih slovenskih imen naših zelišč, grmov in dreves.¹⁸

¹⁵ Prim. Jože Dolenc (ur.) in Rado Bordon (ur.), 120 let Mohorjeve družbe (1852–1972), Celje 1972, 33–34: Za njen obstoj se je zelo trudil Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, ki si je po II. svetovni vojni veliko prizadeval za oživljanje Mohorjeve družbe in bil v njenem odboru. Čisto mogoče je, da je njuna povezanost v družbenopolitičnem delovanju na Koroškem pred II. svetovno vojno in v Ljubljani med njo vplivala na naklonjenost do Möderndorferjevih izdaj pri založbi Mohorjeve družbe.

¹⁶ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil (Ob 100-letnici rojstva Vinka Möderndorferja), n. m., 392.

¹⁷ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil (Ob 100-letnici rojstva Vinka Möderndorferja), n. m., 392–393.

¹⁸ Vinko Möderndorfer Narodopisec Janko Barle, *Etnolog / Glasnik Etnografskega muzeja v Ljubljani* 14, Ljubljana 1942, 113–114.

II. ZBIranJE FOLKLORNEGA GRADIVA V UGODNIH IN NEUGODNIH OKOLIŠČINAH

Odkar se je po razpadu Avstro-Ogrske, zaposlil na tistem delu Koroške, ki je po plebiscitu pripadla prvi Jugoslaviji, je zbiral vse vrste slovstvene folklore z otroško vred: otroške pesmi in igrice, uganke, pesmi, povedke, bajke, pravljice, vestno pa je sledil tudi uveram, šegam življenjskega cikla in pri delu ter ljudski medicini.

Kadar se je le pokazala ugodna priložnost, je zbiral in organiziral zbiranje folklornega gradiva, ga urejal in objavljaj, celo kot aktivist Osvobodilne fronte: ko se je med italijansko okupacijo znašel v ljubljanskih zaporih in pozneje na jetniškem oddelku ljubljanske bolnišnice, je od sojetnikov iz raznih krajev skrbno zapisoval, kar je slišal od njih. Enako je počel v taborišču Renicci, kamor so ga odpeljali leta 1943.¹⁹ Podobno zvest svojemu poslanstvu je ostal na gradbišču hidrocentrale v Medvodah, kjer so jetniki spali na praznih cementnih vrečah. V prostem času »je spet zapisoval ljudska izročila največ od sotrpinov kmetov iz vse Slovenije, ki so jih zaprli kot 'kulake'«. ²⁰

Vse življenje sta ga enako privlačevali duhovna in družbena kultura, kar se vidi iz njegovih velikopoteznih načrtov za izdajo zbranega gradiva, ki bi bilo v prid tudi etnologiji.²¹

Zamislil si je vseslovensko akcijo za zbiranje folklornega in etnološkega gradiva, pri čemer bi sodelovali njegovi stanovski kolegi. Na vse »ljudske«, tj. osnovne šole je poslal »okrožnico z vprašalnikom in odzivali so se mu mnogi učitelji z vseh slovenskih pokrajin«. V Mladiki je že leta 1937 objavljaj prve rezultate tega gradiva kot »Slovensko narodno blago«. ²²

Verjetno je že tedaj zasnoval vseslovenski »zbornik ljudskih izročil, saj je tudi zbiral in izpisoval vse dotlej objavljajeno narodopisno gradivo v časnikih, revijah in knjigah. Še po vrnitvi z Golega otoka predvojnega načrta za izdajo zbornika s slovenskim narodopisnim gradivom v petih delih ni opustil. Kaj je načrtoval za prvi zvezek, ki ni izšel, ni jasno. Glede na naslov predvidene zbirke Verovanja, uvere in običaji Slovencev, je v njem po domnevi Janeza Dolenca nameravaj zbrati bajke, bajčne povedke in druga verovanja. S kakšno vizijo je zasnoval drugo knjigo o praznikih, analizira Jurij Fikfak,²³ s tretjo knjigo o ljudski medicini je prodril v najvišji znanstveni razred²⁴, četrte knjige s šegami življenjskega kroga mu ni bilo dano napisati. Peto knjigo *Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha* in zajema šege in vraže ob kmečkem delu, je pripravil za tisk že decembra 1946. Ocen o njej je napisal Boris Orel.²⁵

¹⁹ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil (Ob 100-letnici rojstva Vinka Möderndorferja), n. m., 392.

²⁰ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil (Ob 100-letnici rojstva Vinka Möderndorferja), n. m., 392.

²¹ M. Matičetov, Vinko Möderndorfer, 221.

²² J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil (Ob 100-letnici rojstva Vinka Möderndorferja), n. m., 391–392.

²³ Jurij Fikfak, Pogledi na ritualnost in ritualne prakse na Slovenskem, *Etnološki pogledi in podobe*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2009, 52–54.

²⁴ Vinko Möderndorfer, *Ljudska medicina pri Slovencih*, Razred za filološke in literarne vede II, SAZU, Ljubljana 1964.

²⁵ Boris Orel, Vinko Möderndorfer, Verovanja, uvere in običaji Slovencev (Narodopisno gra-

Kakor nas informira knjižni oglas založnika v Koledarju Družbe sv. Mohorja za l. 1947 je Vinko Möderndorfer celotno etnografsko gradivo pod naslovom »Verovanja, uvere in običaji Slovencev, porazdelil v pet knjig. Prva knjiga je posvečena slovenskemu 'bajeslovju', druga prikazuje naše 'praznike', tretja 'ljudsko medicino', v četrti so pod naslovom 'Življenjski ciklus' opisani vsi običaji ob rojstvu, krstu, birmi, poroki in smrti itd., zadnja, peta knjiga pa pod naslovom 'Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha' prikazuje, 'kakšen je bil naš mali človek pri svojem vsakdanjem delu, ko se je pehal za sad svojega vsakdanjega dela'. Kot prva iz te velike zbirke slovenskega gradiva je doslej izšla samo peta knjiga.²⁶

Möderndorferjev uvod k peti knjigi je premisleka vreden: »*da mora osvobojen narod poznati samega sebe... zato mora biti poučen o svoji materialni in duševni kulturi... zato je treba zbrati vse naše ustno izročilo v zbirko, ki naj bi poleg Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmi, zbirk, glasbenega folklorja, spisov v slovenski kmečki hiši in ljudski umetnosti, bila temelj za raziskavanje naše družbene vede*«. ²⁷

Orel je kritičen do upoštevanega gradiva v knjigi. Tisti del, ki izhaja »iz neobjavljenih rokopisnih zbirk našega učiteljstva«, utegne biti za stroko zelo dragocen, le da bi bilo zanesljivo.

Vprašanje je le, če je avtor vse to novo gradivo kritično pregledal, ali ga je kontroliral na samem mestu. Zanesli bi se do neke mere na verodostojnost podatkov, ki so jih zbrali učitelji sami. Če pa so gradivo učiteljem zbrali učenci, ali pa so ga učitelji kar enostavno prepisali iz šolskih in domačih nalog – morda je nekaj takih primerov v zbirki – potem bi se moralo vse tako gradivo vsekakor na terenu samem strogo prekontrolirati, preden gre v tisk. Bojimo se, da Möderndorfer te kontrole večidel ni opravil, zaradi česar je znanstvena vrednost njegove zbirke glede novega gradiva bolj ali manj problematična.²⁸

Orla skrbijo ti viri zato, ker je na podlagi tistih, ki jih je poznal, ugotovil, kako nerodno je z njimi Möderndorfer ravnal. Večinoma da je ravnal z njimi preveč »*samovoljno, površno in brezvestno*«,

»marsikje tako površno nakazano, da znanstvenim namenom ne more niti najmanj služiti. Vsak pravi etnograf si bo to gradivo raje poiskal v originalu. Prav tako ni avtor storil nobene usluge etnografski znanosti, če gradiva ne navaja iz izvornika, ampak ga povzema kot citat iz raznih drugih knjig, spisov in razprav. [...] tudi v citiranju avtorjev in njih del [je] pomanjkljiv in netočen. Tako se na mnogih mestih sklicuje na Šašljeve Bisernice namesto pravilno na Kocbekove in Šašljeve Slovenske pregovore, reke in prilike. Marsikje navaja stvari, ki jih v citiranem delu zaman iščeš. Če je avtor tako ravnal z gradivom, ki nam je znano in ga lahko kontroliramo, kako neki šele more biti z gradivom iz rokopisnih zbirk, ki jih nimamo pri roki.²⁹

divo). Peta knjiga: Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha. *Slovenski etnograf* 2, Ljubljana 1949, 134–137.

²⁶ B. Orel, Vinko Möderndorfer, Verovanja, uvere in običaji Slovencev, 134.

²⁷ B. Orel, Vinko Möderndorfer, n. m., 137.

²⁸ B. Orel, Vinko Möderndorfer, n. m., 135.

²⁹ B. Orel, Vinko Möderndorfer, n. m., 136.

Orel priznava, da jemlje oceno Möderndorferjeve knjige za šolski primer, kako pomembna sta za strokovnjaka njegovega kova doslednost »v metodi ureditve gradiva« in »enoten, pravilno sestavljen načrt. Če tega ni, se utegne vsakemu zgoditi to, kar se je Möderndorferju v peti knjigi njegove etnografske zbirke, da bo namreč žrtev številnega, mnogoobraznega in z inačicami preobloženega gradiva.«³⁰ Priložnost izkorišča za opozorilo na »senčne strani v naši etnografiji«:

1. »prav nič ne razpravljamo o metodah našega dela, o nalogah in ciljih etnografije in folklore«;
2. »posvečamo vse premalo pažnje vzgojni kritiki v naši etnografiji in folklori«.
3. *kako slabo se marsikje slovenski etnograf zaveda odgovornosti, ki jo prevzema z delom v etnografsko-folklor[istični]ni znanosti. Zadnji čas je, da z vsemi temi negativnimi pojavi v naši etnografiji do kraja obračunamo.*³¹

III. SLOVSTVENA FOLKLORA

V nasprotju z drugimi avtorji, ki so se izrecno posvečali folklorni pesmi, folklornim obrazcem in pripovedim pa le mimogrede, vse kaže, da je pri Vinku Möderndorferju ravno narobe. To ugotovitev bi ovrglo le zbrano gradivo, ki se morda še kje hrani, vendar zaenkrat še ni dostopno oz. ne znamo priti do njega.

Način svojega dela je najbolje označil sam – v opombah k zbirki iz leta 1957: [Pripovedke sem] »nekoliko 'umil', da bi jih prebirali s čim večjim veseljem; pri nekaterih sem zbral njih posamezne 'ude', ki so bili raztreseni po vseh krajih koroške Slovenije, in jih zopet sestavil v celoto.«³²

Milko Matičetov zagotavlja, da ima v zgodovini stroke Vinko Möderndorfer »že zdavnaj svoje mesto, čeprav je prišel iz vrst amaterjev. Dobra polovica njegovih del je nepogrešljiva v vsaki narodopisni knjižnici. Upravi Študijske knjižnice v Celju polagamo na srce, da bi v soglasju z javno izraženo voljo rajnika (Glej Verovanja, uvere in običaji Slovencev V, 1946, 15) poskrbela za rokopisno gradivo.«³³ To se do danes še ni zgodilo.

Leta 1948 je moral spet v zapor, sedaj kot informbirojevec. Ni še jasno, kakšna je usoda njegovega bogatega gradiva. Ob aretaciji so mu oznovci premetali ves arhiv in marsikaj, kar so mu pošiljali njegovi dopisovalci, se je izgubilo.³⁴ Vsa prizadevanja, da bi se kaj odkrilo, so bila zaman. »Gradiva ni mogoče najti: mogoče še v kakšnem depozju notranjega ministrstva.« Privrženosti socializmu ga je tepla celo življenje, celo tedaj, ko se je zdelo, da so se uresničili njegovi ideali.³⁵

1. FOLKLORNI OBRAZCI

Koroške uganke in popevke, ki jih je dobil od učencev že leta 1926/7 v Mežici, nedvomno izvirajo iz slovstvene folklore. Izšle so leta 1933, 1946,² obakrat pod streho

³⁰ B. Orel, Vinko Möderndorfer, n. m., 135.

³¹ B. Orel, Vinko Möderndorfer, n. m., 137.

³² M. Matičetov, Vinko Möderndorfer, 221–222.

³³ M. Matičetov, Vinko Möderndorfer, 222.

³⁴ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil, 393.

³⁵ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil, 393.

Mohorjeve družbe.³⁶ Njihove rešitve³⁷ kažejo, da gre za predmete in pojave iz vsakdanjega življenja ondodnih prebivalcev.

Janko Glazer je zbirčico resno vzel v pretres, kljub temu da je bila namenjena otrokom. Po naštetih različicah k Štrekljevi zbirki, ki utegnejo ustreči tudi »narodopiscu«, je Glazerju žal, da gradivo ni objavljeno »*docela neokrajšano in neizpremenjeno, s točno navedbo izvora, po možnosti tudi v narečju. Ker je služila za podlago zbirka, nabrana neposredno iz ust ljudstva, bi bila taka rešitev pač primernejša*«. ³⁸ Če bi imel pri izdaji prednost »narodopisni vidik pred mladinsko-literarnim«, bi prišlo zbirateljovo delo bolj do izraza.³⁹ Njegova prva pripomba se nanaša na prostor: če se je »že odločil za mladinsko izdajo, bi bilo kazalo snov razširiti in izčrpati tudi tiskane vire, predvsem Štreklja, kjer bi se bila brez dvoma našla kaka koroška, ki bi pomenjala za zbirko dobrodošlo obogatitev. Zdaj so zbrane samo iz Mežiške doline, zato je naslov Koroške preveč obetajoč.«⁴⁰ Upravičeno odklanja neumestne jezikovne popravke: »*Zakaj bi v lepi uganke o koruzi 'do golega sleč' (str. 27) bilo bolje ko 'do nagega sleč', kakor pravi ljudstvo...*« Žal mu je, da so izvirna besedilca poknjžena in niso navedeni viri, od kod so.⁴¹ Tudi nadomestitev 'babe' z 'ženo', kakor se je zgodilo v dveh pesmih (str. 53, 63), ni bila potrebna. Zlasti zveza 'stara baba' (v pesmi o kosu) je v narodni pesmi tako udomačena, da nima smisla jo trgati, obenem pa je ravno zaradi okamenelosti vsebinsko tako indiferentna, da za kako spotikanje sploh ne daje povoda. Tak povod je ustvaril šele popravljaev, ko je s svojim popravkom tako rekoč s prstom pokazal na inkriminirani izraz.

Glazer ošteva Möderndorferja, zakaj so nekatere uganke brez potrebe izpuščene. Marsikaj, kar je izostalo, bi se po vsebini in obliki dalo brez zadrege uvrstiti v zbirko. Iz prepisa Möderndorferjevega rokopisa (hrani Zgodovinsko društvo v Mariboru), Glazer navaja »uganko o naprstniku (z izrazitim koroškim obeležjem)« in uganke o ušeh in glavniku:

*Je manjše ko miš, pa ima več lukenj ko Pliberk hiš.
Ojej, mrtvec živega iz gozda vleče!⁴²*

³⁶ M. Matičetov, Vinko Möderndorfer, 222.

³⁷ Tu so navedene po takem vrstnem redu, kakor se pojavljajo v knjigici: uši; kolikor nesušena hruška; zvon; zvonček; krava: štiri noge, štirje seski, dvoje oči, dva rogova, rep; oslica; škaf; špilja pri klobasi; polž; šivanka; brana; metla. ovršje pri lešniku, oreh, beljak in rumenjak pri jajcu (2x), bolha; sveča; luč; trs, vinska trta, grozdil; beraška; koruza, koruzni storž; odgovor: koruzna lat; dva človeka, ki ženeta psa / prašička itn.; kolesa pri vozu; beli lasje in bela brada; Peca je obraz; nos; ključ in ključavnica; žabica / ključavnica in ključek; skrinja; rešeto; žerjavica in oglje; žebelj; Eva v raj; Adam po zemlji; Da tudi ubogo ljudstvo nekaj lupi!; današnji dan.

³⁸ Janko Glazer, Koroške uganke in popevke, Časopis za zgodovino in narodopisje 29 (1934), št. 1–2, 82–83 (= *Razprave, članki, ocene*, Izbral, uredil in opombe napisal Viktor Vrbnjak, Založba Obzorja Maribor 1993, 481–481).

³⁹ Janko Glazer, Koroške uganke in popevke, Časopis za zgodovino in narodopisje 29 (1934), št. 1–2, 82–83 (= *Razprave, članki, ocene*, Izbral, uredil in opombe napisal Viktor Vrbnjak, Založba Obzorja Maribor 1993, 481–482).

⁴⁰ J. Glazer, Koroške uganke in popevke, Časopis za zgodovino in narodopisje 29 (1934), št. 1–2, 82–83 (= *Razprave, članki, ocene*, 481–482).

⁴¹ J. Glazer, Koroške uganke in popevke, n. m., 481.

⁴² Glazer, Koroške uganke in popevke, n. m., 481.

Leta 1946 so *Koroške uganke in popevke*⁴³ drugič izšle. Popevke so pravzaprav igrive, šaljive, vedre, lahke, vesele otroške pesmice.

Vinko Möderndorfer je, delno v sodelovanju s Pavlom Koširjem, prvi začel sistematično slediti ljudskemu zdravilstvu. Prvo gradivo o njem je leta 1926 objavil v *Časopisu za zgodovino in narodopisje*,⁴⁴ in leta 1928 v *Novem času*.⁴⁵ Čeprav se je raziskovanje zagovorov začelo zelo pozno,⁴⁶ je bila zaradi praviloma zapisanih besedil do njih sorazmerno lahka pot. Največ je storil zanje Vinko Möderndorfer z monografijo *Ljudska medicina pri Slovencih*.⁴⁷ Izšla je posthumno šele leta 1964 in jo je uredil Ivan Grafenauer, ki pa je prav tako umrl še istega leta.

Gradivo v njej je razvrščeno po skupinah bolezni: I. del: v poglavju o infekcijskih boleznih je navedeno okrog 15 zagovorov, pri notranjih 44, za bolezni kože 8, največ, 78 jih je za odganjanje nezgod, v poglavju o ženskih boleznih, spočetju in porodu, spolnost le 6, otrokom v težavah jih je namenjeno 22, za bolezni čutil pa 15. Vsega skupaj je Möderndorfer torej napravil dostopne javnosti blizu 200 zagovorov in odlomkov pesmi, ki se nanašajo na težave z zdravjem.

II. del obsega bolezni in zdravljenje domačih živali: konj, govedo, svinja, ovca. Za zdravljenje živali ni posebnih besedil, jim je pa Möderndorfer namenil posebno poglavje o uroku in mori.⁴⁸

2. FOLKLORNE PRIPOVEDI

Vinko Möderndorfer je posvetil zbiranju in prirejanju folklornega proznega gradiva največ časa in ljubezni, kar potrjujeta njegova prva in zadnja zbirka. Leta 1921 je prišel na šolo v Mežico. Na podlagi pripovedovanja rudarja Ivana Jelena je leta 1924 že objavil *Narodne pripovedke iz Mežiške doline*. Nanje je takoj postal pozoren Jakob Kelemina: »Od zbirk, ki podajajo samo suho gradivo, naj omenim le V. Möderndorferjeve *Narodne pripovedke iz Mežiške doline* (Ljubljana 1924), ker so dober dokaz, kakšne zaklade je mogoče dvigniti še dandanes na sorazmerno ozkem ozemlju.«⁴⁹

Leta 1934 je objavil *Narodno blago koroških Slovencev* s folklornim gradivom iz Ziljske in Mežiške doline ter Podjune. V knjigi so opisana bajčna bitja, vedeževanja in uroki.⁵⁰ Vilko Novak upravičeno negoduje nad njenim »zastarelim, nestrokovnim naslovom« in nekritičnimi zapisi.⁵¹

Möderndorferjeve zbirke, tudi zadnja, *Koroške pripovedke* (1957) vsebujejo folklorne pripovedi samo s Koroške. Med tema dvema mejnikoma so izšle še druge zbir-

⁴³ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil, 392.

⁴⁴ Vilko Novak, Etnologija v Časopisu za zgodovino in narodopisje, Časopis za zgodovino in narodopisje / Glazerjev zbornik 48/nova vrsta 13, št. 1–2, Maribor 1977, 271.

⁴⁵ M. Matičetov, Vinko Möderndorfer, *Slovenski etnograf* 12, Ljubljana 1959, 222.

⁴⁶ Saj po prepričanju uporabnikov ne delujejo več, ko se razkrijejo njihove skrivnosti.

⁴⁷ Vinko Möderndorfer, *Ljudska medicina pri Slovencih*, Razred za filološke in literarne vede II, SAZU, Ljubljana 1964.

⁴⁸ V. Möderndorfer, *Ljudska medicina pri Slovencih*, 411–413.

⁴⁹ Jakob Kelemina, Slovenske narodne pripovedke med Nemci, *Etnolog* 2, Ljubljana 1928, 92.

⁵⁰ Vinko Möderndorfer, *Narodno blago koroških Slovencev*, Zgodovinsko društvo, Maribor 1934.

⁵¹ V. Novak, Etnologija v Časopisu za zgodovino in narodopisje, 271.

ke. Ponatise povedk iz Mladike je zbral 1936⁵² in Mohorjeva jih je objavila kot prvi zvezek *Koroških narodnih pripovedk* (1937). Povedke je objavljal v *Mladiki* še naprej v letih 1939–1940 in snoval drugi zvezek koroških povedk. Izdajo je nasilno preprečila nemška okupacija aprila 1941 in okupatorji so uničili zalogo njegovih del pri Mohorjevi.⁵³ *Koroške narodne pripovedke* iz leta 1946 zajemajo malone vse s tega področja.⁵⁴ Poleg Kotnikovih *Storij* je poknjžil célo Šašel-Ramovša zbirko,⁵⁵ tako da vsebujejo vse dotlej znano koroško povedčno gradivo. »Knjiga je izšla ob pravem času, saj se je tedaj bil boj za slovensko Koroško, če odštejemo uvod, iz katerega vpije dnevna politika, je še vedno pomembna kot najboljšežnejša (368) strani zbirka koroških povedk.«⁵⁶ Zbirko je ocenil Milko Matičetov.⁵⁷

V *verovanjih, uverah in običajih* se Möderndorfer nekako izgovarja, da je 'nepotrebno znanstveno navlako' izpustil. Nov družbeni red ga je popolnoma prevzel. Zato ni nenavadno, da se v uvodu⁵⁸ sprašuje, ali jim je mogoče napisati sodoben, prostoru in času ustrezen uvod, »*ko se pričanja najširše prosvetljevanje ljudskih množic*«, ali ni treba vse bajčno zavreči?⁵⁹ Prepričan je, da ne. Resno se sklicuje na zgled »sovjetske Rusije po letu 1917« in »velikega Stalina.⁶⁰ Idealizira ga in verjetno pretirava v trditvi, da je »slovensko ljudsko svojstvenost« »morda prav koroški Slovenec ohranil v najčistejši in najboljšežnejši obliki skozi stoletja«. Zbrano koroško gradivo ima za vzorčni primer »ljudskih idej in svežih sil ljudskega dogajanja« in da dokazuje njegovo naprednost. Pri razčlenjevanju socialne motivike avtor ni nevtralen: »*V neštetih koroških pripovedkah je osrednja osebnost grof in zemljiški gospod sploh: Ljudsko izročilo označuje te krvovese kot pošasti brez duše, ki so krivični ne le do svojih podložnikov, ampak tudi do svojih otrok, ki pošiljajo svoj zarod v smrt ter svojo hčer živo zazidajo, če se je telesno združila s človekom iz vrst delovnega ljudstva.*«⁶¹

V povedki Dolgouhec in medved vidi »*prisposodbo o vsemogočnem gospodarju in o delovnem ljudstvu. Medved je za zajčka to, kar je zemljiška gospoda za podložnika. Vendar pa v pripovedki podleže močni tiran šibkemu neznatnemu zajčku. Bistvo je v*

⁵² Zapisane do leta 1929.

⁵³ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil, n. m., 391–392.

⁵⁴ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil, n. m., 391–392.

⁵⁵ Josip Šašel-Fran Ramovš, *Narodno blago iz Roža*, Zgodovinsko društvo, Maribor 1936.

⁵⁶ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil, n. m., 391–392.

⁵⁷ Milko Matičetov, Möderndorferjeve zbirke koroških ljudskih pripovedk, *Slovenski etnograf* 2, Ljubljana 1949, 137–140.

⁵⁸ Vinko Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, Družba sv. Mohorja, Celje 1946, 15–16. V uvodu so zelo koristni viri in drugi podatki, od kod vse je v knjigi zbrano gradivo. Na opombe zadaj avtor v uvodu opozarja sam. V njih navaja svoje vire, kje je bil posamezne pripovedi že objavil. Navaja imena pripovedovalcev in od kod so; tudi variante zgodb s Koroške in tudi s celotnega slovenskega ozemlja, kolikor jih ima na voljo. Mogoče to povzema po Jakobu Kelemeni, vendar ga ne omenja.

⁵⁹ Knjiga nima podrobnega temveč samo splošno kazalo: Uvod, Vilinska bitja, Zli duhovi, Vrag in zaklete duše, Prikazni in čarovnije, Prerokovanja, Ljudski spomini, Kristus in ljudje, svetniki, Živalstvo, Rastline, Razno, Viri in opombe.

V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 5.

⁶⁰ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 5. Kako resno ga je jemal, kaže to, da je moral zaradi zvestobe njemu na Goli otok.

⁶¹ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 8.

zaključku, da se bo vendarle zajček pasel v ovsu, ne pa medved«. Möderndorfer nadaljuje v takem stilu in najde v zbranem gradivu napovedi za agrarno reformo, prizadevanje za družbeno enakost, plačilo za pošteno opravljeno delo in kritiko zaradi revščine delavskega razreda: »*Gorski škrat pomaga rudarju do zaslužene mezde, kapitalistu pa spremeni rudo v ničvreden kamen*«. Kako trdno Möderndorfer zaupa v pravičnost novega družbenega reda, se vidi iz nadaljnje interpretacije te pripovedi:

Ta pravni čut si je ljudstvo ohranilo še iz prakomunistične dobe in ga spopolnjevalo skozi dobo razširjenih zadrug ter izzvenci v najpravičnejšo dodelitev človeških dobrin. Pravična dodelitev človeških dobrin je v novem družbenem redu ena najvažnejših, a tudi najtežjih problemov. Pripovedka rešuje ta problem z določilom: 'Vsakemu po potrebi!' Ker si pa olševski pastir prisvoji več, kakor potrebuje za življenje, zgubi pravico do določenega deleža. Tako je tudi Gorski škrat kaznoval rudarje v Podpeci v Mežiški dolini. Določil je. 'Vzemite si, kolikor rabite za življenje!' Rudarjev pa se je polotila lakomnost in se niso zadovoljili samo s periščem diamantov, temveč so si napolnili tudi žepe in bisage. Tudi ljudska oblast upošteva podobno merilo: grabežljivci, dobičkarji, ljudski izsesalci naj zgube pripadajoči delež, v prav hudem primeru tudi življenje.⁶²

V zbranem folklornem gradivu gleda »*brezglavost in breznačrtnost kapitalističnega družbenega reda, ki so mu blaginja in potreba ljudstva deveta briga*« in »*naduto germanizacijo na Koroškem*«. Celó za »dnevni klic« »po kadrih« v »obnovi za izgradnjo oblasti« najde vzor: »Mojca [Pokrajculja] da prenočišče brezdomcem šele potem, ko ji vsakdo zagotovi, da zna kako ročno spretnost.« »V sodobnem času je izločitev saboterjev pogoj za naš napredek in obstoj.« Podobno je bila kaznovana »deževnica«, ki »se ni vključila v delo obnove po vesoljnem potopu. Dobro je vedela, da bo storjeno delo tudi njej v prid, pa je kljub temu kot zaplotnica delo sabotirala. Zaradi tega je bila občutno kaznovana. Skladno s tem nam pripovedka glede na čizkovo gnezdo nazorno prikazuje nujnost zdrave kritike.« Möderndorfer vse koroške pripovedi⁶³ gleda v luči novega družbenega sistema, kateremu neizmerno zaupa. Indija Koromandija mu pomeni zavračanje drobne kmečke proizvodnje. Vendar je bil toliko bister, da bralcem Mohorjeve družbe ni dal za zgled sovjetskih kolhozov, temveč »živinorejske veleobrate v Ameriki«. ⁶⁴ Za brezobzirno kaznovanje deklet najde opravičilo v koroških povedkah: »Izvržkom našega ženstva, ki so se za časa osvobodilne borbe spajdale z okupatorjem, so naši partizani in terenci ostrigli lase. Za tujca je bilo to ravnanje nerazumljivo, mi pa poznamo podobne primere že pri Žalženah.« Celó za dogajanje v Rusiji najde ustrezne primere in ni ga strah zapisati: »Izdajalka je bila tudi Marija Terezija, prav tako kakor je bila v letih 1914–1917 ruska carica. Za take primere pokaže ljudska pripovedka edini možni izhod likvidacijo izdajalcev.« Povedka iz Roža da napoveduje »edino možni izhod iz tega položaja, ljudski upor.« Tudi za dogajanje med drugo svetovno vojno najde predpodebe v zbranem koroškem gradivu. Seveda ne more mimo Kralja Matjaža: »Naša ljudska oblast pri nazadnjakih ni priljubljena. To je vedelo že vnaprej slovensko koroško ljudstvo, ki pravi, da so bili mogočnemu Matjažu

⁶² V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 9, 10, 11.

⁶³ Seveda je dvomljivo, da gre zmeraj za »pripovedke«, torej povedke. Prav lahko so vmes tudi pravljice.

⁶⁴ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 12.

nevoščljivi zapadni vladarji, da so zbrali zoper njega sila veliko vojsko in je moral Matjaž pobegniti s sto preživeli junaki v votlino Pece.«⁶⁵ Möderndorfer aktualizacijo koroškega folklornega gradiva konča z mislijo na pravične meje: »V času, ko izidejo koroške narodne pripovedke v skupni zbirki, se narodi FLRJ bore za Celovec in za Trst, to je za Gosposveto in za naše okno v širni svet.«⁶⁶

Navaja vzporednice posameznim motivom in nekatere ugotovitve posplošuje: »Pripovedke, da morajo zakleti bogataši in skopuhi varovati po smrti zaklade, so zelo pogoste. Po navadi varuje zakleta graščakinja tri sode zlata; ko si hoče rešitelj nabrati zlato, se to spremeni v kače in drugo golazen. Rešitelj se ustraši in zbeži in zakleta duša napove, da jo bo rešil šele tisti, ki bo ležal v zibel, stesani iz drevesa, ki bo zrasto iz semena, vsejanega po ptici.«⁶⁷ »Motiv, da hodi mati nazaj dojit dete, je tudi v Prekmurju znan, le s to razliko, da utemeljuje to ljudstvo z veliko materino ljubeznijo.«⁶⁸

Vinku Möderndorferju je bilo »zbiranje folklornega gradiva« del njegovega socialnega poslanstva.⁶⁹ Ni mogoče zanesljivo ugotoviti, ali je pripovedi zapisoval kolikor mogoče dobesedno ali s svojimi besedami, za kar bi bilo treba reči, da jih je napisal. Da se je s pripovedovalci srečeval osebno, se vidi iz navedb več imen ob posameznem naslovu.⁷⁰ Ali to pomeni, da je pripovedi več pripovedovalcev združil pod en naslov?⁷¹ Vsekakor je to storil pri naslovih *Žal žene IV*,⁷² *Divja jaga III*,⁷³ *Škopnek I*,⁷⁴ *Kuga*,⁷⁵ *Kmet Silvester*,⁷⁶ *Gorski škrat*,⁷⁷ *Škratki I*.⁷⁸ Ali iz tega sledi, da je pripovedi oblikoval Möderndorfer sam v smislu zapisovanja kot rekonstrukcije? Oblikovno to skoraj verjetno drži;⁷⁹ to potrjuje tudi njegovo pojasnilo pri naslovu *Samson*: »pripovedoval mi je 1921. leta Ivan Jelen v Mežici; pripovedko sem *napisal znova* letos, ker so prvo okupatorji uničili v stavku.«⁸⁰ Na njegovo lastno oblikovanje kaže uporabljen glagol »napisal« (ne: »zapisal«) in časovno določilo »*spet*«.

Čeprav sta si bila nazorsko navzkriž, Vinko Möderndorfer Kotnikovih *Starosvetnosti* ni prezrl. Kje neki bi se seznanil s podobno triado »ljudske kulture« in mestoma celo enako terminologijo, ko govori o »socialni *ali* občestveni *kulturi*«, po novem res

⁶⁵ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 12, 13, 14, 15, 224, 255.

⁶⁶ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 5–15.

⁶⁷ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 358–359.

⁶⁸ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 359.

⁶⁹ Svetozar Ilešič, Vinko Möderndorfer, Slovenska vas na Dolenjskem, *Ljubljanski zvon* 59, 1939, 91.

⁷⁰ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 29–32, 354, 33–34, 355.

⁷¹ M. Stanonik, Zapisovanje in redakcija slovstvene folklorne kot metodološki problem, *Teoretični oris slovstvene folklorne*, Založba ZRC, Ljubljana 2001, 345–354.

⁷² V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 42, 356.

⁷³ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 49, 356.

⁷⁴ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 50–54, 356.

⁷⁵ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 61–63, 356.

⁷⁶ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 67–74, 357.

⁷⁷ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 75–82, 357.

⁷⁸ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 85–91, 357–358.

⁷⁹ Ne pa motivično, saj si pod posameznim naslovom sledi več samostojno zaokroženih zgodb.

⁸⁰ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 358.

pregneto z marksistično interpretacijo.⁸¹ Z današnjega vidika⁸² je izjemno aktualen, ko govori o nesnovni kulturi: »V narodnih pripovedkah je materialna kultura, ki je snovna in hkrati osnovna, temeljna, manj vidna, v ospredju pa je *socialna*, ki je nesnovna. *Le da si moramo to nesnovno kulturo šele izluščiti, tako rekoč odkriti v pravnih starinah, v narodnih običajih, v narodnih pesmih in narodnih pripovedkah. Tako imenovano duhovno ljudsko kulturo, ki je še manj snovna kakor občestvena, pa moramo iskati v ljudskem verstvu, v ljudski predstavi o stvaritvi sveta, o stvarstvu sploh in o človeškem življenju. Tu sem je prišteti tudi vso ljudsko slikarsko umetnost, glasbo in ples, ki imajo zopet svoj izvor v ljudskih predstavah o stvarstvu, o človeškem življenju in smrti.*«⁸³

Möderndorfer doživlja folklorne pripovedi kot angažiran pripadnik marksistično pojmovane sociologije. V naslednjem odlomku ni težko prepoznati Kardeljevega nauka⁸⁴ o prerajanju ljudstva v narod:

Vse to ni nič drugega kakor ljudski svetovni nazor v prvotnem pomenu besede. [...] Vse to moremo dojeti le tedaj, če se poglobimo v ljudsko etiko, v ljudske pesniške fantazije najširših plasti, v katerih se skrivajo prabitne misli o postanku sveta, o bitjih, ki so človeku naklonjena ali sovražna. Narodne pripovedke so veličastna tvorba ljudske kulture. Iz njih spoznamo ljudske nepisane zakone in oblike socialnega življenja v minuli dobi. Iz njih moremo tudi opazovati, kako je ljudstvo rastle v narod. Skoraj vse gradiva izvira še iz dobe, ko ljudstvo še ni bilo narod v sodobnem pojmovanju te besede, ko je ljudstvo hranilo dejansko še vse znake prabitnosti ljudstva. Veličina ljudske stvaritve nam je jasna do kraja šele s poudarkom, da je ljudstvo ustvarjalo vse to tako rekoč iz nič: manjkalo mu je pismo, šola, ki usmerja načrtno duhovno življenje, in vrh tega še državna socialna zakonodaja.⁸⁵

Kakor da bi se dogovorila, se predstavljeni Orlovi oceni pridruži Milko Matičetov, z utemeljitvijo, da je od številnih izdaj folklornih pripovedi, pozna jih kar trideset, »malo čisto znanstvenega gradiva a potrebno bo vendarle preresetati in primerno oceniti«. Möderndorferja, da se loteva, ker so njegove *Koroške narodne pripovedke* »po osvoboditvi prva in doslej edina zbirka slovenskega folklornega gradiva v prozi.«⁸⁶

Milko Matičetov oceni, da iz uvoda preveč štrli avtorjeva želja, da bi bil »sodoben in bi ustrezal tudi času in prostoru. Ta pretirana skrb prihaja premočno do izraza in pazljivega bralca moti«. Kljub temu da ne odklanja Möderndorferjeve smeri, ga moti precenjevanje »besedne folklore«:

Tolmačenje gradiva, pristopanje k folklori s sodobnimi ocenjevalnimi 'merili je prav gotovo resna, nujno potrebna stvar. Smernice za to nam je že pred desetimi leti nakazal Sperans-Kardelj v Razvoju slovenskega narodnega vprašanja. Tudi v pregledu čez Trideset let sovjetske folkloristike (glej zgoraj 72 sl.) je govor o sodobnem

⁸¹ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 7.

⁸² Prim. Konvencijo Unesca o varstvu nesnovne kulturne dediščine (2003).

⁸³ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 7.

⁸⁴ Prim. Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Naša založba, Ljubljana 1939.

⁸⁵ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 6.

⁸⁶ M. Matičetov, Möderndorferjeve zbirke koroških ljudskih pripovedk, 137.

tolmačenju folklore. M. je treba sicer šteti v dobro, da se je tega dela lotil, vendar pa je njegov poizkus prepovršen, da bi mogel uspeti. Zgrešeno bi bilo, če bi v folklornih stvaritvah iskali kaj več, kot smemo iskati.

Prav tako Matičetov dvomi v številne Möderndorferjeve interpretacije: »Če bi to ne bila naivnost, potem bi mogli reči, da je norčevanje iz folklore ali pa smešenje naše povojne stvarnosti.«⁸⁷ Tudi na popolnoma strokovnem področju gre predaleč. Iz ocene Matičetovega se vidi, da Möderndorfer preprosto ni bil kos vlogi strokovnjaka, slovstvenega folklorista. Pohvali pa njegovo ugotovitev: »Ljudska pripovedka se običajno zaključuje na ta način, da je zadoščeno ljudskemu pravnemu čutu.« Prizna mu tudi, da »/p/osebni raziskavi na področju proletarske folklore pri nas ne moremo še pokazati«: »Brez dvoma taka folklor – vsaj v zarodkih – obstoji tudi pri nas.« Vendar pa dodaja, da sta pravzaprav »socialni čut in literarna žilica« navdahnili marsikatero lepo stran Koroških pripovedk. A znanost je nekaj drugega.⁸⁸

Matičetov pohvali Koroško, ker po številu izdaj »ljudskega pripovednega gradiva v prozi«⁸⁹ prekaša vse slovenske pokrajine. S strogo znanstvenega stališča da Möderndorferjeve zbirke zaostajajo za Kotnikovimi *Storijami* in Šašlovim rožanskim blagom, vendar jim ne odreka »vsakršno znanstveno pričevalnost« ali pomen za Koroško. S kritiko želi pomagati uporabnikom Möderndorferjevih zbirk.⁹⁰ *Koroške narodne pripovedke* so reprezentativna zbirka, saj so v njih ponatisnjene pravljice in povedke iz prejšnjih Möderndorferjevih zbirk in drugih objav (1924, 1934, 1937) in 25 enot iz Šašlovega in Ramovševega Narodnega blaga iz Roža. Od 120 objavljenih razen dveh (Samson, str. 101; Bog je ustvaril Kranjca, str. 278), zbirka ne vsebuje novih pripovedi.⁹¹ Poglavitna pripomba Milka Matičetovega je, da Möderndorferjeve »pripovedke, pravljice, bajke i. p. niso zapisi, ampak obnove. To je tudi M. sam pošteno priznal že leta 1937 v opombah k tedanji izdaji pripovedk, ki da jih je

's pomočjo urednika in še drugih le nekoliko "umil", da bi jih prebirali s čim večjim veseljem'. Izjemoma je zgoraj omenjeno pripovedko o Samsonu napisal po spominu 25 let za tem, ko jo je slišal. A tudi drugod, kjer je časovna razdalja med tem, kar je čul in napisal, neprimerno manjša, menim, da je v tekste dal mnogo (z znanstvenega stališča odločno preveč) svojega. Naravnost v M. delavnico ne moremo pogledati, ker ne vemo, kakšni so bili njegovi prvi terenski zapiski.

Matičetov se je znašel in preverja, kako je Möderndorfer ravnal s pripovedmi, ki jih je prevzel iz Šašel-Ramovševe zbirke. Matičetov primerja:

⁸⁷ Milko Matičetov, Möderndorferjeve zbirke koroških ljudskih pripovedk, 139.

⁸⁸ Milko Matičetov, Möderndorferjeve zbirke koroških ljudskih pripovedk, 140.

⁸⁹ Matičetov našteva: »Albrehtovi *Paberki iz Roža* (1920), Koširjeva knjižica *Gor čez izaro* (1923), Kotnikove *Storije* (1924), Šašljevo in Ramovševo *Narodno blago iz Roža* (1936–1937), precej pa tudi razne M.[öderndorferjeve] izdaje. Gradivo, ki ga je Vinko Möderndorfer, po rodu Korošec, objavljaj dolga leta, je nabral večinoma sam v svoji ožji domačiji med leti 1920–1924 oz. 1926.«

⁹⁰ M. Matičetov, Möderndorferjeve zbirke koroških ljudskih pripovedk, 137.

⁹¹ M. Matičetov, 137–138: »Drugače bi seveda bilo, ko bi ne bil okupator uničil v stavku (v tiskarni Mohorjeve družbe) nameravanega nadaljevanja oz. drugega dela zbirke iz leta 1937. Vendar mislim, da bi tudi to izgubljeno gradivo, ko bi se bilo ohranilo, ne moglo bistveno spremeniti sodbe o M. delu.«

Šašel-Ramovš, 15: *Ti živa je potlè tri dni na svít zat hodil.*

Möderndorfer, 125: Ženin je hodil potem tri dni na svet in gostija je bila ob njegovem prihodu brzgone že končana.

Šašel-Ramovš, 18: Dedec jo je zgrabil in raztrgal, glavo pa nastavil na okno. Če ne verjameš, pa tja pojdi!

Möderndorfer, 196: Pošastni mož je opravil zlahka svoje in deklice ni bilo več nazaj k pisani materi.⁹²

Take podrobne in zamudne primerjave je mogoče nadomestiti zgolj s štetjem vrstic, kar Matičetov prikaže s petimi primeri:

Podlasica: Šašel-Ramovš, 8 vrstic : Möderndorfer, 24 vrstic.

Hrast: Šašel-Ramovš, 4 vrstic : Möderndorfer, 14 vrstic.

Žganje: Šašel-Ramovš, 7 vrstic : Möderndorfer, 20 vrstic.

Deževnica in cajzek: Šašel-Ramovš, 17 vrstic : Möderndorfer, 38 vrstic.

Munaj je mleko izprosil, kužej pa kruh: Šašel-Ramovš, 12 vrstic : Möderndorfer, 24 vrstic.

Möderndorfer navadno razteguje prvotne zapise, ponekod pa jih samovoljno krajša:

Modra Barbica, Zdane duše.⁹³

Če si je Möderndorfer upal posegati v tuje že objavljene zapise, je še toliko bolj verjetno to počel z lastnimi »prvopisi«, ko ni bil dolžan biti obziren. Matičetov ugotavlja, da je Möderndorfer »isti motiv objavil na različnih mestih in vsakokrat drugače«. Besedila je spreminjal v želji (hvalevredna, a neznanstvena), »nuditi bralcem prijetno in zabavno berivo«.

Matičetov navaja več takih primerov, med njimi legendo Bob, ki je štirikrat objavljena, vsakokrat v novi redakciji. Za Matičetovega je najzanesljivejša najkrajša redakcija.⁹⁴

Prvič: *Narodno blago* (1934), 7 vrstic

drugič: *Koroške pripovedke* (1937)

tretjič: *Verovanja in uvere* 1946/47, 34 vrstic

četrtič: *Koroške narodne pripovedke*, 1946, 34 vrstic.⁹⁵

»Znanstveno vrednost« *Koroških narodnih pripovedk* zmanjšuje »tudi združevanje »posameznih 'udov', ki so bili raztreseni po vseh krajih koroške Slovenije«. Tak postopek je Möderndorfer leta 1937 vsaj obelodanil, medtem ko zamolči, da »med svoje gradivo o Škopneku na str. 52 brez vsakršnega obvestila v opombah vplete odlomke iz Nar. blaga v Rožu, to tudi pošteno ni«. ⁹⁶ Möderndorfer skuša nadomestiti zamujeno

⁹² M. Matičetov, Möderndorferjeve zbirke koroških ljudskih pripovedk, 138.

⁹³ M. Matičetov, Möderndorferjeve zbirke koroških ljudskih pripovedk, 138.

⁹⁴ M. Matičetov, Möderndorferjeve zbirke koroških ljudskih pripovedk, 138.

⁹⁵ V. Möderndorfer, *Koroške narodne pripovedke*, 331–332.

⁹⁶ M. Matičetov, Möderndorferjeve zbirke koroških ljudskih pripovedk, 138: »Misel ali želja, da bi Koroške pripovedke bile 'dragocen narodopisni doprinos o slovenskih ljudski svojstvenosti', je določno izražena komaj leta 1946 (str. 8), po mojem vsekakor prekasno, da bi se dalo znanstveno rehabilitirati delo dobrih dvajsetih let. M. prvi osnutek za izdajo koroških pripovedk je bil namreč poljuden. V prvi knjigi iz leta 1924 ni ne uvoda ne opomb. Deset let kasneje Narodno blago ima le suh seznam pripovedovalcev, šele pripovedke iz leta 1937 so opremljene tudi z opombami.«

pod vplivom Keleminovih *Bajk in pripovedk slovenskega ljudstva* (1930), vendar prepozno. Že leta 1937 je potožil, da za nekatere povedke ne ve več natančno, kdo mu jih je pravil, ker jih je zbral že v letih 1920 in 1924. Matičetov malce trdo pristavlja: »*To samo po sebi ni kdo ve kako velika izguba, saj imamo žal povsod pred seboj le M. obnove namesto izvirnih ljudskih tekstov. Imena sama nam danes nič več ne povedo, ko so pa za vselej zabrisani živa beseda, humor, umetniški navdih dobrih pripovedovalcev, kakor so po vsej verjetnosti bili Ivan Jelen iz Mežice, Cebedinski iz Dol (Zilja) in drugi.*«⁹⁷

V dobro pa šteje Matičetov Möderndorferju, da si je prizadeval zbrati čim bolj avtentično gradivo: »*Ko sem zapisoval pripovedke, pravi 1937 [...] sem se [...] prepričal, če jih ni pripovedovalec že kje bral ali pa slišal od človeka, ki je rad pogledal v to ali ono knjigo. Najrajši sem jih zapisoval od ljudi, ki niso znali brati in so svoje ime bolj nerodno podpisovali.*« In da je zapisal kraje, koder je to počel. Manjkajo pa mu letnice. »Tako pa si mora človek v vsakem slučaju sestaviti približno kronologijo le sam!«⁹⁸

Matičetov popravlja še napačne navedke in morebitne tiskovne napake. Pogreša tudi podrobno kazalo vseh pripovedi.⁹⁹ Le odprto koroško vprašanje leta 1946 je zanj opravičilo za pre nagljen izid *Koroških narodnih pripovedk* leta 1946. po njegovem od Möderndorferja ni mogoče terjati zbirke, ki bi jo koroški Slovenci zaslužili. Treba je zbirke, ki bi mogla tekmovati z Graberjevimi *Sagen aus Kärnten*, 1914, 1941.⁵ »Ta si je že zdavnaj utrla pot čez mejo v tujo strokovno literaturo. Njej enakovredno zbirko bi mogla pripraviti »dva veterana na področju slovenske folkloristike« – France Kotnik in Ivan Grafenauer.«¹⁰⁰

Vse to dokazuje, kako kočljivo je, da ugledni slovenski strokovnjaki upoštevajo Möderndorferjevo gradivo.¹⁰¹

SKLEP

Vinko Möderndorfer je najbolj zaslužen za zbrane zagovore v knjigi *Ljudska medicina pri Slovencih* se je razvil v gorečega zbiralca slovstvene folklore, manjkalo pa mu je znanja za njeno komentiranje kaj šele raziskovanje. V nasprotju z drugimi portretiranci s folklorističnega vidika je iz Möderndorferjevih objav očitno, da ga pesmi niso privlačile. Z njihovo pomočjo menda ni mogel tako angažirano izpovedovati svojega nazora, kot je to lahko počel s folklojnimi pripovedmi. Kakršni koli so že njegovi zapisi, so se vključili v proces folklorizacije.¹⁰²

⁹⁷ M. Matičetov, Möderndorferjeve zbirke koroških ljudskih pripovedk, 139.

⁹⁸ M. Matičetov, Möderndorferjeve zbirke koroških ljudskih pripovedk, 139.

⁹⁹ M. Matičetov, Möderndorferjeve zbirke koroških ljudskih pripovedk, 140.

¹⁰⁰ M. Matičetov, Möderndorferjeve zbirke koroških ljudskih pripovedk, 140.

¹⁰¹ Prim. Ivan Grafenauer, Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu, *Zgodovinski časopis* VI–VII, Ljubljana 1952–1953, 125, op. 3, 134–135. Ivan Grafenauer, Neték in »Ponočna potnica« v ljudski pripovedki. *Razprave* IV/4, Razred za filološke in literarne vede, Ljubljana:1958, 173.

Zmago Šmitek, *Mitološko izročilo Slovencev / Svetinje preteklosti*, Študentska založba, Ljubljana 2004, 255–256.

¹⁰² Marta Repanšek, Za popotnico, *Bajke s Koroške* (Glasovi 10), Kmečki glas, Ljubljana 1995, 9.

LOJZE ZUPANC (1906–1973)

– IZRAZIT PRIPADNIK
SLOVSTVENEGA
FOLKLORIZMA

UVOD

Lojze Zupanc (*1906, Ljubljana–†1973, Škofja Loka) je v Leksikonu Slovenska književnost predstavljen kot pripovednik, pesnik, dramatik, publicist, da pa se je »najprej uveljavil s prirejanjem belokranjskih pravljic«. Toda kaže, da avtor leksičnega članka vsega njegovega dela ni imel v rokah, saj *Kamniti most* označuje kot »povest«, kar nikakor ne drži.¹ Napaka ni odpravljena niti v ponatisu 14 let pozneje,² kar gre na račun uredništva omenjenega Leksikona. V rubriki *Pravljice, pripovedke* so našete *Belokranjske pripovedke*, 1932; *Bili so trije velikani*, 1932; *Dedek, povej*, 1938; *Velikan nenasit*³ [sic], 1944; *Svirel povodnega moža*, 1944; *Zaklad na Kučarju*, 1956; *Povodni mož v Savinji*, 1957; *Deklica in kač*, 1959; Čudežni studenec (soavtorji Oskar Hudales, Venceslav Winkler, Pavle Zidar), 1960; *Sto belokranjskih*, 1965. Ni pa omenjeno *Zlato pod Blegošem*, 1971, čeprav je celo doživelo lep publicistični odmev.⁴ Iz tega se da sklepati, da je bil članek o Lojzetu Zupancu za Literarni leksikon napisan precej prej, vendar je uredniško nekako zanemarjen.

I. NOTRANJI NAGIBI ZUPANČEVEGA POUSTVARJANJA IN ZUNANJI POVODI ZANJ

Milko Matičetov je še kot urednik Slovenskega etnografa leta 1960 izzval Lojzeta Zu-

¹ Zupanc, Lojze, Leksikon Cankarjeve založbe /*Slovenska književnost*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1982, 409.

² N. d., 1996, 533.

³ V oceni Ivana Grafenauerje je prilastek napisan z veliko začetnico.

⁴ Iztok Ilich, *Zlato pod Blegošem* (Ljudske zgodbe v pisateljevi obdelavi), *Delo* 15. dec. 1971, 12.

panca, da le-ta slikovito in anekdotično obnavlja »spomine na čas, ko sem se prvič zalotil ob misli, da bi *napisal* (tu in v nadaljevanju poudarila ms) pripovedko oz. pravljico za otroke«, torej na lastno poustvarjanje slovstvene folklore. Zupanc pošteno pove, da njegovo prodiranje v svet besedne umetnosti ni bilo nič kaj briljantno. Njegovo šolsko nalogo je poznejši slavni ravnatelj ravenske gimnazije prof. dr. Fran Sušnik ocenil za nezadostno in to utemeljil s štiri strani dolgo kritiko, od katere si je dijak najbolj zapomnil besede: »Vaša naloga Naša vas je podobna mestni gospe, ki se za narodno slavje obleče v narodno nošo, si našminka ustnice in napudra obraz...« Zupanc priznava, da je bila njegova neusmiljena kritika pravična. Kot mestni otrok si je življenje na kmetih predstavljal preveč idilično.

V času gospodarske krize leta 1929 ga je prva učiteljska služba zanesla v Belo krajino,⁵ kjer šele je začel spoznavati pravo kmečko in vaško življenje sploh:⁶ »Stari Mihuč me je naučil kositi in mlatiti, jemal me je s seboj na njive, kjer sem mu pri oranju poganjal vole, z odprtimi očmi sem vpiljal vase lepoto in bridkost trdega življenja na gruntu, z odprtimi ušesi sem prisluškoval lepi, pojoči govoricici dragih Belokranjcev, ki

⁵ Lojze Zupanc, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga, *Slovenski etnograf* 13, 1960, uredila Boris Orel in Milko Matičetov, Ljubljana 1960, 187–188: »Vse moje premoženje je bila košara s perilom, dežnik in violina v črni, otroški krsti podobni škatli. Na semiški železniški postaji me je ljubljanski vlak iztresel v samostojno življenje. Moje prvo službeno mesto je bila vas Štrekljavec, 4 km oddaljena od semiške postaje. Po nekem čudnem naključju je bil voznik, ki je prevažal pošto s postaje v Semiču, že opozorjen na moj prihod. Komaj je vlak odpiskal proti Črnomlju, se mi je približal star možiček s širokim kriljakom na glavi. Zmotiti se ni mogel, ker sem bil edini popotnik, ki je izstopil iz vlaka. Potegnil je kriljak z glave in me nagovoril:

»Vi ste pa gotovo gospod Župančič, novi štrekljevski učenik? Jaz sem pa Prešeren. Naročeno mi je, naj vas prepeljem v Štrekljavec.«

»Če ste vi Prešeren, naj bom pa še jaz Župančič!« sem odvrnil, mu stisnil roko in prisedel k njemu na voz.

Mož si je slabo zapomnil moj priimek in ga zamenjal z Župančičem, čigar pesmi je ta preprosti človek zares znal kar precej povedati, o čemer sem se prepričal med vožnjo proti Semiču. Povedal sem mu, da nisem Župančič in tudi pesnikov sorodnik ne, kar je najbrž mislil, ko mi je hitel pripovedovati njegove verze.

»Saj tudi jaz nisem dr. Prešeren,« se mi je hudomušno posmejal. »Toda pri naši hiši se zares pravi Pri Prešernu...«

⁶ N. d., 188: V Štrekljencu se je predstavil upravitelju šole, Ko sem prej še pustil svojo borno prtljago v vaški krčmi. Ko pa sem v vasi našel sobo in prosil gospodinjno, Mihučevo Metko, naj pošlje šestnajstletnega sina Franca v krčmo po moje stvari, sem se do solz nasmejal, ko mi je fant prinesel košaro in dežnik, škatlo z violino pa je pustil kar tamkaj. Povedal sem gospodinjji, da pogrešam še eno škatlo, a sina ni in ni mogla pregovoriti, naj gre ponjo.

»Mrtvo dete je pripeljal s seboj,« se je zgrozil. »Mrliškega kofanca že ne bom nosil!«

Preden je minila ura, so se že vse ženske v vasi križale, meneč, da sem se zares pripeljal s seboj otroško krsto...

Ko pa sem naslednji dan pri pouku v 1. razredu odprl škatlo in otrokom zaigral na »mrtvo dete« narodno pesem, je mala Badovinčeva Milka potekla po pouku v daljne Maline in v eni sapi povedala materi:

»Mama, novega učenika imamo! Takšno škatlo ima ko truzico, v njej pa pleče. Pleče je potisnil pod brado, navil konce, potlej pa s paličko vlekel po njih in lepo jebral. Mi smo pa prepevali. Oj, lepo nam je bilo!« Takšno je bilo moje prvo srečanje z vasjo in njenim neizmaličenim življenjem.

so svoje pripovedovanje bogatili s pregovori in reki, v katerih je bila skrita življenjska modrost preprostih, na dobro struno uglašeni ljudi. Ob trgatvi sem se pomešal med trgače in nosil polne brente sladkega grozdja v zidanico, kjer je cvilila Mičučeva prastara stiskalnica,⁷ z dobrimi Štrekljevčani sem pil vino v svetkih, ki so jih praznovali, bil sem vabljen k vsem štrekljevskim družinam na praščine, ob dolgih jesenskih večerih sem posedal z vaščani v gumnih in pojatah ob gori debelačnih klasuncev, kjer smo ličkali, in zavzeto poslušal pripovedke, ki so si jih domačini pripovedovali, da so si z njimi krajšali čas in sladili delo. [...] Hotel sem spoznati Belo krajino v vsej romantični lepoti pa tudi gospodarski zaostalosti, zato sem se vrgel v knjige in bral vse, kar je bilo kdajkoli napisanega o tej deželici med ponosnimi Gorjanci in zeleno Kolpo. Obiskoval sem sosednje šole, kjer so mi tovariši, ki so pustili svojo mladost v Beli krajini, iz svojih in šolskih knjižnic posojali Ganglove, Malešičeve in Šašljeve knjige, navezoval sem stike z vaškimi originali, norčki, pastirji, kovači, mlinarji in cigani, ter iz gole želje, da bi čim prej spoznal njihov jezik in bogastvo njihovih pregovorov, pričel zapisovati vse, kar še ni bilo zapisano in objavljeno. Delo je bilo nenačrtno, nobenih izkušenj nisem imel, daleč sem bil od Ljubljane, kjer bi lahko med kulturnimi krogi našel ljudi, ki bi me zlahka poučili, kako naj paberkujem, kaj naj zapisujem in kako.«⁸ S kolesom se je podil od vasi do vasi, spoznaval njihove šege, slovstveno folkloro in jezik. »Menda je v Beli krajini ni vasi, ki bi je ne bil obiskal vsaj enkrat.«⁹

Navdušenje nad Belo Krajino¹⁰ je posebno dobro delo pesniku Miranu Jarču, ki

⁷ L. Zupanc, n. d. 187–188.

⁸ L. Zupanc, n. d., 188–189.

⁹ L. Zupanc, n. d., 193.

¹⁰ L. Zupanc, 191–192, 193: »Ti spomini bi bili nepopolni, če bi od številnih pripovedovalcev, pri katerih sem našel motive za belokranjske pripovedke, ne omenil pokojne Kolarjeve Kate s Stare gore nad Podrebrom pri Štrekljencu. S svojo originalnostjo je v galeriji starih Belokranjcev, ki žive v mojem spominu, edinstvena pojava. Še danes mi je žal, da nisem zapisoval starih pesmi in legend, ki so z njeno smrtjo utonile v pozabo. Brž ko je dojela, da me ta zvrst ljudskega pesništva in pripovedništva ne zanima in da iščem zgolj pravljicne motive, je iz bogate zakladnice svojega neizčrpnega spomina nizala fabulo za fabulo, da sem včasih presedel v njeni razkuzmani bajti tudi po cele popoldneve in jo poslušal ter zapisoval, da se često nisem razpoznal v goščavi starega besedišča, ki je bogatilo njeno pripovedovanje. Njen osemdesetletni oče mi je vselej prinesel polno majolico vina ter potrpežljivo korigiral hčerine pripovedi. Bil sem skrajno neroden fant in revni, osebenjski Kati dolgo nisem nič prinesel v plačilo za njeno pripovedovanje, dokler mi ni nekega dne dejala: »Ko že zbirate stare belokranjske besede, bi bilo prav, če bi zbirali tudi stare čarape...« Pokazala mi je nogo, obuto v star preluknjan čevljev, iz katerega ji je gledal palec. Razumel sem njen namig in prihodnjič sem ji prinesel par novih čevljev. Poslej sem obiskoval pripovedovalce, ki so bili večinoma revni osebenjki, s polnim nahrbtnikom, v katerega sem nametal kavo, tobak, sladkor in še kaj, s čimer sem razvezal jezike. [...] Stari mlinar Hlupar s Krupe, kučarski bajtar Skala, zemeljski kovač Muc, stara ciganka Neža Hudorovac, nesrečna mati treh otrok-lazarjev, ki me je znala pregovoriti, da sem njenemu možu Mihi razdal skoraj vse svoje srajce in hlače, za plačilo pa sta mi napolnila beležnico s številnimi ciganskimi pripovedkami, bilparski kovač Matija, kumek Mihuč s Štrekljevca, botra Magdičeva, preloški Lojze Novak, Poldka Bavdkova z Vinice – kako bi mogel danes, po toliko letih, naštetih vse, ki so radodarno polnili mojo popotno torbo, da sem se vračal na svoj dom vselej z bogatimi zapiski, ki sem jih obdelal ter polnil z njimi mladinske liste, revije in časopise, ki so vselej našli prostor tudi za belokranjske pripovedke izpod mojega peresa! Menda je v

je bil po rodu Belokranjec. Ob prvem obisku z dr. Borisom Orlom, ko jima je prijatelj prebral iz zapiskov nekaj povedk in pokazal seznam belokranjskih besed, mu je Jarc¹¹ svetoval: »Fant, to moraš jezikovno dobro obrusiti in poslati v tisk!« Na Lojzeta Zupanca so njegove besede naredile velik vtis. Josip Ribičič in Pavle Karlin sta postala njegova prva mentorja.¹² »Napisal sem prvo pripovedko«, jo poslal uredniku *Našega roda*, Josipu Ribičiču, ki je Zupanca z objavo opogumil za nadaljnje delo.¹³ K sodelovanju ga je povabil Pavel Karlin, urednik *Zvončka* in do konca izhajanja prinašal Zupančeve belokranjske pripovedke. Tudi k Mlademu Jutru so ga povabili. K izidu prve knjige »belokranjskih pripovedk« je pripomogel naklonjeni mu Belokranjec Engelbert Gangl kot takratni ravnatelj Učiteljske tiskarne.¹⁴

Po štirih letih službovanja v Štrekljercu v Beli krajini je bil premeščen v Škocjan pri Turjaku, nato v Staro Cerkev pri Kočevju in Spodnji log na Kočevskem. Kljub temu se je vsako leto med počitnicami vračal v Belo krajino in pri številnih pripovedovalcih »zapisoval motive« in jih »obdelal za prijetno branje mladim bralcem«. ¹⁵ Po drugi svetovni vojni se je spet vrnil v Belo krajino in od leta 1945¹⁶ do 1954 učiteljeval v Gradacu, Podzemlju in Črnomlju, da je »zbirateljsko torbo [...] napolnil z motivi, ki dotlej še niso bili niti znanstveno zapisani niti priobčeni v literarni preobleki.« Objavil jih je v knjigah *Belokranjske pripovedke*, *Dedek, povej!*, *Bili so trije velikani*, *Svirel povodnega moža*, *Jezerka*, *Velikan Nenasit* in *Zaklad na Kučarju*. Izbrane izmed njih so leta 1965 izšle v zbirki *Sto belokranjskih pripovedk*.

Nato je bil poslan v Gornji grad in »nadaljeval z zbiranjem motivov ljudskih pripovedk« v Gornji Savinjski dolini in Zadrecki dolini. Od tod tri knjige savinjskih pripo-

Beli krajini ni vasi, ki bi je ne bil obiskal vsaj enkrat. Najbogatejše motive za pripovedke in pravljice pa sem našel v najodročnejših krajih, ki so bili takrat daleč od prometa: Vinica, Adlešiči, Preloka, Balkovci, Dejani, Učakovci, Sinji vrh Jugorje, Dol, Drage, Griblje, Bilpa, Kureti itd. itd.

¹¹ L. Zupanc, n. d. 192: Ko sta me leta 1931 na Štrekljercu obiskala dr. Boris Orel in Miran Jarc, sem ju povabil s seboj h Kolarjevi Kati. Stari Kolar je stal na pragu, ko smo lezli navkreber proti njegovi bajti. Miran Jarc je razširil roke, ko je zagledal visokega, slokega, belobradatega moža, ter vzneseno vzkliknil:

»Kakšna čudovita podobnost! Povejta, ali ni prav takšen ko Shaw?«

Stari Kolar pa je jezljivo zanergal v belokranjskem narečju:

»Kam bom šo? To je moj dom, četudi je majhen in reven. Nikamor ne bom šo, leti bom, dokler bom žif. Kadar pa bom vmrl, bom pa šo v copatah k meši.«

Še tisti večer pa je stavec vzljubil nežnega Jarca. Vzel je bučo, odšel v zidanico in potegnil iz soda vino.

»Pij, saj si takšen ko glista!« je dejal. »Vino te bo poredilo.«

In Jarc je moral piti kar iz buče, ko mu je gostoljubni stavec potisnil dulec v usta, dokler je ni izpraznil.

¹² L. Zupanc, n. d., 189–190.

L. Zupanc, n. d., 189.

¹³ Kako je mlinar ukanih vraga, *Naš rod 2* (1930–31), št. 4, str. 110–111; Kako se je vrag učil igrati na harmoniko, *Naš rod II* (1930–31), št. 5, str. 147–148.

¹⁴ L. Zupanc, n. d., 190.

¹⁵ L. Zupanc, n. d., 190.

¹⁶ Z vidika sociologije literature se zastavlja vprašanje, kako je Lojze Zupanc pred novo oblastjo po drugi svetovni vojni z izdajanjem knjig med njo opravičil kršitev kulturnega molka in bil lahko učitelj tudi potem.

vedk: *Povodni mož v Savinji, Palček v čedri, Deklica in kač*. Od leta 1958 je služboval v Škofji Loki, ki je bila iztočnica za »paberkovanje« v Poljanski dolini in Selški dolini. Na tej podlagi je nastal *Kamniti most* (1964). Nato so ga pritegnila »/o/d prometnih poti odmaknjena naselja in samine v okolici Kranja, Tržiča, Šentanske doline, Radovljice in vzdolž Jelovice«¹⁷ in njihove zgodbe obdelal v knjigi, ki glede na omenjeno območje nima najbolj posrečenega naslova: *Zlato pod Blegošem* (1971. Posvetilo *Lepi Škofji Loki za 1000-letnico (973–1973)* priča, da se je Zupanc želel pridružiti vzhičenu ob praznovanju visoke obletnice častitljive mesta. Mogoče pa je bil za to celo naprošen.

Menda je Lojze Zupanc pisal na roko in besedila veliko predeloval in popravljal. Pri tem mu je veliko pomagala žena Vida, profesorica slovenščine.¹⁸

II. POUSTVARJALNI KORAKI

Kljub temu da so navedeni pripovedovalci za sedem¹⁹ ali celo osem²⁰ Zupančevih knjig, se doslej še ni posrečilo priti do njegovega terenskega gradiva, ki za temeljito analizo njegovega delovnega postopka seveda zelo manjka. Zato se je za obravnavo njegovega poustvarjalnega procesa mogoče nasloniti le na njegove izjave.

1. »PABERKOVANJE«

Svoje terensko delo Lojze Zupanc značilno imenuje »paberkovanje«: »Ljudske pripovedke znova oživljajo zapisovalci, ki so se posvetili *paberkovanju*.²¹ Ta bogata žetev pri mojem *paberkovanju* za novimi motivi v novem okolju.²² »paberkovanje v Poljanski in Selški dolini mi je dalo spet motivov za eno knjigo«. ²³ *Kamniti most* je skromna zbirka z loškega ozemlja, uspeh *triletnega paberkovanja in zbiranja motivov* ljudskega pripovedništva.²⁴ Tolikšna bera, ki je plod več ko 35-letnega *paberkovanja etnografskih virov ljudske fabulativne tvornosti*.²⁵ Še posebej pa sem hvaležen glavnemu uredniku in pisatelju Ivanu Potrču ter urednici in pisateljici dr. Kristini Brenkovi, saj bi brez njune naklonjenosti vsi zapisi ostali verjetno le v mojih zvezkih, ki sem jih napolnjeval s *paberkovanjem* skozi dolga leta.«²⁶

¹⁷ L. Zupanc, n. d., 190–191.

¹⁸ Marjeta Žebovec, *Slovenski književniki /rojeni od leta 1900 do 1919*, Založba Karantanija, Ljubljana 2006, 93–95: »Vendar pa nista sodelovala le na književnem področju, ampak sta bila tudi tovariša ob kozarčku, včasih jih je bilo tudi preveč. Pa sta se nekega večera vračala domov, ob poti pa je sedel nekdo, ki je že omagal, ob njem pa je bila svetilka. Bil je bolj majhne postave, pa je žena rekla možu: 'Luj, poglej palčka.'«

¹⁹ Prim. Seznam pripovedovalcev za Zupančeve knjige belokranjskih pripovedk, L. Zupanc, n. d., 194–198.

²⁰ Za pripovedi iz zbirke *Kamniti most* to velja le za delno objavo v *Loških razgledih* 5, Škofja Loka 1958, 199–214.

²¹ Lojze Zupanc, Šopek loških pripovedk, *Loški razgledi* 5, Škofja Loka 1958, 199.

²² L. Zupanc, n. d., 202.

²³ N. d., 191.

²⁴ Lojze Zupanc, Uvodna beseda, *Kamniti most*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1964, 7–8.

²⁵ Lojze Zupanc, *Zlato pod Blegošem*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1971. Ilustriral Ive Šubic. *Lepi Škofji Loki za 1000-letnico (973–1973)*, 8.

²⁶ L. Zupanc, *Zlato pod Blegošem*, 9.

Za ustrezno oceno Zupančevega dela je zelo pomembno dejstvo, da sam dosledno govori o pisanju in komaj kdaj o zapisovanju. V nasprotju z Milkom Matičetovim, ki je v istem času – kakor po nepisanem dogovoru – v drugih slovenskih pokrajinah trgal pozabi slovenske folklorne pripovedi, Zupanc svoje početje razume kot literarno²⁷ in ne znanstveno, saj prostodušno prizna: »*Nobenih znanstvenih pretenzij nisem imel pri tem delu; za to nisem imel ne zmožnosti ne primerne šole. Pri paberkovanju in zapisovanju (spet »paberkovanje« in izjemoma »zapisovanje«! op. ms) sem bil navezan zgolj na lastni čut in posluš za jezik in na pravilno vrednotenje, da sem znal ločiti zanimivo pripoved z etiološkim ozadjem od pripovedi, ki ni bila niti krajevno niti časovno obarvana.*«²⁸

2. »ETIOLOŠKO OZADJE«

Lojze Zupanc je pri srečevanju z nosilci slovstvene folklorne že na terenu folklorno gradivo selekcioniral v skladu s svojimi poustvarjalnimi interesi. Šele ob spominu na Kolarjevo Kato s Stare gore nad Podrebrom pri Štrekljencu ugotavlja, da ni razumno ravnal: »Še danes mi je žal, da *nisem zapisoval starih pesmi in legend*, ki so z njeno smrtjo utonile v pozabo.«²⁹

Od vsega začetka so ga privlačevale razlagalne (aitiološke³⁰) povedke, ali, kakor pravi sam, z »etiološkim ozadjem«: »Pri paberkovanju in zapisovanju sem bil navezan zgolj na lastni čut in posluš za jezik in na pravilno vrednotenje, da sem znal ločiti zanimivo pripoved z etiološkim ozadjem od pripovedi, ki ni bila niti krajevno niti časovno obarvana.«³¹ »Primerjalni študij mitoloških in *etioloških* osnov pa nam v zvezi s pripovedkami drugih slovanskih narodov razkriva, da ima Zeleni Jurij polbrata;³² »Zaradi različnih *etioloških osnov* pa so se ohranile pripovedke, različne po fabuli in vzgojnem pomenu;«³³ »pomudimo še *pri etioloških ozadjih* ljudskih pripovedk z loškega ozemlja;«³⁴ »pravljice in pripovedke, katerih vsaka ima *etiološko ozadje*«;³⁵ »paberkovanje v Poljanski in Selški dolini mi je dalo spet motivov za eno knjigo pripovedk z *etiološkim ozadjem*«;³⁶ »razvaline gradov, podzemne jame in pečine, ki s svojim *etiološkim ozadjem* netijo domišljijo starih ljudi«;³⁷ »Kakor pri zapisovanju belokranjskih in savinjskih pripovedk, me je tudi pri zbiranju ljudskih pripovedk z loškega ozemlja

²⁷ Kako malo mu je bilo mar za strokovno preciznost, se vidi pri besedi čaroben: »Komaj je izrekel čarobne *besede*, se je na mizi prikazala bela pogača. [...] Ukradel je oglarju čarobno kačjo lev in izgubil. [...] in ker je – butica neumna – zamenjal čarobne besede, pogače ni pričaral« (125). Pravilno bi moralo biti: čarovne besede, čarovna kačja lev, ker se nanaša na čarovnijo in ne na čarobnost. Čarobno pomeni kaj bajno lepega, skrivnostnega.

²⁸ L. Zupanc, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga, 193–194.

²⁹ N. d., 191.

³⁰ Prim. Milko Matičetov, Ljudsko slovstvo / Proza, *Zgodovina slovenskega slovstva* I, Ljubljana 1956, 120.

³¹ L. Zupanc, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga, 193–194.

³² L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 200.

³³ L. Zupanc, n. d., 201.

³⁴ L. Zupanc, n. d., 202.

³⁵ L. Zupanc, n. d., 202.

³⁶ L. Zupanc, n. d., 191.

³⁷ L. Zupanc, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga, 190–191.

zanimalo predvsem *etiološko ozadje* teh pripovedi;³⁸ V tem razmerju je iskati tudi *etiološke osnove* ljudskih pripovedk.³⁹ V knjigi *Zlato pod Blegošem* je zbranih 60 zgodb. Pripovedke imajo povečini vse zanimivo *etiološko (vzrokoslovno) ozadje*.⁴⁰

Že iz pogostnosti navedene besedne zveze se vidi, kaj Zupancu pomeni »etiološko ozadje«: »Slovensko ljudstvo je ustvarilo mnogo pripovedk, ki razlagajo postanek gorá, vodá, pečin, zijavk, drag, gradov in njihovih razvalin ter podzemeljskih jam.«⁴¹ Bivanje v različnih pokrajinah (Bela Krajina, Zgornja Savinjska dolina, Loško gospodstvo) je Zupancu izostrilo občutek za pomembno ugotovitev, »kako živo je ljudska pripovedka naslonjena na specifične življenjske pogoje v tej ali oni pokrajini.«⁴²

Premisleka vredna⁴³ je Zupancéva trditev: »Pripovedi, ki v svojem zaplodku niso imele živega stika z resničnim življenjem, se sploh niso ohranile v spominu našega ljudstva.«⁴⁴ Leta 1958 Zupanc zagotavlja, da je na loškem ozemlju zasledil okrog 50 etioloških motivov, »ki so nadvse zanimivi in jih bo treba v literarni preobleki posredovati vsem, ki se zanimajo za tovrstno literaturo.«⁴⁵ Leta 1963 pa našteje »kakih 80 motivov, ki so pokrajinsko zanimivi.«⁴⁶

3. »LITERARNA PREOBLEKA« »ZAPISANIH MOTIVOV«

Zupanc se v pričo strokovne javnosti nekako opravičuje, da za zbirateljsko delo ni kvalificiran: »Moje delo je želo pohvale pa tudi kritike tistih recenzentov, ki so mi po pravici zamerili, da *sem opustil znanstveno zapisovanje*.«⁴⁷ Toda njemu predvsem ni do njega. Folklorno terensko gradivo je zanj le priložnost za lastno ustvarjanje.⁴⁸ Vsako leto se je med počitnicami vračal v Belo krajino, pri številnih pripovedovalcih »zapisoval motive« in jih »obdelal za prijetno branje mladim bralcem.«⁴⁹ Neposredno je postopek obdelave mogoče razbrati edino iz pojasnila h knjigi *Jezerka in čudežni rog*: »1. Jezerka (motiv mi je povedal stari Šepec v Dolu pri Suhorju, *potlej pa sem motiv prosto razširil in fabulo raztegnil*). Pri naslednji pripovedi je že suhoparno kratek: 2. Čudežni rog (napisano po motivu, ki mi ga je povedal Lojzek Jurejevčič s Kučarja).«⁵⁰

Zupanc se veseli terenskih pridobitev. Posebno mu je prirasla k srcu Bela krajina, koder je »zbirateljsko torbo [...] *napolnil z motivi, ki dotlej še niso bili niti znanstveno zapisani niti priobčeni v literarni preobleki*.«⁵¹ Toda njemu ni mar za znanstveno teh-

³⁸ Lojze Zupanc, Uvodna beseda, *Kamniti most*, 7–8.

³⁹ L. Zupanc, n. d., 7–8.

⁴⁰ L. Zupanc, *Zlato pod Blegošem*, 8.

⁴¹ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 199.

⁴² L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 201.

⁴³ Marija Stanonik, *Slovenska slovstvena folklor*, DZS, Ljubljana 1999, 215–216: Saj se ujema s stališčem avtorice, da pravljice niso zgolj sad domišljije, kakor trdijo zastareli učbeniki, temveč so bile nekdanj prav tako navezane na resnično življenje, le izgubili smo ključ za njihovo dešifriranje.

⁴⁴ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 200.

⁴⁵ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 202.

⁴⁶ L. Zupanc, Uvodna beseda, *Kamniti most*, 7–8.

⁴⁷ L. Zupanc, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga, 193–194.

⁴⁸ L. Zupanc, n. m., 187.

⁴⁹ L. Zupanc, n. m., 190.

⁵⁰ L. Zupanc, n. m., 197.

⁵¹ L. Zupanc, n. m., 190–191.

tnost zbranega gradiva, ko mora raziskovalec kljub osebni afiniteti hkrati ohranjati do njega čim bolj objektivno držo. Zupanc si da duška, kot ustvarjalec se postavi v vrsto nosilcev slovsstvene folklore; seveda tako kot to sam razume: »Med številnimi *motivi*, ki sem jih doslej *zbral* s sodelovanjem dijakov škofovješke gimnazije in *deloma obdelal*, priobčujem v *literarni preobleki* nekatere.«⁵² »Za primerjavo, kako je originalni zapis po svoji motiviki služil *literarni preobleki* moje pripovedi [...] citiram naslednji zapisek:

»Metlika ni od vávek mesto. Nekkà je bəlo ovúda selo, a f selu grad Pungert, a njega čóvali so grajski hlapci. Grofinja f Pungerti bəla je trda kaj kamen, a kəda se je razjádila, fse je našpótala svoje hlapce, ih zgrdíla i próklinjala.

Kəda so došli Turki f Metliko, Pungertu niso naškódili, zakaj grad so čóvali hlapci. Nekkà pa so dva hlapci zəspali i Turki so došli f grad. Grofinja je hlapce próklela i v gávrane zaklela; oba so polétela na grajski turən.

Turki so grofinjo vbili i posekali vsakega, ki je bəl v gradi žif i zdraf.

Póle so Metličani, kəda je Metlika nastala mesto, zmišljéváli si grb i izmislili si grajski turən i na njémo dva črna gávra. «⁵³ Četudi ni vsega pridobljenega gradiva zapisal tako skrbno kot navedeno, je velikanska škoda, da ga ni predal kaki ustrezni strokovni ustanovi.

Le redki se še spominjajo Zupanovih terenskih obiskov in zavedajo se, da po več desetletjih spomin ni več zanesljiv, zato je treba z razumevanjem sprejeti zadržanost v njihovih izjavah:

Jožica Kačar, nekdanja učiteljica iz Sorice: »Z gospodom Zupanom sem se nekajkrat srečala v letih 1969 in 1970, ko je zahajal v Sp. Danje. Leto kasneje je naši družini podaril knjigo Zlato pod Blegošem. Zgodbe sem brala otrokom v šoli. Zelo radi so jih poslušali, posebno všeč so jim bile tiste, ki so se dogajale v krajih pod Ratitovcem – Medvedova jama, Kačja roža, Strah, Prebrisani kozar, Hudobačev mlin, Torka... Presenetilo pa me je, da so te zgodbe prvič slišali, tudi starši jih niso poznali. Marsikatera beseda nam ni bila poznana – oprča, hrgača, basule, repinje, kozar, česlesnik, žlambor... Od nekaterih fantov, ki so obiskovali obrtno šolo v Šk. Loki, sem izvedela, da so pri slovenščini, ki jo je učil g. Zupanc, morali napisati pripovedko ali pravljico iz domačega kraja. Povedali so, da so se nekateri zgodbo izmislili ali pa v pripovedki, ki so jo nekje prebrali, spremenili imena krajev.«⁵⁴

»Moja mama, ki mi je pred mogoče 30. leti pravila, da je gradivo za Z.[upanca]

⁵² L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 202.

⁵³ N. m., 194.

⁵⁴ Elektronska pošta, Jožica Kačar, Sorica, 21. 4. 2010: Ko sem kasneje sama začela zbirati ljudske pesmi, vraže, ljudsko zdravilstvo, pripovedke, ledinska imena ipd. pa sem večkrat slišala za nenavadne stvari, ki jih v svojih zgodbah omenja g. Zupanc. V Zabrdru so vedeli povedati o nenavadnih kačah z rdečo rožo, ki so brlizgale in nihče ni preživel njihovega pika. Ivana Egart iz Sp. Danj mi je povedala podoben dogodek, kot ga opisuje g. Zupanc (Strah) Veliko jih pozna »Škratlenkovo« luknjo, med Železniki in Zalim Logom, tudi o mlinu so vedeli povedati. O imenu Torka, ki jo Zupanc opisuje kot lepo vilo, pa sem slišala drugačno zgodbo. Zaselek naj bi se imenoval po hudobni Torklji, ki je kaznovala skopo gospodinjo, ki je na kvatrni četrtek predla, čeprav je bilo prepovedano in je vsa preja postala krvava. Tudi Medvedovo jama na Soriški planini domačini poznajo, nihče pa ni vedel, naj bi soriški pastir tam ujel medveda v past. Večkrat sem slišala tudi o morju, ki naj bi segalo do vzhodja Ratitovca, v skalovju so vidni fosili morskih školjk. Povodnega moža ni nihče omenil.«

oz. prosti spis na temo bajka iz domačega kraja, pisal tudi moj starejši brat, sedaj ne ve več, kako točno je bilo. Tudi brat se ne spomni, da bi bil sam pri tem udeležen, spomnil pa me je na njegovega prijatelja iz šolskih let, ki je v tistem času stanoval pri nas, v naši hiši. Po pogovoru s tem človekom (Vinko Čemažar, Selca) sem prišel do naslednjih rezultatov:

Omenjeni Vinko Čemažar je med leti 1962 in 1965 obiskoval Kovinarsko vajeniško šolo v Škofji Loki. Dobro se spomni Z.[upanca], ki ga je v teh letih učil predmet slovenski jezik. Z.[upanca] se spomni kot starejšega gospoda, ki je težko premagoval hodnike in stopnice. Spomni se tudi, da je svojim dijakom večkrat dal nalogo zapisovati pripovedke iz krajev, iz katerih so prihajali. Gospod se spomni tudi, da so po izidu knjige *Zlato pod Blegošem* z zanimanjem brali in opazovali, koliko je njihove zapise iz domačih nalog Z. spremenil oz. kot bi danes rekli, dramaturško obdelal. Na vprašanje, kaj misli, ali je Z.[upanc] tudi sam kasneje govoril z njihovimi informatorji oz. pripovedovalci, je odgovoril, da je skoraj prepričan, da ne. Da si ne predstavlja, da bi v tistem času peš prehodil Davčo ali Martinj vrh. Tako zgleda, da so vir za zapis bajk domače naloge učencev vajeniške šole, mogoče še kake druge šole, kjer je Z.[upanc] tudi učil.⁵⁵

Zupanc se je družil z ljudmi, ki so do vseh vrst folklorne gojili ambivalentno stališče. Pesnik Miran Jarc mu je prvi svetoval, naj terenske zapiske »jezikovno dobro obrusi«, France Marolt, s katerim je bil Zupanc tudi v stiku,⁵⁶ pa je posegal v glasbeno

⁵⁵ Pismo, Jure Rejec, Jesenovec, 21. 4. 2010: Obljubil sem vam, da vam napišem nekaj besed o tem, kar sem slišal o načinu zbiranja gradiva za bajke in pripovedke, ki jih je Z. objavil v omenjenih knjigah. Ko hodim med ljudmi danes in zbiram različno gradivo (bolj tehnične narave), namreč večkrat slišim tudi kaj o tem, da so tudi sami že pomagali zbirati gradivo. Največkrat je omenjen ravno Z. in *Zlato pod Blegošem*. Ko sem sedaj za potrebe vaše raziskave spet skušal govoriti z nekaj ljudmi, so se nekako izogibali točnim odgovorom.«

⁵⁶ L. Zupanc, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga, 192–193: »Na Štrekljencu me je obiskal tudi pok. France Marolt, ki je po Beli krajini iskal ljudski napev za pristnega belokranjskega Zelenega Jurja. Dneve in dneve se je potikal po vaseh, k meni pa prihajal nataknen in slabe volje, ker ni našel tistega, kar bi rad.

»Ne najdem viže in je ne najdem,« se je jezil. »Vse stare babe sem že obiskal, pa nobena ne zna več zapeti Zelenega Jurja. Vsaj dvajset let prepozno sem prišel semkaj.«

Potlej je z menoj hodil in se vozil na *paberkovanje*. Obiskovala sva podgorjanske vasi: Dol, Jugorje, Maline, Suhor in Drage. Jaz sem zapisoval tekst, on pa viže starih belokranjskih zdravic in popevčic. Stari Šepec v Dragah mi je štiri ure vzdržema pripovedoval pravljico o gorjanski vili Jezerki, Marolt pa je oblezel vse vaše bajte, a Zelenega Jurja ni našel. Po štirinajstih dneh se je odpravljal v Ljubljano, jezen ko seriga.

»Obiščiva še hiše v Štrekljencu!« sem mu predlagal.

»Pa sva zares dva vola,« se je zasmejal. »Pojdiva se po daljnih vaseh, kakor da Štrekljenc ni v Beli krajini.«

Sredi Štrekljevca, a tako rekoč pred nosom, je v Magdičevi hiši France Marolt zavriskal od sreče, ko mu je botra Magdičeva zapela Zelenega Jurja. Pisal je ko nor, a takta ni in ni pogodil.

»Prekleti nastavek v predtaktu, je godrnjal, »da ga ne zadenem in ga ne.«

Tedaj sem se oglasil kakor po navdihnjenju:

»Botra Magdičeva, zapojte in zaplešite zraven, kot ste na to pesem plesali pred šestdesetimi leti!«

»Ideja!« je zatulil Marolt.

Nato je 83-letna Magdička zapela in zaplesala hkrati.

folkloro z vidika re/konstrukcije. Kako se je kot urednik do folklorne snovi obnašal Ivan Potrč, (mi) ni znano, da pa je Kristina Brenkova⁵⁷ spodbujala literariziranje, dokazujejo vse zbirke, ki jih je zasnovala pri Mladinski knjigi.⁵⁸ To je verjetno dajalo poleta njegovemu literariziranju.⁵⁹

Zupanc ni hodil med ljudi z odprtostjo raziskovalca, temveč ciljano, z upanjem, da bo naletel na tako snov, ki je gónilo njegovemu ustvarjalnemu habitusu, kaj, kar je »vredno preiskati in obdelati« [..] je *vredna zapisa in obdelave*;⁶⁰ »sem se vračal na svoj dom vselej z bogatimi zapiski, ki sem jih obdelal«;⁶¹ »najlepše, *napisane v literarni preobleki*, namenim mladini.«⁶²

Avtor daje vtis, da potrditve za svoje lastno poustvarjanje najde tudi pri belokranjskih pripovedovalcih, ko se spominja, kako »so se mi med baje nagajivo smejali ter se muzali moji radovednosti vselej, *kadar so prestopili začarani krog pripovedke ter pričeli vsebino pripovedi prilagajati lastnemu hotenju, željam, sanjam in hrepenenju po lepoti*«. ⁶³

Za tako početje najde zagovor že v starogrški mitologiji in zgodovinopisju.⁶⁴ Loški razgledi posredujejo Zupancovo samozavest nad lastnim delom: »Ljudske pripovedke znova oživljajo zapisovalci, ki so se posvetili paberkovanju. Te pripovedi so izraz tistih prizadevanj, ki jih preprosti pripovedovalec nosi v svojem sanjskem svetu. V njih oblikuje z živo besedo nikoli zastrto hrepenenje po lepoti, resnici in pravici. Miselnost, da dobra ljudska pripovedka lahko ustvarjalno napaja in oplaja oblikovalce umetnih stvaritev in druge slovstvene oblike, nam ni več tuja. S svojo bogato vsebino dobiva ljudska pripovedka spet tisto ugledno mesto in vlogo pri dopolnitvi zgodovine

»Hura, ga že imam!« je vriskal Marolt.

Ni čakal pogostitve botre Magdičeve. Zdrvel je v moje stanovanje in do treh zjutraj razbijal po klavirju ter zapisoval.

Zeleni Jurij v Maroltovi priredbi je bil poslej dolga leta v železnem repertoarju Akademskega pevskega zbora.«

⁵⁷ Kristina Brenkova, *Zlata ptica*, zbirka ljudskih pripovedi iz svetovne književnosti, *Traditiones*, 24, 453–456.

L. Zupanc, *Zlato pod Blegošem*, 9: Še posebej pa sem hvaležen glavnemu uredniku in pisatelju Ivanu Potrču ter urednici in pisateljici dr. Kristini Brenkovi, saj bi brez njune naklonjenosti vsi zapisi ostali verjetno le v mojih zvezkih, ki sem jih napolnjeval s paberkovanjem skozi dolga leta. Škofja Loka, v juniju 1968.

⁵⁸ Kristina Brenkova, n. m.

⁵⁹ Prim.: Marija Stanonik, *Literarizacija slovstvene folklorne, Procesualnost slovstvene folklorne*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2006, 352–411.

⁶⁰ L. Zupanc, *Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga*, 191.

⁶¹ L. Zupanc, n. d., 193.

⁶² I. Ilich, *Zlato pod Blegošem (Ljudske zgodbe v pisateljevi obdelavi)*, 12.

⁶³ L. Zupanc, *Šopek loških pripovedk*, 201.

⁶⁴ L. Zupanc, *Šopek loških pripovedk*, 199: »Pripovedka o trojanskem konju je baje zgolj spretno sestavljen in Homerju, pesniku neznanega rodu z maloazijske obale, podtaknjen grški plagiat mnogo starejše egipčanske pripovedke, ohranjene v Harisovem papirusu, kjer se omenja, kako je Tibuti osvojil mesto Jope. Herodota štejemo med prve zapisovalce pripovedi po ljudskem izročilu. Zgodovinar Prokop je v času Justinijana Bizantinskega zelo cenil ljudsko pripovedko za prikaz življenja »barbarov«. V svojih tajnih zapisih je reševal pred pozabo številne anekdote, ki so krožile med ljudstvom o despotinji Teodori. Vsi taki zapiski so upoštevanja vredni za študij in vrednotenje takratne dobe.«

nekega kraja, ki jih po vsej pravici pripada.⁶⁵ Naklonjenost nosilcem ponavljajočih se folklornih pripovedi ga je gnala, da jih je začel sam »literarno oblikovati«:⁶⁶

V knjigi *Zlato pod Blegošem* je zbranih 60 zapisov, ki jih želi po stari navadi »v literarni preobleki posredovati bralcem, ker »da je bila v preteklosti Gorenjska mačehovsko obravnavana z ozirom na folklorno epiko.«⁶⁷

4. »OBARVANE Z JEZIKOVNO PATINO«

Zupanc se nekako ponaša: »Pri paberkovanju in zapisovanju sem bil navezan zgolj na lastni čut in posluš za jezik.«⁶⁸ V njegovem času slovensko jezikoslovje še ni poznalo pojma funkcijske zvrsti jezika, zato so obstajale težave pri pravilnem in pravičnem presojanju njegovih pojavnih oblik. Zupanc ga ocenjuje stvarno, ko piše: »Jezik dobre ljudske pripovedke je koncizen, kratek, jasen in logičen, skratka jezik dejanj.«⁶⁹ Večina pa je njegovo stališče patetično in enostransko, seveda v dobro veri, da ravna prav: »*Obarvane z jezikovno patino, so ljudske pripovedke v nenehnem boju s poplavo tujk, izposojenk in neologizmov, ki se nezaželeno razraščajo v našem besedišču. V obmejnih krajih naše ožje domovine, kjer se bije tihi boj za ohranitev našega jezika, pa so pripovedke ohranjale slovensko prabitnost in čistočo jezika.*«⁷⁰ Iz navedenih odlomkov se razkriva njegov jezikovni nazor, ki ga je uveljavljal v svojem poustvarjanju slovenskih folklornih pripovedi, ne da bi bil pri tem vsaj malo sistematičen, saj brez premisleka cikcakasto pomeša med seboj pojme iz različnih vrst folklorne in jezikoslovja: »Navade, običaji, pregovori in reki, starosvetna obredja in prečiščeno besedno iverje⁷¹ – vse to je nanizano v ljudskih pripovedkah, ki so izraz bogatega duševnega življenja sicer primitivnih ljudi, ki so bili s tisočermi srčnimi nitmi privezani na rodno grudo in *narodno zavedni stražarji ter varuhi neizmaličene slovenske besede.*« Zupanc upravičeno poudarja pomen jezika iz slovstvene folklorne za slovenski knjižni jezik: »Ljudske pripovedke, zasidrane v kraj in čas, so *slovenskemu knjižnemu jeziku posredovale besedišče, ki napravlja naš jezik plastičen in pojoč.*« Očitno so bili njegovi vzorniki najboljši avtorji iz druge polovice 19. stoletja, saj se sklicuje nanje; pri tem si ne more kaj, da bi se ne pridružil dolgoletni tradiciji v črno-beli tehniki: »Obračunale so s papirnatim jezikom Koseskega in vzbudile zanimanje za lepo izražanje, ki je vzcvetelo v jeziku Levstika, Cankarja in Župančiča. In kdo more trditi, da njihov jezik ni lep prav zaradi tega, ker je *oplojen s starim besediščem, kakršno nam je ohranjeno tudi v ljudskih pripovedkah!* V prenekaterem njihovem knjižnem delu je ohranjen narodopisni prizvok.«⁷² Vsa ta opažanja Zupancu niso pomagala, da bi obdržal jezikovno podobo zbranih pripovedi, temveč jih je kljub temu »literarno preoblačil«. Morda kot

⁶⁵ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 199.

⁶⁶ I. Ilich, *Zlato pod Blegošem* (Ljudske zgodbe v pisateljevi obdelavi), 12.

⁶⁷ L. Zupanc, *Zlato pod Blegošem*, 8.

⁶⁸ L. Zupanc, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga, 193–194.

⁶⁹ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 200.

⁷⁰ L. Zupanc, n. m., 199.

⁷¹ Op. avtorice: Če že: »navade, običaji«, »starosvetna obredja« sodijo skupaj, v scensko folkloro; »pregovori in reki« v slovstveno folkloro in »besedno iverje« v narečjeslovje, čeprav ima tudi slovstvena folkloristika o njem marsikaj povedati.

⁷² L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 202.

učitelj nezavedno v skladu s tedanjim didaktičnim načelom, da mora učitelj otroka strogo navajati h knjižnemu izražanju.

5. »RAZČIŠČEVANJE POJMOV O RESNICI IN PRAVICI«

Hote ali nehotе je Lojze Zupanc plačeval davek času – literarnozgodovinsko imenovan social/istič/ni realizem – v katerem je »paberkoval«, s poudarjeno razredno noto v svojih pripovedih. V njih »nastopajo mali ljudje (pastirji, šivavci, čevljarji, kajžarji, drvarji in brodarji), ki iščejo resnico in se bore za pravico.«⁷³ »Z bogato domišljijo so oživljali grajske razvaline, podzemeljske jame, pečine in stare, zapuščene kovačije, malenice in drage, kjer so po njihovem verovanju živela bitja, ki so bila v preteklosti gluha za revščino in gorje njihovih prednikov.«⁷⁴ »Tipičen je motiv: boj med našim kmetom in srednjeveškim fevdalcem (loška pripovedka Kamniti most). Fevdalec je kmeta zmozgaval s tlako ter mu jemal najlepši del njegovega pridelka.«⁷⁵ Ključne besede v tej zvezi so ohranjene v stavku: »preprosto ljudstvo, hrepeneče po svobodi in pravici, fevdalec«⁷⁶ in »fevdalni odnosi: »Loško ozemlje s svojimi skrivnostmi skalami, pečmi, vrhovi, podzemeljskimi jamami, Poljanščico in Selščico, ki sta pogreznjeni v pravljčni svet, gmajne in loke, razmetane po slabo rodni zemlji, fevdalni odnosi med grajskimi oskrbniki in tlačani – vse to je zaživelo v bogati domišljiji preprostih hribovcov, ki so iz roda v rod povezovali dogodke v pravljice in pripovedke.«⁷⁷

Svoje stališče utemeljuje s slovstveno folkloro »vzhodnih narodov«, ki da so kritiko do oblasti »fabulistično presajali v pripovedke, v katerih je na zunaj resda bilo govora o kačah, zmajih in zlobnih velikanih, fabula pa je skrivala v sebi globlje jedro; s temi kreaturami so pripovedke često v prenesenem smislu poimenovane protiljudske vladarje in izkoriščevalce. Tako so npr. ohranjene pripovedke o vladarjih iz kitajske dinastije Čau (iz 12. stoletja), v katerih je preprosto ljudstvo izražalo svoj gnev proti nečloveškim postavam, ki jih je ta dinastija vsiljevala podanikom. Bilo bi predrzno trditi, da so pripovedke že takrat bile tudi tista sila, ki naj bi vzgajala ljudske množice v duhu zoper vladajoči red, vendar so znatno prispevale k razčiščevanju pojmov o pravici in resnici.«⁷⁸

Za marsikatero povedko z loškega ozemlja drži, da je »/z/godovinsko ozadje« »neoporečno«, nikakor pa ne za vse, kakor kaže podrobna analiza Kamnitega mostu. Ni dvoma: »Čim starejša je pripovedka, tem bolj sicer to ozadje v fabuli blede.« Tudi to je lahko res, da »so tlačani srednjega veka v ljudskih pripovedkah označevali svoje čustvovanje in odnose do fevdalnih gospodov. Na loških tleh so podložniki čutili zlasti pest glavarjev odnosno oskrbnikov, ki jim je bila prepuščena uprava loškega gospostva in ki so imeli spričo oddaljenosti zemljiškega gospoda v Freisingu mnogo priložnosti, da so zlorabljali položaj in s svojevoljnimi ukrepi izzvali nezadovoljstvo med podaniki.«⁷⁹

Premisleka vredno je, da Zupanc tu izrecno poudarja »pojem časti«. V vseh treh

⁷³ L. Zupanc, n. m., 201.

⁷⁴ L. Zupanc, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga, 193.

⁷⁵ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 200.

⁷⁶ L. Zupanc, n. m., 199.

⁷⁷ L. Zupanc, n. m., 202.

⁷⁸ L. Zupanc, n. m., 199.

⁷⁹ L. Zupanc, n. m., 202.

pokrajinah (Bela krajina, Gornja Savinjska dolina, Loško gospostvo) da je »razvit do najvišje stopnje. Preprosti junaki (drvarji, brodarji, ribiči, pastirji, osebenjki, bajtarji in hribovci) so s prenekaterimi karakternimi odlikami podobni srednjeveškemu vitezu, saj je kult resnice v ljudskih pripovedkah tesno zvezan s kultom srca. Največja socialna dolžnost pravega junaka je, ljubiti resnico in preganjati laž ter krivico!⁸⁰

6. »MITOS, KI JE OBLIKOVAL ŽIVLJENJE, MIŠLJENJE IN ČUSTVOVANJE NAŠIH PREDNIKOV«

V Zupančevih pripovedih je veliko bajnih bitij, saj je iz soočenja z njimi zasnovana večina njegovih zgodb. Iz orisa lastnega dela se vidi, da je poznal Jakoba Kelemine Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva. Domneva, da je v motivu zelenega lovca, »ki ponoči goni volkove«, morda skrit mitos o divji jagi in utegne biti »tipična posebnost alpskega sveta in bakanja alpskih ljudi«, saj je »divji jagi« sledil v Savinjski dolini, na Koroškem in v Loškem pogorju.⁸¹ V povedkah z loškega ozemlja je vrag izzivalno zelen!⁸² Prim.: »*Prekleti zelenjuh!* Kamor si odnesel prvi sodček, še drugega odnesi!« (101); »Kjer se v kresni noči prikazuje *zelena luč*, tamkaj je zakopan zaklad!« (102); »Poljanci pripovedujejo, da pogreznjen zaklad čuvata v kresnih nočeh *dva zelena mačka*. To sta *zelenjuha*, ki bi vsakemu izpraskala oči, kdor bi sredi kresne noči hotel priti v Zlato jamo« (102).

Toda avtorja so najbolj prevzeli belokranjski pripovedovalci. Vedno se sklicuje nanje: »Skoraj vsi, ki so dajali navdiha mojemu zbirateljskemu peresu, so danes že v grobu. Ob njihovem pripovedovanju pa sem vselej čutil, da so iskreno verovali v vsebino pripovedk. Vile, povodni možje, velikani in vrage, palčki in škrateļni so bili zanje del dejanske resnice. [...] Z bogato domišljijo so oživljali grajske razvaline, podzemeljske jame, pečine in stare, zapuščene kovačije, malenice in drage, kjer so po njihovem verovanju živela bitja, ki so bila v preteklosti gluha za revščino in gorje njihovih prednikov.«⁸³ V razmišljanju o tem verjetno niso ostali brez sledu stiki s Francetom Maroltom, kakor je zaslutiti iz dikcije o bajnih bitjih: »vile, žalik žene, škrateļni, palčki, velikani, povodni možje in ajdovske deklice, ohranile so nam premnogo lepih misli, nanizanih v izrekih; njim je treba priznati zaslugo, da je to študijsko gradivo poslužilo narodopiscem in zgodovinarjem pa tudi pisateljem za spoznavanje naše daljne preteklosti in starosvetnih obredij, v katerih se skriva mitos, ki je oblikoval življenje, mišljenje in čustvovanje naših prednikov.«⁸⁴

7. »MLADOST NE POZNA STRAHU!«

»Mladost ne pozna strahu! Mladost v ljudskih pravljičah in pripovedkah je vselej zmagovita; tudi takrat, kadar se spoprime z bajeslovnimi bitji: vrage, velikani, vilami, žalik ženami, povodnimi možmi, ajdovskimi deklicami, škrateļni in hudobnimi graščaki, ki so posebljeni v vragih in velikanih.«⁸⁵ Kamniti most, zbirka z loškega ozemlja je, po Zupancu, »uspeh triletnega paberkovanja in zbiranja motivov ljudskega

⁸⁰ L. Zupanc, n. m., 200.

⁸¹ L. Zupanc, n. m., 200.

⁸² L. Zupanc, n. m., 200.

⁸³ L. Zupanc, n. m., 193.

⁸⁴ L. Zupanc, n. m., 199.

⁸⁵ L. Zupanc, n. m., 201.

pripovedništva«. Kakor drugod ga je tudi tu gnala k delu želja, da bi mladim vrnil, kar so mu posredovali.⁸⁶ »Mislil, da je prav, če najlepše, napisane v literarni preobleki, *namenim mladini* in bralcem v literarni preobleki, namenim *mladini* in bralcem, ki se zanimajo za tovrstno literaturo.«⁸⁷

Zupanc se je s terena vračal »vselej z bogatimi zapiski, ki jih je »obdelal ter *polnil z njimi mladinske liste, revije in časopise...*«⁸⁸ Že kot učitelj je bil vedno v stiku z mladim rodом in rad ga je imel. Nanj je mislil, ko je začel pred drugo svetovno vojno objavljati v otroških glasilih *Naš rod*, *Zvonček*, *Mlado jutro* in mu ostal zvest celo življenje. Nabrano gradivo je »obdelal za prijetno branje mladim bralcem«. ⁸⁹ Po drugi svetovni vojni so njegove knjige dobivale streho pri Mladinski knjigi, zadnja, *Zlato pod Blegošem*, je izšlo v Cicibanovi knjižnici. »Da, prav v ljubezni, ki ga je 'vezala na ohranjene ostanke naše folklorne epike' in v »*ljubezni do naše mladine*, ki rada posega po tovrstni literaturi«, se skriva odgovor na vprašanje, zakaj je Lojze Zupanc toliko časa in kljub vsem težavam vztrajal pri svojem delu.«⁹⁰ Do zadnjega misli na tiste, ki jim je posvetil svoje življenje tudi poklicno. Svojo zadnjo knjigo *Zlato pod Blegošem* pošilja v svet z besedami: »v *literarni preobleki* posredujem te ljudske pripovedi naši mladini...«⁹¹

III. SEZNAM ZUPANČEVIH KNJIG S SIMULIRANJEM FOLKLORNE POETIKE

Seznam je smiseln zaradi njegovega življenjepisa v Literarnih leksikonih, v katerih je navedeno tudi drugo Zupančevo literarno ustvarjanje.

1. *Belokranjske pripovedke* (Učiteljska tiskarna, Ljubljana 1932). 14 pripovedi. Večina pripovedovalcev je s Štrekljevca v Beli krajini.
2. *Bili so trije velikani...* (Tiskovna zadruga, Ljubljana 1932). 17 pripovedi. Večinoma s Štrekljevca in od drugod iz Bele krajine.
3. *Dedek, povej!* (Tiskovna zadruga, Ljubljana 1939). 7 pripovedi. Štrekljevec in od drugod.
4. *Velikan Nenasit / Belokrajinske pripovedke*. Založba Murenček, Žužek, Ljubljana 1944. 46 pripovedi od vse povsod iz Bele krajine.
5. *Svirel povodnega moža in druge belokranjske pripovedke* (Učiteljska tiskarna, Ljubljana 1944). 20 pripovedi od vse povsod iz Bele krajine.
6. *Jezerka in čudežni rog* (Učiteljska tiskarna, Ljubljana 1944); 2 pripovedi, za kateri Zupanc izrecno poudari, da ju je avtorsko obdelal.
7. *Zaklad na Kučarju* (Mladinska knjiga, Ljubljana 1956). 60 pripovedi od vse povsod iz Bele Krajine.
8. *Sto belokranjskih pripovedk* (Mladinska knjiga, Ljubljana 1965).

⁸⁶ L. Zupanc, n. m., 202: Številne motive je »zbral s sodelovanjem dijakov škofjeloške gimnazije«.

⁸⁷ I. Ilich, Lojze Zupanc, *Zlato pod Blegošem* (Ljudske zgodbe v pisateljevi obdelavi, 12.

⁸⁸ L. Zupanc, *Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga*, 193.

⁸⁹ L. Zupanc, n. m, 190.

⁹⁰ I. Ilich, Lojze Zupanc, *Zlato pod Blegošem* (Ljudske zgodbe v pisateljevi obdelavi, 12.

⁹¹ L. Zupanc, *Zlato pod Blegošem*, 8.

9. *Povodni mož v Savinji* (Mladinska knjiga, Ljubljana 1957).
10. *Palček v čedri* (Mladinska knjiga, Ljubljana 1959).
11. *Deklica in kač* (Mladinska knjiga, Ljubljana 1959)
12. *Čudežni studenec / Slovenske pravljice*; soavtorji: Oskar Hudales, Venceslav Winkler, Pavle Zidar (Založba Obzorja Maribor 1960).
13. *Kamniti most* (Mladinska knjiga, Ljubljana 1964). 65 pripovedi iz nekdanjega Loškega gospostva. (Škofja Loka, Poljanska in Selška dolina).
14. *Zlato pod Blegošem*. (Mladinska knjiga, Ljubljana 1971. 61 pripovedi iz širše Gorenjske.
- 15? *Zmaj na Menini planini*. Zupanc piše, da je v tisku pri mariborski založbi Obzorja,⁹² vendar bibliografsko nikjer ni zavedena. Ali ni izšla ali pa so knjigi spremenili naslov.

IV. RECENZIJE

Prvi se je na ustvarjalno dejavnost Lojzeta Zupanca strokovno odzval Ivan Grafenauer, ki v Etnologu ocenjuje zbirko *Velikan Nenasit* iz leta 1943. Poudarja, da je to že peta Zupančeva knjiga iz »bogate zakladnice belokrajinskega narodnega pripovedništva«. Navaja njihovo število (46), jih žanrsko opredeli (»večinoma krajevne in etnološke«, »pa tudi prave pravljice«, »legendarne«⁹³, »šaljive in novelistične«) in vsebinsko: »o velikanih in graščakih, bebci in skopuhih, Šokcih in Ciganih, pa tudi, občih in v Belo Krajino postavljenih«. Za-te zadnje ugotavlja različice že znanih objav v Slovenskih narodnih pesmih,⁹⁴ belokranjskih Šašljevih Bisernicah⁹⁵ ali v širšem slovenskem prostoru, kot je Finžgarjeva Makalonca⁹⁶ ali znanih po vseh Evropi, registriranih v znamenitem delu Anmerkungen zu den Kinder und Hausmärchen der Brüder Grimm. Delo sta pripravljala nemški avtor Johannes Bolte in češki Jiří Polívka, ki je zaslužen, da je v svetovni razvid prišlo slovansko in s tem tudi slovensko gradivo. Iz ocene se vidi Grafenauerjeva izredna razgledanost po zadevni snovi.

Z znanstvenega vidika je razumljiv Grafenauerjev očitek Zupancu, da pri vseh zbirkah manjkajo navedbe krajev in pripovedovalcev. To bi bilo prav za pripovedi iz Bele krajine še toliko bolj zaželeno, ker se v njej »križajo črnokrajinska, kajkavsko-čakavska in štokavska narodna izročila. Zupanc pa je svoje povestice vse pretil v knjižni jezik in s tem krajevne razločke zabilisal.« Zadnji stavek je razumeti kot obžalovanje. Grafenauer sicer na splošno pohvali Zupančev jezik, ker da si je pri poknjiževanju »skrbno prizadeval bližati svoj slog nazorni in preprosti živi narodni govorici« in »iz vpletenih belokrajinskih besed diha tudi nekaj belokrajinske narečne domačnosti«. Toda še zmeraj se je vanjo prikradlo precej papirnate navlake. Tudi s skladnjo ni zadovoljen, ker da je »zahodnoslovenska, časih kar ljubljanska«.⁹⁷

⁹² L. Zupanc, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga, 191.

⁹³ Primerneje bi bilo reči: legendne.

⁹⁴ Karel Štrekelj (ur.), *Slovenske narodne pesmi*, Slovenska matica, Ljubljana 1895–1923.

⁹⁵ Ivan Šašelj (ur.) *Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada* I, II, Ljubljana 1909, 1910.

⁹⁶ Fran S. Finžgar, *Makalonca*, Mohorjeva družba, Celje 1958.

⁹⁷ Ivan Grafenauer, Velikan Nenasit, *Etnolog*, glasilo Etnografskega muzeja v Ljubljani, 17–1944, ur. Rajko Ložar, Ljubljana 1945, 140–141.

Iztok Ilich leta 1971 poroča o Zupančevi knjigi *Zlato pod Blegošem*. Ocenjuje jo nemara za najboljšo tovrstno Zupančevo knjigo. Z njo naj bi Gorenjska glede zbranega folklornega gradiva odpravila žalostni sloves najbolj zapostavljene od vseh slovenskih pokrajin. Kljub izjemnemu obsegu pa za svoj opus po njegovem Zupanc ni doživel dovolj priznanja. Kot da se ne zaveda prav bistvenega razločka v njunem posvečanju slovstveni folklori, ga kljub zavedanju, da njegovo delo ni »vselej znanstveno utemeljeno«, je po njegovem poleg Milka Matičetovega Lojze Zupanc »bržkone naš najpomembnejši zbiralec žive pripovedne ljudske tvornosti«. ⁹⁸ Toda v nadaljevanju pravilno ocenjuje, da je »napisal Kamniti most in sedaj Zlato pod Blegošem«. ⁹⁹ Z zadnjo zaokroža svoje 40-letno delo, ki ga je začel v Beli krajini, nadaljeval na Kočevskem in v Savinjski dolini in »postavil še spomenik umirajoči, četudi še tako zveneči in klenci ljudski govoric, predvsem pa je ostal zvest iskanju »etiološkega ozadja« posameznih povedk.

Hote ali nehote poročevalec dregne v šibkost Zupančevih pripovedi, ko v njih opaža pravljlično razsežnost v smislu oddaljenosti od resničnosti, kar je seveda daleč od Zupančevega namena in poudarjanja etiološkosti. Ob naštevanju bajčnih bitij: škrti, velikani, povodni možje, vile, kačji kralji in kraljice idr., Ilich lepo pove, da Zupanc zanje »skoraj vedno najde¹⁰⁰ tudi nova izvirna imena: Gornik, Divjinec, Teleban, Gestrin, Polesnjak, škrt dupeljnik ali Kvaterniček, ki je 'hudobar'«. ¹⁰¹ Prav tako že on opazi občasno rimanje v njegovih besedilih, na primer: »Zgini, nesnaga, izpred moje-ga praga! Prinesi nama vendar zôb, šmentani pob!«. ¹⁰²

Zupanc v knjigi *Zlato pod Blegošem* leta 1971 zagrenjeno zapiše: »Knjige je pogosto, a ne vedno komentiralo tudi naše dnevno časopisje. Dejstvo pa je, da se še nihče ni lotil temeljite kritične analize. Ali bo ta zbirka, ki je moja poslednja, vredna tega?«. ¹⁰³ Le-ta kljub temu ni doživela posebne tovrstne pozornosti; pač pa se po štiridesetih letih avtorjevega čakanja in petinštiridesetih let po izidu uresničuje ob knjigi *Kamniti most* (1964).

V. MOTIVNA RAZČLENITEV KAMNITEGA MOSTU

Poljudna literarna zgodovina navaja, da je Lojze Zupanc »zbirko pripovedk s škofjeloškega konca *Kamniti most*«. ¹⁰⁴ posvetil ženi Vidi. Knjiga vsebuje petinšestdeset pripovedi. V njej ni dopolnil in pojasnil Pavleta Blaznika k posameznim zgodbam, kakor so pri nekaterih v prvi objavi v Loških razgledih. ¹⁰⁵

⁹⁸ I. Ilich, Lojze Zupanc, *Zlato pod Blegošem* (Ljudske zgodbe v pisateljevi obdelavi, 12.

⁹⁹ I. Ilich, n. m., 12.

¹⁰⁰ Najde jih v smislu umetniške ustvarjalnosti in ne znanstvenega odkritja na terenu.

¹⁰¹ I. Ilich, Lojze Zupanc, *Zlato pod Blegošem* (Ljudske zgodbe v pisateljevi obdelavi, 12.

¹⁰² I. Ilich, Lojze Zupanc, *Zlato pod Blegošem* (Ljudske zgodbe v pisateljevi obdelavi, 12.

¹⁰³ L. Zupanc, *Zlato pod Blegošem*, 8.

¹⁰⁴ Vendar je navedena napačna letnica njenega izida, češ da je prvič izšla leta 1963. V knjigi in v Leksikonu Cankarjeve založbe (Slovenska književnost, Ljubljana 1996, 533) je obakrat navedena letnica 1964.

¹⁰⁵ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 212, 213,

Bralcem na ljubo je tu namenoma predstavljena po vrsti, kakor si sledijo v knjigi iz leta 1964.

Kamniti most (9–12¹⁰⁶): V Loških razgledih je dodano: Motiv: Desana Savnik, Škofja Loka. To je pač zelo ohlapen podatek. Namreč, kateri motiv, saj jih zgodba vsebuje več. Slovstvena folkloristika ne razpolaga s kakršnim koli primerjalnim gradivom, zato je prepričljivejša Blaznikova Opomba: »Kamniti most preko Selščice je dal zgraditi freisinški škof Leopold (1378–1381), ki se je tod smrtno ponesrečil, ko se je mudil v Loki na obisku. Na nezavarovanem mostu se mu je namreč splasil konj, ki je vrgel jezdeca v Soro, kjer je utonil. Škof Leopold je pokopan v nunski cerkvi. Prav tako ustreza zgodovinski resnici, da so most gradili loški tlačani, ki jih je vezala skozi stoletja dolžnost, da so na novo postavljali in popravljali vse javne zgradbe v mestu. Mostnina spominja deloma na dajatev brodarino, na račun katere so oddajali podložniki iz Selške doline, brez upoštevanja soriške županije, in del podložnikov v javorski županiji letno po eno mero ovsaa, kot prispevek za brod na Gorenji Savi pri Kranju, kjer je moral do 13. stoletja ondotni podložnik brezplačno prevažati preko Save podložnike loškega gospodstva; brodarino so morali podložniki prispevati tudi od 13. stoletja naprej, ko je bil prek Save zgrajen most. Mostnina v Loki spominja deloma tudi na mitnino, ki so jo tod pobirali skozi dolga stoletja. Srednji stolp je stal sredi današnjega grajskega dvorišča in je služil deloma tudi za ječo.«¹⁰⁷ Ni dvoma, da je Zupanc zgodbo konstruiral na podlagi takih zgodovinskih podatkov.

Škofjeloški grb (12–13): Požrtvovalni temnopolti sluga reši pred medvedom loškega gospoda, kneza Abrahama. Zato ta iz hvaležnosti ukaže, da ga dajo v njegov grb. Tudi za to razlagalno zgodovinsko povedko ni zaledja v slovstveni folklori. Glede na to, da se medved pojavi na freski s Križne gore,¹⁰⁸ pa se je mogoče pletla o njem tudi kakšna zgodba, saj interference med likovno in slovstveno folkloro niso tako redke.¹⁰⁹

Srednji stolp (14–16): Blaznik v opombi pojasnjuje: »Osnova pripovedki je zločin nad škofom Konradom V., ki ga je 1412 umoril v Loki njegov sluga (gl. Loški razgledi I/1954, str. 62). Omenjanje sira v kašči se nanaša še na razmere v srednjem veku, ko je bil izredno važno hranilo in so ga podložniki v veliki meri oddajali v naravi zemljiškemu gospodstvu; v novem veku so namesto sira prispevali le denar. Prispevanje v žitu se je ohranilo skozi stoletja. Ko so bile cene žitu v pozni zimi najvišje, je gospodstvo začelo prodajati žito v kašči. Dokler ni bila ta prodaja zaključena, je bilo prepovedano vsako drugo kupčevanje z žitom v vsem gospodstvu. Tekst o porušenju stolpa sega v polpreteklo dobo, ko je bil fevdalizem že davno pokopan.«¹¹⁰ Tudi tu ostaja odprto vprašanje, na kaj se nanaša lakoničen dodatek: Motiv: Jože Bergant, Škofja Loka. Zupanc smiselno vključi v tukajšnjo zgodbo izjemen etnološki spomenik, znamenito loško kaščo, in spretno inscenira kaščarjevo pohlepnost do premoženja zemljiškega gospoda. Hudo delstvo odkrijejo in mu sodijo.

¹⁰⁶ Številke poleg navedkov pomenijo stran v knjigi Lojze Zupanc, *Kamniti most*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1964.

¹⁰⁷ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 204.

¹⁰⁸ Milko Matičetov, Po sledih medveda s Križne gore, *Loški razgledi* 34 (Škofja Loka 1987), 163–200.

¹⁰⁹ Marija Stanonik, Umetnostnozgodovinski vidik slovstvene folklorne, *Interdisciplinarnost slovstvene folklorne*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2008, 351–412.

¹¹⁰ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 206.

Krvavo znamenje (16–17): Zupanc na več mestih poudarja, kako so mu bile pri srcu predvsem razlagalne povedke. Tu je spet ena od njih: »Na mestu, kjer so Dimeža prvega skrajšali za glavo, so poslej obglavljali vse hudodelce. Grajski pa so ukazali tlačanom, naj na kraju, kjer so obglavljali zločince, postavijo znamenje, vsem roparjem in tatovom v opomin. [...] V spomin na nekdanjo rihto se imenuje – Krvavo znamenje (17). Presenetljivo je, da opombi o motivu¹¹¹ vedno sledi Blaznikov komentar: »Pripovedka spominja na pravico do deželskega sodstva, ki je bilo kompetentno za obravnavanje hudih kazenskih prestopkov in ki je pripadalo freisinškemu škofu preko celotnega loškega gospostva od 1257 dalje, sprva sicer le začasno, od 1274 dalje pa trajno. Deželsko sodišče loškega gospostva je bilo vsaj od konca 15. stoletja dalje nepriviligirano. Zato je loškemu oskrbniku ob pritegnitvi važnejših gosposočinskih nameščencev in uglednejših meščanov pripadalo le zasliševanje zločincev, ki jih pa ni mogel obsoditi na smrt. Smrtno obsodbo je lahko izrekel šele krvni sodnik iz Ljubljane, od koder je prišel tudi rabelj, ki je zločince obglavil odnosno obesil v neposredni okolici mesta v območju Kamnitnika.«¹¹² S potrpežljivostjo se da za marsikaterega od Zupančevih motivov najti konkretno ozadje njegovih motivov daleč od slovstvene folklore.

Gavžnik (17–19): Prepričljivejša od terenskega vira (»Motiv: Desana Savnik, Škofja Loka«) je pojasnilo: »Gavžnik v resnici spominja s svojim imenom na čase, ko so tod zločince obešali. Mučenje med zasliševanjem na loškem gradu ima zgodovinsko osnovo.«¹¹³ Zupanc tokrat vplete v zgodbo skonstruiran, nikakor ne folklorni motiv čarovnic, z motivom metle pa cika na folklorni motiv škopnika, ki ga na Loškem nikakor ni, temveč je predvsem koroški in tudi štajerski mitični motiv: »'Zakaj si goreče metle metal v zrak?' 'Zato, da bi osmodil čarovnice, ki vsako kresno noč na metlah jezdijo nad našo vasjo,' je odvrnil metlar. 'Če si vedel, da čarovnice jezdijo *na Klek*, si tudi vedel, zakaj si jih z gorečimi metlami naganjal *v tek*.'« (18). Toda metlar nič ne govori o Kleku, temveč o vasi (Stara Loka). Ni kamen spotike ravno ta droben primer nedoslednosti, temveč mešanje med seboj nasprotujočih si motivov, kar je nedvomno posledica avtorske volje in ne folklorne tradicije. Motiv metle praviloma nastopa v koroških ali štajerskih povedkah o škopniku, ki da se pojavlja v njihovi obliki. Pometać nastopa v eni najlepših zbirk knjižnih pravljic izpred druge svetovne vojne, Bog v Trbovljah.¹¹⁴ Lojze Zupanc res operira s folklornimi motivi, toda njihova kompozicija ali sintaksa je avtorska. Drugo, kar je izrecno zupančevsko, je veliko krutosti¹¹⁵ v teh

¹¹¹ L. Zupanc, n. m., 204: »Motiv: Marjeta Dolenc, Škofja Loka.«

¹¹² L. Zupanc, n. m., 205.

¹¹³ L. Zupanc, n. m., 208.

¹¹⁴ Ludvik Mrzel, *Bog v Trbovljah*, Ljubljana 1937.

¹¹⁵ T. Erzar, Družina in mediji, 14–15: Razlika med dobro pravljico, knjigo ali risanko in slabo medijsko 'pravljico' je v tem, da se prva kljub temu, da včasih kdo koga požre, okrade in umori, ne ustavlja pri podrobnostih teh dogodkov in ne poskuša šokirati z opisovanjem krutosti, nesočutnega ravnanja, groze ali trpljenja. [...] ob misli na te prečiščene pripovedi vidimo, da so medijske zgodbe njihovo popolno nasprotje. Govorijo nam zgodbe o drugih ljudeh, o trpljenju brez smisla, o nezaslišani krutosti, izdajstvih n zlorabah, za katere še sami poročevalci ne vedo, zakaj so se zgodile, kakšen je smisel poročanja o njih in kaj pomenijo za naše življenje. Še več, odvrčajo nas od smisla našega življenja, od naše zgodbe, ki ostaja razpršena, nedokončana, neizgovorjena in nepremišljena. Kdo bo napisal našo zgodbo in kdo bo prebral njen smisel.

Tej pripovedi se otroci nikoli ne bodo naveličali, kakor se tudi ne bodo naveličali zgodb iz

zgodbah: »In so ga mučili in mučili, dokler ni na natezalnici umrl« (15); »Na natezalnico s požigalcem!« (17). »In ker čarovnice pozna, pa niti ene ne izda, ga obesite na bližnjem hribu!« (18).

Vincarje (19–22): so socialno konotirana razlagalna povedka. Krajevno ime naj bi nastalo po vinski trti. Loški glavar zahteva, da mu okrog gradu vse laze in poseke spremenijo v vinograd: »In ubogi drvar se je s sedmimi sinovi lotil dela. Izkopali so vse panje iz zemlje ter rili po posekah in lazih, dokler ni bila vsa zemlja prerahljana in godna za vinograd. Nečloveška tlaka pa je drvarju vsako leto pobrala enega sina.« Nazadnje izdihnil še sam. »Vinograd, ki je terjal smrt osmih tlačanov, pa loškemu glavaru ni prinesel sreče. Trte so resda ozelenele, rodile pa so grozdje, ki je bilo kislo, da ga še lisice niso marale. Kislega vina tudi grajska gospoda ni marala – in lepega dne so vse trte v grajskem trtju usahnile. Na mestu, kjer je bil v starih časih vinograd loškega gradu, je danes ta dan, vas, ki se imenuje – *Vincarje*«.

Kamnitnik (22–24) je prav tako socialna in razlagalna povedka. So Zupančevi informatorji doma iz Loškega gospostva ali so se v mesto ob Sori priselili od kod drugod. Prim. Motiv: Judita Gerjol, Škofja Loka.¹¹⁶ Težko se je znebiti vtisa, da ni na konstrukcijo zgodb, katerim sledi Blaznikova Opomba, vplival prav vnet zgodovinar Loškega gospostva: »Zgodovinsko jedro je omejeno na dejstvo, da je bilo nekoč v okolici Loke razvito vinogradništvo, ki je bilo verjetno že v 13. stoletju v upadanju. Vendar se še okoli 1360 omenja gosposčinski vinograd na Kamnitniku, ki je bil že takrat imel takšno ime (Chemanten). Vinograde so obdelovali kmetje, ki so imeli v posesti tako imenovane viničarske grunte (v Binklju, Moškrinju, Trnju, Vincarjih). V naslednjih desetletjih je gospostvo vinograd na Kamnitniku opustilo.«¹¹⁷ V zgodbi se izimenujeta »škrat« in »gozdni škrat« in se mešajo bajčna bitja iz gozda, podzemlja, gora: »*Gozdni škrat* pa je še tisto noč priklical na Kamnitnik »*prav vse škrate*«, ki so živeli v *podzemeljskih jamah* Loškega pogorja. In *ti škratje* so se maščevali. Vse trte v vinogradu so izruvali, *iz bližnjih host* pa so *na opustošeni hribec* nanosili toliko skalin« (24). V folklornih pripovedih se to ne dogaja. Istovrstno spada k istovrstnemu!

Hudičeva brv (24–28) naj bi bila razlagalna povedka, toda hkrati je zbadljivka na račun Puštalcev. Zgodba je skonstruirana iz raznorodnih folklornih sestavin. Vrag pase žabe po mlakah in med njimi se nemotivirano pojavi motiv puštalskega župana, ki ga avtor hoče narediti za butalskega. Vendar prej Zupančevo pisanje kdaj ni zrelo; kompozicija sicer folklornih motivov ne sledi zakonitostim folklorne poetike: »Zbral je vso puštalsko srenjo in možake pregovoril, da so zasuli jamo na Kranclju – in vrag je bil ujet. Le pod Šturmovo skalo je lahko še prišel na beli dan. Moral pa se je prej okopati, kajti vhod v votlino Šturmove skale je pod vodo« (26).

Stari grad (28–32): (Motiv: Darka Demšar, Škofja Loka) »je bila ena freisinških

naše mladosti, če so te seveda prečiščene, kar pomeni, da je v njih naša izkušnja dobila globlji pomen in je ne pripovedujemo otrokom, zato da bi ji oni morali dati pomen in jo čustveno ovrednotiti. To, da je zgodba prečiščena, ne pomeni, da smo jo zavestno olepšali, namerno izpostavili vse lepo, pozitivno in dobro, kajti s tem bo postala samo plehka, pocukrana, neverodostojna in manipulativna. V to skušnjava padejo pogosto cerkveni mediji. Mediji opravljajo svojo nalogo samo takrat, kadar s svojimi zgodbami zbližajo ljudi, ne pa da jih povežejo v navidezno, neiskreno skupnost.«

¹¹⁶ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 213.

¹¹⁷ L. Zupanc, n. m., 213.

postojank, kjer so bivali v 13. in v začetku 14. stoletja Loški vitezi, ki so bili sicer v freisinski službi, a so skušali biti čim bolj neodvisni od svojega gospoda. Mogoče meri pripovedka na te viteze, ki so bili dokaj samovoljni. Sicer bi na roparske viteze spominjala samo odročna lega gradu (gl. Loški razgledi III/1956, str. 79–85).¹¹⁸ Zupanc si avtorsko svobodno prisvaja pravljične in povedčne folklorne motive in jih še bolj svobodno med seboj povezuje, kar zgodbi sami marsikdaj ni v prid.

Slovstvena folkloristika ne zaupa motivom, ki se v njeni evidenci pojavijo samo enkrat. Tedaj hitro posumi v individualni poseg v njeno tradicijo. Več če je variant na isto temo, zanesljivejše gre za prvotni tip besedne umetnosti. Tako ni prepričljiv folklorni motiv, da bi zlobna graščakinja škratu odstrigla brado. Pač je verjetni motiv maščevanja in rešitelja. V slovstveni folklori v taki vlogi navadno nastopa neustrašeni deček, praviloma pastir, kar ima simboličen mitološki pomen. Zupanc ga je nadomestil z motivom siromaka in se s tem formalno uskladi s časom trd/n/ega komunističnega / socialističnega družbenega reda, ki je deklarativno in formalno pihal na dušo ponižanim in razžaljenim.

Stari grad – v njem pa tat (32–35): V zgodbi je iz resničnosti le potres. Vse drugo je konstrukcija na ljubo socialističnega realizma.

Okameneli svatje (35–38): Motiv okamnelosti v slovstveni folklori z Loškega gošpstva ne deluje naravno. V dveh zbirkah,¹¹⁹ ki vsebujeta avtentično folklorno gradivo z loškega ozemlja, ni nobene podobne zgodbe. Če bi bila loška, bi gotovo obstajala vsaj kakšna sled tudi v drugem folklornem gradivu. Z motivom okamnelih svatov se je Zupanc utegnil seznaniti na Kočevskem, kamor so ga kot učitelja premestili iz Bele krajine. V zgornji Kolpski dolini se je celo do danes ohranilo veliko takih folklornih pripovedi.¹²⁰ V tej Zupančevi zgodbi je prisiljenost motiva okamnelosti očitna tudi iz njene kompozicije. Praviloma se folklorne pripovedi končajo s svatbo in tako bi moralo biti tudi tokrat. Zupanc zgodbo naredi dvodelno z nadaljevanjem, kako nevesta predlaga sprehod in prekolne žareče sonce in zato okamnijo ona in vsi svatje z njo (35–38). Avtor sicer umešča dogajanje na Stari grad. Toda loški Stari grad ni edini v Sloveniji.¹²¹ V objavi v Loških razgledih je sicer zapisano, da je motiv posredovala Vida Sluga iz Škofje Loke.¹²² Lahko, toda ali je doma z loškega ozemlja, ali se je bila priselila v Škofjo Loko od kod drugod. Če je pa to dekleško ime njegove žene, je pa sploh vprašanje zanesljivosti še toliko večje. Čudno je namreč, da se za tolikšnim zbiralcem ni ohranilo nič terenskega gradiva.

Okameneli grajski lovci (39–40) je prav tako zgodba s socialno tematiko. V slovstveni folklori nikoli ni moralističnih komentarjev, Zupanc pa si ga privoščil iz poetičnega veselja nad etimološko figuro: »Ker so vaša srca kamnita, naj vam še telesa okamene!« (40).

Deklica – kača (40–42): »Stari graščak pa je hčerko rajši zaklal, kakor da bi jo dal vitezu. V srce ji je porinil meč in zajokal: »Če ni več moja, naj tudi ne bo tvoja! [...] Zločin starograjskega graščaka pa je priklical kazen nad nedolžno deklico, ki se

¹¹⁸ L. Zupanc, n. m., 207.

¹¹⁹ Janez Dolenc, *Kres na Grebljici* (Glasovi 22), Kmečki glas, Ljubljana 203. Marija Stanonik, *Nekoč je bilo jezero* (Doneski 10), Muzejsko društvo Škofja Loka, Škofja Loka 2005.

¹²⁰ Prim. Jože Primc, *Okamneli mož* (Glasovi 15), Kmečki glas, Ljubljana 1997, 97–110.

¹²¹ Tudi na Dolenjskem je Stari grad.

¹²² L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 211.

je spremenila v kačo z dekliško glavico.« Motiv pretirane očetove ljubezni do hčere prek sebičnosti prehaja v promiskuiteto. Glede na vir (Motiv: Francka Krmelj, Škofja Loka¹²³) bi bilo vredno raziskati, ali ima res lokalno folklorno izhodišče ali je prineseno od drugod ali je zgolj avtorjeva konstrukcija. Za prvo v siceršnji folklorni tradiciji ni opore, mogoče pa je, da je v avtorski zgodbi pomešal motive z različnih koncev. Zaenkrat tudi za to ni konkretnih opornih točk.

Motiv sebičnega graščaka, ki noče omožiti svoje hčere, ni pogost, vendar tudi ne osamljen; spominja na čas promiskuitete. Glede na to, da ga ni najti v nobeni drugi folklorni pripovedi z loškega ozemlja, je težko verjeti, da ga je Zupanc našel prav tod.

Krona kačje kraljice (42–46) prav tako vsebuje na silo združene motive. V slovenski slovstveni folklori človek sliši, kaj se pogovarjajo živali, če ima na kresni večer pri sebi praprotno zrno.¹²⁴ Tu pa naj ima to srečo pastirček, ki je sedem let služil kačji kraljici.

Drvar in starograjska hči (46–48) je ena redkih zgodb, ki je sprejemljivo folklorna, toda tako splošna, da se lahko dogaja kjer koli in v njej ni nič specifično »loškega«. Motiv na lovu ranjenega graščaka in skrita ljubezen med njegovo hčerjo in drvarjem je lahko v sorodu s Tavčarjevo novelo *Vita vita mea*¹²⁵ oz. filmanim *Amandusom*.

Trije prstani (49–53) kot da ni dodelana zgodba. Najprej je rečeno, da je železni prstan »našel drvar v lubniški hosti« (50). Ali ga je potem izgubil, zgodba ne pove nič. Zakaj pa se potem konča z besedami: »Železni prstan, ki prinaša srečo, pa še zdaj leži nekje v lubniški hosti. Kdor ga bo našel, bo bogat ko lubniški škrat« (53). »Oba sta se najedla in še je žgancev ostalo v loncu, da se jih je ponoči, ko sta mladoporočenca spala, najedel tudi gozdni škrat. V prazni lonec pa je natlačil suho listje in izginil še pred dnevom. (51) [...] ob očetovem obisku čez eno leto: »Mlada žena je skuhala koruzne žgance, da so se jih vsi najedli. Tudi v loncu jih je še ostalo, da se jih je sredi noči najedel gozdni škrat, ki je tudi tokrat natlačil v prazni lonec suho listje in zamrmral: »Oj, ko bi mlada mati vedela, in zaobrnila prstan, bi listje to – postalo zlato!« (53). Motiv listja ali kaj drugega (celo konjskih fig), kar obdarovani doživljajo kot manjvredno, pa se pozneje izkaže za dragoceno, je znan v slovenski slovstveni folklori, vendar ne na Loškem. Najzgodnejši vir o tem je Valvazorjeva *Slava Vojvodine Kranjske*.¹²⁶

Zlata skrinja (54–56): Skrinja zlata se še kdaj pojavi, toda »zlata skrinja, zvrhana zlatnikov«, je posledica Zupančevega priljubljenega pesniškega postopka, ki se ji reče etimološka figura in deluje kot pretiravanje.

Desetnica (56–58): Izhodišče zanjo je klasična balada z istim naslovom,¹²⁷ v drugem delu pa ji je kompozicijsko dovolj dobro pritraknjena motivika iz drugih slovenskih folklornih pripovedi, od kdovekod.

Lubnik (59–60) (< lobanja): »Ločani in okoličani pa so gori z lobanjskim vrhom vzdeli ime Lubnik«. Razlaga krajevnih imen je Zupančeva specializacija, vendar ni nujno, da ima folklorno zaledje.

¹²³ L. Zupanc, n. m., 209.

¹²⁴ Prim. Alojzij Bolhar (ur.), *Slovenske narodne pravljice*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1965, 194–196.

¹²⁵ Ivan Tavčar, *Vita via mea, Zbrano delo 3*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1953, 153–183.

¹²⁶ Prim. Marija Stanonik, Janez Vajkard Valvazor in slovstvena folklori v njegovem duhovnem obzoru, *Valvazorjev zbornik*, Ljubljana 1989,

¹²⁷ K. Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi I*, Slovenska matica, Ljubljana 1895–1898, št. 310–315.

Velikan Gorjan (60–62): V izvirnem terenskem folklornem gradivu iz nekdanjega Loškega gospostva ne obstaja nobena varianta o velikanih. Zupanc pa jih ima rad. Motiv kruha presitih prebivalcev spominja na legendo o pšenici.¹²⁸

Velikan Hrastnik: (62–65): Zgodba je po strukturi podobna prejšnji, le da je tukajšnja nadgrajena še z motivom ženske, ki je hujša ko vrag.¹²⁹

Velikan na Kuclju (66): Variacija na isto temo. Včasih bi avtorju oponesli, da se ponavlja. Gre za podobno načelo kot pri ubesedovanju, kar se lepo vidi iz primerjave Poljancev z žganci, seveda v sklonih, da se besedi med seboj rimata: Tako je velikan kaznoval Poljance, da jim še dandanašnji primanjkuje kruha in so lahko srečni, kadar imajo v skledah – žgance (66). Prim.: Večal se je iz dneva v dan, ker ga je redilo težko delo, s katerim se je nekdanji srečnik otepal kakor vsi Poljanci, ki so veseli, če pridelajo toliko, da so na mizi vsak dan – žganci« (46).

Velikan na Blegošu (67–70): Motiv velikana, ki pije vodo iz reke, stoječ na vrhovih dveh med seboj oddaljenih hribov je iz trte zviti: »Do Selščice je bilo daleč. Zato je velikan odtrgal z vrha Blegoša dve velikanski skali ter ju zalučal v dolino, da sta se zapičili v ravnino. Tako sta zrasla Mali Blegoš in Koprivnik. Na ta dva vrha se je velikan oprl s kosmatimi rokami, kadar se je pripognil z Blegoša in pil iz Selščice (67). Prevzet je po ajdovski deklici, ki v slovstveni folklori počne enako.¹³⁰

Okamenela velikana (71–72): Spet eden od posrečenih dosežkov Zupančevega fabuliranja – seveda zgolj z vidika literariziranja slovstvene folklore. V slovstveni folklori, če že, obstajajo samo vile, in to v južnem delu Slovenije, kjer je že mogoče prehanje slovenskega in hrvaškega besedišča. In smo spet v Beli krajini in na Kočevskem. Sploh pa ni v živi rabi pridevnikov, zato je «gorska vila» čista Zupančeva konstrukcija. Prav tako prepletanje motiva velikana in vil.

Čudežna skala (73–75): V zgodbi so pomešani motivi ajdovske deklice, desetnika, velikanov, socialna motivika revnih Poljancev in pravljicična »čudežna skala«. Zanj seveda odgovarja avtor sam, ni pa zgodbe mogoče šteti za slovstveno folkloro, kljub temu da avtor navaja: Motiv: Ivica Brenk, Škofja Loka.¹³¹

Ajdovska deklica (76–77): To je ena redkih zgodb, v kateri se Zupanc kljub njeni razširitvi disciplinirano drži folklorne poetike. Le repek na koncu je odveč: »Ko pa je bila cerkev dograjena, je ajdovska deklica umrla. Tlačani so jo pokopali v crngrobski hosti. Še prej pa so ji odvezel eno rebro in ga za spomin obesili v cerkev. Tamkaj je še dandanašnji«. V slovenski slovstveni folklori res obstaja uvera, da je velikanska kost v crngrobski cerkvi rebro ajdovske deklice, toda o tem, kako je prišlo tja, ni nobene razlage.

Divja žena (78–79): »Podnevi je na jasad in posekah lovila srne ter si jih pekla na ražnju, ponoči pa je v podzemeljski jami spala in smrčala. Kdor pa je zašel v njen brlog, ga je zadavila in pahnila v prepad.« Divje žene v zapisih Janeza Dolenca so čisto

¹²⁸ Poljanci presiti kruha. Prim. *Sto narodnih legend* (Slovenski mladini in preprostemu ljudstvu v pouk in zabavo nabral in priredil Anton Kosi, Izdal in založil J. Giontini, Ljubljana 1897, 197.

¹²⁹ Prim. Danila Kocjan, Jelka Hadalin, *Bežji zlodej, baba gre* (Glasovi 6), Kmečki glas, Ljubljana 1993, 128/80.

¹³⁰ Prim. Marija Stanonik (ur.), *Slovenske povedke iz 20. stoletja*, Mohorjeva družba, Celje 2003, 46–47, št. 78–79.

¹³¹ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 214.

drugačne. Prav nič krvoločne in nikakor čez mero velike.¹³² Motiv zlate verige je seveda Zupančeva konstrukcija, ki mu pomaga nadaljevati zgodbo po analogiji antičnega Apulejevega romana *Zlati osel*.

Divji mož na Osolniku (80–82): »Divji mož je bil hostnik, ki je imel čudežno moč. Pokoravali so se mu: veter, dež, grom in strele. Lahko je napravil lepo ali grdo vreme...« Zupančevi divji možje niso podobni tistim v slovstveni folklori.¹³³ V njej nikoli nima čudežne moči. Tukajšnji se utegne zgledovati po kresniku.¹³⁴ Prav tako se nikoli ne govori, da bi bil divji mož plenilec, kakor je tukajšnji: »Daj mi vsak dan eno ovco, da si jo spečem in požrem, pa boš imel vsega dovolj in še malo povrhu!«

Drvar in divji mož (82–84) naj bi bila razlagalna povedka, od kod Kosmati vrh; vendar glede na folklorno poetiko ni prepričljiva. Vanjo je nametanih preveč raznorodnih motivov. Brez zadnjega odstavka (Baje ima hosta na Ratitovcu, kamor je takrat izginil divji mož – *kosmati mož*, po njem ime: *Kosmati vrh*) bi bila veliko boljša.

Divji mož na Tolstem vrhu (85–87): Zupančeva interpretacija divjega moža tudi tokrat obide lokalno folklorno tradicijo. Motiv čudežne piščalke je avtorska konstrukcija kakor sploh cela zgodba.

Okameneli hostnik (87–89): v zgodbah o divjem možu¹³⁵ je hostnik samo drugo ime zanj. Tu pa se predstavlja kot samostojno bajčno bitje. Že to pomeni, da ga mitologija in slovstvena folkloristika ne moreta jemati resno.

Povodni mož v Poljanah (89–91): Zupanc v zgodbi upošteva znano psihološko načelo, da je stigmatiziran tisti, ki je daleč. V tem primeru se ne more braniti »teleanasti Žirovec« (89). Ni jasno, ali je namenoma napisana varianta: *povodni mož* > *podvodni mož*, ker obstaja tudi *podvodni grad*.

Povodni mož v Sorici (91–93): Motiv jezera v Selški dolini utegne biti v lokalni slovstveni folklori potrjen, vse drugo pa je raje nastalo v kabinetu.

Pastir in zmaj (93–96): zgodba operira z znanimi folklornimi motivi (ajdovska deklica, zmaj, ošabni graščak, pastirček, ovce), a je daleč od klasične folklorne poetike. Pastir se je zasmilil ajdovski deklici in ga s čudežnim zeliščem natrla po celem telesu, le na rami ne, ker je nanjo padel list s cera. »'Zdaj se boš lahko z zmajem boril, ker si neranljiv,« mu je dejala.« Motiv ranljive rame spominja na Ahilovo peto v Iliadi.¹³⁶

Žirovski zmaj (96–98): Motivika krivičnega graščaka kot da deloma upošteva motiv smledniške legende.¹³⁷

Zlato v Crngrobu (98–101): Motiv gozdnega škrate je tipična Zupančeva iznajdba.

Zlata jama (101–102): Kraj dogajanja, kolikor se res nanaša na nekdanje loško gospostvo, je spodnji del Poljanske doline, od Poljan navzdol proti Škofji Loki. Zlato jama iz bližine Sopotnice v svoji "krajepisno-zgodovinski črtici" objavlja Frančišek

¹³² Janez Dolenc, *Kres na Grebljici* (Glasovi 22), Ljubljana 2000, 23–24.

¹³³ Prim. J. Dolenc, n. d., 20–23.

¹³⁴ Prim. Jakob Kelemina, *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*, Družba sv. Mohorja, Celje 1930,

¹³⁵ Prim. »Tako je hostnik tisti dan ostal brez ovce« (81).

¹³⁶ Homer *Iliada* (Svetovni klasiki), prevedel Anton Sovre, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1982.

¹³⁷ Marko Terseglav, Igor Cvetko, Marjetka Golež, Julijan Strajnar (ur.), *Slovenske ljudske pesmi III*, Slovenska matica, Ljubljana 1992, 351–359.

Pokorn v Domu in svetu leta 1894.¹³⁸ Motiv je Zupancu posredoval Ivan Križnar iz Poljan.¹³⁹ Zgodba je bila živa še nekaj desetletij pozneje, kar dokazuje njena objava v Rodni grudi.¹⁴⁰ Pavle Blaznik ob Zupančevi objavi zgodbe v Loških razgledih leta 1958 dodaja: »v času turških vpadov na loška tla je bil gradiščan na Starem gradu Jurij Sigesdorf (1474 do vsaj 1493), ki je bil zgolj freisinški nameščenc. Nagrabljeno zlato spominja na mnoge gosposčinske nameščence, ki so si pridobili lepo premoženje na račun podložnikov.«¹⁴¹

Peklenska jama (103–104) je ena redkih razlagalnih povedk, ki v Zupančevem opusu deluje v skladu s slovstveno folkloro. Tudi zato, ker je ostala kratka.

Votla peč (104–106): Motiv vruga v različnih pojavih (tokrat: otrok, bik) ni tuj niti slovenski slovstveni folklori. Toda od kod tokrat tako realističen in zakaj tragičen konec: »Držal je bika za roge, ta pa ga je pritisnil ob drevo, da je hlapec navsezadnje izdihnil«.

Jarška peč (106–107) naj bi dobila ime po okrvavljeni, rdečkasti pečini, ob kateri je divji mož v jezi ubil edinega jarca, ki mu je še ostal od nakradene drobnice: »treščil ga je v pečino, da ni od njega ostalo drugega ko krvavo runo.« Spet smo priče izredne surovosti, ki se morda napaja pri Odisejevem Polifemu v podzemni votlini.¹⁴² Motiv ruvanja divjega moža z medvedom je znan že iz Boccaciovoga Dekameron in se sfolkloriziran pojavi tudi v slovenski slovstveni folklori, toda tu ne pride do neposrednega boja med njima.

Hudičeva jama (107–109) naj bi bila razlagalna povedka; toda s folklorističnega vidika ni prepričljiva. Znotraj avtorske poetike Lojzeta Zupanca pa je zgodba ena boljših. Vrag šepavec je lahko iz slovstvene folklore, prav tako (tokrat s kučmo) skriti rogovi.

Selška jama (109–110) glede na vsebino nima posrečenega naslova. Tudi zaradi kračine utegne biti bližja prvotnemu viru, ali pa je Zupanc tu bolj pogodil folklorno poetiko.

Studenec smrti (110–112) poudarja socialno tematiko v duhu časa po drugi svetovni vojni o surovih, izkoriščevalskih grajskih lastnikih in ubogih tlačanih. »Ratitovške vile pogorkinje« in »gorske vile so spet ena od Zupančevih poetičnih domislic in nimajo nobene zveze s tradicionalno slovensko mitologijo.

Lubniški škratje (112–114) se pojavijo tudi v drugih zgodbah. Prim napoved o železnem prstanu: »Kdor ga bo našel, bo bogat ko lubniški škrat« (53). Kljub temu jih ni jemati za folklorno dejstvo, temveč za Zupančevo konstrukcijo.

Deklica in palčki (114–115): Zgodba spominja na Sneguljčico. Lubniške škrate tu zamenjajo »lubniški palčki«.

Gračakinja in škratelj (115–118): Tu se spet pojavi Zupančev »gozdni škrat« in motiv zahteve po plačilu s tem, kar ne vemo, da imamo: »Ali mi oblubiš, da bo moje,

¹³⁸ Prim. Serafin Karlovčan (= Franc Pokorn), Narodno blago iz Škofjeloškega pogorja, *Loški razgledi* 36, Muzejsko društvo, Škofja Loka 1989.

¹³⁹ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 212.

¹⁴⁰ Prim.: Marija Stanonik, Zbirka povedk iz loškega ozemlja izpred sto let, *Loški razgledi* 36, Škofja Loka 1989, 171–174.

¹⁴¹ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 212.

¹⁴² Homer, *Odiseja* (Svetovni klasiki), prevedel Anton Sovre, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1982, 123–137.

kar bom najprej videl na grajskem oknu?« Graščakinja je bila prepričana, da bo to slavček v kletki, v resnici pa je bila njena edinka. Zupanc tu dokaj dobro zlepi in po svoje obdela več folklornih motivov in dve zgodbi. V drugi mora v stiski človek odkriti, s kom ima opravka. V veselem pričakovanju se škrat sam izda.

Čudežni hrast na Martinj vrhu (118–120) je med najšibkejšimi v pričujoči knjigi. Pravljični in povedčni motivi so povezani med seboj brez prave notranje logike.

Skopuški mlinar (120–122) ki še sebi ne privoščiči, se pojavi že v eni prejšnjih zgodb. Da se človeku za njegovo nesocialno zadržanje maščuje narava, je bila splošna uvera Poljanцев, češ: narava vse prinese naokrog, tj. poravna, uredi, poračuna.

Okameneli graščak v Rudnem (122–123): Razlagalna zgodba: »Prekleti graščak, hujši si ko vrag! Srce imaš kamnito – še sam postani kamen!« In so dvignili kopače, da se je prestrašil in zbežal iz rudnika. Ko pa je prišel na sonce, je – okamenel. Grad na Slemenu je razpadel, da o njem ni več sledu. Tudi rudnika ni več. Po njem je ostalo samo še ime vasi, ki se imenuje Rudno, v gozdu nad vasjo pa skala: okameneli graščak.

Kačje brdo (124–125): Glede na poanto: »Od takrat imajo vsi cigani črne roke,« naslov ni posrečen in je do Romov ne le krivičen, temveč tudi rasističen.

Baba prede (125–127) naj bi bila razlagalna povedka o skopi grajski gospe. Zgodba je po strukturi enaka Skopuškememu mlinarju. Tudi tokrat se nad moralno neurejenim človekom maščuje narava. Razlaga, ki opravičuje naslov pripovedi, je privlečen za lase.

Zupanc pripadnike višjega stanu redno karakterizira s kričanjem:

»Glavar pa je zakričal, da je odmevalo od grajskih zidin« (10); »Mostnina je za tlačane, a ne zame, ki sem knez! Izgini mi s poti, da me ne pograbi bes in da te ne kaznujem, tlačanski pes!« *To je zakričal s takšnim gromkim glasom, da se je konj pod njim splašil in poskočil ter se z mostu prevalil v naraslo reko*« (12);

»Nekega dne pa je pijani loški glavar zajezdil konja in odvihral k drvarjem. »Vse laze in poseke spremenite v vinograd, če ne, naj nihče več ne pride v loški grad!« je zakričal in odpeketal nazaj v grad« (20);

Loški glavar pa je zarjovel: »Izgini mi izpred oči, stara kost!« (20);

Glavar pa je bil surovina trdega srca in se je zadril, da je starček od strahu zatrepetal« (22)

Medtem pa je na črnem konju privihral v vinograd grajski oskrbnik. Ko je zagledal starčka sedeti, je zarjovel« (23);

»Na Starem gradu je živela grofična, ki je preklinjala ko vrag. Vsakdo si je mašil ušesa, kdor je prestopil grajski prag. Rada bi se omožila, a grde preklinjevalke ni nihče maral. Zato je po vsem loškem ozemlju razglasila, da se bo omožila z mladeničem, ki bo znal preklinjati še huje kakor ona [...] 'Takoj se mi poberi iz gradu, pasji sin in pote-pin!« (35). In tako so grajski hlapci prebičali prvega brata. Enako je naletel drugi brat (36). Nasprotno jo je tretji brat ugnal, kar je standardno pravljичno pravilo. Zupančeva novost pa je, da se trije bratje spoprijemajo z nadrejeno osebo, ki je ženska.

»Stari graščak pa je hčerko rajši zaklal, kakor da bi jo dal vitezu« (41–42).

»V starih časih je na Starem gradu pod Lubnikom gospodoval graščak, ki je imel hčerko, lepo kakor sonce. Ta graščak je bil surovež in trdega srca, da so se ga bali vsi tlačani« (46).

»Nekega dne pa se je Stari grad sesul v razvaline. Pod njim je našel smrt tudi graščak, ki je bil takšen vrag, da so ga sovražili in preklinjali vsi tlačani« (54).

Na Žirovskem vrhu je stal grad. V njem je živel graščak, ki ni imel nikakršnega

delo, zato si je iz dneva v dan izmišljal, kakšno bi ugnal, da bi tlačane jezil in jim grenil življenje. Najraje pa je preklinjal. (96).

Stari Selčani pripovedujejo, da je včasih stalo na Topolskem vrhu lepo gradišče. V njem je živela gradiščanka, grajska gospa in takšna skopulja, da večje škrtavke še ni bilo v Selški dolini. Kadar se je razjezila, je jezljivka s korobačem tepla grajsko služinčad, zato ni nihče, razen valpta in starega pastirja hotel služiti pri njej.« (125–126).

»'Za samo škodo te imam, prekleti gad!' je zbesnela skopušnica, pograbila korobač ter z njim starega ovčarja bila in bila, dokler ga ni na tla pobila in ubila. Nato je ukazala valptu: 'Poberi ta starih meh in ga trešči čez grajsko obzidje!'« (127)

Skala baba (127–128): Motiv ajdovske deklice, ki s po eno nogo stoji na vrhovih nasprotnih si hribov, Zupanc prenese na velikanovo ženo, stoječ z eno nogo na Jastrenku, z drugo na njemu nasprotnem Kovku in pere v Skočniku. Zgodba je zasnovana na boju za preživetje, tokrat med živalmi in zupančevskimi bajčnimi bitji. Razlaga ledinskega imena na koncu je na silo pilepljena.

Gora Skok (129–130): Medtem ko so v slovenski mitologiji in slovstveni folkloristici »gozdni mož«, »hostnik«, »divji mož« vsaj krajevno diferencirana imena, če ne tudi po svojem bistvu, jih Zupanc med seboj izmenjuje, kot da gre za eno in isto bitje. Že iz tega se vidi, da so za Zupanca zgolj tehnični pripomoček, deus ex machina za dramatično zasnovano zgodbo.

Kozlov vrh (130–131): V tej zgodbi Zupanc združi v njegovem času modno razredno motiviko: nasprotje dveh družbenih slojev, ki jo zastopa »hudobni oskrbnik loškega gradu« in na drugi strani logar, ki se mu maščuje »za storjene krivice«, in motiv divjega lovca, ki ga zmede hudič / kozel.

V teh zgodbah je med ljudmi veliko surovosti, pri bajnih bitjih pa krvoločnosti. Ali to pomeni, da je surov tudi avtor, ki tako piše. Predvidevam, da ne. Prej gre za davek času, tipologijo, da so pripadniki gornjih družbenih plasti avtomatično nedostojni do njim podrejenih, le-ti pa zmeraj vljudni: Oskrbnik loškega gradi je predstavljen skladiščno in besediščno podobno: »Bil je *zloben mož, da so ga sovražili vsi tlačani*, najbolj pa drvarji in logarji, ki so bili v grajski službi« (130). Tudi bajčna bitja ta čas ne uživajo nobenega spoštovanja. Zupanc jih tipizira kot plenilce, nekakšne krvoločne živali ali okorne velikane, ki se spremenijo v skale. Nima pa smisla za ezoterična bajčna bitja, povodni mož, če že, je sluzav – spet nekaj odbijajočega.

Pasja ravan (132–134): Na Žirovskem, ne vem pa, ali res tudi drugod po Poljanskem je res znana, dobesedno, psovka: »pes!« Morala je pa biti nekdaj v navadi tudi drugod, drugače se ne bi iz nje izvila splošno znana »psovka«. Vsaj zaenkrat s terena ni znana kaka bližnja varianta Zupančevi zgodbi, ki tokrat dobro teče. Toda spet ne do konca, ker zadnji odstavek glede na celoto spet deluje nasilno. Vprašljivo je tudi očitno sklicevanje na Poljance, kot da bi šlo res za folklorno pripoved.

Ribja kraljica (134–136) je pravljica, kakor jih morajo danes pisati otroci v osnovni šoli, da zadostijo pouku kreativnega pisanja.

Kovač in divji mož (136–137): Zakaj toliko surovosti v izražanju: »In kovač si je skoval oster meč ter nekega dne komaj za dne odšel na Ostri vrh, da bi poiskal divjega moža in ga *zaklal* (136). »Dvignil je sajavca [= kovača] od tal in ga *treščil* na sosednji hrib« (137).

Graščak in kovač (137–138): Spet zgodba o maščevalnosti, kakor že nekatere spredaj.

Brojski »Piber« (138–139): v zgodbi s terena nese Brojec šturporamo čez vodo me-niha. V skladu z obdobjem socialističnega realizma je, da dobi milo za drago pripa-dnik osovraženega stanu.

Strahovi v Bodovljah (140–141): Zbadljivka verjetno ni docela iz trte zvita. Toda brez kakršnega koli terenskega gradiva ni mogoče prav razbrati, koliko je v njej avtor-skega in koliko zares folklornega.

Cigan in trapa (141–142): Zbadljivka na račun Poljancev je morda izpeljana iz krajevne besedne igre, ki jo Zupanc inscenira na koncu zgodbe.

Puštalska juha (142–143) je med najboljšimi v tej Zupančevi knjigi. Celo z repkom na koncu ji je prizanešeno.

Učeni osel (144–146): V slovstveni folklori niso redke zgodbe, v katerih si oče neomožene gospodične ali ona sama iz višjega stanu dovoli kakšno kaprico, s katero iščeta ustreznega snubca. Tu želi puštalski graščak, da bi se hči nasmejala. Ceneni trik se posreči bodoveljskemu pastirju.

Ob enajstih – poldne (146–147) je razlagalna povedka, zakaj pri Svetem Križu nad Poljanami zvoni poldne ob enajstih. Zgodba je ena redkih, ki se zanesljivo navezuje na lokalno slovstveno folkloro.

Loške smojke (147–148) so znane tudi sicer. In spet tu v vlogi »Žida«¹⁴³ nastopa Žirovec.

VI. LOKALNI ATRIBUTI

Lojze Zupanc pridobiva naklonjenost bralcev skladu s pregovorom, da vsaka ptica lju-bi gnezdo, kjer se zvali. Bralce Kamnitega mostu očara pogosta omemba krajev med Škofjo Loko in Žirmi v Poljanski dolini in do Sorice v Selški dolini. Drugo, s čimer se skuša avtor približati okolju, kateremu je namenil svoje pisanje, so nekatera zgado-vinska dejstva. Za njihovo zanesljivost naj jamči avtoriteta uglednega zgodovinarja Loškega gospostva. Končno naj o avtorjevem približanju okolju, kamor umešča svoje pripovedi, pričajo nekatere narečne posebnosti.

1. LEDINSKA IN KRAJEVNA IMENA

Omemba ledinskih in krajevnih imen in prebivalcev nanje deluje domače:

Blegoš (6, 103); *Bodovlje* (140, 144); *Brebovnica* (120); *Brode* (138); *Crngrob* (73); *Davča* (127); *Dražgoše* (122, 129); *Gabrovo* (112); *Gabrška gora* (101, 102); *Hrastnik* (62); *Hribec* (22, 143): Na opustošeni *hribec* nanosili«; *Hribcu*, na katerem je več kamenja ko prsti« (24); *Jastrenk* (128); *Kačje brdo* (124); *Kačje brezno*« (42); *Kevderc* (93); *Koprivnik* (103); *Kovaški vrh* (136); *Kovk* (128); *Krancelj* (107); *Kucelj* (66); *Loka*, *Ločani* (107, 114, 139); *Lubnik* (32, 34, 42, 49, 71, 87, 93, 106); *Malenski vrh* (67, 124); *Martinj vrh* (118); *Osolnik* (80); *Ostri vrh* (136); *Pasja ravan* (132); *Poljanska dolina*; *Poljane*; *Poljanci* (44, 46, 91, 102, 120, 124, 132, 133, 141, 142, 146); *Poljanščica* (25, 66, 72, 93, 138, 139, 144); *Poljanska Sora* (66, 139, 144); *Praprotno* (62); *Puštal*, *Puštanci* (24, 142, 143, 144, 145); *Sora* (72, 107, 134, 135); *Sorica* (91, 92); *Škofja Loka* (9, 12, 17, 22, 72, 80, 115, 142, 147); *Ratitovec* (82); *Rudno* (122, 123); *Ratitovec* (92); *Selca*, *Selčani*, *Selška dolina* (12, 104); *Selščica*

¹⁴³ Prim. Božidar Jezernik, Zakaj je Žid sovražnik, *Borec* 37, št. 2, 1985, 82–87.

(9, 12, 49, 67, 93, 105, 125, 136); *Skočnik* (128); *Skok* (129); *Sleme* (122, 123); *Soteska* (79, 98); *Škofja Loka* (9); *Šturmova skala* (25); *Kamnitnik* (16); *Soteska pod Lubnikom* (49); *Stari grad* (35, 46, 93, 114, 115, 137); *Stara Loka* (17, 18, 63); *Sveti križ nad Poljanami* (146); *Topolski vrh* (125); *Votla peč* (104); *Zala* (128); *Zali log* (70, 104, 105); *Železniki* (104, 122, 136); *Žetina* (103); »telebanasti Žirovec«, pijani Žirovec (89, 148).¹⁴⁴

2. ZGODOVINSKO ZALEDJE

Lojze Zupanc je do konca poustvarjal po podobnem modelu, kot ga je zastavil v Beli krajini: Kot usedlina zgodovine, ki so jo preživljali rodovi pred njimi, je bil motiv boja med revnim kmetom in bogatim fevdalcem često ujet v pripoved z etiološkim ozadjem.«¹⁴⁵ Čas Zupančevega ustvarjanja je bil socialni tematiki zelo naklonjen. Tako zelo, da je literarna zgodovina po njej celo poimenovala prevladujočo literarno strujo. Le-ta je pred drugo svetovno vojno tematizirala sodobno socialno in diferenciacijo, krivično porazdelitev bruto družbenega proizvoda. Po drugi svetovni vojni se je ta motivika obravnavala le retrospektivno, iz sodobnosti pa je prišla v ospredje nazorska diferenciacija.

Zgodovinsko zanesljiv je, »da je bilo prvemu zemljiškemu gospodu, ki je na loškem ozemlju s krivo palico krotil tlačane, ime Abraham« (12). Verjetno zgodovinsko ni zanesljivo, da je »*Knez Abraham*« (13) »gostoval na loškem gradu vse dotlej, dokler se ni naučil po naše govoriti« (12). Trditev seveda godi našemu slovenskemu narodnemu čutu in obzirno meri na nastanek Brižinskih spomenikov,¹⁴⁶ ki so jih našli v zapuščini škofa Abrahama, komur je cesar Oton II. leta 973 podaril v fevd ozemlje, pozneje imenovano Loško gospodstvo.

Ali je zgodovinopisno primerno, da Lojze Zupanc loške gospode naslavlja kot *kneze*. Ali se je hotel s tem izogniti v njegovem času in tedanjem družbenem redu omembe cerkvenega besedišča: »Mostnina je za tlačane, a ne zame, ki sem *knez!*« (12); »Tako so potlej *kneza* zakopali v samotnem kotu grajskega dvorišča« (14); »*Knez Abraham* je prestrašen obstal in drgetal« (13); »Zahteval je od njih dvakratno dačo, kot jim jo je odmeril loški *knez*.« (32); »Za takšno okrutno izterjevanje tlačanske dače pa je zvedel tudi loški *knez*« (33).

Zupanc poudarja, da bi številni – na Loškem zbrani – motivi, »*brez zgodovinskega oziroma etiološkega ozadja že zdavnaj usahnili v domišljiji ljudstva*, če bi ne bili vzeti iz življenja.«¹⁴⁷ V isti sapi se zahvaljuje zgodovinarju Pavletu Blazniku, dolgoletnemu predsedniku Muzejskega društva v Škofji Loki, da je pregledal rokopis, mu svetoval razne spremembe in opremil objavljene »pripovedke z zgodovinskimi pripombami.«¹⁴⁸ Ne glede na vse to, se literarni zgodovini in slovstveni folkloristiki poraja vprašanje, ali ni Zupanc literariziral zgodovinske snovi v tihem soglasju in z nekakšnim sodelovanjem omenjenega zgodovinarja, morda v vroči želji, da bi se na poljuden način prijela mladega rodu. Toda že zgodbe, pri katerih so dodane opom-

¹⁴⁴ Tolsti vrh, dolina Završnice, Rovt (85).

¹⁴⁵ L. Zupanc, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga, 193.

¹⁴⁶ Priznam, da tudi sama kdaj sanjam o tem, da so nastali na Loškem ali da je Loško gospodstvo že kako povezano z njimi.

¹⁴⁷ »*Nekdaj je v loškem gradu živel glavar, ki so mu tlačani za desetino prinašali zrnje in sir.*« (19).

¹⁴⁸ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 202.

be Pavleta Blaznika, uhajajo iz zgodovinskih okvirov kaj šele druge, kjer zgodovinar nima več kaj vplivati nanje.

3. LOKALNO BESEDIŠČE

Slovarček manj znanih besed vsebuje 52 besed. Med njimi je tudi nekaj takih iz loškega okolja. Tu so urejene po abecedi.¹⁴⁹ Primeri:

Ko je bila juha kuhana, jo je iz čadastega [zakajenega] lonca izlila v skledo (143) – [prim. Ledinska kronika, 2009; priimek Čadež, Poljanska dolina].

Po blatu sem brodil do kolen, skrinje se drži pa *glen*« (54) – [glen = alge, Žiri].

»Takrat je *hribec* dobil ime Gavžnik« (19); Kamnitnik je strm *hribec*« (22) – [prim. ledinsko ime hribec nad Puštalom].

Ajdovska deklica ni bila *izjedljivka* (76) – [zjedljiv = izbirčen, Žiri].

»Ker pa je neresca samo ranil, je razsrjena žival planila nanj in ga podrla. Tako ga je *oklala*, da bi bil za vselej obležal z razmesarjeno nogo v temni hosti« (47) – [oklati = ugrizniti, Žiri]

Pllaščur (140) – (< plašur = nekakšen rokovnjač, Žiri.)

/U/bogi *pob* doma tri dni prešteval buške. (88) Služil za pastirja reven *pob* (93) »in planil *pobu* za vrat (95) »je odvrnil *pob* (108) Potlej je na Martinj vrh prišel za pastirja mlad *pob* (119) »ni bilo *poba*, ki bi hotel pastirjevati pri njem (133) – [pob = danes: najstnik]

Bogati in *skopuški* kmet ga je nagnal (81); ker ga je *skopuški* kmet nagnal (81); šele zdaj se je *skopuški* kmet zavedel (81) – [skopuški = skop, Žiri].

Glavar pa je bil *surovina* trdega srca (22) – [surovina = surovež, Žiri]

»Mogočnjaku, ki je bil *zdrgnjenec*« (9); »Poljanci so bili *zdrgnjenci*« (66); »Oj, le počakaj, *zdrgnjenec*!« (100); »Poljanci so bili *zdrgnjenci* in figovci!« (102); »A čeprav je bil bogat, je bil takšen *zdrgnjenec*, da svojim ovčarjem ni privoščil niti ovsenjaka« (132); »se je zadril *zdrgnjenec*« (133); »nekdanji *zdrgnjenec*« (134); »Graščak pa je vedel, da je ženska takšna *zdrgnjenka*, da si še žgancev ne zabeli (143) – [zdrgnjen = pretirano varčen, lakomen; se še danes sliši v Žireh].

VII. STIL

Zupanc z zadoščenjem omenja nekdanjega urednika Zvončka, »Karlin mi je še pred letom napisal pismo, v katerem omenja tudi tole: »Vaše stvari rad berem. Zlasti mi je všeč, ker ste si ustvarili poseben slog, ki mi osebno godi.«¹⁵⁰ Kako si ga je ustvaril? Tu je bolj tenkočutno sledil folklorni poetiki, kakor pri obdelavi motivike. Dokazi za to si sledijo od manjšega k večjemu.

1. ONOMATOPOETSKI IZRAZI

Zaradi preglednosti so razvrščeni po abecedi in znotraj nje po obsegu. Morda je

¹⁴⁹ Morda je katera, ki je domača na selški strani nekdanjega Loškega gospostva, tu izpuščena, ker lahko sledim le tistim v Poljanski dolini.

¹⁵⁰ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 193, 190.

to prvi poskus interpretacije onomatopetskih vzklikov v konkretnem besedilu. Pojavijo se tako pogosto, da pride po en vzklík na tri četrtine objavljenih zgodb.¹⁵¹

- »**I**, kaj pa delate, črvički?« (77);
 »**I**, kdo pa si?' se je zavzel stari oglar« (124);
 »**I**, saj vidiš!« (83).
 »**Ej**, hudir, že vidim, da si slab pastir« (83);
 »**Ej**, vražji pridanič« (83);
 »**Ej**, s kačo pa že ne bom pil!« (112);
 »**Ej**, gospodar, če sem že hlapec, ne mislite, da sem tudi tepec« (121);
 »**Hej**, hlapec!« (121);
 »**Hej**, kovač, prekuj mi konja!« (137);
 »**Hej**, kovač! Moj konj je bos.« (138);
 »**Hoj**, pastir!« (129);
 »**Hoj**, divji mož!« (130);
 »**Hoj**, žena, ali je pečena že pečena?« (71);
 »**Hoj**, mož, hud boš, ker ni samo pečena, ampak zapečena!« (71).
 »**O**, ti prekleti zmaj!« (96);
 »**O**, graščak, samo norčuješ se« (97);
 »**O**, ti prekleti zmaj« (97).
 »**Ho**, ali bi me rad zažrl?« (133).
 »**Oh**, saj ne bom nikoli zrasla, če bom zmeraj ovce pasla!« (114)
 »**Oh**, zakaj nisem vzela s seboj kočijaža! (115)
 »**Oh, oh**, kdorkoli bi zdajle prišel mimo in mi napravil pod kočijnik novo oje (115–116)
 »**Oh, oh, oh**, le kako naj ti verjamem (116)
 »**Oho**, od kod si se pa ti vzela! (105)
 »**Oj**, škrat, dober si ko rodni brat! (23);
 »**Oj**, gospod glavlar, odvežite me trde tlake! (22)
 »**Oj**, saj glavnikov pa zares napraviš toliko, da bi z njimi lahko česal – puštalske žabe... (28).
 »**Oj**, pastirček, kaj pa iščeš *tod*, kjer živi kačji *rod*?« (43)
 »**Oj**, ko bi mlada mati vedela, in zaobrnila prstan, bi listje to – postalo zlato!« (53).
 »**Oj**, mati, nikar me ne podite z doma!« (56)
 »**Oj**, ljudje, nikar tako! *Pomagal sem vam orati in sejati*, a ne zato, da bi se obmetavali s kruhom« (61)
 »**Oj**, oče, oče vidi, da se ti kisa stara pamet! (70)
 »**Oj**, velikan, ne bodi vendar teleban! (72)
 »**Oj**, drvar, reši me!« (78)
 »**Oj**, ti hudir! (86)
 »**Oj**, pastir, zapiskaj mi še eno pesem! (87)
 »**Oj**, pastirček, zakaj jokaš? (93)
 »**Oj**, le počakaj, zdrgnjenec!« (100)
 »**Oj**, škrat, le pridi jutri v Stari grad (116)
 »**Oj**, slaviček, drobni ptiček (117) (po belokranjski pesmi...)

¹⁵¹ Zgodb je 65, vzklíkova pa 47. Seveda ob predpostavki, da so vsi izpisani.

- »**Oj**, mati, v grad je prišel možiček, ki je bradat (117)
- »**Oj**, če divjega moža nihče ne bo zmogel, črni oven ga bo,!» (129)
- »**Oj**, ribica ubožica, na suhem boš poginila (135)
- »**Ojej**, zakaj pa jokaš?» (105)
- »**Ojoj**, kaj bi ne jokal, (93)
- »**Ojoj**, saj bi ga nagnal (94).

Prvi vzklík (»I«) deluje dobrovoljno in malce otročje: Drugi (»Ej«) mu je podoben, vendar že nekoliko bolj možat. V tretji (»Hej«) skupini so vzklíki nekako veseljaški. Samo zamenjava samoglasnika (»Hoj«) in pomen se čisto spremení. V njih je začutiti nekakšno zapovedovalnost. Sledijo vzklíki (»O«; »Ho«), ki pomagajo večati presenečenjé. Tarnanje signalizira vzklík: »Oh«. Kolikor večkrat se ponovi, toliko huje je. Vzklík »Oho« je znamenje samozavesti. Zupančeve osebe se največkrat zatečejo k vzklíku »Oj« v tako različnih govornih položajih, da s tem vzklík sam že izgublja specifično karakteristiko in postaja manira. Na splošno ima funkcijo hrepenenja, upanja, medtem ko »Ojej«; »Ojoj izražata bolečino. Vzklíki se pojavljajo na začetku le izjemoma sredi povedi: »Gorje, ti drvar, hu, gorje!» (79); »*Gorje* ti, hčerka, *oj gorje!*« (117).

»*Drnjohati*« je morda glagol na onomatopoetski podlagi: »Sredi devete noči pa je zaslísal *drnjohati* spečega velikana« (70); »Tako *drnjoha* le divji mož« (137); »Ponoči je *drnjohal* v skrivališču« (93).

2. JEZIKOVNE FIGURE

a) Manjšalnice

Po klasičnem nauku so manjšalnice izrecna lastnost slovenske folklorne poetike. Toda Zupanc jih nima veliko. Razen primera »le še *kupček* belih kosti« (15) se pojavijo daleč na koncu zbirke. Kot da se je avtor domislil, da mora nadoknaditi, kar je bil prej pozabil. Lahko pa se to razlaga tudi z drugačnim tipom njegovih pripovedi. Na koncu so po strukturi bližje pravljicam, čeprav so krajše kot prejšnje, ki naj bi sličile na razlagalne povedke. Primeri:

»*Palčki, ovčke, bajtica* (114–115); *deklíca* (114, 135); *Sirotica* (114); lubniški *palčki* (114); bomo pa mi *ovčke* pasli. [...] *ovčke* niso uhajale od njih (114, 115). *Slavček* (116), poiskal *baltico*, z njo posekal *smrečico* (116); »v grad je prišel možiček, ki je bradat in nič večji ko *kozliček!*« (117); »Ovce, *ovčice*, le za menoj, da se boste pasle in rastle!« (119); Ta *izvirček* žubori, kakor da bi kdo predel na kolovrat... (125); Nekoč ga je mlad *pastirček* prosil, naj mu da v pastirsko torbo vsaj reženj ovsenjaka (132, 135); Najstarejši *dedek* iz vasi Suhe pa še pomni (134); *Postrvica* (< postrv) (134, 135); *sestrice* (ribe) (134, 135); moja ženka boš postala (135); *Oj, ribica ubožica* (135); *Zajček* (137).

b) Vzdevki

Edini vzdevék v Kamnitem mostu bi čisto lahko spregledali: Dimež > *Dimač* (16). O preklinjanju je v knjigi veliko govora, toda kletvica kot taka se pojavi le izjemoma. Bil je kmet, ki »je vsakega, ki mu je prišel pred oči, zgrdil; »Izgini mi izpred oči, *vražji pes!*« (132);

»Takoj vstani, *vražji pes*, da boš seganjal ovce!« (132); »*Vražji pes*, ali bi me rad zažrl?« (132).

c) Desni prilastek

Spet vprašanje: ali je mogoče desne prilastke uvrstiti v folklorno ali so del avtorske Zupančeve poetike. Primeri kažejo, da poudarjajo neko lastnost predmeta ali osebe: »*hlače dopetače* opletale okrog tenkih nog« (120); »*Deklica sirotica*« (114); »*Kovač čvekač*« (136).

č) Pretiravanje

Ni dvoma, da figura pretiravanja sodi v folklorno poetiko, vendar se ga Zupanc ni pretirano posluževal. Primeri: Poljanska dolina »je bila tisti čas zarasla s hostami, koder je bilo *toliko medvedov, da bi jih človek ne preštel*. (13). Tolikšne količine zrnja, da bi ga vsi Ločani ne pojedli *sedem let*, in tolikšne količine sira, da bi bilo že enega samega več ko preveč *za sedem dni* družini *sedmih ust*. (14).

d) Stalni pridevki

Razen splošno znanih, toda izjemoma uporabljenih besednih zvez: »*rdeča kri*« (41), »*bele kosti*« (96), od stalnih pridevkov Zupanc najpogosteje uporabi pridevnik črn. V zvezi z njim se največkrat pojavi samostalnik *zemlja*:

»Medved se je zvalil *na črno zemljo*« (13). »Zakopal sem jih [zlatnike] v črno zemljo.« (15); »padel *na črno zemljo* in izdihnil« (20); »podrl starčka *na črno zemljo*« (40); Udirati *v črno zemljo* (75). Od drugih sta »noč« in »cigan« še klasična: »nagnala starčka *v črno noč*« (126); zajček je planil iz njegove brade *v črno noč* (137); »vzela iz sušila ducat klobas ter jih prinesla črnemu ciganu (142), medtem ko je zadnji primer treba razumeti kot avtorski: »zagledal črne kače« (42).

e) Stalna števila

Nasprotno si Zupanc rad pomaga s stalnimi števili, ki so vsekakor del folklorne poetike. Pri številu tri je najbolj klišejski: *Trije bratje* (67–70); *Trije prstani, tri hčerke* (49–53); Le pazi, da te *triglavi zmaj* ne bo požrl (95); Nič čudnega, če pri takšnem zdrgnjencu in preklinjavcu noben pastir ni vzdržal dlje ko *tri dni* (133); Skopuh mu je očital celo kruh, ki ga je fant pojedel, pa čeprav je delal za *tri* (121); *Za triletno* zvesto službovanje pa si je izgovoril osla« (144).

Število sedem je še navezано na človekov socialni prostor in deluje po eni strani bolj slovesno, po drugi bolj zahtevno: odvisno na kaj se nanaša. Primeri:

»Delali so *dolgih sedem let*, dokler ni bil most čez Selščico zgrajen« (9); Tolikšne količine zrnja, da bi ga vsi Ločani ne pojedli *sedem let*, in tolikšne količine sira, da bi bilo že enega samega več ko preveč *za sedem dni* družini *sedmih ust* (14); »ubog drvar s *sedmimi sinovi*.« (19); »tlačan, ki je z ženo in *sedmimi otroki* pasel glad (33); »bo minilo *sedem let*« (43); »*pred sedmimi leti*« (44); Rebno ajdovske deklice: »*Sedem čevljev* je dolgo, *sedem palcev* pa debelo« (77); Kmetova vdova je odšla v žirovski grad in je *sedemkrat* pokleknila pred graščaka ter (97); Uboga mati, ki jo je doma čakalo *sedem* lačnih otrok (98); Pri takšni samogoltni trlici noben hlapec ni služil dlje ko *sedem dni*. (121); Potlej je prijokala k njemu v mlin uboga mati, ki je doma imela *sedem* otrok – *sedem* lačnih ust (122); Ovac je imela tudi toliko, da bi jih ne preštel *sedem dni* (126).

Število devet in deset se navezujeta na bajčni svet:

»Le kako naj ti dam vsak dan eno ovco, ko pa jih imam samo *devet*,« je potožil revni hribovec. »leto pa ima več dni, kot je mojih ovac.« (80). V tej vasi [Gabrovo] je živela mati, ki je imela *devet* hčera. Ko pa je dobila *deseto* hčer, je zajokala: »Še za *devet* hčera ni kruha! Le kaj boš jedla ti, ki si *deseta* hči?« (56). V Loki je živela mati, ki je imela *devet* sinov, *devet* hrustov. Pod njihovimi nogami se je tresla zemlja. Ko pa se ji je rodil *deseti* sin, je bil takšen nebogljenec (73); »Imel je *deset* otrok in ženo (112).

Včasih Zupanc stopnjuje s pomočjo števil, in to na dva načina: v prvem primeru tako, da večja njihovo vrednost:

Ajdovska deklica ni bila izjedljivka, ker je za zajtrk lahko pojedla *tri*, za obed *sedem*, a za večerjo *devet* jancev. (76); Čez sedem dni pa ga je glad prignal na laz pod Stari grad, kjer so se pasle ovce. (95);

V drugem primeru pa ponovi isto število z istim samostalnikom in tako prikaže dolžino časa:

»*Tri* dni in *tri* noči je trajal boj.« (16); Nekoč so *tri dni in tri noči* zdržema kvartali (41); Povabil svate, da so pirovali *tri dni in tri noči* (50);

Hodil je po hostah in hodil *tri dni in tri noči*, dokler ni *sredi tretje* noči zaslišal (68); *Tri dni in tri noči* je taval po topolski hosti« (126); Na vrhu gore sta se spoprijela in se borila *sedem dni in sedem noči* ter si lomila kosti. (60); »Pograbila največjo žlico ter izgrebla iz deže toliko masti, da bi je *sedem ljudi* ne pojedlo *sedem dni*« (143).

f) Etimološke figure

O etimološki figuri kot poetološkem dejstvu se doslej še ni pisalo. Zasluga tega Zupančevega dela je, da se postavlja vprašanje, ali je posebnost le Zupančevega hlinjenja slovstvene folklorne ali jo je jemati za del folklorne poetike. Primeri:

Ker so vaša srca *kamnita*, naj vam še telesa *okamene!*« (40);

Vsak dan je odgnal *kače* na pašo, kjer so rasli *kačniki* (43);

Zlató ostane zlátó, čeprav ga vržeš v blato!« (55);

Poslej so ovčarski *zvonci zvonili in zvonili* po ratitovski planini, da so si vile, ki *zvonjenja* niso marale, zatiskale ušesa. (111);

»Ker vsaka žival rada živi, pa živi tudi ti!« (112);

»Če si zadosti močan, vzemi v roke *oskrd* in *oskrdaj* vrhnjak!« (121);

Hlapec pa se je samo zasmejal, ograbil *mlinski* kamen, ga postavil na sredino *mlina* in ga na grobo oklesal (121);

Hlapec se je razjezil in zapustil *mlin* in *mlinarja* stradača (122);

Lahko bi jih bil pobil, pa si vse pustil, da so *rasli* in *odrasli* (124);

»Jaz sem *kačja mati* iz *kačje* vasi,« je zasikala *kača*. »Se še spominjaš, da si našel moje gnezdo, ko si napravljaj kopo? V njem so se sončili *kačci*, moji otroci. (124).

»Brez *nesreče* tudi *ni sreče!* (124);

V grajskem stolpu si je uredila *prejnico*, kjer je od zore do mraka iz dneva v dan sedela ob kolovratu in neutrudno *predla, predla* (126).

»Samo nažrl bi se, ovac pa bi ne mogel vračati, ker si premajhen. Kar izgini, vražji *pes!*« zdaj je gozdni škrat dvignil roko in preklel skopuha: »Če sem jaz *pes*, pa postani še ti *pes* in tvoje ovce naj se vse spremene v *pse!*« (133);

Vse ovce so se spremenile v *pse* in se razteple po Poljanski dolini. Tudi surovi preklinjavec se je spremenil v *psa*. (133);

Blizu Škofje Loke izvira potok *Suha*, a njegova struga je skoraj vedno *suha* (134);

Neke noči se je ulil dež in *natok* vode je napolnil *potok* (135);

»Možu bi rada nogavice *spletla*, pa nimam *pletilk* (141).

Ni gotovo, da bi Zupanc etimološke figure jemal kot poetično sredstvo. Verjetneje je, da je v skladu z okoljem, od koder je črpal snov za svoje zgodbe, operiral z manjšo količino besedišča. Kljub temu so uvrščeni na to mesto, saj jih današnji bralec lahko estetsko doživlja.

g) Frazemi

V obravnavani knjigi se pojavi tudi nekaj frazemov, vendar veliko manj, kakor se pričakuje od folklorne poetike:

»/N/jegov sluga pa je – *ne bodi len* – nategnil lok in izstrelil puščico« (13);

»*Pod krivo palico* ni težko tlačaniti!« (14);

»*Kamen ni ostal na kamnu*, a zlatnikov niso našli« (15);

»je pred njim in njegovo roparsko tolpo trepetalo vse, *kar leze in gre*.« (16);

»pa pojdem za možem *čez drn in strn*!« (49)

»vsakdo hitel mimo Votle peči, ko da mu za *petami gori* (104);

Ne misli, da sem kakšen *mojster skaza* (108);

Rečeno – storjeno« (64; 130, 133).

h) Primerjalna rekla

Morda je prvi primer v tukajšnji rubriki celo iz slovstvene folklore: »In ko je minilo sedem let, ko so bile vse poseke pod Krancljem prekopane, je *drvar ostal sam ko Bog brez brata*« (20). Zagotovo to velja za druga dva: »Grajska deklica je bila *lepa kakor sonce*.« (40). »*graščak*, ki je imel hčerko, *lepo kakor sonce*.« (46). Tretjemu najbrž botruje Zupančev ali koga drugega pesniški navdih: »Imela je zlate lase in čiste *oči ko jutranja rosa*« (40). Zadnji pa je čista avtorjeva konstrukcija: »Kdor ga bo našel [železni prstan], bo *bogat ko lubniški škrat*« (53).

i) Pregovori

Tudi pregovorov ni veliko:

Mirna vest je najboljša vzglavje, a težka vest je mutast birič! (33);

»*Posojilo se veseli vračila!*« (39).

»*Kruhova pijanost je najhujša!*« (61)

»*Leni ptici je še perje odveč!*« (100);

»*Starost je modrost!* (111)

»*Kdor se na tujo pomoč zanaša, vodo v situ prenaša!*« (122)

»*Denar je sveta vladar!* (122);

»Človek se uči, dokler živi!« (138).

3. ZVOČNE FIGURE

Ta razdelek prikazuje najmočnejšo plat Zupančeve poetike. Prozni žanri od daleč ne omogočajo videti, da je v njem veliko zvočnih pesniških sredstev.

a) Zaporedno podvajanje besed/nih zvez/ v eni in isti povedi

Podvajanje besed deluje v smislu verznega sistema, saj se rimata dve enaki besedi. Če bi šlo zmeraj za ene in iste stavčne člene, bi bil učinek enoličen. Iz razčlenitve gradiva se vidi, da Zupanc podvaja vse stavčne člene. Primeri:

– Podvajanje glagola je najproduktivnejše. Pojavlja se v vseh glagolskih oblikah, številih, časih in naklonih:

»Tako je loški gospod *bogatel in bogatel*« (14); »Grajski služabniki pa *so iskali in iskali*.« (15); »*In so ga mučili in mučili*, dokler ni na natezalnici umrl.« (15); »gršaček in loški vitez pa sta se še kar naprej *borila in borila*, dokler nista drug drugega ugonobila« (42). »Krava je *krevsala in krevsala*, vmes pa mukala: (44); *Silila in silila* je v moža, naj ji pove, kako naredi, da mu vse, kar poseje, tako obilno rodi (46); »*Delali so in delali*, a zidanju ni bilo konca« (76); »*Teci, teci* ko puščica, da naju ne ulovi čarovnica!« (79); »*Drvel je in drvel* za velikanko« (72); »Desetnik je *jedel in jedel*« (73); »*Rvala* sta se *in rvala*, dokler ni vrag spoznal, da ga bo močni hlapec premlatil« (105); »Čaral je in čaral« (109); Poslej so ovčarski zvonci *zvonili in zvonili* po ratitovski planini, da so si vile, ki zvonjenja niso marale, zatiskale ušesa« (111); »In ko je tako *tekala in tekala*« (114); »je starčka *bičal in bičal*, dokler ni izdihnil« (123); »Poljanci so *razmišljali in razmišljali*, kako bi se iznebili sluzavega povodnjaka (89); »Suha usahnila, ker *ni in ni* bilo dežja« (134); »*Hodil je in hodil*, da je prehodil dolgo pot« (136); »*Imam ga, imam!*« je odvrnila trapa« (141).

Tu se pojavi nekakšna kombinacija podvajanja in etimološke figure. Po podvojitvi oz. ponovitvi nedovršnega glagola se ponovi še v dovršni obliki:

»*Šla* je in *šla*, dokler ni *prišla* do Starega gradu« (57); »Prišel je, se ojarmil pred plug in *oral ter oral*, dokler ni vseh ornice *preoral*« (61); »Desetnik je jedel materin kruh in *rastel in rastel*, da je svoje brate *prerastel*« (73); »Divji mož je pograbil cepec, a ker je bil tepec, je *mlatil in mlatil*, dokler ni vsega zrnja *zmlatil* v pleve« (83); »Skril se je za bližnji grm in *čakal in čakal*, dokler ni *pričakal* pastirja« (88); »Oskrbnik je splezal na pečino in *čakal in čakal*, a tega dne ni *pričakal* gamsov« (131); »Odšli na Gabrško goro in *kopali in kopali*, da bi se *prikopali* do zaklada« (102); »Ker vsaka žival rada *živi*, pa *živi* tudi ti!« (112); »*Koval je in koval* in konju podkvice narobe *prikoval*« (138). Sem so uvrščeni še drugačni primeri: »V grajskem stolpu si je uredila *prejnico*, kjer je od zore do mraka iz dneva v dan sedela ob kolovratu in neutrudno *predla, predla*« (126); »Ko pa je hotel splezati s pečine, je *gnocal* bojazljivo, *gnocal in gnocal*« [= se obotavljal] (131).

– Podvajanje prislova se po pogostnosti kosa s podvajanjem glagola:

»grb, ki bo še *stoletja in stoletja* prikazoval veličino loških knezov« (13); »Vrgli so ga v temno ječo, *globoko globoko* pod srednjim stolpom« (16); »Od strahu je onemel in *brž brž* pohitel do hrasta, da bi odvezal kravo.« (31); »Pastirček pa je šel *dalje in dalje*« (45); »Gradu sicer ne bosta imela, a *dolgo dolgo* bosta srečno živela« (48); »Zima bo *zdaj zdaj*, a mi smo še brez drv« (63); »Če mi boš kar *naprej in naprej* grozil« (71); »*Kam pa, kam?*« (107); »bili žejni *dan na dan*« (111); »V njej je bil slavček, ki je pel od zore *do mraka, od mraka* do dne« (116). Ta besedna zveza se navezuje na Franceta Prešerna pesem Pevcu. »oglar, ki je *leta in leta* napravljaj kope in žgal oglje« (124); »*Le počasi, le počasi*, pa ga boš! se je opogumljal in se *tiho tiho* plazil proti votlini« (137).

Poseben primer je poved »Globoko pod skalino pa baje še *zdaj sedi* za kolovratom graščakinja in prede *noč in dan, noč in dan*« (127).

– Podvajanje samostalnika je precej redkejše:

»Oj, oče, oče vidi, da se ti kisa stara pamet!« (70); »Četudi sem *majhen mož*, sem močan ko *velik mož!*« (116); »*Cigan je cigan*« (125). »*Osel on – osel jaz*, oba pojdeva v puštalski grad srečo iskat!« (145); »*Osel je osel!* Gledal je prvi kup sena, gledal je drugega« (146); »plaval en sam cink, ki je v skledi prekril juho *od roba do roba...*« (144). Do podvojitve osebnega zaimka je skoraj gotovo prišlo naključno: »A povem *ti*, da si osel tudi *ti*, ker *ti* je zadišala grajska hči!« (145).

– Podvajanje pridevnika je prav tako skromno: »Odšla je [divja žena] na vrh Lubnika, kjer ji je veter razčesaval črne črne lase« (78). Toda tu se pojavi stereotipni primer, ki je izrazito folklorne narave. »*V tistih davnih davnih dneh*« (80); »*V davnih davnih dneh* sta živela na Lubniku dva velikana, oba petkrat večja od ljudi« (71); »*Grda, grda* pojeduha, ki nam ne privoščiš kruha!« (113); »naj poleg *hlebov* za družino speče tudi *majcen majcen hlebček*« (113). To je bilo že *davno, davno*, a spominjam se,« se je nasmehnil oglar. (124). Dvakrat se pojavi stopnjevanje brez vejice med ponovljenima besedama, v tretjem pa je vmes dodano ločilo, vejica.

– Podvajanje števnik je zanesljivo prevzeto iz slovstvene folklore: »grad, ki ima *sto oken in sto vrat*« (16); »*Tri dni in tri noči* je trajal boj« (16).

– Podvajanje onomatopoeičnega izraza: »zarigal: '*I-a! I-a!*'« (146).

b) Ponavljanje besednih zvez v več stopnjah

– Ponavljanje besednih zvez v zaporednih povedih:

a) »*Hodil* je po hostah *in hodil* tri dni in tri *noči*, dokler ni sredi tretje *noči* zaslišal« (68);

b) *Hodil* je po hostah *in hodil* sedem dni in sedem *noči*, dokler ni sredi *sedme noči* zaslišal, kako velikan smrči« (68);

c) »*Hodil* je po hostah Blegoša *in hodil* devet dni in devet *noči*. Sredi devete *noči* pa je zaslišal drnjohati spečega velikana« (70); »V grajskem stolpu si je uredila prejnico, kjer je od zore do mraka iz dneva v dan sedela ob kolovratu in neutrudno *predla, predla* (126); »*Vražji pes, ali bi me rad zažrl?*« (132); Ho, *ali bi me rad zažrl?*« (133).

č) »*Dvignil* je meč visoko nad glavo *in odsekal zmaju* prvo glavo (95); »Ta pa se še zmenil ni za ugriz, pač pa je *dvignil* meč visoko nad glavo *in odsekal zmaju* drugo glavo« (95);

d) »Otrok je utihnil, hlapec pa ga je nosil vedno *teže*, ker je postajal oprtnik *težji in težji*« (105).

– Ponavljanje besednih zvez v smislu homonimije in sinonimije:

»Jaz nisem pasji *sin*, pa tudi potepin ne, pač pa sem drvarjev *sin*,« ji je odgovoril« (35); »Vrag te vzela, kako se *ti* vendar mudi!« se je zavzela grajska hči. »Pa znaš zares preklinjati?« »Bolje kakor *ti!*« ji je oponesel tretji brat. »Le pazi se!« mu je zagrozila. »Če bom jaz hujša kakor *ti*, *ti* bodo grajski valpti zrahljali kosti« (37). »*Jedli* so in *pili*, dokler se niso *opili*. [...] *Najedli* smo se in *napili*« (38); »izpustil je iz vreče zajca, ki je praščil v *črno noč*« (70); [velikan] se še ves dremoten in motoglav spustil v *črno noč*« (70). »naj poleg *hlebov* za družino speče tudi *majcen majcen hlebček*« (113).

– Ponavljanje celih povedi v eni in isti ali celo v različnih zgodbah. Različni skloni istih leksemov, po Lotmanu,¹⁵² ustvarjajo notranjo napetost med njegovo površin-

¹⁵² Jurij Lotman, *Predavanja iz strukturalne poetike*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1970. J. M. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Nolit, Beograd 1976.

sko in globinsko strukturo. V dveh pripovedih z motivom dekleta, zakletega v kačo, variirata tudi povedi. Zadnja poved »Pa še grajsko hčer *si bo lahko za ženo vzela*, če bi rad ženo imel« (Stari grad, 32) se skoraj dobesedno ponovi kot zadnja poved na koncu nekaj zgodb naprej: »[pogumni mladenič] Za plačilo pa dobil zlato, ki ga čuva deklica-kača, pa še odrešeno grajsko deklico *si bo lahko vzela za ženkico* (Deklica-kača, 42).

»In prilomastil je [Velikan Gorjan] v dolino ter *pomagal kmetom orati in sejati*« (61) / »Oj, ljudje, nikar tako! *Pomagal sem vam orati in sejati*, a ne zato, da bi se obmeta-vali s kruhom« (61); / »A ko je napočil oranja čas, so zaman vabili velikana, naj pride v dolino in jim *pomaga orati in sejati*.« (61–62). *Hodil je po hostah in hodil tri dni in tri noči, dokler ni sredi tretje noči zaslišal, kako velikana smrči* (68); / *Hodil je po hostah in hodil sedem dni in sedem noči, dokler ni sredi sedme noči zaslišal, kako velikana smrči*« (68); / *Hodil je po hostah Blegoša in hodil devet dni in devet noči. Sredi devete noči pa je zaslišal drnjohati spečega velikana*« (70).

Tu se ponovijo cele stavčne strukture, le višanje številčnih vrednosti jim pomen-sko krepi napetost. Ali se Zupanc ponavlja? *Velikan* desetnik na koncu preraste vse druge:

»Bil je tolikšen, da je *lahko videl čez vrhove visokih cerov*, kaj se dogaja v Loki« (Ču-dežna skala, 75). Že na naslednji strani pa piše »Bila je takšna *velikanka*, da je *lahko pogledala čez najvišji cer* (Ajdovska deklica, 76). »*Gorje ti, drvar, hu gorje!*« (79); / »*Gorje ti, hčerka, oj gorje!*« (117). »*Hodil je in hodil*« (107, 136); / »*Hodil je in hodil, da je prehodil dolgo pot*« (136); »Mož je oral, kosil in garal, žena pa je *vrtela jezik in mlela prazne besede*« (113); / »V prazni hiši pa je ostala skopulja-klepetulja, ki je do konca živih dni *vrtela jezik in mlela prazne besede*, na hrbtu pa nosila grbo« (114); »V grajskem stolpu si je uredila prejnico, kjer je od zore do mraka *iz dneva v dan* sedela ob kolovratu in neutrudno predla, predla« (126); / Toliko preje tudi sama ni potrebovala, a *iz dneva v dan je predla*« (126).

c) Notranja rima

Poglavitna zvočna posebnost Zupančevega pisanja je notranje rimanje. Čeprav njegov besedni zaklad ni bogat, daje vtis, da z lahkoto najde posameznim besedam ustrezen rimani par. Pred njim je sem in tja v Pravljičah ubral tako pot že Fran Milčinski,¹⁵³ najbolj dosledno pa je to počel Josip Ribičič.¹⁵⁴ Čisto mogoče, da se je Zupanc od njega navzel takšnega načina pisanja. Morda ga je urednik Našega rodu k temu celo spodbujal. Primeri si sledijo po zaporedju, kakor se pojavljajo v knjigi in iz količine se vidi, da je ta stilni postopek Zupancu najbližji. Morda postane že celo manira:

»Kdorkoli bi hotel iti čez most, naj odšteje mostnino! Nihče ni od te dače izvzet – naj bo plemič ali kmet, suhec ali *debeluh*, gospod ali *kmečki smrduh!*« (9–10).

»Voznik naj plača belič, bakreni štirak, jezdecu pa zaračunaj *srebrnjak!*« (10).

»Milostni gospod, poslušajte in presodite: (10).

¹⁵³ Prim. Desetnica, Fran Milčinski, *Pravljičice*, Karantanija, Ljubljana 2005, 126–132.

¹⁵⁴ Prim. Josip Ribičič, *Miškolin*, 1931 in več izdaj. Josip Ribičič, *Pisane lutke*, 1938.

»Mostnina je za tlačane, a ne zame, ki sem knez! Izgini mi s poti, da me ne pograbi bes in da te ne kaznujem, tlačanski pes!«(12)

»A zamorec, ki je spremljal svojega gospodarja, je bil bistroglavec.« (13)

»Takrat bo tisti srečnik, ki bo izkopal zlati zaklad, postal tako bogat, da si bo lahko kupil loški grad, ki ima sto oken in sto vrat.« (16).

»Če si vedel, da čarovnice jezdijo na Klek, si tudi vedel, zakaj si jih z gorečimi metlami naganjal v tek.« (18).

»vinske mehove prinašali v grad, kjer je popival loški glavar, hudoben ko gad.« (19).

»[starček] v vinogradu kopal in se znojil, vmes pa stokal in jokal.« (23);

»zakaj vsak dan od jutra do večera jokaš in stokaš?« (23)

Loški glavar je takšen skopuh, da je za vse moje prošnje gluh.« (23).

Oj, škratek, dober si ko rodni brat! (23);

»O, čeprav sem majhen ko muren, sem pri delu uren!« se je bahačil škratek.« (23);

[škratek] se tako otovorjen vrnil na Kamnitnik. Medtem pa na črnem konju privihral v vinograd grajski oskrbnik. (23). »Izza štibal je potegnil bič ter z njim premlatil starčka, da je izdihnil pod udarci. To pa je videl gozdni škratek [...] Zakričal je, da je odmevalo od Lubnika«: (24).

Prestrašeni oskrbnik [...] na Kamnitnik (24);

So na opustošeni hribec nanosili toliko skalin, da je še dandanašnji tamkaj več pečin ko rodne zemlje.« (24).

»Takšnega župana so imeli, da je bil pamenjak, da mu nihče niti v Puštalu ni bil enak.« (26).

Da so se glavnikarji pogosto okopali v mrzli vodi. Torbe in bisage z glavniki pa so šle po vodi... (25).

»Starograjski vitezi, hlapci in valpti ter grajska služinčad – vsakdo od teh je bil hudoben kakor gad« (28).

»Potlej bo jok in stok!« (28).

»Zares sem majhen, ker sem škratek, a sem močan, da ti lahko zavijem vrat!« (30).

Takrat se nihče ne upa stopiti na Stari grad, da bi kači odvezel zlati zaklad.« (31)

»oskrbnik, ki je bil takšen skopuh in oderuh, da... (32).

»Ljudje ječe in o tebi slabo govore.« (33)

Kdor vedno ječi, dolgo živi! Kjer pa je mnogo besedi, je tudi dosti laži.« (33).

»Pozabljaš, da bi brez orača in kopača ne na tvoji ne na moji mizi ne bilo kruha in kolača. (33).

Kmetje so v onemoglem srdu stiskali pesti in ga preklinjali: »Stari grad – v njem pa tat!« (33).

Ko je vdova praznik rok prišla v dolino, je dvignila pesti in zapretila gradu: »Prekleti grad in tisočkrat prekleti oskrbnik! Oba naj pogoltne Lubnik!« (34).

Če bi kdo rad postal bogat, naj gre na Stari grad razvaline rahljat. Med njimi bo morda le našel zaklad, ki ga je za živih dni nagrabil starograjski tat.(35).

»Na Starem gradu je živela grofična, ki je preklinjala ko vrag. Vsakdo si je mašil ušesa, kdor je prestopil grajski prag.« (35).

»Takoj se mi poberi iz gradu, pasji sin in potepin!« »Jaz nisem pasji sin, pa tudi potepin ne, pač pa sem drvarjev sin,« ji je odgovoril. (35)

In tako so grajski hlapci prebičali prvega brata, da se je zvečer komaj še živ privlekel pred domačo dver in preklinjal grajsko hčer. (36).

Drugi dan je drugi *brat* odšel na stari *grad*. (36). »Prišel sem na *grad*, da bi videl preklinjevalko, zlobno kakor *gad*. Tako pravi moj najstarejši brat, ki ste ga včeraj pretepli, preden je zapustil *grad*.« »Kaj bi pa ti *rad*?« ga je vprašala grofična. (36). »Privežite ga, hlapci ob drevo in mu jih z biči namečite na hrbtišče, da ne bo nikoli več prišel na to dvorišče!« (36).

In grajski valpti so prebičali drugega brata, da se je zvečer komaj še živ privlekel pred domačo dver in preklinjal grajsko hčer. (37).

»Jaz sem tretji *brat*, ki sem prišel v Stari grad ženo iskat! (37).

Starejša brata si pretepla, mene pa ne boš urekla, ker sem hujši kakor *ti*, kadar pričnem preklinjati! (37)

»Vrag te vzel, kako se *ti* vendar mudi!« se je zavzela grajska hči. »Pa znaš zares preklinjati?« »Bolje kakor *ti*!« ji je oponesel tretji brat. »Le pazi se!« mu je zagrozila. »Če bom jaz hujša kakor *ti*, *ti* bodo grajski valpti zrahljali kosti, da me boš pomnil vse žive dni.« (37).

Potlej so vsi grajski *pirovali* in *blagrovali* (38).

Jedli so in *pili*, dokler se niso *opili*, ženin in nevesta pa sta *plesala* in *preklinjala*. (38).

»Najedli smo se in *napili*. Dovolj smo se *naveseliti*. Ker smo *popili vino*, pojdemo v *dolino* na sprehod!« (38)

V davnih davnih dneh je na Starem gradu živela *grofica*. Kadar se je razjezila, je bila strupene volje kakor *gadica*. [...] Naj je bil *mladec* ali *starec*, za vsakega je imela odmerjen udarec. (39).

Kdor nima v glavi *pameti*, naj svoje pete nauči *bežati*!« (39).

»Čič ne da *nič*!« (39)

Pretepeni starec pa je zagodrnjal: »Posojilo se veseli vračila!« (39).

S seboj je vzela *lovske pse* in *vso grajsko služinčad*, da bi ji *seganjali divjad*. (39).

Rečeno – storjeno! (39)

A tega ni *storila*. Smejala se je in *zavpila* (40).

Ker *uporno golčič*, nisi *vreden*, da *živiš*!« (40)

Grajska deklica je *izkrvavela*, *graščak* in *loški vitez* pa sta se še kar naprej *borila in borila*,

»mladci iz dneva v dan prihajali na Stari *grad* ženo iskat.« (41)

dokler nista drug drugega *ugonobila*.(42)

»pa še *odrešeno grajsko deklīco*, si bo lahko vzel za *ženkico*. (42).

Oj, *pastirček*, kaj pa iščeš *tod*, kjer živi *kačji rod*?« (43)

Ornico boste *zasejali* s *pšenico*« (44).

»bi mene, *molznico*, *domov odgnal*, ne pa na *semnju prodal*!« (45).

Le *žulj* na roki mu je ostal. Večal se je iz dneva v dan, ker ga je redilo težko delo, s katerim se je nekdanji *srečnik* otepal kakor vsi *Poljanci*, ki so veseli, če pridelajo toliko, da so na mizi vsak dan – *žganci*.« (46).

»Kar si *človek v mladosti* *naprti*, nosi do *smrti*! *Ptič* se s *ptičem* *druži*, *žaba* z *žabo* v *luži*. [...] »Rajši te *zakoljem* ko *mesar*, kakor da bi te dobil *drvar*.« (48)

»Rajši vidim, da *postaneš kača*, kakor da bi *drvarja* *vzela*, ker *bosta* oba *berača*.« (48).

»Gradu *sicer* ne *bosta imela*, a *dolgo dolgo* *bosta srečno živela* (48).

»K njemu so prihajali *mladci*, *revni* in *bogatici*« (49).

»Same si naj *može izbero*, da jim *kdaj* ne bo *hudo*!« (49)

- »A prstan mora biti *zlat*, sicer me naj ne pride iskat! (49)
- »A prstan mora biti *srebrn*, pa pojdem za možem čez drn in *strn!*« (49)
- »Če jo je oče vprašal, s kom bi se rada poročila, ga je vselej zavrnila: (49)
- »je bil mlad junak pa tako *bogat* ko kozel *rogat.*« (50)
- »V njem je živel *mlinar*, ki je bil *bogat*, da bi si lahko kupil *grad.* (50)
- »Ne bova jedla *pohancev*, vselej pa bo zadosti *žgancev.* (50)
- »Na slami se prijetno *spi*, če vest človeka ne *teži!* Bolje je imeti *slamnat otep* kakor denar, ki ima spolzek *rep!*« (51)
- »Hotela sem bogatega *moža*, zdaj pa imam *suroveža.*« (51).
- Oj, oče, rada bi zapustila Stari grad in šla k vam oglje *žgat!*« (51).
- Ker si z mojo hčerko *surov*, jo vzamem *domov.*« (51).
- »Haha, kar izgine *naj* in *naj* ne pride več *nazaj!*« (51)
- »Zunaj *lepota* – znotraj *praznota!*« se je še ponorčeval iz žene (51).
- Tako je najstarejša hči odšla oglarit v *lubniške* hoste. (52)
- »Moj mož je *mlinar*, a vsak *goldinar*, ki ga zasluži, zapije [...] (52)
- »A karkoli *storim*, nič mu po volji ne naredim. Zmerja me in preklinja, da sem *pri-tepenka*, ki za doto ni imela niti *cvenka*. Hotela sem *bogatca*, zdaj pa imam *pijanca*. Bolje je bosa *trnje mleti*, kakor *pijanca vzeti!* Oj, oče, vzemite me *domov* pod *rodni krov!*« (52)
- Ker si z mojo hčerko *surov*, jo vzamem *domov.*« (52).
- »Haha, kar izgine *naj* in *naj* ne pride več *nazaj!*« (52)
- »Tako je tudi druga hči odšla oglarit v *lubniške* hoste.« (52).
- Tretja hči: »Moj mož je *ubog drvlar*, a rad me ima; vse drugo mi [ni] na *mar.* (52)
- »Oj, ko bi mlada mati vedela, in zaobrnila prstan, bi listje *to* – postalo *zlato!*« (53).
- »To dela *gozdni škrate*, ki vsako noč prihaja k nama *gostovat!* (53)
- Kar nama v loncu ostane *žgancev*, jih *pojé*, *potlej* pa *gre* (53).
- (Železni prstan) Kdor ga bo našel, bo *bogat* ko *lubniški škrate.* (53).
- Vsi *zlatniki*, ki so bili *tlačanom* *nasilno odvzeti*, pa so bili *prekleti.* (54).
- Zaklad, ki je bil kdajkoli *preklet*, pa ni kaj prida za ta *svet*, četudi bi bil kdaj *otet.* (54).
- Kdorkoli rešuje zaklad, se mora dela lotiti *opolnoči*, pri tem pa *naj* – molči! (54).
- Če le *besedico spregovori*, zaklad še *globlje* v *brezno zgrmi...*(54).
- »Na dnu je res nekakšna *skrinja*. Vrag vedi, če je resnično *zlata*, ker je na njej *tolikani blata*, da sem se *vdiral* vanj skoraj do *vrata!* (54)
- Po *blatu* sem *brodil* do *kolen*, *skrinje* se *drži* pa *glen*, ... (54).
- Zlató* ostane *zláto*, čeprav ga *vrže* v *blato!*« (55).
- »Velik je bil Stari *grad*, še večji v njem je živel *tat!*« (55)
- »Brez *muke* ni *moke*, brez *potu* pa ni *medu!* (55)
- Možje, le *krepro* *pljunite* v *roke!* Kadar bom *zaklical*, da je vse nared, pa *potegnite!*« (55)
- »zdaj bo pa vsakdo, ki je v *Loki* *bradat*, tudi *bogat!*« (56)
- »Rajši bi doma *ostala*, četudi bi *gladovala.*« (56)
- »Na tujem boš jedla *belo pogačo*, z delom pa si *prislužila plačo.*« (56)
- Le kaj boš jedla *tí*, ki si *deseta hči?*« (56)
- »Vzamem te v *službo*, če boš jedla *ovsenjak*, je rekel *skopuški graščak.*« »Boljši je že *ovsenjak* kakor *prazen zrak.*« (57).

»tako sem lačen, da bi suho skorjico pobral, če bi mi jo le kdo dal!« je zamijavkal« (57).

»Kadar ti bo potrebna moja pomoč, me pa pokliči! Pritekel bom, naj bo dan ali noč« (57).

»Kaj ti je, desetnica!« je vprašal maček. »Zakaj jokaš, pastirica?« je zaravedil pes« (58)

»Ko pa je v Selški dolini zmanjkovale živine, je velikan s Križne gore odlomastil v Poljansko dolino in sredi noči vlamljal v hleve ter ubogim kmetom kradel živino.« (59)

»Semkaj pridi, šleva požrešna, da ti zrahljam kosti!« »Ne bojim se niti sedem takšnih, ko si ti!« (60)

Skaline in pečine, ki sta jih velikana nametala med Križno goro in Črni vrh (60).

Maček in pes pa še vsako kresno noč prihajata na razvaline, kjer maček mijavka, pes pa bavka v črno noč (58).

Vsa dolina ni imela kmeta, ki bi kdaj pridelal toliko zrnja, da bi njegova družina imela kruha za vse leto. (60).

Velikan Gorjan (61); da je bil velikan Hrastnik močan teleban (62).

Kamor je zagazila njegova noga, je še dandanašnji sama pušča. Od takrat so njive v Poljanski dolini nerodovitne in v vaseh ob Poljanski Sori večkrat manjka kruha. (62).

Velikan, strašanski gorjan (67).

Hodil je po hostah in hodil tri dni in tri noči (68)

V davnih davnih dneh sta živela na Lubniku dva velikana, oba petkrat večja od ljudi. Bila sta mož in žena. (71).

Če mi boš kar naprej in naprej grozil, da me boš spodil, se te bom zares bala, da bom vse zažgala, kar bo na ražnju. (71).

Nekoč je v Sori prala moževe hlače dopetače. Pozabila je, da ima v votlini na ražnju nereščeve krače. (71)

Hoj, žena, ali je pečenka že pečena?« (71)

»Hoj, mož, hud boš, ker ni samo pečena, ampak zapečena! (71).

Ko sem na Sori prala tvoje hlače, sem pozabila na prašičje krače.« (71)

»za njo pa se je podil njen mož, da se je pred divjo gonjo sleherna žival potajila v svoj lož. (72).

Velikan je besnel in grmel, da se je tresel vrh Lubnika (72).

Ko je tako vpil in bentil, da bo ženo ubil, ko jo bo ulovil, ga je slišala tudi gorska vila in ga posvarila: Oj, velikan, ne bodi vendar teleban! Če boš ženo ubil, boš tudi sebe pogubil!«(72)

»dokler je ni pripodil v dolino in jo na bregu Sore ubil; zamahnil je po njej z gorjačo in ji odbil glavo. (72).

mu je dišala vsaka jed, a zrastlel ni niti za ped (73).

»in ljudje se bodo iz tebe norčevali ter te zaničevali. (73)

»dokler ne zrasteš in svojih bratov ne prerasteš!« (73)

Desetnik je jedel materin kruh in rastel in rastel, da je svoje brate prerasel (73)

Desetnik: Še naj rastem, da bom velik in močan, kot ni še nikdar bil noben Ločan!« (75)

»mati, ki ni imela v kašči zadosti moke, da bi sinu lahko spekla tolikšen kruh, da bi sinu lahko spekla tolikšen kruh, da bi se ga najedel pojeduh. (75).

In ko bo postal velikan in pojeduh, naj pride v Loko, kjer se tudi za silake peče kruh (75)

»Vi le domov pojdite in za moje brate skrbite!« (75)

»jo pekel, se mastil in se redil (75). Pred njim: t / d oba zobnika.

In tlačani so garali in godrnjali ter preklinjali ošabnega glavarja (77).

»Kako naj te rešim, kaj naj storim, da še sebe ne pogubim?« je odgovoril drvar. »Divja žena me bo ulovila in mi zavila vrat ter me pahnila v prepad. Tebe pa bo odrla, te spekla in požrla.« (78)

Teci, teci ko puščica, da naju je ulovi čarovnica!« (79)

»da je tamkaj zraslo bodičje in trnovo grmičje (79)

In divja žena se je opraskala, ko je divjala za njima in kričala: (79)

Ko te bom ulovila, te bom ubila!« (79)

Kadar v deževnih dneh naraste Sora, takrat v Soteski pod Lubnikom grozno šumi, ker divja žena v njej rohni (79).

V gozdovih je lovil divjad in perjad ter si z njo tolažil glad. (82)

Nekega dne pa ga je skoporita gospodinja, ker ji je bilo žal mleka in kruha, ki ga je požrl pojeduh, zgrdila, da je lenuh in potepuh, ki nič ne dela in samo žre. (82).

»Kaj pa naj delam, ko nič ne znam, in kamor stopim, vse poteptam?« je zamomljal (82)

»Lačen sem bil, pa sem jo odrł, spekel in požrl.« (83).

»Ej, hudir, že vidim, da si slab pastir, (83).

Divji mož je pograbil cepec, a ker je bil tepec, je mlatil in mlatil, dokler ni vsega zrnja zmlatil v pleve (83).

»Ej, vražji pridanič [< prida nič], že vidim, da si slab mlatič,« se je razjezil kmet (83).

»Želel sem imeti hlapca, pa sem dobil trapca!« (83)

»spet lovil divjad in perjad ter si z ulovkom tešil glad (83)

»divji mož, objel visoko smreko ter jo podrl, preden bi se človek ozrl. (84)

»se je začudil divji mož, ki ni poznal drevnjače, in usmeril kosmate krače v hosto. (84)

»Poljanci, dajte mi tri srebrne novce, pa bom iz jezera pregnal povodnega moža, da boste na bregovih brezskrbno pasli ovce!« (89)

»naplahtal ga je, da je tako ždel tamkaj, dokler ni okamenel, z mahom prerasli kamen pa ozelenel. (89)

»Dali ti bomo tri srebrne novce pa še tri bele ovce.« (91)

Pa ni drugega storil, ko vodo skalil. (91).

Ko pa je nekega dne spet prišla k jezeru prat, jo je povodni mož potegnil v podvodni grad. (91).

A četudi je bil tako bogat, je bil lakomen skopuh, da drugega ni jedel kakor kruh. Če je ovco zaklal, je vse meso prodal (92).

Ovčar pa se je gospodarja bal in se mu je zlagal, da je ovco ukradel povodni mož in jo potegnil v svoj podvodni lož (92).

»Šentani povodni mož! Ovce kradeš, ribe žreš. Vse nam boš požrl, podavil ribe, ovce odrł.« (92).

»vidi Soričana, kadar na bregu Sore v vodo strmi, gleda za ribami in sline cedi. (93).

Nekega dne pa je na pastirjev vik in krik prišla (93)

Pastir se je zmaja *bal*, zato se je pred njim skrival v pastirski koči in *vekal*, kadar mu je odnesel ovco. (93).

»Da se ne boš samo junačil, ti bom dal meč, ki ti bo segal od pleč do meč. (95).

»Tukaj imaš *pšenico* za *potico!*« (97)

»Soteščani, ki so nosili k njemu zrnje v *mletev*, so ga preklinjali. Jemal jim je preveliko mlevščino, da pogosto niso imeli zrnja niti za *setev*. (100)

»Prišel bo dan, ko ne boš imel kaj *mleti*, pa tudi ne kaj *vzeti!*« (100)

Kdor o meni slabo *sodi*, naj v moj mlin ne *hodi!*« (100)

Bal se je, da bi v mlin ne prišel *tat* in mu vzel *zaklad*. (100)

Kar je zaslišal v *gosti hosti* nekaj *gosti* (100)

Zlatnike pa je pobral gozdni *škrat* in jih skril v podzemeljski *grad*. (101)

A četudi je bil ta kmet *bogat*, je bil gozdni *tat*. (103).

Kadar je odšel v gozd po drva, je zmeraj šel v tuji *les*, ker mu je bilo žal lastnih dreves. (103).

Sosedje so se z njim *prepirali* in ga *zmerjali*, on pa je še kar naprej *skoparil* in v tujem *drvaril* (103).

Nekega dne je spet ojarmil tri *hrastiče*, da je imel za zimo drva in *panjiče*. (103).

Ko pa je sosed *dognal*, da ga je lakomnik *okral* (103).

»Če lažem, naj me vzame vrag!« In je soseda vrgel čez prag. (103).

»Potegni, *volič*, ali pa naj te vzame *hudič!*« (104)

»je vsakdo hitel mimo *Votle peči*, ko da mu za petami *gori* (104).

»jo *zapušča sinček edinček* (107); *sinko potepinko* (108);

sinko edinko (109);

»za mater in *Ločane*, *zdravil bolne* in jim celil *rane* (109)

Ta škrat je bil *tat* (109)

Najraje pa je prihajal *krast* k *Bercetu*, bogatemu *kmetu* (109)

»A, tukaj si, *prežgani tat!*« je kmet *zaklel*, ko je *škrate* *ujel*. (110).

Takrat pa je *škrat*, *bradati tat*, s pastirsko *palico* udaril ob *pečino*, da je *votlino zalila* voda ter *potopila* *kmeta* in vse *ovce* (110).

Za dne pa so se tamkaj lahko odžejali tudi *ratitovski drvarji* in *ovčarji* (110)

»kako je *sivobradi ovčar* *zavaroval* svojo *ovčad*, da bi mu ne padala v *prepad* (111)

»*Tvoja sreča*, da me *nisi ubil!* Še večja *sreča*, da te vodo *nisi pil!*« (112)

Komaj je to izreka, je *stekla* v *gosto hosto*, da bi je nihče ne *ulovil* (112)

»*Grda*, *grda pojeduha*, ki nam ne *privoščiš kruha!* (113)

»*Zdaj boš postala takšna*, kot sem jaz, a *nas* nikoli več ne bo k vam v *vas!*« (113)

Kmet je imel *ženo*, »ki je bila *skopulja* in *klepetulja*. (112); *skopulja-klepetulja* (114)

»kjer so imeli svoj *grad* brez oken in brez *vrat* (114).

Potlej pa naj se vrne k njim po *plačo*, ker jim je *kuhala jedačo*. (115)

Oj, *škrat*, le pridi jutri v Stari *grad* *plačilo iskat!*« (116)

»*drugače* pa *pojdes* z menoj v moj *lož*, jaz pa postanem tvoj *mož.*« (117)

Že je prišel *škrat* h *grajski dečvi* *vasovat* (118)

»*Ovce*, *ovčice*, le za menoj, da se boste *pasle* in *rasle!*« (119)

Takšen *suhec* pa je bil zato, ker je bil velik *izjedljivec*, *zraven* pa še *skoporitec* (120).

Ni si *privoščil* dovolj *jedače*; nič *čudnega*, če so ga bile same *prazne hlače* (120).

Ej, *gospodar*, če sem že *hlapec*, ne mislite, da sem tudi *tepec* [...]! (121).

Ne bojte se, da bi toliko *pojedel*, da bi vas in mlin *zajedel!* (121)

»zato se je *bal*, da bi je še ta ne *pobral* (121)

Od začudenja je mlinar kar zažvižgal, ko je videl, da je *korenjak* težki *vrhnjak* dvignil s tal in ga z lahkoto privil pod *grot*, ko da bi dvignil prazen *sod* (121).

Prosila je skopuškega *straduha*, naj ji da *merico* *moke*, da bo otrokom *spekla kruha* (122)

(Mlinar) Tuji nesreči se je *smej*al, zdaj pa je svojo *objokoval*. (122)

Ob Brebovnici še zdaj stoji nekakšna *razvalina* – ostanek nekdanjega *mlina* (122)

Komaj je *graščak zabogatel*, se je *prevzel*. (122)

Postal je *petičnež* pa takšen *betičnež*, (122)

Zapiral jih je v *grajsko vozo*, če so se *upirali*, da ne bodo *rudarili* (123).

Kadar jih je *bič*al, je *krič*al (123)

Prevzetnost in *napuh* ne *vesta*, kako se služi *kruh*! (123)

»Brez *pridnega kopača* ni *kruha* ne *kolača*! (123)

Kopaj, *berač*, pa boš vsak dan imel na mizi *kolač*! (123)

»Bolje je jesti *krompir v miru*, kakor *kolač v prepiru*!« (123)

»Ko bi mi od vsake *oglenice* ostal vsaj *štirak*, bi v *dolgih letih*, kar sem *oglaril*, toliko *denarja* *priskoparil*, da bi zdaj imel *tisoč*ak. (124)

V bližnjem *dularju* je ležala *kača*. Slišala je *oglarjev jok*, pa se je *splazila* v *kočo* (124).

Od *premajhne oglarine* nisi nič *privarčeval*, a zato ne boš *gladoval*. (124)

Grajska gospa je bila *bogata*, *četudi* ni imela ne *srebra* ne *zlata* (126)

Toliko *preje* tudi sama ni *potrebovala*, a iz dneva v dan je *predla*, ker ji je *predenje* bilo v *veselje* (126).

Nagnala *starčka* v *črno noč*, *rekoč*: (126)

Praznih rok se je *povrnil* v *grad* in *rekel*, da je *ovca* najbrž *padla* v *prepad*. »Za samo škodo te imam, *prekleti gad*!« je *zbesnela* *skopušnica* (127)

»*pograbila* *korobač* ter z njim *starega ovčarja bila in bila*, dokler ga ni na tla *pobila* in *ubila* (127).

Od vseh *gradin* in *grajskih razvalin* je ob *prepadu* ostala samo *tista pečina* (127)

Bogatinec pa je bil tudi *preklinjavec* (132).

Oj, *pastir*, *usmili se me* in *izpusti me*! Na *suhem* mi ni *bitka*! [= *biti*] *Rada* bi se v *Suho potopila* in se v *ribo spremenila*. *Stori* mi *dobroto*, pa boš lahko vsak dan v *Suhi ribe lovil* in do konca *živih dni* ne boš vseh *polovil*. Namesto da bi *pasel ovce*, boš *prodajal* *ujete ribe* in *štel novce*.« (135)

Kmetje so *obupavali*, a nihče ni bil *tak junak*, da bi bil v *boju* *hostniku enak*; zato so *prenašali* njegove *kraje*, samo da bi ne bilo *svaje*.(136);

Naženi ga iz naših *host*, saj *vidiš*, da je *vsiljiv gost*!« so ga *prosili* *kmetje* (136)

»Kaj bi meni *cekin*, ki sem *pasji sin*! *Zastonj* vam bom *konja podkoval*, da vam ne bo *zlatnika žal*.« (138)

»*Junak* pa *tak*!« (140)

»kolikor *cinkov*, toliko *cvenkov*!« se je *zasmejal* *šaljivi graščak*, ki je *bajtarico* *ujel* v *past*. *Vrgel* je na *mizo* en sam *zlatnik* in *odšel* v *puštalski grad* lenobo *past*. (144)

Ko je *pastir* *zvedel*, kaj *obljublja* *puštalski graščak*, je *gospodarju* *odpovedal* *pastirjevanje*. Za *triletno zvesto službovanje* pa si je *izgovoril* *osla*. (144).

»Le *vzemi osla* in *pojdi* v *puštalski grad* *srečo iskat*! A *povem ti*, da si *osel* tudi *ti*, ker *ti* je *zadišala* *grajska hči*!« (145)

Osel on – *osel jaz*, oba *pojdeva* v *puštalski grad* *srečo iskat*! (145)

Pa si zares osel, ker se za prazen nič *smejš* in *režiš*, da imaš usta do ušes in še malo *čez!*« ga je zavrnila grajska kislica (grajska hči, ki se ni nikoli zasmejala). (145)
Pa pokaži, če je res!« je bila radovedna grajska hči. »Če le nisi malo *čez les?*« je podvomil graščak (145)

V nekaterih primerih si Zupanc privoščil še druge zvočne bravuroznosti, kar doseže z upoštevanjem govornega jezika. Tedaj se v marsikaterem narečju razločki med zvonečimi in nezvonečimi glasovi na koncu besed docela izravnavajo. Tak je primer z goltniki, -k in -g, ko nastane govorno dvostičje: »Četudi si *jak*, si takšen *bedak*, da naj te odnese *vrag!*« (83). Še zmeraj z goltniki je posrečena nekakšna besedna in glasovna igra hkrati, prav na podlagi opozicije med zvonečim in nezvonečim soglasnikom, -g in -h: »Komaj je to izreka, je stekla v *gosto hosto*« (112). Drug umetelen primer je s sičniki: »Dajte mi koš *sena*, pa bosta videla, kaj moj osel *zna*, se je bahal *pastir*« (145). Tretji primer kontrasta med zvonečim in nezvonečim samoglasnikom nastane pri zobnikih b in p: »Tvoja *sreča*, da me *nisi ubil!* Še večja *sreča*, da te vodo *nisi pil!*« (112). Zupancu se odlična glasovna igra posreči z nekakšno metatezo med čv – vč: »Ratitovške vile pogorkinje so bile prelepe gorske *dečvice*. Vsak večer so v ratitovških rovtih pasle rdeče *ovčice*« (110). Kakor da gre za oklepajočo kitično strukturo, pa poteka dvogovor med deklico in palčki: »Oh, saj ne bom nikoli *zrasla*, če bom zmeraj ovce *pasla!*« (114) [...] »Če nam boš kuhala, bomo pa mi ovčke *pasli*. Mi ne bomo več *rasli*« (114). V paru se znotraj pojavi glagol *pasti* in zunaj mu sosедуje *zrasti*: *zrasti* – *pasti* / *pasti* – *zrasti*. Prav tako nastane nekakšna oklepajoča kitica v povedi: »*Na plečih* so nosili težke skale, da so jim krvavela *pleča*« (77).

Začetek:

V Selški dolini je nad vasjo Praprotno obsežna hosta Hrastnik. To ime je gozd dobil po velikanu Hrastniku, ki se je nekoč klatil tod okrog.

Na koncu: Prapročani pa še zdaj ne vedo, v katero jamo se je zavlekel velikan, zato so hosti med Selščico in Bukovščico vzdeli ime: Hrastnik. (65).

č) Očitni verzi

Da Zupancu ni težko besed zložiti v rime, razkrije, ko jih sem in tja prikaže v kiticah. Vendar njihova funkcija tedaj nekako zbledi in nimajo več takega učinka kot tedaj, ko so raztresene v prozni obliki. Estetski funkciji pripada nekaj skrivnosti! Primeri:

Nekdaj je v loškem gradu živel *glavar*, ki so mu tlačani za desetino prinašali zrnje in *sir*. Njemu pa zrnja in sira ni bilo *mar* [...] Zato je na tlačane vpil ko sam *hudir*:

»Ne maram za zrnje,
ne maram za *sir*,
prinesite *vina*
pa bo poplačana
vsa *desetina!*« (19)

Gorje ti, ker si starčka *ubil!*
Od trt tega vinograda
ne boš več *vina pil!*« (24)

Puštalski glavnikaerji nagajali dekletom:
»Včeraj bil je kravji *rog*,

danes spretnost mojih *rok*
ga v glavnik je spremenila.
Kupi ga, dekle premila,
češi z njim si laske *zlate*,
saj napravil sem ga *zate!*« (25).

Naslednja pesem je v bistvu narodna / ljudska / folklorna, le v zadnji vrstici so »ribce« zamenjane z žabami.

Ne hodi za *mano*,
ne boš me *dobil*,
sem tist'ga *župana*,
ki je žabe *lovil...*« (26).
»Žirovski zmaj spet vodo *bruha*,
da poplavlja naša polja,
da ne bomo imeli *kruha...*« (98)

Naslednje jutro pa je prisopihal h graščakinji in njeni hčeri grajski pastir, ki je na fratah pasel ovce. Povedal je, da je zagledal davi v gozdu kres, ob kresu pa škrate, ki je plesal in pel:

»To je dobro, da ne *ve*
grajska hči za moje ime,
da sem čatež, gozdni *škrat*,
ki bo v grad šel ženo *iskat!*« (117)
»To je dobro, da sva obe
zvedeli za tvoje ime.
Čatež si, brbljavi *škratelj!*
Če bi zrasel še za en *vatelj*,
bi šla s teboj v tvoj *lož*,
ti pa bi postal moj *mož!*
Le pojdi, čatež, gozdni *škrat*,
kam drugam si ženo *iskat!*« (118)

Grajska hčer, ki je stala na pragu in prodajala dolgčas. Kam pa jezdiš osla?« ga je vprašala.

»Ker drugega pač nima posla –
osel jezdi osla...«
ji je zapel v odgovor. (145)
Na kup so privreli
vsi Ločani
in ga odgnali
na Kamniti most.
Tamkaj mu je
mestni birič
najprej s hrگو
poravnal grbo,
da mu je pretipal

vsako kost.
 Nato pa so ga
 loške smojke
 za cepelige in roke
 zgrabile in poujčkale
 ter štele:
 en, dva, tri!
 Ko pa jim je
 zavrela kri,
 so Žirovca
 za pokoro
 vrgli – v Soro... (148).

Navedene kitice so dobrodošle za popestritev besedil, vendar njih sporočilo ni osamosvojeno in bi se razvezane popolnoma izgubile v siceršnji prozni obliki.

4. FOLKLORNI OBRAZCI

Podobno kot na folklorno motiviko na splošno se Zupanc opre na folklorne obrazce, ne da bi jih neposredno uporabil, temveč jih po analogiji skonstruira sam.

Tu so prikazani v zaporedju, kot se pojavljajo v knjigi *Kamniti most*:

a) Vablјivke

»S pastirsko palico pa stari ovčar ni nikdar udaril niti ene ovce, zato je imela čarobno moč. Vse ovce so šle za njim, če jo je dvignil in zapel:

»Ovce, ovčice, le za menoj, da se boste *pasle* in *rasle!*« (119).

Navedeno besedilo se deloma res rima in celo zapoje se, toda kljub temu ga je težko imenovati pesem, saj je zanjo prekratko. Žanrsko ga lahko prištejemo k vablјivkam.

Kakor kaže drug primer, ni nujno, da so te le prijazne: »Bil je črn in hudoben [oven] in mu je bilo ime Skok. Črni ovnač je bil takšen rogač, da je na pastirjev klic:

Skok, zdaj pa le v *poskok!*,

skočil na bližajočega se prihajača ter ga podrl« (129, 130). Z njegovo pomočjo je premeteni pastir na podlagi navedenih besed ugnal gozdnega moža.

b) Zbadlјivke

»V Poljanah je še dandanes¹⁵⁵ običaj, da pred pomladnim oranjem prenekateri Poljanec postava pred sosedovim skednjem in ogleduje plug. Ko pa sosedu to ogledovanje že preseda, vpraša:

'Kaj ga gledaš! Saj ga ni skoval cigan!'

Zijalo pa ga zbode:

'Gledam ga, kako rjavi. Še od lanskega oranja se ga drži gruda prsti'« (142).

Ali se še da dognati, ali je to izvirno poljanska zbadlјivka ali jo je Zupanc na sebi lasten način priredil ali si jo celo izmislil. Dejstvo je, da je včasih obstajalo na Poljanskem precej takih zbadlјivih klišeiziranih dvogovorov.

¹⁵⁵ To je veljalo za čas pred nekaj desetletji. Danes je od tega že petdeset let.

c) Čarovni izreki

Kača podari dobrosrčnemu oglarju kačjo lev [luskinjo]: »Posuši jo na soncu! Kadar ti bo najhuje, udari z njo po mizi in reci:

Črna roka – bela pogača!« (124, 125)

Komaj je izrekel čarobne besede, se je na mizi prikazala bela pogača« (125). Cigan mu jo je ukradel, toda ni si pravilno zapomnil čarovnega reka in ga je drago stalo, ko je zaklical:

»Bela pogača – črna roka!«

Na te vrste obrazcev vsaj slovenska¹⁵⁶ slovstvena folkloristika še ni bila pozorna. Ali se jih dá razumeti kot neke vrste zagovori. Ne, ker se praviloma nanašajo na zdravljenje z besedami.

VIII. ZUPANČEVSKO IZRAZJE

»Številni recenzenti so ocenjevali moje zbirke belokranjskih pripovedk in hvalili lasti lep jezik«: »Karlin mi je še pred letom napisal pismo, v katerem omenja tudi tole: »Vaše stvari rad berem. Zlasti mi je všeč, ker ste si ustvarili poseben slog, ki mi osebno godi.«¹⁵⁷ Za takšno sodbo se Zupanc čuti dolžnega »Belokranjcem iz najrevnejših bajt«, ki so ga »naučili prisluhniti lepoti čiste belokranjščine«. ¹⁵⁸ Če je bila spočetka, v Zupančevih belokranjskih knjigah to njegova prednost, v poznejših to postaja motteče. Belokranjske¹⁵⁹ in besede iz drugih narečnih skupin se prepogosto pojavljajo na primer tudi v *Kamnitem mostu*.

Zupanc se skoraj dobesedno ponavlja, ko se nekako v zagovor vdiranju belokranjskega besedišča v njegove zgodbe, poudarja, da je dolgoletno delo med Belokranjci pustilo pečat njegovemu pisanju.¹⁶⁰

1. GLAGOLI

Najprej vrsta glagolov, ki ne delujejo knjižno. To ne pomeni da so napačni, saj so za posamezno pokrajino lahko čisto primerni. Zupanc pa jih uporabi na več mestih, morda tudi zato, da bi postale del knjižnega fonda. Marsikaterega od njih ni v Zupančevem slovarčku. Ali so kljub temu belokranjski?

Nenavaden je povratni glagol *namahniti se*. Zupancu je tako domača, da je ni razložil v priložnostnem slovarčku:

»Še pred zadnjo vojno sem se v Beli krajini *namahnil* na dedke in kumeke, ki so se mi med bakanjem nagajivo smejali ter se muzali moji radovednosti.¹⁶¹

¹⁵⁶ Tudi od drugod ne poznam nobene razprave na to témo.

¹⁵⁷ L. Zupanc, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga, 193, 190.

¹⁵⁸ L. Zupanc, n. d., 193.

¹⁵⁹ Žal, premalo poznam belokranjsko besedišče, da bi bile lahko posebej predstavljene.

¹⁶⁰ L. Zupanc, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga, *Slovenski etnograf* 13, 190–191: »25 let zapisoval belokranjske pripovedi, in znal prisluhniti pojoči belokranjski govorici,« zato se zaveda nevarnosti, da bi ga to zavedlo v obdelavi gorenjskih folklornih pripovedi.« L. Zupanc, *Zlato pod Blegošem*, [spremna beseda], 8: Nešteto težav sem imel, kajti več ko 25 let sem zapisoval belokranjske pripovedi.

¹⁶¹ L. Zupanc, Šopek loških pripovedk, 201.

sta se sredi temne hoste *namahnila* na velikanskega medveda (13).

»Tako se je tudi hudobni oskrbnik loškega gradu *namahnil* na logarja« (130–131).
Večkrat se pojavi *segnati*, *seganjati*, ki pomeni zbrati skupaj:

S seboj je vzela lovske pse in vso grajsko služinčad, da bi ji *seganjali* divjad. (39).

Soričanom *seganjal* ribe v mreže in sačlje (92);

»je ovčjo *segnal* na vrh gorskih pašnikov« (129);

Je vzela s seboj tega logarja, da bi mu *seganjal* gamse na odstrel (131)

»Takoj vstani, vražji pes, da boš *seganjal* ovce!« (132)

»moral sam *segnati* svoje črede na senožeti (133)

Seganjal je ovce *in seganjal*, tekal za njimi (133).

Dovršni glagol *zaradovediti* se uporablja izrecno ob premem govoru in pomeni spraševati, medtem ko je *radovediti* nedovršni in pomeni tudi biti radoveden:

»Zakaj jokaš, pastirica?« je *zaradovedil* pes« (58);

»Kaj pa delaš?« je *zaradovedil*« (83);

»Kaj pa se bom naučil pri tebi?« je *zaradovedil* pob.«(108);

»Skopuška žena pa je *radovedila*, od kod dobiva mož zlatnike« (113).

»so se ovce *zjagmile* [= zgnetle] na pašnike« (95)

2. SAMOSTALNIKI

Po griču nad Puštalom »*hribec*« (22, 24) je zanesljivo nastalo občno ime »*hribec*«: »Kamnitnik je strm hribec v Škofji Loki, ves posejan s *skalinami*« (22); »so na opustošeni *hribec* nanosili toliko skalin« (24); »*Hribcu*, na katerem je več kamenja ko prsti, pa so Ločani vzdeli ime: Kamnitnik« (24). Za samostalnike (in druge besede), ki so v dodanem slovarčku knjižna ustreznica, je sklepati, da so

a) belokranjski

Velikan Hrastnik je sekiro ogledoval in ogledoval, nato pa jo je vrgel stran in zamomljal: »*Balta* je zares večja, kot so vse vaše sekire, a zame je premajhna.« (63). Prvi je šel nad velikana najstarejši brat. S seboj je vzela drvarsko *balto* [sekira] da bi velikanu odsekal glavo (68);

»s krepelcem bil po *bulcu* [vol], a voz je ostal, kjer je bil« (103).

»naš *dular*« [= kačja votlina] (43).

»je njegova *skvožnja* postala pretesna« [= podzemeljska jama] (106).

[Pastir] »imel je tudi radovedno ženo, da takšne *sničavke* [= radovednica] ni bilo v vsej dolini« (46).

»bodo vse kokoši, ki jih ima doma, poginile, ker so *tekutave*, bi me ne prodala. [...]

Rajši prodajte tiste, ki imajo *tekute* [= kokošje uši, zajedalci]. Kmetica ga je ubogala in s kokoško v cekarju odšla domov. Doma je našla mrtve vse kokoši, ki so jih uničili tekuti.« (45)

Žveglica [= pastirska piščalka] (43).

»/j/e živino nagnal v *dnjačo* [= na dnu doline ležeči svet] (83). Po analogiji na »dnjačo« sta mogoče belokranjski tudi drevnjača in grbača. Ali ju je avtor prinesel iz Savinjske doline, od koder je blizu do Prežihovih »globač«: »Bolj ko na zajca se

zanesem na *drevnjačo*.« (70); »Nato je drvar pograbil *drevnjačo* in izpodsekal drugo smreko, da je zgrmela na zemljo« (84);

si naložil na *grbačo* [grbača < grba; hrbet] skalo ter se tako otovorjen vrnil na Kamnitnik.« (23) »Naložil si je ranjenega graščaka na *grbačo* ter ga odnesel v grad« (47).

Prav tako ni jasno, od kod snubač, ali še iz Bele krajine ali iz Savinjske doline: »vsakemu *snubaču* [snubec!] rekla« (49); »hčerko obljubil tistemu *snubaču*« (244). Vsekakor niso ne iz poljanskega narečja ne iz selškega narečja ne iz loškega govora besede kot »se je *bahačil* [bahati se?] škrat« (23); »ker bo toča sklestila vso *strn*« [= ?] (44); »V prepirih in *tepencijah* pa so se obmetavali s hlebi namesto s kamni« (61). Je »*besedavelj*«¹⁶² belokranjski ali iz Zupančeve glave? »*Mogočnjak*« (9) in »*pamenjak*« (26), oba s končnico *-ak*,¹⁶³ sta skoraj zagotovo njegova. Prav tako samostalniki na *-ec*: »*kratkorepec*«, »*divjinec*« [= divji zajček] (137), »konj *jahanec*« (10), »*sajavec*« [= kovač] (137). »/O/*prtiv*« [= oprtano] in »*besniv*« [= besen] (107) sta narejena po istem jezikoslovnem vzorcu, toda ali sta kot narečna upravičena v tej knjigi, ki da ubeseduje snov iz nekdanjega Loškega gospodstva. Kar trije izrazi so v zvezi z vodo: »*natok* vode je napolni potok« (135). Je »*rečnica*« (66, 70) kaj drugega kot rečica? In »*potočina* polna vode (136) struga? Še vsaj naslednje štiri besede so s končnico *-ina*: »Odvedli so ga na *samino* za Kamnitnikom« (16); »Kamnitnik je strm hribec v Škofji Loki, ves posejan s *skalinami*« (22); »so na opustošeni hribec nanosili toliko *skalin*« (24); »Glavar pa je zakričal, da je odmevalo od grajskih *zidin*« (10).

b) savinjski

Frate so znane iz Janka Glazerja poezije o Pohorju. Glede na to, da se navezujejo na gozdarstvo, utegne beseda živeti tudi v zgornji Savinjski dolini. Govorcem z nekdanjega loškega gospodstva pa je beseda tuja:

»pasel ovce *na fratah* strmega Lubnika (88). Od njih belile *frate* na Ratitovcu (92). Imel je toliko ovac, da so pobelile *blegoške frate*, kadar jih je nagnal na pašo (103). »jih je varno vodil *po fratah*, lazih in po rovtih ob prepadih (111). »tekala po grajskih *fratah* (114) »*na fratah* pasel ovce (117). Pasel grajske ovce *na fratah* (126).

c) gorenjski

Vigred je karakteristično koroška beseda. Res so ozemlje Loškega gospodstva poseljevali tudi Korošci, toda ta beseda se med njihovimi potomci ni udomačila. Jo poznajo v Savinjski dolini? »Ves srečen, da se bo poslej lahko sporazumeval s podaniki in tlačani, se je nekega *vigrednega dne* napotil proti daljni Idriji.« (13). Še manj to velja za »dečlo« – »nesrečna *dečla*« [= dekle] (91) in »gorske *dečvice*« [= dekllice] (110), ki vsekakor sodijo v gorenjsko narečje, če ne tudi v koroška. V naslednjem primeru: »Že je prišel škrat h grajski *dečvi* [= dekle] vasovat« (118) beseda ni prav uporabljena niti glede na jezikovno zvrst, saj je za grajsko gospodično prelahkotna.

3. POKRAJINSKA INTERFERENCA

Mučno je, ko avtor uporabi poljansko krajevno ime, zraven pa doda poklic v belokranjskem narečju: »brebovniški *paliskar*« [mlinar, oprашen] (120). Paliskar je belokranjska beseda za mlinarja, Brebovnica pa je v Poljanski dolini.

¹⁶² »da ne boš rekel, kakšen *besedavelj* [= čvekač?] sem« (97).

¹⁶³ Dobra zamenjava za mogočneža in pametnjakoviča.

Še bolj nelagodno je za bralca z Loškega gospostva, ko se pojavita ena poleg druge dve besedi, ki nista ne knjižni in še manj narečni iz njegovega kulturnega kroga: »Je loški gospodar, *skrnoben* in *prstjen*, vsak dan sitnaril... *Skrnoben* je belokranjska beseda [= pust, zoprn, len], *prstjen* pa gorenjska [= neprijeten, zoprn]¹⁶⁴].

4. ZGODOVINOPISNO ZAZNAMOVANE BESEDE

Seveda bi se jih dalo naštetih še več, zastopajo pa jih naslednje:

»Vsi tlačani škofjeloškega gospostva so morali *na tlako* [davek kot delo]« (9);

»Nihče ni od te *dače* [= dajatev, davek] izvzet« (9); »Zahteval je od njih dvakratno *dačo*, kot jim jo je odmeril loški knez« (32). »Izterjavaš od njih previsoko *dačo*« (33).

»P/od zemljo pripravljena plesniva, *temna ječa*« (10); ga zaprla *v temno ječo* pod srednjim stolpom (15); »Vrgli so ga *v temno ječo*, globoko globoko pod srednjim stolpom« (16);

»lončarja pa zaprla *v grajsko vozo*« (30).

Leksem »mladci« je znan iz romana Frana Saleškega Finžgarja *Pod svobodnim soncem* (1912). Ali ga je Zupanc prevzel od tam: »Zakleto grajsko hčer pa bo odrešil tisti *mladec*« (31); »četudi so *mladci* iz dneva v dan prihajali« (41); »drvarji, pogumni *mladci*« (67); »jo bo odrešil tisti pogumni *mladec*« (42); »Tudi ona se je zaljubila *v mladca*« (47); »K njemu so prihajali *mladci*« (49); »Šepavec je ogovoril *mladca*« (107); »a ga *mladec* ni prepoznal« (108); »In *mladci*, godni za ženitev« (144).

SKLEP

Slovenska slovstvena folkloristika za časa Lojzeta Zupanca se je izognila izražanju stališč o njegovem delu tako, da mu je dala besedo v strokovnem glasilu, v katerem je zapisal: »Moje delo je želo pohvale pa tudi kritike tistih recenzentov, ki so mi po pravici zamerili, da sem opustil znanstveno zapisovanje. [...] Navzlic temu, da je raznih zapisov ljudskega pripovedništva izpod mojega peresa že preko 300, razmetanih v raznih knjigah, revijah, mladinskih listih in časopisih, pa do danes še nisem dočakal znanstvene ocene svojega dela.«¹⁶⁵ Kljub izrecnemu izzivu se tedanja slovstvena folkloristika ni bila pripravljena lotiti kočljive naloge. Kako le, če Zupanc v isti sapi zatrjuje: »Ostal pa sem veren posredovalec ljudskega izročila do današnjih dni, tudi v času, ko sem zapisoval pripovedke iz Savinjske doline in pripovedke z Loškega ozemlja, četudi mi nekateri krivično očitajo, da so moji zapisi izmišljeni in na silo postavljeni v čas in kraje, koder me že več kot trideset let premetava učiteljska služba.«¹⁶⁶ Kljub temu je na prošnjo uredništva Slovenskega etnografa¹⁶⁷ – da bi preverilo zanesljivost njegovih zgodb ali da dobi izhodišče za svoje lastno terensko delo? – k vsaki

¹⁶⁴ France Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika* III, P–S, SAZU etc., Ljubljana 1995, 130.

¹⁶⁵ L. Zupanc, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga, 194.

¹⁶⁶ L. Zupanc, n. m., 193–194.

¹⁶⁷ L. Zupanc, n. m., 194.

od dotlej objavljenih zgodb dopisal pripovedovalca.¹⁶⁸ Le za nekaj primerov je pošteno priznal, da se ga ne spominja.¹⁶⁹

Dokler ni mogoče primerjati Zupančevih »literarno predelanih« zgodb in izvirnih zapiskov, četudi so le »paberki«, mu prej omenjenega očitka ni mogoče odvzeti. Kako le, saj se omenjena trditev bije z njegovim pogostim zagotavljanjem, da podaja terensko gradivo »v literarni preobleki«, kar ga že vnaprej oddaljuje od izvirnosti. Tukajšnja podrobna motivna, jezikovna in stilna razčlenitev Zupančevih zgodb to, žal, potrjuje.

Na nekem mestu kot da se zagovarja, izrecno poudarja nevarnost, da bi v njegovo poznejše pisanje vdirale belokranjske besede. Kritična plast Zupančevega ustvarjanja je torej besedišče. Saj je nametano z vseh vetrov in ni docela knjižno. V knjigi *Kamniti most*, ki naj bi tematizirala nekdanje loško gospodstvo, je od poljanskih, selških in škofjeloških zagotovo več narečnih besed belokranjskih, nekaj štajerskih in gorenjskih in kaka koroška.

Opravljen analiza dokazuje, da obstaja enaka mešanica v motiviki tukajšnjih Zupančevih zgodb. Primerjalno terensko gradivo¹⁷⁰ je z njegovimi zgodbami zelo redko kompatibilno. Tudi njih kompozicija ne potrjuje njihovega terenskega zaledja. Zato je tako poudarjeno »eitiološko izadje« njegovih zgodb hudo vprašljivo. Res je v njih veliko krajevnih in nekaj ledinskih imen, toda večinoma so nasilno prilepljena k zgodbi ali pa je razlaga privlečena za lase in ne izhaja iz poteka zgodbe.

Zastavlja se vprašanje, zakaj je v Zupančevih zgodbah toliko surovosti. Tudi to jih oddaljuje od živega terenskega folklornega gradiva. Iz zgodbe v zgodbo se ponavlja stereotip: ljudje so kruti in živali krvoločne.¹⁷¹ Ali je to res davek social(istič)nemu realizmu, ko je bilo treba vse, kar ni dišalo po novodobnem družbenem redu, očrtni. Ali je to rezultat Zupančeve pisateljske fiziognomije.

Pač pa je Lojze Zupanc na svojem področju spreten stilist. Pogosto sicer skonstruirano snov z minimalnimi jezikovnimi sredstvi podaja razgibano, k čemur največ pripomore notranje rimanje. V nasprotju z Josipom Ribičičem, ki v nekaterih delih¹⁷²

¹⁶⁸ Seznam pripovedovalcev za Zupančeve knjige Belokranjskih pripovedk. (L. Z. je s tem ustregel naši prošnji, naj bi po spominu navedel, od koga je slišal posamezne svoje zgodbice. L. Zupanc, Kako sem prišel do zapisovanja belokranjskega ljudskega blaga, Slovenski etnograf 13, 194.

¹⁶⁹ *Zaklad na Kučarju* (Mladinska knjiga, Ljubljana 1956). Št. 14, 23, 55, 58: (se ne spominja pripovedovalca.

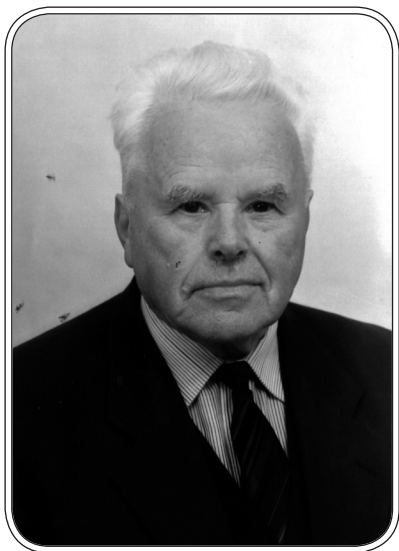
¹⁷⁰ J. Dolenc, *Kres na Grebljici* (Glasovi 22). M. Stanonik (ur.) *Nekoč je bilo jezero*.

¹⁷¹ Tomaž Erzar, *Družina in mediji* (Zakaj otrokom beremo pravljice in ne informacij?), *Naša družina* 1/2010, 14–15: »Dobre pravljice poglobljajo naš občutek za življenje in njegove modrosti; kako se postarati, kako izbrati ženina, kako oditi od doma, kako sprejeti smrt, kaj pomeni imeti rad starše, kaj pomeni vračati dobro, kaj pomeni... V njih zasledujemo neko pristno izkušnjo glavnega junaka, njegovo zgodbo, kot bi jo povedal sam, z vidika tega, kaj je bilo zanj pomembno, na odprt način, tako da junak najprej izpostavi sebe, ne pa svojega mladoletnega bralca ali poslušalca. Junak tvega namesto nas in nam o tem sporoča samo tisto, kar je sam preveril in prestal ter kar je naši starosti primerno. Boji se, greši, doživlja grozo in iz teh preizkušenj vstane drugačen, ker je lahko dal izkušnjam nov pomen in zdaj o tem spregovori še nam, potem ko je najprej razkril sebe. In to bi lahko rekli, da je zanesljiv znak dobre zgodbe ali informacije: prva tvega, razkrije sebe in si tako pridobi verodostojnost.«

¹⁷² Prim. *Miškolin, Pisane lutke*.

to počne dosledno in zato postane njih branje utrujajoče, Lojze Zupanc izmenjuje vezano in nevezano besedo v *Kamnitem mostu* v primernem ravnovesju.

Zupanc je torej spreten oblikovalec, medtem ko se fabulativno rad opira na folklorno motiviko, a se od nje popolnoma odtrga z njih netradicionalno kombinacijo in s folklorističnega vidika gre za slovstveni folklorizem, ki se razlikuje od slovstvene folklore še bolj kot kopija slike ali retuširana fotografija od njenega originala.

JANEZ DOLENC (1926–2012)

– NESOJENI RAZISKOVALEC
SLOVENSKE SLOVSTVENE
FOLKLORE

UVOD

Kot profesor na tolminskem učiteljišču in pedagoški gimnaziji se je s članki o kulturnih dogodkih na Tolminskem v javnosti stalno oglašal in se izkazal kot urednik *Tolminskih zbornikov*. Toda ustvarjalno torišče svojega življenja je videl v slovstveni folkloristiki in etnologiji in prvotno zamišljeno strokovno poslanstvo je bogato izpolnil po upokojitvi. Sodeloval je v znanstvenih in strokovnih revijah (*Jezik in slovstvo*, *Loški razgledi*, *Primorska srečanja*, *Slovstvena folkloristika*, *Traditiones*)¹ in njegova bibliografija od leta 1948 do 2005 obsega nad tri sto strokovnih člankov in razprav. Od njih jih je ena tretjina z etnološko tematiko iz Poljanske doline (o pastirjevanju, košnji in drugih kmečkih opravilih, koparjenju), Tolminskega (o šegah in vražah na Tolminskih Ravnah, božičnih navadah in novoletnih šegah in verovanju, bali, kresovanju, materialni kulturi v vasi Volče) in Goriškega (o kolinah, božično-novoletnem čoku itn.), folkloristično gradivo s komentarji z obeh območij in o literarjenju (Pustotnik, Lojze Hafner, Julka Fortuna, Anica Gartner).

Poleg tega ne gre prezreti Dolenčevega prispevka k raziskovanju tolminskega punta. V arhivu na Dunaju je odkril koncept poročila cesarju Karlu z imeni 11 voditeljev tolminskega punta in načinu njihove usmrtitve 23. 4. 1714.

I. ŽIVLJENJE

Na svet je prijel 5. septembra 1926 v Četeni Ravnih, pod Starim Vrhom nad Poljansko dolino, na domačiji pri Tavčarju, od koder je izviral rod imenitnega slovenskega

¹ Dolencova bibliografija zajema tudi njegovo lastno leposlovno ustvarjanje s planinsko, puntarsko, vojno in potresno tematiko v poljudnih publikacijah.

pisatelja, Ivana Tavčarja). »Uka žeja« ga je po treh letih osnovnega šolanja v domačih Javorjah že desetletnega »speljala« od doma, najprej v Gorenjo vas in nato na gimnazijo v Kranj.

Z drugo svetovno vojno so Nemci kranjsko gimnazijo spremenili v nemško učiteljšče, kamor so pripeljali s seboj nemške dijake. Janez Dolenc je tisti čas ostal dve leti doma in pomagal kmetovati. »Sosedova mati Ana Zupanc je bila živ leksikon za stare pesmi, povedke in šege.« Obiskoval jo je in pridno zapisoval, npr. o lanu in izdelavi platna. Da bi se izognil mobilizaciji v nemško vojsko, v kateri je padel njegov brat Tonček, se je jeseni leta 1944 odšel vpisat v gimnazijo v Celovec. Tam je bilo nekaj slovenskih dijakov povezanih z Osvobodilno fronto. Pridružil se jim je, toda že 17. januarja 1945 sta prišla dva gestapovca s psom in ga odpeljala v ječo. Sredi marca so ga s transportom odpeljali v Dachau. Na srečo so ga že 29. aprila 1945 osvobodili ameriški vojaki. 8. junija 1945 je bil spet doma, vendar zaradi hudega vnetja rebrne mreže zelo oslabel, da ni mogel takoj nadaljevati šolanja.²

Dobro leto je ob skrbni maminii negi prebil doma in ta čas izkoristil za sistematično zbiranje etnološkega in folklornega gradiva, kar je dokumentiral do dne natančno.

Jeseni leta 1947 je na kranjski gimnaziji naredil privatni izpit za 5. razred gimnazije in se nato v Ljubljani vpisal v 6. razred gimnazije. Leta 1950 je na ljubljanski univerzi postal študent slavistike. Poleg nje mu ni bilo mogoče vpisati še etnologije, zato si je poiskal vso ustrezno literaturo in jo študiral sam.

Leta 1956 je diplomiral na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani z nalogo o Antonu Žaklju-Rodoljubu Ledinskem, čigar mama je bila doma iz bližnjih Dolenčic.³

Kot slavist se je posvečal zlasti primorskim književnikom. Napisal je dvoje populjdnih književnih monografij: o Simonu Gregorčiču je izšla leta 1989 in o Francetu Bevku leta 1990, strokovne članke o folklornih sestavinah v delih Franceta Bevka, Jože Lovrenčiča in Ivana Preglja. Zato ni nenavadno, da mu je uredništvo Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev zaupalo urejanje zbranih del Ivana Preglja.

II. TERENSKO DELO

Janez Dolenc je že kot 14-letni dijak med počitnicami poleti 1940 zapisal 8 povedk, ki jih je slišal v domači hiši. Po zgledih v *Vrtcu*, na katerega je bil tedaj že dve leti naročen, jih je literarno obdelal in eno od njih poslal omenjenemu mladinskemu listu. Vendar ni bila objavljena. Kljub temu je v božičnih počitnicah v nov zvezek prepisal tri povedke in jim dodal barvne ilustracije.⁴

² Janez Dolenc, Nekaj dejstev o mojem narodopisju, tudi Štreklju, *Slovstvena folkloristika* 6, št. 1 (7), januar 2007, 29.

³ Zato je Janezu Dolencu pripadla čast, da je bil slavnostni govornik, ko smo pred leti ob velikem razumevanju župnika, prav tako njunega rojaka Lojzeta Oblaka temu trpečemu pesniku v Velikem Trnu nad Krškimi na vzhodni steni tamkajšnje cerkve odkrili spominsko ploščo. Prim. *Naš župnik Metod 1935–2008*, Gradivo zbral Jože Pavec, odgovarja Anton Bobič, Izdala župnija Sv. Duh.

⁴ Podrobneje sam J. Dolenc, Nekaj dejstev o mojem narodopisju, tudi Štreklju, 29.

Pri hiši so imeli naročene mohorjevke in tako sta mu tisto leto, ko se je zdravil doma, prišli v roke dve knjigi Vinka Möderndorferja. Nanj sta naredili neizbrisen vtis.⁵

Najstarejša slovenska založba je namreč po koncu vojne takoj obnovila svoje delo in osnovala poleg redne zbirke mohorjevok še posebno zbirko za poljudno znanstvena dela in zahtevnejšo literaturo z imenom Tiskovna in produktivna zadruga. Prva in druga knjiga v njej sta ravno Möderndorferjevi. Že aprila leta 1946 so izšle *Koroške narodne pripovedke* in naslednjo pomlad 1947. leta 5. knjiga iz zamišljene zbirke *Verovanja, uvere in običaji Slovencev*

v lepi opremi Toneta Kralja. Del naklade je izšel vezan in na boljšem papirju. Meni je prišla v roke broširana izdaja, skrbno sem jo prebiral in s svinčnikom na robu pisal svoje pripombe. Iz Möderndorferjeve knjige sem dobil precej novih pobud in primerov. Zelo mi je bila všeč tudi njegova metoda številčenja zapisov na robu in izdelava imenikov na koncu knjige, ki je omogočala preglednost in uporabnost besedila. Sicer pa sem iz svojega gradiva že do konca maja prepisal 70 zapisov izročil in mu jih poslal. 8. junija se mi je že zahvalil za pošiljko. »Skoraj vse, kar ste zbrali, je uporabno, nekaj gradiva pa prav dragocenega.« Kmalu potem mi je poslal kot poklon svoje Koroške narodne pripovedke s posvetilom, jaz sem mu pa poslal medicinski rokopis in zagovorno knjižico padarja Jakoba Ranta iz Dolenčic.⁶ Jeseni tega leta sem mu poslal še obsežnejšo zbirko izročil. Decembra se mi je zahvalil s pripombo, da je ustrezno gradivo vrnil v že postavljeno knjigo Prazniki, ki naj bi izšla 1948. Res je bila knjiga (brez imenikov) do jeseni 1948 natisnjena, a je za dolgo obležala v polah. Vzrok je bil – informbiro! Vinko je spet romal v zapor, sedaj kot informbirojevec. Ob aretaciji so oznovci premetali njegov arhiv in marsikaj je izginilo, med drugim knjižica zagovorov Jakoba Ranta. Jaz tega nisem vedel in sem mu sept. 1948 poslal še obsežnejšo zbirko izročil. Čudno se mi je zdelo, da ni bilo na to pošiljko nobenega odziva. On pa je že 'rabotal' na prisilnem delu.«⁷

Gradivo o šegah sta s pridom uporabila v njunih knjigah Vinko Möderndorfer (*Prazniki*, 1948)⁸ in Niko Kuret (*Praznično leto Slovencev I–IV*, 1965–1970)⁹.

V Ljubljani je Dolenc nadaljeval, kar mu je velevalo srce: »Zbrano slovstveno fol-

⁵ Janez Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil (Ob 100-letnici rojstva Vinka Möderndorferja), *Traditiones* 23, Ljubljana 1994, 393.

⁶ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil (Ob 100-letnici rojstva Vinka Möderndorferja), 393.

⁷ J. Dolenc, Neumorni zbiralec ljudskih izročil (Ob 100-letnici rojstva Vinka Möderndorferja), 393.

⁸ Prim. zapise J. Dolenca: Vinko Möderndorfer, Verovanja, uvere in običaji Slovencev (narodopisno gradivo), V. del. Knjiga 2, *Prazniki*, 1948: št. 260, 367, 422, 562, 753, 821, 864, 865, 899, 906, 910, 1092, 1096, 1158, 1248, 1268, 1682, 1740, 1889, 1989, 2081, 2214, 2476, 2501, 2648, 2754, 2818, 2839, 2892, 2905, 2939, 2944, 2946.

Za gradivo v Möderndorferjevi knjigi *Ljudska medicina pri Slovencih* 1964 podobni podatki niso posebej navedeni.

⁹ Dolenčevo gradivo v knjigi Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev* 1, Mohorjeva družba, Celje 1965: str. 45 (op. 8), 47 (43), 130 (19), 161 (2, 7), 162 (17), 164 (28), 175 (16, 17), 205 (1).

Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev* 2, Mohorjeva družba, Celje 1967: 28 (79), 35 (124), 37(140), 65 (32), 71 (56), 72 (64), 73, 92 (56), 112 (203).

Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev* 4, Mohorjeva družba Celje 1970: 169 (33), 172 (75), 173

kloro sem prepisoval na čisto. V antikvariatu Dolžan sem opazil kompletno Štrekljevo zbirko, 16 v modro platno vezanih knjig. Skoraj od ust sem si pritrgal denar, da sem postal lastnik te zbirke.«¹⁰

Leta 1952 je za nalogo *Pripovedno blago severnega poljanskega narečja*¹¹ v slavističnem seminarju pri prof. dr. Franu Ramovšu prejel študentsko Prešernovo nagrado. Trideset poljanskih folklornih pripovedi, ki jih je zapisal v času 1940–1950 je res zapisano v narečju, vendar je vprašanje, ali res že od začetka spontano, ko mladi zapisovalec še ni imel nikakršnega dialektološkega znanja, ali niso prvotno po najboljših močeh zapisana besedila pozneje ustrezno jezikoslovno obdelana. Iz kratkega geografskega in zgodovinskega uvoda postopka ni mogoče razbrati. O folklorističnem pristopu morda govorijo le natančna imena ter pripovedovalcev in podatki o kraju in času zapisa.

Poleti se je že vključil v *ekipo Borisa Orla*, ki je tisto leto s sodelavci iz Slovenskega etnografskega muzeja raziskoval področje Šentjerneja na Dolenjskem.¹²

3. junija 1956 je Janez Dolenc, študentski Prešernov nagrajenec, na prošnjo profesorja, znamenitega prešernoslovca Antona Slodnjaka sodeloval na proslavi ob odkritju spominske plošče dr. Karlu Štreklju na njegovi rojstni hiši tu na Gorjanskem. V imenu študentov je imel kratek govor. Za diplomsko nalogo je obdelal Antona Žaklja - Rodoljuba Ledinskega kot zapisovalca ljudskih balad.¹³ O njem je objavil nekaj člankov.¹⁴ Zato ga je doletela čast, da je imel slavnostni govor ob odkritju spominske plošče na steni župnijske cerkve Sveti Duh Veliki Trn nad Krškimi.¹⁵

Vse to kaže, da je Janez Dolenc že kot študent vedel, kaj želi delati v življenju in so ga profesorji pri tem podpirali. Po dokončanem študiju sta si ga za sodelavca obetala Ivan Grafenauer in Milko Matičetov na Inštitutu za slovensko narodopisje SAZU v Ljubljani. Po nenadni Ramovševi smrti predsedstvo SAZU v osebi gosposkega Josipa Vidmarja ni bilo za to: vsekakor zaradi zadržanosti do omenjenega Inštituta ali tudi Dolenčeve vernosti.¹⁶

III. VZGOJA MLADEGA RODU

Dolenc je jeseni leta 1957 postal profesor slovenščine na učiteljskišči in pozneje gimnaziji v Tolminu. Ni zakopal svojega talenta:

Kljub zavrnitvi sem se odločil, da bom na področju slovstvene folklore angažiral

(88), 174 (94), 158 (59), 193 (33), 201 (77), 242 (71), 243 (71), 243 (83), 288 (39), 294 (87), 90, 91, 96, 346 (26).

¹⁰ J. Dolenc, Nekaj dejstev o mojem narodopisju, tudi Štreklju, 29.

¹¹ Janez Dolenc, *Pripovedno blago severnopoljanskega narečja*, *Traditiones* 4, Ljubljana 1975, 175–185.

¹² J. Dolenc, Nekaj dejstev o mojem narodopisju, tudi Štreklju, 29: »Škoda, ker tega gradiva Etnografski muzej v Ljubljani še ni objavil.«

¹³ J. Dolenc, Nekaj dejstev o mojem narodopisju, tudi Štreklju, 29.

¹⁴ Janez Dolenc, Anton Žakelj-Rodoljub Ledinski, *Loški razgledi* 3, Škofja Loka 1956, 89–96.

¹⁵ Martin Luzar, Spomin na pozabljenega: odkrili ploščo v nat Antona Žaklja, pesnika in kaplana, ki je umrl na Velikem Trnu, *Dolenjski list*, 25. 5. 2000, 7.

¹⁶ J. Dolenc, Nekaj dejstev o mojem narodopisju, tudi Štreklju, 29.

svoje dijake pri obravnavi ljudskega slovstva v prvem letniku, da bo vsak v svojem domačem kraju zbral stara izročila vsaj 4 strani formata A4. seveda sem moral dati natančna navodila. Uspelo je kar dobro, nekateri so me presenetili z obsežnimi zbirkami.¹⁷

1. POUK SLOVSTVENE FOLKLORE NA UČITELJIŠČU IN DRUGIH SREDNJIH ŠOLAH

Njegova doslednost za zastavljeni cilj se vidi iz tega, da je za strokovni izpit leta 1961 napisal obsežno razpravo *Pouk ljudskega slovstva na učiteljišču*.¹⁸

V njej se najprej opredeli, do vprašanja, ki ga je načel Dušan Pirjevec, ali »*ljudsko slovstvo kot veja folkloristične vede sploh sodi v zgodovino slovenskega slovstva*«. ¹⁹ Verjetno se še ni zavedal, kakšne težave povzroča šolarjem terminološka nedoslednost: »Dejstvo je, da je med ljudstvom, posebno v odmaknjenih kmečkih predelih, še veliko *folklornega blaga*«. ²⁰ Je pa verjetno prvi, ki je za t. i. »ljudsko umetnost« našel primereno besedno zvezo, ki je v proces terminologizacije vstopila šele nekaj desetletij pozneje: »lepe, tudi barvne priloge iz naše ljudske umetnosti dijakom vzbujajo zanimanje za *likovno in slikovno folkloro*, zato bi bil zaželen še kratek tekst ob premišljeno izbranih reprodukcijah.« ²¹

Dolenc se strinja z Borisom Merharjem, da v šole vsekakor sodi, zaradi 1. zgodovinskega pričevanja, saj »je v prvobitnih oblikah živela, še preden je tuja roka zapisala slovensko besedo v brižinskih spomenikih in davno pred tiskom prve slovenske knjige; 2. njegove narodno afirmativne in obrambne vloge v sodobnosti; 3. trajnih estetskih vrednot in pobud, ki jih daje literaturi.« ²²

Nato oriše tedanje razpadanje konteksta, v katerem epika res nima več pravega mesta, »medtem ko se lirika trdovratno drži in še vedno – množično: »*Radio je res večinoma izrinil petje vasovalcev na vasi, po drugi plati pa je ponovno zanesel ljudsko pesem med meščanski in delavski sloj, ki se je bil že odtujil ljudski pesmi*«. ²³ Črnogledost, »da pri mladini izumira smisel za narodno pesem, poznavanje domače kulture« je preveril z anketo pri 60 dijakih, ki jih je učil »iz raznih krajev in slojev Primorske in Gorenjske«. Na njeni podlagi ugotavlja:

Mlajša generacija raje posluša popevke kakor ljudske in umetne pesmi, vendar v družbi poje večinoma še ljudske in v ljudskem duhu zložene umetne pesmi (večina popevk je namreč preveč komplicirana in se rada popači!) Ljudska pesem je še zelo priljubljena med starejšo generacijo vseh družbenih plasti. Popevke vse bolj prodirajo tudi med kmečko mladino prek radia in plošč.²⁴

Po predstavitvi referata in diskusije o problematiki pouka »ljudskega slovstva«

¹⁷ J. Dolenc, Nekaj dejstev o mojem narodopisju, tudi Štreklju, 29.

¹⁸ Janez Dolenc, Naloga za profesorski strokovni izpit leta 1962, *Slovstvena folkloristika* 3, št. 1(3), maj 2014, 14–17.

¹⁹ J. Dolenc, Naloga za profesorski strokovni izpit leta 1962, 14.

²⁰ J. Dolenc, Naloga za profesorski strokovni izpit leta 1962, 14.

²¹ J. Dolenc, Naloga za profesorski strokovni izpit leta 1962, 16.

²² J. Dolenc, Naloga za profesorski strokovni izpit leta 1962, 14.

²³ J. Dolenc, Naloga za profesorski strokovni izpit leta 1962, 14.

²⁴ J. Dolenc, Naloga za profesorski strokovni izpit leta 1962, 15.

v šolah na jugoslovanskem slavističnem kongresu v Ljubljani leta 1961²⁵ ter stališču Frančka Bohanca s slovenistične strani o nesorazmerju med literarno teorijo in literarno zgodovino Dolenc na primeru bajke pokaže na nesmiselnost njenega ločevanja pri pouku.²⁶ Ob kritični predstavitvi učnih načrtov za gimnazijo in učiteljišče se strinja s tistimi šolniki, ki svetujejo, naj se dijaki seznanjajo z literarno teorijo vzporedno s pomočjo domače in tuje literature, »*postopoma v vseh razredih: s prvinskimi literarnimi zvrstmi, to je z bajko, pravljico, pripovedko, legendo in basnijo...*«²⁷ Viri, ki so po njegovem primerni za profesorja pri pouku »ljudskega slovstva«, sta predvsem Grafenauerjeva razprava v *Narodopisju Slovencev* in razpravi Borisa Merharja in Matičetovega v matičini *Zgodovini slovenskega slovstva* (1956). Dolenc je optimistični realista:

Pravega učbenika LS [= ljudskega slovstva] še ni. Najbrž ga še dolgo ne bo. To pa že zaradi tega, ker so raziskave za nekatera področja LS (proza!) šele v povojih. In to kljub veliki množini zbranega gradiva, ki pa se šele *preverja, primerja in vrednoti* [poudarila ms]. Zato je v Matičini ZSS I tako velika razlika med obravnavo ljudskega blaga v prozi in verzih, čeprav je oboje stvaritev istega duha.²⁸

V razdelku o »obravnavi in interpretaciji ljudskega slovstva« Dolenc šolskim kolegom obzirno predlaga svoje izkušnje: dobro je čim bolj izhajati iz okoliščin dijakov samih, pri pouku naj čim več sodelujejo; pri tem jih je treba prav voditi, sproti popravljanju in dopolnjevanju; pravilne ugotovitve po potrebi in s poudarkom ponoviti, da si jih lahko zapišejo.²⁹

Sledi še več pedagoških napotkov. Dolenc se je torej ves predal pedagoškemu publiku, ne da bi zatajil svojo prvo ljubezen: »*Za znanstveno raziskovanje ljudske pesmi so enako pomembne vse variante, tudi manj dognane in fragmentarne, medtem ko je za učnovzgojne namene odločilen estetski vidik. Vendar bomo na stopnji srednje šole v neki meri upoštevali tudi znanstveni vidik.*«³⁰

2. SPODBUJANJE DIJAKOV ZA ZBIRANJE TERENSKEGA GRADIVA

Pedagoška zaposlitev Dolencu res ni dopuščala v prvi vrsti raziskovalnega dela, je pa v treh desetletjih (1957–1987) privzgojil spoštljivo naklonjenost do slovenske etnološke in posebej slovstvene folklorne dediščine številnim generacijam učiteljev in učiteljic, dijakov in dijakinj tolminskega učiteljišča in nato gimnazije. Hkrati je v desetletju 1979 – 1989 kot višji predavatelj imel v Novi Gorici metodiko slovenskega jezika in mladinsko književnost v enoti ljubljanske Pedagoške akademije. S pomočjo mladega rodu se je v čez petdeset skrbno urejenih mapah nabralo najrazličnejše etnološko in folklorno gradivo.

O delu z dijaki podrobno govori v intervjuju z Barbaro Ivančič Kutin.³¹

²⁵ Letnice avtor ne navaja: Problematika pouka ljudskega slovstva je bila tudi predmet živahne diskusije na letošnjem kongres jugoslovanskih slavistov v Ljubljani. a je tu navedena pogojno, na podlagi letnice pri naslovu naloge za strokovni profesorski izpit.

²⁶ J. Dolenc, Naloga za profesorski strokovni izpit leta 1962, 15.

²⁷ J. Dolenc, Naloga za profesorski strokovni izpit leta 1962, 17.

²⁸ J. Dolenc, Naloga za profesorski strokovni izpit leta 1962, 16.

²⁹ J. Dolenc, Naloga za profesorski strokovni izpit leta 1962, 17.

³⁰ J. Dolenc, Naloga za profesorski strokovni izpit leta 1962, 17.

³¹ Barbara Ivančič Kutin, Pogovor z Janezom Dolencem, *Slovstvena folkloristika* 2, junij 2003,

Gradivo iz Goriškega od Brd do Vipave je že izročil Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici, s Tolminskega, Cerkljanskega in Idrije pa je do zadnjega hranil pri sebi.³² Za to njegovo požrtvovalnost in zasluge pri vzgoji mladega rodu pri zbiranju etnološkega in folklorističnega gradiva je leta 2011 prejel Murkovo nagrado.³³

Zdaj je jasno, zakaj slavista, urednika, deloma etnologa in predvsem slovstvenega folklorista Janeza Dolenca Primorci in zlasti Tolminci štejejo za svojega, saj se je med poštenimi in dobrimi ljudmi dodobra ukoreninil. Čeprav velja, da Janez Dolenc skuša na vseh področjih raziskovanja obdržati ravnovesje med rodno Poljansko dolino in Tolminsko, ki mu je dajala kruh.³⁴

IV. ZASEBNI »MINI INŠTITUT«

Leta 1987 se je Janez Dolenc upokojil in se končno lahko popolnoma posvetil raziskovalnemu delu na področju slavistike, slovstvene folkloristike in etnologije. Zato se je z vso resnostjo odzval vabilu za letna poročila etnoloških ustanov za leto 1989. Mogoče tudi malce za šalo piše o »*mini Inštitutu za etnološke, slavistične, historične in domoznanske raziskave*« v Tolminu:

Profesor Janez Dolenc si je uredil na svojem domu v Grajski ulici 8 v Tolminu mini inštitut za etnološke, slavistične, historične in domoznanske raziskave – prvenstveno se posveča rovtarskemu področju od Bovca do Škofje Loke. Inštitut ima arhiv etnološkega gradiva, ki ga je zbiral delno sam, delno pa dijaki učiteljsča oziroma pedagoške gimnazije v Tolminu. Inštitut ima knjižnico 5300 knjig, od teh je 2300 strokovnih. Ima 2 fotoaparata, magnetofon in pisalni stroj. Inštitut si je uredil po odhodu v pokoj pred tremi leti in v njem dela sam z občasno pomočjo družinskih članov.³⁵

Nato poroča, kaj vse je opravil leta 1989. Iz intervjuja dobrih dvajset let pozneje se vidi, da je glede na gradivo, ki se mu je nabiralo v mapah leto za letom, nanj mislil že, ko je bil še profesor na srednji šoli v Tolminu.³⁶ Vse to kaže, da v njem vsa profesorska leta ni ugasnil spomin na tisti Inštitut, kamor so mu pot zaprle politične razmere. Če se ni mogel profesionalno posvetiti tihemu raziskovalnemu delu, si je pa s pomočjo šole in v domačem okolju uredil čim bolj ustrezne pogoje zanj.

št. 1, 13–15.

³² Dr. Barbara Ivančič Kutin je poskrbela, da so fotokopije njegovega gradiva prišle tudi v Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani. Prim. Barbara Ivančič Kutin, Folklorno izročilo Breginjskega kota iz dijaškega arhiva, *Trinkov koledar* za beneške Slovence za leto 2013, Kulturno društvo Ivan Trinko, Čedad 180–195.

³³ Barbara Ivančič Kutin, Etnološki večer z Murkovim nagrajencem, gimnazijskim profesorjem Janezom Dolencem, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 52, št. 1–2–3–4, Ljubljana 2012, 185–186.

³⁴ P. Kavčič, Življenje in delo slavista Janeza Dolenca s poudarkom na slovenski slovstveni folklori s Tolminskega in Poljanske doline (Diplomska naloga), mentorica Marija Stanonik, Maribor 2006, 4.

³⁵ Janez Dolenc, Inštitut Janeza Dolenca, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 29, 1989, 226.

³⁶ B. Ivančič Kutin, Pogovor z Janezom Dolencem, 13–14.

1. LITERARJENJE

Delo na tolminskem učiteljišču in nato na pedagoški gimnaziji in ekonomski srednji šoli je Janezu Dolencu jemalo moči za poglobljeno raziskovalno delo. Kljub temu je rad posegel po peresu in objavil marsikaj leposlovnega.³⁷ Redno je sledil kulturnemu dogajanju na Tolminskem in Poljanskem. Že kot študent je objavil članek o njegovih »ljudskih umetnikih«.³⁸ Med drugim je opozoril na avtorje in avtorice, ki so se posvetili ustvarjanju za domače okolje. Dolgoletni projekt Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo 1941–1945 pod vodstvom Borisa Paternuja³⁹ ga je mogoče navedel k objavi pesmi na Sardinijo pregnanih Primorcev,⁴⁰ nato se je posvetil predvsem rojakom iz nekdanjega Loškega gospostva: Lojzetu Hafnerju iz Stare Loke,⁴¹ Pustotniku⁴² in Anici Gartner⁴³ iz Selške doline in Julki Fortuna s Poljanskega.⁴⁴

2. OBJAVLJANJE FOLKLORNIH PRIPOVEDI

Kot za ogrevanje za novo delovno obdobje je že prej izbral in uredil Ivanu Tušku dvajset folklornih pripovedi, ki so izšle leta 1986.⁴⁵ Iz spremne besede h knjigi se vidi, da se z njo poklanja rojaku iz sosednje Selške doline, saj poznavalsko opisuje Martinj Vrh, kjer je Ivan Tušek preživel mladost. Prav tako skrbno je orisano Tuškovo sodelovanje pri dijaškem rokopisnem listu VAJE in njegova poklicna pot. Veliko sta se družila s Franom Erjavcem, saj sta bila oba zapisana naravoslovju in Ivan Tušek velja za »utemeljitelja našega botaničnega besedišča«.⁴⁶ Knjigici je Dolenc dodal seznam manj znanih besed in pojmov in pošteno povedal, da je v besedila »priredil v sodobnejši jezik in pravopis«, skušal pa ohraniti »čim več« lepih starih besed, ki dajejo pristno vzdušje časa in okolja.⁴⁷

Prednikom njegovega stanu se je Janez Dolenc oddolžil s *Tolminskimi pravljicami*, ki so izšle leta 1989.⁴⁸ Knjiga vsebuje štirideset pravljic, ki so jih zbrali učitelji s Tolminske. Na kratko predstavi njihovo delovanje v tej hriboviti pokrajini in zbirke

³⁷ Polonca Kavčič, Leposlovne objave, Biografija in bibliografija prof. Janeza Dolenca, *Slovstvena folkloristika* 6, Ljubljana, januar 2007, št. 1 (7), 71.

Prim. rubrika Leposlovne objave,

³⁸ Janez Dolenc, O ljudskih umetnikih v Selški in Poljanski dolini, *Slovenski etnograf* 3/4, Ljubljana 1951, 184–188.

³⁹ Prim. Uvod, *Slovensko pesništvo upora / Partizanske* (Boris Paternu, ur., sodelovali Marija Stanonik, Irena Novak-Popov), Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, 1998², 5.

⁴⁰ Janez Dolenc, Nekaj ljudske poezije iz pregnanstva na Sardiniji, *Goriški letnik* 2, Nova Gorica 1975, 163–166.

⁴¹ Janez Dolenc, Ljudski pesnik Lojze Hafner, *Loški razgledi* 37, Škofja Loka 1990, 196–199.

⁴² Janez Dolenc, Ljudski pesnik Pustotnik, *Loški razgledi* 38, Škofja Loka 1991, 248–253.

⁴³ Janez Dolenc, Ljudska pesnica in pisateljica Anica Gartner, *Loški razgledi* 42, Škofja Loka 1995, 136–138. Janez Dolenc, Ljudska pisateljica Anica Gartner, *Mohorjev koledar* 2005, Celje 2004, 197–199.

⁴⁴ Janez Dolenc, Jubilej priljubljene klekljarice in pesnice Julke Gantar Fortuna, *Loški razgledi* 43, Škofja Loka 1996, 238–240.

⁴⁵ Ivan Tušek, *Pripovedke iz Martinj Vrha* (Deteljica), Mladinska knjiga, Ljubljana 1986.

⁴⁶ Janez Dolenc, Beseda o zapisovalcu pripovedk iz Martinj Vrha, *Ivan Tušek, Pripovedke iz Martinj Vrha* (Deteljica), Mladinska knjiga, Ljubljana 1986, 59–61.

⁴⁷ J. Dolenc, Beseda o zapisovalcu pripovedk iz Martinj Vrha, 61.

⁴⁸ Janez Dolenc, *Tolminske pravljice* (Zlata ptica), Mladinska knjiga, Ljubljana 1989.

folklornih pripovedi, ki so izšle pred njegovimi. Na koncu je dodan abecedni seznam zbiralcev (Ciril Drekonja, Andrej Gabršček, Jožef Kenda, Andrej Kragelj, Sonja Lipušček, Andrej Šavli) z mestom poprejšnje objave pravljice ali imenom njenega pripovedovalca. Bralcu je dobrodošel tudi »slovarček manj znanih besed«. ⁴⁹ Vsi ti dodatki so v zadoščenju stroki, bolj vprašljivi so zapisi sami, saj gre za priredbe v knjižni jezik, čemur Dolenc ne nasprotuje:

Pričujoča knjiga je izbor, torej le del zaklada tolminskih pravljic, in sicer tistih pravljic, ki so jih zapisali tolminski učitelji in jih tudi sami priredili za objavo v knjižnem jeziku. Seveda so pri tem eni v večji, drugi v manjši meri spremenili in 'popravili' izvirni zapis. Čeprav to ne ustreza sodobnim načelom objavljanja ljudskih izročil, so vendar opravili pomembno kulturno delo, s tem da so nam te lepe stare pravljice ohranili...⁵⁰

Na pobudo urednice zbirke Glasovi je leta 1992 izšla zbirka *Zlati Bogatin*,⁵¹ ki vsebuje 190 povedk s celotne Tolminske. Avtor se najprej pokloni zbiralcem povedk pred njim, nato pa dijakom, ki jih je pridobil za sodelovanje v triintridesetih letih dela pri katedru. V skladu z uredniško zasnovano zbirke Glasovi sta zadaj abecedni seznam znanih pripovedovalcev z navedbo njihovih enot in abecedni seznam znanih zapisovalcev z navedbo njihovih enot, tokrat kar 142, ki so jih zapisali Dolenčevi dijaki.⁵²

Poglavitno težavo pomeni tudi tokrat Dolenčevo stališče o redakciji zbranih besedil. Besedila v zbirki nikakor ni mogoče imeti za oblikovno avtentična. Že dijaki niso zapisovali dobesečno, pač po svojih najboljših močeh, nato je posegal v besedila še njihov profesor: »Povedke sem skušal podati v tolminskem pogovornem jeziku, ki ohranja izvirno besedišče in delno tudi skladnjo.«⁵³ Barbara Ivančič Kutin, poznavalka slovstvene folklore v zahodni Sloveniji, ugotavlja pri tem precejšnja odstopanja od prvotnih zapisov. Dolenc priznava, da mu je pestrost narečij in govorov delala velike preglavice.⁵⁴

Prav tako na prigovarjanje urednice zbirke Glasovi so leta 2000 izšle z Loškega pogorja *Kres na Grebljici*.⁵⁵ V njem so zbrane povedke iz prvega obdobja Dolenčevega terenskega dela v domačem okolju. Še bolj toplo, nazorno in stvarno kot v prejšnjih zbirkah je Janez Dolenc tokrat opisal čas, okolje, od koder so poljanske povedke, saj gre za njegov rojstni kraj, in okoliščine, v kakršnih jih je zbiral. Prav tako se je oddolžil tistim, ki so že pred njim skušali oteti pozabe poljanske »gostorije«. Pri vseh 396 večinomoma (zelo) kratkih povedkah je zgledno, do dne natančno dokumentiral, kdaj in kje so bile zapisane. V obeh knjigah je snov razvrščena po uredniškem konceptu za zbirko Glasovi, Dolenčeva novost pa je, da se je odločil razdelke poimenovati s strokovno terminologijo in ne metaforično, kar je nekaterim avtorjem bližje. Edina strokovna pripomba se nanaša na Dolenčevo odločitev, da je spet celo lastne zapise, češ da »za-

⁴⁹ Janez Dolenc, *Tolminske pravljice*, 203–214.

⁵⁰ Janez Dolenc, *Tolminske pravljice*, 206–207.

⁵¹ Janez Dolenc, *Zlati Bogatin* (Glasovi 4), Mladinska knjiga, Ljubljana 1992.

⁵² Janez Dolenc, Čar tolminskih povedk, *Zlati Bogatin* (Glasovi 4), Mladinska knjiga, Ljubljana 1992, 7.

⁵³ J. Dolenc, Čar tolminskih povedk, 7.

⁵⁴ Janez Dolenc, Čar tolminskih povedk, 7.

⁵⁵ Janez Dolenc, *Kres na Grebljici* (Glasovi 22), Ljubljana 2000.

*radi boljše komunikacije v slovenskem prostoru, prenesel v poljanski pogovorni jezik, ki je blizu knjižnemu, a ohranja stilne značilnosti in lokalizme poljanskega narečja. Le-ti so pojasnjeni v dodanem slovarju. Le trideset izbranih povedk je objavljenih v narečni podobi, a v poenostavljenem zapisu, brez posebnih fonetičnih znakov in akcentov.*⁵⁶

3. FILOLOG IN SLAVIST GREGOR KREK

Dolencova zasluga je, da je oživil spomin na Gregorja Kreka. V Loških razgledih je postopoma sistematično objavljala razprave o življenju in delu rojaka in davnega sosedu,⁵⁷ na Univerzi v Gradcu prvega profesorja slovanske filologije, ki se je poglobljeno ukvarjal z vprašanji slovstvene folklore in slovanske mitologije. Med drugim je izdelal prva navodila za znanstveno izdajo slovenskih narodnih pesmi.

Prvič se je oglasil ob 100-letnici izdaje znamenitega uvoda v slovansko literarno zgodovino,⁵⁸ nato je pisal o njem leta 1980⁵⁹ in nato v več nadaljevanjih v *Loških razgledih*: Mlada leta slavista Gregorja Kreka (1993), Gregor Krek kot študent univerze v Gradcu (1999), Habilitacija dr. Gregorja Kreka na graški univerzi (2001), Dr. Gregor Krek kot privatni docent in izredni profesor univerze v Gradcu (2002), Dr. Gregor Krek na vrhuncu svojega ustvarjanja kot redni profesor na Graški univerzi (2003).⁶⁰ O njem je pisal tudi v *Traditiones, Mohorjevem koledarju* celovške Mohorjeve družbe in *Jeziku in slovstvu*.⁶¹ Vse pisanje o njem je združil v monografiji Prof. dr. Gregor Krek (Življenje in delo /1840–1905) ob obhajanju 100-letnice njegove smrti.⁶² Dolenc je dal Slavističnemu društvu Slovenije in Inštitutu za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU pobudo za simpozij o njem.

SKLEP

Simpozij ob stoletnici smrti Gregorja Kreka leta 2005 v Četeni Ravni in slavje v spomin Karla Štreklja 2006 je v življenju in delu Janeza Dolenca povežalo dva moža, romantičnega, občutljivega Poljanca in realističnega, tršatega Kraševca. Oba sta vsak s svojim konceptom prva profesionalno utirala pot slovenski slovstveni folkloristiki. Po njuni smrti se je ta proces za nekaj desetletij ustavil. Janez Dolenc ju je s svojim prizadevanjem povežal in s tem v simbolnem smislu dopolnil življenjsko poslanstvo.

Natanko po petdesetih letih od njegovega študentskega govora v spomin Karlu Štreklju je Janezu Dolencu na predlog Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU

⁵⁶ Janez Dolenc, Uvod v poljanske povedke, *Kres na Grebljici* (Glasovi 22), Ljubljana 2000, 9.

⁵⁷ Njuna domova je ločila samo pot in strm breg.

⁵⁸ Janez Dolenc, Ob stoletnici prve izdaje Krekove Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, *Jezik in slovstvo* 19, Ljubljana 1973/1974, št. 8, 330–331.

⁵⁹ Janez Dolenc, Naš rojak, slavist dr. Gregor Krek, *Loški razgledi* 27, Muzejsko društvo, Škofja Loka 1980, 103–111.

⁶⁰ P. Kavčič, Članki na temo življenja in dela prof. dr. Gregorja Kreka, Biografija in bibliografija prof. Janeza Dolenca, 71–72.

⁶¹ Polonca Kavčič, Biografija in bibliografija prof. Janeza Dolenca, 72–73.

⁶² Janez Dolenc, Prof. dr. Gregor Krek (Življenje in delo /1840–1905), *Gregor Krek (1840–1905) / Filologija in slovanstvo*, Ljubljana 2006, 9–97.

v Ljubljani občina Komen na istem mestu podelila nagrado za življenjsko delo na področju slovstvene folkloristike.⁶³

Tako lahko rečemo, da je tudi na Janeza Dolenca vplivala graška folkloristična šola.

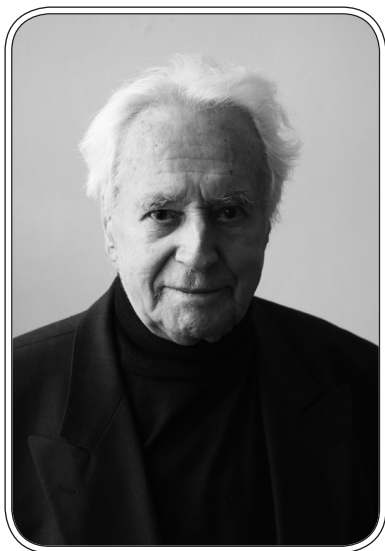
Zgled Karla Štreklja, in rojaka Gregorja Kreka, ki mu je iz lastnih sredstev in s glasjem domačih v rodni Četeni Ravni postavil spomenik ob spominu na 100-letnico njegove smrti. Ob tisti priložnosti je imel slavnostni govor.⁶⁴

Ivanu Grafenauerju ni bilo dano priti na Filozofsko fakulteto, da bi slovstvena folkloristika postala profesionalna disciplina in bi to blagodejno vplivalo na našo kulturo in narodno zavest, tako Janezu Dolencu ni bilo dano, da bi prišel na Inštitut za slovensko narodopisje, kjer bi zanesljivo veliko pripomogel k nalogam, ki jih je prav Ivan Grafenauer zastavil ob njegovem začetku. Kljub temu ni odnehal in je kot srednješolski profesor k delu na terenu navajal dijake, sam pa po upokojitvi osnoval zadevni »Inštitut« v lastni hiši in že prej deloven publicist nadaljeval s samostojnimi objavami slovstvene folklore in monografijo o Gregorju Kreku, prvem slovenskem znanstvenem raziskovalcu slovstvene folklore in mitologije. Njegovo bogato knjižnico so domači podarili Slovenskemu kulturnemu središču *Planika* v Ukvah v Kanalski dolini.

S spodbujanjem dijakov za zbiranje slovstvene folklore in etnološkega gradiva ter s spremljajočim lastnim raziskovanjem je za obe stroki naredil več kakor kdo, ki ni imel na skrbi še pedagoškega dela.

⁶³ Komen, 17. 9. 2006. Prim. Uredništvo, Letošnji prejemnik Štrekljeve nagrade: Prof. Janez Dolenc, *Kras*, avg. 2006, 23. B.[ogdan] M.[acarol], Štrekljeva nagrada profesorju Dolencu, *Primorske novice*, 23. sept. 2006.

⁶⁴ Janez Dolenc, Slavist, ki se je po sto letih vrnil v svojo rojstno vas, *Slovstvena folkloristika* 6, januar 2007, št. 1 (7), 27–28.

MILKO MATIČETOV (1919)

IN SLOVENSKA RAZLIČICA PRIMERJALNE SLOVSTVENE FOLKLORISTIKE

UVOD

Četvero mož je kakor štirje stebri vplivalo na življenjsko in strokovno usmeritev Milka Matičetovega (roj. 10. sept. 1919, Kopriva na Krasu). Zgled za držo pokončnega Slovenca pod italijansko oblastjo sta mu že v deških in dijaških letih (klasična gimnazija, Gorica, 1930–1938) dajala *Virgil Šček*,¹ ki mu je odpiral oči za bogastvo slovstvene folklore v domačem okolju, in *Ivo Juvančič*.² Že 16-leten je Milko v domači vasi med drugim zapisal pesem, ki je po motivnem jedru o dvakrat rojenem človeku, čez leta postala celó del njegove doktorske disertacije³ (Ljubljana, 1955), med počitniškim križarjenjem po Primorskem pa se že razgledoval po širšem terenu in pletel zbiralno mrežo tudi med goriškimi sošolci.⁴ Med študijem klasične in moderne filologije (Padova, 1938–1943) je stopil na njegovo pot italijanski slavist *Arturo Cronio*,⁵ ki »ga je učil abecede znanstvenega dela«,⁶ saj je svojo najobsežnejšo folkloristično monografijo zasnoval še ob njegovi strani. Prvi upravnik Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU v Ljubljani, *Ivan Grafenauer*⁷ ga je leta 1952 povabil za sodelavca in naslednika pri raziskovanju slovenske slovstvene folklore.

¹ Koledovanje v tomajski župniji na Krasu in v Trebčah, *Dom in svet* 52, 1940, 37–45, 100–107. (Podpis Milko Ukmar.)

² Milko Matičetov, Bovec-Bovčan-bovški, *Goriški letnik* 6, 1979, 29–36.

³ Milko Matičetov, *Sežgani in prerajeni človek*, SAZU, Ljubljana 1955.

⁴ Milko Matičetov, Vilko Novak, Slovenske ljudske molitve, *Traditiones* 13, Ljubljana 1984, 222.

⁵ Milko Ukmar [= Matičetov], Pismo iz Padove, *Dom in svet*, 52, 1940, 125–127. Milko Ukmar [= Matičetov], Padova na čelu slavističnih študij v Italiji, *Dom in svet*, 53, 1941, 452–454.

⁶ M. Ukmar [= Matičetov], Koledovanje v tomajski župniji na Krasu in v Trebčah, *Dom in svet* 52, 1940, 10.

⁷ Prim. Ivan Grafenauer, *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, Mohorjeva druž-

Že z začetnimi objavami je bil padovanski študent začrtal okvir, znotraj katerega se je sukal pri znanstvenoraziskovalnem delu. Enaindvajsetletnemu mu je *Dom in svet* objavil prispevek o koledovanju,⁸ iz katerega je razbrati naslednje: 1. Njegova posebna ljubezen in skrb velja Primorski, ki jo opredeljuje kot del slovenskega ozemlja, kar najbrž priča o določenem pogumu, saj je bil italijanski državljani in je bila materinščina njegovih rojakov sramotno zatirana. Pri tem se poraja tudi vprašanje, kje se je mladenič tako dobro naučil knjižne slovenščine, da je objava dobila dostop v eno tedaj osrednjih slovenskih revij. 2. Vabi k zbiranju gradiva, pri čemer mu gre najprej za njegovo »pristnost« (»med ruševinami ljudskega izročila je še danes mnogo upoštevanja vrednih stvari: čakajo le večšega očesa in skrbne roke, da jih očisti raznih usedlin ter spravi na varno«). 3. Trdnost obravnave in izključna naslonitev na čim bogatejše gradivo, ki na podlagi primerjave omogoča ustrezna sklepanja.

Omenjena izhodišča upošteva tudi pri oceni Šašljeve zbirke slovenskih pregovorov, v kateri uredniku oponese, da v njej »skoraj ni zastopano Primorje, v katerem živi ena četrtnina Slovencev«. Vodilu o pristnosti gradiva sledi zahteva po definiciji pregovora in njemu sorodnih oblik slovstvene folklorne na eni strani in na drugi opredelitev njegovega mesta v žanrskem sistemu slovstvene folklorne, npr. nasproti pesmi in primeri in tudi strogo ločevanje med dvema vejama besedne umetnosti (slovstvena folklor: literatura).

Ta ali oni pesnikov izrek je ponarodel, oz. kroži kot pravcati pregovor. Tako npr. razne metafore in sentence iz klasičnega slovstva in cela kopa Dantejevih verzov. Ni prav, da so v zbirki nekateri skovani pregovori, ki niso niti slovenski niti niso prodrli v splošno rabo. [...] Preden dobimo znanstveno neoporečno zbirko, bi moralo več pregovorov skozi rešeto, ker se je že večkrat primerilo, da jih je zapisovalec slabo zapisal oz. že prej slabo slišal.⁹

Načelo o doslednem spoštovanju gradiva dokazuje naslednja misel: »Za količinsko popolno zbirko bi bilo treba potrpežljivo prebrati vse, kar je bilo dotlej pisano v naši besedi od prvih predprotestanskih spomenikov do zadnje strani najnovejšega dnevnika, prav kakor sta storila Pleteršnik za svoj slovar in Štrekelj za narodne pesmi.«¹⁰

Če sta ti dve mladostni objavi signifikantni po strokovnem nazoru, od katerega Matičetov ni nikoli odstopil, ampak ga je le razvijal in krepil, so naslednje tri iz tistega časa drugače pomenljive. S prvo je nič začetniško sramežljivo reagiral na prve študije Ivana Grafenauerja o Lepi Vidi, za katero je avtor tedaj še trdil, da je zrasla iz »samega slovenskega

življenja in trpljenja« od 9.–11. stoletja. Matičetov se je uprl substratni razlagi snovi in pri tem prikazal drugačno metodološko usmeritev že z naslovom članka: Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil.¹¹ Pri tem je dotlej pretežno slo-

ba, Celje 1973, 289.

⁸ M. Ukmar [= Matičetov], Koledovanje v tomajski župniji na Krasu in v Trebčah, 37–45, 100–107.

⁹ Ivan Orel [= Milko Matičetov], Slovenski pregovori, reki in prilike, Misli ob Šašljevi zbirki, *Mentor* 27, 1939/40.

¹⁰ I. Orel, Slovenski pregovori, reki in prilike, Misli ob Šašljevi zbirki, *Mentor* 27, 1939/40.

¹¹ Milko Ukmar [= Matičetov], Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa

vansko usmerjenega in v nemškem kulturnem krogu razgledanega slovenskega humanista poučil, naj pri svojem delu nikakor ne obide romanske soseščine. Ni naključje, da že ponudi za zgled pri zbiranju gradiva ravno Finsko, saj je geografsko-zgodovinska metoda, ki jo je pri nas utemeljil ravno Milko Matičetov, dobila kratko ime finska šola.

Obsežno primerjalno gradivo iz italijanske in albanske pesemske folklorike Matičetovega privede do sklepa, da baladna snov, ki jo Slovencem pooseblja Lepa Vida, »niti ni omejena izključno na Jadransko ali Jonsko ali Tirensko morje, ampak je vobče sredozemska«. Naslednja objava, prva v italijanščini,¹² je vredna omembe ne le zaradi vrste poznejših, ki kažejo avtorjevo plodno navezanost na italijanski kulturni krog, ampak tudi kot zarodek poznejše primerjalne študije o sežganem in prerojenem človeku.

Zadnja objava v tej vrsti je genetično pomembna zato, ker je navezana na dolino, ki je postala za avtorja pravi eldorado. V vojnem času (1944) je, tedaj že partizanu prekomorcu, izšla v *Etnologu* Rezijanska pripovedna pesem. Z njo se je Matičetov prvič predstavil javnosti ne le kot obiskovalec Rezije, ampak z vidika slovstvene folkloristike tudi kot suveren ocenjevalec poljskega jezikoslovca Jana Baudouina de Courtenaya. Matičetov se upira podcenjevanju rezijanske slovstvene folklorike z mislijo, da se je slavni Poljak vanjo premalo poglobil, ker da se »nikoli ni izmotal iz jezikoslovne metode in se ni mogel živjeti v vlogo folklorista«. Zato je našel le odlomek dveh pomembnih pesmi: Lepa Vida, Godec pred peklom. Nadalje podpira Ramovševa dognanja o rezijanščini kot členu med koroškimi in goriškimi govori z enakimi izsledki glede slovstvene folklorike – zoper »samostojnostno« teorijo (J. B. de Courtenay). Matičetov končuje prispevek z ugotovitvijo, da je »Rezija še velika neznanka« in želi, da bi »se čim prej čim več ljudi pozanimalo za duševne zaklade tega zapuščenega slovenskega kotička«. ¹³

I. TERENSKO DELO

Če je prvim vzgibom za poklicno odločitev botrovalo dejstvo, da se je Matičetov seznanil z narodno zavednimi rojaki, ki so v ljudski ustvarjalnosti znali videti narodovo vrednoto, je iz predstavljenih prvih objav razbrati, da je bila odločitev mladega filologa, da zapostavljeni veji besedne umetnosti posveti svoje moči, dovolj premišljena, tako v narodnostnem kot strokovnem pogledu. Predvsem ne gre zanemariti, kako veliko spoštovanje je gojil ves čas znanstvenega udejstvovanja do dela na terenu; lastne skušnje, ki si jih je pridobival ob zbiranju gradiva, so mu pomenile veliko več kakor še tako skrbno zasnovane teorije:

Kot pripadniki narodne skupnosti smo dolžni spoznati svojo preteklost, kakršna pač je. Domišljijo je v delih te vrste treba brzdati, da bi neizkušeni, nekritični porabniki ne prisegli na delovne hipoteze. Za pravilno ocenjevanje zlasti starejšega gradiva je namreč še kako pomembno, da se lahko oziramo ne le na intuicijo in kabinetna ugibanja, ampak tudi in predvsem na znanje, pridobljeno v osebni terenski praksi.¹⁴

Vida, *Dom in svet* 52, 1940, 405–412.

¹² Bogomilo Omari [= Milko Matičetov], Sant'Andreja nasce due volte in un canto narrativo dal Carso triestino, *Lares* (Roma), 11, 1940, 172–175.

¹³ Milko Matičetov, Rezijanska pripovedna pesem, *Etnolog*, 17, 1944, 26–33.

¹⁴ Milko Matičetov, Predgovor, *Slovenske ljudske pesmi* I, Slovenska matica, Ljubljana 1970,

Sredi tridesetih let je Matičetov začel prisluškovati govornjeni besedi na rodnem Krasu, v začetku štiridesetih pa se je že odpravil v Beneško Slovenijo in na desnem bregu Tera zapisal čez sto folklornih pripovedi; tam je srečal prvič Rezijane, kar je po besedah njegovega prijatelja Pavla Merkuja postalo zanj usodno, saj je čez čas postal »pravi Rezijan med Rezijani in [...] najboljši, najtemeljitejši poznavalec njihove kulture, narečja, izročila«.¹⁵

Iz letnih poročil SAZU je videti, da je poiskal in obiskal pravljčarje in druge nosilce slovstvene folklorne v vseh slovenskih pokrajinah razen v Beli Krajini. Čeprav je bilo njegovo delovno področje ves slovenski etnični prostor, se je najbolj intenzivno posvečal raziskovanju prav na njegovih robovih: Rezija in Ter, Slovenska Istra in Kras, Zgornja Savska dolina in Koroška, Prekmurje in Porabje. Nabiral pa je tudi po Dolenjskem, na Pohorju je sledil Paulu Schlosserju, se mudil tudi v Vipavski in Tuhinjski dolini. L. 1959 je bilo osemdnevno popotovanje v družbi z gostom z varšavske univerze posvečeno tedanjemu življenju povedke »od Triglava do morja«, a to ni bil edini primer, da je ustregel željam tujih strokovnjakov, ki so se hoteli seznaniti s slovenskim folklornim pripovedništvom na samem mestu.¹⁶

Po istih podatkih se je seznanil s čez petdeset pravljčarji, iz Rezije v tej zvezi omenja kar »nekaj gnezd«. Njegova bera iz te doline je velikanska, šteje nad 3000 enot, za druge kraje pa ni natančnejših podatkov; kolikor se jih da šteti, nanese število blizu 300.

Zaradi prizadevanja, da bi dokazal svoje stališče o posebni veji besedne umetnosti, se Matičetov ni branil posameznih objav slovstvene folklorne, večinoma v prozi. Te obsegajo okrog petdeset bibliografskih enot različnega obsega, če pa bi prišteli sem še tiste, ki so vključene v strokovne prispevke, bi bilo njihovo število veliko večje. Pri tem je prišlo do izraza tudi njegovo literarno nagnjenje, ki se kaže tudi v začetnih dijaških objavah.¹⁷ Stregel mu je s »prevodi«, tj. s poknjiženjem besedil iz narečja v slovenski knjižni jezik, največ iz rezijanščine, vendar tako, da je ostal čim bolj zvest duhu narečja po skladnji in besedišču. Pravi prevodi v italijanščino pa so bili predvideni predvsem za strokovne potrebe.

II. STROKOVNI NAZOR

Za pravo razumevane katerega koli strokovnjaka na njegovem področju, je primerno poskušati ugotoviti njegov strokovni nazor. Namenoma se izogibamo besedi in pojmu teorija, ker je znano, da ji Matičetov ni bil naklonjen, čeprav spočetka ni bil ravnodušen do nje.¹⁸

Glede na to, da se delo Milka Matičetovega stalno giblje na meji med znanostjo in umetnostjo – saj je predmet njegovega znanstvenega delovanja slovstvena folklor

VII–XI.

¹⁵ Pavle Merku, Odkrivanje slovenskega ljudskega izročila (ob 60-letnici dr. M. Matičetovega), *Primorske novice*, september 1979.

¹⁶ Milko Matičetov, *Letopisi SAZU*, od leta 1952–1987.

¹⁷ Prim. *Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev SAZU*, Ljubljana 1976, 211.

¹⁸ Marija Stanonik, Iskanje identitete slovenske slovstvene folkloristike, *Traditiones* 17, Ljubljana 1988, 41–70.

kot veja besedne umetnosti – je za začetek primerno ugotoviti, kaj misli o njunem razmerju:

Etnograf, ki mu je predmet raziskovanja ljudsko življenje, v vseh mogočih pojavih, bi bil na krivi poti, če bi odklanjal pričevanja književnikov. Nekritično sicer ne gre sprejemati vse od kraja, kar je kdo napisal, v splošnem pa smemo mirno reči, da je v književnih delih manj izmišljenega kakor se tam navadno zdi. Če pomislimo, kako se celo znanstveniki včasih motijo pri razlagi raznih pojavov, bomo umetnikom tem laže spregledali podobne pomote, večkrat pa jim bomo morali biti hvaležni za spoznanja, do katerih so prišli z umetniško intuicijo... Znanost je dolžna nepristransko pretresati, dobro' in 'slabo', svetle in temne strani v življenju naših očetov in dedov.«¹⁹

Nad vse je cenil »pošteno znanstveno prizadevanje, tipanje za objektivno resnico«,²⁰ »iskanje resnice: Delajmo vestno vsak svoje delo, vsak po svojih močeh in sposobnostih. Pri iskanju resnice pa se moramo zavedati, da resnice ni moč preseči (še doseči jo je težko!), da ni majhnih in velikih resnic in da tudi odkritje drobca, drobne resnice včasih lahko sproži nekaj velikega.«²¹

Matičetovega geslo je bilo: »Teorija naj izhaja iz prakse in ne narobe.«²² V tem pogledu mu je bil vzor Karel Štrekelj. Z njim »smo prvič dosegli vrh, srečno združitev zbirateljske delavnosti in teoretične misli.«²³ Še konec petdesetih let v svojem pisanju vsaj načelno še enakovredno upošteva reševanje »sprotnih teoretičnih in praktičnih vprašanj«,²⁴ čeprav že tedaj ne skriva, da je gorak tistim, ki svojih idej ne preizkusijo v konkretni realnosti. Ne jemlje jih resno, »če prihajajo iz ust teoretikov-zapečkarjev«:²⁵ »Kaj jaz morem za to, če privzdignjenim pesniškim deklaracijam ne nasedam tako zlahka in dosti bolj cenim prozaična trdna pričevanja.«²⁶ Govori o »skušnjavi teoretiziranja«²⁷ in svari: »Nobenih predsodkov, nobenih 'teorij', nobenih preuranjenih sintez, – je gradivo, ki bo govorilo.«²⁸ Matičetov ni pisal člankov, v katerih bi izrečno razkrival svoj nazor, je pa v prispevkih empirične narave navrgel marsikaj, iz česar je razbrati, kakšna stališča je zastopal. Nikdar mu ni bilo do tega, da bi jih posebej raz-

¹⁹ Milko Matičetov, Zagovarjanje pri dveh slovenskih književnikih, *Slovenski etnograf*, 3/4, Ljubljana 1950/51, 331–342.

²⁰ Milko Matičetov, Ivanu Grafenauerju ob osemdesetletnici, *Slovenski etnograf* 13, 1960, 199–200.

²¹ Diskusija ob članku Božidarja Jezernika, Družbene tradicije o bogobornem Kralju Matjažu, *Glasnik SED*, 19, (1979), 2, 32–33.

²² Milko Matičetov, Ob zibki ljudske lirične pesmi v Reziji, *Osmi seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana 1972, 291–304.

²³ Milko Matičetov, Slovensko etnografsko društvo, *Slovenski etnograf*, 11, Ljubljana 1958, 7–10.

²⁴ M. Matičetov, Slovensko etnografsko društvo, 7–10.

²⁵ Milko Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, *Novi svet* 5, 1950, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

²⁶ Milko Matičetov, Sint ut sunt, / polemika z D. Nanevskim /, *Traditiones*, 15, Ljubljana 1986, 249–254.

²⁷ Milko Matičetov, Divji nagelj, Ognjenec in še kaj, *Sodobnost* 36, 1988, 536–542.

²⁸ Milko Matičetov, Un nuovo anello nelle tradizioni popolari sulla sorca il confine. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, Basel 62, 1966, 62–76.

glašal javnosti. Ali pač? Ali ni morda jedro problema nekje drugje: »Tudi folkloristika bi lahko pokazala že marsikaj teoretičnega, če bi bile za to dane pedagoške možnosti. Samemu sebi ne boš pisal učbenika, ker veš, kako se tej stvari streže. Tu se vrtimo v začaranem krogu... Kdorkoli nekaj piše, ima gotovo svoja teoretična izhodišča, ki jih ne razlaga, ker ni za to nobene potrebe... Vse je treba razumeti razvojno. Treba je gledati zgodovinsko.«²⁹

Iz navedenega sledi:

1. Ne drži, da Matičetov ni priznaval ali celó ni poznal nobene teorije, saj bi to nujno privedlo do popolne zmede in anarhije.

2. Bistvo vprašanja je v tem, za kakšno oz. katero teorijo mu je šlo. Če se strinjamo, da znanstvenoraziskovalno delo poteka iz so-delovanja indukcije in dedukcije, je Matičetovega delo slonelo pretežno na indukciji, njegovi sklepi so bili obvezno zmeraj posteriorni in zato je tolikokrat poudaril, da lahko niso dokončni, ker da nemara ne upoštevajo vsega gradiva, ki se nanaša na določeno vprašanje. Na več mestih je zatrjeval, da bi bilo mogoče dati odgovor nanj šele tedaj, če bi bilo zbrano o njem popolnoma vse [sic!]³⁰ gradivo. Iz neomajne zvestobe gradivu je izhajalo vse njegovo delo, ki je zato v prvi vrsti zgodovinsko naravnano in ga je moč opredeliti kot empirično, pozitivistično. Taka ugotovitev ne zveni kot kakršnokoli vrednotenje, je zgolj dejstvo. A brez vsakršne dedukcije tudi Matičetov ne vzdrži, o čemer med drugim priča njegovo zagotovilo: »Folklorist zbiratelj, ki gre med ljudi z *določenim programom*, se ne bo nikoli vrnil praznih rok.«³¹

3. Odpor Matičetovega do teorije kot take se je sprožil, ko je začel v posameznih strokah prevladovati njihov konceptualistični vidik, konstruiranje raznih modelov itd., pri katerih je (bilo) treba gradiva le toliko, da skeletu pokrije kosti. Tu ima dedukcija prednost, kar pa je vodilnemu slovenskemu folkloristu dokaj tuje.

Poznejšim očitkom – češ da je nekritično zagledan v svoj predmet – navkljub, je treba reči, da se je Matičetov – vsaj v začetku – trudil za zdravo, uravnovešeno držo do slovstvene folklore:

Naše gledanje na folkloro bodi stvarno, čustvom, ki bi nas zavajala v podcenjevanje ali precenjevanje, dajmo raje slovo. V življenju folklore pojavi, kakor staranje, odmiranje, prerajanje in pomlajevanje niso nič izrednega, presojati pa jih je treba brez predsodkov, navsezadnje prav nas – otroke prelomnega³² časa – čaka težka naloga: rešiti za znanost kar se le dá iz preteklosti, kolikor daleč more seči ustno izročilo, obenem pa prisluhniti utripanju sedanosti, saj imamo znake, da bo našla tudi v folklori primeren odmev.³³

Matičetov je želel spodbuditi ali poživiti zanimanje za folkloro tam, kjer je ni ali vsaj premalo. »*Greh bi bilo namreč, če bi samo ozek krog strokovnjakov zbiral gradivo,*

²⁹ Diskusija na posvetovanju o etnologiji in slavistiki, *Glasnik SED*, 20, Ljubljana 1980/2, 115.

³⁰ I. Orel, Slovenski pregovori, reki in prilike, Misli ob Šašljevi zbirki in drugje.

³¹ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

³² M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

³³ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

primerjal in razčlenjeval motive in variante, ko pa je ljudsko pesništvo³⁴ nekaj živega, skupek vrednot, ki bi morale biti dostopne, poznane in zaželeno vsakomur. Širša javnost je pri nas precej nepoučena o folklori in jo podcenjuje.«³⁵ Upal je, da jo bo novi čas [= novi družbeni red] povzdignil, pri čemer se zanaša na takšno stališče do nje, kakršno se je uveljavilo po oktobrski revoluciji v Sovjetski zvezi.³⁶ Tako razpredanje je vsaj delno nemara davek navdušujočemu povojnemu optimizmu in v ta kontekst sodi njegovo prizadevanje za diferencirano gledanje na folkloro in praznoverje. Ne strinja se z Levstikom, ki ga v duhu časa imenuje celó »revolucionarni pisec«, da se hkrati z vražami umika tudi poezija: »Pri ljudski pesmi, pripovedkah, pravljicah, ugankah in podobnih folklornih vrstah imamo opravka z umetniškimi stvaritvami in je potemtakem izginila neutemeljena skrb, da bi sledile usodi praznih ver in izginile.«³⁷ Enostransko gledanje na folkloro zavrača z mnenjem, da izhaja iz

načelnega odklanjanja novih motivov, ki počasi a vztrajno pronicajo v folkloro ali pa iz pretiranega občudovanja celotnega ustnega izročila, kakršnega so nam zapustile prejšnje dobe... Umetnost in z njo folkloro bo živel, dokler bodo živeli ljudje. S časi so se sicer menjavale in se bojo še zmeraj menjavale snovi in oblike, zgodovina bo tudi tu zaznamovala občutne plime in oseke, [...] Krilatica o dvanajsti uri je mogla torej nastati in se ukoreniniti samo zaradi nepoznavanja ali neupoštevanja stvarnosti, stvarnih življenjskih pogojev folklorne. V mestnih literarnih zapečkih smo tožili, da presiha, namesto da bi na vasi zajemali živo vodo.³⁸

Nekaj let pozneje še pobija Schlosserjeve slabe napovedi o njej na Pohorju,³⁹ čeprav se hkrati že krade zaskrbljenost, »da bi nas ne prehitel razvoj, da bi zajeli čim več dokumentarnega gradiva o nekdanji duhovni kulturi slovenskega ljudstva.«⁴⁰ Le nekaj let je bilo še treba in ta skrb ga je preplavila vsega,⁴¹ tako da je treba verjetno tudi v tem iskati vzrok za popuščanje v na videz nepomembnih terminoloških in teoretičnih vprašanjih.⁴² Matičetov je na začetku za predmet svojega dela vztrajal pri poimenovanju folkloro [= slovstvena folkloro]. Ko ob motiviki Lepe Vide svetuje večjo pozornost do romanskega sveta, vmes zapiše: »skrben pretres v tej smeri bi mogel razjasniti prenekatere temno stran slovenske folklorne.«⁴³ »Kakor je svoj čas doživljala kar pretirano

³⁴ Tu je mišljeno pesništvo v širšem pomenu besede, ne le v vezani besedi, ampak besedna umetnost sploh.

³⁵ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

³⁶ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

³⁷ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

³⁸ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

³⁹ M. Matičetov, Dobra izbira slovenskih pripovedk iz leta 1910 slabo izdana 1956, *Slovenski etnograf* 11, Ljubljana 1958, 187–200.

⁴⁰ M. Matičetov, Slovensko etnografsko društvo, 7–10.

⁴¹ Milko Matičetov, Folkloro v Jugoslaviji in kratek pripis, *Sodobnost*, 14, Ljubljana 1966, 627–634.

⁴² M. Stanonik, Iskanje identitete slovenske slovstvene folkloristike, 41–70.

⁴³ M. Ukmar [= Matičetov], Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa

pozornost« – tako Matičetov! – »je na prelomu 19. v 20. stoletje popolnoma izgubila ugled. Odtlej srečujemo folklorne stvari le še v strokovnih glasilih, drugod kvečjemu kje na platnicah. ‚Visoka‘ literatura je bila menda preveč zaverovana sama vase, da bi mogla videti in ceniti, ‚nižje‘ ustno slovstvo... Tako stanje seveda ne more vplivati spodbudno na razvoj tiste veje znanstvenega prizadevanja, ki nosi ime slovenska folkloristika.«⁴⁴ Poudarja »temeljno folkloristično resnico«,⁴⁵ ki bo »samo s primerjavo med starimi literarnimi obnovami in novimi zapisi iz ust naših najboljših pravljčarjev mogla prepričati neverneže, da je neki motiv zares ljudski le, dokler je ljudska tudi oblika«. Ni mu tuje »folkloriziranje literarnih motivov«,⁴⁶ a želja po odkrivanju zgolj novih motivov mora biti »v razvoju slovenske folkloristike« premagana.⁴⁷

In nato pridejo organizacijske zagate, uslužnost, kompromisi, zbežanost in skoraj resignacija. Prve take nagibe je čutili v članku o Slovenskem etnografskem društvu.⁴⁸ Na videz prijazna gesta: žrtvovanje imena! – je povzročilo vrsto terminoloških in teoretičnih nejasnosti, saj je ena od strok izgubila svojo identiteto. In zameriti je treba, če je bilo to posledica premajhne strokovne preiščljenosti in pomanjkanja trdnega teoretičnega koncepta. Odtlej so se vrstile zoper njo številni načelni pomisleki,⁴⁹ proti katerim se je bilo težko zagovarjati vsakič sproti in znova, ker je le ena stran razvijala teorijo njenega predmeta, medtem ko druga za to ni imela ne volje ne moči, saj jo je dodobra izčrpalo terensko delo. Majčkeno pa je bilo le-to tudi za potuho. Glede na teorijo namreč.

Toda kakor so eni z njegove strani pogrešali izdelan teoretični koncept (slovstvene) folkloristike, je tudi on čutil praznino na empirično delo v stroki:

Vsi smo mojstri visoke teorije, vsi z neke orlovske perspektive gledamo. Praktično jaz pogrešam deset, dvajset, trideset let kritike na našem področju, naj se to področje imenuje kakor koli. Kritike manjka! Napiše človek delo, izide to delo v Skopju, ali v Sarajevu, ali Ljubljani ali v Zagrebu.

Kar izide v Zagrebu, včasih že v Ljubljani ne poznamo ali prezremo itn., in to je velika krivica in pomanjkljivost; tukaj obstoji pravi teoretični *larpurlartizem*, če mi teoretiziramo, govorimo o eni teoriji, razpravljamo v zraku, ne pridemo do tega, da bi odkrili napake naših del. Mi lahko izvajamo eno v teoriji, v praksi pa, ko smo prisiljeni nekaj formulirati, bomo včasih govorili za 180 stopinj drugače, kot smo tam izjavljali ali napisali, ex katedra govorili itd., svojim učencem s tem glavo polnili,

Vida, *Dom in svet* 52, 1940, 405–412.

⁴⁴ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

⁴⁵ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

⁴⁶ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

⁴⁷ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

⁴⁸ M. Matičetov, Slovensko etnografsko društvo, 7–10.

⁴⁹ ZK [= Zmaga Kumer], Posvetovanje slovenskih etnografov, *Glasnik slovenskega etnografskega društva*, 2, 1959/60, št. 4, 24. Q, Slovenski etnografi na razpotju, *Glasnik Slovenskega etnografskega društva*, 3, 1960/61, št. 13–14, 18–19. V. Vodušek. O sodobnih nalogah folkloristike, *Glasnik SED* 1977/17, Ljubljana 1979, 294–296.

včasih jim posiljevali itn. Mi moramo preiti v to, da bomo sproti gojili kritiko in tudi če pridemo v tej kritiki do ostrine, izzovimo vendar enkrat tudi na našem področju eno tako kritiko... Živela etnološka kritika, etnografska ali *folklorna!*⁵⁰

Ob drugi priložnosti je ob očitkih »na tradicionalno orientirana preučevanja ustne tradicije«, na »tradicionalna izhodišča«... ipd. vrnil šilo za ognjilo: »Sicer pa tudi zasebno, se pravi meni osebno je 'tradicionalna' folkloristika – naj si bo slovenska ali jugoslovanska, zahodna ali vzhodna, sovjetska, evropska ali ameriška – ljubša od 'revolucionarne' slovenske etnosociologije (ali socioetnologije), kadar bi rada čez noč revidirala vse od A do Ž.«⁵¹

Če o razmerju med etnologijo in [slovstveno] folkloristiko Matičetov res ni imel dovolj trdnih stališč, pa so bile marsikdaj le prenačljene sodbe, da se drži le domačega plota.⁵² V njegovih – žal, spet samo le empiričnih – razpravah je marsikakšen ocvirek, ki bi teknil tudi za nove poglede ogretemu etnologu. Morda je še prej kot kdo od njih v slovenskem prostoru začutil pomembnost stališč do zadevnega predmeta. Že v prvi polovici petdesetih let je zapisal: »Pri starih variantah sežganega in prerojenega človeka zlasti pogrešamo pripomb, ki bi nas mogle poučiti o odnosu raznih pripovedovalcev do povedane snovi. S filološko zaokroženim, jasnim besedilom so se (namreč zapisovalci – op. ms) zadovoljevali.«⁵³

Prihajamo na področje, kjer Matičetov je doma in ima že od vsega začetka tako izdelana merila, da mu jih ni bilo treba spreminjati vsa leta njegovega znanstvenoraziskovalnega dela. Gre za »*ljudsko pripovedništvo v prozi*«, kakor sam poimenuje predmet raziskovanja, za katerega je bil na delovnem mestu uradno zadolžen. Skušnja s terena mu je narekovala celó tako moderno opredelitev posamezne enote slovstva folklore, ki se v bistvu ujema z de Saussurovim razločevanjem ravnine langue in parole:

Zgodba kot celota je namreč neke vrste abstrakcija ali pa vsota vseh posameznih realizacij na isto temo... Ko smo govorili o prelevitvi ajdovskega izročila v krščansko, pa o kvalitetnih skokih ali o raznih spremembah v razvoju naše zgodbe, smo pri tem imeli v mislih vsakokratni ustvarjalni akt. Kakor je bila prvič priklicana v življenje prva pripoved zgodbe, tako se je to ponovilo za vsako skupino posebej. Zgodba kot celota je pravzaprav le abstrahirana suma posameznih realizacij na isto temo, nekašen skupen imenovalec vseh genetsko sorodnih pripovedi.⁵⁴

Prav tako izvirno označi sižé, ne da bi to besedo sam rabil. Ko si prizadeva shematično predstaviti več variant, nadaljuje: »Potreben je nov vsebinsko motivni pregled, ki bo pokazal po vrsti tako poglobitve skupne črte, kakor tudi razne posebnosti variant in odlomkov, ne da bi bilo pri tem kaj bistvenega zamolčano ali skrivljeno. Seveda to ne

⁵⁰ Milko Matičetov, Etnološko-folkloristični kolaž iz Pirana, *Glasnik SED*, 17 (1977), 3, 34, diskusija.

⁵¹ Diskusija ob članku Božidarja Jezernika, Družbene tradicije o bogobornem Kralju Matjažu, *Glasnik SED*, 19, (1979), 2, 32–33.

⁵² Namreč, da je ozek, romantičen folklorist ipd.

⁵³ M. Matičetov, *Sežgani in prerojeni človek*, SAZU, Ljubljana 1955, 35.

⁵⁴ M. Matičetov, *Sežgani in prerojeni človek*, 153.

bo nikakršen ‚prototip zgodbe‘ ampak umetno ogrodje, ki naj omogoči hitro orientacijo sredi tako bogatega izročila in postane kašipot pri motivni analizi.«⁵⁵

1. ŽIVA SLOVENSKA PRAVLJICA

Tako je Matičetov nameraval nasloviti zbirko pravljic, s katerimi je hotel utemeljiti prepričanje, da je živa, govorjena beseda po krivici zapostavljena kot samosvoja sestavina tiste besedne umetnosti, ki jo danes imenujemo slovstvena folklor. Prednosti v zamišljeni antologiji naj bi ne imeli ‚nenavadni‘ motivi, ampak celó najbolj pogosti. Pokazala naj bi torej že znane motive, toda v novi obliki. »Zapisovalec (= M. Matičetov sam – op. ms) je bil do pike zvest pravljicarjevemu narekovanju, tako da so nam v izvirnih zapisih popolnoma ohranjeni besedišče, sintaktične, stilistične posebnosti ljudskega izražanja«.⁵⁶ Z imenitno, a žal, neuresničeno zamislijo je želel raziskovalec slovenske prozne folklorne dokazati prednost »pristine« »ljudske pravljice pred umetno«: »Preprosto, izvirno pripovedovanje, po svoji obliki vedno improviziranje, se ne more nikoli ujeti s pravili zapisanega. Ponavljanje, vzkliki, ustaljeni, tolikokrat nelogični načini pripovedovanja, neuradni prehodi iz direktnega v indirektni govor in narobe, in drugi postopki ljudskih pripovedovalcev gotovo niso namenjeni bralčevemu očesu, ampak poslušalčevemu ušesu.«⁵⁷ Na tej podlagi Matičetov pravi, da poslušanje pravljic ni le kratkočasje, ampak svojevrstno doživetje. Prepričan je bil, da je dober pravljicar umetnik. Obžaloval je, da Slovenci nimamo »klasične zbirke ljudskih pravljic«. Če bi se bila pojavila pravočasno, bi spodbudno vplivala na zapisovanje in raziskovanje folklorne pripovedništva, tako pa je to v primerjavi s pesništvom v hudem zaostanku. Zato »slovenska ljudska proza ni mogla prodreti kot taka, tj. kot samostojna literarna zvrst, ki hkrati lahko daje estetski užitek ali je predmet znanstvenega raziskovanja. A častno je izpolnila drugo pomembno poslanstvo, da je botrovala nastanku slovenske umetniške proze«.⁵⁸ Dobrohotno je opozoril na razloček med »posnaženo pravljico« v skladu z idealom, kakršnega so si o njej ustvarili njeni zapisovalci. Kar se v njihovih predlogah ni ujemale z njihovo predstavo pravljice, so pač spremenili – vsak izmed njih seveda z drugačno utemeljitvijo, vendar z zelo podobnimi rezultati pri besedilih. To je povzročilo, da je »prava pristna ljudska pravljica še precej neznanka tako pri Slovencih kot drugih južnoslovanskih narodih«. Matičetov tu misli na pravljico, »kakor živi med ljudstvom in za ljudstvo, ne utesnjena v konvencionalne oblikovalne kalupe, ne salonsko zlikana in počesana«.⁵⁹ Upiranje ponaredek je srž njegovih prizadevanj, upiranje temu, da bi pri zapisovanju slovstvene folklorne kar koli in kakor koli potvarjali in popravljali. »Neki motiv je res ljudski samo, dokler je ljudska oblika, v kateri se

⁵⁵ M. Matičetov, *Sežgani in prerogeni človek*, 50.

⁵⁶ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

⁵⁷ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

⁵⁸ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

Milko Matičetov, K četrti izdaji slovenskih narodnih pravljic, *Alojzij Bolhar, Slovenske narodne pravljice*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1965, 201–203.

⁵⁹ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

nam predstavlja«. ⁶⁰ Pri zbiranju »živega gradiva«⁶¹ moramo skrbeti, da se sto let in čez ne bo mogel nihče pritoževati nad našimi zapiski. Kakšna načela v folkloristični tekstologiji zastopa Matičetov, je podrobno več drugje. ⁶² Njihovo zaledje je neomajno prepričanje, da »pravljica (ne vsaka, ampak tista, ki jo je povedal izbran, posebno nadarjen pripovedovalec) nedvomno zasluži, da jo spoznamo nedotaknjeno, stoo odstotno pristno, v vsej njeni divji lepoti in neposrednosti«. ⁶³ Posebno rad daje na tehtnico po vseh folklorističnih pravilih zapisano živo folklorno pripoved in t.i. »literarno obnovo«, kakor jo sam imenuje in se vsakič znova veseli, ko v tej tekmi dobi višjo oceno kak zapis »iz ust naših najboljših pravljicarjev«. ⁶⁴

In že smo pri nosilcih slovstvene folklore. Veliko prej, preden je postalo postalo popularno na zahodu njihovo upoštevanje v »folklornem dogodku«, se je Matičetov zavzemal zanje. Primerja jih z avtorji v literaturi:

In kakor se pri knjižnem izročilu ne zadovoljujemo z občudovanjem ali s preučevanjem samih del, ampak se nujno ukvarjamo tudi z avtorji, [...] tako moramo tudi pri ustnem izročilu posvečati vso pažnjo nosilcem tega izročila. Ljudska besedna umetnost ni nekaj abstraktnega, brezosebnega, zato se skušajmo približati današnjim čuvarjem te umetnosti, seznanjajmo se z dobrimi pripovedovalci in pevci, odkrivajmo med ljudstvom skrite talente. ⁶⁵

Zavrača romantično tezo o »imaginarnem ljudskem duhu« ali »anonimnem narodu«, ki da jima gre zasluga za ljudsko izročilo; ne le, da gre za individualne osebe, tudi med njimi samimi so kakovostni razločki. Izbrani

svoji zvesti in hvaležni publikii bajajo prosto, tako da sproti lepo oblikujejo pripovedno snov. Vsako njihovo podajanje je javni nastop v malem [...]. V vsakem primeru jih je treba obravnavati kot avtorje in to avtorstvo tudi spoštovati od prvega do zadnjega dejanja, se pravi od zajetja njihovih zgodb v karseda avtentični podobi pa tja do primerne delitve honorarja med folkloristom, ki je besedilo zapisal in pravljicarjem, ki ga je povedal. Spoštovanje se mora seveda kazati tudi na vseh vmesnih stopnjah, tako pri poštenem navajanju polnih imen avtorjev na vidnem mestu ob samih tekstih in v kazalnih, še najbolj pa z nespremenjeno objavo besedil sint ut sunt!«⁶⁶

Da je pravljicar umetnik, čigar proizvodi so enkratni (v smislu trajanja), Mati-

⁶⁰ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

⁶¹ Tudi Radoslav Hrovatin v tem času piše o »živi folklori«. Prim. Konferenca folkloristov in festival folklore v Opatiji, *Slovenski etnograf* 5, Ljubljana 1952, 257–271.

⁶² Marija Stanonik, Zapisovanje slovstvene folklorne kot metodološki problem, *Teoretični oris slovstvene folklorne*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2001, 345–380.

⁶³ Milko Matičetov, Peto Abano, Racconto resiano del tipo AT_H 756 B, *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 61, zv. 1/2, Basel 1965, 32–59.

⁶⁴ Josip Jurčič, Regina Kramaro in nosilci folklorne, *Razgledi*, 3, 1948, 449–457. Pravljica o bobovi črni krpi v rokah W. Grimma, Levstika, Finžgarja in Tratarja, *Slovenski etnograf* 12, 1959, 121–134.

⁶⁵ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

⁶⁶ Milko Matičetov, Sint ut sunt, /polemika z D. Nanevskim/, *Traditiones*, 15, Ljubljana 1986, 249–254.

četov dokazuje s tem, da v resnici noben pravljicar ne pove iste stvari dvakrat enako. Drugače razporejen in pred drugimi poslušalci bo isto zgodbo zasukal drugače. Prav zato pa bo tudi folklorist gledal, da ujame najugodnejšo priložnost, da si zagotovi pogoje za uspeh – dober zapis:⁶⁷ »Tako kot jo je povedal Gujtmanov Lajči, je ni nihče pred njim in ne bo nihče za njim. Tudi on sam tega nikakor ne bi mogel, po zakonih ustnega izročila.«⁶⁸

Matičetov se ne utruji opominjati, kaj loči pravega, nadarjenega, rojenega pripovedovalca od priložnostnega in šolsko nazorno prikazuje razločke med redigiranim in »pristnim ljudskim besedilom«. Le-to ne trpi psihologiziranja, moraliziranja, takšnega ali drugačnega duhovičenja, nepotrebnih mašil, s čimer vse si pomaga prireditelj. »Pravljicarji iz ljudstva so pač mojstri svoje obrti. Odložimo svoje predsodke in pustimo do besede njim samim, pa še pazljivo jih poslušajmo.«⁶⁹ Preden končamo s predstavitevjo Matičetovega tistih misli, ki zadevajo sinhrono ravnino slovstvene folklore, tj. njeno obliko in iz nje izvirajoča merila, ki slovstveno folkloro opredeljujejo kot eno od vej besedne umetnosti, še njegovo pravilo: med nalogami pravega folklorista ni samo zbiranje, ampak sprotno skrbno vrednotenje tega, kar zbira, tako da lahko nekako dirigira svoje informacije, jih usmerja, celo izziva, ne da bi se zadovoljil samo s poslušanjem in zapisovanjem tega, kar pride njim na misel pripovedovati. In nazadnje ob koncu pripovedovanja ne smemo nikoli pozabiti vprašati še po dodatnih pojasnilih, da zapolni morebitne vrzeli ipd. Druga, pomembna naloga folklorista, je po Matičetovem, da opremi s potrebnimi komentarji celotno zbrano gradivo že ob vstopu v javnost, in ne samo »anagrafskimi«, o informatorjih, ampak tudi o njegovi pripadnosti in sorodstvenih zvezah, kolikor obstajajo in so ugotovljive.⁷⁰ S tem smo prišli na prag diahronije in tu je bistvo Matičetovega dela v (slovenski) slovstveni folkloristiki.

2. ZEMLJEPISNO-ZGODOVINSKA METODA

Matičetov se nekje sprašuje, ali je z zatonom grško-rimske klasike, s propadom njenih državnih institucij, političnih, filozofskih, verskih sistemov, ko se je utrdila nova civilizacija, nove duhovne oblike, krščanske in 'barbarske', res propadel neki svet? Ali bi mogel izginiti, ne da bi pustil za seboj sledove, tako bogat svet, med drugim fantazije, človeških čustev? Težko, nemogoče! Dokaz tega so preživetki [= prežitki], ki jih vedno več odkriva folkloristika.⁷¹ Na to je smiselno navezati njegovo dobro razlago na konkretnem primeru, kako nastane relik.⁷² Po njegovem je historično-geo-

⁶⁷ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

⁶⁸ Pri treh Boganjčarjih, ki znajo »lagati«, *Slovenski etnograf* 18–19–20, 1965–1966, Ljubljana 1966, 81–114.

⁶⁹ Pri treh Boganjčarjih, ki znajo »lagati«, 81–114.

⁷⁰ Milko Matičetov, Ob zbirki več ko sto let starih folklornih pričevanj iz Nadiške doline, *J. Baudouin de Courtenay, Materiali IV, Trieste /Trst 1988*, 215.

⁷¹ Milko Matičetov, Il furto del fuoco a Resia, in *Sardegna e nel mito prometeico, Studi in onore di Carmelina Naselli* (Catania) 1, 1968, 165–191 + priloge.

⁷² Milko Matičetov: »V variantah, kjer obstaja greh drugega junaka v krvoskranskem odnosu z materjo, sestro in z botro, je še vedno mogoče opaziti zvezo med krivdo in kaznijo. Po zakonu povračila mora tudi v peklu imeti posteljo. Na osnovi teh in podobnih pripovednih tem je vedno eno verovanje. Polagoma pa, ko to verovanje slabi v zavesti pripovedovalcev, in poslušalcev, postaja tudi motiv vedno bolj neodločen (bloden) in se obdrži samo iz vztrajnosti

grafska metoda najbolj koristna pri poskusih, da bi rekonstruirali zgodovino posameznega sižeja. Folklorne pripovedi, v katerih se ohranjajo, niso mešanica kuriozitet in naključij, imajo resnično vsako svojo zgodovino, ki ni in ne more biti nikoli indentična z drugimi. Med posameznimi zgodbami so res mogoče analogije in stičišča, ki so pospešila razvoj v tem ali onem določenem pomenu, vseeno pa so avtonomne, kar je treba absolutno spoštovati. Matičetov opozarja, kako labilen je predmet folklornega študija – zgodba, ki prehaja od ust do ust, iz kraja v kraj – in kako nemočen je raziskovalec pred njo.⁷³

Prva stopnja pri tej metodi je torej objava čim bolj skrbno zapisanega besedila – biti mora kolikor je le mogoče avtentično, zvesto pripovedovalčevemu podajanju. Objava novega gradiva pomeni navezati nov člen na verigo doslej znanih pripovedi, kar je v pomoč pri ugotavljanju razširjenosti posamezne mednarodne pripovedne teme v prostoru in času. Matičetov je prepričan, da mora biti ta operacija pred vsako drugo.⁷⁴ Zdaj nam bo nemara jasno, zakaj rajši predstavi popolnoma novo odkrito besedilo in žrtvuje premišljanje in komentar, češ »zelo pogosto si prizadevamo odkriti resnice, ki so že odkrite ali si izmisliti nove izraze za stvari, ki so jih drugi že veliko prej in bolje označili.«⁷⁵ Marsikatero njegovo objavo folklorne umetnine spremlja pripomba, da jo pošilja v svet zato, da bi ne bila odtegnjena širšemu krogu zainteresiranih, a da je treba vrsto vprašanj, ki jih zbuja, reševati premišljeno, brez naglice.⁷⁶ In šele zdaj postaja razumljivo, zakaj pripisuje tolikšno težo bibliografiji o snovi, t. i. opombam k posamezni objavljeni pripovedi in v njegovih očeh to gotovo pomeni več kot le uslugo prijatelju⁷⁷ ali znamenitim prednikom v stroki.⁷⁸ Nekoč potoži, da se dela škoda, ker vsako leto izgine nenadomestljivo gradivo. Zaradi geografske razsežnosti prej omenjene metode so tako pomembna tudi posamezna mednarodna kazala raznih pravljicnih (povedke so glede tega v velikem zaostanku) tipov, da z njihovo pomočjo ustrezna motivika pride v mednarodni obtok. Prizadevanja za seznanitev s čim večjim številom variant nima nič skupnega s poceni užitek, 'da bo slišati števila več'. Čim popolnejša je zbrana dokumentacija, tem zanesljivejši so pač sklepi, ki na njih slonijo.⁷⁹ Za rekonstrukcijo zgodovinskega razvoja kake teme ali motiva, ob dejstvu, da ni nobenega pisanega pričevanja, so največjega pomena prostorski kriteriji.⁸⁰ Na njihovi podlagi je mogoče

kot relik. In tako se zgodi, da »botrova postelja« ni več razumljiva, da postane drugi junak »hudičev boter« in potem ko botrinstvo popolnoma izgine, je še vedno postelja, ki – ne ve se, kako in zakaj, čaka Madeja v peklu. ...«

⁷³ M. Matičetov, Un nuovo anello nelle tradizioni popolari sulla sorca il confine, 62–76.

⁷⁴ M. Matičetov, Un nuovo anello nelle tradizioni popolari sulla sorca il confine, 62–76.

⁷⁵ M. Matičetov, La fiaba di Polifemo a Resia, *Festschrift für Robert Wildhaber*, Basel 1973, 407–415.

⁷⁶ M. Matičetov, Makedonska povedka o razmejitvenem teku, *Narodno stvaralaštvo-Folklor*, Beograd 20, 1966, 1440–1443.

⁷⁷ Milko Matičetov, Opombe k Merkujevim beneško-slovenskim legendam, *Traditiones* 1, Ljubljana 1972, 194. Milko Matičetov, Opombe k Merkujevim tarčmuskim zgodbicam, *Traditiones* 2, Ljubljana 1973, 215–216.

⁷⁸ Milko Matičetov, Ob zbirki več ko sto let starih folklornih pričevanj iz Nadiške doline, *J. Baudouin de Courtenay, Materiali* IV, Založništvo Tržaškega tiska in Študijski center Nediža, Trieste /Trst 1988, 215.

⁷⁹ M. Matičetov, *Sežgani in prerojeni človek*, SAZU, Ljubljana 1955.

⁸⁰ M. Matičetov, Peto Abano, Racconto resiano del tipo ATh 756 B, 32–59.

najti in razložiti veliko podobnosti in več »redakcij« posameznih zgodb/sižejev. Opirajoč se na podrobno analizo vseh dostopnih variant, slonijo poskusi za določitev naj/starejše oblike zgodbe. Da to ne visi v zraku, je treba pretresti vsako posameznost v luči najskrbnejših primerjav, dati pravo težo bistvenemu, a vendar ne zanemariti na videz obrobne, odstraniti očitne novosti, a vse to še ne upravičuje triumfalnih odkritij. Za preverjanje rezultatov, ki jih ponuja kriterij geografske razširjenosti, menda ni drugega sredstva kot notranja analiza raznih primerov združitve. Merilo pri tem je večja ali manjša medsebojna zraščanost motivov ali celó zgodb, ko je prišlo do njihovega srečanja. Slaba zraščanost potrjuje domnevo, da gre za mlad pojav; kadar je zraščanost večja, popolnejša, je pojav starejši. Matičetov tudi tokrat ostaja stvaren in raje kot o hipotetičnih praoblikah posamezne zgodbe govori o trdnejših, resničnih oblikah, ki so dosegle naš čas. Z drugo besedo: zanese se le na konkretne variante. Vprašanje datacije je samo eno in niti ne najpomembnejše.⁸¹ Praktično težje, a načelno bolj potrebno bi bilo priti do ključa za razumevanje komaj opaznih sprememb v mejah same tradicije. Proces spreminjanja je zdaj počasnejši zdaj hitrejši, a neprestan. Zato obstajajo variante v različnih razvojnih stopnjah.⁸²

Kot nepopoljšljiv terenec Matičetov vsemu navedenemu na rob dodaja: »Vsekakor pa bi bilo poučno, če bi lahko govorili na osnovi avtopsije in ne na osnovi domnev«. Zavrača »cenene efekte« na podlagi zgolj dozdevno bistvenih, izrazitih primerov. Najpomembnejše je, da je gradivo na voljo vsakomur, ki bi ga rad uporabil prej ali slej. Marsikdaj je lahko celo koristno, če se »medi« in je to nemara bolje kot nagli in nepremišljeni sklepi. Z veseljem pohvali tiste folkloriste (npr. W. Anderson, N. P. Andrejev), ki so njemu ljubo zgodovinsko-geografsko metodo izpopolnili z novimi prijemi⁸³ in z obžalovanjem misli na tiste, ki je ne cenijo. Z neprikritim spoštovanjem govori o monografijah, ki so zasnovane v skladu s t. i. »finsko šolo« in ne zamudi priložnosti, da bi ob prispevku, ki ga sam daje k posamezni témi ali motivu, ne povabil mladih k velikopoteznemu delu. Ko zagotavlja, kako plodno je bilo zanj srečanje z vrsto monografij, narejenih po t. i. »finski« ali zgodovinsko-geografski metodi – saj je svoje bogate terenske skušnje lahko pregnetel z novimi prijemi – odgovarja tudi na pomisleke, ali bi ne bila morda primernejša študija, ki bi bila posvečena večji skupini izročil ali kar celotnemu pripovedništvu:

V ustnem izročilu je vse tako ozko povezano in prepleteno, vsaka zgodba ima korenike tako na globoko in na široko, da se temu, ki bi jo hotel izruvat iz tal kot rastlino zase, privzdigujejo kar cele plasti zemlje, prepredene s korenikami mnogih drugih zgodb, starejših in mlajših. Torej monografska študija, čeprav je tehnično omejena na eno zgodbo, vendar lahko zastavi in rešuje dosti problemov hkrati. Temeljita obdelava ene zgodbe pomeni opornik pri nadaljnem sistematičnem preiskovanju ustnega izročila, en klin več na lestvici mednarodnih naporov za spoznavanje ne samo ljudskega pripovedništva, ampak ljudske duhovne kulture sploh.⁸⁴

⁸¹ M. Matičetov, *Sežgani in prerajeni človek*, SAZU, Ljubljana 1955. Milko Matičetov, Un nuovo anello nelle tradizioni popolari sulla sorca il confine, 62–76.

⁸² Milko Matičetov, Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in novih raziskavanj, *Razprave II. razreda*, 4, Ljubljana 1958, 104–155.

⁸³ Milko Matičetov, Un nuovo anello nelle tradizioni popolari sulla sorca il confine, 62–76.

⁸⁴ M. Matičetov, *Sežgani in prerajeni človek*, 9.

Matičetov to metodo slikovito imenuje »*folklorna* (primerneje: folkloristična – op. ms) *geografija*« in zdi se mu produktivna, ker omogoča hitro in varno usmeritev med različnimi in enakimi folklornimi pojavi in identifikacijo poti, kako so se širili posamezni elementi, celo od antike dalje.⁸⁵ Kaj veljajo le komparativne študije, čeprav dodaja, da so bile redke folklorne teme deležne njihovega privilegija. Za svojo usmerjenost raziskovanja rabi izraz *primerjalna folkloristika*,⁸⁶ in na drugem, mestu *folklor-na* (= folkloristična – op. M. S.) *komparativistika*.⁸⁷

Imenitno bi bilo raziskati, v čem se strokovna metodološka usmeritev, ki ji Matičetov ostaja zvest vse življenje, ujema in v čem oddaljuje od temeljnega dela, ki je ustoličilo to folkloristično šolo.⁸⁸ Prav tako koristno bi bilo primerjati strokovni nazor in delo dveh pomembnih folkloristov, namreč Matičetovega s hrvaško slovstveno folkloristko Majo Bošković-Stulli. Poleg slovenskega avtorja je ona edina izdelala primerjalno raziskavo⁸⁹ po finski šoli, a se je potem od nje poslovila in si veliko prizadevala za priznanje slovstvene folklore kot besedne umetnosti.⁹⁰

III. ZEMLJEPISNI KRITERIJ

Čas je, da se ozremo po rezultatih empiričnih raziskav Milka Matičetovega. Merila za oblikovanje razdelkov sledijo zgodovinsko-geografskemu vidiku, čeprav njihova problematika ni zmeraj izčiščena. Njegovi članki so malokdaj omejeni na eno témo, zato je posamezna bibliografska enota uvrščena glede na težišče njenega problema.

1. POKRAJINSKI PREGLEDI

1. Najpomembnejši je prav gotovo najzgodnejši med njimi: O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev. Njegova objava ni imela le strokovnega cilja, ampak tudi družbeni, saj je želela prispevati k pravični rešitvi zahodne meje slovenskega ozemlja, ki je bilo tedaj še v okviru Svobodnega tržaškega ozemlja (STO). Za tukajšnja obravnavo, ki skuša očrtati strokovno fiziognomijo M. Matičetovega, je povéden v dveh pogledih. Dokazuje avtorjevo dobro poznavanje virov o Slovencih, ki so bili do nedavna pod Italijo, in njegov koncept stroke, ki se ji je bil zapisal še kot dijak. Tu ni sledu o njegovi poznejši specializaciji. Gre pravzaprav za edino razpravo, ki poleg duhovne upošteva tudi socialno (kolikor pač) in materialno kulturo. Po zgodovinskem orisu bitja in žitja »zapadnih Slovencev« sledi predstavitev po poglavjih: gospodarstvo, noša, pravo, šege, zdravstvo, glasba, jezik, knjige, igre in napisi, umetnost, vse s prilastkom »ljudski«, le dom je »kmečki« in slovstvo je »ustno«. V želji po strpnosti in ne s poglobljanjem nesoglasij je zasnovano in izpeljano tretje poglavje o sodelovanju Slovencev z njihovimi zahodnimi sosedi: Furlani in Italijani. Bogata bibliografija želi popraviti

⁸⁵ M. Matičetov, Le rotelle infuocate nelle Alpi Orientali, *Ce Fastu?* Videm 1953, 3–19.

⁸⁶ M. Matičetov, *Sežgani in prerojeni človek*, 90–91.

⁸⁷ Milko Matičetov, *Zverinice iz Rezije*, Mladinska knjiga- ZTT, Ljubljana-Trst 1973, 11.

⁸⁸ *Die folkloristische Arbeitsmethode*, begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen Forschern, erläutert von Kaarle Krohn, Oslo 1926. 167 strani.

⁸⁹ Maja Bošković-Stulli, *Narodna predaja o vladarevoj tajni*, Inštitut za narodnu umjetnost, Zagreb 1967.

⁹⁰ Maja Bošković-Stulli, *Usmena književnost*, Zagreb 1971 itd.

primanjkljaj iz preteklosti, »saj v šestnajstih letnikih *Etnologa* ni bilo niti enega članka, ki bi bil izrečno posvečen kakemu etnografskemu ali folklornemu problemu zapadnih Slovencev, medtem ko so imele severne in vzhodno slovenske obmejne pokrajine odlično strokovno glasilo v *Časopisu za zgodovino in narodopisje*.« Pregled je treba razumeti ne toliko kot njegov obračun za preteklost, kolikor program dela za poznejše slovensko Primorje in Slovence, ki so ostali pod Italijo. Zato predvideva dopolnitve h Kotnikovemu Pregledu slovenskega narodopisja in opozarja, kaj vse je potrebno še storiti za novo »*zgodovino slovenske etnografije*«. ⁹¹

Drugi članki te vrste niso tako študiozni in obsežni, ampak po izvedbi bolj parcialni, njihovemu nastanku pa so botrovala predvsem razna stanovska srečanja (povšetovanja, kongresi).

2. Prvi od njih se nanaša na Gorenjsko. Z vidika slovstvene folkloristike bi se na njenem zemljevidu pokazalo še veliko belih lis, a še od naštetih zbiralcev, ki so se trudili tod, niso vsi zadostili strokovnim kriterijem. Povojno gradivo se po kakovosti bistveno loči od prejšnjega, ker je primerna skrb posvečena tudi nosilcem slovstvene folklore, njihovi ustvarjalnosti, zraščeniosti z življenjsko okolico in ovrednoten njihov pomen zanj, tako Matičetov. Tokrat posebej predstavlja dva dobra pripovedovalca: Petra Jaklja Smerinjekovega iz Kranjske gore in Franca Brganta Jefarja iz Podgorja pri Kamniku. Veseli se mikavnih arhaičnih povedk – med drugim o povodnem možu v Blejskem jezeru. ⁹²

3. Na Prekmurje je navezan prispevek Pri treh Boganjčarjih, ki znajo lagati. ⁹³ Tako kot spredaj tudi tu avtor pojasnjuje, da opazovanje okoliščin, v kakršnih poteka pripovedovanje, pripomore k poznavanju krajevne slovstvene folklore in tudi »ljudske besedne umetnosti« sploh; temu ustrezno poroča o rezultatih takšnega ravnanja v navedenem primeru. Heterogenost članka se kaže iz vrste vprašanj, ki se jih pri tem dotika: načela transkripcije v tem konkretnem primeru in o zapisovanju sploh, zavze-manje za primerno spoštovanje slovstvene folklore v primerjavi z literaturo, označba nosilcev slovstvene folklore, in to osebno, glede na teksturo in kontekst, opozorilo na labilno mejo med posameznimi žanri omenjene veje besedne umetnosti, prednost snemanja z magnetofonom v primerjavi z zapisovanjem na roko. Še posebej vprašanje o razmerju med zapisovalcem in pripovedovalcem: ali niso neprekmurske besede v njegovem besedilu morda z namenom, da bi olajšale razumevanje zapisovalcu-Neprekmurcu?

4. Kronološko je na vrsti Koroška. ⁹⁴ Matičetov se ustavlja pri terminoloških vprašanjih žanrskega sistema slovstvene folklore, a s pripombo, da strokovnjaki s tako delitvijo pravzaprav delajo silo gradivu, saj »*ljudstvo svojega pripovednega zaklada ne deli na posamezne vrste*.« Vleče rdečo nit o zbiranju in raziskovanju slovstvene folklore med Slovenci na Koroškem in se zavzema za kritično bibliografijo gradiva. Sprašuje se, kako da ima pokrajina, vsaj po objavah sodeč, več povedk kot pravljic. O tem daje več podmen, a jih že sproti tudi zavrača. Med drugim dobro in precizno razmeji ne

⁹¹ Milko Matičetov, O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev, *Slovenski etnograf* 1, Ljubljana 1948, 9–56.

⁹² Milko Matičetov, Ljudsko pripovedništvo danes na Gorenjskem, *Rad VI. Kongresa folklorista Jugoslavije*, Bled 1959, Ljubljana 1960, 41–43.

⁹³ Pri treh Boganjčarjih, ki znajo »lagati«, 81–114.

⁹⁴ Basmi koroških Slovencev, *1. koroški kulturni dnevi*, Obzorja, Maribor 1973, 188–197.

le povedko in pravljico, ampak tudi avtorje enega in drugega žanra. Končno pobliže predstavi dva pravljicarja.

5. S slovenskega zahoda je prvo na vrsti Ljudsko pripovedništvo v Slovenski Istri.⁹⁵ Ko razloži, kaj mu pomeni ta zemljepisni pojem, strese iz svoje popotne torbe tematsko pisano gradivo, ki mu je sledil v tej pokrajini že od otroških let.

6. Gornje Posočje⁹⁶ zasluži v očeh Matičetovega visoko oceno po vrednosti (starost in kvaliteta) etnoloških pričevanj, kar je srečna posledica pokrajinske lege na meji dveh jezikovnih in kulturnih skupnosti. Tako se je razmeroma bogato arhivsko gradivo ohranilo predvsem zunaj slovenskega ozemlja v nekaterih tujih središčih verske in svetne oblasti nad našimi kraji (Čedad, Videm, Benetke). Sledi pregled teh pričevanj s ptičje perspektive, iz avtopsije pa želi pokazati predvsem, kar je tipično za te kraje. Tako kot pri Istri tudi tu ne zataji, da mu je tamkajšnji živelj domač že od gimnazijski let.

7. Medtem ko je ta članek, bogato podprt s citiranimi viri, še vedno sintetičen, je naslednji, o pomenski razširitvi imena Bovčan,⁹⁷ osredotočen na en sam problem, zgoščen in pomemben metodološko in vsebinsko. Pokazati želi, da za filologijo »žive narečne oblike« niso manjvredne od zgodovinskih zapisov. Že sredi 18. stoletja je bila v Duhovni brambi beseda Bovčan uporabljena v smislu zahodnega Slovenca sploh. Imena Bouzhan – Krainz – Corosz zaznamujejo v tem dokumentu ljudi treh dežel in treh vej slovenstva. Nesluteno potrdilo, da je bila taka razlaga koroškega pričevanja izpred dveh stoletij pravilna, je dobil v Reziji, od koder je zbral obsežno dokumentacijo o rabi besed: Bolc, Bolčan / Bučan, boljški / buški... v raznih zvezah in pomenih. Prišlo je celo do tega, da Rezijanom pomeni buški (Minka Šantičeva) = slovenski. Matičetov pravi, da je bil »tak razvoj mogoč zaradi nerazvitega in okrnelega občutka Rezijanov o lastni jezikovni in narodnostni pripadnosti«. Ob tem spominja na vzporednico temu v osrednji Sloveniji, kjer je svojčas Kranjec, kranjski tudi lahko pomenilo slovensko. Sem sodi tudi referat o Simonu Rutarju:⁹⁸ »njegovi spisi zagotavljajo temu samosvojemu Tolmincu pomembnejše mesto, kot smo mislili doslej.«

8. Za prispevek o Krasu⁹⁹ si je Matičetov privoščil prijateljsko gesto. V njem ne govori niti o slovstveni folklori niti o literaturi slovenskih avtorjev, čeprav jih spoštljivo omenja (Gruden, Kosovel, Pahor, Rebula, Vuk, Zlobec), ampak o tistih italijanskih avtorjih, ki gojijo do njegove rodne pokrajine čustveno razmerje in so nekateri od njih zmogli vzdržati do Slovencev spravljive stike in se celo zavedeli, da v njih polje nekaj njihove krvi. Za vse pomeni Kras predvsem zdravje, telesno in duševno.

9. V to rubriko je glede na zgradbo prišteti tudi dva članka Matičetovega o slovstveni folklori v Reziji. Najprej jo je predstavil na 4. mednarodnem kongresu razisko-

⁹⁵ Milko Matičetov, Ljudsko pripovedništvo v slovenski Istri, *Rad XVII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije*, Poreč 1970, Zagreb 1972, 131–135.

⁹⁶ Milko Matičetov, Duhovna kultura v Gornjem Posočju, *Zbornik 18. kongresa jugoslovanskih folkloristov*, Bovec 1971, Ljubljana 1973, 43–52.

⁹⁷ Milko Ukmar [= Matičetov], Koledovanje v tomajski župniji na Krasu in v Trebčah, 37–45, 100–107.

⁹⁸ *Letopis SAZU*, Ljubljana 1976, 209.

⁹⁹ Milko Matičetov, Kras in Kraševci v očeh sosedov, 24. kongres ZDFJ, *Glasnik SED*, 17, 1975, 5, Piran 1977, Ljubljana 1979, 81–85.

valcev ljudskega pripovedništva v Atenah l. 1964,¹⁰⁰ v razširjeni obliki in z nekaterimi novimi dognanji pa na VI. Mednarodnem slavističnem kongresu v Pragi l. 1968.¹⁰¹ Ne taji mož, ki so že pred njim prihajali v Rezijo ali bili kako drugače povezani z njo (J. Potocki, A. Pišely, J. B. de Courtenay, J. Dobrovski, J. Kopitar, I. Sreznjevski, S. Vraz). Omembe vredna pri tem je zavest o diferenciaciji predmeta njegovega raziskovanja v primeri s pesmijo: »*Nenavadno, neprimerljivo labilen objekt mojih raziskav zahteva čisto drugačne metode in še izdatno mero previdnosti.*« Razpiše se o štirih variantah Pepelke, ki jih je odkril v tej dolini. Iz italijanske knjige je prišla Cenerentola, prav tako delno literarizirana je Pepelka s slovenskega predela, tretjo, Činižoto, je mogoče izvajati iz furlanskega sosodstva, četrto, najstarejšo in zares staro, da se ne ve kdaj in kako je prišla v Rezijo, kličejo Pipijoha, Pofujofa, Pipijohica, Pofujofica. Gradivo, ki ga je sam nabral v Reziji, v teh dveh razpravah Matičetov predstavlja po žanrih in pri tem načena »*tekstna, oblikovna in vsebinska*« vprašanja. Seveda ima Matičetov Reziji posvečeno tudi veliko analitičnih člankov z najrazličnejšo tematiko, zato več o nji še posebej.

2. REZIJA

V Letopisu SAZU za 1. 1962 piše: »Leta 1962 se nam je uresničila davna želja priti v Rezijo«. Matičetov se je tam mudil najprej 10 dni ... nato še 14 dni.¹⁰² In že naslednje leto je prinesla Sodobnost: »*To je zame pravljica dežela. Pravljice, ki sem jih šel iskat in jih našel v obilju, so kajpada prispevale svoje. Vseh štirinajst rezijanskih dni sem bil nevsakdanje razpoložen. Kot junaki mojih pravljic sem tudi sam doživljal presenečenje za presenečenjem. Brž ko sem zjutraj odprl oči, sem začel ugibati, kaj neki mi bo prinesel ta dan novega...*«¹⁰³ Nato obnavlja stike s pravljicarji in objavlja pripoved o silaku, ki je kakor brat Martinu Krpanu. Ta rezijanska varianta meče novo luč na Levstikovo umetnino, namreč da ta ni toliko literarna fikcija, kot se je razlagalo dotlej. Na koncu se Matičetov zavzema za posebno študijo o junakih-silakih, o katerih vsebujejo pripovedi povedčne in pravljicne črte.

Že od vsega začetka zahajanja v Rezijo je Matičetov po malem polemiziral s strokovnim prednikom J. B. de Courtenayem. Če je v prvem članku, ki upošteva rezijansko gradivo,¹⁰⁴ pisal o njem »mladostno vihravo«, z leti raste do velikega Poljaka tudi spoštovanje.¹⁰⁵ Skušal ga je oceniti pravično. Priznanje zasluži, a ni zamolčati nekaterih pomanjkljivosti, ki s folklorističnega stališča nekoliko senčijo Courtenayevo delo v Reziji. K izdaji njegovega gradiva iz Beneške Slovenije¹⁰⁶ je Matičetov prispeval folkloristični komentar in v njem izrabil priložnost za predstavitev Baudoinovega odnosa do folkloristike. Njemu je nabrano ali od sodelavcev dobljeno gradivo služilo predvsem kot lingvistični vzorci. Folklorja je bila vedno na drugem mestu. Vendar so

¹⁰⁰ Milko Matičetov, Schichten und Strömungen in Erzählschatz der Resiataler, *Laografija* IV. International Congress für Folk-Narrative Research in Athens Lectures and Reports (Athens), 1965, 282–286.

¹⁰¹ Milko Matičetov, Pregled ustnega slovstva Slovencev v Reziji (Italija), *Slavistična revija* 16, 1968, 203–229.

¹⁰² *Letopis SAZU*, 1962, 113.

¹⁰³ Milko Matičetov, Löl Kotlić, Krpan iz Rezije, *Sodobnost* 11, 1963, 249–256.

¹⁰⁴ M. Matičetov, Rezijanska pripovedna pesem, 26–33.

¹⁰⁵ M. Matičetov, Ob zbirki več ko sto let starih folklornih pričevanj iz Nadiške doline, 217.

¹⁰⁶ M. Matičetov, Ob zbirki več ko sto let starih folklornih pričevanj iz Nadiške doline, 215.

njegovi ekskurzi vanjo vredni strokovne pozornosti. Ne le, da je zbiral gradivo, mislil je tudi na folkloristični primerjalni aparat, gojil strokovne stike s tedanjimi slovenskimi znanstveniki in morda (ravno on) odločilno vplival, da smo dobili Štreklja.

Od žanrov prozne folklore so Matičetovega najbolj privlačile živalske pravljice, kakor pričajo *Zverinice iz Rezije*.¹⁰⁷ V knjigi je objavil enainšestdeset živalskih pravljič z vsem strokovnim aparatom in uvodom, v katerem je strnil lastna spoznanja in védenje ne le o živalski pravljici, ampak delno tudi o pripovedništvu sploh. Razmejil je živalsko pravljico od »splošno arioevropskega živalskega Tierепosа«, ki ga ima za eno od fikcij 19. stoletja; analizira pravljlične figure-živali, ki si prizadevajo biti čim bolj podobne ljudem, le imen nimajo. Iz bogatih skušenj s prebivalci Rezije Matičetov sklepa, da je ne le iz tokrat objavljenega gradiva, ampak iz celotnega izročila in stikov z ljudmi sprejeti stališče, da so se Rezijani še nedavno morali občutiti z živalmi in celotno naravo kot enota in med njimi ni hierarhizacije, ampak se vse giblje na isti ravni: človek, žival in bajno bitje. [Skratka, ali bi ne bilo mogoče reči, da gre tu še za epsko zaokrožen svet, ki še ne pozna tragike.] Zato, nadaljuje Matičetov, ni težko razumeti, zakaj je tudi antropomorfizacija živali tako izrazita. V teh pripovedih se križajo ostanke starodavnega verovanja in realistične poteze, ki se kažejo predvsem v jeziku živali. Po vsebini so variante mednarodnih tem. Matičetov je za tokratno zbirko upošteval kriterij tematske novosti ali vsebinske enkratnosti, kar je v nasprotju z njegovimi prejšnjim zatrjevanjem, da mu več pomenijo variante že znanih tem. Drugi kriterij: čim več tipov AT, daje misliti, da se to novo nanaša zgolj na slovenski kulturni prostor in ne na mednarodnega. Kriterij lepe oblike, živahnega stila in ubranosti med obliko in vsebino potrjuje avtorjevo načelo o slovstveni folklori kot besedni umetnosti in »skrb za sorazmerno udeležbo vseh posameznih rezijanskih vasi in zaselkov« spoštovanje do njenih nosilcev. To se vidi tudi iz njegovega prizadevanja, da bi jim potrdil čast avtorstva: »Gre za pravljličarjevo notranjo podobo, za moč osebnosti, ki ne more ostati skrita. Kar pove dober pravljličar, nosi njegov osebni nezamenljiv pečat.«¹⁰⁸ Nadvse plastično obravnava tudi sprejemalce, otroke in odrasle in funkcijo živalske pravljice v njihovem življenju.

Po izidu te za (slovensko) slovstveno folkloristiko izjemne knjige se je Matičetov še enkrat povrnil k živalski pravljici, da bi izsledke o njej predstavil mednarodni javnosti.¹⁰⁹ Drugič je zgoščeno formuliral nekaj opažanj in misli, ki so se mu utrnile pri pripravljanju omenjene zbirke. Pri tem je opaziti nekaj razločkov o razmerju med živalsko pravljico, basnijo in Tierепosom. Obravnave tudi drugih vrst pravljič iz Rezije bi po njegovem pripeljale do mikavnih izsledkov, vendar se ni mogel znebiti vtisa, da je eden njenih vrhov prav v živalski.

Na vprašanje, od kod Rezijanom tako bogata slovstvena folklor, najboljši poznavalec Rezije odgovarja, da je poleg geografske izoliranosti svoje prispevala tudi odsotnost šol v domačem jeziku zadnjih 100 let. Brez dlake na jeziku je

tako imenovani bilingvizem Rezijanov samo umetna fasada, za katero se skriva v splošnem zelo nizka izobrazbena raven. Šola, ki je od začetkov do danes italijanska,

¹⁰⁷ Milko Matičetov, *Zverinice iz Rezije*, Mladinska knjiga, ZTT, Ljubljana-Trst 1973, 239 strani.

¹⁰⁸ M. Matičetov, *Zverinice iz Rezije*, 30.

¹⁰⁹ Milko Matičetov, *Vecchie e nuove fiabe d'animali dalla Val Resia, – Ce fastu? Viden 50/51, 1974/1975, 110–118.*

jim ne more privzgojiti potrebe po branju. Njihova edino znana in priznana ‚literatura‘ ostaja pesem in pravljica, ki se obe izražata v priljubljenem domačem narečju. Tega se v Reziji vztrajno oklepajo zaradi vztrajnih govoric o njihovi enkratnosti, o ‚ruskem‘ sorodstvu itd. Kot tretji, mogoč razlog, zakaj Rezijani tako ljubosumno varujejo narečne, glasbene, plesne, pesemske in pripovedne specifičnosti, bi kazalo omeniti z največjo previdnostjo dozdevni posebni substrat. J. B. de Courtenay ga je z jezikovnimi argumenti na podlagi fonetike iskal na Vzhodu, v uraloaltajskem svetu, vendar na stara leta svojo drzno teorijo umaknil. Vodušek tiplje z glasbeno-ritmičnim argumenti v keltski svet.¹¹⁰

Zase Matičetov pravi, da ni našel kaj takega, kar bi govorilo v prid substratni hipotezi. Dobro opozori na sinkretizem umetniškega ustvarjanja na stopnji kulture, ki ji je do nedavna še pripadala Rezija: »Govorica, pesem, ples, glasba, pripovedno izročilo so nerazdružljivi del širše celote in o njih usodi ne bi smeli nikdar razpravljati ločeno.«

Po desetih letih dela je Matičetov utemeljeval, zakaj še kar naprej vztraja v Reziji:

1. tematsko nepričakovane najdbe,
2. a) zelo arhaične črte v rezijanskih variantah k znanim mednarodnim pravljicam; b) kdaj njihova nenavadno kvalitetna estetska podoba (srečanje z izrednimi pravljicarji, katerih repertoar je štel za dolžnost zajeti ga kolikor mogoče izčrpno.

3. redko dana priložnost za neposredno opazovanje naveze pravljica-poslušalec in za ugotavljanje najrazličnejših oblik življenja, rojevanja, odmiranja, prevzemanja spreminjanja, pogostnosti, moči pripovednega izročila in posameznih pripovednih zvrsti.¹¹¹

Matičetov se je precej posvečal tudi rezijanski pesmi. Pri tem je spoštljivo ravnal s predniki tudi na tem področju. Tak je članek o Vrazovem zapisovanju ljudske pesmi v Reziji.¹¹² Vraz je tja odpotoval l. 1841 in o tem poročal v Danico Ilirsko. Ni pravega odgovora, zakaj jih Štrekelj ni sprejel v veliko zbirko, pohvalil pa je Vraza, čigar »čisto lep rezultat glede le na šest dni bivanja v Reziji« objavlja hkrati. Ob I. I. Sreznjevskem se mu je zastavilo ključno vprašanje, kakšno je razmerje med gorenjsko in rezijansko varianto besedila o Marku (Knezu, Kraljeviču). Presenečen je ugotovil skoraj popolno ujemanje med besedilom v rezijanščini in tistim v Prešernovi redakciji, kot je bilo objavljeno v Vrazovi zbirki *Narodne pesni ilirske* 1839. Njegov odgovor na to je: Sreznjevski je za vajo oz. šalo prevedel pesem iz Vrazove zbirke v rezijanščino, verjetno s pomočjo kakšnega domačina. S tako hipotezo je lepo pojasnjena prozaičnost prevedenega teksta. S tem Matičetov spodbija veljavo samostojne variante rezijanskega besedila.¹¹³

Za Vrazom in Sreznjevskim je Oroslav Caf tretji, ki se mu je posrečilo zapisati nekaj rezijanskih pesmi leta 1844.¹¹⁴ Doline ni obiskal sam, ampak je povabil k sebi

¹¹⁰ Milko Matičetov, Schichten und Strömungen in Erzählschatz der Resiataler, *Laografija* IV. International Congress für Folk-Narrative Research in Athens Lectures and Reports (Athens), 1965, 282–286.

¹¹¹ M. Matičetov, Schichten und Strömungen in Erzählschatz der Resiataler, 282–286.

¹¹² Milko Matičetov, »Pésme rezianske« Stanka Vraza (1841), *Slovenski etnograf*, 16–17, Ljubljana, 1964, 203–215.

¹¹³ Milko Matičetov, Pesmi o Marku (Knezu, Kraljeviču ipd.) na Slovenskem, *Traditiones*, 13, 1984, 195–196.

¹¹⁴ Milko Matičetov, »Te dve sta rozeanski«, *Traditiones*, 10–12, Lj. 1984, 233–243.

Rezijana R. Longino, s katerim je prerešetal ves slovar in slovnico in po njuni zaslugi je najti v Pleteršniku čez 700 rezijanskih besed. Dvoje besedil mu stavlja uganko, ali ju je resnično zapisal O. Caf sam ali ju je dobil od svojih informatorjev že zapisana v italijanskem črkopisu in ju z Longinovim sodelovanjem prenesel v svoj pisni sistem. Analiza dokazuje, da je le eno od besedil folklorno, medtem ko zgradba drugega kaže na enkratno osebnoizpovedno ali avtobiografsko pesnitev neznanega avtorja. Ta je lastno zgodbo spravil v tradicionalno rezijansko vezano obliko in jo verjetno tudi zapel in s tem ,objavil'. Matičetov ocenjuje, da so boljši Vrazovi zapisi kot Cafovi. Rezijanska 'koine' namreč ni homogena narečna ,enota', tu ima zares vsaka vas svoj glas, pravi na koncu. To je ena boljših Matičetovih objav, osredinjena na en problem, v diskurzivnem jeziku.

Matičetov odkriva tudi zapise, ki so nastajali med Rezijani samimi samostojno, brez vsakršne zveze z raziskovalci, za praktično rabo. Presunljivo je pričevanje o petju evangelija sv. Janeza In principi je bila Basida.¹¹⁵ Objavi besedila dodaja pojasnila o njegovem nastanku v rezijanščini, funkciji in nazadnje pozabi. O katehetični rezijanski protireformacijski sveti pesmi iz 16. stoletja govori članek z njenim naslovom: Poslušaj me no malo,¹¹⁶ v kateri je nevaren očitok : Ti delaš po kalvinsko.¹¹⁷ Njen prvi zapis je dobil iz rok v Reziyo vrnjene Rezijanke, ki je bila živela v Mariboru in je zato njen črkopis mešanica italijanskega in nemškega pisnega sistema, slovenski je zastopan le izjemoma s črkama k, č. Ob vprašanju o (ne)izvirnosti besedila se nagiba k temu, da gre za prevod. Matičetov piše še o drugih rezijanskih spomenikih,¹¹⁸ ki so po vsebini skoraj vsi nabožni in so k njihovi objavi marsikdaj pomagali duhovniki. V zborniku iz 1. 1797, ki ga je izdal J. B. de Courtenay in se Matičetov večkrat vrača k njemu, so tudi »*Te svete canzonete*«, ki bi bile drugače zgubljeni. Le nekatere pesmi, ki so jih v 18. stoletju zložili duhovniki, rojeni v vasi Njiva, so se bile do njegovega prihoda v vas še pele doma v zimskih večerih, pri varovanju mrliča, prav poredko v cerkvi ali pri cerkvenih obredih na prostem. Žene pevke so jih v oporo spominu zapisovale, prepisovale, izposojale. Matičetov je našel več takih zapisov in od njih odbral za objavo pesem o Mariji Krniški, ki se mu je od vseh znanih rezijanskih nabožnih pesmi zdela najbolj izvirna. Znana je v dveh redakcijah in iz njiju v italijanskem črkopisu Matičetov je skrbno razbiral spreminjanje, preoblikovanje in razvoj besedila.¹¹⁹

Posebno posrečen je bil poskus, ko je Matičetov nagovoril sramežljivo pevko Minko Santichevo,¹²⁰ da mu je besedila pesmi, ki jih je znala, zapisala. Ugotovil je bil namreč, da so njene variante marsikdaj daljše in popolnejše, z boljšo poanto in bolj starinskimi prvinami v besedilu. Njene wyžice (čez 100) so svojevrsten dokument ne le za folklorista, ampak po mnenju naturaliziranega »Rezijana« tudi za etnologa, lingvista, literarnega in kulturnega zgodovinarja. »*Ganljivo je spremljati, kako se ženica z nekaj razredi italijanske šole spoprijemlje s svojo materinščino. Koliko tragike je skrito tu zadaj. Verzi tako čisti in izbrušeni in izvirni akustični podobi, pa tako zverženi in komaj spoznavni v oblačilu, ki je bilo krojeno za drug jezikovni sistem*«. S tem smo za-

¹¹⁵ Milko Matičetov, »In principi je bila Basida«, *Trinkov koledar*, 1983, 116–123.

¹¹⁶ Milko Matičetov, »Poslušaj me no malo«, *Trinkov koledar* 1984, 123–134.

¹¹⁷ Milko Matičetov, »Ti dilaš po kalvinskem«, *Traditiones*, 10–12, Ljubljana 1984, 269–271.

¹¹⁸ Milko Matičetov, Scritti Resiani, »*Ricerche Slavistiche*«, Vol. XII, Roma, 1964, 123–144.

¹¹⁹ M. Matičetov, Scritti Resiani, n. m., 128–131.

¹²⁰ Milko Matičetov, Iz rezijanske ljubezenske lirike, *Prostor in čas*, Ljubljana 1972, 281–286.

deli na problem, s katerim se je Matičetov spoprijemal ves čas srečevanja z rezijansko ustvarjalnostjo – pred izbiro pisave za rezijanščino.

Tak naslov je dal enemu svojih člankov na to temo.¹²¹ V njem se zavzema za slovenski črkopis nasproti drugačnim predlogom in svoje stališče utemeljuje z narodnostno pripadnostjo Rezijanov in zgodovinsko tradicijo v rabi črkopisa. Popisuje zaplete, ki jih je sprožila očitna tendenca odbora, ki je pripravil konferenco o tem, da bi sprejeli italijanski črkopis. Toda Matičetov se je na ta spopad dobro pripravil – tudi z več kot štirideset izbranimi diapozitivi raznih dosedanjih bolj ali manj praktičnih rešitev in ne le 'predlogov' rezijanske pisave. Razvrstil jih je tako, da sta poleg samouških ali kakor koli s tradicijo sprtih poskusov izstopila dva poglobljena tokova : pisanje zdaj z italijanskimi zdaj s slovenskimi pismenkami.

Do prvega je prihajalo v glavnem iz večnih zadreg, ko je bil vsakokratni pisec zaradi nepoznavanja slovenske pisave prisiljen seči po tistem, kar se je bil naučil v (italijanski) šoli. Pri slovenskem črkopisu je opozoril na mikavnost, da so prve danes znane tiskane slovenske besede izšle v češkem črkopisu že tri leta pred Gajevim rojstvom. Zaslugo za to ima J. Dobrovski, ki je v Slavinu l. 1806 objavil, kar mu je bil poslal prijatelj Antonin Pišely, kurat v avstrijski vojski. Za gajico je bilo treba čakati do Vraza, Sreznjevskega, Čafa in neimenovanega avtorja rezijanskih homilij v štiridesetih letih 19. stoletja. Šele v drugi polovici 19. stoletja se je sprožil plaz v slovenščini ali njej vsaj bližnjem načinu pisanja z J. B. de Courtenayem na čelu. Rezultat te primerjave je bil, da je italijanski jezikoslovec G. B. Pellegrini iz Padove odkrito izjavil, da se mu zdi samoumevna odločitev za slovenski črkopis.

Dobiček te črkarske pravde je bilo odkritje 'srčne govorce', tj. pesmi Rezijanke Silvane Paletti.¹²² Gre za avtorsko poezijo, pri pisanju (sic) katere se lepo ilustrirajo stiske črkovanja v rezijanščini. Primer mu je posrečeno pomagal dokazovati smiselnost uvedbe slovenskega črkopisa pri pisanju avtoričinega narečja. Brez najmanjše narodne nestrpnosti je pojasnjeval, da je pred 100 leti zmedo napravil J. B. de Courtenay, ki je razglasil rezijanščino za 'mešan jezik', pri čemer se je skliceval tudi na dva katekizma, ki sta nastala proti koncu 18. stoletja po italijanski ali furlanski predlogi. Matičetovega mnenje je, da se ne sme pozabiti, da so si neugotovljivi prevajalci iz duhovniških vrst lajšali delo tako, da so na veliko prevzemali tuje besede za abstraktne pojme in jim pritikal samo domače končnice. To je med jezikoslovci pomagalo ustvariti prenačljeno predstavo o revščini rezijanščine, v kateri naj bi kar mrgolelo tujk, predvsem romanskih. V strokovnih krogih si je prizadeval ta predsodek omajati z objavami v (ne)vezani besedi. Da je imel prav, dokazuje zbirka Silvaninih pesmi, ki jo je obdelal čisto filološko. Nasproti 93,5 % domačega besedišča je našel v njih samo 6,5 % tujk. Na drugem mestu je Matičetov objavil tudi pregled vseh avtorjev avtorske poezije v rezijanščini od 18. stoletja naprej.¹²³

Matičetov je v strokovnih in drugih krogih slovel predvsem zaradi zaslug za uveljavitev rezijanskega folklornega pripovedništva v prozi, zato se mu je zdelo primerljivo razložiti, od kod in zakaj in od kdaj tudi njegovo ukvarjanje z rezijansko pesmijo. Njegovo večkratno bivanje tam »pod Tjanynovo Sinco« mu je omogočalo, da se je z

¹²¹ Milko Matičetov, Pred izbiro pisave za rezijanščino, *Jadranski koledar* 1981, Trst 1980.

¹²² Silvana Paletti, Rezijanska srčna govornica, *Sodobnost* 1980, 1137–1144.

¹²³ Milko Matičetov, Poesia d'autore nel dialetto sloveno della Resia, *La Battana XVIII*, Gradež 1982, 63–64, 115–128.

njo srečeval neprisiljeno in nevsiljeno, tako da je enemu svojih prispevkov o njej upravičeno dal naslov *Ob zibki ljudske lirične pesmi v Reziji*. V njem iz avtopsisje navaja primere, iz katerih se da ne samo slutiti, ampak podoživeti proces njihovega nastajanja. Spremljal jih je od nastanka do njihovega sfolkloriziranja. Pri tem ne gre zmeraj za čisto improvizacijo, za enkratno stvaritev, ampak si pevci (v obojnem pomenu besede) pomagajo z bolj ali manj tradicionalnimi klišeji. Improvizatorska žilica, iznajdljivost, tradicija, gojena spretnost v metaforičnem izražanju, vse te lastnosti so se, po Matičetovega pričevanju, najlepše pokazale v pesniških dvogovorih s planine na planino. Planina je bila v pravem pomenu besede rezijanska pesniška akademija. Po drugi strani bil ples posebno ugodna priložnost za ‚objavo‘ osebnih ali vaških novic in skrivnosti. Danes se samo še čudimo, kako nenavadne funkcije je imela v prejšnjih časih pesem v Reziji, kaj vse so ji naravno, brez spotikanja zaupali. Matičetov je bil zaskrbljen za njeno prihodnost: izseljevanje, ki se je po potresu 1. 1976 še okrepilo in na drugi strani moderna avdivizualna sredstva so začela omamljati mladino.¹²⁴

Nekatere pripovedne rezijanske pesmi, ki jih je zapisal Matičetov, so že bile objavljene hkrati z njegovimi dobesednimi prevodi v prvih dveh knjigah *Slovenskih ljudskih pesmi*,¹²⁵ Linčica Turkinčica je izšla celo separatno,¹²⁶ in tudi *Sodobnost* jih je sprejela nekaj;¹²⁷ antologija *Rožice iz Rezije*¹²⁸ pa vsebuje rezijansko liriko. V uvodu vanjo je razložil leksem »rožica«, ki se lahko nanaša na žensko ali moškega, zato ne jamči, da se je v tem pogledu pri knjiženju besedil zmeraj odločil prav. Pojasnil je tudi nekatere slovnične posebnosti v rezijanščini – popolna prostost v rabi slovničnega števila: zaimki, glagoli v dvojinskih in množinskih oblikah veljajo nemoteno za ednino, dotaknil se je razmerja med metrično shemo in besediščem. Za dosego pravnjega števila zlogov v verzih so si pevci pomagali z različnimi vrstami ponavljanja, vse pesmi iz Rožic se namreč pojo. Za poknjiženje besedil je Matičetov zasilno rabil izraz »prevod«, a metaforično pravi, da jih je »presadil« iz rezijanskih na slovenska tla: zato da bi jih napravil dostopne vsem, ki nimajo posluha za narečje. V tem primeru bi bilo bolje reči: ki ga ne obvladajo.

V Trinkovem koledarju za leto 1983 je Matičetov objavil dvoje pesmi, ki »*bi lahko častno zastopali rezijansko liriko v katerikoli antologiji ljudskega pesništva*«. Opozoril je na njuno metaforiko in formulativnost. Ob tisti priložnosti je še verjel, da zbiranje v Reziji še ni končano kljub potresu 1. 1976, a zato ni več v zadregi, kakor je bil pred leti, ko se je zato skoraj nekako opravičeval,¹²⁹ temveč je v zavesti svojega poslanstva pribil: »*Saj vendar ne želimo, da bi neregistrirani, brez sledu potonili tako morebitni pesniški*

¹²⁴ Milko Matičetov, *Ob zibki ljudske lirične pesmi v Reziji, Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji*, Trst, Špeter Slovenov, 1978, 57–80.

¹²⁵ Milko Matičetov, *Slovenske ljudske pesmi I*, Slovenska matica, Ljubljana 1970, 13, 31, 51, 263–264, 271–280; Milko Matičetov, *Slovenske ljudske pesmi II*, Slovenska matica, Ljubljana 1981, 65–94.

¹²⁶ Linčica Turkinčica. Pubblicazione per nozze Maria Micelli-Roberto Longhino, San Giorgio di Resia, A cura di..., Videm 1966.

¹²⁷ Milko Matičetov, V začetku je bila poezija? *Sodobnost*, 19. 1971, 183–188. Predujem iz druge knjige Slovenskih ljudskih pesmi, *Sodobnost* 24, 1976, 873–885.

¹²⁸ Milko Matičetov, *Rožice iz Rezije*, Lipa, ZTT, Mladinska knjiga, Koper-Trst-Ljubljana, 1972, 207 strani.

¹²⁹ *Letopis SAZU*, Ljubljana 1975, 201.

biseri kakor tudi najrazličnejši kulturni dokumenti, kakršnih je onstran Kanina brez dvoma še nešteto.«¹³⁰

3. ALPES ORIENTALES

Že od prvih časov raziskovalnega dela na meji dveh in več jezikov in kultur se je Matičetov zavzemal za sodelovanje strokovnjakov različnih narodnosti v želji po primerjanju in preverjanju njihovih stališč in – v prid kakovosti skupnih dognanj.

Ko je leta 1946 spoštljivo ocenjeval delo furlanske folkloristke Renate Steccati med Beneškimi Slovenci,¹³¹ kljub temu ni zatajil, da se mu za eno od pesmi ne zdi prepričljiva njena razlaga, da je prišla v Benečijo z italijanske / furlanske strani, saj da on sam pozna tudi slovenske variante, kar pomeni, da je besedilo lahko prišlo na omenjeno področje tudi z druge strani. Navedeno pomanjkljivost si pojasnjuje z dejstvom, da furlanska folkloristika upošteva romanski zahod in germanski sever, premalo pa slovenski vzhod in tudi balkanski jug. Za to se zavzema, da bi taka vprašanja reševali skupaj slovenski in italijanski folkloristi.

Ena najzgodnejših primerjalnih razprav je bila o Atili pri Italijanih, Hrvatih in Slovencih.¹³² Leta 1950 se je lotil iz želje, da bi pomagal »prispevati k navezovanju odnosov dobrega sosedstva med slovanskimi (slovenskimi in hrvaškimi) in italijanskimi folkloristi, ki se pogosto najdemo pri raziskovanju skupnega prostora«. Pogum zanj mu je dajala zavest, da tudi italijanski kolegi gojijo enako željo po odkritem znanstvenem sodelovanju. Smisel sodelovanja je videl tudi v ciljih, ki segajo čez robove stroke, v vrednotah, ki ne zastarijo:

Ljudsko izročilo mora, če se ga lotimo z vso resnostjo in ljubeznijo, vsekakor prispevati k skrajšanju razdalj, ki bolj ali manj umetno ločujejo en narod od drugega. In kot ustno izročilo premaga vse geografske ovire, politične in administrativne, ne da bi se ustavilo na etničnih in lingvističnih mejah, tako bi si morali raziskovalci izročila podati roko čez morja in gore in biti v tesnih medsebojnih stikih, da bi dosegli boljše uspehe, ko tolmačijo vzvišene ali skromne življenjske pojave, vendar vedno vredne, da jih preučuje zgodovinska veda kot je naša.

O Atili pa naslednje: znan je vsem trem etničnim vejam, ki žive skupaj v Tržaškem zalivu in njegovem zaledju (Slovenci, Hrvati, Italijani) in njihovi folkloristi so to snov že obravnavali, a vsak le v okviru narodnosti, ki ji je kdo pripadal, le A. Mailly je enakovredno upošteval italijansko, furlansko in slovensko izročilo. Matičetov je upošteval poleg terenskih virov pri omenjenih treh narodih tudi umetnostnozgodovinske. Čeprav ime Atila v povedkah ni omenjeno ali je zabrisano, so lahko del atilovskega cikla. Vanj sodijo psoglavci, pesjani, peslajnarji, ki vsebujejo nekaj mitičnega, čeprav navadno delujejo v fevdalnem okolju. Matičetov svari pred enostranskimi domnevami, naj pripada raziskovalec katerikoli narodnosti. Zato se ne strinja z Rutarjem, ki (čeprav Slovenec!) vidi v Psu Marku posebljeno mogočno republiko S. Marko (= beneško r.), ki ji je bil stoletja podložen tudi del Slovencev. A tudi Italijani ga niso prepričali, ki vztrajno pripisujejo Slovanom pokol, ki ga v njihovi povedki izvede Atila

¹³⁰ Milko Matičetov, Dve vižici iz Bile v Reziji, *Trinkov koledar* 1983, 127.

¹³¹ Milko Matičetov, Renata Steccati in njeni zapisi beneško-slovenskih ljudskih pesmi, *Razgledi*, 2, 1947, 120–128.

¹³² Milko Matičetov, Attila fra italiani, croati e sloveni, *Ce fastu?* Videm 24/25, 1948/49, 116–121.

s svojimi vojščaki. Komu torej naprtiti zlo? Matičetov pravi, da smo morda »bliže resnici, če iščemo v veliko atilovskih povedkah zasenčen spomin na starejša razdejanja pravega zgodovinskega Atila. Zgodbe o njem so bile cepljene na pripovedno jedro mitičnega izročila in je bilo verjetno kar najbolj razširjeno. Posebna je vztrajnost, kako se tudi čistejši atilovski motivi mešajo s tistimi o ljudeh-psih. Folklorni motiv pesjanov, dokumentiran še v njegovih dneh, je bil zelo razširjen v srednjem veku, a sega še dlje v preteklost. Motiv Atila, sina velikega psa – na zahodu ima zaničevalen prizvok – se lahko poveže z motivi, ki so starejši od zgodovinskega Atile in brez žaljivega tona. Japonski kronisti so že v 5. stoletju zapisali povedko o izviru Ujgurov iz volka in hčere enega od hunskih poglavarjev. Gre za totemistično povedko, ki posredno odkriva krvno zvezo med volkom in Huni. Očitno je, da se Matičetov v interpretaciji Atilove krvoločnosti na daleč izogne aktualiziranju sodobne obmejne problematike. Zares veseli ga v strokovnem pogledu le iskanje izvirov posameznih snovi.¹³³

Kmalu nato je izšel prispevek o žarečih ploščicah, »šib/r/ah« v Vzhodnih Alpah.¹³⁴ V njem konkretno popravlja eno prejšnjih raziskav na to temo, kjer je slovensko gradivo zanemarjeno, upoštevano pa le italijansko in nemško. Matičetov na novo obravnava ostanke obredov v zvezi z njimi, pretresa njihovo terminologijo in lingvistično analizira besedo »ši/b/ra«. Za tukajšnjo obravnavo je spis pomemben predvsem zato, ker se v njem zavzema za sodelovanje »etnografov treh dežel«. Simbolno naj jih družijo trije K: Koroška-Karnija-Kranjska z mesti: Celovec, Videm, Ljubljana. Oživel in uresničevalo naj bi se v povezanih, usklajenih raziskavah posameznih problemov v Vzhodnih Alpah in primerjalnih študijah.

Ni trajalo dolgo in že je bilo razglašeno: Sodelovanje etnologov vseh narodnosti v vzhodnih Alpah se je izrazilo na zunaj v svobodni delovni skupnosti 'Alpes Orientales'. Prvi krog je bil namenjen razgledovanju in navezovanju stikov in prvi sestanek l. 1956 v Ljubljani. Pri pobudi za to povezavo so imeli pomemben delež slovenski etnologi ali precizneje, Inštitut za slovensko narodopisje in Matičetov posebej. Da je bil zanjo življenjsko zainteresiran, ne pričajo le njegove besede, ampak narava in metoda njegovega dela. Takole je poročal o posvetovanju vzhodno alpskih folkloristov.¹³⁵

Na območju vzhodnih Alp so se že skoraj pred poldrugim tisočletjem srečali predstavniki treh najmočnejših etničnih skupin v Evropi, romanske, germanske in slovanske – in v bolj mirnem kot nemirnem sožitju je pač moralo priti do najrazličnejših medsebojnih izmenjav tvarnih in duhovnih dobrin. Če še dodamo, da so se trojni prišleki utaborili na ozemlju, ki je znano ne le po svoji pisani substratni etnični preprogi, nam bo jasno, kako mikavno, pomembno, a obenem tudi odgovorno je tu delo folkloristov. Brez nadrobnega poznavanja izročila in sorodnih pojavov v sosesčini je nemogoče rešiti objektivno vprašanje posameznih folklornih pojavov na tem področju. Preteklost nam nudi lepe primere razumevanja in spoštovanja te neizpodbitne resnice, nudi pa nam, žal, tudi poskuse enostranskega tolmačenja folklornih pojavov, natezanja gradiva na razna kopita, pač v soglasju z občasnimi znanstvenimi 'teorijami', narodnopolitičnimi stremljenji ali iz raznih drugih nagibov. Danes pa je

¹³³ M. Matičetov, Attila fra italiani, croati e sloveni, 116–121.

¹³⁴ Milko Matičetov, Le rotelle infuocate nelle Alpi Orientali, *Ce Fastu?* Videm 1953, 3–19.

¹³⁵ Milko Matičetov, Posvetovanje vzhodnoalpskih folkloristov v Ljubljani, marca 1956, *Slovenski etnograf* 9, 1956, 279–282.

močnejša kot kdajkoli v preteklosti zavest, da je taka pot jalova, škodljiva, nespravljiva z duhom splošne pomirljivosti, ki je zavel po drugi svetovni vojski, in še posebej žaljiva za glavni objekt folklornih raziskovanj, ljudstvo v svojstvu dediča in varuha starih – stoletnih ali celo tisočletnih tradicij. Od tod pobuda po organiziranem sodelovanju, ki jo je sprožil ISN.¹³⁶

V tej zvezi se je razvila diskusija o treh možnostih za razlago očitnih skupnih črt v »ljudski kulturi na vzhodnoalpskem ozemlju, ne glede na jezikovno-politične in druge pregrade: a) skupen substrat, b) okolje z enakimi ali podobnimi življenjskimi razmerami, c) prevzemanje med sosedi.«¹³⁷ Da je bila ta problematika širša od zgolj folkloristične, utegne pričati poročilo o tretjem posvetovanju vzhodnoalpskih narodopiscev,¹³⁸ vsaj po naslovu sodeč, če se zanemari, da je sprememba terminologije sad le teoretične nedorečenosti in organizacijske zbežanosti, ki se je tisti čas začela pojavljati v določenem delu stroke.¹³⁹

Leta 1969 je bil sestanek skupine Alpes Orientales namenjen predstavitvi »raziskav o najzgodnejših plasteh ljudske kulture v vzhodnih Alpah«.¹⁴⁰ V gosteh so bile tudi druge historične discipline: arheologija, zgodovina, lingvistika, umetnostna zgodovina. Uvodni referat o etničnem substratu v vzhodnih Alpah je imel prav Matičetov. Med drugim je povedal:

Narodnostne spremembe, menjave jezika, vere, šeg, ipd. so pogosten pojav, ne samo v prazgodovini, ampak v zgodovinskem času in celo v naših dneh. V razmerju do prebivalstva, ki danes živi na določenem ozemlju, so ‚substrat‘ vsi, ki so tam živeli pred njim. Substrat je potemtakem seštevek vseh starejših narodnostnih plasti... če gremo nazaj od današnje faze (furlanske, slovenske, nemške) srečamo v teh treh pokrajinah nekaj skupnih in nekaj različnih substratnih plasti. Ob dani nepremakljivosti ozemlja je vse drugo prehodno. O pravilih ali zakonitostih ni moč govoriti, ker je nešteto vrst narodnostnih prehodov in o tem še ni zadovoljivih raziskav. Ob odhodu, zatonu, ‚smrti‘ naroda praktično nikoli ne ostane za njim absolutna praznota, puščava.

Tisti, ki odide, zmerom pusti nasledniku tako ali drugačno dediščino: besede, stvari, gospodarske, tehnične, pravne izkušnje, verske predstave, znanstvene misli in izsledke, družbena moralna vodila in šege, literarne stvaritve in razne umetniške vrednote. Od ‚dediča‘ je odvisno, ali bo dediščino sprejel v celoti, ali pa jo bo dal na sito in rešeto. Ali jo bo znal izkoristiti, razviti, ali jo bo obogatil ali osiromašil. Nekaj bo v vsakem primer ostalo in živelo naprej, vse dotlej, da bo tudi za nekdanjega dediča

¹³⁶ M. Matičetov, Posvetovanje vzhodnoalpskih folkloristov v Ljubljani, 279–282.

¹³⁷ M. Matičetov, Posvetovanje vzhodnoalpskih folkloristov v Ljubljani, 131.

¹³⁸ Milko Matičetov, Tretje posvetovanje vzhodnoalpskih narodopiscev v retoromanski Švici, *Slovenski etnograf* 15, 1962, 260–262.

¹³⁹ Milko Matičetov, Slovensko etnografsko društvo, *Slovenski etnograf*, 11, Ljubljana 1958, 7–10; ZK [= Zmaga Kumer], Posvetovanje slovenskih etnografov, *Glasnik slovenskega etnografskega društva*, 2, 1959/60, št. 4, 24. Q, Slovenski etnografi na razpotju. *Glasnik Slovenškega etnografskega društva*, 3, 1960/61, št. 13–14, 18–19. V. Vodušek. O sodobnih nalogah folkloristike, *Glasnik SED* 1977/17, Ljubljana 1979, 294–296.

¹⁴⁰ Argumentum Generale (Splošna izjava) Residua antiquissima quae in traditionibus alpium orientalium supersunt, *Alpes orientales* 5, Ljubljana 1969.

prišel čas odhoda. Tedaj se bo spet vse ponovilo. To je pač veriga, od katere zmerom držimo v rokah samo en člen, zadnji, vsi prejšnji členi, ki jim pravimo substrat, pa čakajo, da jih šele preiščemo in določimo. Za spoznavanje davnih dogajanj pozabljamo, da imamo tudi v naših dnevih dovolj priložnosti za opazovanje prehodov iz enega jezikovno narodnostnega območja v drugo. Javno in zasebno obnašanje, psihične reakcije in počutje prizadetega prebivalstva, razne oblike dvojezičnosti bi moglo in moralo biti predmet poglobljenih etnografskih raziskav. Na relativno majhnem ozemlju vzhodnih Alp najdemo najrazličnejše stopnje asimilatoričnega procesa: šele začete, v polnem teku, skoraj končane, končane nedavno ali skoraj pred 100, 200 ali več leti. Zamenjava jezika je samo eden – čeprav najotipljivejši izmed pojavov, ki spremljajo prehod iz ene narodnosti v drugo. Le s tihim, vztrajnim in nepristranskim delom bo morda moč kdaj razvozlati skrivnosti, ki še ovijajo prazgodovinske, antične, srednjeveške in moderne spremembe narodnosti v Evropi.«¹⁴¹

Matičetov je skušal v članku tudi grafično ponazoriti substratno podobo treh sosednjih vzhodnoalpskih pokrajin Karnije, Kranjske, Koroške. To je eden njegovih izjemnih prispevkov, kolikor toliko splošen, načelen, brez obilnega navajanja gradiva, s katerim bi sproti podpiral svoje trditve. Da bi se ne izneveril samemu sebi, je ob isti priložnosti govoril še o čisto konkretnih vprašanjih: o predslovanskih sestavinah v slovenskem folklornem pripovedništvu:¹⁴² »*Načelno so preživetki predslovanskih prvin v slovenskem ustnem izročilu mogoči in so bili že večkrat ugotovljeni in potrjeni*«. On sam je obdelal sedem tem,¹⁴³ dvomil pa, da je legendna pesem Spokorjeni grešnik substrat romanskega prebivalstva, ki je živelo na slovenskih tleh še v 8. stoletju. Tudi v oceni prve izdaje monografije o omenjeni temi je zavrnil prvi večji poskus pritegniti substratno teorijo v folkloristične raziskave, čeprav ga je načelno pozdravil. Ni mislil, da bi se ta teorija ne mogla obnesti tudi na področju slovstvene folklore, toda »kulturnozgodovinska možnost še ni noben dokaz, da kak pojav resnično obstaja«. Uprl se je mnenju, da so

narodopisne besedne umetnine le redko prehajale od naroda do naroda kakor književna dela (tako cerkvene pesmi) z literarnim prevajanjem, po veliki večini pa z asimilacijo nosilcev narodnih izročil. Resnica bo nekje v sredi. Če črtamo le redko in po veliki večini in ju nadomestimo z *ne samo ... ampak tudi*. Številnih potovanj posameznih motivov in zelo zaokroženih besedil ne moremo namreč razložiti z asimilacijo. Obrobni dvojezični poskusi ob etničnih mejah pa kažejo, da so mogoči poleg literarnega ali temu podobnega prevajanja tudi drugačni prehodi izročil.¹⁴⁴

Čeprav so mu bile Vzhodne Alpe v več pogledih zelo blizu, se ni dal ujeti v zanke njihovega preveličevanja. Da je ta lastnost nevarna, je prepričljivo pokazal čez le-

¹⁴¹ Milko Matičetov, *Riflessioni introduttive sul sostrato etnico nelle Alpi Orientali, Alpes Orientales* V, [= Dela SAZU II, razred, 24], 1969, 13–18.

¹⁴² Milko Matičetov, *Elementi preslavi nella narrativa popolare Slovena, Alpes Orientales* [=Dela SAZU II. razred, 24], 5, 1969, 207–208.

¹⁴³ Na kratko bojo obnovljene v tukajšnjem nadaljevanju v razdelku Ob vrelcih bjanja.

¹⁴⁴ Ivan Grafenauer, *Legendarna pesem »Spokorjeni grešnik«*, in staro-alpska krvno-duhovna sestavina slovenskega naroda, *Slovenski etnograf* III–IV, (ocena) 425–430.

ta.¹⁴⁵ Nasproti statičnosti, ki jo vsebuje enačaj: substratna teorija = narodna teorija,¹⁴⁶ Matičetov ni odstopil od dinamičnega načela zgodovinsko-geografske metode: »Prepletanja, potovanja, prehodi pripovednih snovi od naroda k narodu, kontaminacije, medsebojno zraščanje tipov ali samo motivov, vse to so za življenje ustnega izročila vsakdanji, normalni pojavi.«¹⁴⁷ Na drugem mestu je dodal: »Z besedo substrat ni dobro biti lahkomišeln. Pojem 'substrat' v folkloristiki je za nekatere privlačen in tako rekoč vse rešujoč, za druge pa zelo vprašljiv.«¹⁴⁸

Čprav se je Matičetov od vsega začetka trudil za plodno sodelovanje v neformalni skupnosti Alpes Orientales, ni zapiral oči pred negativnimi pojavi, ki jih tako sodelovanje lahko prinese. Ni želel trobiti z drugimi v en rog v teoretičnem pogledu, kot dokazuje zavrnitev nekritičnega precenjevanja substratne teorije, in bi se moglo zdeti kot premajhno spoštovanje svojega / našega / narodovega, česar se je sam ovedel, ko je makedonski folkloristični srenji pojasnjeval: »Stvarjalni duh makedonskega ali katerega koli naroda še malo ne more trpeti, čeprav bi za to ali ono njegovo pripovedno snov zatrdno dokazali eno ali več analogij, najsi bo v njegovi soseščini ali kje daleč na tujem«. Primer iz Slovenije: Čprav Ivan Grafenauer v monografiji Lepa Vida razpreda niti mediteranske balade o ugrabljeni mladi materi v času (srednjeveška Evropa, nibelunška epika, hipotetične poti z Normani, poskuša seči celo nazaj v starokrščansko in antično literarno dediščino) in prostoru (današnje italijansko, albansko, južnoslovensko ustno izročilo), slovenstvo Lepe Vide s tem sploh ni bilo kakor koli načeto, zmanjšano, zasenčeno. Lepa Vida je obdržala nedotaknjeno vso svojo simbolno vrednost in kakor so se iz nje in ob nji snovale umetne stvaritve poprej (Cankar) tako tudi poslej ni nehala privlačiti literatov (Šeligo).¹⁴⁹

A tudi obzirnost do strokovnih tovarišev in prijateljev ga ni preslepila, da ne bi mednarodni javnosti predstavil bridke resnice iz bogatih terenskih izkušenj in raziskovanja folklornega pripovedništva na slovenskih mejah.¹⁵⁰ Po utemeljitvi, zakaj se loteva vprašanja prav on, član majhnega slovenskega naroda, čigar ozemlje je za »raziskovanje različnih prehodnih, izposojenih, vračajočih in prepletenih pojavov na jezikovnih mejah kot ustvarjeno«, je Matičetov s skrbnostjo diagnostika odkrival zanke, ki jih zastavlja slovstvenemu folkloristu zapisovanje na jezikovnih mejah; a ne gre za snov – spomnimo se, kako ga čim več točk na zemljevidu po tej plati očara – bolečine so v zvezi z ubeseditvijo o snovi, z njeno formo. Zelo konkretno (iz lastnih skušenj pač!) je opisoval primere s slovensko-furlanske, italijanske, madžarske, avstrijske, hrvaške meje, iz katerih je razbrati, kaj vse lahko prevara celo strokovnjaka in ga zavede, ker ni seznanjen z vsemi okoliščinami, ki v naravnem okolju ustvarjajo folklorno pripoved v danem trenutku. Problemi pa so tudi etične narave.

Kaj s takim, ki zataji, da pripoved izvira od manjšinskega rojaka, ali da ga zapisovalec diplomatsko pripravi do tega, da že pripoved poteka v večinskem jeziku ali jo

¹⁴⁵ Milko Matičetov, Makedonski »Bolen Dojčin« 1986, ... *Traditiones*, 16, 335–346.

¹⁴⁶ M. Matičetov, Makedonski »Bolen Dojčin« 1986, 336.

¹⁴⁷ M. Matičetov, Makedonski »Bolen Dojčin« 1986, 338.

¹⁴⁸ M. Matičetov, Makedonski »Bolen Dojčin« 1986, 335–346.

¹⁴⁹ M. Matičetov, Makedonski »Bolen Dojčin« 1986, 342.

¹⁵⁰ Milko Matičetov, Gefahren beim Aufzeichnen von Volksprosa in Sprachgrenzgebieten. An slowenischen Beispielen dargestellt. Internationaler Kongress der Volkerzählforscher in Kiel und Kopenhagen; *Vorträge und Referate* (Berlin) 1961, 179–187.

pozneje prevede in to zamolči. Matičetov je tudi ugotavljal, da kdor je v praktičnem življenju bilingvist, še ne pomeni, da lahko tudi pripoveduje enakovredno v obeh jezikih. Trditev je podkrepljeval s primeri iz svetovne literature. Načel je tudi vprašanje o izdajanju gradiva z jezikovno mešanih območij: čigava je v resnici pripoved, ki jo je zapisal Slovenec v slovenščini in je bila prvič objavljena v slovenskem časopisu, a gre za hrvaško, kot kaže podnaslov »liburnijska povest«. Ipd. Z obžalovanjem je odbiral 'primere, ki s predsodki in podcenjevanjem obravnavajo v objavah slovensko gradivo, se vedejo do njega pollaševalno in tendenčno, svoje stori tudi politična propaganda', tako da marsikdaj in marsikaj iz slovenskega folklornega pripovedništva kroži v evidenci strokovnih krogov pod tujim plaščem. Vprašanja ni izkoriščal za etnocentričnost, ampak je govoril o njem odgovorno in z resnostjo strokovnjaka, kar dokazuje ocena folklornih pripovedi s Korzike,¹⁵¹ pri kateri se je prav tako zavzel, da bi morale biti objavljene v originalu in mu ni bilo prav, da so le za vzorec zapisane v rodnom jeziku pripovedovalcev (korziščina – italijanščina) in jim je francoščina pravzaprav pri/vsiljena.

Tudi v tej luči se pokaže premišljenost in velikopoteznost, s katero si je Matičetov prizadeval za enakopravno in enakovredno sodelovanje stanovskih kolegov v skupini Alpes Orientales: da bi v mednarodnih strokovnih krogih dobilo tako veljavo tudi slovensko gradivo, slovenska slovstvena folklor in širše gledano: etnologija in navsezadnje kultura sploh. Ali ni mogoče videti v njej zarodek sodelovanja, ki je oživilo iz čisto drug/ačn/ih pobud: gospodarsko-političnih, namreč: Alpe-Jadran. Vsekakor je škoda, da je smisel prvotne ideje srečevanja etnologov in folkloristov z omenjenega področja zbledel in skupina razpadla.

Posvetovanje leta 1975 v Reziji, a brez avstrijskih kolegov, je bilo zadnje v tem krogu.

Ko je tudi tedaj Matičetov poročal o njem,¹⁵² si najbrž ni mislil, da mu piše mrtvaški list. A on sam zvez, ki si jih je pridobil tudi po tej poti, ni opustil, ampak jih je naprej osebno gojil. Da so imeli Matičetovega za avtoriteto v vprašanih slovstvene folklore in tudi širše na območju, ki ga je zajemala nekdanja skupina Alpes Orientales, se vidi tudi iz tega, da so mu zaupali uvodni referat na interdisciplinarnem zgodovinsko-lingvistično-etnološkem zborovanju,¹⁵³ ki ga je l. 1976 pripravil na novo ustanovljeni »Istituto culturale ladino« v kraju Vigo di Fassa (Trento), v eni izmed dolin v Dolomitih. kjer živi eno najmanjših in etnološko najmanj preučeni ladinskih etničnih jeder, ki je prav tako kot številnejši vzhodni Ladinci (Furlani) in zahodni Ladinci (švicarski Retoromani) zelo pomembno za primerjalni študij vzhodnoalpskega in posebej tudi slovenskega folklornega izročila. Matičetov pojasnjuje, da je iz želje po navezavi stikov z njimi prevzel zaprošeni referat. V njem se je spominjal, kako se je z ladinskim elementom seznanjal že kot študent v Padovi, a širše obzorje si je pridobil prav po zaslugi Alpes Orientales. Nato je podal strnjen, sistematičen pregled o duhovni kulturi (jezik, pripovedništvo, pesništvo, gledališče, šege, verovanje, navade) omenjene ladinske skupnosti od leta 1867 naprej in raziskavah o njej ali pripravah nanje. Dotaknil se je težav, ki jih zadaja raziskovalcem psevdofolklor (= folklorizem – op. ms) in intere-

¹⁵¹ Milko Matičetov, Geneviève Massignon, Contes Corses, *Vidyâ (Trapani)* 3, 1965, 54–56.

¹⁵² Milko Matičetov, Alpes Orientales VIII (*Rezija 1975*), *Traditiones*, 4, 1975, (1977), 309–310.

¹⁵³ Milko Matičetov, »Appunti sulla raccolta e lo studio delle tradizioni popolari tra i Ladini del Sella«, *L'entità Ladina Dolomitica*, Vigo di Fassa 1976, 155–176.

tnična vprašanja. V Dolomitih se srečujejo trije jeziki in kulture: ladinska, nemška, italijanska. Referat je podprt z bogatim seznamom strokovne literature.

V luči vsega povedanega je morda bolj jasno, zakaj se je Matičetov tako obračal, da ne rečemo zatekal v njemu najbližji italijanski kulturni krog pri svojem folklorističnem delu in svet, ki so ga dvajset let pokrivala *Alpes Orientales*. Tam je našel o njem sogovornike, doma pa jih ni bilo. Strokovno enakovrednih na njegovem področju že ne.

Sredi I. svetovne vojne je v Nemčiji izšla zbirka, ki jo je uredil Anton Mailly in nosi naslov: *Mythen, Sagen, Märchen vom alten Grenzland am Isonzo* (München, 1916). Isti avtor je potem v miru pripravil že dosti manj priložnostno zbirko *Sagen aus Friaul und den Julischen Alpen* (Leipzig, 1922). Po šestdesetih letih je knjiga izšla v italijanskem prevodu.¹⁵⁴ Zanjjo ima s strokovnega vidika največ zaslug Matičetov, ki je delo kritično izdal in početveril prejšnje opombe J. Bolteja, saj jih je dodal na novih sedemdesetih straneh. Grafično so opombe obeh avtorjev med sabo ločene, tako da ob tem ne prihaja do nikakršnih nejasnosti. Nekatere opombe Matičetovega so se razrasle v pravcete razprave, npr tista o Zlatorogu,¹⁵⁵ v katerih pobija stališče, da je folklornega izvira ter razlaga, kako se je kot literarna fikcija polagoma mitiziral. Matičetov je nadrobno in široko prikazal življenje in delo njenega avtorja. Ne brez smisla. Njegovi predniki so bili po očetovi strani francoski in po materini slovenski (Vipava). Enakšna skrb je bila posvečena historiatu knjige: odločanje za sedanji naslov, njeni viri, podatki o informatorjih in pomočnikih pri zbiranju gradiva, recepcija knjige v strokovni literaturi. V njej niso zgodbe le s Primorske, ampak tudi od drugod: z Notranjske (Cerknica, Idrija, Logatec, Planina), Gorenjske (Bled, Bohinj, Kamna Gorica), Koroške, Tirolske, iz Dolomitov in Dalmacije. Maillyjeve informatorke so bile tudi Slovenke. Gre za zbirko z ozemlja, kjer se stikajo štiri etnične/jezikovne skupnosti: slovenska, hrvaška, italijanska, furlanska. Pripadnost posameznih zapisov je bila v prvi, nemški izdaji Maillyjeve knjige le delno navedena, zato Matičetov v novi izdaji skrbno razčiščuje, kaj pripada tej ali oni veji. To ni bilo preprosto, ker je Mailly besedila precej predeloval in iz različnih virov povezoval, ne da bi na to zmeraj razločno opozoril. Maja Bošković-Stulli je napisala v oceni,¹⁵⁶ da ima pri novi izdaji Matičetov levji delež. Čeprav Matičetov ni varčeval s kritiko na Maillyjev račun, mu je bil naklonjen, ker se je »med prvimi lotil (ne v teoriji, ampak v praksi) predstavitve pripovedništva različnih etničnih skupin pokrajine kot enakovrednega gradiva«. V tem ga je vsekakor lahko štel za svojega prednika. Ni čudno, da se je Matičetov v to izdajo tako poglobil, saj se je ob njem srečalo več njegovih nagnjenj: 1. prostor, ki sodi v območje Alpes Orientales, pri čemer sta mu Primorska in Furlanija gotovo najbližji pokrajini; 2. možnost (pravzaprav dolžnost), da spravi gradivo v red po strokovnih merilih s pomočjo strokovnega aparata. 3. komentiranje posameznih pripovedi: iz pripravkov za primerjalno monografijo ki marsikdaj preraste že kar v razpravljanje samo. Z vsem tem si je prislužil naslov »velikega eksperta za ljudsko pripovedništvo v vzhodnih Alpah«¹⁵⁷ ali »odličnega

¹⁵⁴ Milko Matičetov, Anton von Mailly, *Legende del Friuli e delle Alpi Giuglie, Gorizia*, 1986.

¹⁵⁵ Milko Matičetov, Zlatorog, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 26, 1986, Ljubljana 1987, 130–133.

¹⁵⁶ Maja Bošković-Stulli, Anton von Mailly [...] *Traditiones* 17, Ljubljana 1988, 395–396.

¹⁵⁷ Milko Matičetov, Anton von Mailly, *Legende del Friuli e delle Alpi Giuglie, Gorizia*, 1986, na ščitnem ovitku.

poznavalca ljudskega pripovedništva v vzhodnih Alpah«. ¹⁵⁸ Vsekakor to delo dokazuje strokovno korektnost Milka Matičetovega, saj ni zanemariti, da je bilo opravljeno tudi s ciljem, da bi se slovensko folklorno pripovedništvo razvidno vključilo v mednarodni obtok in iz spoštovanja do avtorja, ki je ni preziral že vnaprej. Žrtev je še toliko večja, če pomislimo, da bi v času, ki ga je porabil zanj, lahko spravljal kaj na dan, kar bi se bleščalo pod njegovim imenom. In skoraj bi mu zamerili, da se ni tako odločil. Toliko nalog je, ki bi jih bil lahko dobro opravil le on.

IV. ZGODOVINSKI KRITERIJ

1. OB VRELCIH BAJANJA

Tak naslov je Matičetov nameraval dati knjigi, v kateri bi zbral in vsebinsko zao-krožil »del svojih spisov – kakih trideset po številu«. Kaj ga je nagnilo k temu, stoji v Letopisu SAZU za leto 1978:

Ob zdaj že več ko štiridesetletnem zbirateljskem delu leži sad njegovih spoznanj in misli o življenju, se pravi o nastajanju, širjenju, spreminjanju, odmiranju ustnega pripovedništva razmetan po domačih in tujih strokovnih glasilih, po raznih kongresnih jubilejnih in drugih zbornikih, tako da avtorju samemu marsikaj ni lahko dosegljivo. Ne glede na dosegljivost pa skoraj polovica za knjigo odbranih spisov sploh še ni bila objavljena v avtorjevem materinem jeziku, ampak le v italijanščini, nemščini ali hrvaščini. Približno tretjina spisov so sprožila nepričakovana odkritja v našem folklornem eldoradu – v Reziji.....K nenadnemu sklepu so Matičetovega spodbudile ali spodbodele puščice, ki so v zadnjem času (1977–1978) začele pospešeno leteti – včasih kar pavšalno –na slovensko folkloristiko, na njene bojda romantične poglede, zamudništvo, nazorske pomanjkljivosti ipd. Da bi kakšno puščico prestregel ali zavrnil, ti ali oni pa morda vsaj skrhal ost, se je Matičetov pomujal dati v kritično presojo slovenski javnosti svoje v zbirateljski praksi porojene in z zgledi 'podprte teoretične poglede na živo ljudsko prozo, na pravljicarje kot besedne umetnike, pa še na to in ono posebnost bajaranja pri nas.« ¹⁵⁹

Žal do obljubljenega in težko pričakovane zbirke ni prišlo, zato tu kakor za pokušino, nekaj folklorističnih študij, opravljenih po zgodovinsko-geografski metodi, ki po prepričanju Milka Matičetovega najzanesljiveje privede k izviru posamezne folklorne pripovedi, a še tu se marsikdaj izkaže, kot pravi avtor sam: »*Ko si že domišljaš, da si prišel reki do izvirka, opaziš, da je ta izvirek premočan in da stojiš pravzaprav pred ponikalnico, ki teče nekje više.*« ¹⁶⁰

1. Najbolj vsestransko je obdelana snov o sežganem in prerojenem človeku, ¹⁶¹ »*ki mu je pri nas na Slovenskem večkrat ime sveti Andrej*«. Za oporo je imel 69 variant (2 keltski, 3 germanske, 3 ugrofinske, 5 baltskih, 9 romanskih, 47 slovanskih, od tega 33 slovenskih). Poleg tega je upošteval še 40 manjših odlomkov, a se je zavedal, da mu

¹⁵⁸ M. Matičetov, Ob zbirki več ko sto let starih folklornih pričevanj iz Nadiške doline, 7.

¹⁵⁹ Letopis SAZU, 1978, 195.

¹⁶⁰ M. Matičetov, *Sežgani in prerojeni človek*, 8.

¹⁶¹ Milko Matičetov, *Sežgani in prerojeni človek*, SAZU, Ljubljana 1955.

marsikaj ni bilo dosegljivo. Podroben pregled variant in odlomkov kaže njihove skupne črte, a tudi posebnosti, pri čemer so bistveni motivi: greh, kazen (smrt v ognju), latentno življenje, prerojenje antropomorfiziranega bitja, ki se kaže v več obrazilih »*kot apostol Andrej, Peter, Janez ipd., kot angel, puščavnik, gostilničar, razbojnik itn.*«. Monografija ni le folkloristična, ampak prav toliko etnološka, saj je pripovedna snov povezana z verovanjem (partenogenezo, metempsihozo) in navadami, kar oboje se je fragmentarno ohranilo tudi na slovenskih tleh. Iz zadnjih stoletjih pred n. št. in prvih stoletij po n. št. so se ohranile mitične pripovedi iz sredozemskega kulturnega kroga o smrti in prerojenju Dioniza – Zagreja. Siže o sežganem in prerojenem človeku ima z njim marsikaj skupnega. Po Matičetovem: »*ne moreš zatajiti, da bi ne bil v rodu z orfijskim Zagrejem (Dionizom), ki so ga Latinci klicali Bakhus.*« S primerjalno metodo in analizo notranjesporočilnih, formalnih in drugih sestavin in na podlagi razširjenosti pridobljenih variant sižeja mu avtor sledi v Evropo: »*Enkrat [...] morda po ločitvi vzhodne in zahodne cerkve se je mitična ajdovska pripoved o dvakrat rojenem Zagreju nekje na jugu Evrope prelevila v zgodbo o dvakrat rojenem svetniku Andreju s krščanskim rodom in krščansko idejno tendenco.*« Matičetov ne zanemari tudi estetske vrednosti obravnavanega sižeja. Njegova privlačnost je potrjena s križanjem z drugimi, ki spadajo med najbolj znane srednjeveške pripovedi, tako da so v zgodbi o sežganem in prerojenem človeku ohranjene številne stare naplavine:

pripovedni motivi, verovanja, sledi preživelih predstav in davno odmrlih navad. Na eni strani okamnine, ki jih čas ni zbrisal samo zato, ker so bili trdno ujete v to zgodbo, na drugi strani arhaizmi, ki žive v današnjem ustnem izročilu tudi neodvisno od zgodbe o sežganem in prerojenem človeku. Ena od teh je metempsihoza... Kar pride enkrat v kotel ustnega izročila, se pač podreja novim, posebnim življenjskim zakonitostim in ne več kanonični verski tradiciji. Ljudstvo si slejkoprej tudi na duhovnih tleh želi prostosti in ubira svoja pota!¹⁶²

2. Druga tema, ki je Matičetovega vsa prevzela, je o razmejitenem teku – stara mednarodna folklorna tema – z aluzijo na tek bratov Filenov za Kartagino! Po avtorjevem védenju stare variante segajo v antiko: severno Afriko, Malo Azijo, Grčijo in Makedonijo, sodobne pa se razkrivajo vzdolž alpskega loka (od Švice do skrajnih vzhodnih obronkov), na obalah Baltika, po Pomeranskem in v hribovitih pogorjih Trondhjem na Norveškem. Njihova zemljepisna razdalja in pomanjkanje vmesnega člena med afriško-azijskimi prizorišči grško-rimske antike in modernimi evropskimi je bilo vzrok, da je prišlo pozno do spoznanja o povezanosti med pripovedmi o tem v antičnih virih in zdajšnji prozni folklori. Zato je Matičetov tako vesel nove, makedonske variante, ker gradi most med njima tako po geografski kot zgodovinski plati. Kljub temu, da je snov doma pri ljudstvih, ki govore različne jezike (norveško, nemško, ladinsko, slovensko, hrvaško, makedonsko. . .), podobnost besedil potrjuje, da »*gre za enotno izročilo, ki po skritih kanalih zajema iz istega neusahljivega vrelca, iz katerega so zajemali tudi antični pisci.*« Matičetov se je k temu vprašanju še vrnil,¹⁶³ ko je bil izzvan zaradi svojega vztrajanja pri metodi, na katero se sam najbolj zanese. In ker

¹⁶² M. Matičetov, *Sežgani in prerojeni človek*, 98.

¹⁶³ M. Matičetov, *Un nuovo anello nelle tradizioni popolari sulla sorca il confine*, 62–76.

ga je navadno le obramba primorala, da je prišel na dan s strokovnim nazorom in metodološko usmeritvijo, je ta spis še posebej pomemben za njegov strokovni portret.

Ne gre prezreti pripombe, da so glede evidentiranja snovi prav povedke na najslabšem tako v mednarodnem – in kaj bi šele morali reči za slovenski prostor. Za siže, ki je predmet tokratnega razpravljanja, si je zastavil vprašanje: kako naj presojamo različne točke, kraje, kjer je bil dokumentiran že pred 2000 leti (Sallustus) in po 1700 letih »mrka« spet 1. 1815 po zaslugi bratov Grimm? Pretehtati je med naslednjimi možnostmi: 1. kot otoke, na katere se je pred brodolomom rešila tradicija, ki je bila prej močno razširjena v Evraziji. 2. kot absolutno avtohtone točke, v katerih je od časa do časa vzbrstela zgodba in jo je favoriziral ekonomski položaj, pravne ali verske ustanove. 3. kot dediščino določene etnične skupine, ki so jo prinesla s seboj ljudstva in danes prebivajo na tem ali drugem prostoru. 4. ali so jo današnja ljudstva našla/sprejela na kraju samem kot »dediščino«. 5. ali je bila sprejeta s kulturno izposojjo, interetničnimi menjavami.

Matičetovega pri tem najbolj mika osvetliti čas poniknjenja zgodbe, ko si je »*kot se zdi, pridobila teren, ko je prišla od afriških obal gor do norveškega morja*«. Medtem ko je v prvi polovici 19. stoletja Jacob Grimm omahoval med hipotezama, ali gre za literarno presaditev iz antike ali za popolnoma neodvisno stvaritev, so se številnejše variante v drugi polovici dvajsetega stoletja ponujale kot tipičen primer bolj ali manj enotnega izročila, relativno dobro ohranjenega kljub časovni ali krajevni oddaljenosti »zrelem za poglobljeno monografsko analizo«, h kateri Matičetov je vabil koga iz mladega rodu.

3. Kakor njegov prispevek k razglabljanju o razmejitvenem teku sloni na najdbi nove variante o njem v Režiji, tako ima tudi za predstavitev slovenske variante mita o Prometeju,¹⁶⁴ zasluge ista dolina. Teoretično in praktično so izjemnega pomena Matičetovega besede o okoliščinah, ki (lahko) vplivajo na novo (terensko!) odkritje. Novo zapadli sneg, ki je avtorja tako rekoč zamel, se je za zadrego odkupil z novo dragoceno najdbo: s pokristjanjeno varianto prometejevskega mita: legendo o svetem Antonu, opatu, kako gre v pekel po ogenj za ljudi, ki zmrzujejo. Zaradi uganke, ki mu jo je postavilo prvo pripovedovanje, je čez čas prosil za njegovo ponovitev, to in primerjava rezijanske zgodbe s sardinsko mu je šele utrdilo misel, »*da se je poganski junak v ljudski preobleki spremenil v krščanskega svetnika*«, kdaj in zakaj, ni jasno. Morda je odgovor v besedilih z omenjenega italijanskega otoka, kjer obstaja tudi šega in celo poimenovanje sv. Antona od ognja. Pomemben element primerjave je tudi trstika, s katero svetnik v peklu zajame ogenj. Satanova delavnica – pekel v legendi o sv. Antonu spominja na Hefajstovo kovačnico iz antičnih mitov. Morda je pri posredovanju omenjene teme iz enega v drugi kulturni krog odigral svojo vlogo proces pokristjanjevanja, kakor ga za 4. stoletje opisuje eden od gruzinskih avtorjev.

4. Polifem iz Režije¹⁶⁵ je lovec »Sam«, ki v gozdu pretenta mitičnega junaka, kar zbuja primerjavo z epizodo Odisejevega/»Utišovega« srečanja s Polifemom. Čeprav je o tem Matičetov dobil eno samo varianto, ne dvomi v njeno avtentičnost, ker priča o njej prenašanje zgodbe iz roda v rod, kar je dognal za čas do tretjega desetletja 19. stoletja. Ko daje novo varianto v mednarodni obtok, se pri njeni obravnavi opira na L. Röhricha, ki daje vzorec za ugotavljanje, kaj ima novo odkritje skupnega s srednjeve-

¹⁶⁴ M. Matičetov, Il furto del fuoco a Resia, in Sardegna e nel mito prometeico, 165–191.

¹⁶⁵ M. Matičetov, La fiaba di Polifemo a Resia, *Festschrift für Robert Wildhaber*, 407–415.

škim ustnim izročilom in v čem se oddaljuje od homerskega. Za razloček od Homerja sta celinska, brez vsakega namiga na morje. Podobno je z rezijansko varianto, v kateri je izginila vsaka geografska lokacija. To in tudi izguba imen za osebe govori, 'da gre bolj za pravljico kot povedko.

5. Isti pripovedovalki, Rezijanki, doseljeni v Gradec, sta mu posredovali tudi pravljico o ribjem ženinu, ki oživlja znamenito zgodbo Amorja In Psyche iz Apulejevih *Metamorfoz*.¹⁶⁶ Poleg tega je omenil še folklorno tradicijo v pesmi in prozi o sv. Matiji ali Luki, ki ubije lastne starše, s čimer se uvršča v krog klasičnih mitov o Ojdipu; zgodbo o divjem možu, ki so ga opijanili in ujeli – podobno kot frigijski kralj Mida Silena; povedno pesem o godcu, ki gre pred pekel reševat svoje, kar spominja na Orfeja, ki je šel po Evridiko.¹⁶⁷ Za vse te odlične motive, ki se, po Matičetovem, navezujejo na antiko in dokazujejo predсловanske elemente v slovenski slovstveni folklori, se je zahvaliti prebivalcem do nedavna odmaknjene doline, ki pa je postala v krogu slovstvene folkloristike pojem za vedno nova presenečenja.

6. Nekaj posebnega v tem okviru so Godovčičaci,¹⁶⁸ variante pravljic tipa AT 480, spet iz Rezije. Kompozicija pripovedi je znana: prijazna, ljubezniva pastorka in hudobna mačeha s hčerjo. »Lipa Lena« dečkom, ki jih sreča v gozdu, kjer jo oče »izgubi«, po pregledu njihovih lasišč ne pove resnice, ampak ljubeznivo zamolči, da so polna brazgotin, krast, uši, kuščarjev in druge golazni. Godovčičaci se ji zato zahvalijo tako, da ji naberejo najlepših drv, dajo zvezdo na čelo in pokažejo pot domov. Seveda je zdaj poslana v gozd tudi mačehina hči »ta grda Katarina«, a njeno srečanje z Godovčičaci se slabo konča, ker ni bila vljudna. Zato dobi v koš težak panj z gomazečimi mravljinici in na čelo ovnov rog. Matičetov vidi v pripovedi mitično ozadje in si pri tem pomaga z grško mitologijo, vendar poudarja, da tokrat ne misli na genetično zvezo ampak zgolj na psihološko analogijo. V marsičem se strinja z avtorjem monografije o omenjenem pravljicnem tipu, na katero navezuje svoje razpravljanje. Stvarna in motivirana primerjava te rezijanske pravljice z drugimi slovenskimi in mednarodnim gradivom kaže, da imajo Godovčičaci tesno zvezo s časom. Ne nazadnje za to govori tudi njihovo ime, ki izhaja iz korena god... Matičetov spominja, da so časovni pojmi že zgodaj prišli v grško mitologijo: personificirani čas Kronos je veljal v stari orfični kozmogoniji kot praoče in prastvarnik vseh stvari. Z zatonom antike vse te predstave niso izginile, ampak je marsikaj prišlo v srednji vek, potonilo v slovstveno folkloro in z njo doseglo naš čas. Varianta iz Rezije ima še nenavadno arhaično epizodo o golazni v laseh. Kaj takega je najti tudi v pravljicah z nemškega jezikovnega otoka Hei^ó, na Madžarskem, v Armeniji, Javi, Salomonovih otokih, Borneu, Japonski. Kače v laseh ali namesto njih so znane tudi zunaj pravljice in našega časa. Človek je okamnel ob pogledu na troje strašnih sester – antične Gorgone, od katerih je najbolj znana Meduza. V starih likovnih upodobitvah je njen obraz izredno grd, v novejših (rimskih) že lep, a ves čas so njen atribut kače. Kakor Matičetov Godovčičace razlaga kot posebljenje letnih časov/mesecev ali česa podobnega, tako se nanaša na časovno kategorijo naslednji spis, v katerem avtor predstavlja pripoved s Časom kot bajnim

¹⁶⁶ *Letopis*, SAZU, 1968, 140.

¹⁶⁷ Milko Matičetov, *Godovčičaci*, *Dona Ethnologica*, München 1973, 309–320.

¹⁶⁸ M. Matičetov, *Elementi preslavi nella narrativa popolare Slovena*, 207–208.

bitjem.¹⁶⁹ A zaenkrat je še preveč osamljeno, da bi lahko storil kaj drugega kot da je z njim seznanil strokovno javnost.

7. Pač je pripravil dobro podlago za monografijo o baladi Bolen Dojčin, o kateri je že napisal knjigo makedonski folklorist K. Penušliski. Njeno branje se je Matičetovemu (in stroki) bogato obrestovalo, saj ni le avtor knjige doživel temeljite ocene,¹⁷⁰ ampak je bila z njo dokazana z metodo, ki jo Matičetov dobro obvlada, tudi širša domovina balade, kot je za to šlo makedonskemu strokovnjaku. Za mednarodno posvetovanje o baladah v Rovinju 1. 1987 se je v témo še bolj poglobil in tu je junak že brez sramu označen kot balkanski.¹⁷¹ »Diskusija o njem je prinesla izredne rezultate, saj je potrdila namig na sorodnost bolnega Dojčina s starogrškim junakom Filoktetom iz Homerjeve Iliade in napeljala k nesluteni povezavi z enim izmed pomembnih odrastkov srednjeveškega epskega pesništva v zahodni Evropi, k pesnitvi o Tristanu«, kjer se homerski motivi namreč tudi pojavljajo.

S tem je v bistvu končana tukajšnja serija tistih študij M. Matičetovega, ki je z njimi sledil rezijanskim ali izjemoma drugim motivom daleč nazaj v antiko. Tudi pri raziskavah balade se torej obnese njegova zgodovinsko-geografska metoda. Ni golo naključje, da se je tega lotil ravno na makedonskem gradivu, saj ni spregledati njegove naklonjenosti do njega še v drugih primerih.¹⁷²

8. Tudi obdelavo teme, ko divja žival zadavi domačo, za kazen pa mora sama prevzeti njeno delo, je začel v Makedoniji.¹⁷³ Še temeljiteje se je spoprijel z njo čez leta,¹⁷⁴ tako rekoč monografsko, saj jo je obdelal v hagiografiji, ikonografiji, literaturi in slovstveni folklori. Prostorsko je zasledoval motiv AT 1910 od Irskega, Škotskega čez celinsko Evropo na vzhod tja do Kavkaza in Mezopotamije, časovno od antičnega Ezopa skozi srednji vek (ne samo krščanski), mimo Kljukca Münchausna vse do pravljič iz naših dni.

Skozi čas in prostor se je ta snov premikala po dveh tirih. Po posvetnem, laičnem tiru največ ustno, samostojno ali v povezavi z drugimi pravljicami, po nabožnem tiru, vtkana v življenjepise raznih svetnikov, najprej ustno, zelo zgodaj pa tudi pisno in v likovnih upodobitvah. Ti ‚svetniški‘ veji izročila se je folkloristika izogibala, najbrž zaradi strahu pred zamero verujočih. Strah po nepotrebnem, saj so celo raziskovalci iz duhovniških vrst naravnost povedali, da gre za pravljico, ki se je vsidrala v življenjepis tega ali onega svetnika.

Matičetov je geslo o tem pripravil tudi za Enciklopädie des Märchens.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Milko Matičetov, Čas. Un essere mitico dalla Val Resia, *Ethnologia slavica*, Bratislava, 7, 1977, 221–226.

¹⁷⁰ M. Matičetov, Makedonski »Bolen Dojčin«, 335–346.

¹⁷¹ Milko Matičetov, Die balkanische Volksballade vom kranken Helden und ihre Metamorphosen, *Ballads and other Genres/Balladen und andere Gattungen*, Zagreb 1988, 151–166.

¹⁷² Milko Matičetov, Dva južnoslovenski folkloristi samouci: Marko Cepenkovi i Gašper Križnik, *Simposium posveten na životot i deloto na Marko Cepenkovi*, Skopje 1981, 129–134.

¹⁷³ Milko Matičetov, Prikaznata za Naumovata mečka, *Makedonski folklor* 8, Skopje, 1975, 129–144.

¹⁷⁴ Milko Matičetov, Po sledovih medveda s Križne gore, *Loški razgledi* 34, Škofja Loka 1987, 163–200.

¹⁷⁵ Milko Matičetov, Bär, (Wolf) im Gespann (AaTh 1910), *Enzyklopädie des Märchens*, Ber-

9. Po že znanih načelih je Matičetov predstavil zainteresirani javnosti Peta Abana, rezijanskega razbojnika Madeja.¹⁷⁶ Dečku, ki so ga prodali hudiču, se je s pomočjo skesanega grešnika Peta Abana posrečilo, da se je rešil iz pekla. Snov se je v različnih redakcijah in variantah razširila od Atlantika (Irska, Bretanija) do Sibirije in vsebuje antične, starokrščanske in srednjeveške elemente. Njen verjetni rojstni kraj je bila Galicija. Od tod naj bi se razširila vse naokoli med Poljake, Kašube, Litvance, Letonce, Estonce, Beloruse, Ukrajince, Romune, Madžare, Hrvate, Slovence, Čehe, Lužiške Srbe in Nemce. Matičetov se je pri teh podatkih opiral na primerjalno monografijo ruskega folklorista N. P. Andrejeva. Črte, s katerimi je ruski folklorist predvideval najstarejšo obliko te po Evropi znane zgodbe, se presenetljivo ujemajo z rezijansko. A se med sabo tudi razločujeta. 1. rezijanska varianta ohranja spomin na zgodovinsko osebnost Pietra d' Abana (†1315), ki so ga obdolžili krivoverstva. 2. relikv s posteljo, ki čaka krvoskrunske botre. Gre za povezavo krivde in kazni. Po zakonu povračila mora grešnik tudi v peklu imeti posteljo (na kateri trpi, kjer je prej užival!). V epizodi pokore je arhaičnost rezijanske variante več ko zgovorna, je pisal Matičetov, in vabik k novi monografiji, saj se je prejšnjim 240 pridružilo 350 novih variant.

10. Končno je omeniti še Barlaama in Jozafata,¹⁷⁷ ki ju je imel slovenski primerjalni folklorist za tipičen primer trdožive tradicije. V sebi je ves razbit zaradi velikih literarnih obdelav in prilagoditev ob prehodu v različna okolja, tako da ni mogoče spoznati vseh zaporednih poti, tudi zaradi izgube veliko vmesnih členov. Eno pa je gotovo: izvir pripovedi je vzhodni, indijski, iz življenja Bude in je prišla na zahod s sirskim in grškim posredovanjem. Zaradi etničnega ozadja so ji prizanašali tako v krščanskem, manihejskem kot judovskem in islamskem okolju. Matičetov se trudi ugotoviti, od kod je pripoved »zašla« v Rezijo, kjer jo je zvedel. Ena od možnosti je, da s posredovanjem knjig – saj je téma krožila v srednjem veku po Evropi kot priljubljen duhovni roman – a jo zavrača, saj je primerjava z njimi pokazala, da v njih manjka eden od pomembnih motivov, ki ga vsebuje rezijanska pripoved. Pač je odkril večjo sorodnost tudi v tej bistveni posameznosti s pripovedjo iz retoromanske Švice. Neposrednih povezav med Rezijo in njo seveda ni, a je na dlani njuna podobnost tako po stanju jezika kot kulturnih razmerah. Matičetovemu je bližja misel, da je ta starodavni siže dosegel Rezijo z naravno komunikacijo, brez književnih pripomočkov. V primerjavi s katero koli knjižno izdajo je folklornost rezijanskega Jozafata očitna. Vse, kar ni čista akcija, se je obletelo, junaki iz izvirne knjižne povesti so izginili brez sledu, prav tako ni več zemljepisnih imen, tako da se pripoved glede tega močno nagiblje v pravljíčnost. Tudi nedoslednosti glede na realnost so njeno znamenje. Na orientalski svet se navezuje tudi zgodba o tatu kot oslu,¹⁷⁸ znana tudi iz 1001 noči, o čemer je Matičetov pripravil geslo v *Enciklopädie des Märchens*.

lin-New York 1977, zv. 5, 1204–1207.

¹⁷⁶ Milko Matičetov, Peto Abano, Racconto resiano del tipo ATTh 756 B, 32–59.

¹⁷⁷ Milko Matičetov, Jozafat in Baraam v Reziji, *Trinkov Koledar* 1985, 122–157.

¹⁷⁸ Milko Matičetov, Dieb als Esel (AaTh 1529), *Enciklopädie des Märchens*, Berlin-New York 3, 1980, zv. 3, str. 640–643. Jenkova krakoačasnica o ukradenem oslu (AT 1529), *Jezik in slovstvo* XIX, 1973/74, 96–97.

2. BAJESLOVJE

Tudi druge raziskave Milka Matičetovega so v marsičem povezane z bajeslovjem, vendar je pri doslej omenjenih bila v ospredju slovstvena folklor kot besedna umetnost, medtem ko je pri tu naštetih težišče na verovanju.

1. Začnimo na nebu. Eno od zvezdnih imen, ki ga je izločil iz obsežnejše razprave o zvezdnih imenih, je Škopnjekovo gnezdo. Razložiti je skušal njegovo ime tako po izviru kot pomenu. Besedovanje o njem potrjuje ozko povezanost tega bajčnega bitja z nebesnimi telesi in prikaznimi. Vedno znova se omenja predstava o goreči metli. Kaže tako na komet – repatico – zvezdo z metlo kakor na utrinek. Avtorju se ni zdelo smiselno zapravljati čas za dokazovanjem nemštva ali slovenstva tega bajčnega bitja Shob-Škopnik. Pametneje bi bilo, da bi nemški in slovenski narodopisci vsak na svojih tleh skušali najti, kolikor se še da, pristnih pričevanj o njem. »*Dokler razni narodi bajajo o njem, je pač skupna last in vsakega posebej in vsi smo poklicani, da vsak zase temeljito preiščemo ta folklorni motiv in damo svoj delež za njegovo dokončno in sistematično obdelavo*«. ¹⁷⁹ Tako Matičetov diskutira z Leopoldom Kretzenbacherjem in ga na nekaterih mestih tudi dopolnjuje oz. popravlja.

2. Naslednji naravni pojav, ki si ga je že od nekdaj skušal človek ne le razložiti, ampak tudi podrediti, je veter. Z darovanjem, pitanjem ga je nekdaj skušal dobiti pod svojo oblast na podlagi verovanja, da res obstajajo moči, ki delajo človeku v prid ali škodo. Matičetov na kratko predstavi razširjenost tega pojava pri Slovencih. ¹⁸⁰ Največ podatkov je s severa in severovzhoda, tako da bo treba še marsikaj storiti za določitev njegovih oblik, intenzitete in geografskega obsega. Tema je interdisciplinarna in ne strogo folkloristična.

Naslednje tri obravnave se vse nanašajo na človeka.

3. Najprej rojstvo: pregled pričevanj o otroku, rojenem v kačji podobi, in to za 300 let nazaj. Verovanje o duhovinu je bilo do nedavna v Brkinih še živo. ¹⁸¹ Po Matičetovem bi, ob tej snovi, lahko zasledovali proces nastajanja folklorne pripovedi od embrionalnih oblik (npr. memorat) do prave povedke – Sage z vsemi zanjo tipičnimi znamenji. Toda tokrat si je sam zastavil nalogo, da potegne rdečo nit o duhovinu od srede 17. stoletja do srede 20. stoletja. Medtem ko so bili prejšnji raziskovalci tega vprašanja usmerjeni v iskanje vzporednic drugod po slovanskem svetu, se zdi njemu enako vredno tipanje v neslovensko sosesčino in substratne plasti. Problem obdeluje fenomenološko, zgodovinsko, geografsko, leksikografsko in semantično, vendar ni dokončne razlage, kaj se pri tem dogaja. A kljub temu glasuje proti vnaprejšnji obsodbi, da gre za praznoverje.

4. Izgubljeno zdravje so si nekdaj skušali povrniti z zagovori. Marsikdaj jih je jemati kot del magije. Matičetovemu se je ponudila priložnost, da primerja izkušnji, kakor sta ju doživela z njimi dva slovenska književnika: D. Kette in F. Bevk. ¹⁸² Medtem ko je svojčas Ivan Grafenauer obdeloval to vprašanje zgodovinsko in formalno,

¹⁷⁹ Milko Matičetov, Koroško zvezdno ime »Škopnjekovo gnezdo«, *Traditiones* 1, Ljubljana 1972, 53–64.

¹⁸⁰ Milko Matičetov, Pitanje vetra pri Slovencih, *Narodno stvaralaštvo- Folklor*, sv. 15–16, 1965, Beograd 1965, 1211–1214.

¹⁸¹ Milko Matičetov, Duhovin v Brkinih. Tristo let pričevanj o otroku, rojenem v kačji podobi, *Traditiones* 2, 1973, 63–78.

¹⁸² M. Matičetov, Zagovarjanje pri dveh slovenskih književnikih, 331–342.

skuša Matičetov rabo zagovora razložiti sociološko / etnološko, kot samopomoč ljudi v stiski. Kdo je kriv, se sprašuje: Zagovarjalci ali revščina, ki je take stvari narekovala.

5. In končno: smrt. Članek o prekopavanju mrličev¹⁸³ je pomemben predvsem zaradi pojasnila o metodi, s katero je Matičetov upal priti do odgovorov na vprašanja. Tudi tu ga je zaposlovala predvsem geneza pojava. Čeprav je izrazit individualni raziskovalec, je v obsežni razpravi o umiti in v prt zaviti lobanji pri Slovencih,¹⁸⁴ prepričljivo dokazal prednost anketnega raziskovanja pred individualnim. A treba je spomniti, da gre tu za navado in ne folklorno stvaritev. Drugače se je spet držal utrjenih stališč: »možnost, da čim zanesljiveje ponazorimo razširjenost« navade, za globljo in vsestransko oceno pa zahteva še časovno distanco in primerjavo stališč (»da več raziskovalcev pove svoje mnenje«) na obilnem in zanesljivem gradivu. Matičetovega dognanja ob tem so naslednja: v navadi se prepletajo krščanska ali vsaj krščansko navdihnjena, nekako nevtralna in poleg njih tudi poganska / akrščanska verovanja: umivanje lobanje = očiščenje grehov = rešitev iz vic = povračilo dolga staršem = sprava z nasprotniki. Toda dvomil je, da bi mogli samo z analizo verovanj kdaj priti do sklepa, katera plast od omenjenih treh je starejša. Smiselno se mu je zdelo, da bi pri reševanju te problematike mogli priti na pomoč arheologi, ki že zaradi specifičnosti stroke intenzivno raziskujejo grobove in kar je v zvezi z njimi. Izrabimo to opombo Matičetovega za metaforično označbo njegovega dela: glede na to, da ga predvsem veseli razmikati posamezne plasti preteklosti, izpod katerih skuša priti čim globlje k začetkom pojava, ki ga raziskuje, bodisi da je motiv iz slovstvene folklorne ali kaj drugega iz duhovne kulture, bi ga po vsej pravici mogli imenovati slovstveni arheolog.

6. Že iz dosedanjega pregleda je razbrati, da je Matičetov pri svojem delu pogosto zadeval na bajeslovje, kar vse je omogočilo, da je o slovenskem prispeval tudi sintetično obravnavo.¹⁸⁵ Razlaga ga kot znanstveno preučevanje literarno, ikonografsko ali z naravno komunikacijo posredovanih zgodb iz verovanja in predstavnega sveta človeštva in posameznih narodov od najstarejših časov do danes. Bajeslovje je tudi snov, ki je predmet tega preučevanja. O verstvu in verskih predstavnikih naših prednikov pred sprejetjem krščanstva ni niti pisanih niti nemih spomenikov.

7. Če izvzamemo ime Perun na skrajnem severovzhodu, na Slovenskem ni sledu o kakršnem koli predkrščanskem višjem verstvu. Poznavanje tega izseka iz ljudskega življenja in mišljenja temelji samo na redkih pričevanjih od 14. stoletja naprej in na folklornem izročilu. Čeprav je prišlo na dan v glavnem v 19. in 20. stoletju, ob primerni kritični analizi vsaj deloma odstira pogled v davnino. O slovenskem bajeslovju sta v orisih celotne podobe slovenske preteklosti pisala že Valvazor in Linhart, s terena pa je prvi oris posredoval graščak Rudež.¹⁸⁶

Junake, nosilce dogajanja v bajeslovju imenujemo bajčna bitja. Matičetov se strinja s Kretzenbacherjem, »da se bajna bitja ali predmeti sploh nikoli in nikjer ne dajo

¹⁸³ Milko Matičetov, K prekopavanju mrličev pri Slovanih, *Slovenski etnograf*, 6/7, 1953/54, 195–196.

¹⁸⁴ Milko Matičetov, Umita in v prt zavita lobanja pri Slovencih, *Slovenski etnograf* 8, 1955, 231–254.

¹⁸⁵ Milko Matičetov, O bajnih bitjih Slovencev s pristavkom o Kurentu, *Traditiones* 14, Ljubljana 1985, 23–32.

¹⁸⁶ Milko Matičetov, Bajeslovje, *Enciklopedija Slovenije* 1, Mladinska knjiga, Ljubljana 1987, 169–170.

do konca pojasniti, potem bi namreč ne bila več bajna bitja, ampak razumarski pojmi, ki bi jih brez težav lahko vtaknili v določen znanstveni sistem, nikakor pa ne bi mogli prisljuhniti živi, večno ustvarjalni in gibljivi domišljiji ljudstva.¹⁸⁷ Na Slovenskem je evidentiranih dotlej okrog petinpetdeset bajčnih bitij, a vse zadevno gradivo še ni izčrpano. Med njimi so takšna, ki so izpričana le enkrat ali pa v več različnih točkah. A niso pomembna le imena, ampak tudi njihova vloga /poklic/ in bajke, povedke, ki jih vsebujejo. Neizrazito slovensko hrvaška jezikovna meja ni nikoli ovirala prostega prehajanja ustnega izročila, zato so tudi ta imena ista na obeh straneh meje. Od drugih sosednjih narodov smo prevzeli kakšno bitje kompletno z imenom vred, ali pa udomačili le ime ali ga iz tujih besednih sestavin ukrojili po svoje. Bolj kot zahodni, romanski, so preučeni severni, germanski jezikovno-pojmovni vplivi. Včasih je prišlo do križanja obojih in je težko presoditi, kateri so zgodnejši. Ob razmerju »ajdovstva« in krščanstva pri preprostih ljudeh izrazi misel: »Če bi sklepali samo po obilici akrščanskega v slovenskem ljudskem izročilu, bi morda celo smeli teoretično reči, da proces pokristjanjenja pri nas sploh ni bil dokončen. Obstaja verski sinkretizem v mikavnih povezavah.¹⁸⁸

Nato še razdira splošno umišljenost o Kurentu kot bajčnem bitju. Pripisovali so mu vse mogoče, a je brez opore v »pristnem ljudskem izročilu«. Že Jernej Kopitar ga je 1. 1832 opredelil kot pravljичnega junaka. Njegovo ime etimološko še ni razloženo. Kurant (občno ime: lakaj, kurir) ni bilo več prav razumljeno in je postalo lastno. Kritizira Jakoba Kelemino in Davorina Trstenjaka, katerih dela za slovensko mitologijo niso zanesljiva.

V. SODELOVANJE Z RAZLIČNIMI USTANOVAMI

1. SINTEZE

Članek o folklori v Jugoslaviji, natisnjen v poljščini,¹⁸⁹ je pomemben zaradi zgodovine slovenske folkloristike v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja. Avtor se oprošča, da je prevzel nalogo govoriti o celi tedanji Jugoslaviji, ker je folklor njenih narodov med seboj zelo različna, in tudi pri folkloristih ni tolikšne enotnosti, da bi bilo mogoče govoriti o kakšni folkloristični šoli. Pred II. svetovno vojsko študij predmeta ni bil sistematičen, ampak razbit po osebnih interesih posameznikov v nekaterih strokah: klasična filologija, slavistika, germanistika, romanistika, komparativistika, zgodovina, umetnostna zgodovina, jezikoslovje. Matičetov poudarja, da zgolj zanimanje ne more nadomestiti kontinuiranega dela in spremljanja mednarodnih dosežkov v stroki. Nenavadno folklorno bogastvo, ki mu niso mogli biti kos domači folkloristi, je privlačilo tuje strokovnjake (Seemann, Parry, Lord, Schmauss). Tu bi bilo vsekakor primerno, da bi Matičetov specificiral, o katerih narodnostnih območjih govori, namreč le o srbskih in hrvaško govorečih. In na drugi strani, ko govori o tistih, ki so dajali, da so bili razen enega, vsi Slovenci: Krek, Jagić, Murko, Štrekelj. Obakrat torej minus za ene in iste – če bi hoteli pretiravati.

¹⁸⁷ M. Matičetov, Koroško zvezdno ime »Škopnjekovo gnezdo«, 53–64.

¹⁸⁸ M. Matičetov, Koroško zvezdno ime »Škopnjekovo gnezdo«, 53–64.

¹⁸⁹ Milko Matičetov, Co robia folklorysty w Jugosławii, *Literatura Ludowa* 11, 1967, št. 1–3, 45–59.

Po koncu II. svetovne vojne leta 1945 je najprej nastopilo nekritično navdušenje tudi do folklore na splošno. Kot reakcija na precenjevanje avtentične in ponarejene folklore so nastopili politični veljaki z načelom: našega človeka je treba izvleči iz nevednosti, mu pokazati naprednejše vrednote, ne ga puščati v opankah. Toda prihajalo je do skrajnosti, tako da so marsikdaj izlivali iz vedra hkrati z vodo tudi dete. Tako ravnanje na terenu ni ostalo brez sledu. Tudi raziskovalce je to vznemirilo, tako da so se nekateri rajši umaknili s področja duhovne kulture, da bi se tako izmaknili spornim« temam. Zbiranje slovstvene folklore je bilo najmanj sumljivo, če že ne nazadnjaško. Pač pa je raziskovanje materialne kulture apriori veljalo za napredno, ne glede na način obravnave. Celotno kraljice v pravljicah so bile nekaterim napoti.

V nadaljevanju je članek posvečen ustanovitvi nekaterih novih folklorističnih inštitucij v Jugoslaviji (Zagreb, Sarajevo, Skopje), oblikovanju specialističnega kadra, stanovski organiziranosti in mednarodnemu sodelovanju, možnosti publiciranja in terenskim raziskavam. Ta panoramičen pregled z zgodovinskim pričevanjem celo pridobiva vrednost za domačo folkloristiko, še posebej, ker zbuja včasih vtis, da so v njem vsaj nakazane reči, ki jih tisti čas doma še ni bilo mogoče povedati na glas.

Najpomembnejša študija sintetične narave je prav gotovo poglavje o pregovorih, ugankah in prozi,¹⁹⁰ v razdelku »Ljudsko slovstvo« v *Zgodovini slovenskega slovstva* iz leta 1956. Morda je Matičetov s pregovori in ugankami kar prehitro opravil, zato pa se je temeljito posvetil zadnji. Tudi tu je obžaloval, da je raziskovanje prozne folklore v primerjavi s pesmijo veliko slabše, in to pripisal temu, da ni bilo znanstveno urejene zbirke, ki bi se mogla meriti s Štrekljevimi *Slovenskimi narodnimi pesmimi*. Opozarja na terminološke zagate predmeta, ki ga obravnava. Snov razčlenjuje po žanrih, ki jih definira in pri tem razločuje, kako na to gledajo nosilci prozne folklore sami in kaj od tega je »vsiljeno od zunaj«, kot pravi sam. Zavrača še danes marsikdaj celo v krogih, ki so blizu stroki, romantično zasnovano teorijo o anonimnem ustvarjalcu, »ljudskem duhu« in stereotipu, da je pripovedovanje pravljic in drugih pripovedi domena le starih. Pozna tudi 20-letne in 40-letne. Ustrezno pozornost doživijo tudi poslušalci – odrasli in otroci. Zelo konkretno je prikazal prednosti sprotnega dobrega zapisa folklorne pripovedi pred zapoznelo obnovo, čeprav le-teh ni prestrogo soditi, kolikor v preteklosti še niso prišli do njegovih stališč o prenašanju govornih besede na papir. Ne samo po znanstveni pričevalnosti, tudi po svoji oblikovno-estetski, čisto estetski plati zapisi včasih presegajo celo obnove priznanih književnikov. To dokazuje, da so tudi med pravljicarji lahko odlični umetniki. Skoraj vsi dobri pravljicarji zelo ljubijo dialog in ta se pri obnovi izgubi. Uprl se je mnenju, da je zbiranje folklornega gradiva le še »brezpomembno paberkovanje«. Poudaril je pomen variant za študij življenja pravljice, povedke, bajke in za to je treba še in še novega, pristnega gradiva. Če ni več variant neke zgodbe, se skoraj ne da niti ugibati o razvojni poti njene snovi. Po drugi strani do nedavna skoraj ni bila mogoča analiza njenih form – prav zaradi pomanjkanja zares dobesednih govornih besedil (Matičetov pravi: »ljudskih tekstov v prozi«). Če se obojega prav zavemo, bomo šele spoznali, »kako malo vemo o ljudskem pripovedništvu in koliko dela nas še čaka na tem torišču«.

V tej razpravi Milka Matičetovega so strnjene njegove misli in pogledi na prozno

¹⁹⁰ Milko Matičetov, Pregovori in uganki. Ljudska proza, *Zgodovina slovenskega slovstva* I, Slovenska matica, Ljubljana 1956, 115–138.

folkloro, kakor so dozorele že v prvih letih njegovega ukvarjanja z njo in presenetljivo je, kako mu jih tudi potem ni bilo treba spreminjati v nobenem od načelnih gledišč. Nasprotno, v marsičem je z lastnimi terenskimi skušnjami prehitel teorijo folklore in zato je velika škoda, da nikoli ni imel pravega veselja, da bi v njej s teoretičnimi formulacijami sodeloval tudi sam.

2. INTERDISCIPLINARNE OBJAVE

Da Matičetov ni le filološko usposobljen slovstveni folklorist, ampak ga le-to tudi veseli, se vidi iz marsikatere bibliografske enote, ki je bila doslej omenjena, saj v obravnavah folklorističnih problemov rad prestopi meje ožje stroke v filologijo (etimologija in leksikografija kot kažejo razni komentariji k že objavljenim razlagam in volji za popraviljanje napak drugih¹⁹¹), bodisi njen jezikoslovni ali literarnozgodovinski krak.

Ena takih nalog je npr. prevajanje. Saj je res, da je bilo smiselno prenašati rezijanska besedila v slovenski knjižni jezik ali jih na drugi strani prevajati v italijanščino – zaradi lažjega ali celo edino mogočega dostopa drugim uporabnikom. A strokovno dolžnost je spremljalo tudi veselje spopadati se s »prevajalskimi orehi«,¹⁹² ker je s tem vsaj po stranski poti uresničeval mladostno nagnjenje.¹⁹³

Če je morda kdaj šlo tudi za kratkočasje umetniško neizživete narave,¹⁹⁴ je po drugi strani jemal to delo nadvse odgovorno in imel pri tem skrbno izdelana stališča, zakaj in kako »presajati rožice iz rezijanskih na slovenska tla« ali »udomačevati zverinice«. Ko je odgovarjal nepremišljenemu kritiku v tej zvezi, je utemeljeno pojasnil, da druge možnosti pač ni. A tudi svari pred površnim prevajanjem: »*Tu ne gre več za kratkočasje, igro, verzifikatorske vaje, ampak za skrbno pretakanje občutljivega besednega gradiva in vsebinskih sporočil iz ene pesniške posode v drugo.*« »Želeti je le,« da bi bili »zmerom zanesljivi, licentia poetica ne bi smela biti nikoli opravičilo ne za površne polovične rešitve niti za pretirano, nevarno, izboljševanje, oddaljevanje od izvirnika. In posebej ne kaže zametavati brez potrebe izvirnih besed, porabnih tudi v knjižni slovenščini«. Saj je to voda na mlin tistim Rezijanom, ki se ne morejo sprijazniti, da je njihova govorica eno izmed narečij slovenskega jezika, zato »s povečavo išče[jo] med obema razločkov«. Matičetov je to površnost konkretno razkril ob poknjiženju pesmi S. Paletti in F. Quaglie, kjer je prevajalec besedo »anjule« prevedel s samo na sebi lepo a napačno besedo ognjenec (saj bi moralo po smislu biti angel) in besedo »kris« s križ (namesto s kres, kar je edino prav). Nerodnemu prevodu ob bok v kritiki dodaja svojega, za katerega pravi, da ga ne gre jemati kot poskus pesniškega tekmovanja, ker da je nastal le iz dolžnega spoštovanja do Rezijanov in njihove govorice. A se mirno lahko kosa z njim.¹⁹⁵

S prevajanjem v zvezi so pač besede, besedišče, slovar. Tudi tu Matičetov za Rezijo ni brez zaslug. Za pripravo k izdaji Baudouin de Courtenayevega rezijanskega slovarja, ki ga načrtujeta skupaj SAZU in AN SSSR, je posebej vzel v pretres nemške izposo-

¹⁹¹ Milko Matičetov, »Juzda žausperska«, *Traditiones* 13, Ljubljana 1984, 196–199.

¹⁹² Milko Matičetov, Divji nagelj, Ognjenec in še kaj, *Sodobnost* 36, 1988, 536–542.

¹⁹³ Prim. *Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev SAZU*, Ljubljana 1976; Glej rubriki: Leposlovje, Prevodi, 211.

¹⁹⁴ Prim. *Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev SAZU*, Ljubljana 1976; Glej rubriki: Leposlovje, Prevodi, 211.

¹⁹⁵ M. Matičetov, Divji nagelj, Ognjenec in še kaj, 536–542.

jenke v Reziji¹⁹⁶ in sodelovanje pri izdaji vseh neobjavljenih besedil, ki jih je omenjeni poljski znanstvenik zapisal v Reziji 1. 1890, 1892, 1893.¹⁹⁷ Vsake toliko časa je postregel s kakšno leksikalno posebnostjo iz te doline, npr. »častitljive ljudskopravne relikvije: besede ‚veče‘, ‚večuvat‘ ipd., ki so le še malo žive in v deloma prenesenih pomenih dosegle naš čas samo na Koroškem in v Reziji. Podobno je zasledoval sintagmo »živa brësa« (debeli četrtek) in ugotovil pravilnost Erjavčeve trditve, da je furlanska beseda in ne nemška izposojenka, kot je hotel Miklošič.¹⁹⁸ Zadnji članek te vrste je posvečen besedi lanita¹⁹⁹ za lice. Sporočila o njej pozna iz jezikoslovnih virov, živega govora in slovstvene folklore in navaja zanjo tri žarišča: Rezijo, otok Cres in Rodope. Gre za starodavno besedo, znano že v starocerkvenoslovanščini. Z njim Matičetov praktično dokazuje smiselnost sodelovanja slovstvene folkloristike in jezikoslovja.

Prva razprava te vrste je o obrednem kruhu, poprtn/jak/u. Lotil se je po že znani zgodovinsko-geografski metodi, vendar jo je kombiniral še z etimološko: od kod ime poprtnik, kar v tokratnem primeru ni pretrd oreh. Bolj pomembna so izhodišča, s katerimi je zagovarjal sodelovanje dveh strok: »*Jezikovno še tako neoporečna hipoteza bi se zrušila, če bi ji nasprotovala etnografska dejstva. Končne sodbe ni mogoče izreči, dokler ne pogledamo, ali je božični kruh pod prtom res izpričan v običajih.*« In konkretni rezultati: za ozko povezavo med imenom poprtnik in navado, da mora božični kruh biti pod prtom, ni etnološkega zadržka. Ker so ga dajali pod prt, je dobil po tem ime. V drugem delu Matičetov ostro polemizira z J. Malom in prepričljivo dokazuje njegovo neustrezno razlago zadevnega predmeta in drugih »slovenskih mitoloških starin.«²⁰⁰

Kakšne bogate sadove lahko to prinese, se je najbolj izkazalo v njegovi vsestranski in temeljiti obdelavi pesniškega in obrednega izročila o bedenici (narcisa). Cvetlica ni ne zdravilna, ne koristna, ne škodljiva, le lepa. Dokaz, da preprostemu človeku nikakor ni le utile edino gibalo, ampak tudi lepota. Zanj je zbral čez 100 imen. Iz tiskanih in rokopisnih slovarjev, strokovnih ali poljudnih botaničnih spisov in najrazličnejših objav vse do leposlovja nabrana in pregledana po pričevalni vrednosti zaostajajo za tistimi, ki se mu jih je posrečilo najti med ljudmi. Karta razširjenosti imena (od levega brega Mure do desnega brega Tera, od koroških Gur na levem bregu Drave dol do Kolpe in osrčja Istre) se ne ujema s karto rastišč. Do razlik prihaja, ker so imena cvetlice znana tudi v širši okolici, kjer ta ne raste. Matičetov je navedel kar deset kriterijev, po katerih je lahko dobila ime. Ko je sinonime za bedenico zasidral prostorsko in dal ob razvrstitvi pomenskih skupin tudi ključ za branje obeh kart razširjenosti, ureja besedno gradivo še po abecedi z osnovno dokumentacijo, od kod je kaj. Pod posameznimi gesli razvršča podatke kronološko in opozarja na starejša imena, od katerih so se nekatera, potem ko so bila enkrat natisnjena, vlekla nekritično naprej od objave v objavo. Ob takih primerih se je zavzel, da tako gradivo »*neusmiljeno zmečemo čez prag, zbrisemo s seznama slovenskih imen kot lažna ali vsaj neslovenska.*«²⁰¹

¹⁹⁶ M. Matičetov, Per la conoscenza degli elementi tedeschi nel dialetto sloveno di Resia. Grazer Linguistische Studien, *Festschrift für N. Denison*, Graz, 2, 1975, 116–137.

¹⁹⁷ *Letopis SAZU*, 1975, 202, 1979, 23, 1980, 159.

¹⁹⁸ *Letopis SAZU*, 1975, 202.

¹⁹⁹ Milko Matičetov, Lanita, *Jezik in slovstvo* 34, 1988/89, 81–88.

²⁰⁰ Milko Matičetov, Poprtnik, *Slovenski etnograf* 6/7, 1953/54, 223–239.

²⁰¹ Milko Matičetov, »Bedenice«, Imena, pesniško in obredno izročilo o tem cvetju na Slovenskem in pri sosedih v hrvaški Istri, *Traditiones* 5/6, Ljubljana 1976/77, (1979), 277–300.

Končno se ozrimo še strmo v zvezdno nebo, saj nam je Matičetov s področja t. i. »ljudskega znanja« pripravil temeljito razpravo Slovenska zvezdna imena.²⁰² Najprej je posegel v historiat raziskovanja predmeta pri Slovencih: Prvi je bil Franc Bilc (1786–1824) in nato nekaj drugih. Posebej se je zadržal pri plejadah. Nato je primerjal naše imenje z drugim slovanskim in evropskim sploh. Torej geografski vidik. Nato je segel v zgodovino: »*kdaj je vsa ta pisana družčina zlezla na nebo?*« Pred zatonom antičnega sveta je bilo nebo zasledeno z grškimi bajčnimi bitji. »Krščanstvo je skušalo po utrditvi in ureditvi svojega sistema pregnati ostanke ajdovstva tudi z neba«, tako avtor, zato so ta imena izginila iz ljudske rabe in verovanj, pač pa je ostala v zvezdoznanstvu antična terminologija nespremenjena. Z analitično panoramo slovenskih zvezdnih imen želi pokazati, da so v tem pogledu v slovanskem svetu še zmeraj mogoča presenečenja, saj je sam zbral na slovenskem ozemlju čez 150 zvezdnih imen. Eno od vprašanj pri tem, na katero skuša tudi sistematično odgovoriti, je, katera izmed današnjih slovenskih imen bi še mogli šteti za skupno slovansko dediščino?

Ob sklepu razpravljanja je Matičetov nagovoril ustrezna vodstva, da bi morala večjo skrb posvečati leksikalnemu narečnemu bogastvu, živi govorici in se zavzel za sodelovanje med posameznimi panogami jezikoslovja in etnologije / folkloristike: SAZU ne bi smela odložiti in potisniti vstran vse druge zvrsti jezika in se zavzemati le za slovar slovenskega knjižnega jezika. Bogastva katerega koli jezika – slovenski ne more biti izjema – ne izpričuje samo njegov sodobni knjižni jezik, fundus, ampak besedni zaklad pripadnikov celotnega narodnega telesa, vseh narečij, ki se k njemu prištevajo. Nov obogaten Pleteršnik bi bil potreben. Zato bi morali poskrbeti, da bi po krivici odloženo delo zanj teklo vzporedno z nadaljevanjem SSKJ. Posebna skrb naj bi veljala zajemanju leksikalnega bogastva iz žive ljudske govorice. Tak vseobsežni slovenski besednjak bi moral biti matica, izhodišče vsem drugim, etimološkemu še posebej. Zavzel se je za interdisciplinarnost, korektno sodelovanje z lingvisti: »*Skepsa, ki jo nekateri slavisti – posebej lingvisti kažejo do etnografskega gradiva in etnografskega dela, je pač pogojena v tem, da si etnografi marsikdaj šele iščemo najprimernejših metod, si šele utiramo svoja pota. Etnografija kot samostojna in ne le pomožna veda, je namreč dosti mlajša od lingvistike, se mora šele potegovati za svoj ugled in se večkrat dobesedno otepati nevarnih notranjih sovražnikov, predvsem diletantizma.*«²⁰³

Misel, vsekakor vredna pozornosti, a še bolj ukrepanja!

3. UREDNIK IN BIBLIOGRAF

Ni, da bi naštevali, kaj vse je Matičetov urejal, gre le za opozorilo na nekaj točk, ki naj pomagajo ustvariti predstavo o tem njegovem delu. Ne gre spregledati, da je bil soustanovitelj in sourednik skrivnega dijaškega lista, ki je začel izhajati v Gorici leta 1934, najprej rokopisno in brez naslova, nato tipkano (Tihe besede, Pisanice, Gmajna) in litografirano (Brinjevke).²⁰⁴ Kot partizan prekomorec je uredil pet številčk Čelične-Jeklene PESTI, glasila I. tankovske brigade JA (št. 1–4) oz. I. tankovske divizije (št. 5)²⁰⁵ in v eni

²⁰² Milko Matičetov, Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike* 2, 1974, 43–90.

²⁰³ M. Matičetov, Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, 43–90.

²⁰⁴ Prim. *Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev SAZU*, 215.

²⁰⁵ Prim. *Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev SAZU*, 215.

od njih razgrnil svoj pogled na uredniško delo.²⁰⁶ Čeprav so navodila tudi konkretna za list, ki ga je tedaj urejal, so smernice, po katerih jih podaja, veljavne tudi širše: 1. teme pisanja, 2. razvrstitev člankov – urejanje listov ni znanost, ampak skušnja. Ne more biti teoretičnih vodil, ker bi bila vedno osebna. Le na konkretnih primerih se lahko prikaže, kako bi bilo bolje. Pri slabi razvrstitvi niti dobri sestavki ne pridejo prav do izraza in ostajajo na pol skriti. Za razvrstitev člankov je treba imeti določen kriterij, zakaj so razvrščeni tako in ne drugače. Idealno urejen je tisti list, kjer se ne da nič spremeniti, ne da bi bil poškodovan notranji red. 3. pred objavo, ko so članki popolnoma urejeni, jih je treba podvreči splošnemu pregledu: strokovnemu in jezikovnemu. Je že treba priznati, da nas je kar nekaj, ki smo mu prav za to zadnje lahko hvaležni.

Če ob urejanju *Slovenskega etnografa* tli zamera, da se ni bolj postavil za »folkloro« v podnaslovu,²⁰⁷ kar je pomagalo brisati meje med dvema strokama, mu je šteti v dobro med drugim pričevanje o zgodah in nezgodah ob nominalnem rojevanju te revije in zaslugah Borisa Orla zanj.²⁰⁸ Ob predstavitvi strokovnega nazora Matičetovega se je izkazala velika prednost, ki jo daje primerjalni folkloristiki nasproti drugim metodološkim in teoretičnim usmeritvam. Zato dobro dé širina, ki jo v tem pogledu zmore kot urednik, vsaj načelno; saj je o konceptu zbornika *Traditiones* zapisal: »

Glede raziskovalnih metod, iz katerih rastejo razprave, se nam zdi pametno, ne predpisovati nobenih receptov.²⁰⁹ [...] Vsi, ki se pošteno potijo na narodopisnih nji-
vah, naj vedo, da so jim vrata našega glasila zmerom odprta. Z veseljem bomo ob-
javljali sadove njihovega dela, od razpravljanja o čisto teoretičnih, metodoloških in
podobnih vprašanjih pa tja do drobnih sprotih zapiskov s terena, čeprav morda
še v grobem stanju. Veseli bomo kritičnih in polemičnih sestavkov in znali bomo
primerno ceniti tudi prispevke, v katerih si sodelavci upajo na dan z delovnimi hi-
potezami, namesto da bi ljubosumno skrivali svoja odkritja. Samo široka menjava
izkušenj in mnenj namreč omogoča napredek katerekoli, torej tudi naše vede.«²¹⁰

V komentarjih, t. i. opombah, ki jih je Matičetov dodajal objavam folklornih pripovedi kot pripravo za primerjalne študije, je vloženo tudi veliko bibliografskega truda. A če bi že spregledali sestavo stvarnega kazala za obe knjigi *Narodopisja Slovencev*²¹¹ in *Bibliografije Ivana Koštiala in Jože Glonarja*,²¹² *Ivana Grafenauerja*²¹³ in *Matije Murka*,²¹⁴ za katerega pravi, da »se je zgodaj zavedel potrebe združevanja teoretično-raziskovalne dejavnosti s praktično-zbirateljsko«, je Matičetov tudi tu največ

²⁰⁶ Milko Matičetov, Naši listovi i uredniške odgovornosti kulturno-prosvjetnih odbora, Čelična jeklena PEST, List I. tenkovske brigade J. A., št. 2, februar–marec, 1945, 24.

²⁰⁷ Ali je to kaj povezano z odhodom M. Matičetovega iz Slovenskega etnografskega muzeja na SAZU l. 1952, čeprav že letnik III–IV nima več dvojice: revija za etnografijo in folkloro.

²⁰⁸ Milko Matičetov, Imeli smo jih – ni jih več, *Slovenski etnograf* XV, Ljubljana 1962, 7–8.

²⁰⁹ Tu hote ali ne hote spominja na Ivana Grafenauerja, saj je prav to cenil pri njem.

²¹⁰ Milko Matičetov, Uvodna beseda, *Traditiones*, I, Ljubljana 1972, 7.

²¹¹ *Narodopisje Slovencev* I + II, 1944, 1952, 239–267.

²¹² Milko Matičetov, Ivan Koštial (1877–1949), *Slovenski etnograf* 3/4, 1950/51, 393–399. Milko Matičetov, Joža Glonar (1885–1946), *Slovenski etnograf*, 3/4, Ljubljana 1950/51, 399–402.

²¹³ Milko Matičetov, Etnografsko delo Ivana Grafenauerja (ob 70-letnici), *Slovenski etnograf* 3/4 1950/51, 402–406.

²¹⁴ Milko Matičetov, Etnografsko delo Matije Murka, (ob 90-letnici), *Slovenski etnograf*, 3/4, Ljubljana 1950/51, 406–411.

storil za Rezijo: Na povabilo uredništva rezijanskega župnijskega lista All' ombra del Canin – Pod Tjanynowo sinco je pripravil obsežno komentirano bibliografijo rezijanskih objav 1927–1979, ki je izšla najprej porazdeljena med vse štiri številke omenjenega lista l. 1980. Ta časovni okvir je povezan s petdesetletnico izida katekizma v rezijansčini *To kristjansko učilo*, 1927. Bibliografija obsega 190 enot, v katerih je omenjena Rezija ali je delo posvečeno izrecno njej. Dodatek vsebuje še 44 enot, ki obsegajo letake itd.²¹⁵ Po lepem sprejemu in vztrajnem spodbujanju strokovne javnosti, češ da ne gre le za nujno dopolnilo, ampak za temelj poznavanju Rezije, se je lotil priprave še starejšega dela rezijanske bibliografije za obdobje 1604–1926. Predvidoma bi bilo število enot približno enako tistim v tako rekoč drugem delu rezijanske bibliografije, komentarji, kritične pripombe in predgovor pa bojo celo daljši in bolj pretehtani, je zapisal v začetnem poročilu o tem.

VI. VPRAŠANJE KATEDRE ZA SLOVSTVENO FOLKLORISTIKO

Milko Matičetov je pogosto vabil mlade, naj se mu pridružijo in oprimejo dela, ki ga je opravljal on sam, bodisi na terenu ali v kabinetu. V začetku je še verjel v smisel snubljenja, in pretehtano pisal:

Na širokem in privlačnem polju slovenske folklore, kjer je še veliko neizhोजenih stez in potov, bi bila to zelo hvaležna naloga – zlasti za mlade ljudi brez predsodkov. Nadaljnja usoda slovenske folkloristike je namreč v dobri meri odvisna prav od mladih moči – od strokovno pripravljenih in navdušenih delavcev²¹⁶ [...] Ker starih delavcev ni, so za to poklicani novi – iz vrst mladine. In prav mladega človeka, ki se nekako nagonso izogiblje vsega, kar je staro, bolno, onemoglo, in preživelo, je vredno prepričati, da v nobenem primeru ne moremo kaj takega reči o folklori, kakor koli in kjer koli bi bilo govora o folklori, bomo odločno zastopali stališče, da je to še zmeraj živ organizem.²¹⁷

Tudi pozneje se je kot nekak vodilni motiv ponavljalo vabilo mladim k zapisovanju²¹⁸ slovstvene folklore v prozi in še večkrat k pogumu za odločitev, da bi se lotili monografije²¹⁹ o kakem problemu, za katerega on že prispeva svoj delež, bodisi z novim gradivom ali raznimi strokovnimi opazkami. A tudi to je diferencirano. Vabila k monografijam, so vsa v drugod objavljenih spisih, saj je bilo le tem krogom smiselno govoriti o tem, kjer so bile za uresničitev zamisli potencialne možnosti. Doma je bila pač gluha loza.

A da bi bilo tudi tu treba kaj storiti za podmladek, je mislil že še sam študent. Iz

²¹⁵ Milko Matičetov, *Resia. Bibliografia ragionata (1927–1979)*, Graphic studio, Udine, 1981.

²¹⁶ M. Matičetov, Josip Jurčič, Regina Kramaro in nosilci folklorne, 449–457. Isti, Pravljica o bobovi črni krpi v rokah W. Grimma, Levstika, Finžgarja in Tratarja, 121–134.

²¹⁷ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

²¹⁸ M. Matičetov, Basmi koroških Slovencev, 1. koroški kulturni dnevi, 188–197.

²¹⁹ M. Matičetov, Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in novih raziskavanj, 27, 62, 70.

Padove, kjer se je sam očitno imel možnost razgledati, o položaju stroke, piše s samozavestjo poznavalca, morda tudi z upanjem, da bi imel sam kdaj takšno možnost:

Po svetu ustanavljajo redne stolice (Finci, majhen narod so med prvimi)... izdajajo velika akademska dela (bolgarski zbornik za narodni umotvorenija...), prirejajo mednarodne ali narodne kongrese ljudskih izročil in šeg, imajo posebne organizacije za nabiranje blaga in pospeševanje študij (Italijanski narodni Odbor za ljudske umetnosti) in primerna strokovna glasila, kjer je dana možnost razmaha in poglobitve obenem. Posebno na Slovenskem, kjer vlada občutno pomanjkanje srednjeveške umetniške literature, bi morali posvečati več zanimanja za taka vprašanja. Dozdevna praznina pred 16. stoletjem bo premagana šele, ko pridemo do ‚obširnega dovršenega slovstvenega komentarja vsaki pesmi, pravljici, pripovedi, vraži.‘ Če bi to Štrekljevo željo čimprej uresničili, bi sebi in sosedom koristili nič koliko.«²²⁰

Po II. svetovi vojni, v času vrenja novih idej, je upal, da je tudi za njegovo stroko prišel čas in je opominjal:

Širša javnost je pri nas precej nepoučena o folklori in jo podcenjuje. Tako stanje seveda ne more vplivati spodbudno nas razvoj tiste veje znanstvenega prizadevanja, ki nosi ime slovenska folkloristika, čeprav je ta doslej dala slovenski in svetovni znanstveni javnosti nekaj priznanih imen, kakor sta npr. K. Štrekelj in M. Murko, danes toliko, da ne životari. Nujno pa je, da zdaj, ko vpliv socialne revolucije pri nas zmeraj jasneje in odločneje prodira na vsa področja duhovne delavnosti, spet postavlja na dnevni red tudi vprašanje ljudske umetnosti, ljudskega slovstva. To terja od nas čas s svojim klicem po prevrednotenju vsega, kar je pristno ljudsko. Kar so pri nas z umetniško intuicijo spoznali in o ljudskem pesništvu povedali Prešeren, Levstik, Cankar, Župančič, nam bodi spodbuda za nadaljnje poglobljanje v preteklost in sedanjost slovenskega delovnega ljudstva, ki nikoli ni bilo in tudi ne bo brez svoje besedne umetnosti.²²¹

Gre torej za trkanje na vrata družbenih in strokovnih dejavnikov, da bi kaj ukrenili za priznanje veje, znanstvenega prizadevanja, ki nosi ime slovenska folkloristika. A se niso odprla. Na univerzo že ne. Da je bilo med delavci (katedrsko sicer nepriznane) stroke to vprašanje aktualno, priča izvleček iz zapisnika z dne 28. junija 1958 in ga navaja Matičetov v poročilu občnemu zboru Slovenskega etnografskega društva: nujno bi bilo v univerzitetnih učnih načrtih dati poseben poudarek ljudskemu slovstvu in ljudski likovni umetnosti, bodisi pri stolici za etnologijo ali za slovensko literaturo oz. umetnostno zgodovino.²²²

Čez osem let je tuji publikli na domačih tleh potožil: »*Glede univerzitetnega pouka bi lahko še dodali, da je popolnoma prepuščeno dobri volji posameznih profesorjev, ki zasedajo etnološke stolice v državi (Beograd, Zagreb, Ljubljana, Skopje), ali in kdaj vključijo v svoje cikle predavanja tudi kako folklorno poglavje. V okviru slavističnih oddelkov poteka pouk ljudske književnosti še precej redno v Beogradu, Skopju in Za-*

²²⁰ M. Ukmar [=Matičetov], Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa Vida, 405–412.

²²¹ M. Matičetov, Utrinki iz ljudskega pesništva, 263–270, 379–384; 7, 1952, 186–192, 378–384, 474–477.

²²² M. Matičetov, Slovensko etnografsko društvo, 7 –10.

grebu, le bolj priložnostno pa v Sarajevu in v Ljubljani.« Ameriškim gostom je predstavljal položaj (ne samo slovstvene!) folklore v celi Jugoslaviji, zato seganje čez našo republiško mejo. Da s tako razpoložensko rešitvijo folkloristike kot take ni mogel biti zadovoljen, je jasno:

Menda ni treba poudariti, da iz slavistično literarnega okvira pač izpade vse, kar ni tesno povezano s književnostjo. In tega v folklori ni ravno malo. Na meji med dvema ali več disciplinami nikoli ni nevarnosti, da bi bilo kaj osvetljeno preveč. Zmerom je rajši narobe, da ostane nekaj temne površine, nerazsvetljena ‚zemlja nikogar‘. Tako so tudi v našem primeru folklorna področja, na katera se ne spušča študij etnografije (etnologije) ne študij literature, zato ostajajo pač nedotaknjena, v temi. V mislih imam npr. verovanja in še to in ono, kjer bi folkloristika najlaže in najhitreje razgнала vsako senco.²²³

Na tujih tleh naslednje leto je podobo o položaju stroke v Jugoslaviji naslikal v malo svetlejših tonih, saj ni lepo drugod razkazovati lastne revščine: V razdelku o oblikovanju specialističnega kadra, ne more mimo dejstva, da »*uradno folkloristika še ni nikjer na univerzi*«, a da je podobno kot pred vojsko bolj ali manj (se pravi: manj – op. ms) upoštevana na oddelkih za etnologijo, da pa je nov dosežek njena navzočnost na slavističnih oddelkih (da to ni profesionalno urejeno, zadrži zase), pač pa ne zamolči enostranskosti reševanja problema): »*Čeprav se tu študira le literarna stran ustne tradicije, je tudi to napredek v primerjavi s predvojnimi položajem. Toda sedanje stanje stvari je daleč od ideala, saj so nekateri deli duhovne kulture še nedotaknjeni, obrobne teme' ne prihajajo v okvir literature, etnologija jih ne upošteva.*«²²⁴ Kaj se je dogajalo vmes – če se je sploh kaj – ve, kdor ve. Skoraj petnajst let nič takega, kar bi stroki utrlo pot na šolo, kjer bi si lahko pridobila specialističen kader. In to se vleče od ustanovitve ljubljanske univerze dalje. V polemični diskusiji 1. 1980, na posvetovanju o razmerju med etnologijo in slavistiko je še zadnjič povzdignil svoj glas, prav gotovo v upanju, da se bo v zvezi s stroko, ki ji je služil že čez štirideset let, kaj uredilo:

Vem, da so med prof. Grafenauerjem²²⁵ in prof. Slodnjakom že tekli pogovori in so bili narejeni prvi koraki, da bi se po vzorcu Beograda, Zagreba, Skopja itd. tudi na ljubljanski univerzi ustanovila katedra za ustno slovstvo. Do tega pa ni prišlo in to je minus, ki pa se da odpraviti. Uradna slavistika še danes lahko popravi to napako, saj je anomalija, da v Ljubljani katedre ni, čeprav jo imajo univerze v Jugoslaviji, celo mlada prištinska fakulteta. Ta anomalija ima stare korenine, ki segajo še v Zoisov krog. Zois je namreč svetoval Vodniku, naj ne izda ljudskih pesmi, ker to ne bi bilo vredno njegovega imena. Potem je brošurico publiciral Zupančič. To so dejstva, ki jih bomo morali še načenjati. Pri slavistiki se bo dalo stvari popraviti, saj je imel že prof. Merhar ciklus predavanj. Zdaj to delo opravlja prof. Koruza, ki ljudsko slovstvo vključuje v svoja predavanja. Z naše strani pa obstaja želja, da bi bila veda zastopana na ljubljanski slavistiki.«²²⁶

²²³ M. Matičetov, Folklor v Jugoslaviji in kratek pripis, 627–634.

²²⁴ M. Matičetov, Co robia folklorjšci v Jugoslawii, 45–59.

²²⁵ Diskusija ob posvetovanju etnologija: slavistika, *Glasnik SED* 20/1980, št. 2, 112.

²²⁶ Bogo Grafenauer, *Ivan Grafenauer, Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, Mohorjeva družba, Celje 1973, 277.

V odgovor na pripombe, češ da ljubljanska folkloristika ne goji teorije in pretirava z zbiranjem, se je oglasil še enkrat, očitno malo resignirano:

Ne morem se strinjati s [...] , ki pravi, da dokler je neka veda v fazi zbiranja, še ni veda. To je nevarnost. Ko je bila etnologija 1940 ustoličena na univerzi, ni eksistiral na Slovenskem noben učbenik, nobena teoretična razprava o tem, kaj je etnologija. To smo dobili šele pozno, čeprav je na univerzi že obstajala katedra. Tudi folkloristika bi lahko pokazala že marsikaj teoretičnega, če bi bile za to dane pedagoške možnosti. Samemu sebi ne boš pisal učbenika, ker veš, kako se tej stvari streže. Na SAZU smo bili odrezani od mladine, nismo imeli stikov, da bi mogli usmerjati, kot so to delali npr. Štrekelj in drugi. Mladi pa teh stvari ne poznajo, zagrabijo kamen in ti ga zalučajo v hrbet. Tako.²²⁷

Da se je Matičetov zavedal prednosti osamosvojitve nasproti stalnemu gostovanju – pa bodi da gre za objavo ali stroko – ilustrirajo naslednje njegove besede, ob začetku izhajanja *Traditiones*: »Če bomo večno le na voljo drugim, ne bomo mogli razviti in izpeljati lastnih zamisli. In za to vendar gre. Dobro premišljen, jasno izražen koncept, ne sproti od danes do jutri, ampak za več let naprej.«

SKLEP

V Matičetovega bibliografiji²²⁸ je v rubrikah: 1. znanstvene in strokovne objave, 2. Biografski prispevki, 3. Eseji in poljudno strokovni članki naštetih 172 objav (vseh je še precej več, samo ocen in drugih poročil okrog 120), od tega 106 slovenskih in 66 v drugih evropskih jezikih (48 v italijanščini, 10 v nemščini, po 2 v francoščini in angleščini, 1 v poljščini in 3 v hrvaščini/makedonščini); ena tretjina zahtevnejših Matičetovih spisov je torej izšla zunaj Slovenije, največ v Italiji in Švici. Večine tega, kar je bilo objavljeno drugod, domača bližnja in druga strokovna javnost ne pozna. Zato bi tudi nanj mogli obrniti besede, kakor so bile zapisane o Janu B. de Courtenayu, njegovem predniku v Reziji: 1. dolgo ni doživel priznanja, ki bi ga bil zaslužil; 2. to je treba pripisati pretežno dejstvu, da ni zbral v enotno delo jedra svojih strokovnih nazorov; raztreseni so po raznih publikacijah, ki so težko dosegljive in napisani v jezikih, ki niso vsakomur domači; 3. tudi zapletena in ne vselej enoznačna terminologija, ki jo je avtor uporabljal, je v določeni meri otežila pristop k njegovemu nauku. Vse to velja tudi za Matičetovega, le da bi mu namesto zapletene terminologije – tega mu pač ni očitati – raje oponesli, da jo je premalo upošteval in marsikdaj v strokovnem pisanju ni vztrajal pri diskurzivnem jeziku. Na kratko: v pisanju ni prakticiral različnih zvrsti jezika.

Pripomba o jezikovni nepravdnosti se nanaša zgolj na nepriznavanje ali premajhno priznavanje zvrstnosti. Sicer je razprava Milka Matičetovega marsikdaj užitek brati zaradi slikovitosti v metaforiki, skrbi za resnično domačo besedo brez hrvatizmov in srbizmov, tudi marsikak ekspresiven izraz mu uide sem in tja.²²⁹ In prav to razkri-

²²⁷ B. Grafenauer, *Ivan Grafenauer, Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, 115.

²²⁸ Glej *Biografije in bibliografije znanstvenih in strokovnih sodelavcev SAZU*, 201–216, in *Biografije in bibliografije raziskovalcev z Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU*, II, 1976–1985, Ljubljana 1988, 195–200.

²²⁹ To je bilo mogoče opaziti celo v tukaj navedenih odlomkih.

va Matičetovega ustvarjalno naravo ne samo v znanstveno, ampak tudi v umetniško smer, ki je prvi včasih kar napoti. Prav zato, ker svojih načel in strokovnih nazorov, tudi terenskih spoznanj ni bil pripravljen formulirati v strogem znanstvenem, recimo »meta« jeziku, še več, da jih je potresel po empirično zastavljenih raziskavah, kakor sol v jed, namesto da bi jih osamosvojil in predstavil samostojno, je stereotipni dokaz, da mu ni bilo za nikakršno teorijo. Še toliko bolj, ko je to o sebi oznanjal, ustvarjalcem nove etnološke teorije navkljub, s katero se v marsičem, posebno glede /slovstvene/ folkloristike ni mogel strinjati. Toda njegov tukajšnji strokovni portret dokazuje, da je imel za vprašanja slovstvene folkloristike, ki je bila poglavitni predmet njegovih raziskav, skrbno izdelan strokovni nazor in njemu je ostal zvest ves čas svojega dela, tako da svojih stališč ni spreminjal, le prvotna je utrjeval, obnavljal in poglobljal v številnih zgodovinskih obravnavah. Težišče dela Milka Matičetovega je bilo torej empirično.

Dela se ni lotil zmeraj z akademsko distanco, čeprav zanjo na več mestih pledira, ampak čustveno vzneseno. Toda ko se je za njo odločil, se je izkazala njegova velika erudicija, sistematičnost znotraj zadane naloge, temeljitost, vztrajnost, potrpežljivost – skratka vsa znamenja trdega dela in drugih lastnosti, kakršne je priporočal tistim, ki bi radi po bližnjici prišli do cilja. Ta dvojnost njegove narave se je kazala tudi pri pojavu, kjer se bosta vedno morala vračati hvaležnost in ljubezen: Matičetov je proslavil Rezijo, Rezija je proslavila Matičetovega.

V strokovni usmeritvi Matičetovega je pri njegovem raziskovanju slovstvene folkloristike zaznati dvojnost v naslednjem: Na eni strani skrajna akribija, vendar ne na škodo umetniške učinkovitosti, kadar je ta tega vredna pri zapisovanju besedil in njihovem podajanju javnosti kot znamenje za besedno umetnost slovstvene folkloristike. Terensko se je ta minucioznost kazala v zagledanosti v Rezijo: preiskati jo do vseh podrobnosti, za noben problem v njej ni škoda moči in časa, četudi štrli čez robove slovstvene folkloristike. Ta stisnjenost se je na drugi strani odkupovala z velikopoteznostjo in širokimi zamahi pri raziskovanju snovi. Primerjalna zgodovinsko-geografska metoda omogoča in zahteva, da raziskovalec v sledi za njo prestopa ne le narodne meje, ampak celo kontinente v vodoravni legi in stoletja in vekove po navpični osi. Na eni strani jo je najlažje primerjati z arheologijo. Če je pri njej iz različno ohranjenih materialnih ostankov mogoče sklepati na preteklost, mora tudi primerjalni slovstveni folklorist na svoj način odkrivati in kopati, da doseže podobne rezultate na področju duhovne kulture. Zato se najlažje sporazume s primerjalnim jezikoslovcem in strokovnjakom primerjalne književnosti. Ni naključje, da je bila na Slovenskem folkloristika kot taka najustrezneje definirana in ovrednotena prav v tej vedi.²³⁰

Ob terenu se vsiljuje malo nenavadno vprašanje: ali je pravično pustiti vse druge otroke vnemar in se posvetiti le čudežnemu? Zavedam se, da na to ni mogoč pravičen odgovor! Toda poraja se še drugo vprašanje: zakaj se je mož toliko ukvarjal tudi s pesmimi, ko je sam večkrat celó pisal, ne samo vedel, kolikšna stiska tare prozo v primerjavi z njo. Ali ni tudi tu čustvo premagalo razum.

Za vsakega od naštetih v tukajšnji galeriji nasledniki tožijo, da ni izpolnil vseh njihovih pričakovanj. Tudi od Milka Matičetovega je slovstvena folkloristika pričakovala veliko reči, ki bi jih lahko odlično ali vsaj dobro opravil samo on. Na »indeksu«²³¹

²³⁰ M. Stanonik, *Iskanje identitete slovenske slovstvene folkloristike*, 50.

²³¹ Marija Stanonik, *Slovenska različica primerjalne slovstvene folkloristike*, *Traditiones* 18,

je nekaj kapitalnih del, s katerim bi se predvsem postavil avtor sam, slovenska folkloristika pa z njimi opomogla.

Pričujoči oris dela Milka Matičetovega in nekakšen kompendij njegovih poglavitnih objav sta želela predvsem ozavestiti, da je obdobje njegovega obvladovanja stroke predvsem obdobje primerjalne slovstvene folkloristike. Dovolj za enega človeka in eno življenje!

SKLEPNE UGOTOVITVE IN ZAHVALA

Jiři Polívka (1858–1933) je spremljal slovensko produkcijo na področju, ki ga danes imenujemo slovstvena folkloristika od leta 1883 do 1932. Predvsem je budno spremljal izdajateljsko dejavnost in o izidu posameznih zbirk poročal v češčini, nemščini in ruščini s povzetki posameznih enot in jih tako napravil dostopne širšemu raziskovalnemu krogu. To njegovo prizadevanje je okronano z izidom *Pripomb k Otroškim in hišnim pravljicam bratov Grimm*, kamor je uvrstil tudi slovensko gradivo iz svojega sprotnega ocenjevanja.

Bil je velik kritik mitološke teorije, kar sta od Slovencev posebno dobro občutila Gregor Krek na začetku Polívkove kariere in ob njegovem koncu Jakob Kelemina.

Iz spremljanja slovenske filološke produkcije se vidi, da je Polívka zelo cenil Karla Štreklja, Matija Murko pa je postal njegov bližnji sodelavec. Bili so si namreč blizu po metodološki naravnosti. To, kar bi glede na njegov strokovni habitus in prve pobude znotraj slovenske filologije slovenska slovstvena folkloristika pričakovala od Matije Murka, je zanjo marsikaj storil Jiři Polívka.

V istih rubrikah, kjer je pisal o izdajah slovenske slovstvene folklore, je še veliko več napisal o slovstveni folklori pri drugih južnoslovanskih narodih, zato bi bila nujna temeljita študija na to temo. Zato tukajšnji pregled Polívkovega delovanja spotoma odgovarja celo na vprašanje, od kod Matiji Murku vzgib za raziskovanje južnoslovanske junaške epike.

V oceni knjige *Slavischen Volksforschungen, Abhandlungen über Glauben, Gewohnheitsrechte, Sitten, Bräuche und die Guslarenlieder der Südslawen'* (Leipzig 1908) Polívka navaja trditev F. S. Kraussa: »Moja velika zbirka muslimansko-slovanskih epov je najočitnejše spoznanje za to, da južnoslovansko ljudstvo v tem ustvarjalnosti najde najvišje in najčistejše popoln izraz. Le starogrški Homerjevi epi so muslimansko-slovanski epiki ravni.« Kjer je Krauss nehal, je nadaljeval Matija Murko.

Matija Murko (1861–1952) je zaoral globoko brazdo v ledino slovenske etnologi-

je z znamenitim poročilom o češko-slovanski narodopisni razstavi. Kako resno ga je jemala slovenska etnologija, se vidi po tem, da Niko Kuret čez osemdeset let geselsko in zgoščeno preverja, katere postavke (šege, noša, ljudska medicina, ljudski rukopisi, ljudsko pravo, ljudsko stavbarstvo, naselja, posodje in orodje, ljudska obrt in trgovina, domača delavnost in ljudska obrt, pridobivanje hrane, ljudsko gospodarstvo, ljudska prehrana, ljudske pesmi in napevi, ustanovitev Slovenskega etnografskega muzeja, ki skrbi za predmete t.i. materialne kulture) iz Murkovega programa je upoštevala slovenska etnologija v razvoju do njega dni.

Zdi se, da je sprva Matija Murko še računal na lastno aktivno udeležbo v slovenskem znanstvenem in kulturnem življenju in v ta namen delal prve ustrezne korake. Geselska članka o Slovencih 1895 in 1898 dokazujeta Murkovo široko razgledanost in velikopoteznost, ki se je praktično izkazala predvsem v njegovi organizatorski vni na slavističnem področju. Odgovornost za živo politično sodelovanje se vidi iz Murkove objave članka Die Slowenen v dunajskem tedniku *Die Zeit* leta 1895 in njegovega prevoda pod naslovom Slovenci v sedmih nadaljevanjih v Slovenskem narodu.

b) Med drugim je skušal širiti vednost o slovenski etnološki in folkloristični knjižni proizvodnji v nemški kulturni krog.

Nato nastane v prizadevanju za slovensko stvar nekajletni premor. Leta 1904 na znanstveni podlagi spet zaživi Murkov domovinski eros. S Karlom Štrekljem dosežeta, da glasilo Zgodovinskega društva v Mariboru že z naslovom Časopis za zgodovino in *narodopisje* prevzame skrb tudi za etnologijo. Za Matija Murka karakteristično je, da se njegova prva objava v omenjenem Časopisu navezuje na južnoslovansko snov, vendar ne apologetsko, saj je pri zapisovanju etnološkega in folklornega gradiva kritičen do Zbornika za narodni živo i običaje. Priložnost izkoristi za povzetek programa, ki ga je bil razgrnil v *Naukih za Slovence*, ko je pisal o znameniti praški narodopisni razstavi.

Murkovo življenjsko delo na področju slovstvene in glasbene folklore je po Štrekljevi smrti organizacija projekta *Narodna pesem v Avstriji (Das Volkslied in Österreich)* za slovenski del, o čemer izčrpno poroča v *Etnologu* leta 1929. Posebnost tega podjetja je enakovredna pozornost besedilom in melodijam. Fonografski komisiji pri dunajski Akademiji znanosti je Murko predlagal, da bi se lotila fonografiranja tudi »narodnih pesmi« v stari Avstriji. S tem je hotel olajšati delo in stroške Slovenskemu odboru, ki je mnogo premišljal o tem. Med prvo svetovno vojno je delo obtičalo in ni izšel niti en zvezek. Po zaslugi Murkovega modrega ukrepanja se je gradivo ohranilo in postalo temelj za arhivsko zbirko v Glasbenonarodopisnem inštitutu.

Murko je na Slovensko Matico kot edino slovensko znanstveno ustanovo v njegovem času, konkretno naslavljaj svoje pobude za napredek slovenske etnologije in vanjo vključene slovstvene folkloristike, kar pa je, razen edicije Slovenske narodne pesmi (1895–1923), šlo mimo nje.

Ivan Grafenauer trdi, da je Matija Murko svojo metodo iz raziskovanja materialne kulture prenesel na proučevanje srbske in hrvaške folklorne epike. Kakor je Murko iskal ep med Srbi, Hrvati in Bosanci, ga je tudi pri Slovencih, zato je njegova pozornost izrecno namenjena slovenski epski pesmi.

Razdelki o nosilcih in nosilkah srbske in hrvaške folklorne epike, jezikovni teksturi in kontekstu petja ter Murkova opažanja o improvizaciji odlično potrjujejo te-

oretična izhodišča ameriške nove folkloristike, ki zagotavlja, da imata poleg ravnine teksta pri nastajanju slovstvene folklore enako težo tudi ravnina tekture in konteksta.

Murkovo delo izpričuje, da je bil vizionar, ki je hotel stati sredi življenja, svojo strokovno gibkost pa je uresničeval predvsem z velikopotezno organizacijo.

Ivan Koštiál (1877–1949) je svoj čas polnil stolpce časopisov s številnimi, toda zelo razpršeno objavljenimi etnološkimi članki doma in na tujem. Da so ga privlačili zapostavljeni narodi, se da sklepati iz tistih, ki so posvečeni posebej Furlanom in posebej Lužiškim Srbom ali celo hkrati obojim. Tudi kočevskih Nemcev ni spregledal. Znanje številnih jezikov mu je omogočalo, da se je rad podajal čez meje slovenskega etničnega prostora v nemščino, italijanščino, francoščino in nekatere eksotične jezike.

Do danes ostaja zaznamovan zaradi posebnega interesa do tabujskih tém, kot so kletvice in folklorno gradivo s spolno motiviko, o kateri je gradivo iz različnih evropskih narodov objavljaj v Kraussovem letopisu *Anthropopothyteia* (1904–1913).

Tokrat so spotoma prvič orisani odmevi sodobnikov na prizadevanje Friedricha S. Kraussa za južnoslovansko slovstveno folkloristiko in etnologijo, saj celostne ocene njegovo delo še ni doživelo. Najbolj plodno sta z njim sodelovala Matija Valjavec in Ivan Koštiál.

Ivan Grafenauer (1880–1964) se je kot mlad srednješolski profesor lotil interdisciplinarne filološke etnološke / folkloristične teme o *Duhovni brambi in Kolomonovem žegnu*. Oba sta polna vraž.

Prikrašanemu za akademsko kariero je bilo gotovo v uteho, da je leta 1940 postal akademik, kar mu je zanesljivo pripomoglo, da je leta 1952 postal prvi predstojnik Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU v Ljubljani.

Slovenska literarna zgodovina mu priznava, da je »prvi slovenski resnični medievalist«. Raziskovanje slovenske literature ga je vodilo globoko v srednji vek, ko pa se je predal raziskovanju slovenske slovstvene folklore, zanj kot da časovnih in prostorskih omejitev ni več: saj je s posameznimi motivi osvajal tako rekoč cel svet. Metodo, ki jo je uporabil pri razpravi o karolinški katehezi in brižinskih spomenikih (1936), je sklenil prenesti na folkloristično področje, še toliko bolj, ko se mu je za nekaj dvočlenskih in enočlenskih zagovorov posrečilo najti srednjeveške nemške vzporednice in z njihovo podporo datirati nastanek »teh v slovenščini pozno zapisanih besedil med 10. in 13. stoletjem«. Popolnoma ga je prevzela t. i. »kulturnozgodovinsko-literarnoprimerjalna metoda«, t. j. kombinacija filološke Jagičeve šole, etnološke dunajske šole in tako imenovana »*kulturnohistorična smer v etnologiji preprostih kultur*«. Sklicujoč se na teorijo »kulturnih krogov« se opira na arheološko t. i. »kulturrhistorično metodo«. Njegove razprave se prav na to metodo najpogosteje sklicujejo in odtlej se v njegovem pisanju pogosto pojavljata besedi z značilno predpono pra: *pra-kultura*, *pra-obrazec*. »Novo pot« prvič predstavlja v programsko naslovljenih *Prakulturnih bajkah pri Slovencih* s pomenljivim mednaslovom: *Etnološke osnove raziskovanja*. Resnici na ljubo so zaradi poudarjanja megalomanskih razsežnosti njihovih prednic danes težko sprejemljive.

Kot vsem slovenskim koroškimi znanstvenikom tudi Grafenauerju ni ušla grenka naloga skrbno slediti pisanju nemških koroških kolegov in zavračati njihove interpretacije, kadar so bile v škodo slovenstvu in še toliko bolj, če se niso skladale z dejstvi kot takimi. Takoj po II. svetovni vojni je bilo to zelo aktualno.

Ivan Grafenauer je bil predvsem raziskovalec geneze snovi, ki je sčasoma postala del slovenske slovstvene folklore, in preučevalec okoliščin, ki so pripeljale do tega.

Njegove raziskave razgrinjajo predvsem okoliščine, ki so v davni preteklosti dajale snov za nastanek posameznih motivov in jih je sprejela tudi slovenska slovstvena folklor, medtem ko veliko manj govorijo o besedilih samih. Pri tem mu je s pridom rabila Štrekljeva zbirka Slovenskih narodnih pesmi, čemur ni oporekati, medtem ko pri folklornih pripovedih ni imel sreče, da bi lahko jemal v roke zanesljivo terensko gradivo. Janez Trdina je bil pač dober pisatelj! Odličen! Tako dober, da je speljal na led tudi tako resnega znanstvenika, za kakršnega se je imel Ivan Grafenauer. Ali pri t. i. Šišenski bajki in Mengeški bajki ni pomislil na morebitne »zglede« starih rokopisov v Angliji in češki zelenodvorski rokopis?

Na prvem mednarodnem kongresu raziskovalcev ljudskega pripovedništva (IS-FNR) v Kielu in Kopenhagnu 1959 je orisal stičišča slovenskih pripovednih pesmi z evropskim severom, z Irsko, Anglijo in Skandinavijo.

France Kotnik (1882–1955) je eden zadnjih učencev znamenite graške trojice: Gregorja Kreka, Karla Štreklja in Matija Murka. Kot profesor na celovski in nato na celjski gimnaziji je na široko gojil Murkovo realistično smer z raziskovanjem materialne, socialne in duhovne kulture na Koroškem. Po Murku je njegov uvod v *Slovenske starosvetnosti* (1943) prvi teoretični spis s področja etnologije in pomeni hkrati z izdajo knjige same pomembno dejanje za njeno popularizacijo.

Poleg Andreja Š. Drabosnjaka je obdelal še druge slovstveno prizadevne kmete v drugih slovenskih pokrajinah. »Odkritje in znanstvena obdelava slovenskih ljudskih pesnikov in pisateljev, tako imenovanih 'bukovnikov' je Kotnikov najpomembnejši prispevek k slovenski literarni zgodovini« (Vilko Novak).

Enako zaslugi si je pridobil za »ljudske igre«: s članki o pasijonskih in drugih Drabosnjakovih igrah, s katerimi je uvedel novost v slovensko kulturno zgodovino in etnologijo, je zaokrožil lastna dognanja z drugim gradivom v prvi pregled o verskih ljudskih igrah pri Slovencih in s tem oskrbel strokovni priročnik (*Narodopisje Slovencev* II, 1952) s poglavjem, ki mu je sočasno etnologija sosednjih alpskih dežel posvečala veliko več pozornosti.

Jakob Kelemina (1882–1957) je bil po prvi svetovni vojni med tistimi, ki so pribojevali slovenskim humanističnim vedam mednarodni ugled. Čeprav po ožji strokovnosti germanist, je s svojim raziskovanjem bogatil in poglobil slovensko kulturno zgodovino.

Prvega slovenskega germanista Jakoba Kelemino primerjajo z Jakobom Grimmom. France Bezljaj namigne, da je utegnila biti njegova dejavnost preširoka. Kot urednik zbranega folklornega proznega gradiva je opravil pionirsko delo. Njegove *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva* (1930) so zaradi bogatih opomb, seznama virov, tujih različic in jezikoslovnih razlag »dragocen študijski pripomoček«. Slovenski etnološki leksikon pa upravičeno opozarja, da so »bajke deloma rekonstruirane«.

Kljub temu se celo v resnih interpretacijah sklicujejo nanje. Kako je potekal njegovo rekonstrukcijski postopek, pojasnjuje avtor sam.

Take konceptualistične težnje na račun znanosti se pojavljajo tudi danes, zato je bilo primerno še posebej natančno opozoriti na take predhodnike in opozoriti na skrajno previdnost pri uporabi Jakoba Kelemine kot zanesljivega vira.

Joža Glonar (1885–1946) je zaslovel z razpravo o snoveh, ki so vplivale na nastanek Baumbachovega *Zlatoroga*. Iz posameznih ocen se vidi, da je polagoma zorel v slovstvenega folklorista. Medtem ko je *Pravljice* Frana Milčinskega hvalil, čeprav jih

je ta predeloval v prozo na podlagi folklorne epike, pa Janka Glazerja – upravičeno – ošteva, ker je redaktorsko posegal v besedila za *Slovensko narodno liriko*. Pa so posegi prvega veliko hujski kot pri drugem, čeprav tudi ti niso sprejemljivi.

Najbolj je zaslužen, da je leta 1923 zgledno dokončal zbirko *Slovenske narodne pesmi*, ki jih je leta 1895 začel izdajati Karel Štrekelj. Besedila je uredil po enakem načelu, dodal pa je uvod, v katerem skrbno pojasnjuje dolgoletne uredniške boje za vsak snopič posebej, dodal nekatera kazala, predvsem pa osvežuje slovenski prostor z novo teorijo o nastajanju in življenju folklorne pesmi. *Stare žalostne* so Glonarjev labodji spev na polju slovstvene folklorne. To da se vse njegovo delovanje ob njej suče zgolj pri pesmih, morda kaže na zadnji odmev romantičnega gledanja na folklorno pesem, čeprav je verjel, da gleda nanjo že zelo realistično.

France Stelè (1886–1972) je slovenski javnosti znan predvsem kot cenjen pionir slovenskega spomeniškega varstva in skupaj z Izidorjem Cankarjem utemeljitelj umetnostne zgodovine kot študijskega predmeta na novo ustanovljeni Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Tukajšnje poglavje pa dokazuje, da bi bil lahko postal odličen etnolog in še bolj likovni ali slovstveni folklorist ali oboje skupaj.

Monografska obdelava zgodovine slovenske slovstvene folklorne je bila povod za pobudo, da bi znanstveni ugled in močna osebnost Franceta Steleta zaslužila posebno pozornost. Zbrano gradivo je objavil najprej konec tridesetih let 20. stoletja in nato leta 1964.

Zdaj je izšlo pomnoženo z zapisi iz njegove zapuščine v Umetnostnozgodovinskem inštitutu dr. Franceta Steleta, v knjigi *Zlati hrib* (Kamnik, 2013). Tudi ta zbirka dokazuje, da so bile prave, rustikalne pravljice in povedke veliko bolj namenjene odraslim in jih je za pocukrane in polikane, za otroško berivo, naredila pomehkužena meščanska poetika.

Janko Glazer (1893–1975) je bil že kot dijak prizadeven zapisovalec slovenske slovstvene folklorne. V dve beležki je leta 1908 in od leta 1911 naprej ter 1922 in 1923 zapisoval folklorne obrazce iz domačega okolja (Ruše, Selnica ob Dravi). Vseh vpisov je 181: posamezne besede, rekla, (tudi vremenski) pregovori, vraže, razlage sanj, oponašanje zvonov, pesmi, dve povedki, legenda, pripoved o bajčnem bitju, otroška igra.

Poklicno se ji je sicer odtegnil, toda kljub temu ji je po zaslugi mariborskega *Časopisa za zgodovino in narodopisje*, katerega urednik je bil, v obdobju med dvema svetovnjima vojnama (1918–1941) najbolj sistematično sledil in jo kritično motril.

Alenka Glazer skrbno razbira kontekst posameznih folklornih besedil v družini, širše v vasi ali na Štajerskem, po drugi strani pa tudi primerjalno v drugih slovenskih pokrajinah in starejši zadevni literaturi. Vseskozi je ostal zvest lokalni provenienci.

Pavle Zablatnik (1912–1993) pojave slovenske ljudske kulture na Koroškem obravnava v luči primerjalnega narodopisja, ki zavrača pretirane teze o avtohtonosti t. i. folklorne gradiva in ugotavlja, da je veliko šeg in navad prišlo od sosednjih narodov pa tudi iz oddaljenih krajev, deloma celo z drugih kontinentov. Je pa vsak narod izposojenim sestavinam vtisnil svoj pečat, jih po svoje preoblikoval in prilagodil domačemu okolju. V skladu s temi izhodišči sledi npr. posameznim šegam tja v indoevropsko dediščino in po načelih primerjalne metode opozarja na podobne pojave pri Slovanih (Srbih, Rusih, Čehih), Germanih, starih Grkih, Rimljanih, kar utemeljuje

z zgodovinskim položajem Koroške, ki je bila v starem veku več stoletij pod rimsko oblastjo.

Tisočletno sožitje Slovencev na Koroškem s sosednjimi Nemci je zapustilo posebno močne sledove v medsebojni kulturni izmenjavi (in povezanosti). Slovenci na Koroškem pri tem procesu niso samo prejeli, ampak vedno tudi dajali in kljub večstoletni odvisnosti od nemškega sosedu niso zgubili svoje kulturne samobitnosti in narodne identitete.

Zablatniku je njegovo teološko znanje pomagalo razvozlati marsikak etnološki in folklorni pojav s pomočjo Svetega pisma ali opuščenih cerkvenih obredov. Pri zagovarjanju lastne slovenske kulture na koroških tleh mu je prišla prav klasična, slavistična in germanistična filološka izobrazba, saj je na tej podlagi lahko prepričljivo zavračal strokovno in narodnostno nevzdržne teze »o germanski kontinuitetni teoriji« koroškega nemškega etnologa Georga Graberja.

Vinko Möderdorfer (1894–1958) je najbolj zaslužen za zbrane zagovore v knjigi *Ljudska medicina pri Slovencih*. Imel je velike načrte za izdajo slovenske slovstvene folklore, razvil se je v gorečega zbiralca, manjkalo pa mu je znanja za njeno komentiranje kaj šele raziskovanje. Pesmi ga niso privlačile. Z njihovo pomočjo menda ni mogel tako angažirano izpovedovati (komunističnega) nazora – zaradi katerega je toliko preстал – kot je to lahko počel s folklornimi pripovedmi. Kakršni koli so že njegovi zapisi, so se vključili v proces folklorizacije.

Lojze Zupanc (1906–1973) za časa življenja ni doživel strokovne ocene. Kljub izrecnemu izzivu se ni bila pripravljena lotiti kočljive naloge. Kako le, če ni mogoče primerjati Zupančevih »literarno predelanih« zgodb in izvirnih zapiskov, do katerih pa ni mogoče priti. Pri poustvarjanju folklornih pripovedi se je opiral na snov iz Bele Krajine, Savinjske doline, in ozemlje nekdanjega Loškega gospostva. Sam priznava, da podaja terensko gradivo »v literarni preobleki«, kar ga že vnaprej oddaljuje od izvirnosti. Podrobna motivna, jezikovna in stilna razčlenitev Zupančevih zgodb to potrjuje.

Kritična plast Zupančevega ustvarjanja je besedišče: nametano je z vseh vetrov in ni docela knjižno. V knjigi *Kamniti most*, ki naj bi tematizirala nekdanje loško gospostvo, je od poljanskih, selških in škofjeloških zagotovo več narečnih besed belokranjskih, nekaj štajerskih in gorenjskih in kaka koroška.

Opravljena analiza dokazuje, da obstaja enaka mešanica v motiviki Zupančevih zgodb. Primerjalno terensko gradivo je z njegovimi zgodbami zelo redko kompatibilno. Tudi njih kompozicija ne potrjuje njihovega terenskega zaledja. Zato je tako poudarjeno »etiološko ozadje« njegovih zgodb hudo vprašljivo. Res je v njih veliko krajevnih in nekaj ledinskih imen, toda večinoma so nasilno prilepljena k zgodbi ali pa je razlaga privlečena za lase in ne izhaja iz poteka zgodbe.

Je pa Lojze Zupanc na svojem področju spreten stilist. Pogosto sicer skonstruirano snov z minimalnimi jezikovnimi sredstvi podaja razgibano, k čemur največ pripomore notranje rimanje.

Janez Dolenc (1926–2012) je bil prikrajšan za inštitutsko delo, vendar ni storil nič manj, kakor če bi pristal na SAZU ali ZRC SAZU.

Ivanu Grafenauerju ni bilo dano priti na Filozofsko fakulteto, da bi slovstvena folkloristika postala profesionalna disciplina in bi to blagodejno vplivalo na našo kulturo in narodno zavest, tako Janezu Dolencu ni bilo dano, da bi prišel na Inštitut za slovensko narodopisje, kjer bi zanesljivo veliko pripomogel k nalogam, ki jih je prav Ivan

Grafenauer zastavil ob njegovem začetku. Kljub temu ni odnehal in je kot srednješolski profesor k delu na terenu navajal dijake, sam pa po upokojitvi osnoval zadevni »Inštitut« v lastni hiši in že prej deloven publicist nadaljeval s samostojnimi objavami slovstvene folklorne in monografijo o Gregorju Kreku, prvem slovenskem znanstvenem raziskovalcu slovstvene folklorne in mitologije.

Milko Matičetov (1919) je prvi profesionalni raziskovalec slovstvene folklorne.

S svežimi prispevki in predvsem gradivom se samozavestno oglašja z zasedene Primorske Milko Ukmar / Matičetov. Vsaj v začetku znanstvene kariere se slovstveno navezuje zgolj na nižje družbene plasti, t. i. ljudstvo, čigar najodličnejši zastopnik je bilo nekdanje kmetstvo: »Če trdimo o ljudskem ustvarjanju, da je neusahljivo, ker ima svoje korenike globoko v potrebi najpreprostejšega človeka tudi po takem posebnem izživljanju, to še ne pomeni, da je nespremenljivo. Nasprotno, kakor se spreminja ljudsko življenje in mišljenje, tako se nujno spreminjajo tudi oblike, ki to življenje in mišljenje umetniško odražajo.« Slovstvena folklorja je doma v vseh družbenih plasteh, tudi v intelektualno najbolj prebujenih: »Študent iz srednjega veka in iz poznejših stoletij se v šolo ni vozil ne s poštnim vozom in ne s furmani, ne z železnico in ne z avtobusi, vsa pota je prehodil in si na svojih dolgih rajžah s prošnjo in pesmijo, s šalo in zgovorno besedo poskrbel za prenočišče in prehrano.

Matičetov je najbolj cenil terensko delo. Lastne izkušnje, ki si jih je pridobil ob zbiranju gradiva, so mu pomenile veliko več kakor še tako skrbno zasnovane teorije.

Ni pisal člankov, v katerih bi izrečno razkrival strokovni nazor, je pa v prispevkih empirične narave navrgel marsikaj, iz česar je razbrati, kakšna stališča je zastopal pri delu.

Najprej je začel zbirati folklorno gradivo na rodni Krasu, nato se je odpravil tudi v Beneško Slovenijo in na desni breg Tera in tam srečal prve Rezijane. Čez čas je postal »pravi Rezijan med Rezijani in najtemeljitejši poznavalec njihove kulture, narečja in slovstvene folklorne.

Zbirko, s katero je hotel dokazati, da je živa, govorjena beseda po krivici zapostavljena kot samosvoja sestavina tiste besedne umetnosti, ki jo danes imenujemo slovstvena folklorja, je Matičetov nameraval nasloviti *Živa slovenska pravljica* – iz prepričanja, da je dober pravljicar umetnik, čigar proizvodi so enkratni (v smislu trajanja), saj noben pravljicar ne pove iste stvari dvakrat enako. Ob drugem razpoloženju in pred drugimi poslušalci bo isto zgodbo zasukal drugače. Prav zato bo folklorist gledal, da ujame najugodnejšo priložnost, da si zagotovi pogoje za dober zapis.

Matičetov je obžaloval, da Slovenci nimamo »klasične zbirke ljudskih pravljic«. Če bi se bila pojavila o pravem času, bi spodbudno vplivalo na zapisovanje in raziskovanje folklorne pripovedništva, tako pa je v primerjavi s pesništvom hudo v zaostanku. Posebno rad je dajal na tehtnico po vseh folklorističnih pravilih zapisano živo folklorno pripoved, »živo pravljico« in t. i. »literarno obnovo«, kakor jo je sam imenoval, »posnaženo pravljico« glede na ideal, kakršnega so si o njej ustvarili njeni zapisovalci. Vsakič znova se je razveselil, ko je v tej tekmi dobil višjo oceno kak zapis »iz ust naših najboljših pravljicarjev«.

Matičetov je ostal celo življenje zvest *zgodovinsko-zemljepisni metodi*. Prva stopnja pri njej je objava čim bolj skrbno zapisanega besedila – biti mora kolikor je le mogoče avtentično, zvesto pripovedovalčevemu podajanju. Objava novega gradiva pomeni navezati nov člen na verigo doslej znanih pripovedi, kar je v pomoč pri dolo-

čanju razširjenosti posamezne mednarodne pripovedne teme v prostoru in času. Za rekonstrukcijo zgodovinskega razvoja kake teme ali motiva, ob dejstvu, da ni nobene ga pisanega pričevanja, so največjega pomena prostorski kriteriji. Za preverjanje rezultatov, ki jih ponuja načelo geografske razširjenosti, ni drugega sredstva kot notranja analiza raznih primerov združitve. Merilo pri tem je večja ali manjša medsebojna zraščenenost motivov ali celo zgodb. Slaba zraščenenost potrjuje domnevo, da gre za mlad pojav; kadar je zraščenenost večja, popolnejša, je pojav starejši.

Z neprikritim spoštovanjem govori o monografijah, ki so zasnovane po t. i. »finski šoli« ali zgodovinsko-zemljepisni metodi.

Že od prvega časa raziskovalnega dela na meji dveh in več jezikov in kultur se je zavzemal za sodelovanje strokovnjakov različnih narodnosti v želji po primerjanju in preverjanju njihovih stališč in – v prid kvaliteti skupnih dognanj. Od tod neformalna skupina *Alpes Orientales* keta 1956.

Njegovi članki se pokrajinsko nanašajo na zahodno Slovenijo, Prekmurje, Koroško, Gornje Posočje, Kras. Poglavitna pa je Rezija, kamor je prišel leta 1962. Zanj je postala pravi Eldorado. Obdelal je številne teme, ki se motivno navezujejo na antično kulturo in posebej na bajeslovje.

Od žanrov so ga najbolj privlačile živalske pravljice. Objavil je tudi številne interdisciplinarne objave in sinteze, bil je urednik in bibliograf.

Tudi slovenska slovstvena folkloristika se ni mogla ogniti potvarjanju na račun nacionalne zavesti. To se je na začetku zgodilo v Angliji in v 19. stoletju na Češkem (Zelenogorski rokopis). Kot da so to obvezne otroške bolezni, ki jih mora prestati vsaka folkloristika, preden dozori v resno znanost. Toda drugod so to počeli umetniki, pri nas pa znanstveniki. Najbolj atraktivno je bilo odkritje take vloge pri Francetu Maroltu. Končno je prišteti zraven Ivana Grafenauerja, kadar išče sledove prakulturnim bajkam v nedosežna obzorja.

Graška slavistika je odločilno vplivala na slovensko slovstveno folkloristiko. Njena rdeča nit poteka v nepretrgani črti: Krek > Štrekelj > Murko > Grafenauer. Nato se nit začne cefrati, vendar so naslednja imena: Kotnik / Kelemina / Glonar / Stele / Glazer / Zablatnik kot graški študentje še zmeraj povezani z graško filološko šolo.

Od predstavljenih portretirancev jih je poleg Čeha Jiřija Polívke pet s Štajerske (Murko, Koštiál, Kelemina, Glonar, Glazer), štirje s Koroške (Grafenauer, Kotnik, Zablatnik, Möderndorfer), dva z Gorenjske (Stele, Dolenc) in po eden iz Ljubljane (Zupanc) in s Krasa (Matičetov).

Hkrati z Matičetovim so napisali tehtne razprave o posameznih temah iz slovstvene folklore še Boris Merhar, Emilijan Cevc, Marija Jagodic / Makarovič. Zmago Šmitek in Mirjam Mencej na oddelku za etnologijo ljubljanske Filozofske fakultete se še posebej ukvarjata z mitologijo.

France Marolt je pri Glasbeni matici ustanovil *Folklorni inštitut* (1934) – iz katerega se je razvil specialistični *Glasbenonarodopisni inštitut* – predvsem za zbiranje in raziskovanje glasbene folklore. Pesemski dediščini so se posvetili Valens Vodušek, Zmaga Kumer, Marko Terseglav, Marija / Marjanca Klobčar, Marjetka Golež Kaučič itn..

Inštitut za slovensko narodopisje (1952) je bil zasnovan z bolj razvejenimi raziskovalnimi torišči. Poleg Milka Matičetovega so (bili) za raziskovanje slovstvene folklore

zadolženi Tone Cevc, Monika Kroječ, Barbara Ivančič Kutin, Saša Babič in Katarina Šrmpf. O njih in še o kom bodo pisali drugi.

Spoštljivo naj bodo tu omenjeni tudi Alojzij Bolhar, urednik *Slovenskih narodnih pravljic*, ki so od leta 1952 izšle v blizu dvajset ponatisih in dosedanji sodelavci pri knjižni zbirki *Glasovi*: Elizabeta Ajtnik, Milka Bokal, Marija Cvetek, Franc Černigoj, Viljena Devetak, Janez Dolenc, Ida Dolšek, Igor Glasenčnik, Anton Gričnik, Andrej Karničar, Zlata Kastelic, Nada Kerševan, Lidija Kleindienst, Danila Kocjan, Irena Kotnik, Marija Krejan, Karel Krajczar, Bogomira Kure, Marija Lozar, Ivana Markun, Pavel Medvešček, Nada Morato Ravbar, Tatjana Oblak Milčinski, Marta Orešnik, Karmen Oset, Milena Ožbolt, Vesna Penec, Špela Pepevnik, Alojz Peserl, Martina Piko, Breda Podbreznik Vukmir, Jože Primc, Blaž Podpečan, Jelka Pšajd, Sabina Pugelj, Dušan Rešek, Peter Stres, Vida Štiglic, Marjan Tomšič, Marija Tončič Štrancar, Lidija Toplišek, Bojana Verdinek, Peter Weiss, Mihaela Zajc-Jarc, Danila Zuljan Kumar, Marjan Zupan, Andreja Žéle. Z njihovo pomočjo je v triinštridesetih knjigah doslej zbranih 16106 slovenskih folklornih pripovedi.

Na koncu se iskreno zahvaljujem Stanki Drnovšek, ki je za obe knjigi *Folklorističnih portretov* preskrbela portretne fotografije in še posebej Marku Zaplatilu, ki je za eno od njih moral na pot. Zanje so zaslužni tudi Alenka Glazer, družina Dolenc, Lojze in Marta Repanšek, Študijska knjižnica z Raven na Koroškem. Prav tako topla zahvala vedno srčnim in prijaznim bibliotekarjem Vanji Huzjan, Alenki Koron, Alenki Porenta, Dragu Samcu, Mojci Uran in drugim v inštitutskih knjižnicah ZRC SAZU in v Slovanski knjižnici v Ljubljani ter *Inštitutu za slovensko narodopisje* in *Založbi ZRC*, da sta pričujoče delo sprejela v knjižni program in poskrbela za natis.

Nagelj na grob
pa dajem akad. dr. MAJI BOŠKOVIČ-STULLI
(Osijek, 9. 11. 1922 – Zagreb, 14. 8. 2012)

Doživljanje bridke življenjske usode Franceta Prešerna je ob obisku groba v Kranju hrvaškega pesnika in pisatelja češko-nemškega rodu tako prevzela, da jo je prelil na papir. Avgust Šenoa (1838–1881) je leta 1878 objavil novelo *Karanfil sa pjesnikova groba*.¹ Ganljiva naklonjenost hrvaškega avtorja do tedaj v svetu še komaj prav cenjenega največjega slovenskega pesnika mi je izza dijaških dni za vedno ostala v spominu.

Nanj mislim, ko tkem to vezenino spominov s srečevanj s prijazno gostiteljico akad. dr. Majo Bošković-Stulli v njenem stanovanju v ulici Proleterskih brigada, pozneje preimenovane – ve se zakaj! – v Avenijo Vukovar in še bolj z izjemno hrvaško znanstvenico, predvsem prek njenih strokovnih objav.

Leta 1974 sem postala stažistka na Inštitutu za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti² v Ljubljani. Jeseni še istega leta sva se z dr.

¹ Miran Ravbar in Stanko Janež, *Pregled jugoslovanskih književnosti*, založba Obzorja, Maribor, 1960, 176: Slovenka Neža v Kranju navduši pisatelja in Slovenca Alberta (poznejši odvetnik in politik Alfonz Moše) za Prešernove poezije in svoj narod. Oba se zaljubita vanjo, a ko se vrmeta, jima ostanejo za mrtvim dekletom le Poezije s posušenim nageljnom s Prešernovega groba. »Novela je polna duhovitosti in prijetnega humorja s samokritiko.«

² Takrat še ni bilo današnjega Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU.

Milkom Matičetovim odpravila v Zagreb v Inštitut za narodnu umjetnost³. Moj mentor si je predvsem kot zbiralec slovstvene folklorne v Reziji med tedanjimi sodelavci, ki so bili v sorodnih ustanovah v nekdanji Jugoslaviji med seboj tako rekoč prijateljsko povezani, pridobil nesporen ugled in zato sta se oba raziskovalca razveselila srečanja.

Tisti obisk je name naredil velik vtis. Najpomembneje je bilo, da mi je dr. Maja Bošković-Stulli podarila nekaj separatov svojih objav v hrvaških strokovnih revijah. Odločilni za mojo nadaljnjo strokovno in znanstveno pot sta bila razprava »O pojmovina usmena in pučka književnost, i njihovim nazivima in članek »Uz dva članka o usmenoj književnosti« (oboje: *Umjetnost riječi*, 1971, 1972). Z njima in s pomočjo v opombah navedene strokovne literature se mi je odpiral popolnoma nov svet. Kaj šele ko sem se prebijala skozi članek Romana Jakobsona in Pjotra Bogatyreva, Folklor kot posebna oblika ustvarjanja kot uvod v izbrane študije in prispevke strokovno inovativnih jugoslovanskih⁴ in nekaterih tujih avtorjev v strokovni antologiji *Usmena književnost*, ki jo je bila Maja Bošković-Stulli pripravila nekaj let poprej in me na omenjenem obisku opozorila nanjo.

Dobro, da sem se bila pravočasno seznanila s prodorno hrvaško folkloristko, saj mi je tako veliko več pomenila knjiga, ki mi jo je Elfriede Moser-Rath na Inštitutu za etnologijo v Göttingenu podarila že decembra leta 1974. Nasprotno od dr. Milka Matičetovega, ki je finski šoli oz. zemljepisno-zgodovinski metodi Karla Krohna ostal zvest vse življenje, ji je Maja Bošković-Stulli sledila le v doktorski disertaciji *Narodna predaja o vladarevoj tajni*. Čeprav ji priznava izjemno vlogo,⁵ je ni toliko prepričala, da bi jo popolnoma osvojila. Že leta 1967, ko je delo izšlo, se avtorica izrecno poslavlja od klasične folkloristične metode, kar utemeljuje v štirih točkah: 1. Da jo njeni uporabniki jemljejo preveč enostransko, saj ne upoštevajo hkrati družbeno zgodovinske, umetniške in druge vidike v življenju folklornih pojavov; 2. Še vedno ni zanesljivega odgovora na vprašanje, ali se pravljice indoevropski substrat ali se širijo v smislu z migracijsko teorijo. Poleg tega se pojavlja tudi zadrega ob žanrski opredelitvi enega in istega sižeja. Enkrat se lahko pojavi v obliki pravljice, drugič v obliki povedke; 3. Celó najbolj goreči pripadniki zemljepisno-zgodovinske metode dopuščajo, dvom, da se dá po tej poti priti do izvira kake folklorne pripovedi, saj je po njenem bolj sprejemljiva razlaga, da obstajajo na način poligeneze; 4. Če torej drži, da je za pravljice monogeneza značilna le v zelo redkih primerih, je vprašljiva tudi njihova narodna tipičnost.⁶

Bolj kot vsebinska plat jo je privlačevala estetska funkcija slovstvene folklorne. Vanjo se je poglobljala tako prepričljivo, da je postala enakopravni gost zagrebške slavistične revije *Umjetnost riječi*. Kaj ji je to pomenilo, sporoča naslov njene knjige

³ Pozneje se je preimenoval v Zavod za istraživanje folklor in nato v Inštitut za Folklor i etnologiju.

⁴ Dr. Milka Matičetovega, žal, ni med njimi.

⁵ Prav po zaslugi te komparativne monografije je prodrla v skrivnostno bistvo slovstvene folklorne: »Upravo sam na tom primjeru mogla promatrati, kako se lome okviri uskoga nacionalnog egocentrizma koji svaku folklornu tvorevinu gleda kao iskonski proizvod vlastitoga nacionalnog genija, a ujedno su došli do izražaja i oni uvijek živi stvaralački prinosi što ih svaki pojedini narod sam unosi u oblikovanje poznate međunarodne tradicije.« Maja Bošković-Stulli, *Narodna predaja o vladarevoj tajni*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, 1967, 12.

⁶ M. Bošković-Stulli, *Narodna predaja o vladarevoj tajni*, 10–12.

Usmena književnost kao umjetnost riječi iz leta 1975. V spremni besedi k njej poudarja, da je odraščala v mestu, zato njen interes za slovstveno folkloro ne izhaja iz nostalgичnega spomina na otroštvo na vasi, temveč poslušanja in branja pravljic, torej kot zelo posebne oblike slovstvene ustvarjalnosti.⁷ V nadaljevanju prepričljivo pojasnjuje, v katerih sestavinah teksta, teksture in konteksta odkriva njene estetske razsežnosti. *Niku Kuret sa srdačnim pozdravom*, je vpisala v izvod, ki sem ga že jeseni istega leta dobila od njega. Strukturalizem, ki se je v jezikoslovju in literarni vedi tedaj že dodoobra uveljavil in se udomačeval tudi v folklorističnem konceptu Maje Bošković-Stulli, je bil tuj celo njemu.

Kako resno jemljejo na Hrvaškem slovstveno folkloro in literarjenje kot tudi estetsko kategorijo in kako so cenili prizadevanje Maje Bošković-Stulli zanjo, priča prva knjiga *Usmena i pučka književnost* od sedmih v seriji *Povijest hrvatske književnosti*. Prvenstvo v njej je pripadlo ravno odlični folkloristki, ki je tako že leta 1978 s sodobnih folklorističnih izhodišč monografsko obdelala hrvaško slovstveno folkloro na 353 straneh.⁸

Leta 1952 se je zaposlila na Inštitutu za narodnu umetnost in bila od leta 1962 do 1972 njegova direktorica, od leta 1963 do 1973 pa tudi urednica vsakoletnega zbornika *Narodna umjetnost*.

Dr. Maje Bošković-Stulli ni bilo strah terena. *Istarske narodne priče* (1959), *Narodne pripovijetke i predaje Sinjske krajine* (1968) in *Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brača* (1975), *Pripovijetke i predaje iz Dubrovačkog primorja* (1988), *Žito posred mora*, usmene priče iz Dalmacije (1993) pričajo, da se je v tem pogledu rada mudila v sredozemskem kulturnem krogu.⁹ Izdala je še več drugih zbirk hrvaške slovstvene folklore v prozi (nekatero v znamenitih hrvaških knjižnih zbirkah *Pet stoljeća hrvatske književnosti in Stoljeća hrvatske književnosti*), saj se je posvečala predvsem njej (Drvo nasred svijeta, 1962; *Narodne pripovijetke*, 1963; *Kroatische Volksmärchen*, 1975; *Zakopano zlato*, 1986; *Što nikad nije bilo...*, 1986; *U kralja od Norina*, 1987; priče, pjesme, zagonetke i poslovice s Neretve, 1987). Ena od zbirk, *Šingala-Mingala* iz leta 1983, je bogato opremljena z opombami in narečnim slovarčkom. V uvodni besedi podaja svoje terenske izkušnje, ki se v marsičem ujemajo s tistimi, ki jih je v doktorski disertaciji temeljito obdelala Barbara Ivančič Kutin.¹⁰

Od okrog 20 knjig Maje Bošković-Stulli omenimo *Usmena književnost nekad i danas* (1983). Že naslednje leto, 1984, je izdala zbirko razprav s pomenljivim naslovom *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*, kar potrjuje Majino stalno pozornost do estetske funkcije v slovstveni folklori. Potem je vsakih nekaj let sledil knjižni pridelek z njenega raziskovalnega polja. Npr. *Pjesme, priče, fantastika* leta 1991, *Priče i pričanje*,

⁷ Maja Bošković-Stulli, *Pogovor, Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Mladost, Zagreb 1975, 263.

⁸ Avtorica drugega dela knjige je Divna Zečević.

⁹ Na to je verjetno vplivala povezanost z rodbino po moževi strani, saj je izhajal iz rodu znamenitega fizika, matematika, astronoma, filozofa in diplomata Ruđera Boškovića iz Dubrovnika. Prim. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda 1, A-Ćus*, Zagreb MCMLXVI [1966], 465–466.

¹⁰ Deloma te svoje ugotovitve posreduje v knjigi: Barbara Ivančič Kutin, *Živa pripoved v zapisu*, Kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2011.

Stoljeća usmene hrvatske proze (1997), *O usmenoj tradiciji i o životu* (2002). Zadnjo, ki sem jo prejela z njenim posvetilom, je *Od bugaršnice do svakidašnjice* leta 2005.

Prejela je več nagrad doma in v tujini, med njimi Herderjevo na Dunaju leta 1991, bila je članica mednarodne revije *Fabula* in častna članica znanstvenega društva pri Finski akademiji Folklore Fellows.

Maja Bošković-Stulli je tudi formalno spremljala moje strokovno formiranje. Pri njej sem v okviru prvotno zamišljenega magistrskega študija na slavistiki v Ljubljani leta 1980 opravila izpit iz slovstvene folkloristike, leta 1993 pa je bila na Filozofski fakulteti Vseučilišča v Zagrebu poleg prof. dr. Vitomira Belaja in prof. dr. Ivana Cesarja članica komisije pri doktorski disertaciji z naslovom *Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945*.¹¹ Kot žrtvi II. svetovne vojne – saj je v njej iz rasnih vzrokov izgubila vse domače! – in aktivni udeleženci partizanskega odpora proti fašizmu in nacizmu ji snov ni bila tuja. Spoprijemala se je z njo tudi strokovno, saj je že leta 1959 izdala izbrane folklorne pesmi iz t. i. narodnoosvobodilnega boja z naslovom *Petokraka zašto si crvena*. Čeprav so leta 1964 izšle v njenem uredništvu tudi *Narodne epske pjesme*, II, se jim ni posvečala tako intenzivno. To ji celó domača kritika šteje v dobro.¹²

V mislih polagam nagelj na Majin grob z besedami, kakor sem jih ji zapisala v čestitki ob prejemu Herderjeve nagrade: Iskreno Vam čestitam zanjo, saj sem prepričana, da je Vaše prizadevanje za slovstveno folkloristiko kot moderno, posodobljeno znanost, odločilno vplivalo na napredek stroke tudi v Vaši soseščini in ne le na Hrvaškem. Prav Vaš zgled je bil ena najpomembnejših pobud, da sem kljub nelahkim okoliščinam skušala tudi sama ubirati nova pota...¹³ Hvala!

Marija Stanonik
Ljubljana, 26. november 2013

¹¹ Prim. oceno komisije: Marija Stanonik, *Iz kaosa kozmos /Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odporniškega pesništva 1941–1945* (= *Borec* XXVII, št. 538–539), Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, Ljubljana 1995, 6–10.

¹² Prim. neimenovani avtor, *Maja Bošković-Stulli, Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*, Zagreb 1984, zavihek zadaj: »Posebno je to važno u nas gdje se na području takozvane narodne književnosti još uvijek u svijestima i u praksi održavaju davno preživjeli modeli s osobito naglašenim patosom junačke epike, a s vrlo oskudnim razumijevanjem za stvarne, žive pojave u usmenom stvaralaštvu.«

¹³ Pismo, Ljubljana, 11. 2. 1991.

SUMMARY

I. Zgodovina slovenske slovstvene folklore /Od srednjega veka do danes, Slovenska matica 2009) je skušala strniti predvsem njeno gradivsko plat.

(History of Slovene verbal folklore /From the Middle Ages to the present, Slovenska matica 2009. An attempt at a concise survey, mainly of the material)

Parallel with the theory of verbal folklore, its history developed from the Middle Ages via Protestantism to social(ist) realism and its demise. The first two chapters are dedicated to the Middle Ages, from Protestantism onwards the periods are classified by literary trends, as determined by Slovene literary history, i.e.: The break between oral and printed linguistic communication in the eyes of the Slovene Protestants. The Slovene Protestants and the issue of verbal folklore. The Slovene Reformation and folklore tradition. Verbal folklore among the Slovenes in the period of the Catholic Reformation and the Baroque. Verbal folklore in the awareness of the Slovene Enlightenment. On verbal folklore in the Slovene Romantic Period. Verbal folklore in the period of Realism. On verbal folklore in the period of Modernism and later. Slovene verbal folklore in the period of Expressionism. Verbal folklore and social realism. On verbal folklore during the Second World War 1941–1945.

The survey ends with this period, because the period following the Second World War, when Slovene verbal folklore finally had its first professional researcher in the person of Milko Matičetov, is addressed in treatises of different concepts.

II. Folkloristični portreti iz treh stoletij / od protestantizma do moderne (Založba ZRC, 2012).

(Portraits of folklorists from three centuries / From Protestantism to Modernism (Založba ZRC, 2012)

This is a gallery of eighteen outstanding figures who over three hundred years, from the Baroque in the 17th century to Modernism in the late 19th century, preserved

Slovene verbal folklore. It is meant to elevate their reputation and value, deriving from their to date unknown merits for Slovene culture, as perceived by verbal folklore and its methodology. Listing numerous to date ignored discoveries, it pays the long overdue debt, owed to them by Slovene philology, ethnology, and cultural history; these discoveries confirm the thesis on the importance of verbal folklore for the Slovene national identity and the development of Slovene science and culture.

Janez V. Valvazor preserved, in German, most explanatory tales about Slovene places. In the present analysis, **Janez Svetokriški** reveals himself as much more connected with everyday life as was thought by literary historians, who focused on his humour. **Marko Pohlin** was the first to pay attention to all three groups of the system of folklore genres. The obliging **Matevž Ravnikar-Požencan** handed over collected songs to Prešeren's friend Emil Korytko. Only recently has he acquired the reputation of the first recorder of fairy tales in Slovene. As a professor, **Matija Valjavec** had it much easier to set up a network of collectors, and with the help of his students even included the Slovenes in Hungary. **Urban Jarnik** was the first to try and professionally define some Slovene mythological beings (žalik žene) and acquired the reputation of a scientific folklorist. Pioneer work in the area of mythology and verbal folklore was carried out by **Gregor Krek**, the first professor of Slavic philology in Graz, who in terms of methods was a distant predecessor of the nowadays popular Russian mythological school (cf. Toporov). **Peter Dajnko** is scorned because of his *Posvetne pesmi* (Secular Songs), but they contain an incredible wealth of ethnologically important motifs. **Anton Murko** recorded Slovene proverbs and sayings and included them in the Slovene-German and German-Slovene dictionaries; his merits cannot be ignored. **Viljem Urbas** was the first to professionally write about the most appreciated type of folklore forms and because of his realistic views of the research into literary and ethnological phenomena, he may be considered a predecessor of Matija Murko. **Anton M. Slomšek** was a rationalist by nature, who used his position as a bishop not only for the spiritual but also the cultural advancement of the Slovene people. **Stanko Vraz**, on the other hand, was enchanted by old traditions, which he collected not only in his native Štajerska, but also in the other Slovene provinces, with the exception of Carniola. Few people know that his legacy (VO) constitutes the core of Štrekelj's collection of Slovene folk songs (Slovenske narodne pesmi 1895–1923). Alongside Pleteršnik's dictionary from the modernist period, this collection still constitutes an unsurpassed peak of Slovene philology thanks to **Karel Štrekelj**. **Janez Trdina** made good use of folklorism as a literary model. **Stanislav Škrabec** verified the rules for recording domestic fairy tales in his private correspondence. **Gašper Križnik** excelled most in dialects when he recorded Slovene folklore tales from the border between Carniola and Štajerska, but unfortunately Slovenska matica did not want to publish them (because of their crude nature?). The venerable institution however published several books by **Simon Rutar**, who included folklore material in local science contents.

The present work is conceived as a kind of compendium and should make it easier for the readers to access the collected material. The material in the chapters is classified systematically and uniformly where possible, turning it into a kind of chronological lexicon. Every life story and person is individual and this required diversions from the regular approach in some cases. In view of the fact that verbal folklore is an art of the spoken language, every chapter dedicates at least some attention

to language. The central section is dedicated to verbal folklore. Its individual sections can be illustrated graphically: folklore forms are like dots, folklore songs like lines, and folklore stories like small pictures. The studied material is referred to in extensive notes, which are quoted in the classical way.

III. Folkloristični portreti iz dvajsetega stoletja / Konstituiranje slovstvene folkloristike (Založba ZRC, 2013).

(Portraits of folklorists from the twentieth century / Constituting verbal folklore (Založba ZRC, 2013).)

Jiři Polívka (1858–1933) kept track of the Slovene production in the field that is nowadays called verbal folklore from 1883 to 1932. He paid particular attention to publications and reported in Czech, German, and Russian on individual collections, adding summaries of the individual units and thus making them accessible to the wider research community. He crowned his efforts with the publication of *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, in which he included Slovene material from his current reviews.

Polívka was very critical of the mythological theory and among the Slovenes he particularly attacked Gregor Krek at the beginning of his (Polívka's) career and Jakob Kelemina at its end.

Examining his reports on the Slovene philological production, we see that Polívka thought highly of Karel Štrelj and that Matija Murko became his close collaborator. The two were indeed very similar in their methodological approach. Much of what Slovene verbal folkloristics may have expected from Matija Murko, at least in view of his professional habitus and his first initiatives in Slovene philology, was actually delivered by Jiři Polívka.

In the same sections where he wrote on publications of Slovene verbal folklore, he wrote even more about the verbal folklore of other South Slavic peoples, and this would require a thorough study of the subject. On the other hand, the present survey of Polívka's activities answers, in passing, the question what motivated Matija Murko to research South Slavic heroic epics.

In his review of Krauss's book *Slavische Volksforschungen, Abhandlungen über Glauben, Gewohnheitsrechte, Sitten, Bräuche und die Guslarenlieder der Südslawen* (Leipzig 1908) Polívka mentions the author's statement: "The most obvious finding from this great collection of Muslim-Slavic epics is that the South Slavic peoples find their highest, purest, and fullest expression in this kind of creativity. Only Homer's ancient Greek epics are a match for the Muslim-Slavic epics." Matija Murko continued where Krauss ended.

Marija Murko (1861–1952) was the great pioneer of Slovene ethnology with his famous report on the Czech-Slavic ethnological exhibition. How seriously he was taken by Slovene ethnology is evident from the following: eighty years later Niko Kuret concisely listed which of the individual items from Murko's programme had been given serious consideration by Slovene Ethnology by his time. Included were customs, costumes, folk medicine, folk manuscripts, common law, vernacular architecture, settlements, vessels and tools, folk crafts and trade, domestic and folk activities, food acquisition, folk economy, folk food, folk songs and tunes, the foundation of the Slo-

vene Ethnographic Museum, responsible for the care of the objects of so so-called material culture.

It appears that Matija Murko initially expected to be actively involved in Slovene scientific and cultural life and he made the first steps in this direction. His lexical entries on the Slovenes from 1895 and 1898 prove his broad knowledge and large-scale approach, which in practical terms showed particularly in his organising fervour in the field of Slavicism. His responsible and lively political engagement is evident from his article *Die Slowenen* in the Viennese weekly *Die Zeit* from 1895, and his own translation entitled *Slovenci* in seven instalments in *Slovenski narod*.

b) He among others sought to spread knowledge on the Slovene ethnological and folkloristic book production in the German cultural area.

An interruption which lasted several years then occurred in his efforts for the Slovene cause. But his patriotic eros was revived in 1904 and on a scientific basis. Together with Karel Štrekelj, he achieved that the journal of the Historical Society of Maribor included ethnology in its scope and in the journal's title: *Journal for history and ethnology* (*Časopis za zgodovino in narodopisje*). It is typical of Matija Murko that his first article in this journal was associated with South Slavic material, though not in an apologetic way, because he was critical of the *Zbornik za narodni živo i običaje* in recording ethnological and folklore material. He used the opportunity to summarise the programme he unfolded in *Nauki za Slovence*, (Lessons for the Slovenes), where he wrote on the famous ethnological exhibition in Prague.

After Štrekelj's death, Murko's life's work in the field of verbal and musical folklore was the organisation of the project *Narodna pesem v Avstriji (Das Volkslied in Österreich)*, covering the Slovene section, and he reports extensively on the issue in *Etnolog* in 1929. A special aspect of this undertaking is the equal attention given to texts and melodies. Murko proposed to the Phonographic Commission with the Academy of Sciences in Vienna to phonographically record also "folk songs" in Old Austria. In this way he wanted to facilitate the work and lower the costs of the Slovene committee, which dedicated a lot of attention to the idea. During the First World War, however, not a single volume was published. Thanks to Murko's wise measures, the material was preserved and became the basis for the archive material at the Institute of Ethnomusicology.

Murko regularly sent concrete initiatives for the advancement of Slovene ethnology and the included verbal folklore to Slovenska Matica, the only Slovene scientific institution of his time, but with the exception of the publication of Slovene folk songs (*Slovenske narodne pesmi*, 1895–1923), they were ignored.

Ivan Grafenauer wrote that Matija Murko transferred his method from the research of material culture to the study of Serbian and Croatian folklore epics. In the same way as he sought for epics among the Serbians, Croats and Bosnians, he did among the Slovenes, and his attention was explicitly devoted to Slovene epic songs.

The sections on the carriers of Serbian and Croatian folklore epics, linguistic texture, and the singing context, as well as Murko's observations on improvisation, fully confirm the theoretical premises of the American new folkloristics, which holds that in the origin of verbal folklore and in addition to the text level, equal importance should be given to the texture and context levels.

Murko's work reveals that he was a visionary, who wanted to stand in the midst

of life and who made good use of his professional flexibility above all in large-scale organising.

Ivan Koštiál (1877–1949) published many ethnological articles in newspapers in Slovenia and abroad, but they are widely scattered. That he was attracted by neglected peoples is evident from his articles dedicated to the Friulians, and in particular the Lusatian Serbs (Sorbs), or even to both at the same time, and he did not overlook the Gottschee Germans either. His knowledge of many languages enabled him to enjoy excursions across the Slovene ethnic border into German, Italian, French, and some exotic languages.

Murko's name remains marked because of his special interest in taboo themes like curses and folklore material with sexual motifs, on which he published material from different European peoples in Krauss's yearbooks *Anthropopothyteia* (1904–1913).

The present book for the first time outlines the responses of contemporaries to the efforts of Friedrich S. Krauss regarding South Slavic verbal folklore and ethnology, because his work is still awaiting an integral review. Matija Valjavec and Ivan Koštiál collaborated most fruitfully with Krauss.

While still a young secondary school professor, **Ivan Grafenauer** (1880–1964) addressed an interdisciplinary, philological and ethnological/folkloristic theme in *Duhovna bramba* and *Kolomonov žegen*. Both are full of superstitions.

As he was deprived of a university career, Grafenauer must have felt some consolation when he was appointed an academic in 1940, and this certainly helped him to become the first director of the Institute of Slovene Ethnology with the SASA in Ljubljana in 1952.

Slovene literary history acknowledges him as the “first true Slovene medievalist”. His research into Slovene literature led him far back into the Middle Ages, and when he dedicated himself to research into Slovene verbal folklore, there seemed to be no temporal nor spatial limits left: he indeed traced individual motifs all over the world. He then decided to transfer the method he used in his discussions of the Carolingian Catechesis and the Freising Manuscripts (1936) to the field of folkloristics, even more so, when he managed to find medieval German parallels for some two-part and one-part sentences, using them to date “these texts written down in Slovene at a later time” to the 10th to 13th centuries. He was completely enchanted by the so-called “cultural historical and literary comparative method”, i.e. a combination of Jagić's school, the Viennese ethnological school, and the so-called “*cultural-historical direction in the ethnology of simple cultures*.” Referring to the theory of “cultural circles”, he relied on the archaeological, “cultural-historical method”. In his writings he most often referred to this method, and from then on two words with the typical prefix proto- often appeared in his articles: *proto-culture* and *proto-form*. He presented the “new way” in his programmatically entitled *Prakulturne bajke pri Slovencih* (Proto-cultural legends among the Slovenes) with the telling subtitle *Etnološke osnove raziskovanja*. (Ethnological bases for research). It must be said though that because of his emphasis on the megalomaniacal dimensions of their predecessors, these bases are nowadays hard to accept.

Like all other Slovene Carinthian scientists, Grafenauer could not avoid the exasperating task of keeping track of what his German Carinthian colleagues wrote,

rejecting their interpretations when they harmed the Slovene cause, and even more so when they were not in line with the facts. This kind of activity was highly topical right after WWII.

Ivan Grafenauer was above all a researcher of the genesis of the material that gradually became part of Slovene verbal folklore, as well as an investigator of the circumstances which in a remote past led to the origin of individual motifs, which were adopted, among others, by Slovene verbal folklore, while much less attention was given to the texts themselves. In doing so he made good use of Štrekelj's collection of Slovene folk songs and quite rightfully so, but he was less fortunate with folklore stories, for which he had no reliable field material. Janez Trdina was a good writer, sure. An excellent writer, indeed. He was so good that he fooled a serious scientist of the kind Ivan Grafenauer thought himself to be. When he wrote about the Šiška and Mengeš legends, did he really give no thought to possible "models" - the "ancient" manuscripts from England or, closer, the "Czech" Zelenohorsky manuscript?

At the first international congress of the International Society for Folk Narrative Research (ISFNR) in Kiel and Copenhagen in 1959, he described the junctions of Slovene narrative songs with Europe's North – Ireland, England, and Scandinavia.

France Kotnik (1882–1955) was one of the last students of the famous Graz trio: Gregor Krek, Karel Štrekelj, and Matija Murko. As a grammar-school professor, first in Klagenfurt and later in Celje, he widely applied Murko's realistic approach to his research into the material, social, and spiritual culture of Carinthia. After Murko, his introduction to *Slovenske starosvetnosti* (Slovene traditions, 1943) was the first theoretical text from the field of ethnology, and the publication of the book was at the same time an important contribution to ethnology's popularisation.

Besides Andre Š. Drabosnjak, he treated other literarily active peasants in the other Slovene provinces. "The discovery and scientific treatment of Slovene folk poets and writers, the so-called *bukovniki* (bookmen) is Kotnik's most important contribution to Slovene literary history" (Vilko Novak).

Kotnik has equal merits regarding "folk plays": his articles on Passion plays and other plays by Drabosnjak introduced a novelty to Slovene cultural history and ethnology, and he thus completed his own findings with other material in the first survey of religious folk plays among the Slovenes, providing a professional manual (*Narodopisje Slovencev II*, 1952) with a chapter that was given major attention by contemporary ethnologists from the neighbouring Alpine countries.

After the First World War, **Jakob Kelemina** (1882–1957) was among the people who achieved an international reputation for the Slovene human sciences. Although a Germanist by education, his research work enriched and deepened Slovene cultural history.

The first Slovene Germanist Jakob Kelemina has often been compared to Jakob Grimm. France Bezljaj hinted that his activities may have been too wide in scope. As the editor of collected prose folklore material, he certainly performed pioneer work. His *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva* (Legends and tales of the Slovene people, 1930) are a "precious study aid" because of the extensive notes, list of sources, foreign versions, and linguistic explanations". The Slovene ethnological lexicon, however, rightfully points out that "the legends are partly reconstructed".

Nevertheless, even serious interpretations refer to them. Kelemina himself explained his reconstruction procedure.

Such conceptual trends, which go against science, also appear nowadays, and it is therefore particularly necessary to draw attention to such predecessors and advise extreme caution in using Jakob Kelemina as a reliable source.

Joža Glonar (1885–1946) made a name for himself with his discussion of the material that influenced the origin of Baumbach's *Goldhorn*. Individual reviews show that he gradually matured into a verbal folklorist. While he praised *Pravljice* (Fairy tales) by Fran Milčinski, even though he transformed them into prose based on folklore epics, he criticised, again rightfully, Janko Glazer because he edited the texts for *Slovenska narodna lirika* (Slovene folk lyrics). The interventions of the first were much worse than those of the latter, which certainly were not acceptable either.

His greatest merit was that he commendably finished, in 1923, the collection of Slovene folk songs which Karel Štrekelj had started to publish in 1895. He edited the texts according to the same principles and added an introduction in which he carefully explained the protracted editing battles for every single volume; he also added several indexes, but above all refreshed Slovene scientific thought with a new theory on the origin and life of folklore songs. *Stare žalostne* (Old mourning songs) were Glonar's swan song in verbal folklore. That all his activities focused exclusively on songs may have been a last echo of romantic views of folklore songs, although he believed that he viewed them very realistically.

France Stelè (1886–1972) is familiar to the Slovene public above all as a well appreciated pioneer of monument protection, who together with Izidor Cankar laid the foundations of art history as a course subject at the newly founded Faculty of Arts in Ljubljana.

The chapter in the book shows that he could have become an excellent ethnologist and folklorist, an even better visual or verbal folklorist, or both.

His correspondence with Karel Štrekelj and the public's love of the verbal heritage at the time of his schooling stimulated him as a young lad from Tunjice to start, prior to 1903, taking down "domestic traditions" from his grandfather Tomaž, father France, and brothers Jože and Tone. While still an Abitur student at the grammar school in Kranj, he prepared an excellent lecture for his fellow students in 1906, of a quality no mature expert would have been ashamed of; the lecture was on "ethnological collection work". From his preserved notes it is obvious that he was well acquainted with contemporary folkloristics and that he had quite some experience with fieldwork. When he was already a student of art history in Vienna, he encouraged grammar-school students to collect verbal and visual folklore in *Zora* in 1909.

A monographic treatment of the history of Slovene verbal folklore led to an initiative to thoroughly research the scientific reputation and powerful personality of France Stele. The collected material was published first in the late 1930s and again in 1964. It has now been republished, complemented with records from his legacy at the France Stele Institute of Art History, in the book *Zlati hrib*.¹ This collection once

¹ *Zlati hrib / Pravljice in povedke iz Tunjic in okolice*. Recorded by France Stele; edited by Breda Podbrežnik Vukmir, Marija Stanonik, Ivanka Učakar, Matična knjižnica, Kamnik 2013.

Ivanka Učakar, a professor of Slovene, did most of the editing of the texts preserved in

more proves that genuine, rustic fairy tales and tales were much more intended for adults, and that effeminate bourgeois poetics turned them into sentimental, sanitised stories for children's readers.

Janko Glazer (1893–1975) already diligently recorded Slovene verbal folklore as a secondary school student. In 1908, from 1911 onwards, and in 1922 /1923 he wrote down folklore forms from his native environment (Ruše, Selnica ob Dravi) in two notebooks. There are 181 entries: individual words, sayings (weather) proverbs, superstitions, explanations of dreams, imitations of bells, songs, two tales, a legend, a story about a legendary being, children's game.

Though he was not occupationally involved in ethnology, he edited the *Časopis za zgodovino in narodopisje* (Journal for history and ethnology) in Maribor and between the two world wars (1918–1941) systematically kept track of the developments in ethnology, and critically commenting on them.

Glazer carefully interpreted the context of individual folklore texts from the family, the village, and Štajerska, and further comparatively with other Slovene provinces and the older relevant literature. Throughout his life he remained faithful to his local provenance.

Pavle Zablatnik (1912–1993) addressed the phenomena of Slovene folk culture in Carinthia in the light of comparative ethnology, rejecting exaggerated theses on the indigenous nature of so-called folklore material, establishing that many customs and traditions were borrowed from neighbouring nations, as well as from remote places, partly even from other continents. But every nation left its own specific mark on the borrowed elements, transformed them and adapted them to the domestic environment. In line with these premises, he traced e.g. the origin of individual traditions to an Indo-European heritage; using the principles of the comparative method he pointed out similar phenomena among the Slavs (Serbians, Russians, Czechs), Germans, ancient Greeks, Romans, and supported this with the historical position of Carinthia, which was ruled by the Romans for several centuries in Antiquity.

The thousand-year lasting coexistence of the Slovenes of Carinthia with their German neighbours left particularly strong traces in their mutual cultural exchange (and connections). In this process the Slovenes of Carinthia were not only recipients, but also providers; in spite of centuries of dependence on their German neighbours they did not lose their cultural independence nor national identity.

Zablatnik's theological knowledge helped him to correctly interpret many ethnological and folklore phenomena by means of the Bible or abandoned church rituals. When he advanced a specific, indigenous Slovene culture on Carinthian soil, Zablatnik made good use of this classical, Slavicist and Germanist philological education, because it provided the basis for convincingly rejecting the professionally and nationally untenable thesis of the "German continuity theory" of the German Carinthian ethnologist Georg Graber.

Vinko Möderndorfer (1894–1958) was instrumental to the collected invocations in the book *Ljudska medicina pri Slovencih* (Folk medicine among the Slovenes). He

dialect and added notes, assisted by the ethnologist Barbara Klanšek, while most credit for the publication of the collection *Zlati hrib* must go to the organising and business skills of Breda Podbrežnik-Vukmir, MA, director of the Kamnik library

had great plans for publishing Slovene verbal folklore and developed into a fervent collector, but he lacked the knowledge to comment on it, let alone research it. He was not attracted by songs. They could not help him to voice his (communist) convictions – for which he suffered severely – as he did with folklore stories. Whatever the nature of his writings, they have already joined the process of folklorisation.

During his lifetime, no professional evaluation was made of the work of *Lojze Zupanc* (1906–1973). While certainly a challenge, no one was willing to tackle the delicate task. One reason is the fact that it is not possible to compare Zupanc’s “literarily reworked” stories with the original records, as these are not accessible. In recreating folklore stories, he relied on material from Bela Krajina, the Savinja Valley, and the area of the former Loka estate. He admitted that he published field material in a “literary disguise” and this of course already distances him from the original stories. A detailed analysis of the motifs, language, and style in Zupanc’s stories confirms this.

A critical aspect of Zupanc’s work is the vocabulary: it is taken from all directions and is not quite standard Slovene. His book *Kamniti most*, which focuses on the former Loka estate, contains more dialect words from Bela Krajina than from the Poljana and Selce valleys or Škofja Loka, as well as dialect expressions from Štajerska and Gorenjska, and an occasional Carinthian word.

An analysis showed that a similar mixture exists in the motifs of Zupanc’s stories. The comparable field material is hardly ever compatible with his stories. And their composition does not confirm an origin in fieldwork. The emphasised “etiological background” of his stories is therefore very questionable. It is true that they contain many toponyms and some fallow names, but most of them are forcibly attached to the story, or their explanation is far-fetched and does not derive from the course of the story.

In his own field, Lojze Zupanc certainly was a very skilled stylist. Though the material is often constructed, he tells the stories quite dynamically with a minimal use of linguistic aids, but supported most effectively by internal rhymes.

Janez Dolenc (1926–2012) may not have worked at a scientific institute, but what he achieved was certainly equal to what he would have produced if he had been a member of the SRC, SASA.

Ivan Grafenauer was not given the opportunity to teach at the Faculty of Art and to make verbal folklore a professional discipline, which would have had a beneficial influence on our culture and national awareness. In a similar vein, Janez Dolenc was not able to become a researcher at the Institute of Slovene Ethnology, where he would certainly have made a significant contribution to the tasks Ivan Grafenauer set out when the institute was founded. Dolenc, however, did not give up and as a secondary school professor he familiarised his students with fieldwork; later, when he retired, he “founded” a relevant “institute” at home and continued with independent publications of verbal folklore and a monograph on Gregor Krek, the first Slovene scientific researcher of verbal folklore and mythology.

Milko Matičetov (1919) was the first professional researcher of verbal folklore.

Under the name of Milko Ukmar / Matičetov he published refreshing articles and especially new material from occupied Primorska. At least at the beginning of his scientific career he turned exclusively to the lower classes, with the peasantry as their most excellent representative: “If we say that folk creativity is inexhaustible because

it has deep roots in the needs of the most simple human being, this does not mean that it is unchangeable. Quite the contrary: people's life and thinking change, and so do necessarily the forms reflecting this life and thinking artistically." "Verbal folklore lives in all layers of society, including among the intellectually most aware." " In the Middle Ages and the following centuries a student did not go to school on the mail coach or a wagon, not by train or bus, but walked all the way and on his long journeys obtained food and a place to sleep with a request or a song, a joke and eloquence.

Milko Matičetov most appreciated fieldwork. His own experiences, which he acquired through collecting material, meant more to him than any carefully conceived theory.

He did not write articles in which he would explicitly reveal a professional stance, but his articles of an empirical nature contain many clues about his convictions regarding the work.

He first started to collect folklore material in his native Karst, and later travelled to Venetian Slovenia and the right bank of the Torre to meet the first Resians. In the course of time he became a "true Resian among the Resians, and the most thorough expert on their culture, dialects, and verbal folklore.

Živa slovenska pravljica (Living Slovene fairy-tales) was the title Matičetov wanted for his collection, with which he sought to prove that the living, spoken word is wrongfully neglected as an independent element of the word art that is nowadays called verbal folklore. He was convinced that a gifted fairy tale teller was an artist, because no storyteller will tell the same story twice in the same way. Given a different mood or a different audience, he will tell the story in a different way. And that is why a folklorist must be keen to catch the most favourable opportunity and conditions for a reliable record.

Matičetov regretted that the Slovenes have no "classical collection of folk fairy tales." If it had been published at the right time, it would have stimulated people to record and research folklore storytelling, but as it is, these activities lag behind far, compared to poetry. He particularly liked to compare the record of a live recorded folklore story, a "living fairy tale", with what he called a "literary summary" or "a polluted fairy tale", in view of the ideal imagined by its recorders. Again and again he rejoiced when in this competition the highest marks went to the record of "one of our finest fairy tale tellers".

Throughout his life Matičetov remained loyal to the *geographical-historical method*. The first step of this method is to publish as accurately as possible the recorded texts – they must be as authentic as possible, faithful to the storyteller's performance. Publishing new material means adding a new link to the chain of to date known stories, and this helps to determine the spread of individual international narrative themes in space and time. To reconstruct the historical development of a theme or motif – considering that there are no written records- the most important criteria are spatial. To verify the results provided by the principle of geographical spread, there are no other means than an internal analysis of various examples of coalescence. The criterion in this analysis is the degree of mutual coalescence of motifs or even stories. Weak coalescence confirms the assumption that the phenomenon is recent, strong coalescence that it is of an older date.

Matičeto referred with genuine respect to monographs based on the so-called “Finnish school” or the historical-geographical model.

From his initial research work at the border between two or more languages and cultures Matičeto favoured collaboration of experts of different nationalities in order for them to compare and verify their positions, and to increase the quality of their joint findings. This led to the informal group *Alpes Orientales* in 1956.

In regional terms his articles refer to Western Slovenia, Prekmurje, Carinthia, the Upper Soča Valley, and the Karst. But his principal region was Resia, which he first visited in 1962 and which became his own Eldorado. He worked on numerous themes whose motifs are associated with antique culture and in particular mythology.

Among the genres, he was most attracted by animal fables. He published numerous interdisciplinary texts and acted as an editor and bibliographer.

Slovene verbal folkloristics could not avoid forgeries, to the detriment of the national awareness. The same also happened initially in England and Bohemia (the Zelenohorsky manuscript) in the 19th century. This seems to be one of the teething troubles which all folkloristics have to go through before maturing into a serious science. However, elsewhere the forgeries were the work of artists, in Slovenia of scientists. The most delightful discovery in this sense involved France Marolt. And we should not forget Ivan Grafenauer, who went looking for traces of proto-cultural legends in horizons never to be reached.

The Graz Slavist school had a decisive influence on Slovene verbal folklore studies. The connecting thread is uninterrupted from Krek to Štrekelj to Murko to Grafenauer. Then it starts to ravel out, but the following names of students in Graz: Kotnik / Kelemina / Glonar / Stele / Glazer / Zablatnik are still connected with the Graz philological school.

RAZČLENJENO KAZALO

JIŘI POLÍVKA (1858–1933)

– BUDEN SPREMLJEVALEC SLOVENSKE SLOVSTVENE FOLKLORISTIKE

Uvod.....	11
I. METODA.....	12
II. TERMINOLOGIJA.....	14
III. METODIKA.....	15
IV. ETNOLOGIJA.....	17
V. SLOVENSKI ZBORNIKI IN FOLKLORISTIČNE ZBIRKE.....	19
1. Splošno filološke objave.....	19
2. Časopis za zgodovino in narodopisje.....	21
3. Folkloristične zbirke.....	22
VI. ŽANRSKI SISTEM SLOVSTVENE FOLKLORE.....	22
1. Folklorni obrazci.....	23
2. Folklorne pesmi.....	23
3. Folklorne pripovedi.....	26
VII. JOHANNES BOLTE in JIŘI (GEORG) POLÍVKA.....	28
VIII. MITOLOGIJA.....	32
SKLEP.....	34

MATIJA MURKO (1861–1952)

NA RAZPOTJIH SLOVANSKE FILOLOGIJE

Uvod.....	35
I. DIFERENCIACIJA SLOVANSKE FILOLOGIJE.....	38
1. Jezikoslovje.....	39
2. Literarna zgodovina.....	40
3. Narodopisje.....	44
III. TERMINOLOGIJA.....	48
IV. METODA.....	50
V. NOVOSTI MATIJE MURKA PRI RAZISKOVANJU SLOVSTVENE FOLKLORE.....	54

1. Folklorni obrazci	55
2. Folklorne pesmi	55
3. Srbska in hrvaška folklorna epika	65
4. Folklorne pripovedi	73
VI. MATIJA MURKO IN SLOVENCİ	74
1. Češko-slovanska narodopisna razstava, 1895	74
2. Geselska članka o Slovencih, 1895 in 1898	75
3. Murkov komentar k slovenski etnološki in folkloristični knjižni beri, 1897	79
4. Časopis za zgodovino in narodopisje, 1904	80
5. Rodna pokrajina	81
Sklep	82

IVAN KOŠTÍAL (1877–1949)

– RAZDIRALEC TABUJEV

Uvod	87
I. ŽIVLJENJE	87
II. VNET SODELAVEC FRIEDRICHA SALOMONA KRAUSSA (1858–1938)	90
1. Življenje	90
2. Kraussove zasluge za južnoslovansko slovstveno folkloristiko	91
III. ANTHROPOPTHYTEIA (1904–1913)	93
1. Odmevi	93
2. Koštiálovo sodelovanje	94
III. JEZIK	95
IV. SLOVSTVENA FOLKLORA	97
1. Folklorni obrazci	97
2. Folklorne pesmi	98
3. Folklorne pripovedi	99
Sklep	100

IVAN GRAFENAUER (1880–1964)

IN NJEGOVE KULTURNOHISTORIČNE- IN ETNOLOŠKO-PRIMERJALNE
RAZISKAVE SLOVENSKE SLOVSTVENE FOLKLORE

Uvod	103
I. ORIS ŽIVLJENJSKE POTI	103
1. Nesojena pot na univerzo	105
2. Predstojnik Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU v Ljubljani	107
II. FILOLOGIJA	115
1. Duhovna bramba in Kolomonov žegen	115
2. Pregovori	125
3. Koroška narečja	127
III. LITERARNA ZGODOVINA	128
IV. SLOVSTVENA FOLKLORISTIKA	130
1. Terminologija	131
2. Metodološki koncepti	133
V. ALPES ORIENTALES	165
VI. OSEBNOSTI	183

VII. SINTEZE	186
Sklep	188

FRANCE KOTNIK (1882–1955)

– PRVI RAZISKOVALEC LITERARJENJA PRI SLOVENCIH

Uvod	191
I. ŽIVLJENJE	191
II. METODOLOŠKA IZHODIŠČA	193
III. TERMINOLOGIJA	194
IV. JEZIK	195
V. SLOVSTVENA FOLKLORA	196
1. Folklorni obrazci	196
2. Folklorne pesmi	196
3. Folklorne pripovedi	197
VI. NOVOSTI	200
1. Bukovništvo	200
2. Igre	203
VII. TERENSKO DELO	206
Sklep	207

JAKOB KELEMINA (1882–1957)

– SLOVENSKI JAKOB GRIMM?

Uvod	209
I. JEZIK	211
II. TERMINOLOGIJA	213
III. SLOVSTVENA FOLKLORA	215
1. Folklorni obrazci	216
2. Folklorne pesmi	217
3. Folklorne pripovedi	220
IV. MITOLOGIJA	222
1. Domači odzivi	227
2. Znanstvena ocena	233
V. GERMANISTIČNI PRISPEVKI ZA SLOVENSKO KULTURO	243
1. Kritično spremljanje slovenske oz. slovanske mitologije	243
2. Narodopisje Slovencev	247
Sklep	249

JOŽA GLONAR (1885–1946)

– ZAJEDLJIV KRITIK ZASTARELIH POJMOVANJ

Uvod	253
I. JEZIK	254
II. TERMINOLOGIJA	255
III. SLOVSTVENA FOLKLORA	256
1. Folklorni obrazci	256
2. Folklorne pesmi	256
3. Folklorne pripovedi	263

4. Predloge za povedko o Zlatorogu	264
IV. OSEBNOSTI	272
Sklep	275

FRANCE STELE (1886–1972)

IN NJEGOVA FOLKLORISTIČNA EPIZODA

Uvod	277
I. ŽIVLJENJE	277
II. ZAPISOVANJE SLOVSTVENE FOLKLORE	278
III. »NARODOPISNO PREDAVANJE«	278
IV. SLOVSTVENA FOLKLORA	283
1. Folklorni obrazci	283
2. Folklorne pesmi	284
3. Folklorne pripovedi	285
Sklep	287

JANKO GLAZER (1893–1975)

IN NJEGOVA FOLKLORISTIČNA EPIZODA – Z NADALJEVANJEM

Uvod	289
I. JEZIK	289
II. SLOVSTVENA FOLKLORA	291
1. Folklorni obrazci	292
2. Folklorne pesmi	294
3. Folklorne pripovedi	298
Sklep	304

PAVLE ZABLATNIK (1912–1993)

IN NJEGOVA INTERDISCIPLINARNOST V LUČI SLOVSTVENE FOLKLORISTIKE

Uvod	305
I. IZTOČNICE ZABLATNIKOVE INTERDISCIPLINARNOSTI	306
1. Osebnostna naravnost in življenjske okoliščine	307
2. Študijsko zaledje	307
3. Vzori	309
4. Primerjalna izhodišča	310
II. KOROŠKA KULTUROLOŠKA SOSEŠČINA	312
1. Georg Graber	312
2. Pavle Zabltnik	313
3. Koroška resničnost	315
4. Bibliografska razgledanost	316
III. KORENINE SLOVENSKE (SLOVSTVENE) FOLKLORE	317
1. Orientalna plast	317
2. Indoevropska plast	324
3. Staroselska plast	326
4. Antična plast	326
5. Slovanska plast	336
6. Krščanska plast	337

7. Germanska plast	341
Sklep	342

VINKO MÖDERNDORFER (1894–1958)

– POLITIČNO ANGAŽIRAN ZBIRALEC SLOVSTVENE FOLKLORE

Uvod	345
I. JEZIK	347
II. ZBIRANJE FOLKLORNEGA GRADIVA V UGODNIH IN NEUGODNIH OKOLIŠČINAH	348
III. SLOVSTVENA FOLKLORA	350
1. Folklorni obrazci	350
2. Folklorne pripovedi	352
Sklep	359

LOJZE ZUPANC (1906–1973)

– IZRAZIT PRIPADNIK SLOVSTVENEGA FOLKLORIZMA

Uvod	361
I. NOTRANJI NAGIBI ZUPANČEVEGA POUSTVARJANJA IN ZUNANJI POVODI ZANJ	361
II. POUSTVARJALNI KORAKI	365
1. »Paberkovanje«	365
2. »Etiološko ozadje«	366
3. »Literarna preobleka« »zapisanih motivov«	367
4. »Obarvane z jezikovno patino«	371
5. »Razčiščevanje pojmov o resnici in pravici«	372
6. »Mitos, ki je oblikoval življenje, mišljenje in čustvovanje naših prednikov«	373
7. »Mladost ne pozna strahu!«	373
III. SEZNAM ZUPANČEVIH KNJIG S SIMULIRANJEM FOLKLORNE POETIKE	374
IV. RECENZIJE	375
V. MOTIVNA RAZČLENITEV KAMNITEGA MOSTU	376
VI. LOKALNI ATRIBUTI	387
1. Ledinska in krajevna imena	387
2. Zgodovinsko zaledje	388
3. Lokalno besedišče	389
VII. STIL	389
1. Onomatopoetski izrazi	389
2. Jezikovne figure	391
3. Zvočne figure	394
4. Folklorni obrazci	407
VII. ZUPANČEVSKO IZRAZJE	408
1. Glagoli	408
2. Samostalniki	409
3. Pokrajinska interferenca	410
4. Zgodovinopisno zaznamovane besede	411
Sklep	411

JANEZ DOLENC (1926–2012)

– NESOJENI RAZISKOVALEC SLOVSTVENE FOLKLORE

Uvod	415
I. ŽIVLJENJE	415
II. TERENSKO DELO	416
III. VZGOJA MLADEGA RODU	418
IV. »ZASEBNI »MINI INŠTITUT«	421
1. Literarjenje	422
2. Objavljanje folklornih pripovedi	422
3. Filolog in slavist Gregor Krek	424
Sklep	424

MILKO MATIČETOV (1919)

IN SLOVENSKA RAZLIČICA PRIMERJALNE SLOVSTVENE FOLKLORISTIKE

Uvod	427
I. TERENSKO DELO	429
II. STROKOVNI NAZOR	430
1. Živa slovenska pravljica	436
2. Zemljepisno-zgodovinska metoda	438
III. ZEMLJEPISNI KRITERIJ	441
1. Pokrajinski pregledi	441
2. Rezija	444
3. Alpes Orientales	450
IV. ZGODOVINSKI KRITERIJ	457
1. Ob vreclih bajaranja	457
2. Bajeslovje	463
V. SODELOVANJE Z RAZLIČNIMI USTANOVAMI	465
1. Sinteze	465
2. Interdisciplinarne objave	467
3. Urednik in bibliograf	469
VI. VPRAŠANJE STOLICE ZA SLOVSTVENO FOLKLORISTIKO	471
Sklep	474
SKLEPNE UGOTOVITVE IN ZAHVALA	477
SUMMARY	489

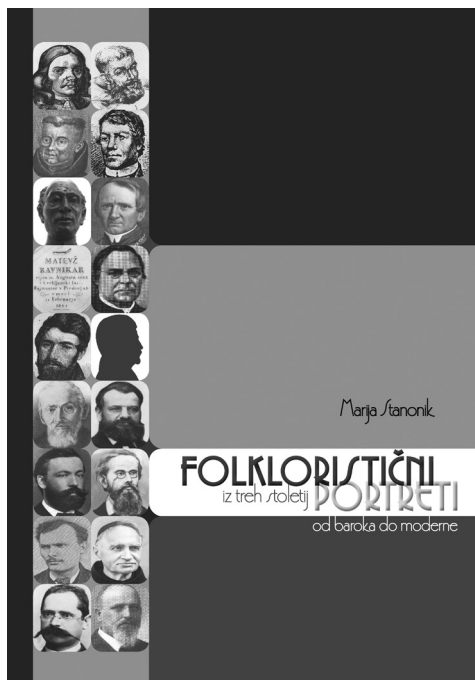
MARIJA STANONIK

FOLKLORISTIČNI PORTRETI IZ TREH STOLETIJ – OD BAROKA DO MODERNE

Avtorica si v knjigi prizadeva predstaviti markantne osebnosti, ki so najbolj zaslužne, da se je v nad tri-stoletnem obdobju, od baroka do moderne ohranila slovenska slovstvena dediščina ali so obravnavani avtorji o njej zapisali prve komentarje. Knjiga prikazuje osemnajst osebnosti iz slovenske slovstvene in kulturne zgodovine v novi luči, kar pomeni, da nekaterim uveljavljenim (Karel Štrekelj, Janez V. Valvazor, Stanko Vraz), zapostavljenim (Peter Dajnko, Anton Murko, Avgust Pavel, Matevž Ravnikar-Požencan) ali docela prezrtim (Gregor Krek, Gašper Križnik, Viljem Urbas) daje novo ceno. Delo je za bralca primerno dostopno, saj je snov pregledno in iz poglavja v poglavje dosledno enako razvrščena, da deluje kot nekakšen kronološki leksikon, čeprav avtorica tudi tokrat ustvarja novo terminologijo. Z monografijo odpravlja zastaran dolg slovenske filologije, etnologije in kulturne zgodovine s številnimi, doslej neopaženimi odkritji, ki utrjujejo njeno tezo o pomenu slovstvene folklore za slovensko narodno identiteto.

Projekt o zgodovini slovenske slovstvene folklore je bil dolgoročni del programa na Inštitutu za slovensko narodopisje pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani in se je uresničeval v dolgih medsebojnih presledkih. Zato so bili nekateri portreti že predstavljeni kje drugje; nekatera poglavja so tu prvič objavljena.

Založba ZRC, Inštitut za slovensko narodopisje
2012, trda vezava, 16,5×23,5 cm, 424 str.
ISBN 978-961-254-406-5
Cena: 25 € • Klubna cena: 20 €
<http://zalozba.zrc-sazu.si>

Red. prof. ddr. **Marija Stanonik**, upokoj. znanstvena svetnica na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU v Ljubljani.

- Od leta 1995 predava slovstveno folkloristiko na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete pri Univerzi v Ljubljani. V letih od 1998 do 2009 je predavala tudi na Oddelku za slovanske jezike s književnostjo Filozofske fakultete Univerze v Mariboru.
- Urednica *Traditiones*, zbornik Inštituta za slovensko narodopisje – štiri tematske številke: *Naš živi jezik*, *Slovstvena folklor*, *Besede in reči*, *Res slovenica, quo vadis?* (1994–1997).
- Avtorica številnih znanstvenih in strokovnih monografij in urednica zbirk s slovenskimi folklorenimi pripovedmi, pesniških antologij itn.
- Zasnovala in ureja knjižno zbirko slovenskih folklorenih pripovedi *Glasovi*, v kateri je doslej v triinštiridesetih knjigah izšlo 16106 slovenskih folklorenih pripovedi (1988 >).
- Zasnovala in ureja strokovno glasilo *Slovstvena folkloristika* (2002 >).

Pri Založbi ZRC je objavila:

- Teoretični oris slovstvene folklore (2001)
- Slovstvena folkloristika med jezikoslovjem in literarno vedo (2004)
- Procesualnost slovstvene folklore (2006)
- Interdisciplinarnost slovstvene folklore (2008)
- Literarjenje (2011)
- Folkloristični portreti iz treh stoletij (2012)

27 €

<http://zalozba.zrc-sazu.si>

ZALOŽBA
Z R C